ISSN 2566-3224

CENTAR MODERNIH ZNANJA

X MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
"DRUŠTVENE DEVIJACIJE"

ZBORNIK RADOVA

ŽENE U MODERNOM DRUŠTVU

IZAZOVI I MOGUĆNOSTI

BANJA LUKA, 2025.

DESETA MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA

„DRUŠTVENE DEVIJACIJE“

X INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

“SOCIAL DEVIATIONS”

ŽENE U MODERNOM DRUŠTVU: IZAZOVI I MOGUĆNOSTI

ZBORNIK RADOVA

WOMEN IN MODERN SOCIETY: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Banja Luka, 2025. godine

Izdavač:

Centar modernih znanja, Banja Luka

Suorganizatori naučnog skupa:

Ruski univerzitet prijateljstva naroda, Moskva
Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd
MIB, tvrtka za savjetovanje i edukaciju iz Ljubljane
Internacionalni centar za emocionalnu inteligenciju (ICEI) iz Ohrida

Glavni i odgovorni urednik:
Prof.dr Nebojša Macanović

Urednici:

Prof. dr Jagoda Petrović
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci

Prof.dr Goran Jovanić
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerzitet u Beogradu

Naučni odbor:

Prof.dr Olga B. Mikhailova (Moscow-Russia), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), akademik prof.dr Miodrag Simović (Banja Luka–BiH), prof.dr Aleksandar Jugović (Beograd-Srbija), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Marta Witkowska (Warsaw-Poland), prof.dr Snežana Mojsoska (Skopje- Republika Severna Makedonija), prof.dr Velimir Rakočević (Podgorica-Crna Gora), prof.dr Jurka Lepečnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Branislava Popović-Ćitić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-Bosna i Hercegovina), prof.dr Sonja Kovačević (Split-Hrvatska), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija), prof.dr Rok Hacin (Maribor-Slovenija), prof.dr Inna Bovina (Moscow-Russia), doc.dr Atanas Genchev (Sofia-Bulgaria), prof.dr Gal Istvan Laszlo (Pécs -Hungary), doc.dr Aleksandra Maksimović (Kragujevac-Srbija).

Recezentski odbor:

Prof.dr Jagoda Petrović (Banja Luka-BiH), prof.dr Jurka Lepečnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Refik Čatić (Zenica-BiH), prof.dr Tatjana Gerginova (Skopje-Makedonija), prof.dr Mirjana Đorđević (Beograd-Srbija), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), prof.dr Petar Rajčević (K. Mitrovica-Srbija), akademik prof.dr Miroslav Baljak (Brčko-BiH), prof.dr Veselin Mićanović (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Nada Šakotić (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Branislava Popović-Ćitić (Beograd-Srbija), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija), prof.dr Branislava Knežić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Muhamed Omerović (Tuzla-BiH), prof.dr Vildana Pleh (Sarajevo-BiH), prof.dr Nermin Mulaosmanović (Tuzla-BiH), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-BiH), prof.dr Anita Zovko (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Tatjana Marić (Banja Luka-BiH), doc.dr Slobodan Simić (Doboj –BiH).

Tehnička priprema:
Danijel Jović

Štampa:
Markos

Tiraž:
200

SADRŽAJ

Predgovor ***9***

Dijana Gracin
POLOŽAJ ŽENA U SUVREMENOM DRUŠTVU KROZ PRIZMU FEMICIDA ***13***

Mirjana Đorđević
POLOŽAJ ŽENA SA AUTIZMOM U DRUŠTVU ***27***

Gorana Bandalović
SOCIOLOŠKE DIMENZIJE POLOŽAJA ŽENA U SPLITU: PERSPEKTIVE I IZAZOVI SUVREMENOG DRUŠTVA ***33***

Miodrag N. Simović , Vladimir M. Simović
KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA ŽENA (FEMICID) U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU DRŽAVA BIVŠE SFRJ ***43***

Miomira P. Kostić, Marina M. Simović
POSTMODERNIZAM U KONCEPTU NOVE KRIMINOLOGIJE ***57***

Gordana Nikolić
ŽENE KAO UČINIOCI I ŽRTVE KRIVIČNOG DELA NASILJA U PORODICI ***67***

Vera Petrović, Dragica Bogetić
PROCENA RIZIKA RECIDIVIZMA OSUĐENIH ŽENA ***74***

Vanda Božić
FEMICID KAO RODNO UTEMELJENO UBOJSTVO ŽENSKE OSOBE ***85***

Sanja Ćopić
CRIMINOLOGICAL AND VICTIMOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FEMICIDE IN SERBIA AND SOCIAL RESPONSE ***96***

Sadmir Karović, Marina M. Simović
NEOTKRIVENOST NASILJA U PORODICI U OKOVIMA TIŠINE - TAMNA BROJKA ***108***

Milica Kovačević, Marija Maljković, Ivana Radovanović
ŽENE I KRIMINALITET - POSTOJEĆE PARADIGME I TRENDOVI ***118***

Dimitrijoska Sunčica, Sladjana Srbinoska
DVOJNA DILEMA: OČEKIVANJA NASPRAM STVARNOSTI ZA ŽENE NA LIDERSKIM POZICIJAMA ***124***

Olivera Vasić-Brčerević, Marija Maksimović, Tatjana Mamula Nikolić
INOVATIVNI PRISTUPI U OSNAŽIVANJU I POVEZIVANJU ŽENA PREDUZETNICA SRBIJE I MALTE ***132***

Kristina Bobrek Macanović, Vesna Novaković
PODSTICAJI ZA RAZVOJ ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA ***141***

Slađana Dragišić Labaš, Milana Ljubičić
SUBJEKTIVNO BLAGOSTANJE STARIJIH ŽENA U PET POSTJUGOSLOVENSKIH ZEMALJA (UPOREDNA PERSPEKTIVA) ***149***

Nataša Vilić, Dragana Vilić
PRISTUP KLASIČNOG LIBERALNOG FEMINIZMA ULOZI OBRAZOVANJA I VASPITANJA ZA PROMJENU POLOŽAJA ŽENA ***159***

Elma Mujaković, Silva Banović
NEUROANATOMSKI MEHANIZMI STRESA I NJEGOVE POSLJEDICE NA KARDIOVASKULARNO ZDRAVLJE ŽENA ***169***

Danica Romac, Boris Gracin
IZAZOVI MENTALNOG ZDRAVLJA: RODNO SPECIFIČNE PERSPEKTIVE ***177***

Ružica Ljubičić
TRAD WIFE" TREND U PATRIJARHALNOM DRUŠTVU: FEMINISTIČKA ANALIZA NJEGOVOG UTJECAJA NA ŽENSKU AUTONOMIJU U BRAKU ***188***

Jerneja Herzog, Aksinja Kermauner
USPJEŠNE SLOVENSKE ŽENE S INVALIDITETOM – INTERSEKCIONALNA DISKRIMINACIJA ***201***

Nela Jovanoski
ULOGA ŽENE KAO PRIMARNOG STARATELJA U JEDNORODITELJSKOJ PORODICI: DRUŠTVENE IMPLIKACIJE ***208***

Sandra Balaban
DISKRIMINACIJA ŽENA STARIJE ŽIVOTNE DOBI NA TRŽIŠTU RADA S FOKUSOM NA BOSNU I HERCEGOVINU ***216***

Smaila Balić Rahmanović, Emina Alešević
RAVNOTEŽA IZMEĐU PROFESIONALNOG I PRIVATNOG ŽIVOTA ŽENA ***227***

Brane Božič
DVOJNA PRIČAKOVANJA: STROKOVNOST IN »MEHKA« PRISOTNOST UČITELJIC ŠPORTA V MEDNARODNI PRIMERJAVI ***235***

Filip Novaković, Nataša Ranković
DIGITAL VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE MODERN ERA: DISSEMINATION OF INTIMATE OR MANIPULATED CONTENT WITHOUT CONSENT ***242***

Ognjen Sredojević
SOCIOLOŠKO-PRAVNI ASPEKTI DIGITALNOG NASILJA NAD ŽENAMA ***250***

Anita Imre, Nikolina Knezović
STAVOVI BUDUĆIH ODGOJITELJA/ICA O RODNIM ODNOSIMA U ODGOJNO – OBRAZOVNOM PROCESU ***262***

Mitar Radonjić, Jelena Radonjić
NASILJE MEĐU ŽENAMA I ŽENE KAO POČINIOCI NASILJA ***271***

Olga B. Mikhailova
FEATURES OF MARITAL SATISFACTION AND RESILIENCE IN WOMEN WITH DIFFERENT LENGTH OF FAMILY LIFE ***278***

Milena Milićević
QUALITY OF LIFE AMONG FEMALE PRISONERS IN SERBIA: GENERAL FINDINGS FROM THE PrisonLIFE PROJECT ***286***

Zorica Mršević
ULOGA IZABRANIH ŽENA – IZMEĐU STEREOTIPNIH OČEKIVANJA I REALNIH MOGUĆNOSTI ***297***

Jasminka Zloković, Anita Zovko, Valnea Siljan
MAJČINSTVO I KARIJERA: DINAMIKA USKLAĐIVANJA OBITELJSKIH I PROFESIONALNIH ULOGA U SUVREMENOM DRUŠTVU ***305***

Žana Vrućinić
(NE)VIDLJIVE ŽRTVE FEMICIDA U BOSNI I HERCEGOVINI, SRBIJI, SLOVENIJI, SJEVERNOJ MAKEDONIJI I HRVATSKOJ (2014–2024) – S POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU ***314***

Suzana Malešić, Danijela Lakić
IDEOLOŠKE OSNOVE ULOGE PORODICE U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU I ZAKONSKA REGULATIVA NASILJA U PORODICI ***326***

Tatjana Marić
OSNAŽIVANJE STUDENTICA U VISOKOM OBRAZOVANJU: PREVAZILAŽENJE RODNIH NEJEDNAKOSTI U AKADEMSKOM SAMOPOUZDANJU I PROFESIONALNIM ASPIRACIJAMA ***334***

Indžić Abdulkadir
ULOGA ŽENA U MEĐUKULTURALNOM DIJALOGU I TOLERANCIJI: ZANEMARENA PERSPEKTIVA ***341***

Irena Praskač – Salčin, Elma Huruz Memović, Selma Ćosić
FEMICID I MOGUĆNOSTI KREIRANJA ADEKVATNIH RODNIH POLITIKA I SISTEMA ZAŠTITE U BOSNI I HERCEGOVINI ***348***

Polona Reberšek Božič
MATI IN OTROK: POVEZANOST, IZZIVI IN PRILOŽNOSTI V SODOBNI DRUŽBI ***358***

Marijana Škutor, Ivana Soldo
ZASTUPLJENOST DRUŠTVENIH MREŽA KOD UČENIKA DEVETIH RAZREDA **365**

Valentina Smolović, Isidora Smolović
SPECIFIČNOSTI IZVRŠENJA VASPITNE MJERE UPUĆIVANJE U USTANOVU ZAVODSKOG TIPA IZREČENE MALOLJETNIM IZVRŠITELJKAMA KRIVIČNIH DJELA U CRNOJ GORI ***373***

Ljubinka Lazić
PRAVNICI U CENTRIMA ZA SOCIJALNI RAD: PERCEPCIJA RADA SA MALOLJETNIM PRESTUPNICIMA ***381***

Maja Žibert
ŽENSKA KOT STEBER ENOSTARŠEVSKE DRUŽINE ***389***

Ružica Savić
ULOGA ŽENE KAO MAJKE ***396***

Филип Мирић, Даница Васиљевић Продановић
ПОЛОЖАЈ ЖЕНА У УСТАНОВАМА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА ***404***

Весна С. Трифуновић
СТВАРАЛАШТВО ЖЕНА КОМПОЗИТОРА СРПСКЕ МУЗИКЕ У ПРОГРАМИМА НАСТАВЕ И УЧЕЊА МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ ***410***

Драган Стефановски
ПРЕВЕНТИВНИ АКТИВНОСТИ КАКО УСЛОВ ЗА ОТКРИВАЊЕ И СУЗБИВАЊЕ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО ***419***

Branka Kovačević
MOGUĆNOSTI DIDAKTIČKO-METODIČKOG USAVRŠAVANJA NASTAVNIKA ZA PREVENCIJU RODNO ZASNOVANOG NASILJA: ANALIZA FOKUS GRUPA STUDENATA PEDAGOGIJE ***427***

Muhamed Šemoski
ZNAČAJ NEUROLINGVISTIČKOG PROGRAMIRANJA U PSIHOLOGIJI I PEDAGOGIJI ***435***

Edin Muftić, Adela Čokić, Lejla Kuralić-Ćišić
RODNO ZASNOVANO NASILJE U EMOTIVNIM VEZAMA KOD ADOLESCENTICA ***442***

Svetlana Janković
ŽENE U MUŠKIM POSLOVIMA ***449***

Ajna Jodanović, Vladimir M. Simović
NEW RULES ON COMBATING CYBERVIOLENCE AGAINST WOMEN: LEGAL FRAMEWORKS AND POLICIES OF THE EUROPEAN UNION ***459***

Ivica Luketić
ŽENE ŽRTVE KAZNENOG DJELA – PRIKAZ I KARAKTERISTIKE POČINITELJA KAZNENIH DJELA NASILJA U OBITELJI ***475***

Nermin Mulaosmanović
SAMOPOŠTOVANJE I PERFEKCIONIZAM KAO KORELATI PROVOĐENJA DIJETE KOD ADOLESCENTICA ***489***

Jadranka Stojanović
FEMICID KAO NAJEKSTREMNIJI OBLIK RODNO UVJETOVANOG NASILJA ***497***

Daša Poredoš Lavor
PRILAGODBA NA SAMAČKI ŽIVOT ŽENA STARIJE ŽIVOTNE DOBI ***509***

Nemanja Budimir
RODNA RAVNOPRAVNOST BEZ PREDUZETNICA - NEVIDLJIVOST ŽENA U ŠVEDSKOJ PREDUZETNIČKOJ ISTORIJI ***520***

Lina Dečman Molan
POLOŽAJ ŽENSK V IZOBRAŽEVANJU, INŽENIRSTVU IN ŠPORTU ***528***

Jasna Eminović, Ibrahim Kadrić
OBRAZOVANJE ŽENE I NJENO POZICIONIRANJE U DRUŠTVU ***535***

Милевка Миленковић
ДОЖИВОТНИ ЗАТВОР КАО ОШТРА РЕАКЦИЈА СУДОВА НА НАЈТЕЖЕ ОБЛИКЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ***544***

Mateja Troha
IZGORELOST ŽENSK V UČITELJSKEM POKLICU ***554***

Jasmina Bešlagić
IZAZOVI PRI USKLAĐIVANJU PORODIČNOG I PROFESIONALNOG ŽIVOTA ŽENA RADNICA POSMATRANI KROZ ANTIDISKRIMINACIJSKO I RADNO ZAKONODAVSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI ***560***

Irma Kovčo Vukadin
PENOLOŠKI TRETMAN ŽENA TEMELJEN NA ZNANJIMA O TRAUMI ***569***

Helena Lajšić
DIGITALIZOVANO UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA U SVRSI DRUŠTVENO-EKONOMSKOG RAZVOJA ***581***

Ljiljana Krneta
PSIHOLOGIJA I MEDIJI - U INTERAKCIJI ODGOVORNOG INFORMISANJA ***589***

Vesna Iliktarević
STATUS NOVINARKI U BOSNI I HERCEGOVINI KROZ PRIZMU RODNE RAVNOPRAVNOSTI ***595***

Branko Peran, Mirko Goreta, Vedran Milković
RESOCIJALIZACIJA ZATVORENIKA TIJEKOM IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA, SA OSVRTOM NA OSUĐENE ŽENE ***604***

Tamara Marić
DIGITALNO NASILJE NAD ŽENAMA ***612***

Snježana Bošnjak
CYBER NASILJE NAD ŽENAMA U REPUBLICI HRVATSKOJ ***621***

Jasmina Krštenić, Zorica Odavić
NASILJE NAD ŽENAMA-KAKO PRIJAVITI, ZAŠTITITI I POMOĆI U OKVIRU MULTISEKTORSKE SARADNJE ***628***

László István Gál
SOME THOUGHTS ABOUT BIOSECURITY, BIOSAFETY AND CRIMINAL LAW ***634***

Sanda Milošević
ŽENE U NAUCI, IZVRSNE A IPAK NEVIDLJIVE ***641***

Miona Vasić, Ljeposava Ilijić, Olivera Pavićević
TRUDNOĆA U ADOLESCENTNOM PERIODU: DRUŠTVENI OKVIR, UZROCI I TRENDOVI ***648***

Antea Čilić, Leo Klapan
DRUŠTVENA VRIJEDNOST I PEDAGOŠKA DIMENZIJA PARTICIPACIJE ŽENA U SPORTU ***657***

PREDGOVOR

Stanje ravnopravnosti žena u savremenom društvu napreduje. Svakim danom žene se bore i zauzimaju svoje mjesto u svijetu. Stari ideali gdje je žena podložna muškarcu moraju se zanemariti i zaboraviti kako bi kao društvo mogli zajedno funkcionisati. Promjene na poslu i porodici daju zamaha promjenama u rodnim odnosima i obrnuto. Upravo kao što se životi žena i muškaraca mijenjaju, mijenjaju se i odnosi na tržištu rada i u porodici. Ulazak žena na tržište rada kasnog XX i početka XXI vijeka značajno je pogodilo globalnu ekonomiju i označio početak procesa feminizacije rada širom svijeta. Osnovni cilj društva je "dobro prilagođeni pojedinac", pa se društvena uloga žene u savremenom dobu ogleda u njenoj većoj prisutnosti na tržištu rada. Naime, s obzirom na širenje industrijalizacije i globalizacijskih procesa žena postaje i jeste sve više aktivna na društvenom planu. Žena se u novom milenijumu praktički izborila za svoju ravnopravnu radnu poziciju u društvu. Ipak, i dalje ostaju otvorena pitanja: prava žena, femicida, njihovih jednakosti i diskriminacije, kao i stepena njihove društvene angažovanosti, uloga žene kao nositeljice različitih porodičnih i društvenih uloga, feministička perspektiva braka i porodice, obrazovanje žena u svijetu i brojna druga pitanja koja se odnose na društvenu ulogu i položaj žena u modernom društvu.

Svjesni smo svih negativnih strana diskriminacije žena kroz istoriju, te dugog i mukotrpnog puta u borbi za jednakost prava. Napretkom kulture, nauke, prava i tehnologije došlo je i do promjena unutar društva, te unutar poretka u porodici. Žene su se izborile za jednakost, veća prava i slobode, što je veliki napredak u društvu. Međutim, položaj žena danas i dalje nije idealan. Usprkos činjenici da živimo u osviještenom i razvijenom društvu, i dalje su prisutni neki oblici diskriminacije žena, pogotovo kada govorimo o radnim mjestima, rukovodećim položajima te platama. Upravo polazeći od ovih činjenica smatrali smo da je neophodno i sa naučnog aspekta dati doprinos osvjetljavanju ovog sve izraženijeg i složenijeg društvenog problema, te uz pomoć naučnih radnika i stručnjaka iz regiona ukazati na dosadašnja iskustva o ulozi žena u modernom društvu. Cilj konferencije je da se prezentuju dosadašnja iskustva stručnjaka i naučnih radnika, efikasna rješenja, pogledi i pristupi u vezi sa temom skupa, kao i rezultati istraživanja čija praktična upotreba može unaprijediti prije svega prava, položaj i ulogu žena u savremenom društvu.

U takvom duhu pripremljen je i ovaj Zbornik. U njemu su prikazani radovi autora iz različitih naučnih disciplina. Prezentovana su dosadašnja iskustva stručnjaka i naučnih radnika, efikasna rješenja, pogledi i pristupi u vezi sa temom konferencije, kao i rezultati istraživanja čija praktična upotreba može unaprijediti prava i položaj žena u društvu. Učešće autora iz deset zemalja daje mogućnost sagledavanja i kompariranja situacije u različitim društvenim kontekstima, ali i preuzimanja pozitivnih iskustava. Ponuđeni su pogledi i rješenja iz ugla različitih naučnih oblasti, što odražava nastojanje da se na jedan multidisciplinaran način govori o ovom problemu u savremenom društvu.

Banja Luka, jun, 2025. godine ***Urednici***

PLENARNA IZLAGANJA

Originalni naučni rad
UDK:364.63:343.3/.7-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125013G

POLOŽAJ ŽENA U SUVREMENOM DRUŠTVU KROZ PRIZMU FEMICIDA

***Izv. prof. dr. sc. Dijana Gracin*[1]**
Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska

Sažetak: *Nasilje koje rezultira ubojstvom ili pokušajem ubojstva žene, ili pak nosi rizik počinjenja, društvena je pojavnost koja ne poznaje granice država i predstavlja globalni problem. Njegovi korijeni usko su povezani s društveno oblikovanim ulogama koje neko društvo smatra prihvatljivima za žene ili muškarce, što se općenito uzevši naziva pojmom "rod". Femicid podrazumijeva ubijanje žena zbog njihova spola i može poprimiti različite oblike, među ostalim, ubojstva kao rezultat nasilja od strane intimnog partnera; mučenje i mizogino ubijanje; ubijanje u ime "časti"; ciljano ubijanje u kontekstu oružanog sukoba; ubojstva zbog miraza; ubijanje zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta; ubijanje aboridžinskih i domorodačkih žena i djevojaka zbog njihova spola; čedomorstvo ženskog djeteta i feticid povezan s odabirom spola; smrti povezane s genitalnim sakaćenjem; optužbe za vještičarenje i druga rodno uvjetovana ubojstva povezana s organiziranim kriminalom, trgovinom droge, trgovinom ljudima, itd. Osnovni cilj ovoga rada jest ispitati pojavne oblike nasilja nad ženama, s naglaskom na femicid, oslanjajući se na analizu dostupne znanstvene i stručne literature, kako domaće tako i inozemne. U metodološkom smislu, istraživanje se temelji na deskriptivno-komparativnom pristupu, dok primjena kvalitativne metode i metode slučaja omogućuje poredbeno-pravni prikaz zakonodavnih rješenja u odabranim državama članicama Europske unije. Kritičkom analizom nastoji se sagledati postojeće stanje i odgovoriti na temeljno istraživačko pitanje: Jesu li, posebice kroz zakonodavne izmjene, ostvareni značajni pomaci u rješavanju društvenog problema femicida? Imajući u vidu rezultate istraživanja, po kojima se udio rodno uvjetovanog nasilja može prevenirati, u radu se posebno naglašava uloga prevencije. Početni korak jest potreba za osvješćivanjem ozbiljnosti problema femicida, što nedvojbeno zahtijeva multidisciplinarni i sinergijski pristup čitavog društva. Ključnu ulogu tu imaju edukacija i izgradnja kulture dionika na svim razinama, počevši već od vrtića, a zatim osnovne škole, uključujući osposobljavanje i jačanje kompetencija djelatnika socijalne skrbi, pravosudnih tijela, policije i općenito praktičara u primjeni propisa.*

Ključne riječi: *žene, femicid, nasilje, kaznenopravni aspekti, prevencija*

UVOD

Gotovo 89.000 žena i djevojaka ubijeno je tijekom 2022. godine, što predstavlja najveći godišnji broj u posljednja dva desetljeća (UNODC, 2023; Me i sur., 2023). Premda je ukupan broj ubojstava na globalnoj razini počeo opadati 2022., nakon porasta zabilježenog 2021., broj ubojstava žena ne pokazuje znakove smanjenja. Većina ovih zločina ima rodno uvjetovane motive. Na globalnoj razini, približno 48.800 žena i djevojaka ubijeno je tijekom 2022. godine od strane intimnih partnera ili drugih članova obitelji. Ovaj zabrinjavajući podatak pokazuje da je, u prosjeku, više od 133 žene ili djevojčice svakodnevno stradavalo od ruku članova vlastite obitelji ((EIGE), 2022; Deduš, 2024:10).

Iako većina ubojstava u svijetu pogađa muškarce i dječake (80% žrtava u 2022. godini), žene i djevojčice nerazmjerno su izložene smrtonosnom nasilju unutar obiteljskog okruženja. One čine čak 53% svih žrtava ubojstava počinjenih u kući te 66% žrtava ubojstava od strane intimnih partnera (UNODC, 2023:3). Ovaj problem prisutan je u svim regijama svijeta. Afrika je tijekom 2022. godine, s procijenjenih 20.000 žrtava, po prvi put od 2013. nadmašila Aziju kao regiju s najvećim apsolutnim brojem ubijenih žena. Također, Afrika je bila regija s najvećim brojem žrtava u odnosu na veličinu

[1] gdijana39@gmail.com

ženske populacije (2,8% na 100.000 žena), iako ograničenja u dostupnosti podataka otežavaju točnu procjenu (UNODC, 2023:5).

U razdoblju od 2010. do 2022. godine Europa je zabilježila prosječan pad broja ubojstava žena povezanih s intimnim partnerima ili obitelji od 21%, premda postoje značajne razlike među subregijama. Primjerice, u zapadnoj i južnoj Europi došlo je do porasta ovih zločina tijekom pandemije COVID-19 2020. godine. U Americi su uočeni različiti subregionalni trendovi: Srednja i Južna Amerika zabilježile su pad godišnjeg broja ubojstava između 2017. i 2022. godine (za 10% i 8%), dok su Sjeverna Amerika i Karibi zabilježili porast od 29%, odnosno 8%.

Zbog ograničene dostupnosti podataka, dugoročni trendovi u Africi, Aziji i Oceaniji ostaju nejasni. Ipak, djelomični podaci iz nekih azijskih država sugeriraju postupno smanjenje rizika od femicida, dok podaci iz afričkih zemalja često upućuju na stabilan broj ili porast ubojstava žena od 2021. godine.

Globalno, dostupnost podataka o rodno uvjetovanim ubojstvima poboljšava se. Broj država koje pružaju barem jednu podatkovnu točku o ubojstvima žena povezanima s intimnim partnerima ili obitelji porastao je s 74 (u razdoblju od 2009. do 2015.) na 99 (od 2016. do 2022.). Sustav Ujedinjenih naroda nastavlja poduzimati korake za unapređenje prikupljanja podataka i izvještavanja, uključujući razvoj Statističkog okvira za mjerenje rodno uvjetovanih ubojstava žena i djevojčica (UNODC, 2023; UNODC, 2021).

Donošenje Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Istanbulska konvencija) [2] te aktivnosti inicijativa poput *Femicid Watch-a* značajno su povećale društveni, politički i javni interes za problem femicida. Iako tek u manjem broju europskih zemalja, ovi napori rezultirali su uvođenjem posebnih kaznenih djela vezanih uz femicid ili donošenjem zakona usmjerenih na prevenciju i zaštitu žrtava (Coradi i sur., 2018; Kovčo Vukadin, 2024:116; Aljinović, 2024).

Osnovni cilj ovoga rada jest ispitati pojavne oblike nasilja nad ženama, s naglaskom na femicid. U metodološkom smislu, istraživanje se temelji na deskriptivno-komparativnom pristupu, dok primjena kvalitativne metode i metode slučaja omogućuje poredbeno-pravni prikaz zakonodavnih rješenja u odabranim europskim državama. Kritičkom analizom nastoji se sagledati postojeće stanje i odgovoriti na temeljno istraživačko pitanje: Jesu li, posebice kroz zakonodavne izmjene, ostvareni značajni pomaci u rješavanju društvenog problema femicida?

POJMOVNO ODREĐENJE

Izostanak općeprihvaćene definicije femicida predstavlja značajnu prepreku njegovom razumijevanju, istraživanju i sustavnom praćenju. Kako bi se ovaj fenomen analizirao, nužno je osloniti se na relevantnu inozemnu i domaću znanstvenu i stručnu literaturu. Povijesno gledano, obiteljsko nasilje dugo je bilo percipirano kao privatna stvar, nerijetko i društveno prihvaćen oblik disciplineranja žena od strane muškaraca, što je otežalo njegovo prepoznavanje kao ozbiljnog društvenog problema (Šprem, 2023).

[2] Europski parlament je 2024. godine usvojio nova pravila Europske unije za suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, donoseći Direktivu (EU) 2024/1385 Europskog parlamenta i Vijeća. Cilj ove Direktive jest osigurati zaštitu žena i djevojčica od nasilja, s obzirom na to da su one nerazmjerno pogođene nasiljem nad ženama i obiteljskim nasiljem. Osim ove Direktive, na europskoj razini postoje i drugi pravni dokumenti koji se bave problematikom nasilja nad ženama. Među njima su Direktiva (EU) 2012/29 o pravima žrtava kaznenih djela, čije su odredbe prenesene u hrvatski Zakon o kaznenom postupku, zatim Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i obiteljskog nasilja, poznata kao Istanbulska konvencija, te Preporuka Rec (2002) 5 Odbora ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja. Direktiva (EU) 2024/1385 osigurava pravnu zaštitu žrtvama kaznenih djela unutar EU-a, s posebnim naglaskom na žrtve rodno uvjetovanog nasilja, seksualnog nasilja i nasilja u bliskim odnosima. Istanbulska konvencija sveobuhvatno obuhvaća različite oblike nasilja nad ženama, uključujući psihičko nasilje, uhođenje, fizičko nasilje, seksualno nasilje i seksualno uznemiravanje. Preporuka Rec (2002) 5, u skladu s člankom 15.b Statuta Vijeća Europe, ističe da je nasilje nad ženama posljedica neravnomjerne raspodjele moći između muškaraca i žena te da dovodi do ozbiljne diskriminacije žena u društvu. (PRS, 2025:2.1.4).

Pojam femicid pojavljuje se u literaturi već više od dva stoljeća (Rittossa i Škorić, 2021; Maršavelski i Moslavec, 2023), no njegov suvremeni koncept oblikovala je Diana Russell. Već 1976. godine Russell (2008) je uvela ovaj termin kako bi istaknula nasilje nad ženama kao sustavni društveni fenomen, dok je u kasnijim radovima (2013) precizirala femicid kao ubojstvo žena motivirano njihovom pripadnošću ženskom spolu. Njezina definicija naglašava mizoginiju kao središnji pokretač ovog fenomena. Russell (1992) ističe kako se femicid ne smije promatrati kao izolirani čin, već kao dio kontinuuma nasilja nad ženama, koji uključuje verbalno i fizičko zlostavljanje. Caputi i Russell (1992) dodatno proširuju koncept uključivanjem radnji poput silovanja, genitalnog sakaćenja, moralne degradacije i nesigurnih pobačaja, koje mogu izravno ili neizravno dovesti do smrti žena.

Pored pojma femicida, sve češće se koristi i termin feminicid, koji zahtijeva precizno definiranje. Prema Grzyb i sur. (2018), meksička antropologinja Marcela Lagarde uvela je ovaj pojam početkom 1990-ih godina, inspirirana radovima Russell i Radford. Feminicid je razvijen kako bi teorijski obuhvatio drastičan porast ekstremnog nasilja nad ženama u Meksiku, pri čemu se ključno ističe institucionalna neaktivnost države, očitujući se kroz nekažnjavanje počinitelja i izostanak pravne reakcije. Oba termina, femicid i feminicid, kasnije su integrirana u zakonodavne i društvene diskurse brojnih latinoameričkih država, pri čemu se ovi pojmovi prepoznaju kao rodno uvjetovani oblici nasilja toleriranog od strane državnih institucija. Oni predstavljaju diskriminaciju temeljenu na spolu te osiguravaju osnovu za međunarodnu odgovornost država zbog kršenja ljudskih prava (Grzyb i sur., 2018). Spinelli (2011) navodi da je koncept feminicida prihvaćen i u europskim zemljama poput Španjolske i Italije, čime je dodatno učvršćen u globalnim pravnim okvirima.

Segato (2006) naglašava kako femicid nije rezultat izoliranih slučajeva, već manifestacija šireg sustava seksualne politike koji legitimira nasilje nad ženama. Takvo nasilje treba promatrati kao društveni fenomen proizašao iz povijesnih, društvenih i političkih struktura koje perpetuiraju dominaciju muškaraca. Ono predstavlja ekstreman oblik rodno uvjetovanog nasilja, čija je ključna karakteristika ubijanje žena zbog njihove pripadnosti ženskom spolu.

Istanbulska konvencija definira rodno uvjetovano nasilje kao nasilje usmjereno na žene zbog njihove pripadnosti ženskom spolu ili nasilje koje žene nesrazmjerno pogađa. Ovaj oblik nasilja prepoznat je kao kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije, obuhvaćajući tjelesnu, seksualnu, psihičku i ekonomsku štetu, uključujući prijetnje, prisilu i ograničavanje slobode, bilo u javnom ili privatnom prostoru. Međutim, sve do 21. stoljeća femicid nije bio prepoznat u kaznenim zakonodavstvima, što se često pravdalo tvrdnjom da je već obuhvaćen kaznenim djelom ubojstva (Rittossa i Škorić, 2021; Maršavelski i Moslavec, 2023). Femicid se, prema mnogim autorima, sagledava kao kulminacija kontinuuma nasilja kojem su žene izložene (Walby, 2022). Ignjatović (2011) tumači kako je nasilje nad ženama rezultat nejednake raspodjele moći između spolova, što vodi do ozbiljne diskriminacije i narušavanja temeljnih ljudskih prava. Bumiller (2008) i Kovčo-Vukadin (2024) naglašavaju da femicid nije nagli i izolirani incident, već posljednji čin sustavnog zlostavljanja.

Širi teorijski pristupi uključuju različite oblike rodno uvjetovanih ubojstava, poput intimnog i neintimnog femicida, obiteljskog femicida, seksualnog femicida te onih povezanih s prostitucijom, trgovinom ljudima, transfobijom i lezbofobijom (Sarmiento i sur., 2014; Campbell i sur. 1998). Pojedini autori fokusiraju se na specifične odnose između žrtve i počinitelja, poput intimnog femicida, obiteljskog femicida ili ubojstava od strane nepoznatih počinitelja (Toledo Vásquez, 2017).

Ova raznolikost pristupa i klasifikacija ukazuje na složenost femicida kao društvenog fenomena. Njegovo proučavanje zahtijeva multidisciplinarni pristup koji integrira pravne, društvene i političke aspekte kako bi se osiguralo dublje razumijevanje i učinkovitije suzbijanje ovog oblika nasilja.

POREDBENA ISKUSTVA – ZAKONODAVNI OKVIR

Slučaj koji je imao ključan utjecaj na uvođenje femicida u kaznena zakonodavstva predstavlja slučaj iz Latinske Amerike, u kojem je Interamerički sud za ljudska prava 2009. godine donio presudu u predmetu *González i ostali protiv Meksika* (poznat i kao "Pamučno polje"). Sud je utvrdio odgovornost Meksika za kršenje prava na život, zabrane diskriminacije, prava na ljudsko i dostojanstveno postupanje, prava na osobnu slobodu, prava na pošteno suđenje, prava djeteta i prava na sudsku zaštitu

triju mladih žena, od kojih su dvije bile maloljetne. One su 2001. godine silovane i ubijene u pamučnom polju, gdje su njihova tijela pronađena pod nerazjašnjenim okolnostima (Maršavelski i Moslavec, 2023:312). Interamerički sud utvrdio je da su ove žene bile odabrane kao žrtve isključivo zbog svog spola i da su bile podvrgnute posebno okrutnom postupanju. U istom polju pronađena su još tijela pet žena koje su ubijene na sličan način, pod nerazjašnjenim okolnostima. Sud je naglasio da meksičke vlasti svojim pravosudnim neučinkovitostima u takvim slučajevima stvaraju uvjete za nekažnjavanje nasilja prema ženama, zanemarujući obvezu otkrivanja počinitelja i kažnjavanja tih ubojstava, čime šalju poruku da se nasilje nad ženama tolerira i prihvaća kao dio svakodnevnog života (Maršavelski i Moslavec, 2023:312).

Takav pristup usvojile su mnoge latinskoameričke države, poput Argentine (čl. 80. st. 11. KZ-a-*Código Penal de la Nación Argentina*), Brazila (čl. 121. st. 2. i 2-a KZ-a- *Código Penal Brasileiro*), Meksika (čl. 325. FKZ- *Código Penal Federal*), Kolumbije (čl. 104A KZ-a- *Código Penal*), Perua (čl. 108b KZ-a- *Código Penal*), Venecuele (čl. 408 st. 3.a. KZ-a-*Codigo Penal de Venezuela*) i drugih. Države poput El Salvadora, Gvatemale, Kostarike i Nikaragve donijele su specifične zakone o femicidu, dok su druge države Latinske Amerike usvojile samostalne odredbe posvećene femicidu (Aljinović, 2024:74). Neke države, poput Čilea, Dominikanske Republike, Kostarike i Perua, ograničavaju femicid na kaznena djela počinjena od intimnih partnera (EIGE, 2022:88). Nasuprot ovom pristupu, druge države proširuju definiciju femicida, uključujući termine poput "mizoginija" ili "nejednaki odnosi moći" i prepoznaju ubojstvo žene isključivo zbog njenog spola kao femicid (Toledo Vasquez, 2017:50).

Iako je uvođenje femicida u kazneno pravo bio izazov u nekim europskim pravnim sustavima, primjerice u Francuskoj, gdje je načelo jednakosti bilo prepreka za razlikovanje kaznenih djela počinjenih protiv žena, ključno je prepoznati specifičnost femicida. Naime, pravna distinkcija između ubojstva žene i drugih oblika ubojstva potencijalno bi dovela do povrede načela jednakosti, jer bi muškarci i žene koji počine isto kazneno djelo (ubojstvo) bili tretirani različito. Međutim, iako je trenutno malo vjerojatno da će femicid biti inkorporiran u francuski kazneni zakon, francuska parlamentarna komisija naglasila je važnost institucionalne primjene izraza „femicid“ i predložila rezoluciju koja bi istaknula borbu protiv nasilja nad ženama i prepoznavanje specifičnosti femicida (Aljinović, 2024:76).

U Danskoj je do nedavno postojao termin "ubojstvo supruge", koji je bio povezan isključivo s ubojstvima koja se događaju unutar braka. Međutim, termin je sada promijenjen u "partnersko ubojstvo", čime se obuhvaćaju i ubojstva koja nisu počinjena isključivo u braku, već i u drugim romantičnim vezama, uključujući žrtve muškog spola. Premda danski pravni sustav još uvijek ne prepoznaje femicid kao specifično kazneno djelo, prate se statistike žrtava podijeljene prema spolu (Pavlou i Shakou, 2022).

U Italiji se termin femicid prvi puta spominje 2004. godine kroz razne projekte i medijske kampanje s ciljem podizanja svijesti o ovom problemu. Političke debate oko uvođenja femicida u pravni okvir počele su 2012. godine, a femicid se u Italiji događa u prosjeku svakih tri do četiri dana, iako je broj ostalih ubojstava u opadanju (Deduš, 2024:20). Godine 2013. predstavljen je Zakon br. 119, poznat kao Zakon o femicidu, koji, iako tehnički nije zakonska definicija femicida, predstavlja paket preventivnih mjera za zaštitu žrtava nasilja i smanjenje recidiva počinitelja nasilja. Također je uveden Nacionalni plan za sprječavanje i suzbijanje nasilja nad ženama, usklađen s Istanbulskom konvencijom. Iako femicid nije specifično reguliran tim zakonom, postavljeni su temelji za prevenciju femicida, a 2017. godine talijanski senat osnovao je parlamentarni odbor za femicid kako bi se usmjerila pozornost na prevenciju ovog fenomena i osigurala posebna potpora djeci čiji su roditelji žrtve femicida.

U Europskim državama, uvođenje femicida kao kaznenog djela postupno raste. Cipar je 2022. godine donio Zakon o sprječavanju i borbi protiv rodnog nasilja i nasilja u obitelji i s njim povezanim pitanjima koji prepoznaje femicid kao zasebno kazneno djelo, dok je Malta iste godine izmijenila svoj kazneni zakon kako bi femicid bio prepoznat kao zasebno kazneno djelo s težim sankcijama, uključujući nasilje u obitelji, "ubojstva iz časti", mizoginiju i seksualno zlostavljanje. Slične izmjene uvedene su u Sjevernoj Makedoniji 2023. godine, Belgiji 2023. godine (Zakon o sprječavanju i

suzbijanju femicida, rodno uvjetovanih ubojstava i nasilja), dok je Hrvatska 2024. godine uvela novo kazneno djelo teško ubojstvo ženske osobe Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (čl. 111.a KZ-a).

Naime, iako femicid još nije prepoznat kao specifično kazneno djelo u svim europskim i svjetskim pravnim sustavima, postoji postupno usmjerenje prema njegovom prepoznavanju, a mnoge države poduzimaju zakonske i institucionalne korake kako bi osigurale zaštitu žena od nasilja i kaznene sankcije za počinitelje femicida.

PRAĆENJE FEMICIDA U EUROPI – TRENDOVI

Unatoč naporima Ujedinjenih naroda u poboljšanju prikupljanja podataka o femicidu, Europa se i dalje suočava s izazovima u jasnom razlikovanju femicida od drugih oblika ubojstava. Osim podataka koje prikupljaju UNODC, EUROSTAT i European Sourcebook, policijska i kriminalistička izvješća i dalje ostaju ključni izvori nacionalnih podataka. U većini europskih država postoje sustavi za prikupljanje podataka o ubojstvima, uključujući i ubojstva žena, što omogućava precizne statistike o broju ubijenih žena. U nekim državama moguće je identificirati ubojstva koja su počinili intimni partneri i dobiti informacije o odnosu između žrtve i počinitelja. Međutim, daljnja diferencijacija femicida koji proizlaze iz nepartnerskih odnosa nije uvijek moguća, a prikupljanje podataka o motivima tih ubojstava često izostaje.

Europski institut za ravnopravnost spolova (EIGE) prikuplja podatke ovih institucija, ograničavajući analizu na "žene žrtve femicida (starije od 18 godina) koje su ubili intimni partneri (stariji od 18 godina), unutar ukupnog broja žena žrtava ubojstava starijih od 18 godina" (EIGE, 2022). Prema definiciji EIGE, femicid je "ubojstvo žene koje je počinio intimni partner, kao i smrt žene prouzročena štetnim postupanjem prema njoj, pri čemu intimni partner može biti bivši ili sadašnji bračni drug ili partner, neovisno o tome dijele li ili su dijelili boravište sa žrtvom“ (EIGE, 2022).

Svaka država ima svoj način prikupljanja podataka, što čini usporedbu na europskoj razini vrlo izazovnom. Prema Weil i sur. (2018), glavni problemi uključuju neusuglašene definicije, nedostatak podataka, te izostanak informacija o motivima i odnosu između žrtve i počinitelja. U mnogim državama femicid još uvijek nije prepoznat kao samostalno kazneno djelo, a čak i u slučaju usuglašavanja službene definicije, prikupljanje podataka bila bi izuzetno otežana jer u postojećim statistikama nedostaju informacije o motivima ubojstava žena. Osim toga, postoji i značajna tamna brojka femicida zbog mnogih nedetektiranih i neevidentiranih ubojstava, budući da se u mnogim državama spol žrtve još uvijek ne ističe u službenim dokumentima.

Prema Sauer i Muratore (2021), jedan od značajnijih koraka u praćenju femicida postignut je zahvaljujući Istanbulskoj konvenciji, koja u članku 11. obvezuje države potpisnice da prikupljaju i razdvajaju statističke podatke o svim oblicima nasilja nad ženama. Članak 46. definira okolnosti koje mogu dovesti do femicida u kontekstu intimnog partnerskog nasilja. Iako su zemlje poput Italije, Ujedinjenog Kraljevstva, Španjolske i Srbije razvile nacionalne baze podataka s detaljnijim informacijama o femicidu, te baze podataka još uvijek nisu integrirane na europskoj razini. Grupa istraživača iz 30 država, prema Weil i sur. (2018), razvila je Europski opservatorij femicida (*European Observatory on Femicide*), čiji je cilj razvoj novih i inovativnih pristupa, sistematiziranje postojećih saznanja te izgradnja temelja za učinkovitu prevenciju.

Iako usporedba podataka ostaje izazov, postoje statistike koje ukazuju na alarmantne trendove. Tako, prema Weil i sur. (2018), 2012. godine čak 49% ubijenih žena bilo je ubijeno od strane člana obitelji ili intimnog partnera, dok je samo 6% muškaraca ubijeno na sličan način. Ovaj nerazmjer jasno ukazuje na potrebu za definiranjem femicida kao oblika rodno uvjetovanog nasilja, te za sustavnim praćenjem ovog problema na nacionalnoj i međunarodnoj razini.

Tablica 1. Ubojstva na štetu žena koje su počinitelji članovi obitelji ili rođaci i intimni partneri

Mjerenje femicida 2014-2018	ITALIJA	FRANCUSKA	HRVATSKA	LITVA	MAĐARSKA	FINSKA	LATVIJA
Ukupan broj žrtava ubojstava	0,45	0,71	0,38	3,57	0,84	0,86	4,12
Ubojstva koja su počinili članovi obitelji ili rođaci	0,11	0,12	0,05	0,40	0,08	0,11	1,15
Ubojstva koja su počinili intimni partneri	0,24	0,24	0,19	0,26	0,22	0,57	0,29

Izvor: EIGE, 2022. Obrada podataka: autor

Hrvatska je u 2018. godini imala najnižu stopu u odnosu na 24 države članice EU-a (0,38 na 100 000 stanovnika). Hrvatska ima drugu najnižu (0,05) ženskih žrtava ubojstava koje su počinili članovi obitelji ili rođaci (među 14 država) i treću najnižu stopu (0,19) ženskih žrtava ubojstava koje su počinili intimni partneri (među 15 država).

PRAĆENJE FEMICIDA U HRVATSKOJ – TRENDOVI

Do uvođenja članka 111.a Kaznenog zakona, koji se odnosi na teško ubojstvo ženske osobe, femicid je bio obuhvaćen člancima 110. i 111. Kaznenog zakona, koji definiraju ubojstvo i teško ubojstvo te propisane pripadajuće kazne. U Hrvatskoj postoje institucije koje prikupljaju i analiziraju podatke o ubojstvima žena, među kojima se izdvajaju Ministarstvo unutarnjih poslova, Ministarstvo pravosuđa, pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske i inicijativa *Femicide Watch.* Inicijativa Femicide Watch, osnovana 2017. godine, bavi se praćenjem, prikupljanjem i analiziranjem podataka o ubojstvima žena koja se mogu klasificirati kao femicidi u Hrvatskoj, te objavljuje relevantne statistike. Prema podacima Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, a na temelju podataka Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, tijekom 2024. godine zabilježeno je ukupno 37 ubojstava, što je 14 više u odnosu na isto razdoblje u 2023. godini i najpribližniji je broju počinjenih ubojstava u 2020. godini (36). Od tog broja, 18 ubojstava počinjeno je na štetu osoba ženskog spola. Među 18 ubijenih žena njih 12 je ubijeno od strane bliskih osoba (4 više nego 2023.) Od 12 ubijenih ženskih osoba pet ih je ubijeno od strane intimnih partera, kao i u prethodnoj godini, četiri od strane sina, jedna od strane zeta, jedna od strane majke i jedna od strane sestre. Od preostalih šest ubijenih žena, četiri su ubijene u domu za starije osobe od strane počinitelja s kojim nisu bile u nikakvom odnosu, a dvije su ubili njihovi poznanici (PRS, 2025:1).

Trend ubojstava žena od strane intimnih partnera u odnosu na ukupni broj ubijenih žena među bliskim osobama održava se na razini od najmanje 50%, uz izuzetak 2021. godine kada je zabilježen nešto niži postotni udio. Statistika za prethodne godine pokazuje sljedeće udjele: 2018. – 80%; 2019. – 85%; 2020. – 64%; 2021. – 36%; 2022. – 50%; 2023. – 62% i 2024. – 41%. Kada se usporedi udio , broj ubojstava žena od strane intimnih partnera u odnosu na ukupan broj ubojstava žena, postoci su sljedeći: 2018. – 50%; 2019. – 46,2%; 2020. – 47,4%; 2021. – 28,6%; 2022. – 46,2%; 2023. – 55,5% i 2024. – 28% (Izvješće o radu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, 2023:14 i PRS, 2025:2.1.1).

Ovi podaci ukazuju na zabrinjavajući trend te naglašavaju ozbiljnost problema nasilja nad ženama. Isto potvrđuju rezultati istraživanja sudske prakse koji su pokazali da je u svim slučajevima teškog ubojstva iz čl. 111. toč. 3. KZ/11 postojalo ranije zlostavljanje žrtve koje je nekad trajalo i više od 20

godina. U nekim predmetima je okolnost ranijeg zlostavljanja bila razvidna iz ranijih osuđujućih presuda, bilo u kaznenom ili prekršajnom postupku. U slučajevima u kojima nasilje nije bilo prijavljeno, ono je konstatirano iz iskaza svjedoka, medicinske dokumentacije, iskaza samih žrtava (koje su preživjele pokušaj ubojstva) te drugih dokaza izvedenih u postupku (Aljinović, 2022). Iz analize uzoraka od 23 pravomoćne presude Vrhovnog suda Republike Hrvatske u kojima su počinitelji proglašeni krivima za pokušaj ili dovršeno kazneno djelo teškog ubojstva iz članka 111. toč. 3 KZ u desetogodišnjem razdoblju, od 1. siječnja 2013. do 1. rujna 2022. godine, proizlazi da su svi počinitelji bili muškarci, a u 88% slučajeva ubojstva i pokušaja kaznenog djela žrtve su bile žene i to sadašnje ili bivše intimne partnerice počinitelja (Aljinović, 2024).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Jesmo li zakonodavnim promjenama bliže smanjenju stope femicida? – primjer Hrvatske

Cilj i metoda istraživanja

Ovaj dio rada usmjeren je na empirijsku analizu fenomenologije nasilja u Republici Hrvatskoj temeljenu na sekundarnim podacima o registriranim kaznenim djelima ubojstava i teških ubojstava uključujući i pokušaje tih kaznenih djela. Istraživanjem su obuhvaćeni i pojavni oblici kaznenog djela i prekršaja nasilja u obitelji u razdoblju od 2016. do 2024. godine Sekundarni podaci o prijavljenim počiniteljima kaznenih djela (čl.179a, č.110. i 111. KZ-a te članak 10. Zakona o zaštiti nasilja u obitelji – dalje: ZZNS) prikupljeni su na temelju otvorenih izvora Ministarstva unutarnjih poslova – dalje: MUP) i godišnjih izvješća Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, kako bi se utvrdili trendovi i obrasci kriminala. S obzirom na zakonodavne izmjene i uvođenje čl.111.a – teško ubojstvo ženske osobe, od interesa je bilo utvrditi posežu li nadležna tijela za novim člankom 111.a ili se i dalje ovaj oblik kaznenog djela podvodi pod neku kvalifikacije iz čl.111. KZ-a (toč.3. ubojstvo bliske osobe koju je počinitelj prije zlostavljao). Obrada i interpretacija podataka predstavlja istraživački rad autora. Metode primijenjene u ovom istraživanju su metoda analize podataka i deskriptivno-komparativna metoda. Kao jedno od ograničenja u provedbi istraživanja važno je istaknuti kako se radi o prijavljenim, evidentiranim slučajevima i da s obzirom na prirodu djela, treba voditi računa o tamnoj brojki kriminala.

Diskusija

U susjednim državama (Albanija, Bosna i Hecegovina, Crna Gora, Kosovo, Sjeverna Makedonija, Srbija) u posljednjih nekoliko godina objavljen je veći broj istraživanja i analiza na temu femicida (Konstantinović i sur., 2019; Petrušić, Žunić i Vilić, 2019; Konstantinović Vilić i Petrušić, 2021;, 2021; Konstantinović i sur., 2022; Gaber-Damjanovska i Gajdova, 2023; Gërxhaliu-Krasniqi i Caka-Nimani 2024). Iako u Hrvatskoj postoje brojne studije o nasilju u obitelji, znatno je manji broj znanstvenih radova o ubojstvima među intimnim partnerima (Aljinović, 2024:79). Prvi rad koji se koristi koncepcijom femicida objavljen je 2014. godine (Asančić, 2014), a na temu femicida napisano je svega nekoliko radova od kojih se Rittossa i Škorić, 2021., izravno bave sustavnim istraživanjem femicida. Ministarstvo unutarnjih poslova je napravilo „Statistički prikaz rezultata istraživanja ubojstava žena u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016.- 2020. godine – *Femicid Watch*“. Međutim, MUP je obuhvatio sve slučajeve ubojstava žena, „bez obzira radi li se o femicidu“ (MUP, bez dat.:1), a prikaz obrađenih podataka bazira se na deskriptivnoj statistici, koja upućuje na trendove.

Jedno od najznačajnijih recentnih istraživanje provela je Dunja Bonacci Skenderović (2024) koje obuhvaća analizu intimnog partnerskog femicida u Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2023. Bonnaci Skenderović (2024) polazi od pretpostavki da je femicid planirano, namjerno i predvidljivo ubojstvo žene od strane njezinog sadašnjeg ili bivšeg intimnog partnera. Druga premisa glasi da femicid ima dinamiku i obrazac po kojem se događa. Treća premisa jest da se intimni femicid, zbog svoje predvidljivosti i postojanja obrasca, u određenom broju slučajeva može spriječiti (Bonacci Skenderović, 2004:12). Autorica zaključuje da svaki femicid ne može biti spriječen, ali velika većina može, samo treba naučiti prepoznavati znakove upozorenja.

Imajući u vidu rezultate istraživanja i povezanost ranijeg nasilja u odnosu na ubojstva i pokušaje ubojstava žena u Republici Hrvatskoj, u nastavku se navode rezultati analize odabranih kaznenih djela iz članaka 179a., 110. i 111. KZ-a , te prekršaja nasilja u obitelji iz čl. 10 ZZNO.

Tablica 2. Broj prijavljenih za prekršaj nasilja u obitelji (čl.10) od 2016. do 2024.

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
Prekršaj iz čl. 10.ZZNO	12429	12589	10636	9551	8539	8368	7946	7675	6949

Izvor: Izvješće Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova od 2016. do 2023. i PRS, 2025.

Tablica 3. Broj prijavljenih za kazneno djelo nasilja u obitelji (čl. 179a.) od 2016. do 2024.

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
Kazneno djelo iz čl.179.a KZ	330	554	623	1134	1578	1661	1879	2310	2601

Izvor: Izvješće Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova od 2016. do 2023. i PRS 2025:1

Da su lutanja u pogledu inkriminiranja nasilja u obitelji velika govori i činjenica da je kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji prvotno inkorporirano u Kazneni zakon Zakonom o izmjenama i dopunama KZ-a iz 2000. godine uvođenjem članka 215.a. Zakonom iz 2011. (NN 125/2011), koji je stupio na snagu 1. siječnja 2013. godine, spomenuti članak je brisan, a inkriminacija nasilja u obitelji prešla je u sferu prekršajnoga prava. Očito je da je zakonodavac procijenio da se odgovarajuća kaznenopravna zaštita može ostvariti propisivanjem niza kaznenih dijela s elementima nasilja koji, ako su počinjeni prema bliskoj osobi, predstavljaju kvalificirani oblik kaznenog djela za koji je propisana teža kaznenopravna sankcija. Kazneno djelo nasilja u obitelji iz čl. 179.a KZ-a ponovno je uvedeno u Kazneni zakon tek Zakonom o izmjenama i dopunama KZ-a (NN 56/15), koji je stupio na snagu u 30. svibnja 2015. Stoga je za istraživanje, iz prethodno opisanih, prije svega metodoloških razloga, kao početna promatrana godina uzeta 2016. godina (v. tablice 2 i 3). Ponovnim vraćanjem nasilja u obitelji pod okrilje KZ-a u čl. 179.a, od 2016. godine primjećuje se, s jedne strane, pad u broju prijava za prekršaj nasilja u obitelji, osim 2017. godine, i porast u broju prijava za kaznena djela nasilja u obitelji. Policija je u zadnjoj promatranoj 2024. godini evidentirala 12,5% više slučajeva kaznenih djela iz članka 179.a KZ-a u odnosu na prethodnu 2023. godinu. Žena žrtava je 229 više, dok je muškaraca bilo 62. (PRS, 2025:1). Navedenom trendu zasigurno su pridonijeli zahvati u zakonske opise, i kaznenog djela i prekršaja, ali i neosporivi napori policije u prepoznavanju i pravilnom kvalificiranju određenih ponašanja kroz kaznenopravnu umjesto prekršajno pravne zaštite (v. slično Aljinović, 2024). Trend kontinuiranog porasta nasilja u obitelji u području kaznenopravne zaštite, uz istodobni trend njegova smanjenja u području prekršajnopravne zaštite, može upućivati na zaključak da postojeći sustav prevencije dugoročno odvraća žrtve nasilja u obitelji od prijavljivanja lakših oblika nasilja sve do trenutka njegove eskalacije u sferu kaznenog zakonodavstva (tako i Getoš Kalac i Šprem, 2022:1027). Međutim, navedeni višegodišnji trend pada broja prijavljenih počinitelja i broja žrtava nasilja u obitelji u području prekršajnopravne zaštite, uz višegodišnji i kontinuirani porast slučajeva u području kaznenopravne zaštite, upućuje na zaključak da sustav borbe protiv nasilja prema ženama i u obitelji zapravo nije ustrojen na način da učinkovito adresira i uklanja uzroke nasilja kroz prevenciju, edukaciju i obrazovanje, već se isključivo oslanja na sankcioniranje posljedica nasilja kroz kaznenopravne mjere i represivne postupke, na što opetovano upozorava i Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova.

Tablica 4. Broj **DOVRŠENIH** ubojstava i teških ubojstava od 2016. do 2024.

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
ubojstva i teška ubojstva	43	43	22	30	36	30	27	23	37

Izvor: MUP, Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada od 2017. do 2023. str.75, a za 2016. Izvješće ministra o obavljanju policijskih poslova u 2016. str. 86. Izvor: PRS, 2025. Obrada podataka: autor

Tablica 5. Udio **DOVRŠENIH** ubojstava među bliskim osobama i na štetu žena počinjena od bliskih osoba od 2016. do 2024.

Godina (%)	2016	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
među bliskim osobama	44,2	44,2	59,1	40,0	44,4	60,0	70,4	60,9	48,6
na štetu žena/od strane bliskih osoba	78,9	63,2	38,5	58,3	87,5	61,1	63,2	50,0	66,7

Izvor: MUP, Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada od 2017. do 2023. str.75, a za 2016. Izvješće ministra o obavljanju policijskih poslova u 2016. str. 86. Izvor: PRS, 2025. Obrada podataka: autor

Tablica 6. Broj ubojstava i teških ubojstava **U POKUŠAJU** od 2016. do 2024.

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
Broj ubojstva i teška ubojstva	93	125	90	98	108	103	108	111	115

Izvor: MUP, Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada od 2017. do 2023. str.75, a za 2016. Izvješće ministra o obavljanju policijskih poslova u 2016. str.86.

Tablica 7. Udio ubojstava **U POKUŠAJU** među bliskim osobama i na štetu žena počinjena od bliskih osoba od 2016. do 2024.

Godina	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
U % među bliskim osobama	27,9	28,0	25,5	39,8	27,8	32,0	44,4	27,0	30,4
U % na štetu žena/od strane bliskih osoba	30,8	65,7	69,6	51,3	36,7	36,4	27,1	46,7	76,4

Izvor: MUP, Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada od 2017. do 2023. str.75, a za 2016. Izvješće ministra o obavljanju policijskih poslova u 2016. str.86 . Za 2024. PRS, 2025.:2

U odnosu na dovršena kaznena djela ubojstva (v. tablice 4 i 5), dobiveni podatci pokazuju nestabilna kretanja obje kategorije ubojstva, kroz analizirano razdoblje. Međutim, ono što je očito jest značajan udio ubojstava počinjenih među bliskim osobama – od 40% do 70% u 2022. godini. Slične trendove ističe istraživanje ubojstva koja su se pretežito događala od žrtvi poznatih osoba, kao rezultat intimnoga partnerskog nasilja (Getoš Kalac, 2021:67). U gotovo 60 % slučajeva ubojstva među bliskim osobama žrtve su bile žene, dok je u jeku pandemije COVID-a 2020. godine dosegnut vrhunac, kada se smrtnost žena od bliske osobe popela na poražavajućih 87,5 %. – v. tablicu 5. podatke za 2020. godinu. Nakon 2020. godine udio se smanjuje, pa tako, u 2023. godini taj udio iznosi 50%., a u posljednjoj promatranoj 2024. godini je 66,7% što je nedvojbeno visok udio (v. tablicu 5).

Usporedimo li broj pokušaja u odnosu na broj dovršenih kaznenih djela ubojstava i teških ubojstava (v. tablice 6 i 7), očigledno je da je broj pokušaja višestruko veći u odnosu na broj prijavljenih dovršenih kaznenih djela ubojstava. Pokušaj ubojstava među bliskim osobama u prosjeku iznosi 30 % svih prijavljenih slučajeva pokušaja ubojstava (od 27% do 32%), dok je pokušaj ubojstava žena od bliske osobe izrazito nestabilan, počevši od 2016. sa udjelom od 30,8%, preko 2017. godine kada je udio udvostručen u odnosu na prethodnu godinu (65,7%), i najmanji udio zabilježen je 2022. godine sa svega 27,1%. Međutim, promatramo li dvije zadnje godine 2023. taj udio je u 2023. bio visokih 46,7%, a u 2024. godini poražavajućih 76%. Od 17 žrtva žena, 13 žena je bila žrtva kaznenog djela pokušaja ubojstva od strane svojih intimnih partnera. Kada promatramo ubojstvo kroz prizmu novog kaznenog djela od ukupno 18 ubijenih žena, njih polovica ili devet ubojstava vode se prema članku

111.a KZ-a , kao teško ubojstvo ženske osobe. Od toga broja njih osam počinjeno je među bliskim osobama. Što se tiče pokušaja ubojstava iz članka 111.a KZ-a policija je u 2024. evidentirala ukupno deset od kojih je devet počinjeno među bliskim osobama (90%). Svakako, u obzir treba uzeti i već spomenutu tamnu brojku, slučajeve koji nisu prijavljeni odnosno službeno evidentirani.

Femicid, kao najekstremniji oblik rodno uvjetovanog nasilja, uključuje namjerno oduzimanje života žene zbog njezina spola. Njegovo zakonsko prepoznavanje omogućuje preciznije praćenje fenomena, bolje prikupljanje podataka te provođenje ciljane prevencije. Znanstvena istraživanja ukazuju na to da prepoznavanje femicida kao specifičnog kaznenog djela doprinosi boljem razumijevanju društvenih uzroka i posljedica nasilja nad ženama. Uvođenje članka 111.a KZ-a važan je korak ka smanjenju stope femicida no njegova učinkovitost ovisit će o implementaciji i sinergiji sa širim društvenim mjerama.

PREVENCIJA

Prevencija, u svom osnovnom smislu, obuhvaća skup mjera i akcija poduzetih kako bi se spriječile nesreće, neželjene situacije ili negativne pojave. To je proces koji se fokusira na smanjenje incidencije i prevalencije problema i poremećaja u ponašanju kod ljudi. Povijest prevencije izvorno se vezuje uz javno zdravstvo, gdje je najčešća asocijacija s prevencijom ona koja se odnosi na sprječavanje bolesti i očuvanje zdravlja pojedinca (World Health Organization, 2022).

Kada govorimo o prevenciji femicida, cilj je poduzeti akcije na individualnoj, obiteljskoj, socijalnoj i zajedničkoj razini kako bi se smanjila vjerojatnost da žene budu ubijene samo zbog svog spola. S obzirom na različite oblike femicida, poput onih u intimnim partnerskim vezama, u kontekstu trgovine ljudima ili ubojstava djevojčica, ne postoji jedinstvena strategija koja bi odgovarala svim vrstama femicida. Međutim, prema feminističkoj teoriji, zajednički motiv svim oblicima femicida jest ubijanje žena zbog njihova spola, bez obzira na identitet počinitelja. Osnovna premisa u ovom kontekstu je uspostavljanje nadmoćnosti i kontrole počinitelja nad žrtvom, što rezultira obrascem nasilja koji ima za cilj degradirati, ušutkati i podčiniti žene (Baldry i Magalhães, 2018).

Za uspješnu prevenciju femicida nužno je istraživanje, ali i konkretne intervencije. Prevencija treba biti usklađena s različitim razinama rizika, koje se mogu analizirati na individualnoj, interpersonalnoj, društvenoj i zajedničkoj razini. Idealno bi bilo da prevencija pokriva sve ove razine, no to je u praksi gotovo nemoguće. Stoga su primjerice autorice poglavlja *Prevention of Femicide,* Anna Costanza Baldry i Maria José Magalhães, fokusirale svoje istraživanje na nekoliko ključnih aspekata prevencije femicida, uključujući izvještavanje o načinu smrti žrtava, procjenu rizika, identifikaciju relevantnih čimbenika ranjivosti te razvoj primarne prevencije. Primarna prevencija, kao prvi korak u osporavanju patrijarhalnih normi, od iznimne važnosti je za dugoročno smanjenje femicida. Ujedno, razvoj istraživanja, aktivizma i intervencija ostaje ključan za buduće strategije prevencije (Baldry i Magalhães, 2018).

ZAKLJUČAK

Društveni kontekst u kojem živimo pogoduje različitim oblicima nasilja, pri čemu se globalno i lokalno njeguje kultura kompetitivnosti i nasilja umjesto dijaloga i solidarnosti. Definicije femicida, iako se temelje na različitim pristupima, jasno ukazuju na specifičnost ovog fenomena, koji nije tek ubojstvo žene, već je duboko ukorijenjen u društvenim i rodnim nejednakostima. Nedostatak međunarodnog i nacionalnog konsenzusa o definiciji femicida usporava njegovu integraciju u kaznenopravni okvir, osobito u europskim državama koje slijede kontinentalnu pravnu tradiciju. Dosadašnja istraživanja pokazuju da se muškarci, nakon dugotrajnog nasilja i različitih oblika zlostavljanja, nerijetko odlučuju na ubojstvo svojih partnerica. Suprotna situacija, u kojoj je muškarac žrtva, a žena počinitelj, iznimno je rijetka, što potvrđuje i sudska praksa. Analiza dovršenih teških ubojstava pokazuje da su u gotovo svim slučajevima postojale naznake opasnosti od femicida, poput

prijetnji ubojstvom i dugotrajne izloženosti nasilju, no mjere zaštite žrtava često su izostajale. Pravovremena i adekvatna primjena zaštitnih mjera mogla bi značajno smanjiti broj smrtnih ishoda. Istraživanja potvrđuju da su žene u znatno većem riziku od muškaraca, pri čemu su počinitelji najčešće njihovi muški intimni partneri. Rezultati istraživanja kaznenih djela prijavljenih između 2016. i 2024. godine pokazuju visoku stopu ubojstava među bliskim osobama, pri čemu su žene bile žrtve u većini slučajeva. Tijekom pandemije COVID-19 taj je udio dosegnuo 87,5%, a iako se nakon 2020. godine postupno smanjivao, 2024. ponovno raste (66,7%) Usporedba broja pokušaja i dovršenih kaznenih djela pokazuje da je broj pokušaja višestruko veći, no i dalje postoji značajna tamna brojka, odnosno neprijavljeni slučajevi nasilja.

Hrvatska je 2024. godine ostvarila značajan iskorak u prepoznavanju femicida uvrštavanjem teškog ubojstva žene u Kazneni zakon. Međutim, zakonska regulativa sama po sebi ne jamči smanjenje broja femicida, što potvrđuju podaci za 2024. godinu, prema kojima je zabilježen porast broja ubojstava žena. Nadležna tijela evidentirala su ukupno 37 slučajeva ubojstava, pri čemu su 18 žrtava bile žene. Rezultati istraživanja ukazuju na to da je femicid predvidivo i spriječivo kazneno djelo, budući da dinamika i obrasci koji mu prethode u velikoj mjeri ostaju nepromijenjeni. Svi slučajevi ubojstava žena koje su počinili njima bliski ili intimni muškarci upućuju na postojanje visokorizičnih čimbenika, među kojima se posebno ističu različiti oblici ovisnosti (alkoholizam, zlouporaba droga, kockanje), prisilna kontrola, posesivnost, ljubomora, odluka žene da napusti nasilnog partnera, psihičke smetnje, posjedovanje oružja te prijetnje ubojstvom ili samoubojstvom. Kombinacija dva ili više navedenih čimbenika značajno povećava rizik od počinjenja ili pokušaja teškog ubojstva žene, odnosno femicida. U svrhu učinkovitijeg sprječavanja femicida, nadležna tijela – prvenstveno policija, državno odvjetništvo i sudovi – trebaju u svoj rad sustavno integrirati rane procjene rizičnih ponašanja te identificirati obrasce koji ukazuju na vjerojatnost počinjenja femicida. Povezanost između rodne nejednakosti i smrtonosnog nasilja nad ženama još uvijek nije u potpunosti razjašnjena, a izostanak rodne perspektive otežava sustavno praćenje i razumijevanje ovog fenomena. Prevencija femicida zahtijeva holistički pristup koji obuhvaća zakonodavne, obrazovne, zdravstvene i socijalne mjere. Samo koordiniranom suradnjom institucija, stručnjaka, zajednice i samih žrtava moguće je stvoriti društvo u kojem će femicid biti sustavno iskorijenjen te će ženama biti zajamčena sigurnost, ravnopravnost i zaštita temeljnih ljudskih prava.

LITERATURA:

Aljinović, N. (2024*). Intimni femicid u kontekstu obiteljskog nasilja: od neologizma do nomenklature kaznenog djela*. Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, 64(1/2). Preuzeto 18.11.2024. s https://hrcak.srce.hr/file/461600, 57–98.

Aljinović, N. (2022). *Intimni femicid u fokusu*. Novosti 5.11.2022. Preuzeto 21.11.2024. s https://www.portalnovosti.com/nevena-aljinovic-intimni-femicid-u-fokusu

Asančaić, V. (2014). Femicid u kontekstu ukupnog nasilja i viktimizacije na štetu žena u Hrvatskoj u 21. stoljeću, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu.

Baldry, A. C., i Magalhães, M. J. (2018). Prevention of femicide. U: S. Weil, Corradi, C i Naudi, M.Femicide Across Europe Theory, Rechears and prevention, 71–92.

Bonnaci Skenderović, D. (2024). Moja ili ničija. Analiza intimnog partnerskog femicida u Hrvatskoj 2016.-2023. Projekt podržava Zaklada SOLIDARNA u okviru Fonda za Žene kroz Program za razvoj civilnog društva. Preuzeto 21.11.2024. s https://bonacci.hr/ili-moja-ili-nicija/

Bumiller, K. (2008). *In an Abusive State*, Duke University Press, Durham.

Caputi J. i Russell D. (1992) Femicide: sexist terrorism against women. In: Radford J, Russell DEH (eds) *Femicide: The Politics of Women Killing*. New York: Twayne Publisher,13–21.

Campbell, J. C., Runyan, C. W. (1998). Femicide: Guest Editors' Introduction, Homicide Studies, 2 (4), 347–352.

Corradi, C., Baldry, A. C., Buran, S., Kouta, C., Schröttle, M. i Stevković, L. (2018). *Exploring the data on femicide across Europe*. U: S. Weil, C. Corradi, i N. Marceline, Femicide across Europe. Bristol: Policy Press. 93–166.

Deduš, M. (2024). Prevencija femicida. *(Diplomski rad)* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet. Preuzeto 3.11.2024. s https://repozitorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:1485

Europski institut za ravnopravnost spolova (EIGE), (2022). *Mjerenje femicida u Hrvatskoj*. Vilnius: EIGE.

Federalni Kazneni zakonik Meksika (Código Penal Federal), Zakon od 14 kolovoza 1931., pročišćeni tekst od 25. travnja 2023

Gaber-Damjanovska, N. i Gajdova, G. (2023). Femicide in the Republic of North Macedonia: The state of affairs, the legal framework and the judicial practice (2018-2022). The AIRE Centre . Preuzeto 2. 12. 2024. s https://airewb.org/femicide-in-the-republic-of-north-macedonia-the-state-of-affairs-the-legal-framework-and-the-judicial-practice-2018-2022/

Gërxhaliu-Krasniqi, S. i Caka-Nimani, G. (2024). Femicid u Republici Kosovo: Pravni okvir i sudska praksa (2018- 2022). AIRE CENTRE. Preuzeto 2.12.2024. s https://gcjnetwork.org/wp-content/uploads/PUBLIKACIJE/GE_EN_femicide-report-kosovo-2024-1.pdf

Getoš Kalac A.M.(2021). *Violence in the Balkans First findings from the Balkan Homicide Study*, Springer.

Getoš Kalac, A.G., Šprem, P. (2022). Obiteljsko nasilje u doba pandemije – preliminarni rezultati kriminološke analize, Zbornik PFZ, 72 (4),1037–1073.

Grzyb, M., Naudi, M. i Marcuello-Servos (2018). *Femicide definitions*. In S. Weil, C. Corradi & M. Naudi (Eds.), Femicide across Europe: theory, research and prevention, 17–32.

Ignjatović, V. T. (2011). *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: Model koordiniranog odgovora zajednice*, Rekonstrukcija Ženski fond, Novi Sad.

Izvješće o radu Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2023. (2023.) Preuzeto 21.11.2024. s https:// www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2024-05-23/093702/IZVJ_PRAVOBR_RAVNOPRAVNOST_SPOLOVA_2023_SAZETAK.pdf

Kazneni zakonik Brazila (Código Penal Brasileiro), zakonski dekret br. 2.848 od 7. prosinca 1940., pročišćeni tekst s izmjenama i dopunama br. 13.344/2016

Kazneni zakonik Argentine (Código Penal de la Nación Argentina), zakon br. 11.179 od 29. listopada 1921., pročišćeni tekst od 15. siječnja 2021.

Kazneni zakonik Kolumbije (Código Penal), zakon br. 599 od 24. srpnja 2000., pročišćeni tekst od 22. prosinca 2021.

Kazneni zakonik Malte (Poglavlje 9), red Vijeća od 30. siječnja 1854., pročišćeni tekst od 21. srpnja 2023., čl. 211.a.

Kazneni zakonik Perua (Código Penal), zakon br. 635 od 3. travnja 1991., pročišćeni tekst od 18. listopada 2023.

Kazneni zakonik Venecuele. Codgo Penal de Venezuelae.(Gaceta Oficial N° 5.768 del 13-04-05). Preuzeto 5. 12. 2024. s https:// www.vertic.org/media/National%20Legislation/Venezuela/VE_Codigo_Penal.pdf

Kazneni zakon Republike Hrvatske (Narodne novine br. br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15 – ispravak, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23 i 36/24.

Krivični zakonik (Službeni vjesnik Republike Makedonije br. 37/96, 80/99, 4/02,43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11,185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 41/14, 115/14,132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15, 97/17 i 248/18 i Službeni vjesnik Republike Makedonije br. 36/23), čl. 123. st. 2. toč. 2-a

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. (2021). Pokušaj femicida i femicid u Srbiji: sprečavanje i procesuiranje. Pančevo: Udruženje građanki "FemPlatz".

Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova – PRS, (2025). Akt EV. Broj: PRS12-02/24-35, Ur.broj:21-25-02, od 21. ožujka 2025.

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., Filipović, Lj., Bužanin, O. i Nedić, S. (2022). Analiza prakse sudova u procesuiranju femicida i pokušaja femicida u Bosni i Hercegovini: 2017-2021. Sarajevo: The Aire Centre; Gender and the Judiciary in the Balkans; Udruženje građanki FemPlatz.

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. i Beker, K. (2019). Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji I. Pančevo: Udruženje građanki FemPlatz

Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Zakon o potvrđivanju Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, NN MU 3/18;

Kovčo Vukadin, I. (2024). *Femicid: prikaz i ocjena hrvatskog zakonskog rješenja*. Ne nasilju – kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu. Deveta međunarodna naučna konferenacija "Društvene devijacije", Ne nasilju – kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu. Zbornik radova. Banja Luka. 114–126.

Me, A., Yee, S., i Mingeirou, K. (2023). *Gender-related Killings of Women and Girls (Femicide/Feminicide) Global estimates of female intimate partner/family-related homicides in 2022.* United Nations Office on Drugs and Crime.

Maršavelski, A. i Moslavac, B. (2023). *Osvrt na Prijedlog Osme novele Kaznenog zakona*. Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb), 30 (2). 305–337.

Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske [MUP RH] (bez dat.) Statistički prikaz rezultata istraživanja ubojstava žena u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016.- 2020. godine – Femicid Watch. Preuzeto 5.12.2024. s

https//mup.gov.hr/UserDocsImages//2023/11//STATISTICKI%20PRIKAZ%20REZULTATA%20ISTRAZIVANJA%20UBOJSTAVA%20ZENA%20U%20REPUBLICI%20HRVATSKOJ%20U%20RAZDOBLJU%20OD%202016.-%202020.%20GODINE%20–%20F.pdf

Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (2023). Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada od 2017. do 2023. Preuzeto 2.12.2024. s https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2024/3/Statisticki_pregled_2023_.pdf

Ministarstvo unutarnjih poslova (2016). Izvješće ministra o obavljanju policijskih poslova u 2016. Zagreb, travanj, 2017. Preuzeto 2.12.2024. s https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/2017/07%20srpanj/48%20sjednica%20Vlade%20Republike%20Hrvatske//48%20-%208.pdf

Pavlou, S., i Shakou, A. (2022). *Policy Brief on Femicide Prevention:* CYPRUS. Nicosia, Cyprus: Mediterranean Institute of Gender Studies.

Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova – PRS (2025). Akt Ev. Broj: PRS 12-02/24-35, Ur. Broj: 21-25-02, od 21. ožujka 2025. (neobjavljeno).

Rittossa, D. i Škorić, M. (2021). *Abandoned and forgotten? Violent Deaths of Previously Abused Female Victims in Croatia,* Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 37 (3–4), 7–30.

Russell, D. E. (2008) Femicide: Politicizing the Killing of Females. u: PATH, MRC & WHO, Strengthening understanding of femicide: Using Research to Galvanize Action and Accountability, Washington DC: PATH.

Russell, D. (1992) Preface. In: Radford J, Russell DEH (eds) *Femicide: The Politics of Women Killing*. New York: Twayne Publisher, pp.xi–xv

Russell, D. (2013) Preface, u: Radford, Jill; Russell, Diana (ur.), *Femicide: The Politics of Women Killing.* New York: Twayne Publisher.

Sarmiento, C. B., Acosta, M. L., Roth, F., Zambrano, M. (2014). *Latin American model protocol for the investigation of gender-related killings of women (femicide/feminicide*), United Nations High Commissioner for Human Rights.

Sauer, B., i Muratore, G. (2021). *Measuring femicide in the EU and internationally; an assessment*. European Institute for Gender Equality.

Segato, R.L. (2006) What is femicide: Remarks to an emerging debate. *Anthropology Series* 401, 1–11.

Spinelli, B. (2011). *Femicide and feminicide in Europe: gender-motivated killings of women as a result of gender based violence*. Expert paper, Vienna: Fem(in)icide Watch, 1–108.

Stout, K. D. (1991) Intimate Femicide: A National Demographic Overview, Journal of Interpersonal Violence, 6(4), 476–485.

Šprem, P. (2023). *Normativna i empirijska analiza obiteljskog nasilja u Hrvatskoj: kaznenopravni koncepti, kriminološki fenomeni, praktični izazovi i moguća rješenja*, Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Zagreb.

Toledo Vasquez, P. E. (2017). Criminalisation of femicide/feminicide in Latin American countries, Rivista di Criminologia, Vittimologia e Sicurezza. 11(2), 43–60. Preuzeto 5. 12. 2024. s https://www.researchgate.net/publication/318415597_Criminalisation_of_femicidefeminicide_in_Latin_American_countries/link/597

UNODC and UN Women (2021) *Statistical framework for measuring the gender-related killing of women and girls (also referred to as "femicide/feminicide").* Vienna.

UNODC (2023). *GENDER-RELATED KILLINGS OF WOMEN AND GIRLS (FEMICIDE/FEMINICIDE) Global estimates of female intimate partner/family-related homicides in 2022.* Preuzeto 3.11. 2024. s *https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Femicide_brief_2023.pdf.*

Walby, S. (2022). *What is femicide? The* United Nations and the measurement of progress in complex epistemic systems, Current Sociology.

Weil, S., Corradi, C., i Naudi, M. (2018). *Femicide Across Europe. Bristol: Policy Press.*

World Health Organization (2022). *Mental health.* Preuzeto 20.11.2024. s https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our response.

Zakon o sprječavanju i borbi protiv rodnog nasilja i nasilja u obitelji i s njima povezanim pitanjima, Cipar, zakon br. L 115(I)/2021, pročišćeni tekst od 7. srpnja 2022., čl. 10.a.

Zakon o sprječavanju i suzbijanju femicida, rodno uvjetovanih ubojstava i nasilja od 13. srpnja 2023., Kraljevina Belgija, čl. 4. st. 2.

Zakon o zaštiti nasilja u obitelji (Narodne novine, br.70/17, 126/19,84/21,114/22 i 36/24)

THE STATUS OF WOMEN IN CONTEMPORARY SOCIETY THROUGH THE LENS OF FEMICIDE

Assoc. Prof. Dr. Sc. Dijana Gracin
University of Zagreb, Republic of Croatia

Abstract: *Violence that results in the murder or attempted murder of women, or carries the risk thereof, is a social phenomenon that transcends national borders and constitutes a global issue. Its roots are closely tied to socially constructed roles deemed acceptable for women or men within a given society, commonly referred to as "gender." Femicide denotes the killing of women specifically because of their gender and can manifest in various forms, including intimate partner violence resulting in murder, torture and misogynistic killings, killings in the name of "honor," targeted killings in the context of armed conflict, dowry-related murders, killings due to sexual orientation and gender identity, murders of Indigenous and Aboriginal women and girls because of their gender, female infanticide and gender-based feticide, deaths associated with female genital mutilation, accusations of witchcraft, and other gender-based killings linked to organized crime, drug trafficking, human trafficking, and similar phenomena. The primary aim of this paper is to examine the manifestations of violence against women, with a particular focus on femicide, by analyzing available scholarly and professional literature, both domestic and international. Methodologically, the research adopts a descriptive-comparative approach, while the application of qualitative methods and case studies facilitates a comparative legal analysis of legislative frameworks in selected European Union member states. Through critical analysis, the paper seeks to assess the current situation and address the fundamental research question: Have significant advancements in addressing the societal problem of femicide been achieved, particularly through legislative reforms? Considering the research findings, which suggest that a considerable portion of gender-based violence can be prevented, the paper emphasizes the importance of prevention. The initial step involves raising awareness of the severity of femicide, which undoubtedly requires a multidisciplinary and synergistic societal approach. Education and the development of a culture of awareness among stakeholders at all levels play a crucial role, beginning as early as kindergarten and elementary school, and extending to the training and capacity-building of social welfare workers, judicial authorities, law enforcement, and practitioners responsible for implementing regulations*.

Keywords: *women, femicide, violence, criminal law aspects, prevention*

Originalni naučni rad
UDK:616.89:159.97-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125027D

POLOŽAJ ŽENA SA AUTIZMOM U DRUŠTVU

***Prof.dr Mirjana Đorđević*[3]**
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt: *Žene sa autizmom suočavaju se s brojnim izazovima u društvu, često zbog nedostatka razumevanja i prepoznavanja njihovih specifičnih potreba. Autizam se kod žena često manifestuje drugačije nego kod muškaraca, što dovodi do kasne ili pogrešne dijagnoze, otežavajući pristup adekvatnoj podršci. Društvena očekivanja i rodne uloge dodatno komplikuju njihovu integraciju, jer se od žena često očekuje da budu emocionalno izražajne i društveno prilagodljive. Obrazovni sistem i tržište rada nisu uvek prilagođeni njihovim sposobnostima i specifičnostima, što dovodi do poteškoća u zapošljavanju i finansijskoj nezavisnosti. Pored toga, žene sa autizmom su u većem riziku od socijalne izolacije, diskriminacije i zlostavljanja. Neadekvatna zdravstvena i socijalna podrška dodatno otežavaju njihov položaj. Kako bi se poboljšao kvalitet njihovog života, neophodno je podizanje svesti o specifičnostima autizma kod žena, prilagođavanje dijagnostičkih kriterijuma i unapređenje inkluzivnih politika u obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenoj zaštiti. Osnaživanje žena sa autizmom kroz mreže podrške i adekvatne resurse može značajno doprineti njihovoj većoj društvenoj uključenosti i samostalnosti.*

Ključne reči*: autizam, podrška, polne razlike*

Uvod

Autizam je neurorazvojni poremećaj koga karakterišu značajna oštećenja u oblasti recipročnih socijalnih interakcija i obrazaca komunikacije, kao i ograničen stereotipan i repetitivan repertoar ponašanja i aktivnosti (APA, 2022). Ovaj poremećaj se ne javlja jednako često kod oba pola i smatra se da je otprilike četiri puta češći kod muškaraca (Zeidan et al., 2022). Neki autori smatraju da ovolika razlika u učestalosti pojave autizma između muškaraca i žena nije realna, odnosno da je izazvana pristrasnostima u procesu dijagnostike (npr. smatra se da su mnogi dijagnostički instrumenti kreirani prema karakteristikama muškog fenotipa i da nisu osetljivi na ispoljavanje specifičnih karakteristika autizma kod osoba ženskog pola), te da bi se otklanjanjem određenih prepreka ovaj odnos smanjio skoro duplo (Mattila et al., 2011).

Dijagnostikovanje autizma kod osoba ženskog pola

Žene sa autizmom značajno kasnije od muškaraca dobijaju dijagnozu, one su u većem riziku da budu nedijagnostikovane ili pogrešno dijagnostikovane (ovo se posebno odnosi na osobe ženskog pola koje imaju bolje kognitivne i jezičke sposobnosti). Sa druge strane jasno je da pogrešna ili zakasnela dijagnoza mogu predstavljati ozbiljnu prepreku za devojčice i žene u pogledu pravovremenog pristupa zdravstvenim uslugama, kao i uslugama i podršci vezanim za autizam (Hamdani et al., 2023). Nekada se uzrok dijagnostičkih problema može tražiti u drugačijim bihevioralnim manifestacijama muškaraca i žena. Naime, smatra se da žene sa autizmom, iako zadovoljavaju dijagnostičke kriterijume, čine to ispoljavanjem drugačijih obrazaca ponašanja, na neki način koristeći netipične manifestacije. Na primer, ukoliko se govori o teškoćama u socijalnoj

[3] mira.djordjevic81@gmail.com

komunikaciji i interakcijama, muškarci mogu ispoljavati manji stepen bliskosti i imati manji broj kontakata sa osobama u svom okruženju, dok žene mogu pokazivati veći broj sukoba u uspostavljenim odnosima (Cook et al., 2024). U oblasti stereotipnih ponašanja i ograničenih interesovanja se takođe može primetiti razlika između muškaraca i žena. Osim što ova ponašanja mogu biti u manjoj meri zastupljena kod osoba ženskog pola, ona se mogu i kvalitativno drugačije ispoljavati. Na primer dečaci mogu biti zainteresovani za igračke sa točkovima ili za ekrane, a devojčice za različite predmete iz okruženja koji obično privlače i neurotipične devojčice (npr. sličice, kamenčiće, olovke itd.) (Napolitano et al., 2022). Dodatno, žene sa autizmom imaju manju sklonost ka eksternalizovanim problemima u ponašanju, a u isto vreme mogu pokazivati i nešto bolje društvene veštine nego što se očekuje.

Drugi razlog koji se može dovesti u vezu sa teškoćama u dijagnostikovanju žena sa autizmom je taj da one imaju povećanu sklonost ka kamufliranju simptoma (misli se na korišćenje kompenzantornih ponašanja kako bi se sakrili, odnosno maskirali neki simptomi ili izbegli izazovi u društvenim situacijama) (Cook et al., 2024; Napolitano et al., 2022). Žene sa autizmom češće uče ili uvežbavaju ponašanje koje primećuju kod neurotipičnih ljudi u svom okruženju i onda ga primenjuju u interakcijama sa drugima kako bi bile što neupadljivije ili sličnije svojim sagovornicima (npr. koriste određen načina govora, gestove, pokrete telom itd.).

Još jedan razlog koji otežava dijagnozu autizma kod žena jeste prisustvo komorbidnih stanja koja mogu biti u prvom planu i na neki način maskirati ili "zamagliti" autizam (Cook et al., 2024). Smatra se da su žene sa autizmom generalno lošijeg zdravlja od muškaraca (Napolitano et al., 2022), a neka stanja se kod njih i češće javljaju (npr. anksioznost, depresija, poremećaji u ishrani, sklonost ka samoubistvu itd.). Takođe, poznato je da upravo i procesi "kamufliranja" doprinose narušavanju mentalnog zdravlja žena sa autizmom (Belcher et al., 2023).

Uticaj kulture na živote žena sa autizmom

Žene sa autizmom su veoma često izložene društvenim pritiscima da se prilagode tradicionalnim rodnim ulogama i stereotipima. Zbog „nevidljivosti" ženskog autizma, njihovo ponašanje se često pogrešno tumači, što im otežava razumevanje i prihvatanje sebe. Rodno definisana socijalizacija stavlja dodatne zahteve pred njih – očekuje se da one budu poslušne, ženstvene, da se udaju i imaju decu. Žene stoga nastoje da pronađu ravnotežu između pripadnosti zajednici i lične istine, često kroz unutrašnje prilagođavanje i menjanje načina na koji doživljavaju sebe (Mo et al., 2022).

Usled drugačijeg ponašanja, devojčice i devojke sa autizmom su neretko izložene kritikama iz svog okruženja, što može dovesti do razvoja osećaja krivice i niskog samopoštovanja. Neke žene stoga pribegavaju maskiranju svojih simptoma, stalnom prilagođavanju i menjanju sebe, kako bi smanjile sopstvenu ranjivost, ali i kako bi se uklopile u očekivanja okoline. One smatraju da će maskiranjem i pretvaranjem smanjiti mogućnost da budu izložene maltretiranju, odbacivanju, emocionalnim nelagodnostima, stigmatizaciji itd. Sa druge strane maskiranje simptoma može biti jako iscrpljujuće i ujedno može otežavati svakodnevno funkcionisanje (npr. osoba se može teško fokusirati na druga dešavanja u okruženju, na ono što ljudi govore itd.). Žene sa autizmom mogu osetiti da gube svoju autentičnost, da ne znaju ko su, da su bezvredne, neuspešne, postiđene, nesigurne i da pored stalnog samopopravljanja ipak ne ostvaruju svoj puni potencijal (Seers & Hogg, 2023).

Obrazovanje žena sa auztizmom

Rezultati istraživanja pokazuju da zaposleni u obrazovnim institucijama pokazuju solidno razumevanje tipičnih karakteristika autizma kod dečaka, dok istovremeno izražavaju nesigurnost kada je u pitanju pružanje adekvatne podrške devojčicama sa autizmom. Roditelji devojčica sa autizmom takođe ukazuju na to na da postoji značajan jaz između realnih potreba devojčica i nivoa razumevanja i podrške koju obrazovne ustanove pružaju (Gray et al., 2021).

Prema rezultatima jednog sistemskog pregleda israživanja (Urbaniak & D'Amico, 2025) osobe ženskog pola sa autizmom tokom srednjoškolskog obrazovanja nailaze na bar nekoliko barijera koje otežavaju njihovo uključivanje u zajednicu i napredovanje. Neke prepreke se dovode u vezu sa autizmom, dok se druge odnose na faktore okruženja. Društvene i komunikacione barijere uključuju

teškoće u održavanju prijateljstava i razumevanju nepisanih pravila socijalnih interakcija, što često dovodi do izolacije i povlačenja. Rodno zasnovane barijere proističu iz rodnih stereotipa i patrijarhalnih struktura obrazovnog sistema, gde devojke zbog maskiranja svojih teškoća često ostaju neprimećene i neadekvatno podržane. Institucionalne i fizičke barijere obuhvataju senzorno preopterećenje, kao i nestrukturirane prelaze između časova, što dodatno doprinosi isključenosti i smanjenoj angažovanosti. Stigmatizacija i problemi sa identitetom predstavljaju značajnu prepreku, jer strah od osude i nerazumevanja često vodi do prikrivanja dijagnoze i intenzivnog kamufliranja, što može ozbiljno ugroziti mentalno zdravlje. Nedostatak adekvatne podrške u učenju dodatno otežava obrazovno iskustvo, jer devojke ne dobijaju dovoljno prilika za razvijanje organizacionih veština, upravljanje vremenom i pripremu za prelazak na sledeće nivoe obrazovanja (Urbaniak & D'Amico, 2025).

Istraživanja o prelasku devojaka sa autizmom na postsekundarno obrazovanje pokazuju različite rezultate. Generalno, žene sa autizmom imaju niži nivo obrazovanja i ređe završavaju fakultet u poređenju sa neurotipičnim ženama. Neka istraživanja ukazuju na to da žene sa autizmom češće upisuju i završavaju fakultet nego muškarci iz spektra, dok druga ne nalaze značajne razlike među polovima. Razvojne veštine i pol su se pokazali kao važni faktori za upis na fakultet. Sa druge strane, rezultati istraživanja pokazuju da žene sa autizmom imaju veću verovatnoću da odustanu od fakulteta ili da pređu na vanredno studiranje u poređenju sa muškarcima. Takođe, one češće izražavaju zabrinutost zbog teškoća u socijalizaciji i osećaja izolacije, iako se ove potrebe retko uzimaju u obzir u procesu tranzicije ka visokom obrazovanju (Durocher et al., 2024).

S obzirom na sve ovo, neophodno je u obrazovnim institucijama razvijati senzibilisane, fleksibilne i inkluzivne pristupe koji prepoznaju specifične potrebe devojaka sa autizmom, uključujući obuku nastavnika o prepoznavanju različitih oblika autističkih izražavanja kod devojčica. Takođe, preporučuje se osnivanje podržavajućih zajednica koje afirmišu neurodivergenciju, kako bi se smanjila potreba za maskiranjem i omogućilo autentično izražavanje identiteta. Pristupi intervenciji bi trebalo da budu individualizovani i zasnovani na željama i potrebama devojaka, a ne na unapred zadatim modelima. Ključno je podsticati uključivanje osoba sa autizmom u kreiranje obrazovnih politika i praksi kako bi se obezbedilo istinsko razumevanje njihovih iskustava i potreba (Urbaniak & D'Amico, 2025).

Radni angažman žena sa autizmom

Istraživanja pokazuju da su stope zaposlenosti žena sa autizmom znatno niže u poređenju sa ženama koje nemaju autizam. Žene sa autizmom češće rade skraćeno radno vreme, neretko su prekvalifikovane za svoja radna mesta i obavljaju slabije plaćene poslove (Durocher et al., 2024).

Zaposlene žene sa autizmom često opisuju svoja radna mesta kao ona koja ne zadovoljavaju njihove ambicije, niti koriste njihove veštine i znanja, što ukazuje na pojavu neusklađenog zapošljavanja. Pored toga da posao ne odgovara interesovanjima i sposobnostima zaposlenih, često se nailazi i na situaciju nedovoljne zaposlenosti što znači da osoba radi posao ispod svojih kvalifikacija (Hayward et al., 2019). Istraživanja pokazuju da se žene sa autizmom češće od muškaraca povlače sa tržišta rada (čak i onda kada nemaju decu koja žive sa njima). Ova veća verovatnoća povlačenja u poređenju sa muškarcima može ukazivati na to da žene sa autizmom češće doživljavaju nestabilnost u postsekundarnom obrazovanju i profesionalnom razvoju u odnosu na muškarce (Taylor et al., 2019). Dodatno, dešava se da žene sa autizmom imaju nestabilan obrazac zaposlenja, sa čestim promenama radnih mesta. Smatra se da na to mogu uticati neki ključni negativni događaji, osećaj nepripadanja na radnom mestu ili stigmatizacija povezana sa invaliditetom (Turner, 2024).

Imajući u vidu sve ovo, preporučuje se razvoj programa stručnog osposobljavanja i specijalizovanog karijernog savetovanja, kako bi se ženama sa autizmom omogućilo da pronađu poslove koji odgovaraju njihovim interesovanjima i snagama. Takođe, poslodavci bi mogli da doprinesu kreiranjem fleksibilnih i podržavajućih politika na radnom mestu, kao i edukacijom o autizmu. Uključivanje osoba sa autizmom u edukaciju kolega može pomoći u smanjenju nesporazuma i podizanju svesti, čime bi se stvorilo inkluzivnije i prihvatajuće radno okruženje (Hayward et al., 2019). Ističe se i to da da bi veća vidljivost i dostupnost informacija o iskustvima žena sa autizmom na radnom mestu omogućila mlađim generacijama da donose bolje i informisanije odluke o karijeri, uz

realniju predstavu o izazovima koje mogu očekivati, kao i o mogućim rešenjima za njihovo prevazilaženje (Turner, 2024).

Žene sa autizmom u romantičnim, intimnim i porodičnim odnosima

Žene sa autizmom često se suočavaju sa poteškoćama u međuljudskim odnosima, pre svega zbog nejasnoća u razumevanju društvenih pravila, kao i drugačijeg doživljaja socijalnih interakcija. Takođe, one istoremeno osećaju pritisak da ispune društvene norme (npr. po pitanju izgleda i ponašanja), što uključuje težnju ka savršenom izgledu i socijalnoj prilagodljivosti. Kao rezultat toga, često pribegavaju kamufliranju i socijalnom oponašanju kako bi se uklopile, što može negativno uticati na njihovo mentalno zdravlje. Teškoće u tumačenju suptilnih socijalnih signala, osećaj izolovanosti i snažna potreba za prihvatanjem dodatno doprinose njihovoj seksualnoj ranjivosti (Gosling et al., 2024).

Zanimljivo je da je kod žena sa autizmom primećena negativna povezanost između seksualne želje i seksualnog zadovoljstva. Jedno moguće objašnjenje jeste da žene sa izraženijom seksualnom željom, zbog brige o tome kako ih drugi doživljavaju, teškoća u pronalaženju partnera, niskog samopouzdanja ili senzorne preosetljivosti, ne uspevaju da ostvare zadovoljavajuće seksualno iskustvo (Bush, 2019).

Takođe, mnoge žene sa autizmom izveštavaju o negativnim seksualnim iskustvima, uključujući seksualnu eksploataciju i zlostavljanje vrlo verovatno zbog zbog teškoća u prepoznavanju neprikladnih namera drugih i poteškoća u postavljanju granica (Gosling et al., 2024). Ova ranjivost može biti povezana i sa načinom na koji su vaspitavane – poslušnost je često podsticana, a koncept pristanka nedovoljno razjašnjen. Dodatno, poznato je da su žene sa autizmom sklonije homoseksualnoj orijentaciji (Weir et al., 2021), kao i da se one koje se identifikuju kao neheteroseksualne nalaze u povećanom riziku od negativnih seksualnih iskustava, kao što su seksualna prinuda ili neželjeni seksualni kontakt, u poređenju sa neurotipičnim ženama (Pecora et al., 2021).U pogledu ljubavnih odnosa, deo žena izražava želju za stabilnom, dugotrajnom vezom, što se možda može povezati i sa autističnom sklonošću ka rutini i predvidljivosti (Gosling et al., 2024).

Istraživanja ukazuju na to da je majčinstvo važna, ali kompleksna tema za žene sa autizmom. Društveni pritisak da žene ispune ulogu brižne majke može predstavljati dodatni izvor stresa, naročito za žene koje imaju poteškoće u svakodnevnom funkcionisanju zbog autizma. Smatra se da otprilike polovina žena sa autizmom ne izražava želju za roditeljstvom. Kao najčešći razlozi navode se nesigurnost u sopstvene roditeljske sposobnosti i želja za očuvanjem lične slobode. Trudnoća i roditeljstvo, kao periodi u kojima dolazi do gubitka kontrole i narušavanja ustaljenih rutina, mogu biti posebno stresni za žene sa autizmom. Ipak, odluka o majčinstvu je izrazito individualna, a razlozi za i protiv prisutni su u jednakoj meri kao i kod neurotipičnih žena (Landon, 2016).

Zaključna razmatranja:

Žene sa autizmom suočavaju se sa nizom izazova koji proizlaze iz odložene dijagnoze, društvenih pritisaka i rodnih stereotipa. Kasnije postavljanje dijagnoze, atipični obrasci simptoma, kamufliranje i prisustvo komorbiditeta često otežavaju prepoznavanje autizma kod žena, što može dovesti do kasnijeg pristupa odgovarajućoj podršci i negativno uticati na njihovo mentalno zdravlje. Društvene norme i rodni pritisci navode žene sa autizmom na maskiranje specifičnih potreba kako bi se uklopile u očekivanja okoline, što, iako privremeno može delovati kao rešenje, izaziva emocionalnu iscrpljenost i gubitak autentičnosti. Osim toga, obrazovni sistem često ne prepoznaje specifične izazove sa kojima se devojke sa autizmom suočavaju, što doprinosi njihovoj izolaciji i emocionalnim teškoćama. Razvijanje inkluzivnih pristupa, koji prepoznaju rodno specifične izraze autizma i omogućavaju autentično izražavanje identiteta, ključno je za smanjenje ovih prepreka i poboljšanje obrazovnog iskustva. Takođe, žene sa autizmom suočavaju se sa izazovima u zapošljavanju, niskim stopama zaposlenosti i nedostatkom podrške na radnom mestu, što ograničava njihove profesionalne potencijale. Inkluzivne radne politike i specijalizovani programi podrške mogu omogućiti autentično uključivanje žena sa autizmom u profesionalnu zajednicu, smanjujući stigmu i podstičući njihovu autonomiju. Sociokulturni pritisci, poteškoće u socijalnim interakcijama i seksualna ranjivost takođe utiču na kvalitet života žena sa autizmom. Njihovo emocionalno i seksualno zdravlje može biti

ugroženo, a odluka o roditeljstvu ostaje duboko individualna, uz specifične izazove u povezivanju sa društvenim normama majčinstva. Kvalitet života žena sa autizmom u velikoj meri zavisi od toga koliko su one same u stanju da razumeju sebe, kako ih okolina razume i prilagođava se njihovim potrebama, te koliko su osoba i društvo međusobno usklađeni. Stvaranje inkluzivnog društva koje prepoznaje njihove specifične izazove i pruža odgovarajuću podršku može značajno unaprediti njihov životni standard i omogućiti im da ostvare svoj puni potencija

Literatura:

1. American Psychiatric Association (2022). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5thed., text rev.). https://doi/book/10.1176/appi.books.9780890425787
2. Belcher, H. L., Morein-Zamir, S., Stagg, S. D., & Ford, R. M. (2023). Shining a light on a hidden population: Social functioning and mental health in women reporting autistic traits but lacking diagnosis. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *53*(8), 3118-3132. https://doi.org/10.1007/s10803-022-05583-2
3. Bush, H. H. (2019). Dimensions of sexuality among young women, with and without autism, with predominantly sexual minority identities. *Sexuality and Disability*, *37*(2), 275-292. https://doi.org/10.1007/s11195-018-9532-1
4. Cook, J., Hull, L., & Mandy, W. (2024). Improving diagnostic procedures in autism for girls and women: A narrative review. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 505-514. https://doi.org/10.2147/NDT.S372723
5. Durocher, J. S., Mittal, R., Furar, E., Memis, I., Cavalcante, L., Klahr, L., Eshraghi, S., Alessandri, M., & Eshraghi, A. A. (2024). Transition to adulthood for women on the spectrum: A brief narrative review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, *11*(3), 659-665. https://doi.org/10.1007/s40489-023-00359-5
6. Gosling, J., Purrington, J., & Hartley, G. (2024). Exploring the lived experiences of autistic women: A thematic synthesis. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, *11*(4), 790-805. https://doi.org/ 0.1007/s40489-023-00367-5
7. Gray, L., Bownas, E., Hicks, L., Hutcheson-Galbraith, E., & Harrison, S. (2021). Towards a better understanding of girls on the Autism spectrum: Educational support and parental perspectives. *Educational Psychology in Practice*, *37*(1), 74-93. https://doi.org/0.1080/02667363.2020.1863188
8. Hamdani, Y., Kassee, C., Walker, M., Lunsky, Y., Gladstone, B., Sawyer, A., Ameis, S., Desarkar, P., Szatmari, P., & Lai, M. C. (2023). Roadblocks and detours on pathways to a clinical diagnosis of autism for girls and women: A qualitative secondary analysis. *Women's Health*, *19*, 17455057231163761. https://doi.org/10.1177/17455057231163761.
9. Hayward, S. M., McVilly, K. R., & Stokes, M. A. (2019). "I would love to just be myself": What autistic women want at work. *Autism in Adulthood*, *1*(4), 297-305. https://doi.org/10.1089/aut.2019.0020
10. Landon, S. (2016). *Romantic Relationships: An Exploration of the Lived Experiences of Young Women who identify with a Diagnosis of Autism Spectrum Disorder* (Doctoral dissertation, University of East London).
11. Mattila, M. L., Kielinen, M., Linna, S. L., Jussila, K., Ebeling, H., Bloigu, R., Joseph, R., & Moilanen, I. (2011). Autism spectrum disorders according to DSM-IV-TR and comparison with DSM-5 draft criteria: An epidemiological study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *50*(6), 583-592. https://doi.org/10.1016/j.jaac.2011.04.001
12. Mo, S., Viljoen, N., & Sharma, S. (2022). The impact of socio-cultural values on autistic women: An interpretative phenomenological analysis. *Autism*, *26*(4), 951-962. https://doi.org/10.1177/13623613211037896
13. Napolitano, A., Schiavi, S., La Rosa, P., Rossi-Espagnet, M. C., Petrillo, S., Bottino, F., Tagliente, E., Longo, D., Lupi, E., Casula, L., Valeri, G., Piemonte, F., Trezza, V., & Vicari, S. (2022). Sex differences in autism spectrum disorder: Diagnostic, neurobiological, and behavioral features. *Frontiers in psychiatry*, *13*, 889636. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.889636

14. Pecora, L. A., Hooley, M., Sperry, L., Mesibov, G. B., & Stokes, M. A. (2021). Sexuality and gender issues in individuals with autism spectrum disorder. *Psychiatric Clinics*, *44*(1), 111-124. https://doi.org/10.1016/j.chc.2020.02.007
15. Seers, K., & Hogg, R. (2023). "Fake it 'till you make it": Authenticity and wellbeing in late diagnosed autistic women. *Feminism & Psychology*, *33*(1), 23-41. https://doi.org/10.1177/09593535221101455
16. Taylor, J. L., Smith DaWalt, L., Marvin, A. R., Law, J. K., & Lipkin, P. (2019). Sex differences in employment and supports for adults with autism spectrum disorder. *Autism*, *23*(7), 1711-1719. https://doi.org/10.1177/1362361319827417
17. Turner, T. K. M. (2024). An exploration of the worklife experiences of autistic women in the UK.
18. Urbaniak, K., & D'Amico, M. (2025). Disability barriers autistic girls face in secondary education: A systematic review. *Autism*, *29*(4), 1019-1033. https://doi.org/10.1177/13623613241294189
19. Weir, E., Allison, C., & Baron-Cohen, S. (2021). The sexual health, orientation, and activity of autistic adolescents and adults. *Autism Research*, *14*(11), 2342-2354. https://doi.org/10.1002/aur.2604
20. Zeidan, J., Fombonne, E., Scorah, J., Ibrahim, A., Durkin, M. S., Saxena, S., Yusuf, A., Shih, A., & Elsabbagh, M. (2022). Global prevalence of autism: A systematic review update. *Autism Research*, *15*(5), 778-790. https://doi.org/10.1002/aur.2696.

THE POSITION OF WOMEN WITH AUTISM IN SOCIETY

Mirjana Đorđević
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Women with autism face numerous challenges in society, often due to a lack of understanding and recognition of their specific needs. Autism often manifests differently in women compared to men, leading to delayed or incorrect diagnoses, which in turn hinders access to adequate support. Social expectations and gender roles further complicate their integration, as women are often expected to be emotionally expressive and socially adaptable. The educational system and labor market are not always tailored to their abilities and specific needs, resulting in difficulties with employment and financial independence. Additionally, women with autism are at greater risk of social isolation, discrimination, and abuse. Inadequate healthcare and social support services further exacerbate their situation. To improve their quality of life, it is necessary to raise awareness about the specific characteristics of autism in women, adjust diagnostic criteria, and enhance inclusive policies in education, employment, and healthcare. Empowering women with autism through support networks and adequate resources can significantly contribute to their greater social inclusion and independence.

Keywords: *autism, support, gender differences*

Originalni naučni rad
UDK:159.98:159.942-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125033B

SOCIOLOŠKE DIMENZIJE POLOŽAJA ŽENA U SPLITU: PERSPEKTIVE I IZAZOVI SUVREMENOG DRUŠTVA

***Izv. prof. dr. sc. Gorana Bandalović*[4]**
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

Sažetak: *Iako su žene kroz povijest bile u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce, suvremeno društvo donijelo je značajne promjene u pogledu njihovih prava i sloboda. Žene danas, više nego ikad, nastoje postići ravnopravnost na tržištu rada i u društvu u cjelini. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati stavove građana Splita i okolice o položaju žena u suvremenom društvu. U radu su prikazani rezultati istraživanja provedenog 2022. godine, metodom ankete na uzorku od 300 ispitanika u dobi od 18 do 65 godina. Podaci pokazuju da, iako žene imaju veći društveni utjecaj nego u prošlosti i iako je patrijarhalno okruženje sve rjeđe, više od polovice ispitanika smatra da žene još uvijek nisu ravnopravne muškarcima. Većina ih drži da bi žene i muškarci trebali jednako financijski doprinositi kućanstvu te da žena ne bi trebala biti isključivo kućanica. Također, prema mišljenjima većine ispitanika žene i muškarci, unatoč istom stupnju obrazovanja, nemaju jednake mogućnosti na tržištu rada, te bi žene prilikom zapošljavanja trebale imati jednake šanse kao i muškarci, što uključuje i intervjue bez pitanja o obiteljskim i bračnim planovima. Iako je veliki broj ispitanika svjedočio nekoj vrsti diskriminacije žena na radnom mjestu, većina nikada nije sudjelovala u prosvjedima za ženska prava niti se informirala o aktivnostima feminističkih udruga.*

Ključne riječi: *položaj žena, suvremeno društvo, ravnopravnost spolova, tržište rada, diskriminacija*

UVOD

Kroz povijest, žene su često bile percipirane kao emocionalno nestabilne, intelektualno inferiorne te nesposobne za donošenje racionalnih odluka i obavljanje zahtjevnih profesionalnih zadataka. Takvi rodni stereotipi proizlazili su iz patrijarhalnog sustava vrijednosti, koji je ženama uskraćivao društvenu, političku i ekonomsku ravnopravnost. Žene su se promatrale kao bića ovisna o muškoj zaštiti i nadzoru, čime im je onemogućeno aktivno sudjelovanje u javnoj sferi (Galić, 2006). Prekretnica u borbi za žensku ravnopravnost dogodila se početkom 20. stoljeća, kada su žene po prvi put masovno stupile na tržište rada. Zauzimanjem radnih mjesta koje su prethodno obavljali muškarci, žene su pokazale sposobnost za obavljanje poslova koji su se dotad smatrali „muškim domenama" (Wollstonecraft, 1999). Iako je ovaj iskorak bio ključan za promjenu percepcije o ženama, društvena neravnopravnost nije time u potpunosti nestala. Žene su i dalje bile marginalizirane i smatrane sekundarnim građanima, osobito kada je riječ o političkom odlučivanju i donošenju zakona. Zbog toga je nastala potreba za organiziranom borbom protiv institucionalizirane patrijarhalne nepravde. Kroz prosvjede, manifestacije i politički angažman, žene su započele trajnu borbu za pravo glasa, pristup obrazovanju, ravnopravnost na tržištu rada i jednakost u svim aspektima društvenog i političkog života. Premda su zakonske promjene tijekom 20. stoljeća postigle značajan napredak, one su predstavljale tek prvi korak prema stvarnoj rodnoj ravnopravnosti.

U tom kontekstu posebno mjesto zauzima feminizam kao politički, društveni i intelektualni pokret koji zagovara ravnopravnost spolova, s naglaskom na osnaživanje i emancipaciju žena. Unatoč

[4] gbandalo@ffst.hr

važnim zakonskim pomacima, žene u mnogim aspektima i dalje zauzimaju podređeni položaj u društvu koje zadržava obilježja muške dominacije (Mišić, 2005). Ta se podređenost ogleda, među ostalim, u medijskom prikazu žena, koji često naglašava seksualizaciju, stereotipne uloge i marginalizaciju u odnosu na muške aktere. Feminizam se stoga ne promatra kao jedinstveni povijesni događaj, već kao kontinuiran proces odnosno stalna borba za uklanjanje duboko ukorijenjenih nejednakosti i diskriminatornih praksi koje još uvijek opstaju (Mihaljević, 2017). Iako je ravnopravnost na papiru u velikoj mjeri ostvarena, svakodnevna praksa pokazuje da rodna jednakost ostaje izazov suvremenog društva.

Promjene u obiteljskoj strukturi i evolucija uloge žene

Tradicionalna obiteljska struktura temeljila se na jasno podijeljenim rodnim ulogama. Ženama je bila dodijeljena odgovornost za skrb o kućanstvu i djeci, dok su muškarci preuzimali ulogu ekonomskih hranitelja. Ovakva podjela rada proizlazila je iz patrijarhalnih normi koje su žene zatvarale unutar privatne sfere, marginalizirajući njihov doprinos izvan domaćeg okruženja.

Društveni procesi poput industrijalizacije i modernizacije tijekom 19. i 20. stoljeća postupno su mijenjali ovu dinamiku. Uspostavom tzv. „demokratskog tipa obitelji“, koji se temelji na ravnopravnosti partnera, žene su počele ulaziti u javnu sferu, posebno na tržište rada. Time se počela dovoditi u pitanje tradicionalna muška dominacija, kako unutar obitelji, tako i u društvu općenito. Uloga žene kao majke također se mijenja budući da se danas od nje očekuje uspješno balansiranje između profesionalnih i obiteljskih obveza, što često rezultira tzv. „dvostrukom smjenom“, odnosno kombinacijom plaćenog rada i neplaćenih kućanskih zadataka (Lukaš i Puhanić, 2020).

Unatoč institucionalnim pomacima prema ravnopravnosti, empirijska istraživanja i dalje pokazuju da žene, čak i kada su profesionalno aktivne, snose znatno veći dio kućanskih i obiteljskih odgovornosti. Neplaćeni rad u kući ostaje nedovoljno prepoznat i valoriziran u ekonomskom i društvenom smislu, što dodatno opterećuje žene i otežava ostvarivanje stvarne ravnoteže između poslovnog i privatnog života. Suvremeni partnerski odnosi sve se više definiraju kroz model suradnje i zajedničke odgovornosti. Ideal ravnopravne obitelji podrazumijeva podjelu kućanskih poslova, roditeljskih zadataka i donošenja važnih odluka. No, kako bi se ovaj model u potpunosti realizirao, potrebno je aktivno promicati ravnomjerniju raspodjelu obiteljskih obveza među partnerima. Takav pristup ne samo da smanjuje pritisak na žene, već doprinosi razvoju uravnoteženijih i pravednijih obiteljskih odnosa, kao i šire društvene jednakosti (Lukaš i Puhanić, 2020).

Obrazovanje žena i transformacija rodnih uloga

Obrazovanje žena doživjelo je značajan napredak tijekom 20. i 21. stoljeća. U današnjim društvima, uključujući i Hrvatsku, mlade žene imaju znatno veće mogućnosti za stjecanje obrazovanja i izgradnju karijere nego prethodne generacije. Ovaj pozitivan razvoj snažno je utjecao na društvenu dinamiku, osobito u sferama obiteljskog života i tržišta rada. Porast broja visokoobrazovanih žena pridonosi pomicanju granica tradicionalnih rodnih uloga, a odgađanje majčinstva postaje jedan od najuočljivijih pokazatelja tih promjena.

Obrazovanje i profesionalni razvoj sve češće zauzimaju središnje mjesto u životnim planovima žena. Majčinstvo se nerijetko odgađa dok se ne postigne određena razina profesionalne i financijske stabilnosti, što omogućuje pristup kvalitetnijim poslovnim prilikama i višem životnom standardu. Statistički podaci pokazuju da žene danas čine većinu u visokoškolskom obrazovanju, uključujući diplomske i poslijediplomske studije, što bitno mijenja obrazovnu strukturu stanovništva (Damjanić, 2014). Povećana motivacija žena za obrazovanjem i profesionalnim usavršavanjem rezultirala je masovnijim uključivanjem žena na tržište rada, čime su tradicionalni obrasci podjele rada unutar obitelji i društva dovedeni u pitanje. Ovaj proces ima duboke posljedice na redefiniranje rodnih odnosa i potiče postupnu transformaciju patrijarhalnih struktura (Walby, 2005). Rodne uloge postaju sve fleksibilnije, a položaj žena unutar društvenih i ekonomskih sustava značajno se mijenja.

Produljeno obrazovanje također utječe na vremenski okvir formiranja obitelji, ali ujedno omogućuje ženama stjecanje relevantnih profesionalnih vještina i radnog iskustva, što povećava njihove šanse za stabilno i bolje plaćeno zaposlenje (Čipin, 2011). Dodatnu ulogu u ovom procesu ima

i tehnološki napredak, osobito u području reproduktivnog zdravlja. Razvoj i široka dostupnost kontracepcijskih sredstava ženama omogućuju veću autonomiju pri planiranju obitelji te lakše usklađivanje roditeljstva s osobnim i profesionalnim ciljevima. Roditeljstvo se tako sve više percipira kao promišljen izbor, a ne isključivo kao biološka nužnost (Inglehart i Norris, 2003).

Ipak, unatoč postignutom napretku, usklađivanje obrazovanja, karijere i majčinstva ostaje izazov. Višestruke obveze i odgovornosti koje žene preuzimaju zahtijevaju odgovarajuće institucionalne mjere i širu društvenu podršku kako bi se osigurao održiv balans između privatne i javne sfere života. Dugoročni učinci ovih promjena na demografske trendove, tržište rada i strukturu obitelji još uvijek su predmet istraživanja, no nesumnjivo je da će obrazovanje i nadalje igrati ključnu ulogu u oblikovanju položaja žena u suvremenom društvu.

Rodna nejednakost na tržištu rada: izazovi i prepreke za žene

Sudjelovanje žena na tržištu rada danas je ključno za funkcioniranje suvremenog gospodarstva, no ta prisutnost rezultat je dugotrajnog društvenog razvoja i borbe za ravnopravnost. Povijesno gledano, patrijarhalna podjela rada omogućila je eksploataciju ženskog rada, osobito izvan domaće sfere. Biološke pretpostavke korištene su za legitimiranje rodnih stereotipa, diskriminacije pri zapošljavanju i nižih plaća za žene. Tijekom Drugog svjetskog rata žene su se masovno uključile u radnu snagu, ali većinom u slabije plaćenim i niže cijenjenim zanimanjima, što je doprinijelo današnjem rodnom jazu u plaćama (Hossfeld, 2009). Feminizacija rada u 20. i 21. stoljeću donijela je nove izazove poput „staklenog stropa“ (Prijić-Samardžija i Holjevac, 2009), ograničenih mogućnosti za napredovanje i razlika unutar same ženske populacije – između karijerno orijentiranih žena i onih koje balansiraju između posla i obitelji (Dunn i Skaggs, 1999; Walby, 2005; Perrons, Fagan, McDowell, Ray i Ward, 2005). Profesionalna podjela rada po spolu, odnosno rodna segregacija zanimanja, i dalje se temelji na uvriježenim društvenim predodžbama o „muškim“ i „ženskim“ poslovima (Giddens, 2007).

Povećano uključivanje žena na tržište rada potaknuto je industrijalizacijom, globalizacijom i djelovanjem feminističkih pokreta (Galić, 2011). U urbanim zapadnim sredinama sve je manje obitelji koje ovise isključivo o muškarcu kao hranitelju (Perrons i sur., 2005; Giddens, 2007). Ipak, žene i dalje češće rade u nisko plaćenim sektorima poput obrazovanja, zdravstva i socijalne skrbi, gdje su profesionalne kompetencije podcijenjene, a mogućnosti napredovanja ograničene. U Hrvatskoj je ženski rad i dalje percipiran kao dodatak muškoj zaradi, dok žene snose većinu tereta kućanskih i obiteljskih obveza (Topolčić, 2001). Unatoč zakonskoj ravnopravnosti, žene se suočavaju s nižim plaćama, manjim izgledima za napredovanje i neravnomjernom podjelom neplaćenog rada. Podaci Eurostata pokazuju da žene u EU-u zarađuju u prosjeku 16,3% manje od muškaraca, što znači da za isti prihod moraju raditi 60 dana više godišnje (Burušić Barčan, 2021). Ove razlike imaju dugoročne posljedice, uključujući porast siromaštva među kućanstvima koje vode žene (Dunn i Skaggs, 1999). Očekivanja u pogledu obiteljskih odgovornosti nisu se proporcionalno smanjila s većom ekonomskom participacijom žena – one i dalje preuzimaju većinu kućnog rada, što ograničava njihov profesionalni razvoj i ekonomsku neovisnost (Perrons i sur., 2005). Takva neravnoteža ne šteti samo ženama, već i cjelokupnom društvenom razvoju. Fleksibilne obiteljske politike, pravedno vrednovanje kompetencija i ravnomjerna raspodjela odgovornosti ključni su za postizanje rodne jednakosti. Žene još uvijek rade tzv. „dvostruku smjenu“, u kućanstvu i na radnom mjestu, što jasno ukazuje na potrebu za strukturnim promjenama (Hooks, 2000).

Horizontalna segregacija (niži prestiž „ženskih“ zanimanja) i vertikalna segregacija (ograničen pristup pozicijama moći) dodatno otežavaju položaj žena. Paradoksalno, iako žene sve češće nadmašuju muškarce u obrazovanju, ostaju podzastupljene na rukovodećim pozicijama (Lučić, 2014; Kokanović i Šmid, 2000). Stereotipi koji liderske uloge vežu uz muške osobine doprinose njihovoj profesionalnoj marginalizaciji. Stoga se borba za rodnu ravnopravnost ne može ograničiti samo na formalne zakone. Potrebne su dubinske društvene promjene, rodno osjetljive politike i aktivno osnaživanje žena kako bi se uklonile nevidljive prepreke i osigurala istinska jednakost u radnom i društvenom životu. Jednaka participacija žena ne donosi korist samo pojedinkama, već i cijelom gospodarstvu, jer viša ekonomska uključenost žena pozitivno utječe na rast i održivost (Kerovec, 2003).

METODOLOGIJA

Ciljevi i hipoteze

Temeljni cilj ovog istraživanja bio je ispitati stavove stanovnika grada Splita i okolice o položaju i ulozi žena u suvremenom društvu. Posebni ciljevi uključuju analizu razlika u stavovima sudionika s obzirom na dob, spol i stupanj obrazovanja.

Na temelju navedenih ciljeva postavljene su i sljedeće hipoteze:

H1: Sudionici mlađih dobnih skupina pokazuju višu razinu aktivnog interesa za feminističke pokrete i razmišljanja u odnosu na sudionike starijih dobnih skupina.

H2: Muški sudionici češće smatraju da bi žene trebale imati veću ulogu u kućanstvu i obitelji u odnosu na ženske sudionice.

H3: Sudionici percipiraju da je danas više žena s visokim stupnjem obrazovanja nego muškaraca.

H4: Sudionici s višim stupnjem obrazovanja u većoj mjeri smatraju da žene nisu ravnopravne muškarcima na tržištu rada u usporedbi sa sudionicima s nižim stupnjem obrazovanja.

Metoda i uzorak

Istraživanje je provedeno metodom ankete na prigodnom uzorku od 300 sudionika u dobi od 18 do 65 godina, s prebivalištem na području grada Splita i okolice. Od ukupnog broja ispitanika, 43,7% činili su muškarci, a 56,3% žene.

S obzirom na dobnu strukturu ispitanika, 27,3% pripada dobnoj skupini od 18 do 24 godine, dok 36,3% čine osobe u dobi od 25 do 34 godine. Treću skupinu, u rasponu od 35 do 49 godina, čini 28% sudionika. U dobnu skupinu od 50 do 59 godina spada 6,3% ispitanika, dok najmanji udio, 2%, pripada osobama u dobi od 60 do 65 godina.

Prema stupnju obrazovanja, najveći udio sudionika (39,3%) ima završenu srednju školu. Diplomski studij ili visoku školu završilo je 28% sudionika, dok ih 27% posjeduje diplomu preddiplomskog studija ili više škole. Akademski stupanj (magistar ili doktor znanosti) ima 5,7% ispitanika. Većina sudionika (86,7%) ima prebivalište u gradu Splitu. U ruralnim područjima u okolici Splita živi 10,7% sudionika, dok najmanji udio ispitanika (2,7%) živi na otoku.

REZULTATI

Percepcije feminizma i društvenog položaja žene

Stavovi o feminizmu i ulozi žena u društvu ispitani su s pomoću niza pitanja koja su obuhvaćala percepciju ravnopravnosti žena i muškaraca, sudjelovanje u prosvjedima za ženska prava, procjenu promjena utjecaja žena kroz vrijeme te razinu informiranosti o feminističkim udrugama i događanjima. Rezultati pokazuju da više od polovice ispitanika (63%) smatra kako žene općenito nisu ravnopravne muškarcima, dok svega 20% ispitanika vjeruje u postignutu ravnopravnost spolova. Velika većina sudionika (90,3%) nikada nije sudjelovala u prosvjedima za prava žena, dok ih je 9,7% izjavilo da ima takvo iskustvo. Nadalje, 90,3% ispitanih građana smatra da žene danas imaju veći društveni utjecaj nego u prošlosti. Kada je riječ o informiranosti o feminističkim temama, otprilike trećina sudionika se rijetko (36,7%) ili nikada (31%) ne informira o radu feminističkih udruga i povezanim događanjima, dok je samo 4,7% onih koji se informiraju često.

Prvom hipotezom (H1) ispitan je utjecaj dobi sudionika na njihovu aktivnost i sudjelovanje u feminističkim pokretima, kao i na razinu razmišljanja i podrške tim inicijativama. Pretpostavka je bila da su sudionici mlađih dobnih skupina aktivniji u feminističkim pokretima i razmišljanjima u usporedbi sa sudionicima starijih dobnih skupina. Rezultati analize provedene hi-kvadrat testom pokazali su da ne postoji statistički značajna razlika u sudjelovanju u feminističkim pokretima ili udrugama s obzirom na dobnu skupinu (χ^2=3,309, df=4, p=0,507). Drugim riječima, mlađe dobne skupine ne iskazuju značajno veću razinu sudjelovanja u odnosu na starije sudionike. Sličan obrazac uočen je i kod stavova o važnosti feminizma kao društvenog pokreta, gdje rezultati također nisu pokazali statistički značajnu razliku među dobnim skupinama (χ^2=13,954, df=16, p=0,602). Nadalje, razine aktivne podrške promjenama koje vode prema ravnopravnosti žena također ne variraju značajno ovisno o dobi (χ^2=5,381, df=4, p=0,250). Stoga, na temelju dobivenih rezultata, hipoteza H1 nije

potvrđena te se zaključno može reći da dob sudionika ne predstavlja statistički značajan faktor u razini aktivnosti, sudjelovanja i podrške feminističkim idejama.

Rodne uloge u obiteljskom kontekstu

U okviru istraživanja sudionici su odgovarali na pitanja vezana uz idealno obiteljsko okruženje za odgoj djeteta, prisutnost patrijarhalnih vrijednosti u suvremenom društvu te percepcije o ulozi zaposlene majke. Rezultati pokazuju da više od polovice ispitanika (54,3%) smatra kako je za kvalitetan razvoj djeteta nužna prisutnost oba roditelja. Premda većina sudionika (64,3%) smatra da su patrijarhalna okruženja danas rjeđa nego u prošlosti, njih 68,7% navodi kako su odrasli upravo u takvom okruženju. Stavovi ispitanika o zaposlenim majkama ukazuju na visoku razinu prihvaćanja njihove dvostruke uloge u obitelji i profesionalnom životu. Većina sudionika (74,3%) smatra[5] da zaposlena majka može razviti jednako kvalitetan odnos s djecom kao i majka koja nije zaposlena. Istovremeno, 44,3% ispitanika smatra da je posao kućanice jednako ispunjavajući kao i plaćeni rad, dok 26,7% zauzima neutralan stav po tom pitanju. Što se tiče ekonomske ravnopravnosti, 76% ispitanika slaže se da muškarac i žena trebaju podjednako doprinositi kućnom proračunu. Nasuprot tome, 14% smatra da će dijete predškolske dobi patiti ako mu majka radi. Nadalje, 65% sudionika drži da briga o djeci i kućanstvu ne bi trebala biti isključiva odgovornost zaposlene žene, iako 13,6% smatra da žene s malom djecom ne bi trebale biti profesionalno angažirane. Velika većina ispitanika (90,3%) smatra kako žene trebaju imati ravnopravnu priliku za razgovor za posao, neovisno o njihovim obiteljskim planovima. Kada je riječ o ženama na rukovodećim položajima, stavovi su podijeljeni: 35% ispitanika vjeruje da će žene na visokim pozicijama više vremena ulagati u karijeru nego u obitelj, 30% se ne slaže s tom tvrdnjom, dok preostalih 35% zauzima neutralan stav.

Tablica 1. Slaganje sudionika s tvrdnjama o zaposlenoj majci

Tvrdnje	uopće se ne slažem		uglavnom se ne slažem		niti se slažem, niti se ne slažem		uglavnom se slažem		u potpunosti se slažem		ukupno	
	f	%	*f*	%	*f*	%	*f*	%	*f*	%	*f*	%
Majka koja radi može uspostaviti topao i dobar odnos sa svojom djecom kao i	10	3,3	33	11,0	34	11,3	76	25,3	147	49,0	300	100,0
Posao kućanice ispunjava kao	41	13,7	46	15,3	80	26,7	64	21,3	69	23,0	300	100,0
Muškarac i žena bi trebali financijski pridonositi	8	2,7	11	3,7	53	17,7	73	24,3	155	51,7	300	100,0
Predškolsko će dijete vjerojatno patiti ako mu	128	42,7	76	25,3	54	18,0	31	10,3	11	3,7	300	100,0

[5] Za potrebe interpretacije rezultata u cijelom radu postoci unutar kategorija *uglavnom se slažem* i *u potpunosti se slažem* su zbrojeni, kao i unutar kategorija *uglavnom se ne slažem* i *uopće se ne slažem.*

Iako je zaposlena, glavna bi odgovornost žene trebala biti briga o	129	43,0	66	22,0	55	18,3	32	10,7	18	6,0	300	100,0
Žene koje imaju djecu koja još nisu školske dobi ne bi trebale raditi, nego bi	130	43,3	72	24,0	57	19,0	25	8,3	16	5,3	300	100,0
Žene bi trebale imati poštenu priliku prilikom	3	1,0	5	1,7	21	7,0	39	13,0	232	77,3	300	100,0
Žene na visokim pozicijama će više vremena	42	14,0	63	21,0	105	35,0	59	19,7	31	10,3	300	100,0

Drugom hipotezom (H2) pretpostavljeno je da će spol sudionika imati utjecaj na stavove o ulozi žene u kućanstvu i obitelji, pri čemu se očekivalo da će muškarci češće od žena smatrati da žene trebaju imati veću ulogu u tim sferama. Rezultati hi-kvadrat testa pokazali su statistički značajnu razliku između muškaraca i žena u stavovima o ravnopravnosti u kućanstvu i obitelji (χ^2=6,034, df=2, p=0,049). Iako su razlike umjerene, muškarci su u većem postotku nego žene mišljenja kako žene imaju jednaku ulogu kao i muškarci u obitelji i kućanstvu, što sugerira nešto izraženiju sklonost ka nominalnom priznavanju ravnopravnosti. S druge strane, na tvrdnju da bi žene trebale isključivo biti kućanice, nije utvrđena statistički značajna razlika u stavovima između muškaraca i žena (χ^2=0,543, df=2, p=0,762). Većina sudionika oba spola ne podržava takav tradicionalni pogled na ulogu žene, što ukazuje na širu društvenu promjenu u percepciji rodnih uloga. Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti da je hipoteza H2 djelomično potvrđena. Spol sudionika utječe na određene aspekte stavova o ulozi žene u kućanstvu i obitelji, ali ne i na tradicionalniju tvrdnju o isključivoj ulozi žene kao kućanice.

Rodna ravnopravnost u pristupu i ishodima obrazovanja

Istraživanje je obuhvatilo stavove sudionika o obrazovanju žena, s posebnim naglaskom na ravnopravnost u pristupu obrazovanju te mogućnostima koje proizlaze iz jednakog stupnja obrazovanja. Na pitanje smatraju li da isti stupanj obrazovanja osigurava ženama i muškarcima jednake prilike na tržištu rada, više od polovice ispitanika (59,7%) odgovorilo je negativno. Manji udio sudionika (13%) smatra da žene i muškarci s istim obrazovnim kvalifikacijama imaju jednake šanse za zapošljavanje i profesionalno napredovanje.

U pogledu prava na obrazovanje, rezultati pokazuju određenu podijeljenost. Više od dvije petine sudionika (43,7%) smatra da žene u svijetu nemaju jednaka obrazovna prava kao muškarci, dok 30,7% sudionika izražava suprotno mišljenje. S druge strane, gotovo konsenzualni stav uočen je kod pitanja o doprinosu obrazovanja žena društvenom razvoju. Čak 83,7% sudionika smatra da društvo u cjelini napreduje obrazovanjem žena, dok samo 4% sudionika zauzima suprotan stav.

Trećom hipotezom (H3) pretpostavljeno je da će sudionici smatrati da postoji veći broj žena s visokim stupnjem obrazovanja nego muškaraca. Rezultati hi-kvadrat testa su pokazali da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima sudionika o omjeru žena i muškaraca s visokim stupnjem obrazovanja (χ^2=0,076, df=1, p=0,783). Prema podacima, 53,4% sudionika i 55% sudionica smatraju da je broj žena s visokim stupnjem obrazovanja podjednak broju muškaraca, što znači da ne postoji očigledna premoć žena u ovoj kategoriji. Ovi nalazi ukazuju da percepcija o visokom stupnju obrazovanja među ženama nije nužno povezana s činjenicom da ih ima više nego muškaraca, pa hipoteza H3 nije potvrđena.

Rodna diskriminacija i profesionalni izazovi žena

Ispitani su i stavovi sudionika o prisutnosti rodne diskriminacije na radnom mjestu te o potrebi žena da rade više i bolje od muškaraca kako bi postigle jednak uspjeh. Značajan udio ispitanika (78,7%) naveo je da su barem jednom svjedočili nekom obliku diskriminacije žena u profesionalnom okruženju. Kada je riječ o percepciji potrebnog truda žena za postizanje jednakog profesionalnog statusa, više od polovice (59,7%) sudionika smatra da žene ne bi trebale raditi više i bolje od muškaraca kako bi postigle jednake rezultate, dok otprilike trećina (32,7%) ističe kako je dodatni trud žena i dalje nužan kako bi se izjednačile s muškim kolegama. Posljednjom hipotezom (H4) pretpostavljeno je da će sudionici s višim stupnjem obrazovanja u većoj mjeri smatrati da žene nisu ravnopravne muškarcima na tržištu rada u odnosu na sudionike s nižim stupnjem obrazovanja. Rezultati testiranja ove hipoteze pokazali su da na svakom stupnju obrazovanja, većina sudionika smatra da žene na tržištu rada nisu ravnopravne muškarcima, što se odnosi na nisku plaćenost i manju valorizaciju žena u usporedbi s muškarcima (χ^2=2,567, df=6, p=0,861). Ovi nalazi ukazuju na to da je percepcija neravnopravnosti žena na tržištu rada prisutna bez obzira na stupanj obrazovanja. Slično tome, većina sudionika se složila s tvrdnjom da su muškarci bolje plaćeni za isti posao nego žene (χ^2=10,611, df=6, p=0,101). Prema tome, ovi rezultati dodatno potvrđuju opću percepciju rodnih razlika u plaćama, ali ne pokazuju značajnu razliku u stavovima među različitim obrazovnim skupinama. Stoga, hipoteza H4 nije potvrđena budući da stupanj obrazovanja nije imao značajan utjecaj na stavove sudionika u pogledu rodne ravnopravnosti na tržištu rada.

ZAKLJUČAK

Rezultati provedenog istraživanja ukazuju na postojanje relativno razvijene svijesti o rodnoj neravnopravnosti među ispitanicima, posebno u kontekstu položaja žena na tržištu rada te njihove zastupljenosti u sferama društvene moći. Ipak, unatoč prepoznavanju problema, utvrđena je niska razina aktivnog angažmana i informiranosti o feminističkim inicijativama i pokretima, što upućuje na postojanje jaza između deklarativne podrške ravnopravnosti i konkretnih postupaka koji bi tu podršku operacionalizirali u svakodnevnom životu i društvenim strukturama. Varijable poput dobi, spola i obrazovanja ne ostvaruju dosljedan ni statistički značajan utjecaj na stavove o ravnopravnosti spolova. Takvi nalazi potvrđuju složenost društvenih uvjerenja o rodnim ulogama, koja nadilaze jednostavne demografske odrednice te upućuju na potrebu za dubljim uvidima u kulturne, simboličke i institucionalne mehanizme koji oblikuju percepcije ravnopravnosti. Premda većina sudionika izražava nominalnu potporu ravnopravnosti spolova i primjećuje određene pomake u društvenom položaju žena, rezultati istodobno otkrivaju prisutnost latentnih proturječja, posebice u odnosu na tradicionalne obrasce rodnih uloga unutar obitelji te u pogledu profesionalnih mogućnosti žena. Ove ambivalentnosti ukazuju na postojanje duboko ukorijenjenih društvenih normi koje usporavaju proces transformacije rodnih odnosa. Unatoč tim izazovima, određeni pozitivni trendovi su primjetni. Sve veći broj ispitanika žene percipira kao ravnopravne aktere na tržištu rada i unutar javne sfere, dok se tradicionalna uloga muškarca kao isključivog hranitelja obitelji sve češće preispituje. Time se otvara prostor za pravedniju raspodjelu kućanskih i roditeljskih obaveza, što je ključan preduvjet za postizanje funkcionalne ravnoteže između profesionalnog i privatnog života. Ipak, prepreke u zapošljavanju, profesionalnom napredovanju i pristupu vodećim pozicijama i dalje su izražene. Žene se često suočavaju s višim kriterijima i ograničenim prilikama u usporedbi s muškarcima, što dodatno potvrđuje prisutnost strukturnih oblika diskriminacije. U tom kontekstu, visoka razina obrazovanja pokazuje se kao jedan od najvažnijih faktora u osnaživanju žena i smanjenju rodnih nejednakosti na tržištu rada. Zaključno, iako rodna ravnopravnost još nije u potpunosti postignuta, rezultati istraživanja ukazuju na postupan napredak u društvenim stavovima i očekivanjima. Sve veće uključivanje žena u profesionalni i javni život odražava pomicanje granica tradicionalno nametnutih uloga. Za održivi napredak nužno je nastaviti ulaganja u obrazovanje, osvještavanje javnosti i institucionalnu podršku feminističkim politikama. Samo kroz sustavno djelovanje moguće je prevladati jaz između stavova i prakse te izgraditi društvo temeljeno na stvarnoj ravnopravnosti spolova.

LITERATURA

Burušić Barčan, I. (2021). Žene u poslovnom svijetu. *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, *12*(1), 35–39. https://hrcak.srce.hr/262655

Čipin, I. (2011). Obrazovanje i fertilitet zaposlenih žena u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, *20*(1), 25–46. https://doi.org/10.5559/di.20.1.02

Damjanić, Z. (2014). Komunikacijsko usklađivanje poslovnog i obiteljskog života; utjecaj na majčinstvo. *Media, culture and public relations*, *5*(1), 30–46. https://hrcak.srce.hr/122439

Dunn, D. i Skaggs, S. (1999). Gender and Paid Work in industrial Nations. U Saltzman Chafetz, J. (ur.). *Handbook of the Sociology of Gender* (str. 321–342). New York: Springer.

Galić, B. (2011). Žene i rad u suvremenom društvu – značaj „orodnjenog" rada. *Sociologija i prostor*, *49*(1), 25–48. https://doi.org/10.5673/sip.49.1.2

Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Galić, B. (2006). Stigma ili poštovanje? Reproduktivni status žena u Hrvatskoj i šire. *Revija za sociologiju*, *37*(3-4), 149-164. https://hrcak.srce.hr/file/20255

Hooks, B. (2005). *Feminizam je za sve – strastvena politika*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Hossfeld, L. (2009). Feminisation of work. U O'Brien, J. (ur.). *Encyclopedia of Gender and Society, Volume 1*. Los Angeles: SAGE.

Inglehart, R. i Norris, P. (2003). *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World.* Cambridge: University Press.

Kokanović, M. i Šmid, M. (2000). *Niže plaće i slabije šanse. Diskriminacija žena u Hrvatskoj.* Zagreb: GMG Graf.

Kerovec, N.(2003). (Ne)jednakost žena na tržištu rada. *Revija za socijalnu politiku*, *10*(3), 263–282. https://hrcak.srce.hr/file/47626

Lučić, M. (2014). *Žene i liderstvo. qLife znanost i umjetnost liderstva*, br. 1, vol. 6. Rijeka: Novem izdavaštvo. Str. 7-8.

Lukaš, M. i Puhanić, L. (2020). Suvremene uloge žene u obitelji iz perspektive studenata istočne Hrvatske. *Nova prisutnost*, 18(2), 295-310. https://doi.org/10.31192/np.18.2.5

Mihaljević, D. (2016). Feminizam – što je ostvario?. *Mostariensia*, *20*(1-2), 149-169. https://hrcak.srce.hr/170904

Mišić, A. (2005). Feminizam ili poslanje žene?. *Nova prisutnost*, *3*(1), 55-63. https://hrcak.srce.hr/83608

Perrons, D., Fagan, C., McDowell, L., Ray, K. i Ward, K. (2005). Work, life and time in the new economy: an introduction. *Time & Society*, *14*(1), 51–64. https://www.researchgate.net/publication/252732428_Work_Life_and_Time_in_the_New_Economy_An_in

Prijić-Samaržija, S. i Avelini Holjevac, I. (2009). Žene u znanosti: stakleni strop. *Društvena istraživanja, 18*(6/104), 1049-1073. https://hrcak.srce.hr/file/70828

Topolčić, D. (2001). Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja, 10*(4-5), 767–789. https://hrcak.srce.hr/file/31318

Walby, S. (2005). *Rodne preobrazbe.* Zagreb: Ženska infoteka.

Wollstonecraft, M. (1999). *Obrana ženskih prava*. Zagreb: Ženska infoteka.

SOCIOLOGICAL DIMENSIONS OF WOMEN'S STATUS IN SPLIT: PERSPECTIVES AND CHALLENGES OF CONTEMPORARY SOCIETY

***Abstract**: Although women have historically been in a disadvantaged position compared with men, contemporary society has brought significant changes in terms of their rights and freedoms. Today, more than ever, women strive to achieve equality in the labor market and in society as a whole. The aim of this research was to examine the attitudes of citizens of Split and its surroundings regarding the status of women in contemporary society. The paper presents the results of a survey conducted in 2022 on a sample of 300 respondents aged 18-65. The data show that, although women have greater social influence than in the past and although the patriarchal environment is becoming increasingly rare, more than half of the respondents believe that women are still not equal to men. Most believe that women and men should contribute equally financially to the household, and that a woman should not be exclusively a homemaker. Additionally, according to the majority of respondents, women and men, despite having the same level of education, do not have equal opportunities in the labor market, and women should have the same chances as men when applying for jobs, which includes interviews without questions about family and marital plans. Although many respondents have witnessed some form of discrimination against women in the workplace, most have never participated in protests for women's rights nor have they informed themselves about the activities of feminist organizations.*

***Keywords**: women's status, contemporary society, gender equality, labor market, discrimination*

RADOVI U OKVIRU SEKCIJA

Originalni naučni rad
UDK:343.2:177.8-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125043S

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA ŽENA (FEMICID) U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU DRŽAVA BIVŠE SFRJ

***Akademik prof. dr Miodrag N. Simović*[6]**
redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni član Evropske akademije nauka i umjernosti, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću, profesor emeritus, sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine u penziji

***Prof. dr Vladimir M. Simović*[7]**
sudija Vrhovnog suda Republike Srpske, redovni profesor Fakultet za bezbjednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: *Od najstarijih vremena do danas sva krivična zakonodavstva u sistemu krivičnopravne zaštite osnovnih i najznačajnijih društvenih dobara ili vrijednosti predviđaju jedan ili više oblika ili vidova ispoljavanja krivičnog djela ubistva. Radi se o protivpravnom lišenju (oduzimanju) života drugog lica koje se može izvršiti različitim djelatnostima činjenja ili propuštanja, na različite načine, različitim sredstvima ili iz različitim pobuda učinioca. Među teškim, kvalifikovanim oblicima krivičnog djela ubistva svojim specifičnim objektom zaštite, odnosno svojstvom (osobenošću) pasivnog subjekta ili žrtve javlja se ubistvo žena. U pravnoj teoriji se ovo krivično djelo naziva "femicid". Ovo djelo kvalifikuje: a) svojstvo pasivnog subjekta – žensko lice, b) posebno dodatno (dopunsko) svojstvo - bremenitost (trudnoća) ženskog lica, c) pobuda učinioca - mržnja, po osnovu razlike prema polu, seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu i d) dopunsko svojstvo žene - kao člana porodice ili porodičnog domaćinstva učinioca prema kome je prethodno bilo primijenjeno "rodno zasnovano nasilje". Uvođenje femicida u krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine zahtijeva mijenjanje društvene svijesti o nasilju nad ženama, kao i posebno sistemsku i kontinuiranu edukaciju svih nadležnih subjekata. Femicid se u najvećem broju slučajeva događa u braku, u zajedničkom domaćinstvu, a prethodilo mu je dugotrajno zlostavljanje. Stoga je imperativ jačanje nacionalnih preventivnih mehanizama, te kvalitetne i dugotrajnije psihosocijalne podrške porodicama u problemima. U skladu s tim, u radu se razmatraju neka pitanja neposrednog ili posrednog propisivanja pooštrene krivične odgovornosti i kažnjavanja za lišenje života ženskog lica u krivičnom pravu Bosne i Hercegovine, odnosno u komparativnom krivičnom pravu država u regiji.*

Ključne riječi: *život, ubistvo, žena, kazna.*

[6] e-mail: msimovic@anubih.ba; https://orcid.org/0000-0001-5116-680X.
[7] e-mail: vlado_s@blic.net; https://orcid.org/0009-0002-9640-6488.

UVOD

Krivičnopravna zaštita života i tjelesnog (fizičkog) integriteta čovjeka predstavlja pratilac razvoja ljudskog društva uopšte, a posebnog pravnog sistema (Красиков, 1999; Кудрявцев, 2006). Svako protivpravno oduzimanje (lišenje) života drugog lica, odnosno prouzrokovanje smrti različitim djelatnostima činjenja (pozitivne, aktivne radnje) ili nečinjenja (propuštanja, negativne, pasivne radnje), tajno (prikriveno) ili javno (naočigled prisutnih lica), bilo kojim načinom ili sredstvom - predstavlja krivično djelo ubistva (Simović, Jovašević & Simović, 2016:11–25). Ono spada u osnovna, opšta, klasična, konvencionalna krivična djela za koja su oduvijek u svim pravnim sistemima, a takođe i danas propisane teške (stroge) kazne, koje su nerijetko uključivale najteže - kapitalne kazne (smrtnu kaznu ili kaznu doživotnog zatvora) (Наумов, 2008).

Zavisno od okolnosti pod kojima je lišenje života izvršeno, upotrijebljenog načina ili sredstva, pobude (motiva) učinioca, svojstva (osobenosti) žrtve ili učinioca, odnosno obima, intenziteta prouzrokovane posljedice - razlikuje se više oblika krivičnog djela ubistva. To su: a) obično ubistvo, b) umorstvo (teško, kvalifikovano ubistvo) i c) privilegovano (lako) ubistvo, za čije su učinioce propisane različite vrste, odnosno mjere kazni (Jovašević, 2013: 269–287).

Ipak, u krivičnom zakondavstvu se pojačava krivičnopravna zaštita određenih lica koja imaju neko posebno, specifično lično svojstvo, lični odnos ili ličnu okolnost (Đorđević, 1995: 43–55; Stojanović, 1997: 4-22; Pin, 2015). U tom smislu se na specifičan način uređuje pravna zaštita života ženskog lica (Pavićević, Glomazić & Ilijić, 2016: 453-476; Tahirović & Radulović Glamočak, 2021: 92-107; Pradel, 2016).

MEĐUNARODNI PROPISI

Sistem krivičnopravne zaštite života se danas bazira na relevantnim međunarodnim standardima, univerzalnog ili regionalnog karaktera kao što su: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima sa fakultativnim protokolom (član 6.)[8] i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 2.) sa dopunskim protokolima broj 4, 6, 7, 11, 12 i 13 (Papor, 2015). Praktično, život svakog lica se štiti na jednak način, sistemom krivičnih sankcija - od momenta rođenja, do nastupanja smrti čovjeka. Pri tome se ne pravi nikakva razlika među ljudima u pogledu roda ili pola, odnosno prema nekoj drugoj karakteristici (Никифоров, 1960).

Veliki pomak u oblasti zaštite žena od svih oblika zlostavljanja i diskriminacije učinjen je polovinom 2011. godine, kada je Vijeće Evrope donijelo Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici[9]. Ova konvencija je prvi pravno obavezujući instrument u Evropi u oblasti nasilja prema ženama i nasilja u porodici i predstavlja sveobuhvatan međunarodni ugovor za rješavanje nasilja prema ženama kao ozbiljnog kršenja međunarodnog prava. Cilj je nulta tolerancija za sve oblike nasilja prema ženama i djevojčicama i veliki je korak u stvaranju sigurnijeg prostora širom Evrope i dalje.[10] Ovo je prvi pravno obavezujući međunarodni instrument kojim se

[8] *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori* broj 7/1971.

[9] Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine - Međunarodni ugovori,* broj 19/2013. Bosna i Hercegovina je 7. novembra 2013. godine postala šesta zemlja članica Vijeća Evrope koja je ratifikovala ovu konvenciju. Konvenciju je do aprila 2024. godine potpisalo 46 država članica Vijeća Evrope (države članice Evropske unije i izvan Evropske unije), a 34 su je ratifikovale.

[10] U Velikoj Britaniji je 78 (53%) žena koje su muškarci ubili u 2021. godini - ubio sadašnji ili bivši intimni partner. Prosjek između 2009. i kraja 2021. godine je 60%. 35 (24%) žena su bile starije od 66 godina. To je znatno više od prosjeka od 14% žena ubijenih između 2009. i 2018. godine. 33 žene (52% onih koje je ubio intimni partner ili bivši partner) su preduzele korake ka odlasku ili su bile napustili vezu

kriminalizuju djela kao što su fizičko, psihičko i seksualno nasilje, te seksualno uznemiravanje, prisilni brakovi, sakaćenje ženskih polnih organa, prisilni pobačaji itd, što znači da države koje ratifikuju ovu konvenciju, po prvi put, imaju obavezu unijeti ta teška krivična djela u svoje zakonodavstvo.[11]

Ratifikacijom ove konvencije Bosna i Hercegovina se obavezala na preduzimanje zakonodavnih i drugih mjera radi osiguranja pravnog, institucionalnog i organizacionog okvira za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava nasilja, te kažnjavanje počinitelja nasilja. Okvirna strategija za provođenje Konvencije Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici[12] predstavlja sveobuhvatan okvir kojim se definišu način provođenja ove konvencije u BiH i usklađivanja pravnog i institucionalnog okvira sa odredbama Konvencije, prioriteti u oblasti prevencije i borbe protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, odgovorne institucije, kao i okvir za praćenje provođenja i izvještavanje o primjeni Strategije, a samim tim i Konvencije (Russell, 1990: 104-108; Vormbaum, 2016).

U tu svrhu, Evropski parlament i Vijeće Evropske unije nedavno su usvojili Direktivu (EU) 2024/1385 o suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici[13], čime je Evropska unija unaprijedila zakonodavni okvir za suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Стрельников, 2002; Шиян, Гриб & Ильин, 2009; Щипанова & Лалац, 2013). Direktivnom se uvode minimalna pravila koja se odnose na inkriminisanje određenih oblika nasilja nad ženama i nasilja u porodici, i to: sakaćenje ženskih polnih organa, prinuda na sklapanje braka, dijeljenje intimnog ili manipulisanog materijala bez pristanka, uhođenje i uznemiravanje na internetu, te podsticanje na nasilje ili mržnju na internetu (kibernetičko nasilje)[14] (Ситникова, 2007; Stockl et al., 2013: 859-865).

(*https://www.femicidecensus.org*). Parlament Velike Britanije nedavno je odbacio peticiju da femicid postane krivično djelo, navodeći: "Nije jasno šta peticija zahtijeva od britanske vlade ili parlamenta. Ubistvo se već smatra krivičnim djelom, tako da nismo sigurni šta želite da postignete stvaranjem novog krivičnog djela".

[11] U Francuskoj više od stotinu žena svake godine ubiju njihovi supružnici (ili bivši supružnici). Vlada je, vođena i sve većom medijskom pokrivenošću udruženja koji se bore protiv femicida, pokrenula u septembru 2019. godine Grenelle des violences conjugales. Cilj je uspostaviti nove mjere za bolju zaštitu žrtava, te sprečavanje i kažnjavanje učinilaca ovih djela. Fransoaz Brie, generalni direktor Nacionalne federacije ženske solidarnosti (Fédération nationale solidarité femmes - FNSF) i bivši član Visokog savjeta za ravnopravnost žena i muškaraca (Haut Conseil à l'égalité entre les femmes et les hommes - HCE), upozorio je na važnost podizanja svijesti na ovo rodno zasnovano nasilje među Francuzima, kao dubokom društvenom problemu.

[12] *Službeni glasnik BiH*, broj 75/2015

[13] Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence odražava posvećenost Evropske unije obezbjeđivanju rodne ravnopravnosti (Strategija rodne ravnopravnosti 2020-2025, the Gender Equality Strategy 2020-2025) i zaštiti ljudskih prava. Direktiva podržava međunarodne obaveze Evropske unije i država članica u borbi protiv i sprečavanju nasilja nad ženama, kao što su Istanbulska konvencija i Konvencija Međunarodne organizacije rada o eliminaciji nasilja i uznemiravanja na radu (International Labour Organization's Convention concerning the elimination of violence and harassment in the world of work, C190).

[14] Preliminarni nalazi u toku studija WHO (the World Health Organization (WHO) i Londonske škole za higijenu i tropsku medicinu (London School of Hygiene and Tropical Medicine) pokazuju da je više od 35% svih ubistava žena na globalnom nivou počinio intimni partner . Poređenja radi, ista studija procjenjuje da je samo oko 5% svih ubistava muškaraca počinio intimni partner.

FEMICID KAO KRIVIČNO DJELO U DRŽAVAMA BIVŠE SFRJ

U pogledu krivičnopravne zaštite života žene, u krivičnom zakonodavstvu država koje su nastale raspadom SFRJ razlikuju se više sistema. To su: a) propisivanje "femicida"[15] (femicidio) kao posebnog samostalnog krivičnog djela teškog ubistva (Hrvatska – poslije novele iz marta 2024. godine ili Sjeverna Makedonija – poslije novele iz februara 2023. godine)[16]; b) propisivanje ubistva "bremenite žene" kao oblika ispoljavanja teškog ubistva prema svojstvu žrtve, oštećenog lica (pasivnog subjekta); c) propisivanje ubistva "žene, člana porodičnog domaćinstva učinioca djela" kao oblika ispoljavanja teškog ubistva, takođe prema kriterijumu svojstva, osobenosti pasivnog subjekta (oštećenog lica) i d) propisivanje ubistva žene iz mržnje (posebne vrste niske, difamne pobude, motiva).

Kazenski zakonik Slovenije[17] propisuje krivična djela: a) ubistvo "Uboj" (član 115.) i b) teško ubistvo ili umorstvo –"Umor" (član 116.). Međutim, ne predviđa ubistvo ženskog lica, niti prema svojstvu oštećenog lica, niti prema pobudi (motivu) učinioca, niti prema bilo kakvim subjektivnim ili objektivnim okolnostima prilikom oduzimanja života - "vzame življenje" drugog lica (Selinšek, 2007: 375-376).

PRAVNA ZAŠTITA ŽIVOTA ŽENA U PRAVU BOSNE I HERCEGOVINE

Krivičnopravni sistem Bosne i Hercegovine čine četiri krivična zakona od kojih tri izričito propisuju krivična djela protiv života i tijela, među kojima je na prvom mjestu propisano krivično djelo ubistva koje se, zavisno od nomotehničke strukture, određuje na više - manje sličan način, ali sa dovoljno specifičnosti. U Bosni i Hercegovini su u primjeni sljedeći krivični zakoni od značaja za temu: a) Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine[18] (KZFBiH), b) Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine[19] (KZBDBiH) i c) Krivični zakonik Republike Srpske[20] (KZRS) .

---

[15] Pojam femicid je međunarodno priznat od strane Ujedinjenih nacija kao najekstremniji oblik nasilja i diskriminacije žena i djevojčica, iako se njegova definicija razlikuje u različitim regionima svijeta, ali u velikoj mjeri obuhvata ubijanje žena, prije svega od strane muškaraca, samo zato jer su žene. Feministkinja, aktivistkinja i jedna od pionirki u borbi protiv nasilja prema ženama (preminula 28. juna 2020. godine) Dajana E. H. Rasel je prva koja je upotrijebila pojam femicid kao „ubijanje žena od strane muškaraca zato što su žene". Ona je definisala femicid kao „mizogeno ubijanje žena od strane muškaraca, motivisano mržnjom prema ženama, prezirom, zadovoljstvom, osjećanjem i vlasništva i nadmoći nad ženama". Mizoginija je termin kojim se označava bezrazložno, ali institucionalno podržano neprijateljstvo i mržnja prema ženama. Mizoginija je prisutna u govoru mržnje, u isključivanju i ismijavanju žena, a i u pozadini svakodnevnog nasilja i agresije, kroz prakse eksploatacije i zloupotrebe ženskih ljudskih resursa (Radford, Russell, 1992). Pandan mizoginije je mizandrija, mržnja ili odbojnost prema muškarcima.

[16] Smatra se da je uzrok najvećeg broja femicida upravo želja žrtve na napusti nasilnika, da izađe iz kruga kontrole i moći nasilnika i da „otkaže poslušnost", a upravo tada bi žrtva trebala da ima najveći mogući stepen zaštite i posebnu protekciju.

[17] *Uradni list Republike Slovenije* br. 55/2008, 66/2008, 39/2009, 91/2011, 55/2014, 6/2016, 38/2016, 27/2017, 23/2020, 91/2020, 95/2021, 186/2021, 105/2022 i 16/2023.

[18] *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 75/2017 i 31/2023.*

[19] Službeni *glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine br. 19/2020, 3/2024 i 14/2024.*

[20] *Službeni glasnik Republike Srpske br. 64/2017, 104/2018, 15/2021, 89/2021, 73/2023 i 9/2024.*

KZFBiH u istoj zakonskoj odredbi (član 166.) propisuje (Kolarić, 2015:145-167; Konstantinović Vilić & Petrušić, 2021: 49-63): a) osnovno djelo ove vrste – obično ubistvo (stav 1.), za koji je propisana kazna zatvora najmanje pet godina i b) teško, kvalifikovano ubistvo (stav 2.) sa alternativno propisanom kaznom za učinioca – kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora (Petrović, Ferhatović & Jovašević, 2024: 70-72; Mršević, 2013: 51-69). Za razliku od nekih analiziranih krivičnopravnih sistema, ovaj zakon na posredan način predviđa ubistvo žene kao vid ispoljavanja teškog ubistva (Nikolić Ristanović, 1989: 108-119; Konstantinović Vilić, 2013: 33-51; Lubura, 2017:115-130). To je lišenje života – usmrćenje drugog lica iz mržnje (tačka c.) (Petrović, Jovašević & Ferhatović, 2016: 367-371; Spasić, 2017:411-431). Krivično djelo iz mržnje (član 2. tačka 11.) predstavlja svako krivično djelo koje je učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica (Jovašević, 2019: 51-73).

Na drugačiji način krivičnopravnu zaštitu života žena propisuje KZBDBiH. U odredbi člana 163. predviđena su dva oblika ubistva. To su: a) obično ubistvo (stav 1.), za koje je propisana kazna zatvora najmanje pet godina i b) teško ubistvo (stav 2.) za koje je alternativno propisana kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora.

KZBDBiH razlikuje dva vida krivičnopravne zaštite žena (Simović & Simović, 2020: 18-19). To su: a) direktna zaštita – kao lišenje života ženskog lica za koje učinilac zna da je trudno (tačka 6.), gdje se kao objekat zaštite javlja isključivo žena, pod uslovom da je u vrijeme preduzimanja djelatnosti u okviru radnje izvršenja "bremenita, trudna", dakle, da se nalazi u posebnom ličnom stanju i b) indirektna zaštita – kao lišenje života, usmrćenje drugog lica izvršeno iz mržnje (tačka 3.) kao posebne, specifične vrste pobude ili motiva učinioca[21]. Mržnja (član 2. tačka 42.) predstavlja pobudu za izvršenje krivičnog djela koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, pola, polne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina.

Konačno, KZRS predviđa lišenje života drugog lica kao: a) ubistvo (član 124. stav 1.), za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od pet do dvadeset godina i b) teško ubistvo (član 125.), za koje je alternativno propisana kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna doživotnog zatvora (Jovašević, Mitrović & Ikanović, 2017: 23-25; Lukač, 2021: 56-71). Na specifičan način ovaj zakonik predviđa tri vida ispoljavanja krivičnog djela teškog ubistva kod koga se žena javlja kao objekat krivičnopravne zaštite na dva načina: a) neposredno/direktno (tačka 7.) i b) posredno/indirektno (tač. 2 i 3.).

Žensko lice se neposredno pojavljuje kao žrtva, oštećeni krivičnog djela teško ubistvo (tačka 7.) u slučaju lišenja života „ženskog lica za koje učinilac zna (za koje je potpuno svjestan) da je trudno", što mora biti obuhvaćeno njegovim umišljajem. Dakle, i ovdje zakonodavac zahtijeva dvojaku prirodu, karakter žrtve: a) osobenost pasivnog subjekta – žensko lice i b) svojstvo bremenitosti (postojanje trudnoće) ženskog lica (Jovašević, Mitrović & Ikanović, 2021:452-457; Simović & Šikman, 2023:485-506).

Na posredan, indirektan način KZRS predviđa zaštitu ženskog lica od lišenja (oduzimanja) njenog života preduzimanjem bilo koje djelatnosti u smislu radnje izvršenja krivičnog djela teško ubistvo, i to na dva načina (Petrović, Ferhatović & Jovašević, 2024: 70-72). To su: a) lišenje života drugog lica, pa i žene, "iz mržnje" kao posebne vrste niske pobude učinioca (tačka 2.). Kao krivično djelo iz mržnje (član 123. tačka 21.) smatra se djelo koje je izvršeno u potpunosti ili djelimično zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, vjerskog uvjerenja, boje kože, pola ili seksualnog opredjeljenja, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta nekog lica i b) lišenje života drugog lica, uključujući i ženu "kao člana porodice učinioca djela koju je prethodno zlostavljao" (tačka 3.).

[21] Pobuda je unutrašnja psihička snaga koja motiviše i pokreće ljudsko ponašanje (rješenje Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 5337/2011).

Imajući u vidu zakonodavna rješenja, evidentno je da je kvalifikacija krivičnog djela, u slučaju kada se desi ubistvo člana porodice, ključna kod odmjeravanja kazne učiniocu, što ostavlja prostora za subjektivno kvalifikovanje svakog pojedinačnog slučaja od strane pravosudnih organa. Nažalost, u praksi bh. pravosuđa se uočava činjenica da se upravo najveći broj ovakvih krivičnih djela kvalifikuje upravo kao nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici.

Prema istraživanju iz 2018. godine[22], koje je sprovela Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi (Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE), na teritoriji Bosne i Hercegovine, pod nazivom „Dobrobit i sigurnost žena“, čak 48% žena u BiH (od petnaeste godine života) iskusilo je neki oblik nasilja: seksualnog uznemiravanja, uhođenja, nasilja od strane intimnog partnera ili nepartnera (uključujući psihičko, fizičko ili seksualno nasilje). Takođe, mnoge žene ne smatraju da su informisane o tome šta treba da urade ukoliko dožive nasilje: 7% se izjasnilo da su jako dobro informisane, 16% dobro informisane, 33% donekle informisane, 30% ne baš dobro informisane i 13% uopšte ne znaju šta bi uradile. Stopa prijavljivanja nasilja policiji kreće se između 3% i 20%.

S druge strane, kada se govori o posljedicama najtežih oblika nasilja, čak 66% žena je pretrpilo jednu ili više psiholoških posljedica zbog fizičkog i/ili seksualnog nasilja od strane intimnog partnera ili nepartnera; 38% od seksualnog uznemiravanja i 48% od uhođenja. Kada se govori o statistici za žene koje su pretrpile jednu ili više fizičkih posljedica, slične su brojke: 34% nasilja od sadašnjeg partnera, 69% nasilja od strane bivšeg partnera, 29% nasilja od strane nepartnera i 48% bilo kakvog nasilja od strane intimnog partnera ili nepartnera. S naglaskom da su uzeti u obzir samo najteži slučajevi koje su ispitanice navele da su doživjele tokom svog odraslog života, riječ je o brojci od 76.500 žena.

Prema Pravilniku o sadržaju evidencije i izvještaja o nasilju u porodici[23], koji definiše način prikupljanja podataka o bitnim činjenicama do kojih se došlo u postupku sprovođenja zaštite, pomoći i podrške žrtvama nasilja u porodici, evidenciju o nasilju u porodici vode Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, tužilaštva, centri za socijalni rad, odnosno službe socijalne zaštite, zdravstvene i obrazovne ustanove i nadležni sudovi i ove podatke (radi objedinjavanja) dostavljaju Ministarstvu porodice, omladine i sporta Republike Srpske.

Prema izvještaju Ministarstva porodice, omladine i sporta Republike Srpske za period januar - jun 2024. godine[24], broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici iznosio je 496, od čega je učinilac nasilja u najvećem broju bio suprug (208), vanbračni partner (78), bivši partner (33) kada se radilo o nasilju prema supruzi, vanbračnoj partnerki ili bivšoj partnerki, kao i otac prema sinu (64), sin prema ocu (50) i otac prema kćerki (58), dok su ostale brojke odnosa učinioca i žrtve u znatno manjem procentu.Što se tiče oblika nasilja, fizičko nasilje je bilo najizraženije (310), zatim psihičko (288), ugrožavanje spokojstva (53), ekonomsko nasilje (1) i drugi oblici nasilja u porodici (41). Posljedice nasilja u porodici su u najvećem broju slučajeva bile tjelesne povrede (243), teške tjelesne povrede (sedam), dok smrtnih posljedica u izvještajnom periodu nije bilo. Broj učinilaca nasilja u porodici koji su lišeni slobode i sprovedeni nadležnom tužilaštvu ili sudu je ukupno 367, od čega 357 muškaraca i 10 žena.

Broj predloženih hitnih mjera zaštite je iznosio ukupno 94, od čega udaljenje učinioca nasilja iz stana, kuće ili drugog stambenog prostora (14), zabrana približavanja i kontaktiranja učiniocu nasilja sa žrtvom (57), udaljenje učinioca nasilja iz stana, kuće ili drugog stambenog prostora i zabrana približavanja i kontaktiranja učiniocu nasilja sa žrtvom (23). Broj predloženih mjera zaštite je dosta

[22] OSCE-ovo istraživanje o nasilju nad ženama u BiH: *https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2019/11/Istra% C5%BEivanje-o-dobrobiti-i-sigurnosti-%C5%BEena-u-BIH_BOS.pdf.*

[23] *Službeni glasnik Republike Srpske* broj 58/2021.

[24] *https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpos/oPorodica/Pages/Splash.aspx#collapsible0.*

manji, ukupno 36, od čega zaštitna mjera - udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora (sedam), zaštitna mjera - zabrana približavanja žrtvi (11), zaštitna mjera - zabrana uznemiravanja ili uhođenja žrtve (šest), zaštitna mjera - obavezan psihosocijalni tretman (dva) i zaštitna mjera - obavezno liječenje od zavisnosti (10).

Iz navedenih podataka Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske proizilazi da su u najvećem procentu učinioci nasilja u porodici muškarci, bilo da se radi u bračnim ili vanbračnim partnerima, bivšim ili sadašnjim, da je fizičko nasilje najprisutnije kada se govori o oblicima nasilja, a samim tim je i tjelesna povreda najčešća posljedica pretrpljenog nasilja. Međutim, broj predloženih mjera hitne zaštite i mjera zaštite (ukupno 130) je u odnosu na broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici (496) - pokazatelj da je skoro svaki četvrti slučaj prijavljenog slučaja nasilja u porodici rezultirao nekom zaštitnom mjerom. To je ipak ohrabrujući podatak i ulijeva povjerenje u rad pravosudnih organa i nadležnih subjekata zaštite, ali ostavlja prostora i za pitanje zašto i kako i ostali slučajevi nisu riješeni na sličan način.

"FEMICID" KAO SAMOSTALNO KRIVIČNO DJELO

U komparativnom regionalnom krivičnom zakonodavstvu samo u dvije države: Hrvatskoj i Sjevernoj Makedoniji je propisana posebna inkriminacija "ubistvo žene" ili femicid kako pravna teorija naziva "protivpravno, umišljajno lišenje života ženskog lica na osnovu pola".

"Femicid" kao krivično djelo po prvi put na ovim prostorima propisuje Krivični zakonik Sjeverne Makedonije, poslije novele[25] iz februara 2023. godine. Ovaj zakonik (član 123.) predviđa u jednoj zakonskoj odredbi krivično djelo ubistvo - "Ubistvo", za koje je propisana kazna zatvora najmanje pet godina, koje se pojavno manifestuje u dva oblika ispoljavanja. To su: a) obično ubistvo (stav 1.) – kao umišljajno lišenje (oduzimanje) života drugog lica i b) teško ubistvo ili umorstvo (stav 2.). Ovo krivično djelo jasno razlikuje dva vida pojavnog ispoljavanja kod kojih se žensko lice javlja kao žrtva ili pasivni subjekt. Ovakvo svojstvo žrtve mora biti poznato učiniocu djela - obuhvaćeno sviješću kao elementu njegovog umišljaja u vrijeme preduzimanja zakonikom propisane radnje izvršenja (u smislu posljedične dispozicije) kojom se prouzrokuje pravno relevantna posljedica – smrt drugog lica.

Krivični zakonik Sjeverne Makedonije[26] (član 123. stav 2.) predviđa tri pojavna vida manifestovanja teškog ubistva kao umišljajnog lišenja života ženskog lica. To su:

1) "femicid" (tačka 2a.) – lišenje života žene ili djevojke uzrasta do osamnaest godina, učinivši nasilje na temelju pola (tačka 2a.). Ovo krivično djelo karakterišu posebni elementi njegovog bića: a) svojstvo žene ili djevojke uzrasta do nenavršenih osamnaest godina (maloljetno žensko lice) i b) radnja izvršenja se preduzima sa specifičnom vrstom pobude "na osnovu, temelju pola (polnog identiteta)" što predstavlja posebno lično svojstvo ili ličnu okolnost žrtve (Ilčić, 2023: 135-154);

2) ubistvo žene pri vršenju nasilja u porodici (tačka 2.), s tim što ovdje pasivni subjekat može biti bilo koje, ne samo žensko, lice, pod uslovom da je član porodice učinioca djela (Koševaliska, 2024: 46-49). Kao nasilje u porodici – "semejno nasilstvo" (član 122. tačka 21.) smatraju se djelatnosti kao što su: uznemiravanje, vrijeđanje, ugrožavanje sigurnosti, tjelesno povređivanje, polno ili drugo psihičko, fizičko ili ekonomsko nasilje koje izaziva osjećaj nesigurnosti, prijetnje ili straha, uključujući

[25] *Služben vesnik na Republika Severna Makedonija* broj 36/2023.

[26] *Služben vesnik na Republika Makedonija* br. 37/96, 80/99, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 8272013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014 i 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015, 226/2015, 169/2016, 97/2017, 170/2017, 248/2018, 36/2023 i 188/2023.

prijetnje takvim postupanjem prema bračnom drugu, roditeljima ili djeci ili drugom licu koji žive u bračnoj ili vanbračnoj zajednici ili zajedničkom domaćinstvu (kućanstvu), kao i sadašnjem ili bivšeg bračnom drugu, vanbračnom drugu ili licu koja imaju zajedničko dijete ili su u bliskoj ličnoj vezi, bez obzira na to da li učinilac dijeli ili je dijelio isto prebivalište sa žrtvom. Porodica – "semejstvo" (tačka 25.) podrazumijeva supružnika, vanbračnog druga, djecu, roditelje, braću i sestre i drugu rodbinu tako da lice živi u porodičnoj zajednici;

3) ubistvo žene za koju učinilac u vrijeme lišenja života zna da je trudna (tačka 7.).

U svim ovim slučajevima oštećeni ili žrtva predstavlja žensko lice, pri čemu je učinilac u vrijeme njenog lišavanja života potpuno i pravilno svjestan, zna za to lično svojstvo.

Drugo krivično zakonodavstvo sa teritorije bivše SFRJ koje izričito propisuje "femicid" kao umišljajno, protivpravno lišenje života ženskog lica - predstavlja Kazneni zakon Hrvatske[27] poslije novele iz marta 2024. godine. Za razliku od zakonskog rješenja Sjeverne Makedonije, hrvatski zakonodavac je ovu inkriminaciju propisao u posebnoj zakonskoj odredbi pod nazivom "Teško ubojstvo ženske osobe" (član 111a.)[28].

Kao i slične inkriminacije kojima se propisuje ubistvo posljedičnom dispozicijom, teško ubistvo ženskog lica, za koje je alternativno propisana kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora, sastoji se u izvršenju "rodno utemeljenog ubistva ženskog lica".[29] Dakle, ovo krivično djelo (stav 1.) čine dva osnovna, konstitutivna elementa. To su: a) svojstvo žrtve - žensko lice, bez obzira na uzrast i b) rodno utemeljena pobuda, motiv učinioca za preduzimanje radnje lišenja života drugog lica.

---

[27] *Narodne novine Republike Hrvatske* br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023 i 36/2024.

[28] *Narodne novine Republike Hrvatske* broj 36/2024.

[29] Ministarstvo unutrašnjih poslova Hrvatske sačinilo je izvještaj "Statistički prikaz rezultata istraživanja ubistva žena u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2020. godine" koji predstavlja analizu predmeta svih policijskih postupanja u slučajevima ubistva žena, te praćenje stanja i kretanja pojavnosti ubistva žena u Republici Hrvatskoj, koji će biti završen 2025. godine i ažuriran sa novim podacima. Prema podacima iz tog izvještaja, u vremenskom razdoblju od 2016. do 2020. godine izvršeno je ukupno 77 ubistava na štetu žene (39 ubistava i 38 teških ubistava), što iznosi 44% od ukupnog broja krivičnih djela ubitava (175) počinjenih u tom razdoblju. Daljom analizom prikupljenih podataka, između ostalih, uočavaju se sljedeće karakteristike: ubistva žena su bila češća u urbanom području (urbano područje 55,84%, ruralno područje 44,16%); ubistva žena su se u ogromnom procentu procentu desila u zatvorenom prostoru (81,82%), u odnosu na otvoreni prostor (18,18%), i to: u zajedničkom domu počinioca i žrtve (41,54%), u domu žrtve (34,80%), u domu počinioca (10,77%) i na radnom mjestu žrtve (3,08%). Uz to, počinilac je planirao počinjenje ubistva (10,4%), i to tako što je prethodno nabavio oružje kao sredstvo izvršenja (14,3%), dočekivao žrtvu (7,8%), stvarao pogodnu priliku za počinjenje djela (6,5%), nije poduzimao nikakve pripremne radnje (61%), te djela su počinjena situacijski (26%) dok za ostala djela (63,6%) nije utvrđeno da li je učinlac planirao počinjenje djela. Analizirajući sredstva izvršenja kojima su počinjena ubistva, najviše njih počinjeno je hladnim oružjem i oruđem (44,16%), vatrenim oružjem (35,06%, od čega je u 69,23 % slučajeva počinilac vatreno oružje posjedovao ilegalno), fizičkom snagom bez drugih pomagala (11,69%), eksplozivnim sredstvima (1,3%) i ostalo (7,79%). Što se tiče dobi žrtava, uočeno je da su najrizičnija skupina žrtava - žene starosti od 45 do 55 godina (30%), zatim žene starosti iznad 70 godina (18%), te žene starosti između 55 i 70 godina (17%), žene starosti između 35 i 45 godina (13%), žene starosti do 18 godina (11%) i žene starosti između 25 i 35 godina (6%), dok su najmanje rizična skupina žrtava žene starosti između 18 i 25 godina (5%). Posebno su interesantni podaci koji se tiču motiva za izvršenje krivičnog djela, a u najvećem procentu je to ljubomora (28%), zatim slijede brakorazvodi - prekid zajednice, veze ili najava da će to učiniti (14, 67%) i narušeni odnosi (10,67%). Imovinskopravni sporovi i financijski problemi su motivi u 8,00% slučajeva, dok je koristoljublje motiv kod 5,33% slučajeva sa smrtnom posljedicom. *https://mup.gov.hr/UserDocsImages/2023/11/STATISTICKI%20PRIKAZ%20REZULTATA%20ISTRAZIVANJA%20UBOJSTAVA%20ZENA%20U%20REPUBLICI%20HRVATSKOJ%20U%20RAZDOBLJU%20OD%202016.-%202 020.%20GO DIN E% 20%E2%80%93%20F.pdf.*

Pri pravnoj kvalifikaciji, odnosno utvrđivanju postojanja ovog krivičnog djela (stav 2.) sud je dužan da posebno uzme da je djelo učinjeno: 1) prema posebnoj vrsti žrtve: a) učiniocu bliskom licu, b) licu koje je učinilac već ranije zlostavljao, c) ranjivom licu ili d) licu koje se nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti prema učiniocu, 2) u okolnostima polnog nasilja ili zbog odnosa koji žene stavlja u neravnopravan položaj ili 3) pod takvim okolnostima koje upućuju da se radi o rodno utemeljenom nasilju.[30] Kazneni zakon (član 87 tačka 32.) je odredio da "rodno utemeljeno nasilje nad ženama" označava nasilje koje je usmjereno na ženu zbog toga što je žena ili koje nesrazmjerno pogađa žene. Takvo postupanje učinioca se uzima kao otežavajuća (otegotna) okolnost pri odmjeravanju kazne učiniocu krivičnog djela - ako ovim zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje.[31]

UBISTVO "BREMENITE" ŽENE ILI ŽENE KAO "ČLANA PORODIČNOG DOMAĆINSTVA UČINIOCA"

Najveći broj savremenih uporednih krivičnopravnih sistema ubistvo žene predviđa kao poseban, samostalan vid pojavnog ispoljavanja krivičnog djela teško ubistvo prema svojstvu, osobenosti oštećenog lica (kao kvalifikatornoj okolnosti). To su: ubistvo bremenite žene i ubistvo žene kao člana porodičnog domaćinstva.

Krivični zakonik Crne Gore[32] "umišljajno lišenje života žene" predviđa na dva načina. Naime, pored krivičnog djela ubistvo (član 143.), za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od pet do petnaest godina, Zakonik propisuje "teško ubistvo (član 144.) za koje je alternativno propisana kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora, koje se javlja u više različitih vidova ispoljavanja (Joković, 2020: 172-189; Lazarević, Vučković & Vučković, 2004: 357-358). Među njima se javljaju dva vida teškog ubistva koja se sastoje u umišljajnom, protivpravnom lišenju života ženskog lica. To su:

1) lišenje života bremenite žene (tačka 6.), što ukazuje da je ovdje radnja izvršenja prouzrokovanja smrti upravljena prema posebnoj vrsti pasivnog subjekta: ženskom licu, bez obzira na uzrast i bremenitom ženskom licu – trudnici (licu koje se u vrijeme izvršenja djela nalazi u "drugom" stanju), što učiniocu djela mora biti poznato (obuhvaćeno njegovim umišljajem) i

2) lišenje života žene kao "člana svoje porodice ili porodične zajednice" kojeg je učinilac prethodno zlostavljao (tačka 7.). Članovima porodice ili porodične zajednice (član 142. tačka 31.) smatraju se i bivši bračni supružnici, krvni srodnici i srodnici iz potpunog usvojenja u pravoj liniji bez ograničenja, a u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom, srodnici iz nepotpunog usvojenja, tazbinski srodnici zaključno sa drugim stepenom, lica koja žive u istom porodičnom domaćinstvu i lica koja imaju zajedničko dijete ili je dijete na putu da bude rođeno iako nikad nisu živjela u istom

[30] Navedene izmjene u krivičnoj materiji prate i izmjene Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u kojem se propisuju strožije novčane kazne za sve oblike nasilja u porodici, a za kršenje zaštitnih mjera utvrđuje se kazna zatvora kao jedina kazna. I ovim zakonom se žrtvama daju veća prava u prekršajnom postupku: žrtva ima pravo na lako dostupan, povjerljiv i besplatan pristup službama za podršku dok god postoji potreba, ima pravo na povjerljivu osobu, pravo na informacije o toku postupka i o izdržavanju kazne počinioca, te pravo na ispitivanje putem video-audio veze.

[31] Hrvatska je prva zemlja u regionu i treća u Evropskoj uniji koja je prepoznala problematiku femicida i uvela ga u svoje krivično zakonodavstvo. Istovremeno se uvode novine i krivičnom procesnom zakonodavstvu u smislu da u slučaju kršenja mjera opreza, sud u roku od 24 sata odlučuje o kršenju i donosi rješenje o zamjeni mjera opreza istražnim zatvorom. Takođe, žrtva se intenzivnije uključuje u sam krivični postupak, te se osnažuju njena prava na način da će, između ostalog, imati pravo na pristup sistemu podrške dok god ima potrebu za time i pravo na povjerljivu osobu po izboru, te pravo na tajnost podataka (uvodi se obavezna anonimizacija podataka na temelju koji se može otkriti identitet žrtve).

[32] *Službeni list Republike Crne Gore* broj 70/2003, 13/2004, 47/2006, 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011, 40/2013, 56/2013, 42/2015, 58/2015, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021, 144/2021, 145/2021 i 110/2023.

porodičnom domaćinstvu, ako ovim zakonikom nije drukčije određeno (Međedović et al., 2023: 50-72; Konstantinović Vilić, 2023: 157-172).

Kazneni zakon Hrvatske, pored već navedenog krivičnog djela "Teško ubojstvo ženske osobe" (član 111a.)[33], poznaje još dva vida ispoljavanja teškog ubistva žene, propisujući njenu krivičnopravnu zaštitu života na posredan način. Tako se teško ubistvo (član 111.), za koje je alternativno propisana kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora, koje je usmjereno na žensko lice, javlja kao (Pavišić, Grozdanić & Veić, 2007:312-315; Konstantinović Vilić et al., 2019: 73-96): a) ubistvo lica koje je posebno ranjivo zbog njegove trudnoće (tačka 2.), što ukazuje da je žensko lice pasivni subjekat iako to zakon izričito na navodi i b) ubistvo učiniocu bliskog lica (uključujući i ženu) koje je već ranije zlostavljao (tačka 3.) (Turković et al., 2013: 166-168; Jovanović & Simeunović Patić, 2011:273-290).

Konačno, Krivični zakonik Srbije[34] propisuje: a) ubistvo (član 113.), za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od pet do petnaest godina i b) teško ubistvo (član 114.) sa alternativno propisanom kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom doživotnog zatvora (Turanjanin, 2024; Bataveljić, 2023: 368-380). Teško ubistvo se, sa aspekta analizirane pojačane krivičnopravne zaštite žena, ispoljava u dva pojavna vida (Pavlović, 2022: 120-130; Kovačević, 2022: 147-169):

1) lišenje života bremenite žene (tačka 9.), gdje je svojstvo pasivnog subjekta jasno vidljivo. Iako to Zakonik izričito ne predviđa, podrazumijeva se da obilježje bića ovog djela uključuje svijest, znanje učinioca (kao elemenat njegovog umišljaja) o svojstvu bremenitosti žene upravo u vrijeme preduzimanja Zakonikom propisane djelatnosti – radnje izvršenja (Jovašević, 2019: 107-152; Đorđević & Kolarić, 2020: 23-24) i

2) lišenje života člana svoje porodice kojeg je učinilac prethodno zlostavljao (tačka 10.), pri čemu u krug članova porodice u smislu svojstva oštećenog lica na prvom mjestu spada, doduše na posredan, indirektan način - žensko lice bilo da se nalazi u sadašnjoj ili bivšoj bračnoj, vanbračnoj ili partnerskoj zajednici ili vezi (Đorđević, 2005: 135–154; Jovašević & Miladinović Stefanović, 2023: 36-43).

Specifično rješenje koje ne poznaju druga komparativna krivična zakonodavstva država u regiji, predviđa Krivični zakonik Srbije (član 114 stav 2.). To je izričito propisivanje kažnjavanja – kazne zatvora u trajanju od jedne do pet godina za samostalno krivično djelo kojim se praktično inkriminišu pripremne radnje za izvršenje teškog ubistva (Jovašević, 2017: 46-48; Stojanović & Delić, 2013: 14-15). Ovdje se radi o umišljajnom pripremanju, stvaranju uslova, pretpostavki ili mogućnosti drugom licu (ili drugim licima) da izvrše teško ubistvo, bez obzira na to da li je ono uopšte pokušano ili izvršeno. Ova se inkriminacija sastoji u alternativnom preduzimanju djelatnosti kao što su (Đorđević & Đorđević, 2020:129-130; Delić, 2024: 40-42): a) nabavljanje ili osposobljavanje sredstva za izvršenje krivičnog djela teškog ubistva, b) otklanjanje prepreke za izvršenje krivičnog djela teškog ubistva, c) dogovaranje, planiranje ili organizovanje sa drugim licem (licima) izvršenje krivičnog djela teškog ubistva ili d) preduzimanje druge radnje kojom se stvaraju uslovi za neposredno izvršenje krivičnog djela teškog ubistva.

[33] *Narodne novine Republike Hrvatske* broj 36/2024.

[34] *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

ZAKLJUČAK

U sistemu klasičnih, opštih, konvencionalnih krivičnih djela nalaze se, prema opšteprihvaćenom shvatanju pravne teorije, i "krvni delikti". Među njima preovladavaju različita krivična djela protivpravnog lišenja (oduzimanja) života ili usmrćenja drugog lica koja se kao krivično djelo ubistva javlja u više oblika, odnosno vidova ispoljavanja. To su: a) obično (osnovno) ubistvo, b) teško (kvalifikovano) ubistvo i c) lako (privilegovano) ubistvo. U okviru teškog ubistva, zavisno od vrste, prirode ili karaktera kvalifikatorne okolnosti, posebnu ulogu ima ono djelo za koje zakon propisuje pooštreno kažnjavanje zavisno od svojstva, osobenosti pasivnog subjekta (žrtve ili oštećenog lica).

U okviru ispoljavanja krivičnog djela teškog ubistva javlja se više različitih pojavnih vidova, među kojima se po značaju izdvaja "ubistvo žene" (ženskog lica). Sva analizirana komparativna krivična zakonodavstva država koje su nastala raspadom SFRJ poznaju više vidova ispoljavanja ubistva žene kao teškog ubistva za koje su zaprijećene teške kazne – kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna doživotnog (ili dugotrajnog) zatvora. Razlikuje se više sistema propisivanja krivičnopravne zaštite života žene u krivičnom zakonodavstvu ovih država: (1) propisivanje "femicida" kao posebnog samostalnog krivičnog djela teškog ubistva (Hrvatska – poslije novele iz marta 2024. godine ili Sjeverna Makedonija – poslije novele iz februara 2023. godine); (2) propisivanje ubistva "bremenite žene" kao oblika ispoljavanja teškog ubistva prema svojstvu žrtve, odnosno oštećenog lica (Crna Gora, Brčko distrikt BiH, Hrvatska, Republika Srpska, Sjeverna Makedonija i Srbija); 3) propisivanje ubistva "žene kao člana porodičnog domaćinstva učinioca djela" kao oblikaispoljavanja teškog ubistva, takođe prema kriterijumu svojstva, odnosno osobenosti pasivnog subjekta (Crna Gora, Hrvatska, Sjeverna Makedonija i Srbija) i 4) propisivanje ubistva žene "iz mržnje" koje je određeno na različite načine, a na osnovu razlike u pogledu: a) pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (Federacija BiH), b) pola ili polne orijentacije (Brčko distrikt BiH) i c) pola ili seksualnog opredjeljenja ili rodnog identiteta (Republika Srpska).

Činjenica je da je zakonodavstvo samo okvir i temelj po kojem se može postupati, jedna opšta poruka generalne prevencije, te da nije dovoljno prepoznati određene probleme u zakonu, bez adekvatne sistemske i multisektorke podrške. Sistemska prevencija i prepoznavanje obrasca i dinamike femicida, posebno u smislu mijenjanja društvene svijesti i promišljanja, upravo su najteži i najduži društveni proces koji mora prodrijeti u sve institucije društvenog života. Stalna i multisektorska edukacija i profilisanje stručnih osoba iz svih resora subjekata zaštite je ključni faktor za prevenciju i kvalitetnije i dugoročnije rješenje za suzbijanje, ali i iskorijenjivanje ove vrste nasilja. Potrebna je nulta tolerancija na bilo koji oblik ovog nasilja, uz osnaživanje svih subjekata zaštite.

LITERATURA

Андреева, Л. А. (1998). *Квалификация убийств, совершенных при отягчающих обстоятельствах: учеб. Пособие*. Санкт-Петербург: С.-Петерб. юрид. ин-т Генеральной прокуратуры Рос. Федерации.

Аниянц М. К. (1964). *Ответственность за преступления против жизни*. Москва: Юрид. лит.

Bataveljić, D. (2023). Femicid kao ekstremni oblik rodno zasnovanog nasilja u međunarodnom krivičnom pravu. Zbornik radova *Budućnost međunarodnog krivičnog prava*. Sevojno, 368-380.

Batrićević, A. (2016). Krivičnopravna reakcija na femicid. *Temida* (3-4), 431-451.

Bongert, Y. (2012). *Histoire du droit pénal – Cours de doctorat*, réédition, Paris (éd. Panthéon-Assas, collection "Les introuvables").

Борзенков Г. Н. (2005). *Квалификация преступлений против жизни и здоровья: учеб.-практ. Пособие,* Москва.

Бородин С.В. (2003). *Преступления против жизни*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.

Dawson, M. (2015). Punishing femicide: Criminal justice responses to the killing of women over four decades. *Current Sociology*, 64 (7), 996–1016. *doi*:*10.1177/0011392115611192*.

Dawson, M. & Gartner, R. (2016). Differences in the Characteristics of Intimate Femicides. *Homicide Studies.* 2 *(4), 378–399. doi:10.1177/1088767998002004003*

Delić, N. (2024). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd: Pravni fakultet, 40-42.

Dubber, M. (2006). *Comparative Criminal Law*. In: Mathias Reimann, Reinhard Zimmermann (Hrsg.), Oxford Handbook of Comparative Law. Oxford University Press, Oxford.

Đorđević, Đ. (2005). "Novi oblici teških ubistava u predlogu Krivičnog zakonika". *Pravni život* (9), 135–154.

Đorđević, Đ. (2014). *Krivično pravo*. *Posebni deo*. Beograd: Kriminalističko policijska akademija, 15-17.

Đorđević, Đ. & Kolarić, D. (2020). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet, 23-24.

Đorđević, M. (1995). "Život kao objekt krivičnopravne zaštite", *Pravni život* (9), 43–55.

Đorđević, M. & Đorđević, Đ. (2020). *Krivično pravo*. Beograd, 129-130.

Джинджолия Р.С. (2005). *Проблемы систематизации оценочных категорий при квалификации преступлений против личности и назначении за них наказания (анализ теории и практики)*, Рязань: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук.

Heller, K.J. & Dubber, M.D. (Hrsg.) (2010). *The Handbook of Comparative Criminal Law*. Stanford University Press.

Holly, J., Li, E., Mazerolle, P. & Wortley, R. (2017). Intimate Femicide: The Role of Coercive Control. *Feminist Criminology* (engleski). 14 (1), 3–23. *doi:10.1177/ 1557085 11770 1574.*

Ilčić, M. (2023). "Femicid i mediji – između senzacionalizma i pravdanja učinioca". Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti (44), 135-154.

Joković, J. (2020). "Determinante i faktori rizika izloženosti femicidu". *Pedagogija* (3). 172-189.

Jovanović, S. & Simeunović Patić, B. (2011). "Femicid". *Pravni život* (9), 273-290.

Jovašević, D. (2013). Krivična djela protiv života i državna reakcija u Republici Srbiji, Zbornik radova: "Teški oblici kriminaliteta i državna reakcija".Trebinje, 269–287.

Jovašević, D. (2017). *Krivično pravo. Posebni deo.* Beograd: Dosije, 46-48.

Jovašević, D., Mitrović, Lj. & Ikanović, V. (2017). *Krivično pravo Republike Srpske*. *Posebni deo.* Banja Luka: Univerzitet Apeiron, 23-25.

Jovašević, D. (2019). "Mržnja u svetlu ubistva iz niskih pobuda učinioca". *Human Rights Protection* (1), 51-73.

Jovašević, D. (2019). Teško ubistvo u krivičnom pravu Republike Srbije. Zbornik radova *Kaznena politika i prevencija kriminaliteta*. Trebinje, 107-152.

Jovašević, D., Mitrović, Lj. & Ikanović, V. (2021). *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske*. Banja Luka: Službeni glasnik, 452-457.

Jovašević, D., & Miladinović Stefanović, D. (2023). *Krivično pravo. Posebni deo.* Niš: Pravni fakultet, 36-43.

Kolarić, D. (2015). "Krivično djelo ubistva – *de lege lata* i *de lege ferenda*". *Nauka, bezbednost, policija* (2), 145-167.

Konstantinović Vilić, S. (2013). "Femicid kao oblik rodno zasnovanog nasilja". *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* (64), 33-51.

Konstantinović Vilić, S., et al. (2019). *Društveni i institucionalani odgovori na femicid u Srbiji.* Pančevo: Udruženje građanki FemPlatz, 73-96.

Konstantinović Vilić, S. & Petrušić, N. (2021). *Pokušaj femicida i femicid u Srbiji – sprečavanje i procesuiranje.* Pančevo: Udruženje građanki FemPlatz. 49-63.

Konstantinović Vilić, S. (2023). Femicid, društvo, pravo. Zbornik radova:"Rodna ravnopravnost – od jednakih prava do jednakih mogućnosti", Beograd, 157-172.

Koševaliska, O. (2024). Femicid u Severnoj Makedoniji – složena interakcija sociokulturnih faktora i pravnih izazova. Zbornik radova: "Pravni principi u savremenom pravu", Niš, 46-48.

Kovačević, M. (2022). "Femicid i krivičnopravna reakcija – osvrt na praksu Evropskog suda za ljudska prava", *Kultura polisa* (2). 147-169.

Красиков, А.Н. (1999). *Преступления против права человека на жизнь: в аспектах de lege lata и de lege ferenda*. Саратов.

Кудрявцев, В. Н. (2006). *Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп.* Москва.

Lazarević, Lj., Vučlović, B. & Vučković, V. (2004). *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore.* Cetinje: Obod.357-358.

Lubura, M. (2017). "Pojam femicida i značaj njegovog pravnog regulisanja". *Strani pravni život* (3), 115-130.

Lukač, M. (2021). *Analiza postupanja institucija u slučajevima femicida u Republici Srpskoj.* Banja Luka: Gender centar, 56-71.

Međedović, N., et al. (2023). *Stop femicidu – društveni i institucionalni odgovor na femicid u Crnoj Gori*. Nikšić: SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja, 50-72.

Mršević, Z. (1999). *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd: IP "Žarko Albulj".

Mršević, Z. (2013). Femicid. *Pravo i politika* (1), 51-69.

Наумов, А.В. (2008). *Российское уголовное право: Курс лекций: В 3-х т. Т. 2: Особенная часть (главы I - X). 4-е изд., перераб. и доп.* Москва.

Никифоров, Б. С. (1960). *Объект преступления по советскому уголовному праву*. Москва : Госюриздат.

Nikolić Ristanović, V. (1989). *Žene kao žrtve kriminaliteta*. Beograd: Naučna knjiga, 108-119.

Pavićević, O., Glomazić, H. & Ilijić, L. (2016). "Femicid kao deo strukture nasilja". *Temida* (3-4), 453-476.

Pavišić, B., Grozdanić, V. & Veić, P. (2007). *Komentar Kaznenog zakona.* Zagreb: Narodne novine. 312-315.

Pavlović, Z. (2022). Kaznenopravna reakcija na femicid. Zbornik radova *Pravo, nauka i društvo - aktuelna pitanja i perspektive*. Novi Sad, 120-130.

Petrović, B., Jovašević, D. & Ferhatović, A. (2016). *Krivično pravo 2*. Sarajevo: Pravni fakultet, 367-371.

Petrović, B., Ferhatović, A. & Jovašević, D. (2024). *Krivično pravo. Posebni dio*, Sarajevo: Pravni fakultet, 70-72.

Pin, X. (2014). *Droit pénal général*. Paris: Dalloz.

Pradel, J. (2016). *Droit pénal comparé*. Paris: Dalloz, coll. Précis.

Рарог, А.И. (2015). *Квалификация преступлений по субъективным признакам.* Москва: Проспект.

Russell, D. (1990). *„Femicide". Crimes Against Women: Proceedings of the International Tribunal*. Ed. Diana Russell and Nicole Van de Ven. *www.dianarussell.com*, Berkeley, California: Russell Publications, 1990, 104-108.

Selinšek, Lj. (2007). *Kazensko pravo. Splošni del in osnove posebnega djela*. Ljubljana: GV založba, 375-376.

Ситникова, А.И. (2007). Оконченное и неоконченное посягательство на жизнь мнимо беременной женщины. *Российский следователь*, N 14.

Simović, M., Jovašević, D. & Simović, V. (2016). Krivičnopravna zaštita bezbednosti života u Repulici Srpskoj. Zbornik radova *Savremeni bezbjednosni rizici i prijetnje i njihov uticaj na bezbjednost država u regionu*. Banja Luka, 11–25.

Simović, M. & Simović, V. (2020). *Krivično pravo Brčko distrikta BIH. Posebni dio*. Banja Luka: Grafomark, 18-19.

Simović, M. & Šikman, M. (2023). Legal notion of Femicide in the Republika Srpska. Zbornik radova *Međunarodni pravni odnosi i pravda*. Tom 1. Kopaonik, 485-506.

Spasić, D. (2017). Femicid u partnerskim odnosima. *Temida* (3), 411-431.

Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2022. godini, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, veljača 2023., str. 16, tablica "Žrtve kaznenih djela protiv života i tijela, str. 784, tablica "Počinitelji kaznenih djela prikazani prema zakonskoj klasifikaciji, spolu i dobi".

Stockl, H. et al. (2013). The global prevalence of intimate partner homicide: A systematic review. *The Lancet*, 382, 859-865.

Stojanović, Z. (1997). *Pravo na život kao prirodno pravo čoveka*. *Pravni život* (9), 4-22.

Stojanović, Z. & Delić, N. (2013). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd: Pravni fakultet, 14-15.

Стрельников А. И. (2002). *Ответственность за убийство, совершенное при обстоятельствах, отягчающих наказание.* Москва.

Шиян В.И., Гриб В.Г. & Ильин И.С. (2009). *Уголовное право России. Особенная часть. Учебное пособие*. Москва.

Щипанова Н.И. & Лалац В.В. (2013). Квалификация убийства при ошибке лица в свойствах личности потерпевшей. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. N 1., Т. 13.

Tahirović, M. & Radulović Glamočak, J. (2021). Femicide prevention in the light of new legal solutions application in the criminal law of Republici of Serbia. *Pravo, teorija i praksa* (3), 92-107.

Turanjanin, V. (2024). "Prosecution and Punishing Femicide in Serbia". *European journal on criminal policy and research* (4). Dordrecht: Kluwer.

Turković, K., *et al*. (2013). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb:Narodne novine. 166-168.

Vormbaum, T. (2016). *Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte. 3. Auflage*. Berlin und Heidelberg.

CRIMINAL PROTECTION OF WOMEN (FEMICIDE) IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE COUNTRIES OF THE FORMER SFRY

Academician prof. dr Miodrag N. Simović[35]
Full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, full member of the European Academy of Sciences and Arts, Foreign member of the Russian Academy of Natural Sciences, full professor at the Faculty of Law of the University of Bihać, professor emeritus, retired judge of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina.

Prof. dr Vladimir M. Simović[36]
Judge of the Supreme Court of the Republic of Srpska, Full Professor, Faculty of Security and Protection, Independent University of Banja Luka

***Abstract**: From the earliest times until today, all criminal legislations in the system of criminal protection of basic and the most important social goods or values foresee one or more forms or types of manifestation of the criminal offense of murder. It is unlawful taking (deprivation) of another person's life, which can be carried out by different actions or omissions, in different ways, by different means or for different motives of the perpetrator. Among serious, qualified forms of the criminal offense of murder with its specific object of protection, that is, the characteristic (personality) of a passive subject or victim, appears the murder of women. In legal theory, this criminal offense is called "femicide". This offense qualifies: a) the characteristic of a passive subject - a female person, b) a special additional (supplementary) characteristic - pregnancy of a female person, c) the motivation of the perpetrator - hatred, based on the difference in gender, sexual orientation or gender identity, and d) the additional characteristic of a woman - as a member of the perpetrator's family or family household against whom "gender-based violence" was previously applied. The introduction of femicide into the criminal legislation of Bosnia and Herzegovina requires a change in social awareness of violence against women, as well as a particularly systematic and continuous education of all relevant entities. In most cases, femicide occurs in marriage, in shared household, and was preceded by a long-term abuse. Therefore, it is an imperative to strengthen national preventive mechanisms, and high quality and lasting psychosocial support for families which have problems. In accordance with this, the paper considers some issues of direct or indirect prescription of increased criminal responsibility and punishment for deprivation of life of a female person in the criminal law of Bosnia and Herzegovina, that is, in the comparative criminal law of the countries in the region.*

***Key words:** life, murder, woman, punishment.*

[35] e-mail: msimovic@anubih.ba; https://orcid.org/0000-0001-5116-680X.
[36] e-mail: vlado_s@blic.net: https://orcid.org/0009-0002-9640-6488

Pregledni naučni rad
UDK:343.8:316.624-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125057K

POSTMODERNIZAM U KONCEPTU NOVE KRIMINOLOGIJE

Miomira P. Kostić[37]
redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu

Marina M. Simović[38]
redovni profesor Fakulteta pravnih nauka Panevropskog univerziteta "Apeiron" u Banjoj Luci, sekretar Ombudsmana za djecu Republike Srpske

***Apstrakt**: Autorke u radu analiziraju uslove nastanka, razvoj i osnovne principe i karakteristike nove kriminologije koja prevenciju kriminaliteta posmatra kao socijalno uslovljen, a ne samo kao krivičnopravni fenomen. Kriminologija kao nauka ima smisla samo onda kada doprinosi sveobuhvatnom proučavanju kriminaliteta, stalno revidirajući već postojeće pravce i mišljenja, razvijajući nove pravce i učenja, a kroz verifikaciju već primjenjivanih rješenja. Nova kriminologija je mjesto susreta teorije i prakse usmjerene ka jednom cilju – otkrivanju uzročnosti kriminaliteta na nivou društva i na nivou pojedinca.*

***Ključne riječi**: nova kriminologija, radikalna kriminologija, kritička kriminologija.*

UVODNA RAZMATRANJA

U zalasku prve četvrtine 21. vijeka, možda ophrvani rušenjem nada poslijeratnih konflikata, pri čemu se ne nazire kraj postojećih, a zasvjedočeni strahovima zbog otvaranja novih područja sukoba, stidljivo i bez odjeka instagram glamura - i dalje se objavljuju tekstovi sociološki omeđenih (bez prizvuka pejorativnosti) pogleda koji ukazuju na nužnost sticanja znanja i osvjetljavanja mračnih uzroka ljudskih sukoba (Шели, 2003; Шестаков, 2006: 74—81; Шестаков, 2006а; Айдаров, 2010; Albrecht, 2010). U pisanim medijima, poput dnevnog lista *Politika* iz Beograda, objavljuju se izabrani tekstovi koji se, između ostalog, bave i fenomenom zla: „Nepojmljiva pustoš ljudskosti postala je deo naših života" (Obradović, 2024: 3). Zanimljivo je da je napis posvećen nijansama zla onako kako se one prikazuju u književnosti i umjetnosti, pri čemu autor ističe: "Dok je filozofija fenomenu zla pristupila metafizički, težeći da pronikne u odgovor o prirodi i suštini zla, književnost i umetnost se motivu zla otvaraju sa stalnom napetošću i željom da se zlo prikaže u elementarnom nesporazumu sa životom" (Obradović, 2024: 3).

Motivacija autorki da se posvete tematici ovog rada je u tome da, kako piše Obradović, potvrde misao autora da je „neprolazna snaga jednostavnosti", pored „radikalne nežnosti", jedan od neophodnih uslova pobjede nad zlom (Шеслер, 2020). Ta neprolazna snaga jednostavnosti nalazi se i u obnavljanju naučenog, ili saznatog, s ciljem ukazivanja da je kriminološka misao kroz korak iz prošlosti, nakon Drugog svjetskog rata, sredinom 20. vijeka, do danas, ukazala na sadašnjost, na buduća zbivanja, koja zahtijevaju rješenje (Agnew, 2005; Weatherburn, Findlay, 1985: 191–204; Uggen, Inderbitzin, 2010: 725–749; Панев, 1995; Novotný, Zapletal, 2004; Meier, 2021; Kunz, Singelnstein, 2016; Kunz, Singelnstein, 2021).

U udžbeničkoj književnosti iz oblasti kriminologije, kao zasebne, cjelovite i obuhvatne nauke, s posebno određenim predmetom, metodom i teorijskom osnovom istraživanja, jedan poseban dio ili čak više zasebnih dijelova, u zavisnosti od opredjeljenja autora, uvijek su posvećeni pitanjima uzročnosti kriminalnog ponašanja, kao pojedinačne pojave ili kriminaliteta kao masovne društvene

[37] *kosticm@prafak.ni.ac.rs;* ORCID 0000-0002-1802-7733.

[38] *marina.simovic@gmail.com; https://orcid.org/0009-0008-3330-4023*

pojave. Sve te teorijske osnove najčešće su podijeljene po istorijatu nastanka, poštujući puki redoslijed njihovog javljanja ili po geografskom, odnosno prostornom kriterijumu, pri čemu pozivanje na evropsku striktno, odnosno američku kriminologiju, najčešće nosi u sebi rizik nedovoljnog razumijevanja njihove međusobne uslovljenosti.

Posmatrajući kroz dugogodišnju pedagošku praksu način na koji akademska populacija pristupa izučavanju kriminoloških teorija (Kostić-Mirić, 2014; Kostić-Mirić, 2016), s jedne strane, kao i neprekidnom insistiranju na prikupljanju statističkih pokazatelja kriminološko/viktimoloških pojava, s druge strane, kao da se izgubila nit sociološkog promišljanja o uzrocima nastanka kriminaliteta, njihovom razobličavanju i predlaganju adekvatnih mjera za njihovo suzbijanje (Barak, 1998; Barak-Glantz, Johnson, 1983; Bauer, 2016; Allen, 1977: 460-469; Ball, 2016: 473-487; Долгова, 2005; Dölling, 1989). Ili, možda je pitkost tematskih cjelina o zlu, kao filozofskom, umjetničkom ili književnošću oslikanog fenomena, prijemčivija sadašnjem čitaocu.

Iščitavanjem prvih udžbeničkih štiva u Srbiji, o počecima, podjelama i razvoju kriminologije kao samostalne nauke, tadašnji marksistički orijentisani kriminolozi, poput M. Milutinovića, na primjer, pravilno su primijetili, objašnjavajući kasniji razvoj kriminologije, da se sedamdesetih godina prošlog veka, u SAD, Engleskoj i Njemačkoj javila struja tzv. mladih kriminologa, poput J. Taylor-a, P. Walton-a, J, Young-a, W. Chambliss-a i drugih, koji su prvi uputili ozbiljne kritike evropskim i američkim studijama o zločinu i tradicionalnim, klasičnim teorijama o kriminalitetu (Anderson, 2010/2011; Bock, 2019; Bouchard, 2013: 343–349; Braithwaite, 2000: 222–238; Beaver, Walsh, 2011; Caire, 2022: 10–20). Oni su nastojali da pruže nova objašnjenja kriminaliteta i devijantnosti na osnovu marksističke teorije devijantnosti (Milutinović, 1988: 155).

Zanimljivo je osvrnuti se na novu udžbeničku književnost, u kojoj su teorije socijalnog konflikta (Social conflict Theories) predstavljene kao objedinjeni naziv za dva pravca marksisitičke i radikalne kriminologije. Autorka Stanojoska ističe podijeljenost radikalne kriminologije na dvije grupe: strukturalni marksizam i instrumentalni marksizam. Strukturalni marksizam analizira kapitalizam kao samoodrživi sistem u kome zakon i sistem pravde djelaju tako da održe postojeći sistem u odnosu na moć koji posjeduje. Instrumentalni marksizam posmatra krivično pravo i pravni sistem kao sredstvo kontrole siromašnih slojeva društva (Станојоска, 2024: 332-333).

Učenje nove kriminologije kritički preispituje preovlađajuća shvatanja pozitivista i ukazuje da je kriminalitet socijalno uslovljena društvena pojava (Tierney, 2009; Siegel, 2003; Siegel, 2015; Станков, 2005; Станков, 2011; Станков, 2012; Simović, Zdravković, Simović, 2024). Čak, ovo učenje se posmatra kao rezultat socijalno utopijske misli 19. vijeka koje potiču izvorno od Marksa, Englelsa, Vebera, Bongera i drugih socijalista toga doba (Stanojoska, 2024: 333), koje neki autori/autorke svrstavaju u "novije sociološke teorije" (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2012: 312).

Sljedbenici nove kriminologije ukazuju na jednu novu, političku dimenziju zločina nastojeći da ukažu i na potrebu analiziranja socijalne dimenzije zločina, a ne samo pozitivnopravne (Pinatel, 2001; Michalowski, Chambliss, William, 2013; McLennan, Pawson, Fitzgerald, 1980). Svaki zločin ima i svoju psihološku dinamiku (Blatier, 2010; Taylor, Walton, Young, 2013; Neubacher, 2023; Pires, 1998; Mucchielli, 1995; Mucchielli, 2004: 13–42). U okviru ovih teorijskih postavki nova kriminologija nastoji da izgradi opštu teoriju društvene devijacije, kroz kritiku postojećih teorija i učenja (Clear, 2010: 721–724; Sutherland, 1939; Илкова, Ранчев, 2020; Козаченко, Корсаков, 2011). Kao proizvod kritičke kriminologije, nastao je i koncept mirotvoračke kriminologije i restorativne pravde, čiji je cilj da se povrati ravnoteža između učinioca krivičnog djela, žrtve i društvene zajednice, narušena krivičnim djelom (Schwind, 2021; Siegel, 2003; Siegel, 2015).

U radu autorke nastoje da ukažu i na to da kritička kriminologija ima značajnu ulogu u prevenciji kriminaliteta, jer kriminalitet objašnjava uzimajući u obzir i njegovu socijalnu dimenziju i ukazuje na njegovu multifaktorsku uslovljenost. Ovakav pristup otvara prilike za kreiranje efikasnih mjera primarne, sekundarne i tercijarne prevencije kriminaliteta.

OSNOVNE KONCEPCIJE NOVE KRIMINOLOGIJE

Nova ili kako se u obimnoj kriminološkoj literaturi engleskog govornog područja češće naziva kritička, radikalna kriminologija, pripada grupi sociološki orijentisanih kriminoloških teorija. U

literaturi postoji usaglašenost navoda da se termin kritička kriminologija pojavio šezdesetih godina 20. vijeka, u ekonomski oslabljenim i u stanovništvu devastiranim državama Evrope nakon Drugog svjetskog rata, a zatim razvilo kao kriminološka agenda u kojoj je usmjerena pažnja od strane uglednih stručnjaka na strukturu moći unutar društva i kako se ta moć sagledava (Joyce-Laverick, 2020: 39).

U ranoj fazi razvoja kritičke (radikalne) kriminologije u SAD istakli su se Chambliss, Quinney i Turk. Sva trojica su se bavila pitanjima neuspjeha teorije etiketiranja da istraži ulogu onih koji posjeduju moć u društvu, koji postavljaju pravila, dok su kategorije zločin i devijantnost definisane. Polazeći od nemarksističke teorije konflikta, posebno zasnovane na Veberovom konceptu vlasti, Turk je ukazao na duboku nejednakost u američkom društvu, proisteklu iz nejednake distribucije vlasti i moći koja ide uz to. Te moćne elite, koje posjeduju vlast, koriste krivično pravo da bi zaštitile svoje sopstvene interese, tako što vrše proces kriminalizacije najmanje moćnih, a to su mladi muškarci, pripadnici afroameričke populacije. Ovaj instrumentalizovani pogled na zakon može se suprotstaviti shvatanju da je zakon instrument univerzalnog dobra. Slično su razmišljali i pisali i Chambliss i Quinney (Tierney, 2009: 59).

Zanimljivo je da neki kriminolozi novu kriminologiju sagledavaju poput "kontinuiteta kriminološke teorije" (Meier, 1977), dok drugi, još davne 1974. godine, upozoravaju da je "moderna kriminologija u opasnosti da bude podjarmljena svojom sopstvenom emancipacijom" (Allen, 1974). Emancipacija, o kojoj piše Allen, odnosi se na ono što vezuje kriminologiju za bihejvioralna razmatranja, a podjarmljivanje je ono što u sadašnjosti spaja novu kriminologiju uz politička očekivanja (Allen, 1974). Različito nazivana "kritička", "radikalna" ili "nova kriminologija", ovaj teorijski pristup odbacuje jasno postavljene paradigme, za koje se tvrdi da su nespojive s jednim prihvatljivim društvenim i humanističkim pogledom na kriminalitet i kontrolu kriminaliteta (Meier, 1977: 461).

Meier jasno opredjeljuje razlog zašto novu kriminologiju povezuje s kontinuitetom kriminološke teorije, pa piše: "Nikada nije bilo vrijeme kada nije postojala ili je postojala nova kriminologija" (Meier, 1977: 461). Postupni razvoj nove kriminologije kulminirao je tada, sedamdesetih godina prošloga vijeka, kada je pokrenuta edicija posebnog časopisa, formiran kadar personalizovanih zastupnika i postavljene jasne granice istraživanja (Meier, 1977: 461).

Ovaj koncept kriminologije razvio se šezdesetih godina prošlog vijeka, tačnije poslije 1968. godine, kada se svijet "okrenuo naglavačke", kako o tome pišu tvorci nove kriminologije Taylor, Walton i Young (Taylor, Walton, Young, 2013: XII). Bilo je to doba velikih promjena u politici, u personalnom smislu i zaokret političara lijevo, prema marksizmu, anarhizmu, situacionizmu, isto kao i prema radikalnim društvenim demokratskim idejama (Taylor, Walton, Young, 2013: XII).

Ovi autori navode da je nova kritička kriminologija proistekla iz dvije fundamentalne osnove iz pedesetih godina prošloga vijeka: na knjizi pisca C. Wrigt Mills-a, pod nazivom *Sociološka imaginacija* (*The Sociological Imagination*) i na osnovu nove teorije o devijantnosti, koja je nastala u SAD (Taylor, Walton, Young, 2013: XIII).

Taylor, Walton i Young ističu da je za Mills-a ključni dio sociološke imaginacije da locira biografiju pojedinca kroz istorijsku i socijalnu strukturu. Uloga imaginacije je da premosti jaz između unutrašnjeg života ljudi i istorijskih i društvenih postavki u kojima su se našli. To je taj fundamentalni trougao u kome se nalazi pojedinac, postavljen u društvenoj strukturi, na određenom mjestu i u određenom vremenu. To je smisao Mills-ovog određenja sociološke imaginacije (Taylor, Walton, Young, 2013: XIV).

Period od 1955. do1965. godine bio je najproduktivniji u istoriji američke sociologije o devijantnosti. Poratno vrijeme konformizma i prihvatljivog ponašanja bilo je već gotovo tada i nastala je intenzivna javna debata, ne samo o ekskluziji od glavnih tokova društva (intenzivna borba za građanska prava), već i o tome šta je inkluzija, nastala iz kritičke perspektive žena (drugi talas feminizma) i mladih. Pojavile su se dvije postavke teorije: prva, teorija subkulture Merton-a, i, 2) teorija etiketiranja (Taylor, Walton, Young, 2013: XVIII).

Zastupnici kritičke kriminologije dali su podrobnu kritiku pozitivističke kriminologije, locirajući kriminalitet u društveni kontekst koji utiče na pojedinca da vrši krivična djela. Oni posebno ukazuju na uticaj strukturalnih odnosa vezanih za proizvodnju i potrošnju, patrijarhat, neoliberalizam i neokolonijalizam (Wolff, Baglivio, 2017: 1495–1521; Vogel, 2012; Messerschmidt, 1987: 243–263; Sparks, 1980). Kritički kriminolozi su doveli u pitanje stanovište pozitivista o determinisanosti kriminalnog ponašanja individualnom i socijalnom patologijom. Za razliku od pozitivista, oni

analiziraju uticaj različitih društvenih faktora i smatraju da su ljudi aktivni subjekti, koji sami stvaraju svoje biografije, tj. da ljudi imaju slobodnu volju, ali ograničen izbor. Samim tim oni odbacuju pozitivistički determinizam i govore o faktorima, a ne o uzrocima kriminaliteta (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2012: 320-321).

Predstavnici nove kriminologije, nastoje da na jedan potpuno nov način sagledaju kriminalitet i ponude novo teorijsko objašnjenje kriminalnih ponašanja. Kritički orijentisani kriminolozi žele da podvrgnu preispitivanju sve postojeće kriminološke teorije i učenja (Bannenberg, Rössner, 2005; Ducros, 1998; Earle, 2016; Eisenberg, Kölbel, 2017). U nastojanju da izgrade alternativu svim postojećim teorijama, kritički kriminolozi postavljaju nekoliko formalnih i suštinskih zahteva koje bi trebalo da zadovolji jedna „potpuno društvena" teorija o devijaciji. Ti zahtevi se odnose na:

1) političku ekonomiju zločina;
2) socijalnu psihologiju zločina;
3) socijalnu dinamiku djela;
4) socijalnu psihologiju društvene reakcije;
5) političku ekonomiju društvene reakcije;
6) uticaj društvene reakcije na devijantno ponašanje;
7) cilj teorijske analize.

Kroz sveobuhvatnu socijalnu teoriju o devijantnosti, koja je predstavljala važan pokušaj da se zločin objasni putem spajanja strukture i procesa, identifikovano je sedam važnih aspekata zločina:

1) "šire porijeklo devijantnog postupka" – kapitalističko klasno društvo;
2) "trenutno porijeklo devijantnog postupka" – društveni kontekst u kome je počinjen zločin;
3) "aktuelni postupak" – šta su aktuelna subjektivna značenja postupka za pojedinca;
4) "trenutno porijeklo društvene reakcije" – kako drugi (porodica, partneri, policija) reaguju?
5) "šire porijeklo devijantne reakcije" – reakcija u smislu toga ko posjeduje moć i postavlja pravila;
6) "posljedice socijalne reakcije na buduće postupanje devijantne osobe" – proces etiketiranja;
7) "priroda devijantnog procesa kao cjeline" – odnos prethodnih šest aspekata treba da bude razmatran kroz potpunu socijalnu teoriju o devijantnosti.[39]

Ukazujući koja sve mnogostruka područja moraju biti uzeta u obzir ako se želi izgraditi teorija koja će osloboditi kriminologiju njenih sopstvenih okova (zbog kojih ostaje u vještački omeđenim granicama - umjesto da sklopi rascjepkane dijelove u cjelinu), ovi autori su, kako se u literaturi navodi, odredili elemente društvene teorije devijacija, ali je nisu formulisali. U kasnijim radovima, ovi autori ukazuju kako su prevazišli fazu bavljenja samim zločinom i devijacijom i zaključili da se treba koncentrisati na pitanja promjena (u socijalnim i produkcionim odnosima) koje su neophodne da bi se riješio problem kriminaliteta (Ignjatović, 2006: 40-41). Ovdje se, prije svega, ima u vidu proučavanje krivičnog pravosuđa. Predstavnici nove kriminologije smatraju da kriminologija proučava proces nastajanja krivičnih zakona, njihovo kršenje, ali i reakciju društva na protivpravna ponašanja (Naegler, Salman, 2016: 354–374; Čírtková, 2014; Cusson, 2005; Deflem, 2006; Dölling, Hermann, Laue, 2022; Derenčinović, Getoš, 2008).

U tom smislu, radikalna kriminologija teži da analizira fenomen zločina i devijantnosti unutar ekonomskog i političkog konteksta kapitalizma. Kapitalističko društvo sagledava se u svom nasljeđu nejednakosti, nepravde u svojoj osnovi, zato što je zasnovano na odnosima klasne eksploatacije i kriminogenom okruženju (Tierney, 2009: 57).

Proistekavši neposredno na osnovu učenja teorije etiketiranja, neke od ključnih tačaka radikalne kriminologije neposredno reflektuju glavne kritike koje se upućuju teoriji etiketiranja:

1) ona nije uspjela da istraži ulogu onih koji posjeduju moć u društvu, koji postavljaju pravila, dok su kategorije zločin i devijantnost definisane;
2) nije uspjela da usmjeri pažnju da oni koji posjeduju moć u društvu predstavljaju i glavne prekršioce pravila;
3) težnja da predstavi devijantnu osobu prije kao žrtvu procesa etiketiranja, nego da uoči devijantnost kao formu rezistencije, i to političke (Tierney, 2009: 57).

[39] "Neo-Marxism and Crime", Dostupno na: *https://sociologysaviour.wordpress.com/2016/02/11/neo-marxism-and-crime-unit-4/*. Retreived 14.12.2024.

Kritički kriminolozi se, između ostalog, bave i proučavanjem kriminaliteta vladajuće klase. Kritička kriminologija daje veliki značaj političkoj akciji čiji su nosioci kako grupe u neposrednom dodiru sa sistemom krivičnog pravosuđa, tako i sami kriminolozi. Krajnji cilj te političke akcije jeste revolucionarni preobražaj postojećeg društva i stvaranje socijalističkih društvenih odnosa (Kaiser, Kerner, Sack, Schellhoss, 1993; Kaiser, 1996). Oblici te političke akcije su različiti a jedna od najznačajnijih usmjerena je na mijenjanje političke svijesti ljudi, i to posebno sa ciljem praktičnih promjena u djelovanju predstavnika društvene kontrole (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009: 332).

Robert Merton je vjerovatno najpoznatiji funkcionalista. I Merton i novi kriminolozi smatraju da je položaj društvenih klasa uzrokuje kriminalitet. Merton smatra da frustracija zbog nemogućnosti ostvarenja legitimnih ciljeva nije nasumično raspoređena, već je skoncentrisana među nižim društvenim slojevima. Dok Merton koncentraciju kriminaliteta među nižim društvenim slojevima vidi kao problem koji zahtijeva objašnjenje, novi kriminolozi ovaj proces smatraju prirodnim i politički neizbježnim. To ne znači da zvanične statistike kriminaliteta nisu nužno tačne (iako takvo shvatanje nije nužno nespojivo sa novom kriminologijom). Umjesto da pružaju informaciju o stvarnom stanju kriminaliteta, statistike nas uvode u aktivnosti društvenih agencija za kontrolu kriminaliteta, u klasno zasnovanu definiciju zločina i određenu sliku šta bi se trebalo smatrati zločinom. Politička pozadina kriminalne statistike se otkriva samo poznavanjem njene skrivene funkcije (Meier, 1977)

Kritička kriminologija, kao i svaki drugi teorijski koncept u kriminologiji, ima svoje prednosti i nedostatke. Zastupnici radikalne kriminologije teže socijalizmu, ali nije jasno kako taj socijalizam treba da izgleda. Imajući u vidu represivnost nekih socijalističkih društava, kritičari radikalne kriminologije zahtijevaju od njenih zastupnika da preciznije formulišu svoju viziju socijalizama i zamjeraju im što to ne čine (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, 2003: 266).

Posmatrano iz ugla političke subkulture, kritički kriminolozi izučavaju kriminalitet koristeći marginalne grupe. Bez obzira na iznijete nedostatke, ovo učenje ima i niz predmetnosti. Pored toga, što je predmet kriminologije kao nauke proširila i na protivpravna ponašanja vladajuće klase, ona je, ističući da za prevenciju kriminaliteta nije uvijek neophodno djelovanje formalnog krivičnopravnog sistema, otvorila prostor za primjenu restorativne pravde i doprinijela stvaranju novog pravca u kriminologiji - *mirotvoračke kriminologije.*

Mirotvoračka kriminologija krivično djelo posmatra kao konflikt koji nastaje između izvršiova i žrtve, sa ciljem da se on razriješi bez intervencije predstavnika formalnog krivičnopravnog sistema.

Koncept restorativne pravde je u središtu pažnje mirotvoračke kriminologije. Pristup restrorativne pravde sastoji se u strategiji okupljanja i diskusije u okviru lokalne zajednice, okrenut je pojedincu i može se primijenitti i u širim gradskim sredinama. Cilj je postizanje jedinstvenh rješenja, koja su primjenljiva za ljude u određenim okolnostima i s obzirom na ljude koji vladaju. Vremenom, u teorijskim raspravama i praktičnoj primjeni, restorativna pravda, kao pojam i proces, dobila je značenje ključnog elementa društvene pravde (Kostić, 2016:13)-

Koncept nove kriminologije može biti od velikog značaja prilikom definisanje osnovnih principa prevencije kriminaliteta i kreiranja mehanizama za njihovu djelotvornu primjenu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Usvajanje koncepta o uticaju društvenih uslova kao primarnih kriminogenih faktora značajno je doprinijelo da se, osim izučavanja ličnosti delinkventa, počne da posmatra i kriminalna aktivnost, pa se fokus posmatranja pomjera s antropoloških shvatanja na sociološka i psihosociološka objašnjenja (Ericsson, Jon, 2006: 126-141; Gottfredson, Hirschi, 1990; Fouillée, 2024; Ferri, 2020; Göppinger, Bock, 2008; Gassin, 1990). Upravo, u okviru sociologije kriminaliteta, kao autonomne naučne discipline, razvijao se antitradicionalistički koncept kriminoloških istraživanja na Zapadu. U tom kontekstu, M. Milutinović izdvaja kriminologiju socijalne reakcije i novu radikalnu, kritičku kriminologiju. Interesantno je da ovaj utemeljivač kriminološke nauke u Srbiji ove pravce naziva prilozima, tvrdeći da „kriminologije kao celovite discipline na navedenoj osnovi nije bilo“ (Milutinović, 1988: 155).

Međutim, ovo mišljenje nije usamljeno, iako sada, iz ove vremenske udaljenosti, može biti smješteno u kontekst marksisitičkog ideološkog opredjeljenja autora M. Milutinovića. Čak u nekim

raspravama o novoj kriminologiji, koje potiču iz prve decenije 21. vijeka, o eklektici nastaloj sedamdesetih godina 20. vijeka između interakcionizma američke liberalne sociologije i dominacije neomarksizma, koji je prevladavao kasnih šezdesetih godina 20. vijeka na mnogim departmanima britanskih univerziteta, provejava kritički ton usmjeren na novu kriminologiju. Eklektika ideja iz ova dva pravca, proistekla od strane Taylor-a, Walton-a i Young-a, koji su tvorci nove kriminologije, naziva se "robinhudovska kriminološka teorija". Donekle pojednostavljujući njihove ideje, u kritici se polazi od toga da su ovi autori delinkventa posmatrali kao žrtvu sistema, koji je svojim aktom uzvratio udarac, u pokušaju da povrati nešto od bogatstva, za koje vjerovatno veruje da mu pripada, a da je zločin sam po sebi, u stvari, politički akt. Ipak, primjenjujući ideje interakcionizma, nova kriminologija omogućila je sociolozima da istraže značenje zločinačkog akta pojedinca, kao i da prouče važnost društvene reakcije i njene posljedice unutar procesa etiketiranja ili, kako to primećuje Willis, da djeca pripadnika radničke klase dobijaju poslove koje obavlja radnička klasa (Willis, 1977).

Govoreći o kriminološkim teorijama, kao neizbježno pitanje, u krajnjem razloga njihovog formiranja, javlja se prevencija kriminaliteta. Samim tim što teže otkrivanju uzroka, sve teorije u kriminologiji, kao posljedični postulat njihovog nastanka, daju i odgovarajuće preporuke za prevenciju kriminaliteta, kao način njegovog suzbijanja (Кузнецова, 2004; Kane, 2004: 303–321). Ističe se da se savremeni krivičnopravni sistem u mnogim slučajevima pokazao kao nedjelotvoran u oblasti generalne i specijalne prevencije (Kaluszynski, 2005; Kathryn, Shah, 2020). Povrat, shvaćen u kriminološkom smislu, najbolji je pokazatelj ovog tvrđenja. Zbog toga je neophodno pronaći nove teorijske i praktične koncepte koji bi doprinijeli efikasnijoj prevenciji kriminaliteta, njegovom suzbijanju i kontroli (Кудрявцев, Эминов, 2009; Hillyard, Pantazis, Tombs, Gordon, 2004).

Autori u radu analiziraju osnovne principe i karakteristike nove kriminologije, a prevenciju kriminaliteta posmatraju kao socijalno uslovljen, a ne samo kao krivičnopravni fenomen. Ako se usvoji ovakav koncept, otvara se mogućnost za uspostavljanje efikasnog sistema prevencije recidivizma, kroz primjenu različitih mehanizama restorativne pravde i društvene kontrole, kroz krivičnopravni sistem, ali i van njega.

Kriminologija kao nauka ima smisla samo onda kada doprinosi sveobuhvatnom proučavanju kriminaliteta, stalno ispitujući već postojeće koncepte, razvijajući nove pravce i učenja, a kroz verifikaciju već primjenjivanih rješenja. Nova kriminologija je mjesto susreta teorije i prakse usmjerene ka jednom cilju - prevenciji kriminaliteta.

Pod prevencijom kriminaliteta se podrazumijeva skup mjera i radnji koje preduzimaju različiti društveni subjekti na različitim nivoima koje su usmjerene otklanjanju uslova i okolnosti, objektivne i subjektivne prirode koji pogoduju javljanju i vršenju, odnosno širenju kriminaliteta. Ove radnje i aktivnosti preduzimaju državni organi (organi krivičnog pravosuđa – sud, organi unutrašnjih poslova, tužilaštvo, organi za izvršenje krivičnih sankcija), obrazovne ustanove, organi socijalnog staranja, sredstva javnog informisanja, porodica, omladinske, sportske, humanitarne i druge društvene organizacije politike suzbijanja kriminaliteta (Jovašević-Kostić, 2011).

Korisno bi bilo ukazati i na neke od mogućih oblasti primjene koncepta novog kriminologije u procesu prevencije kriminaliteta. S tim u vezi, postavlja se pitanje na koji način nova kriminologija može uticati na razvoj efikasnih mjera za prevenciju kriminaliteta? (Wetzell, 2000; Willis, 1977; Larregue, 2017: 167–201). Imajući u vidu da predstavnici nove kriminologije žele da istraže prije svega socijalnu dimenziju kriminaliteta, uticaj ove teorije je najuočljiviji u oblasti primarne prevencije. Podsjećanja radi, mjere primarne prevencije su usmjerene na to da do izvršenja krivičnog djela uopšte ne dođe. Dalje, nova kriminologija posebno analizira uticaj nosilaca političkih funkcija na pojavu kriminaliteta, pa se njene koncepcije mogu iskoristiti u borbi protiv najsofisticiranijih oblika političkog kriminaliteta, u svim onim sferama gdje se nosioci javnih ovlašćenja javljaju kao izvršioci krivičnih djela (Ferrell, 1999: 395–418; Hernández, 2021: 233–253; Hester, Eglin, 1992; Hirschi, 1969; Jaishankar, Ronel, 2013). Konačno, učenje mirotvoračke kriminologije se može iskoristiti u rasterećenju pravosuđa, kroz različite forme diverzionog postupanja. Ovaj koncept je najizraženiji kada je riječ o društvenom i pravnom odgovoru na kriminalitet maloljetnika i maloljetničku delinkvenciju.

Iako se predstavnici nove kriminologije, kao jednog od sociološki orijentisanih pravaca u kriminologijij direktno ne bave prevencijom, već objašnjavanjem uzroka kriminaliteta, njihovo učenje može poslužiti kao teorijsko polazište za kreiranje mjera politike suzbijanja kriminaliteta, čiji je prevencija svakako najvažniji dio.

Njen poseban uticaj odnosi se na formiranje nove discipline – viktimologije, kao i na razvoj koncepta restorativne pravde.

U krajnjem ishodu naših promišljanja, samo fragmentarno iznijetih u ovom radu, osvrnućemo se i na upotrebu riječi postmodernizam u naslovu našeg rada. Naša namjera jeste da ukažemo da modernistički pristup klasičnim temama iz kriminologije (antropološka škola, škola društene odbrane, pozitivizam) šezdesetih godina 20. vijeka, ukazivanjem na tokove kapitalističkog društva i podjele moći, u stvari uopšte nije izgubio na svojoj aktuelnosti. Zaobilazeći "znakove vremena" u 2024. godini, odnosno teme koje oblikuju tri doba: vještačke inteligencije, bioinžinjerstva i čiste energije (Crnobrnja, 2024: 03), nastojale smo da ukažemo da znanja koja oblikuju kriminologiju kao zasebnu nauku nikada nisu zastarjela, već naprotiv, da njihovo obnavljanje može ukazati na još nedovoljno primijenjena rješenja u suzbijanju kriminaliteta. Maksima "Omnia causa fiunt" ("Sve ima svoj razlog") možda nikada u razvoju krivičnopravne misli nije bila aktuelnija.

Literatura

Agnew, R. (2005). *Why Do Criminals Offend? A General Theory of Crime and Delinquency.* New York: Oxford University Press.

Айдаров, Й. (2010). *Криминология*. София: Сиела.

Albrecht, P.-A. (2010). *Kriminologie. Eine Grundlegung zum Strafrecht*. 4. Auflage. München. Beck.

Allen, F. (1977). The crimes of Politics, 1974, 13. In: Meier, Robert, "The New Criminology: Continuity in Criminological Theory", *The Journal of Criminal Law & Criminology*, Vol. 67, No. 4, 460-469.

Anderson, F. (2010/2011). *Criminological Theory Summaries*, (PDF). Cullen & Agnew.

Ball, M. (2016). Queer Criminology as Activism. *Critical Criminology*, 24, 4, pp. 473-487.

Bannenberg, B., Rössner, D. (2005). *Kriminalität in Deutschland*. München: Beck.

Barak, G. (ed.). (1998). *Integrative criminology* (International Library of Criminology, Criminal Justice & Penology.). Aldershot: Ashgate/Dartmouth.

Barak-Glantz, I.L., Johnson, E.H. (1983). *Comparative criminology. Sage.*

Bauer, A. (2016). *ABC de la criminologie, Les éditions du Cerf, coll.* Société.

Blatier, C. (2010). *Introduction à la psychocriminologie*. Paris: Éditions Dunod, coll. Les Topos.

Bock, M. (2019). *Kriminologie. 5. Auflage*. München: Vahlen.

Bouchard, J.-P. (2013). Can criminology be considered as a discipline in its own right?. *L'Evolution Psychiatrique, 78*, pp. 343–349.

Braithwaite, J. (2000). The New Regulatory State and the Transformation of Criminology. *British Journal of Criminology*. 40 (2): 222–238. *doi:10.1093/bjc/40.2.222.*

Beaver, K.M., Walsh, A. (2011). *Biosocial Criminology*. Chapter 1 in The Ashgate Research Companion to Biosocial Theories of Crime. London: Imprint Routledge, *DOI https://doi. org/ 10.4 324/ 9781315096278*.

Caire, A.-B. (2022). La criminologie, une discipline spécifique, dans *Criminologie*. Paris: Ellipses, coll. Tout-en-un droit", pp. 10–20.

Carlson J. R. (2018). Prison nurseries: A way to reduce recidivism. *The Prison Journal*, 98(6), pp. 760–775. *https://doi.org/10.1177/0032885518812694*.

Clear, T. (2010). Editorial introduction to public criminologies. *Criminology & Public Policy*. 9 (4), pp. 721–724. *doi:10.1111/j.1745-9133.2010.00665.x.*

Црнобрња, С. (2024). Шта ће превагнути у 2024 – разарање или стварање, *Политика (Култура, уметност, наука*), 20. јануар, 03.

Čírtková, L. (2014). *Viktimologie pro forenzní praxi*. Praha: Portál.

Cusson, M. (2005). La Criminologie. Paris: Hachette Éducation, coll. Les Fondamentaux.

Deflem, M, ed. (2006). *Sociological Theory and Criminological Research: Views from Europe and the United States*. Amsterdam: Oxford, Elsevier/JAI.

Dölling, D., Hermann, D., Laue, C. (2022). *Kriminologie. Ein Grundriss*. Berlin: Springer, Berlin.

Derenčinović, D., Getoš, A.M. (2008). *Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava*. Zagreb: Pravni fakultet.

Долгова А.И. (ред.) (2005). *Криминология, Учебник для вузов.3-е изд., перераб. и доп*., Москва: Норма.

Dölling, D. (1989). *Kriminologie im "dritten Reich"*, in: Ralf Dreier und Wolfgang Sellert (Hrsg.). Recht und Justiz im "Dritten Reich", Frankfurt a. M.

Ducros, A. (1998). Phrénologie, Criminologie, Anthropologie: une interrogation continue sur anatomie et comportement, *Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*, vol. 10, n°s 3-4, pp. 471-476. *DOI 10.3406/bmsap.1998.2532*.

Earle, R. (2016). *Convict Criminology: Inside and Out.* Policy Press.

Eisenberg, U., Kölbel, R. (2017). *Kriminologie*. 7. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck.

Ericsson, K., Jon, N. (2006). Gendered social control: 'A virtuous girl' and 'a proper boy. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 7(2), pp. 126–141.

Ferri, T. (2020). *La criminologie ou la nouvelle science pénitentiaire. Théorie et pratique de la criminologie appliquée*. préface de Jean Pradel, Éditions Fyp.

Fouillée, A. (2024). *L'homme et la machine. La criminologie face aux défis contemporains*. Les Éditions du Cicérone.

Gassin, R. (1990). *La Criminologie*, Dalloz-Sirey, coll. Précis Dalloz.

Göppinger, H., Bock, M. (Hrsg.) (2008). *Kriminologie*. 6. Auflage. München.

Gottfredson, M.R., Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime.* Stanford University Press.

Ferrell, J. F. (1999). Cultural criminology. *Annual Review of Sociology*, 25 (1), pp. 395–418.

Hernández, J.M. (2021). Criminología feminista. Una revisión bibliográfica, *Asparkía. Investigació feminista*, nº 39, pp. 233–253

Hester, S., Eglin, P. (1992), *A Sociology of Crime*. London: Routledge.

Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. Transaction Publishers.

Jaishankar, K., Ronel, N. (2013). *Global Criminology: Crime and Victimization in a Globalized Era*. Boca Raton, Florida: CRC Press, Taylor and Francis Group.

Kaluszynski, M. (2005). Quand est née la criminologie ? [archive], sur *Criminocorpus, revue hypermédia*. *https://doi.org/10.4000/criminocorpus.*

Kane, S.C. (2004). The Unconventional Methods of Cultural Criminology. *Theoretical Criminology*, 8 (3), 303–321.

Kathryn,H. E., Shah, R. (2020). *Routledge handbook of public criminologies*. New York, NY.

Кудрявцев, В.Н., Эминов, В.Е. (2009). *Криминология, 4-е изд*., Москва: Норма.

Кузнецова, Н.Ф. (2004). *Криминология*. Москва: Волтерс Клувер.

Hillyard, P., Pantazis, C., Tombs, S., Gordon, D. (2004). *Beyond Criminology: Taking Harm Seriously*. London: Pluto

Messerschmidt J. (1987). Feminism, criminology and the rise of the female sex 'delinquent', 1880–1930. *Contemporary Crises*, 11(3), 243–263. Crossref Web of Science.

Milutinović, M. (1988). *Kriminologija*. Beograd: Savremena administracija.

Meier, R. (1977). The New Criminology: Continuity in Criminologycal Theory. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 67, no. 4, 1977, pp. 461-469. Available *http:// scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6001&context=jclc, Accessed 14, 12. 2024.*

Mucchielli, L. (1995). *Histoire de la criminologie française*. Éditions L'Harmattan, coll. Histoire des sciences humaines.

Mucchielli, M. (2004). L'impossible constitution d'une discipline criminologique en France: Cadres institutionnels, enjeux normatifs et développements de la recherche des années 1880 à nos jours. *Criminologie*, vol. 37, nº 1, pp. 13–42. *DOI 10.7202/008716ar.*

Игњатовић, Ђ. (2006). *Криминолошко наслеђе*, Београд: Службени гласник, Београд.

Илкова, Р., Ранчев, И. (2020). *Криминология. Обща част*. *Учебно помагало*. София: Сиела.

Јовашевић, Д., Костић, М. (2012). *Политика сузбијања криминалитета*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.

Joyce, P., Laverick, W. (2020). *Criminology.* Hodder & Stoughton, UK.

Kaiser, G., Kerner, H.-J., Sack, F., Schellhoss, H. (Hrsg.) (1993). *Kleines kriminologisches Wörterbuch*. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller.

Kaiser, G. (1996). *Kriminologie. Ein Lehrbuch*. 3. Auflage. Heidelberg: Müller.

Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. (2003). *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.

Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009). *Kriminologija.* Niš: Pelikan print, Niš.

Костић, М. (2016). „Малолетни делинквенти из визуре ресторативног поступања". *Социјална мисао*, Београд, вол. 23, но. 1, стр. 13-25.

Костић, М., Мирић, Ф. (2014). „Глобализацијске теорије о криминалитету*", Зборник радова Правног факултета у Нишу,* вол. l. год. 53, бр. 68, стр. 535-546. *10.5937/zrpfni1468535k.*

Kostić, M., Mirić, F. (2016). "New criminology and crime prevention", *Legal, Social and Political Control in National, International and EU Law - collection of papers from the International Scientific Conference,* held on 19-20 May 2016, Niš, Serbia, str. 419-430.

Козаченко, И.Я., Корсаков, К.В. (2011). *Криминология*, Учебник. Москва: Норма, Инфра-М.

Kunz, K.-L., Singelnstein, T. (2016). *Kriminologie. Eine Grundlegung*. 7. Auflage. Bern: Haupt Verlag.

Kunz, K.-L, Singelnstein, T. (2021). *Kriminologie. Eine Grundlegung*. 8. Auflage. Bern: Haupt Verlag.

Larregue, J. (2017). La criminologie biosociale à l'aune de la théorie du champ. Ressources et stratégies d'un courant dominé de la criminologie états-unienne. *Déviance et Société*, vol. 41, nº 2, pp. 167–201. *DOI 10.3917/ds.412.0167*.

McLennan, G., Pawson, J., Fitzgerald, M. (1980). *Crime and Society: Readings in History and Theory*. Routledge.

Meier, B.-D. (2021). *Kriminologie. 6. Auflage.* München: Beck.

Michalowski, K.J., Chambliss, R.C, William, R. (2013). *Criminology and Criminal Justice; Epilogue: Toward a public criminology of state crime*. Taylor and Francis.

"Neo-Marxism and Crime", Dostupno na: *https://sociologysaviour.wordpress. com/ 2016/02/11/neo-marxism-and-crime-unit-4/.* Retreived 14.12.2024.

Naegler, L., Salman, S. (2016). *Cultural Criminology and Gender Consciousness*. *Feminist Criminology*, 11 (4), pp. 354–374. *doi:10.1177/1557085116660609*.

Neubacher, F. (2023). *Kriminologie. 5. Auflage*. Baden-Baden: Nomos.

Nikolić-Ristanović, V., Konstatinović-Vilić, S. (2018). *Kriminologija*. Belgrade: Prometej.

Novotný, O., Zapletal, J. (2004). *Kriminologie*. Praha: ASPI Publishing.

Обрадовић, Н. (2024). Све нијансе зла. *Политика,* 2. март, стр. 03.

Панев, Б. (1995). *Криминология*. Бургас: Бургаски свободен университет.

Petrović, B., Meško, G. (2008). *Kriminologija*. Sarajevo: Pravni fakultet.

Pinatel, J. (2001). *Histoire des sciences de l'homme et de la criminologie*, Éditions L'Harmattan, coll. Traité de sciences criminelles.

Pires, A.P. (1998). La Criminologie d'hier et d'aujourd'hui, dans Christian Debuyst, Françoise Digneffe, Jean-Michel Labadie et Alvaro P. Pires, *Histoire des savoirs sur le crime et la peine: Tome 1. Des savoirs diffus à la notion de criminel-né*, Éditions Larcier.

Schwind, H.-D. (2021). *Kriminologie und Kriminalpolitik. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen*. 24. Auflage. Kriminalistik Verlag, Heidelberg.

Siegel, L.J. (2003). *Criminology, 8th edition*. Thomson-Wadsworth.

Siegel, L. (2015). *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies*. Cengage Learning.

Simović, M., Jovašević, D. (2018). *Leksikon krivičnog prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Simović, M., Simović M.M., Simović M.V., Simović, M. (2023). *Međunarodno pravo ljudskih prava*. Banja Luka: Istraživački centar.

Simović, M., Zdravković, Lj., Simović, M.M. (2024). *Elementarna kriminologija*. Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.

Sparks, R.F. (1980). A Critique of Marxist Criminology. *Crime and Justice*, Vol. 2. JSTOR, 1

Станков, Б. (2005). *Криминология. Теоретични основи*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър".

Станков, Б. (2011). *Криминология: видове престъпност*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър".

Станков, Б. (2012). *Криминология: теоретични основи*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър".

Станојоска, А. (2024). *Криминологија*. Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски", Правен факултет.

Sutherland, E. H. (1939). *Principles of Criminology* (3rd ed.). Chicago: J.B. Lippincott Company.

Шели, Д. Ф. (2003). *Криминология. Учебник. 3 международное издание,* СПб.

Шеслер А. В. (2020). Личность преступника в криминологических исследованиях советского периода. *Всероссийский криминологический журнал*, Т. 14, №. 2.

Шестаков, Д. А. (2006). Криминология. СПб; его: К вопросу об истории криминологии, *Вестник ЛГУ*, 1991., № 2., с. 74—81.

Шестаков Д. А. (2006а). *Криминология: Учебник для вузов*, СПб.: Юридический Центр Пресс.

Taylor, I., Walton, P., Young, J. (2013). *The New Criminology*. London, New York: Routledge. Available *https://www.taylorfrancis.com/books/mono/ 10.4324/9780203 730157/ new-criminology-ian-taylor-paul-walton-jock-young* (Retreived: 14.12.2024).

Tierney, J. (2009). *Key Perspectives in Criminology*. Open University Press. *https://books.google.rs/books?id=-u1NoSEEJR4C&pg=PA57&hl=sr&source=gbs_toc_r& cad=2#v=onepage&q&f=false*. Retreived: 12.12.2024.

Uggen, C., Inderbitzin, M. (2010). Public Criminologies. *Criminology & Public Policy*, 9 (4), pp. 725–749. *doi:10.1111/j.1745-9133.2010.00666.*

Vogel, M. A. (2012). *Särskilda ungdomshem och vårdkedjor: Om ungdomar, kön, klass och etnicitet [Secure units and chains of care: Youth, gender, class and ethnicity]*. Department of Social Work, Stockholm University.

Weatherburn, D., Findlay, M. (1985). Positivism, Empiricism and Criminology Theory, *Legal Studies*, 5 (2), New York City: Palgrave Macmillan, pp. 191–204.

Wetzell, R. (2000). *Inventing the Criminal. A History of German Criminology, 1880-1945*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London.

Willis, P. (1977). *Learning to Labor*. New York. *Chrome extension:// efaidnb mnnn ibpcajpcglclefindmkaj/https://www.depts.ttu.edu/education/our-people/Faculty/additional_ pages/duemer/epsy_5382_class_materials/Learning-to-Labor.pdf*. Retreived: 19.12.2024.

Wolff, K. Baglivio, M. T. (2017). Adverse childhood experiences, negative emotionality, and pathways to juvenile recidivism. *Crime & Delinquency*, 63(12), 1495–1521.

POSTMODERNISM IN THE CONCEPT OF NEW CRIMINOLOGY

Miomira P. Kostić,
full professor, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia e-mail: kosticm@prafak.ni.ac.rs; ORCID 0000-0002-1802-7733

Marina M. Simović,
Full Professor, Faculty of Legal Sciences of the Pan-European University "Apeiron" in Banja Luka, Secretary of the Ombudsman for Children of the Republic of Srpska, e-mail: marina.simovic@gmail.com; https://orcid.org/0009-0008-3330-4023.

Abstract: *In the paper, the authors analyze the conditions of origin, development and basic principles and characteristics of the new criminology, which views crime prevention as socially conditioned, and not only as a criminal law phenomenon. Criminology as a science makes sense only when it contributes to the comprehensive study of criminality, constantly revising already existing directions and opinions, developing new directions and teachings, and through the verification of already applied solutions. The new criminology is the meeting place of theory and practice aimed at one goal - to reveal the causality of criminality at the level of society and at the level of the individual.*

Keywords: *new criminology, radical criminology, critical criminology.*

Pregledni naučni rad
UDK:343.5:188.7-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125067N

ŽENE KAO UČINIOCI I ŽRTVE KRIVIČNOG DELA NASILJA U PORODICI

***Dr Gordana Nikolić*[40]**
naučni saradnik
Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

Apstrakt: *Modernizacijom društevnog života uloga žene je menjale svoj značaj u mnogim društvenim sferama i segmentima, a posebno u porodici, od svoje umanjene i potčinjene uloge do socijalno jednake i moderne, kakve je danas imaju. Porodica je bila i ostala osetljiva zona životnog postojanja, imajući u vidu da se radi osnovnoj bazi življenja u kojoj treba da se odvija ljubav, postovanje i sigurnost, ali se ipak, nažalost javljaju i mnoge disfunkcije koje utiču na njen opstanak. Kao jedna od tih je krivično delo nasilje u porodici. Prva pomisao koja se javlja kada je reč o ovom krivično delu je da ono vrše samo muskarci. Ipak, moderan život doneo je i nove trendove, a to je da se kao učinioci ovog dela javljaju i žene. Autor se u radu bavi upravo ovom temom, kratkim osvrtom na krivično delo nasilja u porodici u Republici Srbiji, a potom analizom položaja žena kao izvšioca i žrtve krivičnog dela nasilja u porodoci u proteklih deset godina korišćenjem statističkog metoda u pravosudnoj praksi. Na osnovu togu, autor donosi zaključak o dinamici zastupljenosti žena kao učinioca i žrtve nasilja u porodici.*

Ključne reči: *žene, nasilje u porodici, učinioci, žrtve, krivično delo.*

Uvodne napomene

Žene su oduvek privlačile pažnju u svim društvenim i državnim sistemima budući da se njihova uloga kroz razvoj društva menjala kako u socijalnim aspektima života, tako i u porodici. Razvojem društvenog i profesionalnog života, ali i porodičnih odnosa, razvijala se i uloga žene. Danas, kada govorimo o modernom društvu uloga žene više nije neravnopravna sa muskim polom, već naprotiv, dominantna i izražajna. Da li je istovremeno i moderna? Sa jedne strane, svakako da jeste, dok sa drug strane, prevelikom modernizacijom i ravnopravnoscu sa muškim polom, negde se njena uloga i donekle poremetila.

Autor u radu želi i teži da na krivičnopravni aspekt predstavi ulogu žene u porodici, kroz analizu pravosudno statističkih podataka u smislu nasilja u porodici koje žene vrše ili se pojavljuju kao žrtve. U prvom trenutku, svako od nas bih se zapitao da li su žene sposobne da učine krivično delo nasilja u porodici, imajući u vidu da je kategorija učinioca ovih dela nekako podrazumevana i rezervisana da, ako do nasilja u porodici dodje, izvršioci budu muskarci. Upravo ta uloga koja je dodeljena ženi kao važnoj figuri u porodici je još teža i složenija ukoliko su kao takve sposobne da ovo delo učine. Sa druge strane, žene se, najčešće smatraju žrtvama krivičnog dela nasilja u porodici.

U narednom tekstu rada, biće učinjen kratak osvrt na opšta određenja krivičnog dela nasilja u porodici u zakonodavstvu Srbije (Škulić, 2014), a potom na analizu statističkih podataka koji se odnose na žene kao učinioce ovog dela, ali i na njihovu ulogu žrtve, na osnovu čega će biti izvedeni zaključci koji se odnose na dinamiku zastupljenosti žena kao učinioca i žrtva nasilja u porodici.

Iako je bilo nezamislivo da se nekada govori o ovoj temi, savremeni društveni trendovi doneli i nove oblike društvenih interakcija, nažalost izražene i nasilništvom (Gajić, 2011) i koje su te radnje inkriminisale novim krivičnim delom, kao što je i nasilje u porodici. Ovo delo je u inkriminaciju zakonodavstva uvedeno 2002. godine u starom Krivičnom zakonu Srbije, da bi svoje određenje dobilo i donošenjem tada novog Krivičnog zakonika 2005. godine, modifikovanim konceptualnim normama.

[40] chupka84@gmail.com

Krivično delo nasilja u porodici u zakonodavstvu Srbije

Nasilje u porodici (Nikolić, 2015) je u pravnom sistemu Republike Srbije regulisano u Krivičnom zakoniku („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/19 i 94/2024), Porodičnom zakonu („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 18/2005, 72/2011 i 6/2015) i od 2016 godine u Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 94/16 i 10/23) čija je uloga preventivna u smislu sprečavanja da do nasilja u porodici dođe i čija se primena ogleda u izricanje korpusa mera potencijalnim izvršioca krivičnog dela nasilja u porodici i zaštiti žrtava. Njegova primena je ipak ograničena samo na punoletne izvršioce, te se ovaj Zakon ne primenjuje na maloletna lica koja izvrše nasilje u porodici (Nikolić, 2020), iako ovu kategoriju lica (Macanović, 2017) više ne možemo poštedeti zaštitite krivične odgovornosti.

Krivično delo nasilja porodici (Banović, Turanjanin, & Voštinić, 2014) je u krivično zakonodavstvo Srbije uvedeno još marta 2002. godine noveliranjem tadašnjeg zakonskog teksta (inkriminacijom u članu 118a), čija je primena važila do 2005. godine (Lazarević, 2000), kada je donet potpuno novi Krivični zakonik koji se primenjuje od 1. januara 2006. godine. Ovde je delo propisano u članu 194., u grupi krivičnih dela protiv braka i porodice i to u glavi 19, a koje je usled više izmena i dopuna ovog Zakonika zadržalo svoju sadržinu, oblike ispoljavanja i upodobljenu prihvaćenim međunarodnim standardima u ovoj oblasti, osim što su noveliranjem zakonskog teksta propisane znatno strožije kazne za učinioce ovog dela.

Objekt zaštite (Đurđić & Jovašević, 2010) krivičnih dela protiv braka i porodice je dvojako određen kao: 1) brak i 2) porodica. To su osnovne ljudske i društvene vrednosti koje čine zajednicu života ljudi zasnovanu na ljubavi, osećanjima i srodstvu. Ovo je najuža i najintimnija zajednica iz koje nastaje porodica koja je povezana krvno, emotivno, interesno i materijalno. Društvena uloga braka, vanbračne zajednice i porodice je velika i ona se ogleda u stvaranju, podizanju i vaspitanju potomstva. Pored zakonskog regulisanja odnosa u braku i porodici, njima se pruža zaštita i putem niza društvenih ustanova: bračna i porodična savetovališta, centri za socijalni rad, fondovi za dečju zaštitu itd. Pravom se ipak ne mogu regulisati, ni zaštititi svi odnosi u braku i porodici, jer se radi o najintimnijoj sferi ljudske ličnosti, o odnosima koji se zasnivaju na ljubavi i osećanjima (Jovašević, 2014).

Krivično delo nasilja u porodici se sastoji u primeni nasilja, pretnji da će se napasti na život ili telo, drskom ili u bezobzirnom ponašanju čime se ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice (Jovašević, 2014). Za izvršen osnovni oblik dela je proisana kazna zatvora od tri meseca do tri godine.

Objekt zaštite (Jovašević, 2010) kod krivičnog dela nasilje u porodici je telesni i duševni integritet i dostojanstvo ličnosti člana porodice. Radnja izvršenja je izražena upotrebom trajnog glagolskog oblika što znači da delo postoji bez obzira da li je delatnost činjenja preduzeta jednom ili više puta prema istom pasivnom subjektu, pri čemu broj ponovljenih radnji može biti od značaja za odmeravanje kazne učiniocu (Đurđić & Jovašević, 2010).

U prilog trajnom glagolskom oblika iz radnje izvršenja dela bez mogućeg dovođenja u pitanje postojanja osnovnog oblika dela preduzete radnje jednom ili više puta prema pasivnom subjektu ide i sama priroda krivičnog dela, imajući u vidu da je reč o kontinuiranom stanju u kome se nalazi jedan član porodice usled radnji koje preduzima drugi član porodice prema njemu. Krivično delo nasilja u porodici može postojati i onda kada je radnja izvršenja preduzeta samo jednom, ali imajući u vidu posledicu, to zavisi od toga o kom obliku radnje izvršenja se radi. Korišćenje grubog nasilja i upotrebe kvalifikovane pretnje u nekim slučajevima je dovoljno da je radnja i jedanput preduzeta da bi delo praktično bilo izvršeno, odnosno da je došlo do ugrožavanja spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja pasivnog subjekta, dok drsko i bezobzirno ponašanje, po pravilu, može prouzrokovati to ugrožavanje samo onda kada se više puta ponavlja (Stojanović, 2019). Krivično delo nasilja u porodici pored osnovnog oblika ima i tri teža (kvalifikovana) oblika i jedan poseban oblik. Prvi teži oblik dela za koji je propisana kazna zatvora od šest meseci do pet godina (što znači da je i pokušaj ovog krivičnog dela kažnjiv zbog visine zaprećene kazne) postoji ako je učinilac pri preduzimanju radnje izvršenja osnovnog dela koristio oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo koje je podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši (stav 2). Drugi teži oblik (stav 3) dela nasilje u porodici za koji je propisana kazna zatvora od dve do deset godina (do izmena iz septembra 2009. godine kazna zatvora od jedne do osam godina) postoji u dva slučaja: 1) kada je usled preduzete radnje izvršenja

osnovnog ili prvog težeg oblika nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja člana porodice ili 2) ako je delo učinjeno prema maloletniku (licu uzrasta do osamnaest godina života). Kod ovog oblika dela obim i intenzitet prouzrokovane teže posledice (koja mora biti u uzročno posledičnoj vezi sa preduzetom radnjom izvršenja) i uzrast pasivnog subjekta predstavljaju kvalifikatorne okolnosti za koje zakon propisuje strože kažnjavanje.

Najteži oblik ovog krivičnog dela (stav 4) postoji ako je usled preduzete radnje izvršenja nastupila smrt člana porodice. Smrt mora biti rezultat radnje izvršenja (upotrebljenog sredstva ili načina preduzete radnje) i mora biti obuhvaćena nehatom učinioca. Za ovo je delo propisana kazna zatvora od pet do petnaest godina, a ako je pasivni subjket maloletno lice, zakonodavac za učinioca ovog oblika dela propisuje još strožije kažnjavanje određenjem posebnog minuma od najmanje deset godina zatvora, dok se shodno ovakvoj kazni maksimum kažnjavanja određuje opštim maksimum koji može biti do dvadeset godina zatvora. Ukoliko je smrt pasivnog subjekta nastupila umišljajnom radnjom izvršioca, u tom slučaju se neće raditi o ovom kvalifikovanom obliku dela nasilja u porodici, već o krivičnom delu teškog ubistva (Stojanović&Delić, 2013). Posebni oblik nasilja u porodici za koji je propisano kumulativno kažnjavanje kazne zatvora od tri meseca i tri godine i novčane kazne čini ono lice koje prekrši mere zaštite nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona kojim se uređuju porodični odnosi.

Pitanje koje se nameće je da li postoji sticaj ukoliko je delo izvršeno prema više članova porodice (izuzev kod kvalifikatornog oblika iz stava 4 gde je nesporno da postoji sticaj). U sudskoj praksi preovladava stav, da iako je radnja preduzeta prema više članova porodice, postoji samo jedno krivično delo (dok bi kod drugih krivičnih dela postojao sticaj dela). Iako se radi o različitim pasivnim subjektima, u ovom slučaju se ne štite pojedinci kao takvi, već porodica i porodični odnosi, te s tim u vezi pojedinci, odnosno pasivni subjekti u porodici čine porodicu, a porodicu čini jedinstvo i zbog toga ne postoje više pasivnih subjekata, već jedan, bez obzira na to koliko ih kod ovog dela ima (Stojanović, 2014). Ukoliko je radnja preduzeta na takav način da ukazuje na prirodno jedinstvo dela, sticaj neće postojati. To se ne odnosi na kvalifikovani oblik iz stava 4, kada će uvek postojati sticaj (Stojanović, 2019).

Žene kao učinioci nasilja u porodici

Dugo godina su kroz istoriju krivičnog zakonodavstva i u kriminalisitičkoj praksi muskarci bili ti koji su bili isključivi učinioci krivičnog dela nasilja u porodici, te je kategorija učinioca bila i u pravosudnostatickoj praksi rezervisana za njih. Međutim, moderno vreme donelo i dručaciji način i sistem vrednosti, kao i ravnopravnostn među polovima. Tako su i žene dobijale ulogu učinioca i ovih krivičnih dela. U daljem tekstu rada biće analizirana dinamika izvršenja nasilja u porodici od strane žena, kao i njihov odnos zastupljenosti u odnosu na ukupan broj prijavljenih za nasilje u porodici kroz prikaz statističkih podataka u pravosudno statističkoj praksi kako bi se izveo zaključak o njihovoj zastupljenosti kao učinioca ovih dela (Bilteni Republičkog zavoda za statistiku: broj 603 za 2014. godinu (2015); broj 617 za 2015. godinu (2016); broj 629 za 2016. godinu (2017); broj 643 za 2017. godinu (2018); broj 653 za 2018. godinu (2019); broj 665 za 2019. godinu (2020); broj 667 za 2020. godinu (2021); broj 689 za 2021. godinu (2022); broj 702 za 2022. godinu (2023) i broj 714 za 2023. godinu (2024); Beograd: Republički zavod za statistiku).

Tabela 1. Prijavljene žene kao punoletni učinioci krivičnog dela nasilja u porodici u odnosu na ukupan broj prijavljenih učinioca krivičnog dela nasilja u porodici u Republici Srbiji u periodu 2014-2023. godine

Godine	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ukupan broj prijavljenih za nasilje u porodici	3642	5040	7244	7795	7916	7308	5932	5663	5531	5015
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Broj prijavljenih žena za nasilje u porodici	347	478	820	898	951	874	678	689	712	596
	9%	9%	11%	11%	12%	12%	11%	12%	13%	12%

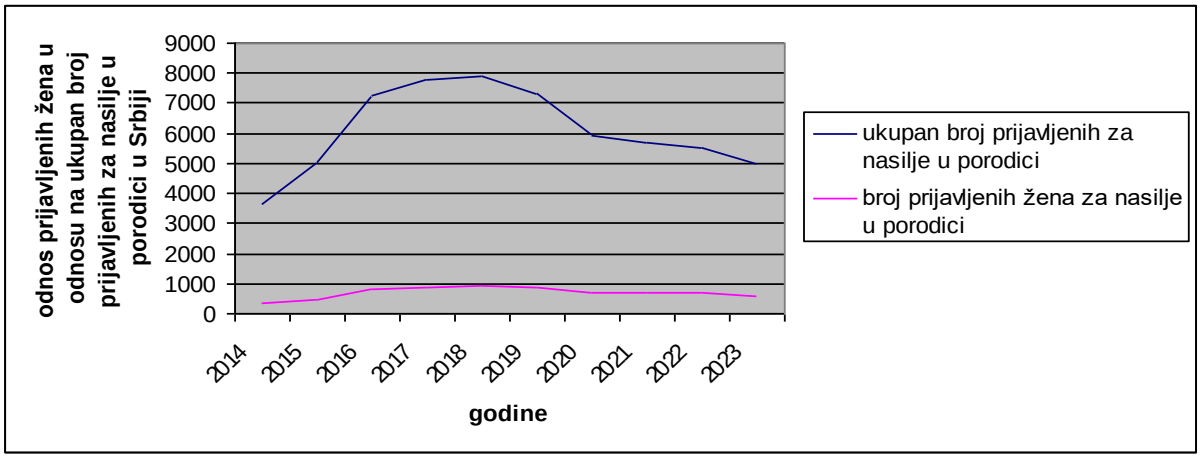

Grafikon 1. Odnos broja prijavljenih žena i ukupnog broja prijavljenih za nasilje u porodici u Republici Srbiji za period 2014-2023. godine

Žene se kao učinioci nasilja u porodici, na prvi pogled, javljaju u vrlo malom procentu i to u anliziranim godinama od 9% do 13% u odnosu na ukupan broj prijaljenih za ovo delo. Ipak, ne možemo reći da se radi o zanemarljivom broju, imajući u vidu da se radi o ženama kao nežnijem polu, sa jedne strane, dok se sa druge strane javljaju kao učinioci nasilja u porodici. Najmanji broj zastupljenih žena kao učinioca nasilja u porodici u odnosu na ukupan broj prijavljenih učinioca za ovo delo je bio 2014. i 2015. godine i to svega 9%, dok je od 2016. do 2023. godine taj proenat bio oko 11% i 12%, te najveći 2022. godine i to 13%.

Tabela 2. Osuđene žene za nasilje u porodici u odnosu na broj prijavljenih žena za delo nasilja u porodici u u Republici Srbiji u periodu 2014-2023. godine

Godine	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Broj prijavljenih žena za nasilje u porodici	347	478	820	898	951	874	678	689	712	596
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Broj osuđenih žena za nasilje u porodici	98	81	100	133	187	184	151	174	147	150
	28%	17%	12%	15%	20%	21%	22%	25%	21%	25%

Imajući u vidu da nisu svi postupci okoncani iste godine kada su i prijavljeni učinici dela nasilja u porodici, autor je želeo da prikaže okvirno stanje odnosa osuđenih žena u odnosu na prijavljene žene za nasilje u porodici, posebno što je broj prijavljenih žena bio skoro sličan u svim analiziranim godina. U procentualnom smislu, broj osuđenih žena u odnosu na broj prijavljenih žena za nasilje u porodici je bio najmanji 2016. godine i to svega 12%, dok je bio najveći 2014. godine kada je cak 28% prijavljenih žena osuđeno za nasilje u porodici. Od 2018. do 2023. godine je procentualno od 20% do 25% žena bilo osuđeno za nasilje u porodici od broja prijavljenih žena za ovo delo, dok je 2017. godine bilo manji broj i to 15%, kao i 2015. godine gde je iznosio 17%.

Žene kao žrtve nasilja u porodici

Iako moderni trendovi ukazuju i na zastupljenost žena kao učinioca krivičnog dela nasilja u porodici, one se kao nežnija bića, ipak, najčešće javljaju u ulozi žrtve kada se radi o ovom krivičnom delu. U narednom tekstu rada biće analizirana dinamika izvršenja nasilja u porodici učinjena prema ženama. Imajući u vidu da se statistički podaci koji se odnose na žene kao žrtve nasilja u porodici odnose na

broj osuđenih lica koji je je uvek manji u odnosu na broj prijavljenih, narednu analizu možemo komparativno posmatrati sa podacima iz tabela broj 2. koja se odnosi na osuđene žene za nasilje u porodici, te možemo adekvatnije sagledati odnos osuđenih žena za ovo delo, kao i broj žena koje su žrtve ovog dela za koje su učinioci pravnosnažno osuđeni.

Tabela 3. Žene oštećene (žrtve) nasilja u porodici u odnosu na ukupan broj oštećenih (žrtava) nasilja u porodici u Republici Srbiji u periodu 2014-2023. godine

Godine	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Žene kao žrtve nasilja u porodici	1319	1351	1643	2132	2418	2161	1816	1654	1550	1577
	78%	75%	77%	77%	80%	79%	80%	76%	79%	77%
Ukupan broj žrtava nasilja u porodici	1697	1790	2125	2768	3033	2734	2269	2189	1952	2037
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Ukoliko analiziramo prethodnu tabelu, možemo da konstatujemo da je situacija znatno drugačija kada se radi o ženama koje su žrve krivičnog dela nasilja u porodici u odnosu na kategoriju žena učinioca ovog dela. Žene značajno dominiraju kao žrtve nasilja u porodici u odnosu na ukupan broj žrtava nasilja u porodi u čijoj kategoriji se ubrajaju muškarci, deca i ostali članovi porodice. U svim analiziranim godinama žena se kao žrtve nasilja u porodici javljaju od 75% do 80% što je izuzetno visoka zastpuljenost kada se radi o žrtvama ovog dela u odnosu na ostale žrtve nasilja u porodici. Najveći broj je bio 2018. i 2020. godine kada je 80% žena bilo žrtve nasilja u porodici, dok je u ostalim godina taj procenat bio od 75% do 79%.

Zaključak

Moderno doba prati i moderan razvoj društva, društvenih odnosa, ali i drugačiju ulogu žene. Od ranijih vremena i njene istorijske uloge u porodičnim zajednicama gde je vladao matrijarhat do savremenih porodica, u kojima se, na žalost, žene pojavljuju i kao učinioci brojnih krivičnih dela, a na iznenadjenje teorije i prakse i kao učinioci krivičnog dela nasilja u porodici.

Nasilje u porodici je kao krivično delo u Republici Srbiji inkriminisano od 2002. godine, najpre u starom Krivičnom zakonu, a potom od 2005. godine i u pozitivnom Krivičnom zakoniku (čija je primena otpočela 2006. godine), u grupi krivičnih dela protiv braka i porodice, u članu 194. Iako je Republika Srbija prihvatila međunarodne standarde i stala u red država koja se na efikasan način bori protiv nasilja u porodici, te pored mnogih međunarodnih akata koje je prihvatala, 2016. godine donela i Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (čija je primena otpočela juna 2017. godine), a svrha da se spreči da do nasilja u porodici dođe, te i unapredila konceptualne norme ovog dela, statistički podaci ukazuju da je ovo delo i dalje zastupljeno u krivičnopravnoj i kriminalističkoj praksi.

Autor je imao za cilj da u radu prikaže položaj žena u odnosu na ovo krivično delo kako kao njegovi izvršioci, tako i kao njegove žrtve. Prva pomisao kada se radi o ovom krivičnom delu je ta da su žene isključive žrtve ovog krivičnog dela. Neminovno, one se najčešće i javljaju kao žrtve nasilja u porodici, što je u tekstu rada i analizirnao i to u čak 75-80% slučajeva u odnosu na ukupan broj žrtava nasilja u porodici u čiju kategoriju se svrstavaju svi članovi porodice.

Ipak, žene se u modernom dobu javljaju i kao učinioci krivičnog dela nasilja u porodici, te su se tako od 2014. do 2023. godine javile u čak od 9-13% slučajeva kao izvršioci ovog dela. U daljim postupcima koji su vodjeni od 12-28% žena je bilo osuđeno za nasilje u porodici u odnosu na broj prijavljenih žena za isto ovo delo.

Nasilje u porodici je krivično delo izuzetno tesko jer se njegovim izvršenjem pogađaju najveće društvene vrednosti, a to su porodica i odnosi u porodi koji trebaju biti najzaštićeniji. Svaki učinilac ovog dela nije izvršio samo krivično delo, već je akt nasilja uputio prema vrednostima koje treba najviše negovati i prema članovima sa kojima deli život i zajednicu, a to je porodica. Žene kao takve

trebaju zadržati svoju ulogu žene i nositi je ispravnim vrednostima, čak i u modernom dobu. Savremen život nosi i veliku odgovornost žene, ali i nedopustivu ulogu da se jave kao izvršioci krivičnog dela nasilja u porodici. O položaju žrtve žena kao nasilja u porodici je i pored mnogobrojnih zakonskih normi, uvek potrebno govoriti, kako bi se ovaj broj smanjio, ali i njegova tamna brojka. Kao društvo smo uspeli da se uhvatimo u koštac sa ovim problemom. Neophodno je i dalje nastaviti, upravo iz razloga kako bi unapredili položaj žena u porodici, a samim tim i u samom društvu, a porodicu stavili na ono mesto na koje i pripada, na pijedestalu društva i društvenih odnosa.

Literatura

1. Punoletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude; Bilteni Republičkog zavoda za statistiku: broj 603 za 2014. godinu (2015); broj 617 za 2015. godinu (2016); broj 629 za 2016. godinu (2017); broj 643 za 2017. godinu (2018); broj 653 za 2018. godinu (2019); broj 665 za 2019. godinu (2020); broj 667 za 2020. godinu (2021); broj 689 za 2021. godinu (2022); broj 702 za 2022. godinu (2023) i broj 714 za 2023. godinu (2024); Beograd: Republički zavod za statistiku.
2. Banović, B., Turanjanin, V. & Voštinić, M. (2014). Nasilje u porodici – krivičnopravni i krivičnoprocesni aspekti. Zbornik radova, *Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije*, tom 1, Tara, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, Fondacija „Hans Zajdel".
3. Gajić, G. (2011). Osnovne karakteristike nasilničkog kriminaliteta i njegovih učinilaca. Zbornik radova, *Nasilnički kriminalitet – etiologija, fenomenologija i suzbijanje*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
4. Đurđić, V., & Jovašević, D. (2010). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Nomos.
5. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, „*Službeni glasnik Republike Srbije*", broj 94/16 i 10/23.
6. Jovašević, D. (2010). *Krivično pravo, opšti deo*. Beograd: Nomos.
7. Jovašević, D. (2014). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Dosije.
8. Krivični zakonik, *"Službeni glasnik RS"*, broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19 i 94/24.
9. Lazarević, Lj. (2000). *Krivično pravo–posebni deo*.Beograd:savremena administracija.
10. Macanović, N. (2017). Od djeteta do delinkventa. Zbornik radova. *Društvene devijacije – anomija društva i posledice*. Br. 2. Banja Luka: Centar modernih znanja.
11. Nikolić, G. (2020). Maloletnici kao izvršioci krivičnog dela nasilja u porodici. Zbornik radova. *Porodica i savremeno društvo- izazovi i perspektive*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
12. Nikolić, G. (2015). Nasilje u porodici u Republici Srbiji. Zbornik radova. *Naučne aktuelnosti*. Banja Luka: Primaprom Banja Luka, Visoka medjunarodna skola Cazin.
13. Porodični zakon, *"Službeni glasnik RS"*, broj 18/2005, 72/2011 i 6/2015.
14. Stojanović, Z., & Delic, N. (2013). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Pravna knjiga.
15. Stojanović, Z. (2014). *Krivično pravo, opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
16. Stojanović, Z. (2019). *Komentar Krivičnog zakonika: prema stanju Krivičnog zakonika od 1. decembra 2019. godine i prema stanju zakonodavstva od 21.maja 2019. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
17. Škulić, M. (2014). Nasilje u porodici: neki problemi zakonske inkriminacije i sudske prakse. Zbornik radova, *Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije*, tom 1, Tara, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, Fondacija „Hans Zajdel".

WOMEN AS PERPETRATORS AND VICTIMS CRIMINAL OFFENSE OF FAMILY VIOLENCE

Gordana Nikolić LL.D.,
research associate
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

Abstract: *With the modernization of social life, the role of women changed their importance in many social spheres and segments, especially in the family, from their diminished and subordinate role to the socially equal and modern one they have today. The family was and remains a sensitive area of existence, bearing in mind that it is the basic basis of living in which love, respect and safety should take place, but unfortunately many dysfunctions occur that affect its survival. As one of those is the criminal offense of domestic violence. The first thought that arises when it comes to this criminal act is that it is committed only by men. However, modern life has also brought new trends, namely that women appear as the perpetrators of this act. In the paper, the author deals with this very topic, a brief review of the crime of domestic violence in the Republic of Serbia, and then an analysis of the position of women as perpetrators and victims of the crime of domestic violence in the past ten years using statistical methods in judicial practice. Based on that, the author draws a conclusion about the dynamics of representation of women as perpetrators and victims of domestic violence.*

Keywords: *women, domestic violence, perpetrators, victims, crime.*

Pregledni naučni rad
UDK:316.42:343.9
DOI:10.7251/ZCMZ0125074P

PROCENA RIZIKA RECIDIVIZMA OSUĐENIH ŽENA

Dr Vera Petrović[41], docent
Msr Dragica Bogetić, asistent
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, Srbija

Apstrakt: *Zatvorski sistem, čiji je osnovni cilj rehabilitacija i reintegracija osuđenih lica u društvenu zajednicu je, uvažavajući iskustva iz prakse i empirijske dokaze, u velikoj meri napredovao. Međutim, usled niske zastupljenosti žena u broju svih osuđenih lica koja se nalaze u zatvoru, zapaža se da u svim aspektima zatvorskog života i penalnog tretmana one neretko bivaju diskriminisane. U tom smislu, posebno je važno obratiti pažnju na faktore rizika recidivizma koji su karakteristični za osuđene žene, a koji nisu inkorporirani u rodno neutralne instrumente procene rizika, koji se u penalnoj praksi najčešće koriste. Cilj ovog rada je da se ukaže na specifične potrebe osuđenih žena i na neophodnost validacije instrumenata procene, koji su dizajnirani na uzorcima muškaraca, a primenjuju se na ženskoj osuđeničkoj populaciji. U radu je prikazana zastupljenost žena u ukupnom broju svih osuđenih lica, kao i podaci o njihovom recidivizmu. Dalje se u radu razmatraju faktori rizika recidivizma koji su karakteristični za osuđene žene. Posebna pažnja je usmerena na procenu rizika recidivizma osuđenih žena, te je ukazano na prednosti i nedostatke rodno neutralnog i rodno responzivnog pristupa. Saznanja o efektima instrumenata za procenu rizika recidivizma predstavljena su kroz prikaz nalaza istraživanja, te je utvrđeno da postoje nekonzistentni rezultati po pitanju njihove prediktivne validnosti kada se primenjuju prema osuđenim ženama. Na osnovu kritičkog razmatranja dobijenih nalaza i stanja u Republici Srbiji, date su preporuke za unapređenje prakse procene rizika recidivizma osuđenih žena.*

Ključne reči*: zatvor, žene, procena rizika, faktori rizika recidivizma.*

Uvod

Izricanje i izvršenje zatvorske kazne za cilj ima rehabilitaciju i reintegraciju osuđenih lica u društvenu zajednicu. Kako bi navedeni cilj mogao da se ostvari, važno je da svako postupanje u zatvoru bude u skladu sa individualnim karakteristikama, odnosno procenjenim rizicima, kapacitetima i potrebama konkretnog osuđenog lica. U tom smislu je penalna praksa u velikoj meri napredovala, kako na svetskom nivou, tako i u Republici Srbiji. Međutim, i dalje postoje određeni problemi na koje je potrebno ukazati. Kada govorimo o zatvorskom sistemu, ne možemo a da ne spomenemo probleme sa kojima se suočavaju osuđene žene. Petrović i Jovanić (2019) navode da problemi osuđenih žena proizlaze iz njihove niske zastupljenosti u zatvorskoj populaciji, usled čega i njihove karakteristike iz kojih proizlaze specifične potrebe za tretmanom često bivaju zanemarene.

Na probleme sa kojima se susreću žene u penalnom sistemu ukazuje i Evropski komitet za sprečavanje mučenja, neljudskog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (2018). U navedenom izveštaju (2018) se navodi da žene u zatvoru imaju određene specifične potrebe, ali da su te potrebe, zbog njihove niske zastupljenosti, često zanemarene. Osuđene žene, za razliku od muškaraca, značajno češće su izložene fizičkom, psihičkom i seksualnom nasilju, te postoje razlike u potrebama koje se tiču njihove zdravstvene zaštite, kao i brige o deci. Na kraju, ne treba zanemariti i sve probleme sa kojima se osuđene žene suočavaju nakon otpusta. Stoga, Ćopić i saradnici (2012, str. 46) navode da „žene

[41] verapetrovic0101@gmail.com

imaju posebne potrebe i zahteve u odnosu na mušku zatvoreničku populaciju, pa i način postupanja prema njima treba da bude rodno senzitivan."

Kako bi se ostvario rodno senzitivan pristup ka osuđenim ženama, jedan od prvih koraka jeste da se u zatvorskom sistemu koriste procene rizika recidivizma koje uvažavaju njihove specifične potrebe. Kako je procena rizika recidivizma ključna za koncipiranje tretmana osuđenih, te usled činjenice da se osuđene žene i muškarci razlikuju u pojedinim faktorima rizika (Petrović, 2024), ističe se značaj uvažavanja rodno specifičnih faktora rizika u penalnoj praksi. Upravo iz tog razloga, cilj ovog rada je da se ukaže na specifične potrebe osuđenih žena i na neophodnost validacije instrumenata procene koji su dizajnirani na uzorcima muškaraca, a primenjuju se na populaciji osuđenih žena. Dodatno, u skladu sa navedenim ciljem, neophodno je razmotriti potrebe za uvođenjem rodno senzitivnih instrumenata, odnosno uvođenjem rodno senzitivnih pitanja u već postojeće instrumente.

Žene u zatvoru

Na svetskom nivou, iz godine u godinu, beleži se relativno niska zastupljenost žena u zatvorskom sistemu. Prema poslednjim dostupnim podacima (World Population Reviev, 2024) u svega 15 zemalja udeo žena u zatvorima, u ukupnoj osuđeničkoj populaciji, prelazi 10,0%, te se najviša zastupljenost žena u zatvoru u odnosu na ukupnu zatvorsku populaciju beleži u Hong Kongu (19,7%). U deset zemalja koje imaju najviše ljudi u zatvorima procenat osuđenih žena kreće se od 3,1% (Iran) do 11,6% (Tajland). U Sjedinjenim Američkim Državama (u nastavku: SAD), koje imaju najveći broj osuđenika (1.767.200), beleži se učešće žena u zatvorskoj populaciji od 8,8%. Posmatrano za Republiku Srbiju, poslednji dostupni podaci pokazuju da se u zatvorima nalazi 10.787 lica, od čega je 4,1% žena (World Population Reviev, 2024). Stevanović i saradnici (2025) navode da Srbija ima niži udeo žena u zatvorskoj populaciji od Evropskog proseka, ali da se i pored toga u našoj zemlji uočava rast broja žena u zatvoru i pritvoru. Isti trend se uočava i širom sveta, te autori (Stevanović i sar., 2025) ističu da broj žena u zatvorima raste brže od broja muškaraca.

Porast broja zatvorenica širom sveta povezan je sa porastom broja žena koje vrše krivična dela. Konkretno, u SAD, hapšenja žena su povećana za 41,0% u periodu od 1980. do 2019. godine, dok je u 2019. godini bilo 12,0% više zatvaranja žena u odnosu na 2010. godinu. Dodatno, u periodu od 1980. do 2019. godine je stopa hapšenja žena za nasilna krivična dela porasla za 63,0%, a za krivična dela vezana za droge za 317,0% (Council on Criminal Justice, 2024). Takođe, nailazimo i na podatak da je u SAD 2012. godine zastupljenost žena u ukupnom broju svih otpuštenih lica iz zatvora iznosila 11,0%, od čega se 69,0% nalazilo u zatvoru zbog krivičnih dela u vezi sa drogom ili imovinom (u poređenju sa 52,0% muškaraca). Žene su u znatno manjem procentu (17,0%) bile u zatvoru zbog nasilnih krivičnih dela u odnosu na muškarce (29,0%) (Durose & Antenangeli, 2021).

Kada je u pitanju recidivizam, podaci iz SAD u petogodišnjem periodu praćenja (od 2012. do 2017. godine) ukazuju da je recidiviralo 63,0% žena i 72,0% muškaraca (Council on Criminal Justice, 2024). U Republici Srbiji je takođe zabeleženo da žene, u poređenju sa muškarcima, značajno ređe recidiviraju (Simeunović-Patić, 2016). U istraživanju Stevanović i saradnici (2025) dolaze do nalaza da je 33,3% osuđenica učinilo krivičnopravni i 18,0% penološki recidivizam. Međutim, iako žene čine manji deo zatvorske populacije i udeo recidivista, kako je rasla populacija zatvorenica, rastao je i recidivizam osuđenih žena (De Rooy et al., 2019). Imajući u vidu napred predočene podatke, važno je detektovati koji faktori leže u osnovi kriminaliteta i recidivizma žena, te u skladu sa dobijenim saznanjima koncipirati adekvatne korektivne intervencije.

Prikazani podaci jesu glavni razlog zašto je zatvorski sistem prevashodno dizajniran i usmeren na potrebe muške osuđeničke populacije. Na problem postupanja sa osuđenim ženama u dominantno muškom okruženju se ukazivalo kroz ranije radove. Tako, Nikolić-Ristanović (1995) navodi da nije retka situacija smeštaja osuđenih žena unutar zidina, te da postoje mere kontrole i obezbeđenja koje su nesrazmerne njihovoj društvenoj opasnosti. Situacija nije ništa bolja ni u aktuelnom vremenu, te se i dalje ukazuje na prisustvo izolacije, marginalizacije i diskriminacije osuđenih žena, kako za vreme izvršenja zatvorske kazne, tako i nakon otpusta (Watt et al, 2018). Ovaj problem je prepoznat i na njega je ukazano i kroz Pravila Ujedinjenih nacija o postupanju sa zatvorenicama i izvršenju nekustodijalnih mera prema ženama izvršiteljkama krivičnih dela, te se navodi da se u zatvorima zanemaruju specifične potrebe žena (Ćopić i Šaćiri, 2012). Dodatno se ističe da pojedine osuđene žene duži vremenski period borave u nepotrebno restriktivnom režimu, ali i da ne postoje zatvori

maksimalne bezbednosti za njih (Evropski komitet za sprečavanje mučenja, neljudskog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, 2018; Rodríguez et al., 2019).

Problem prostornih kapaciteta i diskriminacije osuđenih žena evidentno je prisutan u Republici Srbiji. Dok Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (2019) propisuje da osuđeni muškarci mogu zatvorsku kaznu izvršavati u otvorenim, poluotvorenim, zatvorenim i ustanovama zatvorenog tipa sa posebnim obezbeđenjem, koje su distribuirane po celoj državi, situacija je znatno nepovoljnija kada su u pitanju osuđene žene. U našoj državi žene nisu klasifikovane kao osuđeni muškarci, te sve osuđene žene kaznu zatvora izvršavaju u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu, koji je ustanova poluotvorenog tipa. Upravo iz tog razloga, mnoge žene kaznu zatvora izvršavaju daleko od mesta prebivališta odnosno boravišta, što otežava posete porodice i dece. Ovakva situacija ostavlja negativne posledice i probleme posebno u kontekstu prilagođavanja zatvorskim uslovima (Kovčo Vukadin & Mihoci, 2010). U kontekstu navedenih podataka važno je istaći da je na primer u zatvorima u SAD 2016. godine bilo 58,0% žena koje imaju maloletnu decu (u poređenju sa 47,0% muškaraca) (Council on Criminal Justice, 2024), te da je paralelno sa povećanjem broja žena u zatvorima došlo i do povećanja broja dece čije se majke nalaze na izvršenju zatvorske kazne (Knežević, 2014). U nedavno realizovanom istraživanju u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu (Stevanović i sar., 2025) je utvrđeno da su 68,9% osuđenica majke, koje najčešće imaju dvoje dece (27,8%).

Faktori rizika recidivizma osuđenih žena

Stevanović i saradnici (2025) ističu da žene u zatvorima imaju specifične potrebe koje se odnose na zdravlje, materinstvo, prethodno iskustvo viktimizacije i socijalne kontakte i podršku. U inostranoj literaturi (De Vogel et al., 2019; Gower et al., 2020; Scanlan et al., 2020; Van Voorhis et al., 2010; Wanamaker & Brown, 2022; Wolf et al., 2023) se takođe ističe značaj rodno responzivnih potreba, kao što su viktimizacija i zlostavljanje, problemi u odnosima sa drugima, mentalno zdravlje, upotreba supstanci, samoefikasnost, siromaštvo, rana trudnoća, prostitucija, pitanja koja se tiču roditeljstva i mnoga druga.

Jedan od značajnih faktora koji se može izdvojiti kroz literaturu, a koji se dovodi u vezi sa kriminalitetom žena jeste zlostavljanje. Na primer, rezultati studija (Trauffer & Widom, 2017; Widom & Osborn, 2021) ukazuju da zlostavljanje u detinjstvu povećava verovatnoću hapšenja žena kako za nasilna tako i za nenasilna krivična dela. Da je zlostavljanje u detinjstvu značajan faktor ukazuje i Makarios (Makarios, 2007). Autor (Makarios, 2007) je došao do nalaza da postoji veća verovatnoća da će zlostavljana deca biti uhapšena u odraslom dobu zbog nasilja, ali da navedeni faktor ima veći uticaj kod žena u odnosu na muškarce. Dodatno, zlostavljanje u detinjstvu je značajan faktor jer može uticati na sklonost ka upotrebi alkohola ili droga u odrasloj dobi, te dovesti do razvoja emocionalnih problema koji doprinose kriminalnom ponašanju (Lowenkamp et al., 2001).

Pored zlostavljanja u detinjstvu, kao značajan faktor se izdvaja i rodno nasilje. U literaturi (Radulović, 2019) se navodi značaj izučavanja prethodne viktimizacije, te se apostrofira da nasilje u partnerskim odnosima može biti faktor koji dovodi do kriminaliteta žena.

Kada se govori o ženama koje se nalaze u zatvoru mora se posebna pažnja obratiti na njihovo mentalno zdravlje. Pojedini autori navode da je kod žena detektovana značajno viša prevalenca hroničnih medicinskih i psihijatrijskih problema u odnosu na osuđene muškarce (Sered & Norton-Hawk, 2013), što se povezuje sa značajno više traumatskih događaja u prošlosti (Ahmed et al., 2016). U jednoj studiji (Sered & Norton-Hawk, 2013) je ustanovljeno da je 98,0% žena koje se nalaze u zatvoru imalo prethodno iskustvo traume, koje je u 71,0% posledica nasilja od strane intimnog partnera.

Iako se nedvosmisleno upućuje na pojedine faktore rizika koji se razlikuju kod osuđenih žena i muškaraca, ne treba zanemariti i činjenicu da se određeni isti faktori mogu uočiti u celokupnoj osuđeničkoj populaciji. Faktori rizika recidivizma koji su karakteristični i za osuđene muškarce i žene su na primer nizak obrazovni status, nezaposlenost pre dolaska na izvršenje zatvorske kazne, problemi sa psihoaktivnim supstancama i problemi u porodičnom funkcionisanju (Hornsveld et al., 2018). Ipak, treba imati u vidu da navedeni faktori mogu imati različit značaj za osuđene muškarce i žene, te ih u kontekstu procene rizika recidivizma na taj način treba i sagledavati. Drugim rečima, može se desiti da su isti faktori rizika značajni i za muškarce i žene, ali da se njihova prediktivna validnost za ove dve grupe osuđenih razlikuje.

Osuđene žene i procena rizika recidivizma

Procena rizika recidivizma je prvi i glavni korak u tretmanu osuđenih lica. Kako Petrović i Jovanić (2019) navode adekvatna procena rizika je od suštinske važnosti jer pruža smernice za upravljanje rizikom i koncipiranje korektivnog tretmana. Istorijski gledano, procena rizika recidivizma se razvijala od nestrukturirane kliničke procene do korišćenja instrumenata kojima se procenjuju statički i dinamički faktori rizika i koji omogućavaju izradu planova upravljanja rizikom (Gower et al., 2020). U skladu sa navedenim napretkom, danas je najuticajniji model koji usmerava korektivne intervencije Model rizika, potreba i responzivnosti (*Risk, Need and Responzivity* – RNR) (Grenier et al., 2015). Kroz ovaj model se dolazi do saznanja prema kome treba sprovoditi korektivne intervencije, na koje kriminogene potrebe treba usmeriti intervencije i na koji način treba sprovesti tretman, kako bi se povećala njegova efektivnost (Bäckström et al., 2022). Dodatno se navodi da najkorisniji instrumenti procene uvažavaju RNR principe (Administrative Office of the US Courts, 2018).

Instrumenti koji se danas koriste u penalnoj praksi procenjuju teorijski i empirijski potvrđene faktore rizika koji su povezani sa kriminalnim ponašanjem, na osnovu čega se osoba svrstava u određenu kategoriju rizika. Međutim, i pored velikog napretka u procesu procene osuđenih lica, i dalje je teško doći do tačne procene, te postići zadovoljavajuće predviđanje za sve podgrupe prestupnika (Scanlan et al., 2020). Navedenu tvrdnju potkrepljuju rezultati mnogobrojnih istraživanja kojima je pokazano da mali broj instrumenata procene ima prediktivnu validnost koja je viša od prihvatljive (Petrović, 2024).

Kada govorimo o instrumentima procene rizika recidivizma u kontekstu osuđenih žena svi instrumenti se mogu podeliti u tri grupe. Na prvom mestu su rodno neutralni instrumenti, koji se primenjuju na celokupnu populaciju prestupnika. Primer jednog rodno neutralnog instrumenta je Inventar nivoa usluga – revidirana verzija (*The Level of Service Inventory – Revised* – LSI-R) (Wellsey Centers for Women, 2012). Navedenim instrumentom se procenjuju različiti statički i dinamički faktori rizika koji su razvrstani u deset podskala (npr. kriminalna istorija, obrazovanje i zapošljavanje, finansije, alkohol i droga) (Flores et al., 2006; Van Ginneken, 2019). Iako su u pojedinim studijama rodno neutralni instrumenti dobili empirijsku podršku, za njih se navodi da tačnost predviđanja ishoda može biti adekvatna za muškarce, ali da je verovatnoća njihove tačnosti znatno niža kada su u pitanju osuđene žene. Dodatno se ističe da rezultati koji se tiču osuđenih žena verovatnije ukazuju na njihove više potrebe za tretmanom i mogućnost samopovređivanja nego na opasnost koju one predstavljaju za druge osobe, odnosno za zajednicu u celini (Wellsey Centers for Women, 2012).

Rodno responzivni instrumenti predstavljaju sisteme procene u kojima postoje određena prilagođavanja za žene. Primer takvog instrumenta je Instrument za procenu rizika u Ohaju (*Ohio Risk Assessment Tool* – ORAS) (Wellsey Centers for Women, 2012). ORAS predstavlja dinamički sistem kojim se omogućava procena pojedinca u različitim sistemima krivičnog pravosuđa. Tako se na primer u okviru ORAS sistema procene nalaze sledeći instrumenti: Instrument za procenu u pretkrivičnoj fazi (*The Pretrial Assessment Tool* – PAT), Instrument za praćenje osuđenih u zajednici (*The Community Supervision Tool* – CST) i Instrument za procenu pri prijemu u zatvor (*The Prison Intake Tool* – PIT). U zavisnosti od sistema procene koji se koristi detektuju se određeni statički i dinamički faktori rizika koji su razvrstani po domenima (npr. kriminalna istorija, upotreba supstanci, zaposlenje, finansije). Specifičnost ORAS instrumenata leži u različitim graničnim vrednostima za kategorije rizika za muškarce i žene. Na primer u PIT sistemu procene, osuđeni muškarci se razvrstavaju u četiri kategorije rizika: nizak (do osam poena), umeren (od devet do 16 poena), visok (od 17 do 24 poena) i veoma visok (preko 25 poena) rizik recidivizma. S druge strane, kada se PIT instrument primenjuje prema ženama one se razvrstavaju u tri kategorije rizika, sa sledećim graničnim vrednostima: nizak (do 12 poena), umeren (od 13 do 18 poena) i visok (preko 19 poena) rizik recidivizma (Latessa et al., 2009).

Na kraju, postoje i instrumenti koji su isključivo usmereni na žene i zasnovani su na njihovim životnim okolnostima koje ih razlikuju od osuđenih muškaraca. Primer je Instrument za procenu rizika i potreba osuđenih žena (*Women's Risk Needs Assessment* – WRNA) (Wellsey Centers for Women, 2012). Navedenim instrumentom se procenjuju rizične oblasti koje su rodno neutralne (npr. kriminalna istorija, antisocijalni stavovi, antisocijalni prijatelji) i rodno specifične (npr. prethodno fizičko ili seksualno zlostavljanje u detinjstvu ili odraslom dobu, istorija mentalnih bolesti, trenutni simptomi

depresije/anksioznosti, psihoze i posttraumatski stresni poremećaj, roditeljski stres). Instrumentom se procenjuju i određene snage (npr. podrška porodice, samoefikasnost, stabilnost odnosa) (Trejbalová & Salisbury, 2020).

Kako su instrumenti procene rizika recidivizma prevashodno dizajnirani i testirani na muškoj osuđeničkoj populaciji, neretko se postavlja pitanje njihove prediktivne validnosti kada se primene prema osuđenim ženama. Kroz sveobuhvatnu literaturu kojom se analiziraju savremeni instrumenti procene mogu se pronaći stavovi koji podržavaju, ali i osporavaju i rodno neutralan i rodno senzitivan pristup.

Rodno neutralan pristup se zasniva na pretpostavci da postoje sličnosti između osuđenih muškaraca i žena. Upravo te sličnosti u pojedinim karakteristikama opravdavaju korišćenje istih instrumenata procene rizika recidivizma. Tako se u literaturi navodi da centralnih osam faktora rizika jednako dobro predviđaju recidivizam muškaraca i žena (Yesberg et al., 2015). Ti faktori su: antisocijalni obrazac ličnosti, antisocijalni stavovi, antisocijalni prijatelji, upotreba supstanci, neadekvatni porodični i bračni odnosi, nedostatak uključenosti u prosocijalne rekreativne i slobodnovremenske aktivnosti, neuspeh u školi/poslu i istorija antisocijalnog ponašanja (Andrews et al, 1990). Autori (Scanlan et al., 2020) navode da empirijska podrška rodno neutralnoj perspektivi procene rizika dolazi iz istraživanja kojima je utvrđeno da instrumenti koji su prvobitno razvijeni za upotrebu kod muškarca predviđaju i recidivizam žena. S druge strane, glavna kritika ovih instrumenata je zanemarivanje faktora rizika koji su relevantni za osuđene žene i neuvažavanje konteksta u kome žene vrše krivična dela (De Vogel et al., 2019; Holtfreter & Cupp, 2007; Klein Haneveld et al., 2022; Rossdale et al., 2020; Scanlan et al., 2020). Kako se u literaturi ističe da su žene značajno više od muškaraca pogođene životnim događajima kao što su zlostavljanje, zanemarivanje i siromaštvo (Holtfreter & Cupp, 2007), da ređe čine krivična dela, te da kod njih postoji manja verovatnoća za recidivizam (Austin, 2006; Giguère et al., 2021; Pinheiro et al., 2021), može se postaviti pitanje da li inkorporiranje ovih okolnosti u instrumente procene može poboljšati predviđanje recidivizma kod osuđenih žena. Dodatno, treba imati u vidu i činjenicu da se rodno neutralni instrumenti razvijaju na uzorcima osuđenih muškaraca, nakon čega se testiraju na ženama, stoga ostaje pitanje da li bismo imali iste instrumente procene da su oni razvijeni na uzorcima žena, a nakon toga testirani na muškarcima (Yesberg et al., 2015). Situacija da se instrumenti procene rizika recidivizma razvijaju na uzorcima osuđenih muškaraca ne iznenađuje ukoliko imamo u vidu činjenicu da su za razvoj instrumenata procene potrebni veliki reprezentativni uzorci i velika finansijska ulaganja (Desmarais et al., 2016). Kejsi i saradnici (Casey et al., 2014) navode da primena rodno neutralnih instrumenata može rezultirati pogrešnom klasifikacijom osuđenih žena. Upravo ta pogrešna klasifikacija dalje vodi ka neadekvatnom koncipiranju tretmana, što potencijalno može umanjiti efekte korektivno rehabilitacionog rada i povećati verovatnoću recidivizma nakon otpusta (Petrović i Jovanić, 2019).

Zagovornici rodno specifičnog pristupa tvrde da instrumenti razvijeni na muškarcima ne mogu biti generalizovani na žene, upravo iz razloga što se muškarci i žene razlikuju u pojedinim rizičnim faktorima. Dodatno se navodi da primena rodno neutralnih instrumenata sa osuđenim ženama može dovesti do njihove klasifikacije u viši nivo rizika od onoga koji je realan (Yesberg et al., 2015). S druge strane, a uvažavajući činjenicu da žene vrše manje ozbiljna krivična dela, da značajno ređe koriste oružje, te da je njihova kriminalna istorija kraća, može doći i do procene rizika koji je niži u odnosu na rizik koji osuđena žena zapravo predstavlja (Davidson & Chesney-Lind, 2009). Oba tipa grešaka mogu naneti nesagledive posledice, jer je poznato da intervencije koje nisu usklađene sa procenjenim rizikom, mogu uticati na povećanje rizika recidivizma. Ne osporavajući činjenicu da centralnih osam faktora rizika imaju najjaču empirijsku podršku i za muškarce i za žene, uvođenje rodno specifičnih faktora (npr. istorija traume i problemi mentalnog zdravlja) može biti od posebnog značaja za procenu rizika recidivizma osuđenih žena. Upravo iz tog razloga se apostrofira (Wardrop et al., 2019) da se, prilikom procene rizika recidivizma osuđenih žena, u obzir moraju uzeti i rodno neutralni i rodno specifični faktori rizika.

Kada se analiziraju rezultati istraživanja prediktivne validnosti instrumenata procene rizika recidivizma na uzorcima osuđenih žena dolazi se do nekonzistentnih nalaza. Drugim rečima, nalazi pojedinih istraživanja idu u prilog rodno neutralnom pristupu u proceni rizika, dok ima i nalaza koji ukazuju da je prediktivna validnost bolja kod muškarca u odnosu na žene. Dodatno, pojedinim istraživanjima je ustanovljeno da su rodno neutralni instrumenti bolji prediktori recidivizma osuđenih žena.

O opravdanosti primene rodno neutralnih instrumenata govore nalazi istraživanja do kojih su došli Endruz i saradnici (Andrews et al., 2012). Konkretno, autori ističu da je svih osam domena (Kriminalna istorija, Obrazovanje/zapošljavanje, Porodica/brak, Slobodno vreme, Prijatelji, Prokriminalni stavovi/orijentacija, Problemi sa alkoholom/drogama i Asocijalni obrazac ličnosti) instrumenta Nivo usluga/Inventar za vođenje slučaja (*The Level of Service/Case Management Inventory* – LS/CMI) predviđalo recidivizam muškaraca i žena. Prediktivna validnost svih domena i ukupnog skora je bila viša za žene u odnosu na muškarce, ali je efekat pola bio značajan samo za domen kojim se procenjuje zloupotreba supstanci, kao i za ukupan skor rizika recidivizma. U još jednom istraživanju u kome je ispitivana prediktivna validnost LS/CMI instrumenta na uzorku žena, ustanovljeno je da je ukupan skor rizika značajno povezan sa generalnim i nasilnim recidivom (Rettinger & Andrews, 2010). Dodatno, rezultati istraživanja (Manchak et al., 2009) prediktivne validnosti LSI-R instrumenta ukazuju da on predviđa generalni recidivizam žena, te da prediktivna validnost instrumenta nije moderirana polom. Međutim, u ovom istraživanju je otkriveno da različite podskale predviđaju recidivizam muškaraca i žena. Konkretno, značajne podskale za muškarce su bile Kriminalna istorija, Finansije i Alkohol/droga. S druge strane, jedina značajna podskala za žene je bila Finansije (Manchak et al., 2009).

Analizirajući pojedine opšte i specijalizovane instrumente procene rizika recidivizma, autori (Dudeck et al., 2024) dolaze do nalaza da svi oni umereno značajno predviđaju generalni i nasilni recidivizam žena. U razmatranje su uzeti sledeći instrumenti procene: LSI-R, Kontrolna lista za psihopatiju – revidirana verzija (*Psychopathy Checklist – Revised* – PCL-R), Istorijsko-kliničko upravljanje rizikom-20, treća verzija (*Historical Clinical Risk Management-20, version 3* – HCR-20 v3), Vodič za procenu rizika od nasilja – revidirana verzija (*Violence Risk Appraisal Guide – Revised* – VRAG-R), Dodatni priručnik za žene (*Female Additional Manual* – FAM) koji se koristi kao dodatak uz HCR-20 v3. Interesantno je napomenuti da u ovom istraživanju nije došlo do boljeg predviđanja ni generalnog ni nasilnog recidivizma kada se FAM koristio kao dodatak uz HCR-20 v3 (Dudeck et al., 2024). To je značajan rezultat jer FAM predstavlja rodno osetljiv dodatak, kojim se ispituju pojedini rizični faktori koji su relevantni za žene (npr. mladalačka trudnoća, briga o deci, prostitucija) (De Vogel et al., 2019).

Da ne predviđaju svi instrumenti jednako dobro recidivizam žena i muškarca ukazuju rezultati studije (Desmarais & Singh, 2013) u kojoj je utvrđeno da pojedini instrumenti imaju istu prediktivnu validnost i za muškarce i žene, ali i da postoje instrumenti koji su bolji za predikciju recidivizma kod muškarca, odnosno kod žena. Konkretno kod tri instrumenta (Vodič za procenu statičkog rizika i potreba prestupnika (*Static Risk and Offender Needs Guide* – STRONG), Instrument za upravljanje osuđenima na alternativnim sankcijama (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions – COMPAS) i ORAS-PIT) nisu postojale razlike u prediktivnoj validnosti. S druge strane, tri instrumenta (Inventar nivoa usluga – revidirana skrining verzija (*The Level of Service Inventory-Revised: Screening Version* – LSI-R:SV), LSI-R i ORAS-CST) pokazuju bolju prediktivnu validnost za muškarce u odnosu na žene. Na kraju, dva instrumenta iz ORAS sistema procene pokazuju bolju prediktivnu validnost za žene u odnosu na muškarce. Ti instrumenti su: Instrument za praćenje i skrining osuđenih u zajednici (*Community Supervision Screening Tool* – CSST) i Instrument za procenu pri povratku u zajednicu (*Reentry Tool* – RT).

Ispitujući predikciju instrumenata procene rizika recidivizma na uzorku osuđenih žena, autori (De Vogel et al., 2019) dolaze do nalaza da je generalni recidivizam žena u trogodišnjem periodu praćenja značajno povezan sa rezultatima na sledećim instrumentima: FAM, HCR-20 v3, PCL-R, FAM u kombinaciji sa HCR-20 v3 i FAM finalna procena nenasilnog kriminalnog ponašanja. Dodatno, značajna povezanost je ustanovljena i između recidivizma i podskala određenih instrumenata procene (HCR-20 klinička skala, HCR-20 v3 istorijska i klinička skala, PCL-R interpersonalni segment i skala vulnerabilnosti Kratkoročne procene rizika i mogućnosti lečenja (*Short-Term Assessment of Risk and Treatability* – START)). Kada je u pitanju duži period praćenja (11,8 godina) kod svih instrumenata ili njihovih podskala kod kojih postoji značajna povezanost sa recidivizmom, ustanovljene su nešto niže prediktivne vrednosti, s tim da HCR-20 v3 istorijska skala, PCL-R interpersonalni segment i PCL-R ne predviđaju generalni recidivizam u dužem periodu praćenja. Situacija je znatno drugačija kada se procenjuje nasilni recidivizam, te jedino START skala vulnerabilnosti i HCR-20 v3 klinička skala značajno predviđaju recidivizam i to u periodu praćenja od 11,8 godina. Dodatno, rezultati studije (De Vogel & De Ruiter, 2005) u kojoj su analizirana dva

instrumenta procene, ukazuju na značajnu povezanost skora na HCR-20 instrumentu, njegovih podskala i konačne ocene rizika, kao i između skora na PCL-R instrumentu i faktora kojim se procenjuje hronično nestabilni i antisocijalni životni stil sa nasilnim recidivizmom kod muškarca. S druge strane, kada su u pitanju žene značajna povezanost je ustanovljena samo kod konačne ocene rizika na HCR-20 instrumentu. U drugim istraživanju (Schaap et al., 2009) u kome je takođe ispitivana prediktivna validnost HCR-20 i PCL-R instrumenata na uzorku žena, autori dolaze do nalaza da navedeni instrumenti i njihove podskale nisu značajno povezani ni sa generalnim ni sa nasilnim recidivizmom.

Upravo navedena nekonzistentnost nalaza istraživanja ukazuje na potrebu za daljim izučavanjem faktora rizika koji mogu biti specifični za osuđene žene. Dodatno, prilikom sprovođenja ovakvih tipova istraživanja je neophodno u obzir uzeti i druge faktore koji mogu uticati na prediktivnu validnost (npr. okruženje u kome se realizuje istraživanje, period praćenja, vrstu recidivizma koji se procenjuje i obuku za primenu instrumenta procene). Na kraju, ne smemo zanemariti činjenicu da navedena istraživanja u fokus stavljaju konačne rezultate na instrumentima procene, odnosno njihovim podskalama, ali da u obzir ne uzimaju povezanost pojedinačnih ajtema sa recidivizmom. U tom smislu, Kejsi i saradnici (Casey et al., 2014) navode da je značajno ispitati u kojoj meri svaki faktor doprinosi prediktivnoj validnosti konkretne podskale ili instrumenta u celini (Casey et al., 2014). Ovo je posebno važno, jer ukoliko se u instrumentu nalaze faktori koji nisu povezani sa recidivizmom oni bi smanjili tačnost klasifikacije (Baird, 2009).

Procena rizika recidivizma osuđenih žena u Republici Srbiji

U Republici Srbiji se koriste dva instrumenta procene rizika recidivizma (Upitnik za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog i Upitnik za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine). Navedena dva instrumenta su opšteg tipa, što znači da se primenjuju prema celokupnoj osuđeničkoj populaciji, bez obzira na vrstu učinjenog krivičnog dela (Petrović, 2024). Takođe, oni se primenjuju prema osuđenim punoletnim i maloletnim muškarcima i ženama, stoga je reč o rodno neutralnim instrumentima.

Pre uvođenja navedenih instrumenata u našu penalnu praksu, izvršena je njihova probna primena u kazneno-popravnim zavodima u Beogradu, Valjevu i Sremskoj Mitrovici, okružnim zatvorima u Novom Sadu, Pančevu i Leskovcu i u Specijalnoj zatvorskoj bolnici. U izveštaju Ministarstva pravde iz 2010. godine se navodi da su instrumenti, nakon probne primene, u cilju njihovog poboljšanja modifikovani (Ministarstvo pravde, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, 2010). Evidentno je da je naša država, od 2009. godine, kada je započeto za primenom instrumenata procene rizika recidivizma usmerena na unapređenje penalne prakse. Međutim, ostaje otvoreno pitanje da li instrumenti koji se koriste imaju zadovoljavajuću prediktivnu validnost na populaciji osuđenih žena. Ovo pitanje je posebno značajno ako imamo u vidu činjenicu da je probna primena instrumenata rađena u penalnim ustanovama u kojima kaznu zatvora izvršavaju maloletnici i punoletni muškarci, te da je izostala u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu.

U Republici Srbiji je obavljeno istraživanje na uzorku od 96 osuđenih lica koja su kaznu zatvora izvršavala u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici, u kome je ispitivana prediktivna validnost Upitnika za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog. Rezultati su ukazali da skor rizika od recidivizma (*AUC* = 0,69) i devet podskala imaju prihvatljivu prediktivnu validnost za osuđene muškarce (*AUC* vrednost se kretala od 0,62 do 0,69). Dodatno je ustanovljeno da učestalost recidivizma u posmatranom uzorku raste sa porastom nivoa rizika (Petrović, 2024). Imajući u vidu nalaze istraživanja koji ukazuju da je ispitivani instrument tek prihvatljivo prediktivan za mušku osuđeničku populaciju, a da je upravo to populacija na kojoj je probna primena rađena, mišljenja smo da je neophodno Upitnik za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog i Upitnik za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine validirati na uzorku osuđenih žena. S tim u vezi, a u skladu sa dobijenim nalazima, u budućnosti treba razmotriti potrebu za uvođenjem sistema procene koji su isključivo usmereni na osuđene žene, odnosno razmotriti potrebu da se u postojeće instrumente uvrste faktori rizika koji su empirijski povezani sa recidivizmom žena. Ovo je posebno važno jer neuvažavanje rodno specifičnih faktora rizika može doprineti koncipiranju i primeni tretmana koji nije u skladu sa procenjenim rizicima, kapacitetima i potrebama osuđenice (Petrović i Jovanić, 2019).

Zaključak

Relativno niska zastupljenost žena u zatvorima doprinela je situaciji da se one suočavaju sa mnogobrojnim problemima, koji proizilaze iz neprilagođenosti penalnog sistema njihovim specifičnim rizicima i potrebama. Jedan od važnih segmenata postupanja u zatvorima koji nije prilagođen potrebama žena je procena rizika recidivizma. Iako je generalno procena rizika u velikoj meri napredovala, od nestrukturirane kliničke procene do korišćenja instrumenata kojima se procenjuju statički i dinamički faktori rizika i koji omogućavaju izradu planova upravljanja rizikom u literaturi i dalje postoje nekonzistentna mišljenja po pitanju procene rizika recidivizma osuđenih žena. Glavna polemika se vodi vezano za korišćenje rodno neutralnih ili rodno responzivnih instrumenata. Empirijski nalazi nedvosmisleno ukazuju da se osuđene žene i muškarci razlikuju u pojedinim faktorima rizika, te da njihovi putevi koji vode ka kriminalnom ponašanju mogu biti različiti. Kada je u pitanju prediktivna validnost rodno neutralnih instrumenata procene, koji su u praksi najzastupljeniji, dolazi se do nekonzistentnih nalaza, što ukazuje da je neophodno sveobuhvatnije proučavanje navedene problematike. Rezultati inostranih studija imaju značajne implikacije i za penalnu praksu u Republici Srbiji. U tom smislu, u našoj državi je neophodno empirijski proveriti instrumente procene koji se primenjuju prema osuđenim ženama, te u skladu sa dobijenim nalazima razmotriti potrebe i mogućnosti za njihovu modifikaciju. Ovo je značajan korak, jer korišćenje instrumenata procene koji nisu prilagođeni osuđenim ženama može dovesti do neadekvatnog koncipiranja tretmana, što bi u krajnjem ishodu rezultiralo i povećanjem rizika recidivizma.

Literatura

1. Administrative Office of the US Courts (AOUSC). (2018). *An overview of the Federal Post Conviction Risk Assessment*. https://www.uscourts.gov/sites/default/files/overview_of_the_post_conviction_risk_assessment_0.pdf
2. Ahmed, R. A., Angel, C., Martell, R., Pyne, D., & Keenan, L. (2016). The impact of homelessness and incarceration on women's health. *Journal of Correctional Health Care*, *22*(1), 62-74. https://doi.org/10.1177/1078345815618884
3. Andrews, D. A., Bonta, J., & Hoge, R. D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, *17*(1), 19-52. http://dx.doi.org/10.1177/0093854890017001004
4. Andrews, D. A., Guzzo, L., Raynor, P., Rowe, R. C., Rettinger, L. J., Brews, A., & Wormith, J. S. (2012). Are the major risk/need factors predictive of both female and male reoffending? A test with the eight domains of the Level of Service/Case Management Inventory. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *56*(1), 113-133. https://doi.org/10.1177/0306624x10395716
5. Austin, J. (2006). How much risk can we take: The misuse of risk assessment in corrections. *Federal Probation*, *a Journal of Correctional Philosophy and Practice*, *70*(2), 58-63.
6. Bäckström, P. J., Danielsson, M., Starfelt Sutton, L. C., & Andersson, D. (2022). Evaluation of the predictive validity of a Risk-Need-Responsivity Assessment Tool (RNR-A) in the Swedish Prison and Probation Service. *The Prison Journal*, *102*(3), 367-390. https://doi.org/10.1177/00328855221095561
7. Baird, C. (2009). *A question of evidence: A critique of risk assessment models used in the justice system*. National Council on Crime and Delinquency.
8. Casey, P. M., Elek, J. K., Warren, R. K., Cheesman, F., Kleiman, M., & Ostrom, B. (2014). *Offender risk & needs assessment instruments: A primer for courts.* National Center for State Courts.
9. Council on Criminal Justice. (2024). *Women's justice: By the numbers*. https://councilоncj.org/womens-justice-by-the-numbers/
10. Ćopić, S., i Šaćiri, B. (2012). Žene u zatvoru u Srbiji: uslovi za život osuđenica u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu, *Temida*, *15*(4), 23-44. https://doi.org/10.2298/TEM1204023C
11. Ćopić, S., Stevković, L., i Šaćiri, B. (2012). Tretman i ostvarivanje prava osuđenica u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu, *Temida, 15*(4), 45-71. https://doi.org/10.2298/TEM1204045C
12. Davidson, J. T., & Chesney-Lind, M. (2009). Discounting women: Context matters in risk and need assessment. *Critical Criminology*, *17*(4), 221-245. http://dx.doi.org/10.1007/s10612-009-9084-x
13. De Rooy, K., Bennett, S., & Sydes, M. (2019). Women released from custody: Investigating risk factors and reoffending. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *63*(13), 2239-2263. https://doi.org/10.1177/0306624x19845778
14. De Vogel, V., & De Ruiter, C. (2005). The HCR-20 in personality disordered female offenders: A comparison with a matched sample of males. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 12*(3), 226–240. https://doi.org/10.1002/cpp.452

15. De Vogel, V., Bruggeman, M., & Lancel, M. (2019). Gender-sensitive violence risk assessment: Predictive validity of six tools in female forensic psychiatric patients. *Criminal Justice and Behavior*, *46*(4), 528-549. https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0093854818824135
16. Desmarais, S. L., Johnson, K. L., & Singh, J. P. (2016). Performance of recidivism risk assessment instruments in US Correctional Settings. *Psychological Services*, *13*(3), 206-222. https://doi.org/10.1037/ser0000075
17. Desmarais, S., & Singh, J. (2013). Risk assessment instruments validated and implemented in correctional settings in the United States. https://csgjusticecenter.org/wp-content/uploads/2020/02/Risk-Assessment-Instruments-Validated-and-Implemented-in-Correctional-Settings-in-the-United-States.pdf
18. Dudeck, M., Streb, J., Mayer, J., Wolf, V., Steiner, I., Klein, V., & Franke, I. (2024). Evaluation of whether commonly used risk assessment tools are applicable to women in forensic psychiatric institutions. *Comprehensive Psychiatry*, *135*, 152528. https://doi.org/10.1016/j.comppsych.2024.152528
19. Durose, M. R., & Antenangeli, L. (2021). *Recidivism of prisoners released in 34 states in 2012: A 5-year follow-up period (2012–2017)*. Washington, DC: Bureau of Justice Statistics.
20. Evropski komitet za sprećavanje mučenja, neljudskog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. (2018). *Žene u zatvoru*. Savet Evrope. https://rm.coe.int/16808b642d
21. Flores, A., Lowenkamp, C., Smith, P., & Latessa, E. (2006). Validating the Level of Service Inventory-Revised on a sample of federal probationers. *Federal Probation, 70*(2), 44-55.
22. Giguère, G., James, J., & Proulx, J. (2021). Validity of the LS/CMI for the prediction of recidivism among male and female offenders. *Journal of Crime and Criminal Behavior*, *1*(1), 101-120.
23. Gower, M., Spiranovic, C., Morgan, F., & Saunders, J. (2020). The predictive validity of risk assessment tools used in Australia for female offenders: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, *53*, 101428. http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2020.101428
24. Greiner, L. E., Law, M. A., & Brown, S. L. (2015). Using dynamic factors to predict recidivism among women: A four-wave prospective study. *Criminal Justice and Behavior*, *42*(5), 457-480. https://doi.org/10.1177/0093854814553222
25. Holtfreter, K., & Cupp, R. (2007). Gender and risk assessment: The empirical status of the LSI-R for women. *Journal of Contemporary Criminal Justice, 23*(4), 363-382. http://dx.doi.org/10.1177/1043986207309436
26. Hornsveld, R. H., Zwets, A. J., Leenaars, E. P. E., Kraaimaat, F. W., Bout, R., Lagro-Janssen, T. A. L., & Kanters, T. (2018). Violent female offenders compared with violent male offenders on psychological determinants of aggressive behavior. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, *62*(2), 450-467. https://doi.org/10.1177/0306624x16648109
27. Klein Haneveld, E., Molenaar, D., de Vogel, V., Smid, W., & Kamphuis, J. H. (2022). Do we hold males and females to the same standard? A measurement invariance study on The Psychopathy Checklist-Revised. *Journal of Personality Assessment*, *104*(3), 368-379. http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2021.1947308
28. Knežević, M. (2014). *Psihosocijalne posljedice boravka u zatvoru na majke i njihovu djecu*. Roda.
29. Kovčo Vukadin, I., & Mihoci, M. (2010). Nasilje u penalnim ustanovama. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, *17*(1), 333-367.
30. Latessa, E., Smith, P., Lemke, R., Makarios, M., & Lowenkamp, C. (2009). *Creation and validation of the Ohio risk assessment system: Final report*. University of Cincinnati, School of Criminal Justice, Center for Criminal Justice Research
31. Lowenkamp, C. T., Holsinger, A. M., & Latessa, E. J. (2001). Risk/need assessment, offender classification, and the role of childhood abuse. *Criminal Justice and Behavior*, *28*(5), 543-563. https://doi.org/10.1177/009385480102800501
32. Makarios, M. D. (2007). Race, abuse, and female criminal violence. *Feminist Criminology*, *2*(2), 100-116. https://doi.org/10.1177/1557085106296501
33. Manchak, S. M., Skeem, J. L., Douglas, K. S., & Siranosian, M. (2009). Does gender moderate the predictive utility of the Level of Service Inventory-Revised (LSI-R) for serious violent offenders?. *Criminal Justice and Behavior*, *36*(5), 425-442. http://dx.doi.org/10.1177/0093854809333058
34. Ministarstvo pravde Republike Srbije, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2010). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2009. godinu*.
35. Nikolić-Ristanović, V. (1995). (Bez) smisao kazne zatvora ili ka feminističkoj analizi kazne. *Ženske studije: časopis za feminističku teoriju*, (2-3), 245-258.
36. Petrović, V. (2024). *Procena rizika recidivizma osuđenih u zatvorskom sistemu – validnost i relijabilnost instrumenta procene u Republici Srbiji*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. https://uvidok.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/5937

37. Petrović, V., i Jovanić, G. (2019). Legalni i faktički aspekti zatvorske kazne prema ženama. U D. Mirović (Ur.), *Naučni skup sa međunarodnim učešćem „Pravo u funkciji razvoja društva“, Zbornik radova* (Tom 2, str. 69-89). Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
38. Pinheiro, M., Gonçalves, R. A., & Cunha, O. (2021). Criminal lifestyle, psychopathy, and prison adjustment among female inmates. *Journal of Criminal Justice*, *76*(6), 101849. http://dx.doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2021.101849
39. Radulović, L. (2019). Rodno zasnovano partnersko nasilje: konstrukcije narativa žena osuđenih na kaznu zatvora. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, *67*(2), 265-287. https://doi.org/10.2298/GEI1902265R
40. Rettinger, J. L., & Andrews, D. A. (2010). Gender risk and need, gender specificity, and the recidivism of female offenders. *Criminal Justice and Behavior, 37*(1), 29-46. http://dx.doi.org/10.1177/0093854809349438
41. Rodríguez, J. H., Zayas, J. V., & González, J. A. R. (2019). Penitentiary treatment in Mexico: A comparison between men's and women's situation. *Open Journal of Social Sciences*, *7*(2), 13-26. https://doi.org/10.4236/jss.2019.72002
42. Rossdale, S. V., Tully, R. J., & Egan, V. (2020). The HCR-20 for predicting violence in adult females: A meta-analysis. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*, *20*(1), 15-52. http://dx.doi.org/10.1080/24732850.2019.1681875
43. Scanlan, J. M., Yesberg, J. A., Fortune, C. A., & Polaschek, D. L. (2020). Predicting women's recidivism using the dynamic risk assessment for offender re-entry: Preliminary evidence of predictive validity with community-sentenced women using a "gender-neutral" risk measure. *Criminal Justice and Behavior*, *47*(3), 251-270. https://doi.org/10.1177/0093854819896387
44. Schaap, G., Lammers, S., & De Vogel, V. (2009). Risk assessment in female forensic psychiatric patients: A quasi-prospective study into the validity of the HCR-20. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology, 20*(3), 354-365. http://dx.doi.org/10.1080/14789940802542873
45. Sered, S., & Norton-Hawk, M. (2013). Criminalized women and the health care system: The case for continuity of services. *Journal of Correctional Health Care*, *19*(3), 164-177. https://doi.org/10.1177/1078345813486323
46. Simeunović-Patić, B. (2016). Povrat – kriminološki aspekti. U Đ. Ignjatović (Ur.), *Kaznena reakcija u Srbiji* (četvrti deo, str.195-213). Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
47. Stevanović, I., Ćopić, S., & Vujičić, N. (2025). *Žene u zatvoru u Srbiji: Međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
48. Trauffer, N., & Widom, C. S. (2017). Child abuse and neglect, and psychiatric disorders in nonviolent and violent female offenders. *Violence and Gender*, *4*(4), 137-143. https://doi.org/10.1089%2Fvio.2017.0019
49. Trejbalová, T., & Salisbury, E. J. (2020). Women's Risk and Needs Assessment (WRNA) in the Czech Republic. *Women & Criminal Justice*, *30*(1), 30-41. https://doi.org/10.1080/08974454.2019.1637808
50. Van Ginneken, E.F.J.C. (2019). The use of risk assessment in sentencing. In J.W. de Keijser, J.V. Roberts, & J. Ryberg (Eds.), *Predictive Sentencing: Normative and Empirical Perspectives* (pp. 9-32). Oxford Hart Publishing. http://dx.doi.org/10.5040/9781509921447.ch-002
51. Van Voorhis, P., Wright, E. M., Salisbury, E., & Bauman, A. (2010). Women's risk factors and their contributions to existing risk/needs assessment: The current status of a gender-responsive supplement. *Criminal Justice and Behavior*, *37*(3), 261-288. https://doi.org/10.1177/0093854809357442
52. Wanamaker, K. A., & Brown, S. L. (2022). Assessing dynamic risk and dynamic strength change patterns and the relationship to reoffending among women on community supervision. *Criminal Justice and Behavior*, *49*(1), 37-57. https://doi.org/10.1177/00938548211026706
53. Wardrop, K., Wanamaker, K. A., & Derkzen, D. (2019). Developing a risk/need assessment tool for women offenders: A gender-informed approach. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, *5*(4), 264-279. http://dx.doi.org/10.1108/JCRPP-03-2019-0017
54. Watt, K., Hu, W., Magin, P., & Abbott, P. (2018). "Imagine if I'm not here, what they're going to do?" Health-care access and culturally and linguistically diverse women in prison. *Health Expectations*, *21*(6), 1159-1170. https://doi.org/10.1111/hex.12820
55. Wellsey Centers for Women. (2012). *Risk-Needs Assessments Appropriate for Women Offenders*. https://www.wcwonline.org/pdf/Fact%20sheet%202.pdf
56. Widom, C. S., & Osborn, M. (2021). The cycle of violence: Abused and neglected girls to adult female offenders. *Feminist criminology*, *16*(3), 266-285. https://doi.org/10.1177/1557085120987628
57. Wolf, V., Mayer, J., Steiner, I., Franke, I., Klein, V., Streb, J., & Dudeck, M. (2023). The predictive accuracy of the LSI-R in female forensic inpatients – Assessing the utility of gender-responsive risk factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *20*(5), 4380. https://doi.org/10.3390%2Fijerph20054380
58. World Population Reviev. (2024). *World Population by Country 2024 (Live).* https://worldpopulationreview.com

59. Yesberg, J. A., Scanlan, J. M., Hanby, L. J., Serin, R. C., & Polaschek, D. L. (2015). Predicting women's recidivism: Validating a dynamic community-based 'gender-neutral'tool. *Probation Journal*, *62*(1), 33-48. https://doi.org/10.1177/0264550514562851
60. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik Republike Srbije br. 35/2019. (2019).

RECIDIVISM RISK ASSESSMENT AMONG CONVICTED WOMEN

Dr Vera Petrović, assistant professor

Msr Dragica Bogetić, assistant

University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade, Serbia

Abstract: *The prison system, whose primary goal is the rehabilitation and reintegration of convicted individuals into society, has made significant progress, taking into account practical experience and empirical evidence. However, due to the low representation of women among the prison population, they are often found to face discrimination in all aspects of prison life and penal treatment. In this regard, it is particularly important to pay attention to the risk factors for recidivism that are specific to convicted women and are not incorporated into gender-neutral risk assessment instruments, which are most commonly used in penal practice. The aim of this paper is to highlight the specific needs of convicted women and the necessity of validating assessment instruments that were designed based on male samples but are applied to the female prison population. The paper presents the representation of women within the total number of convicted individuals, as well as data on their recidivism. Furthermore, it examines the risk factors for recidivism that are specific to convicted women. Special attention is given to the recidivism risk assessment among convicted women, highlighting the advantages and disadvantages of both gender-neutral and gender-responsive approaches. Insights into the effects of recidivism risk assessment instruments are presented through a review of research findings, revealing inconsistencies in their predictive validity when applied to convicted women. Based on a critical analysis of the findings and the situation in the Republic of Serbia, recommendations are provided for improving the practice of recidivism risk assessment for convicted women.*

Key words: *prison, women, risk assessment, recidivism risk factors.*

Originalni naučni rad
UDK:364.63:343.3/.7-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125085B

FEMICID KAO RODNO UTEMELJENO UBOJSTVO ŽENSKE OSOBE

Prof.dr Vanda Božić*
Izvanredna profesorica i viša znanstvena suradnica
Državni univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija
Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska

Apstrakt: *U radu se ukazuje na sve prisutnije nasilje nad ženama, koje iz dana u dan poprima neki novi modus operandi. Žene postaju žrtve nasilja od strane svojih partnera, od strane bliskih im osoba, od strane osoba koje su ih već zlostavljale, od strane osoba prema kojima se nalaze u podređenom odnosu ili u odnosu zavisnosti, kao i u svim drugim slučajevima kada postoje okolnosti koje ukazuju na činjenicu da se radi o rodno utemeljenom nasilju. Femicid je najekstremniji oblik rodno uvjetovanog nasilja prema osobama ženskog spola. Hrvatski zakonodavac napravio je veliki iskorak i izdvojio femicid kao poseban oblik teškog ubojstva zbog rodno utemeljenog ubojstva i progresije najekstremnijeg oblika nasilja nad ženama. Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona Republike Hrvatske, koji je na snazi od 02. aprila 2024. godine, u X Glavi pod nazivom „Kaznena djela protiv života i tijela", posebnim članom 111.a inkriminirano je novo kazneno djelo teškog ubojstva „Teško ubojstvo ženske osobe". Navedenim novelama Kaznenog zakona u članu 87. stavu 32. rodno utemeljeno nasilje nad ženama definirano je kao nasilje koje je usmjereno na ženu zbog toga što je žena ili koje nerazmjerno pogađa žene. Usvojena definicija usklađena je s Konvencijom Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. U radu je napravljena analiza kaznenopravnih odredbi femicida kao kaznenog djela i analiza i istraživanje femicida kao rodno utemeljenog ubojstva ženske osobe u sudskoj praksi.*

Ključne reči: *femicid, ubistvo, nasilje u porodici, krivično zakonodavstvo, Republika Srbija, Republika Hrvatska.*

UVODNE NAPOMENE

Femicid (teško ubojstvo ženske osobe) je najekstremniji oblik rodno uvjetovanog nasilja prema osobama ženskog spola. Prema podacima Ujedinjenih naroda, u svijetu je u 2023. godini ubijeno najmanje 85.000 žena i djevojaka, a počinitelj je u najvećem broju slučajeva bio blizak žrtvi. Femicid je monstruozni čin kulminacije dosadašnjeg nasilja koje žena (žrtva) trpi od partnera ili bliske osobe unutar obitelji (počinitelja). Na prvom mjestu, žrtvama femicida u Republici Hrvatskoj postaju sadašnje ili bivše partnerice počinitelja (bračne ili izvanbračne) ili partnerice koje su u vezi s počiniteljem ili su s njim prekinule vezu, dok su na drugom mjestu majke koje trpe nasilje od svojih sinova. S obzirom na navedeno, potrebno je ovaj rodno utemeljen zločin sagledati, prije svega, s aspekta nasilja u obitelji i nasilja prema ženama.

U radu smo postavili četiri hipoteze. Prva hipoteza, nasilje u obitelji iz godine u godinu u sve većem je porastu. Druga hipoteza, počinitelji nasilja u obitelji (u najmanje 90% slučajeva) su osobe muškog spola. Treća hipoteza, žrtve femicida (teškog ubojstva ženske osobe) u velikom broju slučajeva su bile i žrtve nasilja u obitelji. Četvrta hipoteza, kao sredstvo izvršenja kaznenih djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe počinitelji su u najvećem broju slučajeva koristili ili hladno ili vatreno oružje. Navedene hipoteze dokazat ćemo u emirijskom dijelu rada. U radu je korištena normativna metoda u analizi i tumačenju odredaba kaznenog zakonodavstva. Usporedna metoda korištena je u pogledu izvršenja kaznenih djela na štetu iste žrtve (ženske osobe), statistička metoda i analiza sudske prakse daje nam odgovor na zastupljenost izvršenih kaznenih djela i specifičnih

*e-mail: bozic.vanda@gmail.com

karateristika žrtve (dob, prethodna izloženost nasilju i slično). Isto tako, osim navedenih, u radu se koriste i metoda analize i sinteze odnosno metoda indukcije i dedukcije.

POJAM NASILJA U OBITELJI

Nasilje u obitelji (eng. *domestic violence*) predstavlja svaki oblik vršenja nasilja (fizičkog i/ili psihičkog) od strane jednog člana obitelji nad drugim. Nasilnički kriminalitet u obitelji specifičan je upravo po tome što se događa između osoba unutar iste obitelji, u užem ili širem smislu, a koji u velikoj većini slučajeva dovodi do učestalosti pojavljanja istog ili istovrsnog nasilja u obitelji (produljeno kazneno djelo), ali i do težih posljedica po žrtvu (teško ubojstvo), (Božić, Simović, 2024: 180-200). Dugi niz godina o obiteljskom nasilju nije se jednostavno govorilo, gotovo sve do početka trećeg tisućljeća (Božić, Nikač: 2017, 464-477). Bilo je sramota o tome pričati drugima i na taj način iznositi obiteljske probleme izvan svoje kuće. Nasilje u obitelji bio je samo privatni problem jedne obitelji. Razvojem i modernizacijom društva, obiteljsko nasilje počinje dobivati sve više na javnom značaju i postaje ozbiljan globalni problem. Nasilje u obitelji može se javiti *među partnerima* (bračni suprug i supruga, izvanbračni suprug i supruga, bivši supružnici, izvanbračni supružnici, bivši izvanbračni supružnici, životni partneri, neformalni životni partneri, partneri u intimnoj vezi, bivši životni partneri, bivši neformalni životni partneri, bivši partneri u intimnoj vezi), *među krvim srodnicima, među srodnicima po tazbini* i *među članovima zajedničkog domaćinstva* (Božić 2025: 372). Obiteljsko nasilje javlja se bez obzira na materijalni, ekonomski i socijalni status obitelji i bez obzira na obrazovanost njezinih članova. Žrtve nasilja u obitelji vrlo često postanu i žrtve sekundarne viktimizacije (Božić, 2023:75), naročito žene koje su bile izložene nasilju od bliskog člana porodice (Božić, 2016: 267-288; Božić, 2017: 233-248).

Pojam nasilja u obitelji nije jednobrazno određen ni u teoriji ni u praksi (Božić, Nikač, 2017: 278). Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji pruža definiciju nasilja u obitelji. Nasiljem u obitelji podrazumijeva „sva djela tjelesnog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja koja se događaju u obitelji ili kućanstvu ili između bivših ili sadašnjih bračnih drugova ili partnera, neovisno o tome dijeli li počinitelj ili je dijelio isto prebivalište sa žrtvom“ (čl.3.b. Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji). Prema čl. 10. Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, nasiljem u obitelji smatra se „primjena fizičke sile uslijed koje nije nastupila tjelesna ozljeda, tjelesno kažnjavanje ili drugi načini ponižavajućeg postupanja prema djeci, psihičko nasilje koje je kod žrtve prouzročilo povredu dostojanstva ili uznemirenost, ekonomsko nasilje kao zabrana ili onemogućavanje korištenja zajedničke ili osobne imovine, raspolaganja osobnim prihodima ili imovine stečene osobnim radom ili nasljeđivanjem, onemogućavanje zapošljavanja, uskraćivanje sredstava za održavanje zajedničkog kućanstva i za skrb o djeci te zanemarivanje potreba osobe s invaliditetom ili osobe starije životne dobi koje dovodi do njezine uznemirenosti ili vrijeđa njezino dostojanstvo i time joj nanosi tjelesne ili duševne patnje.“ Kazneni zakon u čl. 179.a. definira nasilje u obitelji kao „grubo, učestalo ili na drugi način teško kršenje propisa o zaštiti od nasilja u obitelji čime kod člana obitelji ili druge bliske osobe izazove strah za njezinu sigurnost ili sigurnost njoj bliskih osoba ili je dovede u ponižavajući položaj“. Kroz analizu definicija nasilja u porodici od strane usvojenih međunarodnih dokumenata i definicije nasilja u obitelji na nacionalnoj razini kroz *lex generalis* (Kazneni zakon) i *lex specialis* (Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji), uočavamo da definicije nisu jedinstvene. Predlaže se *de lege ferenda* uskladiti navedene definicije.

NASILJE NAD ŽENAMA

Nasilje koji se vrši nad ženama, djevojkama i djevojčicama prvenstveno zbog njihovog roda, dakle, samo zbog činjenice da su osobe ženskog spola, smatra se posebnim, rodno zasnovanim, nasiljem. Već samim patrijarhalnim odgojem u obitelji gdje je poglavar otac odnosno muž, dovodi ženu u nejednak i podređen položaj. Što zbog odgoja, što zbog straha, žene su rijetko prijavljivale nasilje u obitelji, tako da egzistira ogromna *tamna brojka* nasilničkog kriminaliteta u obitelji. Posljednjih godina, ekonomska nezavisnost žena doprinosi povećanju broja prijava obiteljskog nasilja. Nasilje u intimnim partnerskim relacijama odlikuje rodni karakter, široko rasprostranjeni rodni stereotipi, učestalost i rasprostranjenost pojave, trajnost, ciklična dinamika nasilja, kao i specifične strategije i taktike koje koristi partner da bi uspostavio dominaciju i kontrolu partnerke (Konstantinović Vilić S, Beker K, 12).

Prema čl. 3. Istanbulske konvencije (Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji) nasilje nad ženama smatra se „kršenjem ljudskih prava i oblikom diskriminacije žena i označava sva djela rodno utemeljenog nasilja koja imaju za posljedicu ili će vjerojatno imati za posljedicu tjelesnu, seksualnu, psihičku ili ekonomsku štetu ili patnju žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prisilu ili namjerno oduzimanje slobode, bilo da se pojavljuju u javnom ili privatnom životu.“ Istanbulska konvencija je usvojena sa svrhom da žene zaštiti od svih oblika nasilja, da se spriječi nasilje nad ženama, kao i da se progoni i ukloni nasilje nad ženama i nasilje u obitelji. Ovim međunarodnim dokumentom, koji se smatra prvim pravno obvezujućim i sveobuhvatnim međunarodnim mehanizmom u suzbijanju i sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, promiče se puna ravnopravnost žena i muškaraca i pridonosi suzbijanju svih oblika diskriminacije žena. Republika Hrvatska potpisala je ovaj značajan međunarodni akt 22. siječnja 2013. godine, međutim Hrvatski sabor ratificirao je navedenu Konvenciju Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji tek 13. travnja 2018. godine[42] (Zakon o potvrđivanju Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, 2018). Konvencijom je osnovana ekspertska grupa GREVIO (*Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence*) zadužena za praćenje provedbe odredaba Konvencije protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji.

FEMICID KAO KAZNENO DJELO I KAO NAJEKSTREMNIJI OBLIK RODNO UVJETOVANOG NASILJA PREMA OSOBAMA ŽENSKOG SPOLA

U literaturi se navodi da je pojam femicida (ubojstvo žena) prvi put upotrebljen od strane autora Johna Corrya 1801. godine u knjizi „Satirični pogled na London na početku devetnaestog stoljeća“, a Diana Russell je 175 godina kasnije, 1976. godine na Međunarodnom sudu za zločine protiv žena u Bruxellesu koristila pojam femicida prilikom svjedočenja (The Canadian Femicide Observatory for Justice and Accountability, CFOJA). Međutim, sve do 1992. godine, termin femicid koristili su novinari i društvo u kolokvijalnom smislu kako bi označili smrt žena, sve dok Diana Russell i Jill Radford u svom djelu *Femicid: Politika ubijanja žena* nisu definirale femicid kao ubojstvo žena koje su počinili muškarci, iz jednostavnog razloga što su žene (Declaration on Femicide, 2008: 3).

Prema Bečkoj deklaraciji o femicidu, femicid je ubojstvo koje je rezultat obiteljskog nasilja, to je ubijanje žena u “ime časti”, mučenje i ubijanje žena, uključujući ekstremne oblike nasilnih ubojstava žena, ubijanje isključivo žena u oružanom sukobu i ratu, ubojstvo vezano uz miraz, ubojstvo žena zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, žensko čedomorstvo i feticid, kao i smrt koja je posljedica sakaćenja ženskih spolnih organa (Vienna Declaration on Femicide, 2012). Europski institut za ravnopravnost spolova (EIGE) navodi dvije definicije femicida, prvu koja se temelji na navedenoj konvenciji i koja femicid određuje kao „ubijanje žena i djevojčica zbog njihova spola, počinjeno i tolerirano od strane privatnih i javnih aktera, ubojstvo žena kao posljedicu nasilja od intimnog partnera, mučenje i mizogino ubijanje žena, ubojstvo žena i djevojaka u “ime časti” i ubojstvo kao posljedicu drugih štetnih postupaka, ciljano oružano ubojstvo žena i djevojaka tijekom sukoba i slučajeva femicida povezanih s bandama, organiziranim kriminalom, dilerima droge i trgovinom ženama i djevojkama“ te drugu definiciju koja femicid pojašnjava kao „ubojstvo žena od strane intimnog partnera i smrt žena kao rezultat štetne prakse za žene, gdje je intimni partner bivši ili sadašnji supružnik ili partner, bez obzira na to dijeli li počinitelj isto prebivalište sa žrtvom” (Bonacci Skenderović, 2024:11,12; European Institute for Gender Equality).

U većini suvremenih kaznenih zakonodavstava, femicid je inkriminiran kao teško ubojstvo ženske osobe. Da bi se radilo o femicidu potrebno je da se ispune određene specifične pretpostavke, koje se odnose na: okolnosti koje se tiču odnosa između žrtve i počinitelja, okolnosti koje se odnose na prethodno nasilje od strane počinitelja, okolnosti u vezi s ubojstvom i povezanim djelima, okolnosti

[42] Istanbulska konvencija (Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji) prihvaćena je u Istanbulu 2011. godine. Stupila je na snagu nakon što ju je ratificiralo deset država članica Vijeća Europe, 1. kolovoza 2014. godine.

koje se odnose na karakteristike žrtve i na druge okolnosti (Expert Group on gender-related killing of women and girls Bangkok, 2014: 3-6.)

Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona Republike Hrvatske, koji je na snazi od 02. aprila 2024. godine, u X Glavi pod nazivom „Kaznena djela protiv života i tijela“, posebnim članom 111.a inkriminirano je novo kazneno djelo teškog ubojstva „Teško ubojstvo ženske osobe“ (Kazneni zakon, Narodne novine 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023, 36/2024). Uvodeći kazeno djelo teško ubojstvo ženske osobe (femicid) u kazneno zakonodavstvo Republike Hrvatske, napravljen je važan iskorak u prepoznavanju i sankcioniranju ekstremnog oblika nasilja nad ženama, nasilja izvršenog samo iz razloga jer je žena.

Teško ubojstvo ženske osobe je rodno uvjetovano ubojstvo žene. Motiv izvršenja ovog kaznenog djela je spol ili rod žrtve. Republika Hrvatska je na trećem mjestu u Europskoj uniji po broju ovog ekstremnog oblika nasilja, a svaka treća žrtva ubojstva je žena (MUP). Najčešći slučajevi femicida počinjeni su od strane ženinog partnera (bračnog, izvanbračnog, partnera s kojim je u vezi ili bivšeg bračnog, bivšeg izvanbračnog ili bivšeg partnera s kojim je bila u vezi). Razlozi femicida svode se na posesivnost, ljubomoru i narušene partnerske i obiteljske odnose. Mada, ističimo da oni nisu motiv femicida, već sredstvo pomoću kojeg kontroliraju život žrtve. Suštinski i jedini motiv femicida je nemogućnost dalje kontrole života žrtve. Ovo je ključni okidač za izvršenjem femicida. Dakle, počinitelj donosi odluku da žrtvu liši života kada više ne može kontrolirati njezin život. Žene su posebno ugrožene onda kada definitivno donesu odluku da napuste svoje parnere. Naročito, ako napuštaju nasilne partnere. *Konstantinović Vilić* i *Nikolić Ristanović* navode da se ovaj obrazac nasilja označava terminom „napad prilikom odvajanja“ engl. „*separation assault*“ (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, 2003: 135). Potrebno je upozoriti da su potencijalno mogući slučajevi femicida vrlo predvidivi, tako da nam ostavljaju dovoljno prostora za prevenciju. Počinitelj se koristi sličnim obrascima ponašanja kako bi ostvario i održao kontrolu nad svojom partericom (sadašnjom ili bivšom) poput: brzopletog ulaska u vezu, uspostavljanja kontrole nad partnericom, praćenja i uhođenja, inzistiranja na ponašanju partnerice na njegov način, zabrane partnerici da se druži s nekim ili gotovo svim osobama, inat koji se manifestira nasiljem ako nije po njegovom, vidljive promjene u raspoloženju, donošenje odluke da uništi i likvidira svoju partericu jer se ne ponaša prema njegovoj projekciji kako bi njegova parterica trebala se ponašati.

Hrvatski zakonodavac je kazneno djelo femicida odredio kao *delictum communium*, što znači da počinitelj može biti *svatko* odnosno „tko počini rodno utemeljeno ubojstvo ženske osobe“. Radnja izvršenja kaznenog djela sastoji se u voljnoj djelatnosti da se ubije ženska osoba. Kao oblik krivnje traži se *dolus*. *Modusi operandi* i sredstva izvršenja ovog kaznenog djela mogu biti različita. Objekt napada je život i tijelo žene od rođenja do smrti, sa smrtnom posljedicom. Zakonom je propisana kazna zatvora od najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora. Ista kazna propisana je i za kazneno djelo teškog ubojstva (čl. 111. KZ). Sud će prilikom utvrđivanja kaznenog djela teškog ubojstva ženske osobe uzeti u obzir sljedeće taksativno navedene okolnosti: „da je djelo počinjeno prema bliskoj osobi, osobi koju je počinitelj već ranije zlostavljao, ranjivoj osobi, osobi koja se nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti, ili je djelo počinjeno u okolnostima spolnog nasilja ili zbog odnosa koji žene stavlja u neravnopravan položaj ili da postoje druge okolnosti koje upućuju da se radi o rodno utemeljenom nasilju“ (čl. 111a. st.2. KZ).

ANALIZA I ISTRAŽIVANJE NASILJA NAD ŽENAMA I UBOJSTAVA KAO NAJEKSTREMNIJEG OBLIKA RODNO UTEMELJENOG NASILJA U SUDSKOJ PRAKSI

U petogodišnjem analiziranom vremenskom razdoblju od 2016. do 2020. godine u Republici Hrvatskoj, prema službeno dostupnim podacima, evidentirano je ukupno 176 ubojstava (MUP RH). Od ukupnog broj izvršenih ubojstava, 98 je pravno kvalificirano kao ubojstvo, dok je 78 pravno kvalificirano kao teško ubojstvo. Ukoliko gledamo s aspekta žene kao žrtve kaznenih djela ubojstva, ukupno je 78 ubojstava izvršeno na štetu žena, od tog broja 39 je ubojstava i 39 teških ubojstava.

Empirijski dio rada podijeljen je u nekoliko dijelova. Prvi dio navedenog dijela rada odnosi se na analizu kaznenog djela Nasilje u obitelji, član 179.a. Kaznenog zakona, u petogodišnjem vremenskom razdoblju, od 2016. do 2020. godine. Ovo kazneno djelo od značajnog nam je utjecaja za analizu utvrđivanja (ne)povezanosti kaznenih djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe s kaznenim djelom nasilja u obitelji koje je žena kao žrtva trpila.

U početnoj hipotezi ovog rada navedeno je da su žrtve najekstremnijeg vida nasilja nad ženama (ubojstva i teškog ubojstva) bile većinom prethodno zlostavljane u obitelji odnosno da su trpile grubo, učestalo ili na drugi način teško kršenje propisa o zaštiti od nasilja u obitelji od strane nasilnika u obitelji što je kod nje izazivalo strah za njezinu sigurnost ili sigurnost njoj bliskih osoba ili je dovodilo u ponižavajući položaj. Analiza se odnosi na na prijavljene, optužene i osuđene osobe za kazneno djelo nasilja u obitelji, podjednako s aspekta muškarca kao počinitelja, ali i žene kao počinitelja ovog kaznenog djela, pa tako možemo vidjeti i koliki je postotak žena u ukupnom broju prijava, optužbi i osuda za nasilnički kriminalitet u obitelji.

U tablici br. 1. prikazane su prijave prema spolu za kazneno djelo nasilje u obitelji u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine. Prije svega, možemo primijetiti da je broj prijava, iz godine u godinu analiziranog razdoblja, u uzlaznoj putanji (od 182 prijave u 2016. godini, do 604 prijava u 2020. godini). To navodi na zaključak da je broj prijava za nasilje u obitelji u petogodišnjem razdoblju porastao pet puta. Najveći broj prijava evidentiran je tako u posljednjoj godini promatranog razdoblja, 2020. godini, (604). Najmanji broj prijava je zabilježen u 2016. godini (182). Ukoliko promatramo odnos počinitelja kaznenih djela nasilja u obitelji s aspekta spolne pripadnosti, iz statističkih podataka proizlazi zaključak da je broj žena kao počinitelja ovog kaznenog djela vrlo malen (od 7,78 do 13,53% u ukupnom broju počinitelja ovog kaznenog djela), kao i da je dvostrukom padu (7,78% u posljednjoj godini u odnosu na 13,53% u 2017. godini).

Tablica br.1. Prijave za kazneno djelo nasilje u obitelji
u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine - prema spolu (prema podacima MUP i DZS RH)

	KAZNENO DJELO NASILJE U OBITELJI – PRIJAVE			
	MUŠKARCI	**ŽENE**	**% ŽENA**	**UKUPNO**
2016	162	20	10,99	**182**
2017	230	36	13,53	**266**
2018	264	33	11,11	**297**
2019	390	33	7,80	**423**
2020	557	47	7,78	**604**

U tablici br. 2. prikazane su optužbe za kazneno djelo nasilje u obitelji u periodu od 2016. do 2020. godine. Najveći broj optužbi evidentiran je u 2020. godini (232) od čega je 3,02% optuženih žena odnosno 7 žena i 225 muškaraca. Najmanji broj optužbi bilježi 2016. godina (38), od čega je samo jedna ženska osoba optužena za nasilje u obitelji, dok je muškaraca 37.

I kod optuženja, možemo uočiti progresivan rast iz godine u godinu (od svega 38 optužbi u 2016. godini, dostigli smo brojku od 232 optužbe u 2020. godini). Broj žena optuženih za nasilje u obitelji zastupljen je u vrlo malo postotku, od 2,63 do 7,23% u analiziranom petogodišnjem razdoblju.

Tablica br.2. Optužbe za kazneno djelo nasilje u obitelji
u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine - prema spolu (prema podacima MUP i DZS RH)

	KAZNENO DJELO NASILJE U OBITELJI – OPTUŽBE			
	MUŠKARCI	**ŽENE**	**% ŽENA**	**UKUPNO**
2016	37	1	2,63	**38**
2017	67	2	2,90	**69**
2018	77	6	7,23	**83**
2019	157	9	5,42	**166**
2020	225	7	3,02	**232**

U tabeli br. 3. prikazane su osude za kazneno djelo nasilje u obitelji u razdoblju od 2016. do 2020. godine. Najveći broj osuđujućih presuda, kao i kod broja prijava i optužbi, odnosi se na 2020. godinu (205). Od ukupnog broja, u posljednjoj godini analiziranog razdoblja, 199 je muškaraca i 6 žena osuđenih za ovo kazneno djelo.

Shodno evidentiranim prijavama i optužbama, i broj osuđujućih presuda je u progresivnom rastu u petogodišnjem razdoblju. Tako je u 2016. godini bilo svega 36 osuđujućih presuda, da bi u 2020. godini taj broj bio peterostruko veći. Broj žena osuđenih za nasilje u obitelji zastupljen je u vrlo malo postotku, od 2,78 do 7,04% u analiziranom petogodišnjem razdoblju.

Tablica br.3. Osude za kazneno djelo nasilje u obitelji
u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine - prema spolu (prema podacima MUP i DZS RH)

	KAZNENO DJELO NASILJE U OBITELJI – OSUDE			
	MUŠKARCI	**ŽENE**	**% ŽENA**	**UKUPNO**
2016	35	1	2,78	**36**
2017	63	2	3,08	**65**
2018	66	5	7,04	**71**
2019	153	8	5,30	**151**
2020	199	6	2,93	**205**

Drugi dio analize i istraživanja odnosi se na kazneno djelo teškog ubojstva. U tablici br. 4. prikazali smo brojčano prijave, optužbe i osude za kazneno djelo teškog ubojstva u petogodišnjem razdoblju, od 2016. do 2020. godine. Ovo kazneno djelo nije u uzlaznoj putanji, kao što je to slučaj s kaznenim djelom nasilja u porodici, ni u pogledu prijava, ni optužbi, ni osuda. Posmatrajući analizirano vremensko razdoblje, proizlazi da je u 2020. godini evidentiran najveći broj prijava za ovo kazaneno djelo (41), dok je najmanji broj prijava zabilježen u 2019. godini (18). U odnosu na optuženja, u 2019. godini zabilježen je najveći broj optužbi (16), dok u 2016. godini imamo svega samo jednu optužbu. Najviše osuđujućih presuda doneseno je u 2019. godini (13), a najmanje u 2016. godini (5).

Tablica br.4. Prijave, optužbe, osude za kazneno djelo teškog ubojstva
u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine (prema podacima MUP i DZS RH)

	KAZNENO DJELO TEŠKO UBOJSTVO Član 111. st.1-5. KZ		
	PRIJAVE	**OPTUŽBE**	**OSUDE**
2016	25	1	5
2017	31	13	10
2018	23	8	6
2019	18	16	13
2020	41	12	12

Treći dio analize i istraživanja odnosi se na sredstvo izvršenja kaznenih djela ubojstva i teškog ubojstva, dob žrtve (ženske osobe), kao i na okolnost prisutnog nasilja u obitelji, koje je prethodilo izvršenju kaznenih djela ubojstava i teških ubojstava.

Tablica br.5. prikazuje nam sredstva izvršenja kaznenog djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe u odnosu na ukupan broj kaznenih djela (brojčano i postotno). Kao sredstva izvršenja počinitelji su koristili hladno oružje ili oruđe, vatreno oružje ili svoju tjelesnu snagu, što podrazumijeva da su žrtvu ubili stiskanjem, davljenjem, gušenjem i slično. U jednom slučaju kao

sredstvo izvršenja korišten je i eksploziv. Najčešće sredstvo izvršenja bilo je hladno oružje ili oruđe (44,16%), na drugom mjestu je bilo vatreno oružje (35,06%), dok je na trećem mjestu tjelesna snaga počinitelja (11,69%).

Tablica br.5. Sredstvo izvršenja kaznenog djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine (prema podacima MUP)

SREDSTVO IZVRŠENJA KAZNENOG DJELA UBOJSTVA I TEŠKOG UBOJSTVA ŽENSKE OSOBE		
SREDSTVO	**BROJ KAZNENIH DJELA**	**% KAZNENIH DJELA**
HLADNO ORUŽJE/ORUĐE	34	44,16
VATRENO ORUŽJE	27	35,06
TJELESNA SNAGA	9	11,69
EKSPLOZIV	1	1,30
OSTALO	6	7,79

U tablici br. 6. dana je dob žrtava (žena) kaznenog djela ubojstva i teškog ubojstva u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine. Najrizičnija skupina žena da postanu žrtve kaznenih djela femicida su žene u dobi između 45 i 55 godina (30 %). Na drugom mjestu su žene preko 70 godina starosti (18 %), dok su na trećem mjestu žene u dobi između 55 i 70 godina života (17 %). Manje rizične su žene u dobi između 35 i 45 godina (13 %), žene do 18 godina života (11 %). Najmanje rizičnim kategorijama ženskih osoba smatraju se žene u dobi između 25 i 35 godina (6 %) te u dobi između 18 i 25 godina (5 %).

Tablica br.6. Dob žrtava (žena) kaznenog djela ubojstva i teškog ubojstva u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine (prema podacima MUP)

DOB ŽRTAVA KAZNENOG DJELA UBOJSTVA I TEŠKOG UBOJSTVA (ŽENSKE OSOBE)	
DO 18 GODINA	11%
OD 18 DO 25 GODINA	6%
OD 25 DO 35 GODINA	5%
OD 35 DO 45 GODINA	13%
OD 45 DO 55 GODINA	**30%**
OD 55 DO 70 GODINA	17%
IZNAD 70 GODINA	18%
UKUPNO	100%

U grafikonu br. 1., na osnovu tablice, slikovito je prikazana kategorija žrtava (žena) kaznenog djela ubojstva i teškog ubojstva po dobi, u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine.

Grafikon br. 1. Dob žrtava (žena) kaznenog djela ubojstva i teškog ubojstva
u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine (prema podacima MUP i DZS RH)

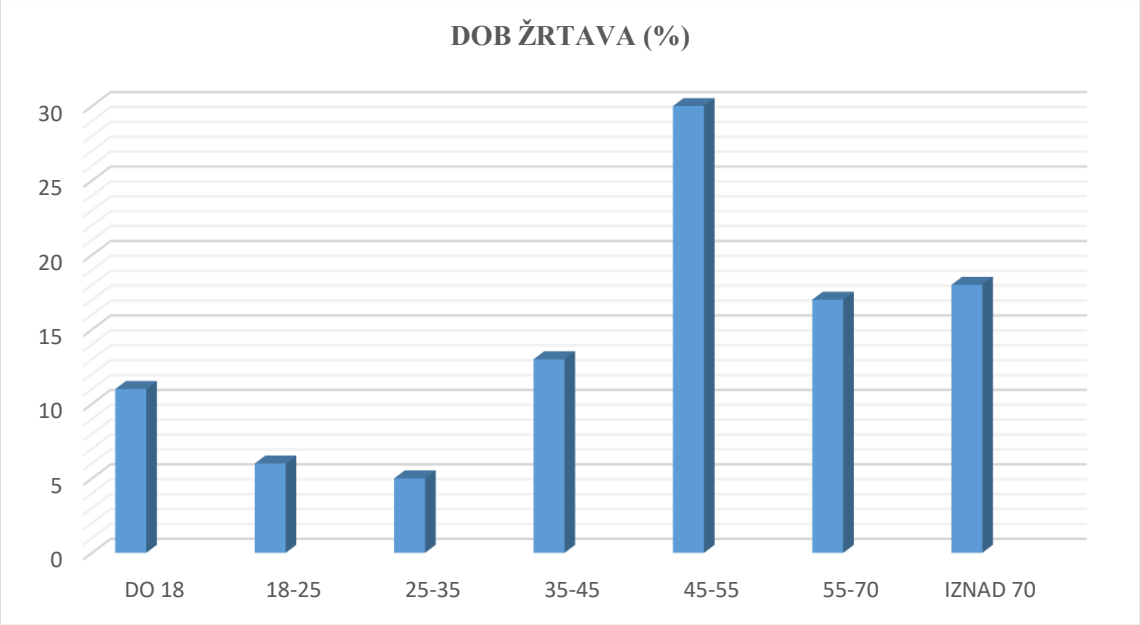

Potrebnim se nameće ukazati na četiri slučaja femicida koja su se dogodila 2025. godine, upravo iz razloga što su počinitelji femicida sve osobe starije životne dobi (iznad 70 i iznad 80 godina).

Prvi slučaj… „*U jutarnjim satima 12. ožujka 2025. godine 71-godišnji muškarac na poljskom putu ubio je 65-godišnju suprugu zapalivši automobil.*“

Drugi slučaj…. „*Muškarac (71) ubio je 20. ožujka 2025. godine svoju izvanbračnu partnericu (78), a nakon toga ju je zapalio*.“

Treći slučaj… „*Vatrenim oružjem, 26. travnja 2025. godine, muškarac (81) usmrtio je ženu (83), a potom u istoj kući počinio samoubojstvo*.“

Četvrti slučaj…“*Muškarac (77) tupim je predmetom usmrtio je 76-godišnju članicu obitelji*.“

Zanimljivo je da su tri (od četiri) počinitelja pokušala samoubojstvo. Dva počinitelja su izvršila samoubojstvo, jedan na način da se zabio u betonski zid naplatne postaje, drugi odmah po počinjenom femicidu u istoj kući, dok je treći pokušao samoubojstvo na način da se baci pod kamion, međutim nije uspio.

U grafikonu br. 2. prikazali smo prijave nasilja u obitelji koje je prethodilo izvršenju kaznenog djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine. Prema dostupnim službenim podacima (MUP, DZS), pri izvršenju kaznenih djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe, u većini slučajeva prethodilo je nasilničko ponašanje u obitelji, i to u 54,67 % slučajeva, dok u 45,33 % slučajeva kod počinitelja nije evedentirano prethodno nasilničko ponašanje u obitelji. Od ukupnog broja nasilništva unutar obitelji od strane počinitelja kaznenih djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe, 26,67% nasilja su počinitelji činili prema članovima obitelji, 9,33% prema članovima obitelji i drugim osobama i 18,67% prema drugim osobama. prijave nasilja u obitelji koje su prethodile izvršenju kaznenih djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe prikazana su u grafikonu br. 1. Potrebno je, u odnosu na dobivene rezultate, ukazati i na *tamnu brojku* nasilja u obitelji, koja se događa na gotovo svakodnevnoj razini, za koju nikada nećemo saznati, jer su to slučajevi koji se nikada nisu i neće prijaviti. Nasilje u obitelji ne prijavljuje se iz više razloga: sramote, straha od ponavljanja nasilja, želje za očuvanjem braka, straha za sopstvenu egzistenciju i drugih sličnih situacija (Božić 2025: 385).

Grafikon br. 2. Prijave nasilja u obitelji koje je prethodilo izvršenju kaznenog djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe u petogodišnjem razdoblju od 2016. do 2020. godine (prema podacima MUP)

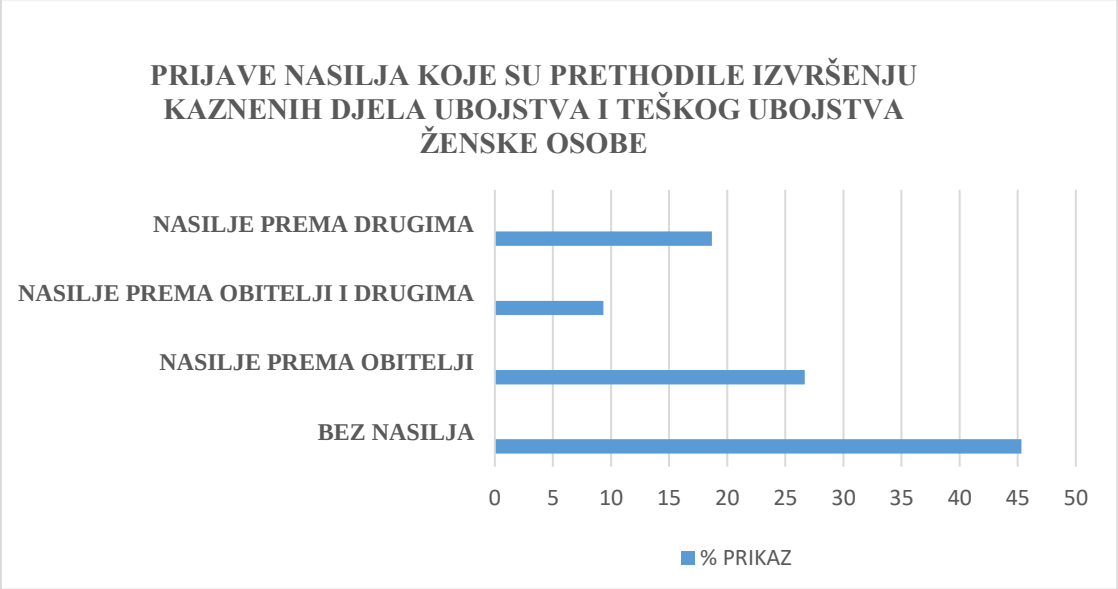

ZAKLJUČAK

S obzirom da je femicid kao teško ubojstvo ženske osobe inkriminirano u kazneno zakonodavstvo Republike Hrvatske prošle (2024) godine, u analizu i istraživanje uključili smo kaznena djela ubojstva i teškog ubojstva koja su počinjena na štetu žensku osobe. Dugogodišnje nasilje u obitelji svakako je okidač daljnjeg jačeg i monstruoznijeg nasilja koje vodi ka najekstremnijem obliku nasilja, ubojstvu ili teškom ubojstvu. Potrebno je raditi na jačanju preventivnih mjera za suzbijanje nasilja u obitelji, prvenstveno iz razloga što se žene teško odlučuju da prijave nasilje, i to zbog straha od ponovnog nasilja, ismijavanja, sramote, ali i htijenja, volje i želje za očuvanjem braka. Upravo zbog navedenog, imamo veliku *tamnu brojku* nasilničkog kriminaliteta u obitelji, zbog čega vrlo teško možemo govoriti o pravom stanju nasilja u obitelji. Žene kao ranjivije, u najvećem broju slučajeva su žrtve nasilja od strane partnera, bračnih i izvanbračnih drugova, ali i drugih članova obitelji, naročito ukoliko su pod istim krovom odnosno u zajedničkom kućanstvu. U radu su dokazane početne hipoteze. Prva hipoteza, nasilje u obitelji iz godine u godinu u sve većem je porastu, je dokazana. Iz provedene analize i istraživanja uvidjeli smo da je nasilnički kriminalitet u obitelji na godišnjoj razini progresivno bilježio rast, tako da je unatrag pet godina on peterostruko povećan. Ovaj zaključak može se jednako primijeniti i na prijavljene, i na optužene, kao i na osuđene osobe za nasilje u obitelji.

Druga hipoteza, da su počinitelji nasilja u obitelji (u najmanje 90% slučajeva) osobe muškog spola, je također dokazana. Provedena analiza dala nam je podatke da su muškarci počinitelji kaznenih djela nasilja nad ženama u više od 90% slučajeva. Naime, u prijavama za nasilje u obitelji evidentirano je svega 7,78-13,53% žena za nasilnički kriminalitet u obitelji. Osjetno manji broj žena evidentiran je u optužbama, samo 2,63-7,23% žena je optuženo za nasilnišvo u obitelji, dok je u osuđujućim presudama proglašeno krivim 2,78-7,04% žena, od ukupnog broja donesenih osuđujućih presuda u navedenom promatranom razdoblju. Veći broj žrtava femicida su bile i žrtve nasilja u obitelji, kao treća hipoteza, dokazana je u radu. Izvršenju kaznenih djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe, u većini slučajeva prethodilo je nasilničko ponašanje u obitelji (u 54,67 % slučajeva). Kao sredstvo izvršenja kaznenih djela ubojstva i teškog ubojstva ženske osobe, počinitelji su u najvećem broju slučajeva koristili ili hladno ili vatreno oružje. Navedena četvrta hipoteza u radu je, isto tako, dokazana. Na prvom mjestu je kao sredstvo izvršenja ovih kaznenih djela hladno oružje ili oruđe, dok je na drugom mjestu vatreno oružje. Žene su osjetljiva i ranjivija kategorija, stoga ih je nužno zaštiti od svakog oblika nasilja, jer jedno kontinuirano nasilje vodi ka drugom, ekstremnijem nasilju. Femicid kao teško ubojstvo ženske osobe, u masu slučajeva, rezultat je dugogodišnjeg nasilja koje je žrtva trpila u obitelji. Stoga, ukoliko je prijavljeno nasilje u obitelji, treba poduzeti sve moguće mjere kako bi se otklonio uzrok tog nasilja u obitelji.

LITERATURA

1. Bonacci Skenderović D. (2024). Ili moja ili ničija, Zagreb.
2. Božić V, Simović V. (2024). Krivična djela ubistva u Republici Srbiji, Zbornik radova „Usklađivanje domaćeg prava sa pravnim tekovinama Evropske unije“ Panevropski Apeiron univerzitet, Fakultet pravnih nauka, Banja Luka, str. 180-200.
3. Božić V. (2025). Žene kao najčešće žrtve nasilja u porodici, Zbornik radova „Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama evropske unije“- stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih, Istraživački centar Banja Luka, str. 370-389.
4. Božić V. (2023). Suzbijanje trgovine ljudima, Institut za srpsku kuturu, Priština.
5. Božić V. (2016). Suzbijanje seksualne eksploatacije kao vodećeg oblika trgovanja ljudima u funkciji zaštite prava na život i temeljnih ljudskih prava, Pravni život, časopis za pravnu teoriju i praksu, str.267-288.
6. Božić V. (2017). Žrtve nasilja u obitelji kao posebno ranjive skupine podložne trgovanju ljudima, Pravni život – časopis za pravnu teoriju i praksu, Udruženje pravnika Republike Srbije, Beograd, br. 9, str. 233-248.
7. Božić V, Nikač Ž. (2018). Fight Against Domestic Violence in Republic of Croatia and the Republic of Serbia, Book of Proceedings, 36th International Scientific Conference on Economic and Social Development –"Building Resilient Society", Varazdin Development and Entrepreneurship Agency in cooperation with University North, Faculty of Management, University of Warsaw, Faculty of Law, Economics and Social Sciences Sale - Mohammed V University in Rabat, Zagreb, 2018, p. 464-477.
8. Božić V, Nikač Ž. (2017). Kaznenopravni aspekti suzbijanja nasilja u obitelji u svjetlu novih zakonskih rešenja, Zbornik radova „Krivično zakonodavstvo između prakse i propisa i usklađivanje sa evropskim standardima“ Milići, 2017, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Ministarstvo pravde Republike Srpske, str. 277-292.
9. Porodični zakon, Sl. glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.
10. Declaracion on Femicide. (2008). Fourth Meeting of the Committee of Experts (CEVI) Mechanism to follow up Convention of belém do pará (MESECVI) Committee of experts on violence (CEVI) August 14-15, 2008 Washington, D.C. OEA/Ser.L/II.7.10 MESECVI/CEVI/DEC. 1/08 15 August 2008, dostupno na: https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/DeclaracionFemicidio-En.pdf, pristupljeno 31.03.2025.
11. European Institute for Gender Equality, dostupno na: https://eige.europa.eu/, pristupljeno 31.03.2025.
12. Kazneni zakon, Narodne novine 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023, 36/2024).
13. Konstantinović Vilić S, Nikolić Ristanović V. (2003). *Kriminologija*, Pravni fakultet Niš.
14. Konstantinović Vilić S, Beker K, Femicid kao rodno zasnovano nasilje, dostupno na: https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2018/SRB_GKH_Desk%20research_national%20and%20international%20legal%20framework%20on%20femicide.pdf, pristupljeno 31.03.2025.
15. Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Istanbulska konvencija), Council of Europe Treaty Series — № 210.
16. Russell D, Harmes R. (2006). Feminicidio: Una Perspectiva Global. Mexico City: Centro de Investigaciones Interdisciplinarias en Ciencias y Humanidades of the National Autonomous University of Mexico.
17. The Canadian Femicide Observatory for Justice and Accountability (CFOJA) dostupno na: https://femicideincanada.ca/what-is-femicide/history/), pristupljeno 01.03.2025.
18. UNODC/CCPCJ/EG.8/2014/CRP.3, Expert Group on gender-related killing of women and girls Bangkok, 2014 Bangkok, 11-13 November 2014, Discussion on ways and means to more effectively prevent, investigate, prosecute and punish gender-related killing of women and girls, Criminalization of gender-related killing of women and girls, dostupno na: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/IEGM_GRK_BKK/UNODC.CCPCJ.EG.8.2014.CRP.3.pdf, pristupljeno 31.03.2025.

19. Vienna Declaration on Femicide, 2012.
20. Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Narodne novine br. 70/2017, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 36/2024.
21. Zakon o potvrđivanju Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, Narodne novine br. 03/2018.

FEMICIDE AS A GENDER-BASED MURDER OF A FEMALE PERSON

Vanda Božić, PhD
Associate Professor and Senior Research Associate
State University of Novi Pazar, Republic of Serbia
University of Zagreb, Republic of Croatia

Abstract

The paper points to the ever-present violence against women, which takes on a new modus operandi from day to day. Women become victims of violence by their partners, by persons close to them, by persons who have already abused them, by persons towards whom they are in a subordinate or dependent relationship, as well as in all other cases when there are circumstances that indicate the fact that it is gender-based violence. Femicide is the most extreme form of gender-based violence against women. The Croatian legislator made a big step forward and singled out femicide as a special form of aggravated murder due to gender-based murder and the progression of the most extreme form of violence against women. The Law on Amendments to the Criminal Code of the Republic of Croatia, which has been in force since 2 April 2024, in Chapter X entitled "Criminal Offences against Life and Body", a new criminal offence of aggravated murder "Aggravated murder of a female person" is incriminated by a special Article 111a. With the aforementioned amendments to the Criminal Code in Article 87, paragraph 32, gender-based violence against women is defined as violence that is directed at a woman because she is a woman or that disproportionately affects women. The adopted definition is in line with the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence. The paper analyzes the criminal law provisions of femicide as a criminal offense and analyzes and researches femicide as a gender-based murder of a female person in judicial practice.

Keywords: *femicide, murder, domestic violence, criminal legislation, Republic of Croatia.*

Original scientific paper
UDK:364.63:343.3/.7-055.2(497.11)
DOI:10.7251/ZCMZ0125096C

CRIMINOLOGICAL AND VICTIMOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FEMICIDE IN SERBIA AND SOCIAL RESPONSE[43]

***Prof. dr Sanja Ćopić*[44]**
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

***Abstract**: Violence against women, including domestic and intimate partner violence, is a serious violation of human rights and a public health issue, resulting in a wide range of psychological, physical, economic, and social consequences. The most severe form of violence against women is femicide. Femicide refers to "gender-based killing," i.e., the intentional killing of a woman because she is a woman. The most common form of femicide occurs in domestic and intimate partner contexts. According to the World Health Organization data, about 38% of women killed globally are victims of partner homicide (WHO, 2017). Global studies show that women represent approximately 20% of all homicide victims worldwide, but nearly half of those killed in domestic and intimate partner contexts, and as many as 66% of all victims of partner homicides (UNODC & UN Women, 2023; UNODC, 2023). In Serbia, according to available data, the number of women killed by partners or other family members has remained relatively stable over the years, despite significant legislative and institutional reforms. Based on this, the paper aims to analyse certain criminological and victimological characteristics of femicide and critically examine the existing mechanisms of social response to violence against women in general, and femicide in particular. The research is based on an analysis of femicide data in Serbia available in the Femicide Memorial database, maintained by the Autonomous Women's Centre. The analysis covers a ten-year period (2014–2023). The conclusion offers proposals for potential prevention and reduction of femicide, particularly those cases resulting from prolonged abuse of women.*

***Keywords:** femicide, phenomenology, victims, social response, Serbia*

Introduction

Femicide is the most extreme manifestation of violence against women. It constitutes a serious violation of the right to life, liberty, and security, jeopardising social and economic development (Corradi, 2021). Although there is no single universal definition of femicide (see: Batrićević, 2016; EIGE, 2021; Koç, 2022), it is most commonly conceptualized and defined today as a "gender-based killing," that is, the intentional killing of a woman because she is a woman (Weil, 2018; Corradi, 2021). In other words, in cases of femicide, the gender/sex of the victim is central, and the act is motivated by hatred, contempt, intolerance toward women, a sense of male superiority over women, or a belief that a man possesses and can control a woman. These elements - the victim's gender, as a social construct, and the gender-based motive or the context in which the murder occurs - clearly distinguish femicide from gender-neutral definitions of homicide in general, as well as from other forms of women killing, such as when a woman's death results from property-related crimes (e.g., robbery, burglary, aggravated theft) or behaviours falling under traffic offenses, etc. (Jovanović, 2024). Thus, the context in which femicide occurs is characterized by deeply rooted gender stereotypes, discrimination against women and girls, gender inequality, and unequal power relations between men and women in society (Corradi, 2021; Jovanović, 2024).

[43] The paper is a result of the project funded by the Ministry of Science, Technological Development and Inovations of the Republic of Serbia, Agreement No. 451-03-137/2025-03/200096.

[44] **sanja.copic011@gmail.com**

Femicide is a global issue that affects all countries and regions of the world. In 2022, approximately 89,000 women and girls were killed worldwide, accounting for about 20% of all homicide victims (UNODC & UN Women, 2023), suggesting that the majority of homicide victims globally are men (around 80% in 2022). However, data shows that women are disproportionately affected by killings in the private sphere compared to men (UNODC & UN Women, 2023). More than half of the women killed in 2022 (approximately 48,800 or 55%) were murdered by an intimate partner or another family member (UNODC & UN Women, 2023: 4-5). In contrast, during the same period, only about 12% of male homicide victims were killed in a domestic or intimate context. A global UN study on homicide found that in 2021, women accounted for 19% of all homicide victims worldwide, but also 54% of all victims killed in domestic or intimate partner settings, and as many as 66% of intimate partner homicide victims (UNODC, 2023). According to the World Health Organization data, about 38% of all female homicides globally are committed by intimate partners (WHO, 2017). Therefore, the most widespread form of femicide is that which occurs in the private sphere - within family or intimate partner relationships - which indicates that the most dangerous place for many women and girls continues to be their own home. There are numerous risk factors for femicide at the individual, interpersonal, community, and societal levels, both related to the perpetrator and the victim (Corradi, 2021). Research identifies key risk factors for intimate partner femicide as: prolonged and continuous abuse by the partner or a family member, the woman's decision to leave the abusive relationship, stalking, threats of murder, access to firearms, certain personality traits of the perpetrator, mental health issues, and substance abuse (Corradi, 2021; Ćopić & Dokmanović, 2023; Simeunović-Patić & Jovanović, 2013, 2017). While more is known about femicides that occur in the family and intimate partner context, it is important to note that gender-based killings of women also happen in other contexts and situations: murders by known or unknown perpetrators - for example, in the context of rape by someone who is not a partner or family member; within the sex industry; in cases of human trafficking or other forms of organized crime; during war and armed conflict (systematic violence against women and mass rapes); gender-based killings also include so-called "honour killings" or dowry-related killings, as well as deaths linked to harmful practices such as female genital mutilation, deaths resulting from abuse, female infanticide, prenatal sex selection, etc. (Corradi, 2021; Ćopić & Dokmanović, 2023; Konstantinović Vilić, Petrušić & Beker, 2019; Simeunović-Patić & Jovanović, 2013, 2017; UNODC & UN Women, 2023).

Despite significant legislative and institutional reforms aimed at protecting women from violence, particularly in the family context (Ćopić, 2019; Jovanović, 2019), the number of women killed by a partner or another family member in Serbia has remained relatively constant over the years, with no major fluctuations (Ćopić & Dokmanović, 2023; Lacmanović, 2019, 2021). Based on this, the objective of this paper is to analyse certain criminological and victimological characteristics of femicide, focusing on the family and intimate partner context, and to critically assess existing social response mechanisms to violence against women in general, and femicide in particular.

The paper is based on the analysis of data available in the Femicide Memorial database, managed by the Autonomous Women's Centre in Belgrade[45]. The data is primarily collected from media reports, and amended from other resources. Despite various challenges and limitations, media reporting still represents an important source of information about this form of violence against women, particularly concerning certain criminological and victimological characteristics. This is particularly significant given the lack of official records on femicide, which is not only a characteristic of Serbia but also of many other European and non-European countries. Globally, there is still no systematic collection of mutually comparable data on femicide. The analysis presented in the paper covers a ten-year period - from 2014 to 2023. The data were processed using descriptive statistics.

The first part of the paper provides an analysis of data from the Femicide Memorial database regarding the prevalence and characteristics of femicide in Serbia during the period from 2014 to 2023. This is followed by a brief critical overview of existing societal responses to violence against women and femicide in Serbia. The conclusion offers recommendations for possible prevention and reduction of femicide cases, particularly those that are the result of long-term abuse.

[45] The database on femicide Femicide-memorial is available at https://www.womenngo.org.rs/femicid-memorijal.

The scope and characteristics of femicide in Serbia in the period 2014-2023

The scope and the structure of femicide

In the observed ten-year period - from 2014 to 2023 - there were 297 femicides committed in Serbia. The highest number was recorded in 2015, with 36 cases (which accounts for 12.1% of all femicides during this period), while the lowest was in 2021, with 24 cases (8.1%). The femicide rate during this period ranged from 0.7 women killed per 100,000 women in 2017, 2020, and 2021, to 1 woman per 100,000 in 2015. Compared to the average femicide rate in Europe, Serbia's rates are somewhat higher. For instance, in 2022, approximately 2,300 women were killed in the family or intimate partner context in Europe, with a femicide rate of 0.6 per 100,000 women (UNODC & UN Women, 2023: 4). In the same year, Serbia's femicide rate in the family or intimate partner context was 0.8 per 100,000 women, which was still below the global rate of approximately 1.2 women and girls killed per 100,000 (UNODC & UN Women, 2023: 4).

Data presented in Graph 1 show that after 2016, there has been a slight downward trend in the number of femicides, with some fluctuations. However, the number of women killed has remained relatively stable throughout the observed years, despite numerous legislative and institutional reforms. This aligns with trends across Europe, where data show that from 2010 to 2022, despite a slight downward trend, the femicide rate by a partner or other family member has remained relatively stable (UNODC & UN Women, 2023: 9).

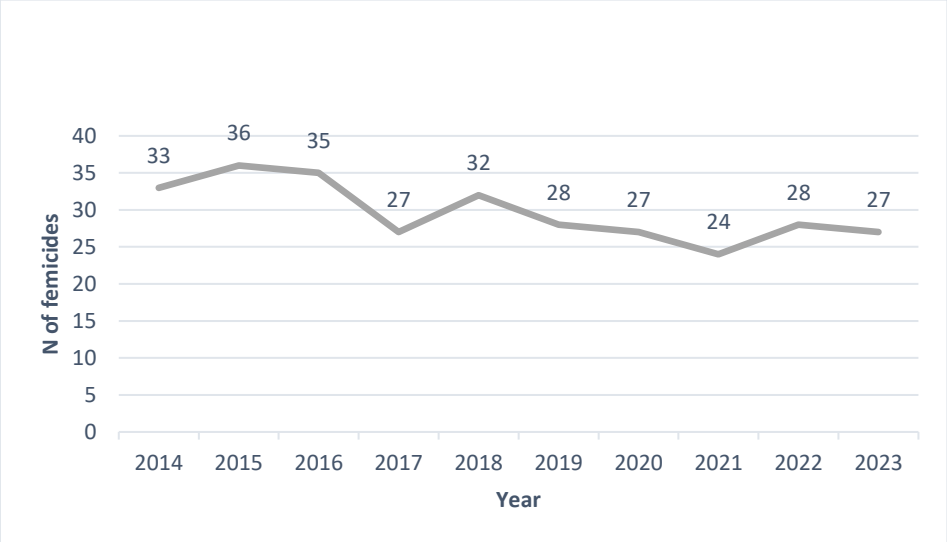

Graph 1: Number of femicides in Serbia in the period 2014-2023

Out of a total of 297 women who were killed in the period from 2014 to 2023, 288 (97%) were killed in a family or intimate partner context, while nine women and girls were killed outside of the family context. However, those nine women and girls killed outside of the family context were murdered in circumstances that qualify as gender-based killings (e.g., killings preceded by rape, other forms of sexual violence, stalking, etc.). Thus, the most prevalent form of femicide in Serbia is femicide committed by an intimate partner or another family member, which is consistent with trends observed in other countries and regions (Corradi, 2021; UNODC & UN Women, 2023).

Criminological characteristics of femicide

Based on the data available in the Femicide Memorial database, the following criminological characteristics of femicide in Serbia were analysed: the time of the year when the femicide occurred, the type of settlement (urban or rural), the location of the femicide, the method and means used to commit the femicide, and whether the femicide was followed by the perpetrator's suicide.

When examining the time of the year in which femicide occurs, data from the observed ten-year period shows that the highest number of femicides were committed in May - 43 cases (14.8%),

followed by July with 35 cases (11.8%). The lowest number of femicides was recorded in October - 16 cases (5.4%). A similar number of femicides occurred in March, April, and December (Graph 2). The data shows, for instance, that just in May 2015, eight women were killed, seven of them within just 72 hours between May 16 and 18. This tragic event led to an initiative by the then Network "Women Against Violence" (now the Alliance of Women's NGOs "Network Women Against Violence") with the support of 32 civil society organizations and signatures from more than 8,000 citizens of Serbia, which resulted in the Government of the Republic of Serbia declaring May 18th the National Day of Remembrance for Women Victims of Violence in 2017. Furthermore, in May 2020, seven women were killed, which can be explained as a consequence of escalation of domestic violence during the state of emergency and lockdown introduced due to the COVID-19 pandemic, which lasted from early March to early May 2020. Supporting this are data showing an increase in recorded domestic violence cases by the police in May 2020, as well as a rise in the number of victims who reached out to civil society organizations for assistance, particularly in May and June 2020 (Nikolić-Ristanović, 2021). Finally, July 2022 also stands out as a particularly deadly month, with eight women murdered.

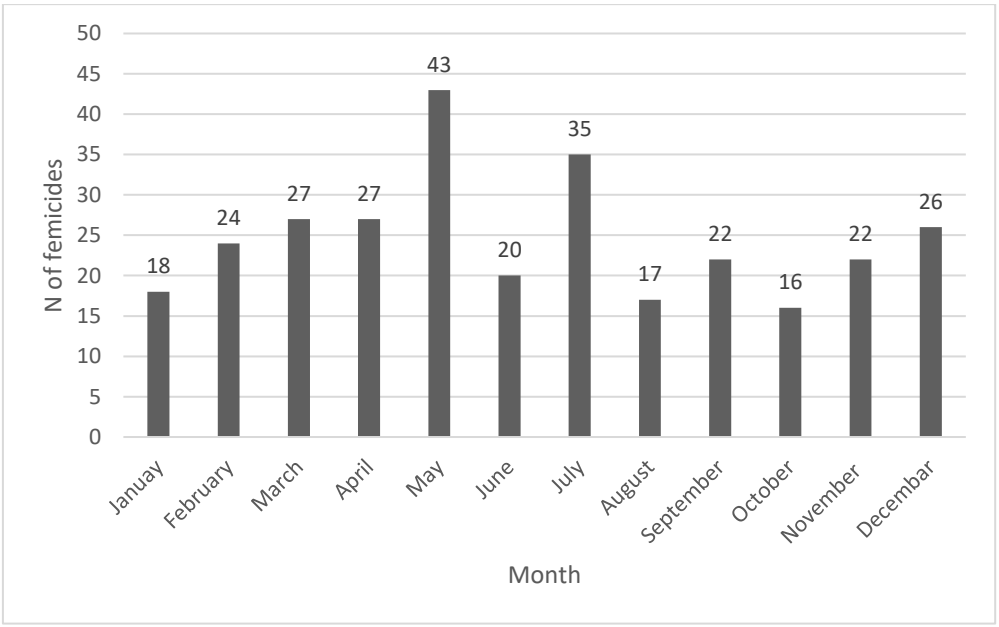

Graph 2: Number of femicides in Serbia in the period 2014-2023 by months when the femicide was committed

Observed by type of settlement, out of the total number of femicides in the period from 2014 to 2023, 183 cases (61.6%) were committed in urban areas, including suburban settlements, while 114 cases (38.4%) occurred in rural areas. The data in Graph 3 show that the number of femicides committed in urban areas was higher than in rural areas in all observed years, except in 2016, when the distribution was different: 20 femicides were committed in rural and 15 in urban areas. It is noticeable that in 2015, the number of femicides committed in urban and rural areas was almost the same, while in most of the other years, nearly twice as many femicides were recorded in urban compared to rural areas.

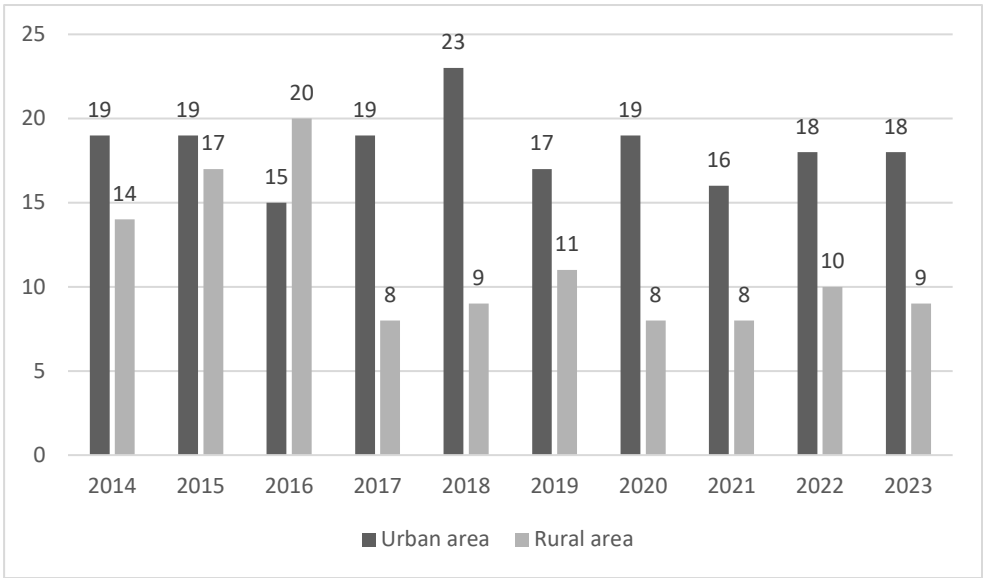

Graph 3: Number of femicides in Serbia in the period 2014-2023 by the type of settlement

The majority of femicides during the observed period occurred in private spaces – 256 cases (86.2%), while 41 femicides (13.8%) were committed in public spaces, which include public places (28 cases or 9.4%) and the area in or in front of the place where the victim worked (16 or 5.4% of cases). When observing the specific location of the femicide (Graph 4), it is noted that in 79.5% of cases, femicide was committed in a house or apartment (most often where the victim and the perpetrator lived together, followed by a place where the victim lived, where the perpetrator lived, or, least frequently, in the home of a third party), then in a car or other vehicle, and in the yard of the house or building where the victim and perpetrator lived, or where only the victim lived. This is entirely expected, given that, except in nine cases, all other femicides occurred in a domestic or intimate partner context, and that violence most often happens in the space where the victim and/or perpetrator live, as indicated by findings from other studies as well (Koç, 2022). However, the data also show that women who are victims of partner violence are at risk in other places, including the workplace, suggesting that in the context of partner violence, they were also exposed to stalking by (current or former) partners.

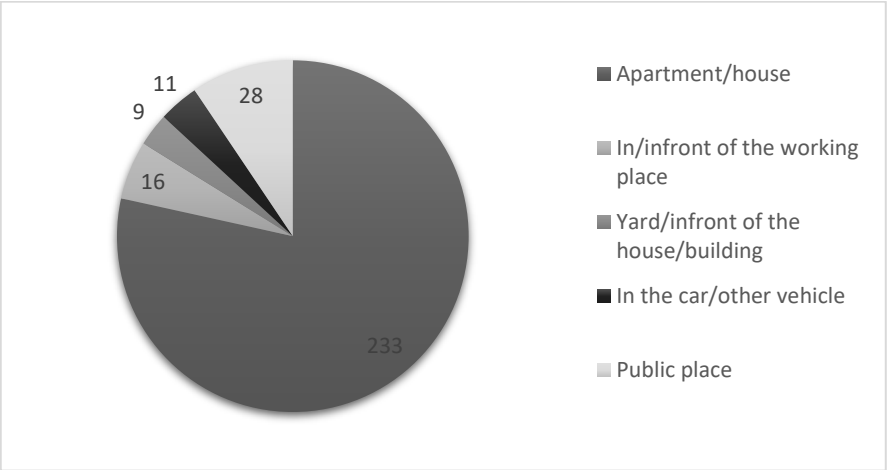

Graph 4: Location of committed femicides in the period 2014-2023 (N)

In the majority of cases, femicide was committed using a weapon or a tool - 207 cases, accounting for 69.7% of all cases recorded during the observed ten-year period. In every fifth case (62 or 20.9%), the woman was killed by beating, and in 7.1% of cases by strangulation.

Regarding the use of weapons or tools, the data shows that in most cases - 117, which represents 56.5% of cases involving a weapon or a tool and 39.4% of all femicide cases during the observed

period - an object capable of causing serious bodily harm was used: a knife, axe, cleaver, scalpel, in other words, sharp objects or cold weapons.

When it comes to the use of a weapon, in all 90 cases (43.5% of femicide cases involving a weapon or a tool, or 30.3% of all femicide cases during the observed period), a firearm was used, primarily a handgun or a rifle, and more rarely an explosive device, such as a bomb. Observed by year, the highest number of femicides involving firearms occurred in 2015 - 16 cases (17.8%). After 2015, the number of femicides involving firearms declined (ranging from 6 to 9 cases, except in 2017 when there were 11 femicides involving firearms). This can at least partly be explained by the reform of the legal framework for firearm possession, specifically the adoption of the Law on Weapons and Ammunition in 2015, which introduced stricter requirements for obtaining firearms licenses (Ćopić & Dokmanović, 2023). Nevertheless, there is still room for improving the legal response to this issue, especially considering that firearms are often used to intimidate, threaten, and control victims (Petrović, 2010; Stevanović Govedarica, 2012), that death threats are a risk factor for femicide, and that the presence of a firearm increases the risk of a fatal outcome in domestic violence cases by five to nine times; additionally, it deters victims from reporting the violence (Božanić, 2019; Konstantinović Vilić et al., 2021; Lacmanović, 2021).

In cases of femicide by beating, the perpetrators used their own physical force (beating with hands and/or feet) or various objects, such as a wooden plank, stick, club, rolling pin, rod, hammer, rubber mallet, blunt object, metal bar, fire poker, pliers, stone, or concrete block. Femicide by strangulation was carried out using hands or objects such as beads, a pillow, towel, or cable. Finally, other methods of femicide included poisoning (e.g., with sulfuric acid), burning (with gasoline or parquet glue), throwing from a height, and being run over by a car.

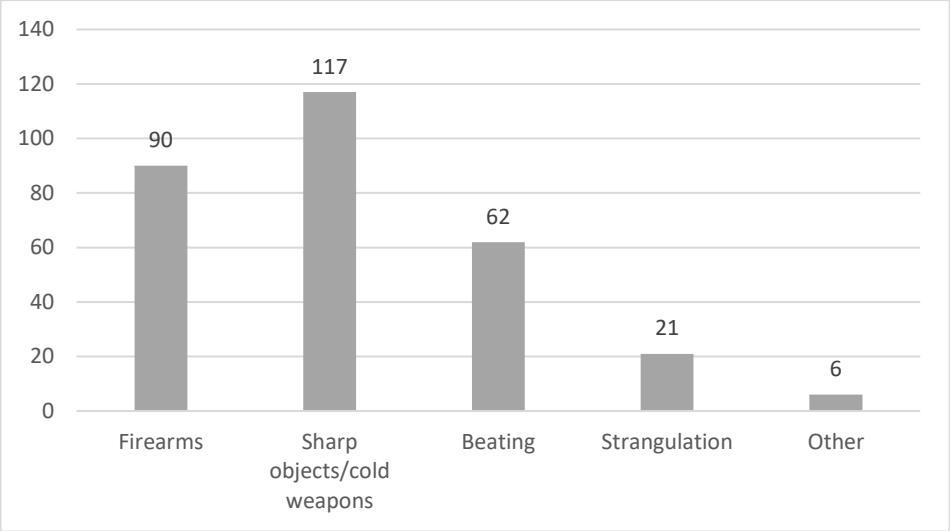

Graph 5: Method and means of femicide in the period 2014-2023 (N)

A specific form of femicide, which is mostly associated with the family, particularly intimate partner violence, is femicide followed by the perpetrator's suicide (attempted or completed) (Corradi, 2021; EIGE, 2021). According to the data, most cases of femicide recorded in Serbia during the 2014–2023 period were not followed by a suicide attempt by the perpetrator - 165 cases, or 55.6%. However, in 132 cases (44.4%), the perpetrator either attempted or completed suicide. Among those, in 99 cases the suicide was completed, accounting for 75% of the cases where suicide was either attempted or completed. This also supports the conclusion that one third of all femicides during the observed period (33.3%) were followed by the perpetrator's suicide. An earlier study of intimate partner femicide in Serbia, covering the period from 2001 to 2015, showed that 36.6% of femicide cases were followed by the perpetrator's suicide (Spasić & Tadić, 2017), suggesting that the share of femicides followed by suicide has remained relatively stable. Moreover, as indicated by other studies, femicide followed by suicide is typically linked to the perpetrator's jealousy and possessiveness toward the victim, with separation from the abuser and firearm possession (used to commit the femicide) being identified as key risk factors in these cases (EIGE, 2021).

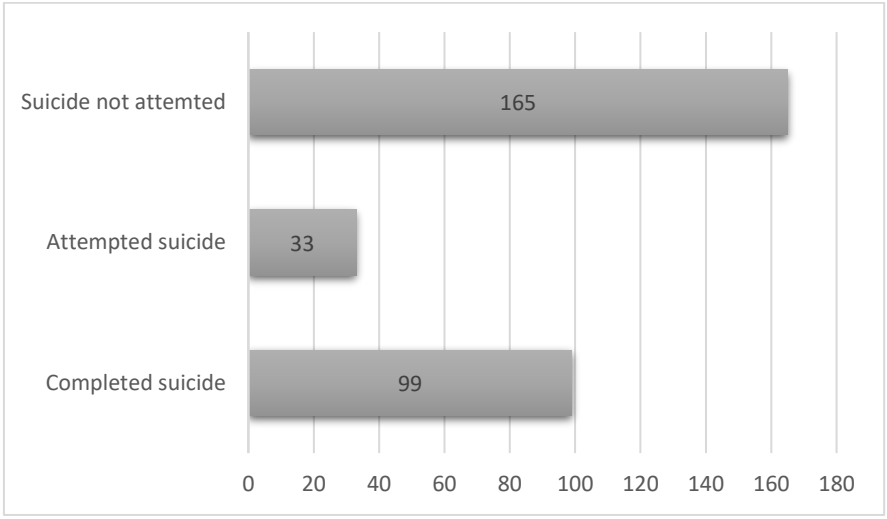

Graph 6: Number of femicides followed by a suicide of the perpetrator in the period 2014-2023

Victimological characteristics of femicides

When it comes to the victimological characteristics of femicide, data on the age of the victims and the relationship between the victim and the perpetrator were analysed.

Out of a total of 297 women killed, 286 (96.3%) were adults, while 11 victims (3.7%) were minors at the time the femicide was committed. As shown in Graph 7, nearly a quarter of female femicide victims were between 46 and 55 years old at the time of the killing (72 or 24.2%). Every fifth victim was over the age of 65 (61 or 20.5%). These are followed by women aged 56 to 65 (17.5%) and those aged 36 to 45 (11.8%). In other words, women most at risk of femicide in the domestic or intimate partner context are middle-aged women - those between 36 and 55 years old - who, overall, make up about 40% of all femicide victims in the observed period. They are followed by women over 55 years old, who account for around 38% of all women killed in Serbia during this period.

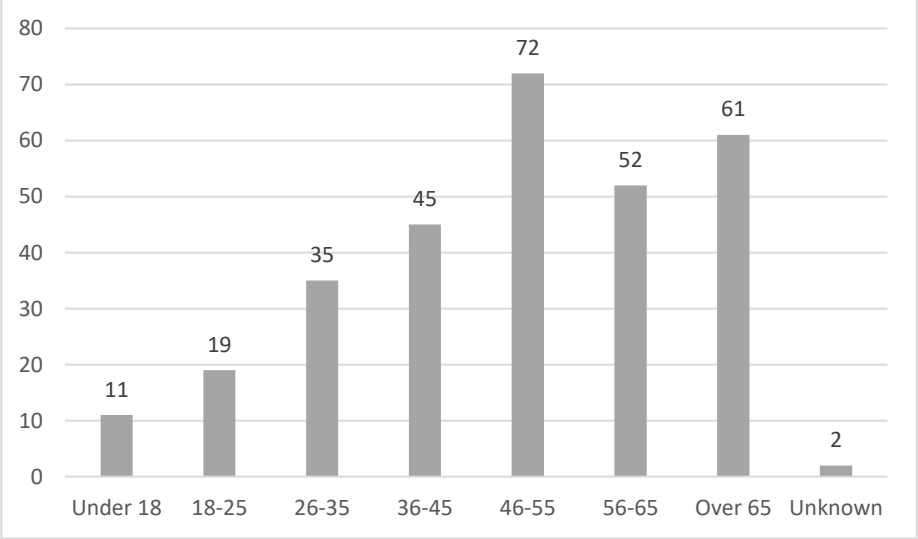

Graph 7: The age of the femicide victims in the period 2014-2023 (N)

When it comes to the relationship between the victim and the perpetrator, data show that in 204 cases (68.4%), the perpetrators of femicide were the victims' partners (current or former), whether they were spouses, common-law partners, or emotional partners (in terms of romantic relationship) (Graph 8), which fully aligns with research findings from other countries (EIGE, 2021; Koç, 2022). In the majority of these cases (155 or 76%), the perpetrators were current partners (spouses/common-law or emotional partners), while in one-fifth of the cases (49 or 24%), they were former partners. This

leads to the conclusion that the end of a partnership does not necessarily mean the end of violence; on the contrary, it may lead to its escalation. Women are at increased risk of femicide precisely after leaving a violent relationship or household (Simeunović-Patić & Jovanović, 2013, 2017).

In 68 cases (22.8%), the perpetrator was another family member. In the majority of these cases, the femicide took the form of matricide, that is, the killing of a mother/stepmother by her son/stepson - accounting for 60.3% of all killings of women by non-partner family members. The number of matricides ranged from 3 (in 2017 and 2023) to as many as 8 in 2018, when this form of femicide accounted for 25% of all femicides that year. This is followed by in-law (e.g., mother-in-law–son-in-law, daughter-in-law–father-in-law) or other kinship-related killings (18 cases or 6.1%), then the killing of a grandmother by a grandson (11 or 3.7%) and the killing of a daughter by a father/stepfather (10 or 3.4%). The lowest number of familial femicides involved the killing of a sister by a brother (5 or 1.7%).

As for femicides committed by other individuals, these involved people outside the family or intimate partner context - such as rapists, stalkers, acquaintances, colleagues, or clients of prostitution services.

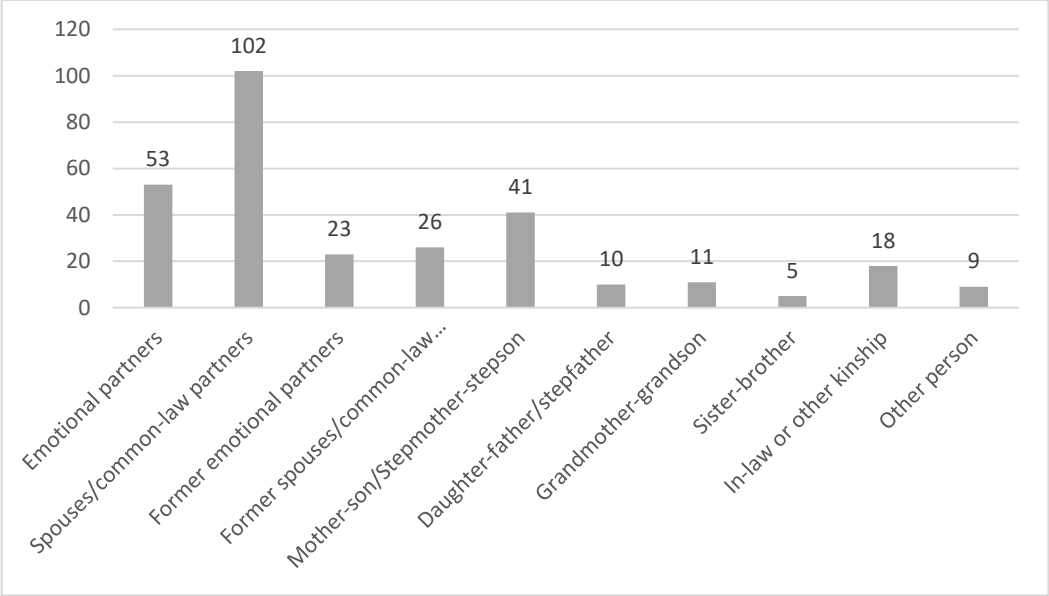

Graph 8: Relationship between the victim and the perpetrator of femicide in the period 2014-2023 (N)

Social response to femicide and violence against women in general in Serbia

In Serbia, femicide is not criminalized as a separate criminal offense, which places Serbia among the group of countries whose criminal law response to this form of crime is based on the general assumption that men and women are equal before the law; thus, the type and severity of the prescribed punishment for criminal offenses relevant to femicide do not depend on the victim's gender (Batrićević, 2016: 436). Serbian criminal legislation contains several criminal offenses relevant for responding to femicide, although all of them are gender-neutral. These include: murder (Article 113 of the Criminal Code[46] – CC), as well as several forms of aggravated murder – first of all the killing of a family member previously abused by the perpetrator (Article 114, paragraph 1, item 10 CC), but also the killing of a child or pregnant woman (Article 114, paragraph 1, item 9 CC), and the killing committed out of ruthless revenge or other base motives (Article 114, paragraph 1, item 5 CC). The form of aggravated murder involving the killing of a family member previously abused by the perpetrator was introduced into the CC in 2005 to provide protection of women, who are most often the victims of domestic violence, which can result in femicide. However, research has shown that this particular criminal offense – the killing of a family member previously abused by the perpetrator – rarely appears in judicial practice (Simeunović-Patić & Jovanović, 2013; Turanjanin, Voštinić &

46 Criminal Code, Official gazette of the Republic of Serbia, No. 85/2005, 88/2005 - correction, 107/2005 - correction 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/ 2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019.

Đorđević, 2020; Beker, 2023). As Jovanović (2024) points out, this practice is partly due to the wording of the incrimination itself (e.g., who is considered a family member – see below; understanding of "previous abuse"), but is also certainly a consequence of insufficient understanding of the issue and/or the lack of interest among those who are supposed to apply this legal qualification in specific cases. The same applies to the form of aggravated murder committed out of ruthless revenge or other base motives, even though research into judicial practice shows that jealousy - based on the perpetrator's desire to possess and control the partner - is the most common motive for femicide (Beker, 2023: 54). In addition, other criminal offenses also provide legal grounds for reacting in cases where a woman's death results from other forms of gender-based violence - for example, offenses related to sexual violence, female genital mutilation, stalking, human trafficking, and similar. However, in these cases, the death of the victim is not the result of intentional killing, since negligence must be established regarding the lethal consequence.

Given that the most dominant form of femicide is committed in the private sphere, particularly in the family and especially in the context of intimate partner relationship, measures that ensure criminal and family law protection from domestic violence are essential for the prevention of femicide, along with the provisions of the Law on the Prevention of Domestic Violence[47], which to some extent serves a preventive function. Domestic violence was criminalized as a separate criminal offense in 2002 (Article 194 of the Criminal Code). The legislator established a basic form, three aggravated, and one less severe form of this offense. This incrimination provides protection for family members from psychological and physical violence. The offense is considered aggravated if committed using a weapon, dangerous tool, or another object capable of inflicting serious bodily harm or health impairment; if it results in serious bodily injury or severe health impairment; if committed against a minor (under the age of 18); or if the act results in the death of a family member (in which case the perpetrator's negligence is assumed regarding the lethal outcome). It is important to note that in 2019 the prescribed punishment was increased for this last form of domestic violence (when the victim dies), so the minimum sentence is now the same as for the criminal offence of murder (5 to 15 years of imprisonment), and if the victim is a minor, the minimum sentence is the same as for aggravated murder (at least 10 years of imprisonment). However, a major issue arises concerning who can receive criminal protection against domestic violence: former spouses (who do not share a child) are considered family members only if they live in the same household, otherwise not; on the other hand, former common-law partners (without a shared child) do not enjoy criminal protection as family members. This is certainly problematic considering the fact - confirmed by data on femicides in Serbia presented earlier in the text - that the end of a relationship does not necessarily mean the end of violence. On the contrary, it is often the moment when a woman is at the highest risk of escalating violence and even murder, a finding supported by other researches (Simeunović-Patić & Jovanović, 2013, 2017). Additionally, such a legal provision is not in compliance with the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention), nor with the recently adopted EU Directive on Combating Violence against Women and Domestic Violence (Jovanović, 2024).

In addition to criminal law protection, Serbian legislation also provides for family law protection against domestic violence, which is also crucial for the prevention of femicide. The Family Law[48] explicitly prohibits domestic violence, guarantees the right to protection from domestic violence, and regulates a special civil procedure for protection against domestic violence. It prescribes protective measures aimed at preventing further acts of violence against a family member, and the violation of the issued measures constitutes the least severe form of the criminal offense of domestic violence. Finally, in 2016, the Law on the Prevention of Domestic Violence was adopted with the aim of ensuring effective prevention of domestic violence and the prompt, timely, and effective protection and support for victims of domestic violence - primarily through the improvement of coordination and cooperation among competent services, notably the police, public prosecutor's office, and social

[47] Law on the Prevention of Domestic Violence, Official gazette of the Republic of Serbia, No. 94/2016 and 10/2023.

[48] Family Law., Official gazette of the Republic of Serbia, No. 18/2005, 72/2011 and 6/2015

welfare centres (Ćopić, 2019). This law introduced emergency protective measures against domestic violence: temporary removal of the perpetrator from the residence and temporary restraining orders prohibiting the perpetrator from contacting or approaching the victim. The application of this law aims to ensure an integrated, multisectoral, and human rights-based approach to the prevention, prosecution, and protection of women victims of domestic violence, as well as other legally defined criminal offenses, most of which fall under the category of gender-based violence. This is also important for the prevention of femicide.

Nevertheless, recent victimization surveys on violence against women in Serbia (OSCE, 2019; Babović, 2022) have shown that the prevalence of various forms of gender-based violence - especially domestic violence, and particularly intimate partner violence - remains high. Moreover, recent studies on court practice in cases of domestic violence involving firearms and/or femicide (completed or attempted) have shown that most victims did not seek help from relevant authorities or report the abuse (Beker, 2023; Konstantinović Vilić, Petrušić & Beker, 2021; Lacmanović, 2022). A smaller number did report previous violence, but it is evident that the institutional response was either lacking or insufficiently effective in protecting the victims as they were killed by their perpetrators (Beker, 2023; Lacmanović, 2022).

Concluding remarks

Despite significant legislative and institutional reforms aimed at protecting women from gender-based violence - particularly domestic and intimate partner violence - which are largely aligned with European and international standards, the data analysed in this paper show that the number of women killed in Serbia within the family or intimate partner context during the period from 2014 to 2023 has remained relatively stable. The most prevalent form of femicide is intimate partner femicide. This aligns with global trends, where relatively stable femicide rates are largely influenced by gender stereotypes and prejudices. Therefore, for the effective prevention and suppression of femicide, timely and effective response by competent institutions is crucial, and Serbia has a fairly solid legal framework for this purpose (although there is room for improvement). Equally important is understanding the factors that influence violence against women in family and intimate partner contexts, including femicide, which is the result of still deeply rooted social and gender norms that generate and sustain gender inequality and discrimination and affect the overall status of women in society (UNODC, 2019). Thus, continuous efforts are needed to strengthen the capacities of professionals in relevant institutions for coordinated work, implementation of legal norms, and timely and effective response to cases of domestic violence in order to prevent lethal outcomes. It is also important to encourage shifts in attitudes toward gender roles, eliminate gender stereotypes, and promote zero tolerance for violence against women. Developing and ensuring the sustainability of perpetrator programs is also necessary. In addition, the support system for victims must be strengthened so that women victims of violence are encouraged to report abuse in a timely manner and, with an adequate institutional response, prevent the escalation of violence and potentially fatal outcomes.

For monitoring and evaluating the implementation of the legal framework and policies, as well as for assessing the effectiveness of the work of relevant state institutions in preventing family and intimate partner violence - and consequently femicide - regular data collection and recording is essential. The Law on the Prevention of Domestic Violence provides for the establishment of a central registry of cases of domestic and other types of violence covered by this law. However, nearly eight years after its implementation began, this has not been realized. Therefore, it is important to define a unified methodology for collecting and recording so-called administrative data. This is particularly important in femicide cases, as there is a lack of official and reliable data in Serbia, and media reports still serve as a key source of information on femicide and its criminological and victimological characteristics. For this reason, many countries have launched initiatives and established bodies to monitor femicide (Femicide Watch) (Beker, 2023). In addition, in 2018, the European Observatory on Femicide (EOF)[49] was established. Its mission is to prevent femicide through data collection,

[49] For more information please visit https://eof.cut.ac.cy/.

increasing data visibility, and raising awareness.[50] Among other things, EOF's activities are focused on creating a unified European system of data collection aimed at measuring and comparing the scope of femicide across Europe and raising awareness among the public and professionals. This will certainly help in getting more thorough data on femicide and use them for evidence-based improvement of social response to this form of devastating crime against women.

References

Babović, M. (2022). *Kvalitet života i bezbednost žena.* Beograd: Republički zavod za statistiku.

Batrićević, A. (2016). Krivičnopravna reakcija na femicid, *Temida,* 19(3-4), 431-451. https://doi.org/10.2298/TEM1604431B

Beker, K. (2023). *Stop Femicide: Regional Report - Social and Institutional Responses to Femicide in Albania, Montenegro and Serbia*. Belgrade: UN Women.

Božanić, D. (2019). *Rod i malokalibarsko oružje u Srbiji: ključne činjenice*. Beograd: UNDP SEESAC.

Corradi, C. (2021). *Femicide, its causes and recent trends: What do we know?* Bruselles: EU Policy Department, Directorate-General for External Policies.

Ćopić, S. (2019). Razvoj zakonodavnog okvira za zaštitu žena žrtava nasilja u Srbiji, *Temida*, 22(2), 143-168, https://doi.org/10.2298/TEM1902143C.

Ćopić, S. & Dokmanović, M. (2023). Odgovor države na zloupotrebu vatrenog oružja u porodičnom kontekstu u Srbiji: politike, efekti i izazovi, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 42(2-3), 41-59, DOI: 10.47152/ziksi2023033

EIGE (2021). *Defining and identifying femicide: a literature review*. European Institute for Gender Equality.

Jovanović, S. (2019). Novi krivičnopravni odgovori Republike Srbije na nasilje nad ženama. *Temida ,* 22(2), 169-187, https://doi.org/10.2298/TEM1902169J

Jovanović, S. (2024). Femicide/feminicide in criminal law: Do we need a new criminal offence? In: Z. Pavlović & I. Stevanović (eds.) *The right to life and body integrity.* Institute of Criminological and Sociological Research, Bar Association of Vojvodina, 535-555, DOI: 10.47152/ns2024.25

Koç, G. (2022). A Study of Femicide in Turkey From 2010 to 2017. *SAGE Open*, *12*(3). https://doi.org/10.1177/21582440221119831

Konstantinović Vilić Slobodanka, Petrušić Nevena & Beker Kosana (2019). *Društveni institucionalni odgovor na femicid u Srbiji I,* FemPlatz, http://femplatz.org/library/publications/2019-11_Femicid_monografija_Prva_publikacija_E_primerak.pdf

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N. & Beker, K. (2021). *Nasilje u porodici i zloupotreba vatrenog oružja.* Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Lacmanović, V. (2019). Femicid u Srbiji: potraga za podacima, odgovorom institucija i medijska slika. *Annals for Istrian and Mediterranean Studies, Series Historia et sociologia,* 29(1), 39-54.

Lacmanović, V. (2021). *Analiza slučajeva femicida vatrenim oružjem (jun 2017-jun 2020).* Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Lacmanović, V. (2022) *Kada institucije zakažu, ostane tišina – analiza institucionalnog odgovora na prijave nasilja koje su prethodile femicidima (2017-2018)*. Beograd: Autonomni ženski centar.

OEBS (2019). *Dobrobit i bezbednost žena – Srbija, osnovni izveštaj.* Beč: OEBS.

Nikolić-Ristanović, V. (2021) Rasprostranjenost, oblici, karakteristike i novi obrasci viktimizacije u Srbiji tokom pandemije COVID-19. *Temida*, 24(2), 143-176. https://doi.org/10.2298/TEM2102143N

[50] EOF consists of four bodies: rotating Coordinators (changed every two years), a Council, National Research Groups, and two Thematic Groups (for quantitative and qualitative research). The role of the research groups is to work with EOF in collecting and analyzing data on femicide. The research group for Serbia includes members of the Victimology Society of Serbia: Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, Prof. dr Sanja Ćopić, Dr Vida Vilić, and M.Sc. Ljiljana Stevković.

Petrović, N. (2010). Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini. In: Nikolić-Ristanović, V. (ed.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: *Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova*, 25-53.

Simeunović-Patić, B. & Jovanović, S. (2013) *Žene žrtve ubistva u partnerskom odnosu.* Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Simeunović-Patić, B. & Jovanović, S. (2017) Intimnopartnerski umori v Srbiji: pojavne značilnosti, dejavniki tveganja in spolne (ne)simetrije, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana, *68* (1), pp. 31–42.

Spasić, D. & Tadić, M. (2017). *Zloupotreba oružja i rodno zasnovano nasilje.* Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.

Stevanović Govedarica, G. (2021). *Malokalibarsko i lako oružje – Rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici. Analiza normativnog okvira i prakse.* Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Turanjanin, V., Voštinić, M. & Đorđević, D. (2020). *Krivična dela ubistva u sudskoj praksi*. Beograd: JP Službeni glasnik.

UNODC & UN Women (2023). *Gender-related killing of women and girls („femicide/feminicide"): Global estimates of female intimate partner/family-related homicides*. United Nations Office on Drugs and Crime.

UNODC (2019). *Global Study on Homicide 2019.* Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.

UNODC (2023). *Global Study on Homicide 2023.* Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.

Weil, S. (2018). Research and prevention of femicide across Europe. In: S.Wiel, C. Corradi & M. Naudi (eds.) *Femicide across Europe: Theory, research and prevention.* Policy Press, 1-15.

WHO (2017). *Violence against Women, Fact Sheet.* https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women

KRIMINOLOŠKE I VIKTIMOLOŠKE KARAKTERISTIKE FEMICIDA U SRBIJI I DRUŠTVENA REAKCIJA

Prof. dr Sanja Ćopić
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt*: Nasilje nad ženama, uključujući porodično i partnersko nasilje, je ozbiljan oblik kršenja ljudskih prava i javnozdravstveni problem, koji rezultira čitavim nizom psihičkih, fizičkih, ekonomskih i socijalnih posledica. Najteži oblik nasilja nad ženama je femicid. Femicid predstavlja „rodno zasnovano ubistvo", odnosno namerno ubistvo žene zato što je žena. Najrasprostranjeniji oblik femicida je femicid u porodično-partnerskom kontekstu. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, oko 38% ubistava žena u svetu su partnerska ubistva (WHO, 2017). Globalne studije pokazuju da u svetu žene činile oko 20% svih ubijenih osoba, ali isto tako i oko polovine svih ubijenih u porodično-partnerskom kontekstu i čak 66% žrtava partnerskih ubistava (UNODC & UN Women, 2023; UNODC, 2023). U Srbiji je, prema raspoloživim podacima, broj žena ubijenih od strane partnera ili drugog člana porodici na godišnjem nivou već duži niz godina bez većih oscilacija, uprkos značajnim zakonodavnim i institucionalnim reformama. Polazeći od toga, rad ima za cilj da analizira neke kriminološke i viktimološke karakteristike femicida i kritički sagleda postojeće mehanizme društvenog reagovanja na nasilje nad ženama uopšte i femicid posebno. Rad se zasniva na analizi podataka o femicidima u Srbiji koji su dostupni u bazi Femicid-memorijal, koji vodi Autonomni ženski centar. Analizom je obuhvaćen desetogodišnji period (2014-2023). U zaključku se daju predlozi za moguću prevenciju i smanjenje broja femicida, posebno onih koji su rezultat prethodnog duževremenog zlostavljanja žene.*

Ključne reči: *femicid, fenomenologija, žrtve, društvena reakcija, Srbija*

Pregledni naučni rad
UDK:37.018.1:316.624
DOI:10.7251/ZCMZ0125108K

NEOTKRIVENOST NASILJA U PORODICI U OKOVIMA TIŠINE - TAMNA BROJKA

***Prof. dr Sadmir Karović*[51]**
vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerzitet u Travniku, zaposlen u Državnoj agenciji za istrage i zaštitu BiH

***prof. dr Marina M. Simović*[52]**
sekretar Ombudsmena za djecu Republike Srpske, redovni profesor Fakulteta pravnih nauka Univerziteta „Apeiron" Banja Luka

Sažetak: *U radu se aktualizira pitanje blagovremenog otkrivanja postojanja krivičnog djela nasilje u porodici sa posebnim osvrtom na kompleksnost prikupljanja inicijalnih saznanja koja ukazuju na postojanje osnova sumnje kao materijalnopravnog uslova za pokretanje i sprovođenje istrage, te prikupljanja potrebnih dokaza u fazi istrage. U tom smislu, prepoznati i naglašeni su najvažniji ili ključni uzroci neprijavljivanja ovog krivičnog djela koje je neophodno otkloniti ili bar reducirati. Nasilje u porodici nije privatna ili intimna stvar aktivnog i pasivnog aktera (nasilnik-žrtva) već autonomno i samostalno krivično djelo sa propisanom krivičnopravnom sankcijom. Blagovremeno i efikasno otkrivanje i dokazivanje ovog krivičnog djela neposredno zavisi i od stručne osposobljenosti i specijaliziranosti nadležnih organa i subjekata, odnosno lica kojima su povjerena ovlaštenja na planu primjene zakona (policija, tužilaštvo, sud, služba socijalne zaštite i dr.). S tim u vezi, prema oštećenom, odnosno žrtvi izvršenja ovog krivičnog djela potrebno je iskazati poseban protektivni odnos i senzibilitet u vezi adekvatnog tretmana, poštovanja ličnog dostojanstva, te pružanja adekvatne pomoći i raznih oblika podrške, kako bi se izbjegla dodatna viktimizacija.*

Ključne riječi: *nasilje u porodici, žrtva, otkrivanje, krivično djelo.*

UVOD

Nasilje u porodici je na žalost vjerni pratilac ljudskog društva od najstarijeg, odnosno, najprimitivnijeg perioda do danas (Banarjee, Islam, Khatun, 2015: 1-8; Юрьевна, 2017; Елиференко, 2008; Finley, 2013; Sunitha, 2016: 206-214; Tjaden, 2004:1244-1251). Ovo nije fenomen svojstven samo za savremeno doba, ali se u različitim periodima ljudske istorije na različite načine promatrao, određivao i shvatao (Брюхина, 2017; Kalmuss, 1984: 11-19; Munévar, 2012: 135-173). I danas nasilje u porodici postoji kao realan društveni problem koji zahtijeva adekvatne institucionalne odgovore i rješenja na planu njegovog blagovremenog, efikasnog i zakonitog suzbijanja (Kilpatrick, 2004: 1209-1234; Klein, 1973: 3-30; Opitz, Ctuder, 2005).

Nasilje u porodici se svakim danom javlja kao sve prisutniji problem, sa kojim se susreće sve veći broj savremenih porodica (Baljak, 2024:311; Liem, Koenraadt, 2018; Mannon, 1997: 9-24). Nasilje u porodici je moguće posmatrati i kroz prizmu njegove uslovljenosti i povezanosti sa određenim sociopatološkim pojavama kao što su: alkoholizam, narkomanija, kocka, prostitucija i dr. (Karović, Simović, 2024:123; McQuigg 2014: 756–773).

[51] e-mail: karovic.s@hotmail.com; https://orcid.org/0000-0003-1777-0370.

[52] e-mail: marina.simovic@gmail.com; https://orcid.org/0009-0008-3330-4023.

Savremeno doba, po prirodi stvari sa sobom „donosi“ i neke nove savremene izazove, dileme i pošasti sa kojima se susreće moderni čovjek, odnosno društvo u cjelini. (Anderson, 1997). Pored opšteg napretka u svim sferama ljudskog djelovanja, mora se konstatovati da se paralelno i ljudska destrukcija usavršava, tako da se i nasilje u porodici ispoljava u različitim fenomenološkim oblicima. Kriminalitet se veoma brzo i jednostavno prilagođava na neke nove političke, ekonomske, društvene, demografske i druge uslove i specifičnosti sa intencijom ostvarivanja konkretnih kriminalnih aktivnosti. Pred savremeno krivično pravo se postavljaju veoma kompleksna pitanja i zahtijevaju adekvatni odgovori u vezi propisivanja nekih novih krivičnih djela ali i propisivanja krivičnoprocesnih zakonskih rješenja na planu blagovremenog, efikasnog i zakonitog otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela (Syahril, 2023; Whitaker, 2006: 551-560; Baytok, 2021; Jurasz, 2015: 619–627; Nagy, 2020: 19-22).

Međunarodna zajednica je izradom i usvajanjem brojnih međunarodnopravnih dokumenata iskazala opredijeljenost na planu zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca ali uprkos tome, svjedoci smo da zaštita nije dovoljna, odnosno nije adekvatna, s obzirom na prisutnost različitih oblika ljudske destrukcije usmjerenih upravo na povredu i ugrožavanja osnovnih ljudskih prava i sloboda (Volosova, (2017: 310-319; Walby et al., 2017). Demokratski koncept rada policije, ali i drugih subjekata/agencija za provedbu zakona, obavezuje na humano postupanje s naglaskom na poštovanjem osnovnih ljudskih prava i sloboda svakoga pojedinca, pa tako i na katalog zakonom propisanih prava osumnjičenog, odnosno optuženog u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini (Karović, Orlić, 2020:123).

S obzirom na prirodu krivičnog djela nasilje u porodici, načine izvršenja i druge specifičnosti u vezi otkrivanja i dokazivanja ovog krivičnog djela, posebnu pažnju zavređuje viktimološka dimenzija ovog fenomena. U zadnje dvije decenije viktimologija kao nauka aktualizira ključna viktimološka pitanja kao što su adekvatna psihološka, finansijska, pravna i druga podrška i pomoć žrtvi nakon čina nasilja u porodici (Whitfield, Felittle, 2003: 166-185).

Takođe, aktualizira se i problematizira krivičnopravni položaj i status oštećenog lica u krivičnom postupku. Postoji opšta saglasnost da žrtva izvršenja krivičnog djela mora imati adekvatan institucionalni tretman i adekvatno postupanje od strane stručno osposobljenih lica, odnosno specijalizovanih subjekata za sprovođenje zakona, kako bi se izbjegla dodatna viktimizacija. Međutim, u praksi se susrećemo sa brojna pitanja, nejasnoće i dileme praktične prirode, s obzirom na to da žrtva zahtijeva različite oblike pomoći i podrške kako nadležnih organa, tako i društva, preciznije lokalne zajednice, u kontekstu adekvatnog adaptiranja i integrisanja u socijalnu sredinu (Whitfield, Felittle, 2003: 166-185).

KRIVIČNO DJELO NASILJE U PORODICI – KRIVIČNOPRAVNI, VIKTIMOLOŠKI I KRIVIČNOPROCESNI KONCEPT

Praktična iskustva pokazuju da je veoma kompleksno i zahtjevno utvrditi, odnosno dokazati postojanje krivičnog djela nasilje u porodici, s obzirom na restriktivne zakonske uslove. Pored toga, poseban problem prilikom dokazivanja postojanja ovog krivičnog djela i krivice manifestuje se u činjenici da žrtve često odustaju od prijave, prećutno se vraćaju nasilniku i na taj način znatno otežavaju prikupljanje potrebnih obavještenja i dokaza (Clemm, 2020; Clemm, 2023). Definisanje nasilja u porodici u društvenom kontekstu zavisi od shvatanja i određenih kulturoloških i drugih specifičnosti. U tom smislu, neophodno je naglasiti i određene predrasude prema kojima se veoma često nasilje u porodici određuje isključivo kao nasilje izvršeno od strane muškarca prema ženskom polu što je pogrešno, cijeneći da žrtve izvršenja nasilja u porodici mogu biti i muškarci, odnosno osobe muškog pola. O nasilju nad muškarcima nema jasnih podataka, jer je i taj društveni problem obavijen šutnjom i tajnama, strahovima, sramom i predrasudama – vjerovatno u većoj mjeri negoli nasilje nad ženom i djecom (Poredoš - Lavor, Jerković, 2011: 402-403).

Zakonodavac u Bosni i Hercegovini nije precizno definisao pojam nasilja, tako da postoje različita mišljenja i određene dileme u vezi određivanja ovog pojma. Izuzetno je kompleksno odrediti i utvrditi jednu univerzalnu i jedinstvenu definiciju pojma nasilje u porodici koja bi inkorporirala sve aspekte ovog krivičnog djela. Otkrivanje, istraživanje, dokazivanje, utvrđivanje individualne krivice i izricanje krivičnopravne sankcije predstavlja jedan kompleksan i izuzetno zahtjevan proces krivične

prirode koji je u svim stadijima postupanja krivičnoprocesnih subjekata pravno normiran i uslovljen restriktivnim zakonskim uslovima (Karović, Simović, 2020:211).

Analizom zakonskog teksta u Bosni i Hercegovini, primjećuje se da je krivično djelo Nasilje u porodici propisano kao autonomno i samostalno krivično djelo u članu 222 Krivičnog zakona Federacije BiH[53] sistematizovano u Glavi XX – Krivična djela protiv braka, porodice i mladeži, zatim u članu 190. Krivičnog zakonika Republike Srpske[54] formulisano kao Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici, sistematiozovano u Glavi XVI – Krivična djela protiv braka i porodice i u članu 218. Krivičnog zakona Brčko Distrikta BiH[55], sistematizovano u Glavi XX – Krivična djela protiv braka, porodice i omladine. Iz navedenog proizilazi da objektivno - subjektivna koncepcija pojma krivičnog djela proizilazi iz zakonskog opisa ovog krivičnog djela koji alternativno propisuje katalog radnji izvršenja (nasilje, drsko ili bezobzirno ponašanje), dok se na subjektivnom planu zahtijeva postojanje umišljaja kod izvršioca.

Pokretanje i sprovođenje istrage uslovljeno je i zavisi od početnih ili inicijalnih saznanja koja ukazuju na postojanje osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo (Karović, 2013:166-168). Jedini zakonom ovlašten autoritet za pokretanje i sprovođenje istrage je nadležni tužilac koji ima rukovodnu i nadzornu ulogu u istrazi. Nadležni tužilac izdaje naredbu o sprovođenju istrage i naređuje ovlaštenim službenim licima policije da preduzmu određene krivičnoprocesne radnje, tačnije radnje dokazivanja u cilju prikupljanja potrebnih dokaza. U tom smislu, važno je naglasiti blagovremenost i stručnost (specijaliziranost) u postupanju nadležnih subjekata (policija, tužilaštvo, službe socijalne zaštite, zdravstvene službe i dr.) nakon prvih ili početnih saznanja koja ukazuju na postojanje krivičnog djela nasilje u porodici. U ranoj fazi otkrivanja postojanja ovog krivičnog djela posebno je važno prepoznati i identifikovati određene indikatore koji ukazuju na izvršenje krivičnog djela nasilje u porodici (tjelesne povrede, ponašanje žrtve, odnos izvršioca i žrtve i dr.).

S obzirom na prirodu ovog krivičnog djela, važno je od samog početka, tj. od inicijalnih saznanja uključiti mjesno nadležnu službu socijalne zaštite čija je uloga da aktivno prati izrečene zaštitne mjere i odmah po saznanju za kršenje izrečenih zaštitnih mjera - pismeno obavještava nadležnu policijsku upravu i sud koji je izrekao konkretnu mjeru. Dakle, služba socijalne zaštite ima prvorazrednu ulogu u vezi pružanja adekvatne zaštite žrtvi nasilja u porodici i onemogućavanja dodatne viktimizacije, te blisko sarađuje sa nadležnom policijskom upravom na način da ima mogućnost predlaganja izricanja strožijih zaštitnih mjera prema nasilniku, odnosno izvršiocu (u skladu sa stručnom procjenom). Ovlaštena osoba u organu starateljstva, tj. u službi socijalne zaštite, koja je zadužena i ovlaštena za praćenje izrečenih zaštitnih mjera je psiholog kao stručno lice koje poziva žrtvu i obavlja sa njom razgovor u cilju pribavljanja saznanja da li se izrečene zaštitne mjere poštuju ili eventualno krše, te pruža psihološku pomoć žrtvi kroz savjetodavni rad.

Tehnološki razvoj sve je rasprostranjeniji, a jedna od njih je kompjuterska i internet tehnologija koja rađa novi svijet koji se naziva elektronski svijet virtuelnog prostora, odnosno internet, a označava početak nove ere - digitalne ere ili informatičkog doba (Syahril, 2023:119; Kalmuss, Celtzer, 1986: 113-120; Leuze-Mohr, 2001). S obzirom na navedeno, nasilje u porodici moguće je posmatrati i kroz prizmu zloupotrebe informaciono – komunkacionih tehnologija (prijetnja, uznemiravanje, vrijeđanje, objavljivanje neželjenog i uvredljivog sadržaja i dr.) (Charlotte, Zimmerman, 2002: 1232-1237).

Učiniocima nasilja u porodici izriču se sljedeće zaštitne mjere:

1) udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora i zabrana vraćanja u stan, kuću ili neki drugi stambeni prostor,

2) zabrana približavanja žrtvi nasilja,

3) zabrana uznemiravanja i uhođenja osobe izložene nasilju,

[53] Službene novine Federacije BiH, br. 36/2003, 21/2004- ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017 i 31/2023.

[54] Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017, 104/2018 , 15/2021, 89/2021, 73/2023, Službeni glasnik BiH, broj 9/2024 – odluka Ustavnog suda BiH i Službeni glasnik Republike Srpske 105/2024.

[55] Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, broj 19/2020 – prečišćeni tekst, 3/2024 i 14/2024.

4) obavezan psihosocijalni tretman,
5) obavezno liječenje od zavisnosti,
6) privremeno lišenje slobode i zadržavanje.[56]

Ukoliko je žrtva nasilja žena ili maloljetna osoba, služba socijalne zaštite (na planu pružanja adekvatne zaštite i pomoći) može ponuditi žrtvi smještaj u sigurnu kuću kao specijalizirani ustanovu za pružanje pomoći ovoj specifičnoj kategoriji. Smještaj žrtve u sigurnu kuću se pruža u situacijama kada sama žrtva u momentu počinjenog nasilja nema adekvatan smještaj - u cilju fizičkog odvajanja od nasilnika, odnosno od izvršioca nasilja u porodici.

U pravilu, prva i hitna reakcija povodom inicijalnih saznanja koja ukazju na postojanje nasilja u porodici ispoljava se u djelovanju olaštenih službenih lica (policije) na planu fizičkog razdvajanja nasilnika, odnosno izvršioca i žrtve, kako bi se spriječile moguće ili izvjesne negativne posljedice (Hellbernd *et al*, 2004). Uz to, u cilju svestranog i sveobuhvatnog razjašnjenja i rasvjetljavanja ključnih činjenica od kojih zavisi donošenje ispravne i zakonite odluke suda, treba naglasiti ulogu i značaj angažovanja vještaka odgovarajuće struke koje će dati odgovore na ključna pitanja koja su od odlučujućeg značaja (Agapov, 2012).

Promatrano kroz prizmu fenomenologije ispoljavanja nasilja u porodici, primjećuje se da se nasilje u porodici se ispoljava u različitim fenomenološkim oblicima ispoljavanja, i to:

a) fizičko nasilje,
b) psihičko nasilje;
c) seksualno nasilje i
d) ekonomsko nasilje (Simović, Pirić, 2020:171).

Međutim, u praksi postoje brojni problemi prilikom utvrđivanja, odnosno dokazivanja navedenih fenomenoloških oblika nasilja u porodici, najčešće usljed nedostatka potrebnih dokaza za efikasno vođenje krivičnog postupka. Dakle, posmatrano sa aspekta blagovremenog otkrivanja i dokazivanja ovog krivičnog djela, važno je naglasiti specijaliziranost nadležnih organa, subjekata za sprovođenje zakona, odnosno lica kojima su povjerena ovlaštenja na planu provođenja zakona. Ne smije se zaboraviti ili zanemariti činjenicu da krivično djelo nasilje u porodici po svojoj prirodi, načinu operacionalizacije i drugim specifičnostima na oštećeno lice, odnosno žrtvu ostavlja dugoročno štetne posljedice (strah, trauma, nesigurnost i dr.).

UZROCI NEPRIJAVLJIVANJA KRIVIČNOG DJELA NASILJE U PORODICI

Fenomenološki oblici ispoljavanja ljudske destrukcije, pa i samog nasilja u porodici su se u različitim istorijskim etapama mijenjali, modifikovali i prilagođavali aktuelnim uslovima i specifičnostima, prije svega sredine (okoline), odnosno lokalne zajednice (Wilfried, 2018: 250–276; Stepanova, Yavchunovskaya 2004: 15-25; Stepanyan, 2008: 60-65; Resko, 2010). Najčešće nasilje u porodici asocira na fizičko nasilje, ali to je pogrešna percepcija i shvatanje, s obzirom na to da je fizičko nasilje samo jedan od oblika ovog krivičnog djela. Žene se nerado odlučuju prijaviti nasilnika, najčešće zbog straha od nasilnika i uzrokovanja još težeg nasilja, ekonomske zavisnosti, niskog nivoa samopoštovanja, kao i stavova da im se ne može pomoći (Marić, 2024:300; Sinelnikov, 2003). Shvatanje ovog društvenog fenomena zavisi i od kulturoloških, društvenih i drugih uslova i specifičnosti određene lokalne sredine (Baldry, Duban, 2016; Rode, Marganski, 2014: 103-117; Heike, 2001; Heike, 2006).

Pored svih nastojanja međunarodne zajednice koja je prepoznala ovaj globalni/planetarni problem, te izrade i usvajanja brojnih međunarodnopravnih dokumenata koji se odnose na zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca, ovaj pravni i društveni fenomen je i danas prisutan u našoj svakodnevnici. Takođe, u sredstvima informisanja veoma često se aktueliziraju određeni događaji koji se odnose na nasilje u porodici (Orme, 2021).

S druge strane, ono što je pozitivno i pohvalno jeste da je ovaj društveni fenomen izdvojen iz sfere privatnog/intimnog i prepoznat kao inkriminirajuće ponašanje, s obzirom da to više nije samo privatna ili interna porodična stvar pasivnih i aktivnih aktera (nasilnik/izvršilac i žrtva) već je

[56] Član 9. Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 20/2013 i 75/2021.

zakonodavac nasilje u porodici propisao kao samostalno i autonomno krivično djelo (Бочкарева, 2019: 33-38). U tom smislu, po prirodi stvari, iz zakonskog opisa ovog krivičnog djela jasno se prepoznaju objektivno – subjektivna obilježja bića ovog krivičnog djela. Dakle, nasilje u porodici nije više kao nekada u prošlosti, samo privatna (interna) stvar aktera (npr. bračnih partnera ili drugih aktera destrukcije) koji počinje i završava se „između četiri zida", već kažnjivo ponašanje koje je zakonodavac propisao kao posebno krivično djelo za koje je zakonom propisana krivičnopravna sankcija (kazna) (Kolpakova, 2007; Саламова, 2018: 129-138).

Teorijski - normativno promatrano, na prvi pogled, sve izgleda jasno, nedvosmisleno i konkretno (Pashchenko, 2005: 46-48; Crowell, Burgess. 1996). Međutim intencija autora jeste da sa razlogom aktualizira i problematizira pitanje otkrivanja postojanja ovog krivičnog djela koje se praktično operacionalizira kroz čin prijavljivanja, najčešće od strane žrtve ili eventualno drugih lica koja su, po prirodi stvari, u mogućnosti da posjeduju određena saznanja koja ukazuju na postojanje ovog krivičnog djela. Taj prvi i najčešeće najvažniji korak u otkrivačkoj fazi jeste upravo prikupljanje inicijalnih saznanja koja se odnose na postojanje osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo nasilje u porodici (Серветник, Страховская, 2015). Dakle, suštinsko ili ključno pitanje suzbijanja nasilja u porodici se i danas, uprkos evidentnom napretku, primarno odnosi na otkrivačku komponentu, odnosno otkrivanje postojanja ovog krivičnog djela, tačnije prikupljanja početnih ili inicijalnih saznanja kao osnove za pokretanje i sprovođenje istrage, te preduzimanja drugih aktivnosti od strane nadležnih krivičnoprocesnih subjekata na planu rasvjetljavanja i rješenja konkretne krivične stvari (Karović, 2020/21: 215-229; Серветник, Страховская, 2015).

Pažnja i interes nadležnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona (policija, tužilaštvo, službe socijalne zaštite, sud i dr.) uglavnom su usmjerene na negativne posljedice, tj. na posljedice nakon izvršenja krivičnog djela i izvršioca krivičnog djela (istraga, optužnica, glavni/sudski postupak) tako da se neopravdano zanemaruje područje kriminalne etiologije, odnosno utvrđivanje uzroka koji neposredno ili posredno pogoduju nastanku određenog krivičnog djela. Idealna situacije je kada se svaki oblik nasilja u porodici blagovremeno prepozna i prijavi nadležnim organima i subjektima za sprovođenje zakona u cilju preduzimanja određenih mjera i radnji, ali praktična iskustva ukazuju na brojne i raznovrsne probleme u vezi prijavljivanja ovog krivičnog djela (Bograd, 1995: 283-297).

Jedno od ključnih etioloških pitanja u vezi suzbijanja nasilja u porodici glasi: zašto žrtve nasilja u porodici izbjegavaju da prijave krivično djelo nadležnim organima? (Chakhov, 2003). U tom smislu prepoznaje se nekoliko ključnih faktora koji utiču na neotkrivenost (neprijavljivanje) krivičnog djela nasilje u porodici (Rohrbaugh, 2006: 287-299; Ctraus, 1980; Brzank, 2012; Brzank, 2021), i to:

1) Psihološko-socijalni faktori među koje se ubrajaju negativne reakcije sredine, posebno stigmatizacija (etiketiranje) i odbacivanje žrtve u lokalnoj zajednici, osuda žrtve, omalovažavanje i različiti oblici degradiranja žrtve, stanje beznađa žrtve, strah od nasilnika, psihološka nesigurnost kod žrtve koja se ispoljava kroz dobro poznatu sintagmu „šta će reći rodbina, komšije, prijatelji..." (Graham-Bermann, Seng, 2005: 349-354) i dr.;

2) Ekonomski faktori među kojima se uglavnom ističe ekonomska zavisnost ili inferiornost žrtve u odnosu na nasilnika, odnosno izvršioca ovog krivičnog djela, prije svega nezaposlenost, različiti egzistencijalni problemi (npr. neriješeno stambeno pitanje i dr.) (Heise, 1998: 262-290);

3) Neadekvatna ili nedovoljna institucionalna podrška i pomoć žrtvi nakon prijave krivičnog djela, s obzirom na to da žrtva nakon prijave krivičnog djela, svjedočenja i sprovođenja cjelokupnog krivičnog postupka ali prvenstveno preživjelih trauma usljed samog čina nasilja u porodici koji se najčešće događao duži vremenski period - zahtijeva adekvatnu psihološku podršku, ali i sve druge oblike podrške (npr. finansijsku/ekonomsku podršku, socijalnu podršku, savjetodavni rad, razumijevanje i dr.);

4) Neadekvatna ili nedovoljna podrška, pomoć i razumijevanje najbližih članova porodice (npr. roditelja, braće, sestara i dr.), nepostojanje svijesti o samoj prirodi ovog krivičnog djela, pa čak i nametanje tereta odgovornosti samoj žrtvi. U tom kontekstu, značajno je naglasiti da se pogrešna subjektivna percepcija zasniva i na interpretaciji određenog događaja kojom prilikom se ističe doprinos žrtve samom činu izvršenja krivičnog djela, te se na taj način relativizira krivična odgovornost nasilnika;

5) Kompleksnost i dugotrajnost krivičnog postupka, tačnije dokazivanja postojanja krivičnog djela i krivice, neizvjesnost u pogledu konačnog ishoda, te posebno dodatna viktimizacija žrtve i dr.

Navedeni su (naj)važniji faktori ili uzroci zbog koji se žrtva ne odlučuje da prijavi nasilje u porodici jer se najčešće i sama suočava sa brojnim dilemama i problemima, pa suštinsko pitanje glasi „da li je svrsishodno prijaviti krivično djelo...“? Upravo zbog toga, a i pored značajnih pozitivnih pomaka u zadnje dvije decenije, otkrivanje nasilja u porodici postaje u određenim situacijama u okovima tišine, privatna/interne stvar nasilnika i žrtve, a ne krivična stvar (krivično djelo), što svakako ide u prilog nasilniku (izvršiocu) koji ohrabren navedenim, zapravo nastavlja kontinuirano i još odlučnije da preduzima različite destruktivne radnje (npr. fizičko nasilje, psihološke atake na žrtvu, ucjene finansijske prirode i dr.). S tim u vezi, društvo u cjelini, institucionalni kapaciteti, resursi, zatim porodica i svi drugi pojedinci, kao autoriteti, primarno se moraju orijentisati na pružanje adekvatne podrške i pomoći žrtvi, kako bi uticali na postojanje svijesti kod žrtve o opravdanosti i svrsishodnosti prijavljivanja krivičnog djela, te izlaska ili bijega iz „okova tišine“.

Pord navedenog, od nadležnih organa i ovlaštenih pojedinaca se zahtijeva adekvatna stručna osposobljenost u smislu posjedovanja određenih vještina i znanja prilikom postupanja prema žrtvi, kako bi se izbjegla dodatna viktimizacija žrtve što podrazumijeva i obavezu planske i kontinuirane edukacije iz ove oblasti.Takođe, definisanjem faktora rizika za nasilje u porodici, te djelovanjem na pojedine pojave koje doprinose razvoju nasilnih obrazaca ponašanja, moguće je dugoročno djelovati na društvene promjene koje bi dovele do društva sa nultom tolerancijom na nasilje u porodici.[57]

ZAKLJUČAK

Neotkrivenost nasilja u porodici zahtijeva od naučne i stručne javnosti posebnu pažnju, s obzirom na to da se najčešće neopravdano ignoriše ili zanemaruje područje kriminalne etiologije, odnosno uzročnosti u kontekstu svestranog sagledavanja i utvrđivanja uzroka koji neposredno ili posredno pogoduju nastanku inkriminirajućuh aktivnosti. Postoje brojni i raznovrsni faktori koji utiču da nasilje u porodici ostane u okovima tišine – tamna brojka. Naime, pažnja i interes nadležnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona, uglavnom ili primarno je usmjerena na posljedice, tj. djelovanje nakon izvršnog krivičnog djela nasilje u porodici i preduzimanje određenih mjera i radnji u zavisnosti od nadležnosti subjekta koji učestvuju u određenim aktivnostima (policija, služba socijalne zaštite, tužilac, sudija i dr). Pored toga, jedno od pogrešnih shvatanja pojma nasilja u porodici jeste da ovo nasilje po prirodi stvari obuhvata isključivo fizičko nasilje što upućuje na zaključak da je neophodno sistemski, organizovano i planski djelovati na planu povećanja i jačanja svijesti o štetnosti, neprihvatljivosti i kažnjivosti nasilja u porodici, uključujući sve njegove fenomenološke oblike ispoljavanja.

Jedno od suštinskih važnih aspekata blagovremenog otkrivanja postojanja krivičnog djela nasilje u porodici jeste obezbjeđenje adekvatne institucionalne viktimološke, pravne, psihološke, socijalne, finansijske i svake druge podrške i pomoći oštećenom, odnosno žrtvi izvršenja krivičnog djela. Oštećeni, odnosno žrtva izvršenja krivičnog djela se susreće sa brojnim i raznovrsnim problemima i izazovima, prije svega egzistencijalne i psiho-socijalne prirode iz čega proizilazi da nadležne službe moraju blagovremeno i pravilno djelovati, kako bi se izbjegla njihova dodatna viktimizacija. Pored institucionalnog djelovanja, neophodno je uspostaviti partnerski odnos sa građanima, nevladinim sektorom, medijima, religijskim zajednicama, raznim udruženjima koje se bave zaštitom ljudskih prava i sloboda, a u cilju animiranja, odnosno afirmacije i promocije prijavljivanja krivičnog djela nasilje u porodici. Praktično je nemoguće otkloniti sve navedene uzroke ali je moguće bar reducirati ili smanjiti njihovo djelovanje, te na taj način omogućiti uspješnije prikupljanje inicijalnih ili početnih saznanja koja ukazuju na postojanje ovog krivičnog djela.

[57] Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2021.-2027., dostupno na *https://parlame ntfbih.gov.ba/v2/userfiles/file/ Materijali%20u% 20proceduri_2023/Strategija%20za%20 preve nciju% 20protiv %20 nasilja_porodica_21_27%20-%20bos.pdf.*

LITERATURA

Agapov E.P. (2012). Sem'evedenie [Family science]. Moscow: Izdatel'sko-torgovaya korporat siya "Dashkov i K°" Publ.

Anderson, K. (1997). Gender, Status, and Domestic Violence: An Integration of Feminist and Family Violence Approaches. *Journal of Marriage and Family* 59(3), 655-669, *https://doi.org/10.2307/353952.*

Baldry, A.C., Duban, E. (2016). *Improving the Effectiveness of Law Enforcement and Justice Officers in Combating Violence Against Women and Domestic Violence*. Strasbourg: Council of Europe.

Baljak, M. (2024). Nasilje u porodici, Zbornik radova, IX Međunarodna naučna konferencija "Društvene devijacije", *Ne nasilju - kroz system društvenih vrijednosti i kulturu*, Centar modernih znanja, Banja Luka.

Baytok, C. (2021). *The Istanbul Convention, Gender Politics and Beyond: Poland and Turkey*. Berlin: Hafiza Merkezi e.V.

Banarjee, S., Islam, M. J., Khatun, N. (2015). Theories of Female Criminality: A Criminological Analysis. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 7(1), 1-8.

Бочкарева Е.В. (2019). Специальная виктимологическая профилактика насильственной преступности в семейно-бытовой сфере. Журнал *Союз криминалистов и криминологов*, Январь, № 1, 33-38.

Bograd, M. (1995). Strengthening Domestic Violence Theory: A Critical Review of the Literature. *Journal of Social Work Education* 31(2), 283-297.

Брюхина Е. Р. (2017). *Семейное право*. Пермь: Пермский национальный исследовательский политехнический университет.

Brzank, P. (2012). *Wege aus der Partnergewalt*. *Frauen auf der Suche nach Hilfe*. Springer VS, Wiesbaden.

Brzank, P. (2021). *Materialien zur Implementierung von S.I.G.N.A.L.- Interventionsprogrammen*. Springer VS, Wiesbaden.

Chakhov V.I. (2003). Nasilie v sem'e: ugolovno-pravovoe i kriminologicheskoe znachenie. Doct. Dis. [Domestic Violence: Criminally-Legal and Criminological Importance. Doct. Dis.]. Kazan.

Charlotte, W., Zimmerman, C. (2002). Violence against women: global scope and magnitude, *The Lancet*, 359(9313), 1232 – 1237.

Clemm, C. (2020). *AktenEinsicht. Geschichten von Frauen und Gewalt.* Hamburg: Kunstmann-Verlag.

Clemm, C. (2023). *Gegen Frauenhass*. Berlin, München: Hanser.

Crowell, N., Burgess. A. (1996). *Understanding Violence Against Women.* Washington, D.C.: National Academy Press.

Ctraus, M.A. (1980). *Behind closed doors: violence in the American family*. Garden City, New York: Anchor Press/Doubleday.

Елиференко, А. (2008). *Семейное насилие - почему закон не помогает?* Проект "Открытый Кыргызстан".

Finley, L. (2013). *Encyclopedia of Domestic Violence and Abuse*. ABC-CLIO.

Graham-Bermann S.A, Seng, J. (2005). Violence Exposure and Traumatic Stress Symptoms as Additional Predictors of Health Problems in High-Risk Children. *Journal of Pediatrics*, 146 (3), pp. 349-354.

Heike, M. (2001). *Häusliche Gewalt gegen Frauen*. Ergebnisse einer Befragung niedergelassener Ärztinnen und Ärzte. Tectum, Marburg 2001

Heike, M. (2006). *Gewalt und Gesundheit*. Eine Untersuchung zu körperlichen und sexuellen Gewalterfahrungen im Zusammenhang mit der gesundheitlichen Lage erwachsener Frauen. 1. Auflage. Dr. Hut, München (Dissertation an der Charité – Universitätsmedizin Berlin).

Heise, L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence against Women*, 4(3), 262-290.

Hellbernd, H. et al (2004). *Häusliche Gewalt gegen Frauen: gesundheitliche Versorgung – Das S.I.G.N.A.L. Interventionsprogramm*. Handbuch für die Praxis und wissenschaftlicher Bericht. Mit einem Vorwort von Renate Schmidt, Bundesfamilienministerin. Berlin: Technische Universität.

Leuze-Mohr, M. (2001). *Häusliche Gewalt gegen Frauen – eine straffreie Zone? Warum Frauen als Opfer männlicher Gewalt in der Partnerschaft auf Strafverfolgung der Täter verzichten – Ursachen, Motivationen, Auswirkungen*. Band 25. Nomos Verlag, Baden-Baden (in der Reihe Schriften zur Gleichstellung der Frau, XXIX. Dissertation 1999/2000 an der Universität Tübingen).

Jurasz, O. (2015). The Istanbul Convention: a new chapter in preventing and combating violence against women. *Australian Law Journal*, 89(9), 619–627.

Юрьевна, В.Н. (2017). Семейное (домашнее) насилие как проблема междисциплинарного характера. *Matters of Russian and International Law*, Vol. 7, Is. 3A.

Kalmuss, D. (1984). The intergenerational transmission of marital aggression. *Journal of Marriage and Family*, vol. 46, no. 1, 11-19. *doi:10.2307/351858.*

Kalmuss, D., Celtzer, J. A. (1986). Continuity of marital behavior in remarriage: the case of spouse abuse, *Journal of Marriage and Family*, vol. 48, no. 1, 113-120. *doi:10. 2307/352234.*

Karović, C. (2013). Tužilački koncept istrage u krivičnom procesnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, *Zbornik radova Fakulteta pravnih nauka*, Cveučilište/Univerzitet Vitez „Vitez“, broj 4.

Karović, C., Cimović, M.M. (2020). Rasvjetljavanje i rješenje krivičnbe stvari u krivičnom postupku Bosne i Hercegovine – raskol između normativnog i stvarnog, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, Godina 10, Broj 10, Panevropski univerzitet „Aperion“, Banja Luka.

Karović, C., Orlić, C. (2020). Otkrivačka, istražna i dokazna uloga ovlaštenih službenih osoba u kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini, *Policija i sigurnost,* god. 29, br. 1-2, Ministartsvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija, Zagreb.

Karović, C. (2020/2021). Adekvatnost državne reakcije na kriminalitet promatrano kroz prizmu otkrivanja postojanja krivičnih djela, Pravo i pravda, godina XIX, broj 1.

Karović, C., Cimović, M.M. (2020/2021). Nasilje u porodici u krivičnom pravu Bosne i Hercegovine sa osvrtom na međunarodne standarde i savremena shvatanja, *Dijalog*, br. 1-2, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Međunarodni centar za mir.

Kilpatrick, D. G. (2004). What Is Violence Against Women: Defining and Measuring the Problem. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(11), 1209-1234. *https://doi. org/10. 1177/ 0886260504269679.*

Klein, D. (1973). The Etiology of Female Crime: A Review of the Literature, *Issue in Criminology* 8(2), 3-30.

Kolpakova L.A. (2007). Nasilie v sem'e: viktimologicheskii aspekt, differentsiatsiya otvet stvennosti i voprosy zakonodatel'noi tekhniki. Doct. Dis. [Domestic Violence: Victimolog ical Aspect, Differentiation of Responsibility and Issues of Legislative Technology. Doct. Dis.]. Kazan.

Liem, M., Koenraadt, F. (2018). *Domestic Homicide: Patterns and dynamics*, London: Routledge.

Mannon, J. (1997). Domestic and intimate violence: An application of routine activities theory. *Aggression and Violent Behavior* 2(1), 9-24. *https://doi.org/10.1016/C1359-1789(96)00023-7.*

Marić, T. (2024). Izazovi i nove prakse u suzbijanju nasilja nad ženama, Zbornik radova, IX Međunarodna naučna konferencija “Društvene devijacije”, *Ne nasilju - kroz system društvenih vrijednosti i kulturu,* Centar modernih znanja, Banja Luka.

McQuigg R. (2014). The European Court of Human Rights and Domestic Violence: Valiuliene v. Lithuania. *The International Journal of Human Rights* 18(7–8), 756–773. *https://doi.org/10.1080/13642987.2014.930820.*

Munévar, M.D. (2012). Delito de femicidio: Muerte violenta de mujeres por razones de género, *Revista Estudios Co cio-Jurídicos* 14(1), 135-173.

Nagy, A. (2020). The Non-Ratification of the Istanbul Convention – Gender Inequality in Hungary. *V4 Human Rights Review* 3(2), 19-22.

Orme, C. (2021). CEDAW and the Istanbul Convention: A comparative view on transposition and implementation in domestic law and practice, *Research and Information Cervice Research Paper, Paper No. 30/21.* Belfast: Northern Ireland Assembly.

Opitz, C., Ctuder, B. (2005). *Frêdêric Cardet: Häusliche Gewalt – De la violence domestique*. Zürich: Chronos.

Pashchenko A.C. (2005). Ponyatie domashnego nasiliya [The concept of domestic violence]. Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya [Theory and practice of social development], 1, 46-48.

Pfeiffer, C. (2015). Criminalization of gender-related killing of women and girls. Presented at: *Fighting Femicide Conference Queen Mary University of London*, Dostupno putem interneta: *https://www.researchgate. net/publication/284182474_ Criminalization_ of_ gender-related_killing_of_women_and_girls, pristupljeno 12.09.2023.*

Poredoš Lavor, D., Clavko Jerković, C. (2011). Nasilje nad muškarcima, *Policija i sigurnost*, Godina 20, broj 3, Policijska akademija, Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske.

Ramljak, A., Cimović, M. (2011). *Viktimologija*. Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću.

Resko, C. M. (2010). *Intimate Partner Violence and Women’s Economic Insecurity*. El Paso: LFB Ccholarly Publishing LLC.

Rode, D., Marganski, A. (2014). Psychopathology of family violence perpetrators: the personality categorization of perpetrators. *Current Issues in Personality Psychology* 2(2), 103-117.

Rohrbaugh, J.B. (2006). Domestic Violence in Came-Gender Relationships. Family Court Review, vol. 44, no. 2. 287-299. *doi:10.1111/j.1744.*

Саламова. С.Я. (2018). Домашнее насилие в современной России: общая характеристика. *Lex Russica*. № 9, с. 129-138.

Серветник, М., Страховская, О. (2015). *Что нужно знать о домашнем насилии*. *Wonderzine*.

Savić, M., Mikić, D. (2010). Metodika otkrivanja i dokazivanja krivično dela nasilja u porodici, *Bezbednost.* 52(3), 298-312.

Simović, M., Simović, M.V., Todorović, Lj. (2010). *Krivični zakoni u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo: Fineks.

Simović, M. Šikman, M. (2017). *Krivičnopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.

Simović, M.V., Pirić, A. (2020). Otkrivanje i dokazivanje krivičnih djela nasilja u porodici, *Nasilnički kriminalitet – seksualna delinkvencija i nasilje u porodici*, JZU Zavod za forenzičku psihijatriju, Sokolac.

Simović, M., Simović, M.V. (2020). Porodično nasilje u Bosni i Hercegovini: pojam, uzroci i pravni standardi, *Nasilnički kriminalitet – seksualna delinkvencija i nasilje u porodici*, Sokolac: JZU Zavod za forenzičku psihijatriju.

Simović, M.V, Pirić, A. (2020). Otkrivanje i dokazivanje krivičnih djela nasilja u porodici, *Nasilnički kriminalitet – seksualna delinkvencija i nasilje u porodici*, Sokolac: JZU Zavod za forenzičku psihijatriju.

Simović, M., Simović, M.V. (2021). *Krivično pravo Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine*: posebni dio, Grafomark, Laktaši.

Simović, M., Simović, M.M., Simović, M.V. (2022). *Suzbijanje nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini - Krivična i prekršajna zaštita*. Laktaši: Grafomark.

Simović, M., Šikman, M. (2022). Decade of the Instanbul Convention – practice and application in Bosnia and Herzegovina. Proceedings of the 35th Meeting of Kopaonik School of Natural Law – Slobodan Perović *''Court Proceedings – Justice and Fairness''* (429-450). Belgrade: Kopaonic School of Natural Law – Slobodan Perović.

Simović, M., Šikman, M. (2023). Legal normation of femicide in the Republic of Srpska. *Proceedings of the 36th Meeting of Kopaonik School of Natural Law – Slobodan Perović: Internationa Legal Relations and Justice*, Tom I, (485-506). Beograd: Kopaonik School of Natural Law – Slobodan Perović.

Simović, M., Šikman, M. (2023). The impact of digital environment on children and respond to socially unacceptable behavior. *Journal of Criminology and Criminal Law* 61(1), 7-25. *doi: https://doi.org/10.47152/rkkp.61.1.1*.

Simovic, M., Šikman, M. (2023). Women's Crime in Bosnia and Herzegovina: Scope, Structure, and Psychosocial Status. In: Stanojoska, A., Dimovski, D., Maksimova, E. (eds) *The Handbook on Female Criminality in the Former Yugoslav Countries*. Springer, Sham (195-216*). https://doi.org/10.1007/978-3-031-27628-6_7*.

Sinelnikov, A. (2003). Vyuchennye uroki: podrostki i problema nasiliya v sem'e [Learned lessons: adolescents and the problem of domestic violence]. In: Obyknovennoe zlo: issledovaniya nasiliya v sem'e [Ordinary evil: the study of violence in the family]. Moscow: Editorial URCC Press.

Stepanova, I.B., Yavchunovskaya T.M. (2004) Kriminologicheskie aspekty nasiliya v sem'e [Criminological aspects of domestic violence]. Vestnik Ivanovskogo gosudarstvennogo uni versiteta [Bulletin of the Ivanovo State University], 4, 15-25.

Stepanyan, Ch.U. (2008) Kriminogennye faktory v sem'e – katalizator zhenskoi prestupnosti [Criminogenic factors in the family – the catalyst for female crime]. Grazhdanin i parvo [Cit izen and Law], 8, 60-65.

Syahril, M.A.F. (2023). Cyber Crime in Terms of the Human Rights Perspective, *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*,Volume 10, No. 5, May.

Sunitha, P. (2016). Domestic Violence and Theories, *International Journal of Research in Economics and Social Sciences*, 6(12), 206-214.

Šikman, M. (2021). Zaštita žrtava nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja, *Bezbjednost, policija, građani,* 17(1), 3-23*. DOI 10.7251/BPG2101001C.*

Tjaden, P. (2004). What Is Violence Against Women? Defining and Measuring the Problem: A Response to Dean Kilpatrick. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(11), 1244-1251. *https://doi.org/10.1177/0886260504269681*.

Walby, C. et al. (2017). *The Concept and Measurement of Violence Against Women and Men*. Bristol: University of Bristol.

Whitaker, O., K. (2006) Maternal Mental Health, Cubstance Use, and Domestic Vi olence in the Year after Delivery and Cubsequent Behavior Problems in Children at Age 3 Years. Archive of General Psychiatry, 551-560.

Whitfield, A., D., Felittle (2003). Violent Childhood Experiences and the Risk of Inti mate Partner Violence in Adults: Assessment in a Large Health Maintenance Organization. Journal of Interpersonal Violence, 18 (2), 166-185.

Volosova, N.Yu. (2017). Cemeinoe (domashnee) nasilie kak problema mezhdistsiplinar nogo kharaktera [Family (domestic) violence as the problem of transdisciplinary character]. Voprosy rossiiskogo i mezhdunarodnogo prava [Matters of Russian and International Law], 7 (3A), pp. 310-319.

Vračan, C. (2009). Procesnopravne mjere protiv počinitelja obiteljskog nasilja. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 16(1), 179-213.

Wilfried, R. (2018). *Eindämmung und Persistenz. Gewalt in der westdeutschen Heimerziehung und familiäre Gewalt gegen Kinder*. In: Zeithistorische Forschungen. Band 15, 250–276.

NON-DETECTION OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE SHACKLES OF SILENCE - A DARK NUMBER

Prof. dr Sadmir Karović,
Associate Professor, Faculty of Law, University in Travnik, employed at the State Investigation and Protection Agency, karovic.s@hotmail.com

Prof. dr Marina M. Simović,
Secretary of Ombudsman for Children of the Republika Srpska, Full-Professor, Faculty of Legal Sciences of „Apeiron“ University Banja Luka, marina.simovic@gmail.com;https:// orcid.org/0009-0008-3330-4023

***Abstract**: The paper updates the issue of timely detection of the existence of the criminal offense of domestic violence with special reference to the complexity of gathering initial knowledge that indicates the existence of grounds for suspicion as a substantive legal requirement for initiating and conducting an investigation, and gathering the necessary evidence in the investigation phase. In this sense, the most important or key causes of non-reporting of this criminal offense, which must be eliminated or at least reduced, have been recognized and emphasized. Domestic violence is not a private or intimate matter of an active and passive actor (bully-victim), but an autonomous and independent criminal offense with a prescribed criminal sanction. Timely and efficient detection and proof of this criminal offense directly depends on the professional training and specialization of competent authorities and entities, that is, persons entrusted with the law enforcement powers (police, prosecutor's office, court, social protection service, etc.). In this regard, it is necessary to show a special protective attitude and sensibility towards the damaged person, i.e. victim of this criminal offense as to adequate treatment, respect for personal dignity, and the provision of adequate help and various forms of support, in order to avoid additional victimization.*

***Key words**: domestic violence, victim, detection, criminal offense.*

Pregledni naučni rad
UDK:343.9:316.624-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125118K

ŽENE I KRIMINALITET - POSTOJEĆE PARADIGME I TRENDOVI

***Milica Kovačević, vanredni profesor*[58]**
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, Srbija

***Marija Maljković, docent*[59]**
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, Srbija

***Ivana Radovanović, vanredni profesor*[60]**
Kriminalističko policijski Univerzitet u Beogradu, Srbija

Apstrakt: *Tradicionalno se kriminalitetu žena posvećuje znatno manja pažnja no što je to slučaj sa kriminalitetom muškaraca, što se prirodno pravda značajno manjim brojem žena koje čine krivična dela. Ipak, navedeno ima značajne implikacije po položaj žena prestupnica, te utiče na razumevanje uzroka, dinamike i strukture kriminaliteta ovog dela prestupničke populacije. Zanemarivanje kriminaliteta žena negativno se odražava i na status žena u sistemu izvršenja krivičnih sankcija, iako se poslednjih decenija u pojedinim delovima sveta, a posebno u Aziji, uočava dramatično povećanje ženske zatvoreničke populacije. Otuda je predmet rada proučavanje savremenog odnosa prema kriminalitetu žena i dominantnih paradigmi u datoj oblasti. Fokus autorki je na specifičnostima kriminaliteta žena, s obzirom da se u literaturi ističe da je kriminalno ponašanje žena neretko uslovljeno prethodnom viktimizacijom, nasiljem u porodici i negativnim iskustvima u partnerskim odnosima. Sagledavanje položaja žena u opredeljenom kontekstu ne može se odvojiti od njihovih roditeljskih uloga, pri čemu se implikacije kriminaliteta prenose i na decu. Konačno, treba obratiti pažnju na globalne promene kada je u pitanju kriminalitet, imajući u vidu da su poslednjih decenija sve zastupljenija krivična dela koja se vrše zloupotrebom savremenih tehnologija, tako da žene i te kako mogu uzeti učešće u takvim oblicima nedozvoljenog ponašanja. Autorke će se u obradi predmeta rada koristiti analizom savremene literature, nastojeći da izdvoje ključne zaključke i koncipiraju izvesne preporuke.*

Ključne reči: *kriminalitet žena, viktimizacija, žene u sistemu izvršenja krivičnih sankcija, roditeljstvo/majčinstvo.*[*]

Uvodna razmatranja

Opšte je poznato da žene čine znatno manji deo prestupničke populacije (Mršević & Simović Hiber, 1994; Prison Reform Trust, 2025). Međutim, isto tako je tokom poslednjih decenija prisutan trend porasta broja žena osuđenih na zatvorsku kaznu, što skreće pažnju na ovaj deo osuđenih lica. Tako je posebno uočeno uvećenje broja žena osuđenih na zatvorsku kaznu u Aziji počev od početka 21. veka, pri čemu se u Kambodži broj zatvorenica uvećao čak devet puta (Penal Reform International,

[58] bucak80@gmail.com

[59] mara.maljkovic@gmail.com

[60] ivana.radovanovic@kpu.edu.rs

[*] Rad je rezultat projekta koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija RS, ugovor br. 451-03-137/2025-03/200096.

2023). Vidljive su i druge značajne promene, kao što je nešto veće učešće žena u nasilničkom kriminalitetu (Chu et al, 2021).

Studije koje sažimaju ukupan kriminalitet na globalnom nivou, ukazuju da je kriminalitet muškaraca u blagom padu, dok je kriminalitet žena u načelu stabilan sa porastom osuda za pojedina krivična dela. Tako muškarci i dalje značajno prednjače kada su u pitanju krivična dela sa nasilničkim elementima, s tim što raste broj žena koje vrše sitne krađe, prevare i falsifikate (HEUNI, 2016), što je povezano i sa tehnološkim progresom koji je jednako dostupan svima koji imaju nameru da ga zloupotrebe.

Zanimljivo je da je tokom prethodne decenije u Evropi i Aziji zabeležen pad u ukupnom broju osuđenih žena, dok je u Severnoj i Latinskoj Americi naprotiv došlo do povećanog ukupnog broja osuda žena (HEUNI, 2016). U određenim delovima sveta, a posebno u SAD, zaoštravanje kaznene politike u pogledu delikata u vezi sa ilegalnim prometom i neovlašćenim držanjem narkotika, dovodi do dramatičnog povećanja broja zatvorenika, što se preliva i na žene koje su i te kako zahvaćene malignim fenomenom zloupotrebe opojnih droga i zavisnosti (Bucerius & Sondberg, 2022). Afroamerikanke i Latinoamerikanke su daleko zastupljenije od belkinja među zatvorenicama u SAD, dok je u zemljama Zapadne Evrope uočljivo da impozantan deo zatvorenih žena čine one koje nisu državljanke država u kojima su osuđene (Bucerius and ondberg, 2022). Navedeno govori o specifičnom položaju različitih manjinskih grupa žena, a verovatno i o društvenim i klasnim razlikama koje se uporno produbljuju.

Određene upečatljive odlike osuđenih žena

Nesporno je da je među osuđenim ženama veliki broj onih koje su iskusile partnersko i porodično nasilje, odnosno onih koje pate od mentalnih problema i poremećaja, te zloupotrebljavaju psihoatkivne supstance (Lynch et al, 2012). Shodno procenama, svaka druga žena osuđena na zatvorsku kaznu bila je žrtva partnerskog ili porodičnog nasilja, dok različita istraživanja ukazuju da je između 77% i 98% zatvorenica na neki način bilo izloženo ili svedočilo rodno zasnovanom nasilju, uključujući i zlostavljanje u detinjstvu (Lynch et al, 2012; O'Meara et al, 2021). Otuda će u slučaju mnogih osuđenica, i posebno zatvorenica, biti potrebna odgovarajuća psihološka potpora, pa čak i medikamentozno psihijatrijsko lečenje, što položaj žena u penalnom sistemu čini dodatno težim. Međutim, i u tom domenu postoji poseban rizik za žene, jer pojedine studije ukazuju da se ženama u penalnim ustanovama češće no muškarcima, a ponekad i nepotrebno, prepisuje terapija sedativima i sličnim lekovima tokom izdržavanja kazne (Quiroga-Carrillo, 2024), što prirodno može imati teške posledice po buduću reintegraciju i kvalitet života.

U slučaju žena, zloupotreba droga i alkohola snažno korelira sa manifestovanjem nedozvoljenog ponašanja. Navedeno svakako nije specifičnost koja bi važila samo za žene, s obzirom da muška osuđenička populacija takođe obiluje licima koja zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance. Međutim, kod žena su odlike zavisnosti bitno drugačije. Žene češće zloupotrebljavaju psihoaktivne suspstance ne bi li ublažile i "lečile" mentalne probleme, a nastupanje zavisnosti i narušavanje zdravlja događaju se na brži i dramatičniji način, baš kao što je i društvena osuda žena zavisnica izraženija i stroža (Bucerius & Sandberg, 2022). Tako paradoksalno žene u kasnijim godinama života počinju da zloupotrebljavaju opojne supstance, ali razaranje vlastitog zdravlja, porodice i druge negativne posledice u njihovom slučaju nastupaju u ranijem uzastu (Bucerius & Sandberg, 2022).

Položaj žena pri izvršenju krivičnih sankcija, a posebno u zatvoru, je izuzetno kompleksan. Žene su psihološki i u praktičnom smislu teško pogođene odvajanjem od dece (Bucerius & Sandberg, 2022). Pri tome treba imati u vidu da je, shodno podacima međunarodne organizacije Penal Reform International, 1,4 miliona dece tokom 2023. godine bilo odvojeno od zatvorenih majki, dok organizacija Children of Prisoners Europe (COPE) procenjuje da je na teritoriji Evropske Unije u svakom trenutku 37.000 dece odvojeno od majki koje su na izdržavanju zatvorske kazne (prema: Irish Penal Reform Trust, 2023). Istraživanja ukazuju na to da deca snose složenije posledice u slučaju odvajanja od majke radi odsluženja zatvorske kazne, no u slučaju odsustva oca u istoj životnoj situaciji, ali i da društvo negativnije procenjuje majku koja je usled kriminalne aktivnosti odvojena od dece, no oca (Kovačević et al, 2024). U naučnoj literaturi još uvek ne postoje studije koje bi pouzdanije procenjivale efekte trudnoće, porođaja i boravka deteta u zatvoru u najranijem uzrasnom periodu, ali postoje studije koje ukazuju na to da su trudnice i porodilje u zatvoru pod specifičnim

stresom, da osećaju manjak samopouzdanja u pogledu svojih roditeljskih kapaciteta, mada isto tako ima i majki koje se, usled svog ranijeg životnog stila i okruženja, osećaju sigurnije u zatvoru nego u miljeu u kome inače žive (Kovačević et al, 2024).

Takođe, uočeno je da žene neretko odlaze u zatvor zbog krivičnih dela koja spadaju u takozvani bagatelni kriminalitet, zato što usled opšte depriviranosti nisu u mogućnosti da plate novčanu kaznu ili da za sebe ispregovaraju izvesne pogodnosti putem zaključenja sporazuma sa tužilaštvom (HEUNI, 2016).

Upravo navedene osobenosti žena koje krše zakon uslovile su usvajanje Pravila Ujedinjenih nacija o postupanju sa zatvorenicama i o izvršenju nekustodijalnih mera prema ženama prestupnicama (2010), poznatijih kao Bankočka pravila, koje posvećuju posebnu pažnju potrebama povezanim sa polom i rodnim ulogama, ali i sa iskustvima viktimizacije žena (Kovačević, 2012; Stevanović et al, 2025). Pravila plediraju za rodno odgovorno postupanje, primenu instrumenata koji će biti prilagođeni karakteristikama žena, sprovođenje rodno specifičnih programa, izbegavanje smeštanja žena u muške ustanove i za posebno obučavanje i senzibilisanje zatvorskog osoblja (Quiroga-Carrillo, 2024). Bankočka pravila istovremeno insistiraju na edukovanju žena za prepoznavanje nezdravih odnosa, zlostavljanja i eksploatacije.

Ovom prilikom u našem fokusu nisu bile transrodne osobe, ali ne treba smetnuti s uma da je i njihova pozicija posebno teška i nesigurna (Valcore et al, 2021), te da je opšte poznato da zaštita ljudskih prava ovih lica u penalnim uslovima spada u najkritičnija pitanja.

Etiologija kriminaliteta žena-pojedina teorijska promišljanja

U literaturi se ističe da sve do sedamdesetih godina 20. veka zapravo i nije bilo sadržajnijeg bavljenja specifičnim uzrocima kriminaliteta žena (Quiroga-Carrillo, 2024). Kršenje zakona od strane žena je zbog svoje nerasporstranjenosti zauzimalo tek margine kriminoloških i penoloških promišljanja.

Feministička kriminologija, u drugoj polovini i na kraju 20. veka, razvija se pošavši od premise da etiologija ženskog kriminaliteta jeste bitno drugačija od uzroka i faktora koji dominantno utiču na kriminalitet muškaraca. Kriminološka nauka tako poslednjih decenija nastoji da ukaže da pol i rod i te kako uslovljavaju kriminalno ponašanje, akcentujući pri tome neravnopravnost polova. Neke od ključnih paradigmi vezuju se za patrijarhalne obrasce ponašanja koji nameću ženama kruto definisane rodne uloge, zatim su zastupljene paradigme koje u ženskoj viktimizovanosti vide glavni i osnovni uzročnik ženskog kriminaliteta, pa one koje se fokusiraju na neravnopravnost pojedinih grupa žena kao što su crnkinje u zapadnim zemljama, materijalno deprivirane žene i druge, a zastupljene su i paradigme koje uočavaju da se kriminalitet žena ne može simplifikovati i univerzalno objasniti. Naime, kao što ni svaki muškarac ne vrši krivična dela iz istovetnih razloga koji motivišu, pokreću i uslovljavaju i sve druge muškarce prestupnike, tako se ni u pogledu žena ne može primenti jedna jedinstvena teorija koja bi superiorno "pokrivala" kriminalno ponašanje svake žene (Jakhmola & Divanshi, 2023).

Određena, uslovno rečeno, feministička promišljanja koja dominantan značaj u razumevanju kriminaliteta žena pridaju upravo polu, tačnije rodnim ulogama koje polna pripadnost nameće, ipak preovlađuju tokom poslednjih decenija. Tako se ističe da oslobađanje žena u društvenom kontekstu, kao i izvesne pozitivne promene u pogledu njihove društvene uključenosti, kao i u domenu dostupnosti finansijskih resursa, utiču na nove i proširene mogućnosti za žene da participiraju i u nedozvoljenim aktivnostima (Chu et al, 2021). Jednostavno, kako žene počinju da se bave sve većim brojem poslova i zadataka, kako su involvirane u društvene tokove i sve manje vezane isključivo za domaćinstvo i decu, tako se povećava i njihova kriminalna aktivnost, pa se i tradicionalno minimalno učešće žena u pravosudnim statistikama uvećava. Jedna metaanalitička studija je tako ukazala da su povećana zaposlenost žena i njihovo aktivnije učešće u društvenom životu u pozitivnoj korelaciji sa većim udelom žena u osuđeničkoj populaciji (Chu et al, 2021). No, određeni autori ukazuju i na to da zakonodavac i nosioci vlasti bitno utiču na zastupljenosti i manifestovanje kriminaliteta žena, time što kriminalizuju određene delikte u vezi sa prekidom trudnoće, seksualnim ponašanjima, prostitucijom i slično (Mršević & Simović Hiber, 1994).

Međutim, deo teoretičara argumentovano ističe da uvećani kriminalitet žena nije povezan samo sa umanjenjem njihove društvene marginalizovanosti i, uslovno rečeno, poboljšanim položajem

žena. Naime, žene koje potiču i žive u depriviranim sredinama, u savremeno doba kada se očekuje da i žena privređuje, bivaju pod povećanim rizikom da se sukobe sa zakonom, posebno kada je u pitanju imovinski kriminalitet, pa i imovinski kriminalitet sa nasilničkim elementima (Chu et al, 2021).

Neka objašnjenja se fokusiraju na oslabljene tradicionalne patrijarhalne obrasce i vrednosti, tako da se u izmenjenim okolnostima velika razlika između broja krivičnih dela izvršenih od strane muškaraca i žena smanjuje, čineći da žene sve manje budu gotovo statistička greška u ukupnoj prestupničkoj populaciji. Ipak, treba uočiti da ovakva i gore navedena promišljanja nisu izdržala test praktične provere, jer je i danas zastupljen veliki disparitet između kriminliteta žena i kriminaliteta muškaraca, i to "u korist" muškog pola, iako su žene u aktuelnom trenutku nesporno daleko aktivnije na društvenoj sceni.

U literaturi se navodi da je vršenje krivičnih dela od strane žena često povezano sa emotivnim odnosima i partnerskim vezama u koje one stupaju. Tako je nesporno da deo žena vrši krivična dela kako bi obezbedile sredstva za decu i porodicu, ali isto tako i usled bliskosti sa muškarcima iz kriminalnog miljea, pa čak i po njihovom dikatatu. Za SAD je karakteristično da, posebno pripadnice manjinskih grupa, bivaju uhapšene zajedno sa svojim partnerima zatečenim u vršenju krivičnih dela, a zabeleženo je da su neke žene podstaknute, pa i primorane od strane bliskih lica na činjenje krivičnih dela (Bucerius & Sandberg, 2022). S obzirom da je u SAD široko rasprostranjeno sklapanje sporazuma sa javnim tužiocem u cilju blažeg kažnjavanja, uočeno je da žene neretko ne mogu uživati benefite takvog sporazumevanja, s obzirom da pod pritiskom partnera i drugih lica nisu voljne da otkriju detalje o kriminalnim aktivnostima (Bucerius & Sandberg, 2022). Ipak, deo istraživača ističe da ne treba preuveličavati značaj ranije viktimizacije, emotivnih odnosa i trauma kada je u pitanju kriminalitet žena, s obzirom da to nisu faktori koji se specifično odnose samo na žene, već na celokupnu osuđeničku populaciju. Zato smatraju da mnogo veći značaj treba pridati neravnopravnosti i nezaposlenosti žena (Bucerius & Sandberg, 2022).

O specifičnom položaju žena u kontekstu kriminaliteta govori i to što sama kriminologija kao naučna dispcilina i dalje u značajnoj meri i dalje zanemaruje žene kao prekršiteljske zakona. Čak se u literaturi isiče da je upravo kriminologija patrijarhalno orijentisana jer, polazeći od toga da lavovsvki deo prestupničke populacije i dalje čine miškarci, za dominantni predmet svog istraživanja i danas bira kriminalitet pripadnika muškog pola. Isto tako, kada je u pitanju feministička kriminologija, ona se zapravo i ne bavi primarno kriminalitetom žena, koliko iskustvom žena sa viktimizacijom, pa donekle i učešćem žena u pravosudnom sistemu-onda kada su one nosioci određenih značajnih funkcija (Britton, 2000). Tako Britton ukazuje da su krajem 20. veka statistike u SAD ukazivale da između bagatelnog kriminaliteta žena i muškaraca zapravo i nema nekih krupnijih razlika, ali da su razlike vrlo uočljive kada je reč o ubistvima-gde muškarci u komparaciji na nivou muškarci/žene čine devet puta više ubistava, dok su jedina krivična dela gde dominantno prednjače žene ona u vezi sa prostitucijom (2000), te da se nauka još uvek nije potrudila da ponudi objašnjenje zašto je to tako. Ista autorka ukazuje da je feministička kriminologija doživela negiranje određenih postavki od kojih je krenula, tako da nije potvrđena pretpostavka da će se uporedo sa većom ravnopravnošću i izlaženjem žene iz ekskluzivne uloge domaćice značajno povećati kriminalitet žena, imajući u vidu da do toga nije došlo (Britton, 2000). Naime, žene zaista danas čine veći broj krivičnih dela no ranije, ali to i dalje nije ni blizu obima kriminaliteta muškaraca, niti su žene postale značajnije zastupljene u statistikama nasilničkog krminalteta. Isto tako, opovrgnute su pretpostavke određenih teoretičara da je pravosudni sistem posebno blagonaklon i bolećiv prema ženama. Naprotiv, policijska brutalnost prema ženama i kršenje prava zatvorenica su surova realnost, s tim što je u literaturi zabeleženo da na nešto povoljniji tretman mogu računati udate žene i majke (Britton, 2000).

Renzetti je mišljenja da postoji 12 osnovnih teorijskih perspektiva kada je u pitanju feminističko objašnjenje kriminaliteta žena (2018). Prve među njima su liberalne teorije koje polaze od toga da se kriminalitet žena povećava jednako kako raste i njihova mogućnost da učestvuju u društvenim procesima. I Renzetti je mišljenja da ova teorija zapravo nije potvrđena, jer povećanje broja osuđenih žena biva uslovljeno pojavama kao što su zaoštravanje kaznene politike za delikte u vezi sa drogama, dakle iz istih razloga kao i za muškarce, a vremenom nije došlo ni do značajno većeg procentualnog učešća žena u ukupnim kriminalnim aktivnostima, iako jesu nastupile bitne promene u položaju žene koja je sve više emancipovana. Ni radikalne i marksističke terorije nisu izdržale test vremena s obzirom da se ne može reći da je kriminalitet žena samo odgovor na političku represiju prema njima i na nejednakost, odnosno da je to neka vrsta spedifičnog bunta potlačenih žena (Renzetti,

2018). Tako dolazimo do savremenog trenutka u kome se uočava da je istina verovatno negde na sredini, to jest da kriminalitet žena ima veze sa njihovim rodnim ulogama i nejednakošću, sa njihovim životnim iskustvima i iskustvima viktimizacije, koja realno mogu biti drastično različita kod različitih žena, ali i sa individualnim osobenostima koje nisu uslovljene isključivo time što je prestupnica ženskog pola.

Zanimljivo je i da je medijska slika koja se odašilje široj javnosti takva da činjenje zločina od strane žena i dalje predstavlja kao nešto neuobičajeno i neočekivano, tako da se takvim slučajevima pridaje nešto veća medijska pažnja, te se detektuje i želja da se sazna zašto bi jedna majka i domaćica kršila zakon (Sandman, 2021). Neretko mediji insistiraju na tome da je žena-prestupnik ličnost vrlo specifičnog psihološkog profila, odnosno neko ko je je zao, lud ili izrazito nesrećan i nezadovoljan (eng. *sad, mad or bad*) (Sandman, 2021). Naime, žene ne krše samo zakon, već i pravila i očekivanja u vezi sa ženskim rodnim ulogama i ženstvenošću, tako da se nauka počinje baviti i ovim setom pitanja.

Zaključna razmatranja

Razumevanje i složenije objašenjenje kriminaliteta žena iziskivali bi daleko detaljniju analizu i promišljanje u odnosu na one sadržane u ovom radu. Ipak, može se konstatovati da postoji nekoliko ključnih postavki u savremenom poimanju kriminaliteta žena: kriminalitet žena ne izaziva jednaku pažnju kao i kriminalitet muškaraca iz razloga što žene čine okvirno do 15% prestupničke populacije u globalnim razmerama; i dalje su snažno zastupljena nastojanja da se kriminalitet žena prevashodno objasni njihovim polnim karakteristikama i rodnim ulogama, iako je istorija kriminloške misli ukazala da nije u pitanju fenomen koji se može jednoznačno definisati; veliki značaj u etiologiji kriminaliteta žena pridaje se iskustvu viktimizacije, a posebno viktimizacije partnerskim i porodičnim nasiljem i konačno-i danas je zastupljeno nedovoljno proučavanje kriminaliteta žena.

Kao pozitivan pomak kome je doprinela savremena naučna misao može se posmatrati sve intenzivnije fokusiranje na specifične potrebe žena u zatvorima i uopšte u penalnom sistemu. Navedeno je posebno otelovljeno usvajanjem Bankočkih pravila. Skretanje pažnje na žene vodi i poboljšanju položaja dece osuđenica, pri čemu su ova deca i dalje izuzetno zapostavljena kategorija u penološkoj i kriminološkoj literaturi. Ipak, mišljenja smo da buduća naučna misao pre svega ne treba da upadne u zamku daljeg simplifikovanja kriminaliteta žena, već da ovaj fenomen treba posmatrati iz više perspektiva: rodne nejednakosti, depriviranosti (i to ne samo materijalne), izmenjenih porodičnih uloga, ali i individidalnih psiholoških karakteristika koje ne treba posmatarti kao dominatno opredeljene polnom pripadnošću.

LITERATURA

- Britton, D. (2000). Feminism in Criminology: Engendering the Outlaw, *Annals of the American Academy of Political and Social Science, Feminist Views of the Social Sciences*, 571, 57-76
- Bucerius, S. & Sandberg, S. (2022). Women in Prisons. *Crime and Justice.* 51, 137-186 10.1086/722105.
- Chu, D. C., Hebenton, B., & Toh, A. (2021). Gender Equality and Female Offending: Evidence From International Data Sources. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *65*(13-14), 1496-1519. https://doi.org/10.1177/0306624X20986527
- HEUNI (The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations) (2016). *Crime and Gender: A Study on how Men and Women are Represented in International Crime Statistics*, dostupno na: https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/82974
- Irish Penal Reform Trust (2023). *Maternal Imprisonment In Ireland: A Scoping Study*, dostupno na: https://www.iprt.ie/iprt-publications/maternal-imprisonment-in-ireland-a-scoping-study/
- Jakhmola, A. & Diwanshi, A. (2023). An Insights into Feminist Criminology: A Legal Observation through a Psychological Lens. *Indian Journal of Integrated Research in Law.* 3(1), 1-27.
- Kovačević, M. (2012). Položaj žena u sistemu izvršenja krivičnih sankcija prema Bankočkim pravilima, *Temida,* 15(4), 73-88.
- Kovačević, M., Kovačević-Lepojević, M., Popović-Ćitić, B.,& Bukvić, L. (2024). Motherhood in prison – challenges and perspectives. IN: Ćopić, S. & Batrićević, A. (eds), *Prison environment: A female perspective,* Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research., 65-77. https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.7_3

- Lynch, S., Fritch, A. & Heath, N. (2012). Looking Beneath the Surface: The Nature of Incarcerated Women's Experiences of Interpersonal Violence, Treatment Needs, and Mental Health. *Feminist Criminology*. 7, 381-400. https://doi.org/10.1177/1557085112439224.
- Mršević, Z. & Simović Hiber, I. (1994). Kriminalitet žena-Potreba stvaranja novog kriminološkog prilaza. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu,* 1-2, 161-171.
- O'Meara, A., Edwards, M. & Davies, J. (2021), Listening to women: relational approaches to female offender management. *The Journal of Forensic Practice*, 23(1), 1-12. https://doi.org/10.1108/JFP-06-2020-0025
- Penal Reform International (2023). *Global Prison Trend 2023,* dostupno na: https://cdn.penalreform.org/wpcontent/uploads/2023/06/GPT-2023.pdf
- Prison Reform Trust (2025). *Resetting the approach to women's imprisonment England and Wales,* dostupno na: https://prisonreformtrust.org.uk/wp-content/uploads/2025/04/Resetting-the-approach-2025-briefing.pdf
- Quiroga-Carrillo, A., Ferraces Otero, M.J. & Lorenzo Moledo, M. (2024). Gender Discrimination in Prison: The Perception of Women Inmates and Prison Professionals. *Societies,* 14(5). https://doi.org/10.3390/ soc14010005
- Renzetti, C. (2018). Feminist perspectives IN: DeKeseredy, W. & Dragiewicz, M. (eds), *Routledge Handbook on Critical Criminology*. London: Routledge, 74-82.
- Sandman, T. (2021). Familiar felons: Gendered characterisations and narrative tropes in media representations of offending women 1905–2015. *Crime, Media, Culture*, *18*(2), 242-264. https://doi.org/10.1177/17416590211005512
- Stevanović, I., Ćopić, S. & Vujičić, N. (2025). *Žene u zatvoru u Srbiji: Međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo i kvalitet života*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Valcore, J., Fradella, H.F., Guadalupe-Diaz, X. *et al.* (2021). Building an Intersectional and Trans-Inclusive Criminology: Responding to the Emergence of "Gender Critical" Perspectives in Feminist Criminology. *Critical Criminology,* 29, 687–706. https://doi.org/10.1007/s10612-021-09590-0

WOMEN AND CRIME - EXISTING PARADIGMS AND TRENDS

Milica Kovačević, associate professor
Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, Serbia
Marija Maljković, assistant professor
Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, Serbia
Ivana Radovanović, associate professor
University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Serbia

Abstract: *Traditionally, much less attention has been paid to the criminality of women than is the case of the criminality of men, which is naturally justified by the significantly smaller number of women who commit criminal acts. Nevertheless, the above has significant implications for the position of female offenders, as well as for understanding the causes, dynamics and structure of criminality of this part of the criminal population. The neglect of women's criminality has a negative effect on the position of women in the system of execution of criminal sanctions, although in recent decades in certain parts of the world, especially in Asia, a dramatic increase in the female prison population has been observed. Hence, the subject of the work is the study of the contemporary attitude towards women's criminality and the dominant paradigms in the given area. The author's focus is on the specifics of women's criminality, since the literature points out that women's criminal behavior is often conditioned by previous victimization, domestic violence and negative experiences in partner relationships. Looking at the position of women in the defined context cannot be separated from their parental roles, whereby the implications of criminality are transmitted to children as well. Finally, attention should be paid to global changes when it comes to criminality, bearing in mind that in recent decades, criminal offenses committed by abusing modern technologies have become more common, so that women can also take part in such forms of criminality. The authors will use the analysis of contemporary literature in processing the subject of the work, trying to draw key conclusions and formulate certain recommendations.*

Key words: *criminality of women, victimization, women in the system of execution of criminal sanctions, parenthood/motherhood.*

Originalni naučni rad
UDK:055.96:005.5-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125124S

DVOJNA DILEMA: OČEKIVANJA NASPRAM STVARNOSTI ZA ŽENE NA LIDERSKIM POZICIJAMA

Dimitrijoska Sunčica
Redovan profesor, Univerzitet „Sv.Kiril i Metodij Filizofski fakultet, Skoplje Republika Severna Makedonija[61]

Sladjana Srbinoska PhD, Corporate Social Policy

Sažetak: *Žene na liderskim pozicijama suočavaju se sa stalnom „dvostrukom dilemom"—od njih se očekuje da budu i snažne i empatične, odlučne, ali i dopadljive. Ova kontradiktorna očekivanja stvaraju strukturne barijere, otežavaju napredovanje u karijeri i povećavaju stres na radnom mestu. Rodni stereotipi i dalje oblikuju percepciju liderstva, otežavajući ženama pristup procesima donošenja odluka. Istraživanja u Republici Severnoj Makedoniji pokazuju da su povećane kvote političke zastupljenosti žena, ali su mogućnosti za liderske pozicije i dalje ograničene, posebno u izvršnoj vlasti. Žene često ulaze u politiku kasnije u životu, obrazovanije su od svojih muških kolega i suočavaju se s izazovima balansiranja između posla i porodičnih obaveza, što kod muškaraca nije toliko izraženo. Društvene norme i dalje ženama nameću nesrazmernu odgovornost za brigu o porodici, dodatno otežavajući njihov profesionalni razvoj. Kako bi se istražili ovi izazovi, biće sprovedeno istrazivanje koje će kombinirati anketu i intervjue sa ženama na liderskim pozicijama. Anketa će ispitivati ulogu mentorstva, prepreke u liderstvu i efikasnost programa podrške, dok će intervjui pružiti dublji uvid u lična iskustva i strategije za prevazilaženje rodnih prepreka. Istrazivacka hipoteza je da mentorstvo igra ključnu ulogu u podršci ženama liderima, poboljšavajući njihovo samopouzdanje, karijernu mobilnost i otpornost na institucionalne prepreke. Strukturisani mentorski programi unutar političkih partija, kompanija i civilnog društva mogu pomoći u razvijanju liderskih veština i širenju profesionalnih mreža. Ova analiza naglašava mentorstvo kao ključni mehanizam za razbijanje rodnih ograničenja u liderstvu i stvaranje inkluzivnijeg okruženja u kojem žene mogu autentično voditi.*

Kljucne reci: *žene lideri, mentorstvo*

Uvod

U savremenim društvima žene se i dalje suočavaju s brojnim izazovima na putu do rukovodećih pozicija, bilo da je reč o političkim funkcijama, menadžerskim pozicijama u korporacijama ili u nevladinim organizacijama. Iako su u poslednjim decenijama ostvareni značajni pomaci u ostvarivanju rodne ravnopravnosti, žene i dalje doživljavaju brojne izazove, kao što su rodna stereotipizacija, diskriminacija u napredovanju, i društveni pritisci koji ograničavaju njihove šanse za preuzimanje liderstva u mnogim sektorima.

Probijanje stvarne suštine liderstva je uvek izazov koji zahteva duboko razumevanje, iskustvo i veštine. Liderstvo, u suštini, predstavlja sposobnost da se utiče na druge i vodi ih prema zajedničkom cilju ili viziji, inspirišući i motivišući ih da postignu kolektivni uspeh. Svaka osoba ima izbor: da preuzme vodstvo, iako možda neće uvek steći sledbenike i možda neće ostvariti svoje ciljeve, ili da ostane sledbenik, podržavalac osobe koju smatra liderom. Iako su neke liderske uloge formalne,

[61] sdimitrijoska@yahoo.com

ssrbinovska@gmail.com

liderstvo nije ograničeno samo na poziciju ili autoritet; svako ko pokazuje sposobnost da utiče i vodi može biti lider. Svaka osoba ima kapacitet da bude lider (W. Blank, 1995). Neki ljudi mogu da vode u globalnom poslovanju ili međunarodnoj politici, ili u oblastima kao što su javno zdravstvo i obrazovanje. Drugi mogu da vode u malim grupama ili u individualnim interakcijama "jedan-na-jedan".

Liderstvo se može posmatrati iz različitih uglova – kao proces društvenog uticaja, kao skup razmišljanja i ponašanja, ili kao sposobnost da se razvije potencijal u drugim ljudima. Efektivno liderstvo često uključuje razvijene komunikacione veštine, rešavanje problema, prilagodljivost i sposobnost donošenja teških odluka. To uključuje veštine kao što su vizija, donošenje odluka, motivacija i upravljanje resursima. Jedan od najmoćnijih mehanizama za razvoj liderskih veština je mentorstvo, koje omogućava učenje i rast kroz iskustveno vođenje. Mentorstvo predstavlja dinamičan odnos između iskusnog lidera i učenika, koji ima za cilj da razvije liderske kompetencije deljenjem znanja, iskustava i saveta.

Uprkos globalnim inicijativama za rodnu ravnopravnost, liderstvo žena i dalje je suočeno sa izazovima posebno u zemljama kao što je Republika Severna Makedonija. Ovaj rad analizira savremene teorijske modele liderstva, kao i institucionalne i društvene izazove sa kojima se žene liderke suočavaju, uz prikaz rezultata istraživanja sprovedenog među ženama u rukovodećim pozicijama.

Mentorstvo se pokazalo kao ključni alat u prevazilaženju ovih prepreka. Ovaj rad istražuje kako različiti oblici mentorstva mogu doprineti razvoju liderskih veština kod žena, uzimajući u obzir teorijske pristupe i konkretne primere mentorskih programa u regionu.

Teorijski okvir liderstva sa fokusom na žene lidere

Razvoj teorija liderstva predstavlja važan segment organizacione i socijalne psihologije, jer osvetljava mehanizme kroz koje pojedinci utiču na druge i oblikuju društvene i profesionalne strukture. U kontekstu rodne perspektive, teorije liderstva se dodatno usložnjavaju budući da tradicionalni modeli često ne uzimaju u obzir specifične izazove i potencijale žena u liderskim ulogama.

Jedan od najranijih pristupa liderstvu jeste teorija osobina, koja pretpostavlja da lideri poseduju određene urođene karakteristike koje ih izdvajaju od ostalih. Među ovim osobinama se često ističu harizma, inteligencija, samopouzdanje i odlučnost. Međutim, ovaj pristup je kritikovan zbog svoje statičnosti i zanemarivanja konteksta u kojem se liderstvo odvija (Northouse, 2018).

Kada se primeni na žene, ova teorija može biti ograničavajuća, jer tradicionalno "muške" osobine poput odlučnosti i autoritativnosti bivaju valorizovane, dok se "ženske" osobine, kao što su empatija i saradnja, često zanemaruju.

Bihejvioralne teorije pomeraju fokus sa urođenih osobina na ponašanje lidera. Rano istraživanje na ovu temu identifikovalo je dva osnovna stila: orijentaciju ka zadacima i orijentaciju ka ljudima. Ova teorija je važna za razumevanje kako žene mogu razvijati svoje liderske veštine kroz iskustvo i obuku, a ne oslanjajući se isključivo na lične osobine (Eagly & Johnson, 1990).

Žene liderke se često karakterišu kao više orijentisane ka međuljudskim odnosima, što može doprineti jačanju timske kohezije i participativnog odlučivanja.

Situacione teorije liderstva, uključujući Fiedlerovu kontingencijsku teoriju, tvrde da je efektivnost lidera uslovljena situacionim faktorima kao što su struktura zadatka, međuljudski odnosi i pozicija moći. Ovaj pristup omogućava fleksibilnost u proceni liderstva i otvara prostor za razmatranje različitih stilova koje žene mogu primenjivati u različitim kontekstima. Žene često pokazuju visoku sposobnost prilagođavanja situacionim zahtevima, što može biti prednost u dinamičnim i kompleksnim organizacionim okruženjima (Fiedler, 1967).

Transformaciono liderstvo postavlja naglasak na viziju, inspiraciju i motivaciju zaposlenih. Ovaj model liderstva se sve češće povezuje sa ženama liderima, jer uključuje vrednosti poput emocionalne inteligencije, brige o drugima i saradnje (Bass & Avolio, 1994). Studije pokazuju da žene češće od muškaraca primenjuju transformacioni stil liderstva, što ih čini efikasnim u kontekstima koji zahtevaju inovaciju, participaciju i dugoročnu posvećenost.

U poslednje vreme, razvijaju se i rodno senzitivni modeli liderstva koji uzimaju u obzir strukturalne prepreke, kao i društvene norme koje oblikuju percepciju ženskog liderstva. Ovi modeli

naglašavaju potrebu za razbijanjem stereotipa i kreiranjem inkluzivnih okruženja koja podržavaju raznovrsne stilove liderstva. Na primer, **teorija inkluzivnog liderstva** promoviše vrednovanje različitosti i integraciju ženskih glasova u procese odlučivanja. Time se liderstvo redefiniše iz muškocentrične perspektive ka rodno balansiranom razumevanju moći i uticaja (Shore et al., 2011). Prema Ankeru (2001), uklanjanje strukturalnih barijera i stereotipa je neophodno za postizanje istinske ravnopravnosti na tržištu rada.

Različite teorije liderstva omogućavaju kompleksno razumevanje načina na koje žene ulaze u liderske uloge i kako se njihove veštine i stilovi vrednuju u savremenim organizacijama. Integracija rodne perspektive u teorijski okvir liderstva ne samo da doprinosi ravnopravnosti, već i obogaćuje praksu liderstva u celini.

U savremenim istraživanjima, sve više pažnje posvećuje se konceptu inkluzivnog liderstva, koji uključuje stvaranje radne sredine u kojoj svi članovi tima osećaju da su njihove ideje i napori cenjeni. Ovaj pristup je naročito važan kada su u pitanju žene liderke, koje se često suočavaju sa strukturalnim barijerama. Liderstvo žena u savremenom svetu nije samo odgovornost, već i moć za kreiranje inkluzivnih i inovativnih radnih mesta. Žene liderke igraju ključnu ulogu u rušenju barijera i predrasuda koje utiču na njihovo učešće u ekonomiji. Prema McDonalds (2016), žene u liderskim ulogama ne samo da kreiraju jače i zdravije radne okolnosti, već takođe vode primerom, promovišući različite poglede i inovacije u radu. One menjaju tradicionalni pristup upravljanju, dodajući vrednost kroz inkluzivnost i zastupanje rodne ravnopravnosti. Liderstvo u kontekstu rodne ravnopravnosti odnosi se na strateške i praktične napore za obezbeđivanje jednakih mogućnosti za muškarce i žene na tržištu rada. Ovo liderstvo uključuje podsticanje uključivanja žena u profesije i pozicije koje su tradicionalno bile dominantne za muškarce, kroz obezbeđivanje fleksibilnih uslova rada, eliminaciju rodnih stereotipa i podršku ženama u napredovanju na liderske pozicije. Kao što naglašava Anker (2001), promena strukture tržišta rada i uklanjanje barijera koje ograničavaju mogućnosti žena je ključni aspekt liderstva u borbi protiv profesionalne rodne segregacije.

Žene na liderskim pozicijama često se suočavaju sa "dvostrukim dilemama" – očekivanjima da budu i autoritativne i empatične. Rodni stereotipi stvaraju barijere koje ograničavaju njihov karijerni napredak i povećavaju napetost između profesionalnih i porodičnih obaveza. Iako kvote za rodnu ravnopravnost doprinose povećanju zastupljenosti žena u politici, njihov pristup izvršnim pozicijama i dalje ostaje ograničen.

Teorijski okvir mentorstvo žene

Mentorstvo se definiše kao razvojni odnos između iskusnijeg mentora i osobe koja želi da razvije veštine, znanja i liderske sposobnosti (Kram, 1985). Kada su u pitanju žene, mentorstvo ima dodatnu dimenziju – ono ne obuhvata samo profesionalni razvoj, već i psihosocijalnu podršku u okruženju koje često nije rodno ravnopravno.

Mentorstvo se često definiše kao odnos između iskusnijeg mentora i menti(mentorisana osoba) osobe koja želi da razvije određene veštine, znanja ili karijerne sposobnosti. U ovom odnosu, mentor pruža smernice, podršku i prenos iskustava, dok menti osoba koristi ovu priliku da unapredi svoje sposobnosti i postigne profesionalni ili lični razvoj. Međutim, kada je u pitanju mentorstvo žena, ovaj proces ima specifične aspekte koji prevazilaze samo profesionalni razvoj i prelaze u širu dimenziju, koja uključuje psihosocijalnu podršku i osnaživanje u kontekstu rodno nejednakog radnog okruženja.

Žene su često suočene sa institucionalnim preprekama, stereotipima i nepisanim pravilima koja ograničavaju njihovo napredovanje. U tom kontekstu, mentorstvo može doprineti razbijanju tih barijera i jačanju samopouzdanja. Mentorstvo im pomaže da razviju profesionalne kompetencije, ali i da izgrade mreže podrške i identifikuju strategije za prevazilaženje izazova.

U većini društava, žene su suočene sa strukturnim izazovima na tržištu rada, koji proizilaze iz rodnih stereotipa, kulturnih normi i institucionalnih prepreka koje ograničavaju njihov napredak i jednakost u odnosu na muškarce. U tom smislu, mentorstvo za žene postaje ključni alat ne samo za profesionalno unapređenje, već i za prevazilaženje psiholoških barijera i osnaživanje samopouzdanja koje je često ugroženo zbog društvenih i rodnih normi. Ovo je posebno značajno u industrijama i pozicijama u kojima je prisutna rodna segregacija, gde je broj žena u visokim pozicijama ili liderstvu značajno manji.

Mentorstvo žena u kontekstu rodne ravnopravnosti ima dva osnovna aspekta: profesionalni i psihosocijalni. Profesionalni aspekt se odnosi na razvoj karijere, unapređenje veština i postizanje visokih pozicija u organizacijama. Psihosocijalni aspekt, s druge strane, uključuje stvaranje sigurnog prostora u kojem žene mogu da se otvore, da dobiju emocionalnu i psihološku podršku koja im je potrebna da se nose sa izazovima koji proizilaze iz društvenih normi i rodnih stereotipa.

Kao podrška ovom pristupu, istraživanja pokazuju da žene često doživljavaju "stakleni plafon" u organizacijama, gde je njihov napredak ograničen uprkos njihovim sposobnostima i radnoj etici. U takvom okruženju, mentorstvo postaje važan mehanizam za obezbeđivanje jednakih mogućnosti i ublažavanje psiholoških prepreka. Istraživanja takođe ukazuju na to da žene, posebno u industrijama gde dominiraju muškarci, doživljavaju veće prepreke u postizanju liderstva, što stvara potrebu za specifičnom vrstom mentorstva koje ne samo da pruža profesionalne savete, već i pomaže u suočavanju sa rodnim izazovima, kao što su diskriminacija, stereotipi i nejednakosti u privilegijama.

Mentorski odnosi mogu biti formalni i neformalni. Formalno mentorstvo obuhvata strukturirane programe koje sprovode organizacije i institucije, dok neformalno mentorstvo proizilazi iz spontanih i profesionalnih veza. Takođe, postoji i **recipročno mentorstvo**, koje podrazumeva da se obe strane, mentor i menti, međusobno podržavaju i uče kroz interakciju. U savremenim mentorstvima, naročito onim vezanim za žene, važno je obratiti pažnju na razumevanje i integraciju rodnih faktora koji oblikuju ove odnose.

Mentorstvo takođe igra ključnu ulogu u smanjenju rodnih razlika na tržištu rada. Kroz mentorstvo, žene mogu da razviju veće samopouzdanje i bolje se nose sa izazovima koji se javljaju zbog rodne diskriminacije. Mentorstvo omogućava ženama da izgrade mreže podrške, da dobiju savete o strategijama napredovanja i da razviju socijalne i profesionalne veštine koje su im potrebne da bi prevazišle prepreke u karijeri.

Psihosocijalna podrška koju žene dobijaju od svojih mentora ili mentorki takođe ima dubok uticaj na njihov razvoj. Mnoge žene se suočavaju sa stresom, nesigurnostima i preprekama koje proizilaze iz rodne neravnoteže u radnim okruženjima, što može imati negativne posledice po njihov mentalni i emocionalni sklop. Mentorstvo može pomoći u prevazilaženju ovih problema kroz pružanje emocionalne podrške, podsticanje samosvesti i stvaranje sigurnog okruženja za profesionalni razvoj. Takva podrška omogućava ženama da se oslobode unutrašnjih blokada koje nastaju kao rezultat negativnih iskustava i društvenih očekivanja vezanih za njihov rod.

Istraživanja pokazuju da žene koje su prošle kroz mentorske programe pokazuju veće samopouzdanje, sposobnost za donošenje odluka i bolju sposobnost upravljanja konfliktima.

Regionalni primeri i uporedna analiza

U cilju dubljeg razumevanja izazova sa kojima se suočavaju žene liderke, korisno je analizirati iskustva iz drugih zemalja regiona Zapadnog Balkana. U Srbiji, na primer, studije pokazuju da žene na liderskim pozicijama često doživljavaju dvostruke standarde i dodatni pritisak da balansiraju između profesionalnog i privatnog života, što potvrđuju i istraživanja poput onog koje je sproveo UNDP Srbija (2022), gde se ističe da čak 67% žena liderki smatra da se od njih očekuje više nego od njihovih muških kolega.

U Hrvatskoj, uprkos postojanju zakonske ravnopravnosti, istraživanje Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost (EIGE, 2021) ukazuje da žene čine samo 24% rukovodećih pozicija u privatnom sektoru. Zanimljivo je da se u Hrvatskoj sve više razvijaju mentorski programi podržani od strane nevladinog sektora, poput „Mentorstva za žene u IT sektoru“, koji imaju za cilj osnaživanje žena za preuzimanje liderskih uloga u industrijama gde dominiraju muškarci.

Bosna i Hercegovina suočava se sa dodatnim izazovima zbog složenog političkog sistema, gde je institucionalna podrška često fragmentisana. Međutim, organizacije poput „Fondacije CURE“ aktivno rade na podizanju svesti i izgradnji kapaciteta žena za liderstvo kroz neformalno obrazovanje i umrežavanje.

Kroz ovu uporednu analizu postaje jasno da bez obzira na nacionalne specifičnosti, žene u celom regionu suočene su sa sličnim barijerama, uključujući ukorenjene rodne stereotipe, manjak institucionalne podrške, kao i nedostatak transparentnih mehanizama za napredovanje u karijeri.

Analiza podataka iz istraživanja

Istraživanja pokazuju da žene u Republici Severnoj Makedoniji još uvek nailaze na socio-kulturne i institucionalne barijere koje ograničavaju njihovo učešće u procesima donošenja odluka. Prema izveštaju „Gender Mainstreaming Analysis“ (2024), postoje značajne prepreke za žene u politici, među kojima su nedostatak iskustva i veština, institucionalne prepreke unutar političkih stranaka i vladinih institucija, kao i nasilje nad ženama u politici. Iako 40% kandidata za izbore treba da budu žene, ovo pravilo ne važi za izvršne funkcije, zbog čega žene ostaju manje zastupljene u ključnim odlukama na nacionalnom i lokalnom nivou.

U Republici Severnoj Makedoniji, žene i dalje imaju niže prihode od muškaraca i njihova ekonomska nezavisnost je ograničena. Prema podacima UN Women, svega 48,4% žena je formalno zaposleno, dok je njihova prosečna zarada 15% niža u odnosu na muškarce. Takođe, prema izveštaju Gender Mainstreaming Analysis (2024), korupcija disproporcionalno pogađa žene, jer im ograničava pristup resursima i javnim uslugama. Naročito zabrinjavajući oblik korupcije je seksualna ucena, koja predstavlja ozbiljnu prepreku bezbednom i dostojanstvenom radu za žene u Republici Severnoj Makedoniji.

U okviru ovog rada sprovedena je anketa sa 420 žena koje su na liderskim pozicijama ili teže ka njima u različitim sektorima u Republici Severnoj Makedoniji. Anketa je obuhvatila pitanja o iskustvima, izazovima, rodnim barijerama, ali i o tome da li su imale podršku i mogućnost za učenje i napredovanje kroz mentora ili formalne programe za razvoj liderstva. Neki od ključnih nalaza uključuju:

Najveći broj žena liderki ima između 30 i 50 godina, a 61.3% ima 10-20 godina radnog iskustva. Žene u ovom uzrasnom periodu često su u fazi kada njihova karijera dostigne vrhunac, te imaju dovoljno iskustva da se osećaju samopouzdano u preuzimanju liderskih pozicija. Ova starosna grupa predstavlja ključnu fazu profesionalnog razvoja kod žena, kada se iskustvo, znanja i samopouzdanje konsoliduju i omogućavaju preuzimanje liderskih funkcija. Istraživanja pokazuju da su godine iskustva često u korelaciji sa sposobnošću donošenja strateških odluka i prepoznavanjem poslovnih prilika (Eagly & Carli, 2007).

Tri najčešće navedene prepreke za žene u liderskim pozicijama su: balansiranje između posla i porodice (67,7%), rodni stereotipi (35,5%) i ograničen pristup neformalnim mrežama (25,8%). Ovi izazovi se podudaraju sa nalazima drugih regionalnih studija, koje ukazuju da žene često snose najveći teret neplaćenog kućnog rada (ILO, 2020).

Činjenica da čak 45,2% ispitanica veruje da žene retko imaju jednak pristup ovim procesima u poređenju sa muškarcima odražava ne samo realne prepreke sa kojima se žene suočavaju, već i percepciju o postojanju sistemske diskriminacije u sferama donošenja odluka. Ovakav rezultat sugeriše da formalne mere za postizanje rodne ravnopravnosti još uvek nisu dovoljne da omoguće stvarnu jednakost u praksi. Nejednak pristup procesima odlučivanja često se ogleda u ograničenom broju žena na rukovodećim pozicijama, nedovoljnoj reprezentaciji u političkom i ekonomskom životu, kao i u društvenim normama koje ne podstiču žensko liderstvo.

Potrebno je da se institucionalne politike osnaže kroz konkretne akcije kao što su kvote, mentorski programi i edukacija o rodnoj ravnopravnosti, kako bi se smanjio jaz između formalne i suštinske jednakosti. Takođe, kontinuirano praćenje i evaluacija učinka rodno osetljivih politika ostaje ključno za unapređenje položaja žena u procesima odlučivanja.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na pozitivan uticaj programa mentorstva na razvoj liderskih veština kod žena. Da bismo razumeli ove rezultate, potrebno je povezati ih sa relevantnim teorijskim okvirima koji objašnjavaju proces mentorstva i razvoj liderstva.

Činjenica da je svega 22,6% ispitanica imalo mentora koji je pozitivno uticao na njihov karijerni put, dok većina (77,4%) nije imala takvo iskustvo, govori o strukturnim barijerama koje i dalje postoje u mnogim organizacijama. Mentorski odnosi su ključni za razvoj liderstva, pristup prilikama i profesionalnu afirmaciju, posebno za žene koje se suočavaju sa rodnim preprekama na tržištu rada. Nedostatak ove podrške može doprineti usporavanju napredovanja, nižoj vidljivosti i manjoj zastupljenosti žena na rukovodećim pozicijama. Potrebno je sistemski raditi na razvoju mentorskih programa koji su rodno senzitivni i inkluzivni, kako bi se ženama omogućio ravnopravan profesionalni razvoj.

Većina ispitanica je u srednjim godinama karijere, sa značajnim radnim iskustvom i visokim obrazovanjem. Ovi faktori se često dovode u vezu sa povećanom potrebom za profesionalnim razvojem i unapređenjem liderskih veština. Prema teoriji životnog ciklusa karijere (Super, 1957), kako profesionalci napreduju kroz svoje karijere, dolaze u fazu u kojoj su spremni za preuzimanje liderskih uloga. Programi mentorstva postaju ključni za žene koje žele da se pripreme za ove izazove, jer omogućavaju sticanje specifičnih veština potrebnih za rukovođenje i donošenje strateških odluka.

Većina ispitanica (83%) ocenjuje mentorstvo kao vrlo uticajno ili izuzetno uticajno na njihov *profesionalni razvoj*. Ovaj rezultat se može povezati sa teorijom mentorstva (Kram, 1985), koja sugeriše da mentorstvo ima ključnu ulogu u profesionalnom razvoju, posebno u kontekstu sticanja liderstva. Mentorstvo pruža mladim ili srednjim menadžerkama potrebnu podršku, kao i smernice koje omogućavaju razvoj specifičnih veština kao što su donošenje odluka, strateško razmišljanje i komunikacija. Ove veštine su direktno povezane sa uspešnim liderstvom (Bass, 1990).

Većina ispitanica (60%) ocenjuje *podršku mentora* kao izuzetnu, što ukazuje na kvalitet odnosa između mentora i mentorisane osobe. Kvalitet mentorstva često se dovodi u vezu sa konceptima emocionalne i profesionalne podrške. Prema teoriji socijalne podrške (Cohen & Wills, 1985), kvalitetna socijalna podrška može značajno poboljšati psihološko blagostanje i profesionalni razvoj. U kontekstu mentorstva, visoka ocena podrške može ukazivati na to da su mentori uspeli da pruže emocionalnu sigurnost i profesionalne savete, što omogućava mentiju da se oseća sposobnim za razvoj liderskih veština.

Najviše *razvijane veštine* su komunikacija, donošenje odluka, i upravljanje vremenom, koje su ključne za uspešno liderstvo. Prema teoriji liderstva (Northouse, 2018), lideri moraju biti u mogućnosti da efikasno komuniciraju, donose brze i informisane odluke, i efikasno upravljaju svojim vremenom i resursima. Ove liderske veštine se razvijaju kroz mentorstvo koje omogućava mentorisanoj osobi da nauče kako da primene teoretska znanja u praktičnim situacijama. Na primer, komunikacija je ključna u procesu liderstva jer omogućava liderima da jasno izraze svoje ideje, motivišu tim i rešavaju konflikte.

Iako je većina ispitanica navela da nije imala prepreka, neki su se susreli sa organizacionim izazovima kao što su nedostatak tehničkih uslova i neobučeni timovi. Ove prepreke se mogu povezati sa teorijom o organizacijskim barijerama za žene (Eagly & Carli, 2003), koja naglašava kako organizacijski uslovi i kultura mogu uticati na razvoj žena u liderskim ulogama. Problemi sa tehničkim resursima i obukom mentora mogu predstavljati prepreke koje otežavaju žene u sticanju potrebnih liderskih veština. U tom smislu, organizacije treba da prepoznaju ove prepreke i pruže adekvatne resurse za podršku mentorstvu.

Preporuke ispitanica, kao što su bolja edukacija mentora i povećanje resursa, usklađuju se sa teoretskim pristupima koji insistiraju na kontinuiranom učenju i unapređenju u okviru programa mentorstva. Prema teoriji učenja odraslih (Knowles, 1984), mentorstvo treba da bude proces koji se stalno razvija, sa mentorima koji se edukuju kako bi bolje razumeli specifične izazove sa kojima se žene suočavaju u liderskim pozicijama. Ove preporuke mogu doprineti tome da programi mentorstva budu još efikasniji.

Pozitivno mišljenje većine ispitanica o programu mentorstva (81%) ukazuje na uspeh i efikasnost programa u smislu njegovih ciljeva. Ovaj rezultat je u skladu sa teorijama o uspešnim programima mentorstva (Ragins & Kram, 2007), koje naglašavaju važnost usklađenosti između ciljeva programa i potreba mentorisane osobe. Takođe, uspeh programa može se povezati sa motivacijom i angažmanom žena koje su se odlučile da investiraju u svoj profesionalni razvoj kroz mentorstvo.

Zaključak

Rad je ukazao na postojanje „dvojne dileme“ žena liderki u Republici Severnoj Makedoniji – balansiranje između očekivanja društva i stvarnosti u profesionalnoj sferi.

Kroz prikaz empirijskih podataka i uporednih primera iz regiona, uočava se da žene i dalje suočavaju sa rodnim barijerama u pristupu liderskim pozicijama. Iako postoje formalni mehanizmi jednakosti, neformalne strukture i dalje favorizuju muškarce.

Na osnovu teoretskog okvira i rezultata istraživanja, može se zaključiti da mentorstvo igra ključnu ulogu u razvoju liderskih veština kod žena. Kvalitetna podrška mentora, razvoj ključnih liderskih veština, i pozitivan uticaj programa na profesionalni razvoj, kao i preporuke za unapređenje,

ukazuju na to da mentorstvo ima značajan potencijal u osnaživanju žena za liderske pozicije. Međutim, organizacije treba da prepoznaju izazove kao što su tehnički resursi i obuka mentora, kako bi programi mentorstva bili još efikasniji u pripremi žena za liderske uloge.

Preporuke

U kontekstu podrške i mera za unapređenje, žene su predložile nekoliko ključnih strategija koje bi mogle doprineti povećanju njihove zastupljenosti na liderskim pozicijama:

- **Fleksibilni radni uslovi:** Žene se često suočavaju sa izazovima u usklađivanju profesionalnih i porodičnih obaveza. Fleksibilni oblici rada, kao što su rad od kuće, skraćeno radno vreme ili fleksibilno radno vreme, omogućavaju ženama da balansiraju karijeru sa privatnim životom. Istraživanja potvrđuju da fleksibilni radni aranžmani značajno doprinose zadržavanju žena na tržištu rada i njihovom napredovanju u karijeri (OECD, 2023).
- **Obuke za liderstvo:** Edukacija i razvoj liderskih veština su ključni za pripremu žena za upravljačke pozicije. Programi koji uključuju obuku iz oblasti strateškog planiranja, javnog nastupa i upravljanja timovima doprinose većoj efikasnosti žena liderki. Empirijski nalazi pokazuju da žene koje prolaze kroz specijalizovane obuke za liderstvo imaju veće šanse za napredovanje (EIGE, 2021).
- **Strukturirani mentorskih programi:** Formalni mentorski programi omogućavaju prenos znanja, iskustava i podrške između iskusnih lidera i mladih žena u razvoju. Mentorski odnosi pomažu ženama da razviju profesionalne mreže i lakše se suoče sa rodnim preprekama u organizacionim strukturama.
- **Rodne kvote za visoke pozicije**: Uvođenje kvota za žene na rukovodećim pozicijama, naročito u javnoj upravi i političkim strukturama, dokazano povećava njihovu zastupljenost. Iako kontroverzne, kvote imaju transformativan potencijal u kontekstu tradicionalno patrijarhalnih društava.

Literatura

Allen, T. D., Eby, L. T., Poteet, M. L., Lentz, E., & Lima, L. (2004). *Career benefits associated with mentoring for protégés: A meta-analysis*. *Journal of Applied Psychology*, 89(1), 127–136. https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.1.127

Anker, R. (2001). *Theories of occupational segregation by sex: An overview*. In M. F. Loutfi (Ed.), *Women, Gender and Work: What is Equality and How Do We Get There?* Geneva: International Labour Office.

Bass, B. M. (1990). *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications* (3rd ed.). New York: Free Press.

Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Blank, W. (1995). *The 9 Natural Laws of Leadership*. New York: AMACOM.

Catalyst. (2020). *Women in Leadership: Why It Matters*. Retrieved from https://www.catalyst.org/research/women-in-leadership-why-it-matters/

Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). *Stress, social support, and the buffering hypothesis*. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357. https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310

Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2003). *The female leadership advantage: An evaluation of the evidence*. *The Leadership Quarterly*, 14(6), 807–834. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2003.09.004

Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2007). *Through the Labyrinth: The Truth About How Women Become Leaders*. Boston, MA: Harvard Business Press.

Eagly, A. H., & Johnson, B. T. (1990). *Gender and leadership style: A meta-analysis*. *Psychological Bulletin*, 108(2), 233–256. https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.2.233

Eagly, A. H., Johannesen-Schmidt, M. C., & Van Engen, M. L. (2003). *Transformational, transactional, and laissez-faire leadership styles: A meta-analysis comparing women and men*. *Psychological Bulletin*, 129(4), 569–591. https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.4.569

Ely, R. J., & Meyerson, D. E. (2000). *Theories of gender in organizations: A new approach to organizational analysis*. *Research in Organizational Behavior*, 22, 103–151.

Ely, R. J., Ibarra, H., & Kolb, D. M. (2011). *Taking gender into account: Theory and design for women's leadership development programs*. *Academy of Management Learning & Education*, 10(3), 474–493.

European Institute for Gender Equality (EIGE). (2021). *Gender Statistics Database*. Retrieved from https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgsEuropean Institute for Gender Equality+1European Institute for Gender Equality+1

Fiedler, F. E. (1967). *A Theory of Leadership Effectiveness*. New York: McGraw-Hill.
Fondacija CURE. (2021). *Osnaživanje žena liderki u Bosni i Hercegovini: Neformalno obrazovanje, mentorstvo i umrežavanje*. Sarajevo: Fondacija CURE.
Fondacija CURE. (2022). *Izveštaj o položaju žena liderki u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fondacija CURE.
International Labour Organization (ILO). (2020). *Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work*. Geneva: ILO.
Kram, K. E. (1985). *Mentoring at Work: Developmental Relationships in Organizational Life*. Glenview, IL: Scott, Foresman.
McDonald, R., Browne, J., Brooks, B., & Jarman, J. (2016). *Explaining gender segregation*. *The British Journal of Sociology*.
Northouse, P. G. (2018). *Leadership: Theory and Practice* (8th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
Northouse, P. G. (2021). *Leadership: Theory and Practice* (9th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
Ragins, B. R., & Kram, K. E. (Eds.). (2007). *The Handbook of Mentoring at Work: Theory, Research, and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
Shore, L. M., Cleveland, J. N., & Sanchez, D. (2011). *Inclusive workplaces: A review and model*. *Human Resource Management Review*, 21(4), 272–285. https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2011.02.001
Super, D. E. (1957). *The Psychology of Careers: An Introduction to Vocational Development*. New York: Harper & Row.
UN Women & Institute for Human Rights. (2024). *Gender Mainstreaming Analysis: Women's Participation and Institutional Barriers in North

DOUBLE DILEMMA: EXPECTATIONS VERSUS REALITY FOR WOMEN IN LEADERSHIP POSITIONS

Abstract: *Women in leadership positions face a constant "double bind"—they are expected to be both strong and empathetic, decisive yet likeable. These contradictory expectations create structural barriers, hinder career advancement, and increase workplace stress. Gender stereotypes continue to shape perceptions of leadership, making it more difficult for women to access decision-making processes. Research in the Republic of North Macedonia shows that although political gender quotas have increased women's representation, opportunities for leadership positions remain limited, especially in executive branches. Women often enter politics later in life, are more educated than their male counterparts, and face significant challenges in balancing professional and family obligations—challenges that are less pronounced for men. Social norms still place a disproportionate burden of family care on women, further hindering their professional development. To explore these challenges, a study will be conducted combining a survey and interviews with women in leadership roles. The survey will examine the role of mentorship, leadership barriers, and the effectiveness of support programs, while interviews will provide deeper insight into personal experiences and strategies for overcoming gender-based obstacles.The research hypothesis is that mentorship plays a key role in supporting women leaders by enhancing their self-confidence, career mobility, and resilience to institutional barriers. Structured mentoring programs within political parties, companies, and civil society can help develop leadership skills and expand professional networks. This analysis emphasizes mentorship as a crucial mechanism for breaking gender barriers in leadership and creating a more inclusive environment where women can lead authentically.*

Keywords: *women leaders, mentorship*

Pregledni naučni rad
UDK:316.43:343.7
DOI:10.7251/ZCMZ0125132V

INOVATIVNI PRISTUPI U OSNAŽIVANJU I POVEZIVANJU ŽENA PREDUZETNICA SRBIJE I MALTE

Olivera Vasić-Brčerević*[62] *Srpski obrazovno-kulturni centar „Sv. Jelena Anžujska“ na Malti
Marija Maksimović*[63]*, MSc, Univerzitet Metropolitan, Fakultet za menadžment
Tatjana Mamula Nikolić*[64]*, dr, Beogradska Bankarska Akademija

Apstrakt: *Digitalna transformacija i inovacije oblikuju savremeno poslovno okruženje, donoseći nove izazove i prilike za preduzetništvo, posebno žensko preduzetništvo. U uslovima digitalne disrupcije, ključno je prepoznati faktore koji doprinose unapređenju poslovnog ambijenta i omogućavaju ostvarenje punog potencijala žena u preduzetništvu, kako u Srbiji, tako i širom Evrope. Prezentacija ovog rada temelji se na projektu Most uspešnih žena Srbije i Malte i ima za cilj da istakne značaj primene hibridnih tehnika kao inovativnog pristupa u obrazovanju i primeni savremenih trendova u jačanju kapaciteta žena preduzetnica. Kroz primer projekta koji je obuhvatio predavanja radioničarskog tipa o poslovnim strategijama, marketingu i digitalnim alatima sprovedeno je merenje efekata programa na unapređenje postojećih biznisa i osamostaljivanje preduzetnica koje tek započinju svoj poslovni put. U radu su analizirani jedinstveni izazovi sa kojima se žene suočavaju u dinamičnom i brzo promenljivom globalnom okruženju, sa posebnim fokusom na razvoj zajednice preduzetnica kroz međusobnu podršku, razmenu znanja i iskustava. Primena hibridne metode realizacije projekta, kroz kombinaciju digitalnih tehnologija, mentorstva i fizičkih susreta, dokazuje efikasniju implementaciju i veću dostupnost resursa. Poseban akcenat u istraživanju stavljen je na indikatore za korišćenje postojećih kapaciteta u cilju obezbeđivanja dugoročne održivosti inicijative. Još tokom implementacije projekta posmatrani su i ustanovljeni pozitivni rezultati njegovog uticaja na povezivanje i osnaživanje preduzetnica iz Srbije i Malte. Projekat potvrđuje značaj međunarodne saradnje i inovativnih strategija u obrazovanju, primenjenih u interesu unapređenja ženskog preduzetništva i jačanju poslovnih ekosistema.*

Ključne reči: *hibridne tehnike, inovativni pristup, jačanje kapaciteta, žene preduzetnice, međunarodna saradnja.*

UVOD

Da bi održale korak s vremenom, brzim promenama i inovacijama koje se pojavljuju gotovo svakodnevno, žene liderke i preduzetnice neprestano uče, istražuju i prate novitete kako bi ih primenile u svom poslu. Možda upravo to daje odgovor na pitanje zašto su fleksibilnost i personalizovano učenje ključni za njihov uspeh, dok je konstantan rad na sebi doživotna obaveza. Na taj način, one ne samo da mogu prihvatiti promene kojima svedoče, već i aktivno učestvovati u stvaranju novih vrednosti, rešenja i njihovoj primeni u VUCA svetu (*volatility*, *uncertainty*, *complexity* and *ambiguity* ili nesigurnost, neizvesnost, kompleksnost, dvosmislenost). Kao primer možemo navesti mnoge žene koje pokreću sopstveni biznis, ili balansiraju između profesionalnih i porodičnih obaveza, a koriste upravo fleksibilne online formate kao što su večernji vebinari, podkasti uz vožnju, ili gejmifikovane aplikacije za učenje – kako bi konstantno razvijale svoje veštine i ostale konkurentne. Ova dostupnost znanja, prilagođenog ritmu savremenog života, od suštinskog je značaja

[62] olivera@seccmalta.org
[63] marija.maksimovic@metropolitan.ac.rs
[64] tatjana.mamula@bba.edu.rs

za žene koje nemaju mogućnost da pohađaju klasične obrazovne programe u fiksnim terminima. Zbog toga je važno razvijati obrazovne modele koji ne samo da prate trendove, već i odgovaraju na realne potrebe žena u preduzetništvu – što je upravo bio jedan od glavnih principa projekta „Most uspešnih žena Srbije i Malte".

Doživotno učenje, kao održiv proces, predstavlja nužnost za svaku ženu koja želi da ostane relevantna i konkurentna na tržištu, bilo da je reč o liderki, preduzetnici, edukatorki ili profesionalki u bilo kojoj oblasti. Digitalne tehnologije postale su nezaobilazan alat za učenje, razvoj poslovnih veština i rešavanje svakodnevnih izazova, kako profesionalnih, tako i privatnih. Danas mogućnosti za obrazovanje obuhvataju YouTube sesije, treninge tokom pauze za ručak, analizu studija slučaja, gejmifikaciju, aktivnosti zasnovane na rešavanju problema, podkaste, onlajn kurseve kao što su Coursera i Khan Academy, TED Talks, otvorene obrazovne resurse i druge web alate. Način i izbor digitalnih alata zavise od potreba, spremnosti za učenje i životnih okolnosti svake žene. U okruženju gde je tehnologija ključna za komunikaciju i rad, e-učenje treba da sadrži izazove, kontrolu, saradnju, personalizaciju, angažovanje, relevantnost i povratne informacije. Da bi e-učenje zaista bilo efektivno, važno je podsticati radoznalost i omogućiti kontinuiranu razmenu iskustava i povratnih informacija. Zanimljivo je da se iste strategije poput video sadržaja, gejmifikacije, učenja putem mobilnih aplikacija i e-koučinga pokazuju uspešnim i u privatnom i u poslovnom životu žena liderki i preduzetnica (Mamula, Ćoso: 2015). Da bi inspirisale, motivisale i angažovale svoje timove u svetu stalnih promena, žene liderke treba da razvijaju sopstvene liderske prakse. Primena e-učenja u liderstvu i razvoju zaposlenih omogućava aktivniji i agilniji pristup upravljanju promenama (Trilling, Fadel: 2009). Prednosti ovakvog liderstva ogledaju se u povećanju produktivnosti i kvaliteta rada, jačanju timskog duha, izgradnji poverenja i većem zadovoljstvu i lojalnosti zaposlenih (Mamula Nikolić: 2021).

PROJEKAT „MOST USPEŠNIH ŽENA SRBIJE I MALTE"

Na Malti živi značajan broj državljana Srbije, oko 5.000, među kojima je i sve veći broj žena preduzetnica. Uočivši nedovoljnu povezanost privredne saradnje Malte i Srbije kao problem s jedne strane, i, s druge strane, potencijal ženskog preduzetništva Srbije i malteške srpske dijaspore kao važnog faktora razvoja – koji bi kroz umrežavanje i promociju potencijala mogao dati inicijalni doprinos stvaranju snažnijih poslovnih veza između dve zemlje – Srpski obrazovno-kulturni centar „Sveta Jelena Anžujska" (SOKC „Sveta Jelena Anžujska") pokrenuo je rešavanje ovog izazova. U nastojanju da u dobre svrhe iskoristi interesovanje i potencijal ženskog preduzetništva, SOKC „Sveta Jelena Anžujska" bio je podstaknut upravo ženama volonterkama ove organizacije, ujedno članicama onlajn Međunarodnog kluba poslovnih žena (Online International Business Women Club) pri Udruženju poslovnih žena Srbije (e-IBWC UPŽ Srbije). Upornost i motivisanost ovih preduzetnica sa Malte da uče i da se povezuju sa maticom rezultirali su značajnom podrškom ovom projektu.

CILJEVI PROJEKTA

Definisani su konkretni ciljevi projekta:

- Da se ojačaju kapaciteti srpskih preduzetnica na Malti putem dodatne edukacije;
- Da se podstakne umrežavanje preduzetnica iz Srbije i sa Malte;
- Da se promoviše žensko preduzetništvo u oba smera (ka Malti i ka Srbiji) kao osnova za dugoročnu saradnju;
- Da se obezbedi održivost projekta kroz nove proizvode, usluge i inovativnost preduzetnica uključenih u program.

Povodom ostvarenja ovih ciljeva realizovane su odgovarajuće aktivnosti:

A. **Početna F2F radionica (uživo na Malti)**. Projekat je započet predavanjem prof. dr Tatjane Mamula Nikolić na temu „Reinovacija poslovanja", koje je okupilo srpske preduzetnice sa Malte i lokalnu zajednicu. Učesnice su kroz interaktivne zadatke procenjivale svoju otpornost na promene,

dok je događaj poslužio kao uvod u formiranje zajednice, podstičući međusobno upoznavanje i postavljanje temelja za buduću saradnju kroz projekat.

B. **Onlajn predavanja i radionice**. Eminentni predavači iz Srbije, dva puta mesečno po tri sata tokom deset meseci držali su predavanja za 20 preduzetnica sa Malte iz oblasti poslovanja („Bez biznis alata nema zanata“) i marketinga („Digitalni marketing“). Namera je bila da se tokom ovih interaktivnih sesija identifikuju pojedinačni izazovi polaznica u vođenju poslovanja i upravljanju promocijom na društvenim mrežama, kako bi se za te izazove pronašla adekvatna rešenja primenom savremenih poslovnih alata.
C. **Onlajn susreti i mentoring**. Uspešne preduzetnice iz Srbije, šest dobitnica značajnih poslovnih priznanja, susrele su sa 20 polaznica. One su govorile o svojim poslovnim iskustvima i izdvojile vreme za interaktivnu komunikaciju sa polaznicama. Zajednička ili slična delatnost preduzetnica iz Srbije i sa Malte omogućila je učesnicama da se već tokom realizacije projekta umreže – i onlajn (kroz ove susrete), i oflajn tokom **B2B** sastanaka na Malti – te da međusobno razmene iskustva, dobre poslovne prakse i prepoznaju zajedničke interese.
D. **Planirane marketinške aktivnosti** realizovane su kroz promociju projektnih dešavanja i rezultata putem društvenih mreža i medija. Otvorene su posebne Facebook i Instagram stranice pod nazivom „Most uspeha poslovnih žena Srbije i Malte“, pokrenut je istoimeni YouTube kanal, izrađen dvojezični veb-sajt projekta (na srpskom i engleskom jeziku), kao i promotivna kampanja putem **usmene prezentacije** – ličnim predstavljanjem projekta ciljnoj publici i umrežavanjem na relevantnim događajima.

Predviđeno vreme za realizaciju aktivnosti bilo je šest meseci, uz dodatnih mesec dana za osmišljavanje planiranih aktivnosti, načina njihove realizacije u posebnim uslovima i pisanje samog projekta, tako da je ukupno trajanje realizacije projekta iznosilo sedam meseci.

ANALIZA USPEŠNOSTI PROJEKTA

Onlajn radionice za razvoj preduzetnica imaju niz prednosti koje ih čine efikasnim alatom za unapređenje poslovanja, posebno u savremenom poslovnom okruženju koje je visoko **kompetitivno** (takmičarsko i dinamično). U slučaju projekta „Most uspešnih žena Srbije i Malte“, kombinacija onlajn edukacije i mentorske podrške pokazala je određene ključne benefite:

a) **Fleksibilnost u učenju**: Učesnice su mogle da pristupe radionicama sa bilo koje lokacije i da rade u vremenu koje im odgovara, što im je omogućilo da uče bez napuštanja svojih radnih obaveza. Konkretno, polaznice projekta „Most uspeha poslovnih žena Srbije i Malte“ imale su priliku da u realnom vremenu, sa bilo kog mesta, prate predavanja putem Zoom platforme ili da, ukoliko nisu bile u mogućnosti da prisustvuju uživo, naknadno odgledaju snimak predavanja na YouTube kanalu projekta, u vreme kada im odgovara. Korišćenje ovakvog fleksibilnog pristupa rezultiralo je većom uključenosti polaznica.

- **Praćenje predavanja u realnom vremenu**: Polaznice su imale priliku da uživo prate interaktivne radionice i aktivno učestvuju u diskusijama sa predavačima i mentorima, postavljajući pitanja i dobijajući neposredne odgovore.
- **Mogućnost naknadnog praćenja**: Za one koje nisu mogle da učestvuju uživo, snimci sesija bili su dostupni na YouTube kanalu projekta, što je omogućilo da u pogodno vreme nadoknade propušteno gradivo.
- **Pristup dodatnim materijalima**: Komunikacijom putem elektonske pošte i u zatvorenoj Facebook grupi projekta, učesnicama su distribuirani dodatni radni materijali i resursi, a one su međusobno razmenjivale iskustva i pružale podršku jedna drugoj tokom trajanja obuke.

b) **Pristup globalnim resursima i ekspertima**: Onlajn radionice često uključuju predavače i mentore iz različitih delova sveta, omogućavajući preduzetnicama da steknu znanja od vodećih stručnjaka u oblasti inovacija i liderstva, bez geografskih ograničenja. U ovom projektu, digitalni format pružio je polaznicama kontakt sa vrhunskim ekspertima iz Srbije i regiona, ali i korišćenje otvorenih izvora informacija koji su im preporučeni tokom obuke. Tokom realizacije programa

korišćene su savremene komunikacione platforme: predavanja i radionice održavane su uživo putem Zoom aplikacije (uz mogućnost naknadnog gledanja snimaka na YouTube kanalu projekta), a komunikacija između učesnica, mentora i organizatora odvijala se i putem elektronske pošte i posebne Facebook grupe. Ovakav pristup podstakao je formiranje **onlajn zajednice** u kojoj su učesnice mogle da razmenjuju iskustva, postavljaju pitanja i dobijaju savete i nakon formalnih sesija, što je dodatno obogatilo njihovo učenje.

c) **Interaktivnost i praktične vežbe**: Kvalitetne onlajn radionice koriste tehnologije koje omogućavaju interaktivno učenje – uključujući simulacije, studije slučaja, rad u grupama i povratne informacije u realnom vremenu. Program radionica u okviru projekta „Most uspeha poslovnih žena Srbije i Malte“ bio je osmišljen tako da različitim metodama učenja omogući upravo interaktivan pristup. U nastavku su neki od konkretnih načina rada primenjenih tokom obuke (korišćene su i Zoom breakout sobe – virtuelne sobe za rad u manjim grupama – kako bi se realizovale određene aktivnosti):

d) **Simulacije poslovnih situacija**: Učesnice su kroz praktične vežbe rešavale konkretne izazove, poput kreiranja digitalne marketinške strategije za svoje preduzeće ili analize tržišta koristeći SWOT i PESTLE metode.

e) **Studije slučaja**: Tokom radionica analizirani su realni primeri uspešnih i manje uspešnih preduzetničkih poduhvata, kako bi učesnice mogle da sagledaju najbolje prakse i uoče potencijalne greške iz tuđeg iskustva.

f) **Rad u grupama i networking**: Učesnice su podeljene u manje grupe putem Zoom *breakout* soba (virtuelnih soba za grupni rad), gde su zajednički rešavale zadate poslovne probleme, diskutovale o primeni novih alata i pružale podršku jedna drugoj kroz međusobni (peer-to-peer) mentoring.

g) **Povratne informacije u realnom vremenu**: Predavači i mentori su kroz live Q&A sesije i mentorske konsultacije pružali individualne i grupne sugestije tokom radionica, omogućavajući učesnicama da odmah unapređuju svoje veštine i strategije na licu mesta.

h) **Primena alata u realnim projektima**: Učesnice su aktivno koristile alate kao što su *Business Model Canvas* (platno poslovnog modela) za strateško planiranje poslovanja, kao i Canva, CapCut, Google Analytics i druge, u sklopu praktičnih zadataka. Kroz te zadatke kreirale su konkretne materijale za svoje biznise – npr. marketinške vizuale, planove sadržaja za društvene mreže i analize tržišta – čime su odmah primenjivale naučeno.

i) **Simulacija online prodajnog procesa**: Kroz interaktivne vežbe učesnice su prošle proces kreiranja i testiranja prodajne ponude u digitalnom okruženju, pri čemu su dobijale povratne informacije od mentora i drugih polaznica. Ovakva simulacija omogućila im je da sagledaju iskustvo potencijalnih kupaca i unaprede pristup prodaji svojih proizvoda/usluga.

j) **Niži troškovi**: U poređenju sa tradicionalnim radionicama koje zahtevaju putovanje i smeštaj, onlajn formati su često finansijski pristupačniji, što ih čini privlačnim za organizacije i pojedince. Projekat „Most uspešnih žena Srbije i Malte“, zasnovan pretežno na onlajn formatu, pokazao se kao finansijski efikasno rešenje – uz ograničeni budžet postignut je širok obuhvat polaznica i kvalitetna realizacija aktivnosti. Time je demonstrirano da se i sa relativno malim sredstvima, kroz digitalne alate, može postići značajan efekat na ciljnu grupu.
    - *Bez troškova putovanja i smeštaja*. Učesnice projekta „Most uspeha poslovnih žena Srbije i Malte“ nisu morale da izdvajaju sredstva za avionske karte, hotele ili dnevne troškove, što bi inače bilo neophodno za radionice u fizičkom formatu.
    - *Pristup vrhunskim predavačima bez dodatnih troškova*. Zahvaljujući onlajn formatu, angažovani su stručnjaci iz Srbije i drugih zemalja, bez potrebe za njihovim dolaskom na Maltu, čime su značajno smanjeni organizacioni troškovi.

- *Korišćenje besplatnih i pristupačnih digitalnih alata*. Tokom radionica, učesnice su koristile alate poput Zoom-a, Canva-e i CapCut-a, koji su besplatni ili niskobudžetni, čime je omogućena dodatna ušteda.
- *Snimci predavanja za kasniji pregled*. Umesto ponovnog organizovanja istih predavanja, učesnice su mogle naknadno gledati snimke dostupne na YouTube kanalu projekta, čime su izbegnuti dodatni troškovi ponovljenih edukacija.
- *Mogućnost učešća većeg broja polaznica*. Onlajn radionice su omogućile da učesnice iz različitih gradova i država učestvuju u programu bez logističkih ograničenja, čime su maksimizirani resursi bez dodatnih ulaganja.
- *Niži troškovi organizacije*. Nije bilo potrebe za zakupom sale, tehničke opreme i keteringa, što je omogućilo da se više sredstava usmeri na kvalitet edukacije i mentorsku podršku.

k) **Personalizovani pristup**: Personalizovani pristup u edukaciji omogućava da se sadržaji prilagode konkretnim potrebama pojedinca ili tima. Ovakav model posebno je značajan za žene preduzetnice jer im omogućava da se usmere na oblasti u kojima žele da se razvijaju i napreduju. U okviru projekta „Most uspeha poslovnih žena Srbije i Malte“, sadržaji su pažljivo osmišljeni prema specifičnim interesovanjima i izazovima polaznica, što je doprinelo njihovom većem angažovanju i primenljivosti stečenih znanja.

- *Individualni razvojni ciljevi*. Polaznice su putem uvodne ankete definisale ključne oblasti u kojima žele da se usavršavaju, što je predavačima omogućilo da edukativni sadržaj prilagode njihovim konkretnim ciljevima i poslovnim ambicijama.
- *Mentorski rad i individualne konsultacije*. Tokom projekta, učesnice su imale mogućnost da dobiju direktne i personalizovane savete od mentorki, bilo kroz zakazane sesije uživo, putem komunikacije elektonskom poštom ili onlajn konsultacije, što je omogućilo da dobiju podršku prilagođenu realnim izazovima u poslovanju.
- *Tematski prilagođene radionice*. Svaka radionica bila je kreirana tako da odgovara potrebama konkretnih grupa učesnica. Obrađivane su teme kao što su izrada poslovne strategije, digitalni marketing, unapređenje prodajnih veština i jačanje online prisutnosti.
- *Fleksibilnost u učenju*. Snimljena predavanja i dodatni materijali dostupni na YouTube kanalu projekta omogućili su učesnicama da uče u vreme koje im najviše odgovara i da se fokusiraju na sadržaje koji su im u tom trenutku najpotrebniji.
- *Primena naučenog u realnim projektima*. Učesnice su imale zadatak da znanje stečeno tokom radionica primene direktno na svoje poslovne ideje i modele. Nakon toga, dobijale su povratne informacije i konstruktivne savete za dalje unapređenje svojih strategija.
- *Umrežavanje i međusobna podrška*. Kroz peer-to-peer mentoring i grupne aktivnosti, učesnice su razmenjivale iskustva, savete i resurse, čime je stvoren stimulativni sistem zajedničkog učenja i osnaživanja među ženama koje se bave sličnim izazovima.

Razvijanje digitalnih kompetencija: Učestvujući u onlajn radionicama, preduzetnice su unapredile svoje digitalne veštine, što je ključna kompetencija za vođenje timova u digitalnom dobu. Samim uključivanjem u ovaj hibridni projekat, polaznice su već na početku morale da savladaju osnovne veštine korišćenja digitalnih alata kako bi se povezale sa zajednicom, koja je funkcionisala putem Zoom platforme, elektronske pošte i interakcije u zatvorenoj Facebook grupi. Nakon sticanja osnovnih digitalnih znanja, učesnice su nastavile da ih nadograđuju, usvajajući napredne tehnike za poslovanje, marketing i onlajn prezentaciju.

- **Izrada vizuelnog identiteta i digitalnog sadržaja**: Kroz radionice su stekle osnove grafičkog dizajna koristeći Canva i CapCut aplikacije, čime su ovladale kreiranjem vizuala za društvene mreže, brendiranje i profesionalnu prezentaciju svojih proizvoda i usluga.
- **Razvoj digitalnog marketinga i online prisutnosti**: Učesnice su učile kako da optimizuju svoje profile na društvenim mrežama (Facebook, Instagram, LinkedIn) i kako da primene 7P marketing miks za unapređenje poslovanja

- **Upravljanje društvenim mrežama i community management**: Fokus je bio na osmišljavanju strategija za društvene mreže, analizi učinka objava i povećanju vidljivosti brenda kroz aktivaciju zajednice.
- **Upotreba video sadržaja za promociju**: Kroz praktične vežbe, učesnice su naučile da koriste CapCut za video montažu, kao i da kreiraju efektne reels i story formate za povećanje interakcije.
- **Praktična primena kroz individualne projekte**: Znanja stečena tokom radionica primenjivana su na sopstvenim poslovnim idejama, uz izradu strategija onlajn prisutnosti i optimizaciju komunikacionih kanala
- **Povratne informacije i mentorstvo u realnom vremenu**: Tokom live sesija i Q&A razgovora sa mentorima, učesnice su dobijale konkretne savete o unapređenju digitalnih veština u skladu sa poslovnim potrebama.

Kroz projekat „Most uspeha poslovnih žena Srbije i Malte“, onlajn radionice su omogućile učesnicama iz različitih sektora da prilagode edukativne sadržaje svojim poslovnim potrebama, steknu praktična znanja i primene ih u realnim poslovnim situacijama. Ova multidisciplinarna podrška omogućila je umrežavanje, razvoj digitalnih kompetencija i povećanje konkurentnosti preduzetnica na tržištu. Struktura polaznica pokazuje kako su edukacija i razvoj kompetencija bili korisni za sledeće delatnosti:

- **Ugostiteljstvo** (turizam, gastronomija) – 40% učesnica: unapređenje digitalnog marketinga i kreiranje vizuelnog sadržaja za promociju turističkih i ugostiteljskih usluga.
- **Edukacija** – 30% učesnica: razvoj digitalnih veština za kreiranje i vođenje online edukativnih programa.
- **Umetnost** – 15% učesnica: osnaživanje prodaje umetničkih proizvoda putem digitalnih kanala i društvenih mreža.
- **Ekonomija i administracija** – 15% učesnica: primena digitalnih alata za marketing, analizu tržišta i unapređenje poslovnih procesa.

REZULTAT PROJEKTA

Studija o hibridnom učenju pokazuje da ovaj pristup povećava prilagođavanje različitim rasporedima i potrebama učenja, čineći ga posebno korisnim za zaposlene profesionalce (Cleveland-Innes, Wilton: 2018). Hibridni modeli koriste personalizovane platforme koje omogućavaju praćenje individualnog napretka učesnika.[65] Kombinacija interaktivnih onlajn platformi i diskusija uživo vodi ka većoj interakciji i razmeni ideja među učesnicama. Studije potvrđuju da sinhrone i asinhrone metode učenja povećavaju fokus i motivaciju kod polaznica programa. Upotreba digitalnih alata za prikupljanje podataka o napretku omogućava detaljnu evaluaciju uspešnosti programa. Evaluacija učinka je integralni deo savremenih kombinovanih programa učenja. [4]

- Ojačan je kapacitet srpskih preduzetnica sa Malte kroz dodatnu edukaciju koju su dobile.
- Srpske preduzetnice sa Malte su osnažene i motivisane da se povezuju.
- Formirani su novi kanali čvršćeg poslovnog povezivanja sa maticom.
- Izvršena je razmena poslovnog znanja i iskustva među preduzetnicama iz Srbije i sa Malte.
- Poboljšan je kvalitet informisanosti preduzetnica iz Srbije o poslovnom i kulturnom ambijentu Malte, što je bitan preduslov za nastup na tržištu.
- Otvorene su mogućnosti za prepoznavanje novih poslovnih prilika i pronalaženje poslovnih partnera.
- Stvorene su prilike za promociju poslovnog potencijala preduzetnica iz Srbije na malteškom tržištu.
- Povećana je uzajamna vidljivost polaznica sa Malte i preduzetnica iz Srbije.
- Stvoren je pozitivni imidž srpskog preduzetništva na malteškom tržištu.

[65] https://openbooks.col.org/blendedlearning/chapter/chapter-4-designing-for-blended-learning/ (Pristup 6.3.2025.)

- Projekat je pokazao rezultat kroz održivost rada preduzetnica.

U periodu od završetka projekta do danas (oko godinu i po dana kasnije), zabeleženi su konkretni ishodi. Posebno značajan pokazatelj uspešnosti projekta „Most uspešnih žena Srbije i Malte“ ogleda se u tome što je više učesnica, motivisano znanjem i podrškom stečenim tokom programa, realizovalo svoje poslovne planove i preduzetničke inicijative. Tako je jedna od učesnica pokrenula sopstvenu školu engleskog jezika pod nazivom „Master1“, dok je druga, predstavnica biznisa „Magic Bite“, unapredila već postojeći biznis kroz uvoz ekskluzivne robe i proširila poslovanje na tržište Srbije. Treća preduzetnica otvorila je, pored svog redovnog zaposlenja, modni studio „Milanović Fashion“, čime je ostvarila dugogodišnju ambiciju u oblasti kreativne industrije. Četvrta učesnica uspešno je započela sopstveni posao u izradi kolača i torti sa radnjom „Sweet Joy“, dok se peta posvetila radu u oblasti digitalnog dizajna „Nana-net“ razvijajući ponudu vizuelnih rešenja za promociju proizvoda i usluga.

Prema evaluaciji sprovedenoj na kraju projekta, 90% preduzetnica izjavilo je da su kroz ovaj program ostvarile konkretne benefite u svom poslovanju, kroz unapređenje svojih poslovnih veština, razvoj novih proizvoda i usluga, proširenje mreže poslovnih kontakata ili kroz povećanje vidljivosti na tržištu. Ovi rezultati potvrđuju značaj kontinuirane edukacije, mentorstva i umrežavanja kao ključnih faktora za osnaživanje žena u preduzetništvu i ukazuju na dugoročni pozitivan uticaj međunarodnih projekata ovog tipa

Dalje profesionalno umrežavanje i mentorsko vođenje: Neke od učesnica nastavile su komunikaciju i saradnju sa mentorima iz Srbije, pokrenule zajedničke inicijative i planiraju nove projekte u oblasti obrazovanja, digitalnih usluga i konsultantskih delatnosti.

ISKUSTVA UČESNICA I AUTORKI PROJEKTA (Testimonijali)

Pored merljivih pokazatelja uspešnosti programa, posebno vredan uvid daju i lična iskustva učesnica, kao i autorki projekta. Njihovi komentari osvetljavaju kako je program uticao na motivaciju, razmišljanje i svakodnevnu praksu, te dodatno ilustruju značaj međusobne podrške i osnaživanja kroz zajednički rad.

„Kao profesor srpskog jezika na Malti, za sada sam uspela da držim časove srpskog jezika nekolicini entuzijastičnih stranaca koji su spremni da se posvete učenju našeg prelepog, ali nimalo lakog jezika. Moj cilj je da im časove učinim što zanimljivijim, lakšim, uvek inovativnim i prilagođenim njihovom nivou znanja. Otuda su mi alati kojima su nas Marija Maksimović i Tatjana Mamula Nikolić podučavale – izuzetno korisni.“

— ***Slađana Grković*, profesor srpskog jezika na Malti**

„Radionica *Bez biznis alata nema zanata* pružila je odlične informacije o savremenim alatima koji omogućavaju da se u poslovanju razmišlja van ustaljenih okvira i pronalaze novi, kreativni načini za njegovo kontinuirano unapređenje. Predavač prof. dr Tatjana Mamula Nikolić prati najnovije trendove i prenosi ih s lakoćom i jasnoćom.“

— ***Marijana Marjanović*, konsultant za upravljanje poslovnim procesima**

„Žene iz različitih zemalja prepoznale su jedna drugu kroz ekran – ne kao avatare, već kao istinske saveznice. Radionica o digitalnom marketingu, kao i svaka mentorska sesija, pokazala mi je koliko je komunikacija najjače oruđe – kada dolazi iz mesta razumevanja. U vremenu kada je sve teže ukrasti reč, misao, a kamoli pravo na mišljenje – ostati digitalno empatičan je čin hrabrosti. Verujem da je najveća vrednost ovog projekta upravo u tome što nas je podsetio da digitalno ne mora da znači i bezlično – već prostor stvarnog povezivanja i razmene, i da žene mogu da grade mostove, i između država, i unutar sebe.“

— ***Marija Maksimović,* konsultant za digitalni marketing, predavač i autorka u okviru projekta**

Slika 1. Najava projekta za društvene mreže

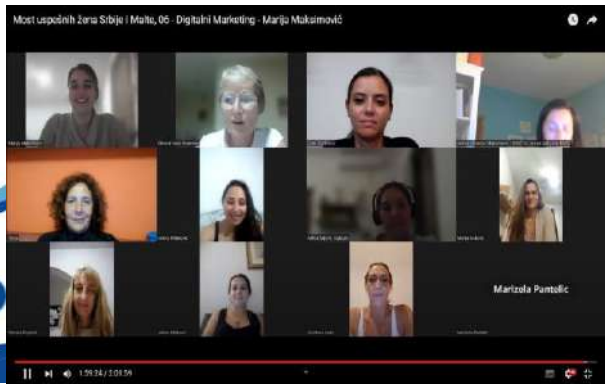

Slika 2. Onlajn sesija učesnica

ZAKLJUČAK

Rast privatnog sektora je prioritet ekonomskog razvoja, a samim tim i kulturne platforme, pa su, vođene dvostrukim benefitom, naše organizacije pronašle zajednički interes i oslonac da se posvete ovom projektu, a fokus usmere ka jačanju ženskog preduzetništva kao jednom od ključnih elemenata uspeha. Po završetku projekta „Most uspešnih žena Srbije i Malte“ i objavi zaključaka, predviđeno je da SOKC „Sv. Jelena Anžujska“, produži saradnju sa e-IBWC UPŽ Srbije, ogranak Malta, koristeći iskustva i poznate resurse, da nastavi rad na jačanju ženskog preduzetništva i uključi i druge zainteresovane preduzetnice kako sa Malte, tako i na prekograničnom nivou, povezujući ih sa maticom. Krajnji ciljevi su bili da učesnice preduzetnice razviju kompetencije, povećaju šansu za zaposlenje, poboljšaju komunikacijske veštine, da koriste kritičko razmišljanje i da razumeju tuđe perspective, što rezultira većom tolerancijom prema razlikama.

Kombinacija tradicionalnih i digitalnih metoda u obuci preduzetnica pruža fleksibilnost i omogućava da iskoriste najbolje od oba sveta. Tradicionalne metode, kao što su radionice uživo i mentorski programi, pružaju priliku za direktnu interakciju i lični kontakt, dok digitalne metode, poput e-kurseva i onlajn simulacija, omogućavaju učenje u sopstvenom ritmu i pristup globalnim resursima. Žene koje ulažu u svoj profesionalni i lični razvoj ne samo da unapređuju svoje poslovanje, već postaju i uzor drugim ženama koje žele da se odvaže na put liderstva i preduzetništva.

LITERATURA

Mamula, T., & Ćoso, D. (2015). Millennials' way of e-learning and communication in digital era, *In Proceeding of The Sixth International Conference on e-Learning*, Belgrade, Serbia, September 22-23, 2015.

Trilling, B. & Fadel, C. (2009). *21st century skills learning for life in our times,* San Francisco, CA: John Wiley & Sons, 2009.

Mamula Nikolić, T. (2021). How innovative leaders could encourage creation of new values in the organization, *STED Conference,* Trebinje, Bosnia and Herzegovina, June 3-6, Trebinje. To be publish

Cleveland-Innes, M., & Wilton, D. (2018). *Guide to blended learning*. Athabasca University, Canada Preuzeto sa: https://openbooks.col.org/blendedlearning/chapter/chapter-4-designing-for-blended-learning/ (Pristup 6.3.2025.)

INNOVATIVE APPROACHES IN EMPOWERING AND CONNECTING WOMEN ENTREPRENEURS OF SERBIA AND MALTA

Abstract: *Digital transformation and innovation are shaping the contemporary business landscape, bringing both new challenges and opportunities for entrepreneurship, particularly women's entrepreneurship. In the context of digital disruption, it is crucial to identify the factors that contribute to the improvement of the business environment and enable women to fully realize their entrepreneurial potential, both in Serbia and across Europe. This paper is based on the project The Bridge of Successful Women of Serbia and Malta, with the aim of emphasizing the importance of applying hybrid techniques as an innovative approach to education and the implementation of contemporary trends in strengthening the capacities of women entrepreneurs. The project included workshop-based lectures on business strategies, marketing, and digital tools, accompanied by an assessment of the program's effects on the improvement of existing businesses and the empowerment of women entrepreneurs at the beginning of their entrepreneurial journey.*

The study analyzes the specific challenges faced by women in a dynamic and rapidly changing global environment, with particular focus on the development of a community of women entrepreneurs through mutual support, knowledge sharing, and exchange of experiences. The application of a hybrid model—combining digital technologies, mentoring, and in-person meetings—demonstrated more effective implementation and greater accessibility of resources. Special attention in the research was given to indicators related to the utilization of existing capacities in order to ensure the long-term sustainability of the initiative. Already during the implementation phase, positive results were observed regarding the project's impact on the networking and empowerment of women entrepreneurs from Serbia and Malta. The project highlights the significance of international cooperation and innovative educational strategies aimed at enhancing women's entrepreneurship and strengthening business ecosystems.

Keywords*: hybrid techniques, innovative approach, capacity building, women entrepreneurs, international cooperation.*

Pregledni naučni rad
UDK:316.46:343.9
DOI:10.7251/ZCMZ0125141B

PODSTICAJI ZA RAZVOJ ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA

Prof.dr Kristina Bobrek Macanović[66]
Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Republika Srpska, Bosna i Herzegovina

Prof.dr Vesna Novaković[67]
Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka,
Republika Srpska, Bosna i Herzegovina

Apstrakt: *Mogućnost razvoja ženskog preduzetništva značajno utiče na samostalnost žena i smanjivanje stope nezaposlenosti. Koji sve faktori utiču na razvoj preduzetništva žena i na koji način se žene uspijevaju izboriti sa preprekama na koje nailaze prilikom pokretanja sopstvenog poslovnog poduhvata, razmotrili smo kroz ovaj rad. Postavljena hipoteza glasi: „Institucionalna podrška je razvijena kao instrument razvoja ženskog preduzetništva". Kako bismo istražili stavove žena u pogledu okruženja za pokretanje poslovnog poduhvata proveli smo istraživanje putem upitnika. Naš rad obrađuje modele i faktore koji utiču na razvoj ženskog preduzetništva, te prikazuje rezultate provedenog istraživanja.*

Ključne riječi: *preduzetništvo, žensko preduzetništvo, nezaposlenost*

Uvod

Razvoj ženskog preduzetništva predstavlja važan aspekt ekonomske i društvene dinamike. Žene preduzetnice često donose inovacije, stvaraju radna mjesta i doprinose ekonomskom rastu, ali suočavaju se i sa brojnim izazovima. Mogućnosti za razvoj ženskog preduzetništva u posljednjim decenijama postaju sve veće, ali još uvek postoje brojni faktori koji mogu pomoći da se ove mogućnosti maksimalno iskoriste. Razvoj ženskog preduzetništva predstavlja ključni faktor u ekonomskom rastu i društvenoj inkluziji. Vlade, međunarodne organizacije i privatni sektor razvijaju različite programe kako bi osnažili žene u biznisu. Ovi podsticaji mogu se podijeliti u nekoliko ključnih kategorija:

- finansijska podrška
- obrazovni i mentorski programi
- pravne regulative
- društvena promocija ženskog liderstva

Kada govorimo o finansijskoj podršci i subvencijama, treba da imamo u vidu da je jedan od glavnih izazova za žene preduzetnice ograničen pristup kapitalu. Žene se često suočavaju sa teškoćama u pristupu kapitalu, bilo da se radi o bankama, investitorima ili drugim finansijskim institucijama. Podrška kroz subvencionisane kredite, mikrofinansijske institucije i fondove za žene preduzetnice može značajno olakšati započinjanje i širenje poslovanja. (Homayoun, S., Salehi, M., ArminKia, A., & Novakovic, V., 2024). Studije pokazuju da su žene često suočene sa striktnijim uslovima kreditiranja u poređenju s muškarcima (Klapper & Parker, 2011).

[66] kbobrek@gmail.com

[67] novakovic.vesnabl@gmail.com

U tom smislu, različite institucije nude grantove i povoljne kredite za žensko preduzetništvo:

- SheTrades Initiative (Međunarodni trgovinski centar - ITC)
  Program pokrenut s ciljem povezivanja tri miliona preduzetnica s globalnim tržištem kroz finansijsku podršku i obuke
- Women Entrepreneurs Finance Initiative (We-Fi)
  Fondacija Svjetske banke koja pruža povoljne kredite i investicije ženama u zemljama u razvoju, omogućavajući im pristup kapitalu i mentorstvu
- EIB Women in Business Initiative
  Evropska investiciona banka (EIB) nudi povoljne zajmove i finansijske instrumente preduzetnicama u EU, uključujući zapadni Balkan

Pored finansijske podrške, edukacija i obrazovni programi igraju ključnu ulogu u razvoju ženskog preduzetništva. Programi koji nude obuke iz oblasti biznis menadžmenta, finansija, marketinga i tehnologije mogu pomoći ženama da steknu potrebne veštine za uspešno vođenje preduzeća. Takođe, uloga mentora i uzora u ženskom preduzetništvu može biti vrlo značajna za osnaživanje i motivaciju. Istraživanja pokazuju da su mentorstvo i obuke povezani s većim stopama uspjeha preduzetnica (Brush, 2018). Navešćemo neke od poznatijih programa ove vrste:

- Goldman Sachs 10,000 Women
  Program koji pruža besplatnu obuku iz poslovnog upravljanja ženama preduzetnicama širom svijeta. Studije su pokazale da je 69% polaznica proširilo svoje poslovanje nakon završetka programa
- Cherie Blair Foundation for Women
  Nudi globalne mentorske programe i podršku ženama u biznisu, fokusirajući se na digitalnu edukaciju i e-trgovinu
- Women's Business Centers (SAD)
  Američka administracija za mala preduzeća (SBA) upravlja mrežom ženskih poslovnih centara koji nude besplatne konsultacije i obuke o pokretanju i vođenju biznisa

Pravni sistem može biti prepreka ili podsticaj za razvoj ženskog preduzetništva. Razne zemlje uvode politike koje olakšavaju ženama ulazak u poslovni svijet. Razvijanje politika koje podržavaju žene u preduzetništvu, uključujući povoljnije uslove za start-upove i manja administrativna opterećenja, može biti ključni faktor za njihov uspjeh. (Macanović, Novaković, 2024) Na primjer, zakoni koji omogućavaju lakši pristup subvencijama, poreskim olakšicama ili olakšavaju registrovanje preduzetnika, mogu omogućiti lakši početak poslovanja. Poznate inicijative su:

- "Women, Business and the Law" (Svjetska banka)
  Ova analiza pokazuje kako su reforme u oblasti poreskih olakšica i registracije biznisa značajno povećale broj preduzetnica u zemljama koje su ih usvojile
- Startup Act (Francuska)
  Omogućava ženama u tehnološkim startupima poreske olakšice i prioritetni pristup državnim fondovima za inovacije

Promocija uspješnih žena u biznisu ključna je za promjenu društvenih normi i podsticanje novih generacija preduzetnica. Upotreba digitalnih alata i tehnologija (Novakovic, Milovanovic, Skoric, 2024) može pomoći ženama da lakše pokrenu, razvijaju i unaprede svoje biznise. Onlajn platforme, društvene mreže, e-commerce (internet trgovina) i digitalni marketing omogućavaju ženama da dođu do globalnog tržišta i da svoje proizvode i usluge ponude širom svijeta (Milovanovic, Dušanić-Gačić, Novakovic, 2024). Najpoznatiji primjeri su:

- Forbes "Most Powerful Women" lista
  Lista koja promoviše žene liderke u preduzetništvu, tehnologiji i finansijama, čime se povećava vidljivost ženskog uspjeha

- Women's Entrepreneurship Day (Ujedinjene nacije)
  Globalna inicijativa koja promoviše žensko preduzetništvo kroz konferencije i umrežavanje na međunarodnom nivou

Prakse EU za podsticanje zenskog preduzetnistva

Evropska unija (EU) je sprovela nekoliko inicijativa za promociju ženskog preduzetništva i podršku preduzećima u vlasništvu žena:

1. WEgate platforma: EU je pokrenula WEgate, online platformu koja objedinjuje resurse za pomoć ženama u pokretanju, finansiranju i upravljanju poslovanjem. Ova platforma povezuje preduzetnice s organizacijama za podršku širom Evrope, omogućavajući im pristup mentorstvu i poslovnim mrežama.
2. Enterprise Europe Network (EEN) za žene: U okviru EEN-a djeluje posebna grupa stručnjaka fokusirana na žensko preduzetništvo. Ova grupa pruža usluge kao što su poslovno povezivanje, podrška pri izlasku na tržište i savjetovanje o mogućnostima EU finansiranja, s ciljem integracije žena preduzetnica u šire poslovne i inovacione mreže (https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/learn-and-plan-entrepreneurship/women-entrepreneurs_en.)
3. Preporuke za politike: EU je razvila smjernice za podsticanje ženskog preduzetništva, naglašavajući značaj sljedećih aspekata:
   - Podizanje svijesti: Promocija ekonomske važnosti žena preduzetnica kroz različite kampanje.
   - Obrazovanje: Implementacija rodno osjetljivog preduzetničkog obrazovanja, od osnovnog školovanja do cjeloživotnog učenja.
   - Pristup finansiranju: Kreiranje finansijskih platformi prilagođenih ženama preduzetnicama i integracija finansijske pismenosti u obrazovne kurikulume.
   - Umrežavanje: Formiranje panevropske krovne organizacije za objedinjavanje i podršku inicijativa ženskog preduzetništva.
   - Prikupljanje podataka: Analiza podataka razvrstanih po polu radi donošenja boljih politika i mjerenja efekata podrške. (https://eismea.ec.europa.eu/document/download/57f732a2-b1c2-41f8-89af-6fb6015e7b84_en.)
4. Finansijske inicijative podrške: Evropska investiciona banka (EIB) ističe šire društvene benefite podrške ženama preduzetnicama, poput smanjenja rodnih razlika u zaposlenju i podsticanja inkluzivnog rasta. EIB zagovara poboljšan pristup finansijama za preduzeća koja vode žene, kako bi se u potpunosti iskoristio njihov potencijal (https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/learn-and-plan-entrepreneurship/women-entrepreneurs/support-tools-and-networks-women_en.)
5. Evropska zajednica poslovnih anđela i preduzetnica**:** Ova inicijativa ima za cilj poboljšanje pristupa žena alternativnim izvorima finansiranja kroz povećanje broja ženskih poslovnih anđela i povezivanje investitora sa ženama preduzetnicama.
6. Evropska mreža za promociju ženskog preduzetništva (WES)**:** Mreža politika koja okuplja delegate iz 31 evropske zemlje, WES pruža savjete, podršku i informacije ženama preduzetnicama, promovišući najbolje prakse i olakšavajući pristup resursima.
7. Evropska mreža ambasadorki ženskog preduzetništva: Osnovana 2009. godine, ova mreža obuhvata oko 270 preduzetnica iz 22 evropske zemlje koje služe kao uzori, dijeleći svoje uspješne priče kako bi inspirisale i podstakle druge žene da se upuste u preduzetništvo (https://eit.europa.eu/women-entrepreneurship-and-leadership.)

8. Evropska mreža mentora za žene preduzetnice**:** Pokrenuta 2011. godine, ova mreža pruža savjetovanje i podršku ženama preduzetnicama u ranim fazama njihovih poslovnih poduhvata, s fokusom na održivi rast i razvoj.
9. EIT program za žensko liderstvo: Ovaj program, koji sprovodi Evropski institut za inovacije i tehnologiju (EIT), ima za cilj osnaživanje žena preduzetnica i razvoj budućih liderki povećanjem broja djevojaka i žena zainteresovanih za tehnologiju, inovacije i preduzetništvo (https://eismea.ec.europa.eu/news/empowering-women-innovators-business-and-innovation-support-programmes-women-entrepreneurs-2024-03-08_en.)
10. Evropska nagrada za žene inovatorke**:** Ovu godišnju nagradu organizuju Evropski savjet za inovacije i Evropski institut za inovacije i tehnologiju, a njome se prepoznaju i nagrađuju izuzetni uspjesi žena preduzetnica koje su uspješno plasirale inovacije na tržište.
11. EmpoWomen projekat**:** Finansiran kroz EU program Horizon Europe, EmpoWomen podržava startape koje vode žene, pružajući im bespovratna sredstva, mentorstvo i pristup mrežama poslovnih anđela, s ciljem promovisanja rodne ravnopravnosti i raznolikosti u preduzetništvu (https://empowomen.eu.)

Najuspješniji primjeri ženskog predužetništva u BiH

1. BLP Global Consulting: Na čelu s direktoricom Nedom Drvar, ova kompanija je pionir u oblasti reciklaže u BiH. Drvar je pokrenula proizvodnju plastične ambalaže i uložila oko 2,5 miliona KM u proizvodne pogone. Njena vizija uključuje uspostavljanje sistema reciklomata za PET boce i limenke, čime je otvorila put reciklažnom sistemu u zemlji (https://www.womeninadria.ba/najbolje-poduzetnice-2024/.)
2. Psihotron: Sandra Zaimović, direktorica i vlasnica ove agencije za savjetovanje, razvila je platformu Psihotron.ba koja pruža online psihoterapiju. Cilj joj je olakšati pristup psihoterapijskim uslugama široj populaciji, posebno u periodu nakon pandemije, prepoznajući potrebu za mentalnom podrškom.

3. Sugar On Top d.o.o.: Osnivačice Sabina Muratagić-Daul i Edina Hadžić stoje iza ove kompanije koja upravlja brendovima poput Orangetree, fokusiranog na proizvode za bebe i djecu, i Stribor Wear, koji nudi minimalističku žensku modu. Njihov rad temelji se na društvenoj odgovornosti, zapošljavajući žene iz ruralnih sredina i pružajući im priliku za dodatni prihod (https://www.urbanmagazin.ba/women-in-adria-bih-dodijeljene-ovogodisnje-nagrade-za-najbolje-poduzetnice/.)

4. Derubis Caravans: Lejla Kraljević, suosnivačica ove kompanije, proizvodi unikatne kamp prikolice u BiH. Inspirisana iskustvom u brodogradnji, razvila je inovativne karavane od materijala sličnih onima koji se koriste u izradi brodova. Njihovi proizvodi su prepoznati na međunarodnom tržištu, a industrija karavana bilježi značajan rast.

5. Bashka chocolatier: Merjem Hamzić, vlasnica ovog brenda, proizvodi visokokvalitetne i inovativne čokoladne slastice. Njena strast prema čokoladi dovela je do stvaranja brenda koji se može mjeriti s najfinijim svjetskim proizvođačima čokolade (https://poslovnenovine.ba/2022/11/18/women-in-adria-bih-2022-dodijeljene-nagrade-najboljim-poduzetnicama-u-bih-za-2022/.)
6. OREA Bazaar: Senita Slipac, suosnivačica i direktorica ove online platforme, omogućava prodaju originalnih rukotvorina bosanskohercegovačkih kreativaca. Platforma promoviše lokalne proizvođače i podiže svijest o vrijednosti ručnog rada, pružajući im pristup širem tržištu.

7. San Tech Medic d.o.o.: Sandra Špirić, školovana u Kanadi, odlučila se vratiti u Banja Luku gdje je 2018. godine osnovala kompaniju 'San Tech Medic d.o.o'. Njena firma se bavi uvozom medicinske opreme, postavljajući regionalne standarde u ovoj industriji. Sandra ističe da, iako je sektor kompleksan i zahtijeva razumijevanje strogo kontrolisanih procedura, njen rad omogućava značajan doprinos društvu.

8. Tintilinić Hand Made**:** Nejla Ugljanin je vlasnica ovog uspješnog biznisa koji proizvodi ručno izrađene svilene jastučnice, gumice za kosu i druge dodatke. Njeni proizvodi su dostupni u DM i Bingo poslovnicama širom Bosne i Hercegovine. Nejla naglašava da je odluka o pokretanju vlastitog biznisa bila izazovna, ali uz podršku porodice i prijatelja, uspjela je prevazići birokratske prepreke i izgraditi prepoznatljiv brend (https://interview.ba/2024/06/30/zene-poduzetnice-u-bih-ruse-predrasude-i-nude-pozitivne-price/.)
9. Pino Nature Hotel: Aida Terzić, direktorica ovog hotela smještenog na Trebeviću, vodi jedan od najnagrađivanijih hotela u regiji. Pino Nature Hotel je postao nezaobilazna turistička destinacija u BiH, privlačeći mnoge svjetske ličnosti poput Stinga i princeze Victorije od Švedske. Aida je također vlasnica prve privatne turističke agencije u BiH, Relax Tours, i ističe da je podrška porodice bila ključna u njenom poslovnom uspjehu.
10. Markart d.o.o.: Porodična kompanija sa sjedištem u Sarajevu, specijalizovana za pružanje računovodstvenih i marketinških usluga. Osnovana prije 25 godina, Markart d.o.o. je izgradila reputaciju pouzdanog partnera za brojne klijente, nudeći stručne usluge u oblasti finansija i marketinga. Kompanija je prepoznata po svom profesionalizmu i posvećenosti kvalitetu, što je čini jednim od lidera u svojoj industriji u Bosni i Hercegovini (https://biznis.ba/vijesti/bih/uspjesne-zene-iz-bih-dobitnice-nagrade-business-women-awards-u-beogradu/82727.)

Rezultati istraživanja

Kako bismo istražili stavove žena u pogledu okruženja za pokretanje poslovnog poduhvata proveli smo istraživanje putem upitnika. Stavovi dobijeni istraživanjem u populaciji žena pokazuju da usmjerenost na institucionalnu podršku nije dobar korak koji bi žene trebalo da preduzimaju. Istraživanje je provedeno anketiranjem. Odgovorom na pitanje Koje prepreke ste najčešće sretali kao žena u preduzetništvu preko 60 % ispitanica je odgovorilo da je problem bio balansiranje privatnog i poslovnog života, što vidimo na Grafikonu broj 1.

Grafikon 1. Prikaz odgovora na pitanje Koje prepreke ste najčešće sretali kao žena u preduzetništvu?

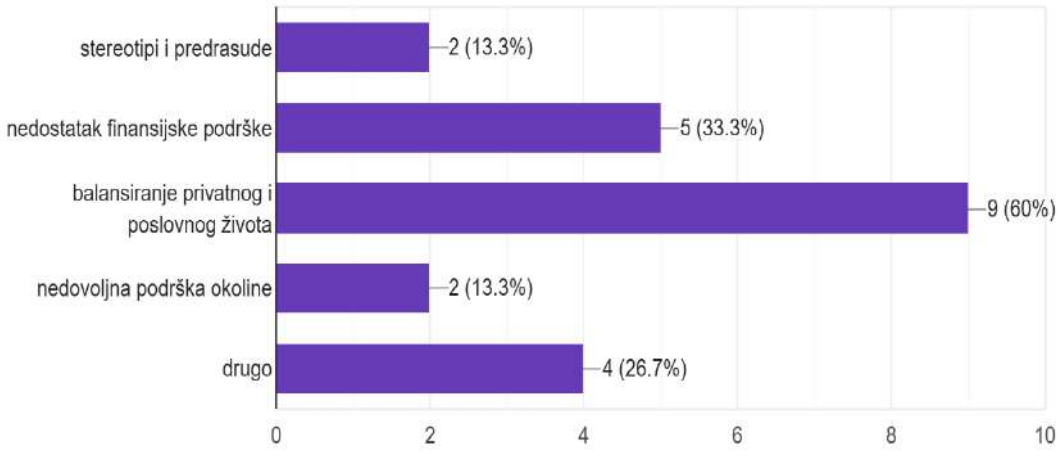

Izvor: analiza upitnika

Odgovorom na pitanje Koliko je podrška porodice bila značajna za vaš preduzetnički uspjeh? Preko 55 % ispitanika je odgovorilo da smatraju da jeste, sto vidimo na Grafikonu broj 2.

Grafikon 2. Prikaz odgovora na pitanje Koliko je podrška porodice bila značajna za vaš preduzetnički uspjeh?

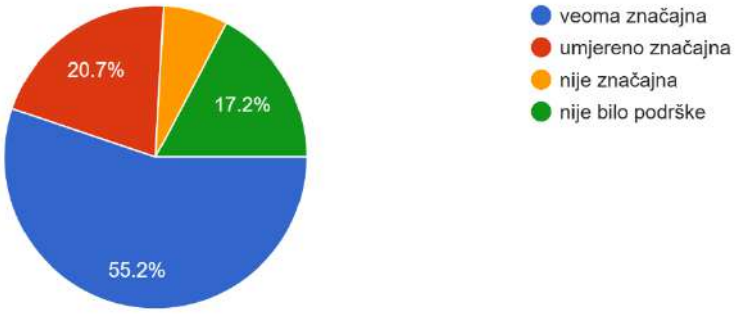

Izvor: analiza upitnika

Dok je na pitanje Kako ocjenjujete podršku institucionalnih programa za žene preduzetnice u vašoj zemlji? preko 62 % ispitanika je odgovorilo da je izuzetno loša podrška. Odgovore na ovo pitanje možemo vdjeti na grafikonu broj 3.

Grafikon 3. prikaz odgovora na pitanje Kako ocjenjujete podršku institucionalnih programa za žene preduzetnice u vašoj zemlji?

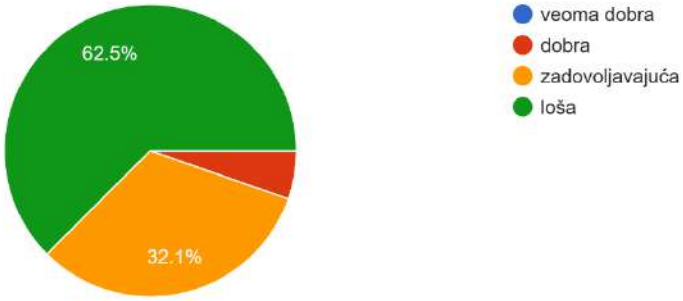

Izvor: analiza upitnika

Rezultati dobijeni analizom upitnika pokazuju da ispitanice smatraju da nije dovoljna institucionalna podrška koja postoji, ali da im je izuzetno značajna podrška porodice za preduzetnički uspjeh.

Zaključak

Na osnovu provedenog istraživanja i analize faktora koji utiču na razvoj ženskog preduzetništva, možemo zaključiti da institucionalna podrška, iako prepoznata kao važna, još uvek nije dovoljno razvijena da bi značajno olakšala ulazak žena u preduzetništvo. Prema rezultatima istraživanja, više od 60% ispitanica smatra da je podrška institucionalnih programa za žene preduzetnice veoma loša. Ovo ukazuje na potrebu za poboljšanjem postojećih politika i usluga, kao i za kreiranjem efikasnijih mehanizama podrške ženama u poslovnom svijetu. Ipak, istraživanje takođe pokazuje da podrška porodice igra ključnu ulogu u preduzetničkom uspehu, jer više od 55% ispitanica ističe njen značaj. Ovaj faktor, zajedno sa različitim obrazovnim i finansijskim inicijativama, može biti temelj za stvaranje povoljnijeg okruženja za žene koje žele da postanu preduzetnice. Takođe, preduzetnice u Bosni i Hercegovini i širom sveta pokazuju hrabrost i inovativnost, često prevazilazeći prepreke i

društvene norme koje ometaju njihov napredak. Kako bi se ostvario puni potencijal ženskog preduzetništva, važno je da države, međunarodne organizacije i privatni sektor udruže napore u pružanju bolje institucionalne podrške, lakšeg pristupa kapitalu, kao i većih obrazovnih i mentorski programa. Samo kroz ove integrisane pristupe moguće je ostvariti održiv ekonomski rast i inkluzivnu društvenu promenu.

Literatura:

1. Brush, C., Edelman, L., Manolova, T., & Welter, F. (2018). "A gendered look at entrepreneurship ecosystems". Small Business Economics, 50(3), 481-497.
2. Forbes. (2023). "Most Powerful Women".
3. Klapper, L., & Parker, S. (2011). "Gender and the business environment for new firm creation". World Bank Research Observer, 26(2), 237-257.
4. European Commission. "Women Entrepreneurs." European Commission. Accessed February 18, 2025. https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/learn-and-plan-entrepreneurship/women-entrepreneurs_en.
5. European Innovation Council and SMEs Executive Agency (EISMEA). 2021. *A Guide for Fostering Women's Entrepreneurship*. European Commission. https://eismea.ec.europa.eu/document/download/57f732a2-b1c2-41f8-89af-6fb6015e7b84_en.
6. European Investment Bank (EIB). *Support for Female Entrepreneurs*. Accessed February 18, 2025. https://www.eib.org/attachments/lucalli/support_for_female_entrepreneurs_en.pdf.
7. European Commission. "Support Tools and Networks for Women Entrepreneurs." European Commission. Accessed February 18, 2025. https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/learn-and-plan-entrepreneurship/women-entrepreneurs/support-tools-and-networks-women_en.
8. European Institute of Innovation and Technology (EIT). "Women Entrepreneurship and Leadership." Accessed February 18, 2025. https://eit.europa.eu/women-entrepreneurship-and-leadership.
9. European Innovation Council and SMEs Executive Agency (EISMEA). 2024. "Empowering Women Innovators: Business and Innovation Support Programmes for Women Entrepreneurs." Accessed February 18, 2025. https://eismea.ec.europa.eu/news/empowering-women-innovators-business-and-innovation-support-programmes-women-entrepreneurs-2024-03-08_en.
10. EmpoWomen Project. "EmpoWomen: Supporting Women-Led Startups in Europe." Accessed February 18, 2025. https://empowomen.eu.
11. Women in Adria. "Najbolje poduzetnice u BiH." *Women in Adria*, 2024. Pristupljeno 18. februara 2025. https://www.womeninadria.ba/najbolje-poduzetnice-2024/.
12. Urban Magazin. "Women in Adria BiH: Dodijeljene ovogodišnje nagrade za najbolje poduzetnice." *Urban Magazin*, 2024. Pristupljeno 18. februara 2025. https://www.urbanmagazin.ba/women-in-adria-bih-dodijeljene-ovogodisnje-nagrade-za-najbolje-poduzetnice/.
13. Poslovne Novine. "Women in Adria BiH 2022: Dodijeljene nagrade najboljim poduzetnicama u BiH za 2022." *Poslovne Novine*, 2022. Pristupljeno 18. februara 2025. https://poslovnenovine.ba/2022/11/18/women-in-adria-bih-2022-dodijeljene-nagrade-najboljim-poduzetnicama-u-bih-za-2022/.
14. Interview.ba. "Žene poduzetnice u BiH ruše predrasude i nude pozitivne priče." *Interview.ba*, 2024. Pristupljeno 18. februara 2025. https://interview.ba/2024/06/30/zene-poduzetnice-u-bih-ruse-predrasude-i-nude-pozitivne-price/.
15. Biznis.ba. "Uspješne žene iz BiH dobitnice nagrade 'Business Women Awards' u Beogradu." *Biznis.ba*, 2024. Pristupljeno 18. februara 2025. https://biznis.ba/vijesti/bih/uspjesne-zene-iz-bih-dobitnice-nagrade-business-women-awards-u-beogradu/82727.
16. Macanović Bobrek, K, Novaković, V., Development of entrepreneurship in the function of violence prevention., Conference: No violence trough system of social values and culture, Banja Luka, Volume: 9, 10.7251/ZCMZ0124704B
17. Milovanovic, M., Dušanić-Gačić, S., Novakovic, V, „Marketing through the prism of time: traditional, digital and ai – what's next?", 10th International Scientific Conference Media and Economy At: Banja Luka, Bosnia and Herzegovina 10.7251/BLCZR0723193M
18. Novakovic, V, Milovanovic, M., Škorić, T, „THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP, 10th International Scientific Conference Media and Economy At: Banja Luka, Bosnia and Herzegovina 10.7251/BLCZR0723099N
19. Homayoun, S., Salehi, M., ArminKia, A., & Novakovic, V. (2024). The Mediating Effect of Innovative Performance on the Relationship Between the Use of Information Technology and Organizational Agility in SMEs. *Sustainability*, *16*(22), 9649. https://doi.org/10.3390/su16229649

INCENTIVES FOR THE DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP

Prof. Dr. Kristina Bobrek Macanović
University of Business Studies Banja Luka
Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina

Prof. Dr. Vesna Novaković
Apeiron Pan-European University, Banja Luka,
Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina

Abstract: *The possibility of developing female entrepreneurship significantly affects the independence of women and the reduction of the unemployment rate. What factors influence the development of women's entrepreneurship and how do women manage to overcome the obstacles they encounter when starting their own business enterprise, we have considered in this work. The proposed hypothesis reads: "Institutional support was developed as an instrument for the development of female entrepreneurship". In order to investigate women's attitudes regarding the environment for starting a business venture, we conducted a survey using a questionnaire. Our work deals with models and factors that influence the development of female entrepreneurship, and presents the results of the conducted research.*

Keywords*: entrepreneurship, female entrepreneurship, unemployment*

Originalni naučni rad
UDK:159.923:316.728-053.9
DOI:10.7251/ZCMZ0125149D

SUBJEKTIVNO BLAGOSTANJE STARIJIH ŽENA U PET POSTJUGOSLOVENSKIH ZEMALJA (UPOREDNA PERSPEKTIVA)[68]

***Slađana Dragišić Labaš*[69]**
Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Milana Ljubičić
Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Apstrakt: *U radu istražujemo subjektivno blagostanje starijih žena (65+) u pet postjugoslovenskih zemalja (Srbija, Crna Gora, Severna Makedonija, Hrvatska, Slovenija). U analizi su korišćeni podaci prikupljeni u 9. rundi Evropskog društvenog istraživanja (European Social Survey - ESS) u 2018/2019. na izdvojenom uzorku od 761 žene. Ispitivane su sledeće varijable - sociodemografske karakteristike, socijalna mreža, zdravlje, bezbednost, diskriminacija, procena institucija i društva i religioznost, smeštene u 3 dimenzije - ličnu, socijalnu i institucionalnu. Nalazi istraživanja ukazuju na to da je sa subjektivnim blagostanjem pozitivno povezano više ispitivanih varijabli, ali je povezanost različita u različitim zemljama.Varijabla zdravlje je statistički značajno povezana sa subjektivnim blagostanjem ispitanica u skoro svim postjugoslovenskim društvima. U više od polovine zemalja nađena je pozitivna korelacija sa jednom varijablom iz lične dimenzije (zdravlje) i dve varijable iz institucionalne dimenzije (zdravstveni sistem, procena društva kao demokratskog i pravednog). Međutim, ako posmatramo korelacije između subjektivnog blagostanja i ispitivanih varijabli zbirno na nivou regiona, nalazimo povezanost sa svim faktorima osim sa mestom stanovanja i religioznošću. Na prvom mestu se izdvaja zdravlje, potom zdravstveni sistem i na kraju demokratsko i pravedno društvo.*

Ključne reči*: subjektivno blagostanje, starije žene, postjugoslovenske države, Evropsko društveno istraživanje*

Uvod

Subjektivno blagostanje je složen koncept[70] koji obuhvata percepciju pojedinaca o njihovim životima uopšte, i o specifičnim životnim situacijama (zdravlje, finansije, zaposlenost, porodica i stanovanje). Konceptualnu složenost odslikava i pojmovno mnoštvo, pa tako u literaturi nailazimo na niz termina koji imaju isto ili slično značenje kao i subjektivno blagostanje (Anderson et al, 2009; Halpern, 2010 prema Eurofound, 2013a). To su na primer, "evaluativno" i doživljeno blagostanje, sveukupno

[68] Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-68/2022-14/ 200163).

[69] sladjadl@yahoo.com

[70] Zasnovano je na dva filozofska principa – eudaimoniji i hedonizmu. Eudaimonija znači ostvarenje svoje prave prirode ili potencijala, dok je hedonizam traženje zadovoljstva i izbegavanje bola (Mathentamo et al., 2024). Aristotel je u "Nikomahovoj etici" opisao eudaimoniju kao "aktivnost duše prema vrlini" (čestit karakter - umerenost, snaga, osećaj za pravdu, gajenje prijateljstva…), a danas govorimo o prosocijalnim stavovima i ponašanju (Helliwel et al., 2023).

blagostanje i zadovoljstvo životom.[71] "Evaluativno" blagostanje opisuje neke aspekte života: socijalnih odnosa, zajednice, zdravlja, posla, dok se doživljeno blagostanje vezuje za pozitivne (radost, sreća, zadovoljstvo) ili negativne emocije (stres, tuga, briga, patnja, bol…) i za smisao života, dok je sveukupno zadovoljstvo životom mera blagostanja,[72] usko povezano sa socioekonomskim uslovima. Treba reći i to da istraživači razlikuju subjektivno i nacionalno (društveno) blagostanje. Reč je o međupovezanim konceptima, koji su zavisni i posmatraju se multidimenzionalno. Na primer, poverenje u društvo i institucije je važna dimenzija nacionalnog blagostanja koje može da utiče na subjektivno blagostanje. Poverenje u društvo povećava društvenu koheziju, a povećanje ukupnog društvenog poverenja dovodi do povećanja ukupnog zadovoljstva životom.
Čini se da u tom procesu važnu ulogu imaju ekonomski faktori. Tako je u zemljama Evropske unije koje su bile više pogođene ekonomskom krizom 2008. (Grčka, Letonija, Hrvatska, Španija, Portugalija) došlo do pada poverenja u institucije i manjeg subjektivnog blagostanja. Takođe, većina studija ukazuje na pozitivnu povezanost između BDP-a po glavi stanovnika i zadovoljstva životom. Reč je o tome da je viši BDP povezan sa "kvalitetom osnovnih objekata i usluga, kao što su transportni i komunikacioni sistemi, i sa nivoom i kvalitetom javnih institucija kao što su škole i bolnice, kao i sa niskim nivoom kriminala i korupcije" (Degutis et al. 2010: Pittau et al., 2010: 358 prema Stanojević, 2024: 79).
Treba kazati i to da su poslednjih godina istraživanja subjektivnog blagostanja u evropskim zemljama sve učestalija, zbog toga što nalazi imaju praktičnu namenu: oni su važni prilikom donošenja političkih odluka, socijalne i poreske politike (Stone, Mackie, 2013), a predstavljaju i indikator društvenog napretka.

Istraživanja subjektivnog blagostanja u pet postjugoslovenskih zemalja (Srbija, Crna Gora, Severna Makedonija, Hrvatska, Slovenija)

Budući da smo se u radu fokusirali na percepciju subjektivnog blagostanja u pet postjugoslovenskih zemalja, neophodno je da ukažemo na dosadašnje nalaze istraživanja ove tematike. Pokazalo se da u državama nastalim nakon raspada SFRJ, osećanje subjektivnog blagostanja varira, i da je povezano u različitoj meri sa varijablama pomoću kojih je mereno. Nalaze smo nastojali predstaviti u uporednoj perspektivi u onoj meri u kojoj je to bilo moguće. Za ovaj deo analize koristili smo podatke iz Evropskih društvenih istraživanja (Eurofaund, 2013, 2014, 2018, 2022…). Subjektivno zadovoljstvo smo smatrali sinonimom subjektivnog blagostanja.

Subjektivno blagostanje u evropskim zemljama, kao što je već navedeno u tekstu, meri se pomoću niza indikatora kao što su: prihodi, radni status, zdravlje, godine starosti, socijalna kohezija, društvene nejednakosti…[73] U Srbiji je, sa izuzetkom nezaposlenosti, koja je manje snažan pokazatelj nego u zemljama Evropske unije, pronađena povezanost između subjektivnog blagostanja i svih pobrojanih varijabli. Zadovoljstvo životom ispitanika u našoj zemlji (Eurofound, 2013) u proseku je iznosilo 6,3 (na skali od 1 do 10), što je ispod proseka od 7,1 u odnosu na zemlje članice EU.[74] Ispitanici iz Srbije su na pretposlednjem mestu po zadovoljstvu životnim standardom (5,3) u odnosu na ispitanike iz 34

[71] U radu se koriste termini subjektivno blagostanje i zadovoljstvo životom kao sinonimi.

[72] Važno je i koji se period "meri" - da li je u pitanju trenutno stanje ili se postavljaju pitanja o proceni celokupnog života ispitanika. Zato ih u istraživanju treba analizirati kao dve različite dimenzije (Stone, Mackie, 2013)

[73] U zemljama u tranziciji (postjugoslovenskim zemljama) socioekonomske karakteristike se smatraju primarnim za zadovoljstvo životom ili subjektivno blagostanje. Najčešće navođene, a povezane sa niskim subjektivnim blagostanjem su: niska primanja zajedno sa materijalnom oskudicom, nezaposlenost, loše zdravlje, nizak stepen obrazovanja, udovištvo, jednoroditeljske porodice… (Eurofound, 2011).

[74] U EU stepen zadovoljstva životom varira od 5,5 u Bugarskoj do 8,4 u Danskoj.

druge zemlje (nalazi se iznad Bugarske, koja ima ocenu 4,7) dok je indeks bede (mera koja daje opšti pregled sabirajući stopu nezaposlenosti i stopu inflacije) među najvišim, i iznosi 30,3. Ovaj indeks je 2011. bio veći samo u Severnoj Makedoniji (35,9). S druge strane, u Srbiji je zadovoljstvo porodičnim životom (8,0) malo veće u poređenju sa zemljama Evropske unije (7,8), dok je 60% ispitanika optimistično u vezi s budućnošću (što je iznad proseka u EU od 52%).[75]

U Crnoj Gori je zadovoljstvo životom (6,9) i zadovoljstvo porodičnim životom (8,4) nešto više u odnosu na Srbiju, dok je "indeks bede" niži 22,8, kao i indeks društvene nejednakosti (25,9). Optimizam je zastupljen kod 70% ispitanika, a viši je i u odnosu na zemlje Evropske unije i u poređenju sa Srbijom. Zdravlje stanovnika je ocenjeno visokom ocenom 8, što je više od evropskog proseka (7,3). Indeks mentalnog blagostanja u Crnoj Gori, a prema navodima Svetske zdravstvene organizacije, iznosi 66, što je iznad proseka zemalja članica EU (63). Što se tiče materijalnih prihoda, oni stari između 40 i 49 godina su u najlošijem položaju. Dostupnost javnih usluga značajno je manja u seoskim nego u gradskim sredinama, politički i građanski angažman je veoma nizak, a poverenje u društvo i institucije je manje od proseka u EU i povezano je sa percipiranom visokom korupcijom, (Eurofound, 2013b).

U Hrvatskoj su zadovoljstvo životom[76] i opšti kvalitet života procenjeni niže od evropskog proseka. Građani ove zemlje imaju niži nivo poverenja u državne institucije (vlada, parlament, pravosuđe, regionalne/lokalne vlasti), s tim što je ova razlika u odnosu na EU manja u severozapadnoj Hrvatskoj u odnosu na ostale delove zemlje (Kaliterna-Lipovčan, Brajša-Žganec, 2017; Eurofaund, 2014). Veće zadovoljstvo životom u Hrvatskoj (2012) bilo je povezano sa višim životnim standardom, "mentalnim blagostanjem", percipiranom manjom društvenom isključenošću, te većim poverenjem u javne institucije (Eurofaund, 2014), ali je takođe nađeno da građani Hrvatske gaje najmanje pozitivnih emocija u odnosu na ostale zemlje EU (57,3)[77] (Eurofaund, 2018).

Prema ranijim nalazima, u Severnoj Makedoniji bili su značajno povezani sa ukupnim zadovoljstvom životom, što ne iznenađuje budući da se ova varijabla smatrala važnijom u siromašnijim evropskim zemljama. Starija populacija u Severnoj Makedoniji, kao i seosko stanovništvo, bili su manje optimistični prema budućnosti u odnosu na mlađe generacije i rezidente gradova, dok je osećanje subjektivnog blagostanja značajno povezano s percepcijom zdravlja i zdravstvenog sistema (Eurofound, 2011).

Kada je reč o Sloveniji, noviji podaci (2022) ukazuju da je povećan broj ljudi koji je zadovoljan svojim materijalnim stanjem i količinom slobodnog vremena. Danas se veći broj Slovenaca u odnosu na 2018. oseća više srećnim nego nesrećnim u dužem vremenskom periodu, pa ne iznenađuje nalaz da je rizik od depresije bio najniži u Sloveniji, uz Holandiju i Dansku u odnosu na neke susedne evropske zemlje. Subjektivno blagostanje, prethodno mereno 2013, takođe je poraslo. https://www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/10985#:~:text=In%202022%2C%20the%20average%20self,residents%20aged%2016%20or%20over. Međutim, jedno ranije istraživanje koje se bavilo

[75] Optimizam je značajno povezan sa prihodima i raste kako rastu prihodi. Politička participacija i društveni angažman su povezani sa više pozitivnih i manje negativnih emocija, kao i većim zadovoljstvom i eudaimonijom (Eurofound, 2013).

[76] Subjektivno blagostanje u Hrvatskoj (period 2003. nadalje) je poraslo između 2003. i 2005, nakon čega je došlo do pada od 2008. Građani su bili najzadovoljniji odnosima u porodici i s prijateljima, a najmanje životnim standardom (Eurofaund, 2014).

[77] Zanimljiv nalaz u ovom istraživanju je da je veća „umreženost" sa članovima lokalne zajednice negativno povezana sa subjektivnim blagostanjem, jer očito „guši" slobodu i stvara osećaj kontrole od strane drugih (kroz neformalnu socijalnu kontrolu). Ovo bi, na primer, u ispitivanim postjugoslovenskim zemljama više važilo za manje gradove. Previše snažan osećaj zajedništva može da bude štetan za sreću i zadovoljstvo životom.

merenjem geografskih razlika u nacionalnom blagostanju u Sloveniji (uključeni demografski, ekonomski, socijalni, ekološki aspekti) za koje znamo da utiče na subjektivno blagostanje, ukazuje na velike razlike na nivou opština. Viši nivo nacionalnog blagostanja nađen je u zapadnim, a niži u istočnim delovima zemlje (Rovan et al., 2009).

Na kraju ovog poglavlja treba izdvojiti još nekoliko važnih zaključaka, donesenih na osnovu drugih istraživanja subjektivnog blagostanja, a koji će biti od značaja za dalje razmatranje teme.[78] Pre svega, starija populacija u postjugoslovenskim zemljama koje su u fokusu našeg istraživanja zadovoljnija je životom u odnosu na mlađu, dok su žene manje optimistične u poređenju s muškarcima. Osim toga, prisutan je i rizik od depresije, povezan i sa finansijskim teškoćama i nejednakostima u prihodima (Eurofaund, 2022). Treba dodati i to da je u bivšim evropskim socijalističkim zemljama niži nivo subjektivnog blagostanja povezan sa niskim poverenjem u institucije i sa opštom klimom političkog nepoverenja (Glatz, Edere, 2020).

Metod

U ovom radu smo se bavile istraživanjem subjektivnog blagostanja starijih žena (65+) u pet postjugoslovenskih zemalja. Subjektivno blagostanje starijih smatramo važnom sadašnjom i budućom temom istraživanja, pre svega zbog značajnog povećanja njihovog udela u ukupnoj populaciji, a posebno u Evropi. Evropa je demografski najstariji region, a podaci govore do će do 2050. svaki četvrti stanovnik našeg kontinenta biti stariji od 65 godina (Rašević, 2024). Stoga je subjektivno blagostanje starije populacije naročito na postjugoslovenskim prostorima, tema vredna pažnje. Mi smo u ovom radu fokus stavile na žene, ne samo zbog toga što one imaju očekivano duže trajanje života, već i zbog toga što smo se temom subjektivnog zadovoljstva muškaraca i žena bavile na drugom mestu. Primarni cilj analize je bio da opišemo subjektivno blagostanje u uporednoj ravni - na nivou postjugolsovenskih država. Za analizu su korišćeni podaci iz 9. runde Evropskog društvenog istraživanja (ESS) u 2018/2019. Uzorak je činila 761 žena starosti 65 i više godina iz pet analiziranih zemalja bivše Jugoslavije, i to: iz Hrvatske 241, Srbije 169, Severne Makedonije 91, Crne Gore 83 i Slovenije 177.

Ispitivane su lična, socijalna i institucionalna dimenzija subjektivnog blagostanja. U 1. ličnu dimenziju uključene su sledeće varijable: zdravlje, religioznost, bračno stanje, obrazovanje, mesto stanovanja, prihodi, zaposlenost; percepcija sebe kao žrtve; u 2. socijalnu: socijalna mreža i vezanost za svoju zemlju; u 3. institucionalnu: zdravstveni sistem, diskriminacija, bezbednost (osećaj sigurnosti), zaštita od siromaštva, percepcija političke orijentacije društva. Pošli smo od jedne opšte hipoteze da se subjektivno blagostanje žena bitno ne razlikuje u analiziranim zemljama, a s obzirom na sličan društveni i kulturni kontekst u kome su se ove države razvijale pre 1991. godine.

Postavljene su tri hipoteze. 1. Postoji značajna statistička povezanost između subjektivnog blagostanja ispitanica i tzv. ličnih dimenzija. Drugim rečima, subjektivno blagostanje je veće ukoliko: ispitanice procenjuju svoje zdravlje kao dobro ili veoma dobro, koje žive u gradu u poređenju sa ženama koje žive na selu, kod udatih, religioznijih, obrazovanijih, ranije radno aktivnih, onih koje se ne osećaju žrtvama, i onih koje imaju vlastite prihode. 2. Postoji značajna statistička povezanost između zadovoljstva životom i socijalnih dimenzija. Subjektivno blagostanje raste uporedo sa brojnošću i kvalitetom socijalnih kontakata i stepenom vezanosti za svoju zemlju. 3. Subjektivno blagostanje značajno je povezano sa dimenzijom: institucionalno. Ono je više ukoliko se ispitanice osećaju sigurnijima, manje diskriminisanima, zaštićenijima od siromaštva, te ukoliko društva u kojima žive smatraju pravednijim i demokratskijim.

[78] Podaci prikupljeni u okviru 9. runde Evropskog socijalnog istraživanja (ESS) o percepciji pravednosti penzija i socijalnih davanja ukazuju da se četiri postjugoslovenske zemlje (Srbija, Crna Gora/Hrvatska, Slovenija) ne razlikuju, i da se sve vrste prihoda u državama Zapadnog Balkana češće doživljavaju kao nepravedno niske u odnosu na razvijene kapitalističke zemlje (Mirkov, Manić, 2021). Poređenjem 4 zemlje nađen je viši nivo subjektivnog blagostanja[78] u Sloveniji i Hrvatskoj u odnosu na Srbiju i Crnu Goru, kao i u urbanim u odnosu na ruralne oblasti ovih zemalja (Ivanović et al., 2022).

Obrada podataka

Podaci su obrađeni uz pomoć R programa. Za grafičko prikazivanje rezultata smo koristili predviđene vrednosti dobijene iz regresionih koeficijenata gde je korišćena samo jedna nezavisna varijabla (od teorijskog interesa). S obzirom na to da su nam zavisne varijable uvek bile kontinuirane (mi smo ih tretirali na taj način) za statisičko izračunavanje povezanosti obeležja koristili smo korelacije (za kontinuirane nezavisne varijable) i analizu varijanse (za nominalne nezavisne varijable). Analiza korelacija je prikazana u Tabeli 1., a u tekstu zbog obima nismo unosli nalaze statističke obrade. Zbog nedostatka kvalitativnih "dubljih" podataka, pokušale smo da postojeće nalaze dopunimo pretpostavkama o značajnim faktorima za subjektivno blagostanje žena, uzimajući u obzir naučnu literaturu, kulturne i društvene specifičnosti postjugoslovenskih zemalja i naša ranija istraživanja.[79]

Analiza rezultata istraživanja

U ovom delu teksta analiza rezultata će uključiti samo varijable koje su se pokazale statistički značajnim i onima čija je vrednost blizu statističke značajnosti u posmatranim postjugoslavenskim državama. Zdravlje se kao lična dimenzija pokazalo statistički značajno povezano sa subjektivnim blagostanjem starijih žena u svim ispitivanim zemljama osim u Srbiji i Crnoj Gori, u kojima žene očito daju prednost nekim drugim faktorima (Grafikon 1.). Naša je pretpostavka da se u ovim zemljama ispitanice više okreću drugim važnim činiocima subjektivnog blagostanja (npr. u Crnoj Gori prema ranijim istraživanjima zadovoljstvo zdravljem je više nego u EU27) ili možda imaju stav "da se lična bolest leči lakše nego bolest društva". Na takvo razmatranje navode nas podaci o dominantnijoj institucionalnoj u odnosu na ličnu dimenziju u Srbiji. Na primer, u Srbiji je subjektivno zadovoljstvo povezano sa zdravstvenim sistemom, kao i u Sloveniji i Severnoj Makedoniji. Žene u Srbiji i Severnoj Makedoniji su verovatno manje zadovoljne funkcionisanjem zdravstvenog sistema (o čemu smo ranije pisale), dok Slovenke ovu dimenziju smatraju generalno neophodnom, a posebno u starijem životnom dobu (podsećamo na podatke u tekstu o mentalnom zdravlju – riziku od depresije u Sloveniji i stepenu sreće). U Srbiji i Severnoj Makedoniji se poboljšanje ovih dimenzija očekuje, a u Sloveniji se podrazumeva. Hrvatsku vidimo "na sredini" između očekivanja i podrazumevanja.

Tabela 1. Korelacije između nivoa zadovoljstva životom i osobina i stavova ispitanica u pet zemalja

Zemlja	Zadovoljstvo zdravstvenim sistemom	Zadovoljstvo nacionalnom vladom	Sa koliko ljudi možeš da pričaš o intimnim st varima	Procena zdravstvenog stanja	Druženje, kada uporediš sa ljudima tvog godišta?	Koliko se često družiš sa prijateljima?	Subjektivna procena materijalnog stanja	U kojoj meri si zadovoljan stanjem demokratije u zemlji
Hrvatska	.212**	.156*	.165*	-.415**	.199**	.205**	-.285**	.180**
Slovenija	.331**	.180*	-0.011	-.437**	.315**	.184*	-.255**	.349**
Crna Gora	0.075	0.035	0.055	-0.073	0.047	0.057	-.291**	0.003
Severna Makedonija	.294**	.455**	.389**	-.363**	0.027	.263*	-.350**	.288**
Srbija	.328**	.338**	0.129	-0.141	.241**	0.123	-.467**	.472**

[79] Neki od radova o starijima i monografija: Pokušaji suicida starijih osoba, 2013; Kvalitetno starenje: dve životne priče, 2015; Stariji roditelji i odrasla deca: tradicionalan odnos ili bliskost na daljinu?", 2016; Aktivno starenje u Beogradu, 2016 ; Re-partnership in later life: Do seniors have a right to love? (case study), 2018; Svakodnevica starijih i zvanični diskurs o koroni: između društvene brige i ejdžizma, 2021; Izazovi aktivnog starenja i mentalno zdravlje u vreme pandemije COVIDA-19 u Srbiji, 2021; Zdravstvena zaštita starijih sa posebnim osvrtom na palijativnu negu u doba nove normalnosti, 2022; In the doldrums of Covid-19: Older people's opinions about the protection measures applied in Serbia against covid-19 and suggestions for future measures, 2023; Nursing home users and the coronavirus pandemic: research into everyday practices and perceptions of the new normality, 2023; Negativni stereotipi i predrasude o starijima i diskriminacija (doživljena i anticipirana), 2024.

Grafikon 1. Subjektivna procena zdravstvenog stanja ispitanica

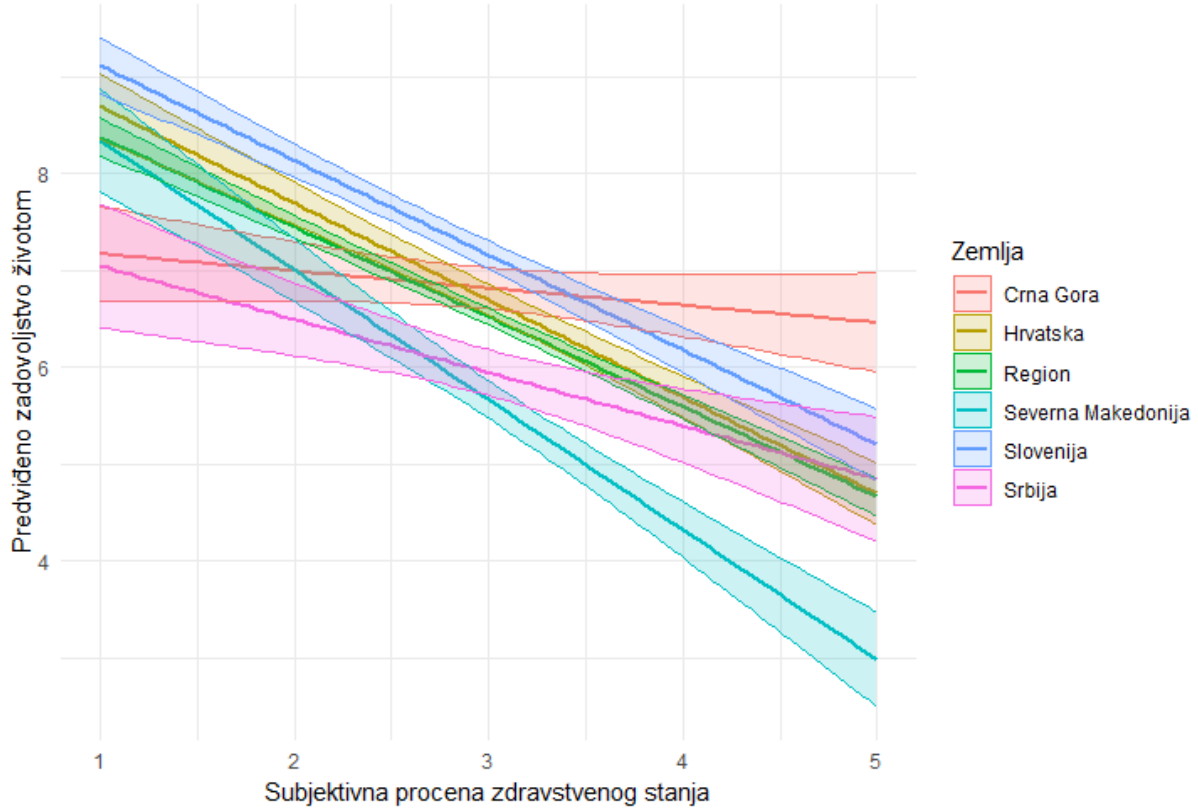

Udate žene su nešto zadovoljnije životom u odnosu na razvedene i udovice, a ta je razlika najveća u Severnoj Makedoniji, u kojoj je brak značajan faktor ličnog blagostanja. Za ispitanice u Crnoj Gori stoji nalaz da brak odnosno udovištvo nisu povezani sa nivoom zadovoljstva, ali uočavamo značajne razlike između udatih i žena koje nikada nisu bile u braku. Prepostavljamo da se takav nalaz duguje činjenici da se u ovoj državi celibat žena najmanje toleriše. Osećanje da su žene žrtve po bilo kom osnovu u svim zemljama je povezano sa nižim zadovoljstvom životom. Posebno moramo da istaknemo da je u svim zemljama prisutna diskriminacija prema godinama (diskriminacija starijih), i da ona bitno utiče na subjektivno zadovoljstvo. Ejdžizam je, prema nalazima, najprisutniji u Hrvatskoj i Srbiji, a najniži u Severnoj Makedoniji.

Subjektivno blagostanje značajno je povezano sa prihodima, ali samo u slučaju ispitanica iz Srbije i Slovenije. To jeste neobično, ali očito govori u prilog nekom drugom sistemu vrednosti (posebno važi za Severnu Makedoniju u kojoj je raniji, tzv. indeks bede bio veći nego u Srbiji) (Grafikon 2.). Takođe treba istaći da je Srbija prošla kroz period tranzicije u prethodne tri decenije, uz snažno povećanje ekonomskih nejednakosti, te se ekonomski položaj većine društvenih grupa pogoršao. Raniji nalazi su takođe ukazivali na to da je "ekonomski položaj društvenih grupa u SFRJ bio neravnopravan, i da je postojala hijerarhijska raspodela materijalnih dobara" (Lazić, 2011: 151 prema Mirkov, Manić, 2021). Vreme građanskog rata (1991-1995), a potom ekonomske krize žene iz ove generacije (tada mlade) dovelo je u tešku emotivnu i materijalnu situaciju, posebno žene iz Srbije i Hrvatske, koje su se u ovom periodu suočavale sa velikim gubicima, prisilnom migracijom, udovištvom, borbom za opstanak, bolestima, nesigurnošću…

Grafikon 2. Povezanost subjektivnog blagostanja sa zadovoljstvom finansijskom situacijom

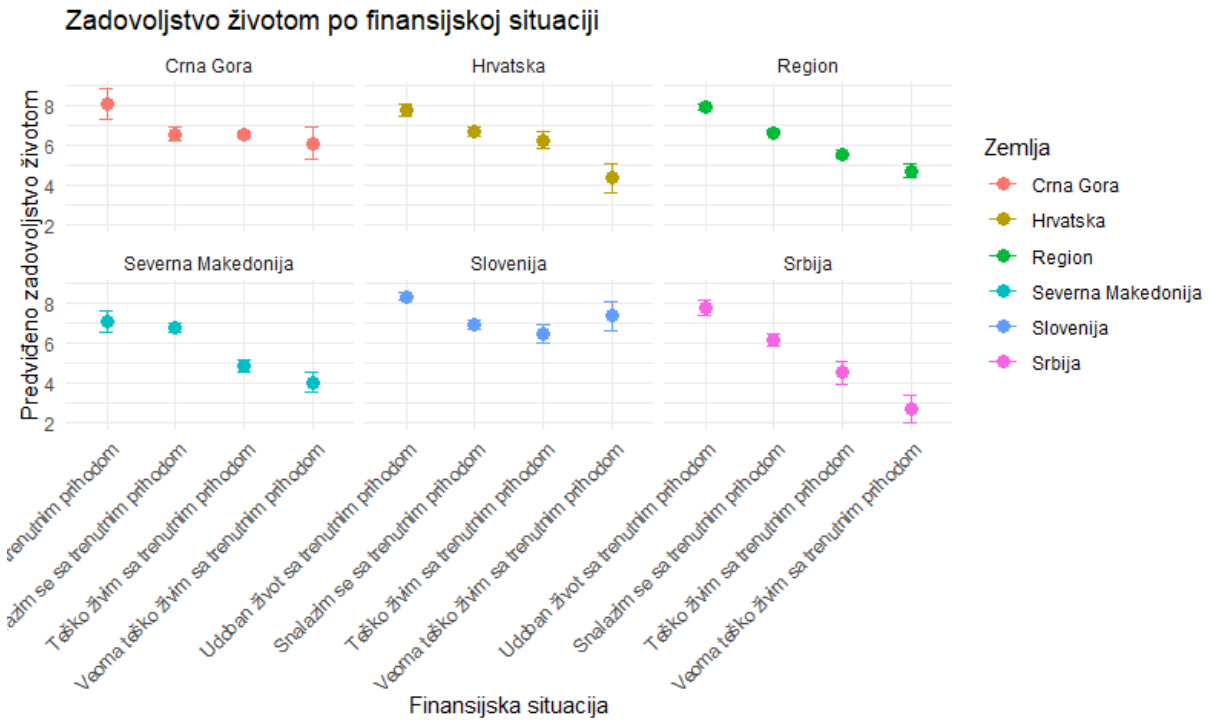

Crna Gora se izdvaja od drugih zemalja jer samo u njoj žene povezuju subjektivno blagostanje sa mestom stanovanja, tj. življenjem u velikom gradu i ranijim radnim statusom, dok je obrazovanje vrlo blizu statističke značajnosti. To se moglo i očekivati s obzirom na to da su porodične prakse i danas više tradicionalne nego moderne (Blagojević Hjuson, 2015), posebno u selima i među domaćicama, što podrazumeva veliko opterećenje kućnim obavezama i brigom o drugima. Retka rodna egalitarnost i žensko samožrtvovanje i dalje je prisutno, prema nalazima istraživanja, u Srbiji (Bobić, Lazić, 2015), a pretpostavljamo da je u Crnoj Gori još izraženije.

U svim zemljama je za žene važna šira socijalna mreža, koja spada u socijalnu dimenziju, a posebno u Srbiji i Severnoj Makedoniji. U Severnoj Makedoniji, žene važnim za svoje blagostanje smatraju bliskost sa prijateljima i deljenje intimnih priča kao i osećanje sigurnosti u zajednici, dok se u drugim državama ovi faktori nisu pokazali statistički značajnim. Moguće je da žene u Severnoj Makedoniji imaju bliskija prijateljstva, te da takvi odnosi pozitivno utiču na njihovu svakodnevicu, jer ističu "kvalitet", a ne "kvantitet" u odnosima s drugima, a da je njihova sigurnost poljuljana visokom korupcijom, političkim previranjima, možda i malo poljuljanim identitetom nastalim promenom imena od Republike Makedonije u Severnu Makedoniju, 2019. godine. U Srbiji i Sloveniji postoji povezanost subjektivnog zadovoljstva sa verovanjem da su njihove države – države blagostanja, i sa verovanjem da je društvo demokratsko i pravedno. U Crnoj Gori je subjektivno blagostanje žena u pozitivnoj korelaciji sa vezanošću za svoju zemlju tj. tradicionalnom vrednošću. U Hrvatskoj je sa subjektivnim blagostanjem ispitanica statitički značajno povezano zdravlje i bračno stanje, dok su druge varijable važne, ali ne i statistički značajne, kao npr. zadovoljstvo zdravstvenim sistemom i šira socijalna mreža.

Što se regiona tiče, sve ispitivane varijable su statistički povezane sa subjektivnim zadovoljstvom starijih žena osim religije i mesta stanovanja. Ipak je zanimljivo analizirati subjektivno zadovoljstvo po tipu naselja u ovih 5 država (Grafikon 4.). U Sloveniji je subjektivno blagostanje nešto veće kod žena koje žive u manjim gradovima i predgrađima u odnosu na velike gradove i selo. Međutim, između velikog grada i sela nema razlike, što ukazuje na manji stepen nejednakosti u načinu života žena u odnosu na Crnu Goru, u kojoj je razlika statistički značajna. U Severnoj Makedoniji nema

većih razlika, ali zato su one vidne u Srbiji, gde su žene na selu u lošijem položaju u odnosu na one u velikom i malom gradu koje su uglavnom ekonomski nezavisne, višeg stepena obrazovanja i ekonomskog statusa. Starije žene na selu (posebno 74+) zbog dužeg životnog veka u odnosu na muškarce i ređeg repartnerstva češće žive same, a dostupnost zdravstvenih, socijalnih i drugih vrsta usluga je značajno manja, što najbolje ilustruje primer zdravstvene zaštite u regionima udaljenim od regionalnih centara tokom pandemije COVID-19 (http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/objavljeni-rezultati-istrazivanja-starije-zene-udoba-korone-iskustva-i-izazovi/.

Grafikon 3. Subjektivno blagostanje i tip naselja u kojima ispitanice žive

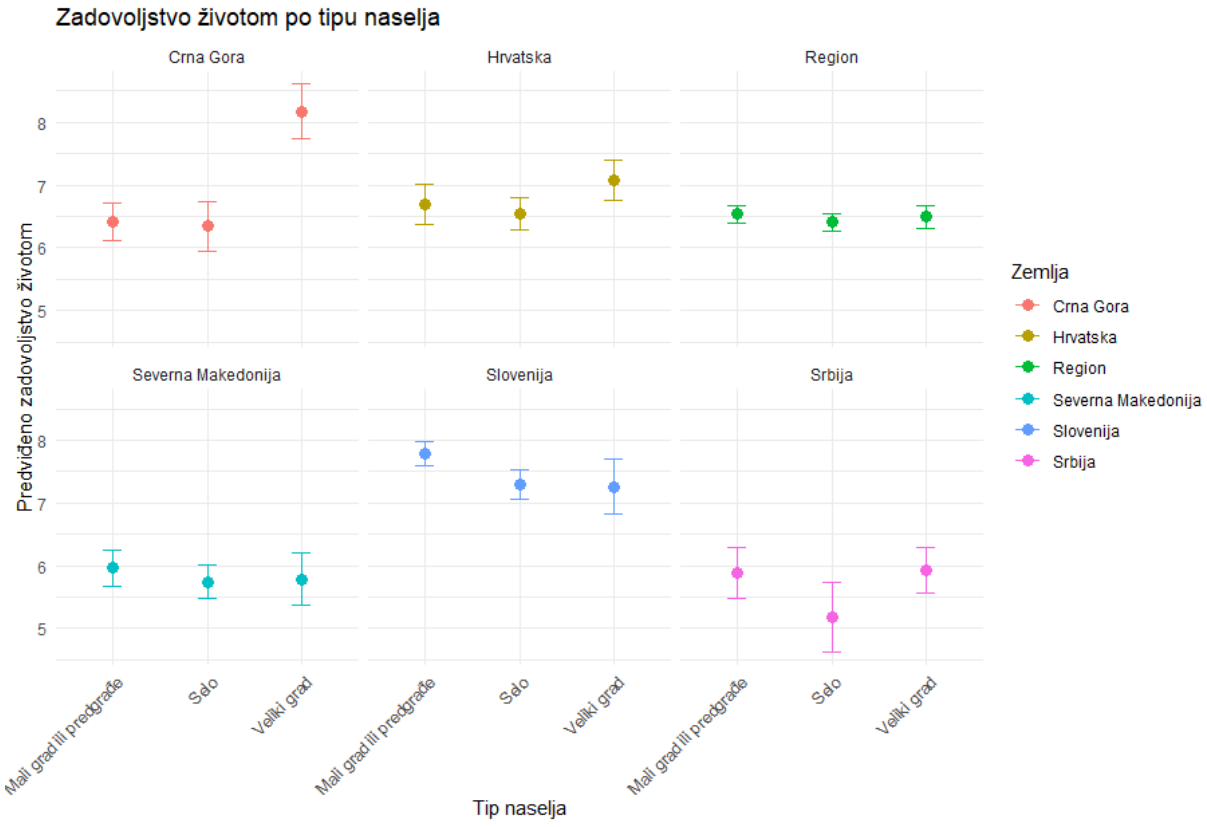

Diskusija

U Srbiji, ispitanice subjektivno blagostanje značajno više povezuju sa pokazateljima socijalne i institucionalne dimenzije nego sa ličnom. Blagostanje one značajno češće povezuju sa višim prihodima, dobrim zdravstvenim sistemom, širom socijalnom mrežom, nižom zastupljenošću ejdžizma, demokratskim i pravednim društvom i niskim stepenom siromaštva. Sumirano, sistemski pritisci, ispoljeni kroz rodne nejednakosti, radna i porodična opterećenja i niže prihode, smanjuju nivo zadovoljstva životom, a sudeći prema dobijenim nalazima, rešavanje sistemskih problema je ključno za podizanje nivoa subjektivnog blagostanja žena u Srbiji. Ovo je takođe još jedan dokaz koji govori u prilog tome da je nacionalno blagostanje važno i za ono subjektivno (i obrnuto).

U Crnoj Gori, od svih varijabli ističe se lična i to: raniji radni odnos (zaposlenost) i život u gradu. Prema našem mišljenju, ovaj nalaz može da govori o teškom položaju žena na selu i većem pritisku tradiconalnih normi. U pitanju su brak, porodica, vezanost za svoju zemlju i religija koja se, kako je već rečeno, nije pokazala statistički značajnom.

U Hrvatskoj su sa subjektivnim blagostanjem statistički povezani zdravlje i bračno stanje ispitanica, što ukazuje na dominaciju lične dimenzije. Da li su žene u Hrvatskoj zadovoljnije drugim merenim dimenzijama pa o njima i ne razmišljaju ili zdravlje smatraju prvim i najvažnijim faktorom ili je pak njihova percepcija - da je subjektivno povezano samo sa ličnim, ostaje za dalja istraživanja.

Za ispitanice iz Severne Makedonije subjektivno blagostanje je značajno povezano sa sve tri dimenzije: ličnom (zdravlje, brak), socijalnom (razvijena socijalna mreža) i institucionalnom (posebno snažnije institucije u obezbeđivanju sigurnosti - jer je stepen sigurnosti najniži). Slično stvari stoje i u Sloveniji: u ovoj državi subjektivno blagostanje žena povezano je sa dobrim zdravljem, većim prihodima, brakom (lična), socijalnom mrežom, vezanošću za svoju zemlju, manjim stepenom starosne diskriminacije (socijalna), te dobrim zdravstvenim sistemom, niskim stepenom siromaštva, demokratskim i pravednim društvom (institucionalna). Žene u Sloveniji su možda osvešćenije od drugih kada su u pitanju važni faktori za njihovo blagostanje i zato imaju veća očekivanja ili već žive u bogatijoj i pravednijoj zajednici u kojoj se sve to podrazumeva.

Zaključak

U našem radu je delimično potvrđena opšta hipoteza da će subjektivno zadovoljsvo žena od 65+ biti povezano sa nekim tradicionalnim vrednostima - brak, porodica, religija, vezanost za svoju zemlju. Iznenađene smo podacima da religija uopšte nije povezana sa subjektivnim blagostanjem, ali se to ipak može objasniti činjenicom da od 2011. godine u kontingent starijih od 65 ulaze pripadnici bebi-bum (baby boom) generacije (1947-1956) (Bobić, 2023) koji su odrastali u vreme socijalizma u sadašnjim postjugoslovenskim zemljama, i koji nisu socijalizovani u religioznom, već u građanskom duhu.

Možemo zaključiti da su na nivou postjugoslovenskog prostora skoro sve ispitivane varijable statistički važne za subjektivno blagostanje starijih žena, dok su se na uporednoj ravni ispitanice iz ovih pet država različito "opredeljivale", i to u skladu sa ličnim i kulturnim vrednostima i društvenim i političkim promenama. I ono što nam je odavno poznato - nemoguće je meriti lično bez šireg konteksta, jer je subjektivno blagostanje u velikoj meri uslovljeno društvenim.

Literatura

Blagojević Hjuson, M. (2015) *Sutra je bilo juče: prilog društvenoj istoriji žena u drugoj polovini 20. veka u Jugoslaviji*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.

Bobić, M., Lazić, S. (2015) Prakse u svakodnevnom životu bračnih parova na početku roditeljstva. U: I. Jarić i sarad. (2015). *Politike roditeljstva: Iskustva, diskursi i institucionalne prakse.* Institut za sociološka istraživanja Filozofkog fakulteta u Beogradu i Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore: 35–57

Bobić, M. (2023). O starenju, Da li je demografija sudbina? Univerzitet u Beogradu- Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja, Beograd: JP Službeni glasnik.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2011). *Quality of life in Croatia, the former Yugoslav Republic of Macedonia and Turkey*, Second European Quality of Life Survey. Wyattville Road, Loughlinstown, Dublin.

Eurofound (2013a). Kvaliteta života u državama proširenja, Treće europsko istraživanje o kvaliteti života – uvod. Zagreb: Europska zaklada za poboljšanje radnih i životnih uvjeta.

Eurofound (2013b). Quality of life in enlargement countries, Third European Quality of Life Survey – Montenegro, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurofound (2014), Trendovi u kvaliteti života – Hrvatska: 2007. –2012., Zagreb: Ured za publikacije Europske unije.

Eurofound (2018). Social cohesion and well-being in Europe, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurofound-ETF (2022), Living, working and COVID-19 in the European Union and 10 EU neighbouring countries, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Glatz, C., Eder, A. (2020). Patterns of Trust and Subjective Well-Being Across Europe: New Insights from Repeated Cross-Sectional Analyses Based on the European Social Survey 2002–2016, *Social Indicators Research*, 148: 417–439.

Helliwell, J., Layard, R., Sachs, J. (2023). Happiness Agenda: The Next 10 Years, World Happiness Report.

Ivanović, V., Šimac, B.,Trako Poljak, T. (2022). Subjective Well-Being in Croatia, Montenegro, Serbia and Slovenia – Rural-Urban Differences and Cross-National Comparison, *Социологически проблеми*, 54, 1: 220-241.

Kaliterna Lipovčan, Lj., Brajša-Žganec, A. (2017). Kvaliteta življenja, sreća i životno zadovoljstvo u Hrvatskoj i zemljama EU..., te usporedbe sjeverozapadne i ostalih dijelova Hrvatske, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 28: 139-153.

Mathentamo, Q., Lawana, N., Hlafa, B. (2024). Interrelationship between subjective wellbeing and health, *BMC Public Health*, 24: 2213.

Mirkov, A., Manić, Ž. (2021). Perceptions of the fairness of income distribution in Serbia: a comparative perspective, *Sociologija* , Vol. LXIII, 2: 203-220.

Rašević, M. (2024). O fenomenu populacionog starenja, U: *Budućnost starenja*, Beograd: SANU, 29-43.

Rovan, J., Malešič, K., Bregar, L. (2009). Well-Being of the Municipalities in Slovenia: Blaginja občin v Sloveniji, *Geodetski Vestnik*, 53,1: 92-114.

Stone, A., Mackie, C. (Editors) (2013). Subjective Well-Being Measuring Happiness, Suffering, and Other Dimensions of Experience; Panel on Measuring Subjective Well-Being in a Policy-Relevant Framework, Washington DC: The National Academies Press.

Stanojević, D., Todosijević, B., Gvozdanović, A. (2024). The Well-Being of Young People in Europe During the Pandemic: The Social Ties, Labor Market Integration, and the Social Inequalities, In: C. Suter et al. (eds.), Well-being During the Pandemic, Social Indicators Research Series 90, https://doi.org/10.1007/978-3-031-63440-6_4

SUBJECTIVE WELL-BEING OF OLDER WOMEN IN FIVE POST-YUGOSLAV COUNTRIES (A COMPARATIVE PERSPECTIVE)

Slađana Dragišić Labaš
Full professor at the University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Milana Ljubičić
Full professor at the University of Belgrade, Faculty of Philosophy

***Abstract**: The paper investigates the subjective well-being of older women (65+) in five post-Yugoslav countries (Serbia, Montenegro, North Macedonia, Croatia, Slovenia). The analysis used data collected in the 9th round of the European Social Survey (ESS) in 2018/2019 on a sample of 761 women. The following variables were examined - sociodemographic characteristics, social network, health, safety, discrimination, assessment of institutions and society, and religiosity. The categories encompassed 3 larger dimensions - personal, social and institutional. The research findings indicate that several of the examined variables are positively associated with subjective well-being, but the association is different in different countries. The health variable is statistically significantly associated with the subjective well-being of the respondents in almost all post-Yugoslav societies. In more than half of the countries, a positive correlation was found with one variable from the personal dimension (health) and two variables from the institutional dimension (health system, assessment of society as democratic and just). However, if we look at the correlations between subjective well-being and the examined variables collectively at the regional level, we find a connection with all factors except for place of residence and religiosity. Health stands out in the first place, followed by the health system and finally a democratic and just society.*

***Keywords**: subjective well-being, older women, post-Yugoslav countries, European Social Survey*

Pregledni naučni rad
UDK:177.8:141.72-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125159V

PRISTUP KLASIČNOG LIBERALNOG FEMINIZMA ULOZI OBRAZOVANJA I VASPITANJA ZA PROMJENU POLOŽAJA ŽENA

Prof. dr Nataša Vilić
Doktor filozofskih nauka, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci*

Prof. dr Dragana Vilić
Doktor sociooloških nauka, redovni profesor
Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci**

Apstrakt: *Obrazovanje predstavlja jedan od najmoćnijih mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti u svim sferama društva. Tek sa pojavom feminizma i njegovog zahtjeva za utemeljenje žene kao građanskog subjekta, obrazovanje je prepoznato kao jedan od važnih činilaca za promjenu položaja žena, njihovu afirmaciju i emancipaciju. Borba za ostvarenje ovoga prava za žene bila je duga i mukotrpna. U početnim nastojanjima feminizma, u čijim okvirima je najdominantnija teorijska orijentacija klasični liberalni feminizam, istaknuti su zahtjevi za ostvarenjem jednakih prava žena i muškaraca u pogledu učešća u javnom životu, među kojima je bio i zahtjev za ostvarenjem prava na obrazovanje za žene. U ovome radu analiziraju se shvatanja o značaju obrazovanja i vaspitanja za promjenu položaja žena najznačajnijih predstavnika klasičnog liberalnog feminizma (Olemp de Guž, Meri Vulstonkraft, Herijet Tejlor Mil i Džon Stjuart Mil).*

Ključne riječi: *rod, ravnopravnost, obrazovanje, klasični liberalni feminizam.*

Uvod

Obrazovanje predstavlja najmoćnije sredstvo za postizanje rodne ravnopravnosti, ekonomskog osnaživanja i potpunog učešća u društvenom i političkom životu djevojčica i žena (Europska komisija, 2016: 16). Obrazovne karakteristike muškog i ženskog stanovništva važne su za ukupni razvoj društva i predstavljaju odraz konkretnog obrazovnog sistema u određenom društvu (Svjetski forum obrazovanja, 2000: 5). Pojedinci opremljeni znanjima i vještinama „doprinose razvoju društva u cjelini - poboljšanje materijalnog položaja i kvaliteta života, razvoj i unapređenje ljudskih potreba“ (Vilić, 2014: 390). Pravo na obrazovanje jeste ljudsko pravo[80], pretpostavka za afirmaciju žena i muškaraca i uslov emancipacije žena. Takođe, ono je neophodno za razumijevanje različitih diskriminatornih praksi, za prekidanje veza s rodnim ulogama utemeljenim u tradiciji te predstavlja putokaz za nove modele ponašanja (Krstec, 2012: 92).

Malobrojne su žene koje su izgrađivale svoju samosvijest i samostalnost zahvaljujući obrazovanju prije pojave feminizma. Prve feministkinje su shvatale važnost obrazovanja za promjenu podređenog položaja žena, stoga su njihovi zahtjevi bili u vezi sa ostvarenjem ovog prava (Krstec,

* natasa.vilic@ff.unibl.org
** dragana.vilic@ef.unibl.org

80 Poslije Drugog svjetskog rata do danas uspostavljanju jednakih mogućnosti u pogledu obrazovanja doprinijela su brojna dokumenta međunarodnih organizacija: *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* (UN, 1948), *Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju* (UNESCO, 1960), *Konvencija o pravima djeteta* (čl. 27), *Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama* (CEDAW, 1979), *Svjetska konferencija o obrazovanju za sve* (Tajland, 1992), *Preporuka Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope 1229* (1994), *Četvrta svjetska konferencija o ženama* (Peking, 1995), *Stalna konferencija evropskih ministara obrazovanja* (Istambul, 1997), *Milenijumski ciljevi razvoja* (UN, 2000), *Program održivog razvoja do 2030. godine* (Agenda 2030). Počast izvanrednim i inovativnim doprinosima pojedinaca, institucija i organizacija unapređenju obrazovanja djevojčica i žena odaje Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) od 2016. godine jedinstvenom nagradom za obrazovanje žena.

2012: 82). Francuska građanska revolucija (1789) svojim zahtjevom za ustanovljenje prava na slobodu, jednakost i imovinu kao neotuđivih prava, bila je značajan podsticaj i prilika za artikulaciju prvih feminističkih zahtjeva za teorijskim utemeljenjem žene kao građanskog subjekta (Krstec, 2012: 86). Krajem 18. vijeka, Olemp de Guž (Olympe de Gouges) i Meri Vulstonkraft (Mary Wollstonecraft) u svojim djelima[81] postavljaju temelje feminizma kao kritičke misli i zahtjeva za ostvarenje građanskih prava žena (Duhaček, 1994: 17). U tom periodu žene iz srednjih i viših društvenih slojeva započele su preispitivanje odnosa moći i sopstvenog položaja u društvu (Milojević, 2011: 28 – 29). Ovi zahtjevi bili su izgrađeni na klasičnim teorijama liberalizma (Džon Lok/John Locke, Džon Stjuart Mil/John Stuart Mill i sl.) i ekonomske organizacije društva (Milojević, 2011: 29 - 31). Ipak, treba imati u vidu da je odnos liberalizma i feminizma bio složen. „Liberalizam govori o individualnim i građanskim slobodama muškaraca, dok se proširivanje ovih prava na žene dešava u liberalnoj demokratiji“ (Vilić & Vilić, 2024: 98). Jednakost, slobodu, autonomiju i individualna prava, kao osnovne principe liberalizma, feminizam je nastojao da preformuliše i proširi na žene krajem 18. vijeka, naročito u 19. vijeku (Lončarević, 2016: 2). Žene su bile obespravljene kao građanke, pa su prvi feministički zahtjevi bili usmjereni na ostvarenje prava žena na učešće u javnom životu - pravo glasa, pravo na obrazovanje, pravo na svojinu i pravo na profesionalni rad. Kao argumentaciju za ostvarenje potpune građanske jednakosti navodi se činjenica da su muškarci i žene razumna i slobodna bića. Ostvarenje rodno integrisanog društva, putem reforme postojećeg političkog sistema, bio je cilj prvog talasa feminizma u čijim okvirima je najdominantnija teorijska orijentacija klasični liberalni feminizamu (Milojević, 2011: 29 - 31). Svoj vrhunac teorije klasičnog liberalnog feminizma dostižu u djelima i političkom djelovanju Herijet Tejlor Mil (Harriet Taylor Mill) i Džona Stjuarta Mila (Duhaček, 2011: 85).

Drugi talas feminizma, od kraja 60-ih godina 20. vijeka, bio je presudan za uspostavljanje jednakih obrazovnih mogućnosti za žene i muškarce u međunarodnim okvirima: „prvo, tada nastaje nova akademska oblast, *ženske studije* i drugo, tada u akademski diskurs ulazi *kategorija roda*. Prvi momenat je najavio promene u naučnom istraživanju i visokoškolskom obrazovanju, a drugi je, osim na visokoškolsko obrazovanje uticao na istraživanja i izmene osnovnog obrazovanja“ (Popović & Duhaček, 2011: 310 – 311).

Pristup žena obrazovanju bio je mukotrpan i neujednačen u različitim zemljama: uskraćivanje institucionalnog obrazovanja, zatim deklarativno priznanje ovog prava, njegovo ograničavanje i ukidanje tokom 19. i 20. vijeka i njegova još uvijek djelimična implementacija (Popović & Duhaček, 2011: 309).

S obzirom da su se prvi feministički teorijski i praktični zahtjevi za promjenu položaja žene u društvu javili u okviru klasičnog liberalnog feminizma, u ovome radu analiziraćemo doprinos njegovih najznačajnijih predstavnika razumijevanju značaja obrazovanja i vaspitanja za promjenu položaja žena.

Temeljna stanovišta predstavnika liberalnog feminizma o značaju obrazovanja i vaspitanja za promjenu položaja žena

Francuska književnica, revolucionarka i žena borac za prava žena u vrijeme i poslije Francuske revolucije Olemp de Guž, smatra se začetnicom feminističke borbe. U svojoj *Deklaracije o pravima žene i građanke* (1791, 2009) iznosi zahtjeve za jednakošću žena i muškaraca, a kao argumente za to iznosi njihove jednake umne sposobnosti (De Guž, 2009: 149). Jedini uzroci javnih nesreća i potkupljivosti vlada jesu neznanje, zaborav ili prezir ženskih prava (De Guž, 2009: 150). U Članu šest *Deklaracije* O. de Guž piše da bez ikakve razlike osim u vrlinama i nadarenosti i prema sposobnosti, sve počasti, položaji i javne službe moraju pod istim uslovima biti dostupne muškarcima/građanima i ženama/građankama (De Guž, 2009: 151). Ponašanje i položaj žena u prošlosti nisu zadovoljavajući zbog predrasuda, laži, gluposti i nasilništva. Međutim, O. de Guž poziva savremenice da se probude, polažaći nadu u njihove snage da prevaziđu sve nametnute prepreke i ograničenja. Pita se da li će mudri zakonodavac u reformi nacionalnog obrazovanja imati zdrava promišljanja o obrazovanju žena (De Guž, 2009: 153). Bila je svjesna da je put promjene položaja

[81] Riječ je o djelu Olemp de Guž *Deklaracija o pravima žene i građanke* i djelu Meri Vulstonkraft *Odbrana prava žene*.

žene u društvu dug i mukotrpan, ali da za to „treba pripremati teren nacionalnim obrazovanjem, promenom navika i bračnim ugovorima" (De Guž, 2009: 155).

Meri Vulstonkraft važi za rodonačelnicu liberalnog feminizma u standardnim klasifikacijama feminističkih teorija (Duhaček, 1994: 17). Svoju pažnju usmjerava na položaj žena u javnoj sferi, ističući zahtjev za ostvarenje prava žena na obrazovanje. U svom djelu *Odbrana prava žene* (1792, 1994) „tematizuje i posvećuje znatan prostor obrazovanju" (Duhaček, 1994: 10). Njena polazna pretpostavka jeste da čovjeka odlikuje razum. Znanjem i vrlinom mjeri se savršenstvo ljudske prirode. Oni proističu po prirodi iz razumskog djelovanja. Jedino sistemski rad velikih predrasuda oba pola iz svih društvenih slojeva, sistema obrazovanja i velike moći, osporavaju ženi egzistenciju razumnog, ljudskog bića (Vulstonkraft, 1994: 37). M. Vulstonkraft smatra da su žene u tom pogledu potpuno jednake muškarcima, a svrha njihovog postojanja ogleda se u razvijanju svojih sposobnosti (Vulstonkraft, 1994: 28). Svoju kritiku usmjerava na dotadašnje obrazovanje žena iz povlašćenih društvenih slojeva bez kultivisanja njihovog razuma, a koje je bilo u skladu s ustrojstvom građanskog društva. Ono je usmjereno na osposobljavanje žena samo za jalovu zabavu, čime „postaju tašte i bespomoćne, i pošto ne ispunjavaju one dužnosti koje oplemenjuju ljudski karakter, ne razvijaju ni svoj duh" (Vulstonkraft, 1994: 29). Ovakvo obrazovanje, kako primjećuje M. Vulstonkraft, u cjelosti je usmjereno na to da najnadarenije žene postanu romantične i nestalne, a ostale tašte i zlobne (Vulstonkraft, 1994: 105). Ono, takođe, ima za cilj pripremu žena da postanu poštene žene i razumne majke (Vulstonkraft, 1994: 122). Tadašnje obrazovanje nije ništa drugo nego gomilanje uputstava i zahtijevanje slijepe poslušnosti umjesto usmjerenosti na pripremu mladih da se suočavaju sa zlom dostojanstveno i da koristeći svoje sposobnosti steknu mudrost i čestitost (Vulstonkraft, 1994: 141). Čitavog života robovima predrasuda, lakovjernih, tvrdoglavih uvjerenja koje ne umiju da objasne, ljude čini obrazovanje koje su u mladosti brižljivo stekli (Vulstonkraft, 1994: 146 - 147). „Za vreme detinjstva i mladosti, čula i uobrazilja oblikuju karakter; tokom života, razumnost daje čvrstinu prvim lepim ciljevima osećajnosti, dok krepost, koja pre izvire iz jasne uverenosti razuma, nego iz treptaja srca, i moral ne nađu oslonac na steni u koju vihori strasti uzalud udaraju" (Vulstonkraft, 1994: 148). Zbog tadašnjeg obrazovanja, djevojčice se prave ženama u djetinjstvu a u njega ih vraćaju kada odrastu. Žene se svuda javljaju kao mana prirode bez dovoljno snažnog duha da strgnu skramu koja je zasjenila prirodu (Vulstonkraft, 1994: 150). Surovo je prebacivati im za greške koje jedva mogu da izbjegnu, zbog odgoja goreg nego u egipatskom ropstvu – učene da paze na ponašanje i razvijanje manira, ne morala (Vulstonkraft, 1994: 151 - 152). „Zaključak je jasan; sve dok žene ne budu navedne da koriste sopstveni razum, ne treba se podsmevati njihovoj naklonjenosti razvratnicima; ni tome što su u srcu razvratnice, kad se čini da je to neuzbežna posledica njihovog obrazovanja. One koje žive da bi ugađale – moraju naći svoje zadovoljstvo, svoju sreću, u uživanju" (Vulstonkraft, 1994: 153)! Žene su okićene površnim čarima pošto su izolovane i lišene vrlina koje krase ljudski rod. One streme da budu lijepe, servilne, da podstiču osjećanja, jer je u njihovim srcima ljubav zauzela mjesto svih plemenitijih strasti (Vulstonkraft, 1994: 64). M. Vulstonkraft smatra da tadašnje ponašanje žena jeste rezultat pogrešnog obrazovanja i vaspitanja – žene ukrašavaju svoje tijelo, jer se od djetinjstva uče da je ljepota žensko žezlo. „Pažnju muškaraca zaokupljaju razni poslovi i težnje, i radoznalom duhu daju karakter; ali žene, ograničene na sebe, i s mislima neprekidno usmerenim na najbeznačajniji deo samih sebe, retko proširuju svoje vidike dalje od trenutnog trijumfa" (Vulstonkraft, 1994: 72). Žene su u cjelosti ostale bez korisnih plodova zbog usvajanja ludosti i poroka civilizacije. „Pošto su im čula upaljena, a pamet zanemarena, postaju plen svojih čula, što delikatno nazivaju senzibilnošću, tako da ih zanosi svaki trenutni nastup osećanja" (Vulstonkraft, 1994: 91). Od žene stvaraju čulna bića romani, muzika, poezija i udvaranje. Ona stiče uglađenost podstaknuta svojim položajem u društvu, čime se njen karakter oblikuje tokom vremena u kalupu ludosti. „Naravno ova prenapregnuta osjetljivost slabi druge moći duha, i sprečava pamet da stekne onu suverenost koju bi trebalo da stekne da bi razumno biće postalo korisno drugima, i zadovoljno sopstvenim položajem; jer, kako život teče dalje, upotreba razume je jedini prirodni način smirivanja strasti" (Vulstonkraft, 1994: 91). Preovlađujuće shvatanje da žene nisu stvorene da misle već da osjećaju i da svu moć mogu da steknu jedino čarima i slabošću, gura ih u poniženja, brige i tuge (Vulstonkraft, 1994: 92). Iz neznanja i predrasuda izviru slabosti ženskog karaktera - ogrešenje o razum, lakovjernost, sentimentalnost, ljubav prema oblačenju, taština, lukavost, sebičnost (Vulstonkraft, 1994: 228 - 231).

Predstavi o ženama kao nekorisnim članicama društva zbog njihovog površnog, slabašnog karaktera doprinijeli su svi autori koji su pisali o ženskom obrazovanju i manirima (Vulstonkraft,

1994: 48). M. Vulstonkraft iznosi zamjerke na sadržinu tih knjiga koje su usmjerene na to da ponize žene koje čine polovinu ljudskog roda (Vulstonkraft, 1994: 49). „Neznanje je krhka osnova kreposti! Međutim, da je to stanje za koje je žena bila stvorena, tvrde upravo oni pisci koji su najglasnije dokazivali nadmoćnost muškarca; nadmoćnost ne po položaju, već po suštini; iako su se, da ublaže ovu tvrdnju, trudili da dokažu, sa viteškom velikodušnošću, da polove ne treba porediti; muškarac je bio stvoren da misli, žena da oseća: i da zajedno, telo i duh, čine najsavršeniju celinu, srećno spajajući razum i osećajnost u jednoj osobi“ (Vulstonkraft, 1994: 93). M. Vulstonkraft, kako sama kaže, ratuje s pogreškama u Žan Žak Rusoovom (Jean-Jacques Rousseau) mišljenju koje proizilaze iz osjećajnosti koja ga je navela da ponizi ženu, pretvarajući je u robilnju ljubavi (Vulstonkraft, 1994: 123 - 124). Također, kritikuje i druge pisce koji u svojim knjigama podmuklo ponižavaju žene, dok pužu pred njihovim ličnim čarima. Ž. Ž. Ruso smatra da žene, uz pristanak muškaraca, treba vaspitavati tako da im budu sličnije, onda će njihova vlast nad muškarcima biti manja (Ruso, 1990: 427). M. Vulstonkraft odgovara na ovo da žene treba da imaju vlast nad sobom (Vulstonkraft, 1994: 93), da je ravnopravnost ono za šta bi trebalo žene da se bore, a ne za vlast (Vulstonkraft, 1994: 137). Muškarci i žene ne mogu da prime isto vaspitanje, po Ž. Ž. Rusou, jer je utvrđeno da oni imaju različit karakter i temperament. Stoga, oni, slijedeći svoje prirodne sklonosti, ne smiju raditi iste stvari, već samo mogu raditi u skladu. Poslovi i sklonosti koje ih određuju su različiti, ali svrha im je zajednička (Ruso, 1990: 427). Određena naklonost pokazuje se u samoj igri, samo je treba slijediti i odrediti. U skladu s tim treba da se sastoji nastava za djevojčice – one više vole da rade s iglom, jer već tada misle kako će im kad odrastu ta vještina poslužiti za kinđurenje, nego da čitaju i da pišu. Ovakvom nastavom djevojčici se čini dobrota, a ne da joj se na taj način propisuju mali zadaci (Ruso, 1990: 432). M. Vulstonkraft kritikuje ovakve stavove, jer smatra da se na ovaj način ženama slabi duh, lišavaju se razuma postupajući sa njima od rođenja kao sa ženama – dajući im komplimente umjesto poduke. Shodno tome, pripremaju se za podređenost i dosljedno podvrgavaju autoritetu nezavisno od razuma (Vulstonkraft, 1994: 113). Prema Ž. Ž. Rusou, život djevojke treba biti posvećen radu i privikavanju na pokornost, na primoravanje koje je nerazdvojno od njihovog pola, na zavisnost kao njeno prirodno stanje (Ruso, 1990: 434). S obzirom da uzajamna zavisnost muškarca i žene nije jednaka, onda im, po Ž. Ž. Rusou, ne može pristajati jednako vaspitanje. Dok muškarac zavisi o ženi usljed svojih požuda, ženina zavisnost o muškarcu je dvostruka – od svojih požuda i potreba. Zato žene bi mogle teže da opstanu bez muškaraca, te njihovo vaspitanje treba biti podešeno prema muškarcima od djetinjstva. U svim vremenima dužnosti žena prema muškarcu su: da im koriste i da im se dopadaju, da ih vaspitavaju u mladosti, da se brinu za njih, da ih tješe, savjetuju, uljepšavaju i zaslađuju život kada odrastu, a zauzvrat će biti ljubljene i poštovane od njih. Držanje tih principa doprinosi sreći i jednih i drugih (Ruso, 1990: 428 - 429). U djetinjstvu, a kasnije u odrasloj dobi, oba pola imaju mnogo zajedničkih zabava, ali se u njima pokazuju različite sklonosti za njihovo prirodno određenje – dječaci zahtijevaju kretanje, galamu, čigre i sl., dok djevojčice pokazuju vještinu da se dopadnu u nakitu. To je sve što u toj vještini djeca mogu da njeguju (Ruso, 1990: 432). Kod oba pola prva njega mora da se odnosi na tijelo, jer se tijelo rađa prije duše. Ali, predmet vaspitanja mora biti različit za polove – kod muškog pola treba razvijati snagu da s toliko okretnosti mogu sve izvesti s lakoćom, kod ženskog pola treba razvijati ljupkost, to jest da imaju toliko snage da s ljupkošću mogu sve izvesti (Ruso, 1990: 430). S obzirom da razumu nije dopušteno da bude osnov ženine kreposti niti istini da bude predmet njihove radoznalosti, M. Vulstonkraft kritikuje Ž. Ž. Rusoa u pogledu njegovih očekivanja prema ženi – krepost i postojanost (Vulstonkraft, 1994: 123).

Obrazovanje kojim žene postaju razumnije unapređuje partnerske odnose i položaj žena u tim odnosima (Vulstonkraft, 1994: 34 - 35). „A kako se od žene može očekivati da sarađuje, ako ne zna zašto treba da bude kreposna, ako sloboda ne ojača njen razum toliko da shvati svoju dužnost, i uvidi na koji je način ona povezana s njenim stvarnim boljitkom“ (Vulstonkraft, 1994: 33)? M. Vulstonkraft smatra da će žena postati prijateljica svome mužu, kada bude jačala svoje tijelo i vježbala svoj duh upravljanjem porodicom i ispoljavanjem različitih vrlina, a ne ponizna sluškinja zbog „pogrešnog obrazovanja, skučenog i nekultivisanog duha, i mnogih polnih predrsuda“ (Vulstonkraft, 1994: 56). U upravljanju porodicom i u obrazovanju posebno nužna je razumnost, to jest moć tijela i duha, „međutim, muškarci koji su u svojim tekstovima najiskrenije radili na tome da pripitome žene, trudili su se, argumentima koje je diktirao prost nagon, koji je prezasićenost učinila izbirljivim, da im oslabe telo i sputaju duh“ (Vulstonkraft, 1994: 94). Da bi žena mogla da obavlja bilo koju dužnost razum je apsolutno nužan (Vulstonkraft, 1994: 94). Za upravljanje porodicom neprikladne su žene čiji duh nije

obogaćen kultivisanjem, a razmišljanjem prirodna sebičnost osjećanja. Takve žene da bi učvrstile nadmoćnost koja se temelji na slučajnoj okolnosti bogatstva, tiranišu pretjeranim korišćenjem moći (Vulstonkraft, 1994: 97). Žene će biti spremne da se odreknu svojih posebnih neobostranih trajnih svih posebnih prava ljubavi u korist zadovoljstva prijateljstva i trajnog poštovanja, kada u većem broju budu dovoljno prosvjetljene da otkriju svoj pravi interes. Prije i poslije stupanja u brak ponašaće se kao razumna bića (Vulstonkraft, 1994: 137).

Dakle, prvi i najvažniji dio obrazovanja, kako zapaža M. Vulstonkraft, jeste oblikovanje naravi, koje „traži trezveno i mirno oko razuma; plan postupanja koji je podjednako udaljen od tiranije i popustljivosti, mada su to krajnosti u koje osećajni ljudi naizmenično padaju, i uvek promašuju cilj“ (Vulstonkraft, 1994: 99). Prema mišljenju M. Vulstonkraft, vježbanje pameti kojom se ojačava tijelo i oblikuje srce, odnosno usvajanje takvog sklopa vrlina koje će jedinku učiniti nezavisnom jeste najbolje obrazovanje (Vulstonkraft, 1994: 48). Odlike koje oplemenjuju racionalno biće, to jeste dobro razvijen duh, žene treba da steknu pravilnim obrazovanjem (Vulstonkraft, 1994: 59). „Da bi žene postale vredne poštovanja, nužno je da koriste svoju pamet, jer drugog temelja za nezavisnost karaktera nema; hoću izričito da kažem da moraju da se klanjaju samo autoritetu razuma, a ne da budu *ponizne* robinje mnjenja“ (Vulstonkraft, 1994: 79). Teško je otkriti šta uopšte određuje intelekt žena, jer im se poriču duh i sposobnost prosuđivanja. Skromna je količina razuma koja im se priznaje (Vulstonkraft, 1994: 82). Moć usavršavanja ili priznavanja istine jeste razum. On je božanskog porijekla, stoga kod svih njegova priroda mora biti ista. Međutim, ženi nije dopušteno da ima odliku razumnog bića jer ona postoji samo radi muškarca. Muškarac je postavljen između nje i razuma (Vulstonkraft, 1994: 82). Moć uopštavanja ideja odriče se ženama, te se tvrdi da ona nije u skladu s njihovim polnim karakterom. M. Vulstonkraft osporava ove tvrdnje i iznosi zapažanje da ni kod muškaraca ni kod žena u bilo kom obimu nije česta neka veća sposobnost uopštavanja ideja, jer to predstavlja istinsko njegovanje razuma. Međutim, sve se zvajerilo da u ženskom svijetu kultivisanje razuma bude teže nego u muškom svijetu (Vulstonkraft, 1994: 84). Zbog bavljenja stvarima koje interesuju i glavu i srce, muškarci imaju bolje karaktere. Razum oblikuje karakter miješajući suprotstavljene elemente tokom života (Vulstonkraft, 1994: 115).

Definicija samostalnosti jeste sposobnost za sopstveno izdržavanje. Žene nemaju dovoljno snage za to, kao ni za podnošenje tjelesnih nelagodnosti i napora nužnih za jačanje duha. „Savršenstvo tela, dakle, dosegnućemo ako nam budu dozvoljene iste vežbe kao i dečacima, ne samo u detinjstvu, nego i u mladosti. Samo tako ćemo saznati kolika je prirodna nadmoćnost muškaraca. Jer, kakvom se razumu ili kreposti možemo nadati kod bića koje je zanemareno u razvojnom dobu? Nikakvom; nisu nebeski vetrovi nemarno rasuli mnogo korisnog semena po neplodnoj zemlji“ (Vulstonkraft, 1994: 115). M. Vulstonkraft poziva svoje savremenice da razmišljanjem osnaže duh, kako bi njihova glava postala protivteža njihovim srcima, da svoje misli i svoje znanje ne ograničavaju na sitne dnevne događaje i na poznavanje srca svojih muževa ili ljubavnika. Dužnosti razvijanja svoga duha i pripremanju svojih osjećanja jesu najviše dužnosti kojima žene treba da podrede ispunjavanje svih dužnosti (Vulstonkraft, 1994: 124). Po prirodi stvari, žena mora imati čistiji duh ako posvećuje znatan dio svoga vremena čisto intelektualnim naporima i čija osjećanja vode planovi korisnosti. Lakomislenim uživanjima ili smišljanjem kako da osvoje nečije srce obuzete su misli neukih bića (Vulstonkraft, 1994: 159 - 160). Da bismo stekli sposobnost rasuđivanja moramo um uposliti poređenjem i uopštavanjem jednostavnih ideja, a ograničiti čulnost čednošću udruženom s razumom. Samo tako se može sačuvati čisto srce (Vulstonkraft, 1994: 165). Slabost žena može se objasniti strogošću porodičnog vaspitanja – veći pritisak trpe djevojčice od roditelja, nego dječaci, gaseći kod njih prve slabašne poplamsaje razuma i pretvarajući dužnost u praznu riječ. Bez znanja ne mogu se oduprijeti naletima strasti ili tihom podrivanju samoljublja. Djecu treba od rođenja naučiti da se pokoravaju razumu, to jest prirodi stvari i Bogu koji ih je oblikovao da podstiču naš prvi interes (Vulstonkraft, 1994: 197 - 198). Kada prebivaju samo u srcu, osjećanja imaju životinjsku svojeglavost, zato je nužno kultivisanje ženskog razuma (Vulstonkraft, 1994: 199).

Obrazovanje treba da postane velika nacionalna briga. Djecu treba podsticati da misle svojom glavom da bi razvili svoje sposobnosti, združeni u većem broju, s težnjom ka istim ciljevima, za razliku od dotadašnjih škola koje su leglo grijeha i gluposti (Vulstonkraft, 1994: 201 - 202). M. Vulstonkraft smatra da su pogubni za moralni karakter i internatske škole koje guše vrlinu, razvijaju obijest i grijeh, kao i odrastanje u kući koje izoluje učenike u njihovoj porodici ili stvara uobraženost (Vulstonkraft, 1994: 206). Pokušaj da se spoje javno i privatno obrazovanje jeste jedini način da se

izbjegnu obje krajnosti i da bi ljudi postali građani (Vulstonkraft, 1994: 203). Oblikovanju građana moraju biti usmjerene sve vrste javnog obrazovanja, ali iz pojedinačnog karaktera uvijek moraju izvirati javne vrline. Škola mora biti nacionalna ustanova, bez internata (Vulstonkraft, 1994: 206 - 207). Obrazovanje po istom modelu značajno je za brak kao cement društva. Dok žene ne postanu posvećene građanke, slobodne, u prilici da zarađuju za sopstveno izdržavanje isto kao i muškarci, odnosi između polova nikada neće biti drugarski, a žene neće ispuniti posebne dužnosti svoga pola. Tek kada žena odrastajući zajedno s muškarcem bude pripremljena da bude njegova saradnica, brak će postati sveta stvar. Kada bi im bilo dozvoljeno da zajedno proučavaju iste stvari, tada bi dječacima i djevojčicama mogli uliti ljupke norme ponašanja bez polnih razlika koje kvare duh (Vulstonkraft, 1994: 209 - 210). Stoga, vlada treba da ustanovi neinternatske škole u kojima se obrazuju djevojčice i dječaci zajedno, u određenim uzrastima, potpuno besplatne za djecu od pet do devet godina, otvorene svim društvenim slojevima (Vulstonkraft, 1994: 211 - 212). Za usavršavanje oba pola važno je njihovog zajedničkog obrazovanja. Da bi naučila da vole kuću, djeca treba da žive kod nje, ali treba ih slati u škole da bi, družeći se sa sebi jednakim, pojedinačna osjećanja podupirala javna. Da bi se osposobile da na pravi način brinu o sopstvenom zdravlju i da bi razumno njegovale svoju djecu, roditelje i muževe, žene u javnim školama treba da uče osnove anatomije i medicine. Takođe, treba da se upoznaju sa anatomijom duha u porodici, da se druže polovi u svim poslovima, da se navode da opaze napredak ljudskog razuma u nauci i u umjetnosti, pri tom da ne zaborave nauku o moralu ili proučavanje političke istorije čovječanstva (Vulstonkraft, 1994: 221 - 222).

Kako ne bi ostale u nesigurnoj zavisnosti, žene moraju razviti trezvenost duha koju nadahnjuju samo ispunjavanje dužnosti i sticanje znanja (Vulstonkraft, 1994: 167), na kojem mora biti izgrađena bilo koja vrlina (Vulstonkraft, 1994: 169 - 171). Dok god je jedna polovina čovječanstva živi u neznanju, moral neće napredovati (Vulstonkraft, 1994: 180). Ispunjavanju svih svojih dužnosti prihvata se aktivan duh, dok u praznom duhu preovlađuje ljubav prema uživanju i vladanju (Vulstonkraft, 1994: 214). Na istom načelu mora se zasnivati ponašanje da bi čovječanstvo postalo kreposnije i srećnije. Ako ne budu obrazovane na isti način kao i muškarci, žene neće biti u prilici da svoje vrline utemelje na znanju, a što je pretpostavka za pravičnost društvenog ugovora i proširenje ovih prosvijećenih načela. Žene će biti podjednako robinje uživanja i robinje muškaraca sve dok ostanu neuke (Vulstonkraft, 1994: 218). Razum žena treba da bude višestruko kultivisan da bi one postale istinski korisne članice društva. Tako će na znanju zasnovati ljubav prema svojoj zemlji. Ako nam razum nije proširio srce, nikada lične dužnosti ne ispunjavamo ispravno, čiji zbir čini javnu vrlinu. Obje vrline potkopavaju polne razlike uspostavljene u društvu (Vulstonkraft, 1994: 237). Prirodna posljedica tadašnjeg obrazovanja i položaja žena u društvu jesu njihove greške. Onda je logično pretpostaviti da će dopuštanjem ženama da budu slobodne u fizičkom, moralnom i građanskom smislu, one izmijeniti svoj karakter, ispravite svoje poroke i ludosti i postaće savršenije (Vulstonkraft, 1994: 239).

U 19. vijeku Herijet Tejlor Mil i Džon Stjuart Mil u okviru koncepta liberalnog feminizma „obnavljaju zahteve za obrazovanjem žena, za jednaka prava žena“ (Duhaček, 1994: 18). Iako su nesumnjivo povezani i međusobno srodnih shvatanja, Džon Stjuart Mil i Herijet Tejlor Mil se u nekim shvatanjima razlikuju (Duhaček, 1995: 12). Herijet Tejlor Mil smatra da bi po raznovrsnosti i intenzitetu sva postojeća zadovoljstva bila bezgranično uvećana kada bi se ostvarila potpuna jednakost polova. Odgoj žena nije usmjeren ka nekom većem cilju, već da se udajom obezbijede za život, iscrpljujući u tome svrhu svoga postojanja. Ostvarenjem toga, bivaju lišene postojanja bića dostojna života ili bilo kog korisnog cilja. Nesamostalnošću koja je prešla u naviku, duh žene je degenerisan. Put ka svakom boljitku H. Tejlor Mil vidi u obrazovanju. „Kad celokupna zajednica bude stvarno obrazovana, uopšte ne sumnjam da će sadašnje zakone o braku, čak i ako nastave da postoje, iko poštovati, jer niko neće sklapati brak. Najmudriji i možda najbrži način da se raskrsti sa njegovim zlom nalazi se u unapređivanju obrazovanja, pošto je to put ka svakom boljitku, ali, u međuvremenu, nepravedno je da oni koji od tog zla najviše pate i koji su uvek najbolji ljudi, budu ostavljeni bez ikakvog izlaza“ (Mil & Tejlor Mil, 1995: 35)? H. Tejlor Mil govori o značaju osnivanja i djelovanja pokreta žena u Sjeinjenim Američkim Državama u tom periodu, kao jednog od najvažnijih pokreta za političku i društvenu reformu, s ciljem izjednačavanja žena u svim pravima s muškarcima. Skupština žena, održana u proljeće 1850. godine u državi Ohajo, bila je njegova prva javna manifestacija, a kasnije održavanje niza javnih skupova (Mil & Tejlor Mil, 1995: 38 - 39). Neki od osnovnih zahtjeva Skupštine bili su da ne smiju postojati polne razlike u pogledu građanskih i političkih prava te da je

korišćenje prednosti stečenog obrazovanja najbolji podsticaj čistog i korisnog zalaganja u zrelom životu. Znanja koja su im već data, žene treba da iskoriste u punoj mjeri, a njihova karijera treba biti u skladu sa njihovim sposobnostima. Beskorisni su i uzaludni su svi napori da se žene obrazuju ukoliko im se ne daju njihova prava i podigne svijest težinom njihovih odgovornosti (Mil & Tejlor Mil, 1995: 40). Žene se ni u čemu ne poučavaju temeljno osim raznim vještinama. „Ono što čini inteligentna bića je snaga misli: podsticaji koji tu snagu prizivaju su interesovanje i dostojanstvo misli same, kao i polje njene praktične primene. Oba motiva su uskraćena onima kojima se još od detinjstva govore da su mišljenje i svaka njegova uzvišenija primena posao za nekog drugog, dok je njihov da postanu prijatne drugima. Duhovna moć žena biće samo retka slučajnost, sve dok im ne postanu dostupna sva zanimanja, i dok one, poput muškaraca, ne budu obrazovane za sebe i za život, a ne kao jedan pol za onaj drugi“ (Mil & Tejlor Mil, 1995: 53). Osjećanje dužnosti prema javnom dobru, ali i osjećanje ličnog dostojanstva povezanog sa svakom javnom dužnošću, jeste kod žena jedna od rijetkih vrlina zbog tadašnjeg obrazovanja i njihovog položaja. Stoga, emancipacija žena treba da se nastavi iz interesa ljudskog usavršavanja (Mil & Tejlor Mil, 1995: 56 – 57).

Džon Stjuart Mil smatra da odgoj i običaji stvaraju razlike između polova i da one nisu utemeljene u zakonu. Odgoj žena čini ih nesposobnim za samostalno izdržavanja, za zaštitu od uvrede ili povrede, za neki poziv ili za koristan posao u slučaju da ne stupe u brak. Žene se vaspitavaju da budu udate, jer tako se pretpostavlja njihova korisna uloga u društvu (Mil & Tejlor Mil, 1995: 25). Obrazovanje koje će ženu za život učiniti nezavisnom od oca i od muža jeste prvi i najvažniji korak ka oslobođenju žene. Ali, Dž. S. Mil smatra, da biti sposobne za to, ne znači da žene treba stvarno sebe da izdržavaju, jer ne treba tržište rada dvostruko opteretiti. S druge strane, ako je muž sposoban da obezbijedi sve što je potrebno za održavanje života, onda žene nema potrebu da to ona čini (Mil & Tejlor Mil, 1995: 26 - 27). Zbog korisnosti, zadovoljstva i oplemenjujućeg uticaja, znanje je samo po sebi poželjno. Zato je poželjno da žena zna, bez obzira da li će nekada biti nužno da ona podučavati svoju djecu ili ne. To ne treba da bude njena profesija (Mil & Tejlor Mil, 1995: 27 - 28). Sve dok žene jednako kao i muškarci ne steknu moć da se same izdržavaju, to jeste dok im roditelji ne obezbijede sredstva za samostalan život ili dok im ne pruže obrazovanje koje će ih osposobiti da ta sredstva same obezbijede, one neće biti nikada ono šta treba da budu (Mil & Tejlor Mil, 1995: 28). „Zahtevi žena da budu obrazovane isto onoliko temeljno, i u istim oblastima znanja, kao i muškarci, postaje sve jači i sa sve većim izgledima na uspeh. Isto tako, svake godine je sve glasniji i njihov zahtev da budu primljene u one profesije i zanimanja iz kojih su do sada bile isključene“ (Mil & Tejlor Mil, 1995: 72).

U odnosu na sve potčinje staleže, položaj žena se razlikuje po tome što njihovi muževi/godpodari od njih traže poslušnost i njihova osjećanja, a što je moguće potčinjavanjem njihovog uma. „Ali, gospodari žena tražili su od njih više od obične pokornosti, tako da su celokupnu moć obrazovanja podredili tom cilju. Sve žene se od najranijeg uzrasta odgajaju u verovanju da je ideal njihovog karaktera sušta suprotnost muškom, dakle, da nemaju svoju volju, da ne upravljaju same svojim postupcima, već da se potčinjavaju i prepuštaju vlasti drugih. Sva moralna pravila uče ih da je dužnost žena (a savremena osećajnost i da je to njihova priroda) da žive za druge, da sebe treba potpuno da se odreknu, i da nemaju drugog života osim života kroz osećanja“ (Mil & Tejlor Mil, 1995: 73). Zvijezda vodilja tadašnjeg ženskog obrazovanja i oblikovanja njihovog karaktera jeste da ih učini privlačnim za muškarce. “Pošto su stekli ovo izuzetno sredstvo uticaja na ženski um, neki sebični nagon naveo je muškarce da se njime koriste do krajnosti, kao sredstvom da zadrže žene u potčinjenosti, predstavljajući im krotkost, pokornost i predavanje sopstvene volje u muževljeve ruke kao suštinski deo polne privlačnosti“ (Mil & Tejlor Mil, 1995: 73). Osim da bude lična sluškinja nekog despota, ženi je uskraćena svaka druga mogućnost (Mil & Tejlor Mil, 1995: 88). Kada bi žene jednako kao i muškarci slobodno birali svoj pravac razvoja i kada im se ne bi nametale vještačke prepreke, niko ne bi mogao pouzdano da tvrdi da bi se oni razlikovali u pogledu razvoja karaktera i sposobnosti. Obdarenost žena pretežno je okrenuta praktičnim stvarima. Zahvaljujući intuitivnoj pronicljivosti, žene su osposobljene za prikupljanje opštih istina do kojih se dolazi pojedinačnim posmatranjem. Uz to, ako su obrazovane, žene sa jednakim iskustvom i opštim sposobnostima kao muškarci, raspolažu sa više bitnih podataka potrebnih za uspješan praktičan život od njih. Sposobnost za praksu zavisi od senzibiliteta za neposredno (Mil & Tejlor Mil, 1995: 108 - 109). Ništa ne može biti korisnije za muškarca koji je posvećen teoriji i spekulaciji od kritičke saradnje s nekom umnom ženom, jer njegove misli daju širinu i opsežnost njenim mislima, a njene misli daju realnost njegovim mislima (Mil & Tejlor Mil, 1995: 109 - 110). Zbog nestalnosti za koju je optužuju, možda urođenu a

sigurno stečenu obrazovanjem i vaspitanjem, žena raspolaže sposobnošću brzog prelaženja s jedne teme na drugu bez gubljenja oštrine misli (Mil & Tejlor Mil, 1995: 114). Dž. S. Mil osporava brojne iznesene tvrdnje o urođenim razlikama u umnim sposobnostima žena i muškaraca, jer se moraju uzeti u obzir okolnosti koje utiču na život ljudskog bića (Mil & Tejlor Mil, 1995: 114 - 116). Ženama ne pripada ni jedan proizvod filosofije, nauke ili umjetnosti, ne zbog njihove prirodne nesposobnosti (neobdarenosti uma) da stvaraju takva djela, već im njihov položaj nije omogućio da se bave tim zanimanjima. U književnosti, sve što se moglo očekivati od žena, one su uradile i dostigle (Mil & Tejlor Mil, 1995: 117 - 118). Oskudica originalnosti jeste jedino što se može zapaziti u djelima žena modernog doba u poređenju sa djelima muškaraca. Ali nije riječ o potpunoj oskudici originalnosti, već o tome da one „još uvek nisu proizvele nijednu od onih velikih i sjajnih novih ideja koje stvaraju novu epohu u mišljenju, niti neku fundamentalno novu koncepciju umetnosti koja bi otvorila mogućnost dotad nepoznatog sagledavanja stvari, niti su zasnovale neku novu školu. Njihovi sastavi se pretežno zasnivaju na postojećem fondu misli, a njihove tvorevine ne odstupaju mnogo od postojećih tipova. To je ta vrsta inferiornosti koju pokazuju njihova dela. Jer, u pogledu izvođenja, raščlanjenosti misli i savršenstva stila, nje uopšte nema. U pogledu kompozicije i organizacije detalja, naši najbolji romanopisci su pretežno bile žene“ (Mil & Tejlor Mil, 1995: 118). Žene se nisu bavile spekulacijom od kada postoji svijet i napredak kulture, „a do originalnosti, u uzvišenom smislu te reči, danas dosežu samo umovi koji su se podvrgli strogoj naučnoj disciplini i koji su potanko upoznati sa rezultatima prethodnih istraživanja“ (Mil & Tejlor Mil, 1995: 119). Zaokupljene misaono i vremenski brojnim praktičnim poslovima (nadgledanje porodice, gazdinstva, vođenje računa o odnosima porodice sa drugima i sl.) i očekivanja da svoje vrijeme i sposobnosti stalno stave na raspolaganje drugima, ženama ne ostaje slobodnog vremena ili energije i slobode misli da se posvete spekulaciji ili umjetnosti koje traže neprestanu pažnju i usredsređivanje glavnih životnih interesa. Iz tog razloga ne dosežu savršenstvo u tim stvarima (Mil & Tejlor Mil, 1995: 122 - 123). Prema Dž. S. Milu, ne postoji nikakava zakonita i pravedna odbrana za postojanje nejednakosti žena s muškarcima u svemu što pripada građanskim pravima, uskraćivanja im slobodnog pristupa svim časnim zanimanjima i obrazovanju potrebnom za ta zanimanja. Ukidanjem ovih ograničenja nastupila bi višestruka korist: među ljudima bi zavladala pravda i udvostričile bi se mase umnih sposobnosti za dobrobit čovječanstva (Mil & Tejlor Mil, 1995: 127 - 130). „To veliko povećanje umne moći ljudskog roda, i količine pameti kojom bi raspolagao za uspešno vođenje svojih poslova, bilo bi jednim delom obezbeđeno kroz bolje i potpunije intelektualno obrazovanje žena, koje bi tada napredovalo ravnopravno s obrazovanjem muškaraca. Sve žene bi tada bile vaspitavane da steknu sposobnosti za javne i društvene poslove, kao i za intelektualna zanimanja, jednako s muškarcima istog društvenog položaja. (...) Na taj način, podizanjem nivoa obrazovanja žena na nivo obrazovanja muškaraca i uvođenjem u njihovo obrazovanje istih dostignuća koja se koriste u obrazovanju muškaraca, polje delovanja žena proširilo bi se na opštu korist“ (Mil & Tejlor Mil, 1995: 130). Osim ovoga, ispoljio bi se koristan i snažan uticaj ženskog mnjenja na sva ljudska uvjerenja i osjećanja (Mil & Tejlor Mil, 1995: 131). Posljedice velikih razlika između obrazovanja žena i muškaraca ispoljavaju se u potrebi sebičnih muškaraca da posjeduju neograničenu vlast. Dok god postoje ove nejednakosti između žena i muškaraca, ne može postojati jedinstvo njihovih interesa. Bračnoj sreći ne doprinosi naglašavanje prirodnih razlika između polova putem razlika u obrazovanju (Mil & Tejlor Mil, 1995: 136). Razlike u shvatanjima (svakodnevni ukusi i želje) ne proizilaze samo iz različitog načina vaspitanja, ali ono ih produbljuje i čini neizbježnim (Mil & Tejlor Mil, 1995: 137). Ukoliko širenje obrazovanja bude stvaralo sve veću nesrazmjeru između znanja i sposobnosti žena i društvenih mogućnosti za njihovu primjenu, utoliko više biće nesreća koju stvara osjećanje protraćenog života (Mil & Tejlor Mil, 1995: 140 - 144).

Umjesto zaključka - rezultati feminsitičkih napora za postizanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju

Od 18. vijeka, kada je najprije u Evropi započela borba za ostvarenje rodne ravnopravnosti u obrazovanju, do danas ostvareni su značajni rezultati. Pogotovu, u prethodne dvije decenije ostvaren je napredak u pogledu napora integracije djevojaka i mladih žena u obrazovne sisteme. Ipak, rodna nejednakost u obrazovanju i dalje postoji. Od ukupnog broja djece kojoj je uskraćeno pravo na obrazovanje, dvije trećine čine djevojčice. Još uvijek postoje velike rodne razlike u pogledu pristupa

obrazovanju, dostignućima u učenju i nastavku obrazovanja u mnogim sredinama. Najčešće su djevojčice uskraćene za ove mogućnosti, ali u odnosu na njih, u nekim regionima dječaci su u nepovoljnijem položaju. Prema UNESCO-vom institutu za statistiku, 16 miliona djevojčica u svijetu nikada neće poći u školu, a od ukupnog broja odraslih bez osnovnih vještina pismenosti (750 miliona), žene čine dvije trećine. Brojne su prepreke koje stoje na putu djevojčicama i ženama da u potpunosti ostvare pravo na učestvovanje u obrazovanju, završetak obrazovanja i koristi od obrazovanja: siromaštvo, geografska izolovanost, invalidnost, rani brak i trudnoća, rodno zasnovano nasilje i tradicionalni stavovi o položaju i ulozi žena u društvu i sl. (UNESCO - Education and gender equality). U savremenom dobu veliki broj žena studira i taj broj se povećava. U proteklih deset godina u EU ispunjen je cilj od 40% osoba sa završenim tercijarnim (visokim) obrazovanjem u skupini osoba od 30 do 34 godine - 2009. godine 32%, u 2021. godini 41.2% i cilja na nivo od 45 (Europska komisija, 2022: 10). U pogledu obrazovnih postignuća – u prosjeku, veća je stopa sticanja tercijarnog obrazovanja za žene (45.8%) nego za muškarce (35.7%), a žene prije završavaju ovaj nivo obrazovanja u odnosu na muškarce (Europska komisija, 2019: 15). Od svih zemalja u svijetu, najviši stepen visokoškolskog obrazovanja za žene ima Finska, a najmanji Tanzanija (The Economist Intelligence Unit, 2010: 30 - 31).

Iako je u razvijenim društvima veći udio žena među studentima i visoko obrazovanim osobama u odnosu na muškarce, rodna neravnopravnost i dalje opstaje u određenim studijskim grupama, postignućima i načinu učešća u obrazovanju (Europska komisija, 2016: 7 – 8). Žene čine nešto više od četvrtine upisanih u programe inženjerstva, proizvodnje, građevine, informacione i komunikacione tehnologije (UNESCO, 2019: 3). Na visokoškolskim ustanovama EU žene čine većinu studenata (54% u 2016. godini), ali nisu dovoljno zastupljene među studentima u oblasti nauke, tehnologije, informatike i matematike (NTIM) ni na tim poslovima. Ukoliko bi žene odabrale studije i karijeru u ovoj oblasti, povećali bi se proizvodni kapaciteti i konkurentnost Evropske unije (EU). Ovo je važno zbog velikog uticaja obrazovanja na samozapošljavanje, preduzetništvo i napredovanje u poslu (The Economist Intelligence Unit, 2010: 119), razliku u zaradama, u ugledu i u dostupnosti pozicija moći (Шобот, 2011: 225). Razlozi za manje opredjeljenje djevojaka za studije u NTIM jesu: odsustvo ženskih uzora u ovoj oblasti, društvene norme, kulturne prakse, strah od oblasti u kojoj dominiraju muškarci, uvjerenje žena da je teško kombinovati rad u ovim oblastima sa porodičnim obavezama i sl. U bogatijim zemljama s većom rodnom ravnopravnošću, uglavnom, manje žena diplomira u oblasti NTIM, jer preovlađuju izbori zasnovani na ličnim sklonostima. Za žene u manje razvijenim zemljama, karijera u ovoj oblasti može se činiti dobrom opcijom zbog dobrih plata i relativne sigurnosti radnih mjesta (Dijkstra, Norlén, & Papadimitriou, 2019: 45 - 46).

Literatura

1) Council of Europe (2010). *Rodno osviještena politika u obrazovanju Preporuka CM/Rec(2007)13 prihvaćena od strane Odbora ministara/ministrica Vijeća Europe 10. listopada 2007. godine i Memorandum s objašnjenjima*. Vlada RH: Ured za ravnopravnost spolova. https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/1680595b30. (3. 3. 2025.)
2) De Guž, O. (2009). *Deklaracija o pravima žene i građanke*. Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja Reč, No. 78/24, 147 – 159.
3) Dijkstra, L., Norlén, H., & Papadimitriou, E. (2019). *The Regional Gender Equality Monitor Measuring female disadvantage and achievement in EU regions*. Joint Research Centre. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 18. 9. 2019, EUR 29679 EN. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/05cf3c93-3b0a-11e9-8d04-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-107975937. (9. 1. 2025.)
4) Duhaček, D. (1994). Predgovor. U Vulstonkraft, M. (1994). *Odbrana prava žene: Sa kritičkim opaskama na politička i moralna pitanja*. Beograd: Filip Višnjić, 7 - 20.
5) Duhaček, D. (2011). Klasični liberalni feminizam. U I. Milojević & S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 85 – 94.
6) The Economist Intelligence Unit. (2010). *Women's Economic Opportunity Index - A new pilot index and global ranking from the Economist Intelligence Unit Findings and methodology*. http://graphics.eiu.com/upload/WEO_report_June_2010.pdf. (10. 2. 2025.)
7) Europska komisija. (2016). *Strateško djelovanje za ravnopravnost spolova 2016. – 2019.* Luxembourg: Ured za publikacije Europske nije. Print ISBN 978-92-79-53418-8 doi: 10.2838/181873 DS-04-15-858-HR-C

PDF ISBN 978-92-79-53419-5 doi: 10.2838/411898 DS-04-15-858-HR-N https://data.europa.eu/doi/10.2838/411898 (27. 1. 2025.)
8) Europska komisija. (2022). *Pregled obrazovanja i osposobljavanja za 2022, Hrvatska*. Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije. HTML PDF ISBN 978-92-76-55984-9 ISBN 978-92-76-55986-3 ISSN 2466-9997 ISSN 2466-9997 doi:10.2766/81112 doi:10.2766/611300 NC-AN-22-011-HR-Q NC-AN-22-011-HR-Na: https://www.ampeu.hr/files/pregled-obrazovanja-i-osposobljavanja-za-2022-NCAN22011HRN.pdf (28. 2. 2025.)
9) Europska komisija. (2019). *Pregled obrazovanja i osposobljavanja za 2019, Hrvatska*. Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije. PDF ISBN 978-92-76-09392-3 ISSN 2466-9997 doi: 10.2766/12306 NC-AN-19-011-HR-N, URL: https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/et-monitor-report-2019-croatia_hr.pdf. (10. 2. 2025.)
10) Krstec, T. (2012). Pravo na obrazovanje žena. U Zaharijević, A. (prir.). *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, 4. dopunjeno izdanje, izdanje za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar Fondacija Heinrich Böll – Ured u BiH Fondacija CURE, 81 - 92. URL: https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2012/12/BiH_Feminizam__el-verzija.pdf. (9. 1. 2025.)
11) Lončarević, K. (2016). Liberalni feminizam: nekad i sad. *Doktorska disertacija*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu.
12) Mil, Dž. S. & Tejlor Mil, H. (1995). *Rasprave o jednakosti polova*. Beograd: Filip Višnjić.
13) Milojević, I. (2011). Tri talasa feminizma, istorijski i društveni kontekst. U I. Milojević & S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 27–38.
14) Popović, D. & Duhaček, D. (2011). Rod i obrazovanje. U I. Milojević & S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 309 – 320.
15) Ruso, Ž. Ž. (1990). *Emil: Sofija ili žena*. Valjevo – Beograd: Estetika.
16) Svjetski forum obrazovanja (2000). *Plan djelovanja: Obrazovanje za sve*. Dakar. http://www. http://www.hzpou.hr/ (19. 4. 2020.)
17) Шобот, А. (2011). Родне образовне карактеристике и реформа образовања. *Нова српска политичка мисао*. Посебно издање. Vol. XIX, No. 2, 215 - 234. УДК: 37.014.3:316.334.3 (497.11)
18) UNESCO, Education and gender equality, https://en.unesco.org/themes/women-s-and-girls-education. (8. 1. 2025.)
19) Vilić, D. (2014). Uloga znanja i obrazovanja u savremenom društvu, *ПОЛИТЕИА*, God. 4, Br. 8, 389 – 404. doi 10.7251/POL1408389V
20) Vilić, D. & Vilić, N. (2024). Osnovna pitanja i problemi klasičnog liberalnog feminizma, *ПОЛИТЕИА*, God. 14, Br. 27, 79 - 101. DOI 10.5937/politeia0-46463
21) Vulstonkraft, M. (1994). *Odbrana prava žene: Sa kritičkim opaskama na politička i moralna pitanja*. Beograd: Filip Višnjić.

THE APPROACH OF CLASSICAL LIBERAL FEMINISM THE ROLE OF EDUCATION AND UPBRINGING FOR CHANGING THE POSITION OF WOMEN

Nataša Vilić PhD in Philosophy, Full Professor
Faculty of Philosophy, University of Banja Luka Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

Dragana Vilić PhD in Sociology, Full Professor
Faculty of Economics, University of Banja Luka Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

Abstract: *Education is one of the most powerful mechanisms for achieving gender equality in all spheres of society. Only with the emergence of feminism and its demand for establishing women as civil subjects, education is recognized as one of the important factors for changing the position of women, their affirmation and emancipation. The struggle for realizing this right for women was long and arduous. In the initial efforts of feminism, within the framework of which the most dominant theoretical orientation is classical liberal feminism, demands for equal rights of women and men regarding participation in public life were highlighted, among which was the demand for the realization of the right to education for women. This paper analyzes the approaches about the importance of education and upbringing for changing the position of women of the most important representatives of classical liberal feminism (Olymp de Gouges, Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor Mill and John Stuart Mill).*

Keywords: *gender, equality, education, classical liberal feminism.*

Pregledni naučni rad
UDK:177.8:363-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125169M

NEUROANATOMSKI MEHANIZMI STRESA I NJEGOVE POSLJEDICE NA KARDIOVASKULARNO ZDRAVLJE ŽENA

dr. med. Elma Mujaković
Medicinski fakultet, Univerzitet u Tuzli[82]

doc. dr. sc. Silva Banović
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Univerzitet u Tuzli[83]

***Apstrakt*:** *Psihosocijalni stres ima značajan uticaj na kardiovaskularno zdravlje, a žene su posebno osjetljive na stresom izazvane kardiovaskularne promjene. Neuroanatomska osnova stresa uključuje ključne moždane strukture, kao što su anteriorni cingularni korteks, amigdala i insularni korteks, koje regulišu autonomni nervni sistem i hipotalamo-hipofizno-adrenalnu osovinu. Njihova uloga u obradi stresa direktno utiče na kardiovaskularnu reaktivnost, pri čemu ponavljane i metabolički nesrazmjerne reakcije mogu doprinijeti razvoju hipertenzije, ateroskleroze i velikih kardiovaskularnih događaja. Ovaj rad analizira neuroanatomsku osnovu stresa i njegov uticaj na kardiovaskularni sistem žena, s fokusom na obrasce kardiovaskularne reaktivnosti i dugoročne posljedice stresa. Posebna pažnja posvećena je spolnim razlikama u percepciji i odgovoru na stres, pri čemu su žene sklonije mikrovaskularnoj disfunkciji i upalnim procesima koji dodatno povećavaju kardiovaskularni rizik. Razumijevanje ovih mehanizama može doprinijeti razvoju ciljanih strategija prevencije i liječenja. Ključni pravci u budućim istraživanjima uključuju longitudinalne studije o uticaju hroničnog stresa na vaskularno zdravlje kod žena, kao i evaluaciju personaliziranih terapijskih pristupa koji bi mogli smanjiti negativne posljedice stresa na kardiovaskularni sistem.*

Ključne riječi: *stres, neuroanatomija, kardiovaskularno zdravlje, savjetovanje, žene.*

Uvod

Psihosocijalni stres je odavno prepoznat kao važan faktor u nastanku različitih zdravstvenih poremećaja. Još su u 19. stoljeću naučnici diskutovali o stresu kao mogućem uzroku bolesti. Danas se stres definiše kao poseban odnos između osobe i okoline, koji osoba procjenjuje kao vrlo zahtjevan ili kao odnos koji prelazi njezine mogućnsti i ugrožava njezinu dobrobit (Lazarus i Folkman, 1984.).

Epidemiološka istraživanja pokazuju da psihosocijalni stres može negativno uticati na kardiovaskularno zdravlje i doprinijeti razvoju ateroskleroze, hipertenzije i velikih neželjenih kardiovaskularnih događaja, pri čemu se njegov uticaj može uporediti s klasičnim faktorima rizika poput pušenja, loše prehrane i fizičke neaktivnosti (Dimsdale, 2008; Steptoe i Kivimaki, 2012; Rozanski, 2014; Ebong, 2024). Žene su posebno osjetljive na stresom izazvane kardiovaskularne promjene. Povećana osjetljivost žena na kardiovaskularne posljedice psihosocijalnog stresa može proizlaziti iz spolnih razlika u odgovoru na stres, počevši od načina na koji ga percipiraju, preko bihevioralniih, kognitivnih i emocionalnih reakcija, pa sve do bioloških posljedica. Osim toga, veća sklonost žena ka vazomotornoj reaktivnosti, disfunkciji mikrocirkulacije i inflamatornim procesima može dodatno doprinijeti negativnim učincima stresa na kardiovaskularno zdravlje.

[82] elma.mujakovic@untz.ba

[83] silva.banovic@untz.ba

S obzirom na to da su svi ovi faktori povezani sa stresom, razumijevanje načina na koji psihološki stres doprinosi razvoju kardiovaskularnih bolesti je od velikog značaja, budući da su kardiovaskularne bolesti i dalje jedan od vodećih javnozdravstvenih problema i glavni uzrok prijevremene smrtnosti u razvijenim zemljama (Vogel B et al., 2021). Ključno pitanje koje se postavlja jeste kako mozak obrađuje psihološki stres i povezuje ga s tjelesnim reakcijama koje mogu povećati osjetljivost na kardiovaskularne bolesti (Benjamin et al., 2017).

Cilj ovog rada je istražiti neuroanatomsku osnovu stresa i njegov uticaj na kardiovaskularni sistem, s posebnim naglaskom na mehanizme putem kojih mozak reguliše kardiovaskularne reakcije na stres. Razumijevanje ove povezanosti ključno je za objašnjenje kako ponavljane stresne epizode mogu doprinijeti razvoju hipertenzije, ateroskleroze i drugih kardiovaskularnih bolesti. Fokus će biti na ulogama ključnih moždanih struktura, uključujući anteriorni cingularni korteks, amigdalu i insularni korteks, koje sudjeluju u percepciji stresa, emocionalnoj obradi i autonomnoj regulaciji srca i krvnih sudova. Analizom ovih neuralnih puteva moguće je bolje razumjeti kako različiti obrasci kardiovaskularne reaktivnosti na stres mogu povećati rizik od bolesti i kako bi se ciljane intervencije za smanjenje stresa mogle koristiti u prevenciji kardiovaskularnih oboljenja.

Neuroanatomski mehanizmi regulacije kardiovaskularnih odgovora na stres

Mozak ima ključnu ulogu u regulaciji kardiovaskularnih funkcija tokom stresnih situacija, a njegova sposobnost prilagodbe ovih reakcija zavisi od precizne koordinacije između autonomnog nervnog sistema i viših moždanih struktura. Istraživanja na polju kardiovaskularne reaktivnosti na stres govore o interkonekcijama kortikalnih i subkortikalnih struktura koje direktno utiču na autonomnu i neuroendokrinu kontrolu kardiovaskularnog sistema. Smatra se da ovi moždani krugovi proizvode anticipatorne visceromotorne komande, koje mijenjaju parametre kardiovaskularne fiziologije, poput srčanog minutnog volumena i perifernog vaskularnog otpora, kako bi prilagodile protok krvi i osigurale optimalnu perfuziju tkiva u skladu s trenutnim ili očekivanim zahtjevima organizma i kako bi pojedinca pripremile za suočavanje sa stresorima (Ginty, Kraynak, Fisher, Gianaros, 2017). Ove visceromotorne komande mogu se posmatrati kao „visceralne predikcije“ jer unaprijed prilagođavaju kardiovaskularni odgovor očekivanim metaboličkim i ponašajnim zahtjevima stresora. Kod nekih osoba, posebno onih s povećanim rizikom od kardiovaskularnih bolesti, ovi odgovori mogu biti pretjerani u odnosu na stvarne potrebe organizma. Ovakve pretjerane kardiovaskularne reakcije na stres mogu ukazivati na disbalans između rada srca i stvarnih metaboličkih potreba organizma, što može povećati rizik od razvoja kardiovaskularnih bolesti (Ginty et al., 2017).

Dugogodišnja istraživanja sugeriraju da ponavljane i kumulativne metabolički nesrazmjerne kardiovaskularne reakcije na stres mogu doprinijeti ili ubrzati patofiziološke promjene koje povećavaju rizik od kardiovaskularnih bolesti i velikih neželjenih kardiovaskularnih događaja kod osjetljivih pojedinaca. Ove pretjerane reakcije, koje nadmašuju stvarne metaboličke potrebe organizma, mogu dugoročno dovesti do disfunkcije kardiovaskularnog sistema, čime se povećava rizik od hipertenzije, ateroskleroze i drugih kardiovaskularnih komplikacija (Carroll, Phillips, Balanos, 2009).

Napredak u tehnikama snimanja mozga omogućio je preciznije istraživanje neuralnih krugova koji doprinose individualnim razlikama u kardiovaskularnoj reaktivnosti na stres, posebno putem autonomnih i neuroendokrinih puteva. Istraživanja su pokazala da osobe koje doživljavaju izraženije poraste krvnog pritiska i srčane frekvencije tokom stresa često istovremeno pokazuju povećanu aktivnost u nekoliko ključnih regija mozga odgovornih za visceralnu kontrolu. .
Ove regije uključuju anteriorni cingularni korteks, medijalni prefrontalni korteks, insulu, amigdalu, hipokampus, bazalne ganglije, periakveduktalnu sivu masu (PAG) i pons (Gianaros et al., 2008).

Anteriorni cingularni korteks: Jedna od ključnih regija u procjeni i regulaciji odgovora na stres je anteriorni cingularni korteks (ACC). Ova moždana regija igra ulogu u obradi emocija, donošenju odluka i kontroli autonomnih funkcija, omogućavajući pojedincu da prilagodi svoje kardiovaskularne

reakcije specifičnom stresnom kontekstu (Critchley, 2005). ACC pomaže u kalibraciji i regulaciji kardiovaskularnih reakcija, ali ako dođe do nepravilne regulacije, može se pojaviti visceralna predikcijska greška. U tom slučaju, kardiovaskularni sistem može reagirati pretjerano, oslabljeno ili dugotrajno, što može povećati rizik od kardiovaskularnih bolesti (Lindquist et al., 2012; Ginty et al., 2017).

Amigdala: Amigdala igra ključnu ulogu u regulaciji emocionalnih i stresnih reakcija, a njena aktivacija tokom stresnih situacija ima direktan uticaj na kardiovaskularni sistem. Kao dio šire neuralne mreže, amigdala prikuplja i obrađuje informacije o prijetnjama iz okoline te šalje signale regijama mozga odgovornim za autonomnu regulaciju unutrašnjih organa (Gianaros i Wager, 2015). Amigdala je snažno povezana s anteriornim cingularnim korteksom (ACC) i insularnim korteksom, koji igraju ključnu ulogu u modulaciji kardiovaskularnih odgovora na stres. Studije na životinjama pokazuju da oštećenje amigdale može spriječiti kardiovaskularne reakcije na stres, što ukazuje na njenu ključnu ulogu u posredovanju veze između psihološkog stresa i fizioloških reakcija (Sanders et al., 1994).
Zanimljivo, novija istraživanja naglašavaju da aktivnost amigdale tokom stresa može biti jači prediktor kardiovaskularnih bolesti (KVB) od tradicionalnih faktora rizika, poput hipertenzije ili dislipidemije. Ovi nalazi naglašavaju važnost emocionalne regulacije u prevenciji KVB i sugerišu da moždana aktivnost povezana sa stresom može imati dugoročne posljedice na zdravlje srca i krvnih žila (Tawakol et al., 2017).

Insula: Insularni korteks ima važnu ulogu u regulaciji kardiovaskularnih reakcija na stres, omogućavajući komunikaciju između unutrašnjih organa i mozga putem autonomnog nervnog sistema. Kao i anteriorni cingularni korteks (ACC), insula doprinosi kontroli srčane funkcije tokom emocionalnih i stresnih situacija (Oppenheimer i Cechetto, 2016).

Insula prima senzorne informacije iz srca i drugih unutrašnjih organa i organizira ih u viscerotopsku mapu, koja omogućava mozgu da pravilno integriše unutrašnje signale sa emocionalnim i kognitivnim procesima. Ova funkcija je ključna za adaptivnu regulaciju ponašanja i fizioloških odgovora na stres (Critchley, 2005).
Međutim, ako dođe do disfunkcije insule, stresne reakcije mogu postati neprilagođene, što može dovesti do ozbiljnih srčanih problema, uključujući aritmije, sindrom slomljenog srca (Takotsubo kardiomiopatija) i oštećenje srčanog mišića. Ovi nalazi ukazuju na snažnu povezanost između emocionalnog stresa i kardiovaskularnih bolesti, što naglašava važnost neurokardioloških istraživanja (Oppenheimer i Cechetto, 2016).

Obrasci kardiovaskularne reaktivnosti na stres i dugoročne posljedice stresa na kardiovaskularno zdravlje žena

Psihološki stres i negativne emocije igraju ključnu ulogu u razvoju ateroskleroze, hipertenzije i kardiovaskularnih bolesti (KVB) (Dimsdale, 2008; Steptoe & Kivimaki, 2012). Studije pokazuju da stres može biti jednako štetan za srce kao i pušenje, loša prehrana i fizička neaktivnost, čineći ga značajnim faktorom rizika za nastanak i hipertenzije i aterosklerotske kardiovaskularne bolesti ali i velikih neželjenih kardiovaskularnih događaja (Rozanski, 2014). S obzirom na to da određeni moždani sistemi imaju ključnu ulogu u procjeni prijetnji i koordinaciji fizioloških odgovora na stres, postavlja se pitanje kako ti isti mehanizmi mogu doprinijeti razvoju kardiovaskularnih bolesti. Ovo pitanje ima ogroman značaj za javno zdravstvo, budući da su kardiovaskularne bolesti glavni uzrok prijevremene smrti kod žena, posebno u razvijenim društvima (Benjamin et al., 2017). Jedno od najduže razmatranih objašnjenja jeste da ponavljane fiziološke reakcije mozga na psihološke stresore tokom vremena mogu uzrokovati kumulativna oštećenja različitih organa, uključujući srce i krvne sudove.

Ova ideja obuhvaćena je hipotezom kardiovaskularne reaktivnosti, prema kojoj obrasci kardiovaskularnih odgovora na stres mogu povećati rizik od kardiovaskularnih bolesti tako što doprinose nepovoljnim promjenama u srcu i krvnim sudovima. Ovi obrasci smatraju se odrazom

prediktivnih neuralnih procesa koji se odvijaju u moždanim sistemima zaduženim za procjenu situacije i visceralnu kontrolu. Također se pretpostavlja da ovi obrasci mogu dodatno uticati na same procese procjene i predikcije putem visceralnih senzornih puteva.

Preciznije, smatra se da je pretjerana kardiovaskularna reaktivnost na stres rezultat visceralne predikcijske greške. Ova greška nastaje kada mozak i visceralni motorički sistem daju metaboličku podršku koja je nesrazmjerno veća od stvarnih metaboličkih potreba i napora koji zahtijeva procijenjeni stresor ili prijetnja. Ovaj koncept proizlazi iz teorije kardio-somatskog razdvajanja, prema kojoj metaboličke i ponašajne potrebe nisu usklađene s kardiovaskularnom fiziologijom tokom stresnih situacija. Dugoročno, nepovoljne promjene na srcu i krvnim sudovima mogu dovesti do razvoja hipertenzije, ateroskleroze i drugih patoloških stanja koja prethode ozbiljnim kliničkim događajima, poput infarkta miokarda, ishemije i moždanog udara (Krantz i Manuck, 1984; Steptoe i Kivimaki, 2012).

Ključnu ulogu u reakcijama organizma na stres igra i autonomni nervni sistem (ANS) omogućavajući dvosmjernu komunikaciju između mozga i tijela (Lane et al., 2009).

Rani modeli autonomne regulacije stresa sugerisali su da simpatički i parasimpatički nervni sistem funkcionišu kao antagonisti, gdje aktivacija simpatikusa potiskuje parasimpatičke odgovore (Sheehan, 1936; Jänig, 2006). Međutim, novija istraživanja pokazala su da ova dva sistema djeluju dinamički i koordinisano, a ne isključivo suprotno.

Savremeni koncept autonomne regulacije ističe interaktivni balans između simpatičke ekscitacije i parasimpatičke inhibicije, koji omogućava brzu prilagodbu kardiovaskularnog sistema na stres, ali i njegov povratak u homeostazu nakon prestanka stresora. Ključni element u ovoj regulaciji je barorefleksni sistem, koji posredstvom baroreceptora u karotidnim sinusima i aorti kontroliše promjene krvnog pritiska i srčane frekvencije (Berntson et al., 2009). Barorefleks omogućava brzu inhibiciju simpatičkih odgovora i reaktivaciju parasimpatikusa**,** čime se smanjuje srčana frekvencija i periferni vaskularni otpor nakon stresnog događaja. Disfunkcija barorefleksa, koja može biti posljedica hroničnog stresa, može dovesti do smanjene parasimpatičke aktivnosti i produžene simpatičke hiperaktivacije**,** što povećava rizik od hipertenzije i srčane aritmije (Goldstein et al., 2011). Pored barorefleksa, nervus vagus igra ključnu ulogu u modulaciji upalnih i metaboličkih odgovora na stres. Aktivacija vagusa putem holinergičkog antiinflamatornog refleksa smanjuje produkciju proinflamatornih citokina (IL-6, TNF-α), čime se ublažava sistemska upala povezana sa stresom i kardiovaskularnim bolestima (Tracey, 2002).

Narušena funkcija vagusa povezana je sa povećanim kardiometaboličkim rizikom, uključujući povišen krvni pritisak, aterosklerozu i inzulinsku rezistenciju. Ovi podaci sugerišu da postupci koji podstiču vagalni tonus, poput dubokog disanja, meditacije i fizičke aktivnosti, mogu imati kardioprotektivne efekte u prevenciji stresa i njegovih posljedica na kardiovaskularno zdravlje.

Savjetovanje i strategije prevencije kardiovaskularnih posljedica stresa kod žena

S obzirom na sve veće dokaze o povezanosti psihosocijalnog stresa i kardiovaskularnih bolesti, integracija strategija za upravljanje stresom u preventivne kardiološke programe postaje sve značajnija. Efikasna prevencija zahtijeva multidisciplinarni pristup, koji uključuje promjene načina života, psihološku podršku i, gdje je potrebno, farmakološku terapiju.

Jedan od ključnih nefarmakoloških pristupa jeste redovna fizička aktivnost, koja poboljšava autonomnu regulaciju kardiovaskularnog sistema, smanjuje simpatičku hiperaktivaciju i poboljšava varijabilnost srčane frekvencije (Joyner i Green, 2009). Longitudinalne i randomizirane kliničke studije su pokazale da vježbanje može poboljšati subjektivni osjećaj stresa, simptome povezane sa stresom i kvalitet života. Osim toga, fizička aktivnost pomaže u neutralizaciji negativnih efekata psihološkog stresa na kardiovaskularnu reaktivnost, smanjuje lučenje hormona stresa i utiče na serotoninske mehanizme (Stults-Kolehmainen i Sinha, 2014). Također, vježbanje doprinosi pozitivnim

promjenama u mentalnom zdravlju i poboljšava sposobnost suočavanja sa stresnim situacijama. Fizička aktivnost smanjuje inflamatorne markere i poboljšava vaskularnu funkciju, što je od posebnog značaja za žene koje su sklonije razvoju neželjenih kardiovaskularnih događaja (Booth et al., 2012; Lavie et al., 2016).

Također je utvrđeno da fizička aktivnost sprječava imunosupresiju izazvanu stresom (Fleshner, 2005). S obzirom na sve navedeno, fizička aktivnost može se posmatrati kao sredstvo koje jača otpornost organizma na stres i predstavlja bitan faktor u borbi protiv stresa. Osim fizičke aktivnosti, tehnike relaksacije i meditacije se se pokazale korisnim u procesima modulacije autonomnog nervnog sistema i smanjenja stresnog odgovora. Meditacija i tehnike disanja povećavaju vagalni tonus i smanjuju produkciju proinflamatornih citokina, što može imati kardioprotektivni efekat (Black i Slavich, 2016; Babak et al., 2022).

Psihološka podrška i kognitivno-bihevioralna terapija (KBT) također igraju značajnu ulogu u smanjenju percepcije stresa i poboljšanju emocionalne regulacije, što može doprinijeti stabilizaciji krvnog pritiska i smanjenju kardiovaskularnog rizika (Turner et al., 1995). KBT je pokazala pozitivne efekte kod žena sa posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSP), koji je povezan s povećanim rizikom od hipertenzije i koronarne arterijske bolesti (Sumner et al., 2015).

Pored nefarmakoloških strategija, kod osoba s izraženim autonomnim disbalansom i povećanim kardiovaskularnim rizikom mogu se koristiti i medikamentozna terapija. Beta-blokatori, selektivni inhibitori preuzimanja serotonina (SSRI) i antihipertenzivi pokazali su efikasnost u smanjenju kardiovaskularnog odgovora na stres (Licht et al., 2013; Brotman et al., 2007).

U konačnici, individualizirani pristup prevenciji koji uzima u obzir spolne razlike u odgovoru na stres može poboljšati efikasnost intervencija. Žene imaju specifične obrasce vazomotorne reaktivnosti i inflamatornih odgovora, te je ključno prilagoditi preventivne strategije njihovim biološkim i psihosocijalnim potrebama (Arborelius et al, 1999; Regitz-Zagrosek, 2012). S obzirom na sve navedeno, integracija programa za smanjenje stresa u kardiološku preventivu mogla bi značajno smanjiti incidenciju hipertenzije, ateroskleroze i velikih kardiovaskularnih događaja kod žena koje su izložene hroničnom stresu. Buduća istraživanja trebala bi se fokusirati na dugoročne efekte ovih strategija, kao i na mehanizme putem kojih stres specifično utiče na različite oblike kardiovaskularnih bolesti kod žena.

Zaključak

Psihosocijalni stres ima dubok uticaj na kardiovaskularni sistem, a njegova uloga u patogenezi kardiovaskularnih bolesti sve je više prepoznata u savremenoj medicini. Neuroanatomska osnova stresa, koja uključuje ključne moždane strukture poput anteriornog cingularnog korteksa, amigdale i insule, igra centralnu ulogu u modulaciji autonomnog nervnog sistema i hipotalamo-hipofizno-adrenalne osovine koji oblikujući način na koji pojedinac percipira i reaguje na stres. Ponavljane i metabolički nesrazmjerne kardiovaskularne reakcije na stres mogu doprinijeti razvoju hipertenzije, ateroskleroze i drugih ozbiljnih kardiovaskularnih poremećaja.

Žene su posebno osjetljive na stresom izazvane kardiovaskularne promjene, što se može objasniti spolnim razlikama u percepciji i odgovoru na stres, kao i povećanom sklonošću ka mikrovaskularnim disfunkcijama i upalnim procesima.

Smjernice za buduća istraživanja

Iako su dosadašnja istraživanja značajno unaprijedila razumijevanje veze između stresa i kardiovaskularnog zdravlja, još uvijek postoje brojne neodgovorene hipoteze. Potrebne su longitudinalne studije kako bi se detaljnije istražilo kako hronični stres utiče na vaskularno zdravlje kroz godine, naročito kod žena u različitim fazama života.

Takođe, dalja istraživanja bi trebala obuhvatiti genetske, hormonalne i psihosocijalne faktore, kako bi se bolje razumjele spolne razlike u odgovoru na stres. Posebnu pažnju treba posvetiti ulozi modifikacije autonomnog nervnog sistema i njegovog potencijalnog terapeutskog cilja u prevenciji kardiovaskularnih bolesti. Razumijevanje ovih mehanizama otvara mogućnost za razvoj personaliziranih pristupa u prevenciji i liječenju stresom izazvanih kardiovaskularnih bolesti, posebno kod žena koje su u povećanom riziku od razvijanja istih.

Literatura:

Arborelius, L., Owens, M. J., Plotsky, P. M., & Nemeroff, C. B. (1999). *The role of corticotropin-releasing factor in depression and anxiety disorders.* The Journal of endocrinology, 160(1), 1–12. https://doi.org/10.1677/joe.0.1600001

Babak, A., Motamedi, N., Mousavi, S. Z., & Ghasemi Darestani, N. (2022). Effects of Mindfulness-Based Stress Reduction on Blood Pressure, Mental Health, and Quality of Life in Hypertensive Adult Women: A Randomized Clinical Trial Study. *The journal of Tehran Heart Center*, *17*(3), 127–133. https://doi.org/10.18502/jthc.v17i3.10845

Benjamin EJ, Blaha MJ, Chiuve SE, Cushman M, Das SR, Deo R, et al. (2017). Stroke Statistics, S. *Heart Disease and Stroke Statistics-Update*: A Report From the American Heart Association. Circulation. 135(10):e146–e603

Berntson, G.G., Gianaros, P.J., & Tsakiris, M. (2018). *Interoception and the autonomic nervous system: Bottom-up meets top-down. Oxford Scholarship Online*.

Black, D. S., & Slavich, G. M. (2016). *Mindfulness meditation and the immune system: a systematic review of randomized controlled trials*. Annals of the New York Academy of Sciences, 1373(1), 13–24. https://doi.org/10.1111/nyas.12998

Booth, F. W., Roberts, C. K., & Laye, M. J. (2012). *Lack of exercise is a major cause of chronic diseases.* Comprehensive Physiology, *2*(2), 1143–1211. https://doi.org/10.1002/cphy.c110025

Brotman, D. J., Golden, S. H., & Wittstein, I. S. (2007*). The cardiovascular toll of stress*. Lancet (London, England*), 370*(9592), 1089–1100. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)61305-1 .

Carroll D, Phillips AC, Balanos GM. (2009). *Metabolically exaggerated cardiac reactions to acute psychological stress revisted*. Psychophysiology. 46:270–275.

Critchley HD. (2005). *Neural mechanisms of autonomic, affective, and cognitive integration*. Journal of Comparative Neurology. 493:154–166.

Dimsdale JE. (2008). *Psychological stress and cardiovascular disease*. Journal of the American College of Cardiology. 51:1237–1246.

Ebong, I, Quesada, O, Fonkoue, I. et al.(2024). *The Role of Psychosocial Stress on Cardiovascular Disease in Women*: JACC State-of-the-Art Review. JACC. 84 (3) 298–314.

Fleshner M. (2005). Physical activity and stress resistance: sympathetic nervous system adaptations prevent stress-induced immunosuppression. *Exercise and sport sciences reviews*, *33*(3), 120–126. https://doi.org/10.1097/00003677-200507000-00004

Gianaros PJ, Sheu LK, Matthews KA, Jennings JR, Manuck SB, Hariri AR. (2008). *Individual differences in stressor-evoked blood pressure reactivity vary with activation, volume, and functional connectivity of the amygdala*. The Journal of Neuroscience. 28:990–999.

Gianaros PJ, Wager TD. (2015). *Brain-body pathways linking psychological stress and physical health*. Current Directions in Psychological Science. 24:313–321

Ginty AT, Kraynak TE, Fisher JP, Gianaros PJ. (2017). *Cardiovascular and autonomic reactivity to psychological stress: Neurophysiological substrates and links to cardiovascular disease*. Auton Neurosci. 207:2-9.

Goldstein, D. S., Bentho, O., Park, M. Y., & Sharabi, Y. (2011). *Low-frequency power of heart rate variability is not a measure of cardiac sympathetic tone but may be a measure of modulation of cardiac autonomic outflows by baroreflexes*. Experimental physiology, *96*(12), 1255–1261.

Jänig W.(2006). *The integrative action of the autonomic nervous system: neurobiology of homeostasis. Cambridge,* UK: Cambridge University Press.

Joyner, M. J., & Green, D. J. (2009). *Exercise protects the cardiovascular system: effects beyond traditional risk factors*. *The Journal of physiology*, *587*(Pt 23), 5551–5558. https://doi.org/10.1113/jphysiol.2009.179432.

Krantz DS, Manuck SB. (1984). *Acute psychophysiologic reactivity and risk of cardiovascular disease: a review and methodologic critique*. Psychological Bulletin. 96:435–464. [PubMed: 6393178]

Lane RD, Waldstein SR, Chesney MA, Jennings JR, Lovallo WR, Kozel PJ, et al. Cameron OG. (2009). *The rebirth of neuroscience in psychosomatic medicine, part I: historical context, methods and relevant basic science.* Psychosomatic Medicine. 71:117–134.

Lavie, C. J., Arena, R., Swift, D. L., Johannsen, N. M., Sui, X., Lee, D. C., Earnest, C. P., Church, T. S., O'Keefe, J. H., Milani, R. V., & Blair, S. N. (2015). Exercise and the cardiovascular system: clinical science and cardiovascular outcomes. *Circulation research*, *117*(2), 207–219. https://doi.org/10.1161/CIRCRESAHA.117.305205

Lazarus R. S., Folkman S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer

Licht, C. M., de Geus, E. J., Zitman, F. G., Hoogendijk, W. J., van Dyck, R., & Penninx, B. W. (2008). Association between major depressive disorder and heart rate variability in the Netherlands Study of Depression and Anxiety (NESDA). *Archives of general psychiatry*, *65*(12), 1358–1367. https://doi.org/10.1001/archpsyc.65.12.1358

Lindquist KA, Wager TD, Kober H, Bliss-Moreau E, Barrett LF.(2012). *The brain basis of emotion: a meta-analytic review*. Behavioral and brain sciences. 35(3):121–143.

Oppenheimer SM, Cechetto DF. (2016). *Insular cortex and the regulation of cardiac function*. Comphrehensive Physiology. 6:1081–1133.

Regitz-Zagrosek V. (2012). *Sex and gender differences in health. Science & Society Series on Sex and Science.* EMBO reports, *13*(7), 596–603.https://doi.org/10.1038/embor.2012.87

Rozanski A. (2014). *Behavioral cardiology: current advances and future directions.* Journal of the American College of Cardiology. 64:100–110.

Sanders BJ, Wirtz-Nole C, DeFord SM, Erling BF. (1994). *Central amygdaloid lesions attenuate cardiovascular responses to acute stress in rats with borderline hypertension*. Physiology and Behavior. 56:709–713.

Sheehan D. (1936). *Discovery of the autonomic nervous system*. Archives of Neurology and Psychiatry. 35:1081–1115.

Steptoe A, Kivimaki M. (2012). *Stress and cardiovascular disease*. Nat Rev Cardiol. 9(6):360–370

Stults-Kolehmainen, M. A., & Sinha, R. (2014). *The effects of stress on physical activity and exercise*. *Sports medicine (Auckland, N.Z.)*, *44*(1), 81–121. https://doi.org/10.1007/s40279-013-0090-5

Sumner, J. A., Kubzansky, L. D., Elkind, M. S., Roberts, A. L., Agnew-Blais, J., Chen, Q., Cerdá, M., Rexrode, K. M., Rich-Edwards, J. W., Spiegelman, D., Suglia, S. F., Rimm, E. B., & Koenen, K. C. (2015). *Trauma Exposure and Posttraumatic Stress Disorder Symptoms Predict Onset of Cardiovascular Events in Women. Circulation*, 132(4), 251–259. https://doi.org/10.1161/CIRCULATIONAHA.114.014492

Tawakol A, Ishai A, Takx RA, Figueroa AL, Ali A, Kaiser Y, et al. Pitman RK. (2017). *Relation between resting amygdalar activity and cardiovascular events: a longitudinal and cohort study*. Lancet. 389:834–845.

Tracey K. J. (2002). *The inflammatory reflex*. *Nature*, *420*(6917), 853–859.

Turner, R. J., Wheaton, B., & Lloyd, D. A. (1995). The epidemiology of social stress. *American Review of Sociology*, *60*, 104-125. https://doi.org/10.2307/2096348

Vogel B, Acevedo M, Appelman Y, et al. 2021.The Lancet *Women and Cardiovascular Disease Commission: reducing the global burden by 2030*. Lancet. 397(10292):2385–2438.

NEUROANATOMICAL MECHANISMS OF STRESS AND ITS CONSEQUENCES ON WOMEN'S CARDIOVASCULAR HEALTH

***Abstract**: Psychosocial stress has a significant impact on cardiovascular health, with women being particularly susceptible to stress-induced cardiovascular changes. The neuroanatomical basis of stress involves key brain structures, such as the anterior cingulate cortex, amygdala, and insular cortex, which regulate the autonomic nervous system and the hypothalamic-pituitary-adrenal (HPA) axis. Their role in stress processing directly affects cardiovascular reactivity, where repeated and metabolically disproportionate responses can contribute to the development of hypertension, atherosclerosis, and major cardiovascular events.*

This paper analyzes the neuroanatomical mechanisms of stress and its impact on the cardiovascular system in women, focusing on patterns of cardiovascular reactivity and long-term consequences of stress. Special attention is given to sex differences in stress perception and response, as women are more prone to microvascular dysfunction and inflammatory processes, which further increase cardiovascular risk.

Understanding these mechanisms can aid in developing targeted prevention and treatment strategies. Future research directions should include longitudinal studies on the effects of chronic stress on vascular health in women, as well as the evaluation of personalized therapeutic approaches that could mitigate the adverse cardiovascular effects of stress.

***Keywords*:** *stress, neuroanatomy, cardiovascular health, counselling, women.*

Originalni naučni rad
UDK:616.89:613.99-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125177R

IZAZOVI MENTALNOG ZDRAVLJA: RODNO SPECIFIČNE PERSPEKTIVE

Danica Romac, mr.sc., dr. med., spec. psihijatar, subspec. psihoterapije
Služba za mentalno zdravlje i prevenciju ovisnosti
Nastavni zavod za javno zdravstvo "Dr. Andrija Štampar", Zagreb, Republika Hrvatska

Boris Gracin[84], dr. med. psihijatar, subspecijalist adiktolog
Služba za mentalno zdravlje i prevenciju ovisnosti
Nastavni zavod za javno zdravstvo "Dr. Andrija Štampar", Zagreb, Republika Hrvatska

Uvod: *Muškarci i žene značajno se razlikuju u percepciji, kliničkoj prezentaciji, traženju pomoći i liječenju poteškoća mentalnog zdravlja. Žene se suočavaju s većim stopama depresije, anksioznosti, poremećaja prehrane i komorbiditeta, dok su muškarci skloniji konzumiranju supstanci, poremećajima osobnosti i kontrole impulsa. Žene dominantno traže pomoć na razini primarne zdravstvene zaštite, dok su muškarci češće hospitalizirani, često zbog problema povezanih s alkoholom. Razlike su također očite u društvenim i obrascima ponašanja pojedinaca s poremećajima uporabe droga.*
Metode: *U radu se prezentiraju rezultati provedene analize podatke o izvanbolničkom liječenju iz vlastite baze podataka i standardiziranog TDI 3.0 upitnika. Trendovi su analizirani prema vrsti poremećaja, spolu i dobnoj skupini, od mlađih do starijih odraslih osoba, kako bi se procijenilo trenutačno stanje i potrebe.*
Rezultati: *Petogodišnja analiza trendova otkriva da je više žena zatražilo liječenje u većini dobnih skupina, prvenstveno zbog poteškoća s mentalnim zdravljem. Tijekom pandemije došlo je do značajnog porasta broja žena, osobito u dobi od 18 do 25 godina zbog anksioznih i stresnom uzrokovanih poremećaja, ali i porasta depresije kod djevojaka mlađih od 18 godina. Starije žene (65+) pomoć su tražile gotovo tri puta češće od muškaraca iste dobi, pretežno zbog psihoorganskih poremećaja. Nasuprot tome je znatno veći udio muškaraca i manji broj žena u liječenju zbog problema ovisnosti. Uočava se manji broj muškaraca u liječenju u usporedbi s razdobljem prije pandemije, dok je retencija u tretmanu među ženama ipak veća.*
Zaključak: *Preventivni programi u zaštiti mentalnog zdravlja trebaju uzeti u obzir ne samo dobne već i spolne karakteristike. Porast broja mladih žena koje traže liječenje ukazuje na potrebu ranijeg probira i ciljane intervencije, osobito za depresiju. Inicijative bi također trebale biti usmjerene na smanjenje stigme i motiviranje muškaraca da potraže pomoć. Jačanje preventivnih programa za mlade i poticanje međusektorske suradnje ključni su za zaštitu mentalnog zdravlja i prevenciju ovisnosti.*

Ključne riječi: *mentalno zdravlje, ovisnost, spolne razlike, izvanbolničko liječenje*

UVOD

Mentalno zdravlje je stanje dobrobiti, sastavni dio općeg individualnog i kolektivnog zdravlja, temelj koji omogućuje da se ostvare vlastiti potencijali i osnovno ljudsko pravo (WHO, 2022). Koncept mentalnog zdravlja postoji na kompleksu kontinuuma, u rasponu od optimalnog stanja, preko rizika pa sve do razvijenih mentalnih poremećaja i bolesti koja su stanja velike patnje. Mentalni poremećaji su među najvažnijim čimbenicima globalnog opterećenja povezanog s zdravljem. (HZJZ, 2022)

[84] Corresponding author: boris.gracin@stampar.hr

Pandemija COVID -19 je povećala potrebu za jačanjem sustava mentalnog zdravlja, zbog pogoršanja mnogih odrednica mentalnog zdravlja, uz porast anksioznih i depresivnih poremećaja u cijelom svijetu za oko 25%, osobito među ženama i mladima (Lancet, 2021). Poteškoće mentalnog zdravlja rezultat su međusobne interakcije bioloških, psiholoških, socijalnih i okolišnih čimbenika, stoga intervencije za zaštitu mentalnog zdravlja zahtijevaju multidisciplinarnu suradnju. Intervencije u javnom zdravstvu su potrebne da bi se promicala mentalna dobrobit i otpornost, te spriječio nastanak mentalnih poremećaja i povezanih negativnih učinaka (uključujući I troškove liječenja) (Campion, 2022).

Mentalni poremećaji se mogu javiti svugdje i kod svakoga, a različite populacije ljudi imaju različite čimbenike rizika, od čega su mnogi rodno specifični. Interakcija bioloških i psihosocijalnih čimbenika igra određenu ulogu u većoj prevalenciji depresivnih i anksioznih poremećaja među ženama, te može dovesti do povećanog rizika od prenatalne i postnatalne depresije. Čimbenike rizika tijekom trudnoće, djetinjstva i adolescencije posebno je važno motriti obzirom da većina životnih mentalnih poremećaja nastaje prije punoljetnosti (Campion, 2022). Rodno specifični čimbenici rizika za mentalne poremećaje kod žena uključuju i društvene pritiske stvorene višestrukim ulogama, spolnu diskriminaciju, razlike u plaćama, obiteljsko nasilje i seksualno zlostavljanje koje više doživljavaju djevojčice i žene (Karg, 2014). Globalne procjene ukazuju da otprilike jedna od tri žene doživi tjelesno ili seksualno nasilje u životu, a poznato je da žrtve nasilja dvaput češće boluju od depresije, zloupotrebljavaju alkohol i da je u nasilnim odnosima češća zaraza spolno prenosivim bolestima (HZJZ, 2022).

Postoji niz čimbenika koji žene mogu izložiti većem riziku od lošeg mentalnog zdravlja u usporedbi s muškarcima, no činjenica je da su žene sklonije pričati o poteškoćama mentalnog zdravlja i češće se obraćaju za pomoć stručnjacima na razini primarne zdravstvene zaštite, također više uzimaju lijekove u odnosu na muškarce koji to doživljavaju kao gubitak autonomije (Pilgrim, 2010). To što se muškarci rjeđe obraćaju stručnjacima za mentalno zdravlje ne može se objasniti nedostatkom potrebe već izgleda da postoje rodne razlike u percepciji problema i obrascima traženja zdravstvene skrbi kao i liječenja. Istraživanja pokazuju kako je vjerojatnije da će žene percipirati emocionalni problem u odnosu na muškarace sa sličnom razinom simptoma, a stereotipi od strane liječnika također mogu utjecati na poddijagnozu depresije kod muškaraca i veće stope propisivanja psihotropnih lijekova ženama (Pilgrim, 2010).

Muškarci često odgađaju liječenje dok simptomi ne postanu ozbiljni i traže skrb tek u kasnijoj fazi. Prema podacima HZJZ za 2020.g. u skupini mentalnih poremećaja u RH, muškarci su dvostruko više hospitalizirani, u odnosu na žene, najčešće zbog problematike konzumacije alkohola, dok su vodeći uzroci hospitalizacije za žene bili depresivni poremećaji. Prema Američkom psihijatrijskom udruženju (APA), žene rjeđe od muškaraca otkrivaju liječniku problematiku konzumiranja alkohola, a poznato je i da žene koje konzumiraju druga sredstva ovisnosti češće doživljavaju stigmu (EMCDDA, 2022).

Značajne razlike između muškaraca i žena postoje u prezentaciji simptomatologije odnosno kliničkoj slici, te su internalizirajući poremećaji češći kod žena, a eksternalizirajući kod muškaraca (WHO, 2002). Razlike postoje i u pojavi prvih simptoma prema životnoj dobi, tako adolescentice i mlade žene imaju, prema *US Center for desease control and prevention* (CDC), tri puta veću vjerojatnost da će doživjeti poremećaje prehrane, samoozljeđivanje i depresiju, u usporedbi s mladićima koji imaju veću vjerojatnost da će dobiti dijagnozu ADHD ili zlouporabe psihoaktivnih supstanci. U odnosu na muškarce, i odrasle žene imaju značajno veću učestalost depresije i anksioznosti, poremećaja prehrane te češći komorbiditet, dok muškarci u odrasloj dobi češće imaju poremećaje iz spektra bolesti ovisnosti, poremećaja kontrole impulsa i češći antisocijalni poremećaj ličnosti.

Procjenjuje se da u EU više od 30 mil žena i 50 mil muškaraca u dobi od 15 do 64 konzumiralo sredstva ovisnosti u nekom trenutku života (EMCDDA, 2022). Iako se više muškaraca bori s ovisnošću o drogama ili alkoholu, žene su podložnije bržem razvoju ovisnosti i češćem recidivu. Prema *European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction*, žene i muškarci s problemom

ovisnosti o drogama razlikuju se po društvenim karakteristikama, životnim uvjetima i obrascima konzumacije droga, kao i posljedicama (EMCDDA, 2022).

Spolne su razlike vidljive i pri pokušajima samoubojstva, tako podaci govore o tome da žene pokušavaju samoubojstvo dva do tri puta češće od muškaraca dok je broj i stopa izvršenih samoubojstava znatno viša kod muškaraca nego kod žena. U RH odnos samoubojstava muškaraca i žena u proteklim godinama se kretao u omjeru 2,2 - 3,85:1 (HZJZ 2022).

Žene su, u odnosu na muškarce, osjetljivije na stres, podložnije njegovim posljedicama i razvoju posttraumatskog stresnog poremećaja, što se između ostalog povezuje i sa većom izloženosti nasilju. Za žene, životna prevalencija PTSP-a je 10-12% u usporedbi s 6-8% za muškarce. Prema APA žene imaju dvostruko veću vjerojatnost da će doživjeti generalizirani anksiozni, fobični ili panični poremećaj, a imaju 1,6 puta veću vjerojatnost da će doživjeti opsesivno-kompulzivni poremećaj u odnosu na muškarce (Fredrikson 1996, Fawcett, 2020).

Kako raste životna dob raste i rizik od demencije, a budući da žene imaju dulji životni vijek u usporedbi s muškarcima time imaju veću vjerojatnost da im se dijagnosticira demencija. *Alzheimer's Research UK* procjenjuje da su 61% osoba s demencijom žene, u usporedbi s 39% muškaraca, a važno je napomenuti i da su većina njegovatelja oboljelih od demencije također žene.

Postoje poremećaji povezani s mentalnim zdravljem biološki specifični za ženske osobe, a povezani sa fluktuacijom hormona tijekom reproduktivnih godina koji mogu utjecati na osetljivost na stres, pridonijeti promjenama raspoloženja, te pojavi poteškoća mentalnog zdravlja kod žena.

Istraživanja pokazuju da svaka peta žena ima probleme mentalnog zdravlja tijekom trudnoće ili do 12 mjeseci nakon porođaja. Najčešće se javljaju depresija u trudnoći i nakon porođaja kod 12-18% žena (Nakić Radoš, 2013; Hahn-Holbrook, 2018; Woody, 2017), potom anksioznost ili neki oblik anksioznog poremećaja (Nakić, 2018). Strah od porođaja se javlja kod 15% prvorotkinja (Jokić-Begić, 2014), a svaka četvrta žena doživi traumatsko iskustvo porođaja (Nakić Radoš, 2018; Nakić Radoš, 2020). Iako rijetko, u 1 do 2 porođaja na 1000 može se javiti postpartalna psihoza (VanderKruik, 2017) koja zahtijeva neodgodivo psihijatrijsko liječenje. Ono što je zabrinjavajuće da od 10 žena s peripartalnom depresijom, tek njih tri ili četiri potraže pomoć (Coates, 2004; McGarry, 2009).

Reproduktivno mentalno zdravlje odnosi se na biopsihosocijalno zdravlje, razvoj i dobrobit tijekom svih razdoblja reproduktivne dobi žena, a uključuje i njihovu djecu i partnere te je jedan od strateških ciljeva u zaštiti mentalnog zdravlja do 2030. godine (Strateški okvir, Ministarstvo zdravstva RH, 2022).

Služba za mentalno zdravlje i prevenciju ovisnosti Nastavnog zavoda za javno zdravstvo „Dr. Andrija Štampar" provodi zaštitu mentalnog zdravlja i izvanbolničko liječenje ovisnosti što obuhvaća prevenciju i rano otkrivanje svih mentalnih poremećaja, dijagnostiku, liječenje i rehabilitaciju svih oblika ovisnosti, kao i mjere očuvanja mentalnog zdravlja u zajednici (Zakon o ZZ čl 134 NN 33/23).

Svi programi i aktivnosti prevencije usmjereni su prema ciljanim skupinama u svim fazama kontinuuma mentalnog zdravlja, a provode se po načelima univerzalne, selektivne i indicirane prevencije. Svi postupci tretmana su individualno prilagođeni potrebama klijenata i pacijenata uz multidisciplinarni pristup s ciljem otklanjanja smetnji, podizanja razine kvalitete života, produktivnosti i funkcionalnosti, a uključuju sve strukturirane farmakološke i/ili psihosocijalne intervencije koje se provode prema stručnim smjernicama i strateškim dokumentima. (Plan i program mjera ZZ, NN 142/2020, Strateški okvir razvoja mentalnog zdravlja i Nacionalna strategija na području ovisnosti do 2030.g. NN 18/2023).

METODOLOGIJA I CILJ

U radu se prezentiraju rezultati provedene analize podatke o izvanbolničkom liječenju iz vlastite baze podataka i standardiziranog TDI 3.0 upitnika. Trendovi su analizirani prema vrsti poremećaja, spolu i dobnoj skupini, od mlađih do starijih odraslih osoba, kako bi se procijenilo trenutačno stanje i potrebe. U cilju poboljšanja zdravstvenog stanja žena i unapređenje pružanja zdravstvenih usluga iz područja zaštite mentalnog zdravlja, provedena je analiza ukupnog broja osoba u tretmanu Službe za mentalno zdravlje i prevenciju ovisnosti iz vlastite baze podataka te iz standardiziranog upitnika *Treatment demand indicator (TDI) standard protocol 3.0*. Podaci su analizirani po modelu trenda, uspoređeni prema vrsti poremećaja, spolnim i dobnim kategorijama, od mladih preko odraslih do starije životne dobi, uz procjenu stanja i aktualnih potreba (Zdravstveno statistički ljetopis, 2022).

REZULTATI ANALIZE I DISKUSIJA

Analizom linearnog trend modela, u Grafikonu 1, uočava se kontinuirano povećanje ukupnog broja osoba u tretmanu, od 2015.godine, uz specifičnost razdoblja pandemije obilježene zatvaranjem uslijed bolesti COVID 19. Navedeni porast se može objasniti povećanim brojem zahtjeva za tretmanom uslijed povećanih potreba, ali i jačanjem kapaciteta te ekipiranjem stručnjaka u Službi. Reprezentativnost (koeficijent determinacije) dobivenog trend modela je visoka (87,35%) i ukazuje da se može očekivati budući potencijalni porast broja osoba sa zahtjevima za nekim oblikom tretmana.

Grafikon 1 - Ukupni broj osoba u tretmanu Službe u razdoblju od 2015. do 2022. godine

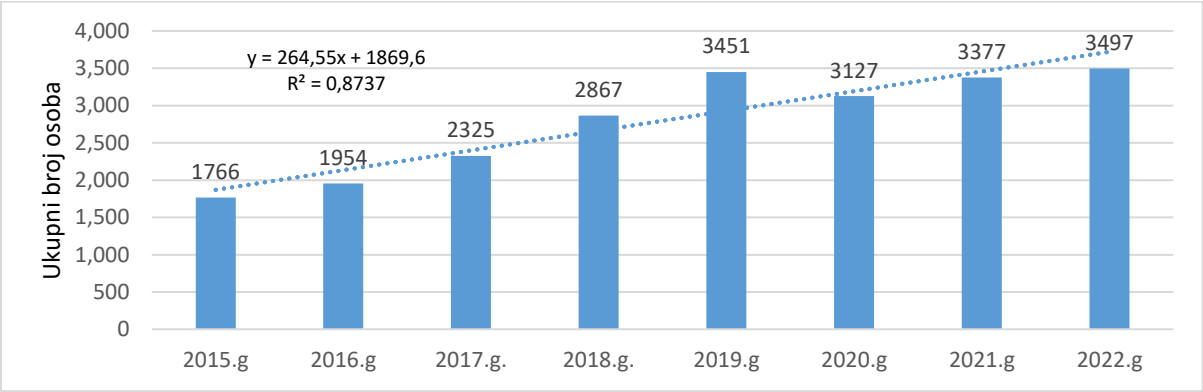

Jednadžba linearnog trend modela y = bx + a; x = 0 u ishodišnoj 2015.godini; jedinica za x je jedna godina, jedinica za y je jedna osoba, parametar a označava broj osoba u početnoj godini, prema dobivenom modelu, parametar b prikazuje prosječno povećanje broja osoba u promatranom razdoblju; R^2 (reprezentativnost ili koeficijent determinacije)) je broj između 0 i 1 koji otkriva koliko dobro jednadžba trenda odgovara stvarnim podacima

Daljnjom analizom petogodišnjeg trenda u području djelatnosti mentalnog zdravlja uočava se kontinuirani porast broja osoba s poremećajima mentalnog zdravlja (uz specifičnosti pandemijskog razdoblja), te pad broja dolazaka u tretman osoba s problematikom ovisnosti i konzumacije psihoaktivnih tvari (Grafikon 2).

Obzirom na rezultate drugih relevantnih istraživanja (HZJZ i Institut društvenih znanosti dr Ivo Pilar 2021, EMCDDA, 2023), naše dobivene podatke ne možemo interpertirati kao rezultat smanjenja upotrebe psihoaktivnih supstanci u gradu Zagrebu, već između ostalog, se mogu objasniti rjeđim upućivanjem osoba na tretman od strane nadležnih institucija u vrijeme pandemije Covid-19. Poznato je da se osobe s problematikom ovisnosti rjeđe javljaju na liječenje samoinicijativno, a češće na uputu različitih institucija ili na inicijativu obitelji.

Grafikon 2 – Analiza trenda zahtjeva za liječenjem prema vrsti poremećaja od 2018. do 2022. godine

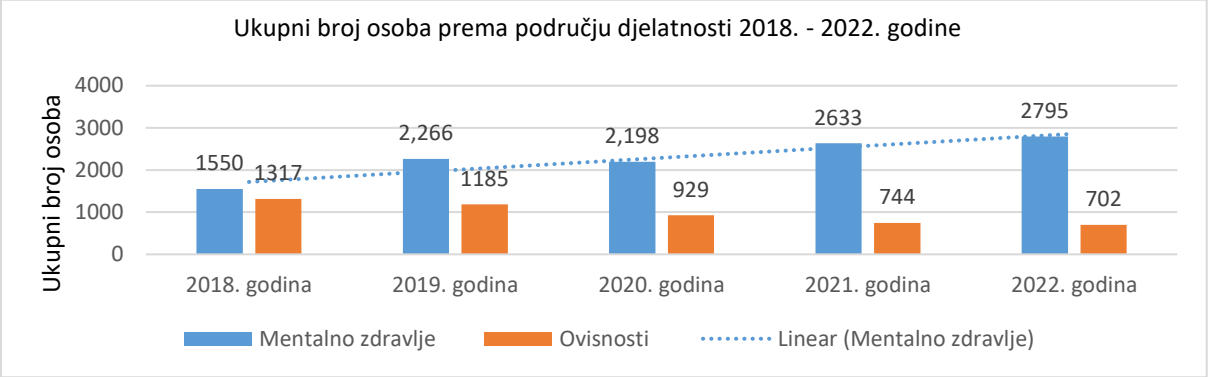

Analizom ukupnog broja osoba u tretmanu prema spolu, Grafikon 3, može se vidjeti kako žene više traže pomoć zbog poteškoća mentalnog zdravlja, a manje zbog problematike ovisnosti. U pandemijskoj 2021. i 2022. g. uočava se značajan pad dolazaka muškaraca zbog problematike ovisnosti i konzumacije psihoaktivnih supstanci u odnosu na predpandemijsku 2019.g., te pad žena s istom problematikom uz nešto malo bolju retencija. Također se može vidjeti veliki porast broja žena zbog poteškoća mentalnog zdravlja u odnosu na predpandemiju dok su se muškaraci u pandemiji nešto manje javljali zbog poteškoća mentalnog zdravlja.

Grafikon 3. *Usporedba prema spolnoj distribuciji i vrsti poremećaja prije pandemije i u pandemiji*

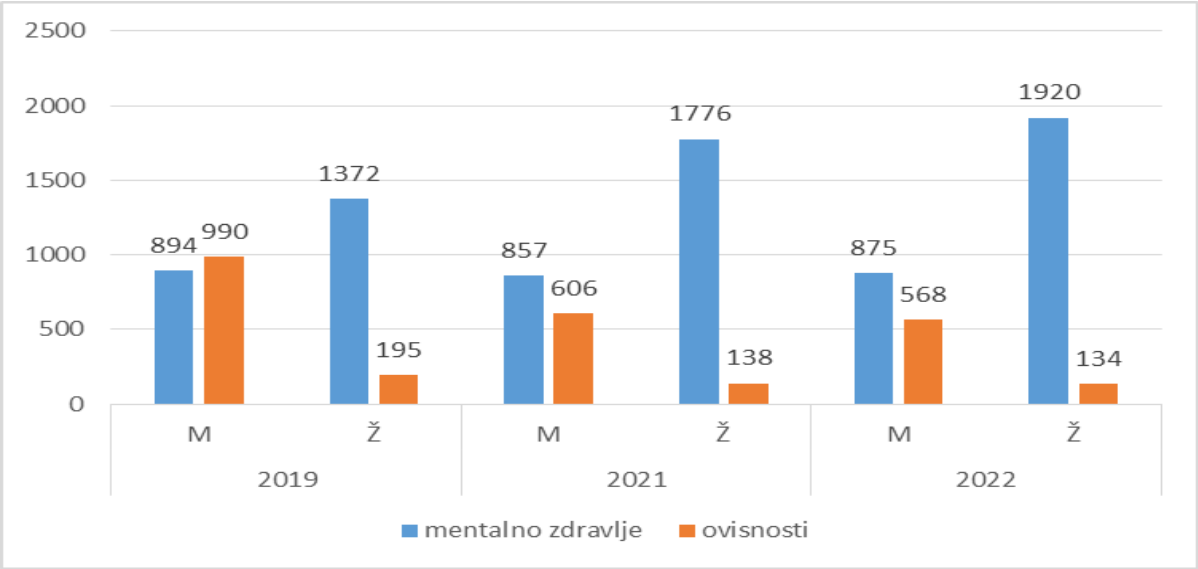

Gledajući aktualnu situaciju i strukturu osoba u tretmanu prema dijagnostičkim kategorijama u Tablici 1 se može vidjeti kako je najviše osoba potražilo pomoć zbog problematike anksioznih i stresom uzrokovanih poremećaja u svim dobnim skupinama (42,0%), potom zbog ovisnosti i problematike konzumacije psihoaktivnih tvari (19,7%), najviše u dobnoj skupini odraslih muškaraca.
Ovisničke dijagnoze su više zastupljene kod muškaraca u svim dobnim skupinama, dok je kod žena u svim dobnim skupinama znatno više zastupljena anksiozna i depresivna problematika.
To što je značajno manje žena potražilo pomoć radi konzumacije sredstava ovisnosti može se između ostalog objasniti i stigmom na svim razinama, a ne samo manjom konzumacijom.

Tablica 1 – Distribucija prema spolu, dobi i dijagnostičkim kategorijama u 2022. godini

Dob	**Do 18 god**			**18 – 25**			**26-64**			**Iznad 65**			**Uk.**	**Udio %**
Spol / **Dg.**	**M**	**Ž**	**uk.**	**M**	**Ž**	**uk.**	**M**	**Ž**	**uk.**	**M**	**Ž**	**uk.**		
F00-09	0	0	0	0	0	0	5	5	10	67	152	219	229	6,55
F10-19	29	16	45	78	26	104	441	93	534	5	1	6	689	19,7
F20-29	4	14	18	10	6	16	20	50	70	3	21	24	128	3,66
F30-39	23	94	117	21	49	70	43	111	154	6	34	40	381	10,9
F40-49	19	29	48	149	467	616	201	526	727	16	63	79	1470	42,0
F60-69	1	1	2	17	15	32	20	18	38	2	0	2	74	2,12
Z00-99	32	23	55	59	58	117	47	85	132	1	7	8	312	8,92
ostalo	51	30	81	42	28	70	31	30	61	0	2	2	214	6,12
Uk.	159	207	**366**	376	**649**	**1025**	808	918	**1726**	100	**280**	**380**	**3497**	100
Udio	10,47%			29,31%			49,36%			10,87%			100%	

Demencija u Alzheimerovoj bolesti; Vaskularna demencija; Demencija u drugim bolestima; Poremećaji ličnosti zbog bolesti, Organski mentalni poremećaji (F00 – F09), Mentalni poremećaji/poremećaji ponašanja uzrokovani upotrebom psihoaktivnih supstanci (F10 – F19), Shizofrenija, poremećaji slični shizofreniji i sumanuta stanja (F20 – F29), Poremećaji raspoloženja (F30 – F39), Neurotski poremećaji / poremećaji povezani sa stresom (F40 – F49), Biheviоralni sindromi (F50-F59), Poremećaji ličnosti (F60 – F69), Poremećaji ponašanja i/ili emocija u dječjoj dobi i adolescenciji (F90 – F99), Čimbenici koji utječu na stanje zdravlja i kontakt sa zdravstvenom službom (Z00 – Z99) (MKB 10 Klasifikacija).

Promatrajući dobnu skupinu mladih do 25. godina, sa visokim udjelom od 39,78% od ukupnog broja, vidi se kako je problematika anksioznih poremećaja i stresa više zastupljena kod djevojaka nego mladića u dobnoj kategoriji 18-25. godina, dok djevojčice do 18 god imaju značajno više depresije od dječaka.
Uočava se kako je dobna skupina odraslih od 26-64 godina najviše zastupljena (49,36 %), od čega dominiraju anksiozni i stresni poremećaji kod žena i problematika ovisnosti kod muškaraca, također i u starijoj dobnoj skupini se vidi značajno veći broj žena u tretmanu uglavnom zbog psihoorganskih smetnji.

Analizirajući kretanje petogodišnjeg trenda ukupnog broj osoba u tretmanu prema najčešćoj vrsti mentalnih poremećaja uočava se kontinuirani porast osobito anksioznih, ali i depresivnih poremećaja, osobito u pandemijskoj 2022.godini (Grafikon 4).

Grafikon 4 . *Ukupni broj osoba prema vrsti dijagnoze u periodu od 2018. – 2022. godine*

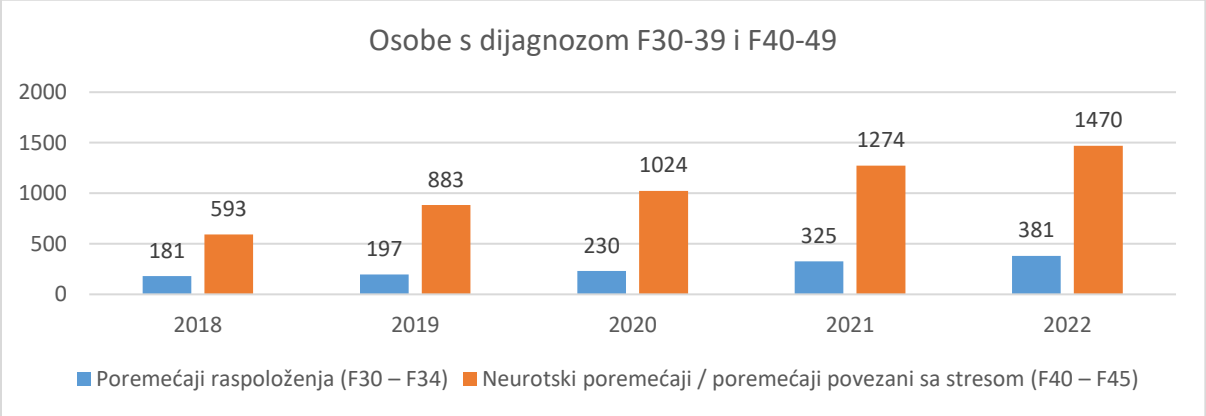

Detaljnija analiza osoba u tretmanu prema dobnim skupinama i spolu (Tablica 2), pokazuje kako je ukupno veći broj žena u tretmanu u gotovo svim dobnim kategorijama, osim u dobi od 40-50 god gdje je veći broj muškaraca te dobi u tretmanu uglavnom zbog problematike ovisnosti.

Također se može uočiti veći porast zahtjeva za tremanom u 2022. g. odnosu na 2021. g. u mlađim dobnim skupinama, osobito u skupini djevojaka od 21-25. g. koja je najviše zastupljena u ukupnom broju svih dobnih kategorija. U toj dobnoj skupini uočava se i blaži porast mladića u tretmanu što može govoriti o većim potrebama mladih ljudi, ali moguće i o nekim novim trendovima (veća osviještenost, manja stigma).

Tablica 2 – Usporedba osoba u tretmanu prema dobi i spolu za 2021. i 2022. godinu

Dob	**2022.**			**2021.**		
	M	**Ž**	**Ukupno**	**M**	**Ž**	**Ukupno**
do 13	15	21	36	20	23	43
14 - 17	144	186	330	155	160	315
18 - 20	134	214	348	151	191	342
21 - 25	242↑	**435**↑	677	189	324	513
26 - 30	128	216	344	149	195	344
31 - 40	239	250	489	261	254	515
41 - 50	318	242	560	303	245	548
51 - 64	123	210	333	124	225	349
od 65	100	280	380	111	297	408
Ukupno	1443	↑2054	3497	1463	1914	3377

Obzirom na izražen porast mladih osoba u tretmanu i visoku zastupljenost, osobito djevojaka, analizirani su se podaci u dobnoj skupini mladih od 18-25 godina prema vrsti poremećaja i uspoređeni su sa skupinom maloljetnika do 18. godina. U Grafikonu 5 se vidi, u petogodišnjem razdoblju od 2018.g. do 2022. g., izrazit porast anksioznih i stresom uzrokovanih poremećaja u dobnoj skupini od 18 do 25 godina osobito u pandemijskoj 2022. g., dok je porast depresivnih smetnji vidljivo izražen u dobnoj skupini maloljetnika do 18. godina osobito u periodu pandemije tijekom 2021.g. i 2022.g. (Grafikon 6).

Grafikon 5 – Prikaz petogodišnjeg trenda kod mladih osoba od 18 do 25 godina prema dijagnozom anksioznih I depresivnih poremećaja (F30-39 i F40-F49)

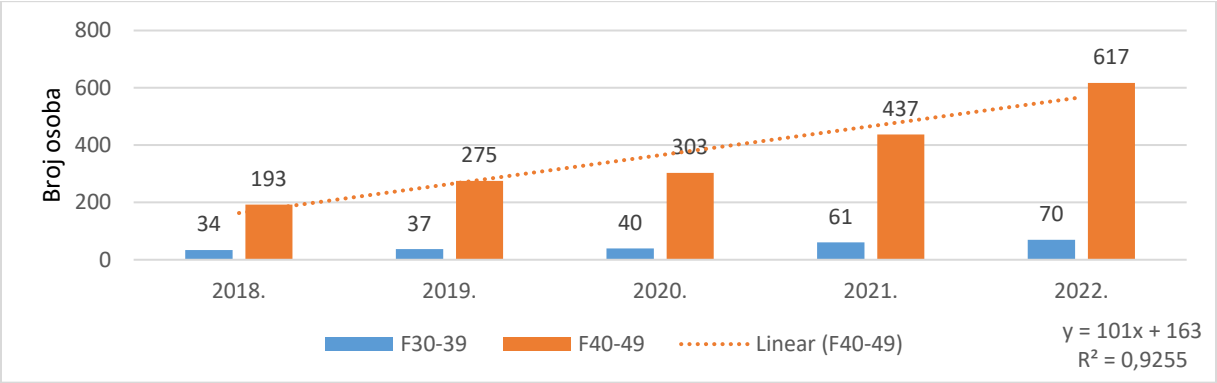

Jednadžba linearnog trend modela je y = bx + a; x = 0 u ishodišnoj 2018.godini;), Poremećaji raspoloženja (F30 – F39), Neurotski poremećaji / poremećaji povezani sa stresom (F40 – F49), MKB 10

Podaci iz Grafikona 6 mogu, između ostalog govoriti o slabijoj otpornosti tj. vulnerabilnosti maloljetnih osoba i predstavljaju indikatore povećanih potreba za ranijom detekcijom kao i raznim oblicima pojačanih intervencija u području pevencije i tretmana. Uočava se također kako ukupan broj maloljetnika je značajno manji u odnosu na punoljetne mlade osobe, koje uglavnom dolaze samoinicijativno, dok maloljetnici dolaze u pratnji roditelja.

Grafikon 6 – Prikaz petogodišnjeg trenda kod maloljetnika do 18 godina s dijagnozom anksioznih i depresivnih poremećaja (F30-39 i F40-F49)

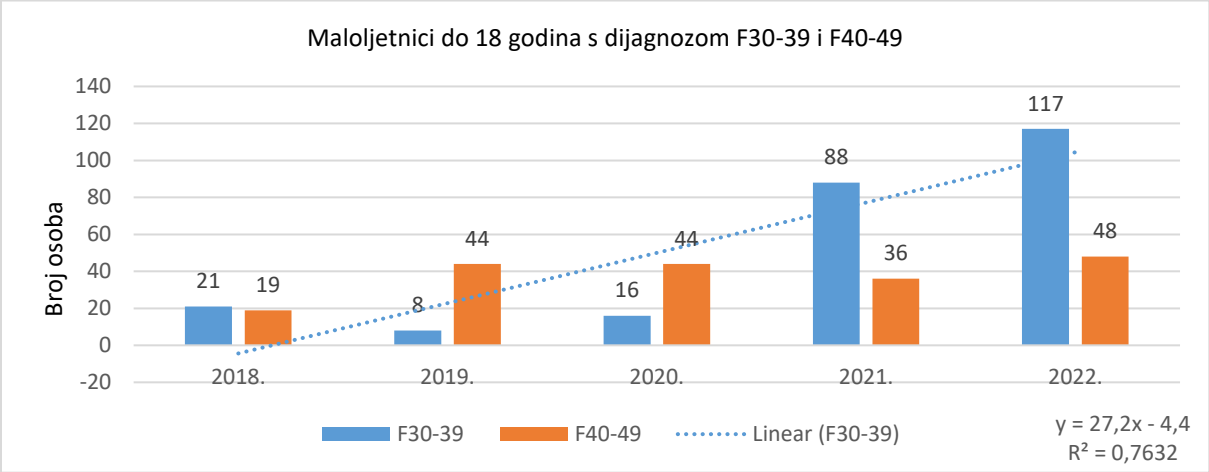

Jednadžba linearnog trend modela je y = bx + a; x = 0 u ishodišnoj 2018.godini;

Aktivnosti na društvenim mrežama Službe imaju svrhu podići razinu znanja i omogućiti korisnicima veću dostupnost relevantnih informacija o zaštiti mentalnog zdravlja i rizicima uporabe sredstava ovisnosti s ciljem odgode započinjanja ili smanjenja korištenja. Obzirom da su društvene mreže postale mjesto za komunikaciju i traženje socijalne podrške, intervencije su usmjerene općoj populaciji ali i osobama u riziku sa ciljem psihoedukacije, otklanjanja stigme i motivacije za ulazak u tretman.

Broj pratitelja na društvenim mrežama Službe kontinuirano raste kroz protekle godine što govori o pojačanom interesu i korisnosti programa. Analizom pregleda objava u 2022. godini, uočilo se kako su, od ukupno 5,7 tis. pratitelja Facebook profila „Mentalisti“ većina žene (88.1%) u dobnoj skupini

od 35 do 44 godine, a Instagram profila „Mentalisti“ od ukupno 2,7 tis. pratitelja također većina žene (88.9%) u dobi 25 do 34 godine. Navedeni podaci govore o tome kako različite dobne skupine koriste različite mreže i kako su žene općenito više zainteresirane za teme iz mentalnog zdravlja nego muškarci što potvrđuje podatke iz literature. Najviše interesa na Facebook profilu žene su pokazale za teme anksioznosti i depresije, dok su na Instagram profilu „Mentalisti“ najviše reagirale na promociju metalnog zdravlja kod žena i sadržaje povezane sa kognitivnim temama.

ZAKLJUČAK

Kod izrade i provedbe preventivnih programa, potrebno je voditi računa o specifičnim potrebama dobnih skupina kao i razlikama među spolovima. U području očuvanja i unapređenja mentalnog zdravlja intervencije treba usmjeriti promoviranju zaštitnih faktora (uključujući individualne socijalne i emocionalne vještine, pozitivne društvene interakcije), smanjenju rizika, te jačanju otpornosti, pogotovo kod vulnerabilne populacije (kao npr. rano djetinjstvo i adolescencija, trudnoća…).

Zbog izraženog porasta mladih u tretmanu, osobito djevojaka od 18-25.g. zbog anksioznih/stresnih poremećaja i depresije kod djevojčica (do 18.g.) u pandemijskim godinama, javlja se potreba pojačanog probira i u nižim dobnim skupinama tj. što ranijeg prepoznavanja poremećaja, prevencije depresije kao i što ranijih intervencija je moguće provoditi na razini školske i obiteljske medicine. Trening vještina, intervencije socijalnog i emocionalnog učenja u predškolskoj dobi i u školi se mogu provoditi i u obrazovnom sustavu kroz redovne školske preventivne programe (ŠPP) kao i prevencija ovisnosti i vršnjačkog nasilja. Kratke intervencije podrške roditeljstvu i programi prevencije obiteljskog nasilja (psihoedukacija, savjetovanje) se mogu provoditi i na razini primarne zdravstvene zaštite (PZZ) uz kontinuiranu edukaciju i programe podrške zdravstvenim djelatnicima.

Kod radno aktivne populacije (25 – 65 g.) moguće je unaprijediti mentalno zdravlje kroz programe prevencija stresa i *burnout-a* vezano uz posao, kao i trening vještina upravljanja stresom. Od posebne važnosti je briga za reproduktivno mentalno zdravlje kroz aktivan pristup u prepoznavanju, razumijevanju i tretmanu različitih emocionalnih i psiholoških izazova tijekom trudnoće, priprema za porod i postporođajnih potreba te ostalih ginekoloških pitanja, od područja neplodnosti i menopauze. Savjetovanje i poticanje trudnica za brigu o mentalnom zdravlju, te žena o psihološkim aspektima ginekoloških teškoća i po potrebi njihovih partnera, budućih i mladih roditelja u skladu sa njihovim potrebama može se provoditi na razini PZZ u ginekologiji i suradnji sa patronažom kroz učinkovite psihosocijalne intervencije te programe edukacije i jačanje kompetencija zdravstvenih djelatnika.

Zaštita mentalnog zdravlja osoba starije životne dobi (preko 65 god.) može se unaprijediti kroz redovite programe rane detekcije demencija, programe podrške formalnim i neformalnim njegovateljima i formiranjem mobilnih timova.

Obzirom na značajno manji broj žena u liječenju zbog problematike ovisnosti, u odnosu na muškarce, potrebno je unaprijediti specifična znanja i kompetencije iz područja ovisnosti te provoditi kontinuiranu edukaciju zdravstvenih djelatnika i stručnih suradnika u sustavu socijalne skrbi za pružanje pomoći u sigurnom okruženju i bez stigmatizacije.

Također je potrebno provoditi istraživanja koja se bave specifičnim rodnim pitanjima u okviru područja mentalnog zdravlja i ovisnosti, a posebno je važno razvijati infrastrukturu za standardizirano prikupljanje i razmjenu relevantnih podataka i informacija, te provoditi redovite evaluacije programa.

LITERATURA

Campion, J., Javed, A., Lund, C., et al. Public mental health: required actions to address implementation failure in the context of COVID-19. *Lancet Psychiatry*. 2022;9(2):169-182. doi:10.1016/S2215-0366(21)00199-1

Centers for Disease Control and Prevention. Mental health https://www.cdc.gov/mental health/data_publications/index.html./07.01.2025.

Coates, A. O., Schaefer, C. A., & Alexander, J. L. (2004). Detection of postpartum depression and anxiety in a large health plan. *The Journal of Behavioral Health Services & Research, 31*, 117-133. https://doi.org/10.1007/BF02287376 / 21.12.2024.

COVID-19 Mental Disorders Collaborators. Santomauro DF at all. Global prevalence and burden of depressive and anxiety disorders in 204 countries and territories in 2020 due to the COVID-19 pandemic, The Lancet, 2021, Volume 398, Issue 10312, Pages 1700-1712, ISSN 0140-6736, https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)02143-7 /22.12.2024.

EMCDDA (2022). European Drug Report, Trends and Developments (2022). European monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Lisbon. Portugal. Publication office of European Union.

EMCDDA (2023). Wastewater samles over 100 European cities reveal latest drug-tacking trends https://www.emcdda.europa.eu/news/2023/2/wastewater-samples-over-100-european-cities-reveal-latest-drug-taking-trends_en /17.01.2025.

EMCDDA (2022). Women and drugs: health and social responses (2022). European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, https://www.emcdda.europa.eu/publications/mini-guides/women-and-drugs-health-.and -social-responeses_en/22 /02.02.2025.

Fawcett, EJ., Power, H., Fawcett, JM. Women Are at Greater Risk of OCD Than Men: A Meta-Analytic Review of OCD Prevalence Worldwide. J Clin Psychiatry. 2020;81(4):19r13085. Published 2020 Jun 23. doi:10.4088/JCP.19r13085

Fredrikson,M., Annas, P., Fischer, H., Wik, G., Gender and age differences in the prevalence of specific fears and phobias. Behav Res Ther. 1996;34(1):33-39. doi:10.1016/0005-7967(95)00048-3

Hahn-Holbrook, J., Cornwell-Hinrichs, T., & Anaya, I.,(2018). Economic and health predictors of national postpartum depression prevalence: a systematic review, meta-analysis, and meta-regression of 291 studies from 56 countries. *Frontiers in Psychiatry, 8*, 248. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2017.00248 /14.12.2024.

Hrvatski zavod za javno zdravstvo i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (2021). Istraživanje uporabe sredstava ovisnosti u općoj populaciji Republike Hrvatske. Rezultati istraživanja 2019. i analiza trendova uporabe 2011.-2019. Zagreb. /www.pilar.hr/wp-content/uploads/2021/03/Prezentacija2.pdf/ 15.01.2025.

HZJZ. Mentalni poremećaji u Republici Hrvatskoj 2022- https://www.hzjz.hr/sluzba-epidemiologija-prevencija-nezaraznih-bolesti/odjel-za-mentalne-poremecaje/ 22.12.2024.

Jokić-Begić, N., Žigić, L. i Nakić Radoš, S. (2014). Anxiety and anxiety sensitivity as predictors of fear of childbirth: Different patterns for nulliparous and parous women. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology, 35*(1), 22-28. https://doi.org/10.3109/0167482X.2013.866647 /19.12.2024.

Karg, RS., Bose, J., Batts, KR., et al. Past Year Mental Disorders among Adults in the United States: Results from the 2008–2012 Mental Health Surveillance Study. In: CBHSQ Data Review. Rockville (MD): Substance Abuse and Mental Health Services Administration (US); October 2014.1-19.

Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske. Strateški okvir razvoja mentalnog zdravlja do 2030. Zagreb, 2022. https://zdravlje.gov.hr./ 28.12.2024.

MKB 10. Klasifikacija mentalnih poremećaja i ponašanja. Deseta revizija. Medicinska naklada, Zagreb 1999. ISBN 953_176-094-2.

Nakić Radoš, S., Tadinac, M. i Herman, R. (2013). Prevalence of depression during pregnancy and postpartum in a sample of Croatian women. *Klinička psihologija, 6*(1-2), 79-93.

Nakić Radoš, S., Tadinac, M. i Herman, R. (2018). Anxiety during pregnancy and postpartum: Course, predictors, and comorbidity with postpartum depression. *Acta Clinica Croatica, 57*(1), 39-51. https://doi.org/10.20471/acc.2018.57.01.05 /06.01.2025.

Nacionalna strategija djelovanja na području ovisnosti za razdoblje do 2030. godine (Narodne novine, br. 18/23) www.nn.hr/18/2023.

Nastavni zavod za javno zdravstvo „Dr. Andrija Štampar“(2023). Zdravstveno-statistički ljetopis Grada Zagreba za 2022. godinu, Služba za mentalno zdravlje i prevenciju ovisnosti. http://www.stampar.hr./ 15.01.2025.

Pilgrim, David. 'Mind the gender gap: mental health in a post-feminist context', in Dora Kohen (ed.), Oxford Textbook of Women and Mental Health, Oxford Textbooks (Oxford, 2010; online edn, Oxford Academic, 1 July 2011), https://doi.org/10.1093/med/9780199214365.003.0003 / 18.12.2024.

VanderKruik, R., Barreix, M., Chou, D., Allen, T., Say, L. i Cohen, L. S. (2017). The global prevalence of postpartum psychosis: a systematic review. BMC Psychiatry, 17(1), 272. https://doi.org/10.1186/s12888-017-1427-7 /15.12.2024.

Woody, C. A., Ferrari, A. J., Siskind, D. J., Whiteford, H. A., & Harris, M. G. (2017). A systematic review and meta-regression of the prevalence and incidence of perinatal depression. *Journal of Affective Disorders, 219*, 86-92. https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.05.003 / 21.01.2025.

World Health Organization. (2002). Gender and mental health. World Health Organization. https://apps.who.int/iris/handle/10665/68884 / 13.01.2025.

World Health Organization. (2022). World mental health report: transforming mental health for all. World Health Organization. https://apps.who.int/iris/handle/10665/356119 / 14.01.2025.

MENTAL HEALTH CHALLENGES: GENDER-SPECIFIC PERSPECTIVES

Danica Romac, MSc, MD, Specialist in Psychiatry, Subspecialist in Psychotherapy
Department of Mental Health and Addiction Prevention
Teaching Institute of Public Health "Dr. Andrija Štampar," Zagreb, Republic of Croatia

Boris Gracin, MD, Psychiatrist, Subspecialist in Addictology
Department of Mental Health and Addiction Prevention
Teaching Institute of Public Health "Dr. Andrija Štampar," Zagreb, Republic of Croatia

Introduction: *Men and women differ significantly in the perception, clinical presentation, help-seeking behavior, and treatment of mental health issues. Women face higher rates of depression, anxiety, eating disorders, and comorbidities, while men are more prone to substance use, impulse control, and personality disorders. Women predominantly seek help at the primary healthcare level, whereas men are hospitalized more frequently, often due to alcohol-related issues. Gender differences are also evident in the social and behavioral patterns of individuals with substance use disorders.*

Methods*: This study presents the results of an analysis of data on outpatient treatment obtained from an internal database and the standardized TDI 3.0 questionnaire. Trends were analyzed based on the type of disorder, gender, and age group, ranging from younger to older adults, in order to assess the current situation and needs.*

Results: *A five-year trend analysis reveals that more women sought treatment across most age groups, primarily due to mental health issues. During the pandemic, there was a significant increase in the number of women seeking treatment, particularly among young women aged 18–25, due to anxiety/stress disorders, as well as an increase in depression among girls under 18. Older women (65+) sought help nearly three times more often than men of the same age, predominantly for psychorganic disorders. Conversely, a significantly higher proportion of men and a lower number of women were observed in treatment for substance use issues, alongside a decline in the number of men entering treatment compared to the pre-pandemic period, though with slightly better retention rates among women.*

Conclusion: *Mental health preventive programs need address age- and gender-specific characteristics. The rise in young women seeking treatment calls for earlier screening and targeted interventions, especially for depression. Initiatives should also focus on reducing stigma and motivating men with substance use issues to seek help. Strengthening youth prevention programs and fostering intersectoral collaboration are essential for mental health care.*

Keywords: *mental health, addiction, gender differences, outpatient treatment*

Originalni naučni rad
UDK:177.8:364-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125188L

TRAD WIFE“ TREND U PATRIJARHALNOM DRUŠTVU: FEMINISTIČKA ANALIZA NJEGOVOG UTJECAJA NA ŽENSKU AUTONOMIJU U BRAKU

***Dr.sc. Ružica Ljubičić*[85]**
TPO fondacija Sarajevo

***Sažetak**: Ovaj rad analizira feminističke poglede na brak, razmatrajući njegovu ulogu kao potencijalnog instrumenta patrijarhalnog sustava za kontrolu žena i njihovih života, ali i kao moguće područje ostvarenja sreće, neovisnosti i ravnopravnosti. Središnja su pitanja usmjerena na mogućnost usklađivanja bračnih i obiteljskih obaveza s uspješnom karijerom te prilagodbu sve većim zahtjevima kapitalističkog društva, koje ženama često nameće dvostruki teret – plaćenog rada i neplaćene skrbi. Feministički diskurs propituje može li brak, u svojoj tradicionalnoj formi, doista podržavati ravnopravnost između muškaraca i žena ili je i dalje duboko ukorijenjen u obrascima koji ograničavaju žensku autonomiju. Posebna je pažnja posvećena rastućem trendu „traditional wife“ („trad wife“), koji se putem društvenih mreža i blogova promovira kroz idealiziranu sliku žene kao majke, kućanice i supruge posvećene isključivo zadovoljavanju potreba obitelji. Feministička kritika upozorava da taj trend perpetuira patrijarhalne stereotipe, romantizira neravnopravan odnos moći te zanemaruje stvarne probleme s kojima se žene suočavaju, poput ekonomske ovisnosti i obiteljskog nasilja. Takvi narativi često prikrivaju ozbiljne oblike muškog nasilja nad ženama i umanjuju važnost ekonomske i socijalne neovisnosti žena. Feministička teorija zagovara žensku autonomiju i pravo na slobodan izbor – bilo da žene odabiru brak i obitelj ili odluče živjeti izvan tih okvira. Ona inzistira na redefiniranju braka kao ravnopravnog partnerstva utemeljenog na uzajamnom poštovanju, podršci i osobnom razvoju, umjesto na tradicionalnim hijerarhijskim modelima koji reproduciraju patrijarhalne vrijednosti. Feministički diskurs također ukazuje na potrebu za sustavnim promjenama koje bi ženama omogućile istodobno ostvarenje privatne sreće i profesionalnih ambicija. Teorijski dio rada temelji se na analizama feminističkih autorica koje promišljaju ulogu braka unutar patrijarhalnih struktura, dok se analitički dio usredotočuje na prikaz ženskih uloga u sadržajima na društvenim mrežama i popularnim digitalnim narativima koji promoviraju „trad wife“ trend. Cilj je rada ponuditi odgovore na pitanje kako postići ravnotežu između privatnog i poslovnog života te u kojoj su mjeri feministički ideali ostvarivi u suvremenom kontekstu braka.*

***Ključne riječi**: feminističke teorije; brak; stereotipi; uloge žena; trad wife trend.*

UVOD

U 21. stoljeću rasprave o braku i njegovoj društvenoj ulozi postaju sve složenije, osobito u kontekstu napetosti između tradicionalnih patrijarhalnih vrijednosti i feminističkih nastojanja za postizanje ravnopravnosti žena i muškaraca. Konzervativne ideologije sve češće zagovaraju povratak tradicionalnoj podjeli uloga, prema kojoj muškarac zauzima nadređen položaj unutar braka i obitelji, dok se od žene očekuje poslušnost, odanost i prvenstvena usmjerenost na obiteljski život. Nasuprot tomu, feministička teorija upozorava na sustavnu neravnopravnost spolova i sveprisutno nasilje nad ženama, pri čemu su, prema dostupnim statistikama, žene najčešće žrtve obiteljskog i intimnog partnerskog nasilja. Takve ideološke razlike osobito dolaze do izražaja u popularizaciji fenomena trad

[85] Dr. sc. Ružica Ljubičić doktorica je informacijskih i komunikacijskih znanosti te autorica brojnih tekstova objavljenih u okviru TPO fondacije. Kontakt: ruza.ljub@gmail.com.

wife na društvenim mrežama, gdje se promovira idealizirana slika žene kao pokorne, ali i sretne supruge, majke i kućanice. Navedeni narativi otvaraju niz važnih pitanja: je li brak i dalje instrument patrijarhalnog sustava za kontrolu žena ili može predstavljati prostor ostvarenja sreće, autonomije i ravnopravnosti? Je li ženama u suvremenom društvu moguće uskladiti obiteljske obveze s profesionalnim ambicijama? Kako feminističke teorije interpretiraju mogućnosti usklađivanja privatne sreće i poslovnog samoostvarenja? Pritom je ključno analizirati i ulogu društvenih mreža u oblikovanju percepcije trad wife ideala te načine na koje taj trend reafirmira patrijarhalne društvene obrasce i uloge. Postavlja se i pitanje može li popularizacija toga fenomena utjecati na percepcije djevojčica i mladih žena o braku, karijeri i životnim izborima te u kojoj mjeri feministička teorija promatra brak kao sredstvo kontrole nad ženskom seksualnošću, ekonomskom neovisnošću i društvenim položajem. Kako bi se odgovorilo na navedena pitanja, u radu se kombinira teorijska analiza feminističkih pristupa braku i ulozi žena s analizom sadržaja digitalnih platformi koje promoviraju trad wife trend. U metodološkom dijelu primjenjuje se intersekcionalna feministička analiza s naglaskom na dva aspekta: (1) analizu najčešće korištenih oznaka (hashtagova) na profilima trideset najutjecajnijih trad wife influencerica te (2) analizu semantičkog značenja fotografija, videozapisa i opisa objava. Cilj je istražiti na koji način digitalni mediji oblikuju suvremene predodžbe o ženstvenosti te koje posljedice takvi prikazi imaju na društvene norme, očekivanja i položaj žena u kontekstu braka.

TEORIJSKI OKVIR

Značenje i uloga braka u društvu

Brak je institucija koja se kroz povijest i u različitim kulturama definira na različite načine, a njegove definicije i uloge variraju ovisno o društvenim, religijskim, zakonskim i kulturnim normama. Prema Elizabeth Brake, američkoj filozofkinji i profesorici filozofije na Rice University, brak se najčešće opisuje kao životna zajednica žene i muškarca, regulirana pravnim normama, koja ima višedimenzionalnu ulogu (Brake, 2009). Psihologinja Pavla Brajša (2009) definira brak kao specifičan, dugotrajan i intiman odnos dvoje odraslih ljudi različita spola koji se razvija unutar obitelji, spajajući svjesnu i nesvjesnu dimenziju te vanjski privid s unutarnjim realitetom. S druge strane, autorica Jeličić (2014) brak promatra kao oblik zajedničkog života koji je pod utjecajem vanjskih faktora poput običaja, tradicije i društvenih strujanja, a istovremeno ga smatra neraskidivom i sakramentalnom zajednicom muškarca i žene. Obje definicije ističu brak kao odnos temeljen na ljubavi, povjerenju i međusobnoj povezanosti partnera. Osim što je društveni odnos između osoba različitih spolova, brak je povezan s vjerom, tradicijom, društvenom odgovornošću, zakonodavstvom i reprodukcijom. Ovaj kompleksni fenomen obuhvaća elemente psihologije, sociologije, teologije i komunikacije, zbog čega zahtijeva temeljitu analizu. Posebno je važno razmotriti ulogu muškarca i žene unutar bračne zajednice, jer njihove društvene, ekonomske i kulturne uloge oblikuju dinamiku same institucije braka.

Povijesno gledano, brak se najčešće definira kao društveni odnos između žene i muškarca, reguliran pravnim normama. On je temelj obitelji i funkcionalni okvir za reprodukciju, omogućujući stvaranje novih članova društva. Brak, dakle, igra ključnu ulogu u društvenoj stabilnosti i kontinuitetu. Ovisno o broju partnera, brak se može klasificirati kao monogaman ili poligaman. Monogamija podrazumijeva bračnu zajednicu između jedne žene i jednoga muškarca, dok poligamija uključuje brak u kojem jedan partner ima više partnera suprotnog spola – bilo da se radi o poliginiji (jedan muškarac i više žena) ili poliandriji (jedna žena i više muškaraca) (Mihalović, 2019). Poligamija je bila dopuštena u mnogim preindustrijskim društvima, a u nekima je bila poželjni oblik braka. Međutim, većina brakova u takvim društvima bila je monogamna. Razlozi za postojanje poligamije variraju od društva do društva i mogu biti ekonomski, demografski, politički i drugi. Poliandrija je mnogo rjeđa i pojavljuje se u određenim dijelovima svijeta, poput Polinezije, Nepala, Tibeta, Indije i među Eskimima (Brake, 2009). Kada govorimo o braku, važno je napomenuti da se on može definirati kao legalni ugovor, religiozni obred ili društvena praksa. Bračne prakse kroz povijest imale su različite oblike, a u određenim povijesnim razdobljima poligamija je bila općeprihvaćen oblik braka. Neka društva tolerirala su seksualne odnose izvan braka, dok su druga priznavala i priznaju istospolne brakove. U zapadnoj kulturi idealan oblik braka bio je tradicionalni heteroseksualni monogamni brak, koji je i danas najčešće prihvaćen u društvu (Mihalović, 2019).

Važno je propitivati motive zbog kojih žene ulaze u bračnu zajednicu, osobito pitanje ulaze li u brak zbog idealizirane slike koju društvo propagira, prema kojoj žena nije dovoljno vrijedna ako se ne ostvari u najvažnijim životnim ulogama: supruge i majke. S druge strane, može li motivacija za brak biti sigurnost koju žena očekuje u pogledu egzistencije, osobito ako je podložna vjerovanjima da muškarac treba uzdržavati nju i obitelj? Također, postavlja se pitanje hoće li se žena, pristajući na brak, morati odreći svog identiteta i što će se dogoditi ako postane žrtva nasilja ili preljuba? Nažalost, u tim privatnim ulogama društvo oblikuje i stvara slike onoga što žena treba biti i što se od nje očekuje. Ako žena ne ispuni te uloge, često će biti osuđena. Obitelj je bila mnogo više formalno strukturirana organizacija nego zajednica utemeljena na sentimentalnim vezama, u kojoj je najformalniji odnos bio onaj između oca i sina (Golubović, 1981). Također, društvo je prihvaćalo dvostruki moral u bračnim odnosima, prema kojem je preljub žene bio strogo osuđivan, dok je, s druge strane, institucija prostitucije bila dopuštena.

Pregled feminističkih stajališta o braku

Zahvaljujući feminističkim pokretima, žene su nakon duge borbe stekle prava na rad, obrazovanje i političku participaciju. Ove promjene dovele su do emancipacije žena koje su počele tražiti samoostvarenje izvan braka. Stoga se postavlja pitanje kako feminističke teoretičarke percipiraju brak i u kojoj mjeri žene unutar te zajednice mogu biti ravnopravne. Simone de Beauvoir, francuska filozofkinja i feministička teoretičarka, u svom djelu *Drugi spol* (De Beauvoir, 2016) detaljno analizira ulogu žene u braku. Ona tvrdi da brak ženi nameće institucionalni okvir unutar kojeg se potvrđuje njezina validacija. Prema njezinu mišljenju, brak je ženama potreban kako bi opravdale svoju egzistenciju. De Beauvoir naglašava da brak postavlja ženu u opoziciju prema muškarcu: dok je muž samostalan, žena se mora definirati kroz brak. Muškarac je neovisan i ne ovisi o bračnom statusu, dok žena treba brak da bi ispunila društvene norme koje je definiraju isključivo kao majku i suprugu[86] (De Beauvoir, 2016, 439). Mnoge feministkinje brak vide kao institucionalizirani oblik heteroseksualnosti koji ne samo da oblikuje obitelj, već perpetuira hijerarhiju moći unutar kućanstva (Richardson, 1996). Prema zakonu, brak je definiran kao zajednica žene i muškarca. Politička teoretičarka i feministička filozofkinja Carole Pateman u knjizi *Spolni ugovor* (1988) istražuje teorije društvenog ugovora, ističući da postoji dublji, spolni ugovor koji oblikuje društvene odnose. Pateman tvrdi da političko pravo nije neutralno, već reflektira patrijarhalne norme koje isključuju žene iz ugovornog subjektiviteta. Prema Pateman, brak je temelj društvene moći, a povijest patrijarhalnog sustava počiva na bračnim normama koje daju muškarcima pravo nad ženama i djecom (Pateman, 2000). Feministička analiza braka također uključuje kritiku monogamije (Rosa, 1994), maskuliniteta, ekonomske koristi muškaraca od ženskog rada (Bunch, 1987) i kontrole seksualnosti i reprodukcije (Jaggar, 1994). Brak se tako shvaća kao okvir u kojem muž formalno drži autoritet, dok žena preuzima odgovornost za kućanske poslove i skrb o djeci.

Christine Dryden, feministička teoretičarka i istraživačica koja se bavi temama povezanim s obitelji, brakom i psihološkim aspektima uloga žena unutar tih institucija, ističe kako su feminističke kritike braka, iako prisutne, ponekad zanemarivale psihološke aspekte ove institucije. Dryden (1999) ukazuje na to da brak često izaziva depresiju među ženama zbog njihove izolacije i podređenosti u kućanstvu (Friedan, 1963), te da nepravedna podjela rada održava ekonomsku nejednakost, čime se produbljuje ovisnost žene o mužu (Delphy i Leonard, 1992). Karen R. Blaisure, u disertaciji *Feminists and*

[86] Njena analiza često uključuje književne prikaze žene kroz primjere autora poput D. H. Lawrencea, Bretona i Stendhala. De Beauvoir tvrdi da je brak ženi često nametnut kao institucija koja potvrđuje njezinu društvenu vrijednost, čime žena opravdava svoje postojanje kroz uloge majke i supruge. Naglašava da su mnoga ženska iskustva, poput inicijacije u prvoj bračnoj noći, preseljenja žene iz obiteljske kuće u muževu te pokušaja uspostavljanja kontrole nad kućanstvom, često podcijenjena ili ignorirana. Razmatra i materinstvo kao iskustvo koje uključuje tjelesno iscrpljivanje, ali i emocionalne i psihološke aspekte. Dojenje postaje simbol ženinog tjelesnog iskorištavanja u skladu s obiteljskim i društvenim normama. Jedan od ključnih elemenata u de Beauvoirinu prikazu braka jest naglasak na komunikacijskim problemima, osobito kada muž zanemari ženske intimne osjećaje, a njezine dužnosti smatra automatski zadovoljenima. Žene često bivaju zanemarene u braku jer su njihove emocije i želje podređene potrebama muža, što stvara neravnotežu i duboku patrijarhalnu dinamiku (vidi više u poglavlju „Udana žena“, „Majka“ od 439. do 566. stranice).

Marriage: A Qualitative Analysis, istražuje kako feminizam utječe na brak. Njezina istraživanja pokazuju da feminizam pomaže parovima u izgradnji ravnoteže u odnosima, gdje su žene osnažene da zahtijevaju poštovanje, a muškarci da preuzmu odgovornost za obiteljske, ali i kućanske obaveze. Iako se parovi suočavaju s izazovima, uspijevaju ostvariti ravnotežu i podršku u braku kroz učinkovitu komunikaciju. U današnjem društvu ponovo se pojavljuju narativi koji pozivaju žene da se vrate tradicionalnim ulogama majki i supruga, tvrdeći da je emancipacija žena negativno utjecala na obiteljske vrijednosti. Međutim, postavlja se pitanje: što znači „povratak tradiciji"?

Pitanja tradicije, patrijarhata i kapitalizma

Brak i obitelj često se percipiraju kao temelji društvene stabilnosti, oblikovani religijskim i kulturnim normama. Tradicionalna patrijarhalna obitelj smatrala je ženu odgovornom za odgoj djece, dok je muškarac bio nositelj materijalne egzistencije (Papić, Sklevicky, 2003). Sociolog Stanislav Feldman ističe da je društveni odnos prema ženama bio duboko ukorijenjen u njihovoj reproduktivnoj ulozi, dok je ljubav smatrana sekundarnim čimbenikom u braku, koji je bio društvena obveza (Feldman, 2000: 142). Unatoč modernizaciji, patrijarhalni modeli obitelji i dalje opstaju. Prema sociologinji Christine Thomas, kapitalizam nije ukinuo, već preradio tradicionalni obiteljski model, koristeći ga za reprodukciju radne snage po nižim troškovima, čime stabilizira ekonomske i društvene strukture (Thomas, 2010). Ovaj fenomen potiče kritičku analizu uloge žene u obitelji, gdje je ženski rad često podcijenjen. Friedrich Engels obitelj analizira kroz prizmu povijesnog materijalizma, smatrajući je ključnim čimbenikom u procesu reprodukcije ljudskog života (Engels, 1973: 9). Za njega obitelj nije samo institucija društvene kontrole, nego i oblik ekonomskog sustava koji omogućava širenje kapitalističke proizvodnje, naglašavajući njezinu ulogu u održavanju društvenih navika i normi.

Suvremene teorije, poput onih profesora sociologije i komunikacija Manuela Castellsa, ukazuju na duboke promjene u obiteljskim strukturama pod utjecajem novih ekonomskih i kulturnih uvjeta. Castells u knjizi *Moć identiteta* (2002) identificira ključne čimbenike koji destabiliziraju patrijarhalnu obitelj: porast razvoda, izvanbračne zajednice i odgodu braka. Također naglašava demografske promjene, poput starenja populacije, koje podržavaju širenje različitih obiteljskih modela (Castells, 2002: 144–145). Castells ukazuje na rastuću autonomiju žena, koja se očituje u njihovim pravima na kontrolu nad vlastitim tijelom i odlukama. Pravo na umjetnu oplodnju, posvajanje djece i odlučivanje o reproduktivnim pravima smanjuju društvene pritiske na žene da ostanu unutar tradicionalnog braka. Unatoč tim promjenama, kapitalizam još uvijek oblikuje društvene vrijednosti prema načelima individualizma, čime se umanjuje važnost kolektivnih vrijednosti koje su ranije bile temelj tradicionalnih obiteljskih struktura.

METODOLOŠKI OKVIR: ANALIZA MODELA TRADICIONALNE UDANE ŽENE U DIGITALNOM PROSTORU

Portret tradicionalne žene simbolički je prikaz društveno oblikovanih očekivanja prema ženama unutar specifičnog kulturnog okvira, temeljenog na povijesno ukorijenjenim tradicijama. Posebno je indikativno to što se ovaj pokret ne naziva *traditional girl* (tradicionalna djevojka) niti *traditional woman* (tradicionalna žena), već upravo *traditional wife* (tradicionalna supruga/udana žena). Sama terminologija jasno otkriva temeljnu ideološku matricu pokreta – ženina vrijednost ne proizlazi iz njezina karaktera, sposobnosti, obrazovanja ili osobnih postignuća, već isključivo iz njezina bračnog statusa. Biti supruga nije ovdje stvar osobnog izbora ili intimne emocionalne povezanosti, već čin dobivanja potvrde ili „certifikata moralne obveze" od društvene zajednice (Carter, 2017). Brak se pretvara u statusni simbol, a suprug u ključni izvor identiteta i smisla ženina postojanja. On postaje krajnji autoritet čija prisutnost definira ženu – bez njega, ona je nepotpuna, dezorijentirana, „izgubljena". Time se jasno promovira tradicionalni patrijarhalni narativ u kojem žena nema inherentnu vrijednost, već je ta vrijednost uvjetovana njezinom ulogom u službi muža i obitelji.

Tradicija se definira kao skup naslijeđenih običaja, normi, vrijednosti i obrazaca ponašanja koji oblikuju kolektivnu svijest te snažno utječu na privatne i društvene sfere života (Shils, 1982). Tradicionalni obrasci ponašanja često su rodno diferencirani: žene se prikazuju kao nježne, emocionalno osjetljive i podložne, dok se od muškaraca očekuje snaga, racionalnost i odlučnost

(Spahić, Šiljag, 2019). U tom kontekstu tradicija se nerijetko koristi kao legitimirajući okvir za norme i prakse koje podupiru patrijarhalne strukture i društvenu neravnopravnost (Parsamija, 2005). Pozivanje na „poštovanje tradicije“ često se instrumentalizira, osobito u odnosu prema ženama, jer se odbacivanje tradicionalnog kodeksa ponašanja interpretira kao nepoštivanje kulturnog identiteta ili vrijeđanje naslijeđa predaka. Nasuprot tomu, modernizam kao kulturni i epistemološki pokret dovodi u pitanje tradicionalne vrijednosti i ideologije, otvarajući prostor za preispitivanje uloga muškaraca i žena te promicanje ravnopravnosti.

Fenomen „tradwife“ označava ženu koja putem društvenih mreža promiče tradicionalne ženske uloge i obiteljske norme. Kroz stilizirane objave koje prikazuju tradicionalnu obiteljsku dinamiku, takve žene promoviraju konzervativne vrijednosti, pozivajući na povratak idealima iz 1950-ih, uključujući podložnost muškarcu, odbacivanje profesionalne karijere, naglasak na majčinstvo i obiteljsku odgovornost (Lang, 2022; Proctor, 2023). Pripadnice „tradwife“ pokreta često su politički desno orijentirane i koriste društvene mreže kao platformu za komercijalizaciju heteronormativnih prikaza ženstvenosti, spajajući ideološke poruke s vizualnom estetikom. Povratak žena tradicionalnim ulogama, unatoč višestrukim valovima feminizma, moguće je analizirati kroz društvene, kulturne i psihološke okvire. Reafirmacija tradicionalnih uloga među određenim skupinama žena može se interpretirati kao odgovor na kumulativne zahtjeve neoliberalne paradigme samopotvrđivanja, neprekidne produktivnosti i profesionalne kompetitivnosti. U tom okviru, tradicionalne vrijednosti bivaju percipirane kao izvor emocionalne stabilnosti, predvidivosti i egzistencijalne sigurnosti (Simpson, 2024). Unatoč afirmaciji ravnopravnosti, dio ženskog subjektiviteta ostaje u napetosti prema idealima suvremenog feminizma, osobito kada on implicira simultanu realizaciju na profesionalnom, obiteljskom i individualnom planu. Povratak tzv. „esencijalnoj ženskoj energiji“ može se tako shvatiti kao oblik afektivnog otpora modernim društvenim imperativima, pri čemu se tradicionalna ženska uloga reinterpretira kao izvor unutarnje snage, sklada i identitetske stabilnosti. Ta nostalgija proizlazi iz duboko ukorijenjene potrebe za emocionalnom sigurnošću i stabilnošću, koje ženama u nestabilnom i nepredvidivom društvenom okruženju pružaju osjećaj sigurnosti i čvrstog uporišta.

U ovom radu korištena je semantička, intersekcionalna i komparativna analiza sadržaja, s posebnim fokusom na vizualne i tekstualne reprezentacije koje reproduiraju tradicionalne ženske uloge unutar digitalnog prostora. Istraživanje se primarno temelji na analizi sadržaja objavljenog na platformi Instagram, s naglaskom na upotrebu specifičnih hashtagova, vizualnih prikaza (fotografija i videozapisa) te narativa koji posreduju utjecajne korisnice (influencerice) iz tzv. „tradwife“ zajednice. Osim pojedinačnih objava, detaljno su analizirani blogovi povezani s tom zajednicom, kao i problematični, mizogini natpisi koji prate vizualne sadržaje, često u svrhu normalizacije i romantizacije patrijarhalnih vrijednosti. Primarni cilj ovog istraživanja jest analizirati načine na koje se putem Instagrama reprodukuju i promoviraju tradicionalne ženske uloge i patrijarhalne vrijednosti kroz sadržaje koje objavljuju influencerice iz tzv. tradwife zajednice, uz poseban naglasak na semantičku, intersekcionalnu i vizualnu analizu hashtagova, opisa objava, fotografija i videozapisa.

Analiza je obuhvatila profile sljedećih influencerica: Hannah Neeleman (@ballerinafarm), Nara Smith (@naraaziza), Jane Williamson (@jane), Rebecca Jackson (@jacksonsandjesus), Emily (@maverickmother), Cecily Bauchmann (@cecilybauchmann), Alexia Delarosa (@lex.delarosa), Thuy Improta (@ministry_from_home), Brittany Bacharach (@stayathomeactivitymom), Janie Ippolito (@janieippolito), Brandi Rondinelli (@motherhenshomestead), Danielle Schaffer (@citygirlgonemom), Eryn Carroll (@thenaturalmindedmomma), Laura Ann (@all.thats.pretty), Jasmine Darke (@jasminedinis), Sarah (@sarah_wildmothering), Nerkesha Rogers (@82pondview), Ekaterina Andersen (@ekaterinaandersen), Estee Williams (@esteecwilliams), Corinne Burghardt (@slayathomemother), Gwen Swinarton (@gwenthemilkmaid), Kelly Havens Stickle (@kellyhavensohio), Bernadine Bluntly (@bernadinebluntly), Cynthia Loewen

(@_cynthialoewenseguin), Jenn (@thestylishhousewife), Summer Goh (@ahappymum) i Hannah Lee (@survivalofthesahm).

Poseban naglasak stavljen je na lingvističku strukturu opisa objava i simboličke elemente koji kroz vizualni diskurs reproduciraju društveno poželjne norme ženstvenosti i patrijarhalne hijerarhije. Takvi narativi često izbjegavaju izravnu politizaciju, ali se implicitno postavljaju u opoziciju prema suvremenim feminističkim težnjama za ravnopravnošću i autonomijom. Kvalitativna analiza sadržaja identificirala je najčešće korištene hashtagove, poput #tradwife, #homemaker, #biblicalwomanhood, #stayathomemom, #femininewomanhood, #faithfamilytradition, koji ne služe isključivo kao oznake sadržaja, već i kao simbolički instrumenti kroz koje se afirmiraju specifične društvene vrijednosti i životni stilovi koji se usmjeravaju na povratak tradicionalnim normama i obiteljskim strukturama. Ovaj fenomen uklapa se u širi koncept digitalnog konzervativizma, koji koristi nove medijske platforme za reafirmaciju patrijarhalnih vrijednosti, često ulazeći u polemičan dijalog s feminističkim diskursima i liberalno-demokratskim normama. Promocija „idealne žene“ kao poslušne, nježne, pobožne supruge i majke postavlja sofisticirani oblik digitalne internalizirane mizoginije, oslanjajući se na emocije, estetiku i zajednicu kako bi učvrstila stereotipe o ženama u suvremenom društvenom kontekstu. Također se razmatra u kojoj mjeri sadržaji koje objavljuju ove influencerice pridonose normalizaciji i romantizaciji patrijarhalnih obrazaca ponašanja u suvremenom digitalnom prostoru, te kako se estetizirani prikazi ženstvenosti, majčinstva i braka na njihovim profilima odnose prema ključnim pitanjima poput obiteljskog nasilja i reproduktivne podčinjenosti žene. Na kraju, istražuju se ideološki i društveni ciljevi koji se postižu viralnošću ovakvih sadržaja i njihov utjecaj na percepciju obitelji, ravnopravnosti i feminističkog diskursa među publikom.

Analiza hashtagova u digitalnom marketingu postala je ključna za oblikovanje društvenih diskursa, a fenomen „tradwife“ (tradicionalna žena) predstavlja jednu od najkontroverznijih i najopasnijih tema koje se promoviraju kroz društvene mreže. Hashtagovi povezani s ovom tematikom često su osmišljeni na način da ciljaju specifične, često ranjive žene, koristeći jednostavne poruke koje maskiraju opasne društvene norme. Takvi hashtagovi promoviraju vrijednosti koje podržavaju neravnopravnost, toleranciju prema pokornosti, stigmatiziraju menstruaciju i normaliziraju nasilje nad ženama. Važnost analize hashtagova u digitalnom marketingu leži u njihovoj sposobnosti da oblikuju stavove, uvjerenja i ponašanja velikog broja korisnika, čime snažno utječu na društvene norme i percepcije ženskih uloga

Hashtag #submissivewife i biblijsko tumačenje ženske uloge u braku

Hashtag #submissivewife često se oslanja na doslovno tumačenje biblijskih stihova o ulozi žene u braku, promovirajući ideju bezuvjetne pokornosti mužu. Takav narativ zanemaruje važnost dijaloga, međusobnog povjerenja i zajedničkog odlučivanja, potičući opasnu dinamiku moći u kojoj se žene uče da ne preispituju autoritet partnera. Na taj način briše se prostor za individualnost, ranjivost, pogreške i zajedničko učenje. Propaganda submisivnosti nije štetna samo za žene – ona muškarcima nameće pritisak da „uvijek znaju najbolje“, čime se potiče emocionalna zatvorenost i stvara nezdravi osjećaj odgovornosti za cijeli obiteljski život. U okviru feminističke teorije, ovakav oblik bezuvjetne podređenosti može se interpretirati kroz koncept patrijarhalne ugovorne neravnoteže, u kojoj je ženski emocionalni i fizički rad nevidljiv i samorazumljiv, dok se muškarcu dodjeljuje moć lišena obveze emocionalnog uzvrata. Ovakav sustav reproducira društvenu dinamiku koja favorizira muški autoritet, dok ženu svede na objekt pokornosti, perpetuirajući patrijarhalnu nejednakost. Takvi narativi duboko ukorijenjuju stereotipe i smanjuju mogućnosti za izgradnju ravnopravnih partnerskih odnosa temeljenih na međusobnom poštovanju i uzajamnoj podršci.

#StayAtHomeMom i zlatni kavez: Romantizacija neplaćenog rada i mehanizmi nježne represije

Iako je važno valorizirati majčinski i kućanski rad, narativi povezani s hashtagom #StayAtHomeMom često promoviraju idealiziranu sliku žene koja je emocionalno i duhovno ispunjena isključivo brigom za djecu i kućanstvo. Ovi narativi izostavljaju svakodnevne izazove s kojima se žene suočavaju, poput iscrpljenosti, emocionalnih kriza, nesanice, bolesti djece, dojenja ili postporođajne depresije. Istovremeno, žene koje njeguju profesionalne ambicije ili hobije izvan doma često se prikazuju kao

manje posvećene svojoj obitelji, čime se učvršćuju tradicionalne norme majčinstva. Prema istraživanjima Sarah Ferguson (2022: 19), žene diljem svijeta obavljaju čak 75 % ukupnog neplaćenog rada u kućanstvu i skrbi. Dnevno provode tri sata više na kuhanje i čišćenje te od dva do deset sati više na brigu o djeci i starijima u usporedbi s muškarcima. Unatoč tome, društveni i ekonomski sustavi ne priznaju ovaj rad kao legitimni doprinos zajednici, niti ga adekvatno vrednuju. Žene su i dalje nedovoljno zastupljene u plaćenom radu, često završavaju u neformalnim, slabo plaćenim i nesigurnim sektorima, što ukazuje na duboko ukorijenjenu strukturnu neravnopravnost.

Hashtag #CatholicMom često služi kao platforma za promociju idealiziranog prikaza majčinstva, temeljenog na tradicionalnim i esencijalističkim shvaćanjima ženskosti, koja svode ulogu žene na biološku funkciju rađanja te pasivnu, požrtvovnu skrb o obitelji. Ovi prikazi oslanjaju se na selektivno i pojednostavljeno tumačenje kršćanskih vrijednosti i biblijskih citata, pri čemu se zanemaruje dublja poruka evanđelja – poruka ljubavi, suosjećanja, socijalne pravednosti i univerzalne jednakosti.[87] Na taj način, religija ne samo da gubi svoj potencijal kao prostor duhovne autonomije, već se instrumentalizira za učvršćivanje patrijarhalnih normi koje potiskuju mogućnost ženske emancipacije. Rebeka Anić, doktorica katoličke teologije i znanstvena savjetnica Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, te Zilka Spahić Šiljak, doktorica znanosti iz područja rodnih studija i direktorica TPO fondacije u Sarajevu, naglašavaju da ni u Bibliji ni u Kur'anu ne postoji jasno definirana „muška" ili „ženska priroda" koja bi opravdavala rodnu hijerarhiju ili determinirane karakteristike vezane uz biološki spol. Kršćanska antropologija, temeljena na tekstovima o stvaranju čovjeka, stavlja muškarca i ženu na istu ontološku razinu, gdje im Bog povjerava zajednički zadatak upravljanja svijetom (Post 1, 26–27). U drugom izvještaju o stvaranju, između 'adama' (muškarca) i 'iššah' (žene), ne postoji normativna podjela rodnih osobina; naprotiv, naglašena je međusobna povezanost koja se prikazuje kao snažna poput krvne veze. U Kur'anu se također ne definira „ženska" ili „muška" priroda, već se pozornost usmjerava na čin neposluha prvoga čovjeka, vođenog znatiželjom, što se interpretira kao izraz slobodne volje – bez spolnog determinizma (Spahić Šiljak & Anić, 2023: 46). Ovi narativi isključuju žene čija iskustva ne odgovaraju idealu heteronormativne, poslušne i naizgled ispunjene majke, osobito žene koje se suočavaju s nasiljem, siromaštvom ili samohranim roditeljstvom.

Hashtag #FaithFamilyTradition također služi kao medij za širenje tradicionalnih obiteljskih vrijednosti temeljenih na konzervativnim vjerovanjima, koji često uzimaju oblik statičkih normi neupitnih vrijednosti. Međutim, te vrijednosti nisu univerzalne niti nepromjenjive; one su društveno konstruirane, često isključujuće i podložne ideološkoj manipulaciji. Kroz njih se promiče određeni ideološki okvir koji briše ili marginalizira alternativne pristupe, čime se potiče homogenizacija društvenih normi. Ovaj obrazac ne samo da favorizira patrijarhalne vrijednosti, već služi kao političko oruđe u rukama krajnje desnice, kako je to vidljivo u političkom povratku Donalda Trumpa i radikalizaciji političkog diskursa u Sjedinjenim Američkim Državama. Istraživački novinar Hrvoje

[87] Knjiga *My So-Called Life as a Submissive Wife* autorice Sare Horn predstavlja osobni i duhovni eksperiment unutar evangeličkog kršćanskog okvira, u kojem se autorica tijekom jedne godine odlučuje živjeti prema idealima ženske submisivnosti, temeljenima na tradicionalnom tumačenju biblijskih stihova. Iako svoju odluku prikazuje kao čin vjere i ljubavi, djelo ujedno potvrđuje da se koncept ženske podložnosti u suvremenom kontekstu i dalje često opravdava religijskim argumentima. Hornin pristup implicira da je poslušnost muškarcu izraz ženske duhovnosti i moralne uzvišenosti, čime se perpetuira patrijarhalna struktura moći i emocionalna nevidljivost žene (Horn, 2013). Djelo se stoga može kritički interpretirati kao primjer retradicionalizacije ženskih uloga kroz religijski diskurs, osobito unutar digitalnog prostora, u kojem su slične ideje prisutne i putem trendova poput #submissivewife. Hornina knjiga time postaje relevantan izvor za kritičku analizu načina na koji religijska interpretacija i danas oblikuje percepciju ženskih dužnosti, održavajući društvene norme koje podupiru rodnu nejednakost i neosvježene rodne paradigme. Tekst *The Biblical View of the Tradwife* nudi konzervativnu kršćansku interpretaciju ženskog identiteta, oslanjajući se prvenstveno na 31. poglavlje Mudrih izreka. Tradicionalna uloga žene, definirana kroz nježnost, marljivost, odanost obitelji i duhovnu povezanost s Bogom, prikazana je kao afirmacija biblijske ženstvenosti, a ne kao znak potčinjenosti. Kritika suvremenih feminističkih i liberalnih tendencija, poput Amandmana o jednakim pravima i legalizacije pobačaja, usmjerena je na obranu tzv. prirodnog reda i moralnih temelja društva. Podložnost žene u braku redefinira se kao dobrovoljan čin međusobnog poštovanja i duhovnog partnerstva. Kroz edukativni program "Proverbs 31 Class", žene se potiče na usklađivanje obiteljskih, duhovnih i radnih obaveza u skladu s biblijskim normama.

Šimičević, u članku *Dobrodošli u smak svijeta* (2025), analizira kako su američki kršćanski nacionalisti, uz podršku radikalne desnice, iskoristili Trumpovu političku platformu za širenje fundamentalističkog pogleda na svijet. Šimičević ističe da su ove skupine uspjeli uspostaviti retoriku koja se protivi multikulturalizmu, sekularizmu i ravnopravnosti, favorizirajući strog patrijarhalni okvir. Takvi narativi, zasnovani na religijskim vrijednostima, često zamagljuju kompleksnost stvarnih životnih situacija žena koje se suočavaju s nasiljem, siromaštvom, postporođajnom depresijom ili stresom na radnom mjestu, čime se njihova stvarna iskustva i potrebe sistematski ignoriraju. Kritički promatrajući ove ideološke smjernice, postavlja se ključno pitanje: čije se vrijednosti promoviraju, a čije sustavno brišu? Dok se promoviraju „prirodne“ i „moralne“ uloge temeljene na religijskim uvjerenjima, briše se prostor za alternativne pristupe, a žene se često stavljaju u poziciju u kojoj su njihove mogućnosti i slobode ozbiljno ograničene. Kroz ovakve pristupe, ne samo da se smanjuje prostor za pluralizam i individualne slobode, već se nameće ograničen pogled na žensku autonomiju, gdje žene ne samo da ne mogu sudjelovati u konstruktivnoj kritici rodnih normi, već su potisnute u pozadinu tog ideološkog okvira.

Vizualna propaganda na Instagramu: Zamagljivanje stvarnih problema žena

Vizualni sadržaji na društvenim mrežama imaju dubok i dugotrajan utjecaj na oblikovanje percepcije, posebno kod djevojčica i mladih žena koje su još uvijek u procesu izgradnje identiteta i samorazumijevanja. Ponovljeni medijski narativi, osobito oni koje plasiraju influencerice, oblikuju normativnu predodžbu o tome što znači biti „dobra žena“, idealna supruga, brižna majka i požrtvovna domaćica. Kroz ove sadržaje oblikuje se slika žene koja je uglavnom definirana kroz njezinu biološku ulogu u obitelji, dok se zanemaruju složeniji aspekti njezine svakodnevice i njezinih stvarnih potreba, uključujući ekonomske, emocionalne i socijalne izazove. U kontekstu ovog fenomena, influencerice poput Thuy Improta (@ministry_from_home), Brittany Bacharach (@stayathomeactivitymom) i Janie Ippolito (@janieippolito) koriste platforme poput Instagrama kako bi promovirale estetizirane i idealizirane prikaze tradicionalne ženstvenosti. Njihovi profili, preplavljeni idiličnim prikazima sretnog života u elegantnim haljinama, nasmijanim licima i besprijekornim kuhinjama, stvaraju lažnu predstavu o svakodnevnim životima žena, koja ne odražava stvarne izazove s kojima se suočavaju.[88] Ova estetika često uključuje elemente poput retro haljina, frizura iz 1950-ih, pregače i pastoralnih ambijenata, koji evociraju sliku „zlatnog doba“ američke buržoazije, gdje je žena bila „na svom mjestu“ kod kuće, podložna mužu i izolirana od javne sfere. Međutim, ova vizualna estetika nije neutralna. Službeni stil pedesetih godina prošlog stoljeća, koji se često prikazuje kao nostalgični i romantični pogled na prošlost, duboko je ukorijenjen u postratnom američkom kapitalizmu i obnovi konzervativnog društvenog poretka. U tom periodu, muškarci su zauzimali središnje mjesto u proizvodnoj sferi, dok je ženama bila namijenjena uloga potrošačica i kućanica. Ovaj model, promoviran kroz marketinške kampanje, televizijske serije i reklame, imao je funkciju ideološkog alata, kroz koji je ženama nametnuta pasivna, ali estetski poželjna pozicija u službi obiteljskog ideala.

[88] Ovaj fenomen analizira duboke promjene koje su uslijedile nakon Drugog svjetskog rata i u postratnom razdoblju, kada su žene, koje su prethodno bile angažirane na poslovima izvan kuće, ponovno bile vraćene u privatnu sferu doma. U tom kontekstu, Betty Friedan u svom ključnom djelu *The Feminine Mystique* (1963) istražuje duboko nezadovoljstvo i potlačenost žena koje su bile prisiljene prihvatiti te norme, unatoč prividnoj sigurnosti koju je pružala uloga idealne kućanice. Friedan analizira kako su te norme utemeljene u medijima i kulturi, stvarajući snažan društveni pritisak na žene da se poistovjete s slikom kućanice koja je, u stvarnosti, bila daleka od istinske slobode i autonomije. Susan Faludi, u svom radu *Backlash: The Undeclared War Against Women* (1991), nastavlja ovu analizu, istražujući reakciju konzervativnih snaga koje su, unatoč feminističkim pomacima iz 1970-ih, nastojale povratiti tradicionalne rodne uloge. Ovaj pokušaj povratka tradicionalnih uloga žena bio je neposredno povezan s otporom prema feminističkim promjenama, a Faludi analizira načine na koje su društvene norme ponovno počele oblikovati žene prema idealima kućanica i majki. Slično tome, temeljni rad Ire Levina, *The Stepford Wives* (1972), koji je poslužio kao inspiracija za istoimeni film iz 1975. godine, postavlja pitanje što se događa kada društvo od žena zahtijeva da postanu savršene kućanice. U filmu, žene u malom američkom gradiću pretvaraju se u savršene, poslušne domaćice — tihe, estetski dotjerane, bez vlastitih želja ili interesa. Ovaj film postaje ključni kulturni artefakt koji kritizira način na koji mediji i kapitalizam oblikuju žene, oduzimajući im autonomiju pod maskom perfekcije. Stavovi iz *The Stepford Wives* rezoniraju s radovima Friedan i Faludi, jer svi oni ukazuju na način na koji je slika kućanice, stvorena kroz medije i društvene norme kao ideal, u stvarnosti opresivna te uskraćuje ženama slobodu.

Stil koji dominira u trad wife narativima na društvenim mrežama nije samo modni izraz, već simbolička „uniforma“ poslušnosti i normativne ženstvenosti. Cvjetne haljine, uredne frizure i decentna šminka signaliziraju osobine koje se smatraju poželjnima za ženu: blagost, tišinu i samoponištavanje. Pregača, koja je prikazana kao ponosna oznaka kućanskog „poziva“, postaje alat kojim se ženama oduzima pravo na ekonomski suverenitet. Kada se uz to pojavljuju izjave poput: „Ako je biti domaćica posao, tada zaslužuješ uniformu“, dodatno se depolitizira važnost kućanskog rada. Ovakve izjave, premda u sebi sadrže ironiju, zapravo smanjuju vrijednost domaćinstva, prikrivajući ga kao nešto što je u osnovi neplaćeno i društveno neprepoznato. Rasna i klasna dimenzija ovog narativa također nije zanemariva. Brojne influencerice koje se predstavljaju kao „tradicijske žene“ potiču iz imućnih sredina i često su u braku s partnerima čija financijska moć omogućava im luksuz da ostanu kod kuće. Na taj način zanemaruje se stvarnost većine žena koje nisu u mogućnosti birati između rada i kućanstva, jer su prisiljene na višestruke egzistencijalne borbe, uključujući prekarni rad i potpunu ekonomsku ovisnost. Time trad wife estetika ne samo da promovira idealiziranu sliku žene koja je ekonomski neodrživa, već i normalizira rodnu podložnost kao estetski poželjnu i društveno prihvatljivu. U tom kontekstu, žena je prikazana kao vrijedna poštovanja samo ako zadovoljava vizualne i društvene parametre patrijarhalne fantazije: ako je udana, poslušna, uredna i tiha. Na taj način, vizualna propaganda na društvenim mrežama u konačnici ne samo da prikriva stvarne društvene probleme i nejednakosti, već također perpetuira normativnu sliku žene koja je podložna potlačivanju i ekonomskom podređivanju, dok se istovremeno prezentira kao model za „sretan život“ koji mnoge žene zapravo nikada ne mogu dostići.

Njihovo djelovanje ne ostaje na razini osobnog izraza ili životnog odabira – ono prerasta u snažan propagandni mehanizam koji istodobno komercijalizira ulogu žene i promovira patrijarhalne obrasce ponašanja. Submisivnost, samozatajnost i bezuvjetna predanost obitelji prikazuju se kao poželjne vrline, dok se majčinstvo s više djece, kućno obrazovanje i briga o zdravlju predstavljaju kao ultimativni i skoro pa „najuzvišeniji“ izrazi ženskog ostvarenja. Sve to odvija se pod krinkom autentičnosti, iako je riječ o pažljivo konstruiranim vizualnim narativima kojima se istodobno reklamiraju proizvodi – od kućanskih aparata i dodataka prehrani do odjeće i kozmetike (Robertson, 2019). Takav sadržaj predstavlja sofisticiranu formu retradicionalizacije: žena se pozicionira kao čuvarica „obiteljskih vrijednosti“, ali joj se istovremeno nameće imperativ ljepote, produktivnosti i tržišne korisnosti (Jurčić, 2020). Njezina se slika pretvara u robu, a njezin život u reklamu. U tom procesu žene postaju instrumenti kapitala i posrednice ideološkog projekta koji učvršćuje patrijarhalne norme pod krinkom slobodnog izbora i autentičnog življenja. Tradicionalne ženske uloge pritom se revitaliziraju i prikazuju kao napredne i poželjne (Lubina, Brkić Klimpak, 2014), dok se borba za stvarnu emancipaciju marginalizira, ismijava ili potpuno isključuje iz javnog diskursa. Ovdje nije riječ samo o prolaznom trendu – riječ je o sustavnoj retradicionalizaciji koja koristi moć vizualne kulture, emocionalnu sugestivnost i algoritamski potpomognutu vidljivost kako bi normalizirala regresivne obrasce. Ta propaganda ne djeluje agresivno, već perfidno i zavodljivo – nudeći sliku idealnog života koji, u stvarnosti, služi interesima tržišta i očuvanju patrijarhalnog statusa *quo*.

Opasne mizogine poruke

Posebno zabrinjavaju natpisi koji prate ovakve vizualne prikaze, jer se iza naizgled bezazlenih moralnih savjeta i „životnih mudrosti“ kriju duboko mizogine poruke koje sustavno podrivaju žensku autonomiju, pravo na izbor i individualni identitet. Ti kratki, prijeteći i paternalistički iskazi ne funkcioniraju samo kao opasni savjeti, već kao snažno sredstvo diskurzivnog nasilja kojim se žene disciplinira, posramljuje i podsjeća na njihovo društveno „dodijeljeno mjesto“. Takvi natpisi predstavljaju oruđe patrijarhalne kontrole koje koristi emocionalni i moralni pritisak kako bi žene prisilio na poslušnost i samocenzuru. Jedan od primjera koji jasno ilustrira ovu dinamiku jest poruka: „Your husband has every right to tell you how to dress.“ Ova izjava ne samo da implicira pravo muškarca na kontrolu nad ženinim tijelom, nego i normalizira ideju muškog vlasništva nad identitetom i slobodom izražavanja žene, što je u izravnoj suprotnosti s temeljnim načelima ljudskih prava. Ideologija koja stoji iza takvih poruka usko je povezana s retorikom mizoginih figura poput Andrewa Tatea, koji otvoreno promiče toksični maskulinitet (Vučić, 2021), podložnost žene muškarcu te ideju da se ženska vrijednost prvenstveno očituje kroz poslušnost, skromnost i služenje muškim potrebama.

Takav diskurs verbalno legitimira oblike kontrole i nasilja nad ženama, često prikrivene brigom, moralnošću ili pozivanjem na „tradiciju“.

„A rebellious attitude is not a feminine virtue.“ Ova izjava duboko odražava patrijarhalnu normu koja sustavno uskraćuje ženama pravo na bunt, bijes i politički prosvjed, čime se negira njihovo pravo na političku artikulaciju vlastitog nezadovoljstva. Narativ, koji preferira ženu kao pasivnu, pokornu i emocionalno ugašenu osobu, oblikuje društvene norme prema kojima su žene potisnute u pozadinu političkog i javnog života, podučavajući ih da moraju biti tihe, odmjerene i profinjene (Smith, 2008). Time se žensko postojanje reducira na objekt za tuđu validaciju, a politička angažiranost i izražavanje neslaganja se shvaćaju kao neprikladni, nepoželjni i nespojivi s „femininitetom“. One žene koje se odvaže prijaviti nasilje, često su osuđivane jer nisu uspjele sačuvati brak, što dodatno perpetuira pritisak na žene da ostanu u nasilnim odnosima zbog straha od društvene osude. S tim je povezan i citat: „The existence of a bad man is not an argument against traditional marriage“ (uz sliku žene s masnicom). Ova izjava ne samo da prelazi granicu ideološkog nasilja, već postaje izravan oblik normalizacije obiteljskog nasilja, što je posebno opasno u društvu gdje femicid i nasilje nad ženama dosežu epidemijske razmjere. U društvima u kojima žene često ne prijavljuju nasilje ili gdje je nasilje institucionalno zanemarivano, ovakve poruke trivializiraju stvarnu ozbiljnost nasilja u braku. Ovdje se nasilje opravdava i minimizira pod plaštem „obrane braka“, što šalje poruku da je izdržavanje nasilja unutar braka prihvatljivo i da preživjele snose punu odgovornost za njegovu održivost. Ovakav narativ potiče žene da prešute zlostavljanje i da opravdaju patrijarhalne norme koje perpetuiraju nasilje. Time se sustavno negira sistemska priroda nasilja nad ženama, dok se krivnja prebacuje na žrtve, što dodatno perpetuira destruktivne obiteljske dinamike i potiče normalizaciju nasilja (Ajduković, 2004) kao nečega što treba tolerirati u „tradicionalnim“ institucijama poput braka. Ovo također odražava veći društveni problem u kojem se obitelj često stavlja iznad prava žrtve, normalizirajući nasilje u svrhu očuvanja društvenih normi. Tradicionalni narativi koji romantiziraju „sretne domaćice“ ne mogu sakriti mizogini diskurs koji podupire ovakve destruktivne norme, jer one samo prikrivaju stvarnost u kojoj su žene žrtve nasilja, a društvo ih marginalizira i osuđuje ako ne uspiju održati brak, bez obzira na ozbiljnost zlostavljanja.

Izjava „Your menstrual cycle is no excuse to be cruel to your husband“ odražava duboko ukorijenjeni patrijarhalni stav prema ženskom tijelu i njegovim biološkim procesima. Ovakva izjava ne samo da ignorira kompleksnost ženskog zdravlja i hormonalnih promjena, već i banalizira bol, iscrpljenost i emocionalne oscilacije koje mnoge žene doživljavaju tijekom menstruacije. Umjesto razumijevanja i empatije, žena se optužuje da svojim tjelesnim stanjem narušava muževu udobnost, čime se njezino iskustvo marginalizira, a muška udobnost postavlja kao društveni prioritet. Takve poruke doprinose stigmatizaciji menstruacije i održavanju institucionalne šutnje o ženskoj boli, čineći ciklus ne samo fiziološkom, već i društveno-političkom temom. Na ove fenomene sustavno su ukazivale prof. dr. sc. Jasna Kovačević i prof. dr. sc. Zilka Spahić Šiljak u knjizi Cijena nečiste krvi: Istraživanje menstrualnog siromaštva i društvenih tabua u BiH (2025), analizirajući načine na koje se ženska tjelesnost u javnom diskursu sustavno potiskuje, posramljuje i prikazuje kao prijetnja društvenom redu.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Tema digitalne promocije trenda „tradwife“ u suvremenom društvu izuzetno je kompleksna. Kritička analiza ovog fenomena otvara pitanja o njegovim uzrocima, posljedicama, ideološkoj pozadini i interesima koje takvi narativi podržavaju. U čijem je interesu romantiziranje tradicionalne ženske uloge i služi li ono kao sredstvo reafirmacije patrijarhalnih obrazaca prema kojima je žena određena kroz svoju ulogu supruge i majke? Zagovara li se stvarno solidarnost, zajedništvo i bezuvjetna obiteljska podrška, ili se poziva na povratak autoriteta oca i muža, čime bi žene ponovno postale podložne patrijarhalnoj dominaciji? U tom kontekstu, takav povratak može značiti vraćanje društvenim normama u kojima žene istovremeno rade na poljima, kuhaju za brojne članove obitelji i rađaju mnogo djece, dok su njihova osobna sloboda i autonomija drastično ograničeni. Bi li postalo pohvalno da muž, pokušavajući dokazati svoj autoritet, fizički zlostavlja ženu, vara je i prisiljava je na rađanje većeg broja djece kako bi potvrdio svoju moć unutar tradicionalne obiteljske strukture? Ova

pitanja ozbiljno dovode u sumnju opravdanost poziva na „povratak tradiciji“, koji se često pokazuje kao povratak autoritarnom modelu obitelji, gdje žene nisu imale ni osnovna ljudska prava. Ako je ženin glavni zadatak da usreći muškarca, može li se tada govoriti o njezinoj istinskoj sreći, autonomiji i osobnom ispunjenju?

Fenomen „tradwife“ nije samo pitanje individualnog izbora, već i kulturološki, društveni i ekonomski konstrukt koji uključuje klasne razlike. Najčešće ga promoviraju žene iz srednje i više klase, koje žive u heteronormativnim zajednicama s financijski osiguranim partnerima. U tom kontekstu, žensko zadovoljstvo prikazuje se kao posljedica potpune posvećenosti obitelji i domu, dok se zanemaruje društvena realnost žena koje nemaju tu privilegiju izbora. Takvi prikazi oblikuju normativne obrasce ponašanja koji izravno utječu na samopoimanje i identitete žena, ali i djece čija percepcija roda oblikuje idealizirane slike majčinske požrtvovnosti i muške dominacije. Žene u tim narativima postaju instrumenti tržišta koje koristi njihovu ulogu majke i domaćice za plasman proizvoda i usluga, dok se istovremeno promiče ideja da je riječ o „slobodnom izboru“. Takav diskurs prikriva stvarne strukturne nejednakosti i individualizira problem nezadovoljstva, dok u pozadini djeluje kao alat kapitalističke i patrijarhalne reprodukcije društvenog poretka. Time se ženska vrijednost ponovno mjeri prema njezinoj sposobnosti da zadovolji idealizirane norme ženstvenosti, poslušnosti i emocionalne dostupnosti. Dodatna pitanja koja zaslužuju dublju akademsku raspravu uključuju: Koji su dugoročni psihološki i društveni učinci izloženosti djece narativima koji promoviraju rigidne ženske uloge? Kako algoritamski mehanizmi društvenih mreža doprinose normalizaciji ovakvih prikaza? Zbog snažnog utjecaja koji „tradwife“ diskursi imaju na socijalizaciju djece, važno je nastaviti s njihovim znanstvenim propitivanjem. Edukacija, feministička pedagogija i medijska pismenost moraju imati ključnu ulogu u razotkrivanju mehanizama koji normaliziraju nejednakost muškaraca i žena pod maskom nostalgije, romantike i slobodnog izbora. Potrebno je razviti interdisciplinarni pristup koji uključuje feminističke teorije, sociologiju roda, digitalne medijske studije i obrazovne znanosti kako bi se omogućilo dublje razumijevanje i učinkovitije djelovanje u kontekstu transformacije društvenih normi koje definiraju što znači biti žena u suvremenom društvu.

LITERATURA

Ajduković, M. (2004). *Nasilje u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

Anić, R., & Spahić Šiljak, Z. (2023). Rodni stereotipi: Znanstveno i religijski opravdane razlike kao izlika za diskriminaciju. U S. Vasiljević (Ur.), *Rodna ravnopravnost: Pravo i politike* (str. 37–65). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Biblija (1976). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Brajša, P. (2009). *Brak i obitelj iz drugog kuta*. Zagreb: Glas Koncila.

Blaisure, K. R. (1997). *Feminists and marriage: A qualitative analysis* (Doctoral dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University). Virginia Tech Electronic Theses and Dissertations.

Brake, E. (2009). Marriage and Domestic Partnership. Stanford Encyclopedia of Philosophy. First published Jul 11, 2009; substantive revision Aug 8, 2012. Dostupno na: http://plato.stanford.edu/entries/marriage/ (posjećeno 2. 1. 2025).

Bunch, C. (1987). *Passionate politics: Essays 1968–1986—Feminist theory in action*. New York: St. Martin’s Press.

Castells, M. (2002). *Moć identiteta* (M. Bulović & Ž. Markić, Prevod). Zagreb: Golden Marketing.

Carter, J. (2017). Why marry? The role of tradition in women's marital aspirations. *Sociological Research Online*, 22(1). https://doi.org/10.5153/sro.4125 (posjećeno 23. 3. 2025).

De Beauvoir, S. (2016). *Drugi spol* (M. Šimat, Prevod). Zagreb: Naknada Ljevak. (Original work published 1949).

Delphy, C., & Leonard, D. (1992). *Familiar exploitation: A new analysis of marriage in contemporary Western society*. Cambridge: Polity Press.

Dryden, C. (1999). *Being married, doing gender: A critical analysis of gender relationships in marriage*. London: Routledge.

Engels, F. (1973). *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Zagreb: Naprijed.

Faludi, S. (1991). *Backlash: The undeclared war against American women*. New York: Crown Publishing Group.

Ferguson, S. (2022). *Žene i rad: Feminizam, rad i društvena reprodukcija* (L. Efendić, Prijevod). Sarajevo: TPO Fondacija. (Izvorno djelo objavljeno kao Women and Work: Feminism, Labour, and Social Reproduction).

Forbes, B. (Director). (1975). *The Stepford Wives* [Film]. Columbia Pictures.

Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique*. London: Penguin Books.

Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Naprijed.

Horn, S. (2013). My So-Called Life as a Submissive Wife: A One-Year Experiment... and Its Liberating Results. Eugene, OR: Harvest House Publishers.

Jaggar, A. M. (1994). Living with Contradictions: Controversies in *Feminist Social Ethics*. Boulder, CO: Westview Press.

Jelačić, A. (2014). Škola za brak. *Služba Božja: Liturgijsko-pastoralna revija*, 54(3-4), 330-352. https://hrcak.srce.hr/clanak/194207 (posjećeno 10. 1. 2025).

Jurčić, D. (2020). *Položaj i uloga žene u BiH društvu: Porast emancipacije ili diskriminacije*? Mostar: Sveučilište u Mostaru.

Kovačević, J., & Spahić Šiljak, Z. (2025). *Cijena nečiste krvi: Kulturni i ekonomski aspekti menstruacije u BiH*. Sarajevo: TPO Fondacija.

Lang, S. (2022). The rise of the TradWife – Inside the growing movement. Capsule NZ. https://capsulenz.com/be/tradwife/ (posjećeno 3. 2. 2025).

Levin, I. (1972). *The Stepford Wives*. New York: Random House.

Lubina, T., & Brkić Klimpak, I. (2014). Rodni stereotipi: Objektivizacija ženskog lika u medijima. *Pravni vjesnik: Časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku*, 30(2), 231–232.

Mihalović, Z. (2019). *Priroda braka i moralni status preljuba* (Doktorska disertacija). Zagreb: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci.

Parsanija, H. (2005). Spoznajni identitet religije i tradicije. *Znakovi vremena*, 8(28), 84–96. (N. Hodžić, Prijevod). https://www.ibn-sina.net/wp-content/uploads/2008/05/084_HAMID_PARSANIJA.pdf (posjećeno 15. 3. 2025).

Pateman, C. (2000). *Spolni ugovor* (M. Nikolić, Prijevod). Zagreb: Institut Otvoreno društvo Hrvatske.

Proctor, D. (2023). The #Tradwife persona and the rise of radicalized domesticity. *Persona Studies*, 8(2), 7–26. https://doi.org/10.21153/psj2022vol8no2art1645 (posjećeno 13. 3. 2025).

Shils, E. (1982). *Tradition*. Chicago: University of Chicago Press.

Simpson, S. (2024). *Traditional Wives and Feminine Lives* (Master's thesis, Media and Communication Studies – Culture, Collaborative Media, and Creative Industries). Thesis supervised by T. Askanius.

Spahić Šiljak, Z. (2019). *Sociologija roda: Feministička kritika*. Sarajevo: TPO Fondacija.

Smith, L. (2008). *Positioning classism within counseling psychology's social justice agenda*. The Counseling Psychologist, 36(7), 895-924.

Šimičević, H. (2025). Dobrodošli u smak svijeta. *Novosti*. Preuzeto s https://www.portalnovosti.com/dobrodosli-u-smak-svijeta (posjećeno 13. 3. 2025).

Robertson, C. (2019). *The male gaze*, Rhodes University.

Rosa, B. (1994). Anti-monogamy: A radical challenge to compulsory heterosexuality. In G. Griffin, M. Hester, S. Rai, & S. Roseneil (Eds.), *Stirring it: Challenges for feminism* (pp. 107–120). Taylor & Francis.

Thomas, C. (2010). *The family under capitalism. In It doesn't have to be like this: Women and the struggle for socialism*. London: Bookmarks.

Vučić, N. (2021). *Kritika toksične muškosti: Pregled suvremenih istraživanja*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES).

Profili za istraživanje

Ann, L. (@all.thats.pretty). (posjećeno 1. 4. 2025)

Andersen, E. (@ekaterinaandersen). (posjećeno 2. 4. 2025)

Bacharach, B. (@stayathomeactivitymom). (posjećeno 2. 4. 2025)

Bluntly, B. (@bernadinebluntly). (posjećeno 2. 4. 2025)

Burghardt, C. (@slayathomemother). (posjećeno 3. 4. 2025)
Carroll, E. (@thenaturalmindedmomma). (posjećeno 3. 4. 2025)
Darke, J. (@jasminedinis). (posjećeno 3. 4. 2025)
Delarosa, A. (@lex.delarosa). (posjećeno 6. 4. 2025)
Emily (@maverickmother). (posjećeno 6. 4. 2025)
Goh, S. (@ahappymum). (posjećeno 6. 4. 2025)
Gwen Swinarton (@gwenthemilkmaid). (posjećeno 6. 4. 2025)
Ippolito, J. (@janieippolito). (posjećeno 7. 4. 2025)
Jackson, R. (@jacksonsandjesus). (posjećeno 7. 4. 2025)
Jenn (@thestylishhousewife). (posjećeno 7. 4. 2025)
Kelly Havens Stickle (@kellyhavensohio). (posjećeno 7. 4. 2025)
Lee, H. (@survivalofthesahm). (posjećeno 8. 4. 2025)
Loewen, C. (@_cynthialoewenseguin). (posjećeno 8. 4. 2025)
Nerkesha Rogers (@82pondview). (posjećeno 8. 4. 2025)
Proctor, D. (@tradwife). (posjećeno 9. 4. 2025)
Schaffer, D. (@citygirlgonemom). (posjećeno 9. 4. 2025)
Swinarton, G. (@gwenthemilkmaid). (posjećeno 10. 4. 2025)
Williams, E. (@esteecwilliams). (posjećeno 10. 4. 2025)
Williamson, J. (@jane). (posjećeno 10. 4. 2025)

THE „TRAD WIFE“ TREND IN A PATRIARCHAL SOCIETY: A FEMINIST ANALYSIS OF ITS IMPACT ON WOMEN'S AUTONOMY IN MARRIAGE

Ružica Ljubičić

Abstract: *This paper analyzes feminist perspectives on marriage, examining its role both as a potential tool of the patriarchal system for controlling women and their lives, and as a possible space for achieving happiness, independence, and equality. Central questions include the feasibility of balancing marital and family responsibilities with a successful career, as well as adapting to the increasing demands of capitalist society, which often places a dual burden of labor and caregiving on women. Feminist discourse questions whether traditional forms of marriage can genuinely support gender equality or whether they remain deeply rooted in patterns that restrict women's autonomy. Special attention is given to the growing "trad wife" trend, which, through social media and blogs, promotes an idealized image of a woman as a mother, homemaker, and devoted spouse committed to meeting her family's needs. Feminist critiques argue that this trend perpetuates patriarchal stereotypes, romanticizes unequal power dynamics, and overlooks the real issues women face, such as economic dependency and domestic violence. Such narratives often obscure the serious problem of male violence against women and downplay the importance of women's economic and social independence. Feminist theory advocates for women's autonomy and the right to choose—whether that choice involves marriage and family life or living outside those frameworks. It insists on redefining marriage as an equal partnership based on mutual respect, support, and personal growth, rather than on traditional hierarchical models that reinforce patriarchal values. Feminist discourse also highlights the need for systemic changes that would allow women to simultaneously pursue personal fulfillment and professional aspirations. The theoretical section of the paper draws on feminist analyses of the role of marriage within patriarchal structures, while the analytical section focuses on representations of women's roles in social media content and popular digital narratives that promote the "trad wife" trend. The paper seeks to offer insights into how a balance between private and professional life can be achieved, and to what extent feminist ideals are attainable in the contemporary context of marriage.*

Keywords: *feminist theories; marriage; stereotypes; women's roles; trad wife trend.*

Originalni naučni rad
UDK:364.694-055.2(497.4)
DOI:10.7251/ZCMZ0125201H

USPJEŠNE SLOVENSKE ŽENE S INVALIDITETOM – INTERSEKCIONALNA DISKRIMINACIJA

Jerneja Herzog, vanredni profesor dr., Pedagoški fakultet Univerzitet Maribor, Slovenija[89]
Aksinja Kermauner, vanredni profesor dr., penzionisana[90]

Apstrakt: *Intersekcionalnost je koncept koji naglašava isprepletenost različitih oblika diskriminacije, kao što su spol, invaliditet, socijalni status itd. Žene s invaliditetom često se suočavaju s višestrukim preprekama, jer su izložene i diskriminaciji na osnovi spola i zbog invaliditeta, što utiče na njihovu inkluziju u društvo i tržište rada. Pravni okvir za ravnopravnost definisan je Ustavom Republike Slovenije, Zakonom o izjednačavanju mogućnosti osoba s invaliditetom i Zakonom o ravnopravnosti žena i muškaraca. Međutim, uprkos ovim zaštitnim mehanizmima, u praksi i dalje postoje izazovi poput otežanog pristupa zaposlenju, nižih plata, ograničenih mogućnosti za napredovanje i nedostatka prilagođenih uslova rada. Kvalitativno istraživanje analizira strukturirane intervjue s deset uspješnih žena iz Slovenije koje imaju različite oblike invaliditeta. Ispituje njihova iskustva s rodnom i invaliditetnom diskriminacijom. Njihov uspjeh u poslu i životu ne znači da nisu bile izložene diskriminaciji, već da su razvile efikasne strategije za njeno prevazilaženje. Cilj istraživanja bio je ispitati te strategije, razumjeti mehanizme otpora i učiti iz njih kako bi se poboljšala inkluzija žena s invaliditetom u društvo. Rezultati su pokazali da žene s invaliditetom u Sloveniji ne percipiraju diskriminaciju na osnovu spola, ali u velikoj mjeri na osnovu invaliditeta. Navode sažaljenje, patronizirajući odnos, dovođenje u pitanje njihove sposobnosti, ograničavanje obrazovnih mogućnosti te prepreke koje dolaze i od samih osoba s invaliditetom. Njihove strategije uspjeha zasnivaju se na predanom radu, odricanju, upornosti, volji, tvrdoglavosti, fokusiranju na sebe bez obzira na predrasude i stereotipe te izgradnji što veće samostalnosti i nezavisnosti u društvu. Također ističu pomoć pojedinaca koji su prepoznali njihov potencijal i talent te vjerovali u njih. Predložena rješenja za poboljšanje položaja žena s invaliditetom uključuju više prilika za rad, finansijsku podršku (npr. stipendije, projekte za osobe s invaliditetom) te pomoć u podizanju svijesti o pravima i mogućnostima.*

Ključne riječi: *intersekcionalna diskriminacija, žene s invaliditetom, strategije otpora, inkluzija*

Uvod

Današnji koncept invalidnosti je proizvod koncepta moderne društvene stvarnosti, koja je, kako bi osobama s invaliditetom dodijelila posebna prava, te grupe kategorizirala, a time ih marginalizirala (Zaviršek, 2000). Invalidnost je društveno iskustvo, prema Finkelsteinu (u Zaviršek, 2000), društveno konstruirana posljedica premale uključenosti osoba s invaliditetom u društvo. Intersekcionalnost (eng. intersectionality) je analitički okvir koji istražuje kako se različiti oblici diskriminacije i društvenih nejednakosti prepliću i međusobno pojačavaju. Koncept naglašava da pojedinac ne doživljava diskriminaciju samo na jednoj osnovi (npr. spola ili invalidnosti), već kao istovremeno preplitanje više faktora, kao što su spol, rasa, klasa, invalidnost, seksualna orijentacija, starost i drugi društveni položaji.

Intersekcionalnost

Intersekcionalna diskriminacija znači da pojedinci doživljavaju nejednakosti koje nije moguće jednostavno razdvojiti na odvojene kategorije. Na primjer:

[89] jerneja.herzog@um.si

[90] aksinja.kermauner@gmail.com

• Žena s invaliditetom može doživjeti seksizam (npr. manje prilika za napredovanje na poslu) i istovremeno diskriminaciju zbog invalidnosti (npr. ograničen pristup radnom mjestu). Ova dva oblika diskriminacije ne pojavljuju se odvojeno, već djeluju istovremeno i stvaraju jedinstveno iskustvo društvene nejednakosti.
• Siromašna starija žena s invaliditetom možda će se suočiti s dodatnim izazovima zbog svog socio-ekonomskog statusa i starosti, što znači da njezina diskriminacija postaje još snažnija zbog višestrukih faktora.
Koncept intersekcionalnosti razvila je 1989. godine američka pravna teoretičarka Kimberlé Crenshaw (1991). Istraživala je kako se rasizam i seksizam spajaju u životima tamnoputih žena koje su doživljavale dvostruku diskriminaciju – zbog svog spola i zbog rase. Istaknula je da klasične feminističke i proturasističke teorije često obrađuju samo jednu osnovu diskriminacije (spol ili rasa), zanemarujući posebna iskustva onih koji se nalaze na raskrižju više društvenih nejednakosti. Spol je jedan od važnih kategorija ljudskog života, a autorica Zaviršek (2000) tvrdi da invalidnost još više pojačava diskriminaciju žena na strukturalnoj, ali i svakodnevnoj, međuljudskoj razini. Žena s invaliditetom svakodnevno se suočava s preprekama i stereotipima, a također doživljava i posebne oblike diskriminacije. Oni su povezani s njenim spolom i njenom invalidnošću (Pečarič, 2005).

Pitanja intersekcionalnosti i višestruke diskriminacije
Kod žena s invaliditetom često se pojavljuju sljedeća područja diskriminacije:
• Diskriminacija na temelju invalidnosti: prepreke u pristupu obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenim uslugama, socijalnoj uključenosti.
• Seksizam: podcjenjivanje sposobnosti, manje mogućnosti za napredovanje, niže plaće u odnosu na muške kolege.
• Patronizacija: žene s invaliditetom često su smatrane nesposobnima i potrebnima zaštite, što ograničava njihovu autonomiju i pravo na odlučivanje o vlastitom životu.
• Društvena isključenost: zbog invalidnosti često su isključene iz društvenih mreža, što još više povećava njihovu ranjivost.

Metodologija

Cilj istraživanja
Pretpostavili smo da biti žena s invaliditetom znači imati dvostruki hendikep. Autorica Valič (2010) navodi da se muškarci s invaliditetom u medijima često prikazuju kao nepobjedivi sportaši ili uspješni poduzetnici. Autorica Pečarič (2005) tvrdi da je hendikepirana žena diskriminirana barem dvostruko: prvo kao hendikepirana, jer je često shvaćena kroz psihološko-medicinski diskurs kao problem i objekt rada, kao osoba s invaliditetom ili kao nesposobna, koja treba pomoć i skrb uske i šire zajednice. Razmatraju je uglavnom kroz aspekt prevencije i očuvanja zdravlja, kao rizičnu, marginalnu osobu ili čak stalno njegovanu bolesnicu. Kada je ženske naravi, to predstavlja dodatnu gubitak, jer se smatra da neće biti sposobna preuzeti i ispuniti društvene uloge koje se od nje očekuju. Također, diskriminirana je i kao žena, koja je podložna prevladavajućem muškom pogledu i diskursima o ljepoti i zdravlju ili šovinizmu, zbog kojeg nije vidljiva i nije smatrana seksualnim objektom ili objektom požude, nego često više kao objekt čuđenja, šoka, zgražanja ili čak odvratnosti, što uzrokuje nelagodu, sram, strah, ili obmanu. Iz toga proizlazi da je hendikepirana žena izložena barem dvostrukoj diskriminaciji:
• kao invalidna u odnosu na neinvalidne ili zdrave,
• kao žena u odnosu na prevladavajući tradicionalno muški diskurs.
Pretpostavili smo također da je žena s invaliditetom teže zapošljiva, što spominje i Zaviršek u uvodniku zbirke (2005). Na tržištu rada za žene s invaliditetom trebala bi važiti pozitivna diskriminacija, jer su često isključene iz plaćenog zaposlenja. Prema autorici Urek (2005), jedan od najvažnijih otežavajućih faktora kako u inozemstvu, tako i kod nas, jest loša dostupnost radnih mjesta. Osim fizičkih prepreka koje onemogućavaju pristup, žene s invaliditetom suočavaju se i s mnogim drugim preprekama. Žene s invaliditetom su jako uskraćene na tržištu rada, zbog čega riskiraju da postanu socijalno isključene, siromašne, beskućnice, pa čak i žrtve nasilja (Zaviršek, 2003).
Ako želimo bolje razumjeti iskustva žena s invaliditetom, moramo koristiti intersekcionalni pristup, koji:
• Analizira kako se prepliću različiti izvori diskriminacije.

• Uzima u obzir specifične potrebe i izazove pojedinki.
• Pruža sveobuhvatna rješenja koja rješavaju višeslojne nejednakosti.

Uključene u istraživanje
U kvalitativno istraživanje pozvane su 15 uspješne odrasle slovenske žene s različitim invaliditetima (senzorne, intelektualne, kognitivne i motoričke smetnje). Odgovorilo je 9 žena dobi od 25 do 65 godina. Sve osim dvije imaju univerzitetsko obrazovanje. Među njima su doktorica znanosti sa gluhoćom; pjesnikinja, knjižničarka u Knjižnici slijepih i slabovidnih s cerebralnom paralizom; glumica s potpunim gubitkom vida; spisateljica i radijska voditeljica s potpunim gubitkom vida; paralimpijska sportašica u sjedećoj odbojci s motoričkom smetnjom; učiteljica glazbe s djelomičnim gubitkom vida; književnica i šahistica s motoričkom smetnjom (distrofija), spisateljica s mentalnom smetnjom i autističnim spektrom i socijalna radnica s motoričkom smetnjom.

Upotrijebljeni instrument i postupak prikupljanja
Podaci su prikupljeni pomoću strukturiranih intervjua izvedenih putem elektroničke pošte u ožujku i travnju 2025. Svakoj sudionici poslan je isti niz unaprijed pripremljenih pitanja. Intervjui su bili asinhroni, što znači da su sudionici odgovarali u svom vremenu, što je značilo veći osjećaj privatnosti za žene koje su voljele biti samosvjesne o svom invaliditetu i iskustvima diskriminacije.
Za prikupljanje podataka sproveli smo strukturirani intervju u kojem je struktura pitanja bila usmerena na različite oblasti diskriminacije. Odgovori intervjuisanih žena pružili su dublji uvid u to kako se diskriminacija zbog spola i invaliditeta prepliće, kao i kako utiče na različite aspekte života intervjuisanih. Omogućilo nam je da kroz njihove priče upoznamo intersekcionalna iskustva i izvučemo predloge za poboljšanja.

Istraživačka pitanja
U istraživanju smo postavili sledeća istraživačka pitanja:

1. RV1: Kako intervjuisane žene opisuju svoj identitet?
2. RV2: Da li su intervjuisane žene ikada doživele diskriminaciju?
3. RV3: Da li su se intervjuisane žene zbog svog invaliditeta susrele sa stereotipima ili predrasudama?
4. RV4: Da li su intervjuisane žene ikada imale osećaj drugačijeg tretmana zbog invaliditeta u poređenju sa muškarcima sa invaliditetom?
5. RV5: Šta je pomoglo intervjuisanim ženama da se uspešno nose sa izazovima afirmacije kao žena sa invaliditetom?
6. RV6: Kakvo je mišljenje intervjuisanih žena o poboljšanju položaja žena sa invaliditetom sa aspekta društva i države?

Analiza podataka
Odgovore intervjuisanih žena, koji su poslati putem elektronske pošte, obradili smo kvalitativno koristeći rangiranu vrstu kategorija.

Rezultati
U nastavku ćemo predstaviti rezultate, koje ćemo tabelarno prikazati u vezi sa postavljenim pitanjem. Najpre predstavljamo rezultate vezane za pitanje: Kako biste opisali svoj identitet – kao žena, kao osoba sa invaliditetom ili na neki drugi način koji vam je važan (partnerka, majka...)?

Tabela 1: Rangirana vrsta kategorija na pitanje: Kako biste opisali svoj identitet – kao žena, kao osoba sa invaliditetom ili na neki drugi način koji vam je važan (partnerka, majka...)?

Kategorija	**Rang**
Identifikacija kao žena	1
Identifikacija sa invaliditetom	2
Druge lične uloge (majka, partnerka, profesija itd.)	3

Iz tabele (Tabela 1) se vidi da je većina intervjuisanih žena svoj identitet opisala kao ženu, zatim kao ženu sa invaliditetom, dok je na poslednjem mestu identifikacija kroz druge lične uloge. Naše intervjuisane žene dakle svoj identitet grade prepoznajući žensku integritet kao primarnu. Posebno treba istaći izjavu jedne intervjuisane žene: „Moj opis je počeo: 'Ja sam ova i ova, i rođena sam sa oštećenjem kičme [...]' Kada je koleginica to čitala, odmah mi je rekla da sam je iznenadila – jer kod svih stvari koje radim, uspešna sam, aktivna [...] napisala sam najpre to da sam osoba sa invaliditetom, da koristim invalidska kolica. Često se sećam tog događaja kao podsetnika, kad se zateknem u jednostranom razmišljanju o sebi."
S ovim podacima odgovaramo na istraživačko pitanje RV1.

Nastavljamo sa rezultatima vezanim za drugo pitanje, koje nas je zanimalo: Da li ste ikada doživele diskriminaciju ili nejednako tretiranje zbog toga što ste žena sa invaliditetom? Na primer, u poslu, obrazovanju, zdravstvu, društvenom životu?

Tabela 2: Rangirana vrsta kategorija na pitanje: Da li ste ikada doživele diskriminaciju ili nejednako tretiranje zbog toga što ste žena sa invaliditetom? Na primer, u poslu, obrazovanju, zdravstvu, društvenom životu?

Kategorija	**Rang**
Doživljena diskriminacija (jasno izražena)	1
Ograničena ili posredna diskriminacija (nije uvek prepoznata kao specifična za spol)	2
Nema prepoznate diskriminacije	3

Intervjuisane žene najčešće ističu da su u svom životu doživele jasno izraženu diskriminaciju, koja je često bila prepletena sa invaliditetom. Slede odgovori u kojima su žene doživele diskriminaciju kao ograničenu ili posrednu, koja nije uvek prepoznata kao specifična diskriminacija na osnovu spola. Na poslednjem mestu su odgovori žena koje nisu prepoznale diskriminaciju.

Za slikovitiji opis diskriminacije, posebno izdvajamo izjavu jedne intervjuisane žene: „Najgori slučaj bio je kod ginekologa, kada je lekar na svaki način hteo da u ordinaciji bude moja asistentica i otišao toliko daleko da je želeo da objašnjava moje izveštaje pred svim pacijentkinjama, jer nisam dozvolila da asistentica bude prisutna tokom pregleda."
Ova izjava jasno pokazuje kombinaciju patronizacije, kršenja privatnosti i devalvacije, što je često iskustvo žena sa invaliditetom u institucionalnim okruženjima. S ovim podacima odgovaramo na RV2.

Nastavljamo sa pitanjem o tome da li su intervjuisane žene zbog invaliditeta bile suočene sa stereotipima ili predrasudama koje su im otežale pristup ravnopravnim prilikama, na primer, da su njihova mišljenja ili odluke manje uvažena jer su drugi smatrali da zbog invaliditeta nemaju dovoljno kompetencija.

Tabela 3: Rangirana vrsta kategorija na pitanje: Da li ste se zbog svog invaliditeta sreli sa stereotipima ili predrasudama koje su vam otežale pristup ravnopravnim prilikama? Na primer, da su vaša mišljenja ili odluke manje uvažena jer su drugi smatrali da zbog invaliditeta nemate dovoljno kompetencija?

Kategorija	**Rang**
Suočavanje sa sumnjama u kompetencije / smanjeno uključivanje	1
Nema specifičnih problema	2

Intervjuisane žene najčešće ističu suočavanje sa sumnjama u svoje kompetencije, naročito u vezi sa donošenjem odluka i profesionalnim ulogama. Na drugom mestu su intervjuisane žene koje nisu uočile specifične probleme. Jedna od izjava koja slikovito prikazuje stereotipe jeste: „Teško su mi priznali stručne uspehe, moj uspeh je često bio ignorisan ili čak zanemaren. [...] Moja mišljenja su više puta bila ignorisana ili čak ismevana – iako se kasnije ispostavilo da sam bila u pravu."

Ova izjava jasno pokazuje kako se stereotipi i sistemsko potcenjivanje odražavaju i na kompetentne, obrazovane stručnjakinje. To je odličan primer dugoročnih efekata predrasuda. S ovim odgovorima odgovaramo na RV3.

Nastavljamo sa pitanjem o tome da li su žene ikada imale osećaj da su tretirane drugačije nego muškarci sa invaliditetom.

Tabela 4: Rangirana vrsta kategorija na pitanje: Da li ste ikada imale osećaj da su vas kao ženu sa invaliditetom tretirali drugačije nego muškarce sa invaliditetom? Možete li opisati primer?

Kategorija	**Rang**
Nema prepoznate razlike	1
Prisutna razlika, ali subtilna	2
Neposredno priznana razlika	2

Najčešće su intervjuisane žene istakle da nisu primetile razliku u tretmanu na osnovu pola. Slede primeri u kojima su primetile subtilne razlike, a na poslednjem mestu su primeri gde su direktno primetile razlike. Jedan od konkretnih citata je: „Ako živiš kao žena sa invaliditetom, to mišljenje ljudi je još veće... Muškarci su oduvek u društvu smatrani osobama koje znaju sa ponosom i promišljeno donositi konstruktivne odluke. [...] Važne uloge u društvu češće zauzimaju muškarci sa invaliditetom nego žene sa invaliditetom.“

Ova izjava jasno ukazuje na to da diskriminacija na osnovu spola i invaliditeta nije odvojena, već se prepliće i nagomilava, što je ključno saznanje pri istraživanju intersekcionalnosti. Sa ovim podacima odgovaramo na RV4.

Pošto smo u intervju uključili uspješne žene s invaliditetom, zanima nas što im je pomoglo u ostvarivanju svojih ciljeva. Odgovore prikazujemo u tabeli 5.

Tabela 5: Rangirna lista kategorija na pitanje: Na vašem području ste izuzetno uspješni. Šta vam je pomoglo da se tako dobro nosite s izazovima afirmacije kao žene, i to žene s invaliditetom?

Kategorija	**Rang**
Lične osobine (upornost, tvrdoglavost, itd.)	1
Podrška bliskih osoba (porodica, prijatelji, mentori)	2
Unutrašnja motivacija / poziv	3

Najčešće su isticale lične osobine (upornost, tvrdoglavost, itd.). Slijede podrška bliskih osoba (porodica, prijatelji, mentori), a na posljednjem mjestu unutrašnja motivacija i poziv. Sa prikupljenim podacima odgovaramo na RV5.

Na kraju predstavljamo i odgovore na pitanje u kojem nas zanima mišljenje intervjuiranih žena o poboljšanju položaja žena s invaliditetom sa stanovišta društva i države. Odgovore prikazujemo u tabeli 6.

Tabela 6: Rangirna lista kategorija na pitanje: Šta bi, po vašem mišljenju, društvo ili država mogli uraditi da poboljšaju položaj žena s invaliditetom?

Kategorija	**Rang**
Sistemske promjene (obrazovanje, zapošljavanje, pristupačnost)	1
Podizanje svijesti i promjena mentaliteta	2
Skeptički ili filozofski pristup (odgovornost pojedinca)	3

Najčešće su intervjuirane žene istakle potrebu za sistemskim promjenama (obrazovanje, zapošljavanje, pristupačnost). Slijede želje za podizanjem svijesti u društvu i promjenom mentaliteta. Na kraju su bili odgovori u kojima su intervjuirane bile skeptične prema mogućnostima bilo kakvih promjena na državnom ili društvenom nivou.

Diskusija

Rezultati istraživanja pokazuju višeslojni identitet uspješnih žena s invaliditetom, pri čemu se one najčešće identificiraju prvo kao žene, a tek zatim kroz prizmu invaliditeta i drugih osobnih uloga. Ovo naglašava značaj spola kao osnovnog identitetskog okvira i ujedno ukazuje na želju za prevladavanjem jednostranog poimanja invaliditeta. Važna izjava o samorefleksiji jedne od intervjuiranih žena ukazuje na unutrašnju napetost između doživljaja sebe i načina na koji okolina često definira tu identitet – prvo kroz invaliditet.

U vezi s diskriminacijom, intervjuirane žene su najčešće izvještavale o jasnoj, neposrednoj diskriminaciji koja je često bila institucionalno uvjetovana – posebno u zdravstvu, gdje su se pojavili i slučajevi kršenja privatnosti i patroniziranja. Ova iskustva potvrđuju složenost intersekcionalne diskriminacije, gdje se spol i invaliditet ne zbrajaju linearno, već tvore jedinstvenu, često nevidljivu mješavinu prepreka. Slično važi i za područje stereotipa, gdje su žene s invaliditetom često bile suočene s dvomima u svoje kompetencije i smanjenim uključivanjem u stručnu procjenu – čak i kada su objektivno bile uspješne.

Pitanje razlika u tretmanu između muškaraca i žena s invaliditetom donijelo je nešto suzdržanije rezultate. Iako većina nije izravno primijetila razlike, u pojedinim izjavama ipak se pojavljuje suptilna, ali trajna sistemska privilegiranost muškaraca s invaliditetom – posebno u društvenim ulogama, gdje se muškarci često razumiju kao samostalniji i odlučniji. Ovo potvrđuje potrebu za daljnjim razmatranjem intersekcionalnosti i njezinih društvenih posljedica.

Unatoč brojnim izazovima, intervjuirane žene za svoj uspjeh najčešće pripisuju zasluge svojim ličnim osobinama, kao što su upornost, odlučnost i tvrdoglavost. Ta unutrašnja snaga, u kombinaciji s podrškom bliskih osoba, pokazala se kao ključna strategija za prevladavanje sistemskih i društvenih prepreka. U tom smislu, žene s invaliditetom ne ističu se samo kao pasivne nositeljice diskriminacije, nego i kao aktivne oblikovateljice svog puta. Na kraju, intervjuirane žene jasno ističu potrebu za sistemskim promjenama – posebno u područjima obrazovanja, zapošljavanja i pristupačnosti – uz istovremenu potrebu za promjenom društvenih mentalnih obrazaca koji još uvijek reproduciraju stereotipe o ženama s invaliditetom.

Cilj društva koje je prilagođeno ljudskim potrebama nije zaštita određene grupe pojedinaca, već uklanjanje diskriminacije koja se temelji na određenom kriteriju – invaliditetu. Pri tome se naglašava i formalna jednakost, kao i jednake mogućnosti; radi se o aktivnom djelovanju društva kako bi se omogućila jednakost mogućnosti za osobu s invaliditetom, kao i za onu bez njega. Tek pri ekstenzivnom razumijevanju načela nediskriminacije osobi s invaliditetom osigurava se stvarno ravnopravno uključivanje i participacija u društveni i širi okoliš (Pirnat, 2010).

Literatura:

Crenshaw, Kimberlé (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review, 43*/6, s. 1241—1299.

Pečarič, Elena (2005). Tako lepa, pa invalid! *Socialno delo, 44*/1–2, s. 125—130

Pirnat, Tanja (2010). Diskriminacija na podlagi invalidnosti in definicija invalidnosti. *Pravnik, 65 (127)*/9—10, s. 697—711.

Urek, Mojca (2005). Skrite zgodbe. *Socialno delo, 44*/1–2, s. 73—79.

Valič, Urša (2010). Na pragu. Hendikepirane/invalidne ženske in socialna izključenost. *Etnolog 20*, s. 31—45.

Zaviršek, Darja (2000). *Hendikep kot kulturna travma. Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi.* Ljubljana: Založba /*cf.
Zaviršek, Darja (2003). Nevidno nasilje - normativnost in normalizacija nasilja nad ljudmi z gibalnimi, senzornimi in intelektualnimi ovirami. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 54*/1.
Zaviršek, Darja (2005). Uvod v tematsko številko Tako lepa, pa invalid! *Socialno delo, 44*/1–2, s. 1.

SUCCESSFUL SLOVENIAN WOMEN WITH DISABILITIES – INTERSECTIONAL DISCRIMINATION

Abstract: *Intersectionality highlights how various forms of discrimination—such as gender, disability, and social status—interact and reinforce each other. Women with disabilities often face multiple, overlapping barriers, being marginalized both as women and as persons with disabilities. These intersecting forms of discrimination hinder their full inclusion in society and the labor market. Although Slovenia's legal framework—comprising the Constitution, the Equalisation of Opportunities for Persons with Disabilities Act, and the Equal Opportunities for Women and Men Act—guarantees equal rights, significant practical challenges remain. These include limited access to employment, lower wages, restricted opportunities for advancement, and insufficient workplace accommodations. This paper presents empirical research based on structured interviews with ten successful women with disabilities in Slovenia. It explores their experiences with gender- and disability-based discrimination. Despite their achievements, participants report having faced various obstacles, particularly related to disability. Gender discrimination was perceived less frequently, while ableism—manifested through pity, patronizing attitudes, assumptions of incompetence, and restricted access to education—was commonly experienced. In some cases, barriers were also created by others within the disability community. The study focuses on the resilience and strategies these women employed to overcome discrimination. Key factors include perseverance, hard work, self-discipline, determination, and focusing on personal goals despite social prejudice. They emphasized the importance of building independence and self-reliance, as well as the support of individuals who recognized their potential. The findings suggest the need for increased opportunities, financial support (e.g., scholarships), inclusive projects, and better awareness of rights and available resources. By learning from the experiences and resistance strategies of these women, we can move toward greater social inclusion and equality for women with disabilities.*

Keywords*: intersectional discrimination, women with disabilities, equality, resistance strategies, social inclusion, disability rights*

Pregledni naučni rad
UDK:316.66.37.018.1-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125208J

ULOGA ŽENE KAO PRIMARNOG STARATELJA U JEDNORODITELJSKOJ PORODICI: DRUŠTVENE IMPLIKACIJE

***Mr Nela Jovanoski*[91]**
Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Policijska uprava Subotica

Apstrakt: *Jednoroditeljske porodice postaju sve češći oblik porodične strukture u savremenom društvu, a u većini slučajeva, žena preuzima ulogu primarnog staratelja. Ova uloga nosi sa sobom niz izazova, uključujući ekonomske, emocionalne i socijalne aspekte, koji utiču ne samo na ženu već i na razvoj deteta, kao i na šire društveno okruženje. Ovaj rad analizira faktore koji doprinose feminizaciji jednoroditeljstva, ekonomske i psihološke posledice koje žene –staratelji doživljavaju, kao i na načine na koje društvo može pružiti podršku ovim porodicama. Poseban akcenat stavljen je na pravni okvir zaštite jednoroditeljskih porodica, dostupnost socijalnih usluga i uticaj rodnih stereotipa na percepciju i status žene kao primarnog roditelja. Cilj rada je da pruži sveobuhvatan pregled problema s kojima se suočavaju žene u ovoj ulozi i da predloži moguće smernice za poboljšanje njihovog položaja u društvu.*

Ključne reči: žena, jednoroditeljska porodica, primarni staratelj, društvene imlikacije, socijalna politika

UVOD

Porodica kao osnovna društvena institucija tokom poslednjih decenija prolazi kroz značajne promene usled globalizacije, ekonomske nestabilnosti i transformacije rodnih uloga. Prema Giddensu (2013), savremene porodice postaju sve raznovrsnije, pri čemu je jednoroditeljska porodica jedan od dominantnih oblika porodičnog života u mnogim društvima. Ovaj fenomen posebno pogađa žene, koje u najvećem broju slučajeva preuzimaju ulogu primarnih staratelja nad decom, što dovodi do procesa poznatog kao feminizacija jednoroditeljstva. Feminizacija jednoroditeljstva označava rastuću zastupljenost žena u ulozi samohranih roditelja, što je posledica niza socio-ekonomskih i kulturnih faktora. Povećana stopa razvoda, ekonomska nezavisnost žena, pravne regulative o dodeli starateljstva i promene na porodičnim normama doprinose ovom trendu. Međutim, istovremeno žene strateljke suočavaju se s nizom izazova, uključujući finansijsku nesigurnost, profesionalne prepreke i društvene predrasude.

Cilj rada je da analizira ulogu žene kao primarnog staratelja u jednoroditeljskoj porodici, izazove sa kojima se suočava i posledice koje takav oblik porodične organizacije nosi za nju, dete i društvo u celini, kao i da predloži smernice za poboljšanje njihovog položaja u društvu.

U nastavku rada poseban fokus stavlja se na feminizaciju roditeljstva, koja prevazilazi puku zastupljenost žena kao roditelja. Ovaj koncept obuhvata niz strukturalnih i društvenih činilaca koji doprinose tome da upravo žene najčešće preuzimaju roditeljsku ulogu, uz istovremeno suočavanje sa ekonomskim, pravnim i psihosocijalnim izazovima.

Feminizacija roditeljstva, stoga ne predstavlja samo demografsku činjenicu, već i signal dubljih rodnih nejednakosti koje zahtevaju sistemsku analizu. U kontekstu ovog

[91] neladefektolog@gmail.com

istraživanja, biće analizirani uticaji rodnih stereotipa, društvene percepcije žene kao primarnog roditelja i pravnih okvira na životne uslove jednoroditeljskih porodica.

FEMINIZACIJA JEDNORODITELJSTVA: SOCIOLOŠKE I PRAVNE PERSPEKTIVE

Jednoroditeljska porodica predstavlja oblik porodične zajednice u kojoj jedan roditelj samostalno živi sa decom, bez obzira na to da li je roditelj razveden, udvoac ili nikad nije živeo sa partnerom. Fenomen feminizacije jednoroditeljstva istraživan je kroz različite perspektive iz oblasti sociologije, prava, psihologije i ekonomije.

Sociolozi ističu da je feminizacija jedoroditeljstva posledica društvenih transformacija, uključujući porast razvoda, promenu vrednosnih stavova i redefinisanja rodnih uloga. Giddens (2013) navodi da su žene, zbog istorijskih i kulturnih normi koje ih povezuju sa brigom o deci, češće ostajale primarni staratelji nakon raspada porodice. Ovakav obrazac odražava rodnu nejednakost, jer muškarci ređe preuzimaju roditeljsku odgovornost, čime se dodatno učvršćuje tradicionalna rodna uloga žene. Iz pravne perspektive, feminizacija roditeljstva povezana je sa zakonima koje implicintno ili eksplicitno favorizuju majke u starateljstvu. Iako se mnogi savremeni pravni sistemi zalažu za ravnopravno roditeljstvo, u praksi sudovi često dodeljuju decu majkama (Smart, 2000). Nedostatak posebne pravne zaštite za samohrane majke dodatno otežava njihov položaj, naročito u oblastima kao što su alimentacija, pravo na rad i socijalna sigurnost. (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2023). Psihološka istraživanja ukazuju da samohrane majke često trpe stres, anksioznost i emocionalnu iscrpljenost. Ovi problemi se dodatno pogoršavaju u uslovima ograničenih socijalnih resursa i društvene stigmatizacije (Crosier et al., 2007). Ekonomski aspekt feminizacije roditeljstva ogleda se u činjenici da žene u jednoroditeljskim porodicama češće rade niskoplaćene i nesigurne poslove, uz istovremene povećane troškove za brigu o deci. Budig et.al., (2001) dokumentuju da majke na tržištu rada trpe tvz. "kaznu za majčinstvo" – fenomen prema kojem žene, posebno majke male dece zarađuju manje od svojih muških kolega, čak i kada imaju sličan stepen obrazovanja i radnog iskustva, što dovodi do nižih primanja i povećane izloženosti siromaštvu. U uslovima kada su žene primarni staratelji, ove ekonomske posledice postaju izraženije.

Feministička istraživanja dodatno ističu da je primarna odgovornost za decu u većini slučajeva preneta na žene što se može objasniti društvenim normama, ekonomskim faktorima kao i pravnim sistemima koji često favorizuju ženski roditeljski model (McLanahan et al., 1994). Smart (2000) primećuje da su sudske odluke o starateljstvu često utemeljene na tradicionalnim predstavama o ženskoj brižnosti, čime se reprodukuju rodne norme i dodatno opterećuju žene odgovornošću za decu i ekonomski opstanak porodice.

Feminizacija roditeljstva, kao društveni fenomen, ukazuje na činjenicu da su žene dominantne u ulozi primarnih staratelja (Giddens, 2013). To predstavlja važan aspekt koji se mora uzeti u obzir prilikom kreiranja socijalnih politika. Jačanje socijalnih usluga, pristup obrazovanju i ekonomska podrška mogu doprineti smanjenju nejednakosti sa kojima se suočavaju žene-starateljke.

U predhodnom delu rada razmatran je rodni aspekt jednoroditeljstva i feminizacija. U nastavku ćemo se fokusirati na ekonomske posledice ovog fenomena, koje u velikoj meri određuje kvalitet života žena i njihove dece, faktorima koji utiču na njihovu finansijsku stabilnost i implikacijama za socijalne politike.

EKONOMSKI IZAZOVI ŽENA U ULOZI PRIMARNIH STARATELJKI

Ekonomska dimenzija jednoroditeljskih porodica u kojima su žene primarni staratelji otkriva višeslojnu ranjivost koja proizilazi iz strukturalnih nejednakosti. Istraživanja dosledno ukazuju na to da žene koje samostalno podižu decu imaju niže prihode, otežan pristup tržištu rada i češće zavise od socijalnih davanja u poređenju sa dvoroditeljskim domaćinstvima (Misra et al., 2011). Ovi problemi prisutni su i na globalnom nivou i u R Srbiji.

U Evropskoj uniji, prema podacima Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost (EIGE, 2021) više od 85% jednoroditeljskih domaćinstava čine žene, a čak 48% tih porodica suočava se sa rizikom od siromaštva ili socijalne isključenosti. Slični trendovi prisustni su i u Srbiji, gde su žene kao primarne starateljke često ekonomski zavisne, s ograničenim mogućnostima za stalno zaposlenje i napredovanje na poslu (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2023). Prema Izveštaju o socijalnoj zaštiti (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2023) više od 70% korisnika novčane socijalne pomoći čine žene, od kojih je znatan procenat upravo iz jednoroditeljskih domaćinstava.

Brojna istraživanja ukazuju da je rizik od siromaštva i socijalne isključenosti među samohranim roditeljima viši nego u bilo kojoj drugoj kategoriji stanovništva (Berghammer et al., 2024). Pored toga analiza dugoročnih trendova pokazuje da je u poslednjih nekoliko decenija u Evropi došlo do porasta broja samohranih majki među ženama sa nižim nivoom obazovanja. Ova promena dodatno doprinosi kumulaciji nepovoljnih uslova, jer su žene sa nižim kvalifikacijama već izložene lošijim pozicijama na tržištu rada i češće zavise od socijalnih transfera. (Berghaammer et al., 2024) Ovi trendovi nisu karakteristični samo za zemlje Evropske unije, već se reflektuju i u kontekstu Srbije.

Prema istaživanju koje je predstavila Delić (2014) u Srbiji je bilo više od 116.000 samohranih roditelja čija su deca mlađa od 18 godina, od kojih su 80% bile majke. Trećina ovih porodica imala je mesečna primanja od 10.000 dinara po članu, dok se polovina samohranih roditelja oslanjala na svoju platu, 26% na prihode drugih ukućana, a ostali na alimentaciju (9%) i socijalnu pomoć. Stanković (2014) je u svom istraživanju pokazala da je da je prihod po članu porodice kod samohranih roditelja značajno niži u poređenju sa prosečnim prihodima u opštoj populaciji. Kod većine ispitanica (42 od ukupno 100) bio je između 10.500 i 20.000 dinara, što je ispod prosečnog mesečnog prihoda po članu domaćinstva u beogradskom regionu, koji je za tu godinu iznosio 24.000 dinara. Takođe, četvrtina ispitanica je primala finansijsku pomoć od roditelja, dok je novčana podrška države bila jedini siguran prihod za 12 majki koje su samo povremeno radile. (Stanković, 2014).

Jedan od ključnih problema jeste nedovoljna dostupnost pristupačne i kvalitetne brige o deci, što dodatno otežava zapošljavanje samohranih majki. Istraživanje koje je sprovedeno u Beogradu na uzorku od 100 majki dece rođene van braka predškolskog uzrasta pokazuje da 78% ispitanica čine samohrane majke. Ove majke nemaju adekvantu podršku u obezbeđivanju nege za svoju decu, što dodatno otežava njihovu mogućnost zapošljavanja **(**Stanković, 2013). Rodne razlike u uzrocima ekonomske neaktivnosti žena i muškaraca posebno su izražene kada je reč o porodičnim obavezama. Kako pokazuje Babović (2010), čak 15% neaktivnih žena u EU27 navelo je brigu o deci i drugim članovima porodice kao razlog zbog kojeg ne traže zaposlenje, dok je 12% navelo druge porodične razloge. Nasuprot tome, samo 1% muškaraca kao razlog neaktivnosti navodi brigu o deci, a 1,7% druge porodične obaveze. Ovi podaci ukazuju na znatno veći teret porodičnih obaveza koje snose žene, što značajno utiče njihovu poziciju na tržištu rada i povećava rizik od siromaštva i socijalne isključenosti.

Samohrane majke koje žive u ruralnim sredinama suočavaju se sa dodatnim preprekama prilikom pokušaja zaposlenja, usled nedovoljne institucionalne podrške, geografske izolovanosti i rodno neravnopravne podele resursa. Rešanović et al. (2017) ističu da žene čine većinu nezaposlenih u ruralnim oblastima Srbije (55%), dok čak 76% ispitanica nije bilo upoznato ni sa jednom aktivnom merom zapošljavanja. S obzirom da žene često nisu nosioci gazdinstava, njihova mogućnost konkurisanja za progame podrške je dodatno ograničena. Autorke ukazuju na potrebu za razvojem fleksibilnih oblika rada koji bi omogućili zapošljavanje žena sa brigom o deci, naročito onih koje su jedine hraniteljke domaćinstva. Dodatno, empirijska analiza koju je sprovela Novakov (2023) na uzorku samohranih porodica u ruralnim sredinama AP Vojvodine pokazuje da čak 40% tih porodica nema ni jednog zaposlenog člana, dok 42% ima samo jednog zaposlenog. Većina anketiranih ispitanika suočava se sa hroničnim siromaštvom, što uključuje teškoće u obezbeđivanju osnovnih potreba za život. Ovi nalazi potvrđuju tezu da su samohrane majke u ruralnim sredinama posebno ranjiva grupa kojoj je potrebna sistemska podrška.

Pravna neujednačenost i neefikasna naplata alimentacije dodatno pogoršavaju ekonomski položaj žena u jednoroditeljskim porodicama. U mnogim slučajevima, žene ne uspevaju da ostvare

pravo na redovne alimentacione isplate, što direktno utiče na životni standard njihovih domaćinstava (EIGE,2021; Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2023). Takođe niska stopa učešća žena u formalnoj ekonomiji uslovljena je i nedostatkom fleksibilnih radnih aranžmana i podrške na radnom mestu.

Sa stanovišta feminističke ekonomske teorije, ekonomska ranjivost primarnih starateljki ne može se smatrati odvojeno od rodnih uloga i strukturnih prepreka. Ove žene često obavljaju neplaćeni rad kod kuće, dok istovremeno pokušavaju da zadovolje tržišne i roditeljske zahteve (Folbre, 2001). Nedostatak sistemske podrške ženama u ovakvim okolnostima doprinosi reprodukciji siromaštva i socijalne nejednakosti među generacijama.

Ova situacija ima dalekosežne posledice, jer finansijska nesigurnost može izazvati emocionalni stres, ograničiti mogućnost obrazovanja i kulturnog razvoja deteta i povećati rizik od socijalne isključivosti. Zbog toga je neophodno da politike podrške budu usmerene ka ekonomskom osnaživanju žena u ulozi primarnih starateljki, kroz subvencije, poreske olakšice, kroz programe obuka i sticanje poslovnih veština, dostupnost vrtića i garantovanu alimentaciju.

PSIHOLOŠKI I SOCIJALNI IZAZOVI JEDNORODITELJSTVA ZA ŽENE

Uz ekonomske izazove, žene u jednoroditeljskim porodicama suočavaju se i sa značajnim psihološkim opterećenjima i socijalnim izazovima. Samostalno roditeljstvo često je praćeno hroničnim stresom, emocionalnom iscrpljenošću i osećajem usamljenosti, posebno u slučajevima kada ne postoji razvijena mreža podrške. (Crosier et al., 2007). Istraživanja iz oblasti psihologije pokazuju da jednoroditeljske majke imaju veću stopu anksioznosti i depresivnih simptoma u poređenju sa ženama u dvočlanim porodicama, što se delom može objasniti višestrukim ulogama koje preuzimaju kao hraniteljke, negovateljice i jedina emocionalna podrška deci. (Jackson et al., 2005).

Psihološki teret dodatno pogoršava socijalna stigmatizacija i rodni stereotipi. U tradicionalnijim društvenim kontekstima, žena koja sama odgaja dete može biti percipirana kao neuspešna partnerka ili čak odgovorna za raspad porodice, što dodatno narušava njeno samopouzdanje i društvenu integraciju (Barlow et al., 2012). Socijalna izolacija i nedostatak formalne podrške utiču ne samo na žene već i na njihovu decu. Studije pokazuju da povećan roditeljski stres može doprineti razvoju emocionalnih i problema u ponašanju kod dece u jednoroditeljskim porodicama (Nomaguchi et al., 2003). Brojna istraživanja pokazuju da deca koja odrastaju u ovakvim porodičnim strukturama često beleže niže obrazovne uspehe, imaju više problema u ponašanju (Čudina et al.,2006), što dodatno potvrđuje važnost pružanja adekvatne podrške ovim porodicama.

Istraživanje Sandler et al. (2021) ukazuje da emocionalno opterećenje majke često praćeno hroničnim stresom i iscrpljenošću, smanjuje njenu sposobnost da pruži stabilnu emocionalnu podršku detetu. Osim toga, deca iz ovih porodica su izložena većem riziku od socijalne izolacije i stigmatizacije, što može negativno uticati na njihovo samopouzdanje i socijalnu prilagodljivost. Ekonomske teškoće, koje su česte u porodicama sa jednim izvorom prihoda, dodatno ograničavaju pristup obrazovnim i zdravstvenim resursima. Autori naglašavaju potrebu za institucionalnom podrškom i ciljanom intervencijom kako bi se ublažili negativni efekti jednoroditeljstva (Sandler et al.,2021).

Amato (2000) je u svom pregledu od 92 istraživanja na severnoameričkoj populaciji pokazao da razvod nepovoljno deluje u znatno manjoj meri na samopoštovanje i društvene kompetetnosti dece iz jednoroditeljskih porodica u odnosu na dvoroditeljske porodice, nego u ranijim istraživanjima. Autor zaključuje da se razlika smanjila delom zbog toga što se promenio stav u društvu prema razvedenim roditeljima, a delom i zbog toga što roditelji ulažu veće napore da ublaže potencijalno loše učinke razvoda na decu.

Psihološki i socijalni izazovi s kojima se suočavaju žene u jednoroditeljskim porodicama ukazuju na složenost njihovog položaja, koji nadilazi individualni nivo i zahteva odgovore na nivou javnih politika. Ekonomska nesigurnost, nedostatak pristupačnog sistema brige o deci i ograničeni

resursi dodatno opterećuju ove porodice, naročito u ruralnim sredinama. Stoga je analiziranje pravnog okvira i institucionalne podrške ključno za razumevanje mogućnosti unapređenja položaja samohranih majki i njihove dece. Analiza institucionalnih odgovora na ove izazove predstavlja neophodankorak u oblikovanju efikasnijih i inkluzivnijih politika socijalne zaštite.

PRAVNI OKVIR I INSTITUCIONALNA PODRŠKA JEDNORODITELJSKIM PORODICAMA

Pravna regulativa i institucionalna podrška ključni su faktori koji omogućavaju jednoroditeljskim porodicama da prevaziđu svakodnevne izazove sa kojima se susreću, što je istraživano i u evropskom kontekstu.

Hanson et al. (2020) u svom radu analiziraju različite sisteme alimentacije u Evropi i naglašavaju da postoji značajna varijacija u efikasnosti mehanizama koji osiguravaju finansijsku podršku detetu nakon razvoda ili razdvajanja roditelja. Njihova studija pokazuje da su zemlje sa centralizovanim alimentacionim fondovima, poput Švedske i Norveške, uspešnije u garantovanju redovnih isplata alimentacije u poređenju sa državama u kojima se naplata oslanja isključivo na individualne sudkse odluke i privatne dogovore. U Švedskoj, alimentacija se isplaćuje kroz državni fond, čime se obezbeđuje da dete ne trpi posledice kašnjenja ili neplaćanja od strane roditelja koji je dužan da plaća alimentaciju. Država potom refundira troškove od neplatiša, čime osigurava stabilna priliv sredstava za dete (Hakovirta, 2011). Ovaj model pokazuje da pravna regulativa koja uključuje institucionalnu podršku može značajno unaprediti ekonomsku sigurnost dece u jednoroditeljskim porodicama.

Pravni okvir za jednoroditeljske porodice u Republici Srbiji prepoznaje osnovna prava roditelja i dece u slučajevima razvoda i dodele starateljstva, ali to ne znači da staratelji automatski dobijaju institucionalnu podršku. Zakon omogućava da u slučajevima nesuglasica između roditelja, sud donese odluku o starateljstvu, vodeći računa o interesima deteta, ali izuzetno često postoji neefikasnost u sistemu sprovođenja ovih prava, što dodatno opterećuje majke. Porodični zakon R Srbije iz 2021. godine donosi nove odredbe koje omogućavaju bolje regulisanje prava na izdržavanje, a takođe unapređuje mogućnosti efikasnije sprovođenje sudskih odluka u vezi sa alimentacijom. Međutim, i dalje postoje izazovi u implementaciji ovih odredbi, jer mnoge samohrane majke i dalje imaju problema s ostvarivanjem svojih prava, posebno u pogledu adekvatnih iznosa alimentacije i njene redovne isplate. Uvedene mere poput izvršenja putem javnih izvršitelja nisu dale očekivane rezultate zbog dugotrajnosti postupaka i neefikasnosti kontrole. (Petrušić et al. 2015).

Iako su socijalne službe nadležne za pružanje pomoći jednoroditeljskim porodicama, podrška je često ograničena zbog nedostatka resursa, kadrova i integrisanih programa. Evropski standardi i preporuke pozivaju na uspostavljanje multisektorskih mehanizama podrške, uključujući besplatnu pravnu pomoć, savetovanje, kao i prioritet u smeštaju dece predškolske ustanove za samohrane roditelje (EIGE, 2021). Jednoroditeljske porodice mogu ostvariti određene beneficije kroz sistem socijalne zaštite, uključujući pravo na dečji dodatak i druge vidove pomoći, ali su ova sredstva često nedovoljna da bi nadomestila ekonomski jaz nastao gubitkom drugog prihoda. (Hanson et al., 2020).

Pravni okvir retko uključuje stimuativne mere za poslodavce da omoguće fleksibilno radno vreme ili rad od kuće za jednoroditelje. Takođe, nedostatak fleksibilnih radnih aranžmana i podrške u vidu dečjih ustanova otežava ženama balansiranje između rada i roditeljstva. (Sandler et al., 2021).

Pored zakonskog uređenja koje se bavi pravima i obavezama roditelja, od suštinske je važnosti i promocija prava deteta, pri čemu se naglasak stavlja ne samo na pravnu zaštitu, već i na stvaranje uslova za emocionalnu i razvojnu sigurnost deteta. Ovo uključuje poboljšanje pristupa besplatnoj pravnoj pomoći, kao i jasnije regulisanje alimentacionog fonda kako bi se obezbedio efikasan mehanizam za isplatu alimentacije i smanjenja finansijskog opterećenja samohranih majki, jer majke često moraju da se oslanjaju na neformalne mreže podrške, kao što su roditelji ili prijatelji, što nije idealno niti održivo rešenje.

Uprkos postojanju zakonskih rešenja, praksa često pokazuje da ne postoji efikasna međusektorska saradnja između pravosuđa, centara za socijalni rad, obrazovnih i zdravstvenih ustanova, što otežava ostvarivanje prava jednoroditeljskih porodica. Zakonske izmene i unapređenje institucionalne podrške ključni su za poboljšanje životnih uslova i socijalne zaštite jednoroditeljskih porodica, sa posebnim naglaskom na ekonomske aspekte i implementaciju mera koje bi omogućile bolju ekonomsku sigurnost.

Sve navedeno ukazuje na to da je položaj žene kao primarnog roditelja u jednoroditeljskoj porodici neraskidivo povezan sa širim društvenim kontekstom, uključujući rodne stereotipe i percepciju njene uloge.

RODNI STEREOTIPI I DRUŠTVENA PERCEPCIJA ŽENE KAO PRIMARNOG RODITELJA

Rodni stereotipi značajno oblikuju društvene stavove prema ulozi žene u jednoroditeljskim porodicama, često je prikazujući kao "primarnog staratelja". Ovaj stereotip, duboko ukorenjen u društvenim normama postavlja žene u poziciju odgovornosti za emocionalno i ekonomsko blagostanje dece, dok muškarce često oslobađa tih očekivanja (Lamb et al., 2010). Prema istraživanju koje je sprovela Bianchi (2019), žene u jednoroditeljskim porodicama neretko preuzimaju i ekonomske obaveze, koje pored roditeljskih uključuju i dužnosti vezano za snabdevanje domaćinstva, što dodatno povećava njihov stres i ograničava profesionalne mogućnosti.

Društvena percepcija žene kao primarnog roditelja reflektuje se i kroz zakonodavne prakse, pri čemu se starateljstvo u većini slučajeva dodeljuje majkama. Ovakve odluke odražavaju duboko ukorenjeni rodni bias u institucionalnim okvirima (Stout, 2020). Takvi stereotipi imaju ozbiljne posledice po žene, koje se pritisnute potrebom da usklade roditeljstvo sa profesionalnim obavezama, što može dovesti do povećanja ekonomske nesigurnosti i emocionalnog stresa (McLanahan et al. 2008).

Rodni obrasci se dodatno učvršćuju kroz uticaj masovnih medija i obrazovnog sistema. Mediji često promovišu tradicionalne slike majčinstva, predstavljajući žene kao prirodne negovateljke, dok prikazi angažovanih očeva ostaju marginalizovani. Istovremeno, obrazovni sadržaji retko podstiču ravnopravnu podelu roditeljskih uloga, čime se već u detinjstvu kod dece formiraju rodno stereotipna očekivanja (Fagot et al., 1985). Takvi uticaji učvršćuju narativ da je žena primarni roditelj, što se kasnije reflektuje u javnim politikama i svakodnevnom životu.

Žene koje samostalno odgajaju decu često se suočavaju sa stigmatizacijom i društvenom osudom, što može negativno uticati na njihovu psihološku stabilnost i sposobnost da pruže adekvatnu podršku deci (Fogan et al., 2020). Smanjenje društvene diskriminacije i unapređenje kvaliteta života samohranih majki zahteva promene u društvenim normama, kao i zakonodavne reforme koje bi podržale ravnomernu podelu roditeljskih obaveza. (Hancock, 2017). Hammersley (2015) ističe da rodne norme i pravne prakse često favorizuju majke, čime se dodatno učvršćuje rodna podela u porodici, te poziva na istraživački i zakonodavni pristup usmeren ka podršci zajedničkom roditeljstvu.

ZAKLJUČAK

Fenomen feminizacije roditeljstva ukazuje na sveprisutnu i pretežnu ulogu žena kao primarnih staratelja, što se odražava u svim aspektima njihovog života. Iako su žene često prepoznate kao glavni stub porodice, njihova pozicija u društvu, kako iz psihološke, ekonomske, tako i pravne perspektive, suočava se sa brojnim izazovima. Feminizacija roditeljstva dovodi do specifičnih socijalnih, ekonomskih i psiholoških konsekvenci, što uključuje povećanu ekonomsku nestabilnost, stres, društvenu stigmatizaciju i rodne stereotipe koji dodatno otežavaju njihov položaj.

U kontekstu socijalne zaštite, pravna nejednakost, kao i nedostatak adekvatnih socijalnih usluga, čine život žena koje vode jednoroditeljske porodice izazovnim i nesigurnim. Da bi se unapredio položaj ovih žena, potrebno je razviti integrisane pristupe koji se temelje na pravima, ekonomskoj osnaženosti, pristupu uslugama i rodnoj ravnopravnosti. Sprovođenjem zakonskih reformi, obezbeđivanjem besplatne pravne pomoći, razvojem socijalnih servisa i promenom društvenih normi moguće je stvoriti uslove za ravnopravniji položaj žena u društvu i olakšati im svakodnevni život.

Implementacija ovih preporuka može doprineti smanjenju rodnih nejednakosti i unapređenju kvaliteta života žena i njihove dece u jednoroditeljskim porodicama. Ključ uspeha leži u zajedničkoj akciji između vlade, nevladinih organizacija, akademske zajednice i samih žena, koje moraju biti aktivno uključene u kreiranje politika koje ih se tiču. Samo kroz multidisciplinaran pristup može se postići održiva i dugoročna promena koja će osigurati pravedniji društveni poredak za sve članove društva.

Imajući u vidu kompleksnost izazova sa kojima se suočavaju žene kao primarni staratelji, buduća istraživanja trebalo bi da se fokusiraju na dublje razumevanje međusobne povezanosti rodnih stereotipa, institucionalnih praksi i individualnih iskustava žena u jednoroditeljskim porodicama. Posebnu pažnju treba posvetiti ulozi medija, obrazovnog sistema i socijalnih politika u oblikovanju društvene percepcije roditeljstva. Multidisciplinarna istraživanja koja uključuju sociologiju, pravo, psihologiju i javne politike mogu doprineti razvoju sveobuhvatnih rešenja koja će efikasnije odgovoriti na potrebe ovih porodica i doprineti stvaranju ravnopravnijeg društva.

LITERATURA

Amato, P.R. (2000). *The consequences of divorce for adults and children*. Journal of Marriage and Family, 62 (4) 1269-1287

Babović, M. (2010), *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i SeConS.

Barlow, D.H., Durand, V.M. (2012). *Abnormal psychology: An integrative approach* (6th ed) Wadsworth, Cengage Learning

Berghammer, C., Matysiak, A. Lyngstad, T.H., Rinesi, F. (2024*). Is single parenthood increasingly an experience of less-educated mothers? A European comparison ove five decades*. Demographic Research, 51(34), 1059-1094

Bianchi, S.M. (2019) *Family change and time allocation in Amerinac families*. Springer

Budig, M. J., England, P. (2001*). The wage penalty for motherhood*. American Sociological Review, 66(2), 204-225

Crosier, T. Butterworth, P. Rodgers, B. (2007). *Mental health problems among single and partnered mothers*. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology 42(1),6-13

Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006) *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb, Golden marketing

Delić, A. (2014). *U Srbiji su samohrani roditelji mahom majke*. Socijalno uključivanje. https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/u-srbiji-su-samohrani-roditelji-mahom-majke/ pristupljeno 14.04.2025.

European Institute for Gender Equalitty. (2021). *Gender inequalities in care and consequences for the labour market,* hhttps://eige.europa.eu/publications/gender-inequalities-care-and-consequences-laobur-market pristupljeno 21.03.2025.

Fagan, J. Churchill, A. (2020). *Father involvement, father-csild relationships, and child wel-being: A review of the literature.* Journal of Family Issues, 41(10)1275-1299

Fagot, B.i., Hagan, R.M. (1985) *Gender-role develompent.*In.P.H. Mussen (Ed) Hadbook of childpsychology (Vol. 4, pp.563-634) Wiley

Folbre, N. (2001). *The Invisible Hearth: Economics and Family Values*. New Press.

Giddens, A. (2013). *Sociology* (7thed), Cambridge: Polity Press505-507

Hakovirta, M. (2011). *Child maintenance and child poverty: A comparative analysisi.* Journal of Poverty and Social Justice, 19(3)249-262

Hammersley, M. (2015). *Gender, children and the family: Changing the lens of family research*. Journal of Familiy Studies, 21(3) 253-265

Hancock, A. (2017) *Gender and the family; Shifting the focus from women to men*. Gender Society 31(2), 149-169

Hanson, K., Emer, C. (2020). *Child suppport policies in Europe: A komparasion of systems and effects on single-parent households*. European Journal of Social Security22(4),357-376
Jackson, A.P., Scheines, R. (2005). *Single mothers self-efficacy parenting in the home environment, and childrens development in a two-wave study*. Social Work Research, 29(1),7-20.
McLanahan, S., Sandefur, G. (1994) *Growingup with a single parent: What hurts, what helps,* Harvard University Press
Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2023). *Izveštaj o socijalnoj zaštiti u Republici Srbiji za 2022 godinu* https://minrzs.gov.rs./sr/dokumenti/izvestaji/izvestaji-o-socijalnoj-zastiti pristupljeno 05.04.2025
Misra, J. Moller, S., Budig, M.J. (2011*). Work-Family Policies and Poverty for Parnered and Single Women in Europe and North America*. Gender&Society, 25(6),728-749
Nomaguchi, K. M., Milkie, M.A. (2003). *Costs and rewards of childean: The effects of becoming a parent on aduls lives*. Journal of Marriage and Family, 65(2),356-374
Novakov, M. (2023). *Single-Parent Families in Villages and Towns of the Autonomous Province of Vojvodina: A. Sociological Study*. Contemporary Agriculture, 72(3),138-146
Petrušić, S. Vuković, S. (2015). *Izvršenje alimentacionih obaveza: Efikasnost postojećeg sistema i preporuke za unapređenje.* Beograd: Institut za pravne studije
Porodični zakon R Srbije (2005). Službeni glasnik R Srbije br 18/2005, 72/2011,6/2015 i 67/2021
Rešanović, M., Pudar, D., Ćeriman, J. (2017). *Pristup zapošljavanju i obrazovanju u ruralnim oblastima Srbije*. Beograd: Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju/IFDT.
Sandler, I.N., Milsom, A.S. (2021) *The effects of family structure on childrens socio-emotional development: A review of research and policy implications.* Journal of Family Psychology, 35 (2), 214-228.
Smart, C. (2020). *Reconsidering the recent history of child custody*. Gender society, 14(4) 494-512
Stanković, B. (2013) *Vanbračno roditeljstvo u Srbiji – rezultati dubinskog istraživanja,* Demografski pregled, God. XIII, br.48/2013, str. 1.
Stout, K. D. (2020). *Gender bias in child custoy decisions.* Family Court Review, 58(2),163-177
Stanković, B. (2014) *Samohrane majke i njihova mreža podrške - sociodemografsko istraživanje vanbračnog roditeljstva u Srbiji.* Stanovništvo, vol. 52, br. 1, str. 55-76

THE WOMAN'S ROLE AS PRIMARY CAREGIVER IN A SINGLE-PARENT FAMILY: SOCIAL IMPLICATIONS

Abstract: *Single-parent families are becoming an increasingly common form of family structure in modern society, and in most cases, women take on the role of primary caregiver. This role brings a number of challenges, including economic, emotional and social aspects, which affect not only the woman but also the child's development, as well as the wider social environment. This paper analyzes the factors contributing to the feminization of single-parenthood, the economic and psychological consequences experienced by female caregivers, as well as the ways in which society can provide support to these families. Special emphasis is placed on the legal framework for the protection of single-parent families, the availability of social services and the impact of gender stereotypes on the perception and status of women as primary parents. The aim of the paper is to provide a comprehensive overview of the problems faced by women in this role and to suggest possible guidelines for improving their position in society.*

Key words: *woman, single-parent family, primary caregiver, social implications, social policy*

Pregledni naučni rad
UDK:343.8:316.63-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125216B

DISKRIMINACIJA ŽENA STARIJE ŽIVOTNE DOBI NA TRŽIŠTU RADA S FOKUSOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

Sandra Balaban [92]***, doktorand***

Fakultet političkih nauka, Univerzitet Banja Luka

Apstrakt: *Sveprisutni stereotipi i predrasude koji vladaju i tržištem rada, a koji za rezultat imaju diskriminaciju starije populacije (50+), a pogotovo žena, negativno se odražavaju na sve aspekte života žena, narušavajući njihovo samopouzdanje, psihičko i fizičko zdravlje, ne dozvoljavajući im da svojim ravnopravnim učešćem na tržištu rada iskoriste svoj puni potencijal i doprinesu prosperitetu radnih organizacija i zajednice. Iako se u modernom poslovanju i na globalnom tržištu rada podrazumijevaju i promovišu politike ESG standarda (ekološki, društveni i standardi korporativnog upravljanja), koji pretpostavljaju osiguranje održivog poslovanja poštivajući principe između ostalog i potpune ravnopravnosti na tržištu rada, odnosno apsolutne isključenosti svih vrsta diskriminacije, te time i uključuju i poštivanje različitosti, jednakosti i uključenosti (DEI), iako uspostavljeno zakonodavstvo propisuje i nalaže ravnopravnost i zabranjuje bilo kakav vid diskriminacije, ovi kulturološki uslovljeni stereotipi i dalje opstaju na tržištu rada.*

Cilj ovog rada je ukazati na problem postojanja stereotipa koji podržavaju „gendered ageism" odnosno diskriminaciju žena starije životne dobi na tržištu rada BiH uprkos važećoj legislativi, te istaknuti potrebu, kao i benefite većeg učešća ove dobne skupine žena na tržištu rada BiH.

Metoda koja se primijenjuje u ovom radu je metoda analize i pregleda relevantnih sekundarnih izvora podataka.

Ključne riječi: *dobna diskriminacija(ageism), diskriminacija žena starije životne dobi (gendered ageism), tržište rada*

Uvod

Upravo u doba kada se mnoge žene osjećaju najproduktivnije, nakon što se dijelom oslobode brojnih porodičnih obaveza koje se uglavnom i dalje od njih, kao glavnih nosioca ekonomije brige, očekuju i kada smatraju da mogu još puno toga odraditi, ostvariti i posvetiti se karijeri koja im ranije nije bila primarna, odnosno usljed porodičnih obaveza i odgovornog roditeljstva nije bila u fokusu, žene nailaze na neprobojni zid omalovažavanja, odbijanja i nerazumijevanja. Uz sve neminovne biološke promjene kroz koje prolaze, a koje su na ovim našim prostorima još uvijek na marginama javnog pominjanja, ako ne i tabu tema, stereotipima potkovano odbijanje da im se da prilika da budu društveno korisne u ovom, za njih nimalo lakom periodu, samo potkopava njihovo samopouzdanje, urušava samopoštovanje i gura ih u lavirint osjećaja neispunjenosti, nezadovoljstva, anksioznosti.

[92] sandra.balaban@student.fpn.unibl.org

U visoko razvijenim zemljama zapošljavanje upravo ove dobne skupine se promoviše, te aktuelni podaci pokazuju trend sve većeg učešća žena starije životne dobi, 50+ u broju zaposlenih, što otvara vrata promovisanju ove pozitivne prakse i kod nas. Budući da se tema rada bavi višestrukom diskriminacijom, rad obuhvata pregled uzroka diskriminacije kroz kratak prikaz ukorijenjenih rodnih i dobnih stereotipa, pregled normativno pravnog okvira koji zabranjuje svaki vid diskriminacije, te osvrt na istraživanjima potkrijepljenu rodnu i dobnu diskriminaciju. Rad završava navođenjem benefita eliminacije pomenutih stereotipa na tržištu rada i multigeneracijske prisutnosti u organizaciji.

Dobna diskriminacija (*ageism)* na tržištu rada

Izraz „ageism“, u prevodu dobna diskriminacija, skovao je Robert N. Butler 1969-te godine i definisao ga kao “predrasudu jedne dobne grupe prema ostalim dobnim grupama“(WHO, 2021), a najviše se manifestuje u odnosu na populaciju mlađe životne dobi, odnosno osoba bez radnog iskustva, te na populaciju starije životne dobi. Iako ova vrsta diskriminacije nije nikako nova društvena pojava, njoj se do nedavno nije poklanjala zaslužena pažnja. Levi (Levy,2022) navodi da je Butler kasnije definisao ageism kao proces sistemskog stereotipiziranja ili diskriminacije prema ljudima, jer su stari, te da je zahvaljujući njemu konačno nastao fenomen poznat kao diskriminacija osoba starijeg doba (Levy, 2022:132).

Dobna diskriminacija odnosi se na stereotipe (naša uvjerenja), predrasude (naša osjećanja) i diskriminaciju (naše ponašanje) prema ljudima na osnovu njihovog starosnog doba i može biti institucionalizovana, interpersonalna ili usmjerena prema sebi (WHO, 2021). Važnost podizanja svijesti o ovoj često prikrivenoj vrsti diskriminacije prepoznala je i Svjetska zdravstvena organizacija (WHO), koja je u skladu sa proglašenom Dekadom zdravog starenja 2020-2030 (*Decade of Healthy Ageing 2020-2030*) i strategijom Zdravog starenja (*Healthy ageing*) pozvala na borbu protiv dobne diskriminacije.Tako je pokrenuto i objavljivanje Globalnog izvještaja o dobnoj diskriminaciji Svjetske zdravstvene organizacije (2021), sa ciljem da se podigne svijest o aktuelnom stanju i prisutnosti ove vrste diskriminacije, da se skrene pažnja na potrebu suzbijanja ove vrste diskriminacije, promoviše potreba ostvarenja i zaštite svih ljudskih prava jednako za sve, kao i da se prezentuje efektivne strategije djelovanja protiv ove diskriminacije kroz učešće svih sektora i interesnih grupa (WHO, 2021).

Diskriminacija osoba starije životne dobi na tržištu rada sveprisutna je pojava, što pokazuju i podaci pomenutog Globalnog izvještaja (2021), a prema kojima se na osnovu pregleda 60 naučnih radova ustanovilo da su poslodavci manje voljni zaposliti starije nego mlađe kandidate, da stariji kandidati i kada se zaposle, imaju manje pristupa treninzima, kao i da će oni koji su iskusili dobnu diskriminaciju na radnom mjestu vjerovatno otići ranije u penziju. Meta analiza koja je kvantitativno sumirala efekte dobne diskriminacije pokazala je da su procesi kao zapošljavanje osoba zrelije dobi, njihov napredak u karijeri, ocjene uspješnosti radnog učinka i procjena interpersonalnih vještina sve bile pod uticajem dobne diskriminacije (WHO, 2021:44). Dobna diskriminacija tako, između ostalog, negativno utiče na produktivnost starijih zaposlenih, kvalitet rada, posvećenosti organizaciji, nanoseći tako štetu preduzećima, organizacijama u kojima su zaposleni (Naegele et al, 2018:84). Navedeno upućuje na postojanje duboko ukorijenjenih negativnih stereotipa i predrasuda koji neosnovano i nepravedno definišu starije osobe na tržištu rada potičući diskriminatorne prakse koje onemogućavaju ostvarenje njihovih osnovnih ljudskih prava. Stariji zaposleni se tako stereotipno obilježavaju kao „ tvrdoglavi“, „ oni koji se opiru promjenama“, „ bolježljivi“ i „ skupi“ (Mc Conathy et al., 2023).

Argumentirajući netačnost dobnih stereotipa Levi (Levy, 2020) navodi da brojna istraživanja pokazuju da stariji zaposleni rjeđe odlaze na bolovanje, imaju jaku radnu etiku i često su inovativni, kao i da su se timovi koji uključuju starije osobe pokazali efikasnijim od onih u kojima ih nema, te da se u starijem dobu poboljšavaju procesi metakognicije (Levy, 2022:222-223).

Diskriminacija žena starije životne dobi (*gendered ageism*) na tržištu rada

Razmatrati diskriminaciju žena starije dobi nije moguće odvojeno od diskriminacije žena kao osoba ženskog pola. Ova višestruka/ intersekcijska diskriminacija sveprisutna je kako u javnom tako i u privatnom sektoru, ali se usljed nedovoljne afirmiranosti same problematike još uvijek tek sporadično javlja kao tema na marginama javnog diskursa

Literatura koja se bavi intersekcijom ova dva statusa kako navode Stypinska i Nikander (2018) datira još od rada Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) " The Coming of Age" (1970), u kome je po prvi put uobičajena situacija u kojoj se nalazi starija osoba ženskog pola opisana kao „ dvostruka opasnost" koja kombinuje i dob i pol, dok stariji muškarci pritom imaju samo jedan marginilizovani status (Stypinska & Nikander, 2018:95). Predrasude koje vladaju prema ovoj skupini na tržištu rada, a koje se mahom odnose na njihove fizičke i psihičke sposobnosti koje se pripisuju biološkim promjenama kroz koje prolaze, a koje se povezuju sa simptomimam za vrijeme perimenopauze i menopauze (kao na primjer:smenjenje koncentracije, promjene raspoloženja, zaboravnost), kao i na promjene koje se povezuju sa fizičkim izgledom koji se više ne uklapa u obilježja stereotipne ženske estetike i dalje imaju primat prilikom razmatranja njihove zapošljivosti, odnosno produktivnosti i koristi za organizacije.

Tako smo danas sa svih strana preplavljeni kultom mladosti, reklamama koje promovišu anti-age proizvode obećavajući vječnu mladost i namijenjene uglavnom ženama, jer se od njih, uprkos deklarativnoj ravnopravnosti i dalje očekuje da što je duže moguće zadrže mladolik izgled, prikriju bore, izglade lice, zaustave vidljive znakove starenja kako bi se održale u dobno prihvatljivim granicama. Kako navode Višnjić i Mirosavljević (2008): „ Namera kreatora medijske stvarnosti bila je da žena, bez obzira na svoje raznorodne pojavne manifestacije, ostane u domenu lika i tela, odnosno da i u medijskoj prezentaciji ispuni svoju anatomsku misiju. Rastavljajući ženu na njeno telo i lice dobijamo rekonstrukciju društvenih stereotipa o ženi, odnosno potvrdu društvenog poretka i zadatih kulturnih značenja" (Višnjić i Mirosavljević, 2008).

Izgled žene je važan i često obezbjeđuje ulaznicu na tržište rada. Dvostruki standardi prisutni su i kod ovog vida diskriminacije, jer dok se muškarcima zrelijeg doba izgled ne zamjera, jer u skladu sa vladajućim stereotipnim pogledima, u ovom slučaju pozitivnim, oni predstavljaju oličenje životnog iskustva i mudrosti, žene zrelijih godina gledaju se kroz prizmu negativnih dobnih stereotipa.

Normativno-pravni okvir zabrane diskriminacije i ESG standardi

Kako je razmatranje samog pitanja dobne diskriminacije žena na tržištu rada pitanje koje zadire u problematiku ne samo potencijalne diskriminacije po osnovu pola, nego i po osnova starosne dobi, te fundamentalnih ljudskih prava, potrebno je ukratko predstaviti najrelevantniju međunarodnu i domaću legislativu koja istu reguliše. Opredjeljenje Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj Uniji podrazumijeva i usklađivanje domaće legislative sa zakonodavstvom Evropske Unije, poznatim kao *aquis communautaire* koje se zasniva na principima jednakosti i međusobnog uvažavanje svih građana i isključuje svaku vrstu diskriminacije.

Kako navodi Karapetrović (2007) jedan od najvažnijih dokumenata na kome se zasniva borba za ostvarenje ženskih prava je Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine (CEDAW), koja ima za cilj eliminirati diskriminaciju u svim javnim sferama, što uključuje političke, ekonomske, društvene i građanske oblasti. Ovaj međunarodni ugovor je pravni okvir za zakon o ravnopravnosti polova u svakoj zemlji koja ga je potpisala (Karapetrović,2007:79).Vezano za sve veći intenzitet promicanja ravnopravnosti polova devedesetih godina dvadesetog vijeka Karapetrović (2007) tako podsjeća na značaj upravo četvrte svjetske konferencije UN o ženama u Pekingu 1995. godine, te navodi:„Nakon četvrte svjetske konferencije UN o ženama u Pekingu danas se sve više, posebno u dokumentima, spominje odrednica „gender mainstreaming", što bi predstavljalo prihvatanje rodne razlike u različitim aspektima života, a ne izdvojeno analiziranje i rješavanje problema žena"

(Karapetrović, 2007:89), odnosno uključivanje principa ravnopravnosti polova u sve zakone, politike i prakse (Kadribašić, 2020:20).

Prema Bašić i Miković (2012) europeizacija sistema rodne ravnopravnosti u BiH je započela donošenjem Zakona o ravnopravnosti spolova (2003) i uspostavom mehanizama za njegovu implementaciju na državnom nivou i entitetskim nivoima, a zakonodavni okvir zaokviren je donošenjem Zakona o zabrani diskriminacije (2009), te Gender akcionog plana (2007) unutar kojeg je apostrofiran značaj mjera i aktivnosti za osiguranje jednakosti muškaraca i žena u oblasti rada i zapošljavanja (Bašić&, Miković 2012: 25).

Budući da se ovaj rad bavi problematikom višestruke diskriminacije, važno je spomenuti da BiH Zakon o zabrani diskriminacije jasno navodi zabranu diskriminacije po osnovu određenih kriterija, među kojima je i diskriminacija po osnovu pola, kao i diskriminacija osoba starijeg životnog doba, a koja se između ostalog odnosi i na ostvarivanje prava zapošljavanja, rada i radnih uslova, uključujući pristup zaposlenju, zanimanju i samozapošljavanju, kao i radne uslove, naknade, napredovanja u službi i otpuštanja s posla (Službeni glasnik BiH“, br. 59/09 i 66/16).

Na osnovu gore navedenog možemo zaključiti da, imajući u vidu pravni i institucionalni okvir, ravnopravnost i zabrana diskriminacije u svim sferema ekonomskog, političkog i društvenog života deklarativno jeste ustanovljena,ali samo sprovođenje sadržaja tog istog okvira i dalje upitno, odnosno pravnim riječnikom rečeno, postoji znatan raskorak između *de iuris* i *de facto* stanja.

Pored navedene legislative koja formalno osigurava zabranu diskriminacije, promicanje jednakosti i ravnopravnosti, bitno je napomenuti i Politike poštivanja različitosti, jednakosti i uključenosti u društvo i time i na tržište rada (poznate kao DEI), kao sastavni dio ESG standarda (ekološki, društveni i standardi korporativnog upravljanja) koji se podrazumijevaju u modernom poslovanju i koji pretpostavljaju osiguranje održivog poslovanja poštivajući principe između ostalog potpune ravnopravnosti na tržištu rada, odnosno apsolutne isključenosti svih vrsta diskriminacije. Održivo poslovanje nije moguće bez jednakog tretmana svih učesnika na tržištu rada, bez iskoristivosti i angažmana punog potencijala različitosti koji kroz sinergiju zajedničkog djelovanja stvaraju dodatnu vrijednost i utiču na pozitivne promjene u radnim organizacijama, te time i u društvenoj zajednici. Kako navodi CIPD u svom Izvještaju o inkluziji 2019. godine: “Organizacije treba da se sistematski pozabave inkluzijom(uključivanjem) cijeneći da se u inkluziji ne radi o dopuštanju da „ se različiti ljudi uklope“. Umjesto toga inkluzija podrazumijeva stvaranje okruženja u kome se svako cijeni zbog svoje individualnosti.“ (CIPD, 2019:25). Samo uvažavanjem svih naših različitosti koje se nadopunjuju i tako stvaraju pokretačku sinergiju, koje svaka na svoj način doprinose zajedničkom sveukupnom prosperitetu, kako direktno radnih organizacija, tako i indirektno cjelokupne zajednice, možemo osigurati održiv rast i razvoj. Uključenost ne znači definisati i usvojiti procedure i politike koje isto propisuju, nego razvijati klimu i kulturu koja će podsticati inkluziju različitosti o isticati sve benefite koegzistencije i kolaboracije tih istih različitosti i sinergije njihovih potencijala.

Rodni stereotipi i rodna diskriminacija na tržištu rada u BiH

Iako ne možemo osporiti da danas tržištem rada suvereno koračaju žene svih profesija, da se mnoge nalaze i na rukovodnim pozicijama i u velikim korporacijama, te da i Bosna i Hercegovina usvaja pozitivne prakse u smislu sprovođenja politika urodnjavanja, stereotipi i dalje koče punu ravnopravnost koju brojna legislativa propisuje, pogotovo na prostorima brdovitog Balkana, duboko zadojenog patrijarhalnim duhom, u zemlji koja se istovremeno bori sa svim nedaćama dugotrajne tranzicije i posljedicama građanskog rata, i koja pokušava da barem dijelom bude u toku sa svakodnevnim promjenama koje nameću globalne politike. U tom kontekstu možemo navesti zaključke Blagojević (2009) koje citira Karapetrović (2014):„Društvena promjena na poluperiferiji je ili prebrza ili preambivalentna, ili oboje istovremeno, da bi omogućila stvaranje stabilnih struktura.

Često se i ne radi o stvarnoj društvenoj promjeni koliko o sadržajnosti, iluziji promjene na samoj površini društvenog života, dok u dubljim slojevima stvari ostaju iste, nepromijenjene" (Karapetrović 2014 :48). Karapetrović tako u nastavku zaključuje :„Živjeti u iluziji da se promjena desila skriva opasnost da se prava promjena ne dogodi, što se može vidjeti na brojnim primjerima rodne nejednakosti u svim zemljama tranzicije''(Karapetrović, 2014:48).

Primjer da takvo iskustvo dijeli i Bosna i Hercegovina potvrđuju Bašić i Miković (2012) navodeći:

„ Politička, socijalna i ekonomska transformacija, imanentna procesu poratne tranzicije, znatno je promijenila poziciju žena na tržištu rada i društvu općenito. Naime, podaci prezentirani u ranijim poglavljima pokazuju da prilagodba tržišnoj ekonomiji nije bila rodno neutralna. Uvođenje tržišne ekonomije u ozračju kolapsa velikih javnih preduzeća i privatizacije na različit način pogađa žene i muškarce. Pozicija žena na tržištu rada oslabljena je: stopa zaposlenosti žena niža je od stope zaposlenosti muškaraca, a rodni jaz prisutan je u svim indikatorima koji uokviruju položaj na tržištu rada. Ponude za zapošljavanje nerijetko su ne samo spolno i dobno specifične, nego i povezane sa fizičkim izgledom žene, što u praksi najčešće znači diskriminaciju " (Bašić&Miković, 2012: 145).

Tako i prema podacima Rodnog profila za Bosnu i Hercegovinu (2021) možemo primijetiti prisustvo gore navedenih najčešćih stereotipa na tržištu rada, odnosno, kako se u istom navodi:„ Postoje razlike među spolovima kad se radi o oblasti studija, što utiče na buduće pozicije žena i muškaraca na tržištu rada. Vidljiv je kontinuiran trend da se dječaci upisuju u stručne škole, a djevojčice u gimnazije i umjetničke škole, da žene pretežno upisuju studije iz oblasti zdravstva i socijalne zaštite, obrazovanja, humanističkih znanosti i umjetnosti, društvenih nauka, ekonomije i prava, da su zastupljene u znatno većem broju nego muškarci u nastavnim zanimanjima, iako se ova razlika smanjuje kako se povećava nivo obrazovne institucije" (Rodni profil BiH, 2021:11).U istom dokumentu također se navodi da se žene i dalje suočavaju sa staklenim stropom, te da su neke od prepreka za napredovanje žena na više upravljačke pozicije mali broj prilika za unapređenje, poteškoće pri spajanju porodičnih i poslovnih obaveza, kao i viši upravljački nivoi koji daju prednost muškarcima pri napredovanju(Rodni profil BiH, 2021:11-13).

Generacije koje su živjele i radile u socijalističkom sistemu SFRJ sa sjetom pominju i žale za prošlim vremenima i uslovima rada, idealizujući pritom ponekad stvarnu sliku i svakodnevnicu zaposlene žene socijalizma i zanemarujući činjenicu da je, kako navode Bašić i Miković (2012), horizontalna i vertikalna segregacija bila osnovno obilježje i ovog emancipatorski nastrojenog režima i da značajno učešće žena na tržištu rada nije dovelo do automatske promjene obrazaca porodičnog života, nego su tom istom emancipacijom žene podvrgnute dvostrukom teretu, onom na tržištu rada i onom kod kuće, u tradicionalnoj ulozi domaćice (Bašić&Miković, 2012: 144, 145).

Jer, kako navodi Ždralović (2019) „Socijalizacija je moćan mehanizam reprodukcije društvenih normi i vrijednosti, a time i očekivanih ponašanja''(Ždralović, 2019:236), te tako emancipovane žene bez pogovora prihvataju i sve one neplaćene „ženske" poslove koje su dio ekonomije brige, a koji su joj socijalizacijom namenutnuti kao isključivo njeni.

Prema podacima ankete o radnoj snazi urađene od strane Agencija za statistiku BiH, 2023. godine žene su znatno manje prisutne na tržištu rada nego muškarci, odnosno od ukupnog broja zaposlenih osoba u 2023. godini 62,6 % su muškarci,a 37,4 % žene. Postoji visoki nivo rodne segregacije zanimanja, rodni jaz u plaćama i stakleni strop. Također, ženama je mnogo teže pronaći posao, one su prezastupljene u neformalnom sektoru i vjerovatnije rade pod nesigurnim uvjetima, kao što su dugo radno vrijeme, male plaće koje kasne i strah od gubitka posla. Žene su nedovoljno zastupljene u poduzetništvu i na vodećim pozicijama u privatnom sektoru (Indeks rodne ravnopravnosti, 2023).

Podaci objavljeni u sklopu Gender akcijskog plana Bosne i Hercegovine (Agencija za ravnopravnost spolova, 2023) tako navode da BiH ima najnižu razinu sudjelovanja žena na tržištu rada u jugoistočnoj Europi. Također u navedenom Planu se potvrđuje da: „Postoji spolna segregacija i stereotipi o

"ženskim i muškim poslovima", kao i horizontalna (razlike u plaćama) i vertikalna segregacija koja predstavlja podjelu položaja između muškaraca i žena. Na to utiču čimbenici kao što su tranzicija, smanjenje broja radnih mjesta zbog privatizacije, odumiranje pojedinih industrijskih grana i zanimanja uzrokovano tehnološkim napretkom i globalizacijom ili pak posljedicama rata. Osim toga, žene se suočavaju s fenomenom "staklenog stropa" i imaju poteškoća u pristupu višim položajima odlučivanja'' (Agencija za ravnopravnost spolova, 2023).

Elezović i drugi (2023) navode također zaključke statistike u BiH: „Zaposlene žene u BiH su koncentrirane u određenim ekonomskim sektorima, kao što su usluge (67,2% žena i 46,9% muškaraca) i poljoprivreda (14% žena i 10,7% muškaraca), dok u nepoljoprivrednim djelatnostima žene čine manjinu (18,8% u odnosu na 42,9% muškaraca) (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2022a). Na višim nivoima obrazovanja rodna struktura nastavnog osoblja se mijenja, tako da su žene brojnije u osnovnom i srednjem obrazovanju, dok su više od polovine nastavnika i asistenata u visokoškolskim ustanovama muškarci (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2022c) " (Elezović i drugi, 2023:62). Iz navedenih podataka lako možemo zaključiti da je većina ženske populacija radno angažovana upravo u zanimanjima koja predstavljaju osnovu ekonomije brige, koja pretpostavlja i niže zarade.

Da stanovnici BiH zanimanja i dalje percipiraju kao muška/ ženska pokazuju i rezultati istraživanja prema kome se u zaključku pod feminizacija zanimanja navodi da veliki postotak (42% žena i 55% muškaraca) smatra da postoje tipična ženska i muška zanimanja, pa žene i dalje najviše rade u oblastima administracije, obrazovanja, zdravstva, socijalne skrbi, usluga i sudstva (Spahić-Šiljak, Z, Đipa, D., 2024:11).

Prema Šestom periodičnom izvještaju za Bosnu i Hercegovinu o provedbi Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (2013-2016), situacija u entitetima je slična u smislu zastupljenosti žena u državnoj službi, ali se njihov broj smanjuje u zavisnosti od toga da li su u pitanju rukovodeća radna mjesta, gdje su brojniji muškarci u oba entiteta sa oko 59% (CEDAW BiH, 2017).

Također prema podacima Barometra rodne ravnopravnosti (2024) 72.6% muškaraca i 78.7% žena se složilo da ženama više odgovaraju manji porodični biznisi, jer na taj način imaju više vremena za porodicu, a veliki broj (46.2% muškaraca i 35.5% žena) i dalje vjeruje da velikim kompanijama bolje upravljaju muškarci (Spahić-Šiljak, Z, Đipa, D., 2024:11).

Diskriminacija žena starije životne dobi na tržištu rada

Diskriminacije žena starije životne dobi je odnedavno u sve većem fokusu javnosti u visokorazvijenim zemljama, a razlozi za isto su osim sve većeg poentiranja važnosti, odnosno neophodnosti ravnopravnog uključenja na tržište rada svih zainteresovanih radno-sposobnih osoba i demografski, u smislu sve niže stope nataliteta u pomenutim zemljama i sve dužeg životnog vijeka stanovništva, što pravi znatne pomake na tržištu rada i pomjera granice ranije definisanih dobnih ograničenja na tržištu rada.

Iako je broj žena starije životne dobi u sve većem broju prisutan na tržištu rada u EU, one ipak snose veće posljedice dobne diskriminacije, što pokazuju i podaci Evropske fondacije za poboljšanje uslova života i rada (EURO Found,2024) prema kojima je procenat zaposlenih žena starijeg životnog doba (55-64) 56,2 %, dok je za muškarce iste dobne skupine taj procenat 68,7%, Također, kako navodi pomenuta Fondacija, žene danas odlaze ranije u penziju, te tako ostvaruju i manji iznos penzije koji je u prosjeku za 25,2, % manji u odnosu na muškarce. (EURO Found, 2024)

Diskriminacija žena starije životne dobi na tržištu rada u BiH

I dok je diskriminacija na osnovu pola već dugo prisutna tema u Bosni i Hercegovini, što potvrđuje i brojne statistike, analize i literatura na ovu temu urađena od strane domaćih autora, podaci koje možemo naći o višestrukoj diskriminaciji, u ovom slučaju, diskriminaciji žena starije životne dobi na

tržištu rada su rijetki, tačnije oskudni. Također možemo primijetiti da se podaci o diskriminaciji žena starije životne dobi ne istražuju kao zaseban diskriminatorni problem društva.

Tako se u nalazima iscrpnog i sveobuhvatnog istraživanja rodne nejednakosti na tržištu rada urađenog 2012. godine navodi da je dob izrazito značajna varijabla u procesu traženja zaposlenja. Shodno dobivenim pokazateljima, čak 54,7% ispitanica u više se navrata susretalo s oglasima za zapošljavanje u kojima je navedena prihvatljiva starosna granica, dok je dodatnih 18,3% ispitanica jedanput naišlo na takav oglas, odnosno čak 73% ispitanica ima ovo iskustvo, te da je dob u odnosu na spol značajnija, "jača" varijabla pri traženju zaposlenja" (Bašić&Miković, 2012:79).To je ujedno bilo i prvo istraživanje urađeno na području BiH koje je poentiralo i dob kao jedan od diskriminatornih kriterija kojima podliježu žene na tržištu rada, a koje svakako zaslužuje svoju zasebnu i detaljniju analizu.

Online anketa urađena od strane Helsinškog parlamenta građana Banja Luka u sklopu istraživanja o percepciji i prisutnosti diskriminacije u Bosni i Hercegovini iz 2019. godine (Gačanica, 2019) pokazala je da je diskriminacija na osnovu dobi među najčešćim oblicima diskriminacije pri zapošljavanju, što je označilo ispitanih 33,7% žena i 24,6% muškaraca. Što se tiče napredovanja na poslu, 8,7% ispitanih žena izjavilo je da su iskusile diskriminaciju zbog starosti, kao i 11,2% ispitanih muškaraca. Iskustva OCD-a i Sindikata trgovine i ugostiteljstva ukazuju na to da žene srednjih godina doživljavaju starosnu diskriminaciju, dok žene iznad pedeset godina gotovo nikada ne mogu dobiti zaposlenje. Oslanjajući se na Izvještaj o Konvenciji o provedbi eliminacije svih vrsta diskriminacije žena 2013-2016, Agencija za ravnopravnost spolova takođe konstatuje „nemogućnosti ponovnog uključivanja na tržište rada zbog zrelije dobi usljed promjena tržišta i prestanka potrebe za određenom vrstom rada"(Gačanica, 2019:36).

Podaci istraživanja urađenog 2022. godine na inicijativu Helsinškog odbora Banja Luka, a vezano za diskriminaciju po različitim osnovama također ukazuju na postojanje diskriminacije po osnovu dobi, posebno starije dobi i pogotovo žena : „Uopšte govoreći, anketa i intervjui sugerišu da se žene suočavaju s diskriminacijom bez obzira na godine. No, prema odgovorima učesnika, najčešće prijavljeni oblik je zapravo diskriminacija na osnovu starosne dobi (43%). Diskriminacija na osnovu starosti najčešće je prijavljivana u vezi sa zapošljavanjem (44% žena i 42% muškaraca). Prema podacima Sindikata radnika trgovine i uslužnih djelatnosti BiH, žene starosti od 30 do 40 godina koje su uključene u sektor trgovine i ugostiteljstva često se suočavaju sa strahom od otpuštanja i često trpe mobing na poslu jer se „lako zamjenjuju", dok su žene starije od 50 godina navodno često „ostavljane po strani, jer nisu privlačne'' (Ramić Marković, 41:2022). Navedeni podaci ukazuju na sveprisutnu dobnu diskriminaciju žena starije životne dobi koja se prešutno podržava i održava na tržištu rada uprkos deklarativnoj zabrani

Strategije suzbijanja diskriminacije žena starije životne dobi i benefiti multigeneracijske sinergije na tržištu rada

Kontinuirani ekonomski i društveni napredak poslednjih decenija poboljšao je životni standard i povećao životni vijek, a demografski trendovi idu u prilog multigeneracijskoj prisutnosti na radnom mjestu (OECD, 2020:31). Prema podacima Evropske fondacije za poboljšanje uslova života i rada (2024) životni vijek čovjeka je sve duži, te je tako godinama primjetan trend sve većeg broja zaposlenih starijeg životnog doba skupine 55-64 godine (EUROfound, 2024).

Aktuelni podaci pokazuju trend sve većeg učešća žena starije životne dobi, 55+ u broju zaposlenih, ne samo u EU, nego i u nama kulturološki bliskim zemljama regiona sa kojima dijelimo zajedničku istoriju (konkretno Hrvatska). Tako Šonje (2024) u svojoj analizi navodi da se na hrvatskom tržištu rada upravo dešava pravi procvat zaposlenosti žena u dobnoj skupini 55+, koji je zadnju deceniju porastao sa 27.7% na 50% i približio se prosjeku EU zemalja, koji iznosu 60% (a najveći postotak, kako navodi Šonje je postotak koji ostvaruju skandidavske zemlje, te pogotovo Island sa svojih 75%). Šonje tako predviđa da se može zaključiti da će u skladu sa postojećim pokazateljima i trendovima

jednog dana cijela Evropa konvergirati prema stopi zaposlenosti žena zrele dobi od 75% (Šonje,2024). Iako Šonje u pomenutom članku - analizi navodi različite razloge ovog porasta (poput regulatornih, obrazovnih, demografskih), ne pominjući pritom diskriminatorne prakse prilikom zapošljavanja predmetne dobne skupine žena, te isto nije predmet samog članka i analize, ovi podaci su nam važni kako bismo bili svjesni činjenice da žene starije životne dobi velikim dijelom doprinose produktivnosti kako organizacija, tako i svoje zajednice kao aktivni članovi, a ne kao glavni nosioci neplaćene ekonomije brige, što im velikim dijelom usljed diskriminatornih politika baziranih na važećim rodnim i dobnim stereotipima često jedino i preostaje.

U suzbijanju dobne diskriminacije možemo se osloniti na strategije koje su u skladu sa Globalnim izvještajem o dobnoj diskriminaciji Svjetske zdravstvene organizacije (2021) već dale rezultate kroz zakonodavno i institucionalno djelovanje, kontinuiranu edukaciju u svim sferama društva i međugeneracijsku saradnju (WHO,2021). Da edukatitivne intervencije spadaju među najefektivnije strategije suzbijanja dobnih predrasuda prema osobama starije životne dobi potvrđuju brojna istraživanja kako navodi i Svjetska zdravstvena organizacija, te tako edukacija ima glavnu ulogu u nastojanju da se sa istim izbori. (WHO, 2021:114).

U slučaju Bosne i Hercegovine možemo zaključiti da je zakonodavni okvir obezbjeđen, ali institucionalno djelovanje, kao i kontinuirana edukacija u svim sferama društva koja potiče dekonstrukciju postojećih stereotipa i ističe benefite međugeneracijske saradnje zahtijeva daleko više angažmana.Imajući u vidu da je dob društveni konstrukt, važno je naglasiti da način na koji se određena kultura odnosi prema samom procesu starenja, kao i prema starijim osobama, posebno osobama ženskog pola, neupitno utiče i na način na koji se i sama starija osoba percipira, što samo potvrđuje važnost kontinuirane edukacije usmjerene ka dekonstrukciji postojećih negativnih stereotipa koji se poistovjećuju sa starijom životnom dobi žena.

Jedan od načina prevazilaženja vladajućih dobnih stereotipa upravo je međugeneracijska povezanost, tačnije međugeneracijska zavisnost (Aronson (2005:497). Imajući u vidu aktuelne demografske promjene, sve duži životni vijek stanovnika EU, te time posljedično i radni vijek, jedini način za uspješan i održiv razvoj poslovanja i tržišta rada je podizanje svijesti o dobrobitima sinergije potencijala različitih generacija, što pretpostavlja i iskoristivost punog potencijala i žena starijeg životnog doba izvan okvira neadekvatno plaćenih honorarnih poslova, te neplaćenih poslova ekonomije brige.

Pored već ustanovljene legislative o zabrani svakog vida diskriminacije na tržištu rada, snažnije institucionalno djelovanje, kontinuirana edukacija naglašavanje dobrobiti višegeneracijske sinergije u radnim organizacijama, odnosno na tržištu rada, koje negira kulturološki uslovljene stereotipe o radnim (ne) sposobnostima žena starije životne dobi dovelo bi do njihovog većeg radnog angažmana.

Zaključak

Jedno od temeljnih ljudskih prava, kako navodi Opšta deklaracija o ljudskim pravima, je i pravo na rad. Bez mogućnosti ostvarivanja tog prava, čovjek ne može da zadovolji svoje osnovne psihološke potrebe za pripadanjem, priznanjem i samopoštovanjem, gubi dostojanstvo i samopouzdanje, postaje depresivan i samodestruktivan. Uz sve neminovne biološke promjene kroz koje žene u pedesetim godinama prolaze, a koje su na ovim našim prostorima još uvijek na marginama javnog pominjanja, ako ne i tabu tema, stereotipima potkovano odbijanje da im se da prilika da budu zaposlene, da budu društveno korisne u ovom, za njih nimalo lakom periodu, samo potkopava njihovo samopouzdanje, urušava samopoštovanje i gura ih u lavirint osjećaja neispunjenosti, nezadovoljstva, anksioznosti.

Medijske poruke kojima smo svakodnevno izloženi, a koje na direktan način veličaju kulturu održavanja vječne mladosti i zanemaruju kvalitete koje donose godine, doprinose na svoj način jačanju dobne diskriminacije žena, odnosno potiču ovu vrstu intersekcijske diskriminacije, koja zaslužuje daleko više pažnje od sporadičnog pominjanja u okviru rodne diskriminacije.

Samo strukturnim djelovanjem u svim oblastima društva, uz iskrenu i jaku podršku institucija i medija, te kontinuiranom edukacijom koja navodi na svjesno i kritičko promišljanje moguće je podstaći dekonstrukciju postojećih kulturološki usvojenih stereotipa i predrasuda prema radnim sposobnostima žena starije životne dobi, omogućiti im da iskoriste svoj puni potencijal daleko od neplaćenih poslova ekonomije brige, a benefiti multigeneracijske sinergije na tržištu rada već su prepoznati kao jedna od poluga održivog i prosperitetnog razvoja organizacija i društva.

Literatura

1. Ademović, N., Marko, J, Marković, G. (2012). *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer v. E., Predstavništvo u Sarajevu https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=e73986ce-4805-d59a-f86c-da0ed0506d9a&groupId=252038 pristupljeno 14.05.2024.
2. Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2006). *Konvencija o eliminiciji svih oblika diskriminacije nad ženama*. Sarajevo:Agencija za ravnopravnost spolova https://arsbih.gov.ba/project/un-konvencija-o-eliminaciji-svih-oblika-diskriminacije-nad-zenama/
3. Agencija za statistiku BiH https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Metodologije/IndeksRodneRavnopravnosti_BS.pdf pristupljeno: 15.04.2024.
4. Agencija za statistiku BiH(2023):*Indeks rodne ravnopravnosti 2023*, Sarajevo:Agencija za statistiku, Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Metodologije/IndeksRodneRavnopravnosti_BS.pdf pristupljeno: 17.04.2024.
5. Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine (ARS BiH). *Gender Akcijski Plan Bosne i Hercegovine 2023-2027*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2023/10/GAP-BiH-2023-2027-Hrvatski-jezik.pdf pristupljeno: 15.04.2024.
6. Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb:Mate doo
7. Ayalon, L., Tesch-Römer C. (2018) *Contemporary perspectives on ageism*. Based upon COST (European cooperation for Science and Technology)Action IS1402, Springer open https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-73820-8_6 preuzeto: 26.03.2024.
8. Bašić S., Miković, M., (2012) *Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH.2012-ženska strana priče*. Sarajevo: Udruženje žene ženama i Friedrich Ebert Stiftung (FES) https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09705.pdf pristupljeno 19.03.2024
1. CIPD (2018). *Building Inclusive Workplaces: assessing the evidence, report 2019.* London: Chartered Institute of Personnel and Development https://www.cipd.org/globalassets/media/knowledge/knowledge-hub/reports/building-inclusive-workplaces-report-sept-2019_tcm18-64154.pdf pristupljeno :12.04.2024.
2. Elezović,S., Krstić, I., Smith H., Hujdur A. (2023). Razokrivanje neravnopravnosti u radnom okruženju u Bosni i Hercegovini:komparativna analiza mehanizma izvještavanja o rodnom jazu u platama. Sarajevo:AIRE Centar i UNDP u Bosni i Hercegovini https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-08/razotkrivanje_neravnopravnosti_u_radnom_okruzenju_u_bosni_i_hercegovini_komparativna_analiza_mehanizama_izvjestavanja_o_rodnom_jazu_u_platama_0.pdf preuzeto:15.04.2024.
3. Eurofound (2024), The changing structure of employment in the EU: Annual review 2023, Eurofound research paper, Publications Office of the European Union,Luxembourg

https://www.lavorosi.it/fileadmin/user_upload/PRASSI_2024/eurofund-i-cambiamenti-della-struttura-occupazionale-nell-unione-europea-2023_compressed__1_.pdf
Pristupljeno: 24.05.2024.

4. Eurofound (2024). *Living longer, working longer: How to further activate an ageing workforce*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions blog https://www.eurofound.europa.eu/en/blog/2024/living-longer-working-longer-how-further-activate-ageing-workforce
pristupljeno: 24.05.2024.
5. Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD). *Bosnia and Herzegovina Country Strategy 2022-2027* https://www.ebrd.com/bosnia-and-herzegovina-strategy.pdf
pristupljeno 08.06.2023.
6. Gačanica L.(2019). Rodno zasnovana diskriminacija u oblasti rada u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Helsinški parlament građana Banja Luka http://hcabl.org/wp-content/uploads/2019/05/Rodno-zasnovana-diskriminacija-na-radu-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf
pristupljeno:15.04.2024.
7. Gavrić, S., Ždralović, A.(ur) (2019). *Rodna ravnopravnost, torija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studente i studentice društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet-Univerzitet u Sarajevu
8. *Global report on ageism.* Geneva: World Health Organization; 2021. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2021/03/9789240016866-eng.pdf
pristupljeno: 21.05.2024.
9. Kadribašić, A.(2020). *Priručnik za uključivanje principa ravnopravnosti spolova u zakone i politike*.Sarajevo:UN Women kancelarija u BiH http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/?id=10698
pristupljeno: 25.04.2024.
10. Karapetrović M., (2007) *Ona ima ime. O filozofiji i feminizmu*, Banja Luka: Art print; Bijeljina: Organizacija žena „Lara"
11. Karapetrović, M. (2014) : *The View from Semi-Periphery-About Feminism and Gender Education in Bosnia and Herzegovina* u: *Young Women in Post-Yugoslav societies: research, practice and policy*, editors: Adamović, M.et al. Zagreb: Institute for Social Research in Zagreb Human Rights Centre, University of Sarajevo Zagreb and Sarajevo
12. Levy, B. (2022). *Breaking the Age Code*. (Kindle izdanje) http://www.amazon.com/
13. McConatha, J. T., Kumar, V. K., Magnarelli, J., & Hanna, G. (2023). *The Gendered Face of Ageism in the Workplace.* Advances in Social Sciences Research Journal, Vol - 10(1). 528-536. https://digitalcommons.wcupa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1066&context=psych_facpub
preuzeto: 12.04.2024.
14. Naegele,L. et al (2018). Work Environment and the Origin of Ageism U *Contemporary perspectives on ageism*. Based upon COST (European cooperation for Science and Technology)Action IS1402, Springer open https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-73820-8_6
preuzeto: 26.03.2024.
15. OECD (2020). Promoting an Age-Inclusive Workforce: Living, Learning and Earning Longer, OECD Publishing, Paris, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/12/promoting-an-age-inclusive-workforce_835228f0/59752153-en.pdf
pristupljeno: 25.04.2024.
16. Ramić Marković, S. (2022). *Rodno zasnovana diskriminacija u oblasti rada u Bosni i Hercegovini.* Banja Luka: Helsinški parlament građana Banja Luka https://hcabl.org/wpcontent/uploads/2022/03/RodnoZasnovanaDiskriminacijaBiH_web.pdf
pristupljeno: 15.04.2024.
17. Stypinska, J., Nikander, P.(2018) *Ageism and Age Discrimination in the Labour Market U A Macrostructural Perspective* Ayaalan, L. Tesch-Römer C. (2018) *Contemporary perspectives on ageism*. Based upon COST (European cooperation for Science and Technology)Action IS1402, Springer open https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-73820-8_6
preuzeto: 26.03.2024.

18. Šesti izvještaj CEDAW BiH (2017). Šesti periodični izvještaj BiH o provedbi Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (2013-2016), Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglic https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2017/12/170823_VI-periodicni-CEDAW-Izvjestaj-za-BiH_Nacrt.pdf pristupljeno: 19.04.2024.
19. Šonje, V.(2024). *Revolucija rada žena u zreloj životnoj dob*i. Portal Ekonomski Lab https://arhivanalitika.hr/blog/revolucija-rada-zena-u-zreloj-zivotnoj-dobi-55-64-g/ pristupljeno: 25.04.2024.
20. UNDP.*Barometar rodne ravnopravnosti u BiH* https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/publications/barometar-rodne-ravnopravnosti-u-bosni-i-hercegovini pristupljeno: 25.04.2024.
21. UN Women (2021). *Rodni profil zemlje Bosna i Hercegovina. Sarajevo, Bosna i Hercegovina*. https://archive.europa.ba/wp-content/uploads/2022/01/Gender-Country-BH-web.pdf pristupljeno:19.04.2024.
22. Višnjić, J., Mirosavljević. M. (2008). *Problem reprezentacije rada u medijima* U Zaharijević, Adriana (2008) (prir.): *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Novi Sad: Artprint
23. Zakon o radu Brčko Distrikta, https://www.paragraf.ba/propisi/brcko/zakon-o-radu-brcko-distrikta-bosne-i-hercegovine.html
24. Zakon o radu Federacija BiH https://www.paragraf.ba/propisi/fbih/zakon-o-radu.html
25. Zakon o radu Republike Srpske https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-radu.html
26. Zakon o zabrani diskriminacije. Službeni glasnik BiH", br. 59/09 i 66/16).

DISCRIMINATION OF OLDER WOMEN IN THE LABOR MARKET WITH A FOCUS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sandra Balaban, PhD student

Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka

***Abstract**: Ubiquitous stereotypes and prejudice in the labour market which result in descrimination against older population (50+), especially women, have a negative impact on all aspects of women's lives, on their psychological and physical health and undermine their self-esteem. They prevent them from equal participation in the labour market and from unleashing their full potential by which they could contribute to prosperity of organisations and community. Although modern business operations imply and promote ESG policies and standards, which presume sustainable business operations through complying with, among other principles, also with the principle of absolute equality in the labour market, i.e., lack of all kinds of discrimination and therefore include respecting diversity, equality and inclusion (DEI) and although the established legislation prescribes equality and forbids any kind of discrimination, these culturuly determined stereotypes still persist in the labour market.*

*The aim of this paper is to refer to the existence of stereotypes which support gendered ageism in the labour market despite the prescribed legislation and to emphasize the benefits of wider participation of older women(50+) in the labour mark**et.***

The method used in this paper: analysis and review of the relevant secondary data.

***Key words:** ageism, gendered ageism, labour market*

Originalni naučni rad
UDK:177.4:159.947.3-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125227B

RAVNOTEŽA IZMEĐU PROFESIONALNOG I PRIVATNOG ŽIVOTA ŽENA

Smaila Balić Rahmanović, magistar socijalne pedagogije, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću[93]

Emina Alešević, magistar pedagogije, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću[94]

Sažetak: *Prisustvo žena u svim poslovnim sferama je sve zastupljenije počevši od ekonomskih do političkih čime je pred žene stavljen izazov balansiranja između poslovnog i privatnog života. Profesionalne obaveze, osim obavljanja tekućih poslova, uključuju i kontinuiranu fokusiranost, odgovornost, prilagodbu i druge kompetencije koje se fizički ne mogu odvojiti, ali prožimaju profesionalni i privatni život. Unatoč svim naporima, teško je odvojiti profesionalni život od privatnog, jer iako posao završava u određenom vremenskom razdoblju, razmišljanja o obavezama i poslovnim zadacima nastavljaju se cijeli dan. Žena se oduvijek smatrala ključnim osloncem porodice, a iako je poslovno orijentirana i emancipirana, u privatnom životu je čekaju mnoge obiteljske obaveze u kojima, radi obiteljske kohezije i sklada, mora biti prisutna i posvećena. S obzirom na navedeno cilj istraživanja ovog rada usmjeren je na ispitivanje uspostavljanja ravnoteže između profesionalnog i privatnog života kod žena.*

Ključne riječi*: profesionalni život, privatni život, žene.*

Uvodna razmatranja

Ravnopravnost žena i muškaraca ne ogleda se samo u davanju ženama prava glasa, već i u ravnopravnom sudjelovanju u svim poslovnim i društvenim tokovima. Planiranje začeća, prebukiranost vrtića, potreba za čuvalicama djece školske dobi, pokazatelji su želje da žena, kao majka i poslovna žena, organizira svoje vrijeme i uskladi profesionalni i privatni život. Uprkos svojim ulogama u domaćinstvu, žene pronalaze dodatnu motivaciju i osjećaju potrebu da aktivno sudjeluju u svim društvenim promjenama. Okupljaju se kroz udruženja, klubove, nevladine organizacije, sekcije i kulturne aktivnosti, pokazujući da mogu prepoznati društvene izazove, produktivno iskoristiti slobodno vrijeme, graditi karijeru, biti majke i partnerice, voditi porodice, biti akademski obrazovane građanke i liderke u zajednici. Od zajednice se očekuje stvaranje uvjeta u kojima se takve ideje osjećaju poželjnima te osiguranje podržavajućih okolnosti za svaku ženu, bez obzira na to je li konkurentna na tržištu rada ili ne. Stoga je jedan od ciljeva ovog istraživanja prikazati stvarno stanje u nastojanju da se uspostavi ravnoteža između profesionalnog i privatnog života žena.

Ravnoteža između profesionalnog i privatnog života žena

Ravnoteža između profesionalnog i privatnog života nije samo individualna, već i društvena odgovornost. Da bi žena mogla ispuniti svoje primarne uloge, uloge domaćice, majke, partnerice, istovremeno se od nje očekuje da preuzme i ulogu profesionalke.

Pojam ravnoteže između poslovnog i privatnog života još uvijek nije u potpunosti definisan pa poprima različita značenja kroz brojne definicije. Voskion (2023) u svom radu ističe pojam ravnoteže

[93] balicsmaila@gmail.com

[94] alesevic.emina@gmail.com

između poslovnog i privatnog života pozivajući se na Clark (2000) koji ravnotežu između posla i života definiše kao zadovoljstvo i dobro funkcioniranje na poslu i kod kuće s minimalnim sukobom uloga. U ovom slučaju, to bi značilo da se od žena u Bosni i Hercegovini očekuje da posjeduju spektar kompetencija, u svrhu produktivne organizacije posla i slobodnog vremena, kako bi zadovoljile vlastite, ali i potrebe članova porodice i radnog okruženja.

O temi ravnoteže između privatnog i poslovnog života žena postoje brojna istraživanja, ponajviše stranih autora. Ta činjenica pokazuje aktualnost ove teme na globalnoj razini. Istraživanja su pokazala kako je tema ravnoteže između privatnog i poslovnog života zapravo područje koja ima veliku tendenciju napretka i razvoja u budućnosti. Zaposlenici imaju sve manju produktivnost, sve veći postotak izostajanja s posla te su skloniji stresu i bolestima koje nastaju kao posljedica istog. Jedan od uzroka tome zasigurno je i nemogućnost uspostave ravnoteže koja predstavlja bitni problem velikog broja poslovnih ljudi na svjetskoj razini. Ubrzani ritam života i brojnost poslovnih i privatnih obveza ne ostavljaju radniku dovoljno vremena da se posveti sebi i svojoj okolini. To se posljedično odražava i na karijeru, te sve zajedno čini uzročno-posljedični krug (Voskion, 2023).

Žene koje su ušle na tržište rada kroz zaposlenje osjećaju se jednako odgovornim u životnim i poslovnim sferama. Napori održavanja ravnoteže između privatnog i profesionalnog života zahtjevaju dodatne fizičke i mentalne snage, čega su žene vrlo rijetko svjesne u neprekidnom krugu obaveza i očekivanja. Iako su posljedice teško uočljive kratkoročno, dugoročno je primjetno profesionalno sagorijevanje, kao i zdravstveni problemi zbog nagomilanog stresa.

Osim većeg broja zaposlenih žena, uzroci nastanka neravnoteže su i ubrzani tempo života, sve veća želja za karijernim napredovanjem, promjena u strukturi obitelji, primjerice veći broj samohranih roditelja, manja spremnost zaposlenika na prekovremeni rad, širenje trenda zapošljavanja na više poslova, loša radna okolina, stres te napredak u tehnologiji koji posljedično dovodi do otuđenja samih ljudi (Voskion, 2023). Podaci pokazuju da su najučestalije negativne posljedice sukoba obiteljskih i poslovnih obaveza na zaposlene žene nedostatak vremena za sebe, neispavanost i stres, koje učestalo, na sedmičnoj ili dnevnoj bazi osjeća svaka druga zaposlena žena (Klasnić, 2017).

Sukob privatnih i poslovnih obaveza može dovesti do ozbiljnih posljedica po mentalno i fizičko zdravlje zaposlenih žena. Ukoliko poslovne obveze prevladavaju nad privatnim, obitelj i socijalni život ostaju zapostavljeni, a to najčešće rezultira prepirkama, nervozom, stresom i slično. Kada je situacija obrnuta, odnosno kada privatne obveze prevladavaju nad poslovnim, poslovna karijera trpi neproduktivnost i neefikasnost na radnom mjestu. U svakom slučaju, nemogućnost uspostave ravnoteže između privatnog i poslovnog života sa sobom nosi razne posljedice. Uspostava ravnoteže između privatnog i poslovnog života jedan je od najvećih izazova za današnje zaposlene žene. Sve navedene posljedice ostavljaju značajan trag na obje sfere života žena i nerijetko dovode do zdravstvenih problema. Glavni uzrok poremećaja u zdravlju je stres koji gotovo uvijek dolazi kao rezultat svih prethodno navedenih situacija. Privatne i poslovne obaveze se često preklapaju te između njih nastaju uzročno-posljedične veze. Oba aspekta života utječu jedan na drugog i kod većinu žena jedan aspekt života trpi negativne posljedice (Voskion, 2023).

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja ovog rada je ispitati složenosti uspostavljanja ravnoteže između profesionalnog i privatnog života kod žena.

Metod

Uzorak

U istraživanju je sudjelovalo 100 ispitanica. S obzirom na dob većina ispitanica (35%) je između 26 i 35 godina, zatim slijede ispitanice od 36 do 45 godina (29%), dok je najmanje ispitanica između 18 i 25 godina (5%). Što se tiče bračnog statusa 85% je u braku. Većina ispitanica (48%) ima dvoje djece,

24% ima jedno dijete, a 18% nema djece. 44% ispitanica ima završen fakultet, 23% magisterij, a najmanje ispitanica je sa doktoratom (5%). Najviše ispitanica 62% su uposlenice u javnom sektoru, a preostalih 38% u privatnom sektoru. Većina ispitanica (49%) je zaposlena u području obrazovanja, nauke i istraživanja, 12% ispitanica je u području zdravstva i socijalnoj zaštiti, 12% u javnoj upravi i službi, a najmanje ispitanica 2% je iz područja poljoprivrede, proizvodnje i zanastva. Što se tiče radnog staža 27% ispitanica ima ukupni staž od 1 do 5 godina, zatim 22% ispitanica sa 20 i više godina staža te 18% ispitanica sa 6 do 10 godina staža. Većina ispitanica (67%) ima ugovor o radu na neodređeno. 50% ispitanica ima platu veću od 1500 KM, a 8% ispitanica ima platu od 1000 KM i manje. Većina ispitanica (51%) radi u prosjeku 31-40 sati sedmično, 28% od 41 do 50 sati i 4% ispitanica 51 sat i više.

Instrument

Istraživanje na temu „Ravnoteža između profesionalnog i privatnog života žena“ sprovedeno je u obliku anketnog upitnika. Anketni upitnik čine sociodemografski podaci te pitanja i tvrdnje o navedenoj temi koji su preuzeti od Voskion (2023). Anketni upitnik temelji se na nekoliko studija različitih svjetskih autora koji su se bavili ovom temom. Odgovori u anketnom upitniku su na Likertovoj skali od stupnjeva (odgovori: 1 – uopće se ne slažem; 2 – uglavnom se ne slažem; 3 – niti se slažem, niti se ne slažem; 4 – uglavnom se slažem; 5 – u potpunosti se slažem, odnosno 1 – nikada, 2 – rijetko, 3 – povremeno, 4 – često, 5 – uvijek). Sve tvrdnje u anketnom upitniku odnose se na poslovne i privatne obveze, te na uspostavu njihove ravnoteže. Lični podaci o ispitanici uključivali su dob, bračni status, broj djece, stepen obrazovanja, sektor zaposlenja, trenutno zaposlenje, ukupni radni staž, vrsta ugovora o radu, visina mjesečne plate, prosječni broj radnih sati u sedmici. S obzirom da je istraživanje koje je provela Voskion (2023) obuhvatilo žene iz Republike Hrvatske, ovo istraživanje uključuje uzorak zaposlenih žena u Bosni i Hercegovini.

Postupak

Za potrebe ovog istraživanja sproveden je online anketni upitnik izrađen pomoću aplikacije Google Forms. Ista je, uz detaljne upute za popunjavanje ankete, proslijeđena na nekoliko Facebook i Viber grupa koje čine zaposlene žene na području Bosne i Hercegovine. Anketa je anonimna i sprovedena je u aprilu 2025. godine.

Rezultati i diskusija

Kako bi se analiziralo zadovoljstvo ispitanica trenutnom ravnotežom između privatnog i poslovnog života izračunate su frekvencije varijabli.

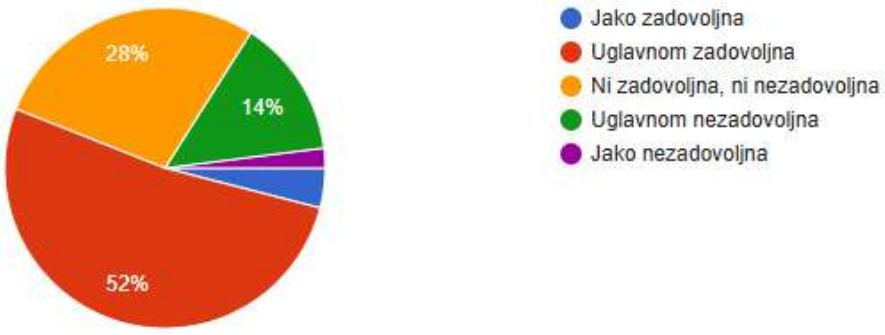

Grafikon 1: Razina zadovoljstva ispitanica trenutnom ravnotežom između privatnog i poslovnog života

Uvidom u Grafikon 1 evidentno je da je većina ispitanica (52%) uglavnom zadovoljna trenutnom ravnotežom između privatnog i profesionalnog života dok je samo 2% ispitanica jako nezadovoljno trenutnom ravnotežom između privatnog i profesionalnog života.

Grafikon 2 prikazuje frekvencije odgovora na tvrdnju „Zbog poslovnih obaveza zapostavljam svoju obitelj i prijatelje.

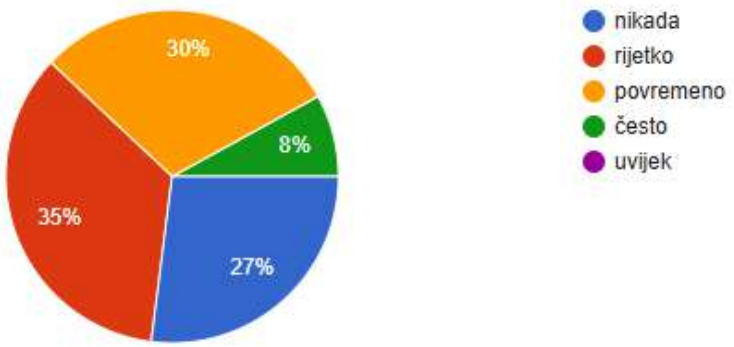

Grafikon 2: Zapostavljanje obitelji i prijatelja zbog poslovnih obaveza

Na osnovu Grafikona 2 možemo zaključiti kako većina ispitanica zbog poslovnih obaveza ne zapostavlja svoju obitelj i prijatelje s obzirom da 35% ispitanica rijetko, a 27% nikada ne zapostavlja obitelj i prijatelje zbog poslovnih obaveza.

U grafikonu 3 prikazani su rezultati dobiveni za tvrdnju „Poslovne obaveze ometaju moj privatni život i obiteljski život više nego bi trebalo.“.

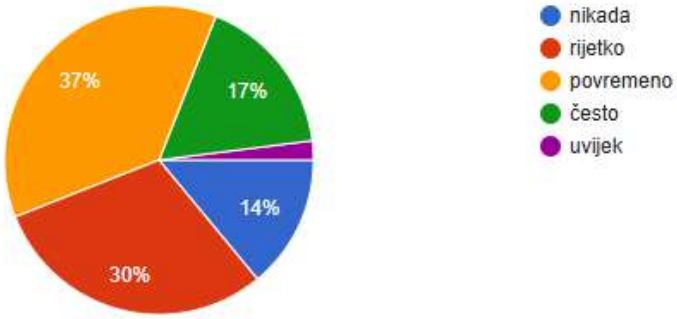

Grafikon 3: Ometanje privatnog i obiteljskog života zbog poslovnih obaveza

Iako ispitanice ne zapostavljaju obitelj i prijatelje zbog poslovnih obaveza ipak se uočava utjecaj poslovnih obaveza na privatni i obiteljski život što je vidljivo u Grafikonu 3. Naime kod 37% ispitanica poslovne obaveze povremeno, a kod 17% često ometaju privatni i obiteljski život više nego bi trebalo. Sukob obiteljskih i poslovnih obaveza može imati ozbiljne negativne posljedice po mentalno i fizičko zdravlje zaposlenih žena, ali i po njihov društveni život. Podaci pokazuju da su najučestalije negativne posljedice sukoba obiteljskih i poslovnih obaveza na zaposlene žene nedostatak vremena za sebe, neispavanost i stres, koje učestalo, na sedmičnoj ili dnevnoj bazi osjeća svaka druga zaposlena žena (Klasnić, 2017).

Grafikon 4 prikazuje odgovore ispitanica za tvrdnju „U stanju sam dobro uskladiti svoj osobni i profesionalni život.

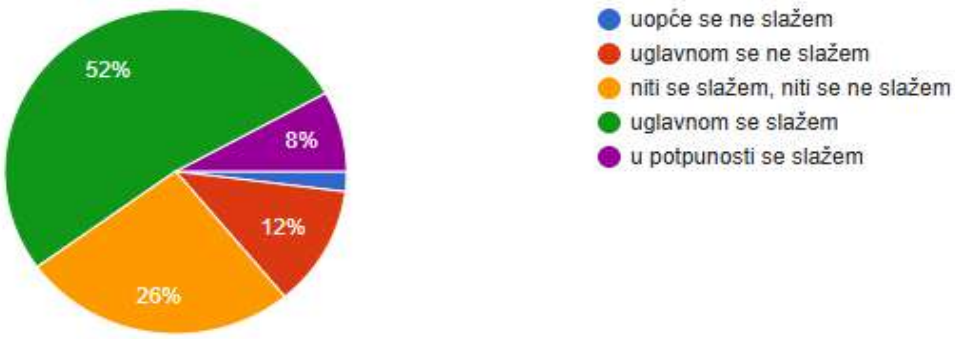

Grafikon 4: Sklad između osobnog i profesionalnog života

Iako je vidljiv utjecaj poslovnog na privatni život žene u Bosni i Hercegovini uspijevaju dobro uskladiti osobni i profesionalni život (60% ispitanica).

Na tvrdnju „Kao zaposlena žena moj najveći izazov je održati ravnotežu između poslovnog i privatnog života“ dobiveni su sljedeći odgovori:

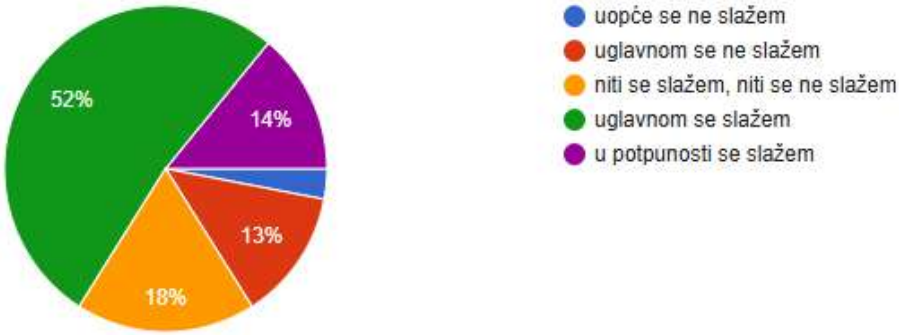

Grafikon 5: Odgovori na tvrdnju „Kao zaposlena žena moj najveći izazov je održati ravnotežu između poslovnog i privatnog života“

Iz grafikona je vidljivo kako većini žena (66%) najveći izazov predstavlja održavanje ravnoteže između poslovnog i privatnog života. Temelj ovih rezultata možemo tražiti i u društvenim pritiscima, odnosno očekivanjima od moderne žene. Naime, žene danas osjećaju pritisak da budu savršene na svim poljima. Od njih se očekuje da budu učinkovite i produktivne na poslu, da svoje kućanstvo uvijek održavaju čistim i urednim, da izgledaju kao s naslovnice modnog časopisa, da budu predane i brižne majke koje će svojoj djeci osigurati sve što je potrebno za uspješan rast i razvoj, da ne zanemaruju svoje partnere te da se bave sportom i imaju hobi. Ipak, zbog predanosti radnim obavezama, rezultati istraživanja pokazuju da žene zanemaruju svoje hobije i društveni život.

Naime, 34% i 32,7% često zapostavljaju hobije i društveni život. Iako ispitanice navode da su zanemarile hobije i društveni život, ipak 40% ispitanica navodi kako se uvijek po završetku radnog vremena posvećuju isključivo privatnom životu. Uzorak pokazuje da je 85% žena u braku, a 48% ima dvoje djece, pa se rezultati mogu pripisati individualnoj odgovornosti, jer žene nakon posla preuzimaju uloge unutar porodičnih obaveza.

Tabela 1: Frekvencije odgovara na tvrdnje iz anketnog upitnika

Tvrdnja	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Ostajem na radnom mjestu duže nego je to predviđeno ugovorom	42%	29%	14%	11%	4%
U sedmici nemam puno vremena za privatni život (za druženje, opuštanje s partnerom, druženje s prijateljima i obitelji i sl.)	19%	24%	29%	24%	4%
Više od pola radnih dana u sedmici dio zadataka s posla moram obavljati izvan radnog vremena	38%	20%	18%	21%	3%
Radim često izvan radnog vremena do kasno i/ili vikendom kako bih završila zadatke dodijeljene mi na poslu	42%	19%	15%	18%	6%
Zbog naporne radne sedmice teško se opuštam	12%	26%	17%	32%	13%
Brinem se zbog uticaja stresa na poslu na moje zdravlje	6%	15%	12%	42%	25%
Moj odnos s partnerom trpi zbog pritisaka ili dugog radnog vremena na poslu	26,5%	28,6%	21,4%	18,4%	5,1%
Moj angažman u brizi za moju obitelj zbog poslovnih obaveza nije na razini na kojoj bih ja željela da jeste	20%	18%	25%	29%	8%
Teško je pronaći slobodno vrijeme za društveni život (vrijeme za hobije, slobodne aktivnosti, održavanje prijateljstava i proširenih obiteljskih odnosa)	12%	22%	18%	40%	8%
Kada bih imala mogućnost radila bih kraće iako bi to značilo smanjenje primanja	22%	21%	17%	21%	19%
Ravnoteža poslovnog i privatnog života značajno utiče na kvalitetu života	3%	5%	8%	54%	30%
Zadovoljna sam trenutnom kvalitetom svoga života	4%	13%	24%	50%	9%
Poslovni život mi je važniji od privatnog života	57%	32%	8%	2%	1%

Na temelju rezultata u tabeli može se zaključiti da žene smatraju svoj privatni život važnijim od poslovnog te da su trenutno zadovoljne kvalitetom svog života. Iako je primjetan pritisak kojeg osjećaju zbog radnih obaveza, radne obaveze i dalje ostaju unutar radnog vremena, stvarajući jasnu barijeru u odnosu na privatne obaveze i uloge koje žene preuzimaju nakon radnog dana. Rezultati istraživanja pokazuju da većina žena ne ostaje na poslu duže nego što im je predviđeno ugovorom, ne obavljaju radne obaveze izvan radnog vremena te ne rade do kasno i/ili vikendom. Moguće je da su ovi rezultati posljedica obiteljskih obaveza i brige o kućanstvu, no uzorak se uglavnom sastoji od visoko (i visokoškolskih) obrazovanih žena koje su zaposlene u sektoru obrazovanja, znanosti i istraživanja gdje podaci mogu biti posljedica toga. Visoko obrazovane žene svjesne su, ne samo svog posla, već i društvenih struktura, rodnih uloga i važnosti osobne autonomije. Drugim riječima, visokoobrazovane žene svjesno uspostavljaju ravnotežu, jasne granice, ponašaju se profesionalno i čuvaju svoje mentalno zdravlje. Iako su žene odvojile privatni i profesionalni život, zabrinute su zbog utjecaja stresa na poslu na njihovo zdravlje, a rezultati su pokazali da se većina ispitanica teško opušta nakon radne sedmice. Dakle, neostajanje na poslu i izvršavanje obaveza unutar radnog vremena ne garantuje da će stres biti eliminiran. Rad žena u obrazovnom sektoru prate visoki profesionalni standardi, visoka očekivanja, mentalni napor, stalna dostupnost, velika odgovornost. Zapravo, može se zaključiti da nije bitna dužina radnog vremena, već intenzitet posla koji može rezultirati stresom. Tome u prilog govori i činjenica da većina ispitanica navodi da im je teško pronaći slobodno vrijeme za društveni život (hobije, slobodne aktivnosti, održavanje prijateljstava i proširenih obiteljskih odnosa), kao i da bi većina ispitanica radila kraće kada bi imala priliku, iako bi to značilo smanjenje prihoda. Ovi podaci mogu ukazivati na preopterećenost žena poslom, s obzirom da daju prednost kvaliteti života nad materijalnom sigurnošću te njihovu svijest o negativnim posljedicama preopterećenosti radnim obvezama. Također, može ukazivati na to da je posao naporan i zahtjevan, ostavljajući vrlo malo slobodnog vremena za društveni život i hobije.

Međutim, iako žene izražavaju zabrinutost zbog stresa, naglašavaju nedostatak slobodnog vremena za društveni život, ipak ne zanemaruju partnera te im je privatni život važniji od poslovnog. To može značiti da žene posjeduju sistem vrijednosti koji je jasno definiran i strukturiran. Također, ukazuje da su žene otpornije na negativne poslovne događaje, odnosno da imaju dobru sposobnost reguliranja stresa te da unatoč izazovima u poslovnom i privatnom životu žele živjeti životom koji je ispunjen i donosi učinkovite rezultate kako na poslovnom tako i na privatnom planu.

Zaključna razmatranja

Kroz povijest, žene su se borile za svoje mjesto u društvu, povećavajući svoje napore kako bi ispunile očekivanja obitelji i društva. Zaposlenje, ili bolje rečeno, zaposlenost, jedno je od zadovoljstava koje žene u Bosni i Hercegovini imaju, i to je njihovo jamstvo sigurnosti, neovisnosti i slobode.

Istraživanje koje je provedeno pokazuje da žene usklađuju svoj privatni i profesionalni život. Iako još uvijek postoji izazov poput neravnomjerne raspodjele kućanskih potreba, žene preuzimaju i dobro se snalaze u različitim ulogama, bez obzira u kojom mjeri te uloge zahtijevale prilagođavanje i odricanje od svega onoga što bi žene mogle raditi u okviru slobodnog vremena, a u svrhu postizanja ličnog zadovoljstva.

Kao rezultat provedenog istraživanje može se izdvojti zaključak, da bi žene imale koristi od fleksibilnijih uvjeta rada i promjena u društvenim stavovima o rodnim ulogama, odnosno ulozi žena unutar obitelji, a posebno unutar društvene zajednice. Iako su mnoge ispitanice uspješno razvile načine usklađivanja, postoje i brojni izazovi koji ukazuju na potrebu za sistemskim promjenama. Istraživanja u kojima su ispitanice isključivo žene su rijetka, stoga ovo istraživanje može biti polazište za buduća istraživanja, za promicanje prava žena na tržištu rada uvažavajući različite uloge, prije svega ulogu majke i partnerice. Sva buduća istraživanja mogla bi ići u pravcu razvijanja strategije za poboljšanje života i rada zaposlenih žena u Bosni i Hercegovini. Osim toga, bilo bi zanimljivo isto istraživanje provesti na muškoj populaciji s uvidom u uspostavljanje ravnoteže između posla i privatnog života, odnosno ispitati koje su sfere života muškarcima prioritet, imaju li vremena za sebe i jesu li zadovoljni kvalitetom svog života.

Literatura:

Grzywacz JG, Carlson DS., 2007. Conceptualizing work–family balance: Implications for practice and research. *Advances in Developing Human Resources*, 9, pp.455–71

Kalliath, T. and Brough, P., 2008. Work–life balance A review of the meaning of the balance construct. *Journal of management & organization*, 14(3), pp.323-327.

Kirchmeyer C (2000) Work–life initiatives: Greed or benevolence regarding workers' time. In CL Cooper and DM Rousseau (Eds) *Trends in Organisational Behavior*, 7, pp. 79–93. Chichester: John Wiley & Sons.

Klasnić, K., 2017. *Utjecaj rodne podjele obiteljskih obveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena*. Pravobranitelj/ca za ravnopravnost spolova Republike Hrvatske. Zagreb

BALANCE BETWEEN PROFESSIONAL AND PRIVATE LIFE OF WOMEN

Abstract: *The presence of women in all professional spheres is increasingly evident, ranging from economic to political domains, placing the challenge of balancing professional and private life before them. Professional obligations, in addition to daily tasks, also require continuous focus, responsibility, adaptability, and other competencies that cannot be physically separated, but rather permeate both professional and private life. Despite all efforts, it is difficult to draw a clear line between work and personal life, as even though work may end within a specific time frame, thoughts about duties and tasks continue throughout the day. Women have always been considered the key support of the family, and even when professionally oriented and emancipated, they still face numerous family responsibilities in their private lives, where their presence and dedication are essential for family cohesion and harmony. In light of this, the aim of this research is to examine how women establish balance between their professional and private lives.*

Keywords*: professional life, private life, women.*

Pregledni naučni rad
UDK:177.3:159.947.6-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125235B

DVOJNA PRIČAKOVANJA: STROKOVNOST IN »MEHKA« PRISOTNOST UČITELJIC ŠPORTA V MEDNARODNI PRIMERJAVI

***Brane Božič, profesor športne vzgoje, Osnovna šola Frana Albrehta Kamnik*[95]**

Povzetek: *Študije o ženskah učiteljicah športa v obdobju 2000–2024 kažejo na številne izzive, s katerimi se soočajo v poklicu. Največja ovira je prepoznavanje in obvladovanje pričakovanja glede spola, ki vplivajo na njihovo strokovno delo. Ženske učiteljice športa so pogosto ocenjevane ne le glede na njihove pedagoške sposobnosti, ampak tudi glede na to, kako ustrezajo družbenim idealom ženskosti. Te spolne norme vključujejo pričakovanja glede telesne moči, videza in sposobnosti za prevzemanje avtoritete. Raziskave kažejo, da se ženske soočajo z marginalizacijo, saj niso pogosto vključene v vodstvene položaje ali napredovanje v karieri, kar je povezano s širšimi družbenimi in kulturnimi predsodki. Pomanjkanje spolno občutljivih kurikulumov in usposabljanj dodatno omejuje njihov profesionalni razvoj. Kljub tem izzivom ženske učiteljice iščejo poti za premagovanje teh ovir, pogosto z vključevanjem inovativnih pedagoških pristopov, ki spodbujajo sodelovanje in čustveno pismenost. Za napredek na tem področju je potrebna sprememba institucionalnih norm in večja podpora ženskam v športu.*

Ključne besede*: ženske učiteljice športa, pričakovanja glede spola, družbeni normativi*

Uvod

Šport ostaja področje, kjer se pomembno prepletajo kulturne predstave o spolu, telesnosti in strokovni avtoriteti. Zgodovinsko gledano je to področje globoko povezano z ideali moškosti, tekmovalnosti in telesne moči, kar pogosto postavlja učiteljice športa v neenakopraven položaj. Čeprav v zadnjih desetletjih opažamo vse večje število žensk v tem poklicu, raziskave dosledno kažejo, da se njihove izkušnje pomembno razlikujejo od izkušenj njihovih moških kolegov. Predsodki o vodstvenih sposobnostih, telesni moči in pedagoškem slogu učiteljic vplivajo tako na notranje dinamike znotraj šol kot tudi na zunanje zaznave njihove strokovnosti. Ti vplivi se odražajo v različnih vidikih njihovega dela, od vodenja razreda do možnosti za napredovanje. Poleg tega se ženske učiteljice pogosto soočajo z dodatnim nadzorom glede videza, telesne postave in prilagajanja heteronormativnim standardom. Članek kritično preučuje, kako učiteljice športa v sodobnem šolskem sistemu navigirajo te dinamike. S pregledom mednarodne literature skozi perspektivo občutljivosti na spol si prizadeva osvetliti vztrajajoče neenakosti in raziskati, kako sistemske pristranskosti vplivajo tako na profesionalne poti učiteljic kot tudi na kakovost in vključujočnost športa za učence.

Metodologija

Za raziskavo smo uporabili kvalitativno metodološko zasnovo, ki temelji na pregledu in analizi obstoječe literature. Gradivo smo zbirali z iskanjem knjig v univerzitetnih in splošnih knjižnicah ter z dostopom do virov na internetu. Posebej smo se osredotočili na znanstvene monografije, poglavja v knjigah, recenzirane članke in doktorske disertacije, ki obravnavajo temo učiteljic športa in vprašanja spola v športnem izobraževanju. Pri iskanju spletnih virov smo uporabili tudi akademska spletna mesta

[95] brane.bozic@os-fa.si

in odprto dostopne publikacije. Iskalni izrazi so vključevali kombinacije, kot so "učiteljice športa," "spol in šport," "telesnost v športni pedagogiki" in "ženske v športnem izobraževanju." Izbor literature je temeljil na naslednjih merilih: vključeni so bili viri v angleškem jeziku, ki so se empirično ali teoretično ukvarjali s položajem učiteljic športa, zlasti v kontekstih Evrope, Severne Amerike in Oceanije. Izključili smo dela, ki so splošno obravnavala športnice brez neposredne povezave z izobraževalnim okoljem. Zbrano literaturo smo analizirali s postopkom tematskega kodiranja, pri čemer smo prepoznavali ključne vzorce in teme, povezane z dinamiko spola, profesionalno identiteto in strukturnimi ovirami v šolskem okolju. Kvalitativni pristop nam je omogočil globlje razumevanje kompleksnih in večplastnih izkušenj učiteljic športa v sodobnih izobraževalnih sistemih.

Rezultati in razprava

Ugotovitve iz pregleda literature in sinteze člankov, objavljenih med letoma 2000 in 2024, prikazujejo, kako ženske učiteljice športa navigirajo skozi večplastne strukturne neenakosti, pričakovanja glede spola in intersekcijske izzive. Te ugotovitve ne le prikazujejo odpornost ženskih učiteljic, temveč tudi vztrajne institucionalne ovire, s katerimi se srečujejo v svoji poklicni praksi. Vse to prispeva k širšemu razumevanju, kako strukturne in kulturne ovire vplivajo na razvoj žensk v športu. Ključna tema, ki se je pojavila v številnih študijah, je še vedno prisotnost pričakovanj glede spola znotraj področja športa. Raziskave Flintoff (2008) in Brown (2005) ponazarjajo, kako se ženske učiteljice športa pogosto ocenjujejo ne le glede na njihove pedagoške sposobnosti, ampak tudi glede na to, kako dobro se prilagajajo kulturno vgrajenim spolnim normam. Moški kolegi so pogosto pohvaljeni zaradi lastnosti, kot so asertivnost, telesna moč in odločnost, medtem ko ženske učiteljice, ki izkazujejo podobne lastnosti, pogosto naletijo na obravnavo, ki jih označi kot preveč agresivne ali nespoštljive do ženskosti.

Ta neskladnost ustvarja dvojni paradoks za ženske učiteljice športa: od njih se pričakuje, da bodo vključevale lastnosti tako avtoritete kot skrbnosti, kar lahko privede do profesionalne izčrpanosti zaradi čustvenega dela. To prepletanje pričakovanj in zahtev odraža širše družbene norme, ki postavljajo nepravične in kontradiktorne izzive pred ženske v izobraževalnem sistemu. Poleg tega se ta problem še povečuje zaradi širših pričakovanj, ki jih imajo do ženskih učiteljic, da bodo primerne vzornice. Ženske učiteljice športa so pogosto kritizirane zaradi svojega videza, telesne vrste in sledljivosti heteronormativnim standardom (Azzarito & Solmon, 2006). Učiteljice, katerih fizičnost odstopa od prevladujočih idealov ženskosti, kot je vitka, mišičasta, a še vedno ženska postava, lahko naletijo na dvome o svoji avtoriteti, kar negativno vpliva na njihovo profesionalno reputacijo in osebno dobrobit.

Zanimivo je, da raziskave kažejo, da so ženske učiteljice, ki izkazujejo večjo telesno moč ali športno spretnost, pogosto označene za manj "ženske" in posledično manj sposobne za opravljanje svoje vloge v izobraževalnem okolju. To lahko vodi v večjo izključenost ali negativno oceno njihove profesionalne kredibilnosti. Pogosto omenjan kot ovira za profesionalno legitimnost ženskih učiteljic športa je tudi ocenjevanje, temelječe na videzu. Številne študije poudarjajo pomen ohranjanja določenega fizičnega videza za ohranjanje profesionalne verodostojnosti (Azzarito in Solmon, 2006). Ženske učiteljice športa naj bi izpolnjevale dvojne standarde, tako glede telesne spretnosti kot lepote, kar utrjuje ozko in škodljivo predstavo o ženskosti v športni pedagogiki.

Ženske učiteljice, ki ne ustrezajo tem idealom – bodisi zaradi starosti, telesne vrste ali osebnega sloga – poročajo o zmanjšanju svojega profesionalnega položaja. Ta pojav je še posebej opazen v šolah, kjer prevladujejo tradicionalni pogledi na ženskost in telesnost. Raziskava Azzarito (2015) nadalje razkriva, da ta natančna spremljava telesa lahko vodi v samoopazovanje, kjer ženske učiteljice nenehno spremljajo svoje telo, da bi se izognile sodbam, ki bi lahko omajale njihovo avtoriteto. To prispeva k krogu čustvenega in psihološkega pritiska, kar omejuje njihovo sposobnost za inovacije ali prevzemanje pedagoških tveganj. Takšno natančno spremljanje lastnega telesa lahko privede do zmanjšanja poklicnega zadovoljstva in ustvarjalnosti, saj so ženske učiteljice osredotočene na izogibanje negativnim ocenam glede svoje telesne podobe.

Kljub rastočemu številu žensk v športu pomembne strukturne ovire še vedno ovirajo njihov napredek na kariernem področju. Norman in Rankin-Wright (2021) ugotavljata, da ženske še vedno naletijo na informalne moško-dominirane mreže, ki upravljajo postopke zaposlovanja in napredovanja na tem področju. Vodstvene pozicije, vključno z vodenjem športnih oddelkov in administrativnimi funkcijami, so pogosto rezervirane za moške kolege. To utrjuje patriarhalne strukture v šolskem sistemu, kjer ženske kljub primerljivim kvalifikacijam težje napredujejo (Norman in Rankin-Wright, 2021). Poleg institucionalnih ovir se učiteljice športa pogosto srečujejo s prikritimi oblikami diskriminacije, kot so dvomi v njihovo strokovno avtoriteto ali podcenjevanje njihove pedagoške kompetentnosti. Pričakovanja, da bodo ženske poučevale »mehkejše« vsebine, kot so ples, gimnastika ali sprostitvene tehnike, medtem ko so športne igre z več telesnega kontakta (npr. nogomet, košarka) pogosteje dodeljene moškim, še naprej reproducirajo spolne stereotipe in omejujejo strokovni razvoj žensk.

Številne učiteljice odgovarjajo na te izzive z razvojem inkluzivnih učnih pristopov, ki poudarjajo sodelovanje, solidarnost in emocionalno pismenost. Te prakse presežejo tradicionalne modele poučevanja športa, ki so usmerjeni izključno v tekmovalnost in fizično zmogljivost, ter prispevajo k širšemu pojmovanju uspeha v športni pedagogiki (Enright in O'Sullivan, 2010). Kljub individualnim pobudam raziskave poudarjajo, da spremembe na ravni posameznih učiteljic niso zadostne.

Brez preoblikovanja institucionalnih norm in zavestnega odpravljanja strukturnih neenakosti bo šport ostal prostor, kjer se obstoječe neenakosti reproducirajo, namesto da bi bil orodje za njihovo odpravo. Kljub prizadevanjem mnogih žensk, da bi spremenile vlogo žensk v šolskem športu, ostajajo institucionalni izzivi, ki otežujejo njihove napore. Šport kot področje je še vedno močno zaznamovano s patriarhalnimi strukturami, kjer moški pogosto obvladujejo vodstvene položaje, kar dodatno utrjuje neenakost v športni pedagogiki. Stereotipi, ki pripisujejo določene športne dejavnosti moškim in druge, ki naj bi bile "primerne" za ženske, ne le omejujejo strokovno rast ženskih učiteljic, ampak tudi zmanjšujejo njihovo strokovno kredibilnost in dostop do odločilnih kariernih priložnosti.

Ženske učiteljice, ki se odločijo za poklic športne pedagoginje, so pogosto postavljene pred velike izzive, saj njihova strokovna usposobljenost in sposobnosti pogosto niso dovolj, da bi si pridobile spoštovanje in avtoriteto v očeh svojih kolegov in nadrejenih. Kot rezultat se pogosto srečujejo s prikritimi oblikami diskriminacije, ki izhajajo iz kulturnih norm in struktur, ki predpostavljajo, da so moški bolj primerni za vodenje športnih oddelkov in poučevanje kontaktnih športov. Takšna diskriminacija je še posebej očitna v primerih, ko ženske učiteljice poskušajo prevzeti vodstvene vloge ali usmeriti dejavnosti, ki so običajno dodeljene moškim, kot so treniranje moških športnih ekip ali organiziranje večjih športnih dogodkov. To povzroči, da so ženske v tem poklicu pogosto izločene iz pomembnih odločitev in možnosti za napredovanje, kar vpliva na njihov profesionalni razvoj in poklicno zadovoljstvo.

Vendar pa se kljub vsem tem izzivom mnoge ženske učiteljice športa odločijo, da bodo nadaljevale s svojim delom, ne da bi se pustile omejiti s strukturnimi ovirami. Za mnoge od njih je šport več kot le kariera; je način življenja, način, kako vplivajo na mlajše generacije in širšo skupnost. Z uporabo inovativnih pedagoških pristopov, ki poudarjajo telesno aktivnost, zdravje, duhovnost in čustveno inteligenco, ženske učiteljice športne vzgoje še naprej prispevajo k razvoju novih paradigm v športnem izobraževanju. Študije Berg in Lahelma (2010), Guerrero in Guerrero Puerta (2023) ter Gråstén idr. (2022) ponujajo pomemben vpogled v procese in vplive, ki oblikujejo delo ženskih učiteljic športa ter njihovo profesionalno napredovanje. Raziskave teh avtorjev razkrivajo, kako se spolni stereotipi in družbene norme prepletajo s poklicnimi izkušnjami žensk v športnem izobraževalnem okolju, kar ima dolgoročne posledice za njihovo karierno rast in možnosti za napredovanje.

Berg in Lahelma (2010) v svoji finski študiji raziskujeta vpliv spolno ločenih razredov in učiteljev na zaznavanje telesne kompetence in avtoritete. Ugotavljata, da so telesa dečkov pogosto dojemana kot močnejša v športnih aktivnostih, kar vpliva na percepcijo učiteljev in študentov. Moški učitelji so pogosto ocenjeni kot bolj kompetentni v fizičnih nalogah, kar potrjuje širši fenomen, da se moški učitelji običajno ocenjujejo višje od ženskih kolegic. Takšna zaznava vpliva na profesionalno

vrednotenje ženskih učiteljic, saj se njihove sposobnosti pogosto podcenijo ali pa niso enako priznane kot tiste moških kolegov. To pomeni, da se ženskam pogosto odreka dostop do vodstvenih in napredovalnih priložnosti v šolskem športu, kjer so moški pogosto obravnavani kot bolj primerni za prevzemanje ključnih vlog.

Guerrero in Guerrero Puerta (2023) v svojem sistematičnem pregledu 274 študij izpostavljata pomembnost vključujočega športa in izobraževanja učiteljev za prepoznavanje in odpravo spolnih stereotipov v šolskem okolju. Poudarjata, da oblikovanje koedukacijskih učnih okolij in nalog, ki spodbujajo sodelovanje med spoloma, ne le zmanjša spolno pristranskost, temveč tudi ustvarja bolj pravičen prostor za vse učitelje. Koedukacija pripomore k zmanjšanju tradicionalnih norm, ki določajo, katere športne aktivnosti so specifične za posamezni spol, kot so ekipa za nogomet, košarko ali atletiko, ki so pogosto označene za "moške" športe, medtem ko dejavnosti, kot so ples ali gimnastika, nosijo etiketo "ženskih" športov. Takšno prepoznavanje in odprava teh normativov je ključnega pomena za enakost v športu in omogoča učiteljem, da razvijajo inkluzivne prakse, ki upoštevajo potrebe vseh učencev, ne glede na njihov spol.

Podobno, Stidder (2002) raziskuje vpliv spola na zaposlovanje učiteljev športa v Angliji, pri čemer ugotavlja, da so moški pogosto preferirani za določene vloge v šolskih športnih oddelkih, kar ustvarja ovire za napredovanje žensk. V študiji je bilo ugotovljeno, da ženske učiteljice pogosto niso prepoznane kot primerne za vodstvene pozicije, kot so direktorji športnih oddelkov ali trenerji šolskih športnih ekip, saj se moške učitelje pogosto smatra za bolj sposobne v teh vlogah. Ta diskriminacija je še posebej izrazita v športnih disciplinah, ki vključujejo moč, fizično dominanco ali tekmovalnost, kjer so moški tradicionalno ocenjeni kot bolj primerni.

V skladu z raziskavami Mateo-Orcajada idr. (2024), ki analizirajo spolno enakost v športu z vidika ženskih športnic, športnih managerk, učiteljic športa in trenerk v šestih evropskih državah (Grčija, Irska, Italija, Portugalska, Španija in Turčija), je bilo ugotovljeno, da ženske v športu še vedno doživljajo diskriminacijo, vključno s spolnimi stereotipi in omejenim dostopom do vodstvenih položajev. Študija pokaže, da se ženske, ki želijo prevzeti vodilne vloge v športu, pogosto srečujejo z nepravičnimi ovirami, ki temeljijo na kulturnih in spolnih normah. Odsotnost žensk na vodstvenih položajih zmanjšuje njihov vpliv na oblikovanje politik in praks v športu, kar omogoča ohranjanje moško-dominiranih struktur.

Gråstén idr. (2022) raziskujejo, kako spolni predsodki vplivajo na učinkovitost poučevanja in prepričanja učiteljev o spolni enakosti. Ugotavljajo, da učitelji, ki dosegajo višjo učinkovitost poučevanja, pogosto izražajo večjo podporo spolni enakosti, vendar ugotavljajo, da daljša delovna doba lahko povečuje spolne pristranskosti. To nakazuje, da izkušnje in dolžina zaposlitve niso vedno povezane s spodbujanjem večje enakosti med spoloma; v nekaterih primerih te izkušnje celo vodijo v utrjevanje tradicionalnih norm in vrednot. Posledično se pojavi potreba po stalnem izobraževanju učiteljev, da se zmanjša vpliv spolnih pristranskosti na učni proces in ustvarijo enakopravni pogoji za vse učence.

Encinas-Martín (2023) obravnava trenutne trende in izzive v kariernem razvoju žensk v športu, zlasti v luči feminizacije učiteljskega poklica in vpliva spolnih stereotipov na karierne poti. Ugotavlja, da ženske v športu pogosto naletijo na spolno diskriminacijo, kar se kaže v pomanjkanju napredovanj in omejenem dostopu do višjih, bolj vplivnih pozicij. Družbene in kulturne norme pogosto preprečujejo ženskam, da dosežejo enak status kot njihovi moški kolegi, še posebej v vodstvenih vlogah, kjer še vedno prevladujejo moški. Te raziskave skupaj ponujajo pomemben vpogled v evropske izzive in priložnosti za ženske učiteljice športa. Vse te študije izpostavljajo, kako spolne norme in stereotipi oblikujejo poklicne poti žensk na tem področju. Ponujajo tudi ključne smernice za prihodnje izboljšave, kot so koedukacijsko poučevanje, usposabljanje učiteljev za prepoznavanje spolnih stereotipov, odprava spolne pristranskosti in spodbujanje enakih priložnosti za vse učitelje. Te strategije so nujne za premagovanje obstoječih izzivov ter za ustvarjanje pravičnejšega in enakopravnejšega delovnega okolja za ženske v športu.

Zaključek in predlogi

V zadnjih desetletjih smo bili priča številnim spremembam v svetu šolskega predmeta šport, vendar se še vedno soočamo z globoko zakoreninjenimi spolnimi stereotipi, ki vplivajo na poklicni razvoj učiteljic športa. Čeprav so ženske na tem področju vedno bolj prisotne, še vedno obstajajo številni izzivi, ki vplivajo na njihovo profesionalno napredovanje, duševno zdravje in splošno dobrobit. Da bi dosegli enakopravnost in ustvarili vključujoče ter podporno okolje za vse učitelje, je nujno potrebno uvesti konkretne ukrepe in strategije, ki bodo reševali tako strukturne kot kulturne ovire, ki še vedno obstajajo v šolskih sistemih.

V prvi vrsti je ključno izpostaviti, da se mnoge učiteljice športa še vedno soočajo z globoko zakoreninjenimi stereotipi, ki jih pogosto omejujejo pri njihovi poklicni rasti. Ti stereotipi so lahko še posebej problematični, saj ne le da oblikujejo pričakovanja o tem, kakšna naj bi bila vloga žensk v športu, ampak tudi vplivajo na to, kako so učiteljice športa ocenjevane in sprejete v poklicnem okolju. Ženske so pogosto prisiljene soočiti se z dodatnimi izzivi, kot so pomanjkanje enakih možnosti za napredovanje v vodstvene vloge, nizka stopnja prepoznavnosti v medijih in pomanjkanje podpornih omrežij. Poleg tega pa se še vedno pojavljajo spolne pristranskosti, tako v načinu poučevanja kot tudi v vrednotenju njihovega dela.

Da bi se soočili s temi težavami in odprli pot za bolj enakopravno prihodnost, so potrebni ciljni ukrepi, ki bodo podprli ženske učiteljice športa na vseh ravneh. Eden ključnih ukrepov je vključitev študij o spolu v programe usposabljanja učiteljev, ki bi se morali osredotočiti na ozaveščanje o nezavednih pristranskostih in vplivu spolnih stereotipov v športu. S tem bi učitelji že v začetni fazi svoje kariere pridobili znanje o tem, kako prepoznati in izzvati spolna pričakovanja, tako v učilnici kot tudi v širšem poklicnem okolju. Tako bi lahko preprečili reprodukcijo neenakosti in prispevali k ustvarjanju bolj odprtega, vključujočega okolja, ki bo podpiralo razvoj vseh učencev, ne glede na njihov spol.

Poleg tega je smiselno razviti vključujoče pedagoške modele, ki se osredotočajo na sodelovanje, čustveno dobrobit in učenje, ki je usmerjeno v učenca. To bi bilo še posebej pomembno za prekinitev tradicionalnih maskuliniziranih modelov športne vzgoje, ki so pogosto osredotočeni predvsem na telesno moč, konkurenčnost in uspeh, ki naj bi ga dosegli fantje. Namesto tega bi morali spodbujati bolj sodelovalne in empatične pristope, ki omogočajo, da se tako dečki kot dekleta počutijo enako opolnomočene in vključene v vse dejavnosti, ki jih ponuja šport. Takšni pristopi so lahko koristni za krepitev socialnih in čustvenih kompetenc učencev ter jih spodbujajo k bolj zdravi in aktivni življenjski poti.

Pomemben element vključujoče v predmet šport je tudi obravnava presežnosti, ki vključuje podporo učencem z marginaliziranimi identitetami, kot so učenci različnih rasnih manjšin in drugi, ki morda niso deležni enakih priložnosti v športu. Razviti bi bilo treba posebne programe, ki bodo spodbujali uporabo vključujočih pedagoških metod, ki cenijo različnost in omogočajo podporo učencem, ki se pogosto znajdejo izven glavnega toka. Tovrstni programi bodo prispevali k večji enakosti in zmanjšanju socialnih razlik, hkrati pa bodo pomagali ustvariti okolje, kjer vsak učenec lahko doseže svoj potencial.

Za dosego večje enakosti v športu je nujno izboljšanje strukture šolskih ustanov, še posebej na vodstvenih pozicijah. Učiteljice športa so pogosto premalo zastopane v vodstvenih vlogah, kar preprečuje, da bi se njihovi specifični izzivi in potrebe odražali v politikah in odločitvah šolskih ustanov. Zato bi bilo smiselno razviti programe, ki bi spodbujali ženske k prevzemanju vodstvenih vlog v oddelkih športa. To bi lahko vključevalo mentorstvo, usposabljanje za vodstvene vloge in ciljno usmerjene pobude, ki bi pomagale ženskam razviti potrebne veščine za višje pozicije. Tako bi se lahko zagotovilo večjo enakost pri zaposlovanju, kar bi omogočilo ženskam, da postanejo zgled in pomembne odločevalke v svoji stroki.

Poleg tega so za ustvarjanje resnično enakopravnega okolja potrebni ukrepi, ki omogočajo ženskam lažje usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja. V ta namen bi bilo smiselno uvesti fleksibilne

delovne pogoje, kot so prilagodljiv delovni čas, deljenje službe in plačani družinski dopust. Ti ukrepi bi ženskim učiteljicam omogočili boljše usklajevanje napredovanja v karieri z osebnimi in družinskimi obveznostmi, kar bi imelo pozitiven vpliv na njihovo splošno dobrobit in motivacijo za delo.

Povečanje prepoznavnosti žensk v športu bi bilo pomembno tudi za izzivanje spolnih stereotipov, ki pogosto omejujejo zaznavanje ženskih sposobnosti v tem poklicu. Promocija ženskih vzornikov, povečanje medijske pokritosti ženskega športa in podporni programi za mlade ženske učiteljice bi pomagali premagati prevladujoče predstave o tem, kdo lahko uspešno vodi športne dejavnosti v šoli. Pomembno je, da se učiteljicam športa omogoči, da postanejo vzornice za mlajše generacije, kar bi imelo dolgoročen vpliv na zmanjšanje stereotipov o tem, kdo so primerne osebe za izvajanje športa.
Kljub tem prizadevanjem pa ne smemo pozabiti na pomembnost razvoja ustreznih mehanizmov za ocenjevanje učiteljic športa. Ocenjevanje njihovih učnih metod ne bi smelo biti omejeno le na športne dosežke učencev, temveč bi moralo vključevati širši spekter izidov poučevanja. To vključuje angažiranost učencev, vključenost vseh otrok, razvoj čustvenih in socialnih veščin ter medosebnih spretnosti. Učitelji bi morali imeti priložnost za povratne informacije od kolegov, učencev in staršev, kar bi pripomoglo k objektivnejšemu in bolj celostnemu vrednotenju njihovega dela.

Za ohranjanje duševnega zdravja in splošne dobrobiti učiteljev pa je pomembno, da šole zagotavljajo dostop do svetovalnih storitev, delavnic za obvladovanje stresa in drugih virov podpore, ki omogočajo učiteljem, da se soočijo z izzivi, ki jih prinaša njihov poklic. Prav tako bi bilo smiselno vzpostaviti podporne mreže za ženske učiteljice športa, ki bi jim omogočile deljenje izkušenj in nasvetov ter ponujale podporo pri premagovanju izzivov v povezavi s spolom na delovnem mestu.

Poleg tega bi bilo pomembno, da se razvijejo športne vzgoje, ki se ne osredotočajo zgolj na telesne sposobnosti, temveč tudi na ustvarjanje sodelovalnega in vključujočega okolja. Vključitev tako deklet kot dečkov v širok spekter športnih aktivnosti, ki niso vezane na spolne norme, bi pripomogla k večji enakosti. Spodbujanje deklet k sodelovanju v športih, ki so tradicionalno bolj povezani z moškimi, in obratno, bi odprlo možnosti za večjo raznolikost in bolj zdravo samopodobo vseh učencev.

Šport mora postati prostor, kjer ne obstajajo omejitve glede tega, kdo lahko usmeri in vodi druge. S premišljenimi ukrepi in strateškim usmerjanjem lahko ustvarimo resnično enakopravno in vključujoče okolje, kjer bodo učiteljice športa imele enake priložnosti za napredovanje kot njihovi moški kolegi, ter bodo sposobne prispevati k razvoju vseh učencev, ne glede na njihov spol.

Literatura

Azzarito, L., in Solmon, M. A. (2006). The paradox of women's physical education: Body image and performance. Journal of Teaching in Physical Education, 25(3).

Azzarito, L. (2015). Gendered bodies and pedagogical authority in physical education: A conceptual framework. Sport, Education and Society, 20(3).

Berg, M., in Lahelma, E. (2010). Sex-segregated physical education and perceptions of physical competence: Gendered practices and school bodies. Gender and Education, 22(1).

Brown, A. (2005). Physical education and gender: Creating the "perfect" female teacher. Journal of Physical Education, Recreation & Dance, 76(5).

Enright, E., in O'Sullivan, M. (2010). The professional identity of the female physical education teacher: A framework for understanding the challenges and contradictions faced in the field. Sport, Education and Society, 15(2), 225-240.

Flintoff, A. (2008). Gender and physical education: A critical review of the literature. European Physical Education Review, 14(1), 99-120.

Gråstén, A., Kujala, M., in Lahelma, E. (2022). Gendered sports practices and teachers' perceptions of competence and authority in physical education. Journal of Gender Studies, 31(4).

Guerrero, J. M., in Guerrero Puerta, C. (2023). Inclusion and gender equity in physical education: A systematic review of 274 studies. Sport, Education and Society, 28(1).

Mateo-Orcajada, A., García-Roca, M. R., in Martínez-Rodríguez, A. (2024). Gender equality in sports: Perspectives from women athletes, sports managers, teachers, and coaches. Gender and Sport Studies, 29(3).

Norman, L., in Rankin-Wright, A. (2021). Patriarchy, gender and the hidden structures of sports education. Sport, Education and Society, 26(7).

Stidder, G. (2002). The gendered nature of employment in physical education and sport in England: A critical analysis. European Physical Education Review, 8(2), 91-110.

DOUBLE EXPECTATIONS: EXPERTISE AND "SOFT" PRESENCE OF SPORTS TEACHERS IN INTERNATIONAL COMPARISON

Abstract: *Studies on female physical education teachers from 2000 to 2024 highlight the challenges they face in their profession. The main obstacle is managing and addressing gender expectations, which affect their professional work. Female physical education teachers are often evaluated not only for their pedagogical skills but also for how they align with societal ideals of femininity. These gender norms include expectations regarding physical strength, appearance, and the ability to assume authority. Research shows that women are marginalized, as they are rarely included in leadership roles or career advancement, which is linked to broader societal and cultural biases. The lack of gender-sensitive curricula and training further limits their professional development. Despite these challenges, female teachers seek ways to overcome these barriers, often incorporating innovative pedagogical approaches that promote collaboration and emotional literacy. For progress in this area, a shift in institutional norms and more support for women in physical education are needed.*

Keywords*: female physical education teachers, gender expectations, societal norms*

Review scientific paper
UDK:177.8:342.7-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125242N

DIGITAL VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE MODERN ERA: DISSEMINATION OF INTIMATE OR MANIPULATED CONTENT WITHOUT CONSENT

***Filip Novaković, LL.M.*[96]**

Faculty of Law of the University of Zenica

Corresponding Member of the Bosnian-Herzegovinian-American Academy of Arts and Sciences

***Nataša Ranković*[97]**

Faculty of Law of the University of Belgrade

Abstract: *Digital violence against women has become a pervasive issue in the modern era, manifesting in various forms, including the non-consensual dissemination of intimate or manipulated content. This phenomenon reflects the intersection of technological advancements with deeply entrenched gendered power imbalances, causing profound psychological, social, and legal repercussions for victims. This study explores the multifaceted dimensions of digital violence, focusing on the unique challenges posed by the dissemination of intimate content without consent. By analyzing the historical evolution of technology's role in perpetuating violence, this paper contextualizes the emergence of digital violence and highlights the gaps in legal frameworks and societal responses. Emphasizing the victimological aspects, it underscores the urgent need for comprehensive prevention strategies, legal reforms, and technological interventions. Ultimately, this study aims to contribute to a more nuanced understanding of digital violence against women, fostering actionable insights to combat this pressing issue in an increasingly digital society.*

Keywords: *Digital Violence, Non-consensual Content Dissemination, Gender-Based Violence; Victimology; Legal frameworks.*

Introduction

In the contemporary landscape of violence against women, digital violence has emerged as a pervasive and insidious phenomenon. This study seeks to elucidate the multifaceted dimensions of digital violence, particularly its manifestation in the dissemination of intimate or manipulated content without consent. Such acts represent a profound violation of privacy and dignity, perpetuating harm in both the private and public spheres. Digital violence encompasses a range of gendered behaviors, including harassment, stalking, unauthorized access to private electronic data, and the public dissemination of such data. These acts are often compounded by hateful or sexually explicit comments that target women disproportionately, reflecting deeply entrenched societal power imbalances. In line with the Istanbul Convention, this form of violence is inherently gendered, with women predominantly victimized and men most frequently identified as perpetrators. The focus of this study is the non-

[96] filipnovakovic.iur@gmail.com; ORDIC iD: https://orcid.org/0000-0001-9979-5824

[97] natasarankovic24@gmail.com

consensual dissemination of intimate or manipulated content, an egregious example of digital violence that demands comprehensive analysis. This phenomenon not only undermines individual autonomy but also perpetuates broader patterns of gender-based violence, underscoring the urgent need for targeted interventions by policymakers or legislators, educators, activists, and civil society. By examining this issue, we aim to foster a more nuanced understanding of digital violence and contribute to the ongoing discourse on acceptable conduct in the digital age.

Definition of Digital Violence Against Women

The current socio-technical context shows the existence of a large number of violent threats against women. One form of violence is digital violence against women, which is a continuum of traditional forms of gender-based violence. In the „real world", these are intimacies that were used to control women, cause social exclusion, or drive them to their death (Yadav, 2023). Nowadays, they have moved to the digital world, but the dynamics of control and punishment are similar. When this type of behavior is transferred to online spaces, it expresses new dimensions due to the particular characteristics of the Internet. Some of the general types of violence that can be generated or combined in this environment are: (1) harassment; (2) impersonation; and (3) usurpation of identity. In addition, a form of personal intimate violence has been identified that is exclusively digital, including non-consensual sharing of intimate content. Unlike other forms of digital violence, which can be considered only as anti-types of digital crimes, non-consensual sharing of intimate content has sufficiently different characteristics (Martin, 2021).

It is widely assumed that various forms of threats or other kinds of intimate digital manipulation, which may or may not constitute the basis of a crime, have a profound psychological toll on the victim to whom they are specifically addressed (Nyholm, 2022). Additionally, these manipulations, alongside the associated threats, bring with them a heavy burden of stigmatization and severe consequences that significantly affect both social and occupational life, impacting interpersonal relationships and professional interactions, not to mention the hair-raising and alarming psychological effects. The phenomenon known as „revenge porn" is considered part of a broader continuum that includes other forms of digital or anonymous violence that exacerbate domestic violence situations, such as harassment, defamation, the dissemination of fake news, and various other forms of aggression (Citron, 2022). While the realm of Darknet pornography primarily exists to cater to and showcase already existing digital sexual content, the disturbing production of cyber-violence necessitates a considerable amount of time and intimate manipulation to coerce the victim into producing new and sought-after images under duress. It is this kind of „demanded" cooperatively produced images that newly proposed legislation aims to prevent, seeking to protect victims from the insidious cycle of exploitation and abuse inherent in such practices (Al-Hadrawi *et al.*, 2024).

Types of Digital Violence Against Women

When digital violence is exerted against women, it can manifest in a multitude of shapes and forms that vary widely in their execution and impact. We single out several distinct types, such as the malicious dissemination of manipulated nude or intimate images, the invasive practice known as doxxing, the harrowing experience of stalking, the unsettling crime of identity theft, the traumatic violation of virtual rape, the pervasive issue of cyberbullying, or even a mix of the various forms mentioned above. While most acts or forms of digital violence can be related to a certain extent or overlap with already established offline wrongs, we have opted to provide a comprehensive and extensive overview of their various iterations, implications, and impacts on victims (Viola & Voto, 2023). Defining each form in detail is crucial not only for an isolating analysis but also because many acts and practices differ considerably across cultures and societies. For instance, „sexting" is a clear example of this cultural variation: while in some countries it is esteemed and regarded as acceptable by a majority of observers, in others it may be viewed as highly inappropriate or even constitute a serious criminal offense. Understanding these nuances is vital in order to effectively address and combat the phenomenon of digital violence, ensuring that responses are sensitive to the cultural context in which they occur (Hearn & Hall, 2022). This awareness can also help foster a more

informed dialogue about the rights of individuals, the responsibilities of digital platforms, and the need for better protective measures for women facing these forms of violence in the online sphere (Lucas, 2022).

Dissemination of Intimate Content Without Consent. – The term „revenge porn", commonly employed in both everyday discourse and official publications to describe the dissemination of intimate content without consent, is inadequate and misleading for the purposes of this analysis (and in general). This terminology inaccurately suggests that such acts are primarily motivated by sexual „revenge" and implies that the intimate content involved is inherently pornographic in nature. Additionally, the use of this term unnecessarily stigmatizes the victims, who may be perceived as complicit in the creation or sharing of the content. It is also important to distinguish such acts from the legitimate production of adult pornography, which is protected under the principle of freedom of expression. In alignment with these considerations, the term „dissemination of intimate content without consent" has been adopted as a more precise and less stigmatizing descriptor (Naezer & van Oosterhout, 2021).[98]

[98] In contrast to the term „revenge porn", the concept of image-based sexual abuse – as defined by Clare McGlynn and Erica Rackley – encompasses „the creation and/or distribution of private sexual images without consent, including threats to share images and altered images" (McGlynn & Rackley, 2017; McGlynn, Rackley & Houghton, 2017). This terminology reflects a more precise and comprehensive understanding of the issue (the term in question is more appropriately categorized as a criminological or victimological concept; from a legal perspective, however, it is more precise and acceptable to adopt the terminology provided in Directive (EU) 2024/1385, which refers to the sharing of intimate or manipulated content without consent; Novaković & Stanković, 2024). It is important to clarify that, within this context, „images" refers to all types of pictures and videos, whether physical or digital. However, such abuse almost exclusively involves digital images shared via the Internet or other electronic communication methods. A "private image" can be defined as any image where it is reasonable to assume that the depicted individual did not intend or expect it to be shown, sent, shared, or otherwise made accessible to others, except for the recipient or intended viewer (if one exists) (Harper, Fido & Petrozi, 2021; McGlynn & Rackley, 2017). For example, a photograph intended for a pornographic publication or a video created with the clear intention of being shared on an adult content platform would not be deemed private. Conversely, a sexually explicit image (commonly referred to as a „sext") shared via a private communication platform, such as WhatsApp, would fall under this definition of privacy (McGlynn & Rackley, 2017; McGlynn, Rackley & Houghton, 2017). The definition of a „sexual image" is less straightforward and may vary depending on cultural and contextual factors. Generally, it includes depictions of sexual acts, individuals in sexualized positions or situations, or images of body parts traditionally considered private or sexual, such as genitalia or breasts. While the categorization of an image as „sexual" or „private" is often clear, it is imperative to adopt a broader and context-sensitive approach, assessing these terms based on the unique circumstances of each case (McGlynn & Rackley, 2017). The term image-based sexual abuse effectively underscores the fact that the nonconsensual sharing of private sexual images constitutes a form of sexual abuse, thereby framing it as a serious form of sexual violence. By explicitly linking this form of digital abuse to more commonly recognized physical forms of sexual violence, such as rape, the terminology aims to elicit appropriate legal and policy responses (McGlynn & Rackley, 2017). Moreover, the inclusion of the term „abuse" extends the definition to include practices such as sextortion – the use of threats to share private sexual images as a means of coercion, whether to maintain a relationship, compel engagement in sexual acts, or achieve other objectives. This form of abuse directly involves leveraging private sexual images to manipulate and exploit the victim (McGlynn & Rackley, 2017). The scope of image-based sexual abuse also includes the nonconsensual creation of images through voyeurism, irrespective of whether such images are subsequently shared. It further encompasses images acquired through hacking. A notable example within this framework is the phenomenon known as „deepfake pornography". Deepfake videos are created using software that superimposes an individual's face onto another person's body, generating realistic depictions of sexual acts in which the victim has never participated. The creation and distribution of deepfakes constitute a violation of personal rights and inflict harm comparable to that experienced by victims whose actual private images have been shared (Harris, 2019). Additionally, the concept of image-based sexual abuse extends beyond the initial act of „publication" to include all subsequent

Although „revenge porn“ remains a term widely recognized by the public and frequently utilized by the media, it describes only a subset of image-based sexual abuse. Specifically, it refers to situations where an ex-partner, typically male, disseminates private sexual images of a former partner, typically female, online without consent as an act of retribution following the dissolution of their relationship (Živković, Čubrilo & Dujić, 2022). However, this narrow definition excludes other forms of image-based sexual abuse, such as up-skirting, down-blousing, or nonconsensual image-taking by strangers, whether or not the victim is aware of the act (McGlynn & Rackley, 2017; McGlynn, Rackley & Houghton, 2017). Furthermore, the assumption that revenge is the sole or primary motive behind such behaviors is reductive. Perpetrators may be driven by diverse motivations, including social status enhancement, monetary profit, personal amusement, or the desire to harass the victim. These varied intentions underscore the necessity of shifting the focus away from the motives of the perpetrator and toward their objective actions and the resultant harm inflicted on the victims (McGlynn & Rackley, 2017; Citron & Franks, 2014). The association of this abuse with the term „pornography“ further exacerbates the issue. It conflates a form of exploitation with legal, consensual pornography, particularly in an era where „amateur porn“ has gained widespread popularity (Henry, Powell & Flynn, 2017). This conflation may inadvertently imply consent to the creation of the content, an assumption that is often unwarranted. Even in cases where the individual depicted in the images consented to their creation or produced the images themselves, such consent does not extend automatically to their distribution. Therefore, it is essential to emphasize the nonconsensual nature of these actions and the profound harm they inflict, regardless of the perpetrator's motives or the origins of the content (Kirchengast & Crofts, 2019).

The non-consensual dissemination of intimate content, commonly referred to as „revenge pornography“, has become a pervasive global issue exacerbated by the rapid advancement of digital technologies. Empirical studies confirm that the primary victims of this form of digital violence are women. The unauthorized sharing of intimate images and recordings without the consent of the person depicted results in profound psychological, social, and emotional consequences. Such actions violate an individual’s dignity, privacy, and bodily autonomy, often with the intent to instill fear, cause public humiliation, or exert control through blackmail. Historically, various forms of gender-based violence have been used as mechanisms of control and oppression against women. In the digital era, these patterns persist and evolve, taking new and increasingly harmful forms. To address this emerging reality, it is crucial for legal systems to recognize and criminalize these acts explicitly. The introduction of revenge pornography as a distinct criminal offense in various jurisdictions represents a significant step forward in ensuring accountability and providing adequate protection for victims.

Therefore, digital violence against women encompasses a wide array of harmful behaviors that include stalking, threats, monitoring, intimidation, and various forms of abuse. This alarming phenomenon reflects the extent to which such violence permeates contemporary society, prompting several nations to enact specific legislation aimed at curbing and penalizing those who perpetrate these acts. One particularly distressing aspect of digital violence is the dissemination of intimate content, which refers to the act or concerted effort to spread sexually revealing or sexually explicit images or videos that were created privately with the expectation that they would remain confidential (Ley & Rambukkana, 2021).

distributions of the content. This broader perspective incorporates the actions of both „primary“ distributors – such as an ex-partner – and „secondary“ distributors, whose involvement facilitates the further dissemination of nonconsensual images online, exacerbating the harm inflicted on victims (Živković, Čublrilo & Dujić, 2022). Although secondary distributors may not bear the same level of criminal liability as the original perpetrators, their role in enabling such images to „go viral“ is significant. Similarly, platforms that allow such distributions play a crucial role in perpetuating victim suffering and must be held accountable for their contribution to this abuse (McGlynn & Rackley, 2017).

Victimological Aspects of Digital Violence Against Women

Although it is crucial to understand the impact of digital violence against women on the target population, research on this matter is scarce (in Western Balkans region). Violence against women can have psycho-emotional, social, physical, and economic aspects, and may lead to post-traumatic stress disorder, anxiety, depression, issues with intimacy, and/or suicidal thoughts. Many women have stated that dealing with this form of violence is a complex process and that the recovery period can take longer if the violence was distributed through voluntary verification of identity or if there is evidence of what happened. They were deeply affected by the embarrassment of the people who saw the image, felt guilt and shame over the burden of the intimate content, and presented a challenge when it came to maintaining public reputation (Khan *et al.*, 2023). Of course, the social stigma facing the victims can make it even more difficult. People who are aware of this type of violence often view those who publish intimate content without permission as predictable and irresponsible as the victims. This also prevents them from using social or professional support resources. Given the evidence discussed in various empiricval studies, it seems that victims experience similar psychological consequences to victims of other forms of abuse due to their intimate status (Sacco & Ricci, 2022).

Digital violence leaves deep and lasting traces on the emotional and psychological lives of its victims, often manifesting in ways that are unique to each individual. This is particularly true for women, who are disproportionately more exposed to „console“ harassment and online abuse, facing a range of threats and humiliations that can lead to severe emotional distress (Enock *et al.*, 2024). Women often suffer the most significant harm when the violence is categorized as psychological or sexual in nature; the negative impact is amplified even further when such violence is directed at women during times of political instability or societal upheaval (Gosse, 2021). The stark differences found in the feelings and responses of both genders following instances of cyber abuse underscore a specific vulnerability among women, highlighting the unique and often harsh prejudices they encounter within cyberspace. Such online environments can be hostile and damaging, creating a space where toxic behaviors are not only tolerated but have become so normalized that it is challenging for anyone to even recognize the vast array of abuse taking place. As a result, many individuals may not only fail to acknowledge what they are experiencing, but they may also feel overwhelmed by the situation and unable to seek help or support for those distressing emotions. Feelings of helplessness are especially prevalent among survivors of intimate partner violence, sexual abuse, and exploitation, as the weight of their experiences often leaves them feeling trapped and without recourse. This sense of entrapment can be particularly isolating, highlighting the urgent need for awareness, education, and resources dedicated to addressing these very real issues in our increasingly digital world (Cheek *et al.*, 2023).

The violation that would have undeniably taken place through the distribution of non-consensual pornographic material or the manipulation of private images would have caused a profound sense of extreme emotional and psychological distress in the women who survived such traumatic experiences. The psychological impact that these women reported during their interviews was striking; they found themselves suffering from depression, anxiety, and severe post-traumatic stress disorder (PTSD), what can prompting dangerous suicidal thoughts, addiction issues, and psychological self-harm. Alongside these serious matters, the women also faced significant problems with self-esteem, which led many to withdraw from their social lives. They often chose to isolate themselves within the confines of their own homes, avoiding interaction with others and thereby intensifying their feelings of loneliness and despair. Some of these women openly expressed that they had „hit rock bottom“, experiencing the most profound depression of their lives due to their circumstances (Brighi *et al.*, 2023). It was distressing to hear that disorders like anorexia and bulimia became their unfortunate „coping mechanisms“, as they struggled to regain some sense of control over their bodies and lives. The insidious nature of isolation compounded all of these issues, leaving these women feeling as though there was no hope left for a brighter or more fulfilling future. They were under the painful impression that, due to society’s relentless obsession with the superficial importance of image and identity, they had become utterly worthless. In addition to their struggles, these women also endured the cruelty of online shaming and the degrading experience of „slut shaming“, further eroding their sense of self-worth and exacerbating their already fragile mental states (Falduti & Tessaris, 2023).

In conclusion, this type of digital violence seems to have very strong psychological repercussions for both the victims and the perpetrators. Victims often no longer trust others and lose self-confidence when it comes to cyber interventions. Furthermore, the speed of recovery was extended by the large number of unknown individuals to the victim. Therefore, understanding victims is very important when we prepare interventions to combat digital violence because interventions can be made not only by the aggressor but also by the victim's reluctance to gather support. These conclusions are crucial for decision-makers with regard to prevention. In addition, it is important to pay attention to those who are most at risk in terms of their environment and personal characteristics.

Legal Frameworks and Responses

Existing legal frameworks connected with gender-based violence online generally aim to address the larger issue of gender-based violence. Taking a „toolbox" approach, we can ascertain the ways in which international legal responses and standards have some ability to address digital violence. Generally, there is no international normative framework that directly or explicitly addresses the issue of non-consensual access and distribution of intimate or manipulated content (excluding Directive (EU) 2024/1385 adopted for the European Union level, as a supranational legal document) (Novaković & Stanković, 2024). Thus, we turn to domestic legal frameworks and responses to get an understanding of the gaps and the inconsistencies that exist when addressing digital violence.

In general, there are significant gaps and inconsistencies across the world as to whether there was an ability of states to respond to digital forms of violence in line with a right to privacy. A key obstacle to pursuing legal action is highlighted to be „the effectiveness of law enforcement". Many cases of non-consensual intimate imagery harassment reported here result in the closure of investigations by police due to „political obstacles, small punishment, and low profit" or because there is a „lack of law to regulate this". With regard to extant case law and precedents, „a significant number of reported cases confirmed the absence or loose diffusion of criminal regulations against non-consensual pornographic material and ICT-enabled violence of a sexual and gender-based nature". Ultimately, the scarce adaptation of criminal laws and policies is said to further contribute to a lack of protection for women and girls. This points to a further need for legislative reform to holistically address technological prevention and emerging concerns. This is done in an attempt to address gaps, foster harmonization of legal processes, and tacitly draw attention to the importance of international collaboration. Domestic law, as it stands, is ultimately responsible for disempowering and undermining the fundamental rights and freedoms of women across the globe. Generally, from the cases considered here, there are no standalone responses to both intimate imagery and manipulated content; cases either exist regarding one or the other. Although we must be cautious about over-hypothesizing an instance of violence, the extent of two non-consensual events that occur alongside one another seems isolated. With this in mind, it is likely that the issues surrounding intimate and manipulated content might be distinct in their social meaning, and therefore also in their legislative and policy responses. A woman who has had sexual images shared of her – without her consent – may be viewed as damaged, impure, or „spoilt", and oppressed within the confinements of predefined gender roles. A woman who has had her likeness stolen for use in online simulations need not be damaged, *per se*, but rather might constitute an incursion on privacy and result in a distortion of self-representation. In anticipation of this issue, we also propose to differentiate pathways for seeking recompense. Even when attempting to address instances of violence against women, both acts of aggression result in a forensic process that investigates very distinct criminal acts.

Conclusion

The phenomenon of digital violence against women is emblematic of the broader societal and systemic challenges posed by the convergence of technological advancements with entrenched gender inequalities. As this study illustrates, the non-consensual dissemination of intimate or manipulated content represents a grave violation of privacy, dignity, and autonomy, leaving victims with profound psychological, social, and economic repercussions. This issue is further exacerbated by the inadequacies of existing legal frameworks, which often fail to address the unique complexities of digital violence. The pervasive nature of this form of violence highlights the urgent need for a

comprehensive and coordinated response. Legal reforms must be prioritized to close existing gaps, ensuring that laws are not only responsive to emerging forms of digital abuse but also harmonized across jurisdictions to facilitate international collaboration. Policymakers should draw on best practices, such as those outlined in Directive (EU) 2024/1385, to craft legislative frameworks that reflect the realities of the digital age. Beyond legal measures, the role of technology itself cannot be understated. In reflecting on the broader implications of digital violence, it becomes clear that this is not solely a women's issue but a societal one. Tackling this challenge demands a multi-faceted strategy that combines legal, technological, and cultural interventions. At its core, the fight against digital violence against women is a fight for equality, dignity, and justice in an increasingly interconnected world. By addressing the structural causes and implementing sustainable solutions, we can move closer to a future where digital spaces are not sites of harm but platforms for empowerment and connection. Such a future requires the commitment of governments, corporations, civil society, and individuals to prioritize the safety and autonomy of every person, ensuring that technological progress serves as a tool for equality rather than oppression.

References

Al-Hadrawi, B. K., Al-hadrawi, K. K., Ezzerouali, S., Al-Hadraawy, S. K., Aldhalmi, H. K. & Muhtar, M. H. (2024). Mind Intruders: Psychological, Legal, and Social Effects of Human Parasites in the Age of Technological Progress, *Pakistan Journal of Life and Social Sciences*, 22(2)/2024: 5564-5581.

Brighi, A., Amadori, A., Summerer, K. & Menin, D. (2023). Prevalence and risk factors for nonconsensual distribution of intimate images among Italian young adults: Implications for prevention and intervention, *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 23(4), 100414.

Cheek, N. N., Bandt-Law, B. & Sinclair, S. (2023). People Believe Sexual Harassment and Domestic Violence are Less Harmful for Women in Poverty, *Journal of experimental social psychology*, 107, 104472.

Citron, D. K. & Franks, M. A. (2014). Criminalizing Revenge Porn, *Wake Forest Law Review*, 49/2014: 345-391.

Citron, D. K. (2022). *The Fight for Privacy: Protecting Dignity, Identity, and Love in the Digital Age*. W. W. Norton & Company.

Enock, F. E., Stevens, F., Bright, J., Cross, M., Johansson, P., Wajcman, J. & Margetts, H. Z. (2024). Understanding Gender Differences in Experiences and Concerns Surrounding Online Harms: A Short Report on a Nationally Representative Survey of UK Adults. *arXiv preprint* arXiv:2402.00463 [cs.CY] 1 Feb 2024.

Falduti, M. & Tessaris, S. (2023). Mapping the Interdisciplinary Research on Non-consensual Pornography: Technical and Quantitative Perspectives, *Digital Threats: Research and Practice*, 4(3): 1-22. doi: 10.1145/3608483

Gosse, C. E. (2021). *More barriers than solutions: Women's experiences of support with online abuse* (doctoral thesis). Electronic Thesis and Dissertation Repository. 7628. Western University.

Harper, D. A., Fido, D. & Petronzi, D. (2021). Delineating Non-Consensual Sexual Image Offending: Towards an Empirical Approach, *Aggression and Violent Behvior*, 58: 101547. doi: 10.1016/j.avb.2021.101547

Harris, D. (2019). Deepfakes: False Pornography Is Here and The Law Cannot Protect You, 17 *Duke Law and Technology Review*, 17/2019: 99-127.

Hearn, J. & Hall, M. (2022). From physical violence to online violation: Forms, structures and effects. A comparison of the cases of 'domestic violence'and 'revenge pornography', *Aggression and Violent Behavior*, 67/2022: 101779. doi: 10.1016/j.avb.2022.101779

Henry, N., Powell, A. & Flynn, A. L. G. (2017). *Not Just 'Revenge Porn': Australians' Experiences of Image-Based Abuse: A Summary Report*. Gendered Violence and Abuse Research Alliance (GeVARA), Centre for Global Research and Centre for Applied Social Research. doi: 10.13140/RG.2.2.29903.59045

Khan, M. K. U., Waseem, A., Ahmad, A., Ali, A., Asad, M. & Pervaiz, S. (2023). Overview of Political-Religious Violence in Pre and Post-Independence Period of Pakisat: Manfestations of Divergent Conflicts, *Russian Law Journal*, 11(5)/2023: 700-713.

Kirchengast, T. & Crofts, T. (2019). The Legal and Policy Contexts of Revenge Porn Criminalisation: The Need for Multiple Approaches, *Oxford University Commonwealth Law Journal*, 19(1)/2019: 1-29. doi: 10.1080/14729342.2019.1580518

Ley, M. & Rambukkana, N. (2021). Touching at a Distance: Digital Intimacies, Haptic Platforms, and the Ethics of Consent, *Science and Engineering Ethics*, 27/2021: 23. doi: 10.1007/s11948-021-00338-1

Lucas, K. T. (2022). Deepfakes and Domestic Violence: Perpetrating Intimate Partner Abuse Using Video Technology, *Victims & Offenders*, 17(5)/2022: 647-659. doi: 10.1080/15564886.2022.2036656

Martin, C. (2021). *Online Violence: A Legal Study of the International, European and Italian Legal Frameworks on Countering Hate Speech and Non-Consensual Dissemination of Intimate Private Photos* (master thesis). Università Ca' Foscari Venezia.

McGlynn, C. & Rackley, E. (2017). Image-Based Sexual Abuse, *Oxford Journal of Legal Studies*, 37(3)/2017: 534-561. doi: 10.1093/ojls/gqw033

McGlynn, C., Rackley, E. & Houghton, R. (2017). Beyond 'Revenge Porn': The Continuum of Image-Based Sexual Abuse, *Feminist Legal Studies*, 25/2017: 25-46.

Naezer, M. & van Oosterhout, L. (2021). Only Sluts Love Sexting: Youth, Sexual Norms and Non-Consensual Sharing of Digital Sexual Images, *Journal of Gender Studies*, 30(1)/2021: 79-90. doi: 10.1080/09589236.2020.1799767

Novaković, F. & Stanković, J. (2024). Dijeljenje intimnog ili manipuliranog materijala bez pristanka – član 5. Direktive (EU) 2024/1385 i krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine (I deo), *Izbor sudske prakse, Naučni, stručni i informativni časopis*, 11/2024: 65-67.

Nyholm, S. (2022). Technological Mmanipulation and Threats to Meaning in Life, In: Jongepier, F. & Klenk, M. (eds.), *The Philosophy of Online Manipulation* (235-252). Routledge.

Sacco, M. A. & Ricci, P. (2022). E1 The Use of Smart Phone Applications in Crime Scene Analysis: Forensic Advantages and Limitations, In: *Proceedings of the American Academy of Forensic Sciences 74th Annual Scientific Conference, A Responsive Academy: Meeting and Surpassing the Chalenges of a Modern Forensic Scinece World*, American Academy of Forensic Sciences 2022 (p. 525).

Viola, M. & Voto, C. (2023). Designed to abuse? Deepfakes and the non-consensual diffusion of intimate images, *Synthese*, 201/2023: 30. doi: 10.1007/s11229-022-04012-2

Yadav, V. (2023). Tackling Non-Consensual Dissemination of Intimate Images in India's Contemporary Legal Framework, *International Annals of Criminology*, 61(3-4)/2023: 355-383. doi: 10.1017/cri.2023.30

Živković, I., Čubrilo, V., Dujić, V. (2022). *'Revenge Porn': An Exploration into Redefinition in the Interest of Changing Legislation* (Tutor: Gradiški Lovreček, I.). European Judicial Training Network.

DIGITALNO NASILJE NAD ŽENAMA U MODERNOM DOBU: ŠIRENJE INTIMNIH ILI MANIPULIRANIH SADRŽAJA BEZ PRISTANKA

***Mr. iur. Filip Novaković*[99]**
Pravni fakultet Univerziteta u Zenici
Dopisni član Bosanko-hercegovačko-američke Akademsije umjetnosti i nauka
***Nataša Ranković*[100]**
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Abstrakt: *Digitalno nasilje nad ženama postalo je sveprisutan problem u modernom dobu, manifestirajući se u različitim oblicima, uključujući širenje intimnog ili manipuliranog sadržaja bez pristanka. Ovaj fenomen odražava raskrižje tehnološkog napretka s duboko ukorijenjenom rodnom neravnotežom moći, što uzrokuje duboke psihološke, društvene i pravne posljedice za žrtve. Ova studija istražuje višestruke dimenzije digitalnog nasilja, usredotočujući se na jedinstvene izazove koje predstavlja širenje intimnog sadržaja bez pristanka. Analizirajući istorijsku evoluciju uloge tehnologije u održavanju nasilja, ovaj rad kontekstualizira pojavu digitalnog nasilja i naglašava nedostatke u pravnim okvirima i društvenim odgovorima. Naglašavajući viktimološke aspekte, naglašava hitnu potrebu za sveobuhvatnim preventivnim strategijama, pravnim reformama i tehnološkim intervencijama. U konačnici, ova studija ima za cilj doprinijeti nijansiranijem razumijevanju digitalnog nasilja nad ženama, potičući korisne uvide u borbu protiv ovog hitnog problema u sve digitalnijem društvu.*

Ključne riječi: *digitalno nasilje, širenje sadržaja bez pristanka, rodno zasnovano nasilje, viktimologija; pravni okviri.*

[99] filipnovakovic.iur@gmail.com; ORDIC iD: https://orcid.org/0000-0001-9979-5824

[100] natasarankovic24@gmail.com

Originalni naučni rad
UDK:316.624:342.7-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125250S

SOCIOLOŠKO-PRAVNI ASPEKTI DIGITALNOG NASILJA NAD ŽENAMA

Ognjen Sredojević[101], MA
Dipl. pravnik unutrašnjih poslova, master politikologije i međunarodnih odnosa, doktorand na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Banjoj Luci, Viši inspektor – komandir voda Srednje škole unutrašnjih poslova, Uprava za policijsko obrazovanje, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske

Apstrakt: *Digitalno nasilje nad ženama postaje sve prisutniji fenomen u savremenom društvu, što za posljedicu ima brojne sociološke i pravne izazove. Ovaj rad se bavi proučavanjem sociološko-pravnih aspekata digitalnog nasilja, pri čemu analizira njegove oblike, posljedice i društveni uticaj, kao i pravne mehanizme zaštite žrtava i odgovornost počinilaca. Predmet istraživanja obuhvata različite oblike digitalnog nasilja nad ženama, uključujući cyberbullying, online uznemiravanje, zlonamjerno objavljivanje privatnih informacija i slanje prijetećih poruka. Cilj rada je da se sagleda uticaj digitalnog nasilja na psihosocijalno stanje žena, kao i efikasnost pravnog okvira u sprečavanju i sankcionisanju ovog vida nasilja. Ovo istraživanje koristi analizu zakonskih akata, empirijske podatke, kao i sociološke teorije koje pomažu u boljem razumijevanju motivacija počinilaca i posljedica po žrtve. Zaključci rada ukazuju na potrebu za unaprijeđenjem zakonskih rješenja i edukacijom javnosti o problemima digitalnog nasilja, sa posebnim naglaskom na osjetljive grupe poput žena.*

Ključne riječi: *digitalno nasilje, žene, sociološki aspekti, pravni aspekti, online uznemiravanje, cyberbullying, pravna zaštita, psihosocijalne posljedice, edukacija.*

Uvod

Diskusija na temu ovog rada može se slobodono započeti sa stavom, da viševjekovno bosanskohercegovačko iskustvo i način življenja, ostavilo je dubok trag po pitanju tradicionalnog shvatanja odnosa između muškaraca i žena. Ipak, prije same diskusije na ovu temu potrebno je navesti da, podneblje u kome danas živi bosanskohercegovačko društvo, sa svim svojim etničkim i nacionalnim grupama, nacionalnim manjinama, sličnostima i razlikama između istih, kroz istoriju svog postojanja prolazilo je buran i trnovit put. Upravo na ovom prosotru, tj. današnje Bosne i Hercegovine, kroz istoriju, dolazile su mnoge osvajačke religije i nacije, zadržavale se, odalzile, ali su ostavile dubok trag svog boravka i načina života. Bilo kako bilo činjenica je, da danas i pored ostalih baklanskig država postoji još jedna „moderna“ kao i međunarodno priznata država, odnosno Bosna i Hercegovina. Kao takva, danas u njoj takođe žive narodi (priznatim statusom „konstitutivni narodi“), etničke i manjinske grupe sa svim svojim sličnostima, razlikama, običajima življenja kao i nekada. Pored gore navedenog, za temu ove diskusije bitno je, da je generalno za društvo u cijelini zajedničko, da na ovom bosanskohercegovačkom prostoru društvo i danas u velikoj mjeri je patrijarhalnog stava življenja. Takav način pogleda na usvojene vrijednosti ostalo je kao tradicija kulture življenja na ovom prostoru. Neće se ulaziti u diskusiju da li je patrijarhat kao način života i njegovanja tradicije u današnje vrijeme pozitivan ili negativan u pogledu samog društva, ali je bitno kako bosanskohercegovačko društvo sa usvojenim patrijarhalnim vrijednostima uopšte, ima odnos prema rodno zasnovanim razlikama između muškaraca i žena.

Nasilje nad ženama kao jedan od oblika društvenih devijacija, uvijek je bilo prisutno, te pratilo čovječanstvo kroz istoriju svog razvoja, sve do danas... Danas čovječanstvo živi u novom modernom dobu, dobu sveopšte digitalizacije, tako da i oblici nasilja nad ženama doživljavaju određene promjene. S tim u vezi, digitalna globalizacija utiče, odnosno podstiče nasilje nad ženama u današnjem

[101] sredojevicognjen@gmail.com

savremenom, odnosno „digitalnom“ vremenu, a što predstavlja sveprisutan socijalni ali zasigurno i globalni, tj. međunarodni problem.

Opštepoznato je, da svi oblici nasilja nad ženama imaju negativan uticaj na njihovu ličnost u bilo kojoj dobi njihovog emocionalnog, psihičkog ili fizičkog razvoja. S tim u vezi, nasilje stvara neposredni rizik u njihovom daljem razvoju i formiranju ličnosti. Potrebno je naglasiti da, žene kao žrtve akta nasilja, osim zadobijenih fizičkih povreda doživljavaju i različito ponižavanje, kako od strane nasilnika, nerijetko i od strane zajednice u kojoj žive. Ponižavanje se ogleda u različitim oblicima, tj. odbačenosti, osudi, opravdanosti nasilja, „etiketiranju“ i sl., da li neposredno (psihičkim pritiskom, verbalnim napadom i vrijeđanjem na ženu kao žrtvu nasilja) ili putem Interneta (uključujući društvene mreže), a u kojima se objavljuju različiti uvrijedljivi komentari, koji su usmjereni prema konkretnoj osobi, tj. ženi ili ženama uopšte. To ponižavanje prema ženama, kao jedan od akta nasilja, manifestuje se različitim intezitetima, a sve zavisno od lokalne, odnosno kulturološke i vjerske zajednice kojoj pripadaju, u kojoj žive ili borave...

Ne treba izgubiti iz vida da je nerijetko, da žene koje su doživjele iskustvo ponovljenih nasilja, stiču utisak da je upravo takvo ponašanje „normalno“, odnosno da je opšteprivatljivo u njihovoj sredini. Kao posljedica toga, veliki broj slučajeva je da se nasilje prema ženama tako prenosi iz generacije u generaciju, što predstavlja „zatvoreni krug“ u porodičnoj zajednici ili zajednici u kojoj žive ili borave. Nasilje nad ženama u svakom slučaju uništava samu srž društva, te ima negativne refleksije na porodicu i zajednicu u cijelini.

U radu će se izvršiti svobuhvatna analiza uticaja digitalne globalizacije na nasilje nad ženama, kao jedan od oblika društvenih devijacija. Takođe, u radu će se posvetiti pažnja i na nove pojavne oblike nasilja nad ženama na Internetu, koji su s vremenom postali prisutni i na globalnom nivou, a kao posljedica sveopšte digitalizacije koja je zasigurno zauzela svoje mjesto u globalnom, odnosno međuzavisnom svijetu.

Takođe, analiziraće se da li je, te koliko je efikasna strategija savremene prevencije i suzbijanja nasilja nad ženama, koje je prisutno na Internetu, tj. na globalnoj digitalnoj mreži.

S obzirom na to, jedan od ciljeva samog istraživanja je i identifikacija indikatora koji ukazuju na uzroke i pojavne oblike nasilja nad ženama.

U ovom radu analiziraće se naučna i društvena opravdanost, koja se odnosi na savremenu prevenciju i suzbijanje nasilja nad ženama na Internetu.

Metodološki okvir istraživanja

Istraživanje digitalnog nasilja nad ženama zahtjeva multidisciplinarni pristup koji uključuje sociološku analizu, pravnu evaluaciju i statističke metode. Ovo istraživanje koristi metode kako bi pružilo sveobuhvatan uvid u sociološko-pravne aspekte digitalnog nasilja nad ženama. Takođe, uključuje proučavanje pravnih akata, relevantnih domaćih i međunarodnih zakona, kao i postojeće literature koja se bavi fenomenom digitalnog nasilja

Cilj ovog istraživanja je da se kroz analizu sociooloških i pravnih aspekata digitalnog nasilja nad ženama identifikuju ključni oblici i posljedice ovog fenomena, kao i da se ocijeni efikasnost postojećeg pravnog okvira u zaštiti žrtava. Pored toga, rad nastoji da ispita u kojoj mjeri društveni faktori i stavovi utiču na percepciju i prijavljivanje digitalnog nasilja. Na osnovu nalaza, istraživanje teži da ponudi preporuke za unaprijeđenje zakonskih rješenja i edukaciju javnosti, čime bi se doprinijelo prevenciji i smanjenju ovog oblika nasilja.

Ovakav multidisciplinarni pristup pruža dublji uvid u uticaj digitalnog nasilja i efikasnost pravnih mehanizama u zaštiti žrtava.

2.1. Radna hipoteza:

Radna hipoteza u radu može se formulisati kao: „Digitalno nasilje nad ženama ima ozbiljne psihosocijalne posljedice koje značajno utiču na njihovu dobrobit i kvalitet života, dok postojeći pravni okvir nije dovoljno efikasan u zaštiti žrtava i prevenciji ovih oblika nasilja. Edukacija javnosti i unaprijeđenje zakonskih rješenja mogu doprinijeti smanjenju učestalosti digitalnog nasilja i pružanju adekvatne podrške ženama koje su mu izložene“.

2.2. Pomoćne hipoteze:

Kao polazna tačka za analizu digitalnog nasilja nad ženama, a sobzirom na različite sociološko-pravne aspekte, u radu će se kao pomoćne hipoteze navesti:

1. Postojeći zakonski okviri nisu dovoljno precizni i djelotvorni u prepoznavanju i sankcionisanju digitalnog nasilja nad ženama,
2. Žene koje su žrtve digitalnog nasilja doživljavaju značajne psihološke posljedice,
3. Edukacija i podizanje svijesti o oblicima i posljedicama digitalnog nasilja mogu smanjiti rizik od izloženosti žena ovim oblicima nasilja,
4. Većina žena ne prijavljuje digitalno nasilje zbog straha od osude, nepovjerenja u pravni sistem ili nedostatka podrške iz okruženja,
5. Različiti oblici digitalnog nasilja nad ženama utiču na njihovu sposobnost za aktivno učešće u online zajednicama i društvenim mrežama,
6. Društveni faktori, kao što su rodni stereotipi i patrijarhalni obrasci, doprinose normalizaciji digitalnog nasilja nad ženama,
7. Pojačano kažnjavanje i specijalizovane pravne mjere mogu doprinijeti odvraćanju počinilaca digitalnog nasilja nad ženama.

2.3. Osnovne metode koje se koriste u radu prilikom istraživanja su:

Metode koje se koriste u radu mogu varirati u zavisnosti od specifičnih ciljeva istraživanja. Važno je kombinovati različite pristupe i prilagođavati ih specifičnim potrebama i uslovima svake situacije. Različite metode omogućavaju sveobuhvatan pristup istraživanju digitalnog nasilja nad ženama, a za bolje razumijevanje sociooloških i pravnih aspekata ovog problema. Metode koje će se koristiti u radu su:

1. Analiza pravnih dokumenata – Primjenjuje se na proučavanje domaćih zakona, međunarodnih konvencija i drugih pravnih akata koji se bave digitalnim nasiljem. Ova metoda omogućava uvid u postojeći pravni okvir, identifikaciju pravnih praznina, kao i ocjenu efikasnosti zakonodavstva u zaštiti žena od digitalnog nasilja.
2. Pregled literature – Sistematski pregled akademskih radova i stručne literature koja se bavi digitalnim nasiljem nad ženama. Ova metoda omogućava identifikaciju ključnih teorijskih i empirijskih uvida, kao i kontekstualizaciju istraživanja u okviru postojeće literature.
3. Komparativna analiza – Poređenje zakonskih rješenja u različitim državama i međunarodnih standarda. Ova metoda omogućava identifikaciju najboljih praksi i prijedloga za unaprijeđenje zakonodavstva u oblasti zaštite od digitalnog nasilja.

Analiza i diskusija

U doba sveopšte digitalizacije u velikoj mjeri unaprijeđena je saradnja (razmjena informacija, obrada podataka, zajedničkih operativnih akcija...) nevladinih organizacija i državnih subjekata na lokalnom, nacionalnom i globalnom, tj. međunarodnom planu, a koji su uključeni u prevenciju i suzbijanju nasilja nad ženama. Takođe, globalnom digitalizacijom unaprijeđena je svakako i policijska saradnja između država, tj. „Međunarodna policijska saradnja“, a koja se realizuje putem međunarodnih policijskih organizacija, odnosno Europol-a i Interpol-a. Saradnja se realizuje u vidu „Policijske diplomatije“, koja uključuje prikupljanje i razmjena informacija, lociranje, zatim procesuiranje, kako počinilaca kao pojedinaca, tako i organizovanih kriminalnih grupa, a koje su izvršili ili vrše putem Interneta različite oblike nasilja nad ženama. U vremenu elektronske digitalizacije, uključujući i Web sajt-ove zvaničnih medijskih kuća, zatim društvene mreže kao što su Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Tik Tok, Messenger, takođe predstavljaju „nepresušan izvor“ koji se mogu iskoristiti za prikupljanje kvalitetnih informacija i podataka, kako o trenutnom stanju u okruženju, tako i u konkretnim državama, a sve u pogledu prevencije i suzbijanja nasilja nad ženama.

Iz teorijskog pristupa pokušaće se pristupiti problemu istraživanja, odnosno utvrditi uticaj digitalne globalizacije na nasilje nad ženama, odnosno nasilje koje je izvršeno na njihovu štetu putem Interneta i velikog broja društvenih mreža. Kako u realnom životu, tako danas na internetu i različitim društvenim mrežama interneta (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Tik Tok, Messenger) pojavio

se i to znatno agresivnije, veliki broj negativnih društvenih pojava, kao što su različite vrste uvreda, prijetnje, zatim rasizam, nacionalizam, seksizam, šovinizam, nasilje prema neistomišljenicima iz domena politike, sporta, kulture, zatim u pogledu seksualne opredjeljenosti (LGBT+ populaciji), zatim digitalnog nasilja putem Interneta u školama (poznato još kao cyber bullying). Takvi pozivi na nasilje su postali "nova normalnost" društva, te su zaokupirali mnoge društvene mreže širom Evrope i svijeta.

Pored digitalnog nasilja u političko – bezbjednosnom domenu, prisutni su i pojavni oblici digitalnog nasilja putem Interneta nad ženama, a u smislu spolnog uznemiravanja, uvreda, prijetnji, proganjanja i polnog uznemiravanja od strane odraslih pojedinaca (u najvećem broju slučajeva od strane bivšeg partnera/supruga), tako i od organizovanih kriminalnih grupa, nerijetko i od strane mladih.

Današnja velika dostupnost Interneta, zatim sve veća raširenost informacija i znatna upotreba društvenih mreža, između ostalog dovelo je do novog oblika digitalnog nasilja nad ženama (uključujući i djevojke, te djecu ženskog pola). Digitalno nasilje nad ženama dovelo je zasigurno do sve većeg globalnog problema sa izrazitim društvenim posljedicama.

Digitalno nasilje nad ženama ipak još uvijek nije u potpunosti uređeno sa pravne strane, a takođe nije u potpunosti definisano na nivuo Evropske unije. Takođe do danas nema raspoloživih rezultata istraživanja koja su razvrstana po polu na temu raširenosti i negativnosti digitalnog nasilja nad ženama na području Evropske unije, a broj dostupnih istraživanja ograničen je i na nacionalnom nivou država članica Evropske unije. Ipak, dostupna istraživanja ukazuju, da su žene ipak češće žrtve određenih oblika digitalnog nasilja u odnosu na muškarce. Tako, istraživanje u kojem je uelstvovalo više od 9 000 korisnika internetske mreže iz Njemačke, koje su bili u životnoj dobi od 10 do 50 godina, utvrdilo je, da su žene u velikom broju žrtve seksualnog uznemiravanja i uhođenja na internetu nego muškarci. (Europski institut za ravnopravnost spolova, 2017).

Dejana Cvetković, novinar iz Srbije i članica mreže "Novinarke protiv nasilja nad ženama" upozorava, da na ovaj problem treba da reaguje cijelo društvo. Dalje navodi da su društvene mreže i internet omogućili lakše proganjanje i kontrolu žena, a nasilje prema ženama upravo pokazuje ispoljavanje istorijskih nejednakih odnosa društvene moći, te se iz fizičkog „realnog" prostora prenosi i u virtuelni. Anonimnost korisnika Interneta upravo je omogućila nasilnicima da i sa lažnih profila proganjaju bivše partnerke ili potpuno nepoznate žene, što činjenično pokazuje neželjeno, nasilno i kontinuirano pokušavanje uspostavljanja kontakta putem sredstva komunikacije, zatim stalan nadzor nad aktivnostima određene osobe i druge vrste digitalnog nasilja, a od kojih većina predstavljaju ozbiljna krivična djela, kao što su osvetnička pornografija ili prijetnje fizičkim nasiljem (https://balkans.aljazeera.net/teme/2022/5/1/digitalno-nasilje-kao-svakodnevica-opasnost-u-nekoliko-klikova).

Digitalno nasilje nad ženama, odnosno nasilje na internetu, te i nasilje nad ženama izvan njega treba smatrati jednom, a ne kao odvojene cijeline iz razloga, jer su u velikom broju slučajeva žene kao žrtve nasilja, zlostavljane kako „online", tako i u stvarnim životnim okolnostima. Iako postoji slaganje oko toga šta je digitalno nasilje nad ženama, ipak do danas ne postoji jedna univerzalna definicija, ali niti prihvaćena podjela po vrstama takvog nasilja.

Ipak treba istaći da „UN Special Rapporteur on Violence against Women" definiše digitalno nasilje kao „bilo koji čin rodno zasnovanog nasilja nad ženama, koji je učinjeno, potpomognuto djelimično ili u potpunosti upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), a koje podrazumijevaju pametne mobilne telefone, Internet, različite društvene mreže na internetu, elektronski mediji, E-mail pošte, prema ženi/ama, jer upravo na takav način nesumnjivo pogađa žene (https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/elektronicko-nasilje-nad-zenama-50237). Takvi oblici rodno zasnovanog digitalnog nasilja uključuju „online" govor mržnje, „trolling", uznemiravanje na internetu, uhođenje na internetu, napad na privatnost, „doxing", dijeljenje sadržaja bez pristanka, hakiranje, krađu identiteta, „cyberbullying" i seksualno iskorištavanje ili osvetničku pornografiju.

Ipak pravna podloga koja se odnosi u vezi zaštite žena od digitalnog nasilja implementirana je u Konvenciji Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici „Istanbulska konvencija" (2011), koja definiše opšte karakteristike rodno zasnovanog nasilja ali i obveze države članica u suzbijanju takvog pojavnog oblika nasilja (Šire v. Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici). Takođe, implementirana je u Dodatnom protokolu Savjeta Evrope, uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalitetu (2001), čiji je cilj rješavanje svih oblika govora mržnje, uključujući i "seksistički govor mržnje" (Šire v. Konvencija o

kibernetičkom kriminalu). Treba napomenuti da po ovom pitanju, ne manje značajna je i Preporuka Odbora ministara 47 država članica Savjeta Evrope državama članicama o Vodiču za ljudska prava za korisnike interneta (2014) (Šire v. Vodič za ljudska prava za korisnike interneta), a sve u cilju donošenja novih mjera prevencije i zaštite ljudskih prava u pogledu na digitalni svijet.

Konvencija o visokotehnološkom (kibernetičkom) kriminalu Savjeta Evrope je prvi međunarodni sporazum, odnosno pravni akt, koji reguliše materijalni, procesni i međunarodni pravni okvir za krivična djela koja su izvršena putem računara, računarskih mreža, kao i korištenjem interneta i drugih računarskih mreža međunarodnog ili lokalnog karaktera. Krivična djela koja su određena konvencijom su: neovlašteni (protivpravni) pristup, neovlašteno (protivpravno) presretanje, ometanje toka podataka, ometanje računarskog sistema, zloupotreba uređaja, falsifikovanje izvršeno pomoću računara, prevara izvršena pomoću računara, krivična djela dječije pornografije i krivična djela autorskih i srodnih prava. Krivična djela koja su navedena Konvencijom kibernetičkog kriminala Savjeta Evrope predstavljaju minimum regulisanja i propisivanja krivičnopravne norme u domaćim zakonodavstvima država koje su je ratifikovale. Odlukom o ratifikaciji Konvencije o kibernetičkom kriminalu iz 2006. godine, Bosna i Hercegovina obavezala se na usvajanje pojmova u vezi sa računarskim kriminalom koji su ustanovljenih Konvencijom, usklađivanje svog materijalnog i procesnog krivičnog prava kao i međunarodnu saradnju na polju suzbijanja računarskog kriminala. Odlukom o ratifikaciji Dodatnog protokola uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu, a u vezi s kažnjavanjem djela rasističke i ksenofobične prirode učinjenih putem računarskih sistema takođe iz 2006. godine, Bosna i Hercegovina preuzela je obavezu inkriminisanja djela rasističke i ksenofobične prirode učinjenih putem računarskih sistema koja nisu bila obuvaćena prethodno donesenom Konvencijom. Potrebno je preduzeti mjere u cilju usklađivanja krivičnih zakona u Bosne i Hercegovine sa Konvencijom o kibernetičkom kriminalu i njenim protokolom. (Šire v. Džumhur et al., 2022).

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda

Kada se razmatraju ljudska prava, Evropska konvencija o ljudskim pravima ima zasigurno bitnu ulogu što se tiče ostvarivanja postavljenih ciljeva od strane Savjeta Evrope. Ovo je važan instrument međunarodnog javnog prava kojim se štite individualna prava, navedena u Dijelu I Konvencije (članovi 2-18) i Protokolima koji su sastavni dio konvencije, odnosno (Protokoli 1, 4, 6, 7 i 12). Vlade potpisnice, kao članice Savjeta Evrope saglasile su se o donošenju Konvencije o ljudskim pravima. Generalna skupština Ujedinjenih nacija proglasila je 10. decembra 1948. godine Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i sloboda. Odredbe Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, potpisane su u Rimu 4. novembra 1950. godine. Smatra se, da ova Konvencija ima za cilj da učini sigurnim univerzalno i stvarno priznavanje i poštovanje u njoj proklamiranih prava. Smatrajući da je cilj Savjeta Evrope da se ostvari veće jedinstvo među njegovim članicama i da je jedan od načina postizanja tog cilja očuvanje i daljnje provođenje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Takođe, potvrđujući ponovo svoju vjeru u osnovne slobode, a koje čine temelj pravde i mira u svijetu, odnosno koje se štite stvarnom političkom demokratijom i zajedničkim shvatanjem i poštovanjem ljudskih prava. Vlade Evropskih država su odlučne sa istim strijemljenjima i zajedničkim naslijeđem političkih tradicija, ideala, slobode i vladavine prava, te su preduzele prve korake prema zajedničkom sprovođenju određenih prava navedenih u Univerzalnoj deklaraciji. Evropska konvencija predstavlja obavezujući pravni akt za sve članice Savjeta Evrope. Konvencija ne samo da proklamoviše osnovna ljudska prava nego kreira i poseban sudski mehanizam njihove zaštite koji je jedinstven u svijetu i omogućava pojedincima podnošenje predstavke protiv države, ukoliko mogu potvrditi da su žrtve povrede nekih od prava garantovanih Konvencijom. Potvrđujući da Visoke strane ugovornice, u skladu sa načelom supsidijarnosti, imaju prvenstvenu odgovornost da osiguraju prava i slobode propisane ovom Konvencijom i njenim protokolima, te da pri tome uživaju slobodu procjene koja podliježe nadzoru Evropskog suda za ljudska prava uspostavljenog ovom Konvencijom. Da bi se osiguralo poštovanje obaveza koje su Visoke strane ugovornice u Konvenciji i njenim protokolima preuzele, uspostavljen je Evropski sud za ljudska prava koji djeluje na trajnoj osnovi. (Sredojević, 2023).

Evropski ženski lobi (European Women's Lobby)

Evropski ženski lobi predstavlja najveću žensku mrežu u Evropi, te predstavlja jedinu koja ima pravo prisustva i rada u Evropskom parlamentu. Taj Lobi čine nacionalne, nevladine i profesionalne mreže žena većine evropskih država. Lobi se prioritetno bavi rodnom ravnopravnošću. Svrha njihovog rada je, da nevladinim organizacijama pomognu u unaprijeđenju rada evropskih institucija, kao i lobiranju za njihovom većom prepoznatljivošću. Prema izvještaju Evropskog ženskog lobija (European Women's Lobby), digitalno nasilje često u kampanjama i medijima, a u vezi podizanja svijesti, prikazuje se kao rodno neutralno. Takođe, izuzimajući mnogobrojne faktore koji utiču na pojavu digitalnog nasilja, smatra se, da je takvo nasilje neutralno u smislu da na jednak način utiče na korisnice/ke interneta bez obzira na njihov pol/rod. Evidentno je, da žene i muškarci prijavljuju nasilje koje je učinjeno prema njima putem Interneta (društvenih mreža), ipak podaci pokazuju da su žene i djevojčice u odnosu na muškarce i dječake, najčešće žrtve „digitalnog" nasilja. Takođe osim žena i djeca ženskog pola, nerijetko su digitalnom nasilju izložene žene na visokim funkcijama, političakrke, predstavnice akademske zajednice, te aktivistkinje organizacija, koje zastupaju i javno izlažu svoje stavove na internetu, a koje se odnose za rodnu ravnopravnost i prava žena. (https://mogudanecu.rs/wp-content/themes/azc-zene/assets/files/Digitalno-nasilje-protiv-zena-i-devojcica.pdf).

Evropski institut za ravnopravnost spolova (EIGE)

Predstavlja agenciju u Evropskoj uniji (EU) koja ima za cilj da sprovodi u praksu ravnopravnost polova kako u EU, tako i izvan te organizacije. Agencija je osnovana 2010. godine, a sjedište agencije je u Vilnius (Litva). Evropski institut za ravnopravnost polova (EIGE) sproveo je istraživanje koje se odnosi na utvrđivanje i analiziranje različitih obilka nasilja nad ženama i djevojkama na Internetu. Agencija dostavlja na raspolaganje svoja istraživanja, tj. obrađene podatke tako što sprovodi istraživanja i prikuplja statističke podatke o ravnopravnosti polova u EU, zatim nadzire kako EU ispunjava svoju međunarodnu obavezu u vezi uspostavljanja ravnopravnosti polova, a koja je poznata pod nazivom „Pekinška platforma za djelovanje"[102]. Takođe, Agencija o tome takođe podnosi godišnje izvještaje izvješće o postignutim ciljevima, aktivno se bori protiv nasilja nad ženama, te radi na koordinisanju evropske kampanje „Bijela vrpca"[103], a koja nastoji da angažuje i afirmiše muškarce na učestvovanje u kampanji. Agencija takođe prenosi svoja stečena znanja i internetske izvore, a naročito predstavlja „saveznika" institucija Evropske unije, država članica EU u nastojanju, da okončaju pitanje nejednakosti spolova na prostoru Evropskog kontinenta i šire.

Agencija Ujedinjenih nacija za seksualno i reproduktivno zdravlje (UNFPA)

UNFPA predstavlja vodeću agenciju Ujedinjenih nacija koja promoviše zaštitu, a u vezi prisutnosti rodno zasnovanog nasilja sa akcentom u hitnim slučajevima. Takođe, Agencija je posvećena okončanju bilo kog oblika nasilja nad ženama i djevojčicama, kako u stvarnom, tako i u virtuelnom svijetu. Što se tiče Bosne i Hercegovine ova Agencija je u saradnji sa zdravstvenim sektorom i partnerima, te radi na pronalaženju rješenja velikog broja problema koji se javljaju kod migranata i tražilaca azila u Bosni i Hercegovini

[102] Pekinška deklaracija i Platforma za akciju je usvojena na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama, koja je održana 15. septembra 1995. godine. Pekinška deklaracija polazi od principa da su ženska prava ljudska prava, takođe smatra da je neophodno preduzeti široke institucionalne promjene kako bi se smanjili vojni izdaci i omogućila globalna promocija ljudskih prava i nenasilnog rješavanja konflikta. Deklaracija takođe smatra da je neophodno obezbjediti učešće žena u procesima zaključivanja mira i rješavanja konflikta, kao i zaštitu žena u ratnim područjima i izbjegličkim logorima.

[103] Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama koji se sprovodi svakog 25. novembra širom Evrope, a u okviru kampanja „Bijela vrpca - muškarci u borbi protiv nasilja nad ženama" i „Porodice bez nasilja". Kampanja svakako bude veoma medijski propraćena od mnogih poznatih medijskih kuća.

(https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/bs/where-to-seek-help/united-nations-population-fund/). Agencija je 15.12.2022. godine u Sarajevu održala Konferenciju pod nazivom „Digitalno nasilje je stvarno – put ka prevenciji digitalnog nasilja i zaštiti žena u virtuelnim prostorima“, a kao nastavak globalnog predstavljanja u New Yorku tokom „16 Dana aktivizma protiv nasilja nad ženama“. Tokom održane Konferencije, John Kennedy Mosoti, predstavnik UNFPA u BiH istakao je, da „...u bilo kom prostoru, tj. bilo stvarnom ili virtuelnom, nema mjesta nasilju nad ženama i djevojčicama“. Takođe, na koferenciji je naglašeno, da treba ozbiljno shvatiti rodno zasnovano nasilje na Internetu. (Šire v. UNFPA u BiH: Bodyright, novi simbol zaštite od digitalnog nasilja).

Takođe, što se tiče pitanja kršenja ljudskih prava putem visokotehnoloških aktivnosti, u Agenciji su stava, da predstavlja izazov ne samo za pravnike i osobe koje se bave zaštitom i promocijom ljudskih prava, već za svaku osobu, a s obzirom da visoke tehnologije ulaze u sve sfere života. Visoke tehnologije dobijaju na značaju kada se koriste za aktivnosti koje dotiču prava pojedinca posebno kada ulaze u sferu njegovog privatnog života i kada postaju objekat putem kojeg se krši prava na privatnost i/ili ugrožava sigurnost osobe. Shodno međunarodnim standardima ljudskih prava, u ovakvim situacijama, od države se traži da osigura mehanizme zaštite. Dodatni izazov je kada se koriste visoke tehnologije za ugrožavanje prava osoba koje se smatraju posebno ugroženi kao što su djeca, žene, osobe s invaliditetom. Ovaj oblik nasilja usmjeren prema ženama i djevojčicama je ukorijenjen i u rodnoj neravnopravnosti i diskriminaciji žena i djevojčica i sprovodi se kroz različite oblike kao što su cyber uznemiravanje, korištenje skrivenih kamera, korištenje špijunskog softvera, kontrolu pristupa žena tehnologiji, praćenje kretanja žena putem GPS tehnologije, govor mržnje, doxxing i korištenje slika i videa bez pristanka, kao što su deepfakes. (Šire v. Džumhur et al., 2022).

Gender centar-Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske

Što se tiče subjekata zaštite kada su u pitanju žene kao žrtve nasilja, podrazumijevajući nasilje u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja, veliku ulogu ima i Centar za jednakost i ravnopravnost polova – Gender centar[104] čiji je osnivač Vlada Republike Srpske. Cilj djelovanja Centra je prvoshodnopodrška uvođenju jednakosti i ravnopravnosti polova u sve oblasti života i rada na području Republike Srpske preko politike, programa, zakona, a u saradnji domaćim i međunarodnim institucijama i organizacijama, ali u skladu sa nacionalnim zakonima, međunarodnim konvencijama i sporazumima ratifikovani od strane Republike Srpske (BiH).

Takođe Gender centar je kroz svoj rad objavio nekoliko priručnika i to „Multisektorski odgovor na nasilje nad ženama i nasilje u porodici“ (2018), „Smjernice za primjenu Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama u porodici“ (2017), „Modul za multisektorsku obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou vlasti u skladu sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama u porodici“ (2017), a što svakako predstavlja jedan od okvira reagovanja na nasilje u porodici i druge oblike rodno zasnovanog nasilja. (Šikman, 2021).

Zakonodavstvo BiH i nasilje uz upotrebu informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT)

Ovdje je riječ u pogledu BiH zakonodavstva (RS, FBiH, Distrikt Brčko), koje se odnosi na pravnu zaštitu žena, a u pogledu digitalnog nasilja nad ženama i sankcionisanja izvršilaca istih. Generalno, u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, još uvijek ne postoji donešen Zakon o internet nasilju ili neki drugi zaseban Zakon u kojem bi bili definisani pojmovi, odredbe i sankcije u vezi počinjenog digitalnog nasilja uopšte, podrazumijevajući i digitalno nasilje nad ženama. Krivični zakoni u Bosni i Hercegovini, ne definišu kao posebno krivično djelo digitalno nasilje nad ženama ili nasilje nad ženama putem informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT). Odredbe koje su

[104] Centar za jednakost i ravnopravnost polova - Gender centar je osnovan Odlukom Vlade Republike Srpske u decembru 2001. godine. Osnivanje ovakvog tijela na entitetskom nivou je bio jedan od uslova za ulazak Bosne i Hercegovine u Savjet Evrope. Cilj djelovanja je podrška uvođenju jednakosti i ravnopravnosti polova u sve oblasti života i rada u Republici Srpskoj kroz zakone, politike i programe, u saradnji sa domaćim i međunarodnim institucijama i organizacijama, u skladu sa domaćim zakonima i međunarodnim konvencijama i sporazumima ratifikovanim od strane naše države.

definisane u postojećim krivičnim zakonima, mogu poslužiti zaštiti žrtava nasilja, odnosno žena, ali samo ukoliko je nasilje kao takvo ili nedozvoljeno krivično djelo učinjeno od strane drugog lica (nasilnika), putem informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) ili u vezi sa IKT-om. Bitno je istaći, da pojedina krivična djela mogu se dovesti u vezu sa digitalnim nasiljem nad ženama, samo, ukoliko je djelo (nasilje) kao takvo, ostvareno kroz bitna obilježja taksativno već navedenih krivičnih djela u važećim krivičnim zakonima u Bosni i Hercegovini. Veliki broblem BiH zakonodavstva po pitanju ove problematike je svakako nedostatak preventivnih diskusija, radionica edukacija, programa i sl., a koji bi trebali svakako biti i medijski propraćeni, kako bi se upoznala i domaća javnost. Ipak, što se tiče najčešćih oblika „online“, tj. digitalnog nasilja nad ženama, takvo nasilje predstavlja objavljivanje pornografskog sadržaja bez pristanka žrtve, odnosno poznatije kao seksualno iskorištavanje na internetu ili u novije vrijeme terminom „osvetnička pornografija“. Takav termin u javnosti i medijima je prihvaćen, a podrazumijeva da se konkretno misli o zloupotrebi video snimaka sa polno eksplicitnim sadržajem, konkretno radi se o povredi na privatnost ličnosti, koja kao posljedicu ima, konstatovanje teških psihičkih posljedica za žrtvu uopšte, pa tako i za žene kao žrtve digitalnog nasilja.

Zakonodavstvo Republike Srpske i pravna regulativa

Sto se tiče pravne regulative u zakonodavstvu Republike Srpske, a koja definiše sve potrebne elemente i radnje koje se mogu dovesti u vezu digitalnog nasilja nad ženama, u ovom dijelu će se konkretnije obrazložiti definisani pojmovi u unaprijed važećim zakonima.

Zakon o javnom redu i miru Republike Srpske u Glavi I, Osnovne odredbe, Značenje izraza, u članu 2. definiše pojam javnog mjesta. Tako u stavu 3. istog člana *„Javno mjesto u smislu ovog zakona, jeste mjesto na kojem je slobodan pristup pojedinačno neodređenim licima bez uslova ili pod određenim uslovima, kao i prostorije državnog organa, privrednog društva, drugog pravnog lica i drugih mjesta kada je, usljed blizine ili izloženosti vidiku ili čujnosti, izvršenom radnjom došlo do uznemiravanja ili negodovanja građana“*. U stavu 4. istog zakona definiše se *„Javno mjesto, u smislu ovog zakona, jeste i svako drugo mjesto na kojem je počinjen prekršaj, a posljedica je nastupila na javnom mjestu“*, dok stav 6. istog člana definiše *„Gramatički izrazi upotrijebljeni u ovom zakonu za označavanje muškog i ženskog roda podrazumijevaju oba pola“* (Zakon o javnom redu i miru Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 11/15 i 58/19).

U Glavi III, Osnovni prekršaji javnog reda i mira, konkretno u članu 8. istog zakona, definiše se prekršaj „Vrijeđanje“, odnosno *„Ko grubim vrijeđanjem drugog lica na političkoj, vjerskoj ili nacionalnoj osnovi ili drugim bezobzirnim ponašanjem izazove osjećanje fizičke ugroženosti ili uznemirenosti građana kazniće se...“*. Nadalje, član 11. istog zakona definiše prekršaj „Ugrožavanje bezbjednosti prijetnjom napada na život, tijelo ili imovinu“, a koji glasi *„Ko ugrožava bezbjednost ili izaziva osjećanje ugroženosti drugog prijetnjom da će napasti na njegov život, tijelo ili imovinu ili život, tijelo ili imovinu njemu bliskog lica kazniće se...“*. Član 19. istog zakona definiše prekršaj „Prostitucija“, a koji glasi *„Ko za novčanu ili drugu korist nudi ili traži usluge prostitucije kazniće se...“* (Ibid.).

Bitno je istaći, da gore navedeni prekršaji mogu biti predmet rasprave po pitanju digitalnog nasilja nad ženama, imajući u vidu da je u predmetnom zakonu definisan pojam javnog mjesta, što sdovodi do zaključka da digitalne mreže, konkretno Internet i druge društvene mreže na internetu, kao što su Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Tik Tok, Messenger... podrazumijevaju da su javno mjesto.

Krivični zakonik Republike Srpske u Glavi XIII, obrazlaže oblast krivičnih djela protiv sloboda i prava građana, konkretnije u članu 139. KD „Povreda ravnopravnosti građana“, koji definiše *„Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, vjeri, polu, rodu ili rodnom identitetu, jeziku, političkom ili drugom ubjeđenju, seksualnom opredjeljenju, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, imovinskom stanju, rođenju ili socijalnom porijeklu, obrazovanju ili društvenom položaju ili nekom drugom ličnom svojstvu, uskrati ili ograniči slobodu ili pravo čovjeka utvrđeno ustavom, zakonom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom, ili ko na osnovu ove razlike...kazniće se...“* (Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/17, 104/18 – odluka US, 15/21, 89/21 i 73/23). Član 144. stav 1. istog zakonika definiše KD „Proganjanje“, a koji glasi *„Ko uporno i kroz duže vrijeme prati ili uhodi drugo lice ili s njim direktno ili preko trećeg lica nastoji uspostaviti ili uspostavlja neželjeni kontakt ili*

na drugi način kod tog lica izaziva promjene životnih navika, tjeskobu ili strah za vlastitu sigurnost ili sigurnosti njemu bliskih lica, kazniće se...“, dok stav 2. istog člana *„Ako je djelo iz stava 1. ovoga člana izvršeno u odnosu na sadašnjeg ili bivšeg bračnog ili vanbračnog partnera, lica sa kojim je izvršilac bio u intimnoj vezi ili prema djetetu, učinilac će se kazniti...“*. Nadalje, član 149. stav 1. istog zakonika definiše KD „Zlostavljanje, mučenje i drugo neljudsko i ponižavajuće postupanje“, a koji glasi *„Ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vrijeđa ljudsko dostojanstvo, kazniće se...“*, dok stav 2. istog člana nadalje obrazlaže *„Ko primjenom sile, prijetnje ili na drugi nedozvoljen način drugome nanese veliku bol ili teške patnje sa ciljem da od njega ili nekog drugog lica dobije priznanje, iskaz ili obavještenje, ili da se on ili neko drugo lice zastraši ili nezakonito kazni ili to učini iz bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije, kazniće se...“* (Ibid.).

Član 153. istog zakonika definiše KD „Povreda tajnosti pisma ili drugih pošiljki“ definišući u stavu 1. *„Ko neovlašteno otvori tuđe pismo ili telegram ili kakvo drugo zatvoreno pismeno ili pošiljku ili na drugi način povrijedi njihovu tajnost ili neovlašteno zadrži, prikrije, uništi ili drugom preda tuđe pismo, telegram, zatvoreno pismeno ili pošiljku, kazniće se...“*, stav 2. *„Ko u namjeri da sebi ili drugom pribavi korist ili da drugom nanese štetu, saopšti drugom sadržinu koju je saznao povredom tajnosti tuđeg pisma, telegrama ili nekog drugog zatvorenog pismena ili pošiljke, ili se tom sadržinom posluži, kazniće se...*, stav 3. *„Ako djelo iz st. 1. i 2. ovog člana učini službeno lice zloupotrebom položaja ili ovlaštenja, poštanski ili drugi službenik kome je povjereno preuzimanje, prenos ili uručivanje tuđih pisama, telegrama ili drugih pošiljki, kazniće se za djelo iz stava 1. kaznom..., a za djelo iz stava 2. kaznom...* i stav 4. *„Gonjenje za djelo iz stava 1. ovog člana preduzima se po prijedlogu“*.

Izmjene u zakoniku koje se odnose na „cyberbullying“ i „osvetničku pornografiju“ – Razlog za posljednju inicijativu za promjenu Krivičnog zakonika RS je tragedija iz Laktaša u kojoj se dječak ubio zbog nasilja koje je trpio na internetu. Iako je to samo jedna od nekoliko napravljenih izmjena, dijelovi zakona koji se odnose na ovakve primjere, dobili su svoje pozitivne izmjene. Uz član 156. koji definiše KD „Neovlašteno fotografisanje“, dodat je novi član 156a., a koji se odnosi na KD „Neovlašteno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka“.

Član 156. istog zakonika definiše KD „Neovlašteno fotografisanje“, odnosno u stavu 1. *„Ko neovlašteno sačini fotografski, filmski ili drugi snimak nekog lica ili njegovih prostorija bez njegove saglasnosti, povređujući time posebno njegovu privatnost, ili ko takav snimak preda ili pokazuje trećem licu ili mu na neki drugi način omogući da se s njim upozna, kazniće se...“*, i u stavu 2. *„Ako djelo iz stava 1. ovog člana učini službeno lice zloupotrebom službenog položaja ili ovlaštenja, kazniće se...“*. Takođe, u članu 156a definisano je KD „Neovlašteno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka“, na način da je u stavu 1. navedeno *„Ko objavi ili prikaže spis, portret, fotografiju, video-zapis, film ili fonogram ličnog karaktera, bez pristanka lica koje je spis sastavilo ili na koga se spis odnosi, odnosno bez pristanka lica koje je prikazano na portretu, fotografiji, video-zapisu ili filmu ili čiji je glas snimljen na fonogramu ili bez pristanka drugog lica čiji se pristanak po zakonu traži, a takvo objavljivanje ili prikazivanje je imalo ili moglo da ima štetne posljedice po lični život tog lica, kazniće se...“*, u stavu 2. *„Ako je djelo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema članu porodice ili porodične zajednice ili prema nekom drugom licu u namjeri nanošenja štete ugledu tog lica, učinilac će se kazniti...“*, te u stavu 3. *„Ako je usljed djela iz st. 1. ili 2. ovog člana teže narušeno zdravlje lica čiji je spis, portret ili snimak objavljen, učinilac će se kazniti..., a ako je to dovelo do smrtne posljedice, učinilac će se kazniti...“* (Ibid.).

U Glavi XIII, istog zakonika obrazlaže se oblast krivičnih djela protiv polnog integriteta. Konkretnije, u članu 166. KD „Polna ucijena“, koji definiše *„Ko drugog prinudi na obljubu ili s njom izjednačenu polnu radnju upotrebom sile ili prijetnje da će neposredno napasti na život ili tijelo tog ili njemu bliskog lica, kazniće se...“*. Nadalje, član 169. stav 1. istog zakonika definiše KD „Navođenje na prostituciju“, a koji glasi *„Ko radi zarade ili druge koristi navodi, podstiče ili namamljuje drugoga na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogući njegovu predaju drugome radi pružanja seksualnih usluga, ili na bilo koji način učestvuje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga, kazniće se...“*, dok stav 2. istog člana proširuje radnju i težinu izvršenog djela *„Ako je djelo iz stava 1. ovog člana izvršeno prema više lica, učinilac će se kazniti...“* (Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/17, 104/18 – odluka US, 15/21, 89/21 i 73/23).

Što se tiče gore opisanih krivičnih djela, ipak treba izdvojiti još tri krivična djela, koja su po svojoj radnji najviše zastupljena na Internetu, te prethodno gore navedenim društvenim mrežama, te koja su usmjerea prema ženama kao žrtvama digitalnog nasilja. U pitanju su krivična djela „Polno uznemiravanje“, „Zloupotreba fotografije i video-zapisa polno eksplicitnog sadržaja“ i „Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje“.

Kada je riječ o krivičnom djelu „Polno uznemiravanje“, a koje se odnosi na ženu kao žrtvu nasilja, potrebno je istaći da, polno uznemiravanje je samo jedan od oblika seksualnog uznemiravanja. (nema razlike kada su u pitanju žrtve takvog krivičnog djela, odnosno da li je u pitanju žrtva muškog ili ženskog pola). Ovakvoj kvalifikaciji djela u našem zakonodavstvu nije se davalo previše prostora za diskusiju, odnosno nije bilo zapažene diskusije od strane istraživača ali niti u sudskoj praksi. Polno uznemiravanje kao pojam u kriminološkim naukama prepoznat je prvo u Sjedinjenim Američkim Državama, pa tek mnogo decnija kasnije na Evropskom tlu. Seksualno, tj. polno uznemiravanje prvenstveno nad ženama, bilo je identifikovano sedamdesetih godina prošlog vijeka. U tom periodu pojavili su se prvi radovi autora koji su počeli govoriti o ovoj problematici.

Polnom uznemiravanju pažnja se tek posvećuje donošenjem „Istanbulske konvencije“ (Šire v. Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici) u Savjetu Evrope, 11.05.2011. godine sa zvaničnim nazivom „Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici“. Konvencija je ratifikovana, a njene odredbe implementirane u nacionalna, odnosno krivična zakonodavstva. U ovoj konvenciji data je definicija „polno uznemiravanje“, a tim je nametnuta i obaveza državama članicama, da preduzmu mjere i sankcionišu izvršioce ovog djela. Treba istaći da Istanbulskom konvencijom polno uznemiravanje je definisano kao „neželjeno verbalno ili neverbalno, odnosno fizičko ponašanje seksualne prirode u svrhu, odnosno uz ishod povrede dostojanstva lica, pogotovo kada se stvara neprijateljska, ponižavajuća ili uvrijedljiva atmosfera“. S tim u vezi, države članice treba da preduzmu mjere i radnje da ovi oblici nasilja budu predmet krivične ili druge pravne sankcije, te da se sankcioniše takođe i pomaganje, podstrekavanje ili pokušaj ovog oblika nasilja (Miladinović, 2022).

Naime, u istom zakoniku član 170. stav 1. obrazlaže KD „Polno uznemiravanje“, a koje se odnosi na *„Ko polno uznemirava drugo lice, kazniće se...“*, u stavu 2. *„Ako je djelo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema licu koje je u odnosu podređenosti ili zavisnosti prema učiniocu ili koje je posebno ranjivo zbog uzrasta, bolesti, invaliditeta, zavisnosti, trudnoće, teške tjelesne ili duševne smetnje, učinilac će se kazniti...“*, stavu 3. *„Ako je polno uznemiravanje učinjeno korištenjem kompjuterske mreže ili nekog drugog vida komunikacije, učinilac će se kazniti...“* i u stavu 4. *„Polno uznemiravanje je svako verbalno, neverbalno ili fizičko neželjeno ponašanje polne prirode koje je usmjereno na povredu dostojanstva nekog lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje“*. (Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/17, 104/18 – odluka US, 15/21, 89/21 i 73/23).

Osim toga, postoji još jedna pozitivna izmjena, a koja bi mogla stati u borbu protiv „osvetničke pornografije“ što je termin za objavljivanje eksplicitnog pornografskog sadržaja bivših partnera. Prema novom članu 170a koji glasi „Zloupotreba fotografije i video-zapisa polno eksplicitnog sadržaja“, u zavisnosti od toga koje su posljedice takvog sadržaja nakon njegove objave, zavisit će i kazna počinioca. S tim u vezi, član 170a, stav 1. definiše *„Ko zloupotrijebi odnos povjerenja i bez pristanka drugog lica učini dostupnim trećem licu fotografiju ili snimak polno eksplicitnog sadržaja koja je sačinjena uz pristanak tog lica za ličnu upotrebu i time povrijedi privatnost tog lica, kazniće se...“*, stav 2. *„Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i ko izradi novu ili preinači postojeću fotografiju ili snimak polno eksplicitnog sadržaja drugog lica i taj snimak upotrijebi kao pravi i time povrijedi privatnost drugog lica“*, stav 3. *„Ako je krivično djelo iz st. 1. i 2. ovog člana učinjeno putem kompjuterskog sistema ili kompjuterske mreže ili na drugi način kojim je omogućeno da fotografija ili snimak postanu dostupni većem broju lica, učinilac će se kazniti...“* i stav 4. *„Fotografije i snimci ili sredstva kojima je izvršeno krivično djelo iz ovog člana, oduzeće se“* (Ibid.).

Krivično djelo kojim se inkriminiše nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici sadržano je u članu 190. stav 1-6, gdje definiše u stavu 1. *„Ko primjenom nasilja, prijetnjom da će napasti na život ili tijelo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana svoje porodice ili porodične zajednice, kazniće se...“*. (Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/17, 104/18 – odluka US, 15/21, 89/21 i 73/23). Po preporuci Agencije – UNFPA potrebno je izvršiti dopunu člana 190. na način, da se kao poseban oblik ovog

djela propiše radnja: *„neovlašteno objavljivanje ili dijeljenje fotografija i snimaka koji se odnose na intimni život člana porodice ili porodične zajednice putem informaciono komunikacione tehnologije, bez obzira na činjenicu da je učinilac u posjed snimaka ili fotografija došao sa ili bez pristanka žrtve"*. (Džumhur et al., 2022).

Takođe u Glavi XXVIII, istog zakonika obrazlaže se oblast krivičnih djela protiv javnog reda i mira, konkretnije u članu 359. KD „Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje", koji definiše *„Ko putem štampe, radija, televizije, kompjuterskog sistema ili društvene mreže, na javnom skupu ili javnom mjestu ili na drugi način javno poziva, izaziva ili podstiče ili učini dostupnim javnosti letke, slike ili neke druge materijale kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmjerenu prema određenom licu ili grupama zbog njihove nacionalne, rasne, vjerske ili etničke pripadnosti, boje kože, pola, seksualno opredjeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porijekla ili kakvih drugih osobina, kazniće se..."*. (Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/17, 104/18 – odluka US, 15/21, 89/21 i 73/23).

Zaključak

Digitalno nasilje nad ženama ima negativan uticaj u bilo kojoj dobi njihovog emocionalnog, psihičkog ili fizičkog razvoja. Svako digitalno nasilje prema ženi kao pojedincu stvara neposredni rizik na njeno psihičko i fizičko zdravlje, a koje se negativno manifestuje u njenom daljem životu. Nadalje, svako digitalno nasilje prema djevojčicama, takođe ima negatine manifestacije u razvoju i formiranju ličnosti. Država kao subjekt međunarodnog prava zasigurno ima opravdan motiv i obavezu u sprovođenju nacionalne prevencije, koja je od značaja u suzbijanju digitalnog nasilja nad ženama. U velikom broju Internet i društvene mreže koriste se upravo sa namjerom pojedinca, da se osoba (u ovom radu žena) na koju je nasilje usmjereno uznemiri, ponizi ili povrijedi, takođe, često se podstiče i grupna mržnja prema ženi ili ženama, podrazumijevajući vrijeđanje, uznemiravanje, praćenje, urušavanje privatnosti na bilo kojoj osnovi, kao i širenje eksplicitnih video snimaka, zatim neprimjerenih i uvrjedljivih komentara itd. Preventivne mjere i aktivnosti na sprečavanju i suzbijanju digitalnog nasilja nad ženama su na teretu i realizaciji svih subjekata zaštite, kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou. Korištenje međunarodnih standarda u domaćem nacionalnom zakonodavstvu, svakako predstavlja veliki doprinos unapređenju preventivnog rada subjekata zaštite. Ipak potrebno je kontinuirano nadograđivati preventivnu politiku u vezi zaštite žena od digitalnog nasilja, imajući u vidu, da prisutnost novih informaciono-komunikacionih tehnologija i masovnost njenih korisnika, dovelo je do novih pojavnih oblika nasilja nad ženama. Svi subjekti zaštite treba da i u budućem vremenu nastave sa razvijanjem novih strategija preventivnog djelovanja, dok njihovi pripadnici da se kontinuirano osposobljavaju, kako bi ženama kao žrtvama digitalnog nasilja pružili adekvatnu zaštitu i podršku.

Bibliografija

1. Džumhur J.; Marković I.; Boškova N.; Vilić V.; Ahmetaj E. (2022). Zakonodavna mapa puta za prevenciju rodno zasnovanog nasilja putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija (IKT) u Bosni i Hercegovini, Sjevernoj Makedoniji, Srbiji i Kosovu*. Sarajevo. UNFPA, 6, 15-17.
2. Europski institut za ravnopravnost polova. (2017). Nasilje nad ženama i djevojkama na internetu, Zagreb, 1.
3. Miladinović, A. (2022). Polno uznemiravanje, Mreža žena MUP RS, Banja Luka, 12. i 13.
4. Sredojević, O. (2023). Prava maloljetnih prestupnika kroz prizmu resocijalizacije, Banja Luka. Centar modernih znanja, Zbornik radova, Originalni naučni rad, VIII međunarodna naučna konferencija „Društvene devijacije" – „Pravo na zdravlje i obrazovanje – univerzalna ljudska prava", 647.
5. Šikman, M. (2021). Zaštita žrtava nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja, Bezbjednost-Policija-Građani, Časopis Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, Banja Luka, 18. i 19.

Zakoni, konvencije i rezolucije:

1. Savjet Evrope (2011). Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Istanbul. Preuzeto sa: https://rm.coe.int/168046246e. Očitano: 06.11.2024. godine.

2. Savjet Evrope (2001). Konvencija o kibernetičkom kriminalu, Budimpešta. Preuzeto sa: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802fa401. Očitano: 07.11.2024. godine.
3. Savjet Evrope (2014). Preporuka CM/Rec 6 i objašnjenje, Vodič za ljudska prava za korisnike interneta. Preuzeto sa: https://policija.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti/2021/02/Vodi%C4%8D%20za%20ljudska%20prava%20za%20korisnike%20interneta.pdf. Očitano: 07.11.2024. godine.
4. Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 64/17, 104/18 – odluka US, 15/21, 89/21 i 73/23. Čl. 139, 144. st. 1. i 2., čl. 149. st. 1. i 2., čl. 153, st. 1-4., čl. 156, st. 1. i 2., čl. 156a. st. 1-3, čl. 166, 169. st. 1. i 2., čl. 170. st. 1-4., čl. 170a. st. 1-4 i čl. 359.
5. Zakon o javnom redu i miru Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 11/15 i 58/19. Čl. 2. st. 3, 4. i 6., čl. 8, 11. i 19.

Internet izvori:

1. Aljazeera (2022). Digitalno nasilje kao svakodnevica: Opasnost u nekoliko klikova, Sarajevo. Preuzeto sa: https://balkans.aljazeera.net/teme/2022/5/1/digitalno-nasilje-kao-svakodnevica-opasnost-u-nekoliko-klikova. Očitano: 06.11.2024. godine.
2. Ileš, M. (2007). Digitalno nasilje protiv žena i djevojčica – Digitalno nasilje je rodno obojeno, Autonomni ženski centar, Beograd, 1-6. Preuzeto sa: https://mogudanecu.rs/wp-content/themes/azc-zene/assets/files/Digitalno-nasilje-protiv-zena-i-devojcica.pdf. Očitano: 05.11.2024. godine.
3. IUS-INFO (2022). Elektroničko nasilje nad ženama, Zagreb. Preuzeto sa: https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/elektronicko-nasilje-nad-zenama-50237. Očitano: 06.11.2024. godine.
4. UNHCR – Help Bosnia and Herzegovina, UNFPA. Preuzeto sa: https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/bs/where-to-seek-help/united-nations-population-fund/. Očitano: 06.11.2024. godine.
5. radiosarajevo.ba (2022). UNFPA u BiH: Bodyright, novi simbol zaštite od digitalnog nasilja, Sarajevo. Preuzeto sa: https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/un-u-bih-bodyright-novi-simbol-zastite-od-digitalnog-nasilja/477838. Očitano: 06.11.2024. godine.

SOCIOLOGICAL AND LEGAL ASPECTS OF DIGITAL VIOLENCE AGAINST WOMEN

Ognjen Sredojević, MA
Graduated in Law of Internal Affairs, Master of political science – international relations,
PhD student at the Faculty of Political Sciences, University in Banja Luka,
Senior Inspector of Police,
commander of the High School of Internal Affairs, Directorate for Police Education,
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska

Abstract: *Digital violence against women is becoming an increasingly prevalent phenomenon in modern society, leading to numerous sociological and legal challenges. This paper examines the sociological and legal aspects of digital violence, analyzing its forms, consequences, and social impact, as well as the legal mechanisms for protecting victims and holding perpetrators accountable. The subject of the research encompasses various forms of digital violence against women, including cyberbullying, online harassment, malicious sharing of private information, and sending threatening messages. The aim of the paper is to assess the impact of digital violence on the psychosocial well-being of women, as well as the effectiveness of the legal framework in preventing and sanctioning this form of violence. This research uses the analysis of legal acts, empirical data, as well as sociological theories that help in better understanding the motivations of perpetrators and the consequences for the victims. The conclusions of the paper highlight the need for the improvement of legal solutions and public education on the issues of digital violence, with a particular emphasis on vulnerable groups such as women.*

Keywords: *digital violence, women, sociological aspects, legal aspects, online harassment, cyberbullying, legal protection, psychosocial consequences, education.*

Originalni naučni rad
UDK:159.93:343.3/.7
DOI:10.7251/ZCMZ0125262I

STAVOVI BUDUĆIH ODGOJITELJA/ICA O RODNIM ODNOSIMA U ODGOJNO – OBRAZOVNOM PROCESU

dr. sc. Anita Imre, doc
Fakultet prirodoslovno- matematičkih i odgojnih znanosti
Sveučilište u Mostaru[105]

dr. sc. Nikolina Knezović, doc.
Fakultet prirodoslovno- matematičkih i odgojnih znanosti
Sveučilište u Mostaru[106]

***Sažetak**: Rod se u današnje vrijeme sve više prepoznaje kao važan dio društvene stratifikacije u svim društvima i svim kulturama. Usprkos razvoju tehnologije i modernizaciji u našem društvu, još uvijek možemo prepoznati nepisana pravila prihvatljivog ponašanja za muškarce i za žene. Budući da sustav odgoja i obrazovanja može biti jedan od ključnih čimbenika u određivanju neravnopravnosti u društvu, cilj je ovog istraživanja ispitati stavove budućih odgajatelja /ica o rodnim odnosima u odgojno obrazovnome procesu. Ispitana je svijest budućih odgajateljica, studentica stručnog, preddiplomskog i diplomskog studija predškolski odgoj na Sveučilištu u Mostaru o rodnoj jednakosti u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju, te njihovom interesu za pitanje ravnopravnosti spolova u društvu. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da buduće odgajatelji/ce iskazuju rodno egalitarne stavove po pitanju uloga muškaraca i žena u društvu, te iskazuju i relativno visoku svijest o rodnoj jednakosti na području ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.*

***Ključne riječi**: ravnopravnost spolova, rodna jednakost, predškolski odgoj, pedagoška praksa*

POJAM ROD, SPOL I RODNE ULOGE

Pojmovi spola i roda često se rabe kao sinonimi. Obično se pojam „spola“ upotrebljava i u značenju roda. Razlog je ne razlikovanja spola i roda to što su njihovi biološki i društveni utjecaji često pomiješani, navodi Galić (2009). Općenito se, u sociološkoj literaturi naziv *spol* koristi kako bi se govorilo o anatomskim i fiziološkim razlikama koje određuju muška i ženska tijela (Giddens, 2007). Rod podrazumijeva društvene, kulturološke i povijesne razlike između žena i muškaraca te obuhvaća različite društvene uloge, identitete i očekivanja za žene i muškarce u društvu. Odnosi se na nebiološke, kulturalno i društveno proizvedene razlike žena i muškaraca, muškosti i ženskosti (Calhoun, Light i Keller, 1994; Wharton, 2005; Milić, 2007, prema Galić, 2009). Kako je rod predmet istraživanja mnogih disciplina poput biologije, psihologije, antropologije i sociologije, te znanosti nude različite teorije kojima ga objašnjavaju. Tako autori Jugović i Kamenov(2009) od psihologijskih pristupa rodnim ulogama, ističu dva najvažnija: kognitivističko - razvojni modeli (Kohlbergov model razvojnih faza i model rodnih shema), koji polaze od teorija da se razumijevanje rodnog identiteta i rodnih uloga mijenja usporedno s razvojem intelektualnih kapaciteta djece, i teorije socijalnog učenja, koje stavljaju naglasak na iskustvo u učenju rodno tipiziranih ponašanja. Rod se između ostalog definira i kao primarni način označavanja odnosa moći (Wallach Scott, 2003, prema Ured za ravnopravnost spolova, 2007). Koncept roda se odnosi na društvene razlike koje su naučene, koje se mijenjaju s vremenom i koje imaju širok raspon varijacija unutar jedne kulture i između kultura (Ured za ravnopravnost spolova, 2007). Tako kategorija roda ukazuje na preoblikovani i društveno-kulturno

[105]anita.imre@fpmoz.sum.ba
[106] nikolina.knezovic@fpmoz.sum.ba

uobličeni pojam spola u ljudskom društvu. Autorica Wharton (2005) navodi da rod nije samo karakteristika individue, karakteristika koja se javlja na svim razinama socijalnih struktura te ga ističe kao princip socijalne organizacije i kritičnu dimenziju oko koje se distribuiraju različiti socijalni resursi. Odgovarajući na pitanje zašto je rod bitan, autorica nadalje iznosi tri glavna razloga: on oblikuje identitet i bihevioralne dispozicije pojedinaca; oblikuje socijalnu interakciju, te organizira društvene institucije. Razlika između spola i roda je temeljna, jer mnoge razlike između žena i muškaraca nisu biološke po podrijetlu, navodi Giddens (2007). Rod se između ostalog definira i kao primarni način označavanja odnosa moći (Wallach Scott, 2003, prema Ured za ravnopravnost spolova, 2007). Lindsey (2015) spol naziva „pripisanim statusom", jer se osobe s njim rađaju, dok je rod „postignuti status" iz razloga što se on uči. Rodne uloge su prema Pojmovniku rodne terminologije prema standardima Europske Unije „*skup kako nevidljivih, tako i jasno izraženih pravila koja upravljaju rodnim odnosima te dodjeljuju različite poslove i vrijednosti, odgovornosti i dužnosti muškarcima i ženama. Izražavaju se na tri razine: razini kulturne nadogradnje – kroz norme i vrijednosti u društvu, na razini institucija – blagostanja obitelji, obrazovnom sustavu i sustavu zapošljavanja itd., te na razini socijalizacijskih procesa, poglavito u obitelji"* (Ured za ravnopravnost spolova, 2007: 78) Uloge muškaraca i žena razlikuju se u različitim kulturama, ali svako je društvo stratificirano prema rodu. To što je netko rođen sa različitim genitalijama, znači i da živi različite živote (Galić, 2004). Istraživanja provedena nakon raspada Jugoslavije pokazuju da stavovi prema rodnim ulogama postaju sve egalitarniji, te da rodni konzervativizam ima stalnu tendenciju pada (Sinovčić, Milavčić i Trut, 2015). U posljednje vrijeme, svjedoci smo postojanja sve više konzervativnih organizacija, povezanih u svojevrsnu mrežu – to su različite građanske inicijative, političke stranke i udruge koje u svojim nastojanjima koriste različite pravne mehanizme za promicanje svojih interesa. Radi se o organizacijama koje su izravno ili neizravno dobivale podršku od Rimokatoličke crkve, a svoju zabrinutost često usmjeravale upravo na iskorjenjivanje tradicionalnih obiteljskih vrijednosti, te nametanju različitih ideologija školama i vrtićima.(Topić,2018)

RODNI ODNOSI U ODGOJNO OBRAZOVNOM PROCESU

Obrazovanje na različite načine sudjeluje u (re)produkciji rodnih nejednakosti, navodi Baranović (2009): politikom zapošljavanja, izbornom procedurom za rukovodeća mjesta u školi, obrazovnim programima, pristupom obrazovanju ili školskom kulturom, odnosom nastavnika/ca prema učenicima/cama, evaluacijom učenika/ca itd. Škole i razredi su, kako navodi Baranović (2009) mjesta gdje se djeca svakodnevno susreću sa socijalnim, ekonomskim, kulturnim i rodnim raznolikostima i podjelama. Iako je objavljen velik broj radova koji se bave temom rodne (ne)osviještenosti u obrazovanju, tek je manji broj njih posvećen dimenziji spola/roda kao elementu skrivenog kurikuluma i ulozi škole u kulturnoj reprodukciji patrijarhalnih spolnih/rodnih normi i obrazaca ponašanja. Rezultati istraživanja o spolnim/rodnim stereotipima provedenog među studenticama Pedagoškog fakulteta u Rijeci Mušanović (1995; 2002, prema Bartulović, 2011) potvrđuju tezu o prenošenju patrijarhalnih normi o rodnim ulogama žena i muškaraca u obrazovni proces. Postojanje tradicionalnih rodnih stereotipa u budućih učiteljica, koje se na ponašajnoj razini manifestira kao prihvaćanje i prenošenje tradicionalne ženske rodne uloge, značajan je prediktor socijalizacije rodnih uloga učenika i učenica. Stereotipni stavovi učiteljica i učitelja o rodnim ulogama reflektiraju se u nastavnom procesu - u odabiru nastavnog sadržaja, načinu komunikacije i interpretiranju ponašanja učenika. Istraživanje Eccles i sur (2004, prema Baranović 2009) pokazalo je da nastavnici matematike različitim očekivanjima od učenika i učenica utječu na njihove obrazovne i profesionalne odluke. Rezultati upozoravaju da je problem u tome što učenici i učenice interioriziraju ta stereotipna uvjerenja, te se time dugoročno doprinosi održavanju rodnih stereotipa kod obrazovnih i profesionalnih odluka dječaka i djevojčica, primjerice kod odabira škole ili zanimanja. Leck (1987, prema Bartulović, 2013) ističe da je rod varijabla koja utječe na odnose moći u razrednoj interakciji jer se također i učenici, temeljem kulturnih uvjerenja, različito postavljaju prema učiteljicama i prema učiteljima. Učiteljice su često doživljavane kao majčinske figure i njegovateljice. Tako implicitna rodna očekivanja utječu na interakciju medu učiteljima i učenicima, kao i na cjelokupni nastavni proces.

Rodna nejednakost i uloga odgojitelja/ica u stvaranju rodnih stereotipa

Rodna neravnopravnost uključuje velik rad na problemu rodne nejednakosti odnosno neravnopravnosti. Postojeća neravnopravnosti nastale su na osnovu društvenih odnosa koji se temelje na stereotipima o obitelji, obrazovanju, kulturi, društvu, poslovima itd. Međutim i neravnopravnost je moguće promijeniti i to prvenstveno usvajanjem novih pristupa i strukturalnih, organiziranih promjena na svim područjima javnog života, ali i onog privatnog. Kao najvažnije ciljeve postizanja rodne ravnopravnosti, možemo navesti priznanje i potpunu primjenu ženskih prava kao ljudskih prava; razvoj i napredak predstavničke demokracije putem promoviranja jednakog sudjelovanja žena i muškaraca; ekonomsku nezavisnost pojedinca i težnju da se usklade obiteljski život i radne obaveze, žena i muškaraca; jačanje svijesti i ravnopravno razvijanje samopouzdanja; zajedničko priznanje žena i muškaraca u ispunjavanju potreba i odgovornosti u cilju otklanjanja neuravnoteženosti u društvu (Todorov, 2013)**.**Odgojitelji kao i odgojiteljice danas vjeruju u cjeloviti razvoj. (Ljubičić, 2018) Osvještavanjem rodne i spolne problematike, obrazovani pedagoški kadar teži tome da djeca prihvate svoj spol kao nešto sasvim prirodno, nešto što ne predstavlja prepreku ili svojevrsni zatvor. Takvo suvremeno razmišljanje o spolu i rodu doprinosi rodnoj ravnopravnosti, odnosno put ka prihvaćanju odgajateljske profesije kao one koja je jednako vrijedna i za muškarce i za žene. Ako pogledamo argumente socijalne jednakosti (Seifert, 1986), povećanje broja odgojitelja smanjilo bi viđenje odgojiteljske profesije kao isključivo „ženskog zanimanja“. Umjesto toga, odgojitelji bi o svojim poslovima trebali misliti kao o „poslovima profesionalaca“. Imati veći broj muškaraca u profesiji ojačalo bi sliku profesionalnosti i pružilo veće profesionalno samopouzdanje jer su profesije koje su dominantno ženske u velikoj mjeri marginalizirane na ljestvici društvenog značaja što im daje niži status, financijski benefit i količinu društvene moći (Tomić i Spasić, 2010). Moss (2006) ističe tri viđenja odgojitelja, a jedan se bazira na konstruktu ženskosti odnosno viđenje odgojitelja okarakteriziranog kao „zamjenske majke“. Time se podrazumijeva da je odgojitelj prvenstveno skrbnik, njegovatelj u kojem se idealizira odnos majka - dijete te se smatra da je potrebno vrlo malo ili nimalo obrazovanja za taj posao jer se zasniva na majčinskoj prirodi i domaćinskoj sferi (Moss, 2006). Iako je većina istraživanja fokus i interes stavljala na razvijanje rodnih stereotipa u školama, u zadnje vrijeme, kako navodi Hogan (2013) sve je veći interes znanstvenika za polje ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Rezultati mnogih istraživanja slični su onima u školi, a autorica Bayne (2013) navodi njihove rezultate, koji govore da se općenito smatra da su dječaci aktivniji od djevojčica, da zauzimaju više prostora, ulaze u opasne aktivnosti te često zadirkuju djevojčice. Smatra se da dominiraju unutar odgojno-obrazovnih skupina, da su češće u ulozi vode, dok se djevojčice uglavnom drže odgajatelja/ica, pomažu im, pospremaju sobu i sl. Odgajatelji/ce zahtijevaju više od djevojčica nego od dječaka, te su prema njima strože i više ih kontroliraju. Uloga odgojitelja i njihove percepcije rodnih uloga ističe se kao važna u razvoju rodnih odnosa unutar odgojno-obrazovne skupine. Istraživanja su pokazala da odgojitelji/ce često imaju pojednostavljena shvaćanja o rodu kao biološki ili socijalno determiniranom pojmu (Grieshaber, 2007; Robinson i Diaz, 2006; Blaise, 2013, prema Hogan, 2013). Fagot (1985, prema Bartulović, 2013) je provela istraživanje koje je pokazalo presudnu ulogu komunikacije odgojitelja/ica sa dječacima i djevojčicama. U prvom promatranju, primijećeno je da se jednogodišnje djevojčice i dječaci ponašaju jedni prema drugima i prema svojim odgojiteljima na isti način. Rodnu diferencijaciju potaknuli su upravo rodni stereotipi odgajatelja, koji su djevojčice poticali da budu tihe i mirne, a dječake da budu asertivni. Različit tretman rezultirao je drastičnim razlikama u obrascima ponašanja koji su primijećeni godinu dana kasnije, ukazujući time na povezanost između koncepcija o rodnim ulogama koje odrasli putem interakcije prenose na djecu i rodno diferenciranih obrazaca ponašanja koje djevojčice i dječaci pod tim utjecajem razvijaju. Sue (2010, prema Bartulović, 2011) temeljnim problemom smatra „nevidljivost“ rodne diskriminacije kao prakse koja proizlazi iz osobne neosviještenosti „počinitelja“. Bartulović (2011) navodi da je velik broj žena u sustavu predškolskog i osnovnoškolskog obrazovanja povezan s romantičnom projekcijom majčinske uloge na ulogu učiteljice. Općenito, veći broj žena zaposlenih u sustavu obrazovanja, zdravstvenom sustavu i sustavu socijalne skrbi objašnjava se tradicionalnom podjelom društvenih uloga po spolu, koja se temelji na percepciji žene kao nježne, skrbne, drage, požrtvovne, strpljive, usmjerene na djecu i služenje ostalim članovima društva (Dovidio, Glick i Rudman, 2005, prema Bartulović, 2011).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje provedeno u okviru ovog rada bavi se ispitivanjem stavova budućih odgajatelja/ca o rodnim
odnosima u odgojno-obrazovnom procesu
Cilj istraživanja : Budući da sustav odgoja i obrazovanja može biti jedan od ključnih čimbenika u određivanju neravnopravnosti u društvu, cilj je ovog istraživanja ispitati stavove budućih odgojitelja/ica o rodnim odnosima u odgojno obrazovnome procesu, te razini interesa o pitanju jednakosti spolova u društvu. Na osnovu cilja istraživanja, postavljene su sljedeće hipoteze

Hipoteza : Ispitane buduće odgojitelji/ce pokazivati će visoku razinu svijesti o rodnoj jednakosti u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju. Kako se u radu ispituje i razina interesa o jednakosti spolova, postavljena je i pomoćna hipoteza koja glasi : Ispitani budući odgojitelji/ce pokazivati će visoku razinu interesa za pitanje ravnopravnosti spolova u društvu.

Mjerni instrument

Mjerni instrument u potpunosti kreiran za potrebe ovog istraživanja, a ispituje stavove budućih odgojitelja/ica o važnosti rodne jednakosti kod djece. Također se radi o mjernom instrumentu Likertovog tipa, a pridružena mu je petero stupanjska skala procjene (*1-„Uopće se ne slažem“, 2-„Uglavnom se ne slažem“, 3-„Niti se slažem, niti se ne slažem“, 4-„Uglavnom se slažem“* i *5-„U potpunosti se slažem“*). Instrument se sastoji od 14 čestica:

1. Odgajatelji imaju važnu ulogu u promicanju rodne jednakosti kod djece.
2. Odgajatelji bi trebali koristiti rodno neutralne materijale u svom radu.
3. Muškarci i žene danas su ravnopravni i ne trebamo se time posebno baviti u vrtiću.
4. Uvođenje elemenata rodne jednakosti u rani i predškolski odgoj i obrazovanje može biti štetno za razvoj djece.
5. Djeca rodne uloge uče u svojoj obitelji i mi se kao odgajatelji ne trebamo miješati.
6. Rodna jednakost trebala bi biti integrirana u kurikulum vrtića.
7. Odgajatelji bi trebali biti više educirani po pitanju rodne jednakosti kroz inicijalno obrazovanje (fakultet).
8. Više muških odgajatelja unaprijedilo bi rodnu jednakost u vrtićima.
9. Uvođenje elemenata rodne jednakosti u rani i predškolski odgoj i obrazovanje ugrozilo bi obiteljske vrijednosti u našem društvu.
10. Odgajatelji bi trebali biti više educirani po pitanju rodne jednakosti kroz stručno usavršavanje (seminare, predavanja, radionice).
11. Rodna ravnopravnost je važan aspekt odgojno-obrazovnog procesa
12. Djevojčice i dječaci imaju iste sposobnosti i potencijale u učenju
13. Odgojitelji/ce bi trebali koristiti rodno neutralan jezik u komunikaciji s djecom.(na pr. Umjesto upute " Dečki pomozite nam pomaknuti stolove", govoriti " Djeco, pomozite nam pomaknuti stolove"
14. Rodni stereotipi prisutni su u odgojno-obrazovnim ustanovama.

Koliko ste zainteresirani za pitanje ravnopravnosti spolova u društvu?
1) Izrazito me zanima ova tema (pratim zakonske i druge propise).
2) Prilično me zanima ova tema (pratim medije – tv, novine, internet).
3) Slabo, baš ne pratim tu problematiku.
4) Uopće me to ne zanima

Uzorak i metoda istraživanja

Na prigodnom uzorku od 73 ispitanika, istraživanje je provedeno metodom ankete. Anketa je provedena u travnju 2025 godine, na populaciji studenata/ica studija Predškolski odgoja na Fakultetu prirodoslovno – matematičkih i odgojnih znanosti, Sveučilišta u Mostaru. Link sa online upitnikom je postavljen na platformu E učenja, te su studenti/ice zamoljene da upitnik ispune.

Na samom on line upitniku, bilo je naznačeno da se on koristi samo za znanstvene svrhe, te da je dobrovoljan i anoniman, da se u svakom trenutku može odustati od njegova ispunjavanja.

REZULTATI I RASPRAVA

Polazeći od općih podataka, a vezano za stupanj studija koji je student/ica upisala u ovom anketnom upitniku(Grafikon 1.) , razvidno je kako je od njih 73 koliko je anketni upitnik ispunilo, njih 19% (14) na diplomskom studiju, potom na sveučilišnom preddiplomskom studiju 35,56% (26) i na stručnom studiju 45,2% (33)

Grafikon 1. Stupanj studija

Drugi podatak koji smo tražili od studenata/ica jeste njihov spol. Dakle, kako ste može i pretpostaviti rezultati pokazuju kako je 98,6% ispitanica ženskog spola, a samo jedan pripadnik muškog spola.(Grafikon 2.)

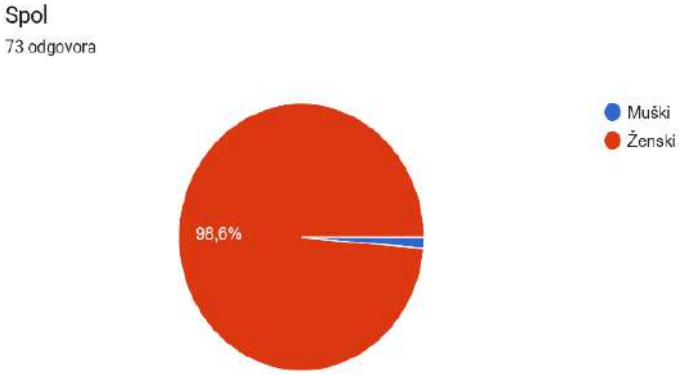

Grafikon 2. Spol ispitanika

U ovom dijelu anketnog upitnika koji se odnosi na opće podataka , od ispitanika smo tražili da se izjasne o svojoj dobi, te nam grafikon pokazuje, kako se najveći broj njih ima između 21 i 23 godine, 24,7%, nakon toga 12,3% njih sa 21 godinom te isti procent od 12,3% koji imaju 23 godine, Raspršenost dobi ostalih ispitanika je u malim procentima, te je vidljiva u grafikonu 3.

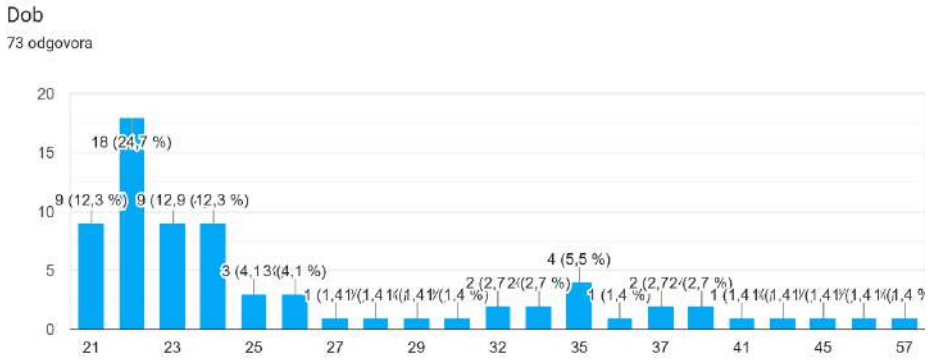

Grafikon 3. Dob ispitanika

Nakon općeg dijela, drugi dio anketnog upitnika odnosio se na ispitivanje stavova o važnosti rodne jednakosti kod djece u kojoj se na osnovu skale Likertovog tipa, ispitanici/e su se izjašnjavali o stupnju slaganja ili ne slaganja s navedenim tvrdnjama. Na prvu tvrdnju *Odgojitelji/ce imaju važnu ulogu u promicanju rodne jednakosti kod djece,* njih 54,8% se u potpunosti slaže s navedenom tvrdnjom, 35,6% uglavnom se slaže, dok se 9,6% izjasnilo kako se niti slaže niti ne slaže s navedenom tvrdnjom.(Grafikon 4.)

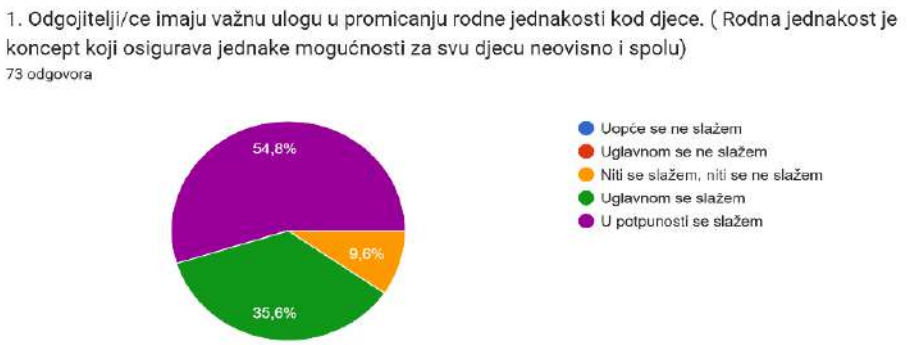

Grafikon 4. Promicanje rodne jednakosti

Ispitani/e buduće odgajatelji/ce su prema tvrdnjama o važnosti edukacije „*kroz stručno usavršavanje – seminare, predavanja, radionice*“ pokazale također visok stupanj slaganja, preko 72% pokazuje visok stupanj slaganja, a 16,4% su neutralnog stava.(Grafikon 5.)

Grafikon 5. Važnost educiranja odgojitelja/ica

Po stupnju slaganja je i naredna tvrdnja tvrdnja po stupnju prihvaćenosti i to više od 70% jeste tvrdnja“ *Djevojčice i dječaci imaju iste sposobnosti i potencijale u učenju*“, dok se samo mali broj njih ima neutralan stav 15/, a tek 4% ispitanika/ica ima nizak stupanj slaganja s ovom tvrdnjom Sljedeća tvrdnja koja glasi da bi „*rodna jednakost trebala biti integrirana u kurikulum vrtića*“ pokazuje visok stupanj slaganja. Naime, s tom tvrdnjom slaže se gotovo 67% ispitanih, dok ih je nešto manje (26%) neutralnog stava. Također velik stupanj slaganja pokazala je tvrdnja kako bi „ *Budući odgojitelji/ce bi trebali biti više educirani po pitanju rodne jednakosti kroz inicijalno obrazovanje*“ i to gotovo 67%, dok je njih 23,3% neutralnog stava. Tvrdnja koja glasi „*Odgojitelji/ce bi trebali koristiti rodno neutralan jezik u komunikaciji s djecom*,“ pokazuju također visok stupanj slaganja. Naime, s ovom tvrdnjom se slaže gotovo66% budućih odgojitelji/ice, dok tek 15% ima neutralan stav prema ovoj tvrdnji.(Grafikon 6.)

Grafikon 6. Upotreba rodno neutralnog jezika u komunikaciji

Sljedeća tvrdnja po stupnju slaganja jeste tvrdnja „*Odgojatelji/ce bi trebali koristiti rodno neutralne materijale u svom radu“*. Ova tvrdnja pokazuje distribuciju od 32,9% ispitanika/ica se izjašnjava kako se uglavnom slaže, nešto manji procent njih 24,7% se u potpunosti slaže, što je visok stupanj prihvaćenosti gotovo 58 %, a samo 17,8% ispitanika su neutralnog stava. Po stupnju prihvaćenosti jeste i naredna tvrdnja da bi „*više muških odgajatelja unaprijedilo rodnu jednakost u vrtićima*“, s kojom se slaže gotovo polovica ispitanih (52%). Ovu tvrdnju ne podržava 5,5,% ispitanih.
Tvrdnja koja je pokazala visok stupanj neslaganja, s druge strane je „*Uvođenje elemenata rodne jednakosti u rani i predškolski odgoj i obrazovanje ugrozilo bi obiteljske vrijednosti u našem društvu.*, s kojom se ne slaže gotovo 63% ispitanih budućih odgojitelja/ica, dok jedan dio njih 21% ima neutralan stav.

Rezimirajući distribuciju rezultata ovog mjernog instrumenta, ohrabruje činjenica da budući odgojitelji/ce prepoznaju svoju ulogu odgojitelja/ica kao važnu u promicanju rodne jednakosti, te se uglavnom ne slažu s time da bi uvođenje elemenata rodne jednakosti u rani predškolski odgoj ugrozilo obiteljske vrijednosti u društvu. Stoga, može se potvrditi glavna hipoteza, u kojoj smo pretpostavili kako će budući odgojitelji/ice pokazati visoku razinu svijesti o rodnoj jednakosti u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju.

Treći dio ovog anketnog upitnika odnosio se na interes budućih odgojitelja/ica za pitanja ravnopravnosti spolova u našem društvu. Rezultati pokazuju kako je gotovo 63% ispitanih zainteresirano za ovo pitanje, a gotovo 33% njih pokazalo je neutralan stav.(Grafikon 7.)

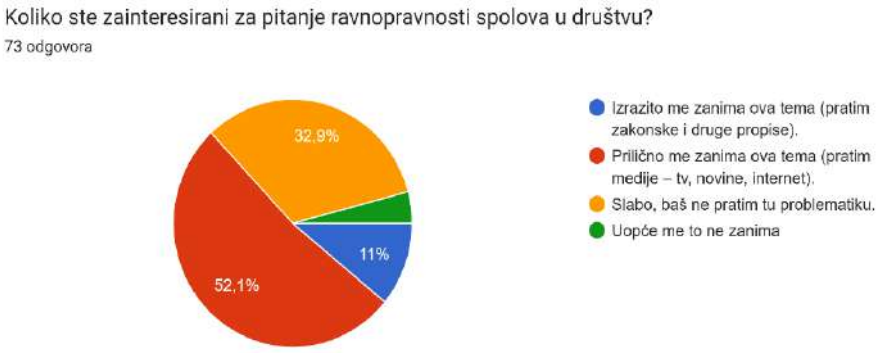

Grafikon 7. Interes za pitanje ravnopravnosti spolova u društvu

Budući da je distribucija rezultata ipak nešto veća u korist interesa za ovu problematiku, može se potvrditi i pomoćna H1 hipoteza, koja glasi :Ispitani budući odgojitelji/ce pokazivati će visoku razinu interesa za pitanje ravnopravnosti spolova u društvu.

ZAKLJUČAK

Dječji vrtići mjesta su prve socijalizacije djece izvan obitelji. To su mjesta gdje se djeca prvi puta susreću sa socijalnim, ekonomskim, kulturnim, pa tako i rodnim različitostima i podjelama. Rodna socijalizacija jedan je od osnovnih aspekata procesa opće socijalizacije. Djeca mogu prepoznati razlike između muškaraca i žena već sa dvije godine. Važnost odgojno-obrazovnih ustanova i njihovih djelatnika prepoznata je i na razini EU, pa se tako primjerice u preporukama Odbora ministara/ministrica iz 2007., navodi da oni mogu utjecati na održavanje mehanizma odabira utemeljenog na spolu, ili suprotno – biti akteri društvene promjene. Nadalje, ističe se da se ravnopravnost muškaraca i žena te rodna perspektiva trebaju uključiti u sve razine obrazovnog sustava od najranije dobi. Važnost odgojno-obrazovnih ustanova i njihovih djelatnika prepoznata je i na razini EU, pa se tako primjerice u preporukama Odbora ministara/ministrica iz 2007., navodi da oni mogu utjecati na održavanje mehanizma odabira utemeljenog na spolu, ili suprotno – biti akteri društvene promjene. Nadalje, ističe se da se ravnopravnost muškaraca i žena te rodna perspektiva trebaju uključiti u sve razine obrazovnog sustava od najranije dobi. Budući odgojitelji/ce svoju ulogu vide kao važnu u promicanju rodne jednakosti. Može se zaključiti kako je po pitanjima rodne jednakosti potrebno još više promišljati pedagošku praksu u ustanovama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, te kako bi trebalo posvetiti više pozornosti obrazovanju odgajatelja. Razvidno je, kako u društvu ima mjesta za ohrabrivanje razvoja rodno egalitarnije perspektive nego što je ona razvijena danas.

LITERATURA

Baranović, B. (2009). Rodna (ne)ravnopravnost i diskriminacija u obrazovanju, u Kamenov, Ž i Galić B (ur.): *Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj* (str 38-49). Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.

Bartulović, M. (2011). Hofstedeova dimenzija muževnosti kao analitički okvir rodne jednakosti i seksualne različitosti. Pedagogijska istraživanja 8 (1), 171 – 183

Bartulović, M. (2013). Test konfrontacije: rodna dimenzija interkulturalnog obrazovanja. Pedagogijska istraživanja, 10 (2), 265 – 283.

Bayne,E. (2009). Gender pedagogy in Swedish pre-schools: an overview. Gender issues, 26(2), 130-140. Preuzeto 23.3.2025. sa https://link.springer.com/article/10.1007/s12147-009-9076-x

Galić, B. (2004). Seksistički diskurs rodnog identiteta. *Socijalna ekologija, 13* (3-4), 305-324. Preuzeto 10.4.2025. s https://hrcak.srce.hr/47822

Galić, B. (2009). Društvena uvjetovanost rodne diskriminacije, u: Kamenov, Ž i Galić B (ur.): *Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj* (str 9-28). Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.

Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Lindsey, L. L. (2015). *Gender roles: a sociological perspective*. New York: Routledge

Ljubičić, M. (2018). *U potrazi za „ muškim modelom " – stavovi odgajateljica o muškim odgajateljima* (Diplomski rad). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet. Preuzeto s https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:189:357963

Moss, P. (2006). Structures,Understandings and Discourses:Possibilities foe RE-Envisioning the Early Childhood Worker. Contemporary Issues in Early Childhood

Seifert, K. (1986). Men in early childhood education. Manitoba University, Winnipeg department of educational psychology

Sinovčić, P., Milavić, B. i Trut, V. (2016). Odnos religioznosti, stavova o nacionalizmu i o rodnim ulogama s postmaterijalističkim vrijednostima splitskih srednjoškolaca. *Revija za sociologiju, 46* (1), 5-31. Preuzeto 15.4.2025 sa: https://doi.org/10.5613/rzs.46.1.1

Todorov, D. (2013). Rodna ravnopravnost i diskriminacija na osnovu pola. Priručnik za zaposlene u instituciji Pokrajinskog ombudsmana i pokrajinskim organima uprave. Novi Sad: Pokrajinski ombudsman.

Tomić, M., Spasić, D. (2010). Maskulinitet u profesijama. Antropologija 10,sv.1

Topić, I. (2018). *Stavovi odgajatelja o rodnim odnosima u odgojno-obrazovnome procesu* (Diplomski rad). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet. Preuzeto s https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:189:466311

Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH (2007). *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima EU*. Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.

Wharton, A. S. (2005). *The sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research*. Oxford: Blackwell Publishing.

VIEWS OF FUTURE EDUCATORS ON GENDER RELATIONS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

***Summary**: Gender is increasingly recognized today as an important part of social stratification in all societies and cultures. Despite the development of technology and modernization in our society, we can still identify unwritten rules of acceptable behavior for men and women. Since the education system can be one of the key factors in determining inequalities in society, the aim of this research is to examine the attitudes of future educators regarding gender relations in the educational process. The research is based on the understanding of gender as a culturally conditioned concept. The awareness of future female educators, students of undergraduate and graduate studies in preschool education at the University of Mostar, regarding gender equality in early and preschool education, as well as their interest in the issue of gender equality in society, was investigated. The results of this research show that future educators express gender-egalitarian attitudes concerning the roles of men and women in society and demonstrate relatively high awareness of gender equality in the field of early and preschool education. Nevertheless, there is still room in our society to encourage the development of a more gender-egalitarian perspective, especially regarding the need for further consideration of pedagogical practice in institutions for early and preschool education.*

***Keywords**: gender equality, gender equality, preschool education, pedagogical practice*

Pregledni naučni rad
UDK:177.8:316.76-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125271R

NASILJE MEĐU ŽENAMA I ŽENE KAO POČINIOCI NASILJA

***Dr.sci Mitar Radonjić*[107]**
Crnogorski bezbjednosni forum

Jelena Radonjić
Spec. bezbjednosti i kriminalistike

Apstrakt: *Nasilje nad ženama označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do ili mogu da dovedu do: fizičke, seksualne, psihičke, odnosno, finansijske povrede ili patnje za žene, obuhvatajući i pretnje takvim djelima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnosti bilo u privatnom životu. Nasilje nad ženama je primjer zloupotrebe moći jednog pola nad drugim. Takođe, nasilje nad ženama je tokom hiljada godina istorije podstaknuto od svake duštvene zajednice sve do danas. Takav odnos društva prema ženama u vidu nasilja često za posljedicu ima negativnu refleksiju da i one same od žrtve kasnije postaju počinioci nasilja. Upravo i cilj ovog rada je da iznesemo neke od najznačajnih karakteristika nasilja među ženama, kao i ukažemo zašto u određenim okolnostima one postaju nasilnici.*

Ključne riječi*: nasilje, žene, počinioci nasilja, femicide, žrtve nasilja.*

Uvod

Nasilje nad ženama ima vrlo dugu istoriju iako su incidenti i intenzitet takvog nasilja varirali tokom vremena, pa čak i danas variraju od društva do društva. Na takvo se nasilje često gleda kao na mehanizam za izrabljivanje žena, bilo u društvu općenito ili u međuljudskim odnosima. Takvo nasilje može proizaći iz osjećaja ovlaštenja, superiornosti, mizoginije ili sličnih stavova počinitelja ili njegove nasilne prirode, posebno prema ženama. UN-ova Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama navodi, "nasilje nad ženama je manifestacija povijesno nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena" i "nasilje nad ženama je jedan od ključnih društvenih mehanizama pomoću kojih su žene prisiljene u podređeni položaj u usporedbi s muškarcima

Dok se nasilje nad ženama često istražuje kroz prizmu rodno zasnovanog nasilja u kojem su žene žrtve, manje je pažnje posvećeno nasilju koje žene vrše nad drugim ženama i nad drugim ranjivim grupama. Ovaj fenomen obuhvata različite oblike nasilja, uključujući fizičko, emocionalno, verbalno, ekonomsko i socijalno nasilje, a prisutan je u porodičnom, profesionalnom i društvenom kontekstu (Einarsen, Hoel, Zapf & Cooper, 2011).

Razna međunarodna tijela donijela su niz instrumenata kojima je cilj eliminirati nasilje nad ženama i nasilje u porodici. Oni općenito počinju s definicijom šta je takvo nasilje, s ciljem borbe protiv takve prakse. Istanbulska konvencija (Konvencija Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici) Vijeća Evrope opisuje nasilje nad ženama "kao kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije žena" i definira nasilje nad ženama kao "sva djela rodno uvjetovanog nasilja koja

[107] kontakt@radonjicmitar.me

dovode do ili će vjerojatno rezultirati fizičkom, seksualnom, psihološkom ili ekonomskom štetom ili patnjom žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prisilu ili samovoljno lišavanje slobode, bilo da se događa u javnosti ili u privatnom životu.

Oblici nasilja među ženama

Nasilje među ženama može se manifestovati na različite načine i u različitim kontekstima. Istraživanja ukazuju na nekoliko ključnih oblasti u kojima je ovaj oblik nasilja prisutan:

- **Vršnjačko nasilje među adolescentkinjama** U školskim okruženjima često se javlja indirektno nasilje koje uključuje ogovaranje, socijalnu izolaciju, psihološku manipulaciju i ponižavanje. Ovaj oblik nasilja može imati dugoročne posledice po mentalno zdravlje žrtava, uključujući anksioznost, depresiju i nisko samopouzdanje (Crick & Grotpeter, 1995).
- **Mobing i psihološko nasilje na radnom mestu** U profesionalnom okruženju, nasilje među ženama često se ispoljava kroz sabotažu karijere, isključivanje iz važnih projekata, verbalne uvrede i psihološki pritisak. Ove taktike mogu ozbiljno narušiti profesionalni razvoj i mentalno zdravlje žrtava (Einarsen et al., 2011).
- **Nasilje u porodici** Iako su muškarci češće identifikovani kao nasilnici u porodičnim situacijama, postoje slučajevi gde žene vrše nasilje nad drugim ženama u porodici, posebno nad starijim članovima porodice ili drugim ženskim srodnicima. Ovo nasilje može uključivati emocionalno zlostavljanje, ekonomsko uskraćivanje ili fizičko nasilje (Straus, 2009).
- **Nasilje u zatvorima i ustanovama za socijalnu zaštitu** U zatvorskim institucijama i domovima za stare, žene mogu biti nasilne prema drugim ženama u vidu fizičkog, emocionalnog ili verbalnog maltretiranja. Ovo nasilje često ostaje neprijavljeno zbog zatvorenog karaktera ovih institucija i straha žrtava od odmazde (WHO, 2015).

Najčešće žrtve nasilja koje počine žene

Određene grupe žena su podložnije nasilju od strane drugih žena, zavisno od socijalnog, ekonomskog i porodičnog konteksta.

- **Djeca i adolescentkinje** Majke ili starateljke koje koriste fizičku kaznu kao vid discipline često vrše nasilje nad djecom. Takođe, adolescentkinje su podložne vršnjačkom nasilju koje može trajati godinama i ostaviti trajne posledice po njihovo emocionalno stanje (Straus & Gelles, 1990).
- **Starije žene** Mlađe žene unutar porodice ili institucionalne nege mogu vršiti nasilje nad starijim ženama kroz zanemarivanje, verbalno zlostavljanje ili ekonomsko iskorišćavanje (WHO, 2015).
- **Koleginice na poslu** U profesionalnom okruženju žene često doživljavaju mobing i psihološki pritisak od drugih žena, naročito kada postoji rivalitet na radnom mestu (Björkqvist, 1994).

Uzroci nasilja među ženama

Nasilje među ženama može proizaći iz različitih psiholoških, socijalnih i ekonomskih faktora.

- **Porodično nasilje u detinjstvu** Žene koje su odrasle u nasilnim porodicama često internalizuju agresivne obrasce ponašanja i prenose ih na druge žene u svom okruženju (Widom, 1989).
- **Društveni pritisak i takmičenje** U kulturama gde je ženama otežano napredovanje, rivalitet među ženama može rezultirati destruktivnim oblicima ponašanja, uključujući sabotiranje, isključivanje i emocionalno zlostavljanje (Björkqvist, 1994).
- **Psihološki poremećaji** Poremećaji ličnosti, depresija i anksioznost mogu doprineti povećanom riziku od nasilnog ponašanja (American Psychiatric Association, 2013).

- **Ekonomska nesigurnost** Žene koje se suočavaju sa finansijskim teškoćama mogu pribegavati nasilju iz frustracije ili pokušaja kontrole resursa (Benson & Fox, 2004).

Posljedice nasilja koje počine žene

Nasilje koje žene vrše može imati ozbiljne posledice po žrtve, uključujući:

- **Psihološke posledice** Dugotrajna anksioznost, depresija i nisko samopouzdanje kod žrtava nasilja (Hamberger & Larsen, 2015).
- **Gubitak socijalne podrška** Žrtve često postaju izolovane i osećaju se nemoćno, što dodatno pogoršava njihov položaj u društvu (Einarsen & Skogstad, 1996).
- **Fizičke posledice** Iako ređe nego kod nasilja koje vrše muškarci, fizičko nasilje među ženama može rezultirati ozbiljnim povredama (Campbell, 2002).

Žene kao počinioci nasilja nad decom

Prema podacima iz Sjedinjenih Američkih Država, žene čine značajan procenat počinilaca nasilja nad decom. Na primer, izveštaj američkog Ministarstva zdravlja i socijalnih usluga iz 2019. godine pokazuje da su žene bile odgovorne za oko 53% slučajeva zlostavljanja dece. Ovi podaci ukazuju na to da su žene, često kao primarni negovatelji, uključene u slučajeve zlostavljanja dece (https://www.acf.hhs.gov/cb/report/child-maltreatment-2019).

Žene kao počinioci nasilja u partnerskim odnosima

Istraživanja o nasilju u intimnim partnerskim odnosima pokazuju da žene mogu biti počinioci nasilja, iako su češće žrtve. Studija Nacionalnog instituta za pravdu SAD-a iz 2010. godine navodi da je oko 24% muškaraca prijavilo da su doživeli neki oblik fizičkog nasilja od strane partnerke tokom života. Ovi podaci ukazuju na potrebu za sveobuhvatnim pristupom u prevenciji nasilja u partnerskim odnosima, koji uključuje prepoznavanje žena kao potencijalnih počinilaca (https://nij.ojp.gov/library/publications/intimate-partner-violence-united-states).

Žene kao počinioci seksualnog nasilja

Iako ređe, postoje slučajevi gde su žene počinioci seksualnog nasilja. Prema podacima izveštaja Ministarstva pravde SAD-a iz 2013. godine, oko 2% prijavljenih slučajeva seksualnog nasilja počinile su žene. Ovi podaci ukazuju na potrebu za daljim istraživanjima i podizanjem svesti o ovoj temi (https://bjs.ojp.gov/library/publications/female-victims-sexual-violence-1994-2010).

Žene kao počinioci nasilja nad starijim osobama

U kontekstu nege starijih osoba, žene koje su često primarni negovatelji mogu postati počinioci nasilja ili zanemarivanja. Studija objavljena u časopisu "Journal of Elder Abuse & Neglect" iz 2017. godine pokazala je da su žene bile odgovorne za oko 60% slučajeva zlostavljanja starijih osoba. Ovi podaci ukazuju na potrebu za podrškom i edukacijom negovatelja kako bi se smanjio rizik od nasilja (Yan & Chan, 2017).

Žene kao počinioci nasilja u profesionalnom okruženju

U radnom okruženju, žene mogu biti počinioci psihološkog nasilja ili mobinga nad kolegama. Istraživanje objavljeno u časopisu "International Journal of Environmental Research and Public Health" iz 2020. godine pokazalo je da su žene bile odgovorne za oko 30% slučajeva mobinga na radnom mestu. Ovi podaci ukazuju na potrebu za politikama prevencije i intervencije u radnom okruženju (Giorgi, Mancuso, Perez, D'Antonio, Mucci & Cupelli, 2020).

Brojni statistički podaci i naučna istraživanja potvrđuju da su žene znatno manje sklone počinjenju nasilja u poređenju s muškarcima. Prema podacima Ureda Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal (UNODC) iz 2019. godine, globalno gledano, muškarci su odgovorni za oko 90% svih nasilnih krivičnih dela, uključujući ubistva, fizičke napade i seksualne napade (https://www.unodc.org). U kontekstu ubistava, muškarci su počinioci u 88% slučajeva, dok su žene žrtve u više od 80% slučajeva femicida, koji najčešće počine njihovi muški partneri ili članovi porodice (https://www.unodc.org/gsh).

Razlozi za ovu značajnu razliku u stopama nasilja između polova su višeslojni i obuhvataju biološke, psihološke, socijalne i kulturne faktore. Prvo, evolucione i neurobiološke studije sugerišu da su muškarci generalno agresivniji zbog viših nivoa testosterona, hormona koji je povezan s impulsivnim i dominantnim ponašanjem. Istraživanja takođe pokazuju da muškarci češće razvijaju antisocijalne i psihopatske osobine ličnosti, što doprinosi njihovoj većoj sklonosti ka nasilnim delima (Nave, Nadler, Zava & Camerer, 2017).

Društveni faktori takođe igraju ključnu ulogu. Tradicionalni koncepti muškosti u mnogim kulturama podstiču agresivnost i dominaciju, dok su žene u većini društava vaspitane da budu kooperativnije i da rešavaju konflikte na nenasilan način. U isto vreme, kriminalističke studije pokazuju da žene imaju niži rizik od upuštanja u kriminalna ponašanja zbog svoje veće društvene kontrole – žene su češće uključene u porodične i zajedničke strukture koje ih odvraćaju od kriminala (Skeem & Cooke, 2010).

Psihološki faktori takođe doprinose ovoj razlici. Studije emocionalne regulacije pokazuju da žene, u proseku, imaju veću sposobnost kontrole impulsa i bolju razvijene strategije za rešavanje konflikata mirnim putem. Ovo može objasniti zašto su žene sklonije verbalnoj ili pasivnoj agresiji, dok su muškarci češće umešani u fizičko nasilje (Mahalik, Burns & Syzdek, 2007).

Zaključak je da, iako postoje izuzeci, nasilje ostaje pretežno muški fenomen. Razlike u biologiji, psihologiji i društvenim ulogama doprinose tome da žene ređe postaju počinioci nasilnih dela. Ipak, ovo ne znači da žene nisu sposobne za nasilje, već da su socio-kulturni i biološki faktori oblikovali njihovo ponašanje na način koji smanjuje verovatnoću upotrebe fizičke sile (Steffensmeier & Allan, 1996).

Društveni i pravni tretman ženskih počinilaca nasilja

Iako su žene znatno rjeđi počinioci nasilnih dela, način na koji ih društvo i pravosudni sistem tretiraju kada do takvih incidenata dođe često se razlikuje od tretmana muških počinilaca. Istraživanja pokazuju da žene koje počine nasilje dobijaju blaže kazne u pravosudnom sistemu, posebno u slučajevima u kojima su počinioci porodičnog nasilja ili ubistva partnera. Ovaj fenomen, poznat kao "džentlmenska pravda" (*chivalry justice*), proizilazi iz percepcije žena kao slabijih i manje pretnje društvu. Međutim, isto istraživanje pokazuje da kada su žene optužene za nasilje nad decom ili drugim ženama, njihov tretman u pravosudnom sistemu može biti stroži, jer su takva djela u suprotnosti s tradicionalnim rodnim ulogama koje podrazumevaju da su žene zaštitnice, a ne nasilnici (Henneberg & Gottfried, 2020).

Iako se većina istraživanja o partnerskom nasilju fokusira na muškarce kao počinioce i žene kao žrtve, važno je napomenuti da nasilje postoji i u istopolnim vezama. Istraživanje Američkog centra za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC) iz 2013. godine pokazalo je da je oko 44% lezbejki prijavilo da su u nekom trenutku doživele fizičko, psihološko ili seksualno nasilje od strane svojih partnerki. Ovi podaci ukazuju na to da nasilje među ženama u partnerskim odnosima postoji i da ga ne treba zanemarivati, iako se u javnom diskursu ređe pominje. Razlozi za nasilje u istopolnim vezama su slični kao i u heteroseksualnim odnosima – ljubomora, kontrola, psihološke traume iz detinjstva i zloupotreba supstanci (Walters, Chen & Breiding, 2013).

Uticaj mentalnog zdravlja na nasilno ponašanje kod žena

Kod žena koje postaju počinioci nasilja, mentalno zdravlje igra važniju ulogu nego kod muškaraca. Studije pokazuju da su žene koje čine nasilna krivična dela češće pogođene ozbiljnim mentalnim poremećajima, uključujući bipolarni poremećaj, šizofreniju i posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) (Coid & Yang, 2011).

Poređenje s muškarcima pokazuje da su muški nasilni prestupnici češće vođeni antisocijalnim osobinama ličnosti i sklonostima ka dominaciji i kontroli, dok su kod žena okidači za nasilje češće povezani sa psihološkim traumama i ekstremnim emocionalnim stanjima. Ovi podaci ukazuju na važnost psihološke podrške i preventivnih programa za žene koje su u riziku od nasilnog ponašanja (Logan & Blackburn, 2016).

Dok su muškarci češće počinioci fizičkog nasilja, žene su sklonije primeni psihološkog, verbalnog i emocionalnog nasilja. Psihološko nasilje može uključivati manipulaciju, pretnje, emocionalnu ucenu i društvenu izolaciju žrtve. Istraživanja pokazuju da žene u partnerskim i porodičnim odnosima često koriste taktike poput „tihog tretmana“ ili kontrole preko osećanja krivice, dok su muškarci skloniji direktnoj agresiji (Hamby & Grych, 2013).

Posebno zabrinjavajuće je psihološko nasilje nad decom, gde su žene kao primarni negovatelji u porodici češće odgovorne za emocionalnu manipulaciju i verbalno zlostavljanje. Posljedice ovakvog nasilja mogu biti dugotrajne, uključujući nisko samopouzdanje, anksioznost i poteškoće u međuljudskim odnosima kod žrtava (Carney & Barner, 2012).

Jedan od razloga zbog kojih su žene statistički manje prisutne kao počinioci nasilja jeste i to što se nasilje koje one vrše često ne prijavljuje ili ne prepoznaje na isti način kao nasilje muškaraca. Kada žene počine nasilje nad partnerima, porodicom ili decom, ono se neretko opravdava spoljnim faktorima, kao što su stres, depresija ili zaštita od prethodnog nasilja. Muške žrtve nasilja od strane žena posebno retko prijavljuju incidente, zbog društvenih normi koje ih obeshrabruju da se predstave kao žrtve (Teicher, Samson, Anderson & Ohashi, 2016).

Istraživanja pokazuju da muškarci koji prijave nasilje koje nad njima vrše žene često nailaze na podsmeh ili nevericu, što dodatno otežava adekvatno evidentiranje ovih slučajeva i razvijanje odgovarajućih mera podrške (Bair-Merritt, Blackstone & Feudtner, 2006).

Nasilje žena u kontekstu kriminalnih organizacija i terorizma

Iako su nasilna krivična djela kod žena generalno rijeđa, žene se povremeno uključuju u kriminalne organizacije, bande i terorističke grupe. Prema istraživanjima, žene u kriminalnim grupama češće imaju ulogu posrednika, planera ili pomagača, dok su direktna nasilna dela češće rezervisana za muškarce. Međutim, postoje izuzeci, kao što su slučajevi žena koje su bile direktno uključene u nasilne akte u okviru terorističkih napada, samoubilačkih bombaških akcija i politički motivisanog nasilja (Miller, 2018).

Jedan od primjera je uključivanje žena u ISIS i druge ekstremističke organizacije, gde su pojedine žene bile direktno odgovorne za regrutaciju i čak učestvovale u nasilju. Slično tome, žene su imale ulogu u Paramilitarnim organizacijama u Irskoj i nekim latinoameričkim kartelima, gde su bile angažovane kao egzekutori ili planeri nasilnih operacija (Lahoud, 2018).

Iako su žene znatno češće žrtve nego počinioci nasilja, važno je prepoznati i adresirati slučajeve gde su žene počinioci. Određeni oblici nasilja, poput psihološkog zlostavljanja, nasilja u istopolnim vezama i kriminalnih aktivnosti, pokazuju da fenomen ženskog nasilja ne treba zanemarivati. Nedovoljno prijavljivanje, društvene norme i specifične uloge koje žene imaju u nasilnim situacijama čine ovu temu složenom i vrednom daljeg istraživanja. Dalja istraživanja su neophodna kako bi se bolje razumela dinamika nasilja koje počine žene i razvile efikasne strategije prevencije i intervencije.

Takođe, potrebno je raditi na smanjenju stigme vezane za prijavljivanje ovakvih slučajeva kako bi se obezbedila adekvatna podrška žrtvama (Straus & Gelles, 1990).

Zaključak:

Rizik za pojavu nasilja nad ženama eskalira naročito kada se u društvu/državi pojavi kriza bilo kog oblika. U sukobima, žensko tijelo često postaje bojno polje, sa nasiljem koje se koristi za ponižavanje i tlačenje. Rizici za nastanak nasilja se pojačavaju jer se žene mogu istjerati iz svojih domova i odvojiti od svojih uobičajenih mreža podrške, dok su socijalni i pravni sistemi zaštite nedostatni, oslabljeni ili totalno uništeni, pa se i nasilje prema ženama i djevojčicama širi i izvan porodičnog okruženja. Ono što zabrinjava je činjenica da neke studije pokazuju kako žene koje su bile seksualno ili fizički zlostavljane u djetinjstvu i/ili koje su vidjele kako je njihova majka zlostavljana od strane partnera imaju veću vjerojatnost od upuštanja u nasilnu vezu ili ostajanja u istoj kao odrasle osobe. To ukazuje na važnost ranih intervencija prorade traume kod djece koja su vidjela ili pretrpjela nasilje, uzimajući u obzir da se psihološke posljedice mogu razviti vrlo rano i opstati do odrasle dobi.

Literatura:

1. American Psychiatric Association (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5).
2. Bair-Merritt, M. H., Blackstone, M., & Feudtner, C. (2006). “Physical Aggression Between Women and Their Male Partners: Gender Issues and the Application of Legal Responses”. Trauma, Violence, & Abuse, 243-260.
3. Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Kaukiainen, A. (1994).” Do Girls Manipulate and Boys Fight? “Aggressive Behavior, 179-193.
4. Carney, M. M., & Barner, J. R. (2012). “Prevalence of Partner Abuse: Rates of Emotional Abuse and Control in Heterosexual Relationships”. Journal of Family Violence, 341-347.
5. Coid, J., & Yang, M. (2011). “Violent Offending by Women: A 13-Year Cohort Study”. The British Journal of Psychiatry, 472-477.
6. Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995).” Relational Aggression, Gender, and Social-Psychological Adjustment”. Child Development, 710-722.
7. Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. L. (2011). „Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice”. CRC Press.
8. Giorgi, G., Mancuso, S., Perez, F. S., D'Antonio, A. C., Mucci, N., & Cupelli, V. (2020). “Bullying among nurses and its relationship with burnout and organizational climate”. International Journal of Environmental Research and Public Health.
9. Hamberger, L. K., & Larsen, S. E. (2015). “Men's and Women's Experience of Intimate Partner Violence”. Journal of Family Violence, 699-717.
10. Hamby, S., & Grych, J. (2013). “The Web of Violence: Exploring Connections Among Different Forms of Interpersonal Violence and Abuse”. Springer.
11. Henneberg, M., & Gottfried, E. (2020). “Women and Criminal Sentencing: The Role of Gender in Judicial Decisions”. Journal of Criminal Justice.
12. Lahoud, N. (2018). “Empowered or oppressed? The Role of Women in ISIS”. Studies in Conflict & Terrorism, 429-453.
13. Logan, C., & Blackburn, R. (2016). “Mental Disorder and Violent Crime: Perspectives from Psychology and Psychiatry”. The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 601-618.
14. Mahalik, J. R., Burns, S. M., & Syzdek, M. (2007). “Masculinity and perceived normative health behaviors as predictors of men's health behaviors”. Journal of Men's Health, 254-266.
15. Miller, J. (2018). “Women in Organized Crime: Analyzing Female Participation in Criminal Groups”. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 122-136.

16. National Institute of Justice. (2010). Intimate Partner Violence in the United States. (https://nij.ojp.gov/library/publications/intimate-partner-violence-united-states)
17. Nave, G., Nadler, A., Zava, D., & Camerer, C. F. (2017). "Single-dose testosterone administration increases men's preference for status goods". Nature Human Behaviour.
18. Skeem, J. L., & Cooke, D. J. (2010). "One measure does not fit all: Resolving the structure of the Psychopathy Checklist-Revised". Psychological Assessment, 433-445.
19. Steffensmeier, D., & Allan, E. (1996). "Gender and crime: Toward a gendered theory of female offending". Annual Review of Sociology, 459-487.
20. Straus, M. A. & Gelles, R. J. (1990). „Physical Violence in American Families: Risk Factors and Adaptations to Violence in 8,145 Families". Transaction Publishers.
21. Teicher, M. H., Samson, J. A., Anderson, C. M., & Ohashi, K. (2016). "The Effects of Childhood Maltreatment on Brain Structure, Function and Connectivity". Nature Reviews Neuroscience, 652-666.
22. U.S. Department of Health & Human Services. (2019). Child Maltreatment. (https://www.acf.hhs.gov/cb/report/child-maltreatment-2019)
23. U.S. Department of Justice. (2013). Female Victims of Sexual Violence. (https://bjs.ojp.gov/library/publications/female-victims-sexual-violence-1994-2010)
24. United Nations Office on Drugs and Crime. Global Study on Homicide. (https://www.unodc.org)
25. UNODC. Gender-Related Killings of Women and Girls (Femicides). Na sajtu. https://www.unodc.org/gsh. Očitano: 10.02.2025.
26. Walters, M. L., Chen, J., & Breiding, M. J. (2013). "The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010 Findings on Victimization by Sexual Orientation". Centers for Disease Control and Prevention.
27. WHO (2015). World Report on Ageing and Health. Na sajtu: https://www.who.int. Očitano: 10.02.2025.
28. Yan, E., & Chan, K. L. (2017). "Prevalence and correlates of intimate partner violence among older Chinese couples in Hong Kong". Journal of Elder Abuse & Neglect, 251-269.

VIOLENCE AMONG WOMEN AND WOMEN AS PERPETRATORS OF VIOLENCE

Mitar Radonjić, Ph.D
Montenegrin Security Forum

Jelena Vuković
Spec. security and criminology

Abstract: *Violence against women means a violation of human rights and a form of discrimination against women and represents all acts of gender-based violence that lead to or can lead to: physical, sexual, psychological, i.e., financial injury or suffering for women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether in public or in private life. Violence against women is an example of abuse of power by one gender over the other. Also, throughout thousands of years of history, violence against women has been encouraged by every religious community until today. Such a society's attitude towards women in the form of violence often results in a negative reflection that they themselves later become perpetrators of violence. The goal of this paper is to present some of the most significant characteristics of violence among women, as well as to indicate why they become violent in certain circumstances.*

Keywords: *violence, women, perpetrators of violence, femicides, victims of violence.*

Original scientific paper
UDK:173:316.811/.815-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125278M

FEATURES OF MARITAL SATISFACTION AND RESILIENCE IN WOMEN WITH DIFFERENT LENGTH OF FAMILY LIFE

Olga B. Mikhailova
RUDN University, Moscow, Russia[108]

Abstract: *This study is devoted to the problem of manifestations of marital satisfaction and resilience in women with different length of family life. Resilience is an integral formation that reflects a person's abilities and their ability to withstand difficulties and stressful situations. Studying the differences and relationships in manifestations of resilience and satisfaction with family relationships in women with different lengths of family life allows us to consider the resource potential of the individual, which ensures marital satisfaction. The study involved 100 women, forming two separate groups: 1) a group of women with 2 to 5 years of married life experience, aged 22 to 35; 2) a group of women with 6 to 15 years of married life experience, aged 28 to 43. The following methods were used to obtain empirical results: 1) Marital Satisfaction Questionnaire by Yu.E. Aleshina, L. Ya. Gozman and E.M. Dubovskaya; 2) Psychological Well-Being Scale by K. Ryff (adapted by T.D. Shevelenkova, P.P. Fesenko); 3) Hardiness Test by S. Maddy (adapted by D.A. Leontiev, E.I. Rasskazova). The Mann-Whitney U-test and Spearman's rank correlation coefficient were used as statistical analysis methods. The results of the study of psychological well-being showed that women with a marriage experience of 2 to 5 years are characterized by a significantly higher level of psychological well-being, as well as environmental management, while women with a marriage experience of 6 to 15 years are characterized by a significantly higher level of meaningfulness of life, as well as the indicator on the scale of "person as an open system". It has been established that women with a marriage experience of 2 to 5 years are characterized by a significantly higher level of involvement, risk acceptance and overall resilience. The study found that there is a relationship between marital satisfaction and resilience. There are specific differences in the manifestations of psychological well-being, marital satisfaction, and resilience in women with different lengths of family relationships. As a result of the study, recommendations are presented for the development of resilience and marital satisfaction in women with different length of family life.*

Key words: *length of family life, women, marital satisfaction, resilience.*

INTRODUCTION

The appeal to the problem of studying marital satisfaction and resilience in women with different length of married life is due to the importance of family and family relationships in the life of each person. In the conditions of modern reality, characterized by significant changes in the social, economic and political situation, the family often remains the only resource of stability, allowing a person to withstand the challenges of everyday life.

Satisfaction with marriage directly affects the quality of life, emotional state and psychological health of a modern person. A high level of satisfaction with marriage is an important life resource that allows you to overcome difficulties and stress.

Ensuring the stability of marriage is of no small importance in modern reality. In this regard, it is important to study the factors of satisfaction with marriage in families. It is obvious that at different stages of family life, families face various challenges: from the need to adapt to a shared life and the

[108] e-mail: olga00241@yandex.ru

need to raise children, to caring for elderly relatives. All of these aspects can have different effects on the quality of family relationships and satisfaction with marriage.

This study examines the relationship between marital satisfaction and resilience in women with different lengths of married life. Resilience is an integral entity that reflects a person's abilities and their ability to withstand difficulties and stressors. Studying the relationship between these variables allows for a deeper understanding of the mechanisms that ensure marital satisfaction.

The social aspect of the significance of the study is also of great importance. The constant increase in the number of divorces cannot but affect the normal functioning of society. In connection with this feature, determining the mechanism of the relationship between satisfaction with marriage and resilience is important for preventive work with the family and the organization of psychological assistance to women with different experiences of family life.

Thus, the high level of social and practical significance of the study of the characteristics of marital satisfaction and the factors associated with it, on the one hand, and the lack of unambiguous data regarding the characteristics of marital satisfaction and resilience in women with different lengths of married life, determine the relevance of addressing the topic under consideration.

LITERATURE REVIEW

The issue of satisfaction and dissatisfaction with marriage is currently being actively studied. The subject of scientific interest is the problems associated with the length of family life and the socio-psychological characteristics of the spouses (Aleksandrova, 2023).

Satisfaction with marriage is defined as the main parameter that characterizes marital relations. Satisfaction with marriage reflects a person's subjective perception of the socio-cultural norms of effective family functioning in the context of the possibilities of satisfying life needs, while dissatisfaction with personal needs is a factor that negatively affects the degree of satisfaction with marriage (Odintsova, Lubovsky, Borodkova, Kozyreva, Vepicheva, 2023).

Marital satisfaction can thus be considered as a complex and comprehensive psychological entity that reflects the socio-economic, political and spiritual aspects of human functioning in marriage. Marital satisfaction can be defined as a reflection of the degree of satisfaction of partners in marital relationships. Structurally, marital satisfaction integrates social, psychological and emotional aspects (Osin, Rasskazova, 2013).

Psychological well-being is considered in this article as a complex psychological formation. Psychological well-being reflects the features of the functioning of the inner world of the individual, as well as the features of social existence. It is dynamic in nature and is determined by the action of external, situational and internal, individual psychological characteristics (Ryff., Keyes, 1995; Ryff, Boylan, Kirsch, 2021).

Modern studies note a close relationship between psychological well-being and marital satisfaction (Laporte, De Clifford-Faugère, Aita, 2022; Odintsova, Lubovsky, Borodkova, Kozyreva, Vepicheva, 2023, Troshikhina, 2024). A high level of life satisfaction, the ability to constructively communicate with other people, the ability to actualize one's own life potential - all this directly affects a person's behavior, determining, among other things, marital satisfaction. People who feel happy and satisfied with life are characterized by tolerance in relationships, they are ready to compromise in marriage, and are also more open. These features directly affect the degree of marital satisfaction (Troshikhina, 2024).

Resilience is a complex characteristic that reflects a person’s ability and capabilities to resist negative life factors, as well as stress. Resilience is an individual characteristic and to a certain extent can be considered as an indicator of personality development. In addition to resisting negative life factors, resilience also reflects the subject’s ability to rationally distribute life resources and to be involved in life events (Maddi, 2004).

It can also be said that at present, a relatively small number of studies are devoted to examining the problem of the relationship between resilience and marital satisfaction, despite the fact that resilience is a significant factor in life success and productivity in general.

Based on the conducted theoretical analysis, the purpose of this article is to determine the characteristics of marital satisfaction and resilience in women with different lengths of married life.

Materials and methods

The hypothesis for organizing the study was the assumption that there are differences and relationships in the manifestations of marital satisfaction and resilience in women with different lengths of married life.

The study involved 100 women, forming two separate groups: 1) a group of women with 2 to 5 years of married life, aged 22 to 35 years (average age 28 years); 2) a group of women with 6 to 15 years of married life, aged 28 to 43 years (average age 36 years).

The following research methods were used: 1) Marital Satisfaction Questionnaire by Yu.E. Aleshina, L. Ya. Gozman and E. M. Dubovskaya (Aleshina, Gozman, Dubrovskaya, 2017); 2) Psychological Well-Being Scale Questionnaire by K. Ryff (adapted by T.D. Shevelenkova, P.P. Fesenko) (Shevelenkova, Fesenko, 2005); 3) Resilience Test by S. Maddi (adapted by D.A. Leontiev, E.I. Rasskazova) (Osin, Rasskazova, 2013). Statistical analysis of the research results was performed using the Mann-Whitney U-test to compare indicators in the two groups, as well as using the Spearman rank correlation coefficient to establish relationships between indicators of marital satisfaction and resilience.

Results and Discussions

Let us turn to the description of the results obtained during the study, as well as the implementation of a comparative analysis. The study conducted using the questionnaire of marital satisfaction by Yu.E. Aleshina, L. Ya. Gozman and E. M. Dubovskaya allows us to say that the majority of the study participants in the two groups are characterized by an average level of marital satisfaction. It is shown that 60% of the study participants with a marriage experience of less than 5 years, as well as 88% of the study participants with an experience of 6 to 15 years are characterized by average values. A high level of marital satisfaction is found in 40% of women in the first group and 12% of women in the second group.

The participants of the study with an average level of satisfaction with marriage are characterized by fairly favorable assessments of communication and interpersonal interaction. At the same time, the participants of the study with average values in certain situations may experience a lack of communication with a partner. It is also possible to note a sufficient level of mutual trust, which has a positive effect on the overall functioning of the family. In addition to the above features, it is possible to talk about a sufficient level of psychological compatibility, as well as the fact that most of the needs of the spouses in relation to the family are resolved and satisfied in a constructive way.

The participants of the study with a high level of satisfaction with marriage are characterized by the presence of common interests and goals of activity, a favorable assessment of the psychological atmosphere in the family, as well as a fairly high level of favorable communication in marriage.

As a result of the statistical analysis using the Mann-Whitney U-test in the study of two groups of women, no significant differences in the characteristics of satisfaction with marriage were obtained.

The results of the comparative analysis showed that the two groups of women do not differ statistically in terms of marital satisfaction ($U=1087$; $p=0.26$). Despite the presence of certain tendencies towards an increase in the level of satisfaction in the group of women with a shorter period of married life, there is no need to talk about the presence of significant differences.

If we generalize and interpret the obtained results, we can assume that in the first years of marriage, which usually last from 2 to 5 years, couples often experience a phase of romantic love and increased emotional involvement. This period is characterized by strong passion and optimistic expectations about life together. However, during this period of life, families may encounter their first serious conflicts. These conflicts reflect the changes occurring in the family and the adaptation of the spouses to each other. In contrast, women who have lived in marriage from 6 to 15 years often report a more stable sense of satisfaction. By this time, many couples develop skills in conflict resolution and compromise. Routinization of life together in marriage can lead to a decrease in emotionality in the relationship compared to earlier periods of marriage. However, a number of statistically significant differences were identified in terms of psychological well-being, presented in Table 1.

Table 1

Results of comparative analysis of the indicators of the Psychological Well-Being Scale by K. Riff (adapted by T.D. Shevelenkova, P.P. Fesenko) (n=100)

Methodics scale	Sum of ranks, marriage length from 2 to 5 years	Sum of ranks, length of marriage from 6 to 15 years	**Mann-Whitney U-test**	**p-level**
Psychological well-being	**3035,00**	**2015,00**	**740,00****	**0,000**
Environment Management	**3577,50**	**1472,50**	**197,50****	**0,000**
Meaningfulness of life	**1766,00**	**3284,00**	**491,00****	**0,000**
Man as an open system	**1614,00**	**3436,00**	**339,00****	**0,000**

Note: * - significance level p < .05; ** - significance level p < .01

The conducted study convincingly demonstrates the presence of pronounced statistically significant differences in the indicators of psychological well-being in the two groups. Thus, it can be stated that women with a marriage experience of 2 to 5 years are characterized by a reliably higher level on the psychological well-being scales (U = 3035; p < 0.01). The obtained results allow us to assume that women who have been married for 2 to 5 years can demonstrate a higher level of psychological well-being because they have fewer routine responsibilities, which contributes to an increase in the level of life satisfaction. However, in the second group of study participants with experience from 6 to 15 years, higher indicators were found on the scales of environmental management (U = 1472; p < 0.01), meaning of life (U = 3284; p < 0.01) and a person as an open system (U = 3436; p < 0.01). The obtained results indicate that the group of women with a long history of family life have experience in managing communication, are more open and wiser in social communications.

The results of the survey using the S. Maddi Hardiness Test (adapted by D.A. Leontiev, E.I. Rasskazova) are presented in Table 3.

Table 3

Results of the comparative analysis of the indicators of the S. Maddi Hardiness Test (adapted by D.A. Leontiev, E.I. Rasskazova) (n=100)

Methodics scale	Sum of ranks, marriage length from 2 to 5 years	Sum of ranks, length of marriage from 6 to 15 years	**Mann-Whitney U-test**	**p-level**
Engagement	**3028,00**	**2022,00**	**747,00****	**0,000**
Control	2544,50	2505,50	1230,50	0,900
Taking risks	**3408,00**	**1642,00**	**367,00****	**0,000**
Vitality	**3221,50**	**1828,50**	**553,50****	**0,000**

Note: * - significance level p < .05; ** - significance level p < .01

Statistical analysis of the results revealed that representatives of the group with a marriage experience of 2 to 5 years are characterized by a significantly higher level on the scales of involvement (U = 747, p < 0.01), risk acceptance (U = 3408; p < 0.01), as well as on the scale of the general indicator of resilience (U = 3221; p < 0.01) in comparison with the group of women who have been married for 6 to 15 years. If we interpret the obtained data, we can assume that women who have been married for a shorter period of time, due to their youth, lack of life experience, as well as a comparatively smaller number of difficulties (in comparison with women who have been married for a longer period of time), are characterized by greater involvement and willingness to take risks.

In contrast, women who have been married for 6 to 15 years may experience a sense of routine and predictability in their relationships. Over time, established habits and expectations may reduce

both engagement and risk-taking. At this later stage, the emphasis often shifts toward stability and security, which may lead to a decrease in interest in new experiences. Consequently, this may lead to a decrease in the focus on coping with life's stressors and challenges, as women are focused on preserving resources and ensuring security. In general, as priorities shift toward fulfilling obligations and caring for the family, the level of engagement and willingness to take risks may decrease.

Ultimately, differences in women's engagement and resilience at different stages of marriage can be explained by both the emotional dynamics in the relationship and changing life circumstances.
Next, we will move on to an analysis of the results of the correlations that were obtained in the group of women with 2 to 5 years of family life (Table 4).

Table 4
Results of the correlation analysis between the marital satisfaction index and resilience in a group of women with a married life of 2 to 5 years (n=50)

Methodics scale	Engagement	Control	Taking risks	Vitality
Marital satisfaction	0,08	0,04	-0,04	0,02
Psychological well-being	0,16	0,15	-0,06	0,17
Positive attitude	0,02	0,23	0,19	0,19
Autonomy	0,15	0,14	-0,02	0,20
Environment Management	0,03	0,03	0,10	0,12
Personal growth	0,11	0,12	**-0,30***	0,06
Goals in life	-0,04	0,07	-0,15	-0,04
Self-acceptance	0,22	-0,04	0,07	0,07
Balance of affect	**0,29***	0,21	-0,10	**0,32***
Meaningfulness of life	-0,19	0,00	0,04	-0,12
Man as an open system	-0,09	-0,22	0,22	-0,15

Note: * - significance level p < .05; ** - significance level p < .01

The conducted correlation study allows us to say that there is a relationship between the involvement indicators and the affect balance indicator (r=0.29). It can be said that the study participants with a high level of involvement will also be characterized by a fairly high level of ability to regulate their own emotional reactions and manifestations.

Also shown are correlation links between the risk acceptance indicator and the personal growth indicator (r=-0.30), which allows us to say that the study participants with a high level of risk acceptance will most likely be characterized by a low level of tension on personal growth.
We can also talk about the relationship between resilience and the affect balance indicator (r=0.32), which indicates that the study participants with a high level of resilience will also have a high level of ability to regulate emotional manifestations.

Table 5
Results of the correlation analysis between the marital satisfaction index and resilience in a group of women with a married life of 6 to 15 years (n=50)

Methodics scale	Engagement	Control	Taking risks	Vitality
Marital satisfaction	-0,17	**-0,30***	0,08	-0,24
Psychological well-being	0,20	0,03	**0,39****	0,26

Positive attitude	0,08	0,21	**0,28***	**0,31***
Autonomy	0,19	0,13	0,19	0,26
Environment Management	**0,38****	-0,11	**0,45****	**0,32***
Personal growth	0,05	-0,02	0,12	-0,01
Goals in life	-0,22	-0,03	-0,14	-0,22
Self-acceptance	0,06	-0,06	0,06	0,06
Balance of affect	0,09	0,03	-0,09	0,04
Meaningfulness of life	-0,22	0,09	-0,12	-0,19
Man as an open system	-0,15	0,13	**-0,38****	-0,13

Note: * - significance level p < .05; ** - significance level p < .01.

In the group of women with family life experience from 6 to 15 years, relationships between the indicators were also revealed. Thus, a relationship was established between the indicators of marital satisfaction and control (r = -0.30) as one of the aspects of resilience, which allows us to say that the study participants with a high level of control will also be diagnosed with a low level of marital satisfaction.

Correlation relationships were determined between the scales of involvement and environmental management (r = 0.38). Women with a high level of involvement are characterized by a high level of skills in environmental management.

Correlation relationships were also found between the scales of risk acceptance and psychological well-being (r = 0.39), positive attitude (r = 0.28), environmental management (r = 0.45), and openness to new experiences (r = -0.38). It can be noted that the study participants with a high level of risk acceptance are characterized by a high level of psychological well-being, the ability to establish and maintain positive relationships, the ability to manage the living environment and low openness to new experiences.

In the group of women with family life experience from 6 to 15 years, relationships between the indicators were also revealed. Thus, a relationship was established between the indicators of marital satisfaction and control (r = -0.30) as one of the aspects of resilience, which allows us to say that the study participants with a high level of control will also be diagnosed with a low level of marital satisfaction.

Correlation relationships were determined between the scales of involvement and environmental management (r = 0.38). Women with a high level of involvement are characterized by a high level of skills in environmental management.

Correlation relationships were also found between the scales of risk acceptance and psychological well-being (r = 0.39), positive attitude (r = 0.28), environmental management (r = 0.45), and openness to new experiences (r = -0.38). It can be noted that the study participants with a high level of risk acceptance are characterized by a high level of psychological well-being, the ability to establish and maintain positive relationships, the ability to manage the living environment and low openness to new experiences.

In the course of the correlation analysis, the presence of interrelations between resilience and marital satisfaction in women with different lengths of family life was established.

The nature of these relationships in groups of women with different lengths of family life varies significantly. There is a close connection between resilience and such an aspect as involvement in the group of women with 2 to 5 years of experience and a negative attitude towards themselves, a negative assessment of living conditions.

Also in this group, a connection was found between the focus on personal growth and risk acceptance, which indicates a limitation of this life orientation to the possibilities of risk acceptance. In turn, for women with 6 to 15 years of family life, resilience and its components are closely connected with the ability to manage the environment, with the ability to establish positive relationships with other people, which in general can characterize the current status of this group of women.

It can also be assumed that women with a shorter marriage experience consider themselves as resources for coping with difficult life events, while women with a longer marriage experience

consider their own communication skills and abilities, focus on helping and receiving help from others, as well as the ability to competently organize their own lives.

As the main recommendations for the development of psychological well-being and resilience in the group of women with family experience from 2 to 5 years, despite higher rates of resilience, it is important to develop a willingness to take risks and personal and professional potential abilities. This is necessary to maintain psychological well-being and resilience in the future.

In the group of women with family experience from 6 to 15 years, it is important to develop resilience and psychological well-being through stress resistance and positive thinking techniques, which can be learned by participating in personal growth trainings, as well as continuing education in professional activities.

REFERENCES

Aleksandrova, E. A. 2023. Problemy samorealizatsii muzhchin i zhenshchin v kontekste otnoshenii v semeinoi zhizni *In Sotsiologiya*, 2, 144-155. [in Russian]

Aleshina, Yu.E., Gozman L.Ya., Dubrovskaya E.M. (2017). *Social and psychological methods of studying marital relations.* Moscow. Publishing House of Moscow State University, 120 p. [in Russian]

Laporte, G., De Clifford-Faugère, G., Aita, M. 2022. Crosscultural adaptations of the Family Resilience Assessment Scale. *JBI Evidence Synthesis*. 20(2), 708— 714. DOI:10.11124/JBIES-21-00082 [in English]

Maddi, S.R. 2024. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44(3), 279–298. [in English]

Odintsova, M.A., Lubovsky, D.V., Borodkova, V.I., Kozyreva,N.V., Vepicheva, O.N. 2023. Profiles of Family Resilience and Vitality of Representatives of Russian and Belarusian Families. *Cultural-Historical Psychology*, 19(3), 81—92. DOI:https://doi.org/10.17759/chp.2023190310 [in Russian]

Osin, E.N., Rasskazova, E.I.2013. A short version of the resilience test: psychometric characteristics and application in an organizational context. *Bulletin of the Moscow University*. Series 14. Psychology, 2, 147—165. [in Russian]

Ryff, C. D., Keyes, C. L. M. 1995. The structure of psychological well-being revisited. Journal of Personality and Social Psychology, 69(4), 719-727. DOI: 10.1037/0022-3514.69.4.719 [in English]

Ryff, C. D., Boylan, J. M., Kirsch, J. A. 2021. Eudaimonic and hedonic well-being: An integrative perspective with linkages to sociodemographic factors and health. In: Lee M. T., Kybzansky, L. D., Vander-Weele, T. J. (eds). *Measuring Well-Being: Interdisciplinary Perspectives from the Social Sciences and the Humanities*, 92–135. Oxford, Oxford University Press. [in English]

Shevelenkova T.D., Fesenko T.P. 2005. Psychological well-being of the individual. *Psychological diagnostics*, 3, 95-121.

КАРАКТЕРИСТИКЕ БРАЧНОГ ЗАДОВОЉСТВА И ОТПОРНОСТ КОД ЖЕНА СА РАЗЛИЧИТОМ ДУЖИНОМ ПОРОДИЧНОГ ЖИВОТА

Олга Б. Михајлова

PhD in Pedagogics, ванредни професор Катедре за психологију и педагогију
Руског универзитета пријатељства народа (RUDN University),
Moscow, Russia,
e-mail: olga00241@yandex.ru

Анотација. *Ова студија је посвећена проблему манифестација брачног задовољства и отпорности код жена са различитом дужином породичног живота. Отпорност је интегрална формација која одражава способности особе и њену способност да се издржи од тешкоћа и стресних ситуација. Проучавање разлика и међусобних односа у манифестацијама отпорности и задовољства породичним*

односима код жена са различитим породичним искуством омогућава нам да размотримо ресурсни потенцијал појединца, који обезбеђује задовољство браком.
У студији је учествовало 100 жена, које су формирале две одвојене групе: 1) група жена са 2 до 5 година брачног живота, старости од 22 до 35 година; 2) група жена са брачним животним искуством од 6 до 15 година, старости од 28 до 43 године. За добијање емпиријских резултата коришћене су следеће методе: 1) Упитник о задовољству браком Ју.Е. Алешина, Л. Ја. Гозман и Е. М. Дубовскаја; 2) К. Рифова скала психолошког благостања (адаптирали Т.Д. Шевеленкова, П.П. Фесенко); 3) Тест виталности С. Мадди (приредили Д.А. Леонтиев, Е.И. Рассказова). Као методе статистичке анализе коришћени су Ман-Витнијев U-тест и Спирманов коефицијент корелације ранга.
Резултати студије психолошког благостања показали су да жене са брачним искуством од 2 до 5 година карактерише значајно виши ниво психолошког благостања, као и управљања животном средином, док жене са брачним искуством од 6 до 15 година карактерише значајно виши ниво смислености живота, као и индикатор на скали „личност као отворени систем“. Утврђено је да жене са брачним искуством од 2 до 5 година карактерише знатно већи ниво укључености, прихватања ризика и укупне отпорности.
Студија је открила да постоји веза између задовољства браком и отпорности. Постоје специфичне разлике у манифестацијама психолошког благостања, задовољства браком и отпорности код жена са различитом дужином породичних веза. Студија даје препоруке за развој отпорности и задовољства браком код жена са различитим нивоима породичног животног искуства.
Кључне речи: *дужина породичног живота, жене, задовољство браком, отпорност.*

ОСОБЕННОСТИ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ БРАКОМ И ЖИЗНЕСТОЙКОСТЬ У ЖЕНЩИН С РАЗНЫМ СТАЖЕМ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Ольга Б. Михайлова
Российский университет дружбы народов им. П. Лумубы,
Москва, Россия
e-mail: olga00241@yandex.ru

Аннотация. *Данное исследование посвящено проблеме проявлений удовлетворенности браком и жизнестойкости у женщины с разным стажем семейной жизни. Жизнестойкость является интегральным образованием, отражающим способности человека и его возможности противостоять трудностям и стрессовым ситуациям. Изучение различий и взаимосвязей в проявлениях жизнестойкости и удовлетворенности семейными отношениями у женщин с разным семейным стажем позволяет рассмотреть ресурсный потенциал личности, который обеспечивает удовлетворенность браком.*

В исследовании приняло участие 100 женщин, формирующих две отдельные группы: 1) группа женщин со стажем супружеской жизни от 2 до 5 лет в возрасте от 22 до 35 лет; 2) группа женщин со стажем супружеской жизни от 6 до 15 лет в возрасте от 28 до 43 лет. Для получения эмпирических результатов были использованы методики: 1) Опросник удовлетворенности браком Ю.Е. Алешиной, Л. Я. Гозмана и Е. М. Дубовской; 2) Шкала психологического благополучия К. Рифф (адаптация Т.Д. Шевеленковой, П.П. Фесенко); 3) Тест жизнестойкости С. Мадди (в адаптации Д.А. Леонтьева, Е.И. Рассказовой). В качестве методов статистического анализа использвались U-критерий Манна-Уитни и коэффициент ранговой корреляции Спирмена.

По результатам исследования психологического благополучия определено, что для женщин со стажем брака от 2 до 5 лет характерен достоверно более высокий уровень психологического благополучия, а также управления средой, тогда как для женщин со стажем брака от 6 до 15 лет характерен достоверно более высокий уровень осмысленности жизни, а также показателя по шкале «человек как открытая система». Установлено, что для женщин со стажем брака от 2 до 5 лет характерен достоверно более высокий уровень вовлеченности, принятия риска, а также общего показателя жизнестойкости.

В ходе проведенного исследования было определено, что существует взаимосвязь между показателями удовлетворенности браком и жизнестойкости. Существуют специфические различия в проявлениях психологического благополучия, удовлетворенности браком и жизнестойкости у женщин с различным стажем семейных отношений. В результате проведенного исследования представлены рекомендации по развитию жизнестойкости и удовлетворенности браком у женщин с разным стажем семейной жизни.

Ключевые слова: *стаж семейной жизни, женщины, удовлетворенность браком, жизнестойкость.*

Original scientific paper
UDK:343.816:343.261-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125286M

QUALITY OF LIFE AMONG FEMALE PRISONERS IN SERBIA: GENERAL FINDINGS FROM THE PrisonLIFE PROJECT

Milena Milićević
Senior Research Associate, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia[109]

Abstract: *Continued evaluation of quality of life is important for developing timely interventions, as research consistently shows that the well-being of female prisoners and rehabilitation outcomes are closely connected. Conducted within the PrisonLIFE project (No. 7750249, Science Fund of the Republic of Serbia), this study aimed to explore general dimensions of the quality of life of incarcerated women in Serbia. Data were collected using the Serbian version of the WHOQOL-BREF instrument, administered to 88 inmates at the Correctional Institution for Women in Požarevac. The average participant age was 39 years 7 months (SD = 10 years 10 months, range = 21–74), with an average sentence length of 6 years and 3 months (SD = 7 years 5 months, range = 2 months–40 years). A majority were first-time offenders (80%), housed in the closed ward (74%), and Serbian nationals (94%). The most common convictions were for drug-related offences (32%), followed by aggravated murder (11%) and murder (8%). Most had completed secondary education (48%), and nearly half had a history of drug use (47%). Among the WHOQOL-BREF domains, the Environment received the lowest mean score (M = 11.22), followed by Physical Health (M = 12.97). The highest-rated domains were Psychological Health (M = 13.78) and Social Relationships (M = 13.90). Item-level analysis showed the lowest satisfaction in areas related to sexual life, access to healthcare services, and the healthiness of the physical environment and living conditions. Conversely, inmates reported higher satisfaction with social support from friends, acceptance of their physical appearance, physical mobility and the ability to perform daily living activities. In line with the recognised need for gender-specific approaches in prison health, these findings point to specific concerns regarding institutional living conditions and healthcare access. Therefore, there is a need for improved environmental standards and gender-sensitive healthcare policies in the Serbian prison system.*

Keywords*: Quality of Life, Female Prisoners, Prison Health, WHOQOL-BREF, Serbia*

Introduction

Female prisoners face a high burden of mental health problems, such as anxiety, depression, substance abuse, trauma, and suicidal behaviour, which strongly affect their quality of life (Faquim et al., 2020; Hidayati et al., 2021; Zhong et al., 2020). Previous research indicates that the issues of health inequalities and complex needs are central to their quality of life (Bartlett & Hollins, 2018; McCann et al., 2019). Prison conditions are also listed among key components of the quality of life of female prisoners, in addition to their health status (Milioni & Geitona, 2017). In the literature, there are findings about emotional and relational factors, including loneliness and social disconnection, as central features of the quality of life of female prisoners (Esposito, 2015). A number of scholars have highlighted concerns about substandard nutrition, overcrowding, and poor hygiene in prisons, as well as the neglect of gender-specific health needs, particularly in the areas of maternal and reproductive health, and the limited or no access to adequate prison- or community-based healthcare services

[109] mileninaadresa@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-8344-5504

(Bartlett & Hollins, 2018; Van Hout & Mhlanga-Gunda, 2018). The most well-known definition of quality of life dates back three decades, and according to that definition, quality of life is an "individuals' perception of their position in life in the context of the culture and value systems in which they live and in relation to their goals, expectations, standards and concerns" (WHOQOL Group, 1995, p. 1405). As defined, it encompasses four dimensions: physical, psychological, social, and environmental. However, imprisonment can have a significant impact on the quality of life for individuals within the prison system (Jovanić et al., 2020; Slotboom et al., 2011). Prison deprivations, which include deprivations of autonomy, freedom, and social contact, among others, contribute to a decrease in the quality of life of imprisoned individuals (Edgemon & Clay-Warner, 2019).

Various factors can have an influence on prisoners' overall quality of life. Wondimu et al. (2023) have emphasised the critical role of mental health, social support, economic opportunities, longer durations of imprisonment, and dietary quality, whereas Arifin et al. (2020) have found that spirituality plays a significant role in shaping the quality of life of female prisoners, with higher levels of spiritual engagement being positively associated with better overall well-being. At the same time, aspects of prisoners' quality of life are highly relevant to understanding the general prison climate. For example, staff-prisoner relationships were identified as the most influential factor affecting the well-being and development of prisoners (Milićević, Ilijić, et al., 2024). According to Prost et al. (2020), the psychological aspect of the quality of life is the strongest determinant of overall quality of life, considering that mental health and emotional well-being have a central role in incarcerated populations. Furthermore, opportunities for meaningful engagement in daytime activities (Van Der Kaap-Deeder et al., 2017), and environmental conditions, including safety and recreational opportunities, were also key contributors, as well as psychological well-being, such as self-esteem, and physical health factors like mobility and pain management (Milićević, Ilijić, et al., 2024). Regarding living conditions, some of the environmental and systemic factors noted as important for the quality of life in female prisons are accommodation, cleanliness, nutrition and overall prison environment (Milioni & Geitona, 2017).

Previous research conducted in Serbia has reported gender-based differences in how prisoners perceive their quality of life (Ilijić et al., 2024; Milićević et al., 2023). Male prisoners tended to rate their psychological and physical health more positively, in contrast to female prisoners who reported higher scores for social relationships. It is important to note that both groups consistently rated environmental quality of life, which encompasses safety, resources, and conditions, as the lowest. In U.S. prisons, for example, women also reported significantly lower quality of life than men, particularly in the physical health and psychological domains (Prost et al., 2020). Furthermore, Ilijić et al. (2024) reported that male prisoners generally rated their quality of life and health more positively than female prisoners. One-third of men gave neutral ratings, and another third rated their quality of life as good or very good, while nearly 40% of women rated theirs as poor or very poor. Similarly, about half of the men were satisfied with their health, compared to nearly half of the women who reported dissatisfaction. Overall, disparities in physical and mental health directly impact their overall well-being and quality of life (McCann et al., 2019).

Based on previous research, there is a need for context-specific research. This study explores the quality of life reported as reported by female prisoners in Serbia to better understand their lived experiences.

Methods

Procedure

This study was conducted within the national PrisonLIFE research project. The Ethics Committee of the Institute for Criminological and Sociological Research (No. 103/2020, 38c/2022, 274/2022, 119/2024) granted ethical approval. Data was collected from the Correctional Institution for Women in Požarevac, the only prison for female prisoners in Serbia, using convenience sampling. A research invitation and study information were posted on the prison notice board for two weeks. The general inclusion criteria were literate Serbian-speaking prisoners who had served more than 30 days and

voluntarily agreed to participate in the research. Data collection took place in one session using the paper-and-pencil method in the prison dining room, with researchers available for clarification if needed. Prisoners handed the completed questionnaire in sealed envelopes directly to the researchers. All prisoners gave written informed consent before participating in the study. The data was collected in May 2022.

Measures, Scoring and Data analysis

The World Health Organization Quality of Life Brief Version (WHOQOL-BREF) is a 26-item, self-administered instrument widely used to assess quality of life (Saxena et al., 2001; Skevington et al., 2004; WHOQOL Group, 1995). The WHOQOL-BREF has four domains, which are Physical Health (7 items), Psychological Health (5 items), Social Relationships (3 items), and Environmental Health (8 items), and two general items for overall quality of life and health. The physical domain assesses energy, mobility, pain, sleep, daily activities, and work capacity. The psychological domain includes cognitive and emotional states, self-esteem, and spirituality. The social domain addresses personal relationships, social support, and sexual activity. The environment domain includes safety, financial resources, health and social care access, home environment, opportunities for recreation, and physical features of one's surroundings.

Items are rated on a 5-point Likert scale, using descriptors such as 'never' to 'always' or 'very poor' to 'very good'. Two general items are analysed separately. Domain scores are calculated by averaging item responses and multiplying by four (range: 4–20), with higher scores indicating better quality of life. Descriptive statistics were calculated to describe the characteristics of our sample and all WHOQOL-BREF items and scores (Milićević, Međedović, et al., 2024). Missing data were present in 26 of 37 variables (70.3%). Sociodemographic and sentencing items had the lowest rates (1.1%–2.3%), while more sensitive WHOQOL-BREF items, such as satisfaction with transport (30.7%), sexual life (5.7%), and self-satisfaction (3.4%), had higher rates of missing data. A pairwise deletion strategy was used to retain as much data as possible for analysis.

Sample

Demographic characteristics of the sample are presented in Table 1. A total of 88 participants were included in our sample. Their average age was 39 years 7 months (*SD* = 10 years 10 months). The age ranged between 21 and 74 years, with the highest percentage of participants between 31 and 40. Educational levels varied, with the majority completing elementary (25%) or high school (48%). Nearly half of the sample (48%) had a partner or was married, while 24%, 18%, and 8% were single, divorced, or widowed, respectively. Furthermore, 23% of participants had one child, 28% had two children, and 17% had three or more children. Conversely, 32% reported not having any children. In terms of religion, 10% reported none, 80% identified with Christianity, 6% with Islam, and 1.0% with other religions. Regarding citizenship, most of our participants were from the Republic of Serbia (94%), while 3% held foreign citizenship.

Table 1. Sample Demographic Characteristics (*n* = 88)

Variable		*n*	%
Age (years)	*M* = 39.55, *SD* = 10.82		
Age (category range)	20–30 years	17	19.3
	31–40 years	32	36.4
	41–50 years	26	29.5
	51 years or older	13	14.8
Education	Unfinished elementary school	8	9.1
	Elementary school	22	25.0
	High school	42	47.7
	Vocational college or higher	15	17.1
	Missing data	1	1.1
Marital status	Single	21	23.9

	Married	17	19.3
	Extramarital union	25	28.4
	Divorced	16	18.2
	Widowed	7	8.0
	Missing data	2	2.3
Number of children	None	28	31.8
	One	20	22.7
	Two	25	28.4
	Three or more	15	17.0
Religion	None	9	10.2
	Christianity	70	79.5
	Islam	5	5.7
	Other	1	1.1
	Missing data	3	3.4
Type of community	Urban or suburban	77	87.5
	Rural	10	11.4
	Missing data	1	1.1
Citizenship	Republic of Serbia	83	94.3
	Foreign / Dual	3	3.4
	Missing data	2	2.3

Table 2 presents the descriptive characteristics of the sample, including sentencing details, prison regime, and criminal and mental health history. The average length of prison sentence was 6 years and 3 months (*SD* = 7 years 5 months), ranging from 2 months to 40 years. However, most participants were sentenced to imprisonment for 3 to 10 years (38%), followed by those sentenced to over 1 to 3 years in a prison (36%). The majority of participants in our sample were housed in closed-regime prisons (74%), while 22% were in semi-open, and 2% in open regimes. Most were first-time prisoners (80%) and had served over two years at the time of data collection (42%). Their average age at the time of first conviction was 33 years 2 months (*SD* = 11 years 9 months), ranging from 18 to up to 74 years of age. Regarding the type of criminal offence, the most common were crimes against human health (32%), followed by property offences and offences against life and limb (25%, both). More precisely, the most common convictions were for drug-related offences (32%), followed by aggravated murder (11%) and murder (8%), aggravated/compound larceny and theft (7%, both) and fraud (6%). A total of 41% of participants had committed violent crimes, while 58% had committed non-violent crimes. Substance use before incarceration was reported by 47% of participants. A history of psychiatric hospitalization was confirmed by 22% of participants, whereas 24% reported past suicide attempts. Self-harm was confirmed by 31% of participants. Security measures related to compulsory treatment were reported in several categories: drug addiction (22%), alcohol addiction (3%), and psychiatric treatment in institutions and psychiatric treatment at liberty (7%, both).

Table 2

Sample Characteristics and Background Variables Related to Imprisonment and Mental Health History (*n* = 88)

Variable		*n*	%
Sentence length (category range)	1 year or less	7	8.0
	Over 1 to 3 years	32	36.4
	Over 3 to 10 years	33	37.5
	Over 10 to 20 years	10	11.4
	More than 10 years	4	4.5
	Missing data	2	2.3
Sentence length (years, months)	*M* = 6 y 3 mo, *SD* = 7 y 5 mo, Min = 2 mo, Max = 40 y		
Prison regime	Closed	65	73.9
	Semi-open	19	21.6
	Open	2	2.3
	Missing data	2	2.3

Criminal offences	Against human health	28	31.8
	Against property	22	25.0
	Against life and limb	22	25.0
	Against humanity [a]	5	5.7
	Relating to marriage and family	4	4.5
	Against economic interests	3	3.4
	Against road traffic safety	2	2.3
	Against public peace and order	1	1.1
	Missing data	1	1.1
Elements of violence	Violent crime	36	40.9
	Non-violent crime	51	58.0
	Missing data	1	1.1
Time served [b] (category range)	6 months or less	16	18.2
	Over 6 months to 1 year	15	17.0
	Over 1 year to 2 years	20	22.7
	Over 2 years	37	42.0
First-time prisoners	Yes	70	79.5
	No	16	18.2
	Missing data	2	2.3
First conviction (years, months)	*M* = 33 y 2 mo, *SD* = 11 y 9 mo, Min = 18 y, Max = 74 y		
Use of drugs before coming to prison	No	46	52.3
	Yes	41	46.6
	Missing data	1	1.1
History of a psychiatric/mental hospital stay	No	68	77.3
	Yes	19	21.6
	Missing data	1	1.1
History of a security measure imposed [c]	None	61	69.3
	Drug addiction treatment [d]	19	21.6
	Alcohol addiction treatment [d]	3	3.4
	Psychiatric treatment institutional [e]	6	6.8
	Psychiatric treatment at liberty [d]	6	6.8
History of self-harm	No	61	69.3
	Yes	27	30.7
History of suicide attempts	No	67	76.1
	Yes	21	23.9

[a] Against humanity and other right guaranteed by international law. [b] At the time of data collection. [c] Multiple responses possible. [d] Compulsory. [e] Compulsory psychiatric treatment and confinement in a medical institution.

Results

Participants rated their overall quality of life with a mean score of 2.77 (*SD* = 1.17) and reported their satisfaction with health at a mean of 2.65 (*SD* = 1.19), based on a 5-point Likert scale. When asked about current illness, 53% of participants confirmed being ill, while 45% reported no current illness.
When it comes to the Physical Health domain, participants reported the highest average score for mobility (*M* = 3.92) and the ability to perform their daily living activities (*M* = 3.38). The lowest score was observed for the need for medical treatment to function in daily life (*M* = 2.80), indicating a moderate level of perceived dependence on medical treatment. Participants indicated a moderate level of interference from physical pain in their daily activities (*M* = 2.83), highlighting the relevance of pain management in prison health care. Scores for other items, such as energy for daily life (*M* = 3.32) and satisfaction with work capacity (*M* = 3.32), reflected moderate levels of perceived physical well-being (Table 3).

Table 3
Descriptive Statistics for WHOQOL-BREF Physical Health Domain Items

Item No.	Physical health domain	*M*	*SD*
3	To what extent do you feel that physical pain prevents you from doing what you need to do?	2.83	1.40
4	How much do you need any medical treatment to function in your daily life?	2.80	1.51
10	Do you have enough energy for everyday life?	3.32	1.28
15	How well are you able to get around?	3.92	1.18
16	How satisfied are you with your sleep?	3.15	1.41
17	How satisfied are you with your ability to perform your daily living activities?	3.38	1.22
18	How satisfied are you with your capacity for work?	3.32	1.39

Note: Theoretical range 1–5. Higher scores indicate better quality of life.

In the Psychological Domain, participants reported the highest average score for accepting their bodily appearance (*M* = 4.13), followed by satisfaction with self (*M* = 3.81) and a sense of meaning in life (*M* = 3.60). The ability to concentrate also received a relatively high rating (*M* = 3.60). In contrast, enjoyment of life had a lower mean score (*M* = 2.70), and the frequency of negative feelings was moderately high (*M* = 2.85), suggesting some emotional strain (Table 4).

Table 4
Descriptive Statistics for WHOQOL-BREF Psychological Domain Items

Item No.	Psychological domain	*M*	*SD*
5	How much do you enjoy life?	2.70	1.44
6	To what extent do you feel your life to be meaningful?	3.60	1.28
7	How well are you able to concentrate?	3.60	1.37
11	Are you able to accept your bodily appearance?	4.13	1.18
19	How satisfied are you with yourself?	3.81	1.34
26	How often do you have negative feelings such as blue mood, despair, anxiety, depression?	2.85	1.25

Note: Theoretical range 1–5. Higher scores indicate better quality of life.

In terms of social relationships, participants reported the highest satisfaction with the support received from friends (*M* = 4.07), followed by satisfaction with personal relationships (*M* = 3.81). In contrast, satisfaction with sex life was notably lower (*M* = 2.46), indicating this area may represent a potential challenge in the prison environment (Table 5).

Table 5
Descriptive Statistics for WHOQOL-BREF Social relationships Domain Items

Item No.	Social relationships domain	*M*	*SD*
20	How satisfied are you with your personal relationships?	3.81	1.06
21	How satisfied are you with your sex life?	2.46	1.41
22	How satisfied are you with the support you get from your friends?	4.07	1.17

Note: Theoretical range 1–5. Higher scores indicate better quality of life.

Regarding environmental factors, participants reported the highest mean score for financial sufficiency (*M* = 3.55), followed by feelings of safety in daily life (*M* = 3.37). The lowest ratings were given to satisfaction with access to health services (*M* = 2.32), transport (*M* = 2.41), and physical living conditions (*M* = 2.47), suggesting key areas where the prison environment may be perceived as lacking (Table 6).

Table 6
Descriptive Statistics for WHOQOL-BREF Environment Domain Items

Item No.	Environment domain	*M*	*SD*
8	How safe do you feel in your daily life?	3.37	1.28
9	How healthy is your physical environment?	2.44	1.32
12	Have you enough money to meet your needs?	3.55	1.41
13	How available to you is the information that you need in your day-to-day life?	2.93	1.36
14	To what extent do you have the opportunity for leisure activities?	2.85	1.47
23	How satisfied are you with the conditions of your living place?	2.47	1.40
24	How satisfied are you with your access to health services?	2.32	1.30
25	How satisfied are you with your transport?	2.41	1.49

Note: Theoretical range 1–5. Higher scores indicate better quality of life.

Among the four global WHOQOL-BREF scores of the quality of life (Table 7), participants reported the highest average score in the domain of social relationships (M = 13.90), followed closely by the psychological and physical health scores (M = 13.78 and 12.97, respectively). The lowest average score was observed in the environment domain (M = 11.22).

Table 7
Descriptive Statistics for WHOQOL-BREF Domains of Quality of Life Scores

WHOQOL-BREF domain	*M*	*SD*	*Mdn*	*Min*	*Max*
Physical health	12.97	3.83	13.14	5.14	20.00
Psychological	13.78	3.63	14.00	4.00	20.00
Social relationships	13.90	3.37	14.67	4.00	20.00
Environment	11.22	3.85	11.17	4.00	20.00

Note: Theoretical range 4–20. Higher scores indicate better quality of life.

Discussion

This study was conducted with the aim of presenting the context-specific quality of life from the perspective of female prisoners in Serbia. According to our findings, female prisoners viewed social and psychological domains similarly but rated environmental conditions lower than all other domains. First, there is a mixed but moderately positive perception of physical quality of life, particularly positive regarding physical mobility and the ability to perform daily living activities and negative when it comes to the need for medical treatment and the presence of physical pain. Second, there is a moderately positive perception of the psychological aspect of quality of life in general, with body image and self-acceptance rated most favourably, in contrast to the enjoyment of life and the presence of negative feelings or distress. Next, the item-level analysis showed the highest satisfaction with support from friends and the lowest satisfaction with intimate relationships. Finally, the healthiness of the physical environment and living conditions and the access to healthcare services were rated the lowest, in contrast to the financial situation and the feelings of safety in daily life. Our findings are consistent with the previous studies. A recent study revealed that female prisoners faced several quality-of-life challenges during the COVID-20 pandemic in the Philippines, particularly in the physical, social, and interpersonal domains (Ramirez, 2023). As reported, several stressors negatively impacted their mental and emotional well-being, namely, physical (weight issues, personal hygiene concerns), social (difficulty adjusting socially and emotionally to pandemic restrictions), and interpersonal (heightened experiences of depression and boredom). According to findings from research conducted in Greece, imprisonment has an adverse effect on both physical and mental health, particularly for female prisoners (Milioni & Geitona, 2017). The authors reported that more than half of the participants reported a deterioration of their mental health during their time in prison, along with a notable decline in self-reported health status (from 23% reporting moderate to poor health before imprisonment to 66% reporting the same status of their health during imprisonment). In this same research, almost half of the participants rated access to health services and the quality of healthcare as *poor/very poor*. These findings align with our results, in which female prisoners gave the lowest ratings for satisfaction with access to health services. This low satisfaction score could be a reflection

of a broader pattern of unmet health needs among female prisoners in Serbia. Prior research also found a lack of adequate mental health services in prisons for female prisoners (Bartlett & Hollins, 2018; Hidayati et al., 2021). Female prisoners in Brazil experience a high burden of physical and mental health issues, including mental disorders, in addition to a history of severe physical violence, which significantly impacts their quality of life (Leal et al., 2022). The findings indicated that poverty, limited education, and restricted access to health care before and during imprisonment also contribute to poor quality of life.

In our study, female prisoners reported reduced enjoyment of life and a moderate level of emotional distress, which may indicate the need for psychosocial support to improve their overall quality of life in prison. In their research on the quality of life of female prisoners in China, Zhong et al. (2020) concluded that mental health care is important for improving prisoner well-being and that the first steps should include mental health screening and therapeutic interventions. This finding corresponds with other studies that show that for women in U.S. prisons, who tend to report lower quality of life, particularly in health-related domains, gender-responsive programs are particularly important to support their well-being and successful reintegration after release from prison (Prost et al., 2020). As has been argued elsewhere (Carcedo et al., 2019), sexual satisfaction is closely tied to mental health, particularly in contexts of deprivation. In our study, satisfaction with sex life was notably low, supporting the view that sexual and emotional needs remain significant yet often overlooked aspects of prisoners' quality of life. It is necessary to have a closer look at the finding that the availability of opportunities for leisure activities was one of the items with the lowest score. Participation or engagement in meaningful activities, including humanist, spiritual, and religious practices, is recognised as one of the important indicators of well-being and overall quality of life in female prisons (Duncan et al., 2018). In a study conducted in Italy, female prisoners described the importance of access to meaningful activities and explained that participation in work, projects, and social activities played a role in preventing depression, providing hope and structure, and supporting their future reintegration into society (Esposito, 2015).

Limited access to diverse and meaningful vocational training programs, low participation rates, and challenges in post-release reintegration are some characteristics of the female prisoners' quality of life in Sri Lanka (Ekanayake & Pavithra Madhuwanthi, 2021). As explained, meaningful vocational training is important for improving the quality of life as it fosters skills, self-worth, and opportunities for employment after release from prison. Still, its effectiveness is limited without broader support systems inside and outside the prison (Ekanayake & Pavithra Madhuwanthi, 2021). Increasing prisoners' autonomy and choices can significantly enhance their quality of life, as well (Van Der Kaap-Deeder et al., 2017). In particular, increased perceived afforded choice, especially in daytime activities like work, leisure, and education, is associated with higher subjective quality of life among Belgian prisoners (Van Der Kaap-Deeder et al., 2017). Ramirez (2023) highlighted the importance of social acceptance and access to therapeutic or rehabilitative support in improving prisoners' ability to cope and maintain a sense of well-being. In a qualitative study conducted in Italy, loneliness was described as a "prison disease" (Esposito, 2015). Recently, a scoping review of ten articles on the mental health needs in prison found, focusing specifically on the quality of life of female prisoners, that social support systems (from family, peers, and prison staff) are major determinants of quality of life, reducing recidivism and improving post-release outcomes (Hidayati et al., 2023). Therefore, it is not surprising that programs promoting healthy relationships and emotional insight are found vital for improving the quality of life of female prisoners (Wendt & Fraser, 2019). Female prisoners in Italia confirmed the importance of both "external" and "internal" support systems coming from family and social networks (Esposito, 2015).Current evidence suggests that the quality of prison life for female prisoners in Serbia is also relatively low, with only 25% of participants giving a positive overall assessment (Batrićević et al., 2023). When the quality of prison life was examined in detail, prisoner adaptation and distress received the highest scores, while well-being, bureaucratic legitimacy, organisation and consistency of the prison functioning, and decency were rated the lowest. In general, this study confirmed the importance of a gender-sensitive approach to prison life, arguing that addressing these specific dimensions, especially emotional well-being, fairness, order, and humane treatment, in order to improve the quality of life in female prisons (Batrićević et al., 2023). A group of

authors from Iran found a lack of standardised, gender-responsive protocols for incarcerated women, especially in terms of health and for pregnant prisoners (Farhoudi et al., 2023). The obtained results indicate that environmental conditions may represent the most significant area of concern for female prisoners in Serbia, as suggested by the four global WHOQOL-BREF scores. This finding could imply the need for more stable or supported living conditions for women during incarceration, which could reflect positively on the physical aspect of their quality of life. Prost et al. (2022) found that female prisoners who experienced interpersonal trauma, such as captivity, reported significantly lower quality of life, particularly in the environmental domain, and had higher levels of post-traumatic stress, indicating a strong link between past trauma and poor prison life experience. In general, this study confirmed the need for trauma-informed care and financial security in improving prisoners' quality of life.

Limitations and Future Research Directions

Our study has several limitations. First, it is designed as a cross-sectional study based on self-reported data from a single national institution. Therefore, the findings may not be generalisable to all incarcerated women in Serbia or other contexts. Second, the absence of a comparison group and potential response bias should also be considered as one major limitation. Next, while the WHOQOL-BREF is a validated tool, it may not fully capture prison-specific or gender-specific aspects of quality of life. Future research should consider context-specific heterogeneity of the prison population in terms of offence type, mental health history, and prior institutional interventions when discussing quality of life in female prisons. Furthermore, more context-sensitive instruments and longitudinal approaches are recommended for future research.

Acknowledgements

The author would like to thank prisoners who generously shared their experiences with the PrisonLIFE project team. The author is also grateful to the World Health Organization for providing her with the WHOQOL-BREF and permission to use it in this research.

Funding information

This research was supported by the Science Fund of the Republic of Serbia, Grant No. 7750249 (PrisonLIFE). This paper represents the result of the author's engagement following the Working Plan and Programme of the Institute of Criminological and Sociological Research for the year 2025 (based on contract No. 451-03-136/2025-03/200039) with the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia. Funding was not involved in study design, data collection, analysis and interpretation of data, writing of the report and decision to submit the article for publication. Restrictions apply to the availability of data (Milićević, Međedović, et al., 2024).

CRediT authorship contribution statement

Milena Milićević: Conceptualization, Data curation, Formal analysis, Methodology, Project administration, Validation, Writing – original draft, Writing – review and editing.

References

Arifin, V. N., Aletta, A., & Abdullah, A. (2020). The Assessment of the Quality of Life Among Female Prisoners in Aceh Besar. *Proceedings of the 4th International Symposium on Health Research (ISHR 2019)*. 4th International Symposium on Health Research (ISHR 2019), Bali, Indonesia. https://doi.org/10.2991/ahsr.k.200215.044

Bartlett, A., & Hollins, S. (2018). Challenges and Mental Health Needs of Women in Prison. *The British Journal of Psychiatry, 212*(3), 134–136. https://doi.org/10.1192/bjp.2017.42

Batrićević, A., Pavićević, O., Ćopić, S., & Milićević, M. (2023). Quality of Prison Life of Female Prisoners in Serbia: Key Challenges and Areas of Strength. *Revija Za Kriminalistiko in Kriminologijo*, *74*(4), 273–289.

Carcedo, R. J., Perlman, D., Fernández-Rouco, N., Pérez, F., & Hervalejo, D. (2019). Sexual Satisfaction and Mental Health in Prison Inmates. *Journal of Clinical Medicine*, *8*(5), 705. https://doi.org/10.3390/jcm8050705

Duncan, J., Stansfield, R., Hall, S., & O'Connor, T. (2018). Women's Engagement with Humanist, Spiritual and Religious Meaning-Making in Prison: A Longitudinal Study of Its Impact on Recidivism. *Religions*, *9*(6), 171. https://doi.org/10.3390/rel9060171

Edgemon, T. G., & Clay-Warner, J. (2019). Inmate Mental Health and the Pains of Imprisonment. *Society and Mental Health*, *9*(1), 33–50. https://doi.org/10.1177/2156869318785424

Ekanayake, E. M. V. O., & Pavithra Madhuwanthi, L. A. (2021). Issues in Vocational Training Programs for the Female Prison Inmates in Sri Lanka: Trainers' Perspectives. *International Journal of Scientific and Research Publications (IJSRP)*, *11*(6), 51–59. https://doi.org/10.29322/IJSRP.11.06.2021.p11409

Esposito, M. (2015). Women in prison: Unhealthy lives and denied well-being between loneliness and seclusion. *Crime, Law and Social Change*, *63*(3–4), 137–158. https://doi.org/10.1007/s10611-015-9561-y

Faquim, J., Macedo, J., Oliveira, J., Machado, S., Ivancko, G., Costa, K., Alves, M., & Oliveira, T. (2020). Profile of incarcerated women in the interior of Brazil and the challenge of education in prison. *European Journal of Public Health*, *30*(Supplement_5), ckaa166.1260. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa166.1260

Farhoudi, B., Shahmohamadi, E., SeyedAlinaghi, S., Rostam Afshar, Z., Mirzapour, P., Nadji, S., Golsoorat Pahlaviani, F., Tashakorian, M., & Hackett, D. (2023). Sexual and reproductive history of female prisoners in Iran: A health care needs analysis. *International Journal of Prisoner Health*, *19*(4), 591–598. https://doi.org/10.1108/IJPH-12-2022-0076

Hidayati, N. O., Suryani, S., Rahayuwati, L., & Dewi, N. S. (2021). Scoping Review of Mental Health Problems among Female Prisoners. *Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences*, *9*(T6), 80–84. https://doi.org/10.3889/oamjms.2021.7322

Hidayati, N. O., Suryani, S., Rahayuwati, L., & Widianti, E. (2023). Women Behind Bars: A Scoping Review of Mental Health Needs in Prison. *Iranian Journal of Public Health*, *52*(2), 243–253. https://doi.org/10.18502/ijph.v52i2.11878

Ilijić, Lj., Pavićević, O., & Milićević, M. (2024). *Well-Being in Prison: The Case of Serbia*. Institute of Criminological and Sociological Research. https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.1

Jovanić, G., Petrović, V., & Macanović, N. (2020). Freedom deprivation in prisons of Serbia. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, *17*(2), 173–190. https://doi.org/10.1002/jip.1540

Leal, M., Kerr, L., Mota, R. M. S., Pires Neto, R. D. J., Seal, D., & Kendall, C. (2022). Health of female prisoners in Brazil. *Ciência & Saúde Coletiva*, *27*(12), 4521–4529. https://doi.org/10.1590/1413-812320222712.10222022

McCann, L. J., Peden, J., Phipps, E., Plugge, E., & O'Moore, E. J. (2019). Developing gender-specific evidence-based standards to improve the health and wellbeing of women in prison in England: A literature review and modified eDelphi survey. *International Journal of Prisoner Health*, *16*(1), 17–28. https://doi.org/10.1108/IJPH-02-2019-0010

Milićević, M., Ilijić, Lj., & Pavićević, O. (2023, September 6). *Gender perspective of quality of life and well-being in Serbian prisons: Preliminary findings*. 23rd Annual Conference of the European Society of Criminology – EUROCRIM2023, Florence, Italy.

Milićević, M., Ilijić, Lj., & Pavićević, O. (2024). *Staff-Prisoner Relationships and Quality of Life in Serbian Prisons: Preliminary Research Findings*. 24th Annual Conference of the European Society of Criminology – EUROCRIM2024, Bucharest, Romania.

Milićević, M., Međedović, J., Ilijić, L., Pavićević, O., Vujičić, N., & Drndarević, N. (2024). *Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects – PrisonLIFE* [Dataset]. Data Center Serbia for Social Sciences. http://dcs.ien.bg.ac.rs/id/eprint/64

Milioni, S. O., & Geitona, M. (2017). The Impact of Incarceration on Greek Female Prisoners' Self-reported Health Status. *Journal of Womens Health Care*, *6*(4), 386. https://doi.org/10.4172/2167-0420.1000386

Prost, S. G., McDonald, A., Plassmeyer, M., Middleton, J., & Golder, S. (2022). Not All Traumas Are Equal: Post-Traumatic Stress and Quality of Life among Women in Prison. *Women & Criminal Justice*, *32*(6), 502–519. https://doi.org/10.1080/08974454.2020.1871160

Prost, S. G., Panisch, L. S., & Bedard, L. E. (2020). Quality of Life in Jail: Gender, Correlates, and Drivers in a Carceral Space. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *64*(10–11), 1156–1177. https://doi.org/10.1177/0306624X19896906

Ramirez, N. B. (2023). Challenges encountered by the female person deprived of liberty amidst pandemic. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, *9*(12), 139–146. https://doi.org/10.36713/epra15119

Saxena, S., Carlson, D., Billington, R., & Orley, J. (2001). The WHO quality of life assessment instrument (WHOQOL-Bref): The importance of its items for cross-cultural research. *Quality of Life Research*, *10*(8), 711–721. https://doi.org/10.1023/A:1013867826835

Skevington, S. M., Lotfy, M., & O'Connell, K. A. (2004). The World Health Organization's WHOQOL-BREF quality of life assessment: Psychometric properties and results of the international field trial. A Report from the WHOQOL Group. *Quality of Life Research*, *13*(2), 299–310. https://doi.org/10.1023/B:QURE.0000018486.91360.00

Slotboom, A.-M., Kruttschnitt, C., Bijleveld, C., & Menting, B. (2011). Psychological well-being of incarcerated women in the Netherlands: Importation or deprivation? *Punishment & Society*, *13*(2), 176–197. https://doi.org/10.1177/1462474510396313

Van Der Kaap-Deeder, J., Audenaert, E., Vandevelde, S., Soenens, B., Van Mastrigt, S., Mabbe, E., & Vansteenkiste, M. (2017). Choosing when choices are limited: The role of perceived afforded choice and autonomy in prisoners' well-being. *Law and Human Behavior*, *41*(6), 567–578. https://doi.org/10.1037/lhb0000259

Van Hout, M. C., & Mhlanga-Gunda, R. (2018). Contemporary women prisoners health experiences, unique prison health care needs and health care outcomes in sub–Saharan Africa: A scoping review of extant literature. *BMC International Health and Human Rights*, *18*(1), 31. https://doi.org/10.1186/s12914-018-0170-6

Wendt, S., & Fraser, H. (2019). Promoting gender responsive support for women inmates: A case study from inside a prison. *International Journal of Prisoner Health*, *15*(2), 126–137. https://doi.org/10.1108/IJPH-03-2018-0011

WHOQOL Group. (1995). The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): Position paper from the World Health Organization. *Social Science & Medicine*, *41*(10), 1403–1409. https://doi.org/10.1016/0277-9536(95)00112-K

Wondimu, M., Siyoum, A., Ketema, I., Goshu, A. T., Habte, S., Mehadi, A., & Ayele, B. H. (2023). Undernutrition and associated factors among adult prisoners in Fiche town, central Ethiopia: A facility-based cross-sectional study. *Frontiers in Nutrition*, *10*, 1144654. https://doi.org/10.3389/fnut.2023.1144654

Zhong, S., Zhu, X., Chen, Y., Guo, H., Luo, C., Liang, X., Wang, F., Chen, H., Zhou, J., & Wang, X. (2020). High Psychiatric Morbidity and Comorbidity Among Female Prisoners in Hunan, China. *Frontiers in Psychiatry*, *11*, 271. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.00271

KVALITET ŽIVOTA OSUĐENIH ŽENA U SRBIJI: OPŠTI NALAZI PROJEKTA PrisonLIFE

Milena Milićević, viša naučna saradnica, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, Srbija

Apstrakt: *Kontinuirana evaluacija kvaliteta života je od suštinskog značaja za razvoj pravovremenih intervencija, budući da istraživanja dosledno pokazuju da su dobrobit osuđenica i ishodi rehabilitacije usko povezani. Ova studija, sprovedena u okviru projekta PrisonLIFE (br. 7750249, Fond za nauku Republike Srbije), imala je za cilj da ispita opšte dimenzije kvaliteta života žena osuđenih na kaznu zatvora u Srbiji. Podaci su prikupljeni korišćenjem srpske verzije WHOQOL-BREF instrumenta, koji je primenjen na 88 osuđenica u Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu. Prosečna starost ispitanica bila je 39 godina 7 meseci (SD = 10 godina 11 meseci, raspon = 21–74), dok je prosečna dužina kazne iznosila 6 godina i 3 meseca (SD = 7 godina i 5 meseci, raspon = 2 meseca–40 godina). Većina je bila prvi put osuđena (80%), smeštena u zatvorenom odeljenju (74%) i državljanke su Srbije (94%). Najčešća krivična dela bila su povezana sa drogom (32%), zatim teška ubistva (11%) i ubistva (8%). Najveći broj ispitanica imao je završeno srednje obrazovanje (48%), a skoro polovina je imala istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci (47%). Među domenima WHOQOL-BREF-a, najnižu prosečnu ocenu dobio je domen Okruženje (M = 11.22), a potom Fizičko zdravlje (M = 12.97). Najviše su ocenjeni domeni Psihičko zdravlje (M = 13.78) i Socijalni odnosi (M = 13.90). Na nivou pojedinačnih stavki, najniže ocene su se odnosile na zadovoljstvo seksualnim životom, pristup zdravstvenim uslugama i procenu zdravlja fizičkog okruženja i uslova života. Nasuprot tome, najviše zadovoljstvo izraženo je u vezi sa podrškom prijatelja, prihvatanjem fizičkog izgleda i fizičkom pokretljivošću. U skladu sa prepoznatom potrebom za rodno specifičnim pristupima kada je reč o zdravlju u zatvoru, nalazi ukazuju na konkretne izazove u vezi sa institucionalnim uslovima života i pristupom zdravstvenoj zaštiti. Stoga je neophodno unaprediti standarde fizičkog okruženja i razviti rodno senzitivne zdravstvene politike u zatvorskom sistemu Republike Srbije.*

Ključne reči*: kvalitet života, osuđenice, zatvorsko zdravstvo, WHOQOL-BREF, Srbija*

Pregledni naučni rad
UDK:177.8:316.66-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125297M

ULOGA IZABRANIH ŽENA – IZMEĐU STEREOTIPNIH OČEKIVANJA I REALNIH MOGUĆNOSTI

***Dr Zorica Mršević, profesorka Fakulteta za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu*[110]**

Apstrakt: *Tokom poslednjih decenija je, i globalno i u Srbiji, znatno povećano prisustvo žena u političkim institucijama, zahvaljujući zakonskim kvotama i drugim mehanizmima javnih politika za unapređenje rodne ravnopravnosti. Zato pitanja učestvovanja, uloge i uticaja žena u procesu donošenja odluka u politici predstavljaju važne aspekte savremenih demokratija.*

Predmet ovog teksta je kritička analiza stereotipnog shvatanja uloge žena u politici koji ih smešta u kontekst očekivanog/obaveznog zalaganja za rodno osetljive politike kao i bezuslovni pacifizam. Politička zastupljenost žena nije više rezultat feminističke agende koja sadrži pomenute stereotipe. Danas sve više žena učestvuje u politici i zauzima političke funkcije, čime doprinosi donošenju odluka i oblikovanju društvenih politika nezavisno od ženskog pokreta i mimo stereotipnih feminističkih očekivanja, najčešće u skladu sa političkim agendama stranaka njihove pripadnosti.

U tekstu se izlažu faktori od kojih zavisi njihov stvarni uticaj i zauzima se stav da nije obavezno da aktivnosti poslanica budu uvek stereotipno orijentisane ka postizanju rodne ravnopravnosti. Ističe se da povećanje broja žena u parlamentima može stvarno doprineti boljem razumevanju i rešavanju pitanja koja se tiču žena, ali da to nije primarna obaveza izabranih žena.

Pripadnost ženskom rodu ne određuje primarno tip političkog ponašanja već pre svega konkretna pozicija blizine ili udaljenost od procesa donošenja odluka. Aktuelne promene u društvu, ekonomiji, kulturi i politici doprinose približavanju uloga žena i muškaraca, čineći žene kroz procese rodnog egalizovanja, sve sličnijim muškarcima u smislu mogućnosti, prava, očekivanja i konkretnog političkog ponašanja.

Zaključuje se da narodne poslanice imaju prava da se bave svim pitanjima kojima se bavi Narodna skupština i da imaju obavezu da to rade maksimalno posvećeno i stručno. One nemaju primarnu obavezu da im "ženska pitanja" uvek budu u fokusu interesa i aktivnosti. Eventualna razočaranost dela ženske javnosti onim što mogu da smatraju neaktivnošću, čak izdajom izabranih žena, najčešće je plod nerazumevanja njihovog položaja i stvarnih mogućnosti u dinamici skupštinskih odnosa.

Ključne reči: *izborne kvote, mehanizmi javnih politika, žene u parlamentu, ponašanje izabranih žena, prevaziđena stereotipna očekivanja, realne mogućnosti*

POVEĆANJE UČEŠĆA ŽENA U POLITIČKIM INSTITUCIJAMA

Efikasno učešće u društvenom i ekonomskom životu za sve je *sine-qua-non* uslov za društvenu koheziju koja je pak, neophodan kontekst postojanja i razvijanja demokratičnosti jednog društva. Žene su ostvarile značajan politički napredak u proteklom veku, stekavši pravo glasa i osvojivši poslanička mesta u skoro svim zemljama. Ne treba zaboraviti sa su žene sve do ranog 20. veka, bile potpuno isključene iz nacionalnih parlamenata. Novi Zeland je postala prva zemlja koja je ženama dala puno pravo glasa 1893. godine, a Finska je bila prva zemlja na svetu koja je izabrala članice parlamenta 1907. godine. Do početka Drugog svetskog rata, muškarci su imali pravo glasa u trećini zemalja, dok su ih žene imale samo u šestini. Situacija se popravlja u decenijama posle Drugog svetskog rata, kad je diskriminacija žena u pogledu prava glasa bila okončana u mnogim zemljama.

[110] zorica.mrsevic@gmail.com
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1968-9699

Danas tri od 193 zemlje članice UN – Ruanda, Kuba i Nikaragva – već imaju parlamente u kojima žene drže više od 50 odsto poslaničkih mesta.

Danas se podzastupljenost žena smatra simptomom nezdrave demokratije i dubokom krizom političkog predstavništva (Nićin, Gajić, 2017: 329). Za unapređenje položaja žena, bila je bitna i Četvrta svetska konferencija o ženama, održana 1995. godine u Pekingu, na kojoj je usvojena Pekinška deklaracija i Platforma za akciju. Osnovna svrha Deklaracije i Platforme bila je usmerena ka otklanjanju glavnih prepreka koje stoje na putu unapređenja položaja žena na mestima političkog odlučivanja.

Studije pokazuju da prisustvo više žena na političkim položajima donosi pozitivne promene. Studija iz 2021. godine sa Univerziteta u Kolorado-Bolderu pokazala je da kad žene postanu uticajnije u nacionalnim zakonodavstvima, zemlje obično ulažu više u obrazovanje i zdravstvo, ali izbor žena ne garantuje svuda i uvek ove ishode (BBC, 8 mart 2025).

Ipak, mora se konstatovati da je Srbija na visokom nivou usaglašenosti kad i ako se poredimo s najrazvijenijim državama Evrope, i u poslednje dve decenije konstantno se beleži rast. U prethodna tri saziva na čelu vlade bila žena, danas je na čelu najviše zakonodavne institucije žena, imamo guvernerku Narodne banke, predsednicu Ustavnog suda, prvi put i predsednicu Pokrajinske vlade, ali i jedini u regionu i šire imamo ministarku koja se direktno bavi pitanjima rodne ravnopravnosti – više nego jasno kakvo je opredeljenje donosilaca odluka u našoj zemlji. Rodna ravnopravnost u politici je u Srbiji na visokom nivou usaglašenosti kad se i ako se poredimo s najrazvijenijim državama Evrope. „U poslednje dve decenije konstantno beležimo rast, Srbija je svakako u prednosti u odnosu na zemlje u regionu, uključujući i mnoge države članice EU." (Filipović, 2025:11.01) Na primer Mađarska Nacionalna skupština, jedan je od najslabijih u EU u pogledu ravnoteže polova: žene zauzimaju samo jedno mesto u Orbanovoj vladi od 14 članova i 13% mesta u parlamentu, u poređenju s prosekom EU od 33%.

PREPREKE

Najčešće pominjate su rodni stereotipi, strah, usklađivanje poslovnog, političkog i privatnog života, nasilje (posebno digitalno), kojem su žene u većoj meri izložene ako su aktivne u političkom životu. Politika je oduvek bila predstavljana kao privilegovan muški prostor u kome je i dalje prisutna marginalizacija žena. One se suočavaju sa sindromom "staklenog plafona" koji prodrazumeva nevidljivu, ali gotovo neprobojnu granicu koja žene u profesionalnom životu deli od uticajnijih pozicija i stvarnog napretka u karijeri. Te nevidljive barijere koje počivaju na predrasudama i stereotipima, ne dozvoljavajući ženama da pristupe ne samo vodećim pozicijama u političkom životu, već i onim središnjim upravljačkim. Postoje tri grupe prepreka koje utiču na političku partici paciju žena. U prvu ubrajamo politički sistem, institucionalne i pravne mehanizme; druga grupa je fokusirana na socio-ekonomske prepreke, materijalne uslove i širi društveni kontekst; dok treću grupu čine one prepreke koje sadrže patrijahalne kulturne obrasce, tradicionalne rodne uloge, ideološko-psihološke barijere, ambiciju i želju žena da se bave politikom. (Nićin, Gajić 2017: 333) Stoga je niska participacija žena u politici često rezultat slabe aktivnosti žena u političkim partijama, sindikalnim i strukovnim udruženjima; neproporcionalnoj i niskoj zastupljenosti žena na mestima odlučivanja i nedostatku vidljivosti ženskih interesa i iskustava u procesu donošenja političkih odluka (Nićin, Gajić 2025: 328).

Odsustvo žena iz političkog i javnog života mora se posmatrati kao deo šireg diskriminišućeg procesa u svim sferama društva i kao rezultat stereotipa i predrasuda o ženama kandidatima za političke funkcije, a ne "da žene nemaju interes" ili da ih "je malo koje to žele". Manjinska pozicija žena u politici u direktnoj je vezi sa manjinskim statusom žena u patrijarhalnom društvu (Mršević, 2007: 138). Na marginalizaciju političarki i njihovo otežano napredovanje na partijskoj hijerahiji, najviše utiču socio-ekonomski faktori, tradicionalna politička kultura, i zatvorenost političkih partija (Nićin, Gajić 2025: 333). Štetne običajne norme i rodno zasnovano nasilje ometaju politička prava žena, a stereotipi u medijima samo učvršćuju ideju da su žene manje legitimne i sposobne kao lideri od muškaraca. Žene ostaju u ubedljivoj brojčanoj manjini u odnosu na muškarce na najvišim političkim položajima (BBC, 8. mart 2025). Nedovoljnu zastupljenost objašnjava nekoliko i nekoliko sledećih faktora: rodni stereotipi, nedostatak uzora

(idola), diskriminacija i imovinske razlike koje omogućavaju prednost imućninim akterima, što su u većini slučajeva muškarvi, uspešniji put u politiku. Žene nemaju odgovarajući položaj i vrednovanje u društvu, uz prećutno prisutni stereotip da i nemaju predispoziciju ni smisao za složene političke odnose jer i dalje postoji diskretna predominantna rezerva u pogledu intelektualnih i političkih kapaciteta žena (Stojanović, 8. april 2025).

Poznato je i da žene u parlamentu često moraju da balansiraju između zalaganja za rodnu ravnopravnost i potrebe za kompromisima unutar koalicija i partijskih dogovora. U novim demokratskim društvima posebno je potrebno redefinisati elitistički i maskulini koncept politike i povećati suštinsku reprezentaciju žena kroz feminizovanje prostora političke moći. Ali mora se uočiti da nisu sve žene koje su izabrane u parlamente nužno feministkinje i aktivistički posvećene unapređenju rodne ravnopravnosti. Njihovi stavovi mogu varirati u zavisnosti od ličnih uverenja, političke ideologije i politika stranaka čije su članice. Ako je politička stranka kojoj pripadaju posvećena rodnoj ravnopravnosti, verovatnije je da će one imati podršku za sprovođenje takvih politika, a ako nije, suočiće se sa unutarstranačkim ograničenjima i otporom. Takođe, ukoliko postoje relevantni društveni pritisci, očekivanja i podrška rodnoj ravnopravnosti, verovatno će i one aktivno raditi na poboljšanju ovih pitanja. Eventualna razočaranost feminističke javnosti onim što mogu da smatraju neaktivnošću, čak izdajom izabranih žena, najčešće je plod nerazumevanja njihovog položaja i stvarnih mogućnosti u dinamici skupštinskih odnosa.

Moguće je da nedostatak iskustva parlamentarne tradicije, nekim ženama, posebno novoizabranim narodnim poslanicima, doprinosi njihovoj pasivizaciji i oklevanju da potpuno učestvuju u parlamentarnom funkcionisanju. Lek za prevazilaženje tih prepreka je preporuka prihvatanja tzv. strategija pravila Ta strategija podrazumeva učenje pravila, primenu pravila i menjanje pravila. Radi se o formalnim i neformalnim običajima i zakonskim regulativama parlamentarnog života, kao što su procedure donošenja zakona, funkcionisanje skupštinskih odbora, hijerajhije, rada plenarno i u skupštinskim telima, tradicija, ceremonije, disciplina, navike i norme, i mnoga druga kontekstualna, ambijentalna pravila parlamentarnog života. Efikasno funkcionisanje u tom životu podrazumeva ovladavanje strategijom pravila, kako za sopstvenu dobrobit sadašnje izabranih žena, tako i za formiranje rutinskog ponašanja i za buduće narodne poslanice (Mršević, 2007: 48).

U vremenima društvenih tenzija, napadi na političarke/žene na funkcijama su daleko brojnije i toksičnije od istovremenih dosta ređih napada na muškarce. Prožimaju se mizoginija, ejdžizam, i homofobija, pa se tako može pročitati: "dosadila si ženo i bogu i narodu, jede sendvič prostakuša, kada će ova nebitna osoba u tehničkom mandatu u penziju, apsolutno nestručna, nesposobna i neetična" (N1, 2. decembar 2024). „Ovu povremeno izvuku iz prašine da nešto brlja bezveze, kao bavi se nečim." (Politika, 8. april 2025). Baba idi u penziju i čuvaj unučad., koruptivna, glupa, prosta, neopevana jajara, ministarka bez mozga (Politika, 9. april 2024). Spikera RTSa nazvana je „izanđalom pa ponovo recikliranom" i to od strane bivšeg kolege (Bosiljčić, 19. april 2025). Ana Brnabić, predsedica Narodne Skupštine Srbije, dobila je pretnje silovanjem i smrću pošto je njen broj mobilnog telefona objavljen na društvenim mrežama, a čovek, koji je objavio broj njenog telefona, isto to uradio i novinarki Radio-televizije Srbije Nikolini Rakić I komentari nastavljaju mizoginiju: "Na svakodnevno lupetanje, dodala još jedno. Šta je sledeće? Ko bi rekao da nas je ova žena godinama vodila kao predsednik vlade a ni da sklopi rečenicu ne može. Najbolji vic dana, a možda i meseca... silovanje." (Fonet, 16 april 2025). Pretnje silovanjem i ubistvom došle su kako je otkriveno od strane ženske osobe (Politika, 17. april 2025). Uprkos hostilnoj društvenoj atmosferi političkih podela, ovakve pretnje i reakcije nije doživeo ni jedan muškarac na strani vlasti (osim predsednika), pa je jasno da se radi o rodno zasnovanom nasilju koje nejednako i neproporcinalno pogađa žene u politici za razliku od stotina muškaraca na istoj političkoj strani.

STEREOTIPNA OČEKIVANJA

Muškarci i žene se razlikuju prema političkim prioritetima, vrednostima i ciljevima (Nićin, Gajić, 2017: 334). Anketa široko vođena 2005 među biračima ukazala je na postojanje različitih prioriteta: za žene su bile za poboljšanje obrazovanja i zdravstva, kao i za bezbednost na javni mestima a za muškarce su prioritetna pitanja bila (tadašnja) situacija na Kosovu, saradnja sa Haškim tribunalom i donošenje novog Ustava (Mršević, 2007: 20). Zato žene zaista mogu da u parlamentu donose

drugačiji način razmišljanja koji je obeležen posebnom brigom za ranjive grupe, porodicu, pokazuju više solidarnosti, odgovornosti, ozbiljnije se spremaju za sednice, diskutuju o zakonima i komuniciraju na umereniji način. One to mogu, i mnoge tako i postupaju ali nisu obavezne da se tako ponašaju.

Različito socijalizovanje i razlike u društveno uslovljenom ponašanju pre nego biološke razlike, utiču na različito ponašanje žena i muškaraca narodnih poslanica i poslanika. Inače, žene retko za sebe kažu „mi“ jer u samoperepciji prioritizuju čitav niz drugih ličnih i grupnih identifikaconih atributa paradigmatično zanemarujući rodni identitet kao manje važan, što je rezultat sistematske marginalizacije koje žene doživljavaju i lično i grupno, istorijski i u sadašnjosti. Intersantno je i kada žene govore o ženama kažu „žene“ a ne „mi“ kao da se radi o nekom trećem, kao da su drugost u odnosu na muškarce, ali i u odnosu na same sebe (Mršević, 2007: 27).

Jedan od osnova očekivanja da se žene u parlamentu zalažu za ženska prava leži i u stavu da su izborne kvote rezultat feminističkih nastojanja da budu usvojene, po kom stavu izabrane parlamentarke sada zato “duguju” feminizmu i ženskom aktivizmu svoje zastupanje ženskih ineresa. Kvote jesu svuda rezultat dugotrajnog i stalnog unutrašnjeg političkog pritiska ženskog pokreta, organizacija i drugih akterki na političkog sceni ali takođe se ne sme ispustiti iz vida da te iste strategije istog intenziteta u nekim drugim zemljama nisu donele očekivano uvođenje sistema izbornih kvota (Mršević, 2007: 33). Pa ni tamo gde su te kampanje bile snažne, one nisu jedine koje su uticale na usvajanje kvota izbornog sistema. Kvote za žene u izbornom sistemu Srbije uvedene su kako bi se poboljšala rodna ravnopravnost i omogućilo ženama veću zastupljenost u političkom životu. Uvedene su kao afirmativna mera – da se ženama, koje su istorijski bile nedovoljno zastupljene u politici, omogući ravnopravniji pristup pozicijama moći i deo su šireg zakonodavnog okvira usmerenog na unapređenje političke reprezentacije nacionalnih manjina u Srbiji, kao i šire borbe za rodnu ravnopravnost.

Ali političko predstavljanje žena više nije samo deo feminističke agende koja sadrži pomenuta stereotipna očekivanja. Danas sve više žena učestvuje u politici i zauzima političke pozicije, doprinoseći na taj način donošenju odluka i oblikovanju društvenih politika mimo stereotipnih očekivanja, sve više u skladu sa političkim agendama stranaka kojima pripadaju i ličnim peferencama. A da bi dostigle takve pozicije i ostale na njima, žene su danas sve sličnije muškarcima. Iako povećanje broja žena u parlamentima zaista može doprineti boljem razumevanju i rešavanju pitanja koja se tiču žena, to nije automatska garancija za unapređenje rodne ravnopravnosti, niti je obaveza žena koje su izabrane.

PRIMERI I UZORI

Primeri poznatih žena u politici su ohrabrujući za današnje političarke i sve one koje bi da se odluče za takvo profesionalno oopredeljenje. Angela Merkel – bivša kancelarka Nemačke, poznata po stabilnom vođenju zemlje i ekonomskoj politici. Jacinda Ardern – bivša premijerka Novog Zelanda, poznata po uspešnom upravljanju krizama, uključujući pandemiju COVID-19. Mišel Bašle – bivša predsednica Čilea i visoka komesarka UN za ljudska prava. Sana Marin (Finska), iako više nije premijerka (poražena je 2023), i dalje je veoma poznata i uticajna, pogotovo među mlađim generacijama političara širom Evrope.

Nekoliko najistaknutijih političarki u Evropi u poslednje vreme (2024–2025) imaju značajan uticaj na nacionalnom ili evropskom nivou. Uglavnom dolaze iz najuticajnijih i najvećih evropskih zemalja, npr. Analena Berbok (Nemačka), ministarka spoljnih poslova Nemačke (od 2021) iz stranke Zeleni (Bündnis 90/Die Grünen), poznata je po svojoj proevropskoj i klimatskoj agendi. Ima snažan uticaj u Nemačkoj i evropskoj diplomatiji. Ursula fon der Lajen, predsednica Evropske komisije (od 2019), iz stranke Evropska narodna partija / CDU (Nemačka), jedna je od najuticajnijih figura u EU. Dobila je i drugi petogodišnji mandat. Alis Wajdel (AfD – Alternativa za Nemačku) Jedna od kopredsednica AfD-a. Poznata po svom vrlo kritičnom stavu prema imigraciji, EU i „mainstream“ političkom establišmentu. Zanimljivo je da je otvoreno homoseksualna i živi u Švajcarskoj sa svojom partnerkom, što često izaziva kontroverze unutar tradicionalističkih redova desnice. Vrlo aktivna u Bundestagu i jedan je od najvidljivijih glasova nemačke tvrde desnice. Beatris fon Štorh (AfD), unuka Hitlerovog ministra finansija – Hjalmara Šahta – što je često tema u medijima. Konzervativna, protiv migracija, podržava "hrišćanske vrednosti" i često se oglašava protiv LGBTQ prava. Ima snažnu podršku među tradicionalnim i religioznim konzervativcima. Sara Vagenkneht (Bündnis Sahra

Wagenknecht – nova partija). Iako dolazi iz levice (bivša Levice - Die Linke), sada zauzima populističku i nacionalno-konzervativnu poziciju. Kritikuje masovnu migraciju, neoliberalizam, i tzv. "kulturu otkazivanja". Njena nova stranka (osnovana krajem 2023.) želi spojiti socijalnu državu sa konzervativnim društvenim vrednostima – što je specifičan miks koji privlači i bivše glasače levice i desnice.

Za razliku od Nemica, istaknute francuske političarke su najjčešće levičarke. Jael Braun-Pive je prva žena na čelu francuske Narodne skupštine, ponovo izabrana 2024. godine. Poznata je po zalaganju za socijalna pitanja i nezavisnosti parlamenta. U martu 2024. godine predsedavala je zajedničkom sednicom parlamenta na kojoj je pravo na abortus uneto u francuski ustav. Marin Tondelije je liderka stranke Zeleni (Europe Écologie – Les Verts), poznata po borbi protiv krajnje desnice i zalaganju za ekološke i demokratske vrednosti. Sandrin Ruso je poslanica Zelenih i istaknuta eko-feministkinja, poznata po borbi protiv sistemskog seksizma i za prava žena. Koautorka je parlamentarnog izveštaja o seksualnom nasilju u francuskoj industriji zabave, koji je otkrio raširenu kulturu zlostavljanja. Oror Berže je članica stranke Renaissance i bivša ministarka za ravnopravnost polova i borbu protiv diskriminacije. Bila je i predsednica poslaničke grupe Makronove partije u Narodnoj skupštini. Valére Aje je liderka liberalne grupacije Renew Europe u Evropskom parlamentu od januara 2024. godine. Predvodila je listu Makronove koalicije na evropskim izborima 2024. godine.

Đorđa Meloni (Italija), premijerka Italije (od 2022), iz stranke Braća Italije (Fratelli d'Italia), prva žena premijer Italije. Njena politika je konzervativna, nacionalistička, i deo je šireg pomaka udesno u EU.

Roberta Metsola (Malta) – predsednica Evropskog parlamenta. Mlada i energična liderka, poznata po proevropskim stavovima i borbi za ljudska prava.

Beata Šidło i Elžbieta Vitek (PiS – Poljska) Obe pripadaju konzervativnoj stranci Pravo i pravda (PiS) sa koje pozicije imaju važnu političku ulogu. Zastupaju tradicionalne porodične vrednosti, suverenitet države i religijsku tradiciju.

Jolanda Díaz iz Španije, je druga zamenica premijera i ministarka rada, iz stranke Sumar (levo orijentisana koalicija), poznata po reformama radnog zakonodavstva i saradnji sa premijerom Pedrom Sánchezom.

STVARNI DOPRINOSI

Doprinos žena u politici je ogroman i obuhvata različite aspekte društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja. Uočene su nekoliko ključnih oblasti u kojima žene mogu imati značajniju ulogu. One se često zalažu za ravnopravnost i ljudska prava, što podrazumeva nastojanja za prava društvenih manjina, nastojanja za postizanje socijalne pravde, rodne ravnopravnosti i poboljšanje položaja žena u društvu. Mnoge političarke iniciraju zakone protiv nasilja nad ženama, za jednaku zaradu i bolju socijalnu zaštitu. Takođe, žene su često ključni akteri u donošenju odluka koje se tiču obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite. Njihov doprinos dovodi do unapređenja školskih sistema, pristupa zdravstvenoj zaštiti i podrške porodicama.

U globalnim dimenzijama, žene su igrale ključnu ulogu u mirovnim procesima širom sveta. Istraživanja pokazuju da kada žene učestvuju u mirovnim pregovorima, ti sporazumi su dugotrajniji i stabilniji (Mršević, Janković, 2021: 20). Primer je angažovanje žena u pregovorima u Ruandi, Liberiji i Kolumbiji. Aktivne su i u borbi protiv korupcije. Statistike pokazuju da veće učešće žena u politici može dovesti do smanjenja korupcije i povećanja transparentnosti, jer žene često promovišu odgovorniju i pravedniju politiku. Imaju ulogu i u ekonomskom razvoju i inkluziji pa je uočeno da političarke često podržavaju mere za ekonomsko osnaživanje žena, poput podrške preduzetništvu, smanjenja jaza u platama i boljih uslova rada.

Učešće žena u politici donosi drugačije perspektive i doprinosi donošenju boljih odluka za celokupno društvo. Zato je važno podržati veći broj žena na liderskim pozicijama. U praksi, žene u politici zaista često pokreću pitanja vezana za rodnu ravnopravnost, jer su svesne diskriminativnih prepreka sa kojima se suočavaju žene u društvu. To uključuje: zakone protiv nasilja nad ženama, pravno uređenje jednakih plata za jednak rad, bolje uslove za rad žena i majki i veću zastupljenost žena u odlučivanju. Zato se često neopravdano očekuje da stalno budu glasnogovornice ovih tema. Ali to su preference, sklonosti a ne obaveze. Žene u parlamentima nisu obavezne da se bave pitanjima rodne ravnopravnosti. One kao i muškarci, mogu birati oblasti kojima žele da se bave – ekonomija,

spoljna politika, zdravstvo, ekologija, obrazovanje, pravosuđe, pitanja bezbednosti, ili bilo koji drugi sektor.

Naravno da postoje i žene političarke koje ne vide rodnu ravnopravnost kao svoj primarni fokus i bave se potpuno drugim temama. Suština je u tome da svaka žena u parlamentu ima pravo da bira svoj politički pravac, baš kao i njene muške kolege. Važno u novim demokratskim društvima gde je potrebno redefinisati elitistički i maskulini koncept politike i povećati suštinsku reprezentaciju žena kroz feminizovanje prostora političke moći (Čičkarić, 2914: 149) kroz njihove aktivnosti u svim tematskim sektorima. Ali ideja da žene moraju deluju u korist žena u ulozi kao njihovih delegata u mikrosvetu zakonodavne strukture (Čičkarić, 2014: 135) nije prihvatljiva i takva uloga ne može da im se nameće kao obaveza niti kao legitimno očekivanje.

PRIBLIŽAVANJE ULOGA ŽENA I MUŠKARACA

Decenije zajedničkog školovanja i odrastanja, približilo je položaje i društvene uloge žena i muškaraca u svim segmentima, u politici takođe. Žene danas često uspevaju na izborima ako imaju uspeha u onim profesijama koje se stereotipno percipiraju kao „muške“, npr. biznis, pravo, tehničke nauke, medicina, što ima kasnijeg uticaja i na njihovo ponašanje ako su izabrane narodne poslanice. To je jedan pravac uticaja na postepeno nestajanje razlika u ponašanju izabranih poslanica i poslanika.

Pre svega, primećeno je da postepeno nestaje razlika između tzv „mekih“ pitanja (socijalna i zdravstvena oblast, demografska pitanja, obrazovanje, i sl) kojima se po stereotipnim očekivanjima bave više žene, i tzv. „tvrdih“ pitanja (bezbednost, regionalni i međunarodni odnosi ekonomski odnosi) koji su bliži muškarcima. Muškarci se sve više bave mekim pitanjima, na primer demografijom i obrazovanjem a žene sve više tvrdim pitanjima npr. evrointegracijama i drugim međunarodno relevantnim odnosima. Uočava se da se ovaj proces nastavlja i da se postepeno briše razlika između mekih i tvrdih pitanja kao i stereotpnih rodnih podela onih koji ih zastupaju i kojima su od interesa (Mršević. 2007:53).

Pripadnost ženskom rodu ne određuje primarno tip političkog ponašanja već na to utiče pre svega konkretna pozicija blizine ili udaljenost od procesa donošenja odluka. Promene u društvu, ekonomiji, kulturi i politici doprinose doprinose konvergenciji ženskih i muških uloga tj. da se uloge žena i muškaraca približavaju, čineći žene sličnijim muškarcima u smislu mogućnosti, prava, očekivanja i konkretnog političkog ponašanja. Bazirano na iskustvima sa prethodnim sazivima, prisustvo većeg broja žena u zakonodavnim telima od 36.8 posto (92) u aktuelnim sazivima Narodne skupštine Srbije i 41.7 posto (50) u Skupštini AP Vojvodine, pretpostavlja se dalje udaljavanje od stereotipnih očekivanja obaveznog nastojanja izabranih žena na rodno osetljivim politikama.

U Vladi Srbije koja je imala mandat od 2008. do 2012. godine, primera radi, bilo je pet žena, dok u vladi (ostavkom premijera, u tehničkom mandatu) koju je predvodio premijer Miloš Vučević, žene su zauzimale 10 ministarskih pozicija. Vodile su resore kao što su pravda, prosveta, evropske integracije... Od aprila 2025.g. u novoimenovanoj Vladi od 30 ministara nalazi se 7 ministarki što je oko četvrtine ukupnog broja ministara[111]. U trenutnom sazivu Narodne skupštine Republike Srbije je 91 poslanica, što je više od 37 odsto u odnosu na ukupan broj poslanika.

ZAKLJUČAK

Suštinska poruka ovog teksta je da žene u politici, posebno kao članice nacionalnih i lokalnih parlamenata imaju pravo da se bave svim pitanjima, bez tereta stereotipnih očekivanja da njihove agende moraju obavezno da obuhvataju pitanja rodne ravnopravnosti i pacifizma. Žene nisu homogena grupa – neće se sve zalagati za rodnu ravnopravnost, mir ili saradnju.

[111] Adrijana Mesarović potpredsednica Vlade i ministarka privrede, Dubravka Đedović Handanović ministarka rudarstva i energetike, Milica Đurđević Stamenkovski, ministarka za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Sara Pavkov ministarka zaštite životne sredine, Jagoda Lazarević ministarka unutrašnje i spoljne trgovine, Snežana Paunović, ministarka državne uprave i lokalne samouprave i Tatjana Macura.ministarka bez portfelja

Uopšte se ne slažemo sa nezasnovanim stavom da se političke predstavnice pojavljuju kao reprezentkinje žena koje su ih birale, i celokupne ženske populacije (Čičkarić, 2014: 136) budući da mogu da budu predstavnice samo biračkog tela političkih partija koje su ih kandidovale. Ne znamo za koga su žene glasale, jer izborni sistem u Republici Srbiji ne dozvoljava identifikovanje za koga su žene glasale, niti uopšte dozvoljava ciljano glasanje za određene kandidate/kandidatkinje. Takođe, nisu sve žene koje su izabrane u parlament nužno feministkinje i aktivistkinje posvećene unapređenju rodne ravnopravnosti. Njihovi stavovi mogu varirati u zavisnosti od ličnih uverenja, političke ideologije i političke stranke koje su ih kandidovale.

Jasno je da poslanice imaju pravo da se bave svim pitanjima kojima se bavi Narodna skupština i da imaju obavezu da to rade maksimalno posvećeno i stručno. Ali, nemaju ni političku, ni moralnu a još manje zakonsku obavezu da „ženska pitanja" uvek budu u fokusu njihovih interesovanja i aktivnosti. Eventualno razočaranje feminističke javnosti onim što ona može smatrati neaktivnošću, pa i izdajom izabranih žena, najčešće je rezultat nerazumevanja njihovog položaja i realnih mogućnosti u dinamici parlamentarnih odnosa. Prevazilaženje situacije manjeg broja žena na poltički relevantnim pozicijama u velikoj meri je rešen uvođenjem, doslednim sprovođenjem sistema izbornih kvota u svim izbornim ciklusima svih nivoa i sukcesivnim kasnijim dogarađivanjem i usavršavanjem. Osim kvota izbornog sistema, potrebni su i obrazovni programi i mentorstva, profesionalne mreže, tzv. korporativne politike (BBC, 8 mart 2025). Činjenica da još opstaju mnoge prepreke upućuje na dodatni napor – odlučno stvaranje uslova za njihovo prevazilaženje. To je posebno važno za nove generacije. Zato valja više uraditi i što brže sa rastućom svešću, ciljanim inicijativama i strukturnim promenama,

Ne može da se previdi da je stvaran uticaj žena u politici danas sve značajniji, mada još uvek nije dovoljan. Srbija u odnosu na evropske zemlje po učešću žena u obavljanju najviših državnih funkcija, u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti i na drugim važnim pozicijama, je svakako u prednosti u odnosu na zemlje u regionu, uključujući i mnoge države članice EU (Filipović, 11 januar 2025).

LITERATURA

BBC na srpskom. (8. mart 2025). Međunarodni dan žena: Četiri podatka o ženama u politici koji otvaraju oči. *Danas*. https://www.danas.rs/bbc-news-serbian/medjunarodni-dan-zena-cetiri-podatka-o-zenama-u-politici-koji-otvaraju-oci/ stranici pristupljeno 6. фебруара 2025.

Blic.rs. (8. april 2025). Slavica Đukić Dejanović saopštila za koliko dana će biti produžena školska godina. *N1 Info*. https://n1info.rs/vesti/slavica-djukic-dejanovic-saopstila-za-koliko-dana-ce-biti-produzena-skolska-godina/?comments stranici pristupljeno 6. фебруара 2025.

Bosiljčić, B. (19. april.2025) .To što radite je najsramnija epizoda u istoriji kuće: Otvoreno pismo nekadašnjeg urednika menadžmentu RTS-a. *Dnevni list Danas Lični stavovi.*
https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/to-sto-radite-je-najsramnija-epizoda-u-istoriji-kuce-otvoreno-pismo-nekadasnjeg-urednika-menadzmentu-rts-a/ stranici pristupljeno 19. aprila 2025.

Čičkarić, L. (2014). Da li žene predstavljaju žene u parlamentu. *Genero*, 18, 135–153.
https://generojournal.org/download/genero-18-2014-pp-135-153.pdf

Filipović Jelena. (11. januar 2025). Sve veći uticaj žena u politici. *Политика.*
https://www.politika.rs/sr/clanak/654343/sve-ve-ci-uti-caj-ze-na-u-po-li-ti-ci stranici pristupljeno 6. фебруара 2025.

Fonet. (16. april 2025). Ana Brnabić: Dobila sam pretnje silovanjem i smrću, blokader objavio moj broj telefona – *Blic*. https://www.blic.rs/vesti/politika/ana-brnabic-dobila-sam-pretnje-silovanjem-i-smrcu-blokader-objavio-moj-broj-telefona/zr144pz stranici pristupljeno 20. априла 2025.

Mršević Zorica (2007). *Ka demokratskom društvu – izborni sistem kvota*. Beograd: Institut društvenih nauka. http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Kvote_-_Zorica_Mrsevic.pdf stranici pristupljeno 6. фебруара 2025.

Mršević Zorica i Janković Svetlana (2021). *Inkluzivna bezbednost*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova. https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2022/06/WEB-

izdanje_Mrsevic-Jankovic-Inkluzivna-bezbednost_spojeno.pdf stranici pristupljeno 6. фебруара 2025.

Политика. (21. децембар 2024). Ђукић Дејановић: Јасно је да су студенти изманипулисани, *Политика.* https://www.politika.rs/scc/clanak/651309/dukic-dejanovic-jasno-je-da-su-studenti-izmanipulisani stranici pristupljeno 6. фебруара 2025.

Политика. (17. април 2025). Ухапшена осумњичена да је Ани Брнабић послала претећу поруку.

Politika. https://www.politika.rs/articles/details/673328 stranici pristupljeno 20. априла 2025.

Nićin, S., & Gajić, T. (2017). Demokratizacija Srbije putem većeg učešća žena u politici. *Srpska politička misao,* 57(3), 323-339. https://doi.org/10.22182/spm.5732017.17

Stojanović Slobodan (8. април 2025). Област ИТ и жене. *Политика.* https://www.politika.rs/articles/details/671673 20. априла 2025.

THE ROLE OF CHOSEN WOMEN - BETWEEN STEREOTYPE EXPECTATIONS AND REAL POSSIBILITIES

Zorica Mršević, PhD, Faculty of European Legal and Political Studies

Abstract: *During the last decades, both globally and in Serbia, there has been a significant increase in the presence of women in political institutions, thanks to legal quotas and other public policy mechanisms for the promotion of gender equality. That is why the issues of participation, role and influence of women in the decision-making process in politics represent important aspects of contemporary democracies.*

The subject of this text is a critical analysis of the stereotypical understanding of the role of women in politics, which places them in the context of expected/obligatory support for gender-sensitive policies as well as unconditional pacifism. The political representation of women is no longer the result of a feminist agenda that contains the aforementioned stereotypes. Today, more and more women participate in politics and occupy political positions, thereby contributing to decision-making and the shaping of social policies independently of the women's movement and beyond stereotypical feminist expectations, most often in accordance with the political agendas of the parties they belong to.

The text presents the factors on which their real influence depends and takes the position that it is not mandatory that the activities of female MPs are always stereotypically oriented towards achieving gender equality. It is emphasized that increasing the number of women in parliaments can really contribute to a better understanding and resolution of issues concerning women, but that this is not the primary obligation of elected women.

Belonging to the female gender does not primarily determine the type of political behavior, but above all the specific position of proximity or distance from the decision-making process. Current changes in society, economy, culture and politics contribute to the approximation of the roles of women and men, making women, through processes of gender equalization, increasingly similar to men in terms of opportunities, rights, expectations and concrete political behavior.

It is concluded that women MPs have the right to deal with all issues dealt with by the National Assembly and that they have the obligation to do so with maximum dedication and expertise. They do not have the primary obligation that "women's issues" should always be the focus of their interests and activities. The possible disappointment of part of the female public with what they can consider inactivity, even betrayal of elected women, is most often the result of a misunderstanding of their position and real possibilities in the dynamics of parliamentary relations.

Key words: *electoral quotas, public policy mechanisms, women in parliament, behavior of elected women, overcome stereotypical expectations, real possibilities*

Pregledni naučni rad
UDK:316.356.2:159.9-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125305Z

MAJČINSTVO I KARIJERA: DINAMIKA USKLAĐIVANJA OBITELJSKIH I PROFESIONALNIH ULOGA U SUVREMENOM DRUŠTVU

Prof. dr. sc. Jasminka Zloković*[112]*, Filozofski fakultet u Rijeci

Prof. dr. sc. Anita Zovko*[113]*, Filozofski fakultet u Rijeci

Valnea Siljan, bacc. paed.*[114]*, Filozofski fakultet u Rijeci

Sažetak: *U posljednjih nekoliko desetljeća došlo je do intenzivnog transformacijskog procesa unutar obitelji. Tradicionalni patrijarhalni model, u kojem je otac bio pater familias i primarni ekonomski oslonac obitelji, dok je majka bila primarno posvećena kućanstvu i odgoju djece, ustupa mjesto modelu dvohraniteljske obitelji. U tom kontekstu, žena preuzima aktivnu ulogu u sferi rada, dok se istovremeno očekuje ravnopravnija raspodjela kućanskih i roditeljskih obveza između oba roditelja. Ipak, u suvremenom svijetu i dalje su prisutne društvene norme koje perpetuiraju uvjerenje da bi žene, unatoč profesionalnim ambicijama, primarno trebale težiti ostvarenju majčinske uloge. Uloga majke u svakom je društveno-povijesnom razdoblju imala različito određenje, a u suvremenom društvu postala je kompleksnija nego ikad prije. Perspektive globalizma i digitalizma nerijetko promoviraju idealiziranu sliku „supermajke" – žene koja uspješno usklađuje karijeru, majčinske i supružničke obveze, vođenje domaćinstva, društvenu emancipaciju, fizičku spremnost i atraktivnost te ženstvenost, čime se stvara zahtjevan i nerealističan obrazac savršenstva koje žene „moraju" ispuniti. Medijski narativi dodatno perpetuiraju ovaj ideal, često ne uzimajući u obzir stvarne životne uvjete, čime stvaraju snažan osjećaj krivnje kod žena koje nastoje balansirati profesionalni i obiteljski život, često bez odgovarajuće institucionalne i društvene podrške. U takvim okolnostima, žene se suočavaju s dilemom između „odgađanja" obitelji radi karijere ili profesionalnih ambicija radi obiteljskih obveza. Ovaj rad nastoji odgovoriti na pitanje je li moguće postići ravnotežu između dvostruke uloge koju žene danas preuzimaju. Cilj ovog rada jest pružiti dublji teorijski uvid u suvremene izazove s kojima se žene suočavaju u pokušaju usklađivanja profesionalnog i obiteljskog života, te analizirati kako društvene, ekonomske i političke okolnosti oblikuju njihovu ulogu u obitelji i na tržištu rada.*

Ključne riječi: *majčinstvo, obitelj, karijera, posao, poduzetništvo*

Uvod

Kroz povijest, žene su često zauzimale sekundarni status u društvenim strukturama koje su bile pod dominacijom muškaraca. No, ta je paradigma postupno počela slabiti pod utjecajem dugotrajnih feminističkih pokreta, društvenih i gospodarskih promjena te promjenama u obiteljskom funkcioniranju, koji su težili uspostavi ravnopravnosti žena i muškaraca u njihovim pravima, mogućnostima i životnim prilikama. Ova društvena transformacija, koja je uključivala oslobađanje žena od tradicionalne ovisnosti o muškarcima, rezultirala je porastom broja visokoobrazovanih, zaposlenih i društveno emancipiranih žena. Posljedično, došlo je do redefiniranja uloge žene u obitelji, ali i u širem društvenom kontekstu. Žene su postale ravnopravne sudionice na tržištu rada, što je dovelo do porasta broja "*obitelji dvostruke karijere*" ili "*dvohraniteljskih obitelji*". Iako se povećao

[112] jasminka.zlokovic@ffri.uniri.hr
[113] anita.zovko@ffri.uniri.hr
[114] vsiljan@uniri.hr

opseg poslova koje žene obavljaju izvan kuće, obim kućanskih obaveza koje su tradicionalno obavljale nije se smanjio. Prema izvješću OECD-a iz 2019. godine o neplaćenom kućanskom radu, žene diljem svijeta nastavljaju obavljati većinu kućanskih i obiteljskih obveza, što uključuje kućanske poslove, skrb o djeci, supružnicima i starijim članovima obitelji. Iako su žene postale ravnopravne sudionice na tržištu rada, raspodjela kućanskih obveza ostala je disproporcionalna, s time da žene provode gotovo tri puta više vremena na neplaćenom kućanskom radu od muškaraca (OECD, 2019). Ova neravnoteža u podjeli kućanskih zadataka stavlja žene u nepovoljan položaj u pokušajima usklađivanja profesionalnog života i obiteljskih obveza, što još uvijek negativno utječe na njihove mogućnosti napredovanja na radnom mjestu i ostvarivanja ravnoteže između karijere i privatnog života.

S obzirom na sve veći broj žena koje danas odlučuju izgraditi vlastiti profesionalni put kroz uspješnu karijeru, podaci Državnog zavoda za statistiku (DZS) ukazuju na izraženiji trend odgađanja majčinstva, kao i na smanjenje broja žena koje biraju usklađivanje obiteljskih i profesionalnih obveza. Kao društvo, svjedočimo negativnom prirodnom prirastu te postupnom povećanju dobi majki pri rođenju prvog djeteta. Primjerice, 2004. godine majke u dobi od 30 do 34 godina rodile su 9 740 djece, u dobi od 35 do 39 godina 3 838, od 40 do 44 godina 747, dok su majke starije od 45 godina rodile ukupno 22 djece. U usporedbi s 2023. godinom, brojke pokazuju značajan porast u starijim dobnim skupinama - majke u dobi od 30 do 34 godine rodile su 10 927 djece, u dobi od 35 do 39 godina 6 339, od 40. do 44. godine 1 478, a majke s 45 i više godina ukupno 99 djece. U usporedbi s prethodnom godinom (2022.), tijekom 2023. evidentiran je pad broja živorođene djece za značajnih 1 730 novorođenčadi (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2024). Valja imati na umu da je odluka o roditeljstvu rezultat složene interakcije osobnih, društvenih i strukturalnih čimbenika. Iako individualne pretpostavke i kulturne norme imaju značajnu ulogu, posebnu pozornost potrebno je usmjeriti na političko-ekonomski kontekst, odnosno na razinu institucionalne podrške, radno-pravnu sigurnost, rodnu ravnopravnost, dostupnost stambenih i socio-ekonomskih resursa te sveukupnu reguliranost sustava koji posredno ili neposredno oblikuju uvjete za donošenje odluke o roditeljstvu.

Premda usklađivanje očinstva i profesionalnih obveza također predstavlja značajan aspekt roditeljstva, u ovom će se radu posebno analizirati uloga majki u balansiranju između zahtjeva majčinstva i profesionalne karijere. Naime, balansiranje između obiteljskih i profesionalnih uloga predstavlja kompleksan izazov s kojim se suočavaju mnoge žene, a naročito majke koje nastoje ostvariti ravnotežu između odgoja djece i karijernih ambicija. S obzirom na to, cilj ovog rada je odgovoriti na nekoliko ključnih pitanja: *Na koji način žene uspijevaju balansirati svoju majčinsku i profesionalnu ulogu?, Kako društvene norme i rodna očekivanja oblikuju iskustva majki u profesionalnom okruženju?, Kakvu podršku (ili prepreke) pružaju radna mjesta ženama koje nastoje razvijati svoju karijeru, a pritom ispunjavaju zahtjeve majčinske uloge?* te *Postoji li razlika u profesionalnom napredovanju između žena koje su majke i onih koje to nisu?*. U istraživanju ovih pitanja, rad će se temeljiti na teorijskom pregledu relevantne literature koja analizira dinamiku usklađivanja obiteljskih i profesionalnih obveza žena, uključujući mogućnosti i izazove koji proizlaze iz tog procesa. Također, istražit će se kako radni uvjeti i organizacijska kultura mogu olakšati (ili otežati) ženama njihovu "dvostruku smjenu".

Majčinstvo - društvena nagrada ili kazna?

U svakodnevnom diskursu majčinstvo se često opisuje kao „*najljepši, ali i najteži posao na svijetu*". Majčinstvo ne podrazumijeva isključivo biološki čin rađanja, već se također promatra kao socijalni konstrukt koji uključuje odgovornost za skrb, njegu i odgoj djeteta. Pojam majčinstva tradicionalno je povezan s vrijednostima poput ljubavi, topline, zaštite i emocionalne podrške, koje majka pruža kao primarni odgojitelj djeteta (Kušević, 2012). Kako ističe Vrcelj (2019: 111), „etika brige za vlastito dijete i o vlastitom djetetu, kao i brige za širu društvenu zajednicu, bitno je obilježje majčinstva", čime se dodatno naglašava njegova šira društvena dimenzija.

Suvremeno društvo pred majke postavlja vrlo ambiciozne i često nerealne zahtjeve koji snažno oblikuju njihovu svakodnevicu i način na koji percipiraju svoju ulogu. Mediji i društvene mreže, više nego ikad prije, diktiraju standarde koji oblikuju **identitet majki.** U javnom diskursu često su

prikazane kao "super-mame" koje uspješno balansiraju uloge izvrsnih majki, uspješnih supruga, domaćica, rekreativki, sportašica i poslovnih žena. Takvi standardi postavljaju gotovo nemoguće kriterije, čime stvaraju dodatni pritisak i osjećaj nedostatnosti kod žena. Osim što oblikuju sliku idealne majke, društvo nameće i vrlo specifična očekivanja vezana uz vrijeme kada bi žena trebala postati majka. Majčinstvo se i dalje smatra ključnim dijelom identiteta "prave žene", što dodatno stvara pritisak na žene da se uklope u određene obrasce roditeljstva. Žene koje ne postanu majke do kraja svoje reproduktivne dobi često se suočavaju s negativnim stereotipima, percipiraju ih kao sebične ili nepouzdane, što ih marginalizira u društvenim okvirima. Također, one koje rode "vrlo rano ili vrlo kasno" — prije 20. ili nakon 40. godine — često su označene kao "*wrong aged mothers*", što pokazuje koliko su društvena očekivanja uska i rigidna (Luomala, 2018).

Navedeni pritisci nisu novi fenomen. Povijesno gledano, filozofi poput Rousseaua žene su percipirali prvenstveno kroz prizmu majčinstva: kao prve njegovateljice i učiteljice svoje djece, čije bi obrazovanje trebalo biti podređeno potrebama muškarca. Friedrich Fröbel, začetnik ideje vrtića, također je ženi priznao pravo na obrazovanje, ali samo kako bi bila bolja odgajateljica — ne radi vlastite emancipacije, već radi zdravog razvoja djece. Smatrao je da su žene biološki predodređene za ljubav i nježnost, no vjerovao je da bez stručne pomoći te emocije neće biti ispravno izražene. S druge strane, John Stuart Mill zagovarao je ideju da podčinjenost žena nije posljedica biologije, već društvenih konstrukcija. On ističe kako upravo majke, kroz odgoj svoje djece, imaju potencijal da svojim djelovanjem mijenjaju društvene norme i pridonesu emancipaciji budućih generacija djevojčica (Vrcelj, 2019). Luomala (2018) ističe da majčinstvo utječe na sve žene, neovisno o tome imaju li djecu ili ne. Na tržištu rada, žene do četrdesete godine života često se percipiraju kao potencijalne majke, što ih stavlja u nepovoljnu poziciju jer se doživljavaju kao "rizik" za poslodavce. Iako bi majčinstvo trebalo biti osobni izbor, u mnogim kulturama ono ostaje društvena norma, čime se dodatno komplicira situacija za one koje ne zadovoljavaju ta očekivanja.

S druge strane, za žene koje postanu majke, društveni pritisci ne prestaju. Prema teoriji privrženosti, čvrsta emocionalna veza između majke i djeteta formira se već u prenatalnom razdoblju, što kod mnogih majki izaziva **osjećaj krivnje** kada se moraju odvojiti od djeteta radi profesionalnih obveza ili osobnih potreba. Ovaj osjećaj krivnje često nema temelja u stvarnim povredama, već je rezultat unutarnjih percepcija mogućih posljedica njihovih izbora (Elvin-Nowak, 1999). Tako krivnja postaje svakodnevni, često iracionalni pratilac majčinskog iskustva.

U tom kompleksnom spletu povijesnih utjecaja, kulturnih normi i suvremenih društvenih pritisaka, jasno je da percepcija majčinstva i dalje igra ključnu ulogu u oblikovanju ženskog identiteta. Istodobno, mijenjajući načine na koje odgajaju svoju djecu, majke danas imaju moć oblikovati društvene vrijednosti budućih generacija, u skladu s idejama koje su još u 19. stoljeću promicali mislioci poput Johna Stuarta Milla.

Majke na tržištu rada - izazovi i prilike u suvremenom radnom okruženju

U suvremenom radnom okruženju, ravnoteža između poslovnog i privatnog života postala je ključno pitanje koje izravno utječe na produktivnost, zadovoljstvo i angažman zaposlenika. Istraživanja pokazuju da zaposlenici koji uspješno usklađuju poslovne i obiteljske obveze postižu bolje radne rezultate, dok narušena ravnoteža između tih sfera dovodi do sukoba koji štetno utječu ne samo na zaposlenike i njihove obitelji, već i na učinkovitost organizacija (Greenhaus i Beutell, 1985). Ove složene dinamike, zajedno s njihovim uzrocima i posljedicama, danas se proučavaju u okviru koncepta poznatog kao **radno-obiteljsko sučelje** (eng. *work-family interface*). Sukobi mogu djelovati u oba smjera – od posla prema obitelji (eng. *work-to-life*) i obrnuto (eng. *life-to-work*), a jedan od najvećih izazova ostaje upravo uspješno usklađivanje ovih dviju dimenzija (Obradović i Čudina-Obradović, 2000). Grzywacz i Marks (2000) razlikuju četiri oblika međudjelovanja između posla i obitelji: pozitivan i negativan utjecaj zaposlenja na obiteljski život te pozitivan i negativan utjecaj obiteljskih obveza na posao. Ovaj okvir za razumijevanje odnosa između profesionalnog života i obiteljskih obveza postaje još složeniji u svjetlu suvremenih društvenih i ekonomskih promjena. Naime, povećanje broja zaposlenih žena i promjene u obiteljskim strukturama stvorili su nove izazove za

postizanje ravnoteže između tih dviju sfera života (Webber i sur., 2010). U tom kontekstu, ovisno o razini profesionalnog angažmana žene, možemo razlikovati tri osnovna tipa obiteljskih okruženja: obitelj s domaćicom, obitelj u kojoj žena radi iz financijske potrebe te obitelj u kojoj je žena usmjerena na razvoj karijere (Orbuch i Cuester, 1995 prema Obradović i Čudina-Obradović, 2000).

Za žene, osobito majke, usklađivanje radnih i obiteljskih obveza postaje složenije zbog rodnih normi i društvenih očekivanja, koja često rezultiraju nerazmjernim teretima u oba aspekta života. Majčinstvo, iako važno društveno i biološko iskustvo, u mnogim slučajevima dovodi do smanjenja profesionalnih prilika, nižih plaća i karijernih prepreka, što je poznato kao **kazna majčinstva** (eng. *motherhood penalty*) (Anderson i sur., 2003; Budig i England, 2001 prema Kahn i sur., 2014). Istraživanja ukazuju na to da majke, osobito one na nižim radnim pozicijama, doživljavaju smanjenje plaća i profesionalnih prilika, dok visokoobrazovane i kvalificirane žene također nailaze na prepreke zbog obiteljskih obveza (Evertsson i Breen, 2008; Wilde, Batchelder i Ellwood, 2010 prema Bowyer i sur., 2022). Strukturalne prepreke često dovode do toga da žene, posebno u nuklearnim obiteljima s malom djecom i bez adekvatne socijalne podrške, privremeno napuštaju tržište rada, prelaze na skraćeno radno vrijeme ili smanjuju svoje profesionalne ambicije, što dugoročno negativno utječe na njihove karijerne mogućnosti (Torres i sur., 2024; Whittington, 2019; Lucifora i sur., 2021). Nadalje, istraživanja pokazuju da žene koje zbog majčinstva ili planiranja obitelji odluče prekinuti školovanje, izbivati s tržišta rada ili birati fleksibilnija zanimanja, ostvaruju manji profesionalni uspjeh u odnosu na žene koje ostaju u kontinuiranom zaposlenju, koriste prilike za napredovanje i nastavljaju ulagati u karijeru (Aisenbrey, Evertsson i Grunow, 2009; Anderson, Binder i Krause, 2003; Baum, 2002; Gangl i Ziefle, 2009; Jacobsen i Levin, 1995 prema Kahn i sur., 2014). Van Gasse i Mortelmans (2020) usmjerili su se na iskustva samohranih majki koje pokušavaju uskladiti obiteljske obaveze s poslovnim životom. Na temelju analize 202 dubinska intervjua provedenih sa samohranim majkama u Belgiji, identificirali su četiri različite perspektive o tome kako se te žene nose sa stresom majčinske uloge i financijskim pritiscima: **reinterpretirano majčinstvo**, **simbioza posla i obitelji**, **majčinstvo usmjereno na karijeru** te **sukob posla i obitelji**. Zaključili su da se stavovi samohranih majki prema ravnoteži između posla i obitelji mogu objasniti kroz razinu **fleksibilnosti ili krutosti**, bilo u njihovim shvaćanjima majčinske uloge, bilo u radnom okruženju. Pritom je utvrđeno da produženo radno vrijeme i izostanak partnera s kojim bi dijelile kućanske obaveze dodatno pojačavaju sukob između poslovnih i privatnih zahtjeva, osobito s aspekta radnih obaveza.

Dugoročno, način na koji žene provode vrijeme dok su izvan tržišta rada može znatno utjecati na njihov kasniji profesionalni položaj. Ako to razdoblje iskoriste za dodatno obrazovanje ili stručno usavršavanje, smanjuje se negativan utjecaj na njihove prihode. Suprotno tome, prekidi u karijeri bez zaposlenja i bez ulaganja u obrazovanje dodatno povećavaju razliku u plaćama u usporedbi sa ženama bez djece (Staff i Mortimer, 2012). Također, odgoda majčinstva nakon adolescencije može donijeti mjerljive profesionalne koristi – svaka godina odgođenog majčinstva povećava prihode za 9 %, radno iskustvo za 6 %, a prosječnu plaću za 3 % (Miller, 2011).

Iako društvene norme postaju liberalnije, mnoge žene i dalje smatraju da im majčinstvo predstavlja prepreku za profesionalni napredak (Torres i sur., 2024). U zemljama poput Švedske, Danske i Finske razvijene su obiteljske politike koje omogućuju fleksibilnost i smanjuju stigmu majki koje rade, čime im se otvaraju bolje profesionalne prilike, smanjuje stres i povećava životno zadovoljstvo (Kossek i Lambert, 2005 prema Mušura i sur., 2013). Nažalost, u Hrvatskoj obiteljska politika još nije dovoljno razvijena da u potpunosti podrži žene u usklađivanju obiteljskih i poslovnih obveza, što dodatno otežava njihovu poziciju na tržištu rada (Avellar i Smock, 2003; Budig i England, 2001). Socijalni pritisci, nerealna očekivanja i **osjećaj odgovornosti prema obitelji** često tjeraju žene da žrtvuju karijeru radi obiteljskih obveza, što poslodavce stavlja pred izazov kako osigurati okruženje koje podržava ravnotežu između posla i života. Politike poput fleksibilnog radnog vremena, podrške u obiteljskim obvezama i inkluzivnih organizacijskih kultura mogu povećati zadovoljstvo zaposlenica, smanjiti fluktuaciju i poboljšati organizacijske performanse (McDonald i Bradley, 2005; Ford i sur., 2007 prema Mušura i sur., 2013). Iako zakonski okviri u mnogim zemljama formalno omogućuju usklađivanje poslovnih i obiteljskih obveza, presudno je pitanje osjećaju li se žene doista osnaženo i dovoljno podržano da ta prava u praksi i ostvaruju. Osnaživanje majki na tržištu rada zahtijeva

koordinirane promjene u organizacijskim praksama, zakonodavstvu i društvenim normama kako bi im se omogućilo da istovremeno ostvaruju profesionalni uspjeh i zadovoljavaju obiteljske potrebe.

Usprkos izazovima na profesionalnom planu, istraživanja sugeriraju da zaposlenost majki može imati niz **pozitivnih učinaka na razvoj djece**. Hsin i Felfe (2014) otkrili su da djeca zaposlenih majki, iako provode manje vremena s njima, to vrijeme koriste za aktivnosti koje pozitivno utječu na njihov razvoj. Zaposlene majke često provode strukturirano i edukativno vrijeme s djecom, čitajući im, igrajući se ili pomažući im pri učenju, čime doprinose njihovom intelektualnom razvoju i oblikovanju pozitivnih ponašajnih obrazaca. Tako zaposlenost majke ne znači nužno smanjenje kvalitete odgoja, već naprotiv – kvaliteta tog vremena kompenzira manjak kvantitete. Nadalje, Brooks-Gunn i sur. (2010) pokazali su da zaposlenost majke u prvoj godini života djeteta nije povezana s negativnim utjecajem na njegov kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj. To se djelomično objašnjava višim primanjima majke, boljim kućnim odgojnim okruženjem i pristupom kvalitetnim ustanovama ranog odgoja. Štoviše, zaposlenost majke u kasnijim fazama djetetova života povezana je s boljim ponašanjem i većom socijalnom prilagodbom djeteta. Istraživanje Dunifon i sur. (2013) također je pokazalo da je zaposlenost majke povezana s boljim školskim uspjehom djece, osobito u obiteljima gdje majke imaju višu razinu obrazovanja i veće financijske resurse za ulaganje u kvalitetne predškolske ustanove. Ova istraživanja potvrđuju važnost dostupnosti kvalitetnog ranog obrazovanja i dobro organiziranih odgojno-obrazovnih ustanova koje pomažu majkama u usklađivanju poslovnih i obiteljskih uloga, čime se doprinosi optimalnom razvoju djece (del Carmen Huerta, 2011).

Majka i poduzetnica - perspektiva *mumpreneur* fenomena

Rodno uvjetovana društvena očekivanja prema kojima su majke odgovorne za skrb o djeci i obitelji i dalje značajno oblikuju njihove profesionalne putove, često dovodeći do prekida ili usporavanja karijera. Iako mnoge žene u suvremenom društvu koriste prilike digitaliziranog tržišta rada — poput online zapošljavanja i samozapošljavanja — u nadi da će im to omogućiti fleksibilnost i lakše usklađivanje poslovnih i obiteljskih obveza, ta se očekivanja ne ostvaruju uvijek. Nove tehnologije i globalizacija omogućuju fleksibilnost, ali također zahtijevaju stalnu spremnost na promjene, kratkoročna zaposlenja i nesigurnost, što stvara osjećaj tjeskobe.

U tom kontekstu nastao je pojam ***mumpreneur***, koji označava ženu poduzetnicu koja nastoji uskladiti poslovanje i brigu o djeci u istoj životnoj fazi. Termin *mumpreneur* prvi je put upotrijebljen 1996. godine u knjizi *Mompreneurs – A Mother's Practical Step-by-Step Guide to Success at Working From Home*, a popularnost ovog koncepta i dalje raste (Welter i sur., 2014). Značenje pojma s vremenom se pomaknulo s izvorne definicije majke koja radi kod kuće, prema novoj definiciji koja obuhvaća uspješnu poslovnu ženu koja je ujedno i majka. U suvremenoj literaturi, pojam se odnosi na poduzetnice koje su i majke ili na one čiji je posao nastao kao rezultat majčinstva — obično tijekom trudnoće ili ranog majčinstva, kada su prepoznale poslovnu priliku u nedostatku određenih dječjih ili majčinskih proizvoda ili usluga (Nel i Maritz, 2010). U tom kontekstu, Korsgaard (2007) ističe tri ključna elementa koji definiraju majčinsko poduzetništvo: potrebu za ravnotežom između poslovnog i privatnog života, radno okruženje koje je osjetljivo na potrebe obitelji i potrebu za uzbudljivim i izazovnim radnim iskustvima. Žene su često prisiljene postati poduzetnice zbog krivnje što su zbog posla napustile dom i djecu, a to povezuju s idejom da nisu "dobre majke". Poduzetništvo im stoga omogućuje fleksibilnost kombiniranja karijere i majčinstva kako bi postale majke-poduzetnice.

Žene koje postaju majke-poduzetnice motivirane su željom da stvore bolje okruženje za svoju obitelj i zajednicu. Njihov poslovni model često je usmjeren na obitelj i zajednicu, a pokretanje poduzeća može biti rezultat **vanjske motivacije** (nezaposlenost, nezadovoljstvo postojećim radnim uvjetima) ili **unutarnje motivacije** (prepoznavanje poslovne prilike). Za razliku od tradicionalnih poduzetnika, majke-poduzetnice su više usmjerene na klijente i zajednicu, a njihova motivacija nije isključivo financijska - one nastoje uskladiti poslovne i obiteljske obveze, što im omogućuje veću fleksibilnost i autonomiju te priliku da provode više vremena s djecom.

Iako koncept majke poduzetnice otvara mogućnosti za usklađivanje profesionalnih i obiteljskih obveza, on istovremeno nosi niz kontradiktornosti. Sam pojam ukazuje na nejednaku raspodjelu

odgovornosti za skrb, budući da su upravo žene te koje osnivaju poduzeća kako bi prilagodile svoju profesionalnu karijeru obiteljskim obvezama (Ekinsmyth, 2014). Rad na daljinu omogućio im je da budu prisutne u domu i razvijaju karijeru, ali istodobno je izbrisao jasne granice između poslovnog i privatnog života. Zbog tog dvostrukog opterećenja, mnoge majke-poduzetnice ne uspijevaju istovremeno odgajati djecu i voditi posao, pa se često oslanjaju na institucionalnu skrb, koja je nerijetko skupa ili teško dostupna (Duberley & Carrigan, 2012; Lewis et al., 2022; Rouse & Kitching, 2006 prema Ameen i sur., 2024). Osim toga, poduzetništvo tradicionalno podrazumijeva značajna ulaganja, stalno širenje poslovanja i kontinuirani razvoj brenda, što dodatno otežava usklađivanje s obiteljskim obvezama. Žene koje nastoje balansirati između poslovnih i privatnih ciljeva često su suočene s izborom između ulaganja u rast poduzeća i očuvanja kvalitete obiteljskog života, što dodatno komplicira pomirenje profesionalnih ambicija s osobnim i obiteljskim potrebama (Richomme-Huet i sur., 2013). Analizirajući literaturu o poduzetništvu i majčinstvu, postaje očito da *mumpreneurship* više naglašava poduzetnički aspekt nego majčinski. Literatura često ističe rast, IT rješenja i šire poslovne okvire, dok zanemaruje stvarni život majke — stalnu prisutnost krivnje, dugotrajne obveze brige o djeci, ulogu supružnika i financijske potrebe obitelji (Luomala, 2018).

Također, na početku svoje poduzetničke karijere, mnoge majke-poduzetnice nemaju dovoljno financijskih resursa te se često oslanjaju na vlastitu ili obiteljsku uštedevinu, što može smanjiti njihovu financijsku samostalnost. Uz to, suočavaju se s rodnim stereotipima i većim strahom od neuspjeha u usporedbi s muškarcima, a mnoge žene osjećaju manjak samopouzdanja u vođenju posla, što može biti velika prepreka za njihov uspjeh (Nel i Maritz, 2010). Žene koje uspijevaju ostvariti uspješne poduzetničke karijere obično nisu one koje vode mala lokalna poduzeća, već su to poduzetnice s velikim, brzorastućim i nacionalno priznatim poduzećima koja su često i nagrađivana za uspjehe (Richomme-Huet i sur., 2013). Koncept majčinskog poduzetništva (*mumpreneurship*) izaziva tradicionalne, muški dominantne norme poduzetništva koje podrazumijevaju neprekidnu poslovnu dostupnost i prioritet poslovnog rasta nad privatnim obvezama. U nastojanju da usklade profesionalne ambicije s obiteljskim odgovornostima, žene se često suočavaju s povećanim stresom i ambivalentnim osjećajima – podijeljene između očekivanja majčinske uloge i zahtjeva poslovnih ciljeva. Ova stalna napetost između dviju sfera otežava im postizanje ravnoteže, što može rezultirati emocionalnim iscrpljenjem i osjećajem neispunjenosti na obje strane. Iako mnoge *mumpreneurice* pokreću manja poduzeća, njihova motivacija nije isključivo financijska - važan im je osjećaj postignuća i uspjeha u balansiranju obiteljskog života i poslovnih obveza. Iako su prednosti poslovanja kod kuće očite u smislu fleksibilnosti, rodni jaz u poduzetništvu i dalje postoji, jer muškarci često imaju bolje uvjete i više samopouzdanja za pokretanje i vođenje poduzeća (Rodrigues i sur., 2023).

Unatoč svim izazovima, majke-poduzetnice pokazuju da majke mogu uspješno voditi vlastite biznise, s posebnim fokusom na obitelj i ravnotežu između privatnog i poslovnog života (Nel i Maritz, 2010). U praksi, majke-poduzetnice često vode mala kućna poduzeća s ograničenim resursima, bez namjere da preuzmu velike rizike. Posao koji vode obično nije toliko "ozbiljan" koliko bi mogao biti, ali snaga majki poduzetnica leži u njihovoj izvanrednoj ulozi majki, zbog čega se njihov rad cijeni, iako možda nije uvijek profitabilan. Ovaj fenomen može se smatrati pokušajem usklađivanja uspjeha u poduzetništvu i majčinstvu unutar ograničenja svakodnevnog života i dostupnih resursa. Pojam majka-poduzetnica često se koristi kao izgovor za ograničenu dostupnost ili angažman na poslu, implicirajući da žena obavlja više od same brige o djeci kod kuće. Iako ovaj pojam označava napredak u statusu u odnosu na tradicionalnu domaćicu, on ne odražava nužno uspjeh ili isplativost posla, niti daje do znanja je li poduzetništvo samo statusni simbol tijekom porodiljnog dopusta.

Zaključak

U suvremenom društvu žene se suočavaju s nizom složenih izazova na raskrižju profesionalnih ambicija i tradicionalno očekivanih obiteljskih uloga. Unatoč sve većem broju visokoobrazovanih i ekonomski aktivnih žena, rodno uvjetovane norme i dalje snažno oblikuju očekivanja prema kojima žene, osobito majke, snose primarnu odgovornost za skrb o djeci i vođenje kućanstva. Posljedica toga jest fenomen tzv. „kazne majčinstva“ — smanjene mogućnosti profesionalnog napredovanja, niže plaće, prekidi u karijeri i povećani osjećaj krivnje zbog stalnog balansiranja između poslovnih i

privatnih obveza. Kontradikcija između idealiziranih društvenih očekivanja i realnosti profesionalnog angažmana žena stvara znatan pritisak pri odluci o majčinstvu: mnoge žene odgađaju roditeljstvo zbog karijernih aspiracija, dok ga druge potpuno izbjegavaju uslijed praktične nemogućnosti usklađivanja obiteljskih i poslovnih obveza. Premda koncept majke-poduzetnice nudi određenu fleksibilnost u usklađivanju profesionalnih i obiteljskih uloga, on također nosi značajne izazove. Naime, žene koje se odluče na poduzetništvo suočavaju se s dvostrukim opterećenjem — kako u profesionalnoj, tako i u obiteljskoj sferi. Ovo istovremeno dvostruko opterećenje može dovesti do iscrpljenosti i stresa, jer je teško održati ravnotežu između poslovnih ambicija i zahtjeva majčinske uloge. Iako poduzetništvo pruža veću fleksibilnost u organizaciji radnog vremena, ono istodobno briše jasne granice između privatne i profesionalne sfere, što dovodi do neprekidnih zahtjeva za prilagodbu i stalne dostupnosti. Takav način rada, iako naizgled omogućuje više vremena provedenog s obitelji, često ne osigurava njegovu kvalitetu, budući da prisutnost ne znači nužno i posvećenost.

S druge strane, istraživanja pokazuju da zaposlenost majki, uz odgovarajuću institucionalnu potporu i kvalitetnu skrb za djecu, ne mora imati negativne posljedice na dječji razvoj. Štoviše, profesionalni angažman majki može pozitivno pridonijeti socio-emocionalnom razvoju djece, osobito kada su im dostupni fleksibilni uvjeti koji omogućuju učinkovito usklađivanje poslovnih i obiteljskih uloga. Kako bi se ženama olakšalo postizanje ravnoteže između profesionalnih i obiteljskih obveza, nužno je poduzeti koordinirane mjere na više razina. Na nacionalnoj razini, važno je poticati aktivno i odgovorno uključivanje očeva u roditeljske obveze te razvijati obiteljske politike koje afirmiraju koncept ravnopravnog roditeljstva. Na društvenoj razini, potrebno je redefinirati tradicionalne rodne uloge te poticati ravnomjerniju raspodjelu kućanskih i roditeljskih odgovornosti između oba roditelja. Poslodavci bi trebali omogućiti fleksibilne oblike rada, osobito tijekom ranih godina života djeteta, dok bi lokalne zajednice trebale osigurati dostupnu, kvalitetnu i uključivu institucionalnu skrb za djecu. Stvaranjem podržavajućeg društvenog, institucionalnog i profesionalnog okruženja, moguće je umanjiti postojeće neravnoteže i omogućiti ženama ostvarenje punog potencijala u obje sfere života. Na taj način može se uspostaviti održiv i pravedan okvir za ravnotežu između karijere i majčinstva — na dobrobit žena, obitelji i cjelokupnog društva.

Popis literature

1. Ameen, N., Hoelscher, V. i Panteli, N. (2024). Exploring how mumpreneurs use digital platforms' algorithms and mechanisms to generate different types of value. *Information Systems Journal*, *34*(6), 1935-1962. https://doi.org/10.1111/isj.12518
2. Avellar, S. i Smock, P. J. (2003). Has the price of motherhood declined over time? A cross-cohort comparison of the motherhood wage penalty. *Journal of Marriage and Family,* 65, 597–607. doi:10.1111/j.1741-3737.2003.00597.x
3. Blum-Ross, A. i Livingstone, S. (2017). 'Sharenting', parent blogging, and the boundaries of the digital self. *Popular Communication*, 15(2), 110–125. https://doi.org/10.1080/15405702.2016.1223300
4. Bowyer, D., Deitz, M., Jamison, A., Taylor, C. E., Gyengesi, E., Ross, J., Hammond, H., Ogbeide, A. E. i Dune, T. (2022). Academic mothers, professional identity and COVID-19: Feminist reflections on career cycles, progression and practice. *Gender, Work & Organization*, *29*(1), 309-341. https://doi.org/10.1111/gwao.12750
5. Brooks-Gunn, J., Han, W. J. i Waldfogel, J. (2010). First-year maternal employment and child development in the first seven years. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *75*(2), 1-121. doi:10.1111/j.1540-5834.2010.00562.x.
6. Budig, M. J. i England, P. (2001). The wage penalty for motherhood. *American Sociological Review*, 66, 204–225. doi:10.2307/2657415
7. del Carmen Huerta, M., Adema, W., Baxter, J., Corak, M., Deding, M., Gray, M. C., Han, W. J. i Waldfogel, J. (2011). *Early maternal employment and child development in five OECD countries.* OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/5kg5dlmtxhvh-en.
8. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2024). *Prirodno kretanje stanovništva u 2023.* Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. https://podaci.dzs.hr/media/gcod513m/si-1730_prirodno-kretanje-stanovni%c5%a1tva-u-2023.pdf

9. Dunifon, R., Kalil, A., Crosby, D. A. i Su, J. H. (2013). Mothers' night work and children's behavior problems. *Developmental Psychology*, *49*(10), 1874.
10. Ekinsmyth, C. (2014). Mothers' business, work/life and the politics of 'mumpreneurship'. *Gender, Place & Culture*, *21*(10), 1230-1248. https://doi.org/10.1080/0966369X.2013.817975
11. Elvin-Nowak, Y. (1999). The meaning of guilt: A phenomenological description of employed mothers' experiences of guilt. *Scandinavian Journal of Psychology*, *40*(1), 73–83. https://doi.org/10.1111/1467-9450.00100
12. Elvin-Nowak, Y. i Thomsson, H. (2001). Motherhood as Idea and Practice. A Discursive Understanding of Employed Mothers in Sweden. *Gender & Society*, *15*(3), 407–428. https://doi.org/10.1177/089124301015003005
13. Greenhaus, J. H. i Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of management review*, *10*(1), 76-88. https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352
14. Hsin, A. i Felfe, C. (2014). When does time matter? Maternal employment, children's time with parents, and child development. *Demography*, *51*(5), 1867-1894. https://doi.org/10.1007/s13524-014-0334-5
15. Kahn, J. R., García-Manglano, J. i Bianchi, S. M. (2014). The motherhood penalty at midlife: Long-term effects of children on women's careers. *Journal of Marriage and Family*, *76*(1), 56-72. https://doi.org/10.1111/jomf.12086
16. Korsgaard, S. (2007). Mompreneurship as a challenge to the growth ideology of entrepreneurship. *Kontur–Tidsskrift for Kulturstudier*, *16*, 42–46.
17. Kušević, B. (2012). Kultura intenzivnoga majčinstva kao izazov za suvremenu pedagogiju. U M. Ljubetić i S. Zrilić (Ur.), *Pedagogija i kultura* (str. 98-106). Hrvatsko pedagogijsko društvo.
18. Lucifora, C., Meurs, D. i Villar, E. (2021). The "mommy track" in the workplace. Evidence from a large French firm. *Labour Economics*, *72*, 102035. https://doi.org/10.1016/j.labeco.2021.102035.
19. Luomala, K. (2018). Mumpreneurs? Everyday complexities in the realm of time, money, business and motherhood. *Unpublished doctoral dissertation, Turku School of Economics, Turku*.
20. Miller, A. (2011). The effects of motherhood timing on career path. *Journal of Population Economics*, 24, 1071–1100. doi:10.1007/s00148-009-0296-x
21. Mušura, A., Koričan, M. i Krajnović, S. (2013). Work-life and life-work conflicting Croatian companies: Some perspectives. *International Journal of Organization Theory & Behavior*, *16*(1), 42-67. https://doi.org/10.1108/IJOTB-16-01-2013-B003
22. Nel, P., Maritz, A. i Thongpravati, O. (2010). *Motherhood and entrepreneurship: the Mumpreneur phenomenon (Version 1)*. Swinburne. https://doi.org/10.25916/sut.26225495.v1
23. Obradović, J. i Čudina-Obradović, M. (2000). Obitelj i zaposlenost izvan kuće: međusobno ometanje i/ili pomaganje. *Revija za socijalnu politiku*, *7*(2), 131-145. https://doi.org/10.3935/rsp.v7i2.254
24. OECD (2019). *Enabling Women's Economic Empowerment: New Approaches to Unpaid Care Work in Developing Countries.* OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/ec90d1b1-en.
25. Richomme-Huet, K., Vial, V. i d'Andria, A. (2013). Mumpreneurship: A new concept for an old phenomenon?. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business 25*, *19*(2), 251-275. https://doi.org/10.1504/IJESB.2013.054966
26. Rodrigues, M., Daniel, A. D. i Franco, M. (2023). What is important to know about mumpreneurship? A bibliometric analysis. *International Journal of Organizational Analysis*, *31*(7), 3413-3435.
27. Sohail, T., Naeem, M., ul Haq, I., Azeem, S. i Bano, A. (2021). Women voices about gendered social capital: a qualitative study of women career planning. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt / Egyptology*, *18*(17), 383-396.
28. Staff, J. i Mortimer, J. T. (2012). Explaining the motherhood penalty during the early occupational career. *Demography*, 49, 1–21. doi:10.1007/s13524-011-0068-6
29. Šverko, B., Arambašić, L. i Galešić, M. (2002). Work-Life Balance AmongCroatian Employees: Role Time Commitment, *Work-Home Interference and Well-Being. Social Science Information, 41*(2), 281-301. https://doi.org/10.1177/0539018402041002006
30. Torres, A. J. C., Barbosa-Silva, L., Oliveira-Silva, L. C., Miziara, O. P. P., Guahy, U. C. R., Fisher, A. N. i Ryan, M. K. (2024). The impact of motherhood on women's career progression: A scoping review of evidence-based interventions. *Behavioral Sciences*, *14*(4), 275. https://doi.org/10.3390/bs14040275
31. Van Gasse, D. i Mortelmans, D. (2020). Single mothers' perspectives on the combination of motherhood and work. *Social Sciences*, *9*(5), 85. https://doi.org/10.3390/socsci9050085
32. Vrcelj, S. (2019). Majčinstvo–podloga familijarizacije odgojno-obrazovnih ustanova. *Jahr: Europski časopis za bioetiku*, *10*(1), 109-128. https://doi.org/10.21860/j.10.1.6
33. Webber, M. Sarris, A. i Bessell, M. (2010). Organizational Culture and the Use of Work-Life Balance Initiatives: Influence on Work Attitudes and Work-Life Conflict. *The Australian and New Zealand Journal of Organizational Psychology*, 3, 54-65. https://doi.org/10.1375/ajop.3.1.54

34. Welter, F., Brush, C. i De Bruin, A. (2014). The gendering of entrepreneurship context. *Institut für Mittelstandsforschung Bonn (Hrsg.): Working Paper*, *1*, 14. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2557272
35. Whittington, A. (2019). Outdoor careers and motherhood. *Journal of Experiential Education*, *42*(1), 79-92. https://doi.org/10.1177/105382591882035

MOTHERHOOD AND CAREER: THE DYNAMICS OF RECONCILIATING FAMILY AND PROFESSIONAL ROLES IN MODERN SOCIETY

Abstract: *In recent decades, there has been an intense transformational process within the family. The traditional patriarchal model, in which the father was the pater familias and the primary economic support of the family, while the mother was primarily dedicated to household duties and child-rearing, is being replaced by the dual-income family model. In this context, women are taking on active roles in the workforce, while at the same time, a more equitable distribution of household and parenting responsibilities between both parents is expected. However, in the modern world, social norms still persist that perpetuate the belief that, despite professional ambitions, women should primarily strive to fulfill the role of mother. The role of the mother has had different definitions in every socio-historical period, and in contemporary society, it has become more complex than ever before. Perspectives of globalization and digitalization often promote an idealized image of the "supermom" – a woman who successfully balances a career, maternal and spousal duties, household management, social emancipation, physical fitness and attractiveness, and femininity, thus creating a demanding and unrealistic standard of perfection that women "must" meet. Media narratives further perpetuate this ideal, often disregarding the real-life conditions, which creates a strong sense of guilt among women trying to balance professional and family life, often without adequate institutional and social support. In such circumstances, women face the dilemma of "delaying" family life for the sake of career or sacrificing professional ambitions for family obligations. This paper seeks to answer the question of whether it is possible to achieve a balance between the dual roles that women assume today. The aim of this paper is to provide a deeper theoretical insight into the contemporary challenges women face in attempting to reconcile professional and family life, and to analyze how social, economic, and political circumstances shape their role in the family and in the labor market.*

Keywords*: motherhood, family, career, work, entrepreneurship*

Originalni naučni rad
UDK:305.343.3/.7-055.2(497.6)2014/2024
DOI:10.7251/ZCMZ0125314V

(NE)VIDLJIVE ŽRTVE FEMICIDA U BOSNI I HERCEGOVINI, SRBIJI, SLOVENIJI, SJEVERNOJ MAKEDONIJI I HRVATSKOJ (2014–2024) – S POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

***dr Žana Vrućinić, vanredni profesor*[115]**
Univerzitet u Banjaluci
Fakultet bezbjednosnih nauka

Apstrakt: *U Bosni i Hercegovini, Srbiji i Sloveniji femicid još nije prepoznat kao posebno krivično djelo, što žrtve čini institucionalno „nevidljivim", dok je u Sjevernoj Makedoniji femicid inkriminisan 2023., odnosno u Hrvatskoj 2024., što ukazuje na kasniji, ali ipak postepeni korak ka priznavanju ovog zločina kao zasebnog krivičnog djela. Zbog nedostupnosti podataka za Crnu Goru u periodu 2014–2018, ova država nije obuhvaćena analizom. Cilj ovog istraživanja bio je da se analiziraju i uporede stope femicida u navedenim zemljama za period od 2014. do 2024. godine, koristeći podatke o broju ubijenih žena prikupljene iz različitih izvora. Stope femicida izračunate su u okviru ovog istraživanja. Rezultati t-testa ukazuju na statistički značajnu razliku u stopama femicida prije i poslije pandemije COVID-19 u Bosni i Hercegovini, pri čemu je stopa bila viša nakon pandemije. ANOVA test je pokazao statistički značajne razlike u stopama između pojedinih godina, dok regresioni model nije identifikovao godine i pandemiju kao značajne prediktore, iako objašnjava 52,49% varijanse u stopi femicida. Ovakav rezultat ukazuje na postojanje drugih faktora koji bolje objašnjavaju promjene. U analiziranom periodu, najviša prosječna stopa femicida zabilježena je u Srbiji, dok je najniža bila u Hrvatskoj. Prognostički trend za Sjevernu Makedoniju i Hrvatsku za 2025–2026. godinu se gotovo poklapa, sa procjenom stope između 0,4 i 0,5. Ove stope su niže u odnosu na Sloveniju i Srbiju, dok je za Bosnu i Hercegovinu, procijenjena najviša stopa femicida u istom periodu, približno 0,7. Poređenje domaćih i UN podataka za Bosnu i Hercegovinu pokazuje slične prosječne vrijednosti, ali različite trendove: domaći podaci ukazuju na blagi porast, dok UN podaci pokazuju stabilan trend, što ukazuje na potrebu za harmonizacijom metodoloških okvira na nacionalnom i međunarodnom nivou.*

Ključne riječi: žrtve femicida, bivša SFRJ, pandemija COVID-19

UVOD

Žrtve nasilja u porodici mogu biti djeca, žene, muškarci i starije osobe (Mahdavifar, et al., 2024). U smislu odnosa učinilac-žrtva nasilja u porodici, *nasilje između intimnih partnera*, uključuje sadašnje i bivše supružnike, sadašnje i bivše partnere sa ili bez zajedničkog djeteta. U mataanalizi u kojoj su uključene 103 studije, istraživači su, narativnom analizom studija, pronašli više radova koji ukazuju na porast nasilja između intimnih partnera tokom pandemije Covid-19, u poređenju sa onima koji opisuju smanjenje, nepromijenjen nivo ili mješovite rezultate (Costa, et al, 2024). Gotovo jedna od tri žene doživjela je nasilje od strane intimnog partnera tokom pandemije COVID-19 (Kifle, Aychiluhm, & Anbesu, 2024). Ovaj oblik nasilja može varirati u učestalosti i težini posljedica. Femicid, rodno zasnovano, namjerno ubistvo žena i djevojčica zbog njihovog pola – predstavlja ekstremni oblik nasilja nad ženama i djevojčicama, ukorijenjen u mizoginiji, pogrešnim uvjerenjima i društvenim normama (UNESC, 2013).

[115] zana.vrucinic@fbn.unibl.org

Prema podacima Kancelarije Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal (UNODC, 2019), žene koje su žrtve ubistava najčešće bivaju ubijene od strane intimnog partnera – čak u 82% slučajeva. Suprotno tome, kod muškaraca se ovaj obrazac javlja u znatno manjem procentu, svega 18%. Kancelarija UN za droge i kriminal (UNODC) i Agencija UN za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women) (2022) izradili su statistički okvir za prikupljanje podataka o rodno zasnovanim ubistvima žena. U dokumentu se rodna zasnovanost ubistva definiše kroz identifikaciju osnovnih uzroka koji oblikuju specifičan društveni kontekst u kojem dolazi do femicida, a koji uključuju stereotipne rodne uloge, sistemsku diskriminaciju žena i djevojčica, rodnu nejednakost, kao i neravnotežu moći između muškaraca i žena u društvu. Analizom podataka iz policijskih dosijea o ubistvima pokazano je da najveći procenat ubistava žena od strane muškaraca postoji između intimnih partnera (Brookman, 2005).

Iako u dostupnoj literaturi nisu pronađena istraživanja o femicidu u zemljama bivše Jugoslavije, postoje pojedinačna istraživanja koja obuhvataju širi region Jugoistočne i djelimično Centralne Evrope. U jednom takvom istraživanju analiziran je uticaj pandemije COVID-19 na distribuciju femicida u periodu od 2020. do 2021. godine, obuhvatajući zemlje Hrvatsku, Mađarsku, Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju i Sloveniju (Hacin, & Meško, 2024). Ukupan broj femicida od 2017. do 2021. godine smanjen je u svim posmatranim zemljama. U Hrvatskoj i Sloveniji zabilježen je porast femicida u 2020. godini, dok je u 2021. godini došlo do značajnog opadanja, kada su specifične mjere u vezi sa pandemijom još uvijek bile na snazi.

Vlade femicid rijetko povezuju sa različitim obrascima nasilja prema ženama koje najčešće budu žrtve porodičnog nasilja prije nego što dođe do femicida. Stručnjaci iz oblasti medicine, prilikom izvještavanja o slučajevima ubistva, najčešće se ne fokusiraju na odnos žrtve i učinioca i ne kategorišu ubistvo kao femicid (Konstantinović Vilić, Petrušić, Beker, 2019). Navedeno doprinosi daljoj marginalizaciji žrtava, šaljući implicitnu poruku o njihovoj nevidljivosti i društvenoj nevažnosti. Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, Sjeverna Makedonija i Slovenija [116] usvojile su Istambulsku konvenciju, prvi pravno obavezujući instrument u Evropi u oblasti nasilja prema ženama i nasilja u porodici, i , s tim u vezi, usvojile su zakone o zaštiti od nasilja u porodici. Najprije je Sjeverna Makedonija inkriminisala femicid kada je marta 2023. godine usvojila izmjene i dopune Krivičnog zakonika (Beker, 2023), a potom je, u martu 2024. godine, to učinila i Hrvatska. U ostalim analiziranim zemljama definicija femicida ne može se naći u krivičnom zakonodavstvu, što znači da se ne može regulisati kao posebno krivično djelo. Evidentan je problem sa sistematizovanim zvaničnim evidencijama o ovom obliku nasilja nad ženama, iako su se, zemlje potpisnice između uostalog, obavezale da prikupljaju razvrstane podatke o slučajevima svih oblika nasilja, uključujući nasilje u porodici, koje žene pogađa nesrazmjerno u odnosu na muškarce.

Prvo istraživanje o rodno zasnovanom nasilju, njegovim razmjerama i oblicima ispoljavanja u Bosni i Hercegovini sprovedeno je 2013. godine na inicijativu Agencije za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine, u saradnji sa Gender centrom Republike Srpske. Istraživanje je realizovano uz podršku agencije Ujedinjenih nacija koja se bavi pitanjima seksualnog i reproduktivnog zdravlja, populacione politike i rodne ravnopravnosti (UNFPA) i UN Women, na osnovu podataka koje su prikupili Zavod za statistiku Republike Srpske i Federalni zavod za statistiku (Šenk, 2023). Pored analize učestalosti pojedinih oblika nasilja nad ženama (psihičko, fizičko i seksualno), u cjelini gledano, nalazi istraživanja pokazali su da je sfera intimnih partnerskih i porodičnih odnosa daleko veći izvor opasnosti od nasilja za žene nego što je to šira zajednica (Šenk, 2023).

Kao odgovor na prazninu u institucionalnom pristupu, cilj ovog istraživanja bio je da se analiziraju i uporede stope femicida u pet zemalja bivše SFRJ – Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji, Sjevernoj Makedoniji i Sloveniji – u periodu od 2014. do 2024. godine. Podaci o broju ubijenih žena prikupljeni su iz različitih izvora, u zavisnosti od dostupnosti i pouzdanosti informacija za svaku pojedinačnu zemlju i godinu, dok su stope femicida izračunate u okviru ovog istraživanja. S obzirom

[116] Vijeće Evrope je usvojio Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici 7.4.2011, otvorena je za potpisivanje u maju 2011. godine.

na to da univerzalno prihvaćena definicija femicida ne postoji, u ovom istraživanju je primijenjena ciljano odabrana operativna definicija femicida *kao ubistvo žene počinjeno od strane sadašnjeg ili bivšeg partnera, ili muškog člana porodice*, pri čemu se nastojalo da se u analizu uključe oni slučajevi koji odgovaraju ovom kriterijumu. Cilj je, takođe, bio da se identifikuju trendovi femicida u analiziranim zemljama, procijeni uticaj pandemije COVID-19 na promjene u stopama femicida u Bosni i Hercegovini, izvrši predikcija za naredne godine (2025. i 2026.), te da se uporede domaći i međunarodni izvori podataka za Bosnu i Hercegovinu, sa posebnim osvrtom na razlike u trendovima femicida.

METOD

Procedura i podaci

U ovom istraživanju u svrhu realizacije ciljeva istraživanja analiziran je broj ubijenih žena u porodično-partnerskom kontekstu za period od 2014. do 2024. godine za pet zemalja bivše SFRJ: Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju, Sjevernu Makedoniju i Sloveniju. Budući da za Crnu Goru nije bilo moguće pribaviti podatke za period od 2014. do 2018. ova država je izostavljena iz analize kako bi se obezbijedila uporedivost podataka. Prilikom izbora izvora vodilo se računa o tome da se korišćeni podaci, u mjeri u kojoj je to moguće, odnose na definiciju femicida kao *ubistva žene od strane sadašnjeg ili bivšeg partnera ili muškog člana porodice*, kako bi rezultati bili međusobno uporedivi. Istraživački pristup bio je zasnovan na sekundarnoj analizi javno dostupnih podataka.

Podaci o broju ubijenih žena za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju prikupljeni su iz različitih izvora u zavisnosti od dostupnosti i pouzdanosti informacija za svaki pojedinačni period i zemlju.

Kao izvori podataka korišćeni su izvještaji nevladinih organizacija, uključujući Evropski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE, 2021, EIGE, 2025), Mediteranski institut za istraživačko novinarstvo (MIIR, 2024), kao i publikacija *Sudski odgovor na femicid na Zapadnom Balkanu – pravni okvir i sudska praksa* (Beker, 2023).

U slučaju Bosne i Hercegovine korišćeni su i podaci Fondacije Ženski centar (Ninković i sar., 2021), kao i publikacija *Analiza prakse sudova u procesuiranju femicida i pokušaja femicida u Bosni i Hercegovini 2017–2021* (Konstantinović Vilić i sar. 2022). Za analizu stope femicida u Sjevernoj Makedoniji za analizirani period korišćeni su sekundarni podaci iz zvaničnih evidencija Ministarstva unutrašnjih poslova (Koshevaliska, Nanev i Maksimova, 2024)[117]. Broj femicida za 2024. godinu u Hrvatskoj preuzet je iz zvanično dostupnih podataka Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske (MUP RH, 2025). Zvaničan broj femicida za 2024. godinu odgovara broju slučajeva o kojima su mediji izvještavali te godine, što potvrđuje transparentnost u dostupnosti i izvještavanju o ovim podacima.

[117] Iako zvanični podaci Ministarstva unutrašnjih poslova o femicidu za Sjevernu Makedoniju za period 2017–2024. godine postoje na zvaničnom sajtu, opredjeljenje je da se, zbog moguće varijabilnosti u njihovoj preciznosti i sveobuhvatnosti, isti ne koriste u ovom istraživanju. Naime, prema podacima koje su Koshevaliska, Nanev i Maksimova (2024) dobile od Odjeljenja za odnose sa javnošću i strateška pitanja MUP-a, Sektor za odnose sa javnošću i protokol – slobodan pristup informacijama, Odgovor (rješenje br. 16.1.2-831/3), razlika u prosječnom broju femicida za period 2017–2024. iznosi dvadeset četiri slučaja, u odnosu na brojke prikazane na zvaničnom sajtu Ministarstva. Konkretno, za 2023. godinu, pomenuti autori navode ukupno devet slučajeva femicida, dok je u zvaničnoj statistici dostupnoj javnosti zabilježeno dva. Ovu razliku dodatno potvrđuju i medijski izvještaji, u kojima je do septembra 2023. dokumentovano pet slučajeva, uključujući posljednji objavljen upravo u tom mjesecu (Stojančova, 2023). Neslaganja između podataka dobijenih sa zvaničnog sajta Ministarstva unutrašnjih poslova i onih dostavljenih od strane istog ministarstva putem formalnog zahtjeva za pristup informacijama ukazuju na potencijalne nedosljednosti u okviru institucionalnog izvještavanja. Stope femicida za 2024. godinu odnose se na period od januara do juna.

Kada su podaci iz medijskih izvještaja pružali eksplicitne i detaljne informacije o broju žrtava i okolnostima slučajeva (npr. identiteti žrtava, način izvršenja, mjesto i vrijeme događaja), a istovremeno su se razlikovali od izvještaja nevladinih organizacija (npr. prikazivan je veći broj slučajeva), uzeti su u obzir detaljniji i precizniji izvori. Izvršeno je ukrštanje izvora, a prednost je data onim izvorima koji su nudili viši stepen specifičnosti i provjerljivosti. Medijski izvještaji o broju ubijenih žena u analiziranim zemljama, objavljeni na relevantnim regionalnim portalima i u dnevnoj štampi, selektovani su prema kriterijumu vjerodostojnosti (Al Jazeera Balkans, 2023; Direktno.hr, 2020; Gadžovska Spasovska, 2024; Gočanin & Manojlović, 2024; Istina.media, 2025; Mariborinfo.com, 2024; Radiosarajevo.ba, 2025; Stojančova, 2023; Telegraf.rs, 2024; Znoj, 2024).

Paralelni statistički podaci Ujedinjenih nacija o stopama femicida u porodično-partnerskom kontekstu za Bosnu i Hercegovinu, za period od 2014. do 2023. godine, prikupljeni su direktno sa zvaničnog veb-sajta Ujedinjenih nacija (United Nations, n.d.).

Metod istraživanja

Istraživanjem su obuhvaćeni podaci o broju ubijenih žena u porodično-partnerskom kontekstu za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Srbiju, Sjevernu Makedoniju i Sloveniju u periodu od 2014. do 2024. godine.

U prvoj fazi istraživanja izračunate su godišnje stope femicida (broj ubijenih žena na 100.000 stanovnika) za svaku od analiziranih zemalja. Dobijene stope omogućile su poređenje među zemljama i uvid u dinamiku femicida tokom decenije.

U cilju poređenja statistički značajne razlike u prosječnim vrijednostima stopa femicida prije i nakon pandemije COVID-19, sproveden je t-test nezavisnih uzoraka za svih pet analiziranih zemalja.

Poseban fokus stavljen je na Bosnu i Hercegovinu, na kojim podacima je sprovedena regresiona analiza sa ciljem utvrđivanja uticaja godina i pandemije COVID-19 na promjene u stopama femicida. U okviru regresionog modela primijenjena je i analiza varijanse (ANOVA), čime je dodatno evaluiran statistički značaj posmatranih faktora.

Na osnovu dobijenih vremenskih serija sprovedeno je modeliranje trenda sa ciljem predviđanja stopa femicida za 2025. i 2026. godinu za analizirane zemlje. Time su identifikovani potencijalni pravci kretanja i evaluirani faktori rizika u budućem periodu.

Za Bosnu i Hercegovinu dodatno je izvršena predikcija stope femicida sa identifikacijom tačaka promene (change points) u vremenskoj seriji. Ova analiza omogućila je detekciju strukturnih prekida u trendovima i ukazala na moguće prelomne momente u društvenim uslovima koji utiču na nasilje prema ženama.

Trendovi femicida u Bosni i Hercegovini analizirani su paralelno, putem dva izvora: domaćih izvora i podataka UN, za period 2014–2023. Najprije je sproveden t-test za poređenje prosječnih vrijednosti između domaćih i UN podataka, kao i analiza trenda za istraživanje promena u stopama femicida tokom vremena (2025 –2026.) Takođe, korišćena je procjena intervala povjerenja kako bi se istražila preciznost i varijabilnost podataka iz oba izvora. Na ovaj način, analizirani su obrasci kretanja stope femicida u Bosni i Hercegovini u odnosu na dva različita izvora podataka.

Za analizu rezultata korišćeni su programski jezik R i Prophet model, pogodni za prikaz i interpretaciju godišnjih trendova u okviru vremenskih serija, naročito u prisustvu višestrukih interferencija u podacima.

REZULTATI

Tabela 1
Broj ubijenih žena i stopa femicida za pet zemalja bivše SFRJ za period 2014–2024.

Država	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
BiH	5 (0.28)	7 (0.39)	9 (0.50)	4 (0.22)	4 (0.22)	11 (0.61)	12 (0.67)	9 (0.50)	11 (0.61)	10 (0.56)	12 (0.67)
Hrvatska	8 (0.37)	11 (0.51)	10 (0.47)	9 (0.43)	4 (0.19)	10 (0.49)	12 (0.59)	9 (0.45)	11 (0.55)	6 (0.30)	9 (0.45)
Srbija	27 (0.74)	35 (0.96)	33 (0.91)	26 (0.73)	30 (0.84)	26 (0.73)	27 (0.76)	26 (0.74)	27 (0.79)	28 (0.82)	18 (0.53)
Sjeverna Makedonija	8 (0.78)	4 (0.39)	5 (0.48)	8 (0.77)	7 (0.68)	4 (0.38)	5 (0.48)	4 (0.43)	2 (0.22)	9 (0.97)	3 (0.32)
Slovenija	6 (0.58)	6 (0.58)	5 (0.48)	7 (0.67)	4 (0.38)	8 (0.77)	10 (0.95)	5 (0.48)	12 (1.29)	2 (0.19)	3 (0.28)

Stope femicida izračunate su na osnovu broja ubijenih žena na 100.000 žena u analiziranim državama, pri čemu je broj ubijenih žena podijeljen sa ukupnim brojem žena u populaciji za svaku od navedenih godina, a zatim pomnožen sa 100.000. Za svaku državu korišćeni su podaci o broju stanovnika (po godinama) (vidi tabelu 1).

Tabela 2. Rezultati t-testa za poređenje stopa femicida prije i poslije pandemije Covid-19 u pet balkanskih država

Država	M_1	M_2	M_1-M_2	t	df	p	CI_95	Cohens_d
BIH	0.37	0.60	-0.23	-3.17	7	0.01487	[-0.4, -0.06]	-1.80
Hrvatska	0.41	0.47	-0.06	-0.83	9	0.4279	[-0.22, 0.1]	-0.50
Srbija	0.82	0.73	0.09	1.37	8	0.2063	[-0.06, 0.24]	0.84
Sj.Makedonija	0.58	0.48	0.10	0.64	7	0.544	[-0.26, 0.46]	0.40
Slovenija	0.58	0.64	-0.06	-0.28	5	0.7895	[-0.63, 0.51]	-0.19

Rezultati t-testa ukazuju na statistički značajnu razliku u stopama femicida prije i poslije pandemije u Bosni i Hercegovini (vidi tabelu 2). Ovaj nalaz sugeriše da su prosječne vrijednosti stope femicida u Bosni i Hercegovini bile različite u ta dva perioda, dok regresioni model u okviru analize prekinutih vremenskih serija, nije potvrdio pandemiju kao značajan prediktor stope femicida. Ovaj rezultat može ukazivati na to da efekat pandemije nije bio dovoljno izražen kada se razmatra u kombinaciji sa varijablom godine, koja takođe nije pokazala statističku značajnost.

Rezultati regresionog modela pokazuju da ni godine ($\beta = 0{,}01782$, $p = 0{,}501$) ni pandemija ($\beta = 0{,}13400$, $p = 0{,}428$) nisu statistički značajni prediktori stope femicida, što znači da ove varijable ne pokazuju značajan linearni uticaj. Iako model objašnjava 52,49% varijacije u stopi femicida ($R^2 = 0{,}5249$), doprinos ovih konkretnih varijabli nije značajan, što ukazuje na to da postoje drugi faktori

koji vjerovatno bolje objašnjavaju promjene u stopi femicida u Bosni i Hercegovini, a nisu obuhvaćeni ovim modelom.

Rezultati analize varijanse (ANOVA) u okviru regresionog modela pokazali su da postoji statistički značajna razlika u stopama femicida između različitih godina posmatranog perioda ($F(2, 8) = 4{,}42$, $p = 0{,}021$). Tokom posmatranih godina u Bosni i Hercegovini, razlike u stopama femicida statistički značajno su varirale, što ukazuje na odsustvo dosljednog linearnog trenda, što je potvrđeno i rezultatima regresije, kao i vizuelnim prikazom grafikona (vidi grafikon 1).

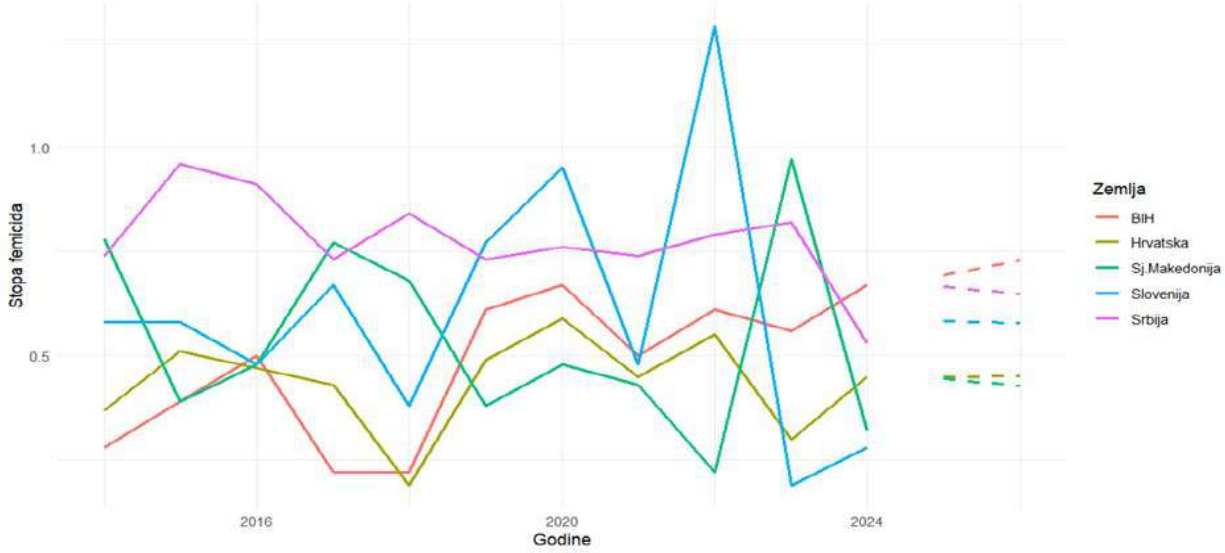

Slika 1. Stopa femicida po zemljama sa predviđanjem za 2025. i 2026. godinu

Na osnovu izračunatih stopa femicida, za Bosnu i Hercegovinu uočen je rastući trend za period 2025–2026. godine. Za Sjevernu Makedoniju, Sloveniju i Srbiju, identifikovan je kombinovani trend, dok je za Hrvatsku prognostički trend ocijenjen kao stabilan (vidi sliku 1).

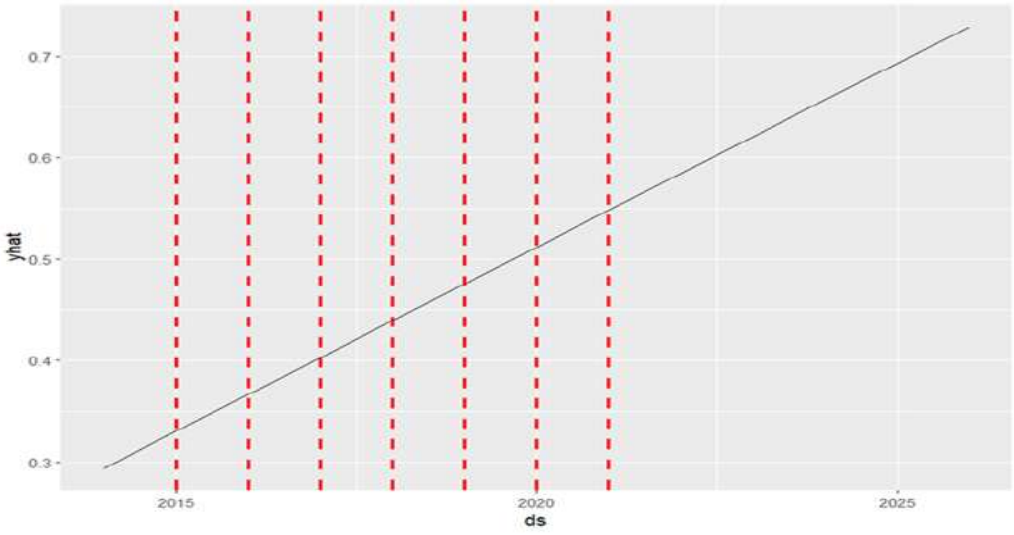

Slika 2. Predikcija stope femicida za Bosnu i Hercegovinu sa tačkama promjene (Change Points)

Na osnovu analize vremenske serije stope femicida u Bosni i Hercegovini, model prognoze je identifikovao više tačaka promjene u trendu u periodu od 2015. do 2021. godine, što ukazuje na značajne fluktuacije u stopi femicida tokom tog perioda. Nakon 2021. godine, model nije detektovao

nove tačke promjene, što sugeriše stabilizaciju trenda. Prognoza za period 2025–2026. godine pokazuje uzlazni trend, što znači da se očekuje povećanje stope femicida u narednim godinama (vidi sliku 2).

U cilju poređenja podataka o femicidu u Bosni i Hercegovini, analizirana je vremenska serija stope femicida izračunata na osnovu dostupnih domaćih izvora (broj ubijenih žena godišnje) i vremenska serija zvaničnih podataka Ujedinjenih nacija (UN) za period 2014–2023. godine. Rezultati t-testa pokazali su da ne postoji statistički značajna razlika u prosječnim vrijednostima između ove dvije serije ($t = –0,36$; $p = 0,726$), što ukazuje na sličan ukupni nivo stope femicida u oba izvora tokom posmatranog perioda. Vizuelni prikaz uključuje intervale poverenja, koji ukazuju na stabilnost i preciznost serija. Analizom trendova kroz vremenske serije uočene su razlike u pravcu kretanja (vidi sliku 3).

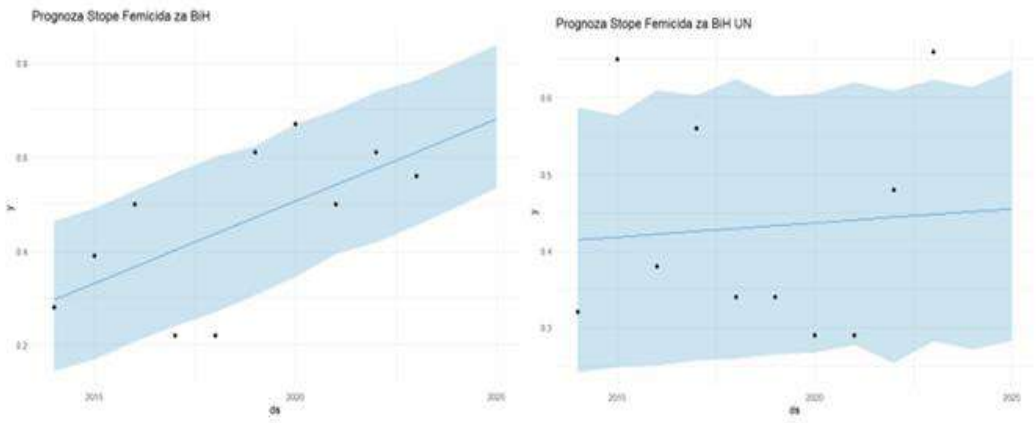

Slika 3. Trend stope femicida za Bosnu i Hercegovinu prema domaćim izvorima (A) i podacima Ujedinjenih nacija (B) za period 2014–2023, sa projekcijom za 2025–2026. godinu.

Rezultati prognoze prikazani su na slici 4, gdje su istaknute postojeće vrijednosti i očekivani trendovi za 2025. i 2026. godinu.

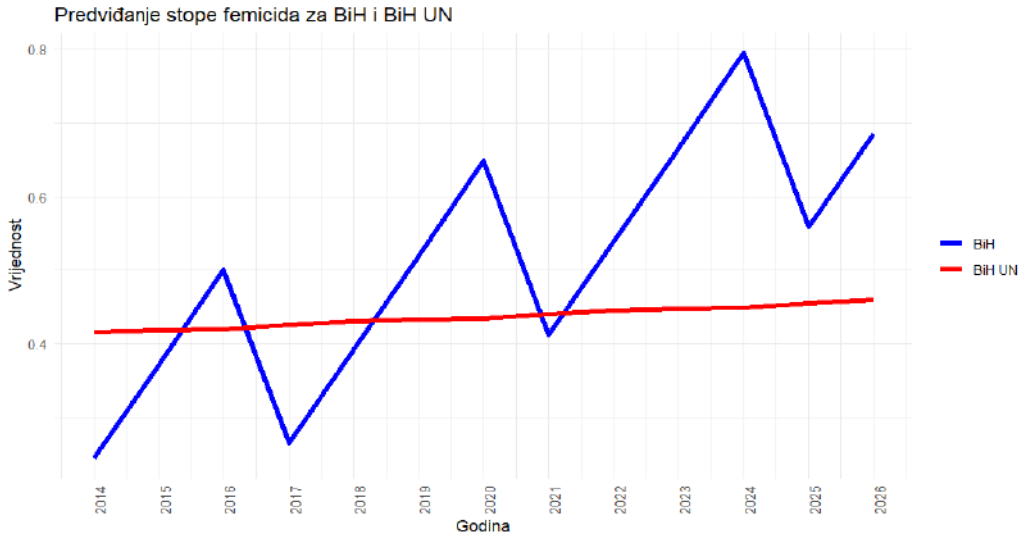

Slika 4 . Poređenje stvarnih i predviđenih vrijednosti stope femicida u BiH prema domaćim i UN podacima (2014–2026).

DISKUSIJA

Cilj ovog istraživanja bio je da se analiziraju i uporede stope femicida u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji, Sjevernoj Makedoniji i Sloveniji tokom perioda od 2014. do 2024. godine, kao odgovor na praznine u institucionalnim pristupima. Takođe, cilj je bio da se identifikuju ključni trendovi femicida u ovim zemljama, da se procijeni uticaj pandemije COVID-19 na promjene u stopama femicida u Bosni i Hercegovini, kao i da se izvrši predikcija za naredne godine (2025. i 2026.). Dodatno, istraživanje se fokusiralo na upoređivanje domaćih i međunarodnih izvora podataka za Bosnu i Hercegovinu, uz poseban osvrt na razlike u trendovima femicida.

Značajna razlika u stopama femicida za period prije i poslije pandemije COVID-19 potvrđena je jedino u Bosni i Hercegovini, pri čemu je postpandemijski period bio okarakterisan višim stopama femicida. Izuzimajući 2021. i 2023. godinu, kada je zabilježen blagi pad, stope femicida su od perioda pandemije COVID-19 u stalnom porastu. Uočeni rastući trend se, u skladu s dosadašnjim kretanjima, očekuje i u periodu 2025–2026. godine, koliko je i obuhvaćeno analizom. Istovremeno nije procijenjen direktan uticaj COVID-19 na stope femicida, što je inače rijedak slučaj u istraživanjima (Weil, 2020). Ovi nalazi sugerišu na moguće uticaje drugih faktora izazvanih pandemijom na pojavu femicida u Bosni i Hercegovini. Porast stope femicida poklapa sa rastućim determinističkim trendom nasilja u porodici i porodičnoj zajednici u Bosni i Hercegovini, u istom periodu (Vrućinić, 2024). Piquero et al. (2021) tvrdili su da je porast nasilja među intimnim partnerima tokom pandemije COVID-19 rezultat finansijske nestabilnosti, nastave (k)od kuće, bolesti ili smrti od virusa i mentalnih problema izazvanih socijalnim distanciranjem. Slično tome, istraživanja su pokazala da su stres, ekonomski faktori, emocionalno razočarenje, loš i skučen stan i zloupotreba supstanci – alkohola i droga, glavni pokretači nasilja unutar porodica (Sacco, et al., 2020). Potvrđeno je i da u Bosni i Hercegovini postoji promjena u dinamici femicida tokom analiziranog perioda, što može biti povezano sa ekonomskim, političkim i društvenim promjenama u Bosni i Hercegovini. Prva (svjetska) ekonomska kriza je 2008. godine pogodila Bosnu i Hercegovinu i umnogome uticala na život ljudi. Kratko poboljšanje desilo se 2011. i 2012, ali se stanje opet pogoršalo. Godine 2014. zemlju su pogodile velike poplave koje su nanijele ogromnu štetu. Zbog toga je 2016. bila jedna od najtežih godina. Pandemija COVID-19 je 2020. godine ograničila snagu zemlje u odbrani od siromaštva i umanjila efekte razvoja prethodnog perioda **(**Krunić, 2022). Te posljedice se, nažalost, osjećaju i danas.

Prosječna stopa femicida u analiziranom periodu najviša je u Srbiji, dok je najniža u Hrvatskoj. S obzirom na to da su, kako je prethodno navedeno, Sjeverna Makedonija i Hrvatska 2023., odnosno 2024. godine inkorporirale femicid kao krivično djelo u svoje zakone, važno je naglasiti da je prognostički trend stope femicida za period 2025–2026. godinu gotovo identičan za ove dvije zemlje, s procjenom stope između 0,4 i 0,5. Procijenjene stope su niže u poređenju sa Slovenijom i Srbijom, a značajno niže u odnosu na Bosnu i Hercegovinu, gde je za isti period procijenjena najviša stopa femicida, koja iznosi oko 0,7.

Distribucija femicida u Hrvatskoj, Sjevernoj Makedoniji i Sloveniji za period 2020–2021 u skladu je sa rezultatima istraživanja koje obuhvata taj period (Hacin, & Meško, 2024). Jasno je da dinamiku femicida oblikuju složeni faktori, što sugeriše potrebu za daljim istraživanjima u kojima bi se razmotrio širi spektar društvenih, ekonomskih i kulturoloških faktora.

Nedostatak sistematskih i dosljednih statističkih podataka o femicidu doprinosi njegovoj marginalizaciji, stvarajući praznine u razumijevanju njegovog opsega, što se odražava na društvenu i političku nevidljivost žrtava. U metodološkom dijelu rada prikazan je konkretan slučaj iz Sjeverne Makedonije (Koshevaliska, Nanev i Maksimova, 2024). Sa problemom pouzdanosti, podataka u vezi sa nasiljem nad ženama suočavaju se i drugi istraživači (Noer, Chadijah, & Rudiatin, (2021).

Poređenjem podataka iz domaćih izvora sa podacima UN-a za Bosnu i Hercegovinu (United Nations, n.d.) dobijene su slične prosječne vrijednosti stopa femicida, ali sa različitim obrascima kretanja. Kod domaćih podataka identifikovan je blagi uzlazni trend, što ukazuje na porast stope femicida, dok podaci UN pokazuju stabilan, gotovo horizontalan pravac, bez značajnijih promjena tokom vremena. Ova razlika može ukazivati na metodološke razlike u prikupljanju, agregaciji i obradi podataka između domaćih institucija i međunarodnih izvora. Vizualizacija podataka ukazuje na manju

varijabilnost domaćih podataka, što sugeriše na pouzdaniju prognozu, dok podaci UN-a ukazuju na veću neizvjesnost i mogućnost fluktuacija stvarnih vrednosti. Preciznija i dosljednija metodologija prikupljanja podataka omogućila bi pouzdanije statistike i time bolju osnovu za razvoj politika.

Ovaj rad može poslužiti kao osnov za podsticanje institucionalnih i zakonskih promjena koje bi omogućile bolje prepoznavanje i rješavanje ovog problema. S obzirom na to da ne postoje (pouzdane) sistematizovane zvanične statistike, ovo istraživanje pokazuje kako različiti izvori podataka mogu biti korišćeni za izračunavanje stopa femicida i analizu njihovih promjena tokom vremena. Doprinos istraživanja odnosi se i na razumijevanje promjena u stopama femicida tokom određenih perioda, posebno u vezi sa pandemijom COVID-19, što može biti korisno za buduće političke odluke. Pored toga, putem ovog istraživanja omogućeno je upoređivanje različitih izvora podataka za Bosnu i Hercegovinu. Ukazano je na razlike u obradama i metodologiji prikupljanja podataka, čime je istaknuta potreba za većom harmonizacijom metoda prikupljanja i obrade podataka. Na kraju, rezultati ovog istraživanja mogu poslužiti kao podrška međunarodnim naporima u borbi protiv nasilja prema ženama, pružajući dokaze koji mogu biti osnova za dalji razvoj zajedničkih akcija i inicijativa na globalnom nivou. Ukoliko se nasilje doživljava kao privatna stvar, a ne društveni problem, očekuje se da će prijava biti manje, odnosno tamni broj veći (Grembi, Rosso, & Barili, 2024). Kroz ove doprinose, istraživanje se može smatrati korisnim za unapređenje institucionalnih odgovora, političkih mjera i metodoloških pristupa u borbi protiv femicida, čime se doprinosi prevenciji i smanjenju ove društvene patologije.

Jedno od ograničenja ovog istraživanja odnosi se na nedostupnost javnih podataka za Crnu Goru u periodu 2014–2018. Budući da je istraživanje obuhvatalo kontinuirani period od 2014. do 2024. godine, ova zemlja nije uključena u analizu. U odsustvu zvaničnih baza podataka o femicidu za pet zemalja bivše Jugoslavije za period 2014 –2024, odnosno za period 2014-2023., kada je riječ o komparativnoj analizi za Bosnu i Hercegovinu, u ovom istraživanju korišćeni su različiti izvori, što ukazuje na određena metodološka ograničenja. Ograničenje ovog istraživanja jeste i neujednačena dostupnost podataka i moguća nedosljednost u načinu na koji su pojedini slučajevi femicida dokumentovani u različitim zemljama regiona. S obzirom na primijenjenu definiciju femicida u ovom istraživanju, važno je napomenuti da bi primjena šire ili drugačije definicije u budućim istraživanjima mogla ograničiti upotrebljivost ovdje prikupljenih podataka, s obzirom na razlike u kriterijumima uključivanja slučajeva.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Iako rezultati istraživanja mogu biti korisni za razumijevanje dinamike femicida u regionu, istraživanje takođe ukazuje na značajne praznine u institucionalnom praćenju femicida. Potrebno je unaprijediti zakonski okvir kako bi femicid bio prepoznat kao specifičan oblik rodno zasnovanog nasilja, te omogućiti precizno i dosljedno prikupljanje podataka. Dalja istraživanja trebala bi obuhvatiti širi spektar faktora koji utiču na femicid, kako bi se stvorile efikasne politike za zaštitu žena i prevenciju nasilja.

LITERATURA

Al Jazeera Balkans. (2023, 10. oktobar). Femicid u Sjevernoj Makedoniji: U 30 dana ubijene tri žene [Video]. YouTube. Preuzeto 29. aprila 2025. sa https://balkans.aljazeera.net/videos/2023/10/10/femicid-u-s-makedoniji-u-mjesec-dana-ubijene-tri-zene

Beker, K. (2023). *Sudski odgovor na femicid na Zapadnom Balkanu – pravni okvir i sudska praksa*. The AIRE Centre. Preuzeto sa https://www.fbih.cest.gov.ba/images/doclink/regional-femicide-report-2023-bcms.pdf

Brookman, F. (2005). *Understanding Homicide*. London: Sage Publications.

Costa, D., Scharpf, F., Weiss, A., Ayanian, A. H., & Bozorgmehr, K. (2024). Intimate partner violence during COVID-19: systematic review and meta-analysis according to methodological choices. *BMC public health*, *24*(1), 313.

Direktno.hr. (2020, 9. travnja). *Obiteljsko nasilje: U 2019. godini ubijeno čak 13 žena u Hrvatskoj*. Preuzeto 1. aprila 2025. sa https://direktno.hr/zivot/obitelj/obiteljsko-nasilje-2019-godini-ubijeno-cak-13-zena-hrvatskoj-189973/

European Institute for Gender Equality, EIGE. (2021). *EIGE's indicators on intimate partner violence, rape and femicide: EU state of play*. Publications Office of the European Union. Preuzeto 25. februara sa https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/eiges-indicators-intimate-partner-violence-rape-and-femicide-eu-state-play

European Institute for Gender Equality, EIGE. (2025). Gender Equality Index 2024 – Tackling violence *against women, tackling gender inequalities*. Publications Office of the European Union. Preuzeto 30. marta 2025. sa https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2024-tackling-violence-against-women-tackling-gender-inequalities

Gadžovska Spasovska, Z. (2024, 10. novembar). *Žene u Severnoj Makedoniji zbog straha odustaju od prijave nasilja*. Slobodna Evropa. Preuzeto 25. februara 2025. sa https://www.slobodnaevropa.org/a/severna-makedonija-nasilje-porodica-zrtve/33195216.html

Gočanin, S., & Manojlović, M. (2024, 15. ožujka). *Lanac ubistava žena u Srbiji i ove godine: Kako spriječiti?* Slobodna Evropa. Preuzeto sa 1. aprila 2025. sa https://www.slobodnaevropa.org/a/femicid-srbija-propusti-institucije/32863192.html

Grembi, V., Rosso, A. C., & Barili, E. (2024). Domestic violence perception and gender stereotypes. *Journal of Population Economics 37*, 1–32. https://doi.org/10.1007/s00148-024-00986-0

Hacin, R., & Meško, G. (2024). Femicide and COVID-19 Pandemic: Examining the Situation in Croatia, Hungary, Montenegro, North Macedonia, and Slovenia. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, *40*(2), 364–381. https://doi.org/10.1177/10439862241245839

Istina.media. (2025, 27. siječnja). *Parlament sutra o nasilju nad ženama: BiH bez jasnog plana i statistike o femicidu*. Preuzeto sa 24. februara 2025. sa https://istina.media/parlament-sutra-o-nasilju-nad-zenama-bih-bez-jasnog-plana-i-statistike-o-femicidu/

Kifle, M. E., Aychiluhm, S. B., & Anbesu, E. W. (2024). Global prevalence of intimate partner violence during the COVID-19 pandemic among women: systematic review and meta-analysis. *BMC Women's Health, 24*, 1–14.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Beker, K. (2019). *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Filipović, Lj., Bužanin, O., & Nedić, S. (2022). *Analiza prakse sudova u procesuiranju femicida i pokušaja femicida u Bosni i Hercegovini* (B. Braithwaite, ur.). The AIRE Centre i Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH. Preuzeto 24. februara sa https://vstv.pravosudje.ba/vstvfo/S/142/article/124609

Koshevaliska, O., Nanev, L., & Maksimova, E. (2024). From femicide to murder in self- defense - the culmination of genderbased violence in R. N. Macedonia, with reference to national legislation and practice. *Proceedings of the International Scientific Conference „Social Changes in the Global World"*, *11*(11), 195–211.

Krunić, M. (2022). Ekonomske krize 2008. i 2020. godine kao propuštene prilike posledejtonske Bosne i Hercegovine. U Zbornik radova Jahorinski poslovni forum 2022 (str. 303–310). Pale: Ekonomski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.

Mahdavifar, N., Kalan, F. K., Hiteh, M., Mohammadian, M., Abbasian, A., Vafi, S. F, Khosrorad, R., & Salehiniya, H. (2024.) COVID- 19 pandemic and the prevalence of domestic violence against Iranian married women. *Neuropsychopharmacol Rep. 44*, 51–59. https://doi.org/10.1002/npr2.12375

Mariborinfo.com. (2024, 23. studenog). *Femicidi v Sloveniji: Policija izpostavlja resnost problema*. Preuzeto 18. februara 2025. sa https://mariborinfo.com/novica/kronika/femicidi-v-sloveniji-policija-izpostavlja-resnost-problema/262499

Mediterranean Institute for Investigative Reporting, MIIR. (2024).Trapped in darkness: Women in Europe remain defenseless against gender-based violence. Preuzeto sa 4. februara 2025. sa https://miir.gr/en/femicides-violence-against-women-in-europe/

Ministarstvo unutarnjih poslova republike Hrvatske, MUP RH. (2025). Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2024. godini. Preuzeto 15. marta 2025. sa https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2025/statistika%20za%202024%20hrv%20i%20eng/Statisticki_pregled_2024_web.pdf

Ninković, O. L., Marković, I., Žigić, R., Mileusnić, Ž. (2021). *Femicid u Republici Srpskoj: Rasprostranjenost, razumijevanje i sudska praksa*. Fondacija Ženski centar. Preuzeto sa https://zenskicentar.org/wp-content/uploads/2022/07/Femicid-u-Republici-Srpskoj.pdf

Noer, K. U., Chadijah, S., & Rudiatin, E. (2021). There is no trustable data: the state and data accuracy of violence against women in Indonesia. *Heliyon*, *7*(12), 1–7.

Piquero, A. R., Jennings, W. G., Jemison, E., Kaukinen, C., & Knaul, F. M. (2021). Domestic violence during the COVID—19 pandemic—Evidence from a systematic review and meta-analysis. *Journal of Criminal Justice*, *74*, 101806.

Radiosarajevo.ba. (2025, 1. januar). *U Bosni i Hercegovini ubijeno 12 žena: Crna statistika 2024. godine o femicidima*. Preuzeto sa 28. marta 2025. sa https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/u-bosni-i-hercegovini-ubijeno-12-zena-crna-statistika-2024-godine-o-femicidima/573280

Sacco, M.A., Caputo, F., Ricci, P., Sicilia, F., De Aloe, L., Bonetta, C. F., Cordasco, F., Scalise, C., Cacciatore, G., Zibetti, A., Gratteri, S., & Aquila, I. (2020). The Impact of the Covid-19 Pandemic on Domestic Violence: The Dark Side of Home Isolation during Quarantine. *Medico-Legal Journal.*, *88*, 71–73.

Stojančova, P. (2023, 14. septembar). Ćutanje kao saučesnik u ubistvima žena. Radio Slobodna Evropa. Preuzeto 19. aprila 2025. sa https://www.slobodnaevropa.org/a/nasilje-nad-zenama-sjeverna-makedonija-/32592895.html

Šenk, M. (prir.). (2023). *Rodno zasnovano nasilje – mijenjanje pravila i praksi: Pregled stanja u BiH, Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori*. Fondacija CURE. Preuzeto 4. aprila 2025. sa https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2023/09/Rodno-zasnovano-nasilje-mijenjanje-pravila-i-praksi-pregled-stanja-u-BiH-Srbiji-Hrvatskoj-i-Crnoj-gori.pdf

Telegraf.rs. (2024, 15. travnja). *Zapamtite njihova imena: U Srbiji tokom 2024. godine ubijeno 19 žena, samo jednu nije ubio član porodice*. Preuzeto 4. aprila 2025. sa https://www.telegraf.rs/vesti/hronika/4015301-zapamtite-njihova-imena-u-srbiji-tokom-2024-godine-ubijeno-19-zena-samo-jednu-nije-ubio-clan-porodice

United Nations Economic and Social Council, UNESC. (2013). *Vienna Declaration on Femicide*. Vienna: UNESC.

United Nations Office on Drugs and Crime, (UNODC), & UN Women. (2022). *Statistical framework for measuring the gender-related killing of women and girls (femicide/feminicide)*. United Nations & UN Women. Preuzeto 18. februara 2025. sa https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/Statistical_framework_femicide_2022.pdf

United Nations Office on Drugs and Crime, (UNODC). (2019). Global study on homicide. Gender-related killing of women and girls. Vienna: United Nations. Preuzeto 18. februara 2025. sa https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet_5.pdf

United Nations Office on Drugs and Crime, (UNODC). (n.d.). *dp-femicide. Gender-related killings of women and girls*. United Nations. Preuzeto 18. februara 2025. sa https://dataunodc.un.org/dp-femicide

Vijeće Evrope. (2011). *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici* (Istanbulska konvencija). Istanbul: Vijeće Evrope. Preuzeto 18. februara 2025. sa https://rm.coe.int/168046246e

Vrućinić, Ž. (2024). Dva lica pandemije – trendovi nasilja u porodici tokom i poslije COVID-19. U Zbornik radova Deveta međunarodna naučna konferencija *Društvene devijacije* – Ne nasilju – kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu (str. 91–103). Banja Luka: Centar modernih znanja.

Weil, S. (2020). Two Global Pandemics: Femicide and COVID-19. *Trauma and Memory*, *8*, 110–112.

Znoj, P. (2024, 25. studenog). *Grozljiva realnost Slovenije: 7 femicidov, 3000 klicev na pomoč*. Necenzurirano.si. Preuzeto 15. marta 2025. sa https://necenzurirano.si/clanek/svet/slovenija-femicid-druzinsko-nasilje-1384398

Министарство за внатрешни работи Републике Северне Македоније. (2024). Збирна анализа за вкупен криминалитет 2010–2024. Министарство за внатрешни работи Републике Северне Македоније. Preuzeto 15. marta 2025. sa https://mvr.gov.mk/page/statistiki

(IN)VISIBLE VICTIMS OF FEMICIDE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, SERBIA, SLOVENIA, NORTH MACEDONIA, AND CROATIA (2014–2024) – WITH A PARTICULAR FOCUS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA

PhD Zana Vrucinic, Associate Professor[118]
University of Banja Luka
Faculty of Security Studies

Abstract: *In Bosnia and Herzegovina, Serbia, and Slovenia, femicide has not yet been recognized as a distinct criminal offense, which makes the victims institutionally 'invisible,' while in North Macedonia, femicide was criminalized in 2023, and in Croatia in 2024. This highlights a delayed but still gradual step toward recognizing this crime as a separate criminal offense. Due to the unavailability of data for Montenegro from 2014 to 2018, this country is not included in the analysis.The aim of this research was to analyze and compare femicide rates in the aforementioned countries for the period from 2014 to 2024, using data on the number of women killed collected from various sources. Femicide rates were calculated within this study. The results of the t-test indicate a statistically significant difference in femicide rates before and after the COVID-19 pandemic in Bosnia and Herzegovina, with the rate being higher after the pandemic. The ANOVA test revealed statistically significant differences in rates between individual years, while the regression model did not identify years and the pandemic as significant predictors, although it explains 52.49% of the variance in the femicide rate. This result suggests the presence of other factors that better explain the changes. In the analyzed period, the highest average femicide rate was recorded in Serbia, while the lowest was in Croatia. The forecasted trend for North Macedonia and Croatia for the period 2025–2026 is almost identical, with an estimated rate between 0.4 and 0.5.These rates are lower compared to Slovenia and Serbia, while Bosnia and Herzegovina is projected to have the highest femicide rate during the same period, approximately 0.7. A comparison of national and UN data for Bosnia and Herzegovina shows similar average values but different trends: domestic data indicate a slight increase, while UN data show a stable trend, suggesting the need for harmonizing methodological frameworks at both national and international levels.*

Keywords: *femicide victims, former SFRY, COVID-19 pandemic*

[118] zana.vrucinic@fbn.unibl.org

Pregledni naučni rad
UDK:177.8:343.9(497.6)
DOI:10.7251/ZCMZ0125326M

IDEOLOŠKE OSNOVE ULOGE PORODICE U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU I ZAKONSKA REGULATIVA NASILJA U PORODICI

***doc. dr Suzana Malešić*[119]**
Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Slobomir P Univerzitet, Banja Luka

***doc. dr Danijela Lakić*[120]**
Filozofski fakultet, Pale, Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Apstrakt: *Zakonska uređenost nasilja u porodici, jednog od najtežih problema sa kojim se sučava i Bosna i Hercegovina, primarno zavisi od političkih struktura na koje u velikoj mjeri utiču i ideološki postulati koji oblikuju odnos društva prema ulozi porodice. U prvom dijelu rada se istražuje uticaj liberalizma, nacionalizma i religijskog fundamentalizma kao dominantih ideologija u funkcionisanju Bosne i Hercegovine kao postkonfliknog društva i multietničke-religiozne zajednice. Liberalna matrica donijela je jačanje ljudskih prava i sloboda, probudila feminizam (posebno borbu protiv nasilja nad ženama), kroz insistiranje na pristupanje EU politička vlast je obavezana na donošenje određenih zakona, ali prema svojim ciljevima i karakteru liberalizam slabi centralnu ulogu porodice u društvu. Nacionalizam podstiče jačanje uloge porodice jer je ona i osnova nacije, uglavnom tradicionalne porodice u kojoj se nasilje prećutkuje i objašnjava kao privatna stvar. Religijski fundamentalizam, takođe, naglašava tradicionalnu ulogu porodice kao stuba društva, ali zatvorene, religiozne porodice u kojoj žena ima uglavnom podređenu, obespravljenu ulogu. Jedna od najčešćih predrasuda jeste da je porodica kao nukleus društva najbezbjednije mjesto, te da je kao takvu treba po svaku cijenu sačuvati. Stoga je cilj drugog dijela rada dati jasnu analizu krivičnog djela nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, ukazujući na potrebne izmjene zakonske regulative na različitim nivoima vlasti. Prema istraživanjima najčešće žrtve nasilja u Bosni i Hercegovini su žene. Shodno tome poseban osvrt dat je na nasilje nad ženama, gdje se kroz prizmu sudske prakse, daje kritički osvrt na oblike radnje izvršenja, a sve u cilju prevencije, sprečavanja i dokazivanja ovog krivičnog djela.*
Ključne riječi*: nasilje u porodici, Bosna i Hercegovina, ideologije*

UVOD

Porodica je temelj i stub svakog društva. Očuvanje porodice kao osnovne ćelije društva mora da predstavlja primat, u cilju zaštite djece koja potiču iz iste, te zaštite prava na zdravu porodicu i zdravo odrastanje. U bosanskohercegovačkom društvu porodicu čine muž, žena i njihova djeca. U većini evropskih zemalja „porodica“ se definiše kao nuklearna porodica, što znači dva partnera i djeca, jednoroditeljska porodica. Porodicu, ipak, predstavljaju i one grupe bez djece ili bez jednog ili oba supružnika koji mogu da budu u braku, ali i ne moraju (i koji mogu da budu različitog pola, a u nekim državama ne moraju). Zakonodavac štiti porodicu kroz porodični zakon, međunarodne akte, čiji potpisnik je i Bosna i Hercegovina, te kroz krivični zakonik/zakon tj. grupu krivičnih djela protiv braka i porodice.

Nasilje u porodici, posebno nasilje nad ženama kao njegov najizraženiji dio, jedan je od najkompleksnijih problema sa kojima se suočava naše društvo. Podaci u posljednjoj deceniji pokazuju zabrinjavajući trend rasta nasilja u porodici (pri čemu su žrtve najčešće žene) što ukazuje da postojeća

[119] suzanamalesic@gmail.com

[120] danijela.lakic@ffuis.edu.ba

zakonska rješenja nisu zadovoljavajuća, ali i da je opšti odnos društva prema važnosti ovog pitanja na niskom nivou što je posljedica patrijarhalne tradicije, ratnog nasljeđa i preovlađujućih ideoloških normi koje iz toga proizilaze.

IDEOLOŠKI ASPEKTI ULOGE PORODICE U BOSNI I HERCEGOVINI

U tumačenju fenomena nasilja u porodici svako od nas je pod uticajem određenih kulturoloških vrijednosti i normi koje određuju granicu između nasilja i discipline, između legitimne i nelegitimne upotrebe fizičkog, psihičkog i drugih oblika nasilja u supružničkim i međugeneracijskim odnosima. U starom Rimu otac je imao pravo da disciplinuje članove porodice, čak i pravo da oduzme život svim članovima domaćinstva jer su po rimskom pravu oni bili njegovo vlasništvo (Tomanović, Stanojević, 2024: 212). Praksa porodičnog nasilja bila je veoma česta i prihvaćena u istoriji ljudskog društva, sastavni dio funkcionisanja patrijarhalnog modela društvenih odnosa koji je na Balkanu i danas prisutan u velikoj mjeri.

Sa društvenog aspekta, porodica je institucija koja izražava kompleksnost društvenih odnosa jer je osnovna bio-socijalna jedinica društva u kojoj se odvijaju svi temeljni društveni procesi – biopsihološki, socijalni, ekonomski, kulturni i obrazovni. Koliko porodica utiče na pojedinca i društvo, toliko i društveni sistem kao spoljašnji činilac utiče na porodične funkcije odnosno funkcije porodice zavise od položaja i uloge koju joj određuje društveni sistem (Ćetković, 1999: 121, 135).

U analizi odnosa prema instituciji porodice i njenoj ulozi u našem društvu moramo poći od onoga što je Dirkem posebno isticao, da je porodica društvena, pravna i moralna institucija, a ne samo biološka organizacija zasnovana na krvnom srodstvu. Pri tome sama geneza institucije porodice prati se preko društvenih činjenica tj. prvenstveno preko pravila nasljeđivanja, moralnih normi i običaja (Tomanović, Stanojević, 2024: 18). Prema istraživanjima u Bosni i Hercegovini 90 posto građana izražava visok stepen svjesnosti o problemu nasilja u porodici, pri čemu 45 posto nasilje u porodici još uvijek gleda kao privatni problem, a čak 80 posto građana smatra u određenim situacijama opravdanim nasilje nad članom porodice. Ovo samo ukazuje da je naše društvo u procesu tranzicije postalo svjesno određenih problema, ali da patrijarhalni društveni kontekst još uvijek ima značajan uticaj (Agencija za ravnopravnost polova BiH, 2013).

Današnja Bosna i Hercegovina sa svojim složenim političkim uređenjem (prema modelu konsocijativne demokratije) i multietničkim i multireligioznim sastavom stanovništa analizira se kao postkonfliktno i podijeljeno društvo. Međunarodna zajednica je u uspostavljanju i održanju mira, te opšteg razvoja kod nas koristila koncept liberalno-demokratskog mira koji podrazumijeva i tržišnu ekonomiju i (neo)liberalnu matricu društva (tačnije preslikani zapadni liberalni model države). To je obrazac koji je primijenjen na ostatke socijalističkog uređenja koje je završilo u krvavom građanskom ratu sa elementima nacionalnog i vjerskog sukoba. Tako kao preovlađujuće ideologije u našem društvu možemo identifikovati: liberalizam, kao nametnutu ideologiju, te nacionalizam i religijski fundamentalizam kao neku vrstu izvornih ideologija našeg društva koje su posljedica ratnog nasljeđa i same strukture stanovništva. To su primarni faktori koji određuju opšti politički, pravni i kulturuloški odnos društva prema instituciji porodice, a na užem planu i odnos prema problemu nasilja u porodici.

Osnovne postavke liberalizma, koji se na Balkanu uglavnom doživljava kao ideologija kapitalističkog Zapada, su: sloboda, individualizam (tj. primat pojedinca nad različitim kolektivitetima, čak i nad državom, na osnovu koncepcije o čovjekovim prirodnim pravima i slobodama); prvenstvo ekonomije u odnosu na politiku; oslanjanje na razum i empiriju kao osnov saznanja umjesto na spekulacije; institucionalizacija i konstitucionalizacija političkih odnosa, vladavina zakona i podjela vlasti (Stanovčić, 2006: 656). Pri tome individualizam i ideja slobode najviše utiču na porodicu kao društvenu kategoriju. Liberalizam je društvo tržišne ekonomije koje daje primat pojedincu kao individualcu a ne kao članu nekog kolektiviteta, pa i porodice, tako da je ona sekundarana briga kapitalističkog društva. U tržišnom društvu porodica se pojmi kao koorporativni entitet, čime se razara tradicionalna forma i uloga porodice u društvu, prosto kapitalizmu nije važno očuvanje tradicionalne porodice, on dopušta njene različite forme što neminovno ugrožava moralni temelje klasične društvene zajednice zajednice.

Porodica se u kapitalističkom društvu vidi kao zajednica koja treba da odgovara određenim funkcijama sistema. Od porodice se traži da formira individue, ljude koji će znati da rješavaju zadatke koje im društveni, tehnokratski sistem postavlja (Ćetković, 1999: 36). Princip individualizma preferira

„porodicu izbora“ (kao npr. istopolne porodice), fokus je više na odnosima nego na konstitutivnim elementima kao što su srodnička veza, brak, domaćinstvo itd. To je pomjeranje od porodice kao „zajednice potreba“ koja podrazumijeva obaveze solidarnosti, ka grupisanju koje je zasnovano na afinitetima koji su izborni, a ne sudbinski (Tomanović, Stanojević, 2024: 261). Opstanak je glavni razlog zašto je u prirodi ljudskog bića da živi u zajednici, porodici i grupama većim od nje. Ideologija liberalizma, a posebno neoliberalizma, insistirajući imperativno na samoživosti i sebičnosti individue (jer važan je samo on-ona) razara društvenost kao temeljnu pretpostavku opstanka čovječanstva, (Miršajmer, 2019: 34-36). Jedna od posljedica liberalizma je i proces globalizacije koji ostavlja tragove na položaj porodice kao primarne društvene grupe, utiče na izmjenu njene klasične strukture, dinamike i funkcionalnosti. Globalizacija savremenog društva dovodi do krize patrijarhalnih društvenih odnosa i njima imanentnog sistema vrijednosti, unutar kalsične porodice javljaju se brojne socipatološke pojave kao što su: siromaštvo, nasilje, kriminalitet, gubljenje identiteta i uloge porodice. Nastupa postmoderno preoblikovanje porodice koju karakterišu labave i nestalne veze, unutar nje ne postoji čvrsta integracija (Vujović, 169-172).

Slabljenje tradicionalne uloge porodice je negativna strana liberalističke ideološke tradicije u našem društvu, a pozitivna je da je zahvaljujući ideji poštovanja ljudskih prava i sloboda kao jednog od osnovnih liberalnih načela intenziviran rad na zaštiti prava žena i borba protiv nasilja u porodici, prosto „razvila se svijest da je sprečavanje ove vrste nasilja jedan od imperativa u oblasti zaštite ljudskih prava“ (Agencija za ravnopravnost polova, 2013:5). Rad na poboljšanju položaja žena, što potencira liberalizam shodno svom načelu da žene imaju imaju sva prava kao i muškarci prosto zato jer su i one živa bića, oživio je i aktivnost feminističkih pokreta nakon građanskog rata, oni se postali najuticajniji dio civilnog sektora i imali ključnu ulogu u tome što je problem nasilja nad ženama i nasilja u porodici od privatne postao tema javne sfere. Liberalna matrica i sama ideja demokratskog mira u našem društvu podrazumijevala je uključivanje zemlje u evroatlanske tokove, pa i proces priključivanja Evropskoj uniji, čime je vlast preuzela obavezu usklađivanja i zakonodavstva u oblasti ljudskih prava i zaštite prava žena sa evropskim standardima. Između ostalog, uslov EU za pristup BiH finansijskim sredstvima iz IPA fondova bilo je unapređenje politike rodne ravnopravnosti. U okviru realizacije Strategije za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2024-2027. godine, Federacija BiH je u martu 2025. godine usvojila Zakona o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama u Federaciji Bosne i Hercegovine, čime se u domaće zakonodavstvo djelimično preuzima Direktiva (EU) 2024/1385 Evropskog parlamenta i Savjeta od 14. maja 2024. godine o suzbijanju nasilja nasilja prema ženama i nasilja u porodici (SL L2024/1385), kao i preporuke Komiteta potpisnica Istanbulske konvencije (ovaj zakon je za Federaciju značajan jer se gotovo deceniju i po nakon što je usvojen prvobitni zakon kojim se kažnjava nasilje u porodici, sada štite i žene).

Od kraja Hladnog rata nacionalizam je postao domanantna ideološka matrica svih balkanskih dražava. Osnovno vjerovanje nacionalizma jeste da je nacija glavni princip političke organizacije. I politički i kulturološki (etnički) model nacije naglašavaju da su nacije organske zajednice. To znači da je čovječanstvo prirodno izdijeljeno na nacije, koje imaju zaseban identitet, istorijski kontinuitet, tradiciju, jezik, tj. specifičan karakter. Iz tog razloga nacija je lojalnost, pridaje joj se viši značaj nego bilo kojoj drugoj društvenoj grupi ili kolektivitetu (Hejvud, 2005: 166-167). Nacija je, u stvari, proširena prodica. Najčešći sinonim za naciju je etnička pripadnost, što uključuje srodstvo, porodične krvne ili biološke veze. Etnička pripadnost je temelj tradicije koja smatra da je nacionalna pripadnost zasnovana na „ius sanguinis“, građani se identifikuju pomoću etničke ili krvne pripadnosti (Vincent, 2006: 197). Porodica je, dakle, osnova nacije. Uporišna tačka nacionalističke ideologije je „tumačenje i najviše moguće vrednovanje nacionalne zajednice kao krvne i interesne zajednice“ (Simeunović, 2002: 223), čime dolazimo do toga da je ta krvna zajednica vrsta proširene porodice koja je potpuno potčinjena nacionalnom interesu nacije kao apstraktnog kolektiviteta. Osnovna uloga porodice u nacionalizmu je stvaranje, održanje i opstanak nacije.

Neosporna je pozitivna uloga nacionalizma kada naglašava porodicu kao temelj nacije jer to znači i očuvanje porodičnih vrijednosti kao jedne od osnova društva. Slabost nacionalističke ideologije je lakoća njene moguće zloupotrebe od strane političke vlasti, pri čemu lako može preći u isključivost i uzrokovati sukobe. Od političke svrhe nacionalizma zavisi i uloga njegovih osnovnih institucija, dakle, i porodice.

U politikološkoj misli se na prelazu iz 20. u 21. vijek u Evropi počinje posvećivati sve veća pažnja porodici kao društvenoj instituciji, što je bilo usko povezano sa usponom nacionalizma, jer je

porodica trebala da služi ostvarenju njegovih ciljeva. Postala je uočljiva važnost porodice u razvoju jake nacije, pri čemu nacionalisti povezuju porodičnu ideologiju primarno sa pronatalističkim diskursom (Leinarte, 2006: 81). Naglašavanje porodice kao „svete zajednice" koja tvori naciju znači da se toj svetosti sve potčinjeno, sve ostaje unutar nje, tako je nasilje unutar porodice njena privatna, „porodična stvar". Žena je, takođe, potčinjena porodici, tj. naciji. Politička zloupotreba nacionalizma, posebno etničkog nacionalizma u našoj skorašnjoj prošlosti dovela je do šovinizma, ksenofobije, umanjenja ženskih prava i porasta nasilja nad ženama.

U bivšoj SFRJ uspon etnonacionalizma išao je paralelno sa mizoginijom, jer je baziran na izrazito herojskoj i maskulinoj mitologiji, muškarci (ratnici) uzdignuti su na pijadestal borca za opstanak nacije. Žene gube raniji politički značaj i postaju puko sredstvo u kandžama nacionalističke politike, dolazi do marginalizacije žene kao čovjeka i građanke, primarno se glorifikuje njena reproduktivna funkcija. Glavna žrtva građanskog rata u BiH bila je „žena", nacionalistička ideologija koja je prigrabila vlast je u nekim shvatanjima naciju (a i ženu) predstavljala kroz analogiju kuće, koju treba zaštititi od poniženja i okupiranja, ali i zatvoriti budući da su podmitljive i da se mogu podati drugima. U ratu u BiH zločini, posebno masovna silovanja žena, koristila su se kao jedno od „najefikasnijih" sredstava etničkog čišćenja (Popov-Momčinović, 2003: 97-107).

Etnički nacionalizam donio je retradicionalizaciju balkanskog društva društva i korak unazad za ženskih prava, porast međuetničke netolerancije, a ono što je bilo zajedničko svim nacionalizmima u bivšoj Jugoslaviji bio je tradicionalistički pogled na ulogu žene u porodici i društvu, te promocija hipermaskuliniteta (Popov-Momčinović, 2024: 52-53)

Religijski fundamentalizam (lat. „fundamentum" – osnove) nastaje kao reakcija na proces globalizacije, sekularizaciju i modernost, pri čemu se ne radi o modernizaciji religije, već o nekom vidu „religizacije modernosti" (Vukomanović, 2017: 86).

Osnovne specifičnosti religijskog fundamentalizma su: odbacivanje razlike između religije i politike (Homeini je isticao „politika je religija"), odbacuje se podjela na javno i privatno, samim tim i sekularna slika svijeta. Postojeće društvene strukture moraju se zamijeniti sveobuhvatnim sistemom zasnovanim na religijskim principima što uključuje pravo, politiku, kulturu i ekonomiju, tj. društvo u cjelini; antimodernizam - modernizacija i liberalna kultura vode ka propadanju zajednice, moralnom sunovratu, zato se proklamuje povratak „tradicionalnim vrijednostima"; duh ekumenizma, dijalog i tolerancija su, po pravilu, njegovi najveći neprijatelji; militantnost - od Iranske revolucije 1979. godne, a posebno nakon napada Al Kaide na SAD 2001. godine militantnost i potreba nasilja se, uglavnom, vezuje za islamski fundamentalizam) (Hejvud, 2005: 310-318; Vukomanović, 2017: 93-94). Posljedice religijskog fundamentalizma danas su najuočljivije u Avganistanu, koji je prema ocjeni UN, zemlja u kojoj se najmanje na svijetu poštuju prava žena. Stanje je alarmanto od dolaska talibana na vlast u avgustu 2021. godine kada su žene potpuno „povučene" iz javnog života. U Evropi su religiozne fundamentalne tendencije uočljive u Poljskoj koja npr. ima jedan od najstrožih zakona o abortusu koji je dopušten samo u slučajevima silovanja, incesta ili kada trudnoća ugrožava život majke.

U postdejtonskoj Bosni i Hercegovini religija je jedan od osnovnih stubova društva, to je prva uočljiva razlika u odnosu na socijalističko doba kada je bila gotovo potisnuta iz javne sfere. Svaka konfesija porodicu vidi kao osnovu društva i potencira njenu ulogu jednog od osnovnih elementa očuvanja i opstanka zajednice, i to je ona pozitivna uloga religioznog pristupa ideji porodici. Nažalost, u društvima poput našeg u kojima je dugo zvanično zanemarivan njegov religiozni aspekt, koja se još bave posljedicama građanskog rata, pri čemu ih odlikuje ekonomsko-politička nestabilnost i konstantne etničke tenzije, a istovremeno su izložena i uticaju procesa globalizacije, stvaraju se uslovi za ekstremno isticanje uloge religije i jačanje fundamentalističkih tendencija. U odnosu prema porodici to bi značilo - njena uloga je onakva kako propisuju izvorni religijski postulati, to je uglavnom patrijarhalno-tradicionalna porodica (u kojoj je naglašena uloga oca i potčinjena uloga žene). Tako je sa aspekta islama „najveće vjerničko postignuće na dunjalučkom životu, osim zadovoljstva Allaha Uzvišenog, sretna, harmonična, vjernički odgojena porodica koja je uzor u društvu. ... Da bi porodica nadživjela savremene izazove i nametanje savremenih porodičnih vrijednosti, a koje su u sukobu sa našim tradicionalnim pogledima na porodicu i brak, moramo se vratiti samim temeljima naše vjerske prakse – sunnetu Božijeg Poslanika" (Islamska zajednica u BiH, 2023). Istraživanja o ulozi religije u društvima Zapadnog Balkana su pokazala da u političkim pitanjima (kao što su npr. demokratska participacija i ponašanje stranaka) i u pogledu javnog mnjenja, religija ima značajan uticaj, i to posebno u Bosni i Hercegovini. U etnički heterogenim zemljama, kao

što su Bosna i Hercegovina i Sjeverna Makedonija, uticaj religije na društvena pitanja je ocijenjen kao negativan. Zaključak je da je važnost religije u javnoj sferi na Balkanu velika, ali i da je prisutna povećana instrumentalizacija religije u različite političke svrhe (Hodžić, 2019: 10, 18, 20). U Bosni i Hercegovini religija se ciljano upotrebljava prvenstveno za etno-nacionalno manipulisanje raspoloženjem da bi se identitet kulturne zajednice dodatno pojačao identitetom religijske zajednice (Abazović, 2007: 89).

NASILJE U PORODICI

Nasilje u porodici, kao jedan od izazova našeg društva je problem koji je izašao iz privatne u javnu sferu. Prema motivu i korištenju sredstava, nasiljem u porodici se može smatrati: fizičko (udaranje, premlaćivanje, davljenje, mučenje, ubistvo itd.) seksualno (svaka seksualna aktivnost bez pristanka), verbalno (vređanje, psovanje, ponižavanje i omalovažavanje,) psihološko (prijetnje, ucjene, zastraživanje), ekonomsko nasilje - uskraćivanje prava na raspolaganje novcem i materijalnim sredstvima, nejednaka kontrola nad pristupom zajedničkim resursima kao i korištenje drugih oblika moći i statusa u porodici (Bošković i Skakavac, 2013). Poseban oblik nasilja, koji je i najčešći u praksi jeste nasilje nad ženama.

Naime, u krivičnom zakonodavstvu, krivično djelo nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici se može počiniti primjenom nasilja, prijetnjom da će se napasti na život i tijelo žrtve, ali i ugrožavanjem spokojstva, tjelesnog integriteta ili duševnog zdravlja člana porodice drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Za ovaj osnovni oblik krivičnog djela zakonodavac je propisao alternativno sankciju, koja se ogleda kako u novčanoj kazni, ali i mogućnosti da se izrekne kazna zatvora do tri godine. Analizirajući sankciju kao dio norme, odnosno propisanu kaznu zatvora do tri godine, jasno je vidljivo da zakonodavac ovo djelo smatra srednje opasnim jer propisuje sankciju koja je sa svojim posebnim maksimumom daleko veća od minimalne, ali opet ni blizu opšteg maksimuma. U odnosu na krivično zakonodavstvo Republike Srbije, propisana norma ne predviđa novčanu kaznu, nego samo kaznu zatvora. Kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela predviđa teže kažnjavanje počinioca ukoliko je prilikom izvršenja ovog djela korišteno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo koje je pogodno da se zdravlje teško naruši ili nanese teška tjelesna povreda. (Krivični zakonik Republike Srpske 2017, 2018, 2021, 2023, 2024, 2025). Ovakvo razmišljanje zakonodavca je potpuno logično jer izvršenjem djela koristeći navedena sredstva proizvodi se teža posljedica, odnosno ako je ista izostala, svakako je zahvaćena umišljajem učinioca.

Za ovaj oblik zakonodavac je propisao kaznu zatvora od šest mjeseci do pet godina. Još teži oblik propisan je stavom tri istog člana, a isti predviđa nastupanje teške tjelesne povrede, teško narušavanje zdravlja, te kada je isto djelo izvršeno prema djetetu ili u prisustvu istog. Uvodeći kategoriju djeteta u oblik krivičnog djela za koji se može izreći kazna zatvora od dvije do deset godina, zakonodavac u potpunosti štiti tjelesni i psihički integritet lica koje samo ne može da zaštiti sebe i svoja prava. Nasilje nad djecom definiše se kao tjelesno i psihičko povređivanje, seksualno zlostavljanje i zapostavljanje djece mlađe od 18 godina od strane odrasle osobe (Đuderija, Milosavljević, Malešić, Jerković i Smajić, 2006). Izloženost nasilju tokom djetinjstva od strane roditelja faktor je rizika za nasilno ponašanje prema partneru (Sesar, Bećirović i Hrnčić, 2018:13).

Najteži oblik krivičnog djela definisan je njegovom najtežim posljedicom, a to je smrt člana porodice ili porodične zajednice, koji je žrtva nasilja, a za takvo krivično djelo može se izreći kazna zatvora od tri do petnaest godina. Samim tim propisana je isključiva nadležnost Okružnog suda, kao višeg suda u hijerarhiji pravosuđa, vijeće od troje sudija, kao garant ozbiljnosti u zaštiti žrtava, pored visoke propisane sankcije.

Na sličan način djelo je inkriminisano u drugim krivičnim zakonima Bosne i Hercegovine (Krivični zakon BiH, Brčko distrikta, FBiH). Zakon o zaštiti od nasilja u porodici definiše nasilje u porodici, navodeći da je nasilje „akt fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičke, seksualne, prihičke i ekonomske štete kod drugog drugog člana porodice ili porodične zajednice, učinioca prema članu porodice ili porodične zajednice“ (Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, 2012, 2013, 2015, 2019). Naime, ovim zakonom se daju jasnije formulacije nasilja, fizičkog, psihičkog i svakog drugog kao i šira definicija ko sve predstavlja porodicu. Međutim, problem jeste, što zakonodavac ne definiše jasno ubistvo žene kao rodno zasnovano nasilje.

NASILJE NAD ŽENAMA

Nasilje nad ženama označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama. Riječ je o činu rodno zasnovanog nasilja, i prisutno je u svim kulturama i smatra se posljedicom tradicionalnog viđenja žene kao vlasništva muškarca. Najvažniji dokument koji je Bosna i Hercegovina ratifikovala a odnosi se na zaštitu žena jeste Instanbulska konvencija odnosno Konvencija o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Konvencija prepoznaje nasilje nad ženama, kao strukturalno nasilje, koje je manifestacija istorijskih neejadnakih odnosa moći između žena i muškaraca. Svrha konvencije je zaštita žena od svih oblika nasilja, sprečavanje, procesuiranje i eliminisanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija).

Nejednakost u pristupu i ostvarenju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava pridonosi ekonomskoj zavisnosti žena o muškarcima, negiranju lične autonomije žena i nedostatku ženskog osnaživanja. Svako nasilje nad ženom od strane njezinog intimnog partnera predstavlja kršenje ovih prava, naročito nekih od njih. Istraživanja pokazuju da je čak 47% žena u Bosni i Hercegovini tokom života iskusilo neki oblik nasilja. Kao značajni faktori nasilja nad ženama javljaju tip naselja u kome žena živi, materijalni standard njenog domaćinstva, kulturni činioci poput stavova prema rodnim ulogama, kao i prisustvo različitih porodičnih problema (Agencija za ravnopavnost polova, 2013.). Zlostavljanje uopšteno možemo definisati kao obrazac ponašanja jedne osobe prema drugoj kojim se nanosi neki oblik boli a s ciljem preuzimanja kontrole i uspostavljanja moći nad tom osobom (Globalna analitika, 2022.)

U cilju prepoznavanja i identifikovanja nasilja, značajni su primjeri sagledani kroz prizmu sudske prakse. Naime, " optuženi je, nakon kraće verbalne prepirke, istu fizički napao na način da joj je prvo udario šakom u predjelu lica, od kog udarca je oštećena udarila glavom u viseću kuhinju, nakon čega je oštećenoj zadao još nekoliko udaraca nogama i rukama u predjelu tijela da joj je poderao rolku i grudnjak, koju je imala na sebi, potom ju je gurnuo, nakon čega je ponovo počeo udarati šakama. Tom prilikom je zadobila povredu u vidu krvnog podliva poglavine, krvnih podliva lica i čela, krvnih podliva grudnog koša i leđa, krvnih podliva u predjelu ruku i nogu (Malešić, Stojanović i Nalić, 2022.) Problem koji dodatno podstiče nasilje jeste činjenica da istraživanja pokazuju da u slučaju nasilja nad ženama olakšavajuća okolnost je porodični status optuženog u čak 36, 95% presuda (Ćehajić Čampara, Veljan, 2018). Naime, izvršilac vrši nasilje nad članom porodice i ta ista okolnost je olakšavajuća.

Naše krivično zakonodavstvo još uvijek ne prepoznaje isključivo nasilje nad ženama kao posebno krivično djelo. Bilo je nekoliko bezuspješnih pokušaja o inkriminisanju femicida kao ubistvu žene zašto je žena, odnosno ubistva na osnovu pola u Bosni i Hercegovni. Do danas, femicid kao najektremniji oblik rodno zasnovanog nasilja, u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, nije ikriminisan kao posebno krivično djelo. Nažalost, ne postoje validni zvanični podaci o broju ubijenih žena, niti statitički podaci, osim nezvaničnih podataka da je u toku 2024. godine u Bosni i Hercegovini ubijeno 14 žena (BN, 2024).

ZAKLJUČAK

Nasilje u porodici, i nasilje nad ženama kao njegov najčešći i najizraženiji vid, sastavni je dio patrijarhalne tradicije bosanskohercegovačkog društva koja je i danas prisutna. Odnos zajednice prema nasilju u porodici i njegovu zakonsku uređenost određuje i ideološka paradigma društva koju u Bosni i Hercegovini, kao postkonfliktnoj zajednici, čine liberalizam, nacionalizam i elementi vjerskog fundamentalizma. Liberalna tradicija, koja dominira i na globalnom nivou, jača zakonsku regulaciju nasilja u porodici i nad ženama, ali svojim vrijednostima slabi značaj porodice kao osnove društva. Nacionalizam i vjerski fundamentalizam naglašavaju značaj porodice u društvu, ali u zavisnosti od nacionalnih interesa i relogijskih postulata određena je i njena uloga, pri čemu je to uglavnom patrijarhalni, tradicionalni model porodice u kome je uloga žene „majke“ istaknuta kao primarna za očuvanje porodice i nacije, ali ta žena nema ista prava kao muški stub porodice. Ratna prošlost Bosne i Hercegovine je temelj današnjeg trenda porasta nasilja nad ženama, posebno femicida koji je postao jedan od centralnih problema postdejtonskog bh društva.

Efikasan integrisan pristup nasilju u porodici treba da uključi strategiju, prevenciju i represiju. Nasilje u porodici, posebno nasilje nad ženama predstavlja ozbiljnu prijetnju opstanka porodice kao

postulata zdravog društva. Znamo da zdrava porodica predstavlja osnovu kasnijeg ponašanja djece iz te porodice. Nasilje u porodici jeste inkriminisano u svim krivičnim zakonima/zakonicima na području Bosne i Hercegovine. Nasilje nad ženama kao rodno zasnovano nasilje, odnosno femicid, iako je bilo u oba entiteta nekoliko bezuspješnih pokušaja, nije kriminalizovano na području Zapadnog Balkana osim u Sjevernoj Makedoniji.

Nasilje nad ženom zbog toga što je žena, imajući u vidu zabrinjavajuće podatke o broju ubijenih žena, načinu izvšenja, učestalosti ovog djela, iziskuje propisivanje posebnog krivičnog djela u cilju ostvarivanja veće zaštite žena i sprečavanja otvaranja prostora za različita tumačenja u slučaju nasilja nad ženom. Pored ovoga potrebna je stalna edukacija i institucionalna podrška ženama žrtvama nasilja, kontinuirana saradnja svih organa i organizacija kao vid prevencije sprečavanja ovog nezakonitog ponašanja.

LITERATURA

Abazović, M. (2007). Bosna i Hercegovina – fundamentalizam i terorizam: stvarnosti i stereotipi. *Kriminalističke teme*, *6*(3-4), 85-95.

Agencija za ravnopravnost polova BiH. (2013). *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u Bosni Hercegovini*. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/studija_prevalenca.pdf pristup 18.3.2025.

Bošković, M., Skakavac, Z. (2013). *Krivično pravo*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.

Ćetković, V. (1999). *Osnovi sociologije*. Beograd: Udruženje „Nauka i društvo".

Ćehajić Čampara, M., Veljan, N. (2018). *Analiza sudske prakse u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Atlanska incijativa.

Đuderija, S., Milosavljević, M., Malešić, S., Jerković, A. i Smajić, Z. (2006*). Inicijalni izvještaj o nasilju nad djecom u BiH.* Sarajevo: Vijeće za djecu Bosne i Hercegovine.

Globalna analitika. (2022). https://globalanalitika.com/svaki-oblik-nasilja-je-nasilje-i-zena-to-nije-trazila/ Pristup 7.4.2025.

Hejvud, E. (2005). Političke ideologije. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Hodžić, L. (2019). *Uloga religije u društvima Zapadnog Balkana: Izvještaj s konferencije.* Sarajevo: Analitika - Centar za društvena istraživanja.

Islamska zajednica u BiH. (2023). *Islamska porodica i savremeni izazovi.* Sarajevo. https://islamskazajednica.ba/index.php/dini-islam-m/prijedlog-teme-za-hutbu/30895-islamska-porodica-i-savremeni-izazovi pristup 13.4.2025.

Istanbulska konvencija. Agencija za ravnopravnost polova BiH. https://arsbih.gov.ba/istanbulska-konvencija/ pristup 14.3.2025.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021.

Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, 64/2017, 104/2018, 15/2021,89/2021, 73/2023. Službeni glasnik BiH, br. 9/2024, odluka US BiH, Službeni glasnik RS-a, odluka US72025, br. Službeni glasnik BiH, br. 14/2025-odluka US BiH i Službeni glasnik RS br. 31/2025.

Leinarte, D. (2006). Nationalism and family ideology: The case of Lithuania at the turn of the 20th century. *The History of the Family, 11*(2), 81-92. https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2006.06.002

Miršajmer, Dž. (2019). *Velika zabluda: liberalni snovi i međunarodna realnost.* Beograd: CIRSD.

Malešić, S., Stojanović, J. i Nalić, S. (2022). Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici. *Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije o društvenom i tehnološkom razvoju (395-401).* Banja Luka: Univerzitet za poslovni indženjering i menadžment.

Popov-Momčinović, Z. (2013). *Ženski pokret u Bosni i Hercegovini: artikulacija jedne kontrakulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini i Fondacija CURE.

Popov-Momčinović, Z. (2024). *Aktivizam u ženskom pokretu u Bosni i Hercegovini – izazovi, iskoraci i društvene promjene.* Sarajevo: Fondacija CURE.

RTV BN. (28.12.2024). „Godina femicida: u BiH tokom 2024. ubijeno 14 žena“. https://www.rtvbn.com/4069881/godina-femicida-u-bih-tokom-2024-ubijeno-14-zena pristup 19.3.2025.

Sesar, K., Bećirović, F. i Hrnčić, Z. (2018). *Rad sa osobama koje su počinile nasilje*. Sarajevo: Gender centar Federacije BiH. https://www.gcfbih.gov.ba/wp content/uploads/2019/04/Grupe_samopomoci.pdf pristup 15.3.2025.

Simeunović, D. (2002). *Teorija politike – rider*. Beograd: Udruženje „Nauka i društvo“.

Stanovčić, V. (2006). *Politička teorija*. Beograd: Službeni glasnik.

Tomanović, S., Stanojević, D. (2024). *Sociologija porodičnog života*. Beograd: Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.

Vincent, A. (2006). Moć i praznina: nacionalistička ideologija u dvadesetom stoljeću. U: M. Freeden (ur.), *Političke ideologije* (189-218). Zagreb: Algorita.

Vukomanović, M. (2017). Verski fundamentalizam kao savremeni oblik totalitarizma. *Hereticus*, (1–2), 85-95.

Vujović, T. (2018). Globalizacija i promjene u savremenoj porodici. U: M. Đurović (ur.), *Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije „Globalizam naspram nacionalizma“ (169-187).* Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Službeni glasnik RS, 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019.

IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ROLE OF FAMILY IN THE BOSNIA AND HERZEGOVINA'S SOCIETY AND DOMESTIC VIOLENCE LAW

doc.dr Suzana Malešić
Faculty of security and protection, Slobomir P University, Banja Luka

doc.dr Danijela Lakić
Faculty of Philosophy, Pale, University of East Sarajevo

Abstract: *The legal system of domestic violence, one of the most difficult issues that Bosnia and Herzegovina is also facing, depends primarily on political structures, which are mainly influenced by ideological postulates as well, which shape the relation of society toward the role of family. In the first part of the paper, the impact of liberalism, nationalism and religious fundamentalism as dominant ideologies in the functioning of Bosnia and Herzegovina as a post-conflict society and a multiethnic-religious community is researched. The liberal matrix brought the strengthening of human rights and freedoms, revived feminism (especially fighting violence against women), through insisting on EU accession, the political government is bound to bring certain laws, but in line with its goals and character, liberalism weakens the central role of family in society. Nationalism stimulates the strengthening of the role of family because it is the foundation of a nation, mainly a traditional family where domestic violence is withheld and explained as a private matter. Religious fundamentalism emphasizes the traditional role of family as the pillar of society, too, but a closed, religious family where a woman is usually given a subordinate, deprived role. One of the most common prejudices is that the family as a nucleus of society is the safest place, and that as such it should be preserved at all costs. Therefore, the aim of the second part of the paper is to provide a clear analysis of a criminal act of domestic violence, indicating the necessary changes in laws at different levels of government. According to research, the most common victims of violence in Bosnia and Herzegovina are women. Accordingly, a special review is given of the violence against women, where through the prism of jurisprudence, it gives a critical review of the forms of enforcement action, with the aim of preventing and proving this criminal act.*

Key words: *domestic violence, Bosnia and Herzegovina, ideologies*

Originalni naučni rad
UDK:316.624:342.7-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125334M

OSNAŽIVANJE STUDENTICA U VISOKOM OBRAZOVANJU: PREVAZILAŽENJE RODNIH NEJEDNAKOSTI U AKADEMSKOM SAMOPOUZDANJU I PROFESIONALNIM ASPIRACIJAMA

***Prof. dr Tatjana Marić,*[121]**
Univerzitet u Banjoj Luci
Prirodno-matematički fakultet

***Apstrakt*:** *Rad istražuje položaj studentica u visokom obrazovanju kroz analizu rodnih nejednakosti u akademskom samopouzdanju i profesionalnim aspiracijama, sa fokusom na faktore koji doprinose ovim razlikama i mogućnostima za osnaživanje studentica. Istraživanje je provedeno na uzorku od 280 studenata (150 studentica) na četiri fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, primjenom kombinovanog metodološkog pristupa. Kvantitativni dio istraživanja uključivao je primjenu dvije validirane skale, dok je kvalitativni dio obuhvatao 4 fokus grupe sa 32 učesnika i intervjue sa 15 članova nastavnog osoblja. Rezultati pokazuju da, uprkos jednakom ili boljem akademskom uspjehu, studentice pokazuju značajno niže akademsko samopouzdanje u odnosu na studente, posebno u prirodno-matematičkim i tehničkim disciplinama, gdje veličina efekta prelazi 1.0. Ova nejednakost u samopouzdanju povezana je sa nižim profesionalnim aspiracijama i manjom vjerovatnoćom za prijavljivanje na rukovodeće (liderske) pozicije, što potvrđuju i rezultati istraživanja koji pokazuju da je akademsko samopouzdanje najsnažniji prediktor profesionalnih aspiracija ($\beta=0,43$, $p<0,001$). Identifikovani su ključni faktori koji doprinose ovom fenomenu: stereotipne poruke u akademskom okruženju, nedostatak ženskih uzora među nastavnim osobljem, nesvjesne predrasude u ocjenjivanju i savjetovanju, te razlike u studentskim interakcijama tokom nastave. Rad zaključuje da visokoškolske institucije mogu značajno doprinijeti osnaživanju studentica kroz implementaciju ciljanih intervencija koje rješavaju prepoznate barijere, uključujući mentorske programe, promjene u pedagoškim praksama, osvještavanje i edukaciju nastavnog osoblja, te promociju razvojnog načina razmišljanja među studenticama.*

Ključne riječi*: akademsko samopouzdanje, osnaživanje studentica, profesionalne aspiracije, rodne nejednakosti, visoko obrazovanje.*

Uvod

Uprkos značajnom povećanju učešća žena u visokom obrazovanju tokom poslednje decenije, studentice se i dalje suočavaju sa brojnim nevidljivim barijerama koje ograničavaju njihov puni akademski i profesionalni razvoj. Jedan od najznačajnijih fenomena koji ilustruje ove barijere je nejednakost samopouzdanja, koji se manifestuje kroz raskorak između akademskog postignuća i subjektivne procjene sopstvenih sposobnosti, pri čemu studentice često potcenjuju svoje sposobnosti uprkos objektivno jednakim ili boljim rezultatima u odnosu na studente (Bleidorn, et al., 2016; Exley, & Kessler, 2022).

Akademsko samopouzdanje predstavlja uvjerenje pojedinca u vlastite sposobnosti za uspješno izvršavanje akademskih zadataka i savladavanje izazova u obrazovnom kontekstu. Prema Bandurinoj teoriji samoefikasnosti, pojedinci koji imaju snažno vjerovanje u svoje sposobnosti pristupaju teškim zadacima kao izazovima koje treba savladati, a ne kao prijetnjama koje treba izbjegavati. Oni postavljaju izazovne ciljeve i održavaju snažnu predanost njihovom ostvarivanju, što direktno utiče na njihov akademski uspjeh i profesionalna postignuća (Bandura, 1993). Važno je istaknuti razliku između akademskog samopouzdanja i opšteg samopouzdanja. Dok se opšte samopouzdanje odnosi na generalnu sliku o sebi i svojim vrijednostima, akademsko samopouzdanje specifično je usmjereno na

[121] tatjana.maric@pmf.unibl.org

vjerovanje u vlastite sposobnosti za uspjeh u akademskom kontekstu (Sander & Sanders, 2006). Istraživanja pokazuju da je akademsko samopouzdanje bolji prediktor akademskog uspjeha od opšteg samopouzdanja i da je podložnije različitim faktorima, uključujući i rodne stereotipe (MacPhee, Farro, & Canetto, 2013).

Rodne nejednakosti u akademskom samopouzdanju posebno su izražene u prirodno-matematičkim i tehničkim disciplinama, što djelimično objašnjava kontinuiranu nezastupljenost žena u ovim područjima (Bench et al., 2015; Stoet, & Geary, 2018). Istraživanja pokazuju da su ove razlike rezultat kompleksne interakcije između socijalizacije, rodnih stereotipa i institucionalnih faktora, a ne stvarnih razlika u sposobnostima (Wang & Degol, 2017). Ova nezastupljenost ima dalekosežne posljedice ne samo za pojedinačne žene, već i za društvo u cjelini, koje se tako lišava značajnog dijela svojih talenata i potencijala.

Problem ovog istraživanja je identifikacija specifičnih faktora u visokoškolskom obrazovanju koji doprinose rodnim nejednakostima u akademskom samopouzdanju i profesionalnim aspiracijama, sa posebnim fokusom na razvojne strategije za osnaživanje studentica. Cilj istraživanja je bio da se analizira priroda i obim rodnih nejednakosti u akademskom samopouzdanju i profesionalnim aspiracijama studenatica na različitim fakultetima, sa posebnim osvrtom na faktore koji doprinose ovim nejednakostima i mogućnostima za njihovo prevazilaženje.

Istraživačka zadaci su:

a) Utvrditi prirodu i obim rodnih nejednakosti u akademskom samopouzdanju i profesionalnim aspiracijama studenica na različitim fakultetima.

b) Identifikovati faktore u visokoškolskom kontekstu koji doprinose nižem akademskom samopouzdanju studentica.

c) Analizirati strategije koje studentice primjenjuju u suočavanju sa izazovima akademskog samopouzdanja i predložiti intervencije koje mogu doprinijeti njihovom osnaživanju.

Ovo istraživanje ima višestruki značaj. Sa teorijskog aspekta, doprinosi boljem razumijevanju fenomena rodnih nejednakosti u akademskom samopouzdanju i mehanizama koji ih proizvode i održavaju. Takođe, rezultati istraživanja mogu poslužiti kao osnova za razvoj efikasnih strategija i intervencija za osnaživanje studentica i prevazilaženje rodnih nejednakosti u visokoškolskom obrazovanju.

Metod

Uzorak i postupak

Uzorak ispitanika ovog istraživanju činili su 280 studenata (150 studentica) sa četiri fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci: Filozofski fakultet, Ekonomski fakultet, Prirodno-matematički fakultet (PMF) i Elektrotehnički fakultet (ETF).

Tabela 1. *Struktura uzorka prema fakultetu i rodu*

Fakultet	Studentice	Studenti	Ukupno
Filozofski	50	30	80
Ekonomski	45	25	70
PMF	35	35	70
ETF	20	40	60
Ukupno	150	130	280

Istraživanje je realizovano tokom akademske 2023/2024. godine. Kvantitativni podaci analizirani su primjenom SPSS 26, koristeći deskriptivnu statistiku, t-test, analizu varijanse i regresijsku analizu. Za kvalitativni dio istraživanja, formirano je 4 fokus grupa od ukupno 32 učesnika i provedeni su intervjui sa 15 članova nastavnog osoblja.

Instrumenti

U istraživanju je korištena prilagođena Skala akademskog samopouzdanja (SAS) – adaptirana verzija Academic Confidence Scale (Sander & Sanders, 2006), sa pouzdanošću od 0,89, kao i Upitnik o profesionalnim aspiracijama (UPA) – konstruisan za potrebe istraživanja, sa pouzdanošću od 0.84. Takođe za prikupljanje kvalitetnih podataka korišteni su protokoli za fokus grupe i intervjue – polustrukturisani vodiči za prikupljanje kvalitativnih podataka.

Rezultati

Rodne nejednakosti u akademskom samopouzdanju

Kvantitativna analiza pokazala je statistički značajne rodne nejednakosti u akademskom samopouzdanju na ukupnom uzorku, što je prikazano u Tabeli 2.

Tabela 2. *Akademsko samopouzdanje prema rodu i fakultetu*

Fakultet	Studentice		Studenti				
	M	*SD*	*M*	*SD*	*t*	*p*	*d*
Filozofski	3.62	0,64	3.82	0,62	2.25	0,027*	0.32
Ekonomski	3.58	0,67	3.79	0,64	2.18	0,032*	0.32
PMF	3.12	0,72	3.68	0,67	5.24	<0,001**	1.18
ETF	3.05	0,70	3.72	0,65	5.64	<0,001**	1.24
Ukupni uzorak	3.34	0,68	3.75	0,64	4.86	<0,001**	0,52

Napomena: *p < 0,05, **p < 0,001; d= Cohen's d- veličina efekta.

Rezultati pokazuju da su rodne nejednakosti u akademskom samopouzdanju posebno izražene na Elektrotehničkom i Prirodno-matematičkom fakultetu, gdje su veličine efekta velike (d > 1.0), dok su na ostalim fakultetima veličine efekta umjerene (d= 0,3). Dalja analiza rezultata istraživanja je pokazala da su rodne nejednakosti najizraženije u domenima samopouzdanja za diskusije (d=0,62), rješavanje kompleksnih problema (d=0,57) i preuzimanje liderskih uloga u grupnim projektima (d=0,76). Interesantno je da su studentice pokazali više samopouzdanja samo u domenu upravljanja vremenom i obavezama (d=-0,39) (Tabela 3).

Tabela 3. *Rodne nejednakosti u različitim domenima akademskog samopouzdanja*

Domen akademskog samopouzdanja	Studentice		Studenti				
	M	*SD*	*M*	*SD*	*t*	*p*	*d*
Učestvovanje u diskusijama	3.21	0.69	3.65	0.68	4.72	<0.001**	0.62
Rješavanje kompleksnih problema	3.15	0.71	3.57	0.70	4.26	<0.001**	0.57
Preuzimanje liderskih uloga	3.08	0.72	3.64	0.65	5.78	<0.001**	0.76
Upravljanje vremenom i obavezama	3.78	0.64	3.52	0.69	3.02	0.003*	-0.39

Napomena: *p < 0.01, **p < 0.001; d = Cohen's d - veličina efekta

Dodatna analiza prema nivou akademskog uspjeha pokazala je da su rodne nejednakosti u akademskom samopouzdanju najizraženije među studenticama sa najvišim akademskim uspjehom (prosjek ocjena 9.0-10.0, d=0,98), umjerene među studenticama sa srednjim uspjehom (8.0-9.0, d=0,45), a najmanje izražene među studenticama sa nižim uspjehom (<8.0, d=0,32), što je paradoksalno s obzirom da su upravo studentice sa najvišim ocjenama one koje najviše sumnjaju u svoje sposobnosti.

Uticaj akademskog samopouzdanja na profesionalne aspiracije studenata

Rezultati pokazuju da su akademsko samopouzdanje ($\beta = 0.43$, $p < 0.001$) i akademski uspjeh ($\beta = 0.19$, $p < 0.001$) značajni prediktori profesionalnih aspiracija, dok varijabla roda nije statistički značajna. Model objašnjava 34.2% varijanse u profesionalnim aspiracijama.

Tabela 4. *Rezultati linearne regresijske analize za predviđanje profesionalnih aspiracija*

Prediktor	*B*	*SE B*	*β*	*t*	*p*
Rod	0.18	0.12	0.08	1.51	0.132
Godina studija	0.15	0.06	0.11	2.34	0.020*
Akademski uspjeh	0.34	0.09	0.19	3.78	<0.001***
Fakultet (ref: ETF)					
Filozofski	0.07	0.15	0.03	0.46	0.644
Ekonomski	0.22	0.16	0.09	1.38	0.169
PMF	-0.11	0.16	-0.04	-0.69	0.493
Akademsko samopouzdanje	0.62	0.09	0.43	6.89	<0.001***

Napomena: *p < 0.05, **p < 0.01, ***p < 0.001

Ovi rezultati ukazuju da studenti sa višim akademskim samopouzdanjem, boljim akademskim uspjehom i na višim godinama studija imaju veće profesionalne aspiracije, nezavisno od njihovog roda ili fakulteta. U fokusu grupa, studentice su često izražavale niže profesionalne aspiracije uprkos odličnim akademskim postignućima. Jedna studentica Elektrotehničkog fakulteta je navela: „Iako imam visok prosjek, ne vidim sebe kao budućeg inženjera u velikoj kompaniji. Možda bih mogla raditi kao nastavnica ili u nekom manje zahtjevnom sektoru." Nasuprot tome, studenti sa sličnim ili čak nižim ocjenama izražavali su ambicioznije ciljeve.

Faktori koji doprinose nižem akademskom samopouzdanju studentica

Kvalitativna analiza podataka iz fokus grupe i intervjua identifikovala je nekoliko ključnih faktora koji doprinose nižem akademskom samopouzdanju studentica (Tabeli 5).

Tabela 5. *Ključni faktori koji doprinose nižem akademskom samopouzdanju studentica*

Faktor	Izjave studentica
Stereotipne poruke u akademskom okruženju	*Profesor nam je na prvom času rekao da je elektrotehnika tradicionalno muško područje i da će djevojkama možda biti teže."(studentica, ETF)*
Nedostatak ženskih uzora	*Na katedri za opštu elektrotehniku imamo jednu redovnu profesoricu. To šalje poruku da žene teže mogu doći do vrha na ovom području. (studentica, ETF)*
Pristranosti u ocjenjivanju	*Primijetila sam da kad studentica napravi grešku, to se često pripisuje nedostatku sposobnosti, a kad student napravi istu grešku, to se pripisuje nedovoljnom trudu. (nastavnica, PMF)*
Različite atribucije uspjeha i neuspjeha	*Kad dobijem dobru ocjenu, mislim da sam imala sreće ili da sam se dobro pripremila. Kad dobijem lošu ocjenu, mislim da možda nisam dovoljno pametna za ovaj predmet. (studentica, PMF)*

Analiza zastupljenosti žena među nastavnim osobljem pokazala je značajnu nezastupljenost, posebno na višim akademskim pozicijama u prirodno-matematičkim i tehničkim naukama. Na Elektrotehničkom fakultetu, samo 26% nastavnog osoblja su žene, a među redovnim profesorima taj procenat je samo 12%. Slično tome, na Prirodno-matematičkom fakultetu žene čine 42% nastavnog osoblja, ali samo 25% redovnih profesora. Ova nezastupljenost značajno doprinosi nedostatku ženskih uzora za studentice, što dodatno podstiče internalizaciju rodnih sterotipa.

Strategije studentica za suočavanje sa izazovima i mogućnostima za osnaživanje

Analiza je pokazala da studentice češće pribjegavaju strategiji traženja socijalne podrške (72% naspram 45%), prekomjernog učenja (68% naspram 42%) i izbjegavanja (58% naspram 38%), dok studenti češće koriste strategije samopotvrđivanja (65% naspram 42%) i postavljanja izazovnih ciljeva (62% naspram 38%). U intervjuima fokus gupa, uspješne studentice često su navodile da su im u prevazilaženju nesigurnosti najviše pomogli podržavajući profesori/ce koji su vjerovali u njihove sposobnosti i pružali im dodatne prilike za dokazivanje. Jedna studentica navodi: *„Profesorica mi je ponudila da budem demonstrator, iako se nisam sama prijavila. To iskustvo me natjeralo da shvatim da sam zaista sposobna i da pripadam na ovom fakultetu.“*

Diskusija

Rezultati istraživanja nedvosmisleno ukazuju na postojanje značajnih rodnih nejednakosti u akademskom samopouzdanju studentica u odnosu na studente, posebno u prirodno-matematičkim i tehničkim disciplinama. Posebno je zabrinjavajući nalaz da su ove nejednakosti najizraženije među akademskim najuspješnijim studenticama, što ukazuje na fenomen koji Clance i Imes (1978) nazivaju „sindromom varalice“ (impostor syndrome), osjećaju neadekvatnosti i sumnje u vlastite sposobnosti uprkos objektivnim dokazima o kompetenciji. Prema Weinerovoj atribucijskoj teoriji (1985), studentice češće pripisuju svoje uspjehe vanjskim ili nestabilnim faktorima poput sreće ili izuzetnog zalaganja, dok neuspjehe internaliziraju kao nedostatak sposobnosti, što direktno utiče njihovo akademsko samopouzdanje i ograničava razvoj profesionalnih aspiracija. Ovi rezultati jasno pokazuju da visokoškolske institucije, iako formalno otvorene za sve, i dalje sadrže barijere koje ograničavaju puni razvoj akademskog potencijala studentica i njihovih profesionalnih aspiracija. Umjesto da služe kao resurs promjene, visokoškolske institucije često nesvjesno reprodukuju postojeće rodne stereotipe i nejednakosti. Identifikovani faktori koji doprinose nižem akademskom samopouzdanju studentica u skladu su sa sociokulturnom teorijom Vygotskog (1977) i teorijom socijalnog učenja Bandure (1993), koje naglašavaju ulogu socijalnih interakcija i modeliranja u formiranju samoefikasnosti. Nedostatak ženskih uzora posebno je problematičan jer, kako navodi Cheryan et al. (2011), identifikacija sa uzorima istog roda igra ključnu ulogu u razvoju profesionalnih interesa i aspiracija. Ovo je posebno izraženo u prirodno-matematičkim i tehničkim disciplinama, gdje su stereotipi o rodnim razlikama u sposobnostima najizraženiji i gdje nedostatak ženskih uzora može dodatno pojačati osjećaj nepripadanja koji mnoge studentice doživljavaju. Rezultati takođe jasno pokazuju da konvencionalni pristup postizanja rodne ravnopravnosti u visokom obrazovanju, koji se fokusira samo na formalni pristup obrazovanju za sve, nije dovoljan. Potreban je mnogo proaktivniji pristup koji adresira barijere i aktivno osnažuje studentice.

Na osnovu rezultata istraživanja, mogu se identifikovati nekoliko ključnih strategija za osnaživanje studentica u visokom obrazovanju. Primarno je uspostavljanje formalnih mentorskih programa koji povezuju studentice sa uspješnim ženama u akademskoj zajednici i profesiji, što im pruža neophodne uzore i direktnu podršku u profesionalnom razvoju. Paralelno s tim, neophodan je razvoj rodno osjetljivih pedagoških praksi koje aktivno podstiču participaciju studentica, te prepoznaju i valorizuju različite stilove učenja i komunikacije. Važan aspekt je i osvještavanje i edukacija nastavnog osoblja kroz razvojne programe za prepoznavanje i prevazilaženje implicitnih pristranosti koje često nesvjesno utiču na interakcije sa studenticama. Od posebnog značaja su programi koji pomažu studenticama da razviju razvojni način razmišljanja, razumijevajući da se inteligencija i sposobnosti mogu razvijati kroz trud i da neuspjesi predstavljaju priliku za učenje, a ne dokaz

nedostatka sposobnosti. Na institucionalnom nivou, potrebne su afirmativne mjere za povećanje zastupljenosti žena među nastavnim osobljem, posebno na višim akademskim pozicijama u STEAM područjima, kao i stvaranje zajednica podrške koje omogućavaju studenticama da razmijene iskustva i zajednički razvijaju strategije za prevazilaženje akademskih izazova. Konačno, neophodna je sistematska transformacija institucionalnih politika i kulture koja će adresirati strukturne barijere i stvoriti okruženje koje istinski podržava i osnažuje sve studente, bez obzira na rod.

Ograničenja ovog istraživanja uključuju ograničenost uzorka na jednom univerzitetu. Buduća istraživanja trebala bi uključiti reprezentativne uzorke sa više univerziteta, kao i longitudinalno istraživanje koje bi omogućilo praćenje razvoja akademskog samopouzdanja studentica tokom cijelog studija.

Zaključak

Ovo istraživanje jasno pokazuje da, uprkos formalnoj jednakosti u pristupu visokom obrazovanju, studentice se suočavaju sa značajnim nevidljivim barijerama koje ograničavaju njihovo akademsko samopouzdanje i profesionalne aspiracije. Ove barijere nisu rezultat nedostatka sposobnosti ili posvećenosti studentima, već su produkt kompleksne interakcije socijalnih, kulturoloških i institucionalnih faktora. Osnaživanje studentica u visokom obrazovanju zahteva višedimenzionalni pristup koji podrazumijeva ne samo formalne aspekte pristupa obrazovanju, već i barijere koje formiraju iskustva i percepciju studentica. Visokoškolske institucije moraju preuzeti aktivnu ulogu u ovom procesu, transformišući svoju politiku, praksu i kulturu na način koji aktivno podržava i osnažuje studentice.

Vrijeme je da visokoškolske institucije prestanu biti mjesta koja samo pasivno reprodukuju postojeće društvene nejednakosti i da postanu istinski resursi društvenih promjena. To zahteva ne samo deklarativno posvećenost principima rodne ravnopravnosti, već i konkretne, sistematske i održive akcije usmjerene na stvaranje akademskog okruženja koje podržava i osnažuje sve studente, bez obzira na rod. Osnaživanje studentica u visokom obrazovanju nije samo pitanje pravičnosti i društvene pravde, već i ključni preduslov za maksimalno iskorištavanje ljudskih potencijala i talenata koji su neophodni za suočavanje sa složenim izazovima savremenog svijeta.

Literatura:

Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist, 28*(2), 117–148. https://doi.org/10.1207/s15326985ep2802_3

Bench, S.W., Lench, H.C., Liew, J., Miner, K., & Flores, S.A. (2015). Gender differences in overestimating math performance. *Sex Roles*, *72*(11-12), 536-546. https://doi.org/10.1007/s11199-015-0486-9

Bleidorn, W., Arslan, R. C., Denissen, J. J. A., Rentfrow, P. J., Gebauer, J. E., Potter, J., & Gosling, S. D. (2016). Age and gender differences in self-esteem—A cross-cultural window. *Journal of Personality and Social Psychology, 111*(3), 396–410. https://doi.org/10.1037/pspp0000078

Cheryan, S., Siy, J.O., Vichayapai, M., Drury, B.J., & Kim, S. (2011). Do female and male role models who embody STEM stereotypes hinder women's anticipated success in STEM? *Social Psychological and Personality Science*, *2*(6), 656-664. https://doi.org/10.1177/1948550611405218

Clance, P.R., & Imes, S.A. (1978). The impostor phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, *15*(3), 241-247. https://doi.org/10.1037/h0086006

Exley, C. L., & Kessler, J. B. (2022). „The gender gap in self-promotion". *The Quarterly Journal of Economics, 137*(3), 1345-1381.

MacPhee, D., Farro, S., & Canetto, S.S. (2013). Academic self-efficacy and performance of underrepresented STEM majors: Gender, ethnic, and social class patterns. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, *13*(1), 347-369. https://doi.org/10.1111/asap.12033

Sander, P., & Sanders, L. (2006). Understanding academic confidence. *Psychology Teaching Review*, *12*(1), 29-42. https://eric.ed.gov/?id=EJ876468

Stoet, G., & Geary, D.C. (2018). The gender-equality paradox in science, technology, engineering, and mathematics education. *Psychological Science*, *29*(4), 581-593. https://doi.org/10.1177/0956797617741719

Vigotski, L. S. (1977). *Mišljenje i govor.* Beograd: Nolit

Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Review*, *92*(4), 548-573. https://doi.org/10.1037/0033-295X.92.4.548

Wang, M.T., & Degol, J.L. (2017). Gender gap in science, technology, engineering, and mathematics (STEM): Current knowledge, implications for practice, policy, and future directions. *Educational Psychology Review*, 29(1), 119-140. https://doi.org/10.1007/s10648-015-9355-x

EMPOWERING FEMALE STUDENTS IN HIGHER EDUCATION: OVERCOMING GENDER INEQUALITIES IN ACADEMIC CONFIDENCE AND PROFESSIONAL ASPIRATIONS

Dr Tatjana Marić, associate professor
University of Banja Luka
Faculty of Natural Sciences and Mathematics

Abstract: *This paper explores the position of female students in higher education through the analysis of gender inequalities in academic confidence and professional aspirations, focusing on factors that contribute to these differences and opportunities for empowering female students. The research was conducted on a sample of 280 students from four faculties at the University of Banja Luka, using a mixed methodological approach. The quantitative part of the research included the application of two validated scales, while the qualitative part encompassed 4 focus groups with 32 participants and interviews with 15 members of the teaching staff. Results show that, despite equal or better academic achievement, female students demonstrate significantly lower academic confidence compared to male students, especially in STEM disciplines, where the effect size exceeds 1.0. This inequality in confidence is associated with lower professional aspirations and decreased likelihood of applying for leadership positions, which is confirmed by the research results showing that academic confidence is the strongest predictor of professional aspirations ($\beta=0.43$, $p<0.001$). Key factors contributing to this phenomenon were identified: stereotypical messages in the academic environment, lack of female role models among teaching staff, unconscious biases in grading and advising, and differences in student interactions during classes. The paper concludes that higher education institutions can significantly contribute to empowering female students through implementing targeted interventions that address the identified barriers, including mentorship programs, changes in pedagogical practices, awareness and education of teaching staff, and the promotion of a growth mindset among female students.*

Keywords: *academic confidence, empowering female students, gender inequalities, higher education, professional aspirations.*

Stručni rad
UDK:316.77+316.7-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125341A

ULOGA ŽENA U MEĐUKULTURALNOM DIJALOGU I TOLERANCIJI: ZANEMARENA PERSPEKTIVA

Indžić Abdulkadir

Magistar religijske edukacije i arapskog jezika

JU OŠ „Travnik“, Ministarstvo obrazovanja, nauke, mladih, kulture i sporta SBK[122]

Sažetak: *Bosna i Hercegovina je država u kojoj su četiri monoteističke religije (pravoslavlje, islam, katoličanstvo i judaizam) snažno prisutne u društvenom i kulturnom životu. Međukulturalni dijalog i tolerancija kroz prizmu razumijevanja drugog i drugačijeg ključni su faktori za stabilnost i prosperitet, ali se rodna perspektiva u tim procesima često zanemaruje. Ovaj rad, između ostalog, analizira i ulogu žena unutar međukulturalnog dijaloga u BiH te njihovo učešće u međukulturalnim inicijativama. Također, razmatra kako institucije oblikuju položaj žena u društvu i da li postoje pomaci ka njihovoj većoj inkluziji u međukulturalni dijalog. Poseban fokus stavljen je na aktivnosti koje promovišu međukulturalni dijalog i toleranciju, kao i na mogućnosti koje zajednice mogu pružiti u kontekstu ravnopravnosti spolova. Ovim radom želi se ukazati na to koliko su žene prisutne u procesima izgradnje tolerancije i međukulturalnog dijaloga u BiH te u kojoj mjeri mediji mogu doprinijeti većoj inkluziji žena u ove procese.*

Ključne riječi*: međukulturalni dijalog, žene, rodna perspektiva, tolerancija, medijski prostor*

UVOD

Druga polovina prošlog i početak ovog stoljeća karakterističan je, između ostalog, i po pozivima od strane predvodnika vjerskih zajednica, ali i akademskih stručnjaka, za multikulturalnim dijalogom i tolerancijom. Multikulturalizam, dijalog i tolerancija su ključne teme u savremenom društvu koje se suočavaju sa sve većim izazovima povezanim s globalizacijom, migracijama i kulturnim susretima. Žene, kao ključne akterke u društvenim promjenama igraju posebnu ulogu u ovom dijalogu donoseći perspektive koje često nisu dovoljno prepoznate u dominantnim narativima. S obzirom na njihove uloge u porodici, zajednici i društvu, žene imaju potencijal da budu mostovi između različitih kultura, zajednica i tradicija, promovirajući razumijevanje i međusobnu toleranciju. Žene često prepoznaju i praktikuju vrijednosti zajedništva, dijaloga i saradnje, što ih stavlja u ključnu poziciju kada je reč o izgradnji međukulturnog povjerenja i harmonije. U kontekstu multikulturalnog dijaloga, žene mogu biti pokretači promjena, jer često donose pragmatičan i emotivan pristup rešavanju konflikata i nesuglasica koje se javljaju između kultura. Kroz svakodnevne interakcije u porodici, školama i zajednicama, žene mogu biti nosioci ideje o međusobnom poštovanju i razumijevanju, što je esencijalno za održivi mir i toleranciju. Ovaj rad naglašava kako žene, kroz svoje uloge u zajednici, mogu biti ključne u promovisanju tolerancije i multikulturalnog dijaloga. Također, ukazuje na značaj rodne perspektive i na ulogu medija u oblikovanju javnog mnijenja o ženama i kulturi, što može imati veliki uticaj na stvaranje društva koje je istinski inkluzivno i ravnopravno.

Bosna i Hercegovina je država u kojoj su četiri monoteističke religije (pravoslavlje, islam, katoličanstvo i judaizam) snažno prisutne u društvenom i kulturnom životu. Međukulturalni dijalog i

[122] abdulkadirindzic@gmail.com

tolerancija kroz prizmu razumijevanja drugog i drugačijeg ključni su faktori za stabilnost i prosperitet, ali se rodna perspektiva u tim procesima često zanemaruje. Ovaj rad analizira ulogu žena unutar međukulturalnog dijaloga u BiH te njihovo učešće u međureligijskim inicijativama. Također, razmatra kako vjerske norme i institucije oblikuju položaj žena u društvu i da li postoje pomaci ka njihovoj većoj inkluziji u međukulturalni dijalog. Poseban fokus stavljen je na aktivnosti organizacija koje promovišu međukulturalni dijalog i toleranciju, kao i na mogućnosti koje zajednice mogu pružiti u kontekstu ravnopravnosti spolova. Ovim istraživanjem želi se ukazati na to koliko su žene prisutne u procesima izgradnje tolerancije i međukulturalnog dijaloga u BiH te u kojoj mjeri mediji mogu doprinijeti većoj inkluziji žena u ove procese.

DIJALOG

Dijalog potiče od grčke riječi dialogos, što znači razgovor. Hrvatska enciklopedija (2019) u svom internet izdanju navodi da bi opoćenita definicija dijaloga bila razgovor između dvoje ili više ljudi, razgovor ili pregovor između dvije ili više grupa kako bi se riješio neki problem, nesuglasica, razmijenila mišljenja i slično.

Filozofska definicija dijaloga bi značila da je to vođenje razgovora radi prikazivanja problema, ali i dolaska do njegovog rješeenja. Ovakav oblik rješavanja problema se sreće od najranijih filozofa, poput Sokrata, Platona, i sofista, koji su čak i razgovor sa samim sobom, odnosno svojom dušom smatrali dijalogom savršenstva. Neko savremenije filozofsko poimanje dijaloga bi bilo uzajamno priopćavanje informacija među osobama koje dovode do nekog zajedničkog smisla, a koje se ne može svesti samo na jednog sudionika.

Književna definicija dijaloga podrazumijeva razmjenu riječi, misli, stajališta, emocija među sagovornicma u okvirima drame, pripovijedanja, lirskog iskaza ili tektualnog izražavanja. Dijealog se njeguje kroz književnost, i osnovno je obilježje dramske književnosti, a u savremenoj književnosti prevladava opisnu materiju, pretvarajući sve u eseje, psihološke ili kultrunohistorijske rasprave.

Hodžić (2005) navodi da pojam dijalog označava usmeni ili pismeni govor razumijevanja i akomodiranja dvije različite grupe ili sudionika koji imaju namjeru da se međusobno upoznaju. U tom dijalogu mogu biti sadržane intencije i ubjeđivanje, ali i međusobne kritike. Može biti blag ili osoran, a svakom sudioniku dijaloga je prepušteno kako se ponašati naspram onog drugog u dijalogu. Dijalog u religijskom smislu sadrži razumijevanje, razmjenu i akomodaciju dva različita religijska pravca koji treba da isključuje ubjeđivanje, kritiku, misionarstvo. Prilikom religijskog dijaloga važno je ne postavljati svoju religiju u središte dijaloga, jer se na taj način može diskusija raspiriti. Potrebno je pokazati jasno poštovanje i želju za iznalaženjem zajedničkih dodirnih tačaka sa sagovornikom u dijalogu, mogućih zajedničkih projekata, inicijativa, zajedničkog puta bez obzira kojoj religiji pripadali, kojoj rasi, koji jezik govorili, zanimanje imali ili kojem statusu pripadali. Treba prihvatiti sagovornika onakvim kakav on jeste, uz dobru namjeru da se sve zajedničke stvari istaknu. Mišić (2002) smatra da bi dijalog bio uspješan mora da se zna šta on podrazumijeva, odnosno šta on jeste, a šta nije, to jest kakav bi trebao biti. Dijalog je, dakle, osnovno obilježje civilizacije, kulture, uljudnog ponašanja i poštovanja drugog, te zahtijeva više slušanja, a ne istovremenog nadvikivanja. On nije podučavanje, već podrazumijeva spremnost učenja od drugih, te zahtijeva puno strpljenja, povjerenja i hrabrosti. Istinski dijalog treba da stvara prostor otvorenosti i prijateljstva, da umanjuje službene odnose, a učvrćuje tople ljudske odnose. Treba da bude dostupan i otvoren za sve, tako i religijski dijalog treba da bude dostupan i otvoren i za one nereligiozne ili one koji religiju posmatraju sa drugog stanovišta.

On ne može biti unaprijed u potpunosti konstruisan niti određen, nego spontan i otvoren za svako mišljenje, temu, pitanje i odgovor. Svrha dijaloga prema Mišić (2002) je da se osjećamo bolje sa drugima, da postanemo svjesni sebe, svojih vrijednosti, da uključimo cijeloga sebe u dijeljenje ideja, mišljenja, stavova. Nije svrha dijaloga da se uklone ona mišljenja koja su drugačija i različita od naših, nego postizanje suglasja među sagovornicima. Nije svrha ni pobijediti drugoga nego napraviti odraz pluraliteta stvarnosti. Nije svrha ni postizanje neke neposredne koristi, nego ujedinjenje prakse i djelovanja međureligijskog dijaloga. Posebno religijski dijalog zahtijeva disciplinu, zrelost i poniznost.

Skledar (1996) kaže da dijalog pretpostavlja i razlike i suprotnosti, ali ne disparitet, jer bi se tada sveo samo na ili potvrđivanje suglasnosti ili zbog dispariteta ne bi bio moguć. On pretpostavlja da

su sagovornici otvoreni prema istini, odgovorni vlastitim izborima i uvjerenjima. S obzirom da čovjek nije savršen niti zna Apsolutnu Istinu, svako ima svoj izbor i viđenje puta do istine. Upravo ovakav pluralitet, sloboda i dostojanstvo treba da se uvažavaju, a da se razike i suprotnosti u dijalogu dijalektički očuvaju.

U mnogim kulturama, žene su tradicionalno bile mostovi između zajednica, naročito u periodima konflikta. One često preuzimaju ulogu posrednica, koje kroz svakodnevne interakcije i komunikaciju među različitim grupama smanjuju tenzije i podstiču međusobno povjerenje. Žene imaju sposobnost da budu nositeljke tolerancije u svojoj zajednici, jer njihova uloga u porodici i društvu često podrazumeva kultivisanje vrijednosti poput poštovanja, saosjećanja i razumijevanja. Kroz ovaj proces, žene ne samo da podržavaju društvene norme već i aktivno oblikuju društvenu dinamiku, te na taj način postaju ključni akteri u izgradnji tolerancije na svakom nivou. Međutim, često se u teorijama o dijalogu i toleranciji zanemaruje specifična uloga žena u ovom procesu. U mnogim društvima, žene su se suočavale sa izazovima jer su njihovi glasovi i uloge često marginalizovani, bilo zbog patrijarhalnih struktura ili zbog tradicionalnih uloga koje im društvo dodeljuje. U tom smislu, ženski glas i prava u međukulturalnim dijalozima se diskriminišu premda žene često predstavljaju ključnu snagu u promovisanju međusobnog razumijevanja, naročito kada je riječ o izgradnji mostova između kultura, religija i zajednica.

TOLERANCIJA KAO USLOV ZAJEDNIŠTVA

Naziv tolerancija nastao je iz latinskog jezika, od glagola tolerare, koji znači trpiti, odnosno podnositi. Ovaj pojam se koristi u nekoliko različitih značenja, s obzirom da u životu svakog pojedinca, ali i općenito u svakom društvu treba nešto podnositi ili trpiti.

Najčešće, tolerancija, prema Krizmanić i Kolesarić (2005), označava mogućnost da se podnosi tjelesna ili duševna bol, neugodnost, stres ili bilo kakav negativan utjecaj i pritisak iz okoline.

Shodno tome, postoji nekoliko značenja tolerancije, pa tolerancija nejasnoće podrazumijeva sposobnost podnošenja nejasnoća, nedorečenosti ili višeznačnosti određenih situacija ili podražaja iz okoline. Zatim, tolerancija anksioznosti koja se odnosi na sposobnost podnošenja tjeskobe kao izuzetno neugodne pojave, u obimu u kojem pojedinac može uspješno se nositi sa situacijama i podražajima koji izazivaju tu anksioznost.

Tolerancija na frustraciju odnosi se na sposobnost odgađanja nagrade ili pohvale, odnosno sposobnost zadržavanja kontrole nad vlastitim ponašanjem, uprkos onemogućenom postizanju odabranog cilja. Tolerancija rizika je sposobnost ljudi da podnose visokorizične situacije, u odnosu na druge ljude koji to ne mogu.

Ono što ovi autori (Krizmanić i Kolesarić, 2005) navode kao savremeni trend jeste da se u novije vrijeme za skoro svaku moguću neugodnu situaciju ili podražaj, čiji rezultat je nepredvidiv ili nesiguran, u pomoć poziva tolerancija.

Prema ovakvim definicijama tolerancija označava spsoobnost da se nešto trpi, podnosi, pa i u socijalnom smislu, odnosno u smislu razvoja stava prema nekome ili nečemu kojim se na poseban način postupa sa ljudima, pojavama ili stvarima, a što zauzvrat pruža mogućnost ravnopravnog odnosa i postojanja tih ljudi, pojava ili stvari.

Kada se tolerancija posmatra u odnosu prema ljudima, tad se radi o podnošenju prema njihovim obilježjima i svojstvima, od njihovog ponašanja, navika, vjerovanja, izgleda, načina odijevanja i slično.

Religijska tolerancija, prema definiciji Općeg religijskog leksikona (2002) je:

> Snošljiv stav pripadnika jedne religije prema pripadnicima druge religije i njihovim vjerovanjima. Opreka joj je religijska netolerancija ili nesnošljivost. Religijska tolerancija ovisi o stupnju univerzalnosti u učenju neke religije te o stupnju njezine povezanosti s društvom, kulturom i državom. Što je neko religijsko učenje univerzalnije, to je veća i njegova tolerantnost.

Tolerancija označava spremnost da se sasluša drugi i drugačiji od nas, kako bi u njegovom mišljenju i stavu otkrili sadržaje koji bi pomogli da se dođe do rješenja eventualnih problema. Iako u izvornom smislu ona označava trpljenje, podnošenje, popušanje, taj etimološki pristup se napušta, pa se u humanističkom i društvenom smislu, tolerancija prevodi kao priznavanje, upoznavanje, uvažavanje, življenje s razlikama, poštovanje drugog i slično.

Tolerancija je stav kada se odnosi na mišljenje, a djelo ukoliko se odnosi na ponašanje drugoga, i ona nema ograničenja što se tiče mišljenja, ali postoje granice kada je riječ o ponašanju.

Ne može se tolerisati neko ko ugrožava drugoga, jer to znači i samo učestvovanje u zlu koji se nanosi. Shodno ovakvom razmišljanju, društvo bi se trebalo zalagati za neograničenu toleranciju mišljenja, ali ograničenu toleranciju ponašanja, smatra Skledar (1996).

S obzirom da je današnje vrijeme, vrijeme raznih suprotstavljenosti, od socijalnih, kulturnih, političkih, ideoloških i drugih segmenata, svakom čovjeku se neminovno nameće pitanje podnošenja svega, odnosno tolerancije drugog i drugačijeg. Tolerancija je zahtjev modernog vremena, jer ne postoji jedinstven pogled na svijet, a ipak se mora zajedno živjeti i tragati za onim što nas spaja kao grupu. I čak i bilo koja društvena grupa, koja je ujedinjena iz nekog zajedničkog interesa ili radi nekog zakedničkog cilja, ne može reći da njeni članovi imaju isti, cjelovit pogled na svijet, pa se i unutar grupa mora računati na toleranciju, na iznalaženje načina da se prilagođava, ispravlja, upotpunjuje i širi.

Tolerancija i dijalog, kao osnovni principi u međuljudskim odnosima, ne mogu se potpuno razumjeti bez uzimanja u obzir uloge žena u ovoj dinamici, naročito u kontekstu međukulturalnog dijaloga. Iako se često u literaturi i teorijama o toleranciji i dijalogu fokus stavlja na široke društvene, političke i kulturne aspekte, uloga žena često ostaje zanemarena, iako žene mogu biti ključne akterke u promovisanju međukulturalnog razumevanja, poštovanja i zajedničkog života.

Neminovno je da se izgradnja tolerancije i povjerenja u različitim zajednicama i društvima ne mogu desiti u nekom kratkom vremenskom periodu, nego je da bi se to ostvarilo potrebno puno predanosti, rada i vremena. Ona zahtijeva adekvatan pristup u obrazovanju, jer čest primjer netolerancije dolazi zbog neznanja i straha od nepoznatoga i drugačijeg. Tolerancija mora biti primjenjiva kod pojedinaca, širih društvenih zajednica i društva u cjelini. To je odgovornost društva za ljudska prava, za kulturni i religijski pluralitet, za demokratiju, uz odbacivanje dogmatizma i apsolutizma.

Tolerancija podrazumijeva slobodu i čvrsto držanje vlastitih uvjerenja, ali i prihvatanje slobode drugog i njegovo držanje za njegova uvjerenja. Tolerancija je poštovanje, prihvatanje i uvažavanje različlitosti kulture, tradicije, religije, zasnovana na znanju, komunikaciji, otvorenosti, slobodi mišljenja, savjesti. Savremeni aktuelni trend pisanja i govora o toleranciji, o suživotu, posebno primjetan u zemljama Balkana, odnosno bivše Jugoslavije, je trend i među političarima, i filozofima, i književnicima, i teolozima, i sociolozima, pjesnicima i naučnicima različitih profila.

Kako je ovo problematika koja je važna, i Generalna skupština UN-a, 1996. godine (prema Kuburić i Popov, 2016), je pozvala zemlje članice Ujedinjenih nacija da proglase Danom tolerancije, a sve u skladu sa Deklaracijom o principima tolerancije koja je potpisana od strane članica, 16.11. 1995. godine.

Bušatlić (2012) navodi UNESCO – vu definiciju tolerancije:

Poštivanje, prihvaćanje i uvažavanje bogatstva se temelji na različitosti, znanju, otvorenosti, komunikaciji i slobodi mišljenja, savjesti i uvjerenju, te predstavlja harmoniju u različitostima. Biti tolerantan znači biti slobodan, čvrsto se držati svojih uvjerenja i poštivati da se i drugi drže svojih, prihvatiti činjenicu da ljudska bića, prirodno različita u svojim religijskim vjerovanjima i ubjeđenjima, govoru, ponašanju i vrijednostima, imaju pravo živjeti u miru i biti kakvi jesu, bez bilo kakve diskriminacije.

Isti autor ističe i mišljenje filozofa Graya (2000, prema Bušatlić, 2012), koji toleranciju smatra „potragom za mirnim suživotom“.

Svakako da je pitanje tolerancije tema i interesovanje i teologa, pa su se očitovali i predstavnici svjetskih religija, koje uče da čovjek mora poštovati tuđu religiju, prava i slobode, te da to nikad ne smije postati upitno.

ŽENA U MEĐUKULTURALNOM DIJALOGU I TOLERANCIJI

Uloga žena u međukulturalnom dijalogu i toleranciji nije bez svojih izazova. Zbog društvenih normi, žene se često suočavaju sa preprekama kada pokušavaju da utiču na šire društvene procese. Uprkos tome, njihova uloga u izgradnji društava koja poštuju razlike i uvažavaju različite kulture i religije ostaje nezamjenjiva. Žene, bilo da se bave društvenim pitanjima, obrazovanjem, zdravljem ili

umjetnostima, često pokreću inicijative koje vode ka izgradnji mostova među kulturama i religijama, podstičući društvenu ravnotežu i harmoniju.

Rodna perspektiva i inkluzivnost u multikulturalnom dijalogu ističe važnost razumijevanja i uvažavanja različitih identiteta, iskustava i uloga koje žene igraju u raznim kulturama. Žene se suočavaju s različitim izazovima u zavisnosti od kulturnog, ekonomskog i političkog konteksta u kojem žive. Na primjer, žene migranti ili iz manjinskih grupa suočavaju se s dodatnim teškoćama u ostvarivanju svojih prava i integraciji u društvo. Razumijevanje ovih specifičnih izazova kroz rodnu perspektivu omogućava dublje razumijevanje potreba i prava žena, kao i mogućnosti za izgradnju pravičnijeg i inkluzivnijeg društva.

Kroz rodnu analizu možemo bolje razumjeti kako se kulturni identiteti i uloge žena prepliću i kako se oblikuju društveni stavovi prema ženama u različitim kulturama. Na primjer, žene koje dolaze iz patrijarhalnih kultura mogu se suočiti s duplim izazovima: diskriminacijom na osnovu roda i kulturnim stereotipima. U multikulturalnom dijalogu, važno je osigurati da žene imaju jednake mogućnosti za učešće i da njihovi glasovi budu prepoznati i vrednovani u procesu donošenja odluka.

Uzimajući u obzir sve ove aspekte, postaje jasno da tolerancija i dijalog ne bi trebalo da budu samo apstraktni pojmovi, već bi trebalo da uključuju sve glasove, posebno one koji su često zanemareni ili marginalizovani. Uloga žena, kao akterki u ovim procesima, mora biti priznato i aktivno uključena u izgradnju društava koja vrednuju različitost i poštovanje prema drugima.

Zakonom o zabrani diskriminacije u članu 2. jasno se naglašava šta je to diskriminacija:

(1) Diskriminacijom, u smislu ovog zakona, smatraće se svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, polnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života.

Zatim, u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, u članu 14. navodi se da:

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbjeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

ULOGA MEDIJA U MEĐUKULTURALNOM DIJALOGU

Mediji su danas jedan od najjednostavnijih načina dopiranja do širih narodnih masa, najjeftiniji način dijeljenja informacija u kratkom vremenskom roku, ali i utjecanja na mišljenje javnog mnijenja. Posebnu ulogu u kreiranju i održavanju kulture međukulturalnog dijaloga imaju mediji, s obzirom na njihov utjecaj na društvo i stvaranje javnog mnijenja. Bez obzira na ovu njihovu važnost, analizom programskih šema javnih radio i televizijskih sistema, uočljivo je da su međukulturalne teme na margini njihovog interesa. Posebno je bitno istaknuti i činjenicu da su novinari najčešće u funkciji izvještivača, a rijetko se bave samoinicijativnim istraživačkim novinarstvom, što također umanjuje šansu za širenje međukulturalnog dijaloga.

Uloga medija u procesima izgradnje tolerancije i međukulturalnog dijaloga u Bosni i Hercegovini (BiH) od ključne je važnosti, posebno u kontekstu uloge žena u tim procesima. Mediji imaju moć oblikovanja javnog mišljenja i percepcije društvenih pitanja, uključujući pitanje ravnopravnosti spolova i uključenosti žena u društvene procese.

U BiH, žene su često marginalizirane u političkim, društvenim i kulturnim procesima, uključujući i one koji se odnose na izgradnju tolerancije i međukulturalnog dijaloga. Iako postoje žene koje aktivno učestvuju u ovim procesima, medijsko izvještavanje o njihovoj ulozi često nije dovoljno prisutno. U većini slučajeva, žene se ne percipiraju kao ključne akterke u procesu pomirenja, iako njihov doprinos, kako na lokalnom, tako i na međunarodnom nivou, može biti presudan za stvaranje održivih promjena u društvu.

Mediji imaju potencijal da povećaju vidljivost žena i njihove uloge u društvenim procesima. Kroz pažljivo odabrane narative, intervjue, reportaže i dokumentarne filmove, mediji mogu predstaviti

žene kao liderke, aktivistkinje i promotorice tolerancije i međukulturalnog dijaloga. Uspješne priče žena koje su aktivne u izgradnji mira, borbi protiv diskriminacije i promicanju ljudskih prava mogu inspirirati druge žene, kao i širu zajednicu, da se uključe u slične aktivnosti.

Mediji također mogu doprinositi prepoznavanju specifičnih izazova s kojima se žene suočavaju u BiH, uključujući predrasude, nasilje, društvenu marginalizaciju, ali i njihove strategije za prevazilaženje tih prepreka. Time se doprinosi razumijevanju kako žene mogu biti ključni nosioci promjena, unatoč izazovima s kojima se suočavaju. Mediji mogu doprinijeti većoj inkluziji žena u procese izgradnje tolerancije i međukulturalnog dijaloga na nekoliko načina:

- Promocija pozitivnih uzora: Prikazivanje žena kao liderki u zajednicama i pokretačica dijaloga može stvoriti modele koji će inspirirati druge žene da se uključe u ove procese.
- Samoedukacija i javno obrazovanje: Mediji mogu edukirati širu javnost o važnosti uključivanja žena u društvene procese, promičući rodnu ravnopravnost i vrijednost ženske participacije u izgradnji mira i tolerancije.
- Podrška inicijativama i organizacijama: Izvještavanje o organizacijama i inicijativama koje rade na jačanju uloge žena u društvu može povećati njihov doseg i doprinositi stvaranju većeg broja prilika za žene da prepoznaju i koriste svoje potencijale.
- Kritika rodnih stereotipa: Mediji mogu kritikovati i demistifikovati štetne rodne stereotipe koji sprječavaju žene da aktivno učestvuju u procesima dijaloga i pomirenja. Time se doprinosi stvaranju ravnopravnog okruženja u kojem žene mogu preuzeti liderske uloge. U medijskim sadržajima trebalo bi da bude više tema koje će afirmisati međukulturalni dijalog i toleranciju. U odnosima sa medijima, institucije bi trebalo da: izgrade i održe pozitivno mišljenje javnosti o sebi; razviju komunikacijske kanale s javnošću koji će imati adekvatan feed back (povratnu spregu), kao osnovnom parametru i kritičaru kako dalje djelovati; obezbijede svim medijima isti tretman kada je riječ o pristupu informacijama efikasnijim radom Službi za odnose s javnošću.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U svojoj osnovi tolerancija se odnosi na sposobnost podnošenja, odnosno razvoja takvog stava prema drugome na osnovu kojeg se na poseban način postupa s ljudima, pojavama i stvarima, a što zauzvrat pruža mogućnost ravnopravnog odnosa i postojanja tih ljudi, pojava ili stvari. Dakle, tolerancija prema ljudima označava podnošenje njihovih svojstava, obilježja, ponašanja, vjerovanja, izgleda i slično.

Tolerancija je izazov savremenog doba, jer naravno, ne postoji jedinstven pogled na svijet, a svijet je zajednički, pa se zajedničkim življenjem treba nastojati poštovati drugoga i tragati za onim što nas spaja, kako bi to njegovali, a samim time i lakše funkcionisali skupa.

Ona podrazumijeva i međukulturalni dijalog, koji u religijskom smislu se odnosi na razumijevanje, koji treba da isključi ubjeđivanje, kritiku ili misionarstvo, a treba da promoviše poštovanje, želju za učenjem, upoznavanjem, iznalaženjem zajedničkih dodirnih tačaka, projekata, zajedničkih puteva kojim ćemo koračati u društvenoj zajednici. Da bi bio uspješan, dijalog mora biti otvoren za sve koji žele da učestvuju u ravnopravnom smislu iznošenja stavova, mišljenja i argumenata. Njegova svrha nije ubjeđivanje ili pobjeda nad sagovornikom nego ujedninjenje prakse i djelovanja međukulturalnog dijaloga.

Kako je ovo prostor različitosti, onda je sasvim logično da ne postoje jedinstvena mišljenja niti shvatanja međukulturalnog dijaloga i njegovih ciljeva, ali u osnovi to je oblik komuniciranja koji ima za cilj kroz razgovor i akciju poboljšati razumijevanje i izgraditi mostove saradnje, a u svrhu mirnog suživota u toleranciji i međusobnom poštovanju.

Dijalog ne smije da bude polemička ili teološka debata koja ima za cilj da se pobijedi druga strana, ili da se nadmeće u razmjeni iskustava i mišljenja. Već, njegov cilj je zaštita prava svih ljudi, dekonstrukcija predrasuda, prevencija radikalizma, i osnovni cilj dijalog i tolerancija među ljudima.

Učenje na međukulturalni dijalog i toleranciju počinje od ljudskog rođenja, odgajanjem u vrijednostima koje drugog ne povređuju, ne smetaju, drugome ne štete, a onda kasnije i obrazovanjem

učeći o bogatstvu različitosti kao faktoru uspjeha društvene zajednice, a ne kao faktoru nazadovanja i razloga uništavanja tuđeg i drugačijeg.

Po svojoj prirodi čovjek je društveno biće, njegova osnova je da se druži i bude dio zajednice, i ovo je činjenica koja sama po sebi da bi se ostvarila zahtijeva dijalog i toleranciju. Kako biti dio zajednice ako osjetimo smetnju pri suočavanju sa drugačijim ili ako se ometa tuđe pravo? Prepreke koje ne dopuštaju da međukulturalna tolerancija i dijalog postanu svakodnevni fakat jesu teško napuštanje obrazaca mišljenja i ponašanja koji koče napredak, a to su tradicionalizam koji podrazumijeva slijepo slijeđenje mišljenja prethodnika bez kritičkog stava ili obraćanja pažnje na posljedice koje to ponašanje za sobom nosi. Zatim tu je i autoritarni mentalitet koji je u našoj državi konstanta dugo vremena, pa se u dijaloge ulazi sa pogrešnom motivacijom, odnosno tendencijom za nadmoć nad sagovornikom.

LITERATURA

Bušatlić, Abdusamed Nasif, „Suživot i tolerancija“, *Saff*, br. 310, 2012.

Hodžić, Bilal, *Smjernice dijaloga*, Materialien zu Dialog und Bildung, DuB 2.1/2015) http://igbd.org/?p=9027 (15.04.2025)

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, http://www.enciklopedija.hr/ (15.04.2025)

Krizmanić, Mirjana i Kolesarić, Vladimir, *Tolerancija u svakidašnjem životu – psihologija tolerancije*, Naklada Slap, 2005.

Kuburić, Zorica i Popov, Zlatiborka, „Granice tolerancije“, *Religija i tolerancija br*. 25, 2006.

Mišić, Anto, „Međureligijski dijalog – prinos općoj kulturi dijaloga“, *Obnovljeni život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 57 No. 4, 2002.

Opći religijski leksikon, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2002.

Skledar, Nikola, „Tolerancija kao nužni uvjet ljudskog zajedništva i dostojanstva“, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god.5, br.2/22, 1996.

THE ROLE OF WOMEN IN INTERCULTURAL DIALOGUE AND TOLERANCE: A NEGLECTED PERSPECTIVE

Summary

Bosnia and Herzegovina is a country in which four monotheistic religions (Orthodoxy, Islam, Catholicism and Judaism) are strongly present in social and cultural life. Intercultural dialogue and tolerance through the prism of understanding the other and different are key factors for stability and prosperity, but the gender perspective in these processes is often neglected. This paper, among other things, analyzes the role of women within intercultural dialogue in B&H and their participation in intercultural initiatives. It also considers how institutions shape the position of women in society and whether there is progress towards their greater inclusion in intercultural dialogue. Special focus is placed on activities that promote intercultural dialogue and tolerance, as well as on the opportunities that communities can provide in the context of gender equality. This paper aims to indicate the extent to which women are present in the processes of building tolerance and intercultural dialogue in BiH and to what extent the media can contribute to the greater inclusion of women in these processes.

Keywords: *intercultural dialogue, women, gender perspective, tolerance, media space*

Originalni naučni rad
UDK:343.8:343.61-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125348P

FEMICID I MOGUĆNOSTI KREIRANJA ADEKVATNIH RODNIH POLITIKA I SISTEMA ZAŠTITE U BOSNI I HERCEGOVINI

***prof. dr. Irena Praskač - Salčin*[123]**
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka Sarajevo
Odsjek za komunikologiju / žurnalistiku

***doc. dr. Elma Huruz Memović*[124]**
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka Sarajevo
Odsjek za politologiju

***doc. dr. Selma Ćosić*[125]**
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka Sarajevo
Odsjek za sigurnosne i mirovne studije

Apstrakt: *Različite naučne oblasti bave se pitanjima i problematikama rodnih studija odnosno porijeklom rodnih razlikovanja. Giddens (2009) tvrdi da porijeklo rodnih razlika treba tražiti u proučavanju rodne socijalizacije – učenja o rodu uz pomoć porodice ili medija. Interdisciplinarni karakter analize istražuje i elaborira upravo te izvorne elemente medijskih re/prezentacija rodnih različitosti i njihovog utjecaja na vrlo značajne društvene podsisteme politike i sigurnosti u cilju analiziranja mogućnosti kreiranja i implementiranja svrsishodnih i funkcionalnih rodnih politika i sistema zaštite koji će biti na tragu stvaranja sigurnih zajednica za svakog pojedinca. Polazeći od primarnih medijskih funkcija upozoravanja na različite vidove prijetnji društvenim interesima, medijske re/prezentacije, ograničenog političkog i socijalnog instrumentarija, usmjerene su kao dopuna društvenim i državnim instancama. Takve medijske funkcije i uloge imaju mogućnost promicanja novih ili učvršćivanja već postojećih konstrukcija rodnih različitosti, stavova ili ideja. Imajući u vidu takve medijske mogućnosti akcentiranja društveno angažiranih tematika i oblikovanja novih i postojećih društvenih stavova i javnog mišljenja, koje mogu biti potpora državnim i političkim instancama i strategijama u kreiranju nenasilnih društvenih okruženja, istraživanje je usmjereno na analizu načina i formi medijskog izvještavanja o slučajevima femicida u Bosni i Hercegovini. Analiza polazi od hipoteze da je „opsesivno tematizovanje" nasilja u medijima u većini slučajeva u funkciji zabave i profita, a u rijetkim slučajevima, u funkciji emancipacije (Praskač-Salčin, Brkić-Šmigoc, 2024). Selektivno prikazivanje femicida kao alarmantnog društvenog problema isključuje bilo koji oblik analitičke forme sa specijalističkim i stručnim instancama kao izvorima informisanja koji bi pomogli adekvatnom razumijevanju i prevenciji problema nasilja nad ženama i oblikovanju javnog mišljenja. Medijsko izvještavanje o nasilju nad ženama i femicidu može utjecati na re/kreiranje dominantnih društvenih stavova i predrasuda, angažiranost državnih institucija, u konačnici, stvaranje adekvatnog odnosa prema ovom problemu te analiziranje institucionalne i sigurnosne politike usmjerene ka suzbijanju svih oblika rodno zasnovanog nasilja.*

Ključne riječi: *femicid, nasilje, mediji, politika, sigurnost.*

[123] irena.praskac@fpn.unsa.ba

[124] elma.huruz@fpn.unsa.ba

[125] selma.cosic@fpn.unsa.ba

UVOD

Gender statistika, kao zasebno statističko područje, identificira, prikuplja, diseminira i analizira statističke podatke razvrstane po spolu, kako bi se shvatilo na koji način *gender* pitanja utječu na pojedince i društvo, odnosno dio je institucionalnih mehanizama potrebnih da se razviju spolno ravnopravne politike. Ovi statistički podaci oslikavaju alarmantne društvene probleme savremenog bosanskohercegovačkog društva kada su u pitanju sigurnosne politike i uopće položaj žena u njemu. Prema podacima Visokog sudskog i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine prijavljenih, optuženih i osuđenih slučajeva nasilja u porodici prema spolu u 2022. godini u Bosni i Hercegovni zabilježen je većinski procenat žena žrtava nasilja u odnosu na muškarce (*prijavljeni*: žene žrtve -1641, muškarci žrtve: 451, *optuženi:* žene žrtve - 644, muškarci žrtve: 177, *osuđeni:* žene žrtve - 570, muškarci žrtve: 127). U izrazito većinskom procentu prijavljenih, optuženih i osuđenih slučajeva počinitelji nasilja su bili muškarci. U periodu od 2019. do 2022. godine povećao se broj žena žrtava nasilja u porodici, kao i broj muških počinitelja nasilja. Od ukupnog broja prijavljenih slučajeva nasilja u porodici, u 2022. godini procesuirano je samo 35% slučajeva (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2023). Poražavajuće podatke o dobrobiti i sigurnosti žena u Bosni i Hercegovini donosi i OSCE-ovo istraživanje iz 2019. godine prema kojim je 28 posto žena iskusilo seksualno uznemiravanje a 14 posto, fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera ili nepartnera. 25 posto ispitanica smatra da je nasilje u porodici privatna stvar koja bi se trebala rješavati unutar porodice. U 2024. godini u Bosni i Hercegovini ubijeno je 12 žena[126] (Radiosarajevo.ba, 2025). Ubijene žene, u većini slučajeva, žrtve su, ranije prijavljenog, dugotrajnog porodičnog i partnerskog nasilja. Rodno zasnovano nasilje i sve učestaliji slučajevi femicida alarmantna su društvena, politička i sigurnosna pitanja u Bosni i Hercegovini. Bilo da je riječ o oblicima direktne ili indirektne spolne diskriminacije ili femicidu, kao činu „ubijanje žena od strane muškaraca iz mržnje, prezira, zadovoljstva ili osjećaja vlasništva nad ženama, odnosno seksizma" (Russell, Caputi, 1992 prema Analiza medijskog izvještavanja o slučajevima femicida, 2018) i „(...) ubijanje žena od strane muškaraca zato što su žene" (Svjetska zdravstvena organizacija, 2012 prema Analizi medijskog izvještavanja o slučajevima femicida, 2018) pitanje stvaranja zajednica sigurnih od nasilja tiču se svih društvenih razina i segmenata. Načinu percipiranja ove problematike utoliko više doprinose i mediji, stoga, tekst nastoji prikazati na koji način medijsko izvještavanje o nasilju nad ženama i femicidu može utjecati na rekreiranje dominantnih društvenih stavova i predrasuda, angažiranost državnih institucija, u konačnici stvaranju adekvatnog odnosa prema ovom problemu te analizirati institucionalne i sigurnosne politike usmjerene ka suzbijanju svih oblika rodno zasnovanog nasilja.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Primarne funkcije i uloge medija u savremenom društvenom okruženju odnose se na oblikovanje društvene zbilje procesima medijskog selekcioniranja i framinga, odnosno, zasnivaju se na kontinuiranim oblicima istraživanja, analiziranja, kritiziranja, kontroliranja i diseminiranja društvenih pojava i fenomena. Unatoč neprikosnovenoj kritičko – kontrolnoj ulozi re/prezentiranje određenih dijelova stvarnosti ili, pak, njihovo zanemarivanje uslovljeno je mnogobrojnim unutarnjim i spoljnjim faktorima. Medijske funkcije alarmiranja različitih vidova prijetnji društvenim interesima usmjerene su kao dopuna društvenim i državnim instancama sa ograničenim političkim i socijalnim instrumentarijem. Ovaj okvir medijske društvene odgovornosti, sa druge strane uslovljen je društveno-ekonomskim okolnostima u okviru kojih mediji egzistiraju i kreiraju svoje logike medijskog djelovanja. McQuailova (2010) industrijska medijska logika, koja medije stavlja na razmeđe društvene odgovornosti i ekonomske održivosti, rezultira činjenicom da se većina angažiranih društvenih tematika, danas, nalazi na marginama medijskih agendi. Medijski proizvodi, poput bilo kojih drugih, stvaraju se u površnim, lakim, populističkim, nekvalitetnim, zabavnim i primamljivim formama kako

[126] Slađana Milošević (24, Bosanski Brod), Amra Kahrimanović (52, Tuzla), Selma Baluković (48, Tuzla), Halida Mujedinović (63, Gradačac), Mileva Andrić (61, Foča), Amela Čičkušić (34, Tuzla), Nermina Ravlić (38, Sarajevo), Anđelka Markić (34, Šipovo), Nadira Sahačić (61, Sarajevo), Hazima Osmanhafizović (74, Gradačac), Ines Žmiro (39, Mostar), K. D. (62, Ključ);

bi brže i lakše našli put do korisnika ili olakšali put oglašivačima do ciljanih grupa. U ovoj korporativno-kapitalističkoj slici medijskog djelovanja, tvrdi Laughey (2009) stvarnost je često dosadna, a vijesti koje se moraju prodati, moraju biti i kreirane i opremljene za tu svrhu. Također, mediji imaju mogućnost podsvjesnog razvijanja i učenja o identitetu, promocije određenih ideja, promicanja i učvršćivanja već postojećih konstrukcija rodnih različitosti i akcentiranja stereotipne re/prezentacije žena.

Polazeći od elaboriranih medijskih funkcija i uloga koje se odnose na akcentiranje društveno angažiranih tematika i oblikovanje novih i postojećih društvenih stavova i javnog mišljenja koje mogu biti potpora državnim i političkim instancama i strategijama u kreiranju nenasilnih društvenih okruženja istraživanje je usmjereno na analizu načina i formi medijskog izvještavanja o slučajevima femicida u Bosni i Hercegovini. *Područje analize* medijske re/prezentacije femicida i nasilja nad ženama obuhvatalo je politološki, komunikološki okvir kao i područje sigurnosnih i mirovnih studija. *Predmet istraživanja* odnosio se na analizu sadržaja medijskih izvještaja o nasilju nad ženama odnosno počinjenim femicidima u Bosni i Hercegovini te narativni okvir takvih medijskih re/prezentacija koje imaju mogućnost utjecaja na kreiranje institucionalnih i sigurnosnih politika. *Problemski okvir* istraživanja imao je cilj prikazati da li medijski izvještaji o femicidu i nasilju nad ženama imaju mogućnost formiranja adekvatnog javnog mišljenja i razumijevanja ovog društvenog problema te biti potpora prevenciji problema nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini. Provedeno istraživanje imalo je za *cilj* prikazati:
- način i stil medijskog izvještavanja o femicidu;
- stepen adekvatnosti informiranja o ovom društvenom problemu u kontekstu kreiranja proaktivnih a ne reaktivnih politika suzbijanja nasilja nad ženama i snažnijeg i sveobuhvatnijeg angažmana državnih institucija i okoline u sprječavanju i kažnjavanju nasilja nad ženama i femicida, kao njegovog najtežeg oblika, te razvijanje adekvatnih sistema zaštite.

Analiza polazi od hipoteze da je „opsesivno tematizovanje“ nasilja u medijima u većini slučajeva u funkciji zabave i profita, a u rijetkim slučajevima, u funkciji emancipacije (Praskač-Salčin, Brkić-Šmigoc, 2024) tj. da način i stil medijskog informiranja ne može biti adekvatna potpora pravilnom razumijevanju i prevenciji nasilja nad ženama. *Metode i tehnike istraživanja* uključivale su kvalitativni pristup prikupljanja i analize podataka. Metodološki okvir istraživanja za jednicu analize obuhvatio je izdvojene i uzorkovane novinarske tekstove i fotografije bosanskohercegovačkih online medija (portala) koji su svojim tematskim okvirom uključivali riječ „femicid” i objavljeni u toku 2024. godine. Analiza sadržaja uključivala je slijedeće analitičke kategorije: mjesto, veličina i format članka, novinarski žanr, način i stil izvještavanja, sadržaj izvještavanja, autorstvo, izvori, prateći sadržaji u tekstu (fotografije i sl.). *Vremenska i prostorna odrednica* istraživanja odnosila se na analizu medijskih sadržaja objavljenih u 2024. godini bosanskohercegovačkih online medija (portala).

MEDIJSKA SLIKA FEMICIDA

U analiziranim tekstovima možemo zamijetiti da se na bosanskohercegovačkim portalima pretežno nalaze medijski izvještaji o konkretnim slučajevima femicida koji su prezentirani u oblicima kratke vijesti ili izvještaja i koji odgovaraju na dio osnovnih novinarskih pitanja tj. upućuju na to šta se, kada i gdje dogodilo te ko su akteri događaja. Većina analiziranih tekstova prezentira nepotvrđene, djelimične i subjektivne informacije o tome kako se zločin dogodio, pozivajući se, uglavnom na anonimne ili nevjerodostojne izvore takvih informacija ili izjave svjedoka. Slično je i sa prezentiranjem informacija o tome zašto je zločin počinjen. Takvi tekstovi obiluju špekulativnim nagađanjima o uzrocima ubistva ne proširenim i interpretiranim uključivanjem relevantnih izvora. Ujedno, u većini analiziranih sadržaja nalaze se posve irelevantne činjenice, informacije *i*/ili podaci. Primjer koji ilustruje takav vid izvještavanja je i u tekstu *„Jezivi detalji užasa u Sarajevu: Žena danima mučena, udarana sa više različitih predmeta, aktivno učestvovala i majka ubice”* (Oslobođenje.ba, 2024), u kojem se navodi: „Prema prvim rezultatima istrage, nesretna žena je imala više povreda po tijelu. Izvor blizak istrazi otkrio nam je da je žena udarana i sa više različitih predmeta...Ono što je dodatno uznemirilo javnost jeste i činjenica da je Goran pisao o ljubavi sa Nerminom na društvenim mrežama, iako ju je već ranije ubio. Slično je i u primjeru naslova: „*Ovo je Amela Čičkušić koja je ubijena zajedno sa dvoje djece”* (Fokus.ba, 2024): „Amela

Čičkušić koju je zajedno s dvoje maloljetne djece usmrtio suprug, bila je jedna od omiljenih medicinskih sestara UKC Tuzla među kolegama i pacijentima...Kolegice, ali i pacijenti, naveli su kako je uvijek bila nasmijana, susretljiva i poštena...Prema nezvaničnim saznanjima, tijela su u stanu otkrivena nakon što se žena nije pojavila na poslu, a dijete u školi.". U fokusu objavljenih tekstova primjetan je i izrazito senzacionalistički narativ. Takav nartiv ilustrativno pokazuje: diseminiranje šokantnih, bombastičnih naslova, fokusiranje na samo određene (pretežno irelevantne) dijelove priče, elaborirani primjeri izvještavanja o manje bitnim podacima, manipuliranje podacima, informacijama i činjenicama te, uopće, prikazivanje vrlo ozbiljnih društvenih tematika na trivijalan način. Dominirajući naslovi na bh portalima u nominalnom označavanju teme o kojoj govore najčešće sadrže pridjeve poput: „brutalno", „jezivo", „stravično" , „monstruozno" i sl., u prvi plan ističući karakterizaciju zločina kao brutalnog ili nesvakidašnjeg, svjedočenja, nove detalje ili identitet žrtve, počinioca, sudionika ili članova porodice. Neki od njih su: *„Brutalno ubistvo žene u Sarajevu, uhapšen 27-godišnjak"* (Federalna.ba, 2024), *„Uhapšen osumnjičeni za jezivo ubistvo žene u Sarajevu"* (Buka, 2024), *„Stravično ubistvo žene i djece u Tuzli potreslo BiH"* (n1info.ba, 2024), *„Tuzlanski slučaj: Ispovijest svjedokinje ubistva Amre Kahrimanović: Proganjao ju je, molila sam ga da je ne ubije"* (klix.ba, 2024), „*Užas u Tuzli: U stanu muškarca koji je sinoć izvršio suicid pronađena beživotna tijela djece i žene"* (crna-hronika.info, 2024), *„Oglasila se majka ubijene Ines Žmiro: Dijete mi je na rukama umiralo, nikom nije jasno što je ona u Đenanu vidjela"* (crna-hronika.info, 2024). Ekspresivna funkcija dramatiziranih, naslova, svakako, je bila u usmjerena ka cilju intrigiranja korisnika i ambicija da oni pristupe otvaranju i čitanju teksta. Emocionalna povezanost čitatelja sa žrtvom podupire se isticanjem identiteta žrtve, izrečenih ili napisanih izjava svjedoka, žrtve pa čak i navodnih riječi počinioca zločina. U tekstu *„Poznato šta je Mujaga Čičkušić napisao u oproštajnoj poruci"* navodi se: „Kako smo već pisali, Mujaga je ostavio i oproštajnu poruku na kojoj je napisao imena njegovih poznanika i porodice, njima se "zahvaljivao" i za sve ih optužio porukom "J**... li vam familiju, za sve ste vi krivi" (crna-hronika.info, 2024). Ili, naslov, *„Suprugu danima držao mrtvu u stanu pa pisao ljubavne statuse o njihovoj sreći"* u kojem se navodi: „Muž kojeg terete za zločin je na društvenim mrežama objavljivao statuse u kojima je pisao o ljubavi, i to sve dok je tijelo žene bilo u stanu. "Goran i Dinka Nermina Ravlić tri puta vjenčani! Općinski! Islamski (Šerijatski)! Katolički (Kanonski prešli na katoličanstvo), a nikada se rastavili. Ako ima neko da se tri puta vjenčao, a nikada se nije rastavio, neka se javi! Naša ljubav je zauvijek prvo pred nama i za nas i u nama, a sutra i za našu djecu. Svako dobro svima želimo i da nađu srodnu dušu kao što smo mi našli jedno drugo", napisao je Goran Ravlić uz njihovu zajedničku fotografiju, dok je nesrećna žena bila mrtva u stanu." (nezavisne.com, 2024). Potpuna trivijalizacija pristupa izvještavanju o femicidu vidljiva je u naslovu *„Tri prijatelja ubila četiri žene u Sarajevu: "Dvojica automobilom, treći nožem""*(crna-hronika.info, 2024). Naime, tekst je bio posvećen izvještavanju jednog od slučajeva femicida u Sarajevu, ubistva Nadire Sahačić ali na način da je u prvi plan isticao, posve irelevantnu, povezanost počinioca ubistva sa dvojicom počinioca saobraćajnih nesreća su smrtnim ishodom: „Upravo pomahnitali Mirza je prijatelj sa Harisom Frelihom s kojim se intenzivno družio, proslavljao bajrame i provodio svoje vrijeme. Zajedničke slike objavljivali su na društvenim mrežama...Treći Mirzin prijatelj je Armin Berberović koji je u maju prošle godine automobilom ubio Azru Spahić i Almu Suljić u sarajevskom naselju Marijin Dvor...Mirza i Armin su dugogodišnji prijatelji. I oni su svoje prijateljstvo krunisali fotografijama po društvenim mrežama.". Ovakve, i slične novinarske forme u potpunosti isključuju analizu etiologije, uzroka, oblika, načina, vrsti, ekspresije, efekata i prevencije nasilja, subjekata i objekata nasilja, vrste i oblika čina nasilja, okruženja i mjesta u kojem se nasilje odvija ili namjere, učestalosti i sl., odnosno djelimično ili nikako ne istražuje pitanje zašto se ubistvo dogodilo. Također, većina analiziranih sadržaja simbolično ili gotovo nikako ne potencira sistemske propuste i eventualne mogućnosti kreiranja adekvatnih sigurnosnih politika koje će omogućiti adekvatnu informiranost i povezanost svih društvenih instanci od zdravstvene, socijalne zaštite, pravosuđa, zakonodavne vlasti, policije, civilnog sektora u smislu kreiranja proaktivnih a ne reaktivnih politika suzbijanja nasilja nad ženama. *Umjesto da se bave detaljima zločina i daju pažnju izjavama koje relativiziraju zločin, fokus medija bi trebao biti usmjeren na odgovornost institucija i zaštitu žena i poziva vlastima da poboljšaju niz obaveza kako bi se postiglo sprovođenje Istanbulske konvencije, na šta se BiH kao članica obavezala. U izvještaju „Unapređenje pravne i društvene matrice za sprečavanje femicida i rodno zasnovanog nasilja u BiH" navodi se ono što nedostaje u krivičnim zakonima entiteta te koje mjere bi trebale biti poduzete u cilju sprečavanja rodno zasnovanog nasilja, te pružanja sigurnosti ženama i osiguravanja adekvatnog kažnjavanja počinioca uz odgovoran rad svih agencija koje dolaze u kontakt kako sa žrtvom tako i sa počiniocem (media.ba, 2023).* Jedan od pozitivnijih primjera novinarskog tematiziranja femicida i uopće nasilja nad ženama jeste tekst *„Sve brutalnija ubistva žena u BiH: 'Sutra svaka može biti žrtva'"* (slobodnaevropa.org, 2024) koji u dosta dužoj i adekvatnijoj formi, uz izjave sagovornika profiliranih u određenoj oblasti i statističke podatke, kontekstualizira slučajeve femicida pozivajući se na institucionalno postupanje, zakonsku regulativu, psihološki profil počinioca femicida, uzroke, etiologije i moguće obrasce prevencije.

„Ubistva žena su sve brutalnija, a vlasti u Bosni i Hercegovini (BiH), iako obećavaju podršku žrtvama nasilja, odbijaju u zakone uvrstiti femicid kao posebno kazneno djelo...Psihoterapeutkinja Vahida Djedović upozorava i da se sa svakim novim ubistvom jača i kolektivni obrambeni mehanizam javnosti, fokusirane, uglavnom, na senzacionalističke medijske naslove koji "obećavaju" više bizarnih i brutalnih detalja o ubistvima...Andrić Ružičić smatra da će vlasti propustiti priliku da prepoznaju društveni fenomen koji nisu izmislile feministkinje "nego postoji odvajkada". "U nekim bivšim vremenima muškarci su mogli proći nekažnjeno ukoliko ubiju ženu ili kćerku, jer su one smatrane njihovim vlasništvom. Možda je ostao taj čip ugrađen, jer mi jesmo kultura koja kaže 'bit ćeš moja ili ničija'. Naša književna djela to romantiziraju, i dalje pričamo viceve o silovanju", kaže ona. Ističe da je kulturološki, bh. društvo mizogino. "Naš vid nošenja sa tragičnim pričama dobija neku notu burleske i utječu na to da se ubistva žena minimiziraju. Propituje se šta je to ona uradila i 'skrivila' dok je došlo do toga da je ubije", navodi.” (slobodnaevropa.org, 2024).

Tekstovi su obično opremljeni pratećim fotografijama ili galerijom fotografija koje prikazuju najčešće: mjesto zločina, prijašnje fotografije žrtve i počinioca, počinioca nakon zločina (privođenje i sl.), fotografije svjedoka, fotografije sa suđenja i sahrana, smrtovnice, statuse na društvenim mrežama i sl. a neke i sa kratkim video isječcima pretežno istih prizora. Izvori tekstova najčešće se oslanjaju na službene instance policije i pravosuđa ali su dopunjene i svjedočenjima prijatelja, poznanika, komšija, članova porodice, kako žrtve, tako i počinitelja tako i neposrednih svjedoka događaja. Većina izvora novinarskog teksta jeste potpora oslikavanju irelevantnih detalja, pretežno karakterizacije žrtve, počinitelja i njihove povezanosti. Jedan od tekstova, *„Planirali prodati stan i porodično otići u Njemačku: “Mujaga prije šest mjeseci našao posao””* (crna-hronika.info, 2024) potencira skladan porodičan odnos između supružnika koji nije pretpostavljao: “On je prije šest mjeseci otišao u Njemačku, a supruga je ostala sa dvoje dece u Tuzli. Prema izjavama komšija, nedavno su u oglasu objavili da prodaju stan jer je i ona skupa sa djecom planirala odlazak u Njemačku”, otkriva izvor portala Klix.ba...Kako navodi naš izvor, Čičkušić je iz Njemačke došao prošle srijede, a dva dana je sa porodicom proveo u skladnom odnosu (crna-hronika.info, 2024). Pozivajući se na susjedska, subjektivna mišljenja i špekulacije u tekstu *„Šta kažu komšije iz zgrade u kojoj se dogodila tragedija: “Čuli smo samo muziku glasnu””* navodi se: „Konobar koji radi u kafiću pored zgrade rekao je da je u večeri kada je navodno došlo do tragedije bila glasna muzika i da je navodno dopirala iz porodičnog stana. “Svi su se čudili što je muzika bila tako glasna, jer je bila nedjelja uveče, oko 22 sata”, ispričao je konobar” (crna-hronika.info, 2024). Tekst, nažalost, ne razvija pitanje javnog alarmiranja pozornosti i u nastavku, ne donosi odgovor na pitanje da li i zašto nisu susjedi prijavili buku. Izvori na koje se oslanjaju analizirani tekstovi često indirektno manipuliraju razlozima tragedije u smislu kojih bračne nesuglasice, ljubomora ili neka vrsta ovisnosti postaju opravdanje, razlog i uzrok počinjenog zločina. Jedan takav primjer, donosi naslov: *„Detalji ubistva u Bosanskom Brodu: Savo (28) sačekao suprugu na putu, pa joj pucao u glavu”* u kojem se navodi: „- Slađana je, zbog problema u braku, u posljednja dva-tri mjeseca živjela odvojeno od Save. Tim putem se ide ka kući njenih roditelja i sve ukazuje na to da ju je ubica čekao i zaustavio kada je naišla automobilom. Tragovi na licu mjesta ukazuju da je na nju pucano izvana, kroz vjetrobransko staklo na kojem je bila vidljiva rupa od metka - rekao je dobro upućeni izvor za "ATV" (avaz.ba, 2024). Podupiranje takvih narativa ima tendenciju učvršćivanja već postojećih društvenih i kulturoloških stavova koji su u suprotnosti sa činjenicom da bilo koje ubistvo ne može imati opravdanje.

U većini slučajeva analizirani tekstovi u koliziji su sa zakonskim i etičkim standardima novinarstva i medijske djelatnosti naročito kada je u pitanju prikazivanje scena i posljedica nasilja, žrtava nasilja, izvještavanje o sudskim procesima, otkrivanje identiteta žrtava, elemenata privatnosti žrtava i drugih pogođenih sudionika događajima i sl. Ovakvi izvještaji obiluju kako opisima tako i fotografijama mjesta na kojem se desio događaj, privatnim fotografijama žrtve ili počinioca nasilja ili fotografijama osoba pogođenih gubitkom u sudnicama ili na sahranama kao i detaljnim opisima čina nasilja i ubistva i izjavama očevidaca ili članova porodice i bliskih osoba sudionicima događaja. *(5) Osobe u stanju boli ili šoka ne smiju biti izložene pritisku da daju intervjue ili učestvuju u programskim sadržajima (Kodeks o programskim sadržajima RAK, 2023:10).* Većina propisa, bez obzira na medijski format, koji se regulira u bosanskohercegovačkim normativnim i etičkim propisima koji se odnose na medijsku djelatnost nalaže poštivanje ravnoteže između potrebe informisanja javnosti i pokazivanja saosjećanja koje predstavlja rizik od senzacionalizma te može izazvati bol ili mogućnost neopravdanog narušavanja privatnosti i dostojanstva žrtve. Često su detalji počinjenog femicida u medijskim opisima suvišni segmenti narušavanja dostojanstva žrtve. „Gotovo da nije ostao centimetar tijela ubijene Nermine Krajine koji nije zadobio povrede u periodu od prve polovine maja do kraja juna 2024. godine...Optuženi su u navedenom periodu nanijeli veliki broj povreda. Nermina Krajina je bila povrjeđivana, izgladnjivana i seksualno zlostavljana tupim predmetom, najvjerovatnije oklagijom, navela je tužiteljica. Među povredama koje je žrtva pretrpjela su bili ugrizi, opekotine, lomovi i teške povrede u predjelu genitalija. Nermini su optuženi oduzeli svaki vid komunikacije s vanjskim svijetom i vezali kako bi joj onemogućili kretanje”

(radiosarajevo.ba, 2025). Osim što ovakav vid izvještavanja ozbiljno narušava dostojanstvo žrtve ono je često veoma bolno i neumjesno za bliže članove porodice. Analizirani tekstovi u većini slučajeva bave se i karakterizacijama žrtve i počinitelja. U tekstovima se, obično navodi starosna dob žrtve *i*/ili profesija ali žrtve femicida obično bivaju okarakterizirane i kao „nesretnice" ili „omiljene", „nasmijane", „susretljive", „poštene" i sl. Medijske slike o ženama analiziranih sadržaja naglašavaju rodni identitet, potenciraju tradicijske i stereotipne narative tipičnih ženskih uloga majke, supruge, domaćice, promiču ideale prihvatljive ženske ljepote i fizičkog izgleda, svode ženski lik u domeni seksualne objektivizacije, pozicioniraju žene na ličnom i profesionalnom planu u odnosu na muškarce, naročito naglašavajući njihovu ovisnost, te promiču gerontoizam, diskriminaciju na osnovu starosne dobi (Praskač-Salčin, 2023). Počinitelji se u tom smislu deklarariraju epitetima poput: „pomahnitali", „vidno alkoholizirani", „monstrum" i sl. U vijesti „*Mađar koji je ubio suprugu u Tuzli osuđen na 11 godina zatvora"* (fakotor.ba, 2024), pored značajnijeg i alarmantnijeg konteksta vijesti o počinjenom femicidu, izdvojeno je nacionalno porijeklo počinitelja. U analiziranom fundusu vijesti navode se, čak i bizarni detalji iz počiniteljevog života, poput: „Prema informacijama Avaza, Đozlić je tražio da ga puste na slobodu i za to dao bizarne argumente. "Imam pet pasa i papagaja, moram se brinuti o njima. Životinje se nalaze kod veterinara. Spreman sam javljati se u policijsku stanicu", izjavio je osumnjičeni Đozlić te dodao kako je spreman javljati se u policijsku stanicu" (crna-hronika.info, 2024).

Rezultati analize pokazuju da se u medijskom prostoru Bosne i Hercegovine diseminiraju informacije o nasilju nad ženama u formatima kratkih i udarnih vijesti obično praćenim ilustracijama ili video sadržajima bez serioznijih analitičkih i istraživačkih formi tematike. Sadržaji izvještaja su u većini kreirani senzacionalističkim, populističkim narativom sa akcentiranjem brutalnih, nesvakidašnjih ili privatnih elemenata, irelevantnih činjenica, informacija i pojedinosti, pretežno nepotkrijepljenih pouzdanim izvorima informacija. Analizirani tekstovi obično se baziraju na žrtve, počinitelje, čin i detalje zločina, motive, posljedice, detalje privatnog života, suđenje i sudske presude gotovo nikako na institucionalne akcije i reakcije, zakonske okvire, strukovne i javne reakcije. Vuksanović (2018) navodi izvore prema kojima je medijsko posredovanje nasilja samo reprezentiranje realnog, stvarnog, već postojećeg nasilja u društvu te da su današnji mediji preplavljeni takvim sadržajima do te mjere u kontekstu koje ih više i ne primjećujemo. Autorica navodi i da je „opsesivno tematizovanje" nasilja u medijima u većini slučajeva u funkciji zabave i profita, a u rijetkim slučajevima, u funkciji emancipacije (Praskač-Salčin, Brkić-Šmigoc, 2024).

DEKONSTRUKCIJA RODNIH POLITIKA I SISTEMA ZAŠTITE

Država je nosilac svih politika (vanjske politike, sigurnosne politike, ekonomske politike, socijalne, obrazovne, ekološke politike, itd.), u novije vrijeme, između ostaloga, država je nosilac i rodnih politika, koje su ključne u realizaciji svih pitanja odnosa roda i politike, odnosa jednakosti spolova između žena i muškaraca, nasilja nad ženama, pitanjima diskriminacije, socijalnim statusom žena, nasilja u porodici, rodno zasnovanim nasiljem, pitanjima diskriminacije LGBT populacije, itd. Primjena legislative, protesti, potreba za otvaranjem većeg broja sigurnih kuća, nedovoljan broj žena u politici, segregacija žena u procesima upravljanja u državnom sektoru i njegovim privrednim kapacitetima, itd., su samo neki od primjera stanja i položaja žene u cjelokupnom sistemu Bosne i Hercegovine. „Statistike kazuju da je veći postotak obrazovanih žena u odnosu na muškarace u Bosni i Hercegovini, ali da ekonomsko stanje u državi i rodne politike političkih struktura i organa vlasti ne pružaju ženama ravnopravne mogućnosti za zapošljavanje, stavljajući ih time u poziciju ekonomski zavisnih članova porodice, društva i pak države. Prema podacima koje je objavila Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2023. godine u publikaciji „Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini" u pogledu stope zaposlenosti, evidentan je rodni jaz i u tom segmentu, gdje je 67,7% muškaraca zaposleno, dok je 32,3% zaposlenih žena. Dok u periodu od 2022. – 2023. godine u sferi obrazovanja mnogo je veći broj žena koje su stekle zvanja magistara nauka i specijalista 63% žene, i 37% muškarci. Visoko obrazovanje u 2022. godini je završilo 10 066 žena i 6531 muškarac" (Ćosić, 2024:418). Navedeni podatak potvrđuje tezu da je u Bosni i Hercegovini žena i u sferi ekonomije, tržišta rada diskriminirana, iako pokazatelji ukazuju da su žene prema podacima obrazovanije od muškaraca, što automatski implicira i činjenicu da je ekonomski ovisna o muškim članovima porodice.

Preovladavajući patrijarhalni diskurs doprinosi većoj rodnoj neravnopravnosti, diskriminaciji žene prvenstveno u privatnoj sferi, a zatim i institucionalnoj, javnoj sferi. Patrijarhalni diskurs rezultira pojavom rodno zasnovanog nasilja, sve većim brojem slučajeva nasilja u porodici, i u krajnjoj mjeri direktnog nasilja. Nasilje u porodici i manifestacija direktnog nasilja su naročito izražene u

postkonfliktnim društvima, u kojima određen broj (većinski) muške populacije društva boluje od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), zatim problem nezaposlenosti i siromaštvo, ovisnost i zloupotreba droga i alkohola, mentalna oboljenja, itd. Rodno zasnovano nasilje na našim prostorima predstavlja duboko ukorjenjeni problem koji je povezan s patrijarhalnim normama, tradicijama i socijalnim odnosima koji često podupiru neravnopravnost među polovima. "Sveopšta muška nadređenost i nizak položaj žena su bili pretpostavljeni a da se nije tačno utvrdilo šta se podrazumijeva pod dominacijom ili statusom. Ovi koncepti imaju mnoge dimenzije. Status može, između ostalog, značiti bilo različit tretman, bilo stvarnu moć nad resursima i odlučivanjem" (Luelen, 2001:111). Žene u BiH suočavaju se s visokim stepenom nasilja, koje uključuje fizičko, psihološko, ekonomsko i seksualno nasilje. Femicid je najtragičniji izraz ovog nasilja, a statistika ukazuje na to da je broj ubijenih žena zbog svog pola u BiH zabrinjavajuće visok. Femicid i rodno zasnovano nasilje predstavljaju ozbiljan problem u Bosni i Hercegovini, koji se uklapa u šire političke i društvene dinamike vezane za ljudska prava i nasilje. Nasilje prema ženama u BiH nije samo pitanje rodne nejednakosti već i narušavanja ljudskih prava. Femicide i druge vrste nasilja prema ženama krše osnovna ljudska prava, uključujući pravo na život, sigurnost i slobodu. Pored toga, institucionalne neadekvatnosti u odgovoru na nasilje, kao i slaba podrška žrtvama kroz zdravstvene, socijalne i pravne usluge, dodatno pogoršavaju situaciju. Ratna dešavanja iz 1990-ih ostavila su duboke traume na široj populaciji u Bosni i Hercegovini. Ta traumatična iskustva često utiču na način na koji se oblikuje rodna dinamika što nerijetko pothranjuje obrasce nasilnog ponašanja uopće a posebno prema ženama. Političke strukture koje nisu u stanju da se efikasno bore protiv nasilja, zajedno sa visokom stopom nezaposlenosti i ekonomskih teškoća, često žene čine još ranjivijim.

U političkom smislu, Bosna i Hercegovina ima problem s implementacijom zakona i pružanjem adekvatne zaštite žrtvama nasilja. Iako postoje zakoni koji se odnose na zaštitu žena, poput Zakona o zaštiti od nasilja u porodici i Zakona o ravnopravnosti spolova, njihova primjena često nije dovoljna. Također, Krivični zakon FBiH još uvijek nije usklađen s Istanbulskom konvencijom dok je u Republici Srpskoj obustavljeno usvajanje Zakona o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama zbog reakcije konzervativnih organizacija koje su mišljenja da bi to ugrozilo tradicionalnu porodicu[127]. Femicid i rodno zasnovano nasilje u Bosni i Hercegovini predstavljaju ozbiljne izazove za društvo što zahtijeva multidimenzionalni pristup u rješavanju. Preporuke koje bi donosioci odluka na svim nivoima u BiH trebali da akceptiraju odnose se na:
1. Jačanje zakonske zaštite - Povećanje efikasnosti zakona i izrada adekvatnih zakonskih rješenja, kao i obuka policije, sudija i drugih državnih službenika o rodnom nasilju s ciljem da se adekvatno reaguje na slučajeve femicida i rodno zasnovanog nasilja.
2. Podrška žrtvama - Povećanje pristupa sigurnim kućama, pravnim savjetima, psihološkoj podršci i ekonomskoj pomoći za žene žrtve nasilja. Na području Bosne i Hercegovine djeluje 8 sigurnih kuća i to: „Fondacija lokalne demokratije" Sarajevo, „Udruženje žene" Banja Luka, „Žene BiH" Mostar, „Viva žene" Tuzla, „Budućnost" Modriča, „Žene sa Une" Bihać, „Medica" Zenica i „Lara" Bjeljina. U Bosni i Hercegovini su u funkciji dvije SOS linije koje služe za prijavljivanje nasilja u porodici, 1264 za Republiku Srpsku i 1265 za Federciju Bosne i Hercegovine. Prema evidencijama ove brojeve (linije) pozivaju isključivo samo žene. U periodu od januara 2021. – do jula 2023. godine primljeno je ukupno 17.049 poziva. Broj smještenih žrtava nasilja nad ženama i nasilja u porodici u sigurnim kućama u Bosni i Hercegovini u 2021. godini je bilo 610 žena (korisnici sigurnih kuća su žene sa djecom), te u 2022. godini 461 žena, u prvoj polovini 2023. godine taj broj korisnica iznosio je 307, što nam nažalost ukazuje na povećan broj zahtjeva za smještanje žena sa djecom u sigurne kuće i traženje institucionalne zaštite od počinioca nasilja u porodici.
3. Obrazovanje i svijest – Kampanje i obrazovni programi koji će podsticati promjene u društvenim normama i stavovima koji opravdavaju nasilje, kao i podsticanje rodne ravnopravnosti.
4. Podrška ženskim organizacijama – Pružanje većih resursa organizacijama koje se bave pitanjem rodne ravnopravnosti i zaštite žena.

Na tragu elaboriranih preporuka medijsko izvještavanje o rodno zasnovanom nasilju moglo bi biti na tragu promjene ustaljenih društvenih narativa visoke stope tolerantnosti na različite oblike nasilja.

[127] https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2025/03/Narandzasti-izvjestaj-2025_No.8.pdf#page=85.08

Ipak, selektivno prikazivanje femicida kao alarmantnog društvenog problema isključuje bilo koji oblik analitičke forme sa specijalističkim i stručnim instancama kao izvorima informisanja koji bi pomogli adekvatnom razumijevanju i prevenciji problema nasilja nad ženama i oblikovanju javnog mišljenja. Prema analizama Mediacentra Sarajevo iz 2023. godine Preporuka za medijsko izvještavanje o femicidu izvučene iz istraživanja UN women o medijskom izvještavanju o rodno zasnovanom nasilju u BiH, smjernica Novinarki protiv nasilja iz Srbije naglašavaju:

- *Ne koristiti senzacionalističke naslove i uznemirujuće detalje o slučaju;*
- *Zaštititi identitet žrtve i porodice i ne iznositi detalje iz privatnog života i porodičnih odnosa;*
- *Ne objavljivati snimke i fotografije, i izbjegavati opise scena;*
- *Izbjegavati upotrebu neprikladnih termina poput "svirepi zločin", ''krvavi pir" ili ''krvavi pohod";*
- *Ne nagađati i ne relativizirati motiv zločina;*
- *Provjeriti sve informacije i izjave i podatke uzimati od institucija, policije, tužilaštva;*
- *Fokus staviti na rad policije, pravosuđa i ostalih relevantnih institucija, te ispitivati njihov rad;*
- *Femicid tretirati kao konačni i najbrutalniji oblik nasilja nad ženama;*
- *Istražiti da li je nasilje bilo ranije prijavljivano i kako su reagovale institucije;*
- *Ako je ubistvo počinjeno vatrenim oružjem, izvijestiti o tome i provjeriti da li je počinilac oružje posjedovao legalno, te staviti u kontekst o rasprostranjenost oružja i njegovim rizicima;*
- *Izvještavati o mehanizmima prijave, rješenjima i podršci porodicama i žrtvama;*
- *Istražiti odnos između mržnje prema ženama, nasilju prema ženama, vatrenom oružju, postojanju historije nasilnog ponašanja.*
- *Izvještavati odgovorno, u interesu javnosti, uz senzibilnost i sprečavanje širenja panike.*
- *U svakoj prilici, u izvještaju je potrebno spomenuti kontakte organizacija i institucija kojima preživjele mogu da se obrate.*
- *Za svaku od navedenih tema nužno je, pored stručnjaka i stručnjakinja iz određenih oblasti, uporedo postavljati pitanja i profesionalcima iz institucija, preispitivati njihov rad i pozivati ih na odgovornost u slučaju propusta.*
- *Propratiti priču do kraja – izvještavati o toku suđenja i sankciji koja je počinitelju dosuđena (media.ba, 2023).*

Neophodno je razvijati svijest o vrijednosti i značaju ženske populacije u podizanju napretka države i društva u ekonomskom, političkom, sigurnosnom i svakom drugom domenu.

ZAKLJUČAK

Prethodna analiza pokazala je da uzrokovani medijski izvještaji o femicidu i nasilju nad ženama, objavljeni na analiziranim online portalima, nemaju mogućnost formiranja adekvatnog javnog mišljenja i razumijevanja ovog društvenog problema te, samim tim, ne mogu biti potpora prevenciji problema nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini elaboriranim primjerima načina i stila izvještavnja.

Analiza podupire početno stajalište u kontekstu kojeg se većina analiziranih medijskih izvještaja kreira i diseminira na senzacionalistički i populistički način koji, kao takav, nije u funkciji edukacije i adekvatnog informiranja o ovom društvenom problemu. Kao takav, on nije na tragu proaktivnih politika suzbijanja nasilja nad ženama i snažnijeg i sveobuhvatnijeg angažmana državnih institucija i okoline u sprječavanju i kažnjavanju nasilja nad ženama i femicida, kao njegovog najtežeg oblika, te razvijanje adekvatnih sistema zaštite.

Ciljevi analize korespondiraju sa akcentiranjem snažnijeg i sveobuhvatnijeg angažmana državnih institucija i okoline u sprječavanju i kažnjavanju nasilja nad ženama i femicida kao njegovog najtežeg oblika i razvijanje adekvatnih sistema zaštite. Žene u Bosni i Hercegovini nesumnjivo dijele jednake probleme nejednakosti, patrijarhalnih okova, smanjenih mogućnosti napredovanja, otkaza zbog majčinstva, problem marginalizacije, seksizma, itd. Neophodno je razvijati svijest o vrijednosti i značaju ženske populacije u podizanju napretka države i društva u ekonomskom, političkom, sigurnosnom i svakom drugom domenu. U cilju prevencije nasilja neophodno je osvijestiti činjenicu

da nasilje nije privatna porodična stvar nego ozbiljan problem cjelokupne bosanskohercegovačke zajednice, koji je neophodno riješiti jednim multidisciplinarnim pristupom pri njegovom suzbijanju i prevenciji, a ne samo isključivo se baviti njegovim posljedicama. I na kraju, potrebno je ojačati mrežu institucionalne podrške ženama žrtvama porodičnog nasilja putem multidisciplinarnog pristupa u suzbijanju i prevenciji nasilja, prvenstveno radom državnih institucija odgovornim za usvajanje i izmjene zakona, zatim zajedničkim radom policije, tužilaštva, nevladinim organizacijama, ženskim organizacijama, naročito koordinacijom i radom centara za socijalni rad i zdravstvenih radnika/ica kao i vjerodostojnim, korektnim i etičnim medijskim izvještavanjem o rodno zasnovanom nasilju.

LITERATURA

Ćosić, S. (2024). *Rodne dimenzije nasilja u savremenom društvu*, Macanović, N. *Ne nasilju kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu,* Banja Luka, Centar modernih znanja (CMZ), Zbornik radova ISSN 2566-3224, str. 413 – 420; DOI:10.7251/ZCMZ0124413C.

Eskić-Pihljak, A., Knežević, G., Ćorović, R. (2023). Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, preuzeto sa https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2024/FAM_00_2023_TB_1_HR.pdf, pristupljeno 25. 04. 2025.

Fukelj, S. (2023). Nedopustivo prenošenje izjava koje opravdavaju femicid. Mediacentar, Magazin, preuzeto sa https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/nedopustivo-prenosenje-izjava-koje-opravdavaju-femicid, pristupljeno 25. 04. 2025.

Giddens, A. (2009). *Sociology.* (6th ed.). Revised and updated with Philip W. Sutton Polity Press.

Godišnji izvještaj za 2022. godinu (2022), Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine, preuzeto sa https://parlamentfbih.gov.ba/v2/userfiles/file/Materijali%20u%20proceduri_2023/Godišnji%20izvještaj%20VSTV-a%20BiH%20za%202022_%20godinu.pdf, pristupljeno 03. 04. 2025.

Kodeks o programskim sadržajima (2023), Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine, preuzeto sa https://rak.ba/hr/articles/8242, pristupljeno 18. 04. 2025.

Laughey, D. (2009). *Media studies, theories and approaches*, Kamera Books, Harppenden.

Luelen, T. (2001). *Uvod u političku antropologiju*, Čačak: Gradac.

McQuail, D. (2010). *Mass communication theory* (6th ed.), Sage, London.

Praskač-Salčin, I. (2023). Medijski narativi o ženama u Bosni i Hercegovini. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, *12*(1-2), 167-189.

Praskač-Salčin, I., Šmigoc, J. B. (2024). The Psychodynamics of Media Violence: Why do We Always Have so Little?!. *Društvene i humanističke studije*, *9*(2 (26)), 365-402.

Sarnavka, S. (2018). Analiza medijskog izvještavanja o slučajevima femicida. ur. Mamula, N., Ženska soba – Centar za seksualna prava, Zagreb,preuzeto sa https://zenskasoba.hr/wp-content/uploads/2023/09/Analiza-medijskog-izvjestavanja-2019.pdf, pristupljeno 20. 04. 2025.

Seksualno uznemiravanje žena u Bosni i Hercegovini: Analiza na osnovu podataka izOSCE – ovog istraživanja o nasilju nad ženama (2022), preuzeto sa https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/531893_0.pdf, pristupljeno 20. 04. 2025.

A. KA. (30. 06. 2024). Jezivi detalji užasa u Sarajevu: Žena danima mučena, udarana sa više različitih predmeta, aktivno učestvovala i majka ubice. www.oslobodjenje.ba, Vijesti, https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/crna-hronika/jezivi-detalji-uzasa-u-sarajevu-zena-danima-mucena-udarana-sa-vise-razlicitih-predmeta-aktivno-ucestvovala-i-majka-ubice-965837/ , pristupljeno 02. 04. 2025.

(maj 2024). Horor u Tuzli: Ovo je Amela Čičkušić koja je ubijena zajedno sa dvoje djece. www.fokus.ba, Crna hronika, https://www.fokus.ba/vijesti/crna-hronika/uposlenici-ukc-tuzla-se-oprastaju-od-ubijene-amele-pamtit-cemo-te-po-zustrom-koraku/3179718/, pristupljeno 12. 04. 2025.

(20. 08. 2024). Brutalno ubistvo žene u Sarajevu, uhapšen 27 – godišnjak. www.federalna.ba, https://federalna.ba/uhapsen-27-godisnjak-zbog-ubistva-zene-u-sarajevu-kw6bc, pristupljeno 12. 04. 2025.

(20. 08. 2024). Uhapšen osumnjičeni za jezivo ubistvo žene u Sarajevu. www.6yka.com, BiH, https://6yka.com/bih/uhapsen-osumnjiceni-za-jezivo-ubistvo-zene-u-sarajevu/, pristupljeno 24. 04. 2025.

(21. 05. 2024). Stravično ubistvo žene i djece u Tuzli potreslo BiH. www.n1info.ba, Vijesti, https://n1info.ba/vijesti/stravicno-ubistvo-zene-i-djece-u-tuzli-potreslo-bih-psihoterapeutkinja-za-n1-ne-moze-se-desiti-problem-odjednom/, pristupljeno 24. 04. 2025.

A. K. (24. 02. 2024). Tuzlanski slučaj: Ispovijest svjedokinje ubistva Amre Kahrimanović: Proganjao ju je,molila sam ga da je ne ubije. www.klix.ba, https://www.klix.ba/vijesti/bih/ispovijest-svjedokinje-ubistva-amre-kahrimanovic-proganjao-ju-je-molila-sam-ga-da-je-ne-ubije/240224062, pristupljeno 24. 04. 2025.

(25. 05. 2024). Užas u Tuzli: U stanu muškarca koji je sinoć izvršio suicid pronađena beživotna tijela djece i žene. www.crna-hronika.info, https://crna-hronika.info/uzas-u-tuzli-u-stanu-muskarca-koji-je-sinoc-izvrsio-suicid-pronadjena-bezivotna-tijela-djece-i-zene/614565, pristupljeno 14. 04. 2025.

(05. 12. 2024). Oglasila se majka ubijene Ines Žmiro: Dijete mi je na rukama umiralo, nikom nije jasno šta je ona u Đenanu vidjela. www.crna-hronika.info, https://crna-hronika.info/oglasila-se-majka-ubijene-ines-zmiro-dijete-mi-je-na-rukama-umiralo-nikom-nije-jasno-sto-je-ona-u-djenanu-vidjela/672332, pristupljeno 14. 04. 2025.
(21. 05. 2024). Poznato šta je Mujaga Čičkušić napisao u oproštajnoj poruci. www.crna-hronika.info, https://crna-hronika.info/poznato-sta-je-mujaga-cickusic-napisao-u-oprostajnoj-poruci/614984, pristupljeno 14. 04. 2025.
Ljiljana Radić (30. 06. 2024). Suprugu danima držao mrtvu u stanu pa pisao ljubavne statuse o njihovoj sreći. www.nezavisne.com, https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Suprugu-danima-drzao-mrtvu-u-stanu-pa-pisao-ljubavne-statuse-o-njihovoj-sreci/842489, pristupljeno 25. 04. 2025.
(24. 08. 2024). Tri prijatelja ubila četiri žene u Sarajevu: „Dvojica automobilom, treći nožem". www.crna-hronika.info, https://crna-hronika.info/tri-prijatelja-ubila-cetiri-zene-u-sarajevu-dvojica-autom-treci-nozem/641642, pristupljeno 25. 04. 2025.
Marija Augustinović (02. 07. 2024). Sve brutalnija ubistva žena u BiH: „Sutra svaka može biti žrtva". www.slobodnaevropa.org, https://www.slobodnaevropa.org/a/femicid-zakoni-bih-ubistva-zene/33018807.html, pristupljeno 25. 04. 2025.
(23. 05. 2024). Planirali prodati stan i porodično otići u Njemačku: „Mujaga prije šest mjeseci našao posao". www.crna-hronika.info, https://crna-hronika.info/planirali-prodati-stan-i-porodicno-otici-u-njemacku-mujaga-prije-sest-mjeseci-nasao-posao/615644, pristupljeno 10. 04. 2025.
(22. 05. 2024). Šta kažu komšije iz zgrade u kojoj se dogodila tragedija: „Čuli smo samo muziku glasnu". www.crna-hronika.info, https://crna-hronika.info/sta-kazu-komsije-iz-zgrade-u-kojoj-se-dogodila-tragedija-culi-smo-samo-muziku-glasnu/615401, pristupljeno 07. 04. 2025.
N. H. (30. 12. 2024). Detalji ubistva u Bosanakom Brodu: Savo (28) sačekao suprugu na putu, pa joj pucao u glavu. www.avaz.ba, https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/947939/detalji-ubistva-u-bosanskom-brodu-savo-28-sacekao-suprugu-na-putu-pa-joj-pucao-u-glavu, pristupljeno 19. 04. 2025.
(13. 02. 2025). Počelo suđenje monstrumima: Iznijeti mučni detalji ubistva Nermine Krajine. Ubica vrijeđao pomagača. www.radiosarajevo.org, Vijesti, Bosna i Hercegovina, https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/pocelo-sudenje-monstrumima-iznijeti-mucni-detalji-ubistva-nermine-krajine-ubica-vrijedao-pomagaca/578729, pristupljeno 19. 04. 2025.
(18. 11. 2024). Mađar koji je ubio suprugu u Tuzli osuđenna 11 godina zatvora. www.faktor.ba, https://faktor.ba/bosna-i-hercegovina/crna-hronika/madar-koji-je-ubio-suprugu-u-tuzli-osuden-na-11-godina-zatvora/203460, pristupljeno 21. 04. 2025.
(05. 12. 2024). Određen jednomjesečni pritvor Đenanu Đozliću!. www.crna-hronika.info, https://crna-hronika.info/odredjen-jednomjesecni-pritvor-djenanu-djozlicu/672461, pristupljeno 25. 04. 2024.
(01. 01. 2025). U Bosni i Hercegovini ubijeno 12 žena: Crna statistika 2024. godine o femicidima. www.radiosarajevo.ba, Vijesti, Bosna i Hercegovina, https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/u-bosni-i-hercegovini-ubijeno-12-zena-crna-statistika-2024-godine-o-femicidima/573280, pristupljeno 25. 04. 2025.

FEMICIDE AND POSSIBILITIES OF CREATING ADEQUATE GENDER POLICIES AND PROTECTION SYSTEMS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *Various scientific fields analyze issues and problems of gender studies, i.e. the origin of gender differences. Giddens (2009) argues that the origin of gender differences should be sought in the study of gender socialization – learning about gender through the family or media. The interdisciplinary nature of the analysis explores and elaborates precisely these original elements of media representations of gender differences and their influence on very important social subsystems of politics and security in order to analyze the possibilities of creating and implementing purposeful and functional gender policies and protection systems that will be on the path to creating safe communities for every individual. Starting from the elementary media functions of warning about various forms of threats to social interests, media representations, limited political and social instruments, are aimed as a supplement to social and state instances. Such media functions and roles have the possibility of promoting new or strengthening existing constructions of gender differences, attitudes or ideas. Respecting such media possibilities of emphasizing socially engaged topics and shaping new and existing social attitudes and public opinion, which can support state and political instances and strategies in creating non-violent social environments, the research is aimed at analyzing the methods and forms of media reporting on cases of femicide in Bosnia and Herzegovina. The analysis starts from the hypothesis that the "obsessive thematization" of violence in the media is in most cases for the purpose of entertainment and profit, and in rare cases, for the purpose of emancipation (Praskač-Salčin, Brkić-Šmigoc, 2024). The selective presentation of femicide as an alarming social problem excludes any form of analytical frame with specialist and expert instances as sources of information that would help in the adequate understanding and prevention of the problem of violence against women and the shaping of public opinion. Media reporting on violence against women and femicide can influence the recreation of dominant social attitudes and prejudices, the engagement of state institutions, and ultimately, the creation of an adequate attitude towards this problem and the analysis of institutional and security policies aimed at combating all forms of gender-based violence.*

Keywords: *femicide, violence, media, politics, security.*

Pregledni naučni rad
UDK:343.8:344:7
DOI:10.7251/ZCMZ0125358R

MATI IN OTROK: POVEZANOST, IZZIVI IN PRILOŽNOSTI V SODOBNI DRUŽBI

***mag. Polona Reberšek Božič, Osnovna šola Gradec Litija, Slovenija*[128]**

Povzetek: *Pojem materine subjektivnosti in etike skrbi je ključnega pomena za razumevanje kompleksnosti sodobnega materinstva. V zadnjih desetletjih so se razvile teorije, ki materinstvo razumejo kot družbeni in etični izziv, ne le biološki proces. Materinstvo se oblikuje skozi prekinitve, kjer skrbstvene zahteve prevladajo nad osebnimi željami in poklicnimi cilji, kar oblikuje materinsko subjektivnost. Te prekinitve niso ovire, temveč pomembni trenutki, ki preoblikujejo identiteto matere in vplivajo na njen etični angažma. Težave, ki jih povzroča sodobno materinstvo, so pogosto v nasprotju z zahodnimi ideali individualne avtonomije in samouresničitve, saj materinstvo zahteva žrtvovanje, ki postavi mater v relacijske vloge. V različnih kulturnih okoljih materinstvo doživljajo različno, nekje je bolj individualizirano, drugje pa kolektivno. Ta kulturna variabilnost vpliva na izkušnje mater in njihov odnos do vloge matere. Prekinitve v materinstvu niso zgolj motnje, temveč so ključne za razvoj materinske identitete in povezavo z otrokom. Za razumevanje teh izzivov je pomembno prepoznati potrebo po podpornih sistemih, kot so dostopno varstvo otrok in fleksibilni delovni pogoji, ki podpirajo matere pri usklajevanju družinskih in poklicnih nalog. Te podpore so ključne za preprečevanje stresa in izčrpanosti mater, kar ima dolgoročne koristi za dobrobit mater in otrok.*

Ključne besede: *materinstvo, teorija navezanosti, etika skrbi, družbeni pritiski*

Uvod

Relacija med materjo in otrokom predstavlja temelj za čustveni in psihološki razvoj posameznika, saj vpliva na razvoj otrokove samopodobe, socialnih veščin in sposobnosti obvladovanja čustev. Teorija navezanosti, ki jo je razvil Bowlby (1982) in kasneje nadgradila Ainsworth (1978), opozarja na ključni pomen varnih materinskih vezi pri oblikovanju otrokovih temeljnih zmožnosti za razvoj zaupanja in čustvene stabilnosti. Takšne vezi omogočajo otrokom, da se soočijo z izzivi sveta, saj imajo občutek varnosti, ki ga črpajo iz svojih prvih čustvenih odnosov. Vendar pa sodobni družbeni konteksti prinašajo številne nove izzive za materinstvo. Globalizacija, tehnološki napredek, hitre življenjske spremembe in ekonomski pritiski postavljajo matere pred dileme, kako uskladiti poklicne, družinske in osebne odgovornosti.

Materinska subjektivnost, kot jo raziskujeta Baraitser (2009) in González-Mena (2009), poudarja, kako se materinstvo oblikuje skozi zapletene kulturne in družbene vplive, ki pogosto vodijo do notranjih konfliktov pri materah, ki morajo uskladiti svoje želje in pričakovanja z otrokovimi potrebami. Raziskave opozarjajo na "prekinitve" v življenju mater, kjer morajo sprejeti etične zavezanosti, ki niso le ovire, ampak priložnosti za globlje razumevanje lastne vloge in odgovornosti. Takšne prekinitve vključujejo preizkušnje in izzive, ki se pojavljajo, ko matere sprejemajo odločitve, ki imajo dolgoročne posledice za razvoj otroka in njihovo lastno dobrobit.

Pomembno je razumeti, da te "prekinitve" niso zgolj breme, temveč tudi priložnosti za razvoj etičnih vrednot, kjer matere iščejo ravnovesje med skrbmi za otroke in ohranjanjem lastne identitete. V tem kontekstu je ključno, da družba ponudi podporne sisteme, kot so dostopno varstvo otrok, starševski dopusti in fleksibilni delovni pogoji. Sodobne raziskave potrjujejo, da morajo te strukture omogočati boljše ravnovesje med materinskimi in osebnimi odgovornostmi, saj matere niso le skrbnice otrok,

[128] polona.rebersek-bozic@osgradec.si

temveč tudi posameznice z lastnimi ambicijami in potrebami. Pomanjkanje teh podpornih sistemov lahko privede do čustvene in fizične izčrpanosti, kar negativno vpliva na zdravje mater in otrok.

Metodologija

Za razumevanje kompleksnosti sodobnega materinstva in povezave med materjo in otrokom smo uporabili kvalitativni pristop s primerjalno analizo literature. Temeljili smo na interpretativnem paradigmatskem okviru, ki omogoča vpogled v subjektivne izkušnje mater v različnih kulturnih, družbenih in ekonomskih kontekstih. Analizirali smo ključna teoretska dela (npr. Baraitser, 2009; González-Mena, 2009; Dunkel Schetter, 2011; Feldman, 2012) ter izsledke iz poročil in priporočil mednarodnih organizacij (npr. WHO, 2021).
S tem smo izpostavili temeljne koncepte, kot so prekinitve v materinstvu, etična subjektivnost, kulturne razlike v skrbstvenih praksah in vpliv duševnega zdravja na odnose med materjo in otrokom. Dodatno smo vključili tudi kritično analizo vpliva sodobnih neoliberalnih in individualističnih družbenih norm na oblikovanje materinske identitete.
Podatki so bili analizirani s tematsko analizo, ki omogoča identifikacijo ponavljajočih se vzorcev in ključnih poudarkov v literaturi. S tem pristopom smo želeli razgrniti kompleksnost in večdimenzionalnost materinske izkušnje ter prikazati, kako različni družbeni in kulturni okviri vplivajo na subjektivno doživljanje materinstva.

Rezultati in razprava

Razumevanje materinstva in povezave med materjo in otrokom je v današnji družbi vedno bolj kompleksno. Tradicionalne predstave o materinstvu se spreminjajo pod vplivom hitrih družbenih sprememb, napredka v tehnologiji, novih ekonomskih realnostih ter spreminjajočih se družbenih vrednot. Sodobna kultura še vedno vzdržuje določene ideale »idealne matere«, ki se izkažejo skozi pričakovanja brezpogojne razpoložljivosti, čustvene regulacije otrok in kompetentnosti v vseh vidikih skrbstva. Svetovna zdravstvena organizacija (WHO, 2021) opozarja, da je sodobna mati pogosto pod pritiskom več nasprotujočih si norm: naj bo empatična in odzivna, a hkrati poklicno aktivna in finančno neodvisna. Takšna neusklajenost pogosto vodi v občutke nezadostnosti in duševno preobremenjenost, kar povečuje tveganje za stres, anksioznost in izgorelost.

Materinska identiteta se ne oblikuje skozi enotno izkušnjo, temveč skozi nenehne prekinitve, ki predstavljajo trenutke, v katerih skrbstvene zahteve prevladajo ali celo zatrejo osebne želje in poklicne cilje matere. Te prekinitve niso le ovire, temveč ključno oblikujejo materinsko subjektivnost in so integralni del etičnih zavez matere do otroka. To pomeni, da so te prekinitve, bodisi v obliki neprespanih noči, stalnih skrbstvenih zahtev ali telesnega in čustvenega napora, ki spremlja materinstvo, dejansko pomembne sestavine etičnega življenja matere, ki se oblikuje v odnosih z drugimi.

Poleg tega te prekinitve izpostavljajo širši etični okvir, ki izziva prevladujoče družbene ideale. Na Zahodu je običajno poudarek na individualni avtonomiji, produktivnosti in samouresničitvi, vendar materinstvo pogosto nasprotuje tem idealom, saj zahteva žrtvovanje in potrpežljivost, ki postavljata mater v globoko relacijsko subjektivnost. Ta perspektiva izziva individualistični poudarek zahodnih družb, ki pogosto vidi osebne dosežke in samoizboljšanje kot osrednji del identitete. Vendar pa materinstvo nakazuje, da osebna identiteta ni oblikovana le z notranjimi željami ali zunanjimi dosežki, temveč tudi z relacijskimi in skrbstvenimi odgovornostmi. To pomeni, da je materinstvo v tem smislu več kot zgolj biološki ali čustveni proces – gre za medsebojno odvisen proces, kjer sta materina subjektivnost in otrokova rast medsebojno povezana.

Baraitser (2009) poudarja pomen teh prekinitvenih trenutkov v materinstvu, saj so prav ti trenutki etični angažma, kjer se mati nenehno odloča med skrbjo zase in skrbjo za drugega. Kljub temu, da mnoge mame te prekinitve dojemajo kot ovire, jih Baraitser (2019) razlaga kot ključne trenutke, ki

omogočajo oblikovanje in preoblikovanje materinske identitete skozi relacijske odgovornosti. S tem se odpira vprašanje, kaj pomeni biti v odnosu z drugim človekom v sodobnem svetu, ki pogosto poudarja učinkovitost in individualne dosežke. Prekinitve v materinstvu niso zgolj motnje, temveč prostor za etični angažma, ki preoblikuje tako materino subjektivnost kot identiteto otroka.
González-Mena (2009) prispeva dodatno globino k tem razmišljanjem z raziskovanjem, kako kulturni konteksti oblikujejo materinske izkušnje in odnos mati otrok. González-Mena opozarja, da so materinske izkušnje globoko kontekstualne in se spreminjajo glede na družbeni in kulturni okvir. Različni družbeni in kulturni normativi oblikujejo način, kako materinstvo doživljajo in izvajajo ženske. V nekaterih kulturah je materinstvo videno kot izjemno zasebna dejavnost, medtem ko v drugih kulturah velja za skupnostni ali kolektivni napor, kjer širše družine in skupnosti igrajo pomembno vlogo pri skrbi za otroke. Te razlike v pristopih k materinstvu kažejo, kako so skrbstvene naloge oblikovane v skladu z vrednotami in normami družbe, v kateri mati živi. Potreba po fleksibilnih delovnih urah (Zupančič, 2014), dostopnem varstvu otrok in podpornih politikah ključnega pomena za zmanjšanje stresa pri materah. Matere, ki imajo dostop do takšnih podpornih sistemov, lažje usklajujejo svoje različne vloge, kar pozitivno vpliva na njihovo duševno zdravje in otrokovo dobrobit. V Sloveniji je na tem področju (Skrbec, 2015) potrebno še veliko postoriti, saj še vedno nismo dosegli dovolj široke dostopnosti storitev, kar pomeni, da mnoge matere niso deležne potrebne podpore. Podporni sistemi so potrebni, da omogočijo materam, da ohranijo ravnotežje med svojo materinsko vlogo, kariero in lastnim blagostanjem. Brez teh podpornih struktur postanejo etične zavezanosti materinstva težka breme, ki lahko vodi do izgorelosti in dolgotrajnega stresa.

V zahodnih družbah prevladuje pritiski, ki narekujejo "intenzivno materinstvo", kjer se od mater pričakuje, da se popolnoma posvetijo dobremu počutju otrok, pogosto na račun lastnih potreb in želja. Takšen standard skrbi je tesno povezan z neoliberalnim poudarkom na samouresničitvi in individualizmu. Nasprotno pa v drugih kulturah, kot na primer v nekaterih sredozemskih in afriških družbah, so skrbstvene naloge bolj kolektivne in vključujejo širše družinske in skupnostne mreže. Ta razlika je pomembna, saj lahko ta kulturna variabilnost bistveno vpliva na to, kako se mati počuti v svoji vlogi in kako doživlja materinstvo. Kulture, ki imajo večji poudarek na skupnostnem pristopu, omogočajo materi, da deli svoje odgovornosti in tako zmanjša pritisk, ki ga ustvarjajo zahteve družbenega okolja.

Zato je treba materinsko subjektivnost obravnavati v luči kulturnih, socialnih in družbenih okvirov, saj ta ne nastaja samo zaradi notranjih želja matere, ampak tudi zaradi zunanjih dejavnikov, ki oblikujejo materinske vloge in odnose. Kot pravi González-Mena, so ti kulturni okviri ključni pri razumevanju, kako se materinstvo izvaja, saj oblikujejo, kako mati doživlja svojo vlogo, in vplivajo na njeno identiteto. Poleg kulturnih dejavnikov pa je treba upoštevati tudi pritiske, ki izhajajo iz sodobnih ekonomskih in političnih okoliščin. Baraitser (2009) opozarja, da so te prekinitve, ki se pojavijo v materinstvu, pogosto nevidne in neprepoznavne v širšem družbenem okviru, kjer se pričakuje, da bodo matere usklajevale skrbstvene naloge z družbenimi in poklicnimi zahtevami. V tem kontekstu so ženske pogosto postavljene pred nemogoče izbire med kariero, osebnim življenjem in materinstvom. Živimo v družbi, kjer se pogosto pričakuje, da bodo ženske "improvizirale" in prilagajale svoje življenje zahtevam, vendar pa te pričakovanje ustvarjajo stres in obremenitev, ki lahko privedeta do čustvene in fizične izčrpanosti.

Vendar pa to ne pomeni, da matere same ne morejo prepoznati pomena teh prekinitvenih trenutkov kot ključnih za oblikovanje svoje identitete. Namesto da bi jih dojemale kot motnje, matere lahko začnejo videti te trenutke kot del procesa oblikovanja svojih vrednot in skrbstvenih odgovornosti. V tem procesu se oblikuje nova subjektivnost, ki je globoko povezana z etičnimi zavezami, ki so osnova materinstva. Ta subjektivnost ni samo vloga ali naloga, temveč etična izbira, ki matere postavi v odnos z otrokom in širšo družbo. Pregledana literatura poudarja globok vpliv materinega duševnega zdravja na interakcije med materjo in otrokom, kot tudi pomembne izzive, s katerimi se soočajo sodobne delovne matere, zlasti dvojno breme plačanega dela in skrbi za otroke. Materino duševno zdravje je ključnega pomena za spodbujanje zdravih odnosov med materjo in otrokom. Raziskave poudarjajo, da pozitivno duševno zdravje, ki ni zgolj odsotnost duševne bolezni, igra ključno vlogo pri spodbujanju boljših izidov poroda in pri oblikovanju učinkovitih starševskih vedenj, ki podpirajo otrokov razvoj

(Dunkel Schetter, 2011). Nevrobiološki dejavniki, kot sta hormona oksitocin in dopamin, prav tako prispevajo k negovalnim vedenjem, ki krepijo povezavo med materjo in otrokom (Feldman, 2012). Po drugi strani pa materni psihološki stres, kot so depresija, anksioznost in stres, negativno vpliva na vez med materjo in dojenčkom. Stresirane matere so pogosto manj občutljive, bolj oddaljene in kažejo več negativnega čustvovanja, kar lahko ovira njihove interakcije z dojenčki in vodi do ogroženega čustvenega razvoja (Murray et al., 2010). To je še posebej očitno pri kronični materinski anksioznosti in depresiji, kjer matere izkazujejo manjšo angažiranost in občutljivost med interakcijami z otroki. Sodobne delovne matere pogosto doživljajo dvojno breme plačanega dela in skrbi za otroke, kar močno vpliva na njihovo duševno in fizično zdravje. Raziskave so pokazale, da konflikt med delom in družino vodi do slabših zdravstvenih izidov, pri čemer so ženske še posebej ranljive zaradi negativnega preliva med družinskim in delovnim življenjem. Ta preliv prispeva k večjemu psihološkemu stresu in višjim stopnjam odsotnosti z dela zaradi bolezni (Hochschild & Machung, 2012). Poleg tega vrsta delovnega poti, v katero se vključujejo matere - polni delovni čas, skrajšani delovni čas ali prekinjeno delo - vpliva na njihovo zdravje. Medtem ko polni delovni čas lahko izboljša zdravje zaradi večje samopodobe in ekonomske varnosti, skrajšani delovni čas ali prekinjeno delo lahko prinese zdravstvena tveganja zaradi delovne napetosti in omejenega dostopa do zdravstvenih virov (Frone, 2003). Ženske, ki združujejo plačano delo z odgovornostmi za skrb za otroke, prav tako doživljajo višje ravni stresa in depresivnih simptomov, kar poudarja duševne izzive. Ugotovitve kažejo, da je materino duševno zdravje ključno za vez med materjo in otrokom ter da materinski stres pomembno poslabša tako čustveni kot socialni razvoj otrok. Te ugotovitve nakazujejo potrebo po zgodnjih intervencijah, ki podpirajo materino duševno zdravje, zlasti v perinatalnem obdobju, da bi izboljšali kakovost interakcij med materjo in otrokom (Feldman, 2012). Naslavljanje materinega duševnega zdravja je lahko učinkovita strategija za spodbujanje boljših razvojnih izidov za otroke.

Poleg tega je dvojno breme, s katerim se soočajo delovne matere, ključen dejavnik, ki prispeva k njihovim duševnim težavam. Ženske, bolj kot moški, nosijo največji del tega bremena, pri čemer so povečani stres in depresivni simptomi povezani z združevanjem plačanega dela in skrbi za otroke (Hochschild & Machung, 2012). Te ugotovitve nakazujejo potrebo po spremembah na družbenem in političnem nivoju, da bi podprli delovne matere, kot so fleksibilne delovne politike, dostop do storitev za duševno zdravje in socialni podporni sistemi, ki bi olajšali pritiske dvojnega bremena (Parker et al., 2019).

V zadnjih letih je opaziti spremembe v vlogah očetov v družini, ki postajajo vse bolj vključeni v skrbstvene naloge. Vendar pa so raziskave pokazale, da je vključevanje očetov še vedno precej omejeno, kar pogosto pomeni, da matere nosijo večino bremena skrbi za otroke. Sodobne raziskave (Kramberger, 2012) kažejo, da bi izboljšanje očetovske vključenosti, predvsem skozi boljše politike očetovskih dopustov in spodbujanja aktivnega sodelovanja očetov pri vzgoji, lahko pozitivno vplivalo na zmanjšanje obremenitev matere. Kjer države sistemsko spodbujajo očetovski dopust in fleksibilne delovne pogoje, se kakovost življenja družin izboljša, razlike v skrbstvenem bremenu pa se postopoma zmanjšujejo. Švedske matere, kjer sistem ponuja neprenosljiv del starševskega dopusta za očete, kar omogoča večjo delitev odgovornosti za skrb otroka, poročajo o manjšem stresu in večjem zadovoljstvu, kar je posledica progresivne politike. Poleg tega uvajajo otroke v vrtec postopno, z močno vključenostjo staršev, kar pomaga tudi pri ohranjanju tesnejših čustvenih vezi med starši in otroki. Islandija je znana po svoji enakopravni politiki. Ponuja podporo delodajalcem za fleksibilne delovne urnike, kaj pomeni, da so delodajalci pozorni na potrebe svojih zaposlenih. Ta politika omogoča, da matere lažje usklajujejo delo z materinstvom, ne da bi se pri tem počutile preobremenjene, kar pozitivno vpliva na psihološko stabilnost matere in kakovost odnosov z otroki. V Sloveniji so raziskave (Kramberger, 2012) pokazale da je kakovost materinske navezanosti še vedno ključna za zdrav razvoj otrok. Vendar pa matere, ki so preobremenjene s profesionalnimi in družinskimi obveznostmi, pogosto naletijo na težave pri vzpostavljanju in vzdrževanju te vezi. To je še posebej očitno v kontekstu visoke stopnje zaposlenosti žensk, kjer mnoge matere čutijo, da so njihove možnosti za ustvarjanje kakovostnega časa z otrokom omejene zaradi družbenih in poklicnih zahtev. Literatura poudarja, da je pozitivno materino duševno zdravje bistveno za zdrave interakcije med materjo in otrokom ter za otrokov razvoj, medtem ko dvojno breme, s katerim se soočajo delovne

matere, poslabšuje duševne izzive. Intervencije, ki se osredotočajo na materino duševno zdravje, skupaj s politikami, ki zmanjšujejo napetost zaradi usklajevanja dela in skrbi za otroke, bi lahko izboljšale izide tako za matere kot za otroke. Integracija podpore za duševno zdravje, fleksibilnih možnosti dela in boljših socialnih politik je ključna za reševanje potreb sodobnih mater (Parker et al., 2019).

Zaključek in predlogi

Relacija med materjo in otrokom je temeljni kamen za zdravo čustveno, kognitivno in socialno razvoj. Ta povezava je osnova za izgradnjo čustvene stabilnosti, empatije in socialnih veščin, ki so ključne za uspešno vključevanje v družbo. Kljub temu so v sodobni družbi številni izzivi, ki vplivajo na kakovost in globino tega odnosa. Te spremembe, ki vključujejo ekonomske pritiske, tehnološke spremembe, spreminjanje družbenih norm glede spola, ter globalizacijo, ustvarjajo nove kompleksne izzive pri vzdrževanju in krepitvi tega dragocenega medosebnega odnosa.

Sodobne raziskave v teoriji in praksi materinstva so pokazale, da je materinstvo dinamična in relacijska izkušnja, ki je neločljivo povezana z etičnim skrbstvom, družbenimi protislovji in sistemskimi ovirami. V tem procesu je ključnega pomena razumevanje teh kompleksnosti in iskanje načinov za obravnavo tako individualnih kot strukturnih dimenzij, ki vplivajo na kakovost materinstva in otrokovega razvoja. Pomembno je prepoznati, da niso le posamezne matere tiste, ki se srečujejo s temi izzivi, ampak so te težave globoko zakoreninjene v širših družbenih strukturah, ki oblikujejo in določajo pričakovanja glede vloge matere v sodobni družbi.

Sodobna teorija in empirične raziskave so jasno pokazale, da je materinstvo več kot le skrb za otroka. To je dinamičen proces, v katerem se materinska identiteta oblikuje skozi različne izkušnje, ki jih matere doživljajo v vsakodnevnem življenju, pogosto skozi trenutke, ki zahtevajo odmik od njihovih osebnih ciljev, vrednot in potrebščin. Zlasti v današnjem času, ko so družbeni pritiski vedno bolj usmerjeni k produktivnosti, samopomoči in osebnemu uspehu, ta „prekinitev“ materinske vloge postane ključen del materinstva, ki se prepleta z etičnimi izzivi, saj matere niso le "skrbtne osebe", temveč tudi nosilke družbenih in kulturnih vrednot.

V tem kontekstu postaja še posebej pomembno iskanje načinov za spodbujanje večje podpore za matere, tako na individualni ravni kot v širšem družbenem okviru. Ob tem se mora pozornost usmeriti ne samo na težave, s katerimi se matere soočajo, temveč tudi na rešitve, ki lahko pripomorejo k zmanjšanju teh izzivov in omogočijo boljšo kakovost življenja za matere, otroke in družbo nasploh. Vse to je mogoče doseči s sodelovanjem različnih sektorjev, kot so izobraževalni, zdravstveni, socialni ter politični, ki morajo skupaj graditi bolj podporno in vključujoče okolje za materinstvo.

Ob upoštevanju vseh teh izzivov in priložnosti je pomembno, da sprejmemo konkretne ukrepe na različnih ravneh, da bi podprli matere in okrepili odnos med materjo in otrokom. Države bi morale razširiti podporo družinam, predvsem z uvedbo politik, ki omogočajo materam ustrezno količino časa in virov za skrb za otroke. Ukrepi, kot so podaljšan starševski dopust, dostopne in kakovostne storitve varstva otrok ter finančna pomoč, so nujni za to, da matere ne bi bile prisiljene žrtvovati svojega zdravja ali kariere zaradi potrebe po skrbnem materinstvu. Številne evropske države že ponujajo takšne ukrepe, vendar bi bilo treba še dodatno okrepiti sistem, da bi matere, ki prihajajo iz različnih družbenih okolij, imele enake možnosti.

Pomembno je vlagati v podporo materam z duševnimi težavami, kot so anksioznost, depresija ali stres, ki so pogosto posledica sodobnih pritiski. To vključuje preventivne programe, ki pomagajo preprečiti razvoj teh težav, pa tudi dostop do psihološke in svetovalne pomoči. Krepiti je treba tudi podporo za materinske skupine, ki omogočajo socialno podporo in povezovanje z drugimi materami, ki se soočajo s podobnimi izzivi.

Tehnologija ponuja mnoge prednosti pri podpori mater, vendar je pomembno, da se zavedamo tudi njenih tveganj. Prekomerna uporaba digitalnih orodij, kot so zasloni, lahko zmanjša kakovost

neposredne čustvene povezanosti med materjo in otrokom. Ukrepi, ki spodbujajo zdravo ravnovesje pri uporabi tehnologije, kot so omejitve zaslonskega časa, omogočajo boljšo povezanost in odpravljajo tveganje za osamljenost ali neprijetne občutke.

Pomembno je tudi spodbujati razvoj skupnosti, kjer matere niso prepuščene osamljenosti in se lahko zanesete na širšo podporo, bodisi v okviru širše družine bodisi v skupnostnih mrežah. Sodobni družbeni modeli pogosto oslabijo širše družinske vezi, ki so bile v preteklosti pomemben vir podpore materam, zato je nujno vzpostaviti podporne mreže, ki bodo omogočile lažje usklajevanje družinskih obveznosti in drugih nalog. Vključitev širših družinskih članov, so-staršev, pa tudi prijateljev in sosedov omogoča lažje izvajanje vsakodnevnih nalog in zagotavljanje čustvene podpore. Za to, da bi matere lahko optimalno opravljale svojo vlogo, je nujno spremeniti družbene strukture, ki omogočajo enakopravno delitev nalog in odgovornosti. Sistemskih sprememb je potrebno na različnih področjih, vključno z zdravstvom, šolstvom in zaposlitvenimi možnostmi, da bi se zmanjšala obremenitev, ki jo čutijo matere, in zagotovila enakost med spoloma v vseh vidikih življenja. Ukrepi za zmanjšanje nevidnih spolnih pristranskosti v sistemih, kot so zdravstveno varstvo, mestna načrtovanja in zaposlovanje, so ključnega pomena za to, da se omogoči lažji dostop do podpore pri starševstvu.

Pomembno je tudi spodbujati širše in bolj vključujoče kulturne predstavitve materinstva, ki ne temeljijo le na idealiziranih modelih "popolnih mater", ampak prepoznajo in upoštevajo raznolikost materinskih izkušenj. To vključuje priznanje različnih kulturnih praks in življenjskih okoliščin, ki vplivajo na materinstvo in skrb za otroke. Tako se lahko zmanjšajo pritisk na matere, da se držijo nerealnih pričakovanj, in omogoči večjo podporo tistim, ki prihajajo iz različnih okolij.

Z vsemi temi ukrepi lahko družba bolje podpira matere in ustvarja okolje, ki omogoča boljše življenje tako za matere kot za njihove otroke. Povezovanje med materjo in otrokom je ključnega pomena za zdrav razvoj in stabilnost, zato je pomembno, da so vsi ukrepi osredotočeni na krepitev tega dragocenega odnosa v vsakem družbenem kontekstu. Z večjo podporo, bolj vključujočimi politikami in večjo pozornostjo do duševnega zdravja in dobrega počutja mater lahko ustvarimo boljšo prihodnost za matere in otroke, ki bodo odraščali v stabilnem, podporno naravnanem okolju.

Pregled literature potrjuje, da materino duševno zdravje igra ključno vlogo pri oblikovanju zdravih odnosov med materjo in otrokom ter pri razvoju otroka. Pozitivno duševno zdravje matere, ki presega zgolj odsotnost bolezni, pomembno vpliva na izboljšanje starševskih veščin in podporo otrokovim čustvenim ter socialnim potrebščinam. Po drugi strani pa materinski stres in duševne težave, kot so depresija, anksioznost in kronični stres, negativno vplivajo na vez med materjo in otrokom ter lahko ogrozijo otrokovo čustveno in socialno razvijanje. Zato je ključnega pomena, da se ta vprašanja obravnavajo že v perinatalnem obdobju, saj zgodnje intervencije lahko znatno izboljšajo kakovost materinskih interakcij in dolgoročne izide za otroke.

Poleg tega se vse bolj zavedamo, da sodobne delovne matere pogosto nosijo dvojno breme – plačano delo in skrb za otroke, kar povzroča dodatni stres in ima negativne posledice za njihovo duševno zdravje. Konflikti med delovnimi in družinskimi obveznostmi prispevajo k večjemu psihološkemu stresu, kar lahko vodi v depresivne simptome in zdravstvene težave. Ženske so še posebej ranljive v tem kontekstu, saj pogosto nosijo največji del bremena pri usklajevanju obeh vlog, kar prispeva k njihovim duševnim izzivom.

Na podlagi ugotovitev je nujno razviti in implementirati programe za podporo materinemu duševnemu zdravju že v perinatalnem obdobju. To vključuje psihološko svetovanje, podporne skupine in programe za zmanjšanje stresa, ki bodo izboljšali kakovost materinskih interakcij z otroki. Prav tako bi bilo nujno, da podjetja in organizacije uvedejo fleksibilne delovne pogoje, ki omogočajo matere, da lažje usklajujejo delo in družinske obveznosti, kar bi pripomoglo k zmanjšanju napetosti zaradi usklajevanja teh dveh vlog. Zagotoviti je treba tudi boljši dostop do storitev za duševno zdravje, kot so svetovanje in terapija, za vse matere, še posebej tiste, ki doživljajo visok nivo stresa ali so v nevarnosti za razvoj duševnih bolezni. Z vzpostavitvijo učinkovitih socialnih politik, ki zagotavljajo dostop do cenovno dostopnega varstva otrok, bi matere lažje usklajevale svoje družinske in poklicne naloge, kar

bi zmanjšalo njihov stres in povečalo kakovost njihovega življenja. Z izvajanjem osveščevalnih kampanj o pomenu duševnega zdravja in o tem, kako prepoznati znake stresa ter poiskati pomoč, bi povečali ozaveščenost in omogočili večji dostop do potrebnih virov podpore.

Materino duševno zdravje je torej ključnega pomena za kakovost odnosov z otrokom in otrokovo dobrobit. Sodobne matere potrebujejo podporne sisteme, ki vključujejo fleksibilne delovne pogoje, dostop do psihološke pomoči in boljše socialne politike, ki bodo olajšale dvojno breme, s katerim se soočajo pri usklajevanju družinskih in poklicnih nalog. Z izboljšanjem teh podpor bomo lahko zmanjšali stres ter izboljšali dobrobit tako mater kot njihovih otrok.

Literatura

Ainsworth, M. D. S. (1978). Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation. Lawrence Erlbaum Associates.

Baraitser, L. (2009). *Maternal Encounters: The Ethics of Interruption.* Routledge.

Baraitser, L. (2019). *Enduring Time.* Bloomsbury Academic.

Dunkel Schetter, C. (2011). Psychological science on pregnancy: Stress processes, biopsychosocial models, and emerging research issues. *Annual Review of Psychology, 62*(1), 531–558.

Feldman, R. (2012). Oxytocin and social affiliation in humans. *Hormones and Behavior, 61*(3), 380–391.

González-Mena, J. (2009). *The Young Child in the Family and the Community* (5th ed.). Pearson.

Kramberger, A. (2012). *Materinska navezanost in zdrav razvoj otrok v Sloveniji.* Ljubljana: Inštitut za socialne raziskave.

Murray, L., Arteche, A., Fearon, P., Halligan, S., Goodyer, I., & Cooper, P. (2010). Maternal postnatal depression and the development of depression in offspring up to 16 years of age. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 49*(5), 460–470.

Parker, K., Horowitz, J. M., & Minkin, R. (2019). *How working mothers balance work and family when both are demanding.* Pew Research Center. Pridobljeno s https://www.pewresearch.org

Skrbec, S. (2015). Dostopnost in kakovost storitev za otroke in družine v Sloveniji. *Socialno delo, 54*(1), 5–19.

WHO – World Health Organization. (2021). *Maternal mental health*. Pridobljeno s https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/maternal-mental-health

Zupančič, M. (2014). Fleksibilne oblike zaposlitve: priložnost za boljše usklajevanje poklicnega in družinskega življenja? *Teorija in praksa, 51*(1), 124–140.

MOTHER AND CHILD: CONNECTION, CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN MODERN SOCIETY

Abstract: *The mother-child relationship is essential for emotional and psychological development. Attachment theory, developed by Bowlby (1982) and later expanded by Ainsworth (1978), emphasizes the importance of secure maternal bonds for a child's development, as highlighted by contemporary empirical studies. However, modern societal contexts, including rapid changes, economic pressures, technological advancements, and globalization, present new challenges for motherhood. Maternal subjectivity, explored by Baraitser (2009) and González-Mena (2009), reveals how motherhood is shaped by complex social and cultural influences, where mothers often experience moments of "disruption," when they must balance their desires with their child's needs. This article analyzes the significance of these "disruptions," which should be understood as ethical commitments rather than obstacles. Furthermore, the necessity of supportive systems, such as accessible childcare and parental leave, is highlighted as essential for assisting mothers in their caregiving roles. Contemporary research stresses the need for supportive structures that not only alleviate the burden on mothers but also enable a better balance between maternal and personal responsibilities.*

Keywords: *motherhood, attachment theory, ethics of care, social pressures*

Originalni naučni rad
UDK:004.738.5:159.9-057.874
DOI:10.7251/ZCMZ0125365S

ZASTUPLJENOST DRUŠTVENIH MREŽA KOD UČENIKA DEVETIH RAZREDA

***Doc. dr.sc. Marijana Škutor, Sveučilište u Slavonskom Brodu*[129]**
Ivana Soldo, mag. pedagogije, Gimnazija fra Grge Martića Mostar,
***doktorand Sveučilišta u Mostaru*[130]**

Sažetak: *Utjecaj društvenih mreža na njihove korisnike česta su tema znanstvene i stručne javnosti. Promatrane sa aspekta dokolice i kvalitete provođenja istog, društvene mreže služe za povezivanje, ali i za manipulaciju korisnika. Boravak djece i mladih na društvenim mrežama, često je izvan kontrole i nadzora roditelja, a nerijetko im služi kao bijeg od svakodnevnice. Cilj ovog rada bio je utvrditi stavove učenika devetih razreda o društvenim mrežama i njihovom korištenju istih. Primijenjen je anonimni upitnik koji su ispitanici, (103 učenika) devetih razreda ispunili na satu razredne zajednice. Na temelju dobivenih rezultata sve tri postavljene hipoteze su potvrđene. Razvidno je da ispitani učenici, oko 70 % , koriste društvene mreže u svrhu zabave, a njihovi roditelji oko 40 %, nisu zabrinuti zbog vremena kojeg njihova djeca provode na internetu. Sa pedagoškog i odgojno - obrazovnog aspekta, zabrinjavajuće je da roditelji ispitanih učenika nisu iskazali veliku potrebu za praćenjem aktivnosti njihove djece na društvenim mrežama. To je svakako dodatni razlog za osnaživanje partnerskih odnosa roditelja i škole. Edukacija o utjecaju društvenih mreža i medijsko opismenjavanje, jedan je od načina osvještavanja važnosti roditeljske uloge u navedenom. Svrha je pružanje savjetodavne pomoći djeci kako bi se smanjio negativan učinak društvenih mreža. Bolji uvid u ovu problematiku svakako bi dalo opsežnije istraživanje na većem broju ispitanika, odnosno reprezentativnijem uzorku, što je ujedno i nedostatak ovoga istraživanja.*

Ključne riječi*: društvene mreže; kvalitetno provođenje slobodnog vremena; manipulacija; nadzor roditelja, učenici.*

Uvod

Društvene mreže su postale svakodnevnica i neizbježan dio života ljudi, njihovih aktivnosti i međusobne komunikacije. Neosporan je njihov snažan utjecaj na stavove, uvjerenja, sustave vrijednosti, ali i formiranje osobnosti pojedinca. Društvene mreže imaju pozitivan i negativan učinak na svoje korisnike. Prijenos lažnih vijesti, nerealno prikazivanje svijeta, ljudi, događaja, nasilnih i morbidnih scena česta su odlika društvenih mreža. Takvi sadržaji, na dnevnoj razini mogu imati negativan učinak za psihičko i fiziko zdravlje pojedinca. Kod korisnika mogu razviti osjećaj, usamljenosti, depresije, nesigurnosti i nezadovoljstva.

Kaplan i Haenlein, (2010) ističu kako su društvene mreže, posljednju deceniju postale jedan od dominantnih načina dijeljenja informacija. Miliša, Tolić (2008), društvene mreže definiraju kao prostor kojem je svrha međusobno povezivanje korisnika koje nude usluge pojedincu da putem weba izgrade javne i polu – javne profile. Njeni korisnici artikuliraju listu drugih korisnika s kojima gledaju i dijele veze i vlastiti popis i vez drugih unutar sustava. Jerončić Tomić, Mulić, i Milišić Jadrić, (2020) društvene mreže opisuju kao prostor u kojem pojedinci imaju mogućnost kreiranja profila na

[129] marijana.skutor@gmail.com

[130] ivana.soldo@hercegovina.edu.bastar

kojima se mogu predstaviti, povezivati, kreativno izražavati, kao i biti angažirani u živote drugih pregledavajući njihove profile i objave. U kategoriju društvenih mreža ulaze Facebook, Instagram, TikTok, YouTube, MySpace, uključujući različite stranice s blogovima i računalnim igrama. Anweiler, Wieder (2011), tvrde da veliki dio internetske aktivnosti djece su društvene mreže na kojima veoma često provode veliki dio svoga slobodnog vremena bez nadzora roditelja i bez kontrole ostvarenih kontakata. Najveća zastupljenost uporabe društvenih mreža je upravo u odgojno – obrazovnom sustavu. Kao razloge velike uporabe društvenih mreža djece navode osjećaj dosade u tradicionalnoj nastavi. Drugi razlozi su sklapanje novih prijateljstava, pronalazak nastavnih sadržaja, ali i dosade i nezadovoljstva sa svojim statusom među vršnjacima. Različite su definicije i poimanja slobodnog vremena kroz povijest, ali kroz subjektivne procjene pojedinca. Zadnja dva desetljeća, koncept slobodnog vremena bitno se promijenio zbog snažnog utjecaja društvenih mreža i njihovog upliva u život djece i mladih. Slobodno vrijeme je sve manje svrhovito a sve više pod utjecajem manipulacije nepoznatih korisnika. Previšić (2000), slobodno vrijeme definira kao vrijeme i prostor za samoaktualizaciju i samoostvarivanje osobe, vrijeme oslobođeno od radnih i profesionalnih obveza., ali i vrijeme za razonodu i opuštanje. Pehlić (2004), ističe važnu ulogu škole u organizaciji i provođenju slobodnog vremena. Bitan je način na koji škola pridonosi oblikovanju osnovnih kriterija i sposobnosti za kreativno korištenje slobodnog vremena. Valjan Vukić (2013), tvrdi da su kod djece i mladih, vidljive stalne promjene u njihovu ponašanju, komunikaciji s obitelji i vršnjacima koje se održavaju na stilove provođenja i slobodnog vremena. Gužikova, Mendelova, (2023), ističu razlike u sferi slobodnog vremena obitelji, jer suvremeni roditelji sve manje zajedničkog slobodnog vremena provode sa djecom, stoga imaju manju kontrolu nad istim. Kraus (2017), ističe turbulentnu i vitalnu ulogu roditeljskog vodstva u organizaciji slobodnog vremena njihove djece. Uslijed smanjene kontrole slobodnog vremena djece od strane roditelja, dolazi do veće uporabe društvenih mreža i manipulacije i negativnih učinaka u slobodnom vremenu djece i mladih. Rodli, Wulandari, (2022), Arianto (2022), ukazuju na značajnu ulogu roditelja kod medijskog opismenjavanja i nadzora boravka njihove djece na društvenim mrežama. Pozitivnim primjerima adekvatnog i svrsishodnog korištenja društvenih mreža roditelji utječu na razvoj kritičke svijesti kod njihove djece. Na takav način se smanjuju negativni učinci i manipulacije nad istima.

Iz svega navedenog medijska opismenjavanje u školama bi trebalo biti kontinuirano zastupljeno, uz stalni porast radionica i predavanja za nastavno osoblje i učenike uz uključivanje i roditelja kao važnih partnera. Istraživanje medijske pismenosti osnovnoškolaca Alerić, Kolar Billenge i Budimski (2018), ističu nužne promjene u medijskom opismenjavanju ravnatelja i učitelja. Prema nalazima ovog istraživanja, ravnatelji ispitanih škola smatraju da su za medijsku pismenost isključivo zaduženi učitelji koji u okviru predavanja svojih nastavnih sadržaja trebaju naći prostora za navedeno. Labaš (2011) ističe nesposobnost nastavnika i roditelja da odgovore na izazove koje društvene mreže stavljaju pred njih. S druge strane svjesni su kako su društvene mreže neizbježan sastavni dio života njihove djece kao i dio kulturološkog okvira u kojem njihova djeca rastu.

Djeca i mladi su trajno izloženi negativnim utjecajima društvenih mreža, a sve često bez roditeljskog nadzora i brige o njihovim aktivnostima na istim. Stoga može doći do pogrešne percepcije djetetovog zadovoljstva i sigurnosti svijeta u kojem obitava, te može biti u korelaciji sa niskim samopoštovanjem i samopouzdanjem. Današnji korisnici društvenih mreža dolaze do medijske zasićenosti ali usprkos tomu ostaju korisnici i sveprisutni zbog bojazni da ne bi propustili nešto bitno. Stoga dolazi do manipulacije njihovim privatnim životom, njihovim slobodnim vremenom koje bi trebalo biti svrsishodno. Smatra se da prevelika uporaba društvenih mreža djecu i mlade pretvara u pasivnog i nemislećeg pojedinca. Slobodno vrijeme je često u suprotnosti sa radim vremenom pa se stoga o njemu razvija teorija o neplaniranom i neorganiziranom vremenu koje je oslobođeno od svake vrste rada. Ovaj rad će ispitati uporabu društvenih mreža učenika devetih razreda u njihovom slobodnom vremenu.

Metodologija istraživanja

Cilj ovoga rada je bio utvrditi stavove učenika devetih razreda o korištenju društvenih mreža.

Zadaci istraživanja: 1) Utvrditi učestalost korištenja društvenih mreža kod učenika devetih razreda; 2) Utvrditi svrhu korištenja društvenih mreža; 3) Utvrditi postojanje roditeljskog nadzora nad korištenjem društvenih mreža od strane učenika;

Hipoteze istraživanja: 1) Učenici koriste više društvenih mreža; 2) Društvene mreže učenicima služe u svrhu zabave; 3) Roditelji se ne žale na vrijeme koje njihova djeca provode na društvenim mrežama.

Korišten je kratki anonimni upitnik, a rezultati su tabelarno i grafički prikazani. Anketni upitnik su učenici ispunili na satu razredna zajednice. Zbog kratkog upitnika ispitanicima nisu trebala dodatna pojašnjenja. Anketiranje je bilo ranije dogovoreno sa menadžmentom školom i uz poštivanje etičkog kodeksa. Sudionici istraživanja bili su učenici devetih razreda (N=103, M=54, Ž= 49).

Tablica 1. Odgovori učenika na pitanja o korištenju društvenih mreža

Koristite li društvene mreže?	Da 101	Ne 3			
Koje društvene mreže koristite?	Facebook 15	Twiter 6	You-Tube 54	Instargram 19	Tik –Tok 9
Koliko često ih koristite?	Rijetko 3	Ponekad 11	Često 89		
Putem čega pristupate društvenim mrežama?	Mobitel 89	Osobno računalo 14	Ostalo 0		
Koja je svrha uporabe društvenih mreža	Za zabavu 76	Za druženje 17	Za informiranje i obrazovanje 10		
Kakav utjecaj društvene mreže imaju na Vas?	Pomažu u obrazovanju 45	Oduzimaju mi vrijeme 42	Motiviraju 16		
Utječe li uporaba društvenih mreža na Vaš školski uspjeh?	Da 34	Ne 69			
Smatrate li da pretjerujete kod uporabe društvenih mreža?	Da 41	Ne 62			
Koliko često se Vaši roditelji žale na Tvoje vrijeme provedeno na društvenim mrežama?	Rijetko 43	Ponekad 44	Često 16		

Iz dobivenih rezultata ispitanika o korištenju društvenih mreža, vidljivo je da većina ispitanika, njih 101 ispitanik koristi društvene mreže, a da 2 ispitanika ne koristi nikakve društvene mreže. Ovim odgovorima se potvrđuje prva hipoteza. Također je razvidno da oko 85% ispitanih učenika često koristi društvene mreže, 3 ispitanika rijetko koriste, 11 ispitanika ponekad koriste.

Armaya i sur., (2023). ističu višestruke koristi uporabom društvenih mreža, tako pospješuju i onako složena društvenu dinamiku i socijalne interakcije korisnika te širi mrežu kontakata. Sve navedeno može biti u korelaciji s osnaživanjem društvenih kontakata ali i pomoć kod kontakata licem u lice. Naravno uz adekvatno biranje sadržaja i doziranje vremenskog boravka na društvenim mrežama. Na ovakav način razmjena informacija je puno brža ali i boravak na mrežama je dulji.

Graf. 1. Koje društvene mreže koristite?

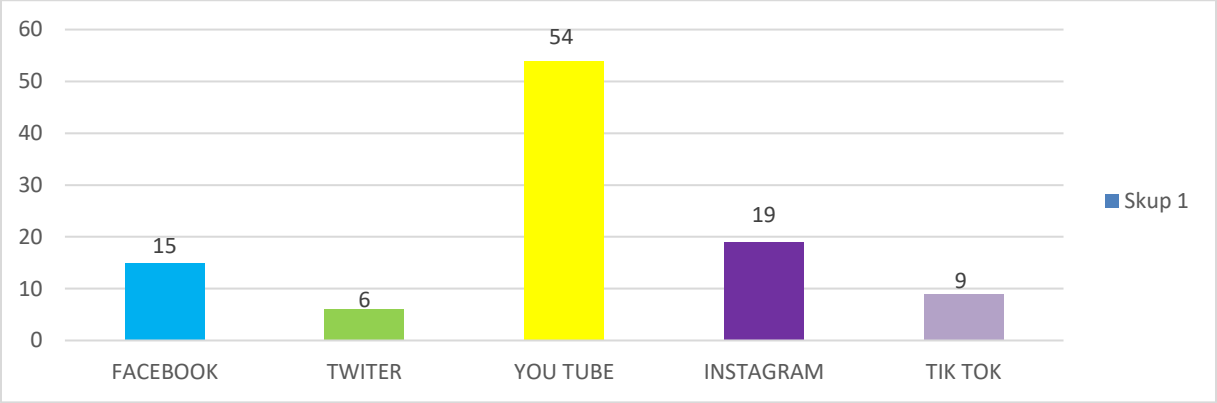

Ponuđeno je 5 odgovora od kojih su ispitanici imali mogućnost odabira jednog od navedenih. Dobiveni rezultati pokazuju da 54 ispitanika koriste Youtube, 19 Instagram, 15 Facebook, 9 Tiktok i 6 ispitanika koristi Twiter. Istraživanja Nikodem i sur. (2015), ističu kako učenici viših razreda sve učestalije koriste društvene mreže iz čega su evidentni specifični oblici ponašanja. Navedena populacija zbog anonimnog boravka i djelovanja na društvenim mrežama sklonija duljem boravku na istima. Stvara se mreža virtualnih poznanstava, što može stvoriti podlogu za negativna ponašanja u obliku internetskog zlostavljanja. (Arianto, 2022).

Prema odgovorima ispitanika, na upit preko čega učenici pristupaju društvenim mrežama, 89 ispitanika pristupa im preko mobitela, 14 ispitanika društvenim mrežama pristupa preko osobnog računala.

Graf 2. U koju vam svrhu najviše služe društvene mreže

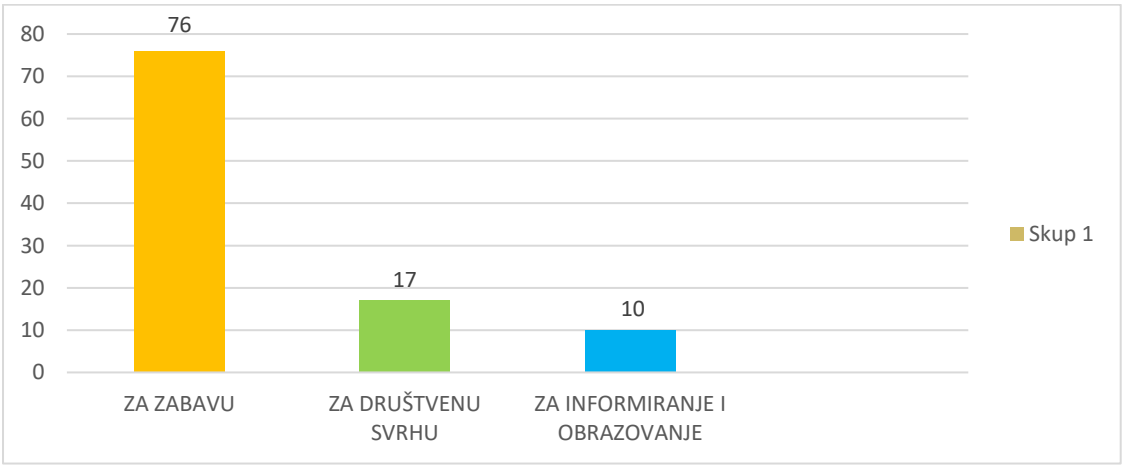

Od 103 ispitanika, 76 ih društvene mreže koristi za zabavu, 17 za društvenu svrhu, a 10 ispitanika društvene mreže koristi za informiranje i obrazovanje. Ovim odgovorom se potvrđuje druga hipoteza. Ukoliko se društvene mreže koriste u odgojno-obrazovne svrhe, poboljšavaju se interakcija i socijalne

vještine korisnika, te razvija kritička svijest koja smanjuje moguće manipulacije. (Harahap i sur., 2024). Učenici će birati kvalitetnije sadržaje i njihovo vrijeme provedeno na društvenim mrežama će biti svrsishodnije. Bitno je da učenici budu svjesni rizika pri korištenju društvenih mreža, te da ih se stalno upozorava na moguće manipulacije anonimnih korisnika.

Graf 3. Koliko se često Vaši roditelji žale na tvoje vrijeme provedeno na društvenim mrežama?

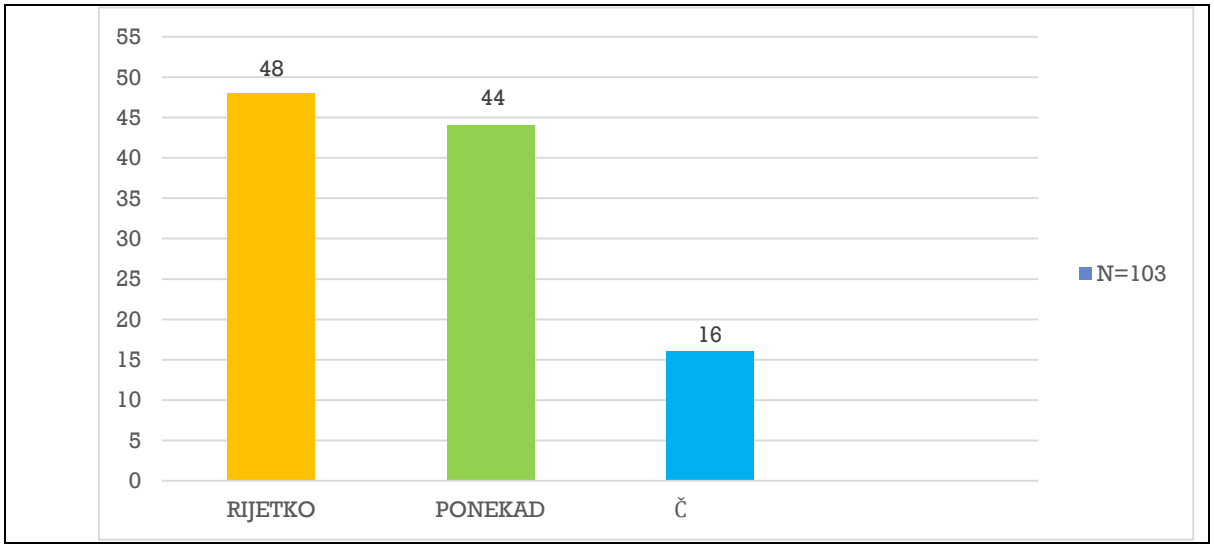

Iz dijagrama je vidljivo da 43 učenika tvrde da se njihovi roditelji rijetko žale na njihovo vrijeme provedeno na društvenim mrežama, 44 učenika ističe da se njihovi roditelji ponekad žale, dok samo 16 ispitanih učenika tvrdi da se njihovi roditelji često žale na vrijeme koje isti provode na društvenim mrežama. Ovim odgovorima se potvrđuje treća hipoteza. Arianto (2022), naglasak stavlja na roditelje i odgajatelje koji imaju bitnu ulogu u usmjeravanju svoje djece u pametnom korištenju društvenih mreža, kako bi smanjile negativne posljedice utjecaja korištenja društvenih mreža. Roditelji trebaju imati ulogu usmjeravatelja i mentora u mudrom korištenju društvenih mreža, kao i stalnom ukazivanja na potencijalne rizike zbog korištenja istih. Rodli, Wulandari, (2022), kao najčešće roditeljske isprike ističu manjak slobodnog vremena za praćenje aktivnosti njihove djece na društvenim mrežama, ipak u tom kritičnom razdoblju roditelji ostaju najvažniji odgojni čimbenici i uzori.

Na pitanje *Kakav utjecaj društvene mreže imaju na Vas?,* 45 ispitanika je odgovorilo da im pomažu u obrazovanju, 42 ispitanika smatraju da im društvene mreže oduzimanje vrijeme, a 16 ispitanika smatra da ih društvene mreže motiviraju. Iz učeničkih odgovora vezanih za utjecaj društvenih mreža na školski uspjeh razvidno je oko 70 %, učenika smatra da korištenje društvenih mreža nema negativan utjecaj na njihov školski uspjeh, dok 30 % učenika ističe negativan utjecaj korištenja društvenih mreža na njihov školskim uspjeh. Kod upita učenika o pretjerivanju korištenja društvenih mreža, 62 učenika smatraju da ne pretjeruju a njih 41 smatra suprotno. Miliša (2010), u korelaciju stavlja neracionalno korištenje interneta sa smanjenjem socijalne interakcije što je u svezi sa porastom anksioznosti i depresije kod korisnika. Mnogi učenici postaju zarobljeni u nezadovoljavajućim i ovisničkim odnosima, što dovodi do osjećaja usamljenosti (Rakhmaniar, 2024).

Tri su varijable bile relevantne za ispitivanje hipoteza: koristite li se društvene mreže, koriste li učenici najčešće društvene mreže za zabavu i žale li se roditelji na vrijeme provedeno na društvenim mrežama. U svrhu ispitivanja hipoteza, ispitana je razlika u odgovorima pomoću hi-kvadrat testa x^2 u kojem se uspoređuju frekvencije s očekivanim prema normalnoj raspodjeli.

Tablica 2. Prikaz razlika u učeničkim odgovorima u korištenju društvenih mreža, svrha korištenja istih roditeljska kontrola učeničkog vremena provedenog na internetu. prikazanih s pomoću x^2

Dobivene frekvencije				x^2	df	p
Koristite li društvene mreže?	DA 101	NE 2		98,15	1	<0,05*
U koju vam svrhu najviše služe društvene mreže?	Za zabavu 76	Za društvenu Svrhu 17	Za Informiranje Obrazovanje 10	75,56	2	<0,05*
Koliko se često vaši roditelji žale na tvoje vrijeme provedeno na društvenim mrežama?	Rijetko 43	Ponekad 44	Često 16	14,699	2	<0,05*

Na osnovu dobivenih statističkih podataka iz hi-kvadrat testa zaključuje se da se sve tri postavljene hipoteze potvrđuju. Učenici koriste više vrsta društvenih mreža, one im služe za zabavu i roditelji ispitanih učenika se ne žale na vrijeme provedeno na društvenim mrežama.

Iz dobivenih rezultata razvidno je da učenici koriste sve društvene mreže u svrhu za zabave a roditelji ispitanih učenika nemaju pritužbe na vrijeme koje njihova djeca provod na društvenim mrežama. Izmjerene frekvencije odgovaraju očekivanim, jer se pretpostavilo da ispitani učenici koriste društvene mreže u svrhu zabave, a manje u odgojno-obrazovne svrhe. Syahraini i sur., (2024), Margaret Aurelia i sur., (2024) navode da su društvene mreže evoluirale u najvažnije alate koji pospješuju i osnažuju socijalnu interakciju među djecom, mladima i odraslim osobama. Neosporna je uloga društvenih mreža na samopouzdanje korisnika ali i jačanju društvenih vještina neophodnih u virtualnom svijetu i raširenoj mreži korisnika istih ističu (Azzahra i sur., 2024). Zbog uporabe društvenih mreža u slobodnom vremenu može doći do smanjenja socijalnih kontakata licem u lice. Ove vještine važne su za prepoznavanja i čitanja izraza lica sugovornika i kvalitetnije komunikacije. Djeca i mladi često imaju poteškoće u ovakvoj komunikaciji koje mogu biti u korelaciji sa pojavom anksioznosti i depresivnosti. (Yusuf, 2020). Tijekom boravka djece kode kuće i njihovom slobodnom vremenu roditelji su bi trebali biti primjer korisnog provođenja slobodnog vremena. Neosporna je roditeljska uloga u izgrađivanju kritičkog mišljenja s ciljem smanjene mogućnosti manipulacije nad njihovom djecom tijekom boravka na društvenim mrežama. Roditelji ih trebaju naučiti kako da usklade vrijeme između boravka online i offline, te ih poticati na češće interakcije licem u lice. Cilj ovakvih aktivnosti je jačanje samopouzdanja i socijalne inteligencije ko djece i mladih. Samostalnost i odgovornost kao glavni cijevi odgoja preduvjet su fizičkog i mentalnog zdravlja osobe. Rawanita, Mardhiah, (2024), ističu prednosti društvenih mreža ali uz pravi pristup bez zanemarivanja socijalnih kontakata lice u lice.

Zaključak

Prema nalazima ovog istraživanja učenici devetih razreda koriste društvene mreže u svrhu zabave bez prevelike kontrole i interesa njihovih roditelja. Dobivene/izmjerene frekvencije su slične očekivanim frekvencijama. Zabrinjavajuće je koliki upliv društvene mreže imaju u život ispitanika u njihovom slobodnom vremenu. Još više zabrinjava što roditelji ispitanih učenika nisu previše zainteresirani ni zabrinuti zbog vremena koje njihova djeca provode na društvenim mrežama. Slijedom dobivenih rezultata, roditelji bi trebali da imaju veći interes i nadzor nad vremenom njihove djece online i offline. Naglasak rada je na usmjeravanju djece na kvalitetne sadržaje i provođenje slobodnog vremena s roditeljima u nekim zajedničkim sportskim, kulturnim aktivnostima ili boravku u prirodi. Opismenjavanje učenika i razvijanje kritičke svijesti jedan je od načina pružanja podrške i pomoći pri korištenju društvenih mreža. Preporuka je stalnog upozoravanja na kvalitetan i svrsishodan pristup društvenim mrežama. Zadatak škola i roditelja bi trebao biti pružanje pomoći i podrške njihovoj djeci. Potrebno je kontinuirano medijskog opismenjavanje svih sudionika odgojno – obrazovnog procesa s naglaskom na roditelje. Podizanje svijesti o važnosti kontroliranja vremena provedenog na internetu i većeg interesa roditelja za *prijatelje* s kojima s njihova djeca kontaktiraju i razmjenjuju osobne i intimne informacije. Glavni cilj rada je ukazivanje na moguću manipulaciju nad malodobnim korisnicima, ali i na prednosti društvenih mreža kod dostupnosti informacija uz kritičko promišljanje kod izbora sadržaja.

Literatura

1) Alerić,M., Kolar Billenge,M., Budinski, V. (2018). Medijsko opismenjavanje u osnovnoj školi. DOI 10.22522/cmr20190139 _ primljeno 12. veljače 2018.UDK: 003.02:316.774. 373.3. https://hrcak.srce.hr/file/326231.
2) Anweiler R., Wieder V. (2011): Der Europäische Social Media und E-Mail Monitor – 6 Länder, Studie zum digitalen Dialog mit Facebook, Twitter, E-Mail & Co., In: *Mediacom Science* – e Circle Inside Digital Marketing, Munich.
3) Arianto, B. (2022). Dampak Media Sosial Bagi Perubahan Perilaku Generasi Muda di Masa Pandemi Covid-19. *Journal of Social Politics and Governance (JSPG)*, 3(2), 118–132. https://doi.org/10.24076/jspg.2021v3i2.659.
   Azzahra, A., Figiasari, D., Vega, R. A., & Faiz, A. (2024). Pengaruh Media Sosial Terjadap Siswa Sekolah 18(1), 134–140. https://doi.org/10.30595/jkp.v18i1.21244.
4) Gužíková, L. Mendela E. (2023). Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University 10(1):34- 48.
5) Harahap, H. R., Turmuzi, A., Manik, C. R., Valentina, A., Hafiz, M., & Purba, D. Z. (2024). Pengaruh Penggunaan Media Sosial terhadap Interaksi Sosial dikalangan Mahasiswa. Al-Hikmah Media Dakwah, Komunikasi, Sosial Dan Kebudayaan, 15(1), 24–33. https://doi.org/10.32505/hikmah.v15i1.8908
6) Jerončić Tomić, I., Mulić, R. i Milišić Jadrić, A. (2020). Utjecaj društvenih mreža na samopoštovanje i mentalno zdravlje mladih. *In medias res,* 9 (17), 2649-2654.
7) Kaplan, A. M., i Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons, 53(1), 59–68.
8) Kraus, B. (2017). Child threat in the context of social changes. *Acta Sociopathologica IV*., 7-17.
9) Labaš, D. (2011). Djeca u svijetu interneta: zatočenici virtualnog svijeta. Pedagoški modeli i otvorena pitanja, 35-64. U:Ciboci, L., Kanižaj, I. i Labaš, D. (ur.), Djeca medija. Od marginalizacije do senzacije. Zagreb: Matica hrvatska.
10) Margaret Aurelia, G., Fitriani, Y., & Nuroniah, P. (2024). Dampak Keterampilan Sosial Emosional Rendah terhadap Komunikasi Anak Usia 5 Tahun : Studi Kasus. Murhum : *Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini,* 5(1), 546–557. https://doi.org/10.37985/murhum.v5i1.596.
11) Matijašević,B; Maglica, T. (2022). Slobodno vrijeme u prevenciji problema u ponašanju djece i mladih.*Socijalna. psihijatrija.* Vol. 50 (2022) Br. 1, str. 75-92.

12) Miliša Z, Tolić M. Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti. *Medianali*, 2010; 4(8): 135-154.
13) Miliša, Z.; Tolić, M. (2008). Određenje medijske pedagogije s komunikacijskog aspekta *MediAnali : međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima,* Vol. 2 No. 4, 2008.. (113-130).
14) Nikodem K, Kudek Mirošević J, Bunjevac Nikodem S. (2015). Internet i svakodnevne obaveze djece, Analiza povezanosti korištenja interneta i svakodnevnih obaveza zagrebačkih osnovnoškolaca. *Socijalna ekologija,* 2015; 23(3): 211-236.
15) Nur Hasanah, H., Loka, C., Fauzi Giwangsa, S. (2024). Analysis of the Impact of Social Media on Elementary School Students' Social Interaction. Widyagogik, p ISSN 2303-307X, e ISSN 2541-5468.
16) Pehlić, I. (2004), Slovodno vrijeme mladih, Centar za napredne studije, Sarajevo.
17) Rakhmaniar, A. (2024). Pengaruh Media *Sosial Terhadap* Keterampilan Komunikasi Interpersonal Pada Remaja Kota Bandung (Jurnal 25). 2(1), 239–249. https://doi.org/.v1i4.244
18) Rawanita, M., Mardhiah, A. (2024). Strategi Orang Tua dalam Mengelola Penggunaan Gadget Anak Usia Dini di Gampong Tanjung Deah Darussalam.1(3), 274–294.
19) Rodli, A. F., Wulandari, F. (2022). Dampak Media Sosial Terhadap Perubahan Sosial Siswa Sekolah Dasar. 46–52.
20) Syahraini, K., Zakariah, A., & Novita. (2024). Peran Media Sosial terhadap Perilaku Peserta Didik di Era Globalisasi. *Alfihris: Jurnal Inspirasi Pendidikan*, 2 (4) (118–128.
21) Tokarski, W, Zarotis, G. Definition, concepts and research about leisure time. Int J Innovative Res Knowledge 2020; 5(2):139-49.
22) Valjan Vukić, V. (2013). Slobodno vrijeme kao „prostor" razvijanja vrijednosti učenika. *Magistra ladertina, 8*(1), 59 – 73.
23) Yusuf, A. (2020). Integrasi Teknologi dalam Pendidikan Islam. *Teknologi Pendidikan Islam,* 18(2), 35–49.

PRESENCE OF SOCIAL NETWORKS AMONG NINTH-GRADE STUDENTS

Assoc. Prof. Dr. Marijana Škutor, University of Slavonski Brod
Ivana Soldo, M.A. in Pedagogy, Fra Grge Martić High School Mostar,
PhD student at the University of Mostar

Summary: *The influence of social networks on their users is a frequent topic of scientific and professional public. Observed from the aspect of leisure and the quality of its implementation, social networks serve to connect, but also to manipulate users. The time spent by children and young people on social networks is often beyond the control and supervision of parents, and often serves as an escape from everyday life. The aim of this paper was to determine the attitudes of ninth-grade students about social networks and their use of them. An anonymous questionnaire was used, which the respondents (103 students) of ninth grade completed during the class community lesson. Based on the results obtained, all three hypotheses were confirmed. It is clear that about 70% of the surveyed students use social networks for entertainment purposes, and about 40% of their parents are not concerned about the time their children spend on the Internet. From a pedagogical and educational perspective, it is concerning that the parents of the surveyed students did not express a great need to monitor their children's activities on social networks. This is certainly an additional reason for strengthening the partnership between parents and schools. Education about the influence of social networks and media literacy is one way of raising awareness of the importance of the parental role in this regard. The purpose is to provide advisory assistance to children in order to reduce the negative impact of social networks. A more comprehensive study on a larger number of respondents, or a more representative sample, would certainly provide better insight into this issue, which is also a shortcoming of this study.*

Keywords: *social networks; quality leisure time; manipulation; parental supervision, students.*

Stručni rad
UDK:376.1:343.9-053.6(497.16)
DOI:10.7251/ZCMZ0125373S

SPECIFIČNOSTI IZVRŠENJA VASPITNE MJERE UPUĆIVANJE U USTANOVU ZAVODSKOG TIPA IZREČENE MALOLJETNIM IZVRŠITELJKAMA KRIVIČNIH DJELA U CRNOJ GORI

Doc.dr Valentina Smolović[131], Viši sud u Podgorici

Isidora Smolović[132], Pravni fakultet u Beogradu

***Apstrakt*:** *Tema ovog rada bavi se specifičnostima izvršenja vaspitne mjere upućivanja u ustanovu zavodskog tipa maloljetnih izvršiteljki krivičnih djela u Crnoj Gori. Zakonodavni okvir u Crnoj Gori predviđa posebnu zaštitu i tretman maloljetnika koji su počinili krivična djela i ne postoje razlike u pristupu maloljetnim ženskim izvršiteljkama u odnosu na muške maloljetne prestupnike. Specifičnost izvršenja vaspitne mjere upućivanja u ustanovu zavodskog tipa ogleda se u tome što maloljetne izvršiteljke krivičnih djela vaspitnu mjeru upućivanje u ustanovu zavodskog tipa izvršavaju u Odjeljenju za žene u okviru Zatvora za duge kazne. Nedopustivo je da dijete – maloljetnik, vaspitnu mjeru izdržava u zatvoru i to sa odraslima. Ovakav tretman nije u potpunosti u skladu sa svrhom krivičnih sankcija a to je da se pružanjem zaštite i pomoći maloljetnim učiniocima krivičnih djela, vršenjem nadzora, opštim i stručnim osposobljavanjem i razvijanjem lične odgovornosti, obezbijedi vaspitanje i pravilan razvoj, sa ciljem da ubuduće ne vrše krivična djela.*

Ključne riječi*: vaspitna mjera, maloljetnica, krivično djelo, Odjeljenje za žene, specifičnost izvršenja vaspitne mjere*

Uvod

Društveno neprihvatljivo ponašanje mladih oduvek je privlačilo ozbiljnu pažnju društva.Istorijski gledano, ova pojava je prisutna i u najnerazvijenijim društvima. Dokaze o tome nalazimo kako na ostacima materijalne kulture, tako i u svedočanstvima drevnih mislilaca (Jašović, 1983). Kako god se nazivalo maloljetničko prestupništvo, devijantno ponašanje, prestupništvo mladih, asocijalno ponašanje, maloljetnička delinkvencija je oduvijek zaokupljalo pažnju društvene javnosti. "Maloletnička delinkvencija sociološko-kriminološki se izdvaja kao posebna kategorija u okviru opšteg kriminaliteta zbog specifičnosti vezanih za biološke, psihosocijalne, kriminološko-političke i posebno mesto koje maloletna lica imaju u pravnom sistemu. Ova negativna društvena pojava karakteriše se nizom posebnih fenomenoloških i etioloških karakteristika koje je odvajaju od kriminaliteta punoletnih lica" (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009). Razvojem društva mijenjao se odnos prema maloljetnim izvršiocima krivičnih djela. Ali razvojem društva mijenjali su se i prestupi maloljetnika, prilagođavajući se novim društvenim okolnostima i tehnologijama. Dok su nekada prevladavali fizički sukobi i krađe, danas se sve češće susrećemo s vršnjačkim nasiljem, digitalnim prestupima poput cyberbullyinga i kompjuterske prevare. Promjene u porodičnim odnosima, vaspitanju i obrazovanju, društvenim vrijednostima najčešće utiču na ponašanje

[131] smolovicvanja68@gmail.com

[132] smolovicisidora317@gmail.com

omladine, što zahtijeva prilagođene pristupe prevenciji i rehabilitaciji. Razumijevanjem ovih promjena pomoći će nam u rješavanju problema maloljetničke delinkvencije u savremenom društvu.

Kriminalitet maloljetnika predstavlja proizvod nepovoljnih socijalnih, porodičnih, obrazovnih i drugih uslova u kojima se maloljetnik oblikuje tokom odrastanja i koji negativno djeluju na razvoj njegovog vrednosnog okvira. Složenost i osjetljivost problema maloljetničke delinkvencije, ali i posljedice za dalji put maloljetnog delikventa, zahtijevaju proaktivno učešće različitih sfera društva, a posebno institucija koje se u okviru svoje nadležnosti bave pravima maloljetnih lica.

Suprotstavljanje prestupničkom ponašanju mladih

Maloletničko krivično pravo jeste deo korpusa krivičnopravnih disciplina sa kojima je tesno povezano i na koje se oslanja u ostvarivanju svoje osnovne funkcije-suzbijanje maloletničkog kriminaliteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica (Radulović, 2010). Stupanjem na snagu Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, Crna Gora je uspostavila autonomno maloljetničko zakonodavstvo. Ovaj zakonodavni okvir nudi kvalitetna rješenja i gotovo u potpunosti je usklađen s međunarodnim konvencijama i standardima, omogućavajući postupanje u skladu s najboljim interesima djeteta. Reforma maloljetničkog pravosuđa u Crnoj Gori ogleda se u uvođenju inovativnog zakonodavstva koje pruža bolju zaštitu djeci u sukobu sa zakonom, kao i u širokoj primjeni alternativnih mjera i sankcija koje ne uključuju lišavanje slobode. Zakon takođe predviđa dodatne mjere zaštite za djecu koja su žrtve ili svjedoci krivičnih djela. Poseban napredak ostvaren je u specijalizaciji stručnjaka koji postupaju sa djecom u okviru pravosudnog sistema.. "Državni tužilac za maloljetnike, sudija za maloljetnike i sudije vijeća za maloljetnike moraju biti lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta i o pravilima postupanja sa maloljetnim učiniocima krivičnih djelai maloljetnim licima kao učesnicima u krivičnom postupku. Radi pružanja pomoći sudovima i državnim tužilaštvima u postupanju prema maloljetnim učiniocima krivičnihdjela u višim sudovima i Vrhovnom državnom tužilaštvu obrazuju se stručne službe. Stručne službe u višim sudovima pružaju pomoć sudovima sa područja mjesne nadležnosti tih sudova. Poslove u stručnoj službi obavljaju stručna lica različitih specijalističkih profesija (socijalni radnici, psiholozi, pedagozi i sl.), koja mogu dati stručna mišljenja, obavještenja i drugu pomoć u postupanju prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela, u skladu sa ovim zakonom" (Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, 2011). Na pitanja koja nijesu uređena ovim zakonom primjenjuje se Krivični zakonik, Zakonik o krivičnom postupku i zakon kojim se uređuje izvršenje kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti. Sva djeca, od rođenja do 18 godina, imaju zaštitu po međunarodnom pravu. Imaju ista prava, a država, porodica i svi koji rade s djecom dužni su da ih štite i pravilno tretiraju. Crna Gora je prihvatila važne međunarodne sporazume koji štite dječja prava, uključujući Konvenciju o pravima djeteta i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima.

Sistem maloljetničkih krivičnih sankcija

Društvena i pravna reakcija na kriminalitet malololetnika je od presudne važnosti za process resocijalizacije maloletnika u sukobu sa zakonom. U tom procesu posebno mesto zauzima određivanje adekvatne krivične sankcije (Marić,2021). Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku definisano je da je svrha krivičnih sankcija da se pružanjem zaštite i pomoći maloljetnim učiniocima krivičnih djela, vršenjem nadzora, opštim i stručnim osposobljavanjem i razvijanjem lične odgovornosti, obezbijedi vaspitanje i pravilan razvoj, sa ciljem da ubuduće ne vrše krivična djela (Zakon o postupanju prema maloljetnim izvršiocima krivičnih djela, 2011). Iz ove definicije se jasno sagledava izrazito humana orijentacija zakonodavca prema ličnosti maloletnog delinkventa, koja se ogleda u stavu da maloletniku pre svega treba pomoći da prebrodi teškoće u svom razvoju koje je ispoljio izvršenjem kivičnog dela, da mu treba pružiti zaštitu od loših uticaja koji su ga doveli do izvršenja krivičnog dela i da u tom smislu njegov dalji razvoj kao pozitivne socijalne jedinke treba staviti pod društveni nadzor (Atanacković, 1988).

Odnos društva prema maloljetnim prestupnicama u istoriji bio je oblikovan rodnim ulogama i stereotipima, što je rezultovalo različitim tretmanima u odnosu na dječake. Danas, savremeni pristupi teže ka ravnopravnom i individualnom tretmanu, koji kombinuje zaštitu i odgovornost, uzimajući u obzir specifične potrebe i okolnosti svakog maloljetnog prestupnika Krivično procesni položaj maloletnica je isti kao i za maloletna lica muškog pola nijedan zakon o krivičnom postupku u odredbama o maloletnicima ili poseban zakon o postupku prema maloletnicima ne vrši odvajanje maloletnika prema polu i ne predviđa primenu posebnih odredbi o pokretanju i vođenju postupka kada su u pitanju maloletna ženska lica (Miladinović, Konstantinović-Vilić, Đurđić, 1992).

Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku uređuje postupanje prema maloljetniku kao učiniocu krivičnog djela, djetetu i maloljetniku (u daljem tekstu: maloljetno lice) kao učesniku u postupku, koje se zasniva na poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda uz uvažavanje najboljih interesa maloljetnih lica, vodeći računa o njihovoj zrelosti, stepenu razvoja, sposobnostima i ličnim svojstvima, kao i težini krivičnog djela, a u cilju njihove rehabilitacije i socijalne reintegracije (Zakon o postupanju prema maloljetnim izvršiocima krivičnih djela, 2011).

Prema maloljetnom učioniocu krivičnog djela, pod uslovima propisanim ovim zakonom, mogu se izreći alternativne mjere čija je svrha da se prema njemu ne pokreće postupak ili da se postupak obustavi, a da se primjenom tih mjera utiče na pravilan razvoj maloljetnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična djela. Alternativne mjere su opomena i vaspitni nalog. Pored alternativnih mjera maloljetnim izvršiocima krivičnih djela mogu se izreći i krivične sankcije. Svrha krivičnih sankcija je da se maloljetnim počiniocima krivičnih djela pruži zaštita i pomoć. Kroz nadzor, opšte i stručno obrazovanje, kao i razvijanje njihove lične odgovornosti, čime se nastoji postići njihovo vaspitanje i pravilan razvoj. Cilj je da takve osobe u budućnosti ne ponove krivična djela. Vaspitne mjere su: 1) mjere upozorenja i usmjeravanja: - sudski ukor, - posebne obaveze; 2) mjere pojačanog nadzora: - pojačan nadzor od strane zakonskog zastupnika, - pojačan nadzor u drugoj porodici, - pojačan nadzor od strane organa starateljstva, - pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi ili organizaciji za vaspitanje i obrazovanje maloljetnika; 3) institucionalne mjere: - upućivanje u vaspitnu ustanovu nezavodskog tipa, - upućivanje u ustanovu zavodskog tipa, - upućivanje u specijalizovanu ustanovu. U okviru sistema krivičnopravnih sankcija prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela, vaspitne mjere zauzimaju primarno i preferirano mjesto, dok se kaznene mjere primjenjuju isključivo kao izuzetak, u slučajevima kada svrha vaspitne mjere ne može biti ostvarena na drugi način.

Vaspitna mjera upućivanje u ustanovu zavodskog tipa

Kada sud bira koje će obaveze odrediti maloljetniku kao krivičnu sankciju, važno je da uzme u obzir da li je maloljetnik spreman da sarađuje i da te obaveze budu prilagođene njemu. Kod izbora vaspitne mjere zakonski uslovi nalažu sudu da ima u vidu određene okolnosti, a posebno uzrast i zrelost maloletnika,druga svojstva njegove ličnosti i stepen poremećaaja u društvenom ponašanju, težinu djela, pobude iz kojih je izvršio krivično delo, sredinu i prilike u kojima je živeo, ponašanje posle učinjenog krivičnog dela, da li je sprečio ili pokušao da spreči nastupanje štetne posledice, naknadno ili pokušao da naknadi pričinjenu štetu, da li je prema maloljetniku ranije bila izrečena krivična ili prekršajna sankcija, kao i sve druge okolnosti koje mogu biti od uticaja na izricanje one mjere kojom će se najbolje postići svrha vaspitnih mera (Radoman, 2009).

Vaspitna mjera upućivanja maloljetnika u ustanovu zavodskog tipa predstavlja važan element u pravnom sistemu Crne Gore, koji ima za cilj rehabilitaciju i resocijalizaciju maloljetnih prestupnika. Za maloljetnike, bilo muške ili ženske važe opšta načela u postupanju prema njima. Svako postupanje prema maloljetnim licima izvršiocima krivičnih djela zasniva se prvenstveno na poštovanju ljudskih prava i sloboda, najbolji interes maloljetnika u svakom postupku se uvažava. Ono što je takođe jako bitno je i zabrana bilo kakvog vida diskriminacije po bilo kom odnosu. Bitna stvar tokom postupanja prema maloljetnom djetetu jeste i postupanje na njemu razumljivom jeziku, upotrebi tehnologije koja mora biti prilagođena djetetovom uzrastu kao i stepenu intelektualno-emocionalno-socijalnoj

razvijenosti djetea. Vrlo bitno načelo je i načelo poštovanja prava na privatnost maloljetnika u svim dijelovima postupka, Takođe poštovanje prava da slobodno izražava svoje mišljenje. Evropska standardi teže izbjegavanju institucionalnih mjera , a zalažu se za podsticanje alternativnih mjera i davanju prednosti krivičnim sankcijama koje se ne izvršavaju u institucionalnim uslovima. Upućivanje u vaspitno-popravni dom podrazumeva primenu pojačanih mera prevaspitanja u dužem trajanju koje nije moguće organizovati i preduzeti u ustanovama mešovitog tipa (Soković, 2010). Vaspitna mjera upućivanje u ustanovu zavodskog tipa primjenjuje se u slučajevima kada sud procijeni da maloljetnik, zbog počinjenog krivičnog djela, nije u stanju da se resocijalizuje bez institucionalnog nadzora i vaspitne podrške. Ustanove zavodskog tipa pružaju specijalizovane uslove za obrazovanje, psihološku pomoć i vaspitni rad, s naglaskom na smanjenje rizika od ponovnog kriminalnog ponašanja. Cilj ove mjere nije samo kazna, već pružanje prilike za lični razvoj maloljetnika kroz stručnu pomoć i podršku, čime se omogućava njegov povratak u društvo. Zakonodavni okvir u Crnoj Gori postavlja jasne smjernice za primjenu ove mjere, koja je utemeljena na principima zaštite prava maloljetnika, socijalne rehabilitacije i prevencije kriminaliteta. Maloljetne od punoljetnih počinitelja kaznenih djela razdvaja dobna granica od 18 godina. Međutim, proces fizičkog, psihičkog i socijalnog sazrijevanja individualan je za svakoga mladog čovjeka, te često ne odgovara čvrstoj dobnoj granici kaznenopravne punoljetnosti (Pavlič, Knotek-Maloić, 2021).

Vaspitna mjera upućivanje u ustanovu zavodskog tipa izriče se maloletnim delinkventima tek ako druge vaspitne mere nisu dale željene rezultate. Vaspitno popravna mera je prva vaspitna mera tzv.zatvorene zaštite. Na nju upućuju dotadašnja delinkventna karijera maloletnika, njihova težina i uslovi u kojima on ili ona živi a koji ukazuju na to da su potrebne pojačane mere prevaspitanja (Nikolić, 2009). Vaspitna mjera upućivanje u ustanovu zavodskog tipa je mjera neodređenog trajanja. Može da traje od šest mjeseci do tri godine. Prilikom donošenja odluke sud ne određuje dužinu vaspitne mjere, odnosno vremenski period u kojem će maloljetnik biti smješten u ustanovi nego to zavisi od njegovog ponašanja odnosno od uspjeha vaspitno – korektivnog tretmana.

Posebnosti izvršenja vaspitne mjere upućivanja u ustanovu zavodskog tipa nad maloljetnim ženskim licima u krivičnom postupku u Crnoj Gori

Krivično-pravni položaj maloletnica u gotovo svim zakonodavstvima regulisan je na isti način kao krivičnopravni položaj maloletnih lica muškog pola (Miladinović, Konstantinović-Vilić, Đurđić, 1992). Mađutiim, specifičnost izvršenja vaspitne mjere upućivanja u ustanovu zavodskog tipa u Crnoj Gori prema maloljetnim izvršiteljkama krivičnih djela ogleda se u tome što vaspitnu mjeru upućivanje u ustanovu zavodskog tipa izvršavaju u Odjeljenju za žene u okviru Zatvora za duge kazne kao organizacione jedinice Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Ovu mjeru je jedino moguće izvršavati u ovoj ustanovi, s obzirom na to da u Crnoj Gori druge zavodske ustanove zatvorskog tipa nema. Odjeljenje za žene je zatvoreno odjeljenje u kome se nalaze osuđena punoljetna ženska lica na zatvorske kazne. U prethodnom periodu bilo je pritužbi na izvršenje vaspitne mjere zavodskog tipa u Odjeljenju za žene, ali te pritužbe nisu dovele do promjena. Zbog malog broja maloljetnih djevojčica kojima se izriče ova mjera, Ministarstvo pravde i drugi nadležni organi nikada nisu razmatrali mogućnost njihovog premještanja u neku drugu ustanovu, niti su razmatrali izgradnju posebne ustanove koja bi primala djevojčice kojima se izriču vaspitne mjere zavodskog tipa ili kazne maloljetničkog zatvora. Ovakva praksa predstavlja faktičku promjenu izrečene sankcije. Sud izriče mjeru koja se, zbog nedostatka odgovarajuće ustanove, izvršava na način suprotan njenoj svrsi. To dovodi do kršenja člana 40 Konvencije o pravima djeteta, prema kojem djeca u sukobu sa zakonom moraju biti tretirana na način koji promoviše njihovo dostojanstvo, razvoj i reintegraciju. Srećom, ove mjere se sporadično izriču obzirom da je u poslednje vrijeme mali broj maloljetnica kojima bi se u krivičnom postupku izrekla zavodska vaspitna mjera. Kada su u pitanju muški izvršioci krivičnih djela u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija otvoreno je Odjeljenje za maloljetnike u kojem se izvršavaju vaspitne mjere upućivanje u ustanovu zavodskog tipa kao i izvršenje kazne maloljetničkog zatvora.

Prijem, smještaj i pojedinačni programi

Prilikom prijema na izvršenje institucionalne mjere utvrđuju se identitet maloljetnika, njegovo zdravstveno stanje, identitet zakonskog zastupnika maloljetnika, datum i vrijeme prijema i popisuju lične stvari koje su predate na čuvanje, fotografiše se i uzima otisak prsta (Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, 2018). Poslije prijema u Odjeljenje maloljetnicama se na jeziku koji razumiju daju obavještenja o smještaju kao i sva druga obavještenja koja se odnose na izvršenje ove institucionalne mjere. S obzirom na to da u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija ne postoji posebno odjeljenje za maloljetne osobe ženskog pola, i da maloljetnice ne mogu biti smještene same u sobi, po prijemu smještene su u Odjeljenje za žene. Tamo borave sa zatvorenicom ili zatvorenicama koje tokom svog boravka pokazuju stabilan i pozitivan odnos u sprovođenju vaspitno-korektivnog tretmana. Procjenjuje se da ta ili te zatvorenice imaju vrlo nizak rizik negativnog uticaja i da bi mogla pružiti maloljetnici podršku u njenom prilagođavanju i razvoju prosocijalnog ponašanja tokom boravka u ustanovi.

Po prijemu i smještaju maloljetnice obavlja se zdravstveni pregled, nakon čega se otvara njen zdravstveni karton. Uslijed toga, maloljetnica boravi u Prijemnom odjeljenju, gdje se sprovodi opservacija i izrađuju psihološki, obrazovni i socijalni izvještaj, najkasnije u roku od petnaest dana od dana prijema. Na osnovu ovih izvještaja sačinjava se individualni program postupanja, usklađen sa ličnim karakteristikama maloljetnice, a posebno usmjeren na njeno obrazovanje, lični i socijalni razvoj, stručno osposobljavanje i rehabilitaciju. Radi sprovođenja programa, maloljetnice se raspoređuju u vaspitne grupe prema uzrastu, stepenu duševne razvijenosti i drugim ličnim osobinama. Nažalost, u Odjeljenju za žene, sve maloljetnice – bez obzira na uzrast, duševnu razvijenost ili individualne potrebe – smještene su u iste prostorije, što predstavlja ozbiljno kršenje principa diferenciranog pristupa i individualizovanog tretmana. Ovakva praksa ne samo da zanemaruje pedagoške i psihološke standarde, već direktno ugrožava efikasnost vaspitnog rada i može imati negativne posljedice po dalji razvoj i rehabilitaciju maloljetnica. Jedini izuzetak odnosi se na ostvarivanje pogodnosti u krugu porodice, koje se koriste iz Odjeljenja, ali one ni približno ne kompenzuju nedostatke zajedničkog smještaja. Za nadzor nad primjenom programa određuje se stručno lice – vaspitač, koji posjeduje specijalizovana znanja iz oblasti pedagogije, specijalne ili socijalne pedagogije, socijalnog rada, kriminologije, viktimologije, psihologije ili penologije.

Pojedinačni, odnosno individualni plan tretmana organizovan je na taj način kako bi se sprovođenjem istog izbjegla negativna posledica lišavanje slobode maloljetnice sa ciljem da shvati značaj izrečene kazne a takođe da se boravkom u ustanovi jača njena lična odgovornost kako u nastupajućem periodu ne bi činila krivična djela. Zato je vaspitni tretman ključan — on predstavlja osnovu na kojoj se gradi čitav proces resocijalizacije. Može se zamisliti kao piramida koja se postepeno gradi i zahtijeva strpljenje, vrijeme i trud, kako maloljetnice, tako i stručnih osoba koje s njom rade. Ovaj proces često nailazi na prepreke, ali je upravo zbog toga važno da bude dobro osmišljen i prilagođen svakom pojedincu. Samo tako se može postići pravi cilj: pomoći mladim ljudima da promijene svoje ponašanje, razviju odgovornost i ponovo se uključe u zajednicu kao njeni ravnopravni članovi.

Aktivnosti

Aktivnosti predviđene u okviru pojedinačnih programa rada s maloljetnicama imaju za cilj da utiču na njihov sveukupan razvoj i da ih osposobe za povratak u društvo. Ove aktivnosti nisu usmjerene samo na obrazovanje, već obuhvataju i niz drugih oblasti koje su važne za lični napredak i rehabilitaciju maloljetnica. One uključuju:

1. Školovanje, kako bi maloljetnice mogle da nastave obrazovanje i steknu osnovna znanja;
2. Stručno osposobljavanje, koje im pomaže da nauče konkretne vještine za zapošljavanje;
3. Radnu i profesionalnu terapiju, koja kroz praktičan rad razvija osjećaj odgovornosti i radne navike;

4. Obuku socijalnih vještina, koja pomaže maloljetnicama da bolje razumiju sebe i druge i da se lakše uklapaju u društvo;
5. Kontrolu agresije, radi upravljanja svojim emocijama i ponašanjem;
6. Liječenje od zavisnosti, ako su suočeni s problemima kao što su alkoholizam ili narkomanija;
7. Individualnu i grupnu terapiju, koja omogućava emocionalnu podršku i rad na ličnim problemima;
8. Fizičko obrazovanje i sport, koji podstiču zdrav stil života i timski duh;
9. Programe restorativne pravde, gdje se maloljetnici suočavaju s posljedicama svojih djela i pokušavaju da ih isprave u saradnji sa žrtvama;
10. Kreativne aktivnosti i hobije, koje razvijaju pozitivne interese i pružaju emocionalno ispunjenje;
11. Aktivnosti izvan odjeljenja, kao što su dnevna odsustva, koja omogućavaju privikavanje na život izvan ustanove;
12. Priprema za otpust i podrška nakon izlaska, kako bi prelazak u svakodnevni život bio što uspješniji.

Sve ove aktivnosti čine cjelovit pristup rehabilitaciji, koji je prilagođen potrebama svakog pojedinca. One su osmišljene tako da se maloljetnici pruži šansa da nauči iz svojih grešaka, razvije nove navike i vještine, i postane odgovoran član zajednice.

Školovanje

U okviru Odjeljenja za žene ne postoji organizovana nastava određenog obrazovnog smjera ili nivoa tako da se maloljetnicama omogućava pohađanje odgovarajuće nastave u redovnoj školskoj ustanovi van ustanove ukoliko za to postoje zakonom ispunjeni uslovi ali i procjena Odsjeka za tretman da maloljetnica može i želi da nastavi školovanje. Odluku o takvom upućivanju donosi rukovodilac, uz prethodnu saglasnost direktora škole u koju se maloljetnica upućuje. Međutim, ukoliko direktor škole procijeni da prisustvo maloljetnog lica negativno utiče na ponašanje ostalih učenika, on ima pravo da uskrati dalju mogućnost pohađanja nastave od strane te maloljetnice. U prethodnom periodu jedna djevojčica je boravila u Odjeljenju za žene i uspješno je pohađala nastavu sve dok nije došlo do izmjene mjere i njenog povratka u ustanovu nezavodskog tipa.

Radna angažovanost maloljetnica u okviru izvršenja vaspitne mjere

U cilju razvijanja radnih navika i pripreme za život na slobodi, u Odjeljenju za žene organizuje se radna angažovanost kako punoljetnih ženskih lica tako i maloljetnih lica. Kroz ovakvu aktivnost, stanovnicama Odjeljenja se omogućava sticanje praktičnih vještina i odgovornosti koje su neophodne za svakodnevni život i buduće uključivanje u radno okruženje. Za obavljeni rad radno angažovanim pripada naknada, pravo na odmor i druga prava iz radnog odnosa, u skladu sa opštim propisima o radu. Maloljetnice imaju pravo da slobodno raspolažu primljenom naknadom. Ukoliko maloljetnica ne pohađa školsku nastavu, može biti radno angažovana u punom radnom vremenu, u obimu koji je zakonom dozvoljen za maloljetna lica u radnom odnosu. U okviru Odjeljenja za žene postoje radna mjesta u biblioteci, održavanju higijene, vešeraju, krojačkoj radionici, proizvodnja, odnosno sklapanje nakita od bižuterije i preslikača za turističke suvenire od elemenata a u cilju unaprjeđenja kapaciteta za sprovođenje radno okupacione terapije zatvorenika i obučavanje za vršenje određenih poslova.

Sistem nagrađivanja maloljetnika u okviru izvršenja vaspitne mjere

Rukovodilac Odjeljenja u dogovoru sa Odsjekom za tretman ima ovlašćenje da, u cilju podsticanja pozitivnog ponašanja i motivisanja za dalje napredovanje, nagradi maloljetnice koje aktivno učestvuju u realizaciji pojedinačnih programa i ostvaruju značajne rezultate u procesu prevaspitavanja. Nagrade se mogu dodijeliti u sljedećim oblicima:

1. Obezbjeđivanje slobodnog izlaska u grad;

2. Omogućavanje prisustva kulturno-prosvjetnim i sportskim manifestacijama izvan Odjeljenja za maloljetnike;
3. Posjete porodici i srodnicima tokom vikenda i praznika;
4. Učešće u radnim akcijama, kao i kulturnim i sportskim takmičenjima izvan ustanove;
5. Odobravanje odsustva u trajanju do sedam dana.

Ovaj sistem nagrađivanja ima važnu ulogu u procesu rehabilitacije, jer doprinosi razvoju osjećaja odgovornosti, samopouzdanja i jačanju socijalnih veza maloljetnih lica.

Poslije šest mjeseci provedenih u Odjeljenju za žene odlukom suda moguće je obustaviti, zamijeniti ili uslovno otpustiti za izvršenja vaspitne mjere maloljetnicu ako se ponašanjem, odgovornim odnosom u ustanovi i postignutim uspjehom u vaspitanju može očekivati da ubuduće neće vršiti krivična djela te da će se u sredini u koju odlazi dobro vladati. Uzimajući u obzir sve do sada navedeno a uzimajući u obzir "redovno pohađanje škole, stručno osposobljavanje, mijenjanje kriminogenih stavova i ponašanja kroz razgovor i podršku od strane vaspitača, izgrađivanje novog društveno prihvatljivog sistema vrijednosti, rad na samopouzdanju i vjera u svoje sposobnosti, izgrađivanje socijalnih vještina, kontrola agresivnosti, dobra komunikacija sa roditeljima, redovno korištenje pogodnosti su pokazatelji uspješnosti institucionalnog prevaspitnog tretmana, ali i same resocijalizacije uopšte" (Macanović, Grbić-Pavlović, Kuprešanin, 2016).

Zaključak

Uprkos jasnim međunarodnim i domaćim propisima, praksa smještanja maloljetnih djevojaka u UIKS pokazuje ozbiljne sistemske nedostatke. Takvo postupanje ne samo da nije u skladu sa propisima, već može imati dugoročno štetne posljedice po razvoj i rehabilitaciju maloljetnih lica. Vaspitna mjera mora imati za cilj podršku, a ne kaznu – i zato je od presudne važnosti obezbijediti ambijent koji će istinski doprinositi reintegraciji, a ne dodatnoj marginalizaciji djece u sukobu sa zakonom. Ovako u potpunosti mijenja suštinu izrečene sankcije i dovodi u pitanje njenu zakonitost, svrhovitost i usklađenost sa međunarodnim standardima, poput člana 40 Konvencije o pravima djeteta UN-a. Izrečena mjera, umjesto da doprinese rehabilitaciji i razvoju maloljetnice, može imati suprotan efekat i dodatno otežati njenu reintegraciju u društvo. Iako je broj maloljetnih izvršiteljki krivičnih djela kojima se izriče vaspitna mjera upućivanja u ustanovu zavodskog tipa relativno mali, to ne umanjuje obavezu države da im obezbijedi odgovarajući tretman. Naime, čak i ako se radi o samo jednoj maloljetnici, država je dužna da preduzme sve potrebne korake kako bi osnovala adekvatnu ustanovu ili poseban odjeljak u postojećim kapacitetima, u skladu sa načelom "najboljeg interesa djeteta". Prava djeteta su univerzalna i ne zavise od broja, već od obaveze da se svakom djetetu pruži zaštita, podrška i šansa za reintegraciju u društvo.

Literatura

1. Atanacković, D. (1988). *Penologija*. Beograd: Naučna knjiga.
2. Jašović, Ž. (1983). *Kriminologija maloletničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
3. Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., & Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Niš: Pelikan print.
4. Macanović, N., Grbić Pavlović, N., & Kuprešanin, J. (2016). *Maloljetnička delinkvencija: prevencija i resocijalizacija*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
5. Marić, F. (2021). Vaspitna mera upućivanje u vaspitnu ustanovu u uporednom pravu. *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih – Zbornik radova*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
6. Miladinović, V., Konstantinović-Vilić, S., & Đurđić, V. (1992). *Kriminalitet maloletnica*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. Nikolić, Z. (2009). *Savremena penologija: studija kazni i kažnjavanja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

8. Pavlić, S., & Knotek-Malović, Ž. (2021). Izricanje i provođenje kaznenopravnih mjera i sankcija prema maloljetnicima i mlađim punoljetnicima u Republici Hrvatskoj. *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih – Zbornik radova*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
9. Radoman, M. (2009). *Penologija i kazneno izvršno pravo*. Podgorica: Pobjeda.
10. Radulović, Lj. (2010). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje.
11. Soković, S. (2010). Zavodske vaspitne mere – mesto u sistemu krivičnih sankcija, osnovne karakteristike i problem izvršenja. *Prevencija i tretman poremećaja u ponašanju.* Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
12. Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni list Crne Gore“, br. 64/11 od 29.12.2011, 1/18 od 04.01.2018).
13. UNICEF Crna Gora. *Praćenje prava djeteta: podaci i pristup pravdi*. Dostupno na: https://www.unicef.org/montenegro/praćenje-prava-djeteta-podaci-i-pristup-pravdi

SPECIFICITIES OF THE IMPLEMENTATION OF CORRESPONDENT MEASURES IN AN INSTITUTION-TYPE INSTITUTION IMPOSED ON JUVENILE PERPETRATORS OF CRIMINAL OFFENSES IN MONTENEGRO

Valentina Smolović, Ph.D., High Court in Podgorica

Isidora Smolović, Faculty of Law in Belgrade

***Abstract**: The topic of this report deals with the specifics of the implementation of the educational measure of referral to an institution of the institutional type for juvenile perpetrators of criminal offenses in Montenegro. The legislative framework in Montenegro provides for the special protection and treatment of minors who have committed criminal acts, and there is no difference in the treatment of female juvenile perpetrators in relation to male juvenile offenders. The specificity of the implementation of the correctional measure of referral to an institution of institutional type is reflected in the fact that juvenile perpetrators of criminal offenses are subject to the correctional measure of referral to an institution of institutional type in the Department for Women within the Prison for Long Sentences. It is inadmissible for a child - a minor - to serve a disciplinary measure in prison, even with adults. This kind of treatment is not entirely in accordance with the purpose of criminal sanctions, which is to provide protection and help to minor perpetrators of criminal acts, by exercising supervision, general and professional training and developing personal responsibility, to ensure education and proper development, with the goal that they do not commit criminal acts in the future.*

***Key words:** custodial measure, minor, criminal offense, Department for Women, specifics of the implementation of custodial measures*

Originalni naučni rad
UDK:364.4:343.91-053.6
DOI:10.7251/ZCMZ0125381L

PRAVNICI U CENTRIMA ZA SOCIJALNI RAD: PERCEPCIJA RADA SA MALOLJETNIM PRESTUPNICIMA

Dr.sc. Ljubinka Lazić [133]
Udruženje „Psihorelax“, Doboj, nezavisni istraživač

Abstract: *Praksa rada sa maloljetnim prestupnicima u velikoj mjeri zavisi od centara za socijalni rad, koji igraju ključnu ulogu u osiguravanju efikasnog liječenja i prevencije. Cilj ovog rada je da istraži stavove pravnika zaposlenih u tim centrima u vezi sa socijalnim radom sa maloljetnim prestupnicima. Praksa socijalnog rada u ovom kontekstu temelji se na tri pristupa: rad sa pojedincima i porodicama, rad sa grupama i rad u zajednici. Kao dio šireg istraživanja teorijskih i metodoloških karakteristika socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u centrima za socijalni rad Republike Srpske, sprovedeno je istraživanje među 140 stručnjaka, uključujući 24 pravnika. Rezultati su analizirani korišćenjem deskriptivne statistike i hi-kvadrat testa, što ističe značaj ovog istraživanja zbog nedostatka sličnih studija i značajne zastupljenosti pravnika (17,1%) u uzorku. Glavni cilj ovog rada je da identifikuje kako pravnici percipiraju socijalni rad sa maloljetnim prestupnicima. Naučni cilj je da se opiše i objasni važnost primjene sva tri pristupa socijalnog rada, uz naglasak na ulogu pravnika u tom procesu. Rezultati pokazuju da pravnici percipiraju dominaciju socijalnog rada sa pojedincima i porodicama, dok intervencije u zajednici smatraju nedovoljno razvijenim. Istraživanje zaključuje da postoji potreba za proaktivnim, preventivno orijentisanim socijalnim radom u zajednici, zasnovanim na pravnim i sociopolitičkim strategijama.*

Ključne riječi: socijalni rad, pravnik, maloljetni prestupnik

Uvod

Rad sa maloljetnim prestupnicima je djelatnost praktično utemeljena kroz rad ustanova socijalne zaštite, pri čemu centralnu ulogu imaju centri za socijalni rad kao ustanove koje su odgovorne za rano identifikovanje, pružanje prve stručne pomoći i tretmana, zastupanja interesa djece i porodice, resocijalizaciju i prevenciju. Stručni radnici koji rade u centrima za socijalni rad su socijalni radnici, pravnici, psiholozi, defektolozi, pedagozi, specijalni pedagozi i sociolozi (Pravilnik o uslovima za osnivanje ustanova socijalne zaštite Republike Srpske, broj: 24/2020). Oni, u skladu sa odredbama zakona o ovoj oblasti, vrše poslove socijalne zaštite, a konkretno centar za socijalni rad sprovodi djelatnosti socijalne zaštite i socijalnog rada vršeći javna ovlašćenja da pruža prvu stručnu pomoć građanima, rješava u prvom stepenu o ostvarivanju prava iz zakona koji uređuju oblasti djelatnosti centra te pruža socijalne usluge i vrši stručne poslove u sprovođenju socijalne zaštite (Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 – dr. uredba i 36/2022).

U naučno-istraživačkoj praksi Republike Srpske nedovoljno je istraživanja o socijalnom radu sa maloljetnim prestupnicima, a dostupne studije uglavnom se fokusiraju na socijalne radnike ili menadžere. Zanimljivo je da nedostaje istraživanja koja se bave percepcijom pravnika kao posebne grupe stručnjaka u vezi sa radom centara za socijalni rad, pružanjem usluga socijalne zaštite i njihovim konkretnim angažmanom. Empirijska istraživanja o socijalnom radu sa maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj su rijetka i nedovoljna za razumijevanje prakse u centrima za socijalni rad (Lazić, 2022). Savremena istraživanja naglašavaju značaj participativnih akcijskih istraživanja koja se

133 l.ljub@yahoo.com

provode u praksi, usmerena „odozdo na gore“, stvarajući temelje za proaktivnu ulogu zajednice (Čikić, 2015). Zanimljivo je istraživanje provedeno 2017. godine u Republici Hrvatskoj, koje je ispitivalo percepciju radnika centara za socijalni rad, državnog tužilaštva i sudova u vezi sa maloljetničkim pravosuđem. Istraživanje je ukazalo na nedostatak resursa, naročito u manjim sredinama, za sprovođenje zakonom propisanih normi i obaveza, kao i na manjak spoljnih saradnika i niži kvalitet izvršavanja maloljetničkih sankcija u zajednici (Mandić i sar., 2018). Specifičnost ovog istraživanja leži u zaključku autora da bi bilo korisno ispitati percepcije različitih profesionalnih oblasti unutar institucija koje se bave maloljetničkim delikvencijama, čime bi se stekla dodatna saznanja o ovoj temi (Mandić, 2017). Da bi se adekvatno odgovorilo na maloljetnički prestup, neophodno je istražiti trenutne prakse socijalnog rada, naročito percepciju pravnika u centrima za socijalni rad. Potrebna su istraživanja o metodološkim pristupima i socio-demografskim karakteristikama stručnih radnika, sa naglaskom na ulogu pravnika u sprovođenju zakonskih regulativa. Takođe, značajan je pristup zasnovan na sociodemografskim karakteristikama; zanimanje/profesija stručnih radnika u centrima za socijalni rad, a s obzirom na to da je početna tačka za praksu u pravnim regulativama, uloga pravnika u centrima za socijalni rad ima poseban značaj.

1. Rad sa maloljetnim prestupnicima u centrima za socijalni rad - uloga pravnika

Centri za socijalni rad zauzimaju centralno mesto u oblasti socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima, jer su zakonodavno ovlašćeni za stručni rad i obavljanje poslova starateljstva. Gledano kroz prizmu društvene reakcije na kriminalitet djece, može se govoriti o četiri dimenzije rada centra za socijalni rad: normativna, socijalno-politička ili socijalno-zaštitna, teorijska i metodološko-metodska i institucionalna. Prve dvije dimenzije se odnose na zakonski postavljene zadatke i poslove, dok se druge dve odnose na institucionalni kontekst u kojem se obavljaju poslovi izučavanja problema i primenjuju metode rada (Jugović, 2005). Procesno posmatrano, centri za socijalni rad su zaduženi za implementaciju zakonskih propisa kojima se obezbjeđuje stručna zaštita, pruža podrška u toku sudskog procesa i provodi tretman djeca u sukobu sa zakonom, a metodski, tj. u odnosu na fokus djelovanja, socijalni rad djeluje u dva pravca i to „individualno ponašanje i društveni procesi“ (Heinz, 2008). Praktično, u oblasti maloljetničkog prestupništva, to znači da se socijalni rad provodi kroz socijalni rad s pojedincem, socijalni rad sa grupom i socijalni rad u zajednici. Na nivou pojedinca to znači da se provodi dijagnostika, savjetodavni rad i tretman. Socijalni rad sa grupom se provodi kroz radionice sa grupom korisnika, a socijalni rad u zajednici se odnosi na različite socijalne intervencije, analize, planiranje i povođenje programa prevencije, rehabilitacije i slično. Aplikativno, to se provodi radom uz pomoć niza metodskih postupaka, tehnika, procedura koje provode stručni radnici koji rade sa maloljetnicima i njihovim porodicama u centrima za socijalni rad.

Transdisciplinarnost je važan pristup u socijalnom radu sa maloljetnim prestupnicima jer omogućava sagledavanje problema kroz integraciju znanja iz više oblasti. U socijalnom radu on se ogleda u kompetencijama i znanjima koja treba da posjeduje stručni radnik kao što su znanja iz sociologije, psihologije, pedagogije, prava. Transciplinarnost pomaže da se riješe problemi “koji se ne mogu riješiti izoloranim trudom” iako to ne znači potpuno rješavanje (Heinz, 2008). Dalje, na transdisciplinarnost se nadovezuje multidisciplinarni timski rad kao praktično uključivanje stručnjaka drugih profila, u kojem se stručni radnici različitih disciplina okupljaju kako bi obezbjedili sveobuhvatan pristup potrebama maloljetnika i njihovih porodica. Ovo se aplikativno impletentira kroz zajedničko učešće stručnjaka različitih profila obrazovanja kako bi svaki, sa znanjima iz pripadajuće nauke i struke, učestvovao u procjeni, dijagnostici stanja i potreba te planiranju mjera i aktivnosti. Uspješan timski rad počiva upravo na ideji “sinergije” profesionalnih kompetencija socijalnog radnika i drugih profesija koje rade u centru za socijalni rad i transdiscplinarno sagledavanje problema i načina njegovog prevladavanja (Milosavljević, Petrović, 2017).

U svakodnevnom radu sa maloljetnim prestupnicima, socijalni radnik obično vodi slučaj, dok druge struke daju specijalizovane doprinose. Pri tome psiholozi vrše psihološku dijagnostiku, pedagozi i defektolozi procjenu i tretman iz ugla svoje struke, a za dio rada u kojem se planiraju aktivnosti i mjere uključuju se i pravnici. Angažman pravnika je značajan u onom momentu kada “rješenje jednog problema zahtijeva poznavanje pravnih normi i propisa koje saradnik ne mora, a niti može u cjelosti poznavati” (Dervišbegović, 2003). U ovom smislu, timska saradnja pravnika i socijalnih radnika

omogućava bolju identifikaciju problema i donošenje efikasnijih rešenja, posebno što se tiče pravnog aspekta intervencijai zaštite interesa djece. U ovoj dimenziji, pravnici su zaduženi za osiguranje zakonitog okvira rada centara, pružajući direktnu pomoć i zaštitu maloljetnicima koji se nalaze u riziku od uključivanja u prestupničko ponašanje. Njihova uloga obuhvata identifikaciju i analizu pravnih normi i procedura koje su relevantne za maloljetnike, kao i pružanje stručnih savjeta ostalim članovima tima u postupcima koji se odnose na maloljetno pravo. Stručni radnici, uključujući pravnike, imaju zadatak praćenja pojava, prepoznavanja, opservacije i identifikacije stanja i potreba djece i porodica u riziku od maloljetničkog prestupništva, dijagnostike, te provođenja tretmana, prevencije i drugih odgovarajućih društvenih mjera.

Zadatak pravnika u centrima nije precizno definisan standardima, već proizilazi iz obrazovanja i stručne prakse. Temeljni zadatak pravnika zaposlenih u centrima za socijalni rad jeste osigurati da se preduzimaju pravne radnje u skladu sa regulatornim okvirom. Konkretno to znači da oni prate zakonske norme i usmjeravaju donošenje odluka u skladu sa važećim zakonskim propisima, a prvenstveno vode se Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske" br. 13/2010, 61/2013, 68/2020). To ponekada može dovesti do situacije "kočenja" ali se može reći da pravnici ponekada i jesu "kočničari" u postupcima odlučivanja jer se odluke ne mogu donositi bez ispunjenja zakonskih procedura i pretpostavki. Uloga pravnika može biti usporavanje procesa, ali s razlogom jer zakon mora biti ispoštovan. S obzirom da pravnici u centrima nerijetko rade direktno sa djecom i porodicom, mora se dodati da je bitno, da posjeduju i kompetencije u pogledu vještina vođenja razgovora, komunikacije, prepoznavanja ranjivih stanja i savjetovanja, te prekidanja takvog rada i upućivanja ili uključivanja odgovarajućeg stručnjaka za takav rad. Dakle, takav direktan rad sa djecom sa prestupničkim ponašanjem snažno apostrofira važnost posjedovanja odgovarajućih znanja kod pravnika. To ukazuje na potrebu sinergije socijalnog rada i prava i potrebu da pravnici pohađaju određene obuke ili edukacije na kojima usvajaju specifična znanja za rad sa klijentima, za krizni interventni rad, za prepoznavanje potreba klijenta si slično (Galowitz, 1999). Upravo saradnja pravnika i socijalnog radnika donosi korist korisniku jer kombinuju formalna pravila sa socijalnim pristupom.

Par stručnjaka pravnik-socijalni radnik doprinosi postizanju dobrobiti korisnika jer se njihovim zajedničkim radom problemska situacija sagledava u socijalnom kontekstu koji je uvijek formalno obezbjeđen nekim obavezujućim normama i procedurama. Sinergija i komplementano dopunjavanje socijalnog rada i prava može učiniti da korisnici usluga centra za socijalni rad dobiju bolju uslugu, potpunije informacije, viši nivo zaštite i pomoći. Važan aspekt rada pravnika je i poštovanje principa najboljeg interesa djeteta. I, ništa manje značajno je za reći da je zadatak pravnika koji rade sa djecom prestupničkim ponašanja, a koji su zaposleni u centrima za socijalni rad, postupanje za ciljem uvažavanja principa najboljeg interesa djeteta (Coleman, 2001). To znači da pravnici paze da odluke koje se donose ne nanose štetu djeci i da omoguće najviši mogući nivo zaštite prava i interesa koja su djeci zagarantovana domaćim i međunarodnim pravnim propisima. Pravnici to postižu pažljivim praćenjem propisa, usmjeravanjem i upućivanjem članova tima u centrima za socijalni rad ka postupanju kojim će se osigurati javni interesi kao i zaštita prava djece u području maloljetničkog pravosuđa, a što promoviše niz dokumenata Ujedinjenih nacija kao i domaći državni propisi. Kvalitetna implementacija pravnih propisa će učiniti "pravosuđe prilagođeno djeci", ali i podići nivo zaštite i pomoći djeci. Ukazivanje na interese i potrebe djece, kao i empatična primjena Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske može znatno poboljšati kvalitete odluivanja i prosuđivanja od strane sudija kroz razjašnjenje prava, obaveze i zaštitnih mjere za maloljetne prestupnike, kao i viših interesa društva.

2. Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja - Cilj provedenog istraživanja je istražiti važnost uloge pravnika u praksi socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u centrima za socijalni rad, s posebnim naglaskom na njihovu saradnju sa socijalnim radnicima i kako ovaj aspekt može uticati na sudijske odluke. Praktični razlog provođenja ove analize se sastoji u identifikaciji i spoznavanju viđenja pravnika o radu centara za socijalni rad sa maloljetnim prestupnicima. Specifični cilj je utvrditi da li i koje metode stručnog rada i intervencije u radu sa maloljetnim prestupnicima provode pravnici u centrima za socijalni rad.

Predmet istraživanja - Predmet istraživanja je praksa socijalnog rada u radu sa maloljetnim prestupnicima viđena iz ugla i percepcije pravnika zaposlenih u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj.

Instrumenti - U okviru šireg istraživanja teorijsko-metodskih obilježja socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj, izvršeno je anonimno anketno ispitivanje 140 stručnjaka. U ovom radu su predstavljeni neobjavljeni rezultati analize u odnosu na socio-demografsko obilježje ispitanika: zanimanje pravnik. Korišćen upitnik namjenski je konstruisan za istraživanje iz doktorske disertacije (Lazić, : Teorijsko-metodska obilježja socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj, 2022). Upitnik se sastoji od postavljenih tvrdnji na koje su ispitanici odgovarali birajući stepen slaganja na petostepeni Likertovoj skali.

Obrada podataka - Statistička obrada podataka izvršena je kroz deskriptivnu analizu i neparametarske testove, uz utvrđivanje frekvencije, mjera distribucije i hi kvadrat testom. Analiza rezultata izvedena je metodom indukcije i generalizacije.

Populacija i uzorak - Ciljana populacija u istraživanju su pravnici zaposleni u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj. Uzorak ovog istraživanja čine 24 pravnika zaposlena u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj, što predstavlja 17,1% od 140 anketiranih stručnih radnika različitih zanimanja, odnosno 22,86% pravnika od ukupno 105 pravnika zaposlenih u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj (Republički Zavod za statistiku Republike Srpske 2020/2021). Iako se istraživanjem obuhvatio mali broj učesnika, može se pretpostaviti da se od 22,86% pravnika mogu dobiti značajni podaci koje će osvetliti ulogu pravnika u centrom za socijalni rad.

3. Rezultati analize i interpretacija rezultata

Djelatnost centara za socijalni rad obuhvata širok opus poslova razvrstanih prema primjeni metodskih pristupa na socijalni rad sa pojedincem i porodicom, socijalni rad sa grupom i socijalni rad u zajednici, a prema kategoriji korisnika na rad sa djecom, starim osobama, zavisnicima, licima sa invaliditetom i smetnjama u razvoju, licima sa delinkventnim i prestupničkim ponašanjem, pojavom nasilja i siromaštva.

U provedenom istraživanju pravnicima zaposlenim u centrima za socijalni rad ponuđeno je niz tvrdnji o metodama i intervencijama koje se koriste u centru za socijalni rad u radu sa maloljetnim prestupnicima. Oni su zamoljeni da se izjasne o različitim metodama i intervencijama koje se koriste u radu s maloljetnim prestupnicima. Ponuđene tvrdnje obuhvatale su primjenu različitih pristupa stručnog rada u centrima za socijalni rad (s pojedincem, grupom i zajednicom), kao i razne metode poput anketiranja, fokus grupa, studije slučaja, posmatranja, sociometrijskih tehnika, kreativnih metoda, akcionog istraživanja i intervjua. Takođe su se izjašnjavali o upotrebi timskog rada, modela socijalne intervencije, preventivnih programa, sprovođenju socijalnih istraživanja, korišćenju SPSS-a za statističku obradu podataka i ulozi resocijalizacije kao sastavnog dijela socijalnog rada s maloljetnicima.

Na početku upitnika je dato uputstvo u kojem je navedeno da je svrha upitnika da se ispita primjena metodskih pristupa i različitih metoda i tehnika koje u svom radu primjenjuju stručni radnici u radu sa maloljetnim prestupnicima. Riječ je o tri metodska pristupa u centrima za socijalni rad: rad sa pojedincem i porodicom, rad sa grupom i rad u zajednici.

Rezultati analize odgovora o metodskom pristupu koji u radu sa maloljetnim prestupnicima primjenjuju pravnici zaposleni u centrima za socijalni rad nalaze se u narednoj tabeli.

Tabela 1. Metodski pristupi koje u radu sa maloljetnim prestupnicima primjenjuju pravnici u centrima za socijalni rad

Metodski pristupi koje primjenju pravnici u centrima za socijalni rad		U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima primjenjujem rad s pojedincem.	U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima primjenjujem rad s grupom.	U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima primjenjujem rad u zajednici.
Nikada	f	5	17	11
	%	20,83	70,83	45,83
Rijetko	f	0	2	3
	%	0,00	8,33	12,50
Ponekad	f	2	4	5
	%	8,33	16,67	20,83
Često	f	8	1	2
	%	33,33	16,67	8,33
Uvijek	f	9	4,17	3
	%	37,50	0	12,50
Укупно	f	24	0,00	24
Aritmetička sredina		4,8	4,8	4,8
Median		5	2	3
Standard deviation		3,83	48,69	13,20
Chi-square				
Value: 28,936		df: 8	*p*: ,000	

U tabelarnom prikazu rezultata, važno je primijetiti da se kod većine pravnika uočava dominacija socijalnog rada s pojedincem i to na način „uvijek“ ga primjenjuje 37,50% pravnika, dok se rad s grupom („nikada“ je odgovorilo 70,83 %) i rad u zajednici (odgovor „nikada“ je dalo 45,83%) slabo primjenjuju. Rezultati analize dobijenih odgovora na tvrdnje o konkretnim tehnikama rada u oblasti stručnog rada u oblasti maloljetničkog prestupništva prikazani su u tabeli koja slijedi.

Tabela 2. Metode stručnog rada sa mllj. prestupnicima koje primjenjuju pravnici u centrima za socijalni rad

Metode stručnog rada sa mlj. prestupnicima koje koriste pravnici u centrima za socijalni rad		Anketno ispitivanje.	Fokus grupni intervju	Studija slučja	Posmatranje	Sociometrijske metode	Kreativne metode	Akciono istraživaje	Intervju u početnoj fazi	Intervju u fazi tretmana
Nikada	f	14	17	14	6	15	9	12	1	2
	%	58,33	70,83	58,33	25,00	62,50	37,50	50,00	4,17	8,33
Rijetko	f	5	3	0	1	2	3	4	5	0
	%	20,83	12,50	0,00	4,17	8,33	12,50	16,67	20,83	0,00
Ponekad	f	3	4	5	6	3	6	5	4	10
	%	12,50	16,67	20,83	25,00	12,50	25,00	20,83	16,67	41,67
Često	f	2	0	4	6	2	4	3	7	4
	%	8,33	0,00	16,67	25,00	8,33	16,67	12,50	29,17	16,67
Uvijek	f	0	0	1	5	2	2	0	7	6
	%	0,00	0,00	4,17	20,83	8,33	8,33	0,00	29,17	25,00
Укупно	f	24	24	24	24	24	24	24	24	24
Aritmetička sredina		4,8	4,8	4,8	4,8	4.8	4.8	4.8	4.8	4.8
Median		3	3	3	3	3	3	3	3	3
Standard deviation		5,45	7,09	5,54	2,17	5,72	2,77	4,44	2,49	3,27
Chi-square										
Value: 73,63		df: 32			*p*: ,000					

Metoda čije je upotreba dominantna u radu pravnika zaposlenih u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj je intervju u početnoj fazi rada, a nju, na način "uvijek" i „često" primjenjuje 29,17%. ispitanika. Zatim slijedi primjena metode posmatranje koju "uvijek" koristi 20,83% pravnika, a kreativne metode, na način "uvijek" 8,33% pravnika zaposlenih u centrima za socijalni rad. Podatak o najčešćoj primjeni intervjua u radu sa maloljetnim prestupnicima, potvrđuju dobijene rezultate analize date u Tabeli 1. o dominantnosti socijalnog rada s pojedincem, jer je intervju tehnika koja se upravo primjenjuje u radu sa pojedincem i porodicom, a ima ulogu prikupljanja podataka, dijagnostike, ali se pomoće nje može vršiti savjetovanje i tretmanski rad.

Naredni tabelarni prikaz sadrži podatke o mišljenju pravnika o prisutnosti timskog rada u centrima za socijalni rad u radu sa maloljetnim prestupnicima.

Tabela 3. Primjena timskog rada u centrima za socijalni rad u radu sa mllj. Prestupnicima

Primjena timskog rada u centrima za socijalni rad u radu sa mllj. prestupnicima		U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima primjenjuje se timski rad.
Nikada	f	0
	%	0,00
Rijetko	f	0
	%	0,00
Ponekad	f	2
	%	8,33
Često	f	3
	%	12,50
Uvijek	f	19
	%	79,17
Укупно	f	24
Aritmetička sredina		4,8
Median		2
Standard deviation		6,04
Varijansa		64,69

Podaci prikazani u tabeli jasno ukazuju na to da pravnici uspješno primjenjuju timski rad („uvijek" 79,17%), što se poklapa sa zakonskom obavezom primjene timskog pristupa u centrima za socijalni rad. Koje intervencije sa ciljem predupređenja i suzbijanja pojave maloljetničkog prestupništva provode pravnici pokazuju rezultati analize sadržani u narednoj tabeli.

Tabela 4. Tretmanske intervencije stručnog rada sa maloljetnim prestupnicima u centrima za socijalni rad

Tretmanske intervencije u centrima za socijalni rad		U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima se koristi model socijalne intervencije.	U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima provodim programe prevencije.	U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima provodim socijalna istraživanja.	U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima koristim se SPSS-om.	U stručnom radu sa maloljetnim prestupnicima resocijalizacija je sastavni dio rada.
Nikada	f	12	10	19	19	5
	%	50,00	41,67	79,17	79,17	20,83
Rijetko	f	4	0	3	3	3
	%	16,67	0,00	12,50	12,50	12,50
Ponekad	f	3	8	1	1	3
	%	12,50	33,33	4,17	4,17	12,50
Često	f	4	4	1	1	5

	%	16,67	16,67	4,17	4,17	20,83
Uvijek	f	1	2	0	0	8
	%	4,17	8,33	0,00	0,00	33,33
Укупно	f	24	24	24	24	24
Aritmetička sredina		4,8	4,8	4,8	4,8	4,8
Median		4	4	1	1	5
Standard deviation		4,21	4,15	8,01	8,01	2,05

Chi-square		
Value: 36,178	df: 12	*p*: ,000

Dobijeni rezultati analize ukazuju na činjenicu nedostatka provođenja niza intervencija kao što su socijalne intervencije, planiranja, prevencijske aktivnosti i resocijalizacijske mjere, čime se ne pruža potrebna pomoć i zaštita djeci i porodici.

4. Diskusija

Nalazi ovog istraživanja pružaju vrijedan uvid u praksu i razmišljanja pravnika u kontekstu postupanja prema maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj. Empirijski podaci ukazuju na to da pravnici zaposleni u centrima za socijalni rad prepoznaju dominaciju pristupa usmjerenog na rad sa pojedincem i porodicom kao temeljne teorijsko-metodske orijentacije. Takođe, istaknuti su nedostaci u praksi, posebno kada je riječ o ograničenom provođenju intervencija na nivou lokalne zajednice.

I pored ograničenog uzorka, rezultati su značajni jer u Republici Srpskoj nedostaju slična istraživanja, a ujedno su pravnici činili relevantan dio ukupnog broja ispitanika (22,86%). Nalazi se podudaraju sa rezultatima sličnih istraživanja na uzorku od 140 stručnjaka različitih obrazovnih profila zaposlenih u centrima za socijalni rad. Ovim istraživanjem fokus je pomjeren sa socijalnih radnika – koji su najčešći predmet analize u dosadašnjim istraživanjima – na pravnike, čime je dodatno naglašen značaj drugih profesija u multidisciplinarnom pristupu rješavanju problema maloljetničkog prestupništva. Posebno je važno razmotriti imaju li pravnici odgovarajuće kompetencije za neposredan rad sa djecom i drugim korisnicima, te da li njihov broj odgovara složenosti i raznovrsnosti poslova koje obavljaju. Rezultati ukazuju na njihovo aktivno uključivanje u direktan rad sa korisnicima, kroz intervjue i tretmanske aktivnosti, što podcrtava potrebu za dodatnom edukacijom u oblasti opservacijskog i savjetodavnog rada, kao i razvojem komunikacijskih vještina i poznavanjem metoda koji se primjenjuju u centrima za socijalni rad. Nalazi takođe ukazuju na metodološku ograničenost prakse socijalnog rada sa djecom sa prestupničkim ponašanjem, što otvara prostor za organizacione promjene – kako u pogledu strukture kadrova, tako i načina planiranja i pružanja pomoći.

Zaključak

Provedeno istraživanje ima praktični značaj za socijalnu zaštitu, jer rezultati ukazuju na nedostatke prakse rada sa maloljetnim prestupnicima koje provode stručni radnici, ali i šire gledano ukupni rad centara za socijalni rad. Naučni značaj ovog istraživanja je u njegovom interpretativnom doprinosu za društvenu spoznaju stanja i nedostataka u radu sa djecom prestupničkog ponašanja. Aplikativno, ovo istraživanje je bitno za praksu jer ukazuje na potrebu metodskog upotpunjavanja, unapređenje multidisciplinarnog timskog pristupa djeci i porodici i proaktivan pristup socijalnom radu u zajednici razvijanjem preventivnih i tretmanskih socijalnih intervencija. Razvijanje boljih odnosa između pravnika i socijalnih radnika, u okviru timskog pristupa, može doprinijeti stvaranju efikasnijih procesa u zaštiti prava i interesa djece. Ovo će osigurati sveobuhvatnu podršku maloljetnicima i njihovim porodicama, kao i unaprijediti njihove šanse za uspešan povratak u društvo i smanjenje povratništva, doprinoseći tako stabilnosti i blagostanju zajednice. Mora se naglasiti da ovaj rad nema pretenziju da ukazuje na nedostatke prakse već je namjera da se pažnja naučne i stručne javnosti usmjeri ka novim pristupima u oblasti obrazovanja i usavršavanja pravnika koji se zapošljavaju u ustanovama socijalne zaštite i rade sa djecom sa prestupničkim ponašanjem. Dobijanje kompletnije slike o radu pravnika u centrima za socijalni rad zahtijeva šira i usmjerenija istraživanja o ulozi, položaju i stručnim kompetencijama pravnika zaposlenih u centrima za socijalni rad. Neophodan je savremeni pristup u kadrovskoj politici kroz koncept cjeloživotnog osposobljavanja stručnih radnika svih profila usklađeno sa potrebama radnog mjesta. I konačno, najbolji nivo zaštite djece i porodice

kao i predupređenje pojave maloljetničkog prestupništva, ostvariće se planiranjem i provođenjem preventivnih programa, resocijalizacijom i edukacijom svih koji se bave zaštitom porodice i pružanjem pomoći djeci.

Literatura

1. Coleman, B. (2001). Lawers Who Are Also Social Workers: How to Effectively Combine Two Different Discipline to Better Serve Clients, in *"Access to Justice: The Social Responsibilit of Lawers",* Washington University Journal of Law & Policy, vol. 7. 131-158. https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1541&context=law_journal_law_policy, pristupljeno 25.04.2025.
2. Čikić, J. (2015). Participativna istraživanja u socijalnom radu, u *Istraživanja u oblasti socijalnog rada, socijalne zaštite i socijalne politike*, ured. Kuburić, Zorica, 299-328., Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu i Filozofski fakultet
3. Dervišbegović, M. (2003). *Socijalni rad, teorija i praksa.* Sarajevo: Zonex ex libris
4. Jugović, A. (2005). Jezik profesije socijalnih radnika, *Socijalna misao,* 1-2/2005., 2005. 113-135.
5. Heinz, H. (2008). Aktaulne metodske orijentacije djelovanja u socijalnom radu, perspektive metodskog socijalnog rada", *Ljetopis socijalnog rada,* 15 (2), 333-343.
6. Lazić Lj. (2022). Teorijsko-metodska obilježja socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj, *doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci
7. Lazić, Lj (2023). Savjetodavni rad sa porodicom maloljetnog prestupnika, u ur. Macanović, N. , Zbornik: *Društvene Devijacije*, *8*(1). str. 119-128, Banja Luka: Centar Modernih znanja https://doi.org/10.7251/zcmz0123119l,
8. Mandić, S. (2017). Usporedba percepcije maloljetničkog pravosuđa između centara za socijalnu skrb, državnih odvjetništava i sudova za mladež, *diplomski rad,* Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, https://repozitorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:180, pristupljeno 25.04.2025.
9. Mandić S., Dodig Hundrić, D., Ricijaš N., Kuharić M. (2018). Percepcija stručnjaka o svrsishodnosti sustava maloljetničkog pravosuđa", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučiišta u Rijeci,* vol. 39. br. 3., 1259-1286.
10. Milosavljević, M., Petrović, J. (2017) *Uvod u socijalni rad.* Banja Luka: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, 2017.
11. Pravilnik o uslovima za osnivanje ustanova socijalne zaštite, Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 24/2020
12. Galowitz, P. (1999). Collaboration Between Lawers and Social Workers: Re-examining the Nature and Potential of the Relationship, in *Fordham Law Review,* 67.,5, 2123-2154, https://www.researchgate.net/publication/254595784 pristupljeno 25.04.2025.
13. Republički Zavod za statistiku Republike Srpske. *Statistički bilten* 2020/2021, Banja Luka: Republički Zavod za statistiku Republike Srpske.
14. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske. Službeni glasnik Republike Srpske br. 13/2010, 61/2013, 68/2020.
15. Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 – druga uredba i 36/2022.

LAWYERS' IN SOCIAL WORK CENTERS: PERCEPTION ON WORK WITH JUVENILE OFFENDERS

Abstract: *Work with juvenile offenders is based on the work of centers for social work, which play a central role in ensuring the quality of treatment and prevention. The aim of this paper is to identify the views of lawyers employed in these centers on the practice of social work with juvenile offenders. Social work practice is based on three approaches: working with individuals and families, groups, and in the community. A survey of 140 experts, including 24 lawyers, was conducted as part of broader research on social work with juvenile offenders in the Republic of Srpska. The results, analyzed using descriptive statistics and the chi-square test, highlight the importance of this research due to the lack of similar studies and the significant representation of lawyers (17.1%) in the sample. The purpose of this analysis is to understand lawyers' perspectives on social work with juvenile offenders. The scientific goal is to describe and explain the importance of applying all three approaches, with a focus on the role of lawyers in this process. The results show that lawyers perceive a dominance of social work with individuals and families, with a lack of community interventions. The research concludes that proactive, prevention-oriented social work in the community is needed, based on legal and socio-political strategies.*

Keywords: *social work, lawyer, juvenile offender*

Pregledni naučni rad
UDK:343.266:316.63
DOI:10.7251/ZCMZ0125389Z

ŽENSKA KOT STEBER ENOSTARŠEVSKE DRUŽINE

Maja Žibert[134], prof. zgodovine, uni. dipl. soc. kulture
Šolski center Kranj, Strokovna gimnazija

Povzetek: *Vloga žensk v enostarševskih družinah je ključna in pogosto zelo zahtevna. Ženske v teh družinah pogosto prevzamejo dvojno vlogo – vlogo starša, ki nudi ljubezen in vzgojo, ter vlogo glavne finančne in organizacijske skrbnice. Pogosto se srečujejo z izzivi, kot so usklajevanje dela z družinskimi obveznostmi, finančne težave ter iskanje čustvene podpore. Poleg tega igrajo pomembno vlogo pri oblikovanju stabilnega in ljubečega okolja za otroke, kar je lahko izjemno težavno v okoliščinah brez podpore drugega starša. Pogosto morajo biti tudi vzor svojim otrokom, saj jih učijo pomembnosti vztrajnosti, odgovornosti in obvladovanja stresnih situacij. Osredotočili se bomo na pomen družbene strukture in vpliv patriarhata na življenje žensk v enostarševskih družinah. Cilj je osvetliti, kako družbene norme in spolna neenakost oblikujejo izkušnje žensk ter kako lahko feministična perspektiva prispeva k razumevanju teh izzivov. Raziskali bomo tudi pomen socialnih mrež in podpornih sistemov pri spopadanju z izzivi enostarševskih družin. Namen je izpostaviti ključne vire podpore, ki omogočajo ženskam lažje usklajevanje starševstva, dela in drugih obveznosti. Posvetili se bomo še vplivu širšega okolja na stabilnost in dobrobit enostarševskih družin. Cilj je preučiti, kako različni dejavniki okolja vplivajo na vlogo žensk in njihovo sposobnost ustvarjanja stabilnega mikro in makrookolja za otroke.*

Ključne besede: *vloga žensk, enostarševska družina, vpliv okolja, družbeni dejavniki, otroci*

UVOD

Enostarševske družine so pomemben del sodobnih družbenih struktur, v katerih ženske pogosto prevzemajo osrednjo vlogo. Pojavil se je lik gospodinje, ki skrbi za dom, finance, potrebe družinskih članov in drugih (Rener, 1993). Čeprav so ženske v teh družinah nosilke družinske stabilnosti, se pogosto soočajo z raznovrstnimi izzivi, ki segajo od ekonomske negotovosti do čustvene preobremenjenosti. V teh razmerah se od žensk zahteva neverjetna vzdržljivost in iznajdljivost, saj hkrati skrbijo za vzgojo otrok, za gospodinjstvo in pogosto delajo, da zagotovijo osnovne življenjske pogoje. Takšen način življenja pogosto vodi v fizično in psihično izčrpanost, ker ženske nenehno usklajujejo med različnimi zahtevami in odgovornostmi. Družbeni kontekst igra ključno vlogo pri oblikovanju izkušenj žensk v enostarševskih družinah. Patriarhalni vzorci, zakoreninjeni v mnogih družbah, ustvarjajo dodatne ovire, saj omejujejo dostop žensk do virov podpore in pogosto povečujejo občutek osamljenosti. Očetje imajo pravico, da je za njih poskrbljeno, kar naj bi izhajalo iz avtoritete (prav tam). Kljub temu pa ženske v teh družinah pogosto dokazujejo izjemno sposobnost prilagajanja in gradnje stabilnega okolja za svoje otroke. Razumevanje teh izzivov zahteva celovit pristop, ki vključuje analizo družbenih norm, spolne neenakosti ter pomena podpornih sistemov. S preučevanjem teh vidikov lahko osvetlimo, kako širša družbena struktura vpliva na življenje enostarševskih družin. Naša raziskava se osredotoča na pomen feministične perspektive pri iskanju rešitev, ki bi olajšale breme ženskam v enostarševskih družinah ter prispevale k njihovemu boljšemu vključevanju v družbeno okolje.

[134] maja.zibert@sckr.si

METODOLOGIJA

Pri raziskovanju vloge žensk v enostarševskih družinah bomo uporabili kvalitativno metoda, ki temelji na analizi sekundarnih virov. Ta pristop omogoča celovito razumevanje kompleksnih družbenih procesov in izzivov, s katerimi se srečujejo ženske ter osvetljuje vpliv patriarhata, spolne neenakosti in družbenih podpornih sistemov.

Izvedli bomo analizo prejšnjih raziskav, ki so obravnavale tematiko enostarševskih družin s poudarkom na izzivih s katerimi se soočajo ženske, ter o njihovih strategijah spoprijemanja z vsakdanjimi težavami. Poseben poudarek bomo namenili študijam, ki raziskujejo vpliv družbenih norm in struktur na dobrobit teh družin ter na vzgojo otrok. Preučili bomo tudi obstoječo literaturo s področja patriarhata, spolne neenakosti in podpornih sistemov. S tem bomo oblikovali teoretično osnovo za razumevanje družbenih mehanizmov, ki vplivajo na vlogo žensk v enostarševskih družinah

Sledi pregled zakonodaje, ki neposredno ali posredno vpliva na življenje enostarševskih družin. Osredotočili se bomo na zakone, ki urejajo socialne pravice, finančne podporne ukrepe, starševske pravice ter dostop do storitev, kot sta otroško varstvo ali izobraževanje. Ta analiza bo osvetlila pomanjkljivosti in morebitne ovire v obstoječi zakonodaji ter pokazala, kako le-ta podpira ali omejuje enostarševske družine.

Pogledali si bomo tudi zgodovinske in kulturne vidike spolne neenakosti, medtem ko bo pregled del o podpornih sistemih poudaril pomen družbenih mrež pri spopadanju z izzivi. Uporaba kvalitativne metode raziskovanja sekundarnih virov zagotavlja globok vpogled v obravnavano problematiko ter omogoča kritično analizo obstoječih podatkov. Ta pristop ne le osvetljuje trenutno stanje, temveč odpira prostor za razvoj predlogov za izboljšanje položaja žensk v enostarševskih družinah.

ANALIZA PODATKOV

Analiza podatkov o vlogi žensk v enostarševskih družinah vključuje povezovanje različnih vidikov družbene realnosti, primerjanje obstoječih raziskav in oblikovanje celovite slike o raziskovalnem problemu.

Družbeni kontekst in izzivi žensk v enostarševskih družinah

Ženske v enostarševskih družinah pogosto nosijo dvojno breme čustvene skrbi in finančne odgovornosti. Primerjalna analiza raziskav kaže, da večina teh žensk poroča o visokih stopnjah stresa, povezanega z usklajevanjem poklicnih in družinskih obveznosti. Sam izum materinstva je opredelil vloge, pričakovanja in odnos med materjo in otrokom (Giddens, 2002). Finančna stiska je še posebej izrazita, saj so raziskave v različnih državah pokazale, da imajo enostarševske družine večjo verjetnost za revščino v primerjavi z dvostarševskimi družinami. Patriarhalna družbena struktura je bistven dejavnik, ki otežuje njihovo situacijo. Očetje se od mater ne razlikujejo po sposobnosti, ampak po obsegu skrbi za otroke (Golombok, 2023). Materinstvo glede na očetovstvo tudi ne dovoljuje odstopanja od brezpogojne skrbi za otroke (Žakelj, 2007). Številne raziskave poudarjajo, da družbene norme še vedno privilegirajo tradicionalne družinske modele, zaradi česar enostarševske družine pogosto niso deležne enakovredne obravnave. To vpliva tudi na dostop do podpornih sistemov, kot so socialne službe, subvencije in varstvo otrok.

Vpliv zakonodaje in družbenih politik

Družina je življenjska skupnost otroka, ne glede na starost otroka, z obema ali enim od staršev ali z drugo odraslo osebo, če ta skrbi za otroka in ima po tem zakoniku do otroka določene obveznosti in pravice (Družinski zakonik, 2019). Družinski zakonik v Sloveniji je temeljni pravni akt, ki ureja družinska razmerja, med drugim tudi enostarševske družine. Zakon priznava različne oblike družin, vključno z enostarševskimi, in opredeljuje družino kot življenjsko skupnost otroka z enim ali obema staršema ali z drugo odraslo osebo, ki skrbi za otroka in ima do njega določene pravice ter dolžnosti. Starš, ki skrbi za otroka v enostarševski družini, ima pravico in dolžnost zagotavljati njegovo vzgojo,

izobraževanje, preživljanje ter varstvo. Če drugi starš ne izpolnjuje svojih obveznosti, lahko država zagotovi nadomestilo za preživnino. Vse to določajo predpisi za pravno ureditev zakonske zveze in družinskih razmerij (ZZZDR, 2017).
Poleg tega Družinski zakonik poudarja zaščito koristi otroka, ki je vedno na prvem mestu. To vključuje pravico otroka do stika z obema staršema, če je to v njegovo korist. Enostarševske družine so upravičene do različnih oblik socialne pomoči, kot so otroški dodatki, subvencije za vrtec in druge oblike finančne podpore, kar pomaga zagotavljati enake možnosti otrokom v takih družinah. Družinski zakonik tako zagotavlja pravno podlago za zaščito pravic in dolžnosti enostarševskih družin ter postavlja okvir za podporo njihovemu delovanju (Družinski zakonik, 2017).

Pregled zakonodaje pokaže mešane rezultate. V nekaterih državah obstajajo zakonodajni mehanizmi, ki zagotavljajo podporo enostarševskim družinam, kot so otroški dodatki, dostop do subvencioniranega bivanja in ugodnosti za zaposlene matere. Vendar pa je pri primerjavi različnih pravnih sistemov razvidno, da številne zakonodaje ne zadostujejo za odpravo ovir, s katerimi se srečujejo ženske, primer so Španija, Nemčija, Poljska (SurMom Surrogacy. b. d.). Pogosto so predpisi parcialni in ne naslavljajo specifičnih potreb, kot so fleksibilni delovni pogoji ali brezplačno varstvo otrok.

Povezovanje feministične perspektive

Feministični pogled na enostarševske družine se osredotoča na prepoznavanje in odpravljanje družbenih neenakosti, ki vplivajo na ženske v teh družinah. Feministke poudarjajo, da so enostarševske družine pogosto posledica širših družbenih in ekonomskih dejavnikov, kot so neenakost spolov, pomanjkanje podpore za delovne matere in stereotipi o vlogah žensk v družbi. Ženske v enostarševskih družinah se pogosto soočajo z dvojno obremenitvijo, skrbjo za otroke in zagotavljanjem finančne stabilnosti, kar feministke vidijo kot posledico tradicionalnih družbenih pričakovanj, ki ženske postavljajo v vlogo primarnih skrbnic (Kuhar in Ule, 2003).

Feministke poudarjajo tudi pomen podpore enostarševskim družinam, zlasti tistim, kjer ima ženska glavno vlogo. To vključuje dostop do kakovostnih javnih storitev, kot so vrtci, šole in zdravstvena oskrba, ter zagotavljanje enakih možnosti na trgu dela. Poleg tega opozarjajo na potrebo po odpravi stigmatizacije enostarševskih družin, saj so te pogosto obravnavane kot nepopolne ali manjvredne v primerjavi z dvostarševskimi družinami. Vloga ženske v enostarševski družini je v feminističnem pogledu ključna, vendar ne bi smela biti breme. Feministke si prizadevajo za družbo, kjer bi ženske imele enake možnosti za osebno in poklicno izpolnitev, ne glede na svojo družinsko situacijo. To vključuje tudi prepoznavanje in vrednotenje njihovega prispevka kot skrbnic in delavk ter zagotavljanje podpore, ki jim omogoča kakovostno življenje zase in za svoje otroke. Kot pravi Bizjak (1999), lahko govorimo tudi o nepravičnem starševstvu, če si otroka prilašča eden od obeh staršev.

Feministična literatura opozarja, da so izzivi žensk v enostarševskih družinah tesno povezani s spolno neenakostjo in sistemskimi neenakostmi. Na primer, patriarhalne vrednote vplivajo na percepcijo žensk kot edinih skrbnic, kar krepi stereotipe in zmanjšuje možnosti za vključitev moških v vzgojo otrok. Materinstvo se ne smatra več kot naravni instinkt, ampak kot učenje spretnosti starševstva (Žakelj, 2007). Poleg tega feministična teorija izpostavlja potrebo po krepitvi podpornih mrež, kot so skupnosti za medsebojno pomoč, ki lahko zmanjšajo osamljenost in obremenjenost žensk.

Vloga socialnih mrež in podpornih sistemov

Ključna ugotovitev raziskav je, da imajo socialne mreže močan vpliv na uspešnost žensk pri spopadanju z izzivi enostarševstva. V zadnjih letih se je pomen pojma družine zelo razrahljal. Jedrne družine nadomeščajo enostarševske družine, zunajzakonsko partnerstvo, nadomestno materinstvo, družina postajo veliko bolj fluidna (Erdlen, 2019). Podpora družine, prijateljev ali lokalnih skupnosti lahko zmanjša stres in izboljša splošno dobrobit teh družin. Primerjava med različnimi okolji pokaže, da so ženske iz družbeno bolj povezanih skupnosti bolje opremljene za soočanje s težavami (Golombok, 2023).

Raziskovalni problem je kompleksen in večdimenzionalen. Analiza kaže, da vloga žensk v enostarševskih družinah ni zgolj vprašanje posameznih strategij spoprijemanja, temveč je močno prepletena z družbenimi normami, ekonomskimi pogoji in zakonodajnimi okvirji. Družbene norme se spreminjajo zgolj glede vloge očeta. Na eni strani je oče pri vzgoji otroka zelo aktiven in prisoten, na drugi strani pa se sprejema tudi njegova popolna odsotnost (Švab, 2001). S povezovanjem ugotovitev o vplivu patriarhata, zakonodaje in socialnih mrež je jasno, da potrebujejo ženske celovito podporo, ki vključuje tako sistemske spremembe kot tudi krepitev lokalnih podpornih sistemov. Za trajnostne izboljšave je ključnega pomena, da se razbijajo patriarhalni vzorci, izboljšajo zakonodajni ukrepi in spodbudi širša vključenost skupnosti pri podpori enostarševskih družin.

RAZPRAVA

Razprava, ki vključuje mnenja in stališča žensk, odpira pomemben vpogled v razumevanje izzivov, s katerimi se soočajo, ter njihovih pričakovanj in potreb v kontekstu enostarševskih družin. Pri vključevanju perspektiv žensk je ključnega pomena, da zajamemo različne vidike njihovih izkušenj, od osebnih preizkušenj do širših družbenih vplivov. Ženske v teh družinah pogosto izpostavljajo občutek preobremenjenosti, ker so hkrati finančne, čustvene in organizacijske skrbnice. Raziskave kažejo, da v vseh modernih družbah ženske opravijo večino družinskega in gospodinjskega dela in ni razlike, ali so zaposlene ali ne (Rener, 1993). Iz njihovih mnenj je mogoče zaznati poudarek na odsotnosti ustrezne podpore in priznanja njihovega položaja v družbi. Velikokrat pravijo, da se čutijo spregledane v zakonodajnem okviru.

Številne ženske opozarjajo, da patriarhalne norme utrjujejo predsodke do enostarševskih družin. Spolni stereotipi pogosto utrjujejo prepričanje, da morajo ženske nositi glavno breme vzgoje otrok, kar še povečuje občutek izolacije. Nekatere opozarjajo na nujnost spremembe mentalitete, da se otrok enostarševskih družin ne etiketira (Butler, 2001). Mnoge ženske poudarjajo, da so socialni stiki in podporne mreže ključnega pomena za njihovo dobrobit. Opozarjajo na pomen organizacij, skupin za podporo in prijateljskih odnosov, ki jim omogočajo deliti breme in najti razumevanje. Ženske pogosto izražajo željo po boljših zakonodajnih in sistemskih rešitvah, kot so fleksibilnejši delovni pogoji, dostopnejše otroško varstvo in finančne spodbude. Prepoznavajo, da je stabilnost njihovih družin tesno povezana z dostopom do teh virov (Golombok, 2023). Celovita podoba raziskovalnega problema temelji na raznolikosti perspektiv žensk, družbenih dejavnikih ter vplivu širšega okolja, ki oblikuje izkušnje žensk v enostarševskih družinah. Ta večdimenzionalni pristop osvetljuje ključne dejavnike, ki prispevajo k izzivom ter identificira priložnosti za izboljšave.

Struktura izzivov žensk v enostarševskih družinah

Ženske v enostarševskih družinah se soočajo z večplastnimi izzivi, ki so globoko ukoreninjeni v družbenem kontekstu. Povezovanje med ekonomskimi, čustvenimi in socialnimi pritiski razkriva kompleksen preplet osebnih preizkušenj in sistemskih omejitev. Na eni strani opravljajo tradicionalno materinsko vlogo, ki zahteva skrb za otroka in ustvarjanje čustveno stabilnega okolja, na drugi strani pa se spopadajo z ekonomskim pritiskom zagotavljanja osnovnih življenjskih potreb (Poljanec, 2020). To dvojno breme pogosto vodi v izčrpanost, saj morajo med omejenimi možnostmi izbirati prioritete, kot sta delo ali čas z otroki. Hkrati družbene norme in predsodki otežujejo položaj žensk, saj pogosto naletijo na stigmatizacijo zaradi svojega družinskega statusa. Patriarhalni vzorci še vedno utrjujejo predstavo o idealu družine, kjer sta prisotna oba starša, kar enostarševske družine potiska na obrobje družbenega sprejemanja (Švab, 2000). Ženske izpostavljajo potrebo po prepoznavanju njihovega prispevka in zmanjšanju stigme, ki spremlja njihov položaj.

Vloga zakonodaje pri oblikovanju izkušenj žensk

Zakonodaja ima ključno vlogo pri podpori enostarševskih družin, vendar pogosto ne naslavlja vseh njihovih potreb. Pregled obstoječih pravnih okvirjev razkriva vrzeli, ki omejujejo dostop do storitev, kot so brezplačno otroško varstvo, fleksibilni delovni pogoji ter finančne ugodnosti. Na primer, pomanjkljivo urejen sistem otroških dodatkov in neenak dostop do subvencioniranih storitev dodatno obremenjujeta ženske. Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah se v Sloveniji udejstvuje

skozi Ustavo, predvsem v 5. in 7. členu (Bizjak, 1999). Tudi tam, kjer zakonodaja nudi določene ugodnosti, se pogosto pojavi birokratska zapletenost, ki zmanjšuje uporabnost teh programov. Ženske zato pozivajo k zakonodajnim spremembam, ki bi bile bolj osredotočene na njihove potrebe. To vključuje oblikovanje politik, ki ne zagotavljajo zgolj minimalne podpore, temveč aktivno spodbujajo stabilnost enostarševskih družin. Podpora širše skupnosti in socialnih mrež ima izjemen vpliv na dobrobit žensk. Tiste, ki imajo dostop do družinske ali prijateljske pomoči, pogosto poročajo o manjšem stresu in boljšem čustvenem zdravju. Poleg tega obstajajo lokalne organizacije, ki ponujajo svetovanje, finančno pomoč ali družbene programe za podporo enostarševskim družinam. Vendar pa mnoge ženske opozarjajo, da so takšne podpore omejene ali nedostopne, zlasti v ruralnih območjih ali okoljih z manjšo povezanostjo skupnosti. Pomanjkanje teh virov lahko vodi v izolacijo, kar dodatno otežuje spopadanje z izzivi. Potrebne so pobude, ki bi spodbujale širitev tovrstnih mrež in programov, ter omogočale dostop do teh storitev ne glede na lokacijo ali družbeni status (Erdlen, 2019).

Feministična perspektiva in razbijanje patriarhalnih vzorcev

Patriarhalni vidik enostarševske družine pogosto temelji na tradicionalnih družbenih normah, ki poudarjajo pomen dvostarševske družine kot idealne oblike družinskega življenja. V patriarhalni družbi se enostarševske družine pogosto obravnavajo kot nepopolne ali manjvredne v primerjavi z družinami, kjer sta prisotna oba starša. Ta pogled lahko vodi do stigmatizacije enostarševskih družin in omejevanja njihovega dostopa do družbenih virov ter podpore.

Vloga ženske v enostarševski družini je v patriarhalnem kontekstu pogosto obremenjena z dodatnimi pričakovanji (Giddens, 2002). Ženske se soočajo z dvojno obremenitvijo – kot skrbnice in kot glavne finančne oskrbnice družine. Patriarhalni vidik lahko tudi omejuje možnosti žensk za osebno in poklicno izpolnitev, saj se od njih pričakuje, da bodo svoje potrebe postavile na drugo mesto za dobrobit družine. Kljub temu se v sodobni družbi patriarhalni vidik enostarševskih družin vse bolj izziva. Pojavljajo se prizadevanja za prepoznavanje raznolikosti družinskih oblik in odpravljanje stigmatizacije enostarševskih družin (Poljanec, 2020).

Feministični pristop k analizi tega problema poudarja nujnost razbijanja patriarhalnih struktur, ki ohranjajo spolno neenakost in omejujejo možnosti žensk. Osredotočanje na razumevanje in odpravo predsodkov, ki spremljajo enostarševske družine, je ključno za ustvarjanje bolj vključujočega družbenega okolja, sem spada tudi omilitev servisne funkcije ženske (Rener, 1993). Literarne analize feminističnih avtoric kažejo na potrebo po večjem priznanju žensk kot ključnih stebrov družinske stabilnosti.

Celovita podoba raziskovalnega problema razkriva večplastnost izzivov žensk v enostarševskih družinah. Izkušnje teh žensk kažejo na nujnost družbenih, zakonodajnih in kulturnih sprememb, ki bi omogočile boljše vključevanje ter podporo tem družinam. Povezovanje feminističnih perspektiv, družbenih mrež in zakonodajnih reform je ključno za oblikovanje rešitev, ki bi olajšale njihovo življenje ter hkrati krepile stabilnost širše družbe.

ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA

Matere v enostarševskih družinah se soočajo s številnimi izzivi, ki zahtevajo veliko notranje moči in vztrajnosti. Ena največjih preprek je finančna nestabilnost, saj pogosto same skrbijo za dohodek, s katerim morajo zagotoviti vse potrebe svojih otrok. Poleg tega se lahko srečujejo z družbenimi stereotipi, ki njihove družine obravnavajo kot nepopolne, kar lahko vodi v občutek stigmatizacije in izolacije. Vsakodnevni ritem življenja je poln izzivov, saj morajo usklajevati delo, vzgojo otrok in lastne potrebe, pri čemer jim pogosto zmanjkuje časa zase, kar lahko vodi v izčrpanost. Ob tem je občutek osamljenosti lahko še posebej močan, saj nimajo partnerja, na katerega bi se lahko naslonile pri sprejemanju odločitev ali preprosto pri vsakdanjih opravilih. Kljub vsemu pa matere v enostarševskih družinah pogosto razvijejo izjemno odpornost in sposobnost prilagajanja ter s pomočjo

širše skupnosti, družine in socialnih storitev ustvarjajo stabilno in ljubeče okolje za svoje otroke. Vse to priča o njihovi neizmerni moči in predanosti starševski vlogi (Rener, 1993).
Zakonodaja ima ključno vlogo pri oblikovanju življenjskih pogojev mater samohranilk, saj lahko s svojimi določbami olajša ali oteži njihovo vsakodnevno realnost. Socialni transferji, kot so otroški dodatki, denarne pomoči in davčne olajšave, so v teoriji zasnovani tako, da pomagajo omiliti finančne stiske, vendar njihova dostopnost in višina pogosto ne zadoščata za pokritje vseh potreb. Poleg tega lahko birokratski postopki, ki zahtevajo obsežno dokumentacijo ali dolge čakalne roke, povzročijo dodatne ovire pri pridobivanju teh ugodnosti. Družinska zakonodaja je pomemben dejavnik, saj so pravice do skrbništva, preživnine in stikov z drugim staršem lahko vir dolgotrajnih pravnih bojev, ki vplivajo na čustveno stabilnost matere in otrok (Bizjak, 1999). V nekaterih sistemih so mehanizmi za izterjavo preživnine pomanjkljivi, kar pomeni, da številne samohranilke ostanejo brez pomembnega finančnega vira. Zakonodaja, ki ureja delovna razmerja, pa lahko prispeva k boljšemu usklajevanju službenih obveznosti in starševstva, denimo z možnostjo fleksibilnega delovnega časa, pravico do porodniškega dopusta ali dostopom do cenovno dostopnega varstva otrok. Pogosto se izkaže, da kljub obstoječim zakonom praksa ni vedno usmerjena v korist mater samohranilk. Pomanjkanje ustrezne implementacije, neustrezne socialne politike ali celo predsodki v pravnem sistemu lahko ustvarijo dodatne izzive. Ključno je, da zakonodaja ne temelji zgolj na formalnih določbah, ampak se prilagaja dejanskim potrebam samohranilskih družin in jim zagotavlja stabilno okolje za vzgojo otrok (Družinski zakonik, 2017).

Feministični pogled na enostarševske družine in matere samohranilke izhaja iz širše analize družbenih struktur, ki vplivajo na položaj žensk v družbi. Takšne družine pogosto razkrivajo sistemske neenakosti, ki jih ženske doživljajo – od ekonomske prikrajšanosti do neenakomerne razporeditve skrbstvenega dela. Matere samohranilke se pogosto znajdejo v položaju, kjer morajo hkrati opravljati vlogo glavne skrbnice in edine finančne opore družini, pri čemer se soočajo s številnimi družbenimi, pravnimi in ekonomskimi ovirami. Feministične analize poudarjajo, da so socialne politike pogosto zasnovane na tradicionalnih predstavah o družini, ki predpostavljajo prisotnost obeh staršev. Posledično se samohranilke soočajo s sistemskim pomanjkanjem podpore, kot so neustrezni socialni transferji, pomanjkanje dostopnega otroškega varstva in diskriminacija na trgu dela. Poleg tega je delo, ki ga matere opravljajo doma, pogosto nevidno in družbeno podcenjeno, kar prispeva k ekonomski neenakosti med moškimi in ženskami (Giddens, 2002). Feministke se zavzemajo za preoblikovanje teh sistemskih ovir, od boljših zakonodajnih ukrepov za zaščito delavskih pravic samohranilk, do večje družbene prepoznave njihovega skrbstvenega dela. Prav tako opozarjajo na potrebo po kulturni spremembi, kjer bi bile enostarševske družine sprejete kot enakovredne drugim družinskim strukturam, brez stigme ali stereotipov, ki jih spremljajo. V širšem smislu feministični pogled na samohranilstvo odpira vprašanja o pravičnejši družbeni ureditvi, ki bi v ospredje postavila potrebe žensk in njihovih otrok, namesto da jih obravnava kot izjemo ali problem (Rener, 1993).

Socialne mreže igrajo ključno vlogo pri podpori enostarševskih družin, saj nadomeščajo manjkajočo oporo partnerja in pomagajo pri čustvenem, praktičnem ter finančnem obvladovanju vsakodnevnih izzivov. Za matere samohranilke so prijatelji, sorodniki, sodelavci in širša skupnost pogosto tista nevidna infrastruktura, ki omogoča lažje usklajevanje starševskih obveznosti. Neformalna pomoč, kot je varstvo otrok, svetovanje ali zgolj čustvena podpora, je lahko odločilna pri preprečevanju osamljenosti in izgorelosti (Erdlen, 2019).

Poleg osebnih socialnih mrež ima pomemben vpliv tudi dostop do institucionalne podpore, saj organizacije, društva in spletne skupnosti lahko nudijo prostor za izmenjavo izkušenj, pravno svetovanje in praktično pomoč. Sodobne tehnologije omogočajo, da matere samohranilke vzpostavijo stik z ljudmi v podobnih situacijah, kar jim daje občutek povezanosti in solidarnosti. V družbah, kjer je podporna mreža močna, se samohranilke lažje soočajo z izzivi, pridobijo samozavest in občutek, da niso same. Pomembno je tudi, da se družba zaveda pomena teh mrež in aktivno prispeva k njihovi

krepitvi, vse od fleksibilnih delovnih pogojev do dostopnih javnih storitev, ki olajšajo življenje samohranilskim družinam.

LITERATURA IN VIRI

Bizjak, I. (1999). Vzajemno starševstvo po razvezi zakonske zveze ali razpadu izvenzakonske skupnosti: ugodnejše možnosti za socialno delo z družino. *Socialno delo, 38*(1), 29-40 http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-XQ5TSXOT Butler, J. (2001). *Težave s spolom: Feminizem in subverzija identitete*. ŠKUC.

Družinski zakonik. (2017). Uradni list RS, št. 15/17, 21/18 - ZNOrg.

Erdlen, A. (2019). Vloga staršev v sodobni družini. *Otrok in knjiga*, *46*(105), 48-61. http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-FUAC8AUU

Giddens, A. (2002): *Sociology*. Cambridge: Polity Press.

Golombok, S. (2023, junij 24). *We Are Family: What Really Matters for Parents and Children* [video] https://www.treoir.ie/5706-2/|

Švab, A. (2000). Poti in stranpoti novih očetovskih identitet: Nekaj misli o sociološki interpretaciji novega (postmodernega*) očetovstva. *V Teorija in praksa 37*(2), 248–263.

Švab, A. (2001). *Družina: od modernosti do postmodernosti*. Znanstveno in politično središče.

SurMom Surrogacy. (b. d.) *Legislation of diffrenet countries on surrogacy* https://www.surmom.com/legislation-surrogacy/

Poljanec, A. (2020). Moški in ženska se pri vzgoji dopolnjujeta. Vzgoja, *22* (86), 7-8. http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-QQ3MLW2C

Rener, T. (1993). Politika materinjenja ali Father Knows Best: for Him the Play, for Her the Rest. *Časopis za kritiko znanosti*, *21*(162/163), 15–21. http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-T2V6RDLM

Ule, M., & Kuhar, M. (2003). *Mladi, družina, starševstvo: spremembe življenjskih potekov v pozni moderni* (str. 156). Fakulteta za družbene vede.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. (2017). Uradni list RS, št.69/04, 101/07 - odl. US.

Žakelj, T. (2007). Pojmovanje starševskih vlog v razveznih postopkih. *Teorija in praksa*, *44*(1/2), 173–190. http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20071-2_Zakelj.pdf

WOMAN AS THE PILLAR OF A SINGLE-PARENT FAMILY

Abstract: *The role of women in single-parent families is crucial and often very demanding. Women in these families often take on a dual role – that of a parent who provides love and nurturing, and that of the main financial and organizational caretaker. They often face challenges such as balancing work with family obligations, financial difficulties and finding emotional support. They also play an important role in creating a stable and loving environment for their children, which can be extremely difficult in circumstances without the support of the other parent. They also often have to be role models for their children, teaching them the importance of perseverance, responsibility and coping with stressful situations. We will focus on the importance of social structure and the impact of patriarchy on the lives of women in single-parent families. The aim is to shed light on how social norms and gender inequality shape women's experiences and how a feminist perspective can contribute to understanding these challenges. We will also explore the importance of social networks and support systems in dealing with the challenges of single-parent families. The aim is to highlight key sources of support that enable women to more easily balance parenthood, work and other responsibilities.We will also focus on the impact of the wider environment on the stability and well-being of single-parent families. The aim is to examine how various environmental factors affect the role of women and their ability to create a stable micro- and macro-environment for children.*

Keywords*: role of women, single-parent family, environmental impact, social factors, children*

Stručni rad
UDK:177.8:159.9-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125396S

ULOGA ŽENE KAO MAJKE

***Ružica Savić*[135]**
Master socijalnog rada
Dipl. profesor specijalne edukacije i rehabilitacije
Dipl. logoped
Dnevni centar za djecu sa posebnim potrebama Modriča

Apstrakt: *Različiti istorijski periodi i razvoj društva doprinijeli su stvaranju novih uloga žene. Savremeno doba i globalizacija doprinijeli su borbi žena za prava i učešće u svim društvenim procesima, što je uslovilo nove uloge – obrazovanu ženu i radnu ulogu. Međutim, gledano kroz sve istorijske periode žena je uvijek imala uloge koje su je povezivale sa porodicom, a to su uloge kćerke, sestre, supruge i majke. Od najstarijih perioda razvoja civilizacije žena je imala ulogu da se stara o djeci i da bude čuvar porodice. Začećem i rađanjem djeteta dobija novu ulogu – ulogu majke. Uloga majke ogleda se u brizi i njezi djeteta, te stvaranju veze između djeteta i ostalih članova porodice i spoljašnjeg svijeta. Cilj ovog rada je da prikažemo ulogu žene kao majke i međusobni uticaj ostalih ženinih uloga na ulogu majke.*

Ključne riječi: *društvo, porodica, majka, djeca, uloga*

Uvod

Porodica je najtrajnija i najstarija, ali i promjenjiva primarna društvena grupa koja je zasnovana na bioseksualnim, bioreproduktivnim, biosocijalnim, biozaštitinim i socioekonomskim vezama muža i žene i njihove djece. Članovi porodice su povezani krvnim, srodničkim ili bračnim vezama (Rajčević, 2020). Uporedo promjenama u društvu događaju se i promjene u porodici, mijenja se veličina i struktura porodice, načini u izvršavanju porodičnih funkcija, odnosno porodice prema okolini u kojoj živi i okoline prema porodici (Zloković, Zovko, 2020).

U prošlom vijeku podjela uloga u porodici je pretrpjela promjene, naročito nakon ulaska žene na tržište rada, ženinim finansijskim doprinosom, te činjenicom da žena sve manje vremena provodi u porodici i vlastitom domaćinstvu. Promjene koje su nastale naročito su uticale na ženine uloge, odnosno na ulogu žene kao supruge, ulogu žene kao majke, poštivanje žene pri donošenju odluka, te donošenju odluke o razvodu i pravu na zaštitu (Rosić, Zloković, 2002).

Uloga majke u savremenom društvu doživjela je niz promjena. Savremena majka danas može imati niz uloga istovremeno. Odnosno, savremena žena danas istovremeno može biti majka, supruga, domaćica, zaposlena žena, kreativna osoba, istraživačica, sportistkinja koja je sposobna da postigne visoke rezultate u svojoj karijeri (Macuh, Goriup, 2014). Međutim, ono što zasigurno možemo reći jeste da se primarna osobina ženine uloge kao majke kroz istoriju nije mijenjala. Majčinska praksa proizilazi iz neodgodivih djetetovih potreba i obuhvata ne samo znanja i vještine brige i njege djeteta, nego i uspostavljanje emocionalnog odnosa sa djetetom koji je neophodan za razvoj djetetovih osjećaja sigurnosti i buduće kognitivne i socijalne kompetencije (Ruddick, 1980, vidi u Čudina-Obradović, Obradović, 2002).

[135] stojanovicruzica7@gmail.com

Položaj žene kroz istoriju

Posmatrajući ulogu žene kroz istoriju, položaji i prava žena su se mijenjali zajedno sa promjenama u okolini i društvenim napretkom. Nekada u prošlosti žene su bile u potpunosti podređene muškarcima i živjele su kao robovi čiji je jedini zadatak bio rađanje djece i stvaranje potomstva muškarcima. Prema ženi se odnosilo kao da je ona vlasništvo muškarca – „glave kuće“ i njene jedine uloge su bile uloge žene, majke i domaćice koja se brinula o porodici. Zasigurno možemo reći da žene nisu imale jednaka prava kao muškarci. Njihova jedina i glavna svrha u životu su bili sklapanje braka i osnivanje porodice. Ali, vremenom će doći do promjena u vidu emancipacije i borbe žene za ženska prava. Sa razvojem društva, razvijali su se i nastajali novi oblici porodice što je za sobom povuklo i nastajanje novih uloga žena. Vremenom su se žene uspjele izboriti za ravnopravnost i jednakost žene i muškaraca. Danas se žene doživljavaju drugačije, one su snažne, zaposlene majke i jednake muškarcima, te uspješno usklađuju svoje obaveze unutar porodice (Bukal, 2022).

Društvena uloga žene kroz istoriju se mijenjala. Uvijek je postojao specifičan odnos prema ženi kroz istoriju i kroz sve forme organizacije ljudskog društva. U lovačko-sakupljačkom društvu žene su imale bitnu ulogu, bile su privilegovane od strane muškaraca. Ovaj period u razvoju društva naziva se matrijarhat. Međutim, usljed dolazaka nomadskih naroda koji napuštaju svoja prebivališta i odlaze da osvajaju zemlje u ratovima dolazi do slabljenja uloge žene i jačanja uloge muškarca koji dobijaju na značaju kao ratnici koji osvajaju ili brane svoj tribalni poredak. Smatra se da žene gube na značaju i pojavom privatne svojine kada se društva počinju transforimasti iz matrijahata u patrijarhat (Ibišević, 2018).

U robovlasničkom sistemu važnost se usmjerava ka statusu slobodnog člana društva, bez obzira da li gledamo na potčinjenost jedne klase drugoj ili na položaj žene. Položaj roba je bio težak, ali je izrazitije pogađao ženu jer je pored radne snage, žena služila za produkciju potomstva, te za sve vrste uživanja i prohtjeva gospodara kome pripada (Jovović, 1981, prema Račić, 2023, str. 110). Ništa značajno se nije promijenilo ni u toku stvaranja demokratije u Atini, jer je ista bila dozvoljena i data slobodnim muškarcima. Žena je bila pokorna mužu i njena jedina uloga je bilo rađanje nasljednika mužu i ratnika državi. U Germanskim porodicama, takođe, vladao je patrijarhat. Žena je kupovana od njenih roditelja, a muž je upravljao njenim životom. Lišavanje života žene moguće je bilo jedino uz saglasnost plemićkog starješine. Međutim i pored ovoga, Germani su na žene gledali sa velikim poštovanjem. Žene su, za njih, imale posebne magijske moći, bodrile su muškarce u pripremama za boj, a nerijetko su se i same pridruživale muškarcima u boju (Račić, 2023).

Položaj žene u srednjem vijeku isključivo je određen njenom ulogom u porodici i preko te uloge žene zauzimaju svoje mjesto u društvu. Pod uticajem hrišćanske doktrine položaj žene se donekle popravio jer su žene dobile pravo odlučivanja o nekim bračnim pitanjima. Na osnovu toga žena je dobila na ugledu u bračnoj zajednici. Za žene su važila vrlo stroga pravila ponašanja. Plemićke žene su živjele odvojeno, jer se smatralo da doticaj sa svakakvim ljudima može da ukalja njihovu čast. U kući i porodici, žena je imala vlastita ovlaštenja i autoritet nad domaćinstvom, djecom i poslugom. U tom smislu, žena je bila nezavisna od muža i uviđa se da je imala svoje odgovornosti. Kako su u to vrijeme u Dalmaciji muževi često putovali zbog trgovine, uticaj žene u kući je rastao. Ona je bila čuvar kuće i porodice. Izvan kuće, njihove posjete su bile ograničene na posjete rođacima i crkvi. Takođe, žene su bile zadužene da se brinu za bolesne. Čitati i pisati su mogle jedino naučiti od svojih očeva, a smatra se da je veoma mali broj žena u to vrijeme bio pismen. A, djevojke su se podučavale brizi o porodici i domu i vrlo mlade su se udavale (Vađunec, 2009).

Razvoj industrije doprinio je razvoju i mijenjanju društva. Došlo je do promjene u organizaciji porodice, a samim tim se promijenio i položaj žene. Stvoren je kapitalistički oblik društvenog uređenja, te se sistem porodičnih odnosa sveo na sticanje materijalnog dobra. Međutim i dalje nije postojalo pravo žena na glasanje, javno istupanje i samostalno raspolaganje imovinom. Zalaganjem za prava žena iznjedrilo je prve feminističke pokrete. Žene su postale vidljivije na društvenoj sceni. Međutim, u zavisnosti od društvenog sloja kojem je pripadala drugačiji je bio i položaj žene. Zene kapitalista su zavisile od muževa i bile vezane za brigu o djeci, žene proleterijata su zajedno sa svojim muževima bile hranitelji porodice i radna snaga koja je znatno doprinosila materijalnoj stabilnosti porodice. Odlaskom 19. vijeka i stupanjem na scenu 20. vijeka, tačnije već dvadesetih godina u većini evropskih i američkih zemalja žena dobija pravo glasa, ali se ništa značajnije nije desilo jer su žene

glasale na osnovu mišljenja svojih muževa. Vrlo malo žena je bilo politički aktivno. Danas je situacija drugačija, doneseno je niz akata kojim se uređuju prava žena, žene su društveno i politički aktivne, nalaze se na čelu država i možemo reći da je ravnopravni član društva (Račić, 2023).

Porodica – osnovna ćelija društva

Porodicu možemo posmatrati kao najreprezentativniji primjer društvene zajednice. Porodica je društvena zajednica primarnog tipa i od velike je važnosti za cjelokupno postojanje ljudskog bića, jer doprinosi njegovoj socijalizaciji, ali najprije izgradnji socio-psihološki stabilne ličnosti čovjeka kroz intenzivne, intimne i krvno utemeljene porodične odnose. Porodica je i elementarna društvena zajednica koja se održava na temelju zajedničkih ciljeva, vrijednosti, organizacione strukture i odnosa među članovima (Slijepčević, 2020).

Takođe, porodica se može odrediti i kao homogena i čvrsta zajednica u kojoj se ljudski odnosi zasnivaju na ljubavi, poštovanju i ravnopranosti njenih članova. Socijalizacija najmlađih članova porodice je njena osnovna funkcija. Porodica je i primarna društvena zajednica, kako je već rečeno, koja se zasniva na bioproduktivnim, bioseksualnim, biosocijalnim, sociozaštitinim i socioekonomskim vezama muža i žene, njihove rođene i adaptirane djece, koji su međusobno povezani brakom, srodstvom ili udruženi radi lakšeg zadovoljavanja raznovrsnih potreba ličnosti, porodice i društva (Buvač, 2020). Ono što porodicu razlikuje od drugih društvenih zajednica jeste briga za djecu i njihova socijalizacija. Roditeljstvo se može posmatrati kao složen skup socijalnih stavova, očekivanja i ciljeva, različitih praksi u kojima dolazi do spoja bio-socijalnog aspekta ljudske prokreacije i socio-kulturnih aspekata brige, vaspitanja i staranja za nove generacije, te socio-psihološku identifikaciju ličnosti u odrastanju sa starijim roditeljskim uzorima (Milić, 2001, prema Košarac, 2020, str. 278).

Autor Vidanović (2009) navodi da funkcionalnost porodice zavisi od ostvarivanja aspekata zajedničkog života porodice, odnosno funkcija porodice poput:

- Porodica ima funkciju obezbjeđivanja zaštite i egzistencijalne sigurnosti svojih članova. Potrebno je da porodica bude unutar sebe stabilna i integrisana, kao i integrisana u šire socijalne odnose;
- Porodica mora da njeguje takve međusobne odnose među svojim članovima kako bi mogla podsticati razvoj individualnosti i autonomije svakog svog člana;
- Porodica treba da se vodi realističnim ciljevima, kako bi svakom svom članu obezbijedila izgradnju adekvatnih sistema vrijednosti;
- Porodica je u obavezi da obezbijedi uslove za optimalan razvoj djece;
- Briga za djecu i vaspitanje treba da budu zajednička i da roditelji zajedno rade na tom planu, uz razvoj tolerancije za različite stavove;
- Porodica mora da razvija uopšteno toleranciju međusobnih razlika i eventualnih nezrelih potreba, uz stalno podsticanje razvoja autonomije i samostalnosti svojih članova.

Proces globalizacije, danas, veoma utiče na porodicu. Savremeno društvo sve više želi da neposrednije utiče na porodicu, a taj uticaj se ne ogleda u uvažavanju kulturnih posebnosti porodice i njene autonomnosti u izboru praksi, što uključuje i roditeljske prakse. Društvo, ustvari, želi da reguliše sve porodične procese pravnim normama stvorenim prema određenim ideološkim slikama. Stoga, promjene u savremenoj porodici mogu se posmatrati kao proizvod društvenih promjena na globalnom planu (Trifunović, 2023). Kada posmatramo tradicionalnu porodicu bračni par je bio samo jedan od dijelova porodičnog sistema, danas se bračni par stavlja u središte porodičnog života i predstavlja suštinu gdje se težište pomijera sa roditeljstva na partnerstvo (Bidens, 2005, prema Trifunović, 2023, str. 309). U savremenoj porodici dolazi do približavanja uloge oca i majke i stvaranja partnerskog odnosa između njih kao i pratnerskog odnosa između roditelja i djece. Danas se teži ka ujednačavanju i ravnopravnosti uloge oca i majke u odgajanju djeteta, jer se smatra da su majka i otac podjednako važni za djetetov razvoj. U tradicionalnoj porodici se smatralo da je uloga majke važnija od uloge oca za odgajanje i vaspitanje djece. Pod uticajem promjena u porodici i zaposlenjem majke izvan kuće dolazi do promjena i na polju očinstva, koje dobija nove odlike i dimenzije (Trifunović, 2023).

Autor Vukoje (2012) navodi nekoliko funkcija savremene porodice:

1. Reproduktivna funkcija – Obilježije savremene porodice je slab natalitet i smanjen mortalitet. Savremena porodica ima manje članova, a često susrećemo porodicu sa jednim djetetom.

Razlog za rađanje samo jednog djeteta je obezbjeđenje boljih uslova za život jednom djetetu. Nadalje, uzrok ovoj pojavi je nizak životni standard, neriješeno stambeno pitanje, visoke cijene itd.

2. Ekonomska funkcija – Posmatrajaću sa ekonomske strane savremena porodica nije zajednica proizvođača, već potrošačka zajednica. Savrmena porodica se vodi idealom znanja i stručnog obrazovanja, a ne idealom sticanja imanja. U savremenoj porodici svaki član privređuje i time postiže sve veću samostalnost. Međutim, sa druge strane, rastom prihoda porodice, rastu i rashodi u vidu stanarine, komunalnih usluga, ishrane, odjeće, kulturnih potreba itd. U ovom sistemu država je garant zdravstvene, socijalne i penzijsko-invalidske zaštite.
3. Funkcija zadovoljavanja polnog nagona i emotivna funkcija – U braku supružnici zadovoljavaju najintimnije želje i imaju potpunu individualnost. Brak se zaključuje iz ljubavi, a dijete se ne posmatra kao sredstvo za produženje porodice i očuvanje imovine, nego je ono centar svih dešavanja u njoj.
4. Funkcija pružanja zaštite – U savremenoj porodici pružanje zaštite ogleda se u pružanju biološke zaštite (čuvanje i podizanje djece), moralne zaštite (ogleda se kroz podršku, pomaganje i porodičnu solidarnost), pravnu zaštitu (zastupanje) i ekonomsku zaštitu (izdržavanje). Sve ove funkcije prvenstveno treba da pruža porodica pa tek onda država.
5. Funkcija zabave i razonode – Ogleda se kroz potrebu za rekreacijom koja se ispoljava kroz organizovanje godišnjih i nedeljnih odmora, sportskih aktivnosti i izleta.
6. Vaspitno-obrazovna funkcija – Kada posmatramo vaspitnu funkciju velika je uloga porodice, jer djeca od roditelja usvajaju pogled na svijet, način života i odnose u porodici. Ponašanje djece možemo posmatrati kao prozivod ponašanja roditelja. Sa druge strane, uloga roditelja kod obrazovne funkcije je sužena, jer je obrazovanje djece prepušteno različitim nivoima školskog sistema.

Porodica je oduvijek postojala kao društvena tvorevina i u svim društvima je bila podsticana i smatrana poželjnom, jer govoto svaki čovjek dobar dio svog života provede u okviru neke porodice, odnosno u porodici u kojoj je rođen ili koju se sam zasnovao. Porodica je posrednik između društva i pojedinaca i u kojoj se zadovoljava veći dio potreba i vrši više funkcija od bilo koje druge grupe. Međutim, kako se dešavaju promjene u društvu, tako se dešavaju i promjene u porodici. Mijenja se veličina porodice, uloge, struktura i sadržaji u porodici. Za porodicu možemo reći da je to kompleksna grupa za skupom značajnih funkcija, a koja se mijenjala kroz istoriju i koja se i sada mijenja kako u odnosu na društvo, a tako i u odnosu na pojedince (Minić, Kompirović, 2014).

Uloga žene kao majke i uticaj ostalih uloga na ulogu majke

Dijete se rađa i svoj dolazak objavljuje svojim prvi neartikulisanim i snažnim krikom. Ono na taj način svom okruženju daje do znanja da od sada i ono postoji. Dijete je postalo član porodice, kćerka ili sin roditelja, sestra ili brat. Postalo je i novi član društvene zajednice kojoj pripada. Iako je bespomoćno, dijete želi da bude prihvaćeno, voljeno i da bude punopravni član porodice. A, kako će biti prihvaćeno, da li sa radošću i tugom, da li će biti okruženo toplinom i nježnošću ili hladnoćom i nemarnošću i da li je voljeno ili ne zavisi od uže porodice, odnosno roditelja i u značajnijoj mjeri od šire porodice (Pejić, 2002).

Veza između majke i djeteta ne počinje rođenjem djeteta. Veza se ostvaruje dok je dijete još u majčinom stomaku. Vrijeme koje majka odvaja da bi se povezala sa svojim djetetom doprinosti sve većem uživanju u trudnoći i pripremi za ulogu majke. Najintenzivnije povezivanje majke i djeteta događa se u trećem tromjesečju trudnoće kada beba može da prepozna majčin glas. Ukoliko se majka odmara nakon napornog dana i beba se odmara i nastaje povezivanje između njih. Usporava se rad srca, disanje postaje dublje, te krv koja je bogatija kiseonikom stiže putem posteljice do djeteta. Istovremeno se povećava nivo hormona oksitocina koji pomaže majci da se osjeća voljenom i optimističnom u odnosnu na trudnoću, rađanje i majčinstvo. Kako je važno povezivanje majke i djeteta tokom trudnoće, veoma je važno i povezivanje majke i djeteta nakon rođenja u prvim satima, kroz dodir kože i dojenje (Gabud, 2013).

Materinstvo je primarna uloga žene u porodici. Žene su biološko-fizološko-polnom predoređenošću stvorene za ulogu majke, jer nose dijete u svojoj utrobi, rađaju dijete i brinu se za

njegovo elementarno održanje, ukoliko ga doje, a zatim se brinu i za njegovo ukupno vaspitanje. Kako je biološki vezano za ženu, materinstvo je proglašeno za univerzalnu žensku društvenu ulogu kojom je žena trajno vezana za porodicu (Milić, 2001).

Majčinstvo je period u ženinom životu koji počinje u trenutku kada se oplođena jajna ćelija počne razvijati u novi organizam. U tom trenutku počinje prva i osnovna funkcija majke, a to je da u svom tijelu štiti biće koje je još nesposobno za samostalan život, te da ga hrani sastojcima iz svog tijela omogućavajući mu zdrav i pravilan razvoj (Košiček, 1990).

Proces socijalizacije djeteta počinje od samog rođenja i odvija se pod uticajem uloga u porodici i odnosa roditelja. Dijete koje je prije rođenja boravilo u zaštićenoj okolini majčinog stomaka, sada se nalazi u nečemu nepoznatom i jedino može da opstane u jedinstvu sa majkom koja ga hrani i njeguje. Rani odnos majka-dijete, odnosno dijadni odnos je od neprocjenjivog značaja za kasniji razvoj ličnosti djeteta. Odnosno, zajednica majka-dijete predstvalja prvu socijalnu zajednicu u razvoju čovjeka. Da bi majka mogla da se stara od svom novorođenčetu i da bude dovoljno senzitivna neophodno je da bude u posebnom emocionalnom stanju koje se naziva „primarna majčina preokupiranost“. U ovom stanju majka je dovoljno sposobna da čuje i prepozna potrebe svog djeteta i da ih zadovolji. Pored majčine preokupiranosti važna je i majčina podrška ili holding. Hodling podrazumijeva ne samo majčinu empatiju sa emocionalne potrebe djeteta, nego i fizičku zaštitu i njegu djeteta (Vidanović, Kolar, 2003).

Uloga majke i njeno prisustvo u životu djece su nemjrljivi. Majka je djetetu ne samo biološki roditelj, nego i prva učiteljica i vodič kroz nepoznati svijet. Majčine riječi predstavljaju temelje moralnih vrijednosti i životnih principa. Iako je je važno da se briga od djetetu podijeli sa ocem, majčin moralni i vaspitni svijet biva duboko usađen u djetetovo srce i um. Moralne pouke majke nisu samo ograničene na period djetinjstva djeteta, već se proširuju i na period odrastanja i adolescencije, kada mladi formiraju svoj identitet i suočavaju se različitim trenucima. Baš tada uloga majke je vodilja na putu kojim dijete korača. Veoma je važna uloga majke u formiranju ličnosti djeteta, majka je duhovni vodič, brine se o moralnom i mentalnom razvoju svog djeteta. Majka nema samo zadatak da prenese znanja, nego i da utiče na oblikovanje karaktera i stvaranje harmonije između fizičkog, intelektualnog i moralnog života djeteta (Jurić, 2012, vidi u Laković, 2024, str. 50).

Kada govorimo o ulozi majke i odnosu majke i djeteta važno je spomenuti i ranu afektivnu vezanost. Ovaj termin se odnosi na stvaranje emocionalne veze između majke i djeteta. Važno je reći i da su roditelji najčešće od prvi dana rođenja djeteta afektivno vezani za dijete, dok je djetetu potrebno vrijeme da stvori afektivnu povezanost sa svojim roditeljima. Razvoj afektivne vezanosti se odvija u nekoliko faza. Prva faza se javlja od rođenja do šeste nedjelje života djeteta kada dijete nije naročito društveno. Druga faza se javlja od šeste nedjelje do šestog-sedmog mjeseca kada dijete pokazuje da uživa u društvu odraslih. Treća faza traje od sedmog do devetog mjeseca kada dijete počinje pokazivati negodovanje kada njegova majka nije prisutna i možemo reći da je dijete stvorilo specifičnu afektivnu vezanost za majku. Već nakon nekoliko nedjelja nakon stvaranja sigurne afektivne vezanosti za majku dijete će je početi stvarati i ostvariti i sa drugim osobama iz njegove okoline – ocem, bratom, sestrom, babom ili djedom (Žiropađa, Miočinović, 2012).

Za majčinstvo, takođe možemo reći da je jedan od ključnih aspekata ženskog identiteta na individualnom i socijalnom nivou (Srdić Srebro, 2014, vidi u Vrcelj, 2019, str. 111). Majčinstvo možemo posmatrati i kao ključni kriterijum polne podjele rada, jer uloga majke kod žena značajno utiče na ideologiju o ženama, na reprodukciju polne nejednakosti, te na život žena. Ovako posmatrana uloga žene dovodi do rodne nejednakosti koja je kulturološki izazvana, a nije rezultat prirode (Chodorow, 1979, vidi u Vrcelj, 2019, str. 111).

Porodica je oduvijek bila povezana sa društvenim, privrednim, kulturnim i drugim istorijskim tekovinama. U posljednjih 50 godina došlo je do povećanja broja žena na tržištu rada, a dvohraniteljske porodice dolaze na prvo mjesto u razvijenim zemljama (Vuković, 2016). Odnosno, već u drugoj polovini dvadesetog vijeka dolazi do krize tradicionalnog modela porodice, u kojoj je žena imala ulogu čuvanja domaćinstva i članova, zbog intenzivnih društvenih promjena u koje spadaju i razvoj uslužnih djeladnosti i veća zaposlenost žena (Pfau-Effinger, 1994, vidi u Leutar, 2002, str. 1160). Veliki broj žena iz ovakvih porodica ima problem sa usklađivanjem poslovnih i porodičnih obaveza, što se posebno odnosi na brigu o djeci. Na osnovu ovoga možemo reći da žena ima dvostruku ulogu u savremenoj porodici. Konačno, možemo reći i da se status žene u društvu promijenio, ali i da

su njen status i uloga u porodici ostali nepromijenjeni, odnosno njena briga za porodicu, djecu i teret kućnih poslova su ostali isti kao i kada je bila vezana samo za kuću (Vuković, 2016).

Kako je već rečeno, žena paralelno može obavljati više poslova i imati više uloga. Žena može obavljati dva tipa posla, odnosno nevidljivi i neplaćeni posao u porodici (rađanje, poslovi u domaćinstvu, briga za članove porodice itd.) i plaćeni posao izvan porodice. Neplaćeni posao žene rijetko će doprinijeti samopotvrđivanju, društvenom priznanju ili mogućnosti napredovanja u profesionalnom smislu (Šikić, Mićanović, 2001, vidi u Lukaš, Puhanić, 2020, str. 299).

Sa druge strane, nezaposlene majke, majke koje su svoju ulogu posvetile porodici, mogu više vremena posvetiti svojoj djeci, kuvanju, čisteći i ovaljajući razne poslove koje doprinose razvoju domaćinstva. Majke koje su zaposlene, manje vremena provode sa djecom, ali je često to vrijeme koje su provele sa djecom kvalitetnije provedeno, kroz aktivnosti čitanja djeci, pomoći pri obaljanju domaćih zadataka, igranju sa djecom itd. (Hsin, Felfe, 2014, vidi u Lukaš, Puhanić, 2020, str. 299).

Danas u mnogim zemljama imamo sliku jednakosti i i ravnopravnosti žena i muškaraca. Danas mnoge žene biraju najprije da se ostvare u profesionalnoj ulozi, a tek onda da zasnuju porodicu. Nekadašnju ekonomsku zavisnost o očevima i muževima su zamijenile za nezavisnost zaposlene žene. Međutim, kao i sve i ovdje imamo u drugu stranu medalje. Naime, sve veća nezavisnost žene i sve veća prava i slobode dovele su do neprestanog balansiranja savremene žene između postizanja uloge dobre domaćice i majke i uloge zaposlene žene sa uspješnom karijerom i napredovanjem na profesionalnom planu. Ovaj zadatak žene nije ni malo lagan, ali nije ni nedostižan. Zbog toga, danas imamo žene koje su sve više izložene stresu i opterećene uspjehom u svim ulogama koje imaju na svojim plećima (Cvitković, 2024).

Pored uloge majke i profesionalne uloge žene, žena ima i ulogu supruge. Ulogu supruge žena stiče ulaskom u brak. Prema Porodičnom zakonu Republike Srpske član 4. stav 1. i stav 2. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 17/23, 27/24, 20/25) „brak je zakonom uređena zajednica života žene i muškarca. Brak se zasniva na slobodnoj odluci muškarca i žene da zaključe brak, na ravnopravnosti bračnih supružnika, međusobnom poštovanju i uzajamnom pomaganju“.

U braku svaki bračni partner ima pravo i treba da ima mogućnost da se razvija na ličnom nivou, ima pravo na zrelo ponašanje, društvo koje jedan partner treba pružiti drugom partneru, samostalnost, te poštenu podjelu porodičnih prihoda (Stevanović, 2000). Ukoliko su bračni partneri postali roditelji, pored uloge majke za razvoj djece i sigurnost majke važna je i uloga oca. Uloga oca je različita od uloge majke i ogleda se u emocionalnoj podršci trudnoj majci, takođe, ogleda se u emocionalnoj podršci majci pri porodu, zatim pri njezi djeteta tokom kupanja, povijanja itd, te podsticanja separacije djeteta iz simbiotskog jedinstva sa majkom. Kada otac učestvuje u njezi djeteta dijete stiče osnovno povjerenje u dijete. Uloga oca je naročito važna za vaspitanje djeteta u periodu između treće i pete godine života djeteta. Poslije primarne identifikacije sa majkom, djeca oba pola počinju da se identifikuju sa ocem, čija je uloga ključna za razvoj dječaka. Figura oca u razvoj djece donosi princip realnosti u mentalnom funkcionisanju, umjesto principa zadovoljstva. Do dobre i pozitivne identifikacije sa ocem dolazi ukoliko je otac emocionalno, intelektualno i socijalno zreo i u tom slučaju dijete će prihvatiti očeve socijalno pozeljne osobine (Vidanović, Kolar, 2003).

Autor Adler (1989) nam govori da pored svih roditeljskih dužnosti, neke dužnosti pripadaju samo majka. Majka ima primarnu dužnost da uspostavi vezu sa svojim djetetom, a kada to uradi na ispravan način, njena druga zadaća je da djetetov interes proširi na oca, zatim cjelokupnu okolinu, odnosno braću, sestre, baku, djeda, prijatelje, rođake i druge ljude. Majka mora razumno pristupiti svim tim vezama i ne posvećivati pažnju svakoj posebno, nego svim vezama združeno. Međutim, ako se vratimo na uloge žena u savremenom svijetu, možemo reći da se ženin položaj u društvu promijenio i učestovanje na tržištu rada povećalo, ipak u porodici pri podjeli rada i uloga između bračnih partnera nije došlo do značajnijih promjena. Savremena žena zbog rodnih stereotipa i dalje preuzima na sebe brigu o domaćinstu i djeci, uz poslove na profesionalnom planu. Žene često moraju balansirati kako bi postigle optimalan uspjeh na području svih uloga koje ostvaruje, što nije ni malo lagan posao za ženu (Cvitković, 2024).

Zaključak

Uloga žene kao majke oduvijek je bila temelj porodičnog i društvenog života. Gledano kroz istoriju, položaj žene se mijenjao. Uloga žene je prošla put promjena od isključivo uloge domaćice i majke u tradicionalnom društvu, preko borbe za vlastita prava i ravnopravnost, do današnje kompleksne figure koja nosi niz uloga – porodičnih, profesionalnih i društvenih. Međutim, majčinstvo uvijek ostaje snažna i oblikujuća komponenta ženskog identiteta.

Savremena žena i majka danas se suočavaju sa nizom izazova poput uspostavljanja balansa između porodičnog i profesionalnog života, suočavanja sa društvenim promjenama i očekivanjima i društvenim promjenama koje su uticale majčinstvo. Ovakva slika današnjice ukazuje na veću potrebu za podrškom majkama kako bi mogle ostvariti svoje potencijale na svim životnim poljima.

Međutim, ukoliko sagledamo samo ulogu žene kao majke, možemo reći da majka ima nezamjenjivu i jedinstvenu ulogu u fizičkom, emocionalnom, moralnom i emocionalnom razvoju djeteta. Majka kroz svakodnevnu njegu, brigu, podršku i ljubav prema djetetu utiče na razvoj djeteta i stvara temelje djetetovih vrijednosti i pomaže u stvaranju djetetovih odnosa sa okolinom.

Literatura

1. Adler, A. (1989). *Smisao života.* Novi Sad: Matica srpska.
2. Bukal, A. (2022). *Uloga žene u obitelji: nekada i sad,* završni rad. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija.
3. Buvač, M. (2020). Društvo i porodica – istorijska povezanost i međusobna uslovljenost. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Pravo na zdravlje i obrazovanje – univerzalna ljudska prava* (str. 220-226). Banja Luka: Centar modernih znanja.
4. Cvitković, V. (2024). Položaj žene u društvu nekada i danas. *Marsonia: Journal of social and humanities research*, Vol 3, br. 1, str. 173-179.
5. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2002). Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti. *Revija za socijalnu politiku*, Vol 10, br. 1, str. 45-68.
6. Galub, A. (2013). Bonding. *SG/NJ*, Vol 18, str. 37-40.
7. Ibišević, L. (2018). *Sociokonstruktivistička interpretacija društvene uloge žene u bosanskohercegovačkom društvu*, završni rad. Sarajevo: Filozofski rad.
8. Košarac, B. (2020). Porodični vrednosni sistem mladih u Republici Srpskoj. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.*), Pravo na zdravlje i obrazovanje – univerzalna ljudska prava* (str. 277-285). Banja Luka: Centar modernih znanja.
9. Košiček, M. (1990). *Antiroditelj*. Sarajevo: Svjetlost.
10. Laković, M. (2024). *Roditeljstvo u savremenoj porodici: iskustva i izazovi*, magistarski rad. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
11. Leutar, Z. (2002). Žena između svijeta rada i obitelji. *Društvena istraživanja Zagreb*, Vol 13, br. 6(74), str. 1159-1177.
12. Lukaš, M., Puhanić, L. (2020). Suvremene uloge žene u obitelji iz perspektive studenata istočne Hrvatske. *Nova prisutnost*, Vol 18(2), str. 295-310.
13. Macuh, B., Goriup, J. (2014). Društvena uloga majke nakon prestanka bračnih i vanbračnih veza. *Sociološki diskurs*, Vol 4, br. 7, str. 5-20.
14. Milić, A. (2001). *Sociologija porodice*. Begorad: Čigoja štampa.
15. Minić, Lj. V., Kompirović, T. (2014). Funkcije i problemi savremene porodice u vaspitanju dece ranog uzrasta. *Zbornik radova učiteljskog fakultet* 8, str. 27-40.
16. Pejić, R. (2002). *Uloga roditelja i njihov odnos prema djetetu*. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet.
17. Porodični zakon Republike Srpske. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 17/23, 27/24, 20/25). Na sajtu: https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/porodicni-zakon.html Očitano: 28. 04. 2025.

18. Račić, A. (2023). Položaj žene kroz istoriju u porodici/društvu. *Megatrend revija*, Vol 20, br. 1, str. 107-120.
19. Rajčević, P. (2020). Porodično vaspitanje i izazovi novog doba. . U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Porodica i savremeno društvo – izazovi i perspektive* (str. 102-109). Banja Luka: Centar modernih znanja.
20. Rosić, V., Zloković, J. (2002). *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Graftrade.
21. Slijepčević, D. (2020). Opšta teorijska razmatranja međugeneracijskih odnosa u savremenoj porodici. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Porodica i savremeno društvo – izazovi i perspektive* (str. 194-203). Banja Luka: Centar modernih znanja.
22. Stevanović, M. (2000). Obiteljska pedagogija. Varaždinske Toplice: Tonimir.
23. Trifunović, V. S. (2023). Roditeljstvo u savremenom društvu. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Pravo na zdravlje i obrazovanje – univerzalna ljudska prava* (str. 308-316). Banja Luka: Centar modernih znanja.
24. Vađunec, I. (2009). Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima. *Pro tempore*, br. 6/7, str. 49-73.
25. Vidanović, I., Kolar, D. (2003). *Mentalna higijena*. Sremčica Linea.
26. Vrcelj, S. (2019). Majčinstvo – podloga familijarizacije odgojno-obrazovnih ustanova. *JAHR*, Vol 10/1, br. 19, str. 109-128.
27. Vukoje, J. (2012). Osnovne funkcije savremene porodice. *Naučni časopois Svarog*, br. 4, str. 137-144.
28. Vuković, T. (2016). Dvostruka uloga žena u suvremenoj obitelji: stavovi studenata Sveučilišta u Zadru. *Acta ladertina*, Vol 13/2, str. 189-208.
29. Žiropađa, Lj., Miočinović, Lj. (2012). *Razvojna psihologija*. Beograd: Čigoja štampa.
30. Zloković, J., Zovko, A. (2020). Osnaživanje obitelji i pozitivni međugeneracisjki odnosi – socijalno-pedagoški mit ili socijalno bogatstvo. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Porodica i savremeno društvo – izazovi i perspektive* (str. 93-101). Banja Luka: Centar modernih znanja.

THE ROLE OF WOMEN AS MOTHERS

Summary

Various historical periods and the evolution of society have contributed to the formation of new roles for women. The modern era and globalization have supported women's struggles for rights and participation in all social processes, resulting in new roles - such as the educated woman and the working woman. However, throughout all historical periods, women have consistently held roles closely tied to the family, including those of daughter, sister, wife, and mother. Since the earliest stages of civilization, women have been responsible for caring for children and serving as the guardians of the family. With conception and childbirth, a woman assumes a new role - that of a mother. The role of the mother is reflected in the care and nurturing of the child, as well as in creating connections between the child, other family members, and the outside world. The aim of this paper is to explore the role of women as mothers and the mutual influence of their other social roles on the maternal role.

Key words: *society, family, mother, children, role*

Прегледни научни рад
УДК: 343.8:342.7-055.2
ДОИ:10.7251/ZCMZ0125404M

ПОЛОЖАЈ ЖЕНА У УСТАНОВАМА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА*

***Др Филип Мирић*[136]**
Правни факултет Универзитета у Нишу, Србија

***Проф. др Даница Васиљевић Продановић*[137]**
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, Србија

Апстракт: *Положај жена у установама за извршење кривичних санкција се умногоме разликује од положаја других осуђеника. У раду аутори анализирају све специфичности положаја жена у пенитенцијарним установама, имајући у виду позитивноправне акте (законе и подзаконске акте), али и резултате раније спроведених истраживања у овој области у Републици Србији до којих су аутори дошли прегледом криминолошке и пенолошке литературе. Циљ рада је да се стручној и научној јавности укаже на потребу побољшања положаја жена у пенитенцијарним установама у Републици Србији, што је неопходан предуслов њихове успешне ресоцијализације.*

Кључне речи*: жене, установе за извршење кривичних санкција, ресоцијализација.*

Увод

Од најранијих времена до данас људе заокупља питање зашто поједини чланови друштва врше кривична дела (Радоман, 2003, стр. 21). Кажњавање је последица таквог понашања и покушај друштва да сузбије различите облике криминалитета. Казна је облик друштвене реакције на повреду друштвених норми који је настао са настанком државе и повезана је са државним апаратом. Казном се одузимају или ограничавају права и слободе осуђеног лица (Васиљевић-Продановић, 2022, стр. 24). Лицима осуђеним на казну затвора је ограничена слобода кретања правноснажном одлуком суда, док остају субјекти свих осталих људских права. Иако су људска права универзална и уживају их једнако лица оба пола, ипак током извршења казне затвора лица женског пола имају и нека посебна права, која проистичу из мајчинства, о чему ће бити више речи у овом раду.

Положај жена у установама за извршење кривичних санкција се умногоме разликује од положаја других осуђеника. У раду аутори анализирају све специфичности положаја жена у пенитенцијарним установама, имајући у виду позитивноправне акте (законе и подзаконске акте), али и резултате раније спроведених истраживања у овој области у Републици Србији до којих су аутори дошли прегледом криминолошке и пенолошке литературе. Циљ рада је да се стручној и научној јавности укаже на потребу побољшања положаја жена у пенитенцијарним установама у Републици Србији, што је неопходан предуслов њихове успешне ресоцијализације. Резултати криминолошких и пенолошких истраживања су показали да се жене јављају најчешће као извршитељке кривичних дела против живота и тела према својим

* Рад је резултат пројекта који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, уговор бр. 451-03-137/2025-03/200096

[136] filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

[137] vp.danica@gmail.com .

садашњим или бившим партнерима, након што су биле злостављане од стране њих (Николић-Ристановић, 2000). Типичан пример оваквог убиства је убиство супруга или ванбрачног партнера од стране жене од кога је претходно трпела насиље. Оваква убиства се, по правилу, врше на спавању, што је навело органе правосуђа да ову врсту убиства квалификују као тешка убиства на свиреп и подмукао начин (Константиновић Вилић, Ристановић, & Костић, 2012, стр. 113). У криминолошкој литератури се срећу оправдане критике да треба одустати од овакве квалификације јер жена која је претходно злостављана од стране супруга и/или ванбрачног партнера, без адекватне подршке друштвених институција и државних органа посеже за убиством, као противправним начином изласка из зачараног круга насиља. У смислу проучавања криминогенезе оваквих злочина, посебно су значајна истраживања криминалне психологије, која се бави изучавањем психолошких узрока криминалитета (Јовашевић, 2006, стр. 264). Анализа узрока криминалитета жена би умногоме превазишла оквире овог рада, те ћемо пажњу читалаца усмерити на положај жена током извршења казне затвора у Републици Србији.

Узимајући у обзир предмет и циљеве рада, треба истаћи да ће посебна пажња бити посвећена и анализи установа у којима се извршавају кривичне санкције према лицима женског пола. У Републици Србији постоји само једна таква установа. Реч је о Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу и полуотвореног је типа (Павићевић, Илијић, & Батрићевић, 2024, стр. 171; Константиновић-Вилић & Костић, 2006; Константиновић-Вилић & Костић, 2006; Николић-Ристановић, 2000).

У наставку рада биће приказан нормативни оквир од значаја за правни положај жена у установама за извршење кривичних санкција, полазећи од релевантних законских и подзаконских аката. Посебна пажња биће посвећена недостацима и потешкоћама у њиховој примени. Аутори ће у завршном делу рада формулисати одговарајуће препоруке за побољшање укупног правног положаја жена током извршења кривичних санкција, што ће, верујемо, допринети остваривању ресоцијализације осуђеница, као једног од основних циљева кажњавања.

Нормативни оквир од значаја за правни положај жена у установама за извршење кривичних санкција

Основни извор права у области извршења кривичних санкција у Републици Србији је Закон о извршењу кривичних санкција.[138] Посебно, одредбом члана 24 ЗИКС прописано је да Завод за жене мора располагати посебном опремом за лечење трудница породиља и жена.

Осуђена жена се распоређује у казнено-поправни завод за жене (члан 50 ЗИКС). У погледу одлагања извршења казне затвора, прописано је да се ова казна може одложити ако је осуђена жена навршила шести месец трудноће или има дете млађе од једне године - најдуже до навршене треће године живота детета (члан 59 ЗИКС).

Труднице, породиље и мајке које негују децу смештају се одвојено од осталих осуђених жена (члан 78ЗИКС). Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно закону који уређује права из радног односа (члан 110 ЗИКС). Осуђена жена која има дете може задржати дете до истека казне, а најдуже до навршене друге године живота детета, после чега родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима. Кад се родитељи не споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању детета одлучује суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде (члан 119 ЗИКС). Осуђена жена која

[138]Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 55/2014, 35/2019, у даљем тексту: ЗИКС).

има дете има право на помоћ стручног особља завода. У одсуству непосредне мајчине бриге, детету се омогућава одговарајући смештај у посебну просторију завода и стручна нега, која одговара стандарду дечијих установа. Порођај осуђене жене, њена нега и смештај и нега детета у заводу су бесплатни (члан 120 ЗИКС). И у погледу прекршајне одговорности осуђеница током извршења казне затвора важе посебна правила. Наиме, жена кажњена за прекршај распоређује се на извршење казне затвора у казнено-поправном заводу за жене, одвојено од осуђених жена (члан 216 ЗИКС).

Од подзаконских аката посебно је значајан Правилник о кућном реду у Казнено-поправном заводу за жене („Службени гласник РС“ бр. 24/2000).[139] Овим правилником уређује се начин живота и организација рада осуђених и прекршајно кажњених жена у казнено-поправном заводу за жене (члан 1 ПКРКПЗЖ).

Поменутим Правилником су конкретизована решења садржана у ЗИКС. За положај жена у установама за изврешење кривичних санкција, посебно су значајне одредбе које се тичу њихове здравствене заштите. Тако, осуђена жена се за лекарски преглед, односно здравствену заштиту може обратити било ком запосленом у заводу за жене, који је дужан да одмах обавести лекара. На захтев осуђене жене, управник може одобрити специјалистички преглед, ако такав преглед није одредио лекар, у складу са законом. Налаз о здравственом стању и радној способности осуђене жене уписује се у њен здравствени картон. Осуђена жена са дететом, трудница и породиља имају сталну здравствену заштиту у заводу за жене. Осуђена жена која има дете може задржати дете до навршене прве године живота, после чега родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити оцу, осталим сродницима или другим лицима, у складу са законом. Кад се родитељи не споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању детета одлучује суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде, у складу са законом. Осуђена жена која има дете има право на помоћ стручног особља, у складу са законом. У одсуству непосредне мајчине бриге, детету се омогућује смештај у посебним просторијама, у складу са законом. Осуђене жене могу набављати лекове и ортопедска помагала о свом трошку или их примати од породице по одобрењу лекара и уз сагласност управника завода за жене. Терапија се примењује под надзором здравственог радника (члан 37-40 ПКРКПЗЖ).

Осуђена жена се из здравствених разлога може ослободити радних активности и осталих обавеза у интензитету и трајању које одреди лекар завода за жене, а контролу извршења ове мере спроводи здравствени радник. Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно општим прописима. Осуђена жена која ради у кухињи, кантини и на другим радним местима где долази у додир са животним намирницама, подлеже редовном лекарском прегледу, сходно општим санитарним прописима, а мора бити снабдевена и прописаном одећом, о чему се старају здравствени радници завода за жене (члан 41-42 ПКРКПЗЖ). Са аспекта припреме за живот на слободи посебно је значајна одредба Правилника која се односи на право стручног оспособљавања које се врши кроз теоријску припрему и практичну обуку у заводским радионицама.

Нажалост, често између нормативног и стварног постоји велика разлика. Управо о проблемима и изазовима у практичној примени нормативног оквира који се односи на положај жена у установама за извршење кривичних санкција биће више речи у наставку рада.

[139]Правилник о кућном реду у Казнено- поправном заводу за женежене („Службени гласник РС“ бр. 24/2000, у даљем тексту: ПКРКПЗЖ).

Проблеми и изазови са којима се суочавају жене током извршења казне затвора и препоруке за њихово превазилажење

Упркос добро постављеном нормативном оквиру, осуђене жене суочавају се са бројним проблемима током извршења казне затвора. У Републици Србији веома је мало емпиријских истраживања која се баве овом темом. Једно од ретких таквих истраживања је акционо истраживање Виктимолошког друштва Србије спроведено 2011. и 2012. године у оквиру пројекта „Људска права жена у затвору – Залагање за жене жртве насиља које се налазе у затвору".

Жене извршавају казну затвора у јединoм КПЗ за жене у Пожаревцу, што није у складу са Банкочким правилима, према којима жене током извршења казне затвора треба да буду смештене у заводима што ближе њиховим пребивалиштима.[140] Боравак у заводима ближе њиховим домовима би омогућио женама редовније контакте са породицом, што доприноси реинтеграцији и социјалној инклузији (Ћопић,& Шаћири, 2012, стр. 40). Контакти са породицом се обављају најчешће путем телефонских разговора (Ћопић, Стевковић & Шаћири, 2012, стр. 69), чиме се не задовољавају у потпуности њихове потребе за повезаношћу са најблискијим особама.

Извршење казне затвора за жене је регулисано истим законским и подзаконским актима као и за мушкарце, дакле, позитивни прописи којима се регулише извршење казне лишења слободе су родно неутрални. Оно што се уочава је указивање само на посебне потребе жена и њихово задовољавање када су у питању осуђенице које су у другом стању и/или које се породе током боравка у затвору, дакле, везано за мајчинство. У осталим сегментима нема посебних правила, иако на то упућују Банкочка правила, па се чини да би неке области које су специфичне за жене, попут здравствене заштите, посебно репродуктивног здравља, третмана за жене са искуством претходне насилне виктимизације, помоћи и подршке за осуђенице и слично, могле да буду регулисане и неким посебним подзаконским актом. Тиме би се осигурало родно осетљиво поступање према осуђеницама и бољи одговор на специфичне потребе које се разликују од потребе и захтева мушке затворске популације, а које произилазе из специфичности путева жена у криминалитет и њиховог укупног положаја у друштву (Стевановић, Ћопић, & Вујичић, 2025, стр. 210). Управо је недостатак родне перспективе највећи недостатак нормативног оквира који се односи на положај жена током извршења казне затвора. Превазилажење предрасуда према женама које још увек постоје у формалном систему у пенитенцијарним установама се може постићи једино континуираном едукацијом запослених, посебно у служби за третман. Такође, потребно је радити на побољшању међуљудских односа између самих осуђеница, што би допринело и побољшању односа између формалног и неформалног система у пенитенцијарним установама.

Посебан изазов током извршења казне затвора за жене је недостатак одговарајућих третмана који би имали за циљ ресоцијализацију осуђеница. Да би се овај проблем превазишао, неопходан је холистички приступ проблему кроз увођење нових облика третмана који би у већој мери пратили потребе самих осуђеница. Имајући у виду потребу укључивања жена у радно окружење након изласка из затвора, неопходно је да третман осуђеница у заводу буде обогаћен програмима описмењавања, образовања и радног оспособљавања. У том смислу, поједини аутори предлажу веће отварање завода и повезивање са организацијама у локалној заједници (Ћопић, Стевковић & Шаћири, 2012, стр. 68), јер је евидентно да КПЗ у Пожаревцу нема довољно ресурса за радно ангажовање жена у заводу.

[140] *United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders with their Commentary (Bangkok Rules),* https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf, 12.4.2025.

Ћопић и Шаћири (2012) су испитали услове извршења казне у КПЗ за жене у Пожаревцу и ниво поштовања права осуђеница. Као што наводе аутори, пренасељеност је један од кључних проблема КПЗ у Пожаревцу, којидоводи до лоших услова живота у заводу, недостатка приватности, отежава здравствену заштиту и рад са осуђеницама и повећава тензије унутар завода (Ћопић, & Шаћири, 2012, стр. 41). Растерећење КПЗ за жене би умногоме допринело побољшању њиховог положаја током извршења казне затвора. Мањи број осуђеница у КПЗ за жене би допринео бољем поштовању њихових права, олакшао би спровођење третмана, унапредио социјалну климу и перцепцијуквалитета затворског живота. Шира примена алтернативних санкција, коју сугеришу и Банкочка правила, би значајно умањила негативне ефекте затварања, омогућила би останак жена у срединиу којој живе, бригу опородици, посебно деци, те смањила стигматизацију, што све скупа олакшава реинтеграцију и повећава шансе за одустајање од даљег криминалног понашања. Друго, како би се смањила оптерећеност запослених потребно је радити на повећању броја запослених, посебно у служби за третман и служби обезбеђења, и дефинисању оптималног броја осуђеница по једном васпитачу. Преоптерећеност запослених у служби за третмане негативно се рефлектује на квалитет њиховог рада, што, између осталог, негативно утиче на перцепцију професионализма од стране осуђених лица и умањује перцепцију квалитета затворског живота. С тим у вези је и потреба сталног рада на јачању капацитета запослених у стручним службама у КПЗ за жене кроз континуиране обуке за све запослене у циљу унапређења професионализма стручнихслужби, али и обезбеђивања хуманог и правичног поступања према осуђеницама. Важно је радити и на обезбеђивању подршке професионалној комуникацији како би се задржао баланс између ауторитативности и професионалне блискости у комуникацији, уз поштовање личности осуђених лица, њихових вредности и потенцијала (Стевановић, Ћопић, & Вујичић, 2025, стр. 212-213).

Превазилажење изнетих проблема би у великој мери допринело побољшању услова за живот осуђеница током извршења затворске казне и створило услове за њихову успешну ресоцијализацију.

Закључне напомене

Положај осуђеница током извршења казне затвора у Републици Србији регулисан је одговарајућим законским и подзаконским актима. Иако је законски оквир, чију окосницу чини Закон о извршењу кривичних санкција (ЗИКС) веома добро постављен, недостаје родно сензитивни приступ, којим би се значајно побољшао положај осуђеница.

Предрасуде према женама у друштву се, нажалост, преносе и на затворску средину јер је затвор „слика друштва“. Превазилажење родних предрасуда је од круцијалне важности за остваривање сврхе и циља кажњавања – ресоцијализације осуђеница. С тим у вези, веома је важно побољшати међуљудске односе између осуђеница током извршења казне, што би с једне стране допринело очувању мира и стабилности у оквиру самих казнено-поправних завода, али и повољно утицало на побољшање и стабилизацију односа између формалног и неформалног затворског система.

Унапређење третмана који се примењују према осуђеницама је још једна мера која би допринела повећању шанси да се оствари успешна ресоцијализација осуђеница. Оспособљавање за рад у затворским радионицама не одговара потребама данашњег тржишта рада, те је неопходно усаглашавање потреба тржишта рада и рада осуђеница, што би деловало као значајан фактор одвраћања од вршења кривичних дела у будућности. Коначно, недостатак адекватног система постпеналне помоћи једнако утиче на осуђенике мушког и женског пола. Без стварања услова за постпенални прихват и превазилажења предрасуда друштва према осуђеницама и осуђеницима, они након извршења казне затвора остају препуштени сами себи, што је готово сигуран пут у повратништво и велики пораз друштвене заједнице.

Коришћена литература

Васиљевић-Продановић, Д. (2022). *Основи пенологије.* Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Јовашевић, Д. (2006). *Лексикон кривичног права.* Београд: Службени гласник.

Константиновић Вилић, С., Ристановић, Н. В., & Костић, М. (2012). *Криминологија* . Центар за публикације Правног факултета у Нишу.

Константиновић-Вилић, С., & Костић, М. (2006). *Извршење казни и других кривичних санкција у Републици Србији.* Ниш: Свен.

Константиновић-Вилић, С., & Костић, М. (2006). *Пенологија.* Ниш: Свен.

Николић-Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице- насиље у породици и криминалитет жена.* Београд: Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

Павићевић, О., Илијић, Љ., & Батрићевић, А. (2024). *Морална и социјална клима у затворима.* Институт за криминолошка и социолошка истраживања .

Радоман, М. (2003). *Пенологија и систем извршења кривичних санкција.* Нови Сад-Београд: Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, Нови Сад.

Стевановић, И., Ћопић, С., & Вујичић, Н. (2025). *Жене у затвору у Србији: Међународни стандарди, национално законодавство и квалитет живота.* Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

Ћопић, С., Стевковић, Љ., &Шаћири, Б. (2012). Третман и остваривање права осуђеница у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, *Темида, 15*(4), стр. 45-71.

Ћопић, С., & Шаћири, Б. (2012). ЖенеузатворууСрбији: услови за живот осуђеница у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, *Темида, 15*(4), стр. 23-44.

United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders with their Commentary (Bangkok Rules), https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf

THE POSITION OF WOMEN IN PENITENTIARY INSTITUTION

Filip Mirić, LL.D.
Faculty of Law, University of Nis, Serbia

Danica Vasiljević Prodanović, PhD,
Faculty of special education and rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

Abstract: *The position of women in penal institutions differs in many ways from the position of other convicts. In the paper, the authors analyze all the specifics of the position of women in penitentiary institutions, taking into account positive legal acts (laws and by-laws), but also the results of previously conducted research in this area in the Republic of Serbia, which the authors arrived at by reviewing criminological and penological literature. The aim of the paper is to point out to the scientific and academic public the need to improve the position of women in penal institutions in the Republic of Serbia, which is a necessary prerequisite for their successful resocialization.*

Keywords: *women, penal institutions, resocialization.*

Прегледни научни рад
УДК:78.071:37.016-055.2
ДОИ:10.7251/ZCMZ0125410T

СТВАРАЛАШТВО ЖЕНА КОМПОЗИТОРА СРПСКЕ МУЗИКЕ У ПРОГРАМИМА НАСТАВЕ И УЧЕЊА МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ[141]

***Проф. др Весна С. Трифуновић*[142]**
Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина

***Апстракт**: Предмет истраживања у овом раду је стваралаштво жена композитора српске музике и њихова присутност у програмима наставе и учења основних школа. Циљ истраживања јесте да се утврди заступљеност стваралаштва жена композитора српске музике у програмима наставе и учења Музичке културе у првом и другом циклусу основног образовања и васпитања у Републици Србији. Истраживано је у којој мери елементи програма наставног предмета Музичка култура прво, афирмишу жене композиторе, тј „уводе“ жене на пољу композиције којим традиционално доминирају мушкарци и, друго, да ли је њихов стваралачки опус у довољној мери представљен у програмима наставе и учења који препоручују композиције за певање и слушање. Постављени су следећи задаци: прво, дати кратки осврт на учешће жена у музици из историјске перспективе и у оквиру националног контекста; затим, утврдити да ли је у препорученим композицијама за слушање унето стваралаштво жена композитора српске музике, као и утврдити бројчани однос између композиција домаћих композитора, жена и мушкараца; анализирати програме наставе и учења Музичке културе у циљу утврђивања елемената којима се подржава увид ученика у шири спектар музике српских композитора, као елементу културног идентитета. У раду су коришћени дескриптивно-аналитички метод и анализа докумената који уређују план и програм наставе и учења за основу школу, укључујући и „простор“ музичке културе у првом и другом циклусу основног образовања и васпитања. Налази истраживања показују 1) да је заступљеност жена композитора српске музике и њиховог стваралаштва мала, 2) да је иницијални списак композиција домаћих аутора (жена и мушкараца) мали и да је неопходно да се прошири јер у недовољној мери доприноси школском учењу о српском културном идентитету. Неопходно је да програми наставе и учења Музичке културе „прошире“ своју културолошку основу и допринесу како развоју ученика који надилази матрицу тзв. родне хијерархије, тако и школском учењу о српском културном идентитету.*

***Кључне речи:** жене композитори, музичка култура, основна школа, културни идентитет*

---

[141] Реализацију овог истраживања финансирало је Министарство науке. Технолошког развоја и иновација републике Србије (бр. Уговора 451-03-65/2024-03/ 200140).

[142] vesna.trifunovic@pefja.kg.ac.rs

Увод

Музика се може разумети и у потпуности објаснити тек ако се поима као „друштвено збивање“. Услови друштвеног живота обликују целокупно материјално и духовно стваралаштво, а у уметничким и музичким феноменима могу се приметити сличне појаве које представљају заједничке црте у уметности и музици у истом типу друштва или у истој епохи (Andreis, 1966). Једна од тих заједничких црта музичке културе у дугим временским интервалима и различитим типовима друштва је доминација мушкараца композитора. Жене су, такође, имале своје место у музичкој култури али су за историчаре музике оне биле мање „видљиве“. У књизи Роксанде Пејовић *„Историја музике за музичке школе*“ , на пример, одељак *Регистар имена композитора* (стр. 317- 319) не садржи ниједно име жене композитора. Раширену представу о томе да је свет компоновања свет мушкараца, илуструје питање композиторке Л. Бушар „Како ико може бити композитор, када сви учимо да су композитори богови, генији и, наравно, сви бели, мушког пола и углавном мртви?“ (Novak, 2012). Таква представа која дуго траје обликовала је аспирације жена које су „улазиле“ у свет музике, као што је допринела и маргинализацији проучавања „женских“ музичких светова.

Конзервативна идеологија је оправдавала неравноправност између мушкараца и жена у правној и политичкој сфери, али већ половином XIX века у јавном дискурсу се појављује „женско питање“. Под овим питањем се подразумевала „борба“ за другачији положај жена у друштву у коме се доминирали мушкарци. Женско питање се у том добу, у земљама захваћеним снажним процесима индустријализације и урбанизације, односило на борбу сифражеткиња за право гласа жена, а у ширем смислу је подразумевало „јавну дебату о женској природи и њеном друштвеном положају“ (Нинчетовић, 2022). Женско питање постаје предмет расправе у друштву, посебно право жена на образовање и запослење, док друге аспирације жена немају једнаку тежину – питање стваралаштва остаје у сенци социјалних и економских права.

Стваралаштво је феномен који може да се посматра из више перспектива, али две су доминантне: прва се тиче естетских критеријума или „мера“ према којима се ствара и које имају универзални карактер и, паралелно, критеријума *лепоте* које етаблира свака историјска епоха које имају партикуларни карактер; друга посматра носиоца стварања и однос његовог стваралачког опуса према *слободи* и *моралности*: 1) слободи дефинисаној максимом "буди особа и поштуј друге као особе" (Хегел, 1989: 84) и 2) моралности дефинисаној начелом "Делај само према оној максими за коју у исто време можеш желети да она постане један општи закон" (Кант, 1981: 62). Међутим, људска друштва су представљала и данас представљају *објективни поредак* у коме се сви појединци не препознају као слободна бића, а некада чак ни као разумна бића. У многим прошлим епохама сматрало се да постоје такве разлике међу половима које природно воде ка супремацији једног пола над другим, стварајући хијерархијске односе и у матријархату и у патријархату. Неједнакост међу половима је правдана „великом разликом у односу осећања и менталне акције код мушкараца и жена“ (Eliot 2005: 467) што се у патријархату манифестовало кроз подређени положај жене, којој је „додељен“ редукован број улога – стваралаштво је било „намењено“ мушкарцима.

Данас, овакав начин поимања места жене у сфери стваралаштва, представља клише, тј. анахронизам који не одговара реалности. Али зато можемо да говоримо о тенденцијама, које у различитим областима стварања, предност дају или мушкарцима или женама.
Расправе о стваралаштву, у основи, имају смисла уколико се баве а) аутентичношћу и чистотом стварања којој се дивимо или „покоравамо“ због њене унутрашње вредности и 2) ако се баве *умећем* стваралаца. Стваралаци „надилазе“ полна и родна одређења (пол упућује на биолошке карактеристике а род на социјалне конструкте), а свако инсистирање на мушким и женским одликама стварања је одвлачење пажње са оног - што - је - створено.

Премиса *женског музичара* као засебне категорије темељи се на друштвеној структури патријархата: може да служи као начин да се жена дискредитује и као начин да се вреднује и истакну њена достигнућа. Предност фокусирања на род као примарну историјску варијаблу

јесте да се произведе историја у којој је мало тога постојало у прошлости. Опасност је у томе што се достигнућа жене првенствено упоређују са достигнућима других жена и неоправдано сегрегирају од главних струја (Tick et al., 2001).

Жене у музици: историјска перспектива

Питање „жена композитора“ се разматра на начин аналоган „женском питању“. Често се истиче да је учешће жене у музици, из историјске перспективе посматрано, било одређено родним улогама и класним разликама. Жена је, међутим, успевала да буде активна као композитор током читаве историје уметничке музике, често стварајући дела трајног значаја. Присутност жене као теме музичког дела; жене у музици која звучи „женски“; и жене као учеснице света уметности односно учеснице у подели рада у институцијама музике (Шуваковић, 2000: 166) је повезана са хијерархијом рода која одређује људску цивилизацију и која је постојала и у матријархату и у патријархату. Матријархат се дефинише као владавина жена; подразумева политичку власт жена у друштву и њихову доминацију у породици и прихватао се као првобитни ступањ општег културног развоја човечанства. Патријархат је владавина мушкараца у породици и у друштву, а супремација мушкараца је обележила нама познату историју. У савремености доминација у друштву и породици се све више „дели“ и води ка преображају архаизираних образаца односа између мушкараца и жена: ти односи сада постају флексибилнији и пролазе кроз циклусе *преузимања власти* стварајући климу непрестаног ишчекивања *новог* победника.

Освајање победничке позиције мушкарце и жене кроз историју супротставља и тера их да се такмиче, али не у свим областима – неке области деловања су ексклузивно припадале само једном полу. Музика је оно поље деловања у коме су своју креацију, умеће и вештине показивали и мушкарци и жене. Жена је одавно била призната као велики интерпретатор музике, међутим, на пољу композиције традиционално доминирају мушкарци. И филозофи и историчари музике и музички критичари одржавају *мит* који говори о томе да је дар за музичко стваралаштво власништво мушкарца. У том контексту једна од главних тема јавне расправе у деветнаестом и почетком двадесетог века било је такозвано “женско питање”. Поткатегорија овог контроверзног предмета расправе било је и “питање жене композитора” (Gates, 2006: 1).

Последње две деценије деветнаестог века означиле су прекретницу у тзв. женском музичком стваралаштву: велики број жена ушао је у „традиционално мушко поље“ уметничке музичке композиције као резултат проширења образовних могућности за жене на великим европским конзерваторијумима. Тек „проширење“ базе жена које су имале приступ адекватним теоријским инструкцијама и образовању, изван круга оних којима је бављење музиком било доступно само због њиховог друштвеног статуса, довело је до издвајања значајних композиторских фигура. Међутим, и када су биле прихватане жене композитори су биле и брзо заборављане: “Музика из које стварамо њену историју, писана традиција музике, може се упоредити са видљивим врхом леденог брега, чија је већина потопљена и невидљива” (Pirrotta, 1984: 72).

На том „видљивом врху“ су жене композитори које су створиле аутентитична дела/ или стил музичког изражавања попут Хилдегард из Бингена, Фани Менделсон и Кларе Шуман. Хилдегард из Бингена (Hildegard of Bingen), монахиња у средњем веку (1098-1179), била је немачка игуманија, визионарски мистик и композитор. Године 2012. проглашена је за доктора цркве, једна од само четири жене које су тако именоване. Поштована је као заштитница музичара и писаца. Једна је од најпознатијих композитора у историји музике. Талентована песникиња и композиторка, Хилдегарда је сакупила 77 својих лирских песама, свака са музичком поставком коју је компоновала, у „Симфонији хармоније небеских откровења“ („Symphony of the Harmony of Heavenly Revelations”) (*Encyclopedia Britannica*, 2025).

Фани Менделсон Хенсел (Fanny Mendelssohn Hensel), (1805-1847) била је немачка пијанисткиња и композиторка, најстарија сестра и поверница композитора Феликса

Менделсона. За Фани се каже да је била музички талентована као и њен брат, а двоје деце су добили исте наставнике музике. Феликс је спремно признао да је његова сестра свирала клавир боље од њега, а Фани је остала његов главни музички саветник све док није отишао од куће. Прича се да је запамтила J.C. Бахов комплетан Well-Tempered Clavier by age 13. Фани је написала укупно око 500 музичких композиција, укључујући око 120 комада за клавир, многе уметничке песме, и камерну музику, кантате и ораторијуме. Шест њених песама објављено је под Феликсовим именом у делу Дванаест песама (Twelve Songs, Opuses 8 and 9), док неколико дела објављених под њеним именом укључује збирке кратких клавирских комада, неке песме и клавирски трио. Већина њених преосталих радова постоји само у рукопису. Стилски је њена музика слична оној њеног брата (*Encyclopedia Britannica,* 2025).

Клара Шуман (Clara Schumann), (1819-1896) била је немачка пијанисткиња, композиторка и супруга композитора Роберта Шумана. Подстакнута оцем, учила је клавир од своје пете године и до 1835. стекла је репутацију широм Европе као чудо од детета. Године 1838. одликована је од стране Аустријског двора и изабрана у престижно Друштво пријатеља музике у Бечу. Предавала је на Лајпцишком конзерваторијуму, компоновала и често гостовала. Њене сопствене композиције укључују дела за оркестар (међу њима и клавирски концерт), камерну музику, песме и многе комаде за соло клавир (*Encyclopedia Britannica,* 2025). Поред поменутих, историчари музике открили су на стотине жена композитора. Њихове приче су јединствене и инспиративне, и само мали одраз онога што су могле бити (Bennett, 1991).

Жене у музици: национални контекст

Системско интересовање за сагледавање женског писма у музици у Србији није постојало донедавно. Међутим, 2003. године композиторка Оливера Војна Нешић у Крагујевцу оснива организацију „Жене и музика“, и са Патришом Едкинс Кити, председницом истоименог удружења из Италије, уз подршку УНЕСКО-а покреће рад на књизи – лексикону под називом *Жене и музика у Србији* у коауторству са Иваном Неимаревић и Јеленом Новак. У књизи је представљен рад сто једанаест жена композитора класичне и популарне музике активних од друге половине осамнаестог века до данас. Књига је објављена 2011. године у Италији, на италијанском, српском и енглеском језику.

У одељку *Мапирање културалне историје композиторки у Србији – Врисак преко асимптоте* описан је развој музике у Србији након отоманске и аустроугарске владавине: и указује се на Јулијану Димитријевић као прву српску композиторку чије клавирске композиције *У часовима самоће*, су објављене 1795. године; приказано је мапирање композиторки у многим различитим пољима - у класичној и савременој музици, џезу, попу, мултимедијима, електронској и црквеној музици (Novak, 2011). У другом делу књиге, у одељку *Лексикон Жене и Музика у Србији,* приказано је 111 биографија жена композитора (Nešić i Neimarević, 2011).

Са растућом популарношћу клавира, а први клавир у Србију је „дошао“ тридесетих година 19. века за потребе музичког образовања кћери породице Обреновића, жене су улазиле у јавни живот као учитељице и извођачи, али и као композитори. Салонска музика је постала мода а потреба за клавирским репертоаром је расла. Појављују се прве пијанисткиње и композиторке: Ида Добринковић, Аида Срећковић, Христина Димитријевић, Милица Прерадовић, Сида Велисављевић, Љубица Медаковић, принцеза Персида Ненадовић Карађорђевић и многе друге. Између два рата појавила се прва професионална композиторка у Србији: Љубица Марић. Након што је дипломирала на Београдској музичкој школи 1929. године, студирала је композицију, дириговање и виолину на Конзерваторијуму у Прагу. Била је представник доминантног дискурса српске уметничке музике друге половине двадесетог века. Студирала је композицију и дириговање, а након завршетка студија на Прашком конзерваторијуму 1932. године и повратка у Београд, радила је на Музичкој академији у Београду као ванредни професор и постала дописни члан Српске академије науке и уметности (Novak, 2011).

„Друга“ композиторка, чији се опус недовољно проучава, била је Лудмила Фрајт, утемељитељ „женског писма“ у српској музици. И док су се српске и светске композиторке углавном трудиле да компонују у оквиру „универзалног“ тј. прикривеног мушког канона, Лудмила Фрајт је слободно и без задршке изражавала своју женску природу. Тиме је континуирано отварала питање свог статуса као композитора, односно дефинисања и редефинисања питања пола и рода (Медић, 2005). Њена музичка остварења су хорска и оркестарска дела, филмска музика, као и музика за децу. Лудмила је била и прва жена на овим просторима која је добила националну диплому за композицију на Музичкој академији у Београду 1946. године. Жене композитори „освајају“ музичку сцену у Србији, а неке од њих су припаднице генерације шездесетих: Мирјана Живковић, Мирјана Шистек; композиторке рођене после Другог светског рата: Ивана Стефановић, Катарина Миљковић, постмодернистичка композиторка Јасна Величковић; композиторке у свету позоришта и филма: Нинета Аврамовић Лончар и Ирена Поповић Драговић. Композиторка Исидора Жебељан, која се истакла у музици за позориште и филм привлачи пажњу и осваја признања како домаће тако и иностране музичке јавности (Novak, 2012).

Жене композитори у Србији, у распону од два века стварале су музику која је „прешла пут од романтизма до разних врста медијских, стилских и концептуалних разноликости музичких језика“. Данас више од стотину жена компонује музику, а многе од њих су достигле статус међународно признатих уметника. „Овакав развој указује како на еманципацију жена у друштву, тако и на еманципацију институције композиторке и њених моћи. Имајући у виду да компоновање често није субвенционисано од стране државе или других органа, као и да још увек не постоји јасна стратегија у културној и / или музичкој политици у Србији, развој фигуре композиторке се указује као изузетан“ (Novak, 2011: 31-32).

Данас Србија вероватно има подједнак број композиторки и композитора., што је у складу са препорукама садржаним у Резолуцији Европског парламента из марта 2009. године - *Равноправност у третману и приступу за жене и мушкарце у извођачким уметностима* која позива учеснике у пољу културе да повећају присуство ауторки и њихових дела у програмирању, прикупљању, објављивању и саветовању (Adkins Chiti, 2011).

Потребно је скренути пажњу на интересовање жена композитора у Србији у савремености за фолклорно наслеђе и идеју националног/и културног идентитета. Представници ове музичке струје су: Исидора Жебељан, чија остварења су инспирисана традиционалном фолклорном музиком; српски музички фолклор је присутан и у делима Александре Вребалов, Ане Михајловић, Ане Соколовић, Биљане Васиљевић, Катарине Миљковић; Милица Параносић, чија дела су заснована на аранжману традиционалне балканске народне песме. „У многим од ових дела фолклорна музика се указује као егзотизам какав западни музички свет очекује да чује од музике која долази са Истока. Стога ове композиције често нуде управо оно што западно музичко тржиште потражује“ (Novak, 2011: 31). Пријемчивост публике земаља тзв. западног културног круга за фолклорну музику са овог простора пружа прилику да се наша традиција и култура представе „страном свету“ чувајући, истовремено, ризницу нашег музичког блага за будуће генерације.

Музичко стваралаштво и национални/и културни идентитет су повезани, заправо, музика представља елемент колективних идентитета.У процесу конституисања и обликовања српског националног/и културног идентитета развијала се и аутентична српска музика која је, с друге стране, доприносила обликовању српског културног обрасца. Српска национална музика – традиционална и уметничка, јесте значајан елемент српске културе и битна одредница идентитета нашег народа (Базић и Павловић, 2017). „Традиционална народна музика у основношколској настави омогућава да се ученици упознају са сопственим етничким пореклом и културним идентитетом, док је уметничка музика домаћих композитора заснована на елементима српске традиционалне народне и духовне музике, па је као таква драгоцен наставни садржај, који, такође, омогућава упознавање и доживљавање српског идентитета“ (Цицовић-Сарајлић и Павловић, 2017: 49-50). Међутим, управо у тој димензији стање музичког

образовања у Србији мора да се побољша на шта скреће пажњу Исидора Жебељан у свом *Извештају о стању српске уметничке музике* (2012): „Стање у области уметничке музике у Србији је катастрофално. Нарочито су угрожене српска музичка баштина и савремено српско музичко стваралаштво“ (Жебељан, 2012: 1). Извештај је, 2012. године, усвојио Национални савет за културу.

Исидора Жебељан посебно истиче важност разумевања националног/и културног идентитета:

> *„Да бисмо имали идентитет, ми морамо да познајемо (да имамо знање о томе) шта га све сачињава. Да бисмо имали то знање, морамо да направимо систем. У Србији никада није направљен списак свих композитора и њихових дела, а самим тим није извршено ни мапирање тих дела, тј. није установљено и записано где се та дела налазе. То значи да око 90% српске уметничке музичке баштине није доступно за извођење, а то даље значи да српски грађани (а о другим земљама да и не говоримо) немају никакву представу о томе каква је, у ствари, наша уметничка музика, шта је у њој изврсно а шта не“ (Жебељан, 2012:1).*

Композиције жена композитора у препорученим композицијама за слушање

У овом делу рада су представљени резултати анализе чији је циљ био да утврди да ли је стваралаштво жена композитора присутно у препорученим композицијама за слушање, у оквиру подобласти Домаћи композитори, у наставним програмима предмета Музичка култура у основном образовању и васпитању.

У *Првом циклусу основног образовања и васпитања* област препоручених композиција за слушање чини прописаних пет подобласти са прописаним бројем препоручених композиција: а) Химне; б) Народне песме; в) Песме за децу; г) Домаћи композитори; и д) Страни композитори.
У оквиру подобласти *Домаћи композитори*, која садржи препоручене композиције уметничке музике, истражен је бројчани однос у заступљености стваралаштва жена и мушкараца.

У првом разреду укупан број препоручених композиција у подобласти Домаћи композитори је четири. Број препоручених композиција мушкараца композитора је четири**.** Нису препоручене/заступљене композиције жена композитора.
У другом разреду укупан број препоручених композиција у подобласти Домаћи композитори је пет. Број препоручених композиција мушкараца композитора је пет.Нису препоручене/заступљене композиције жена композитора.
У трећем разреду укупан број препоручених композиција у подобласти Домаћи композитори је три. Број препоручених композиција мушкараца композитора је три.Нису препоручене/заступљене композиције жена композитора.
У четвртом разреду укупан број препоручених композиција у подобласти Домаћи композитори је седам. Број препоручених композиција мушкараца композитора је шест**.** Препоручена је једна композиција жене композитора.

Табела 1. *Препоручене композиције домаћих композитора за слушање, 1.циклус основног образовања и васпитања*

Композиције	**први разред**	**други разред**	**трећи разред**	**четврти разред**
Укупно	4	5	3	7
Жене	0	0	0	1
Мушкарци	4	5	3	6

Добијени подаци показују да препоручене композиције за слушање, у оквиру подобласти Домаћи композитори, у наставним програмима предмета Музичка култура у Првом циклусу основног образовања и васпитања не пружају једнаку шансу женама композиторима, чија је „видљивост“ много мања у односу на мушкарце композиторе.

Једина композиција жене композитора у препорученим композицијама за слушање у првом циклусу основног образовања и васпитања је композиција *Бјерују* Славице Стефановић.

У *Другом циклусу основног образовања и васпитања* област препоручених композиција за слушање чини прописаних девет подобласти са прописаним бројем препоручених композиција: а) Химне; б) Народне песме; в) Човек и музика; г) Домаћи композитори; д) Страни композитори; ђ) Музика старих епоха; е) Музика средњег века и ренесансе; ж) Музички инструменти; и) Музика барока и класицизма.

Наставни програм према разредима у другом циклусу основног образовања је креиран на следећи начин: у петом разреду се од дела српских композиторки међу препорученим композицијама за слушање музике наводе Љубица Марић са композицијама *Праг сна* и *Бранково коло* и Вера Миланковић са *Сењачком рапсодијом* и тријом *Eine Kleine Popmusic*. У шестом разреду се у оквиру композиција за слушање музике у области Музички инструменти наводи Вера Миланковић са *Кончертином на српске теме*, за клавир. У седмом разреду у оквиру области Музички инструменти за обраду инструмента харфе предложена је композиција *Ноктурно* Вере Миланковић. Осми разред у области Човек и музика, осим Петра Коњовића и Константина Бабића, предвиђа и Веру Миланковић. Међутим, међу препорученим композицијама за слушање музике проналазимо и Љубицу Марић са композицијом *Праг сна* и Јадранку Стојаковић са делом *Што те нема* (Јеремић, Ивановић О`Брајен, 2023: 84).

Композиторски опус Лудмиле Фрајт, Љубице Марић и Исидоре Жебељан оставио је неизбрисив траг у српској музици и постао део светске музичке баштине, међутим, њихов стваралачки опус није заступљен довољно у наставној пракси основних (...) школа, као ни у програму наставе и учења, који прописује и сугерише избор композиција за певање и слушање (Јеремић, Ивановић О`Брајен, 2023: 80), заправо, присутне су само две композиције Љубице Марић.Стога је неопходно кориговати и саставити нови, потпунији корпус музике за слушање и обраду.

Анализом *Правилника о плану и програму наставе и учења за основу школу* (Правилник о програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања, 2018; Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања, 2019; Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања, 2020) може се закључити да је, у другом циклусу основног образовања и васпитања, заступљеност жена композитора српске музике тј. њиховог стваралаштва мала.

М. Јеремић и Н.Ивановић О`Брајен (2023) сматрају да је неопходно подстицати и представљати стваралаштво српских композитора, нарочито жена композитора, тако што би се у наставне програме инкорпорирао шири избор њихових дела и предлажу иницијални списак композиција који би требало да буде додат за слушање у оквиру наставних програма у циљу представљања потпуније слике музичког стваралаштва са наших простора, доприносећи тиме и школском учењу о културном идентитету.

Закључак

Предмет Музичка култура отвара бројне могућности за развој ученика: примарно, да стекну знања о музици и овладају вештинама коришћења музичких инструмената, формирају ставове о лепом, изграде префињен музички укус и као највиши домет – да се окушају као ствараоци или, бар, да пожеле да то постану.С друге стране, овај предмет пружа и бројне информације о темама које нису „искључиво“ музичке, већ се тичу карактеристика друштва и обележја

културе, као контекстима у којима се музика ствара, представља, конзумира; потом, пружа информације о обележјима историјских епоха, друштвеном положају и начину живота различитих група, мушкараца и жена и могућностима да се музиком баве као извођачи или стваоци. Биографије музичких стваралаца представљају непатворене изворе о друштву у коме су живели и култури унутар које су стварали. Зато је важно да програми наставе и учења Музичке културе „прошире“ културолошку основу и допринесу другим димензијама развоја ученика а не само њиховом музичком образовању: једна од тих димензија се тиче развоја који надилази матрицу тзв. родне хијерархије, а друга се тиче школског учења о српском културном идентитету. Увођење додатних садржаја о стваралаштву жена композитора допринело би разумевању постојања одређених матрица која различита друштва успостављају и користе, данас и у прошлости, како би припадницима различитих група омогућила бављење одређеним професијама, а другим онемогућила приступ истим. Додатни садржаји који би приказивали стваралаштво жена композитора у различитим историјско-стилским периодима и култури, пружили би увид у специфичне околности које су утицале на појаву или одсуство жена композитора, њихов статус, одлике њиховог стваралаштва у односу на „дух времена“ и утицај који су имале у сфери музике, али и у сфери социјалног живота најављујући могућност успостављања равноправнијих односа међу половима. Истовремено, увођење додатних садржаја о стваралаштву жена композитора у српској музици употпунило би школско учење о српском културном идентитету.

ЛИТЕРАТУРА

Andreis, Josip. (1966). *Historija muzike – prvi svezak.* Zagreb: Školska knjiga.

Adkins Chiti Patricia. (2011). Predstavljanje. U *Žene i Muzika u Srbiji.* Venice, Italy: UNESCO, 13-16.

Базић, Јован и Павловић, Биљана. (2017). Улога музике у формирању и реконструкцијама српског националног идентитета, *Српска политичка мисао* 1, 24 (55): 279 - 298.

Bennett, Roy. (1991). *History of Music.* Cambridge University Press.

Цицовић Сарајлић Ј. Драгана и Павловић М. Биљана. (2017). Заступљеност српске народне и уметничке музике у основношколским програмима и уџбеницима музичке културе, *Нова школа,* XIII (2): 49-61.

Clara-Schumann, *Encyclopedia Britannica, 2025*, https://www.britannica.com/biography/Clara-Schumann Приступ:11.03.2025.

Eliot, George.(2005). *Selected essays, poems and other writings*. Uredio A.S. Byatt. London: Penguin Books.

Fanny Mendelssohn Hensel, *Encyclopedia Britannica, 2025*, https://www.britannica.com/biography/Fanny-Mendelssohn Приступ:11.03.2025.

Gates, Eugene. (2006). The Woman Composer Question: Philosophical and Historical Perspectives. *Kapralova Society Journal, A Journal of Women in Music*, 4(2), 1.

Hegel G.V.Fridrih. (1989). *Osnovne crte filozofije prava*. Sarajevo: Svjetlost.

Јеремић Р. Мирко, Ивановић О`Брајен М. Нада.(2023). Стваралаштво жена композитора у српској музици 20. века у општем музичком образовању, *Иновације у настави*, XXXVI, 2023/4: 80–94. DOI: 10.5937/inovacije2304080J

Kant Imanuel. (1981). *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: Bigz.

Медић, Ивана. (2005). Лудмила Фрајт – друга српска композиторка. У *Свеске* бр. 77, стр. 208-214.

Nešić Olivera Vojna, Neimarević Ivana i Novak Jelena. (2011). *Žene i Muzika u Srbiji.* Venice, Italy: UNESCO.

Нинчетовић, В.Наташа. (2022). Женско питање и концептуализација брака у *Мидлмарчу* Џорџ Елиот, *Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе,* http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2022/zenska-knjizevnost-i-kultura/zensko-pitanje-i-konceptualizacija-braka-u-midlmarcu-dzordz-eliot#gsc.tab=0 Приступ: 10.03.2025.

Novak, Jelena.(2012). Slušanje drugim ušima, *Vreme*, https://vreme.com/kultura/slusanje-drugim-usima/ Pristup:06.03.2025.

Novak, J.(2011). Mapiranje kulturalne istorije kompozitorki u Srbiji -Vrisak preko asimptote. U *Žene i Muzika u Srbiji* (str.19-36). Venice, Italy: UNESCO.

Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања *(„Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”,* број 10/2017).

Правилник о програму наставе и учења за други разред основног образовања и васпитања (*„Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”,* број 16/2018).

Правилник о програму наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања (*„Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”,* број 5/2019).

Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања (*„Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”,* број 3/2006).

Pravilnik o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2018). Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, br. 6/07, 2/10, 7/10.

Pravilnik o programu nastave i učenja za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2019). Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, br. 68.

Pravilnik o programu nastave i učenja za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2020). Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, br. 88/17, 27/18.

Пејовић, Роксанда.(1989). *Историја музике за музичке школе, први део.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Pirrotta, Nino. (1984). *Music and Culture in Italy from the Middle Ages to the Baroque: A Collection of Essays.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

St. Hildegard, *Encyclopedia Britannica*, https://www.britannica.com/biography/Saint-Hildegard Приступ:11.03.2025.

Šuvaković, Miško. (2000). Fatalni rod muzike. *Časopis za žensku književnost i kulturu.* Beograd: Pro Femina.

Tick Judith, Ericson Margaret and Koskoff Ellen. (2001). *Women in music.* DOI: 10.1093/gmo/9781561592630

Жебељан Исидора. (2012). *Извештај о стању српске уметничке музике*, https://nsk.gov.rs/doc/zakljucci/O%20stanju%20srpske%20umetnike%20muzike.pdf Приступ:14.03.2025.

THE CREATIVE WORK OF WOMEN COMPOSERS OF SERBIAN MUSIC IN THE TEACHING AND LEARNING PROGRAMS OF MUSIC EDUCATION

***Abstract**: The subject of research in this paper is the creative work of women composers of Serbian music and their presence in the teaching and learning programs of primary schools. The aim of the research is to determine the representation of creative work of women composers of Serbian music in the teaching and learning programs of Music Education in first and second educational cycles in the Republic of Serbia. The research investigated the extent to which elements of program of the school subject Music Education, first, affirm women composers, i.e. "introduce" women in the field of composition, which is traditionally dominated by men and, second, whether their creative work is sufficiently represented in the teaching and learning programs that recommend compositions for singing and listening. The following tasks were set: first, to provide a brief overview of women's participation in music from a historical perspective and within the national context; then, to determine whether the recommended compositions for listening include the creative work of women composers of Serbian music, as well as to determine the numerical ratio between compositions by women and men domestic composers; to analyze the teaching and learning programs of Music Education in order to determine the elements that support students' insight into the wider spectrum of music of Serbian composers, as an element of cultural identity. The paper used the descriptive-analytical method and analysed the documents that regulate the plan for teaching and learning programs of primary schools, including the "space" of Music Education in first and second educational cycles. The research findings show that 1) the representation of women composers of Serbian music and of their creative work is low, 2) the initial list of compositions by domestic authors (women and men) is small and needs to be expanded because it does not sufficiently contribute to education about Serbian cultural identity. It is necessary that teaching and learning programs of Music Education "expand" their cultural basis and contribute both to the development of students beyond the matrix of the so-called gender hierarchy, and to education about Serbian cultural identity.*

***Keywords**: women composers, music education, primary school, cultural identity*

Прегледни научни рад
УДК:159.97:343.3/.7
ДОИ:10.7251/ZCMZ0125419S

ПРЕВЕНТИВНИ АКТИВНОСТИ КАКО УСЛОВ ЗА ОТКРИВАЊЕ И СУЗБИВАЊЕ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

***Д-р Драган Стефановски*[143]**
СУГС „Браќа Миладиновци“ Скопје

Апстракт: *Еволутивниот карактер на постмодерното општество не претставува реторичко прашање на оваа теоретско-емпириска студија, туку реториката е насочена во контекст на трансформација на општествените вредности, губење на традиционалните вредности како и појавата на општествена аномија во постмодерната. Во контекст на оваа студија е општествениот феномен на семејно насилство, при што приоритетот е ставен на насилство над жената, во дисфункционалните семејства. Трансформацијата иницирана од глобалните процеси во современото општество дополнително ја асцелерираа социјалната стратификација, иницирајќи ја социо економската диспропорција помеѓу населението. Општествената аномија во доцната постмодерна е евидентна преку нејзините индикатори во контекст на губењето на општествените вредности и норми во општеството. Новиот вредносен систем иницираше општествена еволуција, истиснувајќи ги вредностите како емпатија, хуманост, толеранција, поддршка и меѓусебно разбирање. Преку оваа социолошка студија ќе го согледаме влијанието на социоекономската положба како еден од факторите за семејно насилство, при што приоритетот го ставам на физичкото насилство над жената. При тоа накусо ќе се задржам на меѓународните документи, каде што посебен акцент ставам на Истанбулската конвенција. Со оваа теоретско емпириска студија креираме една социолошка перцепција за насилство врз жената во современото македонско општество, како истото се третира и превенира од страна на државните институции и невладиниот сектор.*

Клучни зборови: *дисфункционално семејство, физичко насилство, меѓународни документи, Истанбулска конвенција.*

Вовед

Дисфункционално семејство е поим кој се почесто го сретнуваме во современото општество. Во семејството различни единки фунционираат комбинирано поточно посебно, но и во целина. Децата би требало да се се развиваат, и постепено да стекнуваат искуство, а подоцна и да градат ставови за светот околу себе. Глобалните промени со кои се соочуваме во општеството доведуваат и до видливи промени во семејството, кој за жал најчесто се негативни. Сé повеќе има семејства во кој недостасува топлина, разбирање и комуникација како и проблеми кои се почесто демнат во семејството а сврзани се со социо-економската положба. Во овој контекст сé поприсутна е и појавата на дисфункционални семејства. „Влошувањето или минимизирањето на семејната улога може да доведе до конфликти кои тешко се управуваат во семејството. Семејното насилство е феномен што не може да се занемари поради неговиот обем. Постојат ситуации каде што „партнерот е малтретиран, понекогаш и децата, тие ја губат радоста, љубовта и разбирањето на своите врсници, а нивното ментално здравје може да биде засегнато“ (Beatrice, 2022:43).

[143]draganstefanovski@hotmail.com

Долгото траење на постапките за семејно насилство доведуваат често до примарна и секундарна виктимизација на жртвата на семејно насилство. „Со семејното насилство се опфатени и постарите лица кои немаат помош од семејството така што често постануваат социјално маргинализирани.Така Британското геријатриско друштво како главни ризици кое друштвото ги поврзува со насилството над старите лица се социјалната изолација на жртвата и долготрајниот лош однос помеѓу насилникот и постарото лице кое е жртва на насилство.Разни видони на зависности на насилникот и ментални пореметувања“ (Рељић, 2018:162-163).

Дисфункционални семејства и проблемот со семејно насилство

Дисфункционалните семејства се детектираат во сите општествени слоеви независно од културолошкиот, етничкиот, религиозен или образовен статус. „Дисфункционалното семејство го претставува семејството во негирање, не препознавајќи го постоењето на било каква проблематична ситуација и/или може да создаде проблеми таму каде што тие не постојат. Дисфункционалното семејство има еден вид несоодветна хиерархиска структура“ (Beatrice, 2022:40). Може да говориме за ракатка на проблеми кои претставуваат иницијална каписла за појава на дисфункционалност, а како најдомиантни се перфекционизмот, немањето на емпатија како кон член на семејството така и за поблиските околина, ментално оболување на еден или двата родители и слично.

Сите истражувања на почетокот на 21 век говорат дека нема совршени семејства, така има богати семејства кои се дисфункционални, и обратно сиромашни семејства во кои владее топлина, хармонија, толерантност и почитување на секој член на семејството. Основната одлика на живеење во дисфункционално семејство е дека најголемиот број од членовите најчесто сопругата, а особено децата страдаат поради „наметната присилба“ да се избегнуваат контакти со роднини и соседи, и стриктната забрана да се зборува за состојбите во семејството, случаите на насилства или психички оболувања на член од семејството. Семејството треба да ги исполнува своите основни функции. Штом истото се соочува со било каков проблем, семејството постанува несигурно место за живеење во кое сé поприсутно е страдањето и стравот од можно насилство. Правилата се „наметнуваат“ од еден член од семејството и значително се крути. „Тој што наметнува“ има намера да предизвика чувство на вина, а улогата на жртва ја има жената или друг член од семејството. Интересно е што контактите меѓу членовите се сé поретки, истите се на висок тон кои најчесто завршуваат со психолошко или физичко насилство. Невработеноста, нерешените станбени и егзистенцијални проблеми, болест на близок член на семејство, зависност, злоставување како и развод во семејството влијаат на самата динамика на животот во семејството во кое како „скриена подземна вода“ се навлекува во основните темели на семејството стресот и фрустрацијата. „Семејното насилство е термин кој е широко применет за сите форми на злоупотреба што се јавуваат во семејните односи, без разлика дали е физичко, сексуално, финансиско/економско, емоционално/психолошки, вербално, духовно или вклучува занемарување на нечии потреби“ (Tyyskä, 2013:2). Насилството е сериозен општествен проблем кој не може едностарно да се посматра но психолошките и социоекономските фактори се клучни. Некои автори сметаат дека на почетокот на 21 век дошло до епидемија на семејно насилство поради пренесување на фрустрации сврзани со сиромаштвото и невработеноста. Други пак се склони на конфликти околу тоа, кој има право во поставување на правилата на воспитување, и кој е главен во семејството. Некој автори предупредуваат, како мажот како „симбол на сила и материјлна сигурност може да биде насилен према сопругата и децата бидејќи тоа било дел од неговиот претходен стил на живот. Разводот е крајната форма на брачната нестабилност и надворешна последица на сите проблеми на стрес и фрустрации кои партнерите ги проживеале.

После разводот најчесто продолжува конфликтот со бившиот партнер/партнерка, се намалува не само животниот стандард туку и нивниот социјален статус, намалувањето на дружењето кое доведува до извесно маргинализирање и изолираност.

Конвенции и декларации значајнни за сузбивање или намалување на семејното насилство

Семејното насилство претставува кршење на основните човекови права, потврда за ова се наоѓа и во фактот дека во Конвенцијата за елиминирање и дискриминација на жените(CEDAW) донесена од страна на Генералното собрание на ОН од 1979 година не се регулира прашањето на семејното насилство на жените. Економскиот и Социјалниот совет на Обединети нации во 1984 година носи резолуција сврзана за семејно насилство, е носечката база за Резолуцијата на Генералното собрание на ОН од 1985 со која се апелира преземање на активности во насока не само за попречување на насилството, но и да преземање активности за помош на жртвите. Значајна е улогата и на Комитетот за елиминација на дискриминација на жените, кој како основна задача е остварување на надзор на имплементацијата на Конвенцијата на ОН од 1979 година. Декларацијата за елиминирање на насилството врз жените, насилството го дефинира како кршење на основните права и слободи на жената, и поради тоа државите се обврзани итно да ги преземат неопходните мерки со кои ќе се елиминира истото, но и да преземат мерки за превенирање на насилството и да го казнуваат истото независно дали истото е сторено од поединец или од државата. Големо значење за заштита на основните човекови права има и Пекиншката декларација, како и Четвртата Светска конференција за правата на жената од 1995 година. Советот на Европа усвојува Конвенција за спречување и борба против насилство врз жените и семејното насилство позната како Истанбулска конвенција. Значајно е дека Р. Македонија ја ратификува наведената конвенцијата на Советот кое стапува на сила во втората половина на 2018 година. Истанбулската конвенцијата е широко прифатена како правен инструмент за спречување односно намалување на насилството врз жените и семејството како една од најчестите форми на кршење на човекови права. Истанбулската конвенцијата од 2014 година е правно обврзувачка за земјите потписнички, кои во свои рамки би требало да работат на внесување на сите вредности кои се наведени како круцијални во Конвенцијата. Што е најзначајно за оваа конвенција: ставање крај на насилството врз жените, особено семејното насилство, во која државата мора да работи на заштита на основните човекови права за сите; истата цели кон превенција од насилство, укажување на благовремена помош и предвидување на соодветни мерки кон насилникот; формите на насилство да бидат класифицирани и за истите да има соодветни санкции, а државните институции да ги спроведуваат веќе пропишаните активности. Се работи и на планот на искоренување на предрасудите, обичаите, традициите и други практики кои се темелат на идеата за инфериорност на жените или на стереотипите за улогите на жените и мажите како обврска да се спречи насилството. Со конвенцијата се бара од владите да работат на обезбедување на безбедност на жртвите на насилство кои пред се се наоѓаат во опасност од физички или сексуален напад во домот во кој живеат. И во образованиот процес на секоја единка треба да се укажува на придобивките на родовата еднаквост, заемното почитување, градење на складни меѓучовечки односи и подигање на свеста од штетноста на родово базирано насилство. Од друга страна неформалното образование и воспитување од потесното опкружување можат да дадат видлив придонес во градење на здрави личности кои ќе знаат да воспостават односи без насилство.

Законско регулирање на семејното насилство во Р. Македонија

Законското уредување со кој се регулира прашањето за семејно насилство првично е уредено со Уставот на Р.Македонија. Значајни се и измените и дополнувањата на кривичниот Законик од 2004 година како и Законот за семејство кој доживува извесни измени сврзани со граѓанско регулирано семејно насилство. Со цел посоодветно превентивно делување на појавите на семејно насилство во периодот 2008/2011, односно 2012/2015 донесени се две ,,национални стратегии за заштита на семејно насилство. Во 2021 година донесен е Законот за заштита од насилство врз жените и семејно насилство. Кривичниот законик на Р Македонија за разлика од некои земји од соседството нема посебна инкриминација за семејно насилство а истите се опфатени во веќе постоечки членови на Кривичниот законик, како отежнувачка околност односно претставува квалифициран облик. Станува збор за силување, оддавање на

проституција, обид за убиство и убиство. „Со потпишување на конвенцијата за превенција и борба против насилството над жената и семејното насилство кое 2011 година ја донесе Советот на Европа, Република Македонија прифаќа дека економското насилство е основа за насилство над жената и се очекува дека дефиницијата на семејно насилство предвидена во семејниот закон и КЗ ќе биде проширена така што таа ќе опфаќа економско насилство“ (Мицковиќ & Ристов, 2012:212).

Резултати од емпириско истражување

Овој дел од студијата е посветен на анализа на емпириските податоци добиени од анкетното истражување спроведено на територијата на град Скопје во периодот март-април 2025 година. Анализата на овој дел од трудот е насочена кон ставовите на анкетираните сврзани со семејното насилство врз жената. Во неа се интегрирани само круцијалните податоци за феноменот на насилство над жената. Првиот елемент е во контекст на влијанието на социо-економската положба и општественот феномен семејно насилство.Социо-економската положба е еден од круцијалните моменти за секоја индивидуа во постмодерното општество од можностите за успех па се до начинот на соочување со проблемите во секојдневниот живот. Видливо е дека женската популација со полош социо-економски статус како и живеењето во патријалхални семејство е интензивно изложена на долгогодишна изложеност на семејно насилство како резултат на обичајните норми на однесување.

Табела бр 1. Женската популација со полош социо-економски статус се почеста жртва на семејно насилство

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	73	48.7	48.7	48.7
	Се согласувам	45	30.0	30.0	78.7
	Немам миселење	4	2.7	2.7	81.3
	Не се согласувам	23	15.3	15.3	96.7
	Воопшо не се согла сувам	5	3.3	3.3	100.0
	Total	150	100.0	100.0	

Извор: Емпириско истражување

Губењето на вредносниот систем пред сé на традиционалните семејни вредности пособено доаѓа до израз кај популацијата со полош социо-економски бегграунд. Ваквата ситуација се манифестира и преку семејното насилство врз жената. Се забележува дека во ист контекст се и размислувањата на анкетираните Имено од нив 48.7% целосно се согласуваат, 30.0% се согласуваат, 15.3% не се согласуваат, 3.3% воопшто не се согласуваат и 2.7% од анкетираните немаат мислење. Анализата ќе ја продолжам преку согледување на влијанието на социјалниот капитал на женската популација и влијанието на истиот на веројатноста на жената да биде жртва на насилство. Кај женската популација која поседува социјален капитал и подобра општествена положба помала е веројатноста да се соочи со физичко или економско насилство. Прашање е дали и колку жените со понизок социјален капитал се поизложени на семејно насилство.

Табела бр 2. Женската популација со посиромашен социјален капитал е почеста жртва на семејно насилство

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	59	39.3	39.3	39.3
	Се согласувам	42	28.0	28.0	67.3
	Немам миселење	17	11.3	11.3	78.7
	Не се согласувам	18	12.0	12.0	90.7
	Воопшо не се согла сувам	14	9.3	9.3	100.0
	Total	150	100.0	100.0	

Извор:Емпириско истражување

Мнозинството од анкетираните сметаат дека социјалниот капитал е еден од главните фактори кои влијаат на тоа дали една жена се наоѓа под ризик да се соочи со семејно насилство. Така 39.3% целосно се согласуваат со ставот, 28.0% се согласуваат, 12.0% не се согласуваат, 11.3% немаат мислење, додека 9.3% од анкетираните воопшто не се согласуваат со ставот. Во современото општество веќе спомнатите вредности стануваат тривијални, и се повеќе влијание има „вредносниот“систем на улицата и уличното однесување. Губењето на традиционалните семејни вредности и вредностите на традиционалното воспитување доведува до зголемување на насилството во општеството, а посебно семејното насилство над жената

Табела бр 3. Исчезнувањето на традиционалните семејни вредности влијаат на зголемување на појавата на семејно насилство врз жената

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	65	43.3	43.3	43.3
	Се согласувам	51	34.0	34.0	77.3
	Немам миселење	17	11.3	11.3	88.7
	Не се согласувам	7	4.7	4.7	93.3
	Воопшо не се согла сувам	10	6.7	6.7	100.0
	Total	150	100.0	100.0	

Извор:Емпириско истражување.

Во овој контекст се и размислувањето на популацијата опфатена со анкетното истражување.Така 43.3% целосно се согласуваат, 34.0% се согласуваат, 11.3% немаат мислење, 6.7% воопшто не се согласуваат, а 4.7% од анкетираните не се согласуваат со наведениот став. Општествените девијации како зависност од алхохолизам, наркоманија и коцкање, генерираат и проблеми во контекст на дополнително иницирање и асцелерирање на различни форми на насилство во современото општество. Во најчест случај зависниците од наркотични средства, зависници од алкохол и коцкање мошне често се извршители на семејно насилство.

Табела бр 4. Појавата на зависности алхохолизам, наркоманија, коцкање влијае на зголемување на насилството над жената во семејството

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	84	56.0	56.0	56.0
	Се согласувам	43	28.7	28.7	84.7
	Немам миселење	6	4.0	4.0	88.7
	Не се согласувам	12	8.0	8.0	96.7
	Воопшо не се согла сувам	5	3.3	3.3	100.0
	Total	150	100.0	100.0	

Извор:Емпириско истражување.

Зависностите не само што се штетни за зависникот, туку тие оставаат видливи последици не само во семејството, туку и на општеството во целина. Од една страна зависникот често е извршител на низа форми на насилство, како на членови на семејството, така и вон него. 56.0% од анкетираните целосно се согласуваат со ставот, 28.7% се согласуваат со ставот, 8.0% не се согласуваат, 4.0% немаат мислење додека 3.3% воопшто не се согласуваат со ставот.

Формирањето на целосната перцепција за феноменот на семејно насилство врз жената би била нецелосна доколку во анализата се изостават причините кои влијаат дали семејното насилство ќе биде пријавено. Тука ги анализираме податоците од емпириското истражување за факторите кои влијаат за пријавувањето на семејното насилство од страна на жената.

Табела бр 5. Жените жртви на семејно насилство кои биле сведоци на семејно насилство врз нивните мајки поретко го пријавуваат семејното насилство

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	79	52.7	52.7	52.7
	Се согласувам	37	24.7	24.7	77.3
	Немам миселење	12	8.0	8.0	85.3
	Не се согласувам	13	8.7	8.7	94.0
	Воопшо не се согла сувам	9	6.0	6.0	100.0
	Total	150	100.0	100.0	

Извор:Емпириско истражување.

Изложеноста на семејното насилство на жените уште од примарното семејство /семејство од кое истата потекнува го зголемува ризикот од непријавување на соочување со семејно насилство во моментот кога истата се појавува како жртва. Женската популација чии мајки трпеле насилство, потешко се одлучува за пријавување на истото. Поточно 52.7% целосно се сложуваат со ставот, 24.7% се согласуваат, 8.7% не се согласуваат, 8.0% немаат мислење, додека 6.0% воопшто не се согласуваат.

Табела бр 6.Степенот на формално образование на жената жртва влијае на пријавување на семејното насилство

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	76	50.7	50.7	50.7
	Се согласувам	34	22.7	22.7	73.3
	Немам миселење	14	9.3	9.3	82.7
	Не се согласувам	15	10.0	10.0	92.7
	Воопшо не се согла сувам	11	7.3	7.3	100.0
	Total	150	100.0	100.0	

Извор:Емпириско истражување.

Степенот на завршено образование активно влијае на пријавувањето на семејното насилство од страна на жената. Колку е повисок степенот на завршено формално образование толку е повисока веројатноста истата да го пријави насилството. Во овој контекст 50.7% целосно се согласуваат со ставот, 22.7% се согласуваат, 10.0% не се согласуваат, 9.3% немаат мислење додека 7.3% воопшто не се согласуваат со овој став. Овој дел од анализата ќе ја финализираме преку влијанието на економската зависност на жените од своите сопрузи во контекст на пријавување на семејното насилство. Економската зависност на жената доведува до непријавување на сопругот, или откажување од веќе започната постапка.

Табела бр 7 Семејното насилство е карактеристично за дисфункционалните семејства

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	80	53.3	53.3	53.3
	Се согласувам	23	15.3	15.3	68.7
	Немам миселење	13	8.7	8.7	77.3
	Не се согласувам	19	12.7	12.7	90.0
	Воопшо не се согла сувам	15	10.0	10.0	100.0
	Total	150	100.0	100.0	

Извор:Емпириско истражување.

Семејствата со нарушени внатре семејни релации и односи се плодно тло за појава на насилство над жената. Дисфункционалните семејства се најчеста локација на семејното насилство во секое општество. Еден општествен проблем генерира друг, па ист е и контекстот со семејството кое функционира со дисфункционални проблеми. Во оваа смисла 53.3% целосно се согласуваат со ставот, 15.3% се согласуваат, 12.7%, не се согласуваат, 10.0% воопшто не се согласуваат, а 8.7% немаат мислење за тоа дали семејното насилство е карактеристично особено за дисфункционалните семејства.Непријавувањето на семејно насилство од страна на жртвата, како и високата темна бројка“ може да се согледа во недоволната информираност за основните човекови права, патријалхалното воспитување на ваквите жртви, и соочување со насилство во семејството. од друга страна причината лежи и во нивната неинформираност за нивна заштита од страна на државните институции како и улогата на одредени невладини организации.

Заклучок

Теоретско-емпириската студија ни дава една пред се социолошка перцепција за состојбата со семејното насилство врз жената во македонското општество. Постмодерното општество е одбележано со низа трансформации особено сврзани со вредносниот систем речиси во сите општествени сфери. Видливо е дека женската популација со полош социо-економски статус се поинтензивно изложени да бидат жртви на семејното насилство. Исчезнувањето на вредностите на домашното воспитување, културата и семејните вредности, како и се поголемото влијание на улицата и „уличната култура“ придонесоа за зголемување на разни форми на насилство над жената.Организираните предавања за основ на човекови права како и што претставува насилството над жената, ја подигаат свеста на жената, особено во руралните средини во кои мажот сеуште е на „пиедестал во кои владеат патријалхални односи.

Од спроведеното истражување видливи се неколку моменти сврзани со пријавувањето на семејното насилство: најчесто доминираат:степенот на завршено образование на жртвата, економската зависност на жената, недовербата во државните институции, како и немање на можност за решавање на станбеното прашање, и проблемот сврзан со старателтво на децата. Дисфункционалните семејства се најчеста локација на семејното насилство.

Во борбата против семејното насилство над жената се превземени мноштво од мерки по пат на донесување на низа Конвенции, како Истанбулската од (2011) и низа декларации донесени од страна на ЕУ и ОН.Свои активности презема и невладиниот сектор кој како примарна активност ја има заштита на жената од семејно насилство.Може да се заклучи дека сите државни институции, како и невладиниот сектор треба континуирано да ги реализираат програмите наведени во националната стратегија, како би можело да се намали бројот на насилства, да се зголеми бројот на пријавување на истото, и благовремено да се интервенира и преземе мерки, како би се избегнале се понаглесени случаи на фемицид, не само во Р Македонија туку и во соседните земји.

Библиографија:

Beatrice, M. (2022). Functional vs Dysfunctional in the Family System New Trends in Psychology**,** Universitatea Internațională Danubius :Galati Vol. 4, No. 22/2022, pp. 38-50.

Declaration on the Elimination of Violence against Women Proclaimed by General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993.UN: New York.

Tyyskä, V. (2013*). Family Violence Chapter*. Toronto Metropolitan University: Toronto.

Мицковић, Д Ристов, А. (2012).*Породично насиље и његово правно регулисање у Републици Македонији.Насиље у породици.*Београд:Правни факултет Универзитета у Београду.*192-217*

Рељић, Д. (2018). *Посебна помоћ и заштита старијих лица жртва насиља у породици.*Центар Модерних Знања:Бања Лука.

PREVENTIVE ACTIVITIES, AS A CONDITION FOR DETECTING AND SUPPRESSING DOMESTIC VIOLENCE

PHD Dragan Stefanovski
HS „Braka Miladinovci“ Skopje

Abstract: *The evolutionary character of postmodern society is not a rhetorical question of this theoretical-empirical study, but the rhetoric is directed in the context of the transformation of social values, the loss of traditional values, as well as the emergence of social anomie in the postmodern. In the context of this study is the social phenomenon of domestic violence, with priority given to violence against women in dysfunctional families. The transformation initiated by global processes in modern society has further accelerated social stratification, initiating socio-economic disproportion between the population. Social anomie in the late postmodern is evident through its indicators in the context of the loss of social values and norms in society. The new value system initiated social evolution, displacing values such as empathy, humanity, tolerance, support and mutual understanding. Through this sociological study we will see the influence of socioeconomic status as one of the factors for domestic violence, with the priority given to physical violence against women. In doing so, I will briefly dwell on international documents, where I place special emphasis on the Istanbul Convention. With this theoretical-empirical study we create a sociological perception of violence against women in contemporary Macedonian society, how it is treated and prevented by state institutions and the non-governmental sector.*

Keywords: *dysfunctional family, physical violence, international documents, Istanbul Convention.*

Originalni naučni rad
UDK:316.42:36.014.6
DOI:10.7251/ZCMZ0125427K

MOGUĆNOSTI DIDAKTIČKO-METODIČKOG USAVRŠAVANJA NASTAVNIKA ZA PREVENCIJU RODNO ZASNOVANOG NASILJA: ANALIZA FOKUS GRUPA STUDENATA PEDAGOGIJE

dr Branka Kovačević[144], redovni profesor
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale

Apstrakt: *Didaktičko-metodičko usavršavanje nastavnika za prevenciju rodno zasnovanog nasilja, kroz primjenu savremenih pristupa kao što su interaktivne radionice, onlajn kursevi i akciono istraživanje, predstavlja temeljni preduslov za uspostavljanje bezbjednog, inkluzivnog i rodno ravnopravnog obrazovnog okruženja. Obuka budućih nastavnika usmjerena na razvoj svijesti o rodnoj ravnopravnosti i sposobnost identifikacije i adekvatnog reagovanja na rodno zasnovano nasilje značajno doprinosi izgradnji inkluzivnog obrazovnog sistema i smanjenju rodnih stereotipa i nasilja.*

Cilj ovog istraživanja bio je da ispita mogućnosti unapređenja didaktičko-metodičkih kompetencija nastavnika u prevenciji rodno zasnovanog nasilja kroz analizu fokus grupa sa studentima pedagogije, sa posebnim osvrtom na efikasnost, primjenjivost i izazove u implementaciji ovih modela u obrazovni sistem.

Rezultati pokazuju da studenti pedagogije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu prepoznaju potrebu za unapređenjem nastavničke obuke kroz modernizaciju nastavnih materijala i razvoj praktičnih vještina. Ističu da postojeći obrazovni modeli nisu dovoljno prilagođeni stvarnim uslovima i potrebama savremene učionice. Kao ključni izazovi identifikovani su nedostatak resursa, otpor prema inovacijama u nastavi i potreba za prilagođavanjem različitim školskim kontekstima. Preporučuje se veće uključivanje svih aktera u obrazovni proces, kao i razvoj digitalnih alata i evaluacionih mehanizama za kontinuirano stručno usavršavanje nastavnika.

Autor predlaže integraciju tema o rodno zasnovanom nasilju u nastavni plan i program, primjenu interaktivnih i praktično orijentisanih metoda obuke, kao i korišćenje digitalnih platformi za podršku profesionalnom razvoju. Posebno se ističe značaj interdisciplinarnog pristupa i institucionalne podrške u obezbjeđivanju efikasne prevencije i adekvatnog reagovanja u okviru obrazovnog sistema.

Ključne reči: *nastavnička obuka, stručno usavršavanje, prevencija, rodno zasnovano nasilje, didaktičko-metodičke kompetencije*

UVOD

Problematika rodno zasnovanog nasilja zauzima značajno mesto u obrazovnim, socijalnim i pravnim okvirima savremenog društva. Rodno zasnovano nasilje, prema definiciji Ujedinjenih nacija (1992), duboko je ukorijenjeno u sistemskoj rodnoj nejednakosti i predstavlja jedan od najraširenijih oblika kršenja ljudskih prava. Najčešće pogađa žene i devojke, ali može biti usmjereno i prema muškarcima, naročito onima koji iskazuju nenormativnu seksualnost ili rodno izražavanje. Takvo nasilje ima korijene u društvenim strukturama koje reprodukuju rodne stereotipe, neravnopravnost moći i diskriminaciju. Prema Deklaraciji o eliminaciji nasilja nad ženama (CEDAW, 1993), rodno zasnovano nasilje obuhvata fizičko, seksualno i psihološko nasilje, uključujući prijetnje, prisilu i samovoljno oduzimanje slobode, bez obzira na to da li se ono dešava u privatnoj ili javnoj sferi. Ova

[144] branka.kovacevic@ff.ues.rs.ba

definicija naglašava da je nasilje nad ženama prepreka ostvarivanju ravnopravnosti, razvoja i mira. Istanbulska konvencija (2011), kao prvi pravno obavezujući međunarodni instrument koji se bavi ovom temom, posebno ističe da je rodno zasnovano nasilje oblik diskriminacije i ozbiljno kršenje ljudskih prava. Konvencija poziva države potpisnice da usvoje sveobuhvatne mjere prevencije, zaštite žrtava i procesuiranja počinilaca. Evropski institut za ravnopravnost polova (EIGE, 2016) navodi da žene i devojke čine većinu žrtava rodno zasnovanog nasilja, što ukazuje na duboko ukorijenjene društvene obrasce koji propagiraju nejednakost i marginalizaciju. Neki autori (O'Toole, Schiffman & Sullivan, 2020) šire ovu definiciju uključujući i nasilje nad pojedincima koje proizlazi iz njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, čime ukazuju na povezanost ovog fenomena sa širim konceptima društvene nepravde i isključenosti.

Rodno zasnovano nasilje je nasilje usmjereno protiv osobe zbog njenog pola ili roda, ili nasilje koje nesrazmjerno pogađa pripadnike/ce određenog pola/roda. Ovaj fenomen prevazilazi pojedinačne slučajeve i predstavlja globalni zdravstveni, medicinski, ekonomski i društveni problem (UN Women, 2023). Njegove posljedice razaraju živote pojedinaca, porodica i zajednica, stvarajući atmosferu straha, nepovjerenja i narušene društvene kohezije. Savremene društveno-političke promjene, globalni trendovi, digitalna komunikacija, uticaj medija, transformacije obrazovnih sistema i promjene u porodičnim odnosima dodatno doprinose složenosti i sve većoj učestalosti rodno zasnovanog nasilja (Jašarević, 2022). Upravo zato obrazovne institucije imaju ključnu ulogu u prevenciji ovog fenomena – kako kroz inicijalno obrazovanje, tako i kroz kontinuirano stručno usavršavanje nastavnog kadra. One su pozvane da ojačaju pedagoške kapacitete za prepoznavanje i reagovanje na oblike nasilja, ali i da podstaknu razvoj kulture ravnopravnosti, poštovanja i solidarnosti u obrazovnim zajednicama.

Didaktičko-metodičko usavršavanje nastavnika za prevenciju rodno zasnovanog nasilja predstavlja ključnu komponentu obrazovne politike koja se fokusira na promociju rodne ravnopravnosti i ljudskih prava. Vanner i Almanssori (2024a) ukazuju na važnost obuke nastavnika za efikasno podučavanje o rodnom nasilju, s ciljem prevencije i smanjenja ovog oblika nasilja u društvu. Da bi nastavnici mogli efikasno da se nose s izazovima koji proizilaze iz rodno zasnovanog nasilja, neophodno je da kroz obrazovanje i stručno usavršavanje steknu odgovarajuće kompetencije. U tom kontekstu, međunarodne organizacije su sa ekspertima (UNESCO 2021, USAID 2021, UNESCO 2022, UNESCO & UN Women, 2023) razvile niz priručnika i alata koji nude konkretne smjernice za obuku nastavnika i obrazovnih radnika u cilju prevencije i odgovora na rodno zasnovano nasilje. Prema UNESCO & UN Women (2023), efikasna obuka nastavnika za prevenciju rodno zasnovanog nasilja treba da bude zasnovana na razvoju specifičnih kompetencija. Ove kompetencije obuhvataju znanja o rodnim ulogama i vrstama nasilja, vještine identifikacije i intervencije, kao i izgradnju odnosa koji promovišu sigurnost i empatiju u razredu. Pedagoški modeli usavršavanja uključuju iskustveno učenje, refleksiju i simulacije koje omogućavaju nastavnicima da razviju profesionalne i emocionalne kapacitete za reagovanje u realnim situacijama.

U literaturi se treninzi, radionice i seminari navode kao osnovni načini sticanja znanja i vještina potrebnih za prepoznavanje i reagovanje na rodno zasnovano nasilje, kao i za primjenu savremenih metoda i tehnika koje omogućavaju stvaranje bezbjednog i inkluzivnog obrazovnog okruženja. Takođe, onlajn kursevi, učenje u parovima ili mentorstvo, istraživački projekti, učešće na konferencijama i simpozijumima predstavljaju načine didaktičko-metodičkog usavršavanja nastavnika koji omogućavaju učenje o rodnim stereotipima, prepoznavanje različitih oblika nasilja i razvijanje strategija za prevenciju nasilja među učenicima. Sve veći akcenat prema shvatanju Ilića (2020) stavlja se na didaktičko-metodičko usavršavanje nastavnika putem pedagoških radionica, akcijskih istraživanja, simulacija, studijskih putovanja, javnih tribina i oglednih aktivnosti, koje, prema našem mišljenju, omogućavaju nastavnicima da direktno rade na razvijanju svojih kompetencija za prepoznavanje i reagovanje na rodno zasnovano nasilje. Za stručnjake u oblasti obrazovanja svaki od ovih modela ima svoje prednosti i mogućnosti za razvoj didaktičko-metodičkih kompetencija nastavnika, jer omogućava raznovrsno i sveobuhvatno usavršavanje koje je u skladu sa potrebama i stilovima učenja različitih nastavnika, a istovremeno podržava razvoj inovativnih strategija i praksi usmjerenih na prevenciju rodno zasnovanog nasilja. Kombinovanjem različitih modela nastavnici mogu razviti cjelovite pristupe koji uključuju tehnologije u obrazovanju, inkluzivno i interkulturalno obrazovanje, profesionalno mentorstvo i kolegijalnu podršku, kao i evaluaciju i inoviranje obrazovnih programa sa ciljem prevencije nasilja. Kroz stručnu obuku, primjenu interaktivnih metoda rada i kontinuiranu evaluaciju, nastavnici mogu postati ključni akteri u izgradnji obrazovnog sistema koji

aktivno doprinosi prevenciji rodno zasnovanog nasilja i razvoju društva temeljenog na poštovanju, jednakosti i pravdi. Ovaj proces usavršavanja podrazumijeva integraciju specifičnih kompetencija koje omogućavaju nastavnicima da prepoznaju, reaguju i preventivno djeluju u situacijama nasilja temeljenog na rodu, te da promovišu ravnopravnost i poštovanje unutar obrazovnog okruženja. Od nastavnika se očekuje da razumiju na koji način rodne norme i stereotipi oblikuju ponašanje učenika, kao i kako mogu doprinositi razvoju nasilničkih obrazaca. Kroz stručno usavršavanje, nastavnici se osposobljavaju da prepoznaju norme koje propagiraju neravnopravnost i potencijalno vode ka nasilju, te da nastavu koriste kao sredstvo za razbijanje tih stereotipa. Pored prepoznavanja štetnih obrazaca, od nastavnika se traži da razviju sposobnost podsticanja kritičkog mišljenja kod učenika o rodnim pitanjima, koristeći nastavne metode koje omogućavaju aktivno sagledavanje, prepoznavanje i suzbijanje nasilja. Takođe, potrebno je da budu kompetentni u integrisanju tema rodne ravnopravnosti i prevencije nasilja u svakodnevnu nastavu, čineći ih neodvojivim dijelom obrazovnog procesa. Jedan od ključnih ciljeva ovakvog profesionalnog razvoja jeste izgradnja inkluzivnog i sigurnog školskog okruženja, u kojem su svi učenici poštovani, prihvaćeni i zaštićeni – bez obzira na njihov rod, rodni identitet ili izražavanje. Nastavnici se obučavaju da razviju pedagoške i komunikacione vještine koje učenicima omogućavaju da usvajaju vrijednosti tolerancije, međusobnog poštovanja i nenasilne komunikacije, kroz aktivne i participativne obrazovne pristupe. Jednako je važno da nastavnici kontinuirano razvijaju emocionalne i socijalne kompetencije, kako bi mogli da prepoznaju potrebe učenika, posebno onih koji su u riziku od nasilja. Time se stvara atmosfera povjerenja, uz emocionalnu podršku koja učenicima pomaže da se nose sa ličnim i međuvršnjačkim izazovima.

Društvo znanja, koje uči i razvija se, mora da obezbijedi lakše usvajanje novih znanja i vještina, poveže obrazovanje i društvenu praksu, te da aktivno djeluje protiv isključenosti, nasilja i diskriminacije (Macanović, 2019). Iako je obuka nastavnika ključna, važno je i studentima pružiti priliku da se suoče sa stvarnim izazovima u obrazovnoj praksi kroz analizu različitih pristupa i strategija koji su u funkciji unapređivanja kvaliteta nastave i profesionalnog razvoja nastavnog osoblja, s posebnim naglaskom na rodnu ravnopravnost i prevenciju nasilja. Njihovo uključivanje u ove procese doprinosi razvoju kritičke svijesti, osnažuje ih za prepoznavanje i suzbijanje rodno zasnovanih nejednakosti i podstiče formiranje društveno odgovornog nastavnog kadra koji razumije principe rodne ravnopravnosti i aktivno ih primjenjuje u svakodnevnoj pedagoškoj praksi.

METOD

Cilj ovog istraživanja bio je da ispita mogućnosti unapređenja didaktičko-metodičkih kompetencija nastavnika u prevenciji rodno zasnovanog nasilja kroz analizu fokus grupa sa studentima pedagogije, sa posebnim osvrtom na efikasnost, primjenjivost i izazove u implementaciji ovih modela u obrazovni sistem.

Učešće studenata u istraživanju rodno zasnovanog nasilja predstavlja vrlo značajnu aktivnost u prevenciji rodno zasnovanog nasilja (Kovačević, 2023a). Studenti pedagogije predstavljaju ključnu ciljnu grupu za analizu stavova o rodno zasnovanom nasilju zbog svoje buduće uloge u obrazovnom sistemu. Oni kroz suočavanje sa stvarnim izazovima u praksi, razvijaju svijest i kritički odnos prema ovoj temi. Njihova mišljenja o didaktičko-metodičkim modelima prevencije pružaju dragocjen uvid u potencijale i ograničenja obrazovnih programa. Kao budući savjetnici, pedagozi imaju kapacitet da utiču na razvoj inkluzivne i rodno senzitivne obrazovne prakse.

Studenti pedagogije su u fokus grupama razmatrali efikasnost postojećih metoda i tehnika u unapređivanju didaktičko-metodičkih kompetencija nastavnika za prepoznavanje i prevenciju rodno zasnovanog nasilja. U okviru ove dimenzije, pažnja je usmjerena na ključne aspekte kao što su stepen informisanosti nastavnika o ovoj tematici, kvalitet nastavnih materijala i primjenjivanih metoda u okviru obrazovnih programa. Diskusija je obuhvatila procjenu efikasnosti ovih metoda u identifikovanju i rješavanju situacija rodno zasnovanog nasilja u obrazovnim institucijama, kao i analizu primjene i izazova u implementaciji obrazovnih modela za njegovu prevenciju.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Analiza kvalitativnih rezultata istraživanja ukazuje na nekoliko ključnih uvida u mogućnosti unapređenja didaktičko-metodičkih kompetencija nastavnika u prevenciji rodno zasnovanog nasilja. Poseban naglasak stavljen je na analizu efikasnosti postojećih obrazovnih modela, primjenjivosti nastavnih metoda u stvarnim uslovima, kao i na izazove sa kojima se nastavnici susreću tokom implementacije stručnog usavršavanja u ovoj značajnoj oblasti.

Kroz fokus grupe, studenti su diskutovali o efikasnosti postojećih metoda i tehnika u obučavanju nastavnika za prepoznavanje i prevenciju rodno zasnovanog nasilja. Studenti su istakli da se trenutno obrazovanje u velikoj mjeri fokusira na teorijske aspekte, dok se praktična primjena tih teorija zanemaruje. U vezi s primjenjivosti postojećih modela obuke, studenti su analizirali načine na koje se teorijske metode mogu primijeniti u stvarnim obrazovnim uslovima. Razmatrani su različiti obrazovni modeli koji su do sada korišćeni u obuci nastavnika, uključujući tradicionalne pristupe zasnovane na *ex cathedra* predavanjima, kao i savremenije modele koji se fokusiraju na participativno učenje, simulacije i scenarije bazirane na stvarnim slučajevima rodno zasnovanog nasilja. Takođe, diskutovalo se o modelima koji podrazumijevaju učenje kroz iskustvo i projektno orijentisane zadatke, kao i o pristupima koji integrišu digitalne alate i tehnologije u obrazovni proces.

Identifikovane su brojne prepreke za uspješnu implementaciju ovih modela, uključujući nedostatak resursa, otpor prema inovativnim metodama i ograničene mogućnosti za stručno usavršavanje nastavnika, kao i specifične izazove s kojima se suočavaju različite škole. Na primjer, naglašena je potreba za prilagođavanjem obrazovnih programa kontekstu lokalnih zajednica, jer škole u ruralnim sredinama često raspolažu drugačijim resursima i imaju drugačiji pristup u odnosu na škole u urbanim sredinama. Zbog toga je zaključeno da obrazovni modeli moraju biti fleksibilni kako bi se mogli uspješno primijeniti u različitim kontekstima. Studenti su preporučili da se obrazovni programi razvijaju u saradnji sa svim relevantnim akterima – nastavnicima, roditeljima, lokalnim vlastima i organizacijama civilnog društva. Takođe, istaknut je značaj uključivanja medija u proces podizanja svijesti o rodno zasnovanom nasilju, s ciljem širenja informacija i jačanja društvene osjetljivosti na ovu temu.

Kao najveći izazov u implementaciji programa o rodno zasnovanom nasilju u školskoj praksi, studenti su identifikovali nedostatak adekvatnih resursa. Mnogi nastavnici se suočavaju s problemima kao što su nedostatak nastavnih materijala i vremena za obuku i ograničena dostupnost stručnjaka koji bi mogli pružiti podršku u primjeni novih metoda. U tom kontekstu, studenti su naglasili potrebu za obezbjeđivanjem digitalnih alata, online kurseva i priručnika koji bi nastavnicima omogućili lakši pristup relevantnim informacijama i alatima za implementaciju nastavnih sadržaja. Takođe, složili su se da je neophodno povećati broj obuka i dostupnih resursa kako bi se prevazišla stagnacija u profesionalnom usavršavanju nastavnika. Vanner, Holloway & Almanssori (2022) pozivaju na obuku nastavnika koja uključuje refleksiju o vlastitim identitetima i društvenim pozicijama kao ključnu komponentu za uspješno učenje o rodno zasnovanom nasilju. Od nastavnika se očekuje i da budu spremni na stalnu refleksiju o sopstvenim obrazovnim praksama, te da evaluiraju efikasnost svojih pristupa u prevenciji rodno zasnovanog nasilja. Ova refleksija omogućava dinamičan razvoj nastavnih metoda i prilagođavanje obrazovnog procesa savremenim izazovima. Kroz ovakav vid stručnog usavršavanja, nastavnici ne samo da prenose znanje, već aktivno doprinose izgradnji ravnopravnijeg, sigurnijeg i podržavajućeg školskog okruženja, čime postaju ključni akteri društvene promjene u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja. Usavršavanje nastavnika za prevenciju rodno zasnovanog nasilja podrazumijeva i razvoj svijesti o značaju rodne ravnopravnosti kao temeljnog principa obrazovnog procesa. Nastavnici stiču znanja i vještine za prepoznavanje različitih oblika nasilja, razumijevanje uloge rodnih stereotipa u obrazovanju i razvijanje efikasnih strategija prevencije među učenicima.

Poseban izazov predstavlja otpor nastavnika prema inovacijama u nastavi. Prema mišljenju studenata, mnogi nastavnici nisu voljni da učestvuju u obukama koje bi ih osposobile za prepoznavanje i rješavanje rodno zasnovanog nasilja. Ovaj otpor može proizilaziti iz nedostatka samopouzdanja, ali i iz preopterećenosti profesionalnim obavezama, što utiče na njihovu spremnost za dodatno stručno usavršavanje. Studenti su takođe ukazali na nedostatak efikasne saradnje između obrazovnih ustanova, roditelja i socijalnih institucija. Nepostojanje koordinacije među različitim sektorima često otežava usklađivanje obrazovnih programa sa stvarnim potrebama zajednice. Na temelju svojih razmatranja, studenti su predložili da ovaj vid usavršavanja obuhvata i primjenu

savremenih metoda, uključujući analizu slučajeva, rad u grupama, igre uloga i druge participativne tehnike koje podstiču aktivno i refleksivno učenje. Iako tradicionalni modeli stručnog usavršavanja – poput seminara i radionica – i dalje imaju značajnu ulogu, sve više se primjenjuju i savremeni pristupi, kao što je akcijsko istraživanje, koje omogućava nastavnicima da istražuju i unapređuju pedagošku praksu u sopstvenim učionicama. Didaktičko-metodičko usavršavanje, u skladu sa Hetijevim konceptom (Hattie, 2008, 2011; Hattie & Clarke, 2018), podrazumijeva uvođenje efikasnih nastavnih strategija, razvijanje refleksivne prakse, izgradnju kulture konstruktivne povratne informacije, te stvaranje okruženja koje podstiče profesionalni rast i timski rad među nastavnicima. Konferencije i simpozijumi omogućavaju razmjenu stručnih iskustava, dok obuka na radnom mjestu predstavlja ključnu priliku za praktično učenje i saradnju sa stručnjacima, čime se doprinosi razvoju pedagoških vještina nastavnika. Ovaj proces omogućava nastavnicima da bolje razumiju specifične izazove obrazovnog sistema i primjenjuju efikasne pedagoške metode u svakodnevnoj nastavi.

Kontinuirano praćenje i evaluacija implementiranih metoda od ključne su važnosti za uspješnost programa, odnosno efikasnost obuke zavisi od sposobnosti nastavnika da pravovremeno prepoznaju i adekvatno reaguju na situacije rodno zasnovanog nasilja, kako u učionici, tako i u širem školskom kontekstu. Korišćenje interaktivnih metoda tokom obuke omogućava razvoj konkretnih kompetencija koje se mogu direktno primijeniti u svakodnevnom obrazovnom radu. Stalni pristup obrazovnim resursima – kao što su priručnici, digitalni materijali i online platforme – pruža nastavnicima fleksibilnost u učenju i mogućnost stalnog usavršavanja. Ovi resursi takođe omogućavaju prilagođavanje sadržaja različitim obrazovnim kontekstima, potrebama učenika i karakteristikama lokalne zajednice. Vanner i Almanssori (2024b) naglašavaju značaj nastavničke obuke i obrazovanja u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, kao i potrebu za praktičnim pristupom u obrazovnim programima, koji uključuju različite oblike učenja, kao što su nastava u učionici, online nastava ili kombinovani oblici nastave.

Studenti predlažu veće uključivanje roditelja, lokalnih vlasti i organizacija civilnog društva u obrazovni proces, kako bi se stvorila šira podrška preventivnim programima. Edukativne radionice, roditeljski sastanci i informativne kampanje mogu povećati svijest, ojačati saradnju i podstaći zajedničko djelovanje u borbi protiv nasilja. Škole bi trebalo da obezbijede jasno definisane procedure za prevenciju i reagovanje, uključujući mehanizme za prijavljivanje slučajeva, protokole za podršku žrtvama i planove za edukaciju cjelokupnog školskog osoblja. Uspješna implementacija ovih procedura zahtijeva sistematsko praćenje i evaluaciju, uz analizu prikupljenih podataka o incidentima, povratne informacije od učenika, nastavnika i roditelja, te poređenje sa prethodnim nalazima u cilju identifikovanja prostora za poboljšanje. Samo sveobuhvatan pristup, koji povezuje nastavnike, obrazovne institucije, roditelje i lokalnu zajednicu, može dovesti do razvoja obrazovnog sistema koji aktivno doprinosi prevenciji rodno zasnovanog nasilja i izgradnji sigurnog, inkluzivnog i podržavajućeg okruženja za sve učenike.

U cilju povećanja rodne osjetljivosti obrazovnog sistema i njegovog doprinosa razvoju rodne ravnopravnosti u društvu, neophodan je koordinisan sistem normativne, političke i stručne podrške, kao i razvijena svijest o uticaju stereotipnih i diskriminatornih obrazaca u školskom okruženju (Vukićević i Dermanov, 2014). Prema mišljenju Savić, Karapetrović, Zečević, Vučenović i Zrnić (2023), akademski prostor nije svijet za sebe, već instanca koja u velikoj mjeri utiče na oblikovanje javnog mnjenja i politika, a samim tim i društvene stvarnosti. Samo kroz sveobuhvatan i sistemski pristup, koji uključuje sve relevantne resurse i partnerstva, moguće je stvoriti obrazovni sistem koji aktivno doprinosi prevenciji rodno zasnovanog nasilja i izgradnji društva zasnovanog na rodnoj ravnopravnosti i ljudskim pravima. Cahill & Dadvand (2021) ističu važnost podrške institucionalnih i relacionih okvira kako bi nastavnici imali adekvatnu pomoć u prevazilaženju ovih izazova. To znači da obrazovne institucije moraju da obezbijede stručnu obuku, resurse i podršku u vidu radnih grupa i savjetovanja za nastavnike. Bez adekvatnih podrški, nastavnici će se suočiti s većim izazovima u efikasnom suočavanju s problemima koji nastaju prilikom implementacije strategija za prevenciju rodno zasnovanog nasilja. Nedostatak potrebnih resursa, profesionalnog usavršavanja i institucionalne podrške može značajno otežati njihovu sposobnost da prepoznaju i riješe situacije nasilja, kao i da razvijaju i implementiraju preventivne mjere u obrazovnom okruženju. Osim toga, bez jasne metodološke i strateške podrške, nastavnici mogu imati teškoće u usklađivanju svojih obrazovnih praksi sa savremenim normama i principima rodne ravnopravnosti.

Rezultati istraživanja potvrđuju da je prevencija rodno zasnovanog nasilja u obrazovnom sistemu izazovan proces, ali i ključan za stvaranje sigurnih i inkluzivnih obrazovnih okruženja. Neophodno je insistirati na zastupljenosti rodne perspektive u svim fazama učenja, uključujući je kao cilj cjeloživotnog učenja, posebno u kontekstu savremenih izazova koji zahtijevaju konstantno prilagođavanje pedagoške prakse. Nikakva društvena transformacija ovih razmjera nije moguća bez angažmana svih generacija na svim profesionalnim, društvenim i političkim poljima (Osuna-Rodríguez, Rodríguez-Osuna, Dios i Amor, 2020). Naglašena je potreba za sistemskim i dugoročnim rješenjima, uključujući obaveznu integraciju sadržaja o rodno zasnovanom nasilju u programe inicijalnog obrazovanja nastavnika, kao i kontinuirano profesionalno usavršavanje kroz stručne seminare, radionice i akreditovane obuke.

ZAKLJUČAK

Rodno zasnovano nasilje predstavlja ozbiljan društveni problem koji ima dugoročne posljedice po pojedince, zajednice i širu društvenu zajednicu. Škole, kao ključni elementi obrazovnog sistema, igraju centralnu ulogu u oblikovanju društvenih normi i vrijednosti, pa stoga imaju odgovornost da postanu sigurna mjesta za sve učenike. Istraživanje o mogućnostima unapređenja didaktičko-metodičkih kompetencija nastavnika za prevenciju rodno zasnovanog nasilja, zasnovano na mišljenjima i stavovima studenata pedagogije, pruža ključne uvide u postojeće slabosti obrazovnog sistema i naglašava potrebu za njegovim unapređenjem.

Rezultati našeg, ali i budućih istraživanja percepcije i iskustva studenata iz različitih disciplina, vode ka razvoju multidisciplinarnog pristupa i formulisanju preporuka za unapređenje inicijalnog obrazovanja budućih nastavnika. Prevencija rodno zasnovanog nasilja u obrazovnim institucijama predstavlja dugoročan i složen proces koji zahtijeva sveobuhvatan i koordinisan pristup svih aktera, uključujući nastavnike, učenike, roditelje, obrazovne ustanove, donosioce odluka i širu društvenu zajednicu. U tom kontekstu, kontinuirano usavršavanje nastavnika kroz specijalizovane programe obuke, modernizacija obrazovnih materijala uz integraciju tema o rodnoj ravnopravnosti, razvoj specijalizovanih resursa i nastavnih alata, kao i jačanje saradnje sa lokalnim zajednicama i relevantnim institucijama predstavljaju ključne korake u stvaranju sigurnog i podržavajućeg obrazovnog okruženja.

Didaktičko-metodičko usavršavanje nastavnika u ovoj oblasti mora predstavljati integralan dio obrazovne politike i prakse, odnosno ne smije biti tretirano kao izdvojena ili fakultativna tema. Diseminacija inovativnih modela nastave u prevenciji rodno zasnovanog nasilja zahtijeva holistički pristup koji uključuje različite aktere i strategije kako bi se osiguralo da se najbolje prakse šire i implementiraju na najefikasniji način (Kovačević, 2024b). Stoga je neophodno usavršavati nastavnike prema principu modularno diferenciranog sistema usavršavanja, jer ovaj pristup omogućava fleksibilnost i prilagodljivost različitim potrebama i predznanjima nastavnika. Modularni sistem usavršavanja omogućava razdvajanje obuke na manje, specifične jedinice koje se mogu prilagoditi različitim nivoima iskustva i kompetencija. Diferencijacija unutar ovog sistema omogućava nastavnicima da se fokusiraju na konkretne oblasti, u skladu s njihovim prethodnim znanjima i potrebama, čime se optimizuje proces profesionalnog usavršavanja (Kovačević, 2018). Ovaj pristup doprinosi većoj efikasnosti u implementaciji savremenih obrazovnih metoda i strategija, uključujući prevenciju rodno zasnovanog nasilja, jer omogućava da se svaki nastavnik usmjeri na relevantne sadržaje koji odgovaraju njegovim specifičnim izazovima i ciljevima u nastavi. Pored toga, važno je podsticati interaktivne i inovativne metode u nastavi koje omogućavaju otvorenu diskusiju i razvoj kritičkog mišljenja kod učenika o pitanjima rodne ravnopravnosti i nasilja. Takođe, primjena digitalnih tehnologija i multimedijalnih resursa može značajno unaprijediti dostupnost edukativnih sadržaja i olakšati razmjenu znanja i iskustava među nastavnicima.

Izgradnja obrazovnog sistema koji ne samo da prepoznaje i efikasno reaguje na slučajeve rodno zasnovanog nasilja, već i proaktivno djeluje na njegovu prevenciju, od suštinskog je značaja za unapređenje društvene svijesti o rodnoj ravnopravnosti i ljudskim pravima. Sistematsko uvođenje obrazovnih politika i programa dugoročno može doprinijeti izgradnji inkluzivnijeg društva u kojem se svi oblici nasilja efikasno prepoznaju, sprečavaju i sankcionišu, uz istovremeno promovisanje vrijednosti poštovanja, tolerancije i jednakosti.

.

LITERATURA

Cahill, H., & Dadvand, B. (2021). Triadic labour in teaching for the prevention of gender-based violence. *Gender and Education, 33*(2), 252–266.

CEDAW Committee. (1993). *General recommendation No. 19: Violence against women*. https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm

EIGE. (2016). *Glossary & thesaurus*. European Institute for Gender Equality. https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1280

Hattie, J. (2008). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. London & New York: Routledge.

Hattie, J. (2011). *Visible learning for teachers: Maximizing impact on learning* (1st ed.). London & New York: Routledge.

Hattie, J., & Clarke, S. (2018). *Visible learning: Feedback*. London & New York: Routledge.

Ilić, M. (2020). *Didaktika*. Banja Luka: Filozofski fakultet.

Jašarević, M. (2022). Sociokulturni aspekti rodno zasnovanog nasilja: porodica, mediji i obrazovanje. U *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja* (87–98). Sarajevo: Transkulturna psihosocijalna obrazovna fondacija (TPO Foundation).

Kovačević, B. (2018). Modularno-diferencirani sistem usavršavanja nastavnika. U *Banjalučki novembarski susreti* (307–317). Banja Luka: Filozofski fakultet.

Kovačević, B. (2024a). Uloga studenta u prevenciji rodno zasnovanog nasilja na fakultetu. *Društvene devijacije, 9*(9), 359–366.

Kovačević, B. (2024b). Students on strategies and approaches for improving university project-based learning in the prevention of gender-based violence. *Društvene i humanističke studije, 9*(2[26]), 263–282.

Macanović, N. (2019). Kompetencije i društvo znanja. U N. Macanović (ur.), *Društvo znanja* (7–19). Banja Luka, Beograd, Nikšić: Centar modernih znanja, Resursni centar za specijalnu edukaciju, Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore – "Defendologija", Sport za sve.

O'Toole, L. L., Schiffman, J. R., & Sullivan, R. (2020). Preface: Conceptualizing gender violence. In *Gender violence* (3rd ed., xi–xvi). New York: New York University Press.

Osuna-Rodríguez, M., Rodríguez-Osuna, L. M., Dios, I., & Amor, M. I. (2020). Perception of gender-based violence and sexual harassment in university students: Analysis of the information sources and risk within a relationship. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(11), 3754.

Savić, D., Karapetrović, M., Zečević, I., Vučenović, N., & Zrnić, D. (2023). *Stanje i perspektive integracije rodne dimenzije u istraživačke i nastavne sadržaje na Univerzitetu u Banjoj Luci*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci.

UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. (1992). *General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19*. Retrieved June 15, 2024, https://www.right-to-education.org/sites/right education.org/files/resource_attachments/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf

UNESCO. (2020). *Integrating school-related gender-based violence into teacher training curricula: A project framework*. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2021). *Connect with respect: A toolkit for teachers in Eastern and Southern Africa*. Paris: UNESCO.

UNESCO & UN Women. (2023). *Global guidance on addressing school-related gender-based violence*. Paris: UNESCO.

USAID. (2021). *Doorways III: Training manual on school-based GBV prevention and response*. Washington, DC: USAID.

Vanner, C., Holloway, A., & Almanssori, S. (2022). Teaching and learning with power and privilege: Student and teacher identity in education about gender-based violence. *Teaching and Teacher Education, 116*.

Vanner, C., & Almanssori, S. (2024a). 'The whole truth': Student perspectives on how Canadian teachers should teach about gender-based violence. *Pedagogy, Culture & Society, 32*(1), 21–40.

Vanner, C., & Almanssori, S. (2024b). Efforts to enhance education about gender-based violence: A teacher workshop and toolkit. *Studies in Social Justice, 18*(2), 362–371.

Vijeće Evrope. (2011). *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici* (Istanbulska konvencija). Retrieved June 14, 2024, from https://rm.coe.int/168046246e

Vukičević, J., & Dermanov, J. (2014). The gender dimension in teacher education programs in Serbia. In *ICERI2014 Proceedings* (1393–1403). IATED.

POSSIBILITIES FOR DIDACTIC-METHODOLOGICAL TEACHER TRAINING FOR THE PREVENTION OF GENDER-BASED VIOLENCE: A FOCUS GROUP ANALYSIS WITH PEDAGOGY STUDENTS

dr Branka Kovačević, Full Professor
University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy, Pale

Abstract: *Didactic-methodological teacher training for the prevention of gender-based violence, through the application of contemporary approaches such as interactive workshops, online courses, and action research, is a fundamental prerequisite for establishing a safe, inclusive, and gender-equitable educational environment. Training future teachers to develop awareness of gender equality and the ability to identify and address gender-based violence significantly contributes to building an inclusive educational system and reducing gender stereotypes and violence.*

The aim of this study was to explore the possibilities for enhancing teachers' didactic and methodological competencies in preventing gender-based violence through a focus group analysis involving pedagogy students, with special attention to the effectiveness, applicability, and challenges of implementing these models in the educational system.

The findings show that pedagogy students at the Faculty of Philosophy, University of East Sarajevo, recognize the need to improve teacher education by modernizing teaching materials and developing practical skills. They point out that existing educational models are not sufficiently adapted to the realities and needs of contemporary classrooms. Identified challenges include a lack of resources, resistance to innovation in teaching practices, and the need for adaptation to diverse school contexts. Greater involvement of all stakeholders in the educational process is recommended, along with the development of digital tools and evaluation mechanisms for teachers' ongoing professional development.

The author proposes integrating topics on gender-based violence into curricula, applying interactive and practice-oriented training methods, and using digital platforms to support professional growth. Particular emphasis is placed on the importance of an interdisciplinary approach and institutional support in ensuring effective prevention and appropriate responses within the educational system.

Keywords*: teacher education, professional development, prevention, gender-based violence, didactic-methodological competencies*

Pregledni naučni rad
UDK:159.9:37.01
DOI:10.7251/ZCMZ0125435S

ZNAČAJ NEUROLINGVISTIČKOG PROGRAMIRANJA U PSIHOLOGIJI I PEDAGOGIJI

***Doc.dr Muhamed Šemoski*[145]**
Univerzitet Privredna akademija Brčko

Apstrakt: *Savremeni obrazovni sistemi sve više pažnje posvećuju neformalnom obrazovanju i cjeloživotnom učenju. Javljaju se potrebe za novim načinima i metodama usvajanja znanja, bržim rješavanjima problemskih situacija i korištenju znanja u te svrhe. Ovi izazovi nisu usmjereni samo na obrazovanje nego i na sve druge djelatnosti u savremenom društvu. Neurolingvističko programiranje (akronim NLP) je praktična disciplina koja obuhvata niz modela, tehnika i vještina za efikasno razmišljanje i djelovanje, s ciljem povećanja korisnosti, proširenjem izbora i poboljšavanja kvaliteta života. NLP proučava način na koji ljudi postižu uspjeh na najrazličitijim područjima (proces modeliranja) i podučava ljude tim obrascima. Tako dobijeni obrasci, vještine i tehnike sve se više koriste u obrazovanju, savjetovanju i poslovanju u ostvarivanju ubrzanog učenja, ličnog razvoja i uspješnije komunikacije. Ova naučna disciplina sve veću primjenu ima u oblasti psihologije i pedagogije posebno za bolje razmjevanje dječijeg razvoja i potreba, kao i lakšeg postavljanja ciljeva u radu sa djecom, te razvoja pozitivne slike o sebi kod djeteta. U radu ćemo ukazati na najvažnije karakteristike NLP i njegovu ulogu u razvoju ličnosti i obrazovanju djece.*

Ključne riječi: *neurolingvističko programiranje, obrazovanje, psihologija, pedagogija.*

Uvod

Neurolingvističko programiranje (NLP) kao metoda razvoja ličnosti i komunikacijski trening postoji u području pedagogije, socijalnoga i savjetodavnoga rada, supervizije, podučavanja, treninga za menadžment, u sportskoj i zdravstvenoj psihologiji, ali od početka pojavljivanja ova metoda ima zapravo jasno odvojenu, teorijski i metodički razrađenu jezgru i područje primjene kao psihoterapija, koja dugoročno omogućuje razvoj ličnosti, kao i kratkoročne djelotvorne intervencije (Schutz, Schneider-Sommer, Gross, Jelem, Brandstetter-Halberstaadt, 2003).

NLP je praktična disciplina koja ima za cilj da poveća izbore i poboljša kvalitet života. Znanje je danas najmoćnije „oružje“ i kao takvo postalo je najznačajniji društveni proizvod, ali i zbog uticaja same globalizacije i sve veći izazov savremenog društva u XXI vijeku. Zbog dinamičnih procesa i promjena koji se dešavaju u društvu i uloga nastavnika se sve više mijenja. Od savremenog nastavnika se danas očekuje da prati promjene i naučna dostignuća, kao i da usvaja i prenosi nove metode i tehnike koje omogućavaju učenicima i studentima mogućnost izbora, a ne šablon prilikom učenja i usvajanja znanja. Upravo polazeći od ovih činjenica pokušaćemo da ukažemo na značaj neurolingvističkog programiranja u obrazovanju nastavnika. Neurolingvističko programiranje (NLP) je nauka koja proučava način na koji ljudi postižu izuzetne rezultate i uspjeh u najrazličitijim oblastima i podučava druge ljude tim obrascima, vještinama i tehnikama (Macanović, 2015:85).

Obrazovanje je danas jedno od najdinamičnijih društvenih procesa, jer je u stalnoj trci sa novim naučnim dotignućima i njihovoj što efikasnijoj primjeni. Sve češće se ukazuje da snaga i moć jedne zemlje leži upravo u kvalitetu njenog sistema obrazovanja. Današnje društvo u vremenu turbulentnih promjena, globalizacije, teži cjeloživotnom učenju i usavršavanju ljudi kroz čitav

[145] mah_an@hotmail.com

životni vijek. Sve više se teži jedinstvenom društvu znanja, državi bez granica, informatizaciji obrazovanja, mobilnosti nastavnika i studenata, kao i drugim brojnim novinama i promjenama koje direktno utiču na efikasnost i kvalitet obrazovanja (Gudjons, 1994).

Jedna od novina XXI vijeka koja sve više pokazuje svoju „moć“ upravo u obrazovanju jeste i neurolingvističko programiranje ili skraćeno NLP. Da ste prije samo nekoliko godina spomenuli neurolingvističko programiranje u obrazovanju, vrlo bi malo ljudi razumjelo o čemu govorite. Ipak, u posljednje vrijeme sve je veće zanimanje za NLP, ponajviše zbog njegove upotrebe u sklopu vladinih programa, kao i zbog nedostatka obuke za nastavnike u područjima komunikacije i ličnog razvoja. Upravo primjena NLP u obrazovanju, ali i drugim brojnim djelatnostima, je tek na početku XXI vijeka doživjela pravu ekspanziju u Evropi. Metode i tehnike rada koje nudi neurolingvističko programiranje daje mogućnost izbora u svakoj situaciji, motivišu sudionike procesa da budu aktivni i teže najprihvatljivijem rješenju. To je proces koji nudi zadovoljstvo u radu (Aldort, 2011).

Pojam i karakteristike neurolingvističkog programiranja

Neurolingvističko programiranje je praktična nauka koja proučava način na koji ljudi postižu izuzetne uspjehe u najrazličitijim oblastima i podučava druge ljude tim obrascima. Nastao sedamdesetih godina prošlog vijeka kada su se profesor lingivistike Džon Grinder (John Grindera) i njegov student Ričard Bandler (Richard Bandler) zapitali šta rade psihoterapeuti kada postižu fantastične rezultate za vrlo kratko vrijeme, u čemu se sastoji razlika između njih i ovih drugih koji, ponekad i decenijama, liječe pacijente, a bez ikakvog pomaka. Bandler je prvi primjetio određene šablone koje koriste uspješni ljudi i koji mogu da se primjene u svim djelatnostima. To je zainteresovalo Grindera koji je bio njegov mentor na fakultetu. Par godina kasnije, zajedno su objavili knjigu "Frogs into princess" 1979. godine. Nakon toga, NLP je postao pravac u primjenjenoj psihologiji. U njihovom radu i proučavanju dosta im je pomogao Gregori Bejtson (Gregory Bateson), čuveni bihejvioralista koji im je bio i mentor, a proučavali su i Miltona Eriksona (Miltona Ericksona) koji je do danas najpoznatiji svjetski hipnoterapeut. Sakupili su i modelirali te vještine i vremenom sakupili set komunikacijskih metoda i time kreirali NLP (Squire, 2012).

Bandler i Grinder nisu namjeravali stvoriti novu terapeutsku školu, nego su htjeli otkriti obrasce koje koriste vrsni terapeuti, te ih učiniti dostupnim i drugima. Nisu se bavili teorijama: stvarali su uspješne modele terapija koji su već bili potvrđeni u praksi i koji su se mogli naučiti U svom istraživanju oni su ustanovili da troje odabranih terapeuta koje su
proučavali koristi iznenađujuće slične obrasce, iako su se karakterno veoma razlikovali. Bandler i Grinder uočili su te obrasce, obradili ih i izgradili izvrstan model kojeg se može koristiti za ostvarenje uspjeha u komunikaciji, razvoju ličnosti, ubrzanom učenju i, naravno, za veće zadovoljstvo u životu. Svoje početne rezultate objavili su u četiri knjige, štampane između 1957. i 1977.godine: „Struktura magije" 1 i 2 te „Obrasci" 1 i 2. Otad se literatura o NLP-u sve više pojavljuje (Macanović, 2015).

Modeliranjem Perlsa, Ericksona i Satirove te upotrebom tih obrazaca u praksi, Grinder i Bandler su zaključili da svi mogu postizati vrhunske rezultate ako imaju dobar recept. Tako je nastala jedna od temeljnih pretpostavki neurolingvističkog programiranja, da ljudi imaju sve potrebne resurse za uspjeh i ako netko nešto može, onda to svatko može (Mladenović i Vrsaljko, 2009: 21). Bandlerovi i Grinderov napredni model komunikacije produbili su i obogatili svojim studijima antropolog Gregory Bateson i lingvisti Alfred Korzibsky i Noam Chomsky. Kasnije je proširen i dopunjen brojnim istraživanjima i rad ovima poznatih naučnika kao što su Robert B. Dilts, Judith DeLozier i David Gordon (Vodopija, 2006: 55). U SAD – u se provode brojna ispitivanja i testiranja uspješnih ljudi raznih profesija kako bi se došlo do recepta za uspjeh. Ono što ih determinira i što je zajedničko svima je jasna ideja i jasan, te detaljan cilj koji žele postići. Ispitivanje provedeno na studentima univerziteta Yale dalo je značajne rezultate vezano za ciljeve koje žele ostvariti. Samo 3% njih je željelo to napismeno iskazati (jasno određeni cilj), dok je većina to usmeno iznijela. Nakon dvadeset godina, na istim ispitanicima, provedeno je novo ispitivanje gdje je uočeno da onih 3% koji su dali

jasno definirane ciljeve su te ciljeve i postigli i izrasli u osobe koje žive bogat i ispunjen život. Na raznim seminarima vezano za poboljšanje poslovanja sudionicima se postavljaju pitanja vezana za njihove dugoročne i kratkoročne ciljeve na što oni obično odgovaraju s izjavama da žele imati više uspjeha, da se žele riješiti financijskih problema i slično. Navedeni odgovori predstavljaju nejasne ciljeve koji nemaju određen smjer niti mogu stimulirati djelovanje u svrhu postizanja tog cilja (Vodopija, 2006: 65-66).

Struktura i funkcionisanje neurolingvističkog programiranja

Po definciji, neurolingvističko programiranje je proučavanje sopstvenog iskustva. „Neuro“ se odnosi na naš nervni sistem, na naš mozak, naših pet čula. Jer sve što se dešava oko nas, sve što doživljavamo, djeluje na naših pet čula, mi to vidimo, čujemo, imamo neka osećanja u vezi sa tim. A to u nama doživljava neke - lingvističke transformacije. „Neuro" se odnosi na temeljnu ideju da je svako ponašanje rezultat neuroloških procesa čula vida, sluha, okusa, mirisa i dodira, kao i osjeta. Svijet doživljavamo putem čula: dostavljenoj informaciji najprije dajemo „značenje", a potom prikladno reagujemo. Naši neurološki procesi obuhvataju ne samo nevidljive misaone procese nego i naše vidljive fiziološke reakcije na ideje i događaje. Pojednostavljeno rečeno, jedno je predstavljeno drugim na fizičkoj razini. Tijelo i um čine nerazdvojno jedinstvo ljudsko biće. „Programiranje“ se odnosi na uspješne lingvističke obrasce koje su napravili ljudi koji se bave NLP-om a koji nam omogućavaju određenu promjenu to jest na reprogramiranje ponašanja putem tih obrazaca. „Lingvističko" upućuje na to da upravo jezik koristimo za sređivanje misli i ponašanja, kao i za komunikaciju s drugima, a „programiranje" se odnosi na modele koji nam stoje na raspolaganju prilikom organizovanja ideja i postupaka u svrhu ostvarivanja rezultata (Bandler., Fitzpatrick. 2005).

NLP je i umjetnost i nauka. Umjetnost zato, jer svako unosi jedinstvenost svoje ličnosti i stila u ono što radi, a to se ne može prikazati riječima ili tehnikom. Nauka zato, jer raspolaže metodom i tehnikom otkrivanja obrazaca koje koriste uspješni pojedinci u postizanju izvanrednih rezultata u najrazličitijim oblastima. Ovaj proces se zove modeliranje, a obrasci, vještine i tehnike otkrivene na taj način sve više se koriste u savjetovanju, obrazovanju i poslovanju radi ostvarivanja uspješnije komunikacije, ličnog razvoja i ubrzanog učenja (Russell, 1986). Ili jednostavnije rečeno: NLP proučava način na koji neki ljudi postižu uspjeh u najrazličitijim oblastima i podučava druge ljude tim obrascima. Zato je to pravi put da otkrijete i razvijete svoju ličnu genijalnost, tj. način da ono najbolje u vama i drugima dođe do punog izražaja. Dakle, možemo reći da NLP proučava strukturu subjektivnog ljudskog doživljaja; način na koji organizujemo ono što vidimo, čujemo i osjetimo, kao i kako obrađujemo i filtriramo vanjski svijet kroz naša čula. Također, proučava kako to jezički uobličavamo i kako postupamo, na svjesnom i nesvjesnom nivou, da bismo postigli određene rezultate (Mladenović, Vrsaljko, 2011).

NLP nas uči koja je razlika koja čini razliku između nekoga koji nešto čini s lakoćom, savršenstvom i nekog ko tu istu stvar ne obavlja tako lako i graciozno. Cilj je NLP-a da usvojimo pozitivne obrasce i da one stare koji nas vode neželjenim rezultatima zamijenimo sa željenim obrascima u ponašanju. Otud "programiranje". Znači, programiramo obrasce svog ponašanja u smjeru željenih obrazaca, odabiru programa koji su efikasni i koji nam daju izbore za način reakcije na određeni podražaj ili situaciju. Ključne postavke NLP-a kažu da svako od nas ima potencijal i ako je neko drugi to napravio onda to može bilo ko. Bitan je proces koji vas je doveo do tog željenog rezultata. Ako nešto napravimo koristeći se ispravnim procesima, modeliranjem ponašanja nekoga ko je nešto već napravio i sticanjem odgovarajućih vještina koje ta osoba ima ili ih je stekla radom, dolazimo do toga da svako može napraviti ono što je neko drugi već napravio. Martina Kvarantan (2009) ističe da svi mi imamo izbore, svako od nas ima više izbora u svakoj situaciji- u poslu, u odnosu sa partnerom, djecom, sa prijateljima i porodicom, u školi, u odnosu samih nas sa sobom. Zašto ne unijeti malo viša veselja i zadovoljstva u svoje živote? NLP nam daje mogućnost izbora, daje mogućnost da smo različiti od drugih u svojim razmišljanjima, stavovima, pogledima na život - ne osuđuje, jer polazi od pretpostavke da svi imaju najbolje namjere u svom ponašanju (Macanović, 2015).

NLP vještine su od neprocjenjive važnosti za lični razvoj, savjetovanja, obrazovanje i posao. Upravo ove inovativne prednosti i mogućnosti NLP ukazuju i na potrebu primjene njenih metoda i tehnika u obrazovnom sistemu. Svakako da će ovakav pristup imati mnoge prednosti i mogućnosti u odnosu na tradicionalne pristupe u usvajanju znanja i rješavanju raznih problemskih situacija. NLP kao praktična vještina pojedincu osigurava rezultate potrebne u današnje vrijeme, a istovremeno otkriva nove obrasce korisne i drugim ljudima. Proučava razliku između savršenog i prosječnog. Također, svojim posebno uspješnim tehnikama ostavlja dubok trag u obrazovanju, savjetovanju, poslovanju i psihoterapeutskoj praksi. Naše vjerovanje, također, predstavlja filter, primorava nas na određeno ponašanje i zapažanje određene stvari na račun ostalih (Kržić, 2012).

Neurolingvističko programiranje nudi jedan način razmišljanja o svijetu: i to je jedan filter. Da biste koristili NLP ne trebate mijenjati nijedno svoje uvjerenje niti sistem vrijednosti, nego samo trebate biti znatiželjni i voljni eksperimentisati. Svakim izvođenjem uopštenih zaključaka o ljudima ogriješite se o nekog, jer je svako od nas jedinstven. Stoga NLP ne teži biti objektivna istina. To je model, a modeli se stvaraju da bi bili korisni. Neki od ishodišnih stavova NLP-a mogu biti veoma korisni. Ponašajte se kao da su istiniti i obratite pažnju na promjene koje će uslijediti (Stanojević, 1990).

Mijenjanjem filtera, mijenjate svoj svijet. Neke od temeljnih filtera Mirotić (2002) naziva okvirima ponašanja, a oni predstavljaju način na koji možete razmišljati o vlastitim postupcima. On navodi nekoliko takvih okvira. Prvi je okvir prije orijentacija na rezultat nego na problem. To zapravo znači definisanje onoga što vi i ljudi oko vas želite, utvrđivanje kojim izvorima raspolažete i kako ih možete iskoristiti u ostvarivanju zacrtanih ciljeva. Orijentacija na problem najčešće se označava kao okvir krivice i podrazumijeva detaljnu analizu onoga što nije u redu postavljanjem pitanja poput ovih: „Zašto imam ovaj problem? Kako me on ograničava? Ko je kriv za to?" Ovakva vrsta pitanja najčešće ne vodi nigdje. Postavljajući ovakva pitanja, nećete pridonijeti rješavanju problema. Drugi okvir pretpostavlja postavljanje pitanja kako, a ne pitanja zašto. Kako pitanja pomoći će vam razumjeti strukturu problema. Zašto pitanja pronalaze opravdanja i razloge ne mijenjajući ništa. Treći okvir odnosi se na povratnu informaciju, odnosno neuspjeh. Ne postoji neuspjeh, nego samo rezultati. Oni mogu biti iskorišteni kao povratne informacije, korisni ispravci i izvrsna prilika da se nauči nešto što prije niste primjećivali. Neuspjeh je samo riječ koja opisuje neželjeni rezultat. On se može iskoristiti da preusmjerite svoje napore. Povratna informacija ima u vidu konac puta, a neuspjeh je slijepa ulica. Radi se o dvije slične riječi, ali one označuju dva posve suprotna načina razmišljanja. Četvrti okvir predstavlja mogućnost, prije nego nužnost. I tu se radi o promjeni žarišta. Razmatrajte ono što možete učiniti i koji izbor imate radije nego ograničenja u određenoj situaciji. Prepreke su često manje strašne nego što izgledaju (Macanović, 2015).

Mozak je „mašina“ koja je savršena i moćna, ali ta mašina upravlja nama, rijetko mi upravljamo njom. NLP metod je šansa da negdje mi sami preuzemo vođstvo, i time zakormilarimo sopstvenim životom, da mi sjednemo za volan. Naravno, možemo da sjednemo tek ako znamo gdje idemo, a te alatke promjene dobijamo na NLP obuci. U tome je razlika između ljudi koji postave sebi cilj i postignu ga kao i onih koji postave sebi cilj i nekad ga postignu, nekada ne. Ima također i ljudi koji postignu ciljeve ali - nisu srećni. NLP je zasnovan na tome kako rade i misle oni koji su izuzetno uspješni i zadovoljni! Važno je znati da je uspješan onaj ko postiže ono što on hoće, šta god da je to (Squire, 2012). Ključna primjena NLP-a jeste prelazak iz neželjena stanja u željeno. Na primjer, neželjeno je stanje da pri javnom nastupu obično osjećamo paniku, bojimo se da ćemo izgubiti nit, djelovati nesigurno i nekompetentno. Željeno je stanje ono u kojem se osjećamo samouvjereno, ostavljamo utisak elokventne osobe sigurne u sebe, koja vlada materijalom i drži sve pod kontrolom. Za prelazak iz neželjenog stanja u željno NLP nudi mnogo jednostavnih tehnika npr. sidrenje, zviždanje (swish), krug savršenstva. O vama zavisi koju ćete tehniku odabrati ili koju će vaš trener NLP-a primijeniti. Važna je promjena koja nastaje u vrlo kratkom vremenu. U 10 do 15 minuta možete biti spremni stati pred najzahtjevniju publiku i održati prezentaciju upravo na željeni način (Chopra, 1999).

NLP podstiče produktivnu komunikaciju između djeteta i odrasle osobe. Čišćenjem suvišnih informacija odrasla osoba omogućava djetetu razumijevanje i odgovarajuće reagovanje. Na primjer, ako dijete nešto ne treba učiniti, povećava se vjerojatnost njegova neželjenog djelovanja. Poruka „nemoj proliti!" može dovesti do zabune, jer dijete mora najprije razmišljati o akciji koja slijedi ovu naredbu. Ako se poruka dodatno saopšti prijetećim glasom, onda se dijete boji. Uobičajena posljedica su štete nastale takvim reakcijama. Slično tome, poruka „ne brini", može dovesti dijete da se brine (https://ha-nlp.com/nlp-u-pedagogiji-i-obrazovanju/).

Primjena neurolingvističkog programiranja u psihologiji i pedagogiji

Važan cilj NLP-a je razumijevanje svjesnijeg razumijevanja ljudskog učenja i ispitivanje načina na koji se nova znanja integrišu u postojeće strukture. To je omogućilo razvijanje bogatih efikasnijih strategija za učitelje i učenike. Uz pomoć NLP-a nastavnici i roditelji mogu pomoći djetetu da bolje upravlja i usmjerava svoja ponašanja i kreira za sebe pozitivna iskustva. Mnogi nastavnici već imaju neke osnovne elemente NLP-a u njihovom nastavnom i klasičnom vodstvu. Ipak, postoji još mnogo prostora za usavršavanje te sistemsko uvođenje NLP-a u pedagogiji i obrazovnom sistemu. Odrasli koji su stekli znanje i metode NLP-a mogu bolje motivisati i usmjeriti djecu. Na primjer, pomoću alata za efikasno učenje i razvoj zdravog samopoštovanja (https://ha-nlp.com/nlp-u-pedagogiji-i-obrazovanju/).

U zavisnosti od uzrasta i tipa škole nastavnicima je na raspolaganju veliki broj NLP metoda, strategija i vežbi kojima pomažu učenicima da efikasnije usvajaju gradivo, izgrade pozitivnu sliku o sebi i postanu proaktivni članovi društva koji veruju u uspeh (https://www.valentinkuleto.com/2021/04/za-samouverene-sposobne-i-uspesne-dake-znacaj-i-uloga-nlp-a-u-obrazovanju/).

Mnogi autori su istacali potrebu korištenja metoda i tehnika NLP u sticanju novih saznanja kod djece i mladih kako u formalnom tako i nefomalnom obliku učenja (Lackney, 2001; Terrya, R., Churchesa, R. 2011). Kada se prisjetimo školskih dana većina nas se uvijek sjeća nastavnika koji su znali prenijeti znanje i bili omiljeni i onih koji su imali znanje, ali ga nisu znali prenijeti na učenike. Kod spomenute prve grupe nastavnika sama atmosfera u učionici je bila drugačija. Nastavnik koji je znao prenijeti znanje i zainteresovati učenika da bude aktivni sudionik nastavnog časa i teme koja se izučavala bio je uvijek bliži učeniku, podržavao ga u učenju i navodio na razmišljanje o temi i problemu. Druga grupa nastavnika pridržavala se uglavnom frontalnog rada, težeći da samo ispuni svoju kvotu i ispredaje zadanu temu za taj dan. Ipak, današnja društvena situacija, puna neizvjesnosti i rizika utiče i na sam odnos učenika ili studenata prema obrazovanju. Kriza sistema vrijednosti, lažni uzori koji su često neškolovani i vrlo bogati zahvaljujući kriminalnim radnjama sve više doprinose stvaranju destruktivnih stavova djece prema obrazovanju. Danas, sve češće primjećujemo nezainteresovane učenike, a kasnije i studente, bezvoljnost, loše predznanje, nerazvijenu kritičku svijest, nesigurnost da iskažu svoje stavove, lošu komunikativnost, pa čak i određenu dozu lijenosti. Upravo NLP nudi obrasce uspješnih nastavnika koji znaju kako i na koji način uspješno raditi sa djecom, a kao povratna informacija o njihovom radu nije samo krajnji uspjeh učenika, nego i znanje koje je dobio i zadovoljstvo do kojeg je došao učeći na takav način. NLP je metoda koja podstiče i uči sudionike nastavnog procesa da tragaju uvijek za većim brojem rješenja. Takav način rada najočigledniji je u nastavi matematike, gdje često nastavnici sputavaju djecu nudeći im samo jedan način ili postupak kako da dođu do rješenja. Na ovakav način sputavamo kreativnost učenika i nedozvoljavamo mu da razmišlja mimo obrasca koji mu nudi nastavnik. NLP nudi širok spektar uspješnih obrazaca koje možemo primjenjivati u nastavi i radu sa djecom, omogućavajući im da dođu do rješenja na različite načine. Takav rad je aktivniji i nudi veće zadovoljstvo sudionicima ili akterima procesa. Ovakav pristup zahtjeva edukaciju nastavnika, ali jedan drugačiji način razmišljanja koji polazi od činjenice da uvijek postoji veći broj izbora kako da se dođe do rješenja. Obrazovanje savremenog nastavnika zahtijeva i stvaranje jedne sasvim druge uloge nastavnika koju je ranije imao. Tradicionalna uloga nastavnika edukatora se promijenila. Danas moderni nastavnik mora biti: mentor, trener (coach), moderator, konsultant, asistent odraslima u edukacionom procesu i sl. Zbog potrebe da bude sposoban suočiti se

sa takvom svojom novom ulogom, uprkos svom ogromnom znanju i iskustvu, edukator mora također biti dodatno edukovan kroz konstantne treninge. U mnogim evropskim zemljama nastavnici koriste NLP metode (Macanović, 2015:91).

Neurolingvističko programiranje nam otkriva zašto su neki ljudi podjednako inteligentni i obrazovani uspješniji jedni od drugih. Komunikacione vještine nastavnika su veoma važne za uspješno odvijanje nastavnog procesa zato je neophodno učiti, ali primjenjivati naučene metode i tehnike NLP u nastavi. Takođe, odrastajući u raznim sistemima (porodica, škola, radne organizacije, društvo), često mislimo (a često nam se tako i kaže) da se stvari rade na jedan određeni način i nikako drugačije. To je razlog zašto sami sebe kočimo onemogućavajući promjene koje bi nam donijele uspjeh. Ovakav jednostran način razmišljanja i djelovanja sputava kreativnost čovjeka. Upravo zbog toga pomoću NLP-a učimo da za jednu temu ili problem postoji uvijek više rješenja, zavisno o tome što želimo postići. Razumijevanje i primjena NLP-a će nam pomoći: razumjeti šta zapravo želimo, ostvariti zacrtane ciljeve, pronaći nove načine rješavanja problema, usvojiti vještine koje vam se sviđaju kod drugih, djelotvornije koristiti vrijeme, pojasniti vaše vrijednosti i s njima uskladiti naša djelovanja, prevladati djelovanje negativnih iskustava, učiniti svaku potrebnu promjenu mogućom. Upravo zbog širokog spektra navedenih mogućnosti i primjene neophodno je učiti i primjenjivati NLP metode u obrazovanju nastavnika, ali i učenika (Macanović, 2015:93).

NLP je zaista koristan alat u obrazovnom procesu koji učenike motiviše prilikom usvajanja znanja, ali i podstiče na kreativnost u rješavanju raznih problemskih situacija primjenjujući upravo na takav način stečeno znanje. Nastavnici, kao i učenici imaju mogućnost da kroz metode i tehnike razviju razne kognitivne sposobnosti i vještine u obrazovnom radu.

Zaključak:

NLP slijedi Ghandijevu rečenicu da, ako želite promjenu u svijetu, ta promjena postanite sami. Dinamične promjene koje se stalno dešavaju u društvu i našoj okolini zahtjevaju i brže reakcije kako u poslovanju tako i u usvajanju informacija, njihovoj analizi i obradi, te donošenju adekvatnih i brzih rješenja. NLP pristup u oblasti psihologije i pedagogije ne samo što je inovativan, već je nadmašio po rezultatima brojne tradicionalne metodologije kada je u pitanju vaspitanje i obrazovanje. Fokus NLP-a u ovoj oblasti je na rješavanju konflikata, nasilja, raznovrsnih problema pri učenju, na izgradnji strategija za efikasno učenje, na povećanju kreativnosti, rješavanju konflikata unutar učionice itd.. Na samom početku, NLP se razvijao kao model čija je osnovna primjena bila u psihoterapiji. Vremenom se oblast primjene proširila na obrazovanje, sport, poslovnu primjenu i primjenu u ličnom razvoju. Ono što je zajedničko za različite oblasti primjene NLP-a je efektivna komunikacija i usmjerenost na rezultat. Zato je danas NLP jedan od najrasprostranjenijih modela efektivne komunikacije i predstavlja predmet interesovanja uspješnih trenera, predavača, menadžera, prodavaca i drugih profesionalaca u raznim oblastima u kojima je komunikacija osnovni poslovni alat. Osnovni cilj NLP-a je da poveća lične izbore, a njime se obezbeđuju mogućnosti za promjene u vrlo promjenljivom svijetu. NLP znanja bude i razvijaju unutrašnju ljudsku moć i uče nas da je sve moguće. Ono nam daje konkretna znanja i vještine o načinu ostvarivanja mogućega. On je uputa za korištenje našeg uma, razvija svijest o tome da smo za svoje živote odgovorni sami i da jedino što možemo mijenjati "ono što je u našoj glavi i unutar nas."

Literatura:

1. Aldort, N. (2011). *Šta nas djeca mogu naučiti*. Zagreb: Mozaik knjiga.
2. Bandler, R., Fitzpatrick, O. (2005). *Conversations, Freedom is everything and love is all the rest.* Dublin: Mysterious Publications.
3. Chopra, D. (1999). *Kvantno liječenje*. Zagreb: VBZ.
4. Gudjons, H. (1994). *Pedagogija.* Zagreb: Educa.
5. Kržić, M. (2012*). Tehnike podsvesne komunikacije*. Beograd: Portalibris.

6. Kvarantan, M. (2009). *Pun vam je kufer stresa*. Zagreb: Veble.
7. Lackney, J.A. (2001). *Classrooms of the Future: Thinking Out of the Box. School Design Research Studio,* University of Wisconsin- Madison.
8. Macanović, N. (2015). *Pedagoške aktuelnosti*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
9. Mladenović, D., Vrsaljko, J. (2009). *NLP - uvod u osobi rast i razvoj*. Zagreb: Kigen.
10. NLP u pedagogiji i obrazovanju. Na sajtu: https://ha-nlp.com/nlp-u-pedagogiji-i-obrazovanju/. Očitano: 06.04.2025.
11. Russell, E.W. (1986), Consciousness and the unconsciousness: Eastern meditative and western psychotherapeutic approaches, J. Transpers. *Psychol*.18 pp. 51-72.
12. Schutz, P., Schneider-Sommer, S., Gross, B., Jelem, H., Brandstetter-Halberstaadt, Y. (2003). Teorija i praksa neuro-lingvističke psihoterapije, Zagreb: Medicinska Naklada.
13. Squire, S. (2012). *NLP u svakom uspehu mirođija*. Beograd: Vulkan.
14. Stanojević, G. (1990). Neuropsychological model of consciousness, *Proc. Int. Summer School Neurocomp.* pp. 23-59.
15. Terrya, R.,Churchesa, R. (2011) *Zbirka metoda NLP. Zagreb*: Ostvarenje.
16. Vodopija, Š., (2006). *Opća i poslovna komunikacija. Priručnik i savjetnik za uspješnu komunikaciju* . Rijeka: Naklada Žagar.
17. Značaj i uloga NLP u obrazovanju. Na sajtu: https://www.valentinkuleto.com/2021/04/za-samouverene-sposobne-i-uspesne-dake-znacaj-i-uloga-nlp-a-u-obrazovanju/. Očitano: 06.04.2025.

THE SIGNIFICANCE OF NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY

***Abstract**: Modern educational systems pay more and more attention to informal education and lifelong learning. There is a need for new ways and methods of knowledge acquisition, faster solutions to problem situations and the use of knowledge for these purposes. These challenges are not only aimed at education, but also at all other activities in modern society. Neurolinguistic programming (acronym NLP) is a practical discipline that includes a series of models, techniques and skills for efficient thinking and action, with the aim of increasing usefulness, expanding choices and improving the quality of life. NLP studies the way people achieve success in a wide variety of fields (modeling process) and teaches people these patterns. The forms, skills and techniques obtained in this way are increasingly used in education, consulting and business to achieve accelerated learning, personal development and more successful communication. This scientific discipline is increasingly used in the field of psychology and pedagogy, especially for a better understanding of children's development and needs, as well as easier goal setting in working with children, and the development of a positive self-image in children. In this paper, we will point out the most important characteristics of NLP and its role in personality development and children's education.*

***Keywords:** neurolinguistic programming, education, psychology, pedagogy.*

Originalni naučni rad
UDK:378.148:812.112
DOI:10.7251/ZCMZ0125442M

RODNO ZASNOVANO NASILJE U EMOTIVNIM VEZAMA KOD ADOLESCENTICA

Edin Muftić[146], Adela Čokić[1], Lejla Kuralić-Ćišić[1]
[1]Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Sažetak: *Cilj istraživanja je utvrditi prisustvo rodno zasnovanog nasilja u emotivnim vezama kod adolescentica. Socijalne uloge žena od posebnog su interesa istraživača iz razloga što njihove uloge doživljavaju najveću transformaciju, postaju sve brojnije i sve ih je teže uskladiti, a očekivanja vezana uz realizaciju tih uloga postaju sve veća. Često se u interpretaciji muško-ženskih odnosa polazi od rodnih uloga vijekovima prisutnih i naučenih tokom socijalizacije. S tim u vezi je i rodna neravnopravnost kao dio historijskog naslijeđa, preuzeta i u porodičnom okruženju, što generira duboko nezadovoljstvo žena. Uzorak ispitanika su činili studentice I-IV godine Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Istraživanje je provedeno tokom marta 2025. godine. Mjerni instrument je kreiran posebno za potrebe istraživanja a odnosi na percepciju prisustva rodno zasnovanog nasila u emotivnim vezama kod adolescentica. Rezultati su obrađeni frekvencijskom analizom. Rezultati istraživanja pokazuju snažan uticaj tradicionalnih stavova na ovim prostorima po pitanju tlerancije na rodno zasnovano nasilja.*

Ključne riječi*: rodno zasnovano nasilje, emocionalna veza, socijalne uloge*

UVOD

Iako je rodno zasnovano nasilje prisutno koliko i civilizacija veći interes javnosti i naučne zajednice je imao nakon Drugog svjetskog rata. Ovaj je problem prepoznat 1970-ih godina prošlog stoljeća potaknut feminističkim pokretom te je privukao dodatnu pažnju na rodnu dimenziju međuljudskih odnosa i učinio ga važnim pitanjem u socijalnim odnosima muškaraca i žena. To je dovelo do promjene u strukturi civilnog društva, prepoznavanju potrebe za organizirano djelovanje za sprječavanje nasilja u porodici i pružanju podrške žrtvama nasilja (Tripković, Majić, Visković i sar., 2024). Istraživači ove tematike saglasni su da stereotipne rodne uloge te moć i dominacija muškaraca nad ženama imaju veliki utjecaj na nasilje koje se događa. Upotreba pojma roda kao socijalnog konstrukta i dalje je korisna za feminističke deskripcije i analize društvene stvarnosti. Tada rodnost postaje pojam koji se može koristiti i u sagledavanju i objašnjavanju društveno konstruiranih i otuda promenljivih razlika koje nastaju između muškaraca i žena u privatnoj i javnoj sferi života (Đurić Kuzmanović, 2019: 10). Spol je biološki determiniran, a rod nije. Biološki uslovi kao što su hromosomi, vanjski i unutarnji spolni organi, hormonalni status i sekundarne spolne karakteristike vode do određenja muškog i ženskog spola. Rod je društveno konstruisana definicija spola. To je društveno oblikovanje biološkog spola, određeno shvatanjem zadataka, djelovanja i uloga pripisanih muškarcima i ženama u društvu, u javnom i privatnom životu. Rod je šire definiran od spola budući da se spolom obuhvataju samo biološke karakteristike žena i muškaraca. Socijalne uloge žena od posebnog su interesa istraživača iz razloga što njihove uloge doživljavaju najveću transformaciju, postaju sve brojnije i sve ih je teže uskladiti, a očekivanja vezana uz realizaciju tih uloga postaju sve veća. Rod je kulturološki specifična definicija žena i muškaraca, i prema tome promjenjiva u vremenu i prostoru. Različite definicije i konteksti korištenja pojma roda, reflektiraju se i na razumijevanja

[146] edin.muftic@untz.ba

rodno zasnovanog nasilja. Sociološki posmatrajući rodne relacije kao asimiteričnu distribuciju moći, a nasilje kao ekstremnu primjenu društvene kontrole. Rodno zasnovano nasilje je jedna od potkategorija nasilja, a podrazumijeva kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije spram rodnih uloga te označava svaki čin nasilja, koji ima ili će vjerovatno imati za posljedicu fizičku, psihičku, seksualnu ili ekonomsku povredu, odnosno patnju, uključujući i prijetnje takvim djelima, prinudu ili namjerno oduzimanje slobode u javnom ili privatnom životu. Istovremeno je jedan od najrasprostranjenijih oblika kršenja ljudskih prava i fenomen koji je duboko ukorijenjen u rodne nejednakosti, počiva na rodnim normama i nejednakim odnosima moći (Petrić, 2019). Feminističke teorije jedne su od najuticajnijih i najraširenijih teorija o uzrocima pojave nasilja u partnerskim vezama (Dodaj, Sesar i Šimić, 2017). Za nasilje smatraju da je konstrukt koji je proizvod društva, odnosno naučen, a ne urođen ili rezultat bioloških nagona kako se dugo smatralo. Često se u interpretaciji muško-ženskih odnosa polazi od rodnih uloga vijekovima prisutnih i naučenih tokom socijalizacije. S tim u vezi je i rodna neravnopravnost kao dio historijskog naslijeđa, preuzeta i u porodičnom okruženju, što generira duboko nezadovoljstvo žena. Giddens (2003) socijalizaciju definiše kao učenje društvenih uloga odnosno društveno definisanih očekivanja. Rodne uloge se odnose na dijeljena kulturalna očekivanja o prikladnim ponašanjima s obzirom na spol (Spence i Helmreich, 1978., prema Jugović, 2010). Osim ponašanja, ti rodno tipizirani atributi mogu biti i osobine ličnosti, uvjerenja, preferencije i stavovi. U skladu s tradicionalnim rodnim ulogama, djevojčice i žene nagrađivane su za pasivnost i „ženstveno“ ponašanje koje uključuje nježnost, brižnost, suosjećanje, smirenost, podložnost, te se nalaže inhibiranje ljutnje i nasilnih ponašanja, dok su dječaci i muškarci nagrađivani za agresivno i „muževno“ ponašanje, što se između ostalog odnosi na dominaciju, kompetitivnost, snagu i prikrivanje emocija, straha i brige. Nasilje u predbračnoj vezi je često indikator nasilja u braku. Kada se desi nasilje tada, riječ je o sistemskom obrascu zlostavljajućeg ponašanja, koje se dešava tokom dužeg perioda, a u svrhu kontrole, zastrašivanja i dominacije. U pojedinim partnerskim odnosima, nasilje predstavlja sastavni dio dinamike odnosa. Često osobe koje su bile posredno ili neposredno žrtve nasilja kao djeca u porodičnoj sredini mogu manifestovati prihvatanje, te opravdavanje nasilnog ponašanja partnera prema njima.

Posljedice nasilja se može ogledati i kroz izolaciju partnera, osjećaj bespomoćnosti, gubitka kontrole i unutrašnje ravnoteže, prisutna su osjećanja straha, tuge, tjeskobe, te suicidnih misli ili činjenja. Iako je teško odrediti šta je konkretan uzrok rodno zasnovanog nasilja u partnerskom odnosu, navedeno se može predstaviti najjednostavnije kroz nivoe, neki od uzroka nasilja u partnerskim odnosima mladih su na individualnom, porodičnom, te sociokulturnom nivou. Na individualnom nivou: nasilje potiče od društvene neodgovornosti, egocentričnosti, eksplozivanosti, kompromitovane racionalne kontrole, koja rezultira nasilnim ponašanjem. Na porodičnom nivou: u periodu ranog djetinjstva roditelji ili staratelji imaju izuzetno značajnu ulogu i uticaj na naše živote i upravo u toj fazi se uče rodne uloge i stepen tolerancije na nasilje. Zaključno o strukturi porodice, možemo reći da, neovisno o strukturi porodice, oni roditelji koji imaju fleksibilniji pogled na spolne uloge odgojiti će djecu koja neće imati strogo tradicionalne stavove prema spolnim ulogama. Na sociokulturnom nivou: agresija je nešto što je u kulturi mnogih naroda koja se izražava na različite načine, prisutna je u društvu, nasilje je najčešće prisutno u pretežno patrijarhalnim sredinama što utiče na razvoj djeteta koji nosi sve posljedice iz porodice u svoj partnerski odnos. Uprkos svim navedenim uzrocima, društvena uvjetovanost u smislu definiranja rodnih uloga navodi se kao jedan od osnovnih razloga nasilja u porodici. Ovakvi naučeni obrasci ponašanja, objašnjeni su i u teoriji transgeneracijskog prenosa nasilja. Istovremeno, kultura nasilja normalizira nasilje kao prihvatljiv obrazac ponašanja. Jedan od oblika rodno zasnovanog nasilja jeste i slanje seksualno eksplicitnih sadržaja (poruka ili fotografija) elektroničkim putem. Seksting označava stvaranje i dijeljenje ličnih seksualnih fotografija ili tekstualnih poruka putem mobilnih telefona i internet aplikacija. U okolnostima mijenjajućih formata intimnosti u globalno umreženom digitalnom okruženju, nameću se ključna pitanja o privatnosti i davanju pristanka. Upuštanje u seksting otvora vrata ozbiljnijem seksualno rizičnom ponašanju kod mladih, ali i pripadnicima ostalih dobnih skupina.

Cilj istraživanja je utvrditi prisustvo rodno zasnovanog nasilja u emotivnim vezama kod adolescentica.

METODE RADA

Uzorak ispitanika i mjerni instrument

Uzorak ispitanika su činili studenti I-IV godine Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Istraživanje je provedeno tokom marta 2025. godine na način da su ispitanici nakon datih uputa i pojašnjenja pristupili popunjavanju adekvatnog anketnog upitnika koji je posebno konstruisan za potrebe ovog istraživanja a koji se odnosi na percepciju prisustva rodno zasnovanog nasila u emotivnim vezama kod adolescentica.

Tabela 1. Struktura uzorka ispitanika – studenti Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta

Opći podaci o ispitanicima		Ispitanici uzorka
		N
Spol	ženski	108
Starosna dob	18-20	61
	21-23	30
	23-25	29

Način obrade podataka

Za statističku obradu prikupljenih podataka putem anketnog upitnika korišten je statistički program SPSS 22.0. Statistička obrada podataka ovog istraživanja se sastoji od frekvencijske analize.

REZULTATI I DISKUSIJA

Tabela 2. Pitanje o statusu veze

Da, trenutno sam u vezi		Bio/la sam u nekoliko veza		Nikada nisam bio/la u vezi	
N	%	N	%	N	%
85	70,8	12	10,0	23	19,2

Iz tabele 2. je vidljivo da se većina ispitanika (85) trenutno nalazi u vezi, samo 12 ispitanika je bilo u nekoliko veza a 23 njih nikada nije bilo u vezi.

U kontekstu detekcije glavnih faktora koji utiču na prisutnost nasilja u mladenačkim vezama ispitanici su naveli sljedeće:

Tabela 3.Načini rješevanja nesporazuma/problema

Tvrdnja	NIKAD		RIJETKO		PONEKAD		ČESTO		SVAKODNEVNO	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1.razgovarate o osjećajima?	18	21,2	15	17,6	22	25,9	18	15,3	27	31,7
2. dolazi do "nesporazuma u komunikaciji	13	15,3	17	20,0	20	23,5	17	20,0	18	21,2
3.nesporazume/probleme nastojite riješiti razgovorom/pregovaranjem?	17	20,0	18	21,2	11	12,9	20	18,0	19	22,3

Tabela 4. Stepen slaganja sa tvrdnjama vezanim za rodno zasnovano nasilje

Tvrdnje	Da		Nisam siguran/a		Ne	
	N	%	N	%	N	%
1.Od djevojke se očekuje da pristane na seks s mladićem koji je potrošio poprilično količinu novca na nju tokom zajedničkog izlaska.	48	40,0	22	18,3	50	41,7
2.Kada žene kažu NE, misle DA.	35	29,1	57	68,4	28	23,3
3. Pravi muškarac je aktivan, agresivan, neovisan i dominantan.	14	11,7	54	45,0	52	43,3
4. Ljubomora je način na koji se može pokazati ljubav.	34	28,3	40	33,3	46	38,3
5. Osoba koja zlostavlja druge pod uticajem alkohola ili droga nije odgovorna za svoje ponašanje	31	25,8	22	18,3	67	55,8
6. Prihvatljivo je da mladić udari djevojku ako ga je ona prevarila.	13	10,8	23	19,2	84	70,0
7. Djeca trebaju oca čak i ako je nasilan prema majci.	38	31,7	22	18,3	60	50,0
8. Posljedice psihičkog/emocionalnog zlostavljanja su podjednako ozbiljne kao i posljedice fizičkog zlostavljanja.	42	35,0	22	18,3	56	46,7
9. Silovanje u braku je moguće.	61	50,8	25	20,8	34	28,3
10. Normalno je zapostaviti prijatelje i prijateljice kad imaš mladića ili djevojku	21	17,5	31	25,8	68	56,7
11. Žena treba paziti da ne izaziva muškarca.	43	35,8	29	24,2	48	40,0
12. Kad osoba odluči prekinuti nasilnu vezu, jednostavno joj je napustiti partnera/partnericu.	41	34,2	12	10,0	67	55,8
13. Osobe koje zlostavljaju svoje partnere/partnerice na taj način ih pokušavaju kontrolirati.	63	52,5	11	9,2	46	38,3
14. Za neke osobe je dobro da ih partner/partnerica ponekad udari.	24	20,0	32	26,7	62	51,7
15. Nekada su ljudi toliko ljuti da se ne mogu suzdržati od korištenja fizičke sile.	78	65,0	11	9,2	41	34,2
18. Osobe koje ne napuste nasilnog partnera/partnericu žele biti zlostavljane.	24	20,0	34	48,3	62	51,7
19. Društvo vrši pritisak na mladiće da stupe u seksualne odnose.	48	40,0	28	23,3	44	36,7
20. Osobe koje tuku svoje partnere/partnerice uvijek su nasilne.	24	20,0	28	23,3	48	40,0
21. Kada par rješava svoje sukobe upotrebom fizičke sile, to je njihova stvar i ne treba se miješati	63	52,5	18	15,0	49	40,1
22. Sram i strah često su razlozi zbog kojih žrtve nasilja ne traže pomoć.	69	57,5	15	12,5	36	30,0
23. Moguće je biti nenasilan u nasilnim situacijama.	26	21,7	45	37,5	59	49,2
24. Postoje stvari koje mogu učiniti da pomognem prijatelju/prijateljici koji/koja je u nasilnoj vezi	31	25,8	18	15,0	71	59,2
25. Mladići i djevojke imaju različite razloge za ulazak u vezu - mladići žele seks, a djevojke ljubav.	63	52,5	13	10,8	44	36,7

Nasilje nad ženama je uvjetovano rodnim aspektima, što se vidi iz istraživanja provedenog u devedesetim godinama prošlog stoljeća u razvijenim država svijeta poput SAD-a, Izraela, Australije i Kanada, koje je pokazalo da je 40-70% smrti žena izazvano od strane muškaraca koji su bili žrtvama muževi ili partneri, a tek 4% smrti muškaraca su izvale žene ili partnerice žrtve. Nasilje nad ženama je sve prisutno, no intenzitet i oblik varira ovisno o društvu, kulturi i vremenu. Tako je vodeće sredstvo počinjenja ubojstva žena u SAD-u vatreno oružje, dok je u Indiji premlaćivanje i spaljivanje, gdje se takvi krajnji oblici nasilja nazivaju eufemizmom „kuhinjski incidenti" (Singer, 2005).

Statistički podatci potvrđuju težinu, raširenost i strukturnu uvjetovanost rodno zasnovanog nasilja i prema izvještaju Ujedinjenih naroda gdje se procjenjuje da je tokom 2021. godine ubijeno 81.100 žena i djevojčica na svijetu. Većina ubistava rodno je motivisana pa je tako u 2021. godini oko 45.000 žena i djevojčica ubijeno od intimnih partnera ili drugih članova porodice (UNODC, 2023). Nasilno ponašanje u porodici ne proizlazi samo iz rodnih uloga, već iz potrebe za kontrolom i moći (Straus, Gelles i Steinmetz, 1980; prema Dodaj, Sesar i Šimić, 2017).

Istraživanje u okviru Nacionalne kampanje za prevenciju tinejdžerskih i neplaniranih trudnoća iz 2008. godine provedeno je na ukupno 1280 sudionika, od toga 653 tinejdžera (od 13 do 19 godina) i 627 sudionika mlade odrasle dobi (od 20 do 26 godina), putem upitnika na internetu. U upitniku je zastupljeno podjednako sudionika ženskog i muškog spola. Ovo je istraživanje pokazalo da 20% tinejdžera šalje seksualno eksplicitni sadržaj u obliku svojih nagih slika ili video uradaka – to čini nešto veći postotak djevojaka (22%) u odnosu na mladiće (18%). Među djevojčicama i djevojkama od 13 do 16 godina taj tip poruka šalje njih 11%. Čak 39% svih tinejdžera (37% djevojaka i 40% mladića) šalju seksualno sugestivne poruke u koje spadaju ne samo slike i video snimke, već i seksualizirane poruke i cybersex. U mladoj odrasloj dobi (20-26 godina) u takve se aktivnosti uključuje dodatnih 20% mladih (Šincek, 2010).

Prebacivanje krivice na one koji su zapravo pogođeni ovim oblikom kršenja privatnosti reflektira kulturološka poimanja da su žene, a naročito one slabijeg socio-imovinskog stanja te pripadnici LGBT manjine, viđene kao devijanti koji se upuštaju u rizična ponašanja te ih se kao takve smatra odgovornima u slučaju da su pogođene nekim oblikom seksualnog nasilja (Gotell, 2008). U kontekstu razumijevanja (rodnih) uloga, Ždralović (2019) socijalizaciju prepoznaje i kao proces u kojem se (re)produciraju rodne uloge kao sociokulturne konstrukcije, odnosno kao skup različitih svakodnevnih praksi kroz koje stičemo spoznaje o društveno osmišljenim vrijednostima, društvenim normama i ponašanjima koja "pristaju" biološkom spolu. Moć i kontrola nerijetko su u porodici prihvaćeni kao tipični obrasci ponašanja, zasnovani na fizičkoj, psihološkoj ili ekonomskoj moći.

Razumijevanje preobrazbe braka i nasilja nad ženama od strane muškaraca usko je povezano s razumijevanjem rodnih uloga koje nameće patrijarhalno društvo (Klasnić, 2011). Postoje mnogi faktori koji u okviru tradicionalnih porodica mogu utjecati na proces usvajanja spolne uloge. Neki od njih uključuju porodični odgoj, spol roditelja, roditeljsku toplinu i brigu oko djece, dominaciju u porodici, socioekonomski status porodice i zaposlenost majke. U istraživanju Brajdić-Vuković i saradnika (2007) na 1250 ispitanika, tradicionalniji stavovi izražavani su prema obavljanju poslova u domaćinstvu te podjeli odgovornosti za djecu i kućne finansije. Ipak, većina ispitanika usaglašana je da bi žena trebala biti zaposlena i izvan kuće, što je vjerovatno posljedica nužnosti još jednog dohotka kako bi se održao kućni proračun. U skladu s očekivanjima, žene su iskazale manje tradicionalan stav od muškaraca po pitanju rodnih uloga, ali na razini ostvarenih uloga još uvijek prevladavaju tradicionalniji oblici ponašanja kod oba partnera. Pokazalo se da u porodicama u kojima majka donosi odluke, a očevi su pasivni, dječaci pokazuju manje izraženo tradicionalno definirano muško ponašanje. Kada otac dominira, kćeri većinom razvijaju tradicionalne ideje o ženstvenosti. Iz navedenog se nameće zaključak da su za proces pravilnog usvajanja spolne uloge važni ravnopravni i skladni odnosi između majke i oca.

ZAKLJUČAK

Dominantna kultura nasilja u kombinaciji s naučenom bespomoćnošću, kreiraju povoljan ambijent za njegovo održavanje, dok su toleriranje i uobičajeno sljepilo društvena realnost koja doprinosi održavanju svakog nasilja, pa tako i nasilja u partnerskim vezama. Niska obrazovna razina i manjak ambicija, posebno među ženama na odeđenom području, mogu poslužiti kao objašnjenje zašto tradicionalne rodne ideologije i prakse uporno opstaju i traju. Formalno obrazovanje kao sredstvo društvene promocije moglo bi pridonijeti promjeni rodnih uloga – što bi utjecalo na stavove prema braku, majčinstvu, podjeli rada i donošenju odluka u domaćinstvu. Kulturalne i društvene promjene, a posebice djelovanje feminističkog pokreta 1960.-ih godina na Zapadu, donose veće mogućnosti za žene, ali te se promjene ne događaju jednakim intenzitetom u svim područjima života. Stoga je važno istražiti nivo egalitarnosti različitih aspekata rodnih uloga, te utvrditi područja života koja su još uvijek obilježena tradicionalnom podjelom uloga, kao i područja u kojima su žene i muškarci ravnopravniji. Standard društveno prihvatljivog ponašanja u intimnim vezama se stalno mijenjao, te su mnoga ponašanja koja se danas karakteriziraju kao nasilje u intimnim vezama nekad bila legalna i društveno prihvatljiva. Ključna preventivna intervencija je bolja informiranost mladih rodno zasnovanom nasilju. Prevencija, integrirani pristup ovoj problematici, više nacionalnih i međunarodnih strategija koje bi imale sveobuhvatnije preventivne programe prilagođene mladima izrazito je važno i moglo bi pomoći u sprječavanju i smanjenju rodno zasnovanog nasilja u vezama mladih.

LITERATURA

- Brajdić-Vuković, M., Birkelund, G. E., & Štulhofer, A. (2007). Between tradition and modernization attitudes toward women's employment and gender roles in Croatia. *International Journal of Sociology, 37*(3),32-53.
- Dodaj, A. i Sesar, K. (2014). Čimbenici rizika za nasilje u partnerskim vezama. Socijalna psihijatrija, 42 (3), 162-171.
- Đurić Kuzmanović, T. (2019). Feministička ekonomija. In A. Ždralović. Rod i *ekonomija.* (pp. 9-17). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Gotell, L. (2008). Rethinking Affirmative Consent in Canadian Sexual Assault Law: Neoliberal Sexual Subjects and Risky Women. Akron Law Review: 41(4)
- Jugović, I. (2010). Što se mjeri pod pojmom rodnih uloga? Pregled i evaluacija skala rodnih uloga i stavova o rodnim ulogama. Suvremena psihologija 13 (1), 113-135.
- Klasnić, K. (2011). Ekonomsko nasilje nad ženama u intimnim vezama u hrvatskom društvu – konceptualne pretpostavke. Socijalna ekologija, 20 (3), 335-356.
- Petrić, N. (2019). Rodno zasnovano nasilje. U Gavrić, S. i Ždralović, A. Rodna *ravnopravnost. Teorija, pravo, politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH* (str. 219-230). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Univerzitet - Pravni fakultet.
- Singer, M. (2005). Kriminologija delikata nasilja: nasilje nad djecom i ženama, maloljetničko nasilje. Zagreb. Nakladni zavod Globus.
- Šincek, D. (2010.). Sexting: slanje i prosljeđivanje seksualno eksplicitnih fotografija i poruka. Život i škola (23), 130-140.
- Tripković, M., Majić, I., Visković, P., Jakovina, T. (2024). Nasilje u intimnim vezama mladih. Socijalna psihijatrija. 52 (2), 134-150.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women). Gender-Related Killings of Women and Girls (Femicide/Feminicide), 2023.
- Ždralović, A. (2019). Rodna socijalizacija: odgoj i obrazovanje. U Gavrić, S. i Ždralović, A. *Rodna ravnopravnost. Teorija, pravo, politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH* (str. 231-244). Saraje-vo: Sarajevski otvoreni centar i Univerzitet - Pravni fakultet

GENDER-BASED VIOLENCE IN EMOTIONAL RELATIONSHIPS AMONG ADOLESCENT GIRLS

Abstract: *The aim of the research is to determine the presence of gender-based violence in emotional relationships among adolescent girls. The social roles of women are of special interest to researchers because their roles are undergoing the greatest transformation, they are becoming more and more numerous and it is increasingly difficult to harmonize them, and the expectations related to the realization of these roles are becoming greater. The interpretation of male-female relations is often based on gender roles that have been present for centuries and learned during socialization. In connection with this, gender inequality as a part of the historical heritage is also taken over in the family environment, which generates deep dissatisfaction among women. The sample of respondents consisted of female students of the 1st-4th year of the Faculty of Education and Rehabilitation. The research was conducted in March 2025. The measuring instrument was created especially for the needs of research and refers to the perception of the presence of gender-based violence in emotional relationships among adolescent girls. The results were processed by frequency analysis. The results of the research show the strong influence of traditional attitudes in these areas regarding tolerance of gender-based violence.*

Keywords*: gender-based violence, emotional connection, social roles*

Pregledni naučni rad
UDK:316.662:342.7-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125449J

ŽENE U MUŠKIM POSLOVIMA

mr Svetlana Janković*[147]*, potpukovnica u penziji
Centar za podsticanje dijaloga i tolerancije, Čačak

Apstrakt*:Tema rada je analiza brojnih poteškoća sa kojima su se žene suočavale kroz istoriju pri ulasku u tradicionalno „muška“ zanimanja, kao i postepeno osvajanje sve više prostora u različitim sektorima. Industrije poput građevinarstva, inženjerstva, IT sektora, vojske, policije, avijacije i dr. dugo su bile rezervisane za muškarce, ali su žene dokazale svoju sposobnost i kompetentnost, često postižući zapažene rezultate. Cilj rada je ukazati na prisustvo i značaj žena u tradicionalno muškim profesijama, identifikovati prepreke s kojima se suočavaju, te istražiti promene u percepciji i društvenim normama koje oblikuju njihov položaj na tržištu rada. Posebna pažnja posvećena je inicijativama i politikama koje doprinose većoj rodnoj ravnopravnosti u ovim strukama. U radu se razmatraju sledeće teme: tradicionalna podela zanimanja prema polu koja se postepeno menja; prepreke i izazovi s kojima se žene i dalje suočavaju; rodni stereotipi i diskriminacija koje otežavaju profesionalno napredovanje; značaj edukacije, politika jednakih zarada i rodne osetljivosti u radnim okruženjima kao ključni faktori za povećanje broja žena u „muškim“ zanimanjima. Posebno su istaknuti primeri uspešnih žena koje služe kao inspiracija i dokaz da kompetencije ne zavise od pola. Metodološki okvir obuhvata desk analizu literature i obradu statističkih podataka. Induktivnom metodom analiziraju se lični primeri autorke, kao i drugih žena koje rade u ovim profesijama. Komparativno se ispituju politike različitih država i organizacija koje podstiču rodnu ravnopravnost u radnom okruženju. Zaključuje se da, iako su društveni uslovi postali egalitarniji, žene i dalje nailaze na prepreke kao što su rodne predrasude, diskriminacija, neravnopravna zarada, stakleni i sivi plafon, kao i izazovi u balansiranju privatnog i poslovnog života. Promene u zakonodavstvu, inicijative za ekonomsko osnaživanje žena i veća vidljivost uspešnih žena u ovim oblastima mogu doprineti smanjenju rodnog jaza. Njihovo prisustvo donosi raznolikost, inovacije i nove perspektive, čineći radno okruženje kvalitetnijim, a društveni progres neizbežnim. Dugoročno, obrazovanje i promena društvenih stavova ključni su za postizanje pune ravnopravnosti u svim profesijama.*

Ključne reči*: muška zanimanja, rodni stereotipi, diskriminacija i predrasude, rodna ravnopravnost, radno okruženje*

UVOD

Dučić: „Muškarci su hrabri pred smrću, a žene pred životom.“

Ova misao simbolično osvetljava razliku u društvenim očekivanjima prema polovima, ukazujući na to da su žene često bile suočene sa dugotrajnim i složenim izazovima svakodnevnog života. U savremenom društvu i dalje su prisutni izraženi rodni stereotipi koji određena zanimanja klasifikuju kao „muška“ ili „ženska“. Termin „muški poslovi“ najčešće se odnosi na profesije koje su tradicionalno smatrane prikladnim za muškarce – poput onih u građevinskoj industriji, mehanici, inženjeringu, rudarskom sektoru i vojsci. Ovakvi stereotipi podrazumevaju da muškarci poseduju fizičku snagu, tehničke veštine i mentalne predispozicije potrebne za obavljanje navedenih poslova, dok se žene u tim kontekstima često marginalizuju ili u potpunosti isključuju (Ridgeway, 2011).

Međutim, ovakve pretpostavke oslanjaju se na zastarele društvene običaje koje ne uzimaju u obzir individualne sposobnosti, interesovanja i kompetencije. Empirijska istraživanja pokazuju da žene uspešno obavljaju poslove u profesijama koje se tradicionalno percipiraju kao „muške“, dok muškarci jednako kompetentno ostvaruju uloge u oblastima koje se stereotipno smatraju „ženskim“, poput

[147] Email: svetlana.jankovic.cacak@gmail.com. ORCID 0009-0004-4716-4923

obrazovanja, socijalnog rada i zdravstvene zaštite (Heilman, 2018, 13). I pored toga, rodni stereotipi i dalje značajno utiču na obrazovne i profesionalne izbore, čime se održava dugoročna rodna neravnoteža u različitim sektorima (Eccles, 2007, 203).

Istorijski posmatrano, žene su pokazivale težnju ka obrazovanju, društvenom uticaju i profesionalnom napredovanju. Nisu želele da ostanu u senci muškaraca kao pasivne pratilje, već su se borile za pravo na vidljivost i aktivno učešće u društvenom, političkom i naučnom životu. Jewell (2021) ističe da su žene koje su ispoljavale ideje i ambiciju često bile percipirane kao pretnja, zbog čega su patrijarhalne strukture sistematski ograničavale njihov pristup obrazovanju i slobodi kretanja, svodeći ih na uloge supruge i domaćice.

Prema podacima UNESCO-a i Svetskog ekonomskog foruma, žene globalno čine svega 15% radne snage u inženjeringu, 16% u informacionim tehnologijama, 8% u građevinskom sektoru i tek 4% u automobilskoj industriji (UNESCO Institute for Statistics, 2022; World Economic Forum, 2023). Takođe, rodni jaz u zaradama je i dalje izražen – žene u inženjerskom sektoru zarađuju u proseku 83 centa na svaki dolar koji zarade muškarci, a samo 3% žena u toj oblasti zauzima rukovodeće pozicije (World Economic Forum, 2023).

Slična situacija prisutna je i u Srbiji. Žene čine približno 20% zaposlenih u IT sektoru, dok statistički podaci pokazuju da u proseku zarađuju 8,8% manje od muškaraca. Istovremeno, one čine većinu visokoobrazovanog stanovništva (Republički zavod za statistiku, 2023). Pored diskriminacije i ukorenjenih rodnih stereotipa, žene se suočavaju i sa nedostatkom profesionalnih uzora, kao i sa izazovima u usklađivanju poslovnog i privatnog života, što dodatno otežava njihovu integraciju i profesionalni napredak u određenim sektorima (European Institute for Gender Equality [EIGE], 2022).

Analiza ovih podataka ukazuje na urgentnu potrebu za sistemskim pristupom u razbijanju rodnih stereotipa koji oblikuju profesionalne izbore i doprinose očuvanju rodne neravnopravnosti. Neophodno je kreirati društveni ambijent u kojem će se pojedinci vrednovati prema znanju, sposobnostima i kompetencijama, a ne prema pripadnosti određenom rodu. Takođe, važno je promovisati uspešne primere žena koje su probile barijere u „muškim“ profesijama, kao i razvijati institucionalne mehanizme podrške – kroz obrazovne politike, mentorstvo i zakonodavne mere usmerene na eliminaciju diskriminacije. Time se ne doprinosi samo ostvarivanju društvene pravde, već se omogućava i korišćenje punog potencijala raznovrsne radne snage, što predstavlja značajan resurs za održivi ekonomski razvoj.

ISTORIJSKI PREGLED ULOGE ŽENA U RADU

U tradicionalnim društvima, ženski rad bio je uglavnom ograničen na kućne poslove, brigu o porodici i učestvovanje u poljoprivredi u okviru domaćinstva (Petrović, 2018). Industrijska revolucija u 18. i 19. veku označila je prekretnicu, kada su žene masovno počele da rade u fabrikama, naročito u tekstilnoj industriji. Međutim, uslovi rada bili su izuzetno teški, a radnička prava gotovo nepostojeća (Jovanović, 2020).

U mnogim evropskim državama, žene su bile isključene iz obrazovnih institucija za inženjerstvo sve do 1920-ih godina. Na primer, u Francuskoj su žene primljene na inženjerske fakultete tek 1917. godine, dok je u Portugalu ta mogućnost otvorena 1918. godine (Durand, 2015). Nasuprot tome, u bivšem Sovjetskom Savezu žene su od 1970-ih godina bile značajno prisutne u profesijama kao što su inženjerstvo, medicina i pravo, što je bio rezultat državne politike jednakosti (Smirnova, 2017, 63).

U Srbiji 19. veka, žene su bile pravno i društveno isključene iz većine profesija. Prema Građanskom zakoniku iz 1844. godine, nisu mogle da sklapaju ugovore niti da se zaposle bez saglasnosti muža (Stojanović, 2009). Ipak, pojedinke kao što su Draga Ljočić – prva žena u Srbiji sa diplomom iz medicine (1879), i Katarina Milovuk – osnivačica prvog ženskog društva u Beogradu (1875), igrale su ključnu ulogu u borbi za obrazovanje i zapošljavanje žena (Nikolić, 2016).

Tokom 20. veka, posebno nakon oba svetska rata, žene su sve više ulazile u radnu snagu, zauzimajući pozicije muškaraca mobilisanih u ratovima. Ovo je privremeno pomerilo granice društvenih očekivanja o ženskim ulogama (Milošević, 2021, 95lagarde). Ipak, po povratku muškaraca s fronta, žene su često bile prinuđene da napuste ta radna mesta. Feministički pokreti u drugoj polovini 20. veka, naročito tokom 1960-ih i 1970-ih, rezultirali su značajnim zakonodavnim promenama, kao što su pravo na jednaku platu i zabranu diskriminacije na osnovu pola (Walker, 2014).

Žene su decenijama bile sistematski isključivane iz profesija koje su smatrane „muškim“, kao što su inženjerstvo, vojska, nauka i politika. Iako se sve češće ukazuje na rodnu neravnopravnost, muškarci i dalje dominiraju u profesijama koje zahtevaju fizičku snagu, hrabrost i samopouzdanje, kao što su vojska, građevinarstvo ili rukovodeće pozicije u politici i diplomatiji. Te uloge nisu oblikovane samo fizičkim zahtevima, već i pristupom socijalnom kapitalu koji je tradicionalno dostupan muškarcima – poput mreža poznanstava i profesionalne podrške – što ženama otežava ulazak i napredovanje u tim oblastima (Mršević & Janković, 2021, 34). I kada su uspevale da uđu u te sfere, suočavale su se sa višestrukim preprekama: nižim platama, ograničenim mogućnostima napredovanja, seksualnim uznemiravanjem i rasnom diskriminacijom (Crenshaw[148], 1991, 1255).

U Srbiji, značajni pomaci dogodili su se početkom 20. veka. Eva Haljecka Petković, na primer, bila je prva žena na Balkanu koja je izvela carski rez 1910. godine, a 1920. godine postala je šef Odeljenja za porodiljstvo i bolesti žena u Nišu (Lazić, 2012).

Rušenje rodnih barijera započelo je delovanjem pojedinki koje su odlučile da pomere zadate granice. Pionirke kao što su Marie Curie u oblasti nauke, Amelia Earhart u avijaciji, kao i Rosa Parks i Simone de Beauvoir u društvenim pokretima, inspirisale su čitave generacije žena (Smith, 2011).

Ključne pravne promene, poput Zakona o građanskim pravima iz 1964. godine u SAD-u, kojim je zabranjena diskriminacija na osnovu pola, kao i politike afirmativne akcije, omogućile su veće učešće žena u svim sferama društva (Brown, 2013).

Kako je navela Christine Lagarde: „Žene su ključni faktor u ekonomskom razvoju. Ako ih isključimo, uskraćujemo sebi polovinu potencijala“ (Lagarde, 2019, kako se navodi u Marković, 2020). Iako su u savremenom društvu rodne barijere značajno smanjene, one i dalje postoje, naročito u tehnološkom sektoru, visokom menadžmentu i politici. Borba za punu ravnopravnost nastavlja se kroz zakonske reforme, obrazovne inicijative i osnaživanje žena u svim oblastima života.

Kao što je istakla Hillary Clinton: „Prava žena nisu samo ženska pitanja; to su ljudska pitanja“ (Clinton, 1995).

RODNI STEREOTIPI U PROFESIONALNOM KONTEKSTU

Rodni stereotipi u domenu rada predstavljaju unapred formirana očekivanja o tome koji su poslovi „primereni“ muškarcima, a koji ženama. Ovakvi stavovi proističu iz tradicionalnih rodnih uloga koje ženama pripisuju osobine poput brižnosti, emocionalnosti i poslušnosti, dok se muškarcima dodeljuju osobine snage, racionalnosti i odlučnosti (Connell, 2009).

Rodni stereotipi se često manifestuju kroz sledeće tvrdnje:

- Žene su „prirodno“ sposobnije za poslove u zdravstvu, obrazovanju i administraciji;
- Muškarci su „rođeni lideri“ i bolje se snalaze u tehničkim i fizički zahtevnim poslovima.

Takva uverenja ne proizlaze iz stvarnih razlika u sposobnostima, već iz duboko ukorenjenih društvenih normi. (Ridgeway & Correll, 2004, 520).

U Srbiji, kao i u mnogim drugim zemljama, građevinska industrija ostaje izrazito rodno segregisana. Poslovi na gradilištima i u oblasti projektovanja tradicionalno se percipiraju kao „muški“. Prema podacima iz 2020. godine, žene su činile svega 10% zaposlenih u građevinskoj industriji (UN Women, 2021). Žene u ovom sektoru često se suočavaju sa predrasudama, nejednakim tretmanom, kao i nedostatkom mentora i uzora, što dodatno otežava njihov profesionalni razvoj.

U IT sektoru zabeležen je određeni napredak kada je reč o zapošljavanju žena, ali je prisutna značajna rodna neravnoteža. U 2021. godini, žene su činile približno 25% ukupne radne snage u ovoj oblasti (Eurostat, 2022). Stereotipi poput „IT je previše tehnički za žene“ ili „Žene nemaju analitički um za ovu oblast“ i dalje dominiraju. Takvi stavovi utiču na to da žene često moraju dodatno da se

[148] Utemeljiteljka koncepta intersekcionalnosti**.** Intersekcionalnost je pojam koji objašnjava kako se različiti oblici diskriminacije (poput rasizma, seksizma, klasizma i drugih) prepliću i istovremeno utiču na iskustva pojedinaca, posebno žena iz marginalizovanih grupa. Crenshaw je takođe istakla da se identiteti ne mogu posmatrati odvojeno – na primer, iskustvo crne žene nije jednostavno zbir rasizma i seksizma, već jedinstvena kombinacija oba oblika ugnjetavanja. Intersekcionalnost tako omogućava dublje razumevanje kompleksnih i višeslojnih nejednakosti u društvu.

dokazuju, suočene sa ograničenim mogućnostima za napredovanje i manjkom uzora na rukovodećim pozicijama.

Sektori obrazovanja i zdravstva i dalje se dominantno percipiraju kao „ženski“. Većinu zaposlenih u osnovnim i srednjim školama, kao i u bolnicama, čine žene (Republički zavod za statistiku, 2022). Iako to može ukazivati na visok nivo zapošljavanja žena, ovi sektori često imaju niži društveni status, manje plate i ograničene mogućnosti za profesionalno priznanje. Žene često obavljaju dodatne zadatke koji ostaju nevidljivi i nedovoljno vrednovani, što dodatno utiče na njihovu poziciju u hijerarhiji.

Posledice na profesionalne puteve žena zbog rodnih stereotipa su višestruke i dugoročne i utiču na zapošljavanje i njihov karijerni napredak:

- Žene se ređe zapošljavaju u tradicionalno „muškim“ sektorima kao što su IT, inženjering i građevina;
- Tokom procesa zapošljavanja, poslodavci mogu ispoljavati nesvesne predrasude;
- Žene ređe dolaze do rukovodećih pozicija usled fenomena „staklenog i sivog plafona“ (glass and gray[149] ceiling);
- Od žena se često očekuje da biraju poslove koji omogućavaju lakše usklađivanje profesionalnog i porodičnog života;
- U muškim kolektivima, žene se suočavaju s pritiskom da se ponašaju „muževnije“ kako bi bile shvaćene ozbiljno (Eagly & Carli, 2007).

Rodni stereotipi i dalje igraju ključnu ulogu u profesionalnoj segregaciji, kako horizontalnoj, tako i vertikalnoj. Određene industrije se percipiraju kao „muške“ ili „ženske“, što oblikuje ne samo aspiracije mladih pri odabiru karijere, već i pristup radnim mestima, mogućnosti napredovanja, kao i dostupnost institucionalne i mentorske podrške (Connell, 2009; Ridgeway & Correll, 2004). U tabeli koja sledi prikazane su industrije u kojima su rodni stereotipi naročito izraženi, zajedno sa tipičnim predrasudama koje ih prate i konkretnim posledicama po profesionalnu uključenost žena i muškaraca.

Tabela 1: Industrije s izraženim rodnim stereotipima i njihove posledice[150]

Industrija	Dominantni stereotipi	Posledice
Građevina	„Žene nisu fizički sposobne za ovaj posao“	Mali broj zaposlenih žena; predrasude na gradilištima
Inženjering	„Muškarci bolje razumeju tehnologiju“	Niska zastupljenost žena u STEM poljima
Informacione tehnologije (IT)	„Žene nisu dovoljno tehnički potkovane“	Nedostatak mentorske podrške; manjak uzora (Faulkner, 2009, 9)
Vojna i policija	„Žene su preemotivne za odlučivanje u krizi“	Ograničen napredak u hijerarhiji (Carreiras, 2006)
Nega i obrazovanje	„To su ženski poslovi“	Muškarci se ređe odlučuju za ove profesije; doprinosi rodnoj neravnoteži

U konzervativnijim društvima, poput pojedinih azijskih ili bliskoistočnih zemalja, rodni stereotipi su snažnije izraženi, dok su u skandinavskim državama, kao što su Švedska i Norveška, rodne politike značajno naprednije, a razlike među polovima manje izražene (npr. UN Women, 2023).

[149] Pojam "gray ceiling" (siva tavanica) se koristi da označi diskriminaciju starijih radnika na osnovu njihove dobi — često zbog pretpostavki da su manje fleksibilni, tehnološki zaostali, ili preskupi za poslodavce. Mnogo više pogađa starije žene od muškaraca jer onemogućava najiskusnije žene, za razliku od njihovih muških vršnjaka, da dođu do rukovodećih pozicija. Naziv dolazi od "gray" (seda kosa), čime se simbolično upućuje na stariju populaciju. Ne odnosi se na diskriminaciju mlađih od strane starijih, već upravo suprotno — na prepreke koje stariji zaposleni (ili kandidati) susreću u karijeri zbog svojih godina.

[150] Tabela prikazuje preovlađujuće stereotipe u pojedinim sektorima i osvetljava posledice koje ti stereotipi imaju na profesionalne tokove. Jasno se vidi da su i žene i muškarci pogođeni – žene su potiskivane iz tehničkih i bezbednosnih sektora, dok su muškarci marginalizovani u oblastima nege i obrazovanja (Charles & Grusky, 2004).

Ovakvi kulturni konteksti direktno utiču na mogućnosti žena da se uključe u profesije koje se tradicionalno percipiraju kao "muške".

Građevinska firma „Beograd“

Jedan od značajnih primera iz Srbije jeste građevinska firma „Beograd“, koja je poslednjih godina uvela interne obuke namenjene ženama inženjerkama, kao i politiku zapošljavanja kojom se podstiče rodna ravnoteža u timu. Ove inicijative dovele su do povećanja broja žena na pozicijama projektantkinja i inženjerki na terenu. Ovaj program se još uvek razvija, ali predstavlja važan korak ka razbijanju rodnih stereotipa u ovoj industriji.

IT kompanija „Seven Bridges“

Kompanija Seven Bridges, koja posluje u IT sektoru u Srbiji, prepoznaje značaj rodne ravnoteže u okviru svojih poslovnih strategija. U cilju podrške ženama u tehnološkim naukama, firma je pokrenula više programa, uključujući mentorstvo, kontinuiranu edukaciju i dodelu stipendija. Žene zaposlene u ovoj kompaniji često zauzimaju rukovodeće pozicije i aktivno učestvuju u razvoju proizvoda, što ukazuje na postignuti napredak u pogledu rodne ravnopravnosti. **Posledice:** Zaposlene žene u ovoj firmi izjavljuju da se osećaju osnaženo i podržano, što im omogućava profesionalni napredak uprkos inicijalnoj neravnoteži u sektoru.

Žene u Vojsci Srbije

U Vojsci Srbije žene čine oko 9% ukupne radne snage (Ministarstvo odbrane Republike Srbije, 2024). Iako se broj žena u vojnim strukturama postepeno povećava, one se i dalje suočavaju sa izraženim rodnim stereotipima. Česte predrasude uključuju komentare poput: „Niste dovoljno fizički spremne“, „Ne možete da obavljate teške zadatke“ ili „Žena je previše emotivna za vojne zadatke“. **Posledice:** Žene često moraju da ulažu dodatni napor kako bi dokazale svoju stručnost i sposobnosti, što ponekad dolazi nauštrb njihovih ličnih prava i interesa.

ŽENE U TRADICIONALNO „MUŠKIM“ PROFESIJAMA: PRIMERI USPEHA I IZAZOVA

Uprkos dominaciji muškaraca u određenim industrijama, brojne žene su ostavile snažan trag u oblastima kao što su tehnologija, inženjering, sport i rukovođenje. Njihovi uspesi doprineli su rušenju rodnih stereotipa i promociji rodne ravnopravnosti.

Primeri iz sveta:

Marissa Mayer, bivša CEO Yahoo!-a i inženjerka u Google-u, učestvovala je u razvoju ključnih proizvoda kao što su Google Search i Maps, suočavajući se sa predrasudama u tehnološkom svetu (Stone, 2013; Kantor & Streitfeld, 2013).

Indra Nooyi, kao izvršna direktorka PepsiCo, transformisala je poslovanje kroz fokus na održivost i zdravlje, probijajući se kao žena i osoba indijskog porekla u globalnom biznisu (Useem, 2008).

Ruth Bader Ginsburg, sutkinja američkog Vrhovnog suda, borila se protiv pravne diskriminacije i ostala simbol jednakosti (De Hart, 2020).

Primeri iz Srbije:

Zdravstvo i javna uprava, *dr Marija Zdravković* i *Tatjana Matić* doprinele su reformama i promociji žena u IT sektoru.

Policija, u međunarodnim misijama istakla se *Biljana Lazarević*.

Oblast tehnologije i inovacija, liderke poput *Ane Petrović-Žigić* i *Milice Đurđević* prepoznate su po učešću na IT konferencijama i u razvoju veštačke inteligencije.

Inženjerke kao što su Svetlana Radojević i Vesna Pavlović razbijaju stereotipe u građevini i energetici.

U sportu, *Marija Lukić* je bila prva žena trener u muškoj fudbalskoj ligi, dok je *Milica Mandić Djuričić,* dvostruka olimpijska šampionka, danas v.d. predsednica Olimpijskog komiteta Srbije. *Marina Maljković* predvodila je žensku košarkašku reprezentaciju do istorijskih medalja – uključujući evropsko zlato i olimpijsku bronzu.

Preduzetništvo, *Dragana Đermanović* i *Ivana Gašić* su primeri uspešnog ženskog liderstva u digitalnim komunikacijama i energetici.

Iako su ostvarile značajne uspehe, žene u ovim oblastima i dalje se suočavaju s izazovima poput rodne diskriminacije, ograničenih prilika za napredovanje, nejednakih primanja i pritisaka u balansiranju posla i porodice (Eagly & Carli, 2007). Bez obzira na to koliko je vremena prošlo... žene i

dalje nisu u istoj meri postigle pozicije moći, niti ravnopravno učestvuju u donošenju odluka (Mršević & Janković, 2021, str. 33).

IZAZOVI I PREPREKE S KOJIMA SE ŽENE SUSREĆU

U savremenom društvu žene se suočavaju s brojnim izazovima i preprekama koje otežavaju ostvarenje pune rodne ravnopravnosti. Neki od najupečatljivijih problema uključuju diskriminaciju, rodne razlike u zaradama, nedostatak uzora, psihološke pritiske, kulturne otpore i poteškoće u balansiranju privatnog i profesionalnog života (Eagly & Carli, 2007; Ridgeway, 2011).

A. Diskriminacija, rodne razlike u platama i manjak uzora

- **Diskriminacija:** Na radnom mestu žene se često suočavaju s različitim oblicima diskriminacije, bilo kroz ograničene mogućnosti za napredovanje, bilo kroz prisutne stereotipe o ženskim sposobnostima (Heilman, 2012, 127). Diskriminacija može biti otvorena, ali često se ispoljava i na suptilan način, kroz nejednako vrednovanje rada ili dodeljivanje manje zahtevnih zadataka.
- **Rodne razlike u zaradama:** Rodna razlika u zaradi ostaje globalni problem, čak i u zemljama sa visokom stopom zaposlenosti žena. Ta razlika proizlazi iz istorijskih nejednakosti, stereotipa i neproporcionalnog broja žena u nisko plaćenim sektorima (Blau & Kahn, 2017, 818; World Economic Forum, 2024).
- **Manjak uzora:** Žene u oblastima kao što su inženjering, IT i visoko rukovodstvo često nemaju dovoljno uzora, što može uticati na smanjenu motivaciju i osećaj pripadnosti (Dasgupta & Stout, 2014, 26).

B. Psihološki pritisci i kulturni otpori

- **Psihološki pritisci:** Od žena se često očekuje da uspešno balansiraju više društvenih uloga – majke, partnerke, profesionalke, liderke – što stvara osećaj konstantne nedovoljnosti i emocionalnog opterećenja (Slaughter, 2012; Ely et al., 2011, 484).
- **Kulturni otpori:** U mnogim društvima i dalje su prisutni tradicionalni stavovi koji ograničavaju žensko učešće u javnom i profesionalnom životu. Ovi otpori se manifestuju kroz normativna očekivanja i društvenu osudu žena koje odstupaju od tih uloga (Ridgeway, 2011).

C. Balans između privatnog i profesionalnog života

- **Izazovi balansiranja:** Iako se rodne uloge menjaju, žene i dalje snose veći deo brige o porodici, što predstavlja značajnu prepreku profesionalnom napredovanju (Bianchi & Milkie, 2010, 713; Hochschild & Machung, 2012).
- **Društvena očekivanja:** Pritisak da budu „savršene“ u svim aspektima života može izazvati sindrom izgaranja, smanjeno samopouzdanje i osećaj neuspeha (Sandberg, 2013).

PRAVNI OKVIR I POLITIKE ZA PODRŠKU ŽENAMA U TRADICIONALNO “MUŠKIM” PROFESIJAMA

Zakonodavne inicijative koje omogućavaju veću uključenost žena u sve oblasti rada

Zakonodavni okvir igra ključnu ulogu u obezbeđivanju rodne ravnopravnosti na tržištu rada. U mnogim zemljama razvijeni su propisi i inicijative usmereni na uklanjanje prepreka za žene u sektorima u kojima tradicionalno dominiraju muškarci. Među najznačajnijim primerima izdvajaju se:

- **Zakon o ravnopravnosti polova** („Službeni glasnik RS”, br. 104/09 i 52/21) – Ovaj zakon ima za cilj sprečavanje diskriminacije na osnovu pola, posebno u kontekstu pristupa zapošljavanju i napredovanja u karijeri. Njegova primena doprinosi obezbeđivanju egalitarnih šansi za žene u oblastima poput inženjeringa, građevinarstva, informacionih tehnologija i drugim profesijama koje se tradicionalno percipiraju kao „muške“.
- **Kvotne i afirmativne mere** – U cilju podsticanja ravnomernije zastupljenosti, mnoge države uvode kvote ili afirmativne mere koje favorizuju zapošljavanje žena, naročito u oblastima u kojima su izrazito podzastupljene. Ove mere primenjuju se kako u javnom, tako i u privatnom sektoru.
- **Propisi o rodnoj ravnoteži na radnom mestu** – Brojne zemlje usvojile su zakone koji obavezuju poslodavce da sprovode politike koje podržavaju rodnu ravnotežu, uključujući

prilagođene uslove rada tokom trudnoće, roditeljsko odsustvo i olakšano vraćanje na posao nakon porodiljskog odsustva.

Mnoge kompanije razvijaju interne politike koje imaju za cilj veću uključenost žena u industrije u kojima su tradicionalno manje zastupljene. Neke od najčešćih mera uključuju:

- **Politike zapošljavanja i napredovanja** – Kompanije aktivno sprovode strategije za privlačenje i zadržavanje žena u tehničkim i inženjerskim oblastima, često kroz partnerstva sa obrazovnim institucijama i organizacijama za stručno usavršavanje.
- **Mentorski i sponzorski programi** – Programi mentorstva i sponzorstva podržavaju profesionalni razvoj žena u industrijama s niskom zastupljenošću. Iskusni lideri iz sektora pružaju podršku, savete i smernice ženama na početku i tokom razvoja karijere.
- **Podrška za balans između poslovnog i privatnog života** – U cilju većeg uključivanja žena, brojne firme omogućavaju fleksibilne radne uslove, rad od kuće, skraćeno radno vreme, kao i produžene roditeljske odsustve.
- **Inkluzivne inicijative** – Obuke, radionice i kampanje koje se bave razbijanjem rodnih stereotipa sve su češće deo strategija kompanija koje žele da unaprede rodnu ravnotežu u svojim timovima i rukovodstvu.

Međunarodne organizacije i inicijative koje podržavaju žene u „muškim" industrijama

Niz međunarodnih organizacija aktivno radi na unapređenju položaja žena u sektorima gde su tradicionalno manje zastupljene. Među najznačajnijima su:

- **UN Women** – Organizacija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena sprovodi različite globalne inicijative usmerene ka većem učešću žena u svim sektorima tržišta rada.[151]
- **Misija OEBS-a** podržava program mentorstva za mlade žene, posebno iz romske zajednice. U okviru programa *„Podeli svoje znanje"* sprovodio se program mentorstva za osnaživanje žena za liderske pozicije, koji su zajednički organizovali Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u Srbiji, OEBS u Srbiji i Evropski pokret.[152]
- **Globalna inicijativa za žene u STEM**[153] – Ova inicijativa pruža podršku ženama u nauci, tehnologiji, inženjeringu i matematici kroz stipendije, treninge, mentorstvo i umrežavanje.
- **Međunarodna organizacija rada (ILO)** – ILO daje smernice i preporuke državama i poslodavcima za razvoj politika koje obezbeđuju jednake mogućnosti ženama u zapošljavanju[154].
- **Women in Mining (WIM) i Women in Engineering (WIE)** – Ove organizacije pružaju platformu za umrežavanje, mentorstvo i obrazovanje žena koje rade u rudarstvu, inženjeringu i sličnim industrijama.[155]
- **Feminist Global Network for Women's Rights** – Mreža koja promoviše pravne i obrazovne inicijative s ciljem većeg uključivanja žena u sektore kao što su energetika, tehnologija, inženjering i drugi.

Postoji širok spektar zakonodavnih, korporativnih i međunarodnih inicijativa koje podržavaju veću uključenost žena u sektore tradicionalno percipirane kao „muški". Promovisanje rodne ravnoteže u ovim industrijama nije samo pitanje socijalne pravde, već i važan faktor u unapređenju inovativnosti, produktivnosti i održivog razvoja društva u celini.

---

[151] UN Women. (n.d.). *Empowering women in the workplace*. https://www.unwomen.org

[152] OEBS. (n.d.). *Promovisanje rodne ravnopravnosti*. Misija OEBS-a u Srbiji. https://www.osce.org/sr/serbia Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u Srbiji, Misija OEBS-a u Srbiji, & Evropski pokret u Srbiji. (n.d.). *Podeli svoje znanje – mentorstvo kao podrška ženama za liderske pozicije*. https://www.osce.org/sr/serbia/391276

[153] **S**cience, **T**echnology, **E**ngineering and **M**athematics

[154] International Labour Organization. (n.d.). *Gender equality and non-discrimination*. https://www.ilo.org/global/topics/equality-and-discrimination/lang--en/index.htm

[155] Women in Mining. (n.d.). *Women in Mining (WIM) organizations worldwide*. https://womeninmining.net Women in Engineering (WIE). (n.d.). *IEEE Women in Engineering*. https://wie.ieee.org

ZAKLJUČAK

Analiza učešća žena u tradicionalno „muškim“ profesijama pokazuje da, uprkos značajnim pomacima u poslednjim decenijama, rodni stereotipi, institucionalne barijere i kulturološka očekivanja i dalje snažno utiču na njihov položaj u ovim oblastima. Ključni nalazi ukazuju na to da žene koje se odluče za karijere u inženjeringu, informacionim tehnologijama, rukovodećim pozicijama ili sportovima sa dominantnim učešćem muškaraca često moraju da se suoče sa dvostrukim standardima, manjkom podrške, ograničenim mogućnostima za napredovanje i izazovima usklađivanja profesionalnog i privatnog života. Ipak, prisustvo i uspeh pojedinki u ovim sferama doprinose razgradnji stereotipa i otvaranju prostora za veće uključivanje žena u budućnosti. Kako bi se poboljšao položaj žena u ovim profesijama, potrebne su integrisane mere na više nivoa. Ključno je podsticati rodno senzitivno obrazovanje od najranijeg uzrasta, razvijati programe mentorstva i podrške u karijernom razvoju, kao i obezbediti jednak pristup prilikama za napredovanje. Takođe, važno je da organizacije prepoznaju i eliminišu nesvesne pristrasnosti putem obuka i politika koje favorizuju inkluziju, te da aktivno rade na poboljšanju ravnoteže između poslovnog i privatnog života za sve zaposlene. U savremenom i budućem društvu, tržište rada mora sve više da odgovara zahtevima za većom raznolikošću, pravičnošću i inkluzivnošću. To ne podrazumeva samo uspostavljanje formalne ravnopravnosti, već i izgradnju radnog ambijenta u kojem se žene osećaju prihvaćeno, vrednovano i osnaženo da ostvare svoj puni potencijal. Promene se neće dogoditi spontano – one zahtevaju strateški pristup, sistemsku podršku, ličnu hrabrost i kolektivnu posvećenost izgradnji društva koje je pravedno za sve svoje članove.

Na kraju, važno je podsetiti da se borba za ravnopravnost žena u profesijama ne vodi zbog nedostatka sposobnosti, već zbog uskraćenih prilika (Janković, 2018). Ovo ostaje jedan od ključnih izazova sa kojim se žene i dalje suočavaju, a poziv je za promene koje će otvoriti prostor svima da jednako učestvuju, doprinose i napreduju. Suštinska jednakopravnost ne ogleda se samo u prisustvu, već u prevazilaženju podela koje sputavaju napredak.

Literatura

Bianchi, S. M., & Milkie, M. A. (2010). Work and family research in the first decade of the 21st century. *Journal of Marriage and Family, 72*(3), 705–725. https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00726.x

Blau, F. D., & Kahn, L. M. (2017). The gender wage gap: Extent, trends, and explanations. *Journal of Economic Literature, 55*(3), 789–865. https://doi.org/10.1257/jel.20160995

Brown, A. (2013). *Gender equality and civil rights in the 20th century*. HarperCollins.

Charles, M., & Grusky, D. B. (2004). *Occupational ghettos: The worldwide segregation of women and men*. Stanford University Press.

Clinton, H. R. (1995, September). Women’s rights are human rights. Speech presented at the United Nations Fourth World Conference on Women, Beijing, China.

Clinton, H. R. (1995, September 5). Remarks to the U.N. 4th World Conference on Women.

Connell, R. W. (2009). *Gender in world perspective* (2nd ed.). Polity Press.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review, 43*(6), 1241–1299. https://doi.org/10.2307/1229039

Dasgupta, N., & Stout, J. G. (2014). Girls and women in science, technology, engineering, and mathematics: STEMing the tide and broadening participation in STEM careers. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences, 1*(1), 21–29. https://doi.org/10.1177/2372732214549471

De Hart, J. S. (2020). *Ruth Bader Ginsburg: A life*. Vintage.

Durand, C. (2015). *Les femmes et les écoles d'ingénieurs: une histoire méconnue*. Éditions du CNRS.

Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2007). *Through the labyrinth: The truth about how women become leaders*. Harvard Business Press.

Eccles, J. S. (2007). Where are all the women? Gender differences in participation in physical science and engineering. In Why aren't more women in science? Top researchers debate the evidence (pp. 199–210). https://doi.org/10.1037/11546-016

Ely, R. J., Ibarra, H., & Kolb, D. M. (2011). Taking gender into account: Theory and design for women’s leadership development programs. *Academy of Management Learning & Education, 10*(3), 474–493. https://doi.org/10.5465/amle.2010.0046

Eurostat. (2022). *Women in the digital age*. https://ec.europa.eu/eurostat
European Institute for Gender Equality. (2022). *Gender statistics database*. https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs
Faulkner, W. (2009). Doing gender in engineering workplace cultures. Observations from the field. *Engineering Studies, 1*(1), 3–18. https://doi.org/10.1080/19378620902721322
Heilman, M. E. (2012). Gender stereotypes and workplace bias. *Research in Organizational Behavior, 32*, 113–135. https://doi.org/10.1016/j.riob.2012.11.003
Heilman, M. E. (2018). Gender stereotypes and workplace bias. *Research in Organizational Behavior, 38*, 5–20. https://doi.org/10.1016/j.riob.2018.11.003
Hochschild, A. R., & Machung, A. (2012). *The second shift: Working families and the revolution at home* (Rev. ed.). Penguin Books.
Janković, S. (2018). *Rod i rad: Položaj žena u savremenom društvu*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja.
Jewell, H. A. (2021). *Women in the shadows: Gender, power, and the rise of patriarchy*. Cambridge University Press.
Jovanović, S. (2020). *Industrijalizacija i radnička prava žena u Srbiji*. Institut za savremenu istoriju.
Kantor, J., & Streitfeld, D. (2013, October 5). Marissa Mayer's work-from-home ban is a step backward. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/
Lagarde, C. (2019). Žene kao ekonomski faktor razvoja. In A. Marković (Ed.), *Savremene ekonomske politike i rodna ravnopravnost* (pp. 112–119). Ekonomski fakultet.
Lazić, M. (2012). *Prve žene u medicini Srbije*. Medicinski fakultet.
Marković, A. (Ed.). (2020). *Savremene ekonomske politike i rodna ravnopravnost*. Ekonomski fakultet.
Milošević, T. (2021). Žene i rad tokom ratnih i posleratnih godina. In M. Kovačević (Ed.), *Društvene promene i rodna dinamika* (pp. 85–102). Filozofski fakultet.
Mršević, Z., & Janković, S. (2021). *Inkluzivna bezbednost*. Zavod za ravnopravnost polova.
Nikolić, I. (2016). *Ženski pokreti u Srbiji: Istorijat i uticaj*. Ženski centar za demokratiju.
Petrović, M. (2018). *Žene i rad u tradicionalnim društvima: Antropološki pristup*. Etnografski institut SANU.
Republika Srbija. (2009). *Zakon o ravnopravnosti polova*. Službeni glasnik RS, 104/2009. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ravnopravnosti_polova.html
Republika Srbija. (2021). *Zakon o rodnoj ravnopravnosti*. Službeni glasnik RS, 52/2021. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti.html
Republički zavod za statistiku. (2022). *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. https://www.stat.gov.rs
Republički zavod za statistiku. (2023). *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. https://www.stat.gov.rs
Ridgeway, C. L., & Correll, S. J. (2004). Unpacking the gender system: A theoretical perspective on gender beliefs and social relations. *Gender & Society, 18*(4), 510–531. https://doi.org/10.1177/0891243204265269
Ridgeway, C. L. (2011). *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*. Oxford University Press.
Sandberg, S. (2013). *Lean in: Women, work, and the will to lead*. Knopf.
Slaughter, A.-M. (2012, July). Why women still can't have it all. *The Atlantic*. https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2012/07/why-women-still-cant-have-it-all/309020/
Smirnova, E. (2017). Gender roles in Soviet professions: The case of female engineers. *Journal of Eastern European Studies, 12*(1), 55–72.
Smith, L. (2011). *Women who changed the world*. Thames & Hudson.
Stojanović, D. (2009). *Prava žena u Srbiji 19. veka*. Istorijski institut.
Stone, B. (2013). *The everything store: Jeff Bezos and the age of Amazon*. Little, Brown and Company.
UN Women. (2021). *Gender brief for Serbia 2020*. https://serbia.unwomen.org
UN Women. (2023). *Progress on the Sustainable Development Goals: The gender snapshot 2023*. https://www.unwomen.org
UNESCO Institute for Statistics. (2022). *Women in science*. http://uis.unesco.org/en/topic/women-science
Useem, J. (2008, June 16). Nooyi's way. *Fortune*. https://archive.fortune.com/2008/06/12/news/newsmakers/indra_nooyi.fortune/index.htm
Walker, R. (2014). *The women's movement: Then and now*. Beacon Press.
World Economic Forum. (2023). *Global Gender Gap Report 2023*. https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2023
World Economic Forum. (2024). *Global gender gap report 2024*. https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2024

WOMEN IN "MALE" JOBS

Svetlana Janković, MA, retired lieutenant colonel
Center for Encourage Dialogue and Tolerance Čačak

Abstract: *The topic of the text is an analysis of the numerous difficulties women have faced throughout history when entering traditionally "male" occupations, as well as the gradual conquest of more and more space in various sectors. Industries include construction, engineering, IT, military, police, aviation, and others. They have long been reserved for men, but women have proven their ability and competence, often achieving notable results. The work aims to point out the presence and role of women in traditionally male professions, identifying the obstacles they face, researching changes in perception and social norms that affect their position on the labor market. Initiatives and policies contributing to greater gender equality in these professions are examined. The topics are the traditional division of occupations according to gender, which is successively changing, the obstacles that women still face as numerous challenges; gender stereotypes and discrimination that often make it difficult for women to advance in their careers; education, equal pay policies and gender sensitivity in working environments as a key indicator for increasing the number of women in the so-called male occupations; examples of productive women in these professions that serve as inspiration and proof that competence does not depend on gender. Methodologically, a desk analysis of literature and statistical data is used. Using the inductive method, personal examples as well as women who work in such professions are processed. The policies of different countries and organizations that encourage gender equality in the working environment are comparatively analyzed. It is concluded that although there have been changes in society and today the conditions are more egalitarian, women in men's jobs still encounter barriers such as gender prejudice, discrimination, unequal wages, glass and gray ceilings, and challenges in balancing private and business life. Changes in legislation, initiatives for the economic empowerment of women, and increased visibility of accomplished women in just such disciplines can contribute to reducing the gender gap. Their presence brings diversity, innovation, and new perspectives, which makes the working environment better and progress inevitable. In the long term, education and changing social attitudes are crucial to achieving equality in all industries.*

Keywords: *"male" occupations, gender stereotypes, discrimination and prejudice, gender equality, working environment*

Review scientific paper
UDK:342.7:316.624-055.2.(4-627EU)
DOI:10.7251/ZCMZ0125459J

NEW RULES ON COMBATING CYBERVIOLENCE AGAINST WOMEN: LEGAL FRAMEWORKS AND POLICIES OF THE EUROPEAN UNION

Ajna Jodanović, PhD, Associate Professor[156]
Faculty of Law, University of Bihać and Faculty of International Relations & Diplomacy, Sarajevo School of Science and Technology (SSST)

Vladimir M. Simović, PhD, Full Professor[157]
Faculty of Security and Protection, Independent University of Banja Luka and prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina

Abstract: *As a result of the increasing use of advanced technologies and the internet in everyday life and activities, violence against women in the digital sphere has become a growing legal and social issue at European Union level. In an effort to provide an adequate response to this growing challenge, the Union has, in recent years, introduced comprehensive legal measures and policies aimed at protecting women from various forms of digital violence. Among the most prominent forms are cyber harassment, online stalking, gender-based hate speech, and the unauthorized sharing of intimate content. This paper analyses the latest legal regulations adopted by the European Union to improve the protection of women in the digital space, with a particular emphasis on the Directive on Combating Violence Against Women and Domestic Violence. Directive represents the first legislative act at the EU level that explicitly recognizes cyber violence as a form of gender-based violence. It mandates that member states criminalize specific forms of digital violence, establish effective mechanisms for victim protection, and ensure access to legal remedies. In analyzing the EU's legal approach to combating cyberviolence against women, special attention is given to the role of the General Data Protection Regulation (GDPR) in safeguarding women's privacy and security online, as well as the Digital Services Act (DSA), which introducess stricter obligations on digital platforms to remove illegal content and take preventive measures against cyberviolence. The objective of this paper is to present the EU's legal regulations and policies as a significant step forward in the context of combating violence against women in the digital sphere, while also highlighting the challenges in their implementation. Through an analysis of current policies and their impact, as well as the experiences of the European Union Member States in the field of implementing legislative measures, the paper highlights the importance of further developing integrated strategies that will ensure comprehensive protection of women in the digital space at the EU level.*

Keywords*: European Union, cyberviolence, women, EU legal framework and policies.*

1. Introduction

As we are entering a period of increased scrutiny of social media platforms, the reach and use of these platforms and the new technologies they are based on continue to proliferate. Although women have benefited from outstanding possibilities on the internet and via new technologies, both in

[156] E-mail: *ajna_x@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-0146-411X.*

[157] E-mail: e-mail: *vlado_s@blic.net; https://orcid.org/0009-0002-9640-6488.*

terms of power and visibility and in terms of access and opportunities, they are also at threat of violence in dire ways in the digital world. In Europe, one in ten women have experienced some kind of cyber violence since the age of 15.[158] Equality between women and men and non-discrimination are core values of the Union and fundamental rights enshrined, respectively, in Article 2 of the Treaty on European Union (hereinafter: TEU)[159] and in Articles 21 and 23 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (hereinafter: CFREU)[160]. Violence against women and domestic violence endanger those very values and rights, undermining women and girls' rights to equality in all areas of life and hindering their equal societal and professional participation. [161] Gender-based violence is not a new phenomenon, but its migration to the digital world has magnified its scale and impact. As early as the advent of email and chat rooms, women became targets of cyberstalking and harassment. With the rise of social media, these threats expanded, providing perpetrators with tools to harass, exploit, and demean on a global scale.[162]

In response to this growing threat, the European Union has recently enacted comprehensive legal measures and policies to safeguard women in the digital sphere, targeting abuses such as cyber harassment, online stalking, gender-based hate speech, and the non-consensual sharing of intimate images. This paper examines these new EU frameworks for combating cyberviolence against women, with particular emphasis on the landmark Directive (EU) 2024/1385 on combating violence against women and domestic violence – the first EU law to explicitly recognize cyberviolence as a form of gender-based violence. Using a doctrinal analysis of EU legislation alongside a review of Member States' implementation practices, the research evaluates how this Directive and other relevant instruments (including the General Data Protection Regulation (GDPR) and the Digital Services Act (DSA)) strengthen protections for victims and what challenges arise in their enforcement. The findings indicate that while the EU's recent initiatives represent a significant step forward, gaps and inconsistencies remain in practice, pointing to the need for further integrated strategies and stronger coordination to ensure a truly effective EU-wide response to online violence against women.

2. Conceptual and Legal Definition of Cyberviolence Against Women

Cyber violence is often referred as a new form of violence, grounded in the increased use of new digital technologies and maximised by the constant connectivity of Web 2.0. In addition to this, it is often considered to be less harmful due to its remote nature. This is an absolute fallacy since it is more of an old problem. Thus, it can start online and continue offline or start offline and continue online; so, it can also come from or lead directly to physical harm. It reflects forms of abuse and victimisation in the physical world that are depicted via digital means, or it may be a precursor to abuse that will be pursued in the physical world.[163] Predominantly, the root cause of violence against women and girls is gender inequality (discrimination, gender stereotypes, sexism). Moreover, women who have more than one commonly-targeted characteristic – for example, women of color, members of minority religions, or people who identify as LGBTQ – may be attacked more frequently. Violence and abuse online may limit women's right to express themselves equally, freely and without fear. Cyberviolence affects women disproportionately, not only causing them psychological harm and suffering but also deterring them from digital participation in political, social and cultural life.[164]

[158] Van Der Wilk, Adriane (2018.), *Cyber violence and hate speech online against wome: WOMEN'S RIGHTS & GENDER EQUALITY*, European Parliament's Policy, Study for the FEMM Committe, Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate General for Internal Policies of the Union, p. 10.

[159] Consolidated version of the Treaty on European Union, *OJ C 326, 26.10.2012, pp. 13–390.*

[160] Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012, pp. 391-407.

[161] Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence, *OJ L, 2024/1385, 24.5.2024.*

[162] United Nations, *Cyberviolence Against Women and Girls: The Growing Threat of the Digital Age*, *https://unric.org/en/cyberviolence-against-women-and-girls-the-growing-threat-of-the-digital-age/* (3.4.2025.)

[163] Polyzoidou, Vagia (2024.), Digital Violence Against Women: Is There a Real Need for Special Criminalization?, *Int J Semiot Law*, Vol. 37, p. 1780.

[164] See more at: Council of Europe, Cyberviolence against women, *https://www.coe.int/en/ web/cybervi olence/ cyberviolence-against-women* (04.04.2025.)

The rapid expansion of the digital realm has brought immense benefits, from connectivity to education and economic opportunities. However, it has also created a fertile ground for gender-based violence to evolve and proliferate. Studies across the world show that 16 to 58 per cent of women and girls have been targeted by violence online. Cyberviolence against women and girls is a pervasive issue, encompassing a wide range of harmful behaviours that exploit the anonymity and reach of digital platforms.[165]

Violence against women and domestic violence is a violation of fundamental rights such as the right to human dignity, the right to life and integrity of the person, the prohibition of inhuman or degrading treatment or punishment, the right to respect for private and family life, the right to liberty and security, the right to the protection of personal data, the right to non-discrimination, including on the grounds of sex, and the rights of the child, as enshrined in the Charter and the United Nations Convention on the Rights of the Child.[166] While technology-facilitated violence has an extensive reach, women and girls are disproportionately impacted. Available evidence suggests that women are more likely to be targeted because of their sex and gender identity, to experience more severe forms, and are also more likely to face serious and longer-lasting negative impacts.[167] We can agree that cyber violence against women and girls is an emerging new dimension of gender-based violence. While both women and men may experience incidents of online interpersonal violence and abuse, evidence at EU, international and national levels shows that women and girls are considerably more likely to experience repeated and severe forms of physical, psychological or emotional abuse and to suffer from severe consequences.[168]

Cyber violence and hate speech online against women are a form of Gender-Based Violence (GBV). The terms "cyber violence" and "hate speech online against women" encompass different types of cyber violence such as cyber harassment, cyber stalking, non-consensual image-abuse, and also the specific term "sexist hate speech".[169] Gender-based harassment today has evolved into a form of violence that can be broadly defined as the use of online aggression, such as attacks, negative comments, ridicule, and sexual references with women as targets when they display content online.[170] Furthermore, verbal expressions frequently serve as a tool for sexist harassment, often characterized by a blend of opinionated statements and language that is offensive, hostile, or demeaning. Individuals identified by feminine usernames or aliases in online chats, forums, and gaming environments are disproportionately targeted with sexually explicit threats and inappropriate content.[171]

Scientists define cyberviolence as: 1) deliberate systematic actions by one person or group of persons, performed through electronic communication means, against another person(s) and

---

[165] United Nations, *Cyberviolence Against Women and Girls: The Growing Threat of the Digital Age*, https://unric.org/en/cyberviolence-against-women-and-girls-the-growing-threat-of-the-digital-age/.

[166] See paragraph 3 of Preamble of Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence, *OJ L, 2024/1385, 24.5.2024.*

[167] Berryhill, Alex & Fuentes, Lorena (2023.), *Technology-facilitated Violence against Women: Taking stock of evidence and data collection,* UN Women and World Health Organization, p. 4.

[168] European Institute for Gender Equality (2022.), *Report: Gender-based violence: Combating Cyber Violence against Women and Girls*, pp. 10. Available at: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/combating cyber_violence_against_women_and_girls.pdf?utm_source=chatgpt.com (05.04.2025.)

[169] There is however no commonly accepted terminology for these relatively new forms of violence against women. Online platforms where these various forms of violence and abuse occur include social media (e.g. Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn), web content and discussion sites (e.g. Reddit), search engines (e.g. Google), messaging services (e.g. Whatsapp, Facebook Messenger, Snapchat, WeChat or Skype), blogs, dating websites and apps, comment sections of media and newspapers, forums (e.g. 4chan), chat rooms of online video games, etc. See more in: Van Der Wilk, Adriane, *op. cit*., p. 11.

[170] Rodríguez-Darias, Alberto Jonay & Aguilera-Ávila, Laura (2018.), *Gender-based harassment in cyberspace. The case of Pikara magazine*, Women's Studies International Forum, Vol. 66, pp. 63-69. Available at: *https://doi.org/10.1016/j.wsif.2017.10.004*

[171] Bosch, Núria Vergés & Gil-Juarez, Adriana (2021.), A situated approach to online gender-based violence and ways to counter them, *Revista Estudos Feministas*, Vol. 29, No. 3. Available at: https://doi.org/10.1590/1806-958 4-2021v29n374588.

establishing a hostile, humiliating environment to frighten, violate a person's rights to life and health, honour, respect, dignity, property, safe education and limit the free will of the person(s), etc.; 2) aggressive, intentional actions committed by a group or an individual consisting of humiliation, harassment and intimidation of another person through using the means of information communications.[172]

The Advisory Committee urges the EU and its Member States to formally recognise cyberviolence as a form of violence against women. While many institutions struggle to provide a comprehensive definition, the Committee builds on UN and Council of Europe standards to propose one that frames cyberviolence as gender-based harm-whether physical, sexual, psychological or economic—committed via digital technologies. It encompasses acts like harassment, stalking, hate speech, non-consensual image-sharing, and identity theft. Crucially, the definition emphasises that cyberviolence is not a separate digital issue but part of the broader continuum of violence against women.[173]

The gender dimension of cyberviolence is a distinct and important feature. Certain forms of cyberviolence affect women and girls disproportionately,1 take more severe forms and have a more debilitating effect on women and girls. They include stalking, harassment, misogynistic hate speech, non-consensual sharing of personal data or images, and other violations of privacy. Female politicians, journalists and human rights defenders face higher levels of public abuse in the online world than their male counterparts. The digital environment is a prolific medium for attacks and abuse against women politicians because such acts occur anonymously, reach large audiences and aim to silence their target. According to UNESCO „women journalists and media workers face increasing offline and online attacks and are subject to disproportional and specific threats".[174]

3. European Union Legal and Policy Responses to Cyberviolence Against Women

Violence against women is a persisting manifestation of structural discrimination against women, resulting from historically unequal power relations between women and men. It is a form of gender-based violence inflicted primarily on women and girls by men. It is rooted in socially constructed roles, behaviour, activities and attributes that a given society considers appropriate for women and men.[175]

The European Union's approach to gender-based violence has progressively evolved, transitioning from an initial emphasis on gender equality in employment to recognizing violence against women as a fundamental human rights concern. A key development was the 1997 Amsterdam Treaty, which formally embedded gender equality into EU competences, paving the way for more robust legal measures. The 2011 Istanbul Convention, although signed by the EU in 2017, faced ratification delays due to member state resistance, exposing the need for a unified legal framework.

---

[172] In the scientific literature, when referring to violence using communication, the concepts of "cyberbullying" and "cyberviolence" are used. Thus, researchers define cyberbullying: 1) online bullying, which denotes the commission of violent acts designed to annoy, harm, or humiliate a person through various information and communication media, such as: mobile phones, e-mail, social networks, forums, blogs, online video games; 2) bullying performed using electronic communications; 3) intentional, systematic, against a person's will, psychological influence of one person on the mind of another, performed with the purpose of defaming, humiliating, intimidating, insulting, harassing a person and using information and communication means and transmitted to another persons in the form of messages, videos, photos, video recordings. See more in: Medvedska, Viktoriia V. (2022.), Theoretical and Legal Aspect of Cyberviolence Against Women, *Law. Human. Environment*., Vol. 13, No. 2, pp. 27-28.

[173] European Commission, Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men (2020.), *"New notification: cyberviolence against women has been flagged": Opinion on combatting online violence against women*, pp. 1-8. Available at: *https://commission.europa.eu/document/download/eae53eb9-ca88-4fc0-8a6e-51e771c96f68_en?filename=opinion_online_violence_against_women_2020_en.pdf* (06.04.2025.)

[174] Zamfir Ionel, Murphy Colin (2024.), *Cyberviolence against women in the EU*, European Parliamentary Research Service, p. 3. Available at: *https://www.europarl. europa.eu/RegData/ etudes/BRIE/2024/767146/EPRSBRI% 28 2024%29767146_EN.pdf* (07.04.2025.)

[175] See paragraph 10 of Preamble of Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence, *OJ L, 2024/1385, 24.5.2024.*

This culminated in the adoption of the 2024 Directive on Combating Violence Against Women and Domestic Violence, which builds on earlier EU legislation and introduces expanded protections, including the criminalisation of digital violence, while addressing the deep-rooted societal causes of such violence.[176]

3.1. Directive (EU) 2024/1385 on Combating Violence Against Women and Domestic Violence

In 2021, the United Nations (hereinafter: the UN) declared violence against women (hereinafter: VAW) and girls a 'shadow pandemic'. While the nature and extent of such violence and abuse was already significant, the Covid-19 pandemic had intensified rates of violence, particularly domestic violence and online abuse. Accordingly, the UN called for coordinated and worldwide action to reduce prevalence, support victims and ensure legal responses are comprehensive and effective. In this context, the European Commission published in March 2022 a landmark proposal for a Directive on combating violence against women and domestic violence. The overall aim of the Directive is to 'effectively combat VAW and domestic violence throughout the EU' by laying down minimum rules on the definition of relevant criminal offences and penalties, as well as proposing measures relating to access to justice, victim support and prevention.[177]

The first-ever binding European Union legal instrument to combat violence against women and domestic violence was approved on the 14th of May 2024 by the EU and has already been published in the Official Journal of the EU. This Directive, known as Directive 2024/1385 on combating violence against women and domestic violence (Directive), marks a historic moment for equality and equal opportunities in the European Union and is a significant symbol of the EU`s dedication to achieving not only de jure but also de facto equality.[178] The Directive on Combating Violence Against Women and Domestic Violence represents a pivotal step in the European Union's ongoing commitment to addressing gender-based violence. By introducing standardised measures across member states, the Directive seeks to prevent violence, protect victims, and prosecute offenders while tackling contemporary challenges, such as digital violence.[179] The Directive aims to establish a unified framework across the EU to prevent and combat violence against women and domestic violence by reinforcing legal definitions, ensuring victim protection and access to justice, improving support services, enhancing data collection, and promoting prevention and coordinated action.[180]

The Directive criminalises at EU level several types of cyberviolence on the basis of Article 83 of the Treaty on the Functioning of the European Union (hereinafter: the TFEU) and sets minimum standards for defining the most severe forms of cyberviolence - those likely to cause significant harm or instill serious fear for the victim's safety or that of their dependants. While cyber-incitement is limited to acts that threaten public order or are abusive or insulting, Member States may adopt stricter provisions to address such conduct.[181]

Importantly, the Directive is the first EU legislative instrument to explicitly acknowledge that violence against women stems from "historically unequal power relations".[182] Following the European

[176] Kumbisek, Akerke *et al*. (2025.), *An Analysis of the EU's Directive on Combating Violence Against Women and Domestic Violence*, European Student Think Tank. Available at: *https://esthinktank.com/2025/02/24/an-analysis-of-the-eus-directive-on-combating-violence-against-women-and-domestic-violence/* (08.04.2025.)

[177] Rigotti, Carlotta & McGlynn, Clare, Towards an EU criminal law on violence against women: The ambitions and limitations of the Commission's proposal to criminalise image-based sexual abuse, *New Journal of European Criminal Law*, Vol. 13, No. 4, p. 453.

[178] Kasım, Ceren (2024.), *Advancing Gender Equality: The EU`s Landmark Directive 2024/1385 on Violence Against Women*, EU Law Analysis: Expert insight into EU law developments. Available at: *https://eulawanalysis.blogspot.com/2024/06/advancing-gender-equality-eus-landmark.html*.

[179] *Kumbisek, Akerke et al., op. cit.*

[180] Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence, *OJ L, 2024/1385, 24.5.2024.*

[181] Zamfir Ionel, Murphy Colin, *op. cit.*, p. 6.

[182] This language highlights the broader social and cultural factors perpetuating such violence, framing it as a structural issue requiring systemic change. However, the directive's adoption process also reveals tensions

elections in 2019, gender equality emerged as a prominent issue on the political agenda, supported notably by Ursula von der Leyen, the first female President of the Commission, and the specific appointment of a Commissioner for Equality. The inaugural address of Ursula von der Leyen to the European Parliament emphasized a strong commitment to prioritizing gender equality within her agenda. Shortly thereafter, the Commission released its "Gender Equality Strategy" aiming to foster a Union where individuals of all genders and backgrounds have the freedom to pursue their aspirations, with equal opportunities to thrive and actively participate in shaping the European society.[183] The Directive contributes to the von der Leyen Commission's broader goal of establishing a "Union of Equality," as outlined in the EU Gender Equality Strategy 2020–2025. This strategy focuses on eliminating gender-based violence, combating stereotypes, promoting equal participation and pay, and ensuring gender balance in leadership and policymaking.[184]

As a legally binding instrument, the Directive carries greater enforceability, with non-compliance potentially leading to infringement proceedings and financial penalties. It expands legal protection to previously underregulated forms of violence, notably digital abuse and targeted attacks on public figures such as female politicians, and places strong emphasis on prevention and victim support. While it marks a significant advancement — described by civil society as a "groundbreaking step"—notable shortcomings remain, particularly regarding protections for migrant women and the absence of a consent-based definition of rape.[185]

However, there is a missing human rights perspective in the Directive. Neither in the Preamble nor anywhere else does the Directive acknowledge that gender-based violence is a human rights violation. This recognition is a core element of the Istanbul Convention. However, the Directive refers to VAW and domestic violence as a violation of fundamental rights and, thereby losing its connection to the most significant human rights document on VAW and domestic violence in Europe. (Compare Art. 3(a) IC to Art. 2(a) Directive 2024/1385) The Directive missed an opportunity to align closely with the Istanbul Convention's human rights approach, which would have been a groundbreaking step in addressing gender-based violence and domestic violence at the EU level.[186]

The Directive also lacks a dedicated chapter addressing migrant women. The absence of an independent residence status, a secure status, or any status poses challenges for women, increasing their vulnerability to violence or exploitation in a variety of contexts by employers, intimate partners, or other individuals. As a result, they are less likely to report violence and abuse., limiting their access to justice and their ability to escape abusive situations, rendering them vulnerable to further abuse. Recently, the European Court of Justice in two landmark cases *WS v Bulgaria* (C-621/21)[187] and *K, L v*

among member states, with debates over terminology and scope. For instance, the final text excluded a unified definition of "gender", and "sexual violence" based on consent, reflecting resistance from countries like Poland and Bulgaria that sought to limit progressive interpretations of these terms. Thus, while the 2024 directive builds on decades of advocacy and legal advancements, setting a new standard for combating violence against women in the EU, the political and cultural debates surrounding its adoption underscore the ongoing challenges of achieving consensus on gender equality across diverse member states. See more in: *Kumbisek, Akerke et al., op. cit.*

[183] Rigotti, Carlotta, McGlynn, Clare & Benning, Franziska (2024.), Image-Based Sexual Abuse and EU Law: A Critical Analysis, *German Law Journal*, Vol. 25, p. 1478.

[184] *Communication* from the *Commission* to the *European Parliament,* the *Council*, the *European Economic* and *Social Committee* and the *Committee* of the *Regions* a Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025, COM/2020/152 final.

[185] Overall, this can be used to great effect. For now, it is a welcome development, understood as a baseline level of protective and preventative measures that must be built upon. As far as accountability goes, the real test is whether the EU has the political willpower and desire to follow through on their words. This is a directive that fails to protect to the degree necessary, and as any other EU directive will, it faces barriers and challenges. It must not be mistaken as achieving total protection and must be supplemented with protections for migrant women, and definitions surrounding rape, and as the needs of victims and survivors, both preventative and responsive, develop it too must develop. However, it is the strongest stance the EU has taken and the most progressive one since the Istanbul Convention. It provides greater scope for future legislation on this and gives hope to campaigners. It is important, and at the same time, flawed. See: *Kumbisek, Akerke et al., op. cit.*

[186] See: Kasım, Ceren, *op. cit*.

[187] Case C-621/21, *WS v Bulgaria,* ECLI:EU:C:2024:47

Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (C-646/21)[188] reaffrimed the status of women as a whole, including minors, and women facing domestic violence in their country of origin in particular, and women who identify themselves with the fundamental value of equality between women and men qualify as a protected 'social group' in reference to Istanbul Convention. While the initial proposal included provisions to ensure that no personal data about victims of abuse, including residence status, would be shared by police with immigration authorities, the final text omits these safeguards (Art. 16(5) Propsal) As stated by many human rights organisations, this approach would run counter to the EU's rules on victims' rights (Victims' Rights Directive) and data protection (General Data Protection Regulation), which mandate rights and safeguards for all individuals without discrimination. This discrepancy with the Istanbul Convention contradicts the Convention`s requirement that all women be treated equally, irrespective of their residence status.[189]

In conclusion, the Directive represents a significant advancement in promoting gender equality within the European Union. It recognises the shared responsibility of Member States in addressing violence against women and domestic violence, advocating for a comprehensive framework to effectively prevent and combat such issues. By criminalising offences that were previously overlooked in EU Member States and establishing minimum standards that Member States can exceed, the Directive serves as a robust legal instrument.[190]

3.2. Complementary EU Legal Instruments and Regulatory Frameworks

In addition to the dedicated Directive on violence against women, the EU's digital regulatory landscape includes several other instruments that complement the fight against cyberviolence. This section reviews three key frameworks – *Directive 2011/93/EU* on combating sexual abuse and exploitation of children, the *General Data Protection Regulation (GDPR)*, and the *Digital Services Act (DSA)* – and explains their supportive role in addressing online abuse of women. Though these instruments are not aimed exclusively at gender-based violence, each contributes to closing gaps in protection. For example, Directive 2011/93/EU harmonises the criminalization of online child sexual exploitation, which strengthens overall EU efforts against sexual abuse in digital environments (an area that can overlap with abuse targeting girls and young women). The GDPR empowers individuals (including victims of cyberstalking or "revenge porn") with a "right to be forgotten," enabling them to request the removal of personal data or intimate content posted without consent. Meanwhile, the DSA imposes robust duties on online intermediaries to detect and remove illegal content: it requires platforms – especially very large online platforms – to swiftly take down unlawful material, including non-consensual intimate images and hate speech**,** and to assess systemic risks to users' rights. Together, these complementary instruments bolster the EU's legal framework against cyberviolence by enhancing criminal accountability, victim remedies, and platform responsibility, working in tandem with the gender-focused Directive to protect women in digital spaces.

[188] Case C-18/16, *K, L v Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid,* ECLI:EU:C:2017:680

[189] Kasım, Ceren, *op. cit.*

[190] It takes a holistic approach, providing detailed regulations and guidelines spanning from prevention and early intervention to protection, access to justice, victim support, and coordination and cooperation. While the Directive is a positive step forward, it falls short of the initial Proposal's ambition, lacking a clear gender perspective and specific regulations on certain forms of violence, particularly in the context of the world of work. Nevertheless, the Directive is poised to bring about significant changes in the legal norms of Member States and pave the way for a cultural shift in understanding and addressing gender inequality that persists in EU countries. This milestone should be celebrated, while also acknowledging that there is still much work to be done to enhance legal safeguards in preventing and eradicating gender-based violence and domestic violence. See: *Ibid.*

3.2.1. Directive 2011/93/EU on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography

Although the escalation in online child sexual abuse material (CSAM) is not a novel problem, recent digital proliferation has brought about new alarming challenges in addressing the issue.[191] For more than a decade, the EU has made consistent efforts to develop a comprehensive legal framework to address the challenge of child sex abuse. Crimes of this nature are particularly severe in that they cause long-term physical and psychological harm to victims who, by their very nature, are particularly vulnerable.[192] In the EU, Directive 2011/93/EU on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography[193] replaced the earlier Council Framework Decision 2004/68/JHA[194], introducing harmonised rules under Articles 82(2) and 83(1) TFEU[195]. It defines relevant offences and penalties, includes these crimes among those warranting EU-level legal alignment, and sets out measures for prevention, prosecution, and victim protection.

This Directive establishes minimum rules concerning the definition of criminal offences and sanctions in the area of sexual abuse and sexual exploitation of children, child pornography and solicitation of children for sexual purposes. It also introduces provisions to strengthen the prevention of those crimes and the protection of the victims thereof.[196]

3. 2. 2. General Data Protection Regulation (GDPR): Right to Be Forgotten and Its Limitations

The General Data Protection Regulation (hereinafter: GDPR)[197] governs how personal data must be collected, processed, and erased. The right to be forgotten appears in Recitals 65 and 66 and in Article 17 of the GDPR[198]. It states, "The data subject shall have the right to obtain from the controller the erasure of personal data concerning him or her without undue delay and the controller shall have the obligation to erase personal data without undue delay" if one of a number of conditions applies.

[191] Parti, Katalin & Szabó, Judit (2024.), The Legal Challenges of Realistic and AI-Driven Child Sexual Abuse Material: Regulatory and Enforcement Perspectives in Europe, *Laws*, Vol. 13, No. 7, p. 1.

[192] Buono, Laviero (2020.), *EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse*, ERA Forum, Vol. 21, p. 361.

[193] Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA, OJ L 335, 17.12.2011, p. 1–14.

[194] Council framework Decision 2004/68/JHA of 22 December 2003 on combating the sexual exploitation of children and child pornography, *OJ L 13, 20.1.2004, p. 44–48.*

[195] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *OJ C 326, 26.10.2012, p. 47–390.*

[196] Article 1 of Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA, OJ L 335, 17.12.2011, pp. 1-14.

[197] Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), *OJ L 119, 4.5.2016, pp. 1-88.*

[198] In Article 17, the GDPR outlines the specific circumstances under which the right to be forgotten applies. An individual has the right to have their personal data erased if: a) the personal data is no longer necessary for the purpose an organization originally collected or processed it; b) an organization is relying on an individual's consent as the lawful basis for processing the data and that individual withdraws their consent; c) an organization is relying on legitimate interests as its justification for processing an individual's data, the individual objects to this processing, and there is no overriding legitimate interest for the organization to continue with the processing; d) an organization is processing personal data for direct marketing purposes and the individual objects to this processing; e) an organization processed an individual's personal data unlawfully; f) an organization must erase personal data in order to comply with a legal ruling or obligation; g) an organization has processed a child's personal data to offer their information society services.

"Undue delay" is considered to be about a month. You must also take reasonable steps to verify the person requesting erasure is actually the data subject.[199]

The GDPR, in force since 2018, grants users the right to request deletion of personal data deemed inaccurate, excessive, or no longer relevant, and allows penalties for unauthorized disclosures. However, this right has shown limited effectiveness in addressing gender-based abuse, as victims face complex procedures and must identify every platform hosting the harmful content. Enforcement is further hindered by jurisdictional issues, with some non-EU platforms ignoring EU rules. Certain platforms, including some based in Cyprus - a hub for largely unregulated pornographic websites—have drawn criticism and are under investigation for potential data protection breaches.[200]

The right to be forgotten (or as it is called in the scientific literature "the right to erasure", "the right to oblivion" or "the right to delist") is a "product" of the judicial activism of the CJEU. The emergence and development of the right to be forgotten in the European legal practice is mainly connected with the unprec- edented case of Google Spain (or the "Costeja case"), This judgment brought to the fore a lot of new questions about the legal essence and nature of the right to be forgotten and the scope and limits of application of this right in the European legal practice.[201] So in 2014, the Court of Justice of the European Union (CJEU) issued a notable decision declaring that individuals had a right to demand that search engines not report certain data about them in searches[202]. The CJEU derived this right from the right to erasure, and this right has become known as the "right to be forgotten."[203]

3.2.3. Digital Services Act (DSA): Platform Accountability and VLOPs Designation

The Digital Services Act (DSA)[204] is a much awaited platform regulation reform in the European Union that was adopted on 1 November 2022, with the ambition to set a global example in terms of accountability and transparency. Among other obligations, the DSA emphasizes the need for online platforms to report on their content moderation activities.[205]

The DSA obliges platforms to implement tools for identifying and removing illegal content, including systems for user reporting and cooperation with 'trusted flaggers'. Recital 87 specifically addresses very large online platforms (VLOPs) distributing pornographic content, requiring them to ensure swift removal of non-consensual intimate or manipulated material. Under Article 34(1), VLOPs must also assess risks related to illegal content and threats to human dignity. As of December 2023, the EU designated Pornhub, Stripchat, and XVideos as VLOPs due to high user volumes, imposing stricter obligations. While these platforms challenge the designation before the Court of Justice, they are still required to implement additional safeguards—such as revising terms, interfaces, or

[199] See more at: GDPR.EU, *Everything you need to know about the "Right to be forgotten"*, *https://gdpr.eu/right-to-be-forgotten/* (14.04.2025.)

[200] Zamfir Ionel, Murphy Colin (2024.), *Cyberviolence against women in the EU*, European Parliamentary Research Service, p. 6. Available at: https://www.europarl. europa.eu/RegData/etudes /BRIE/2024/767146/EPRSBRI%28 2024%29767146_EN.pdf (14.04.2025.)

[201] KocharyanI, Hovsep *et al.* (2021.), Critical Views on the Right to Be Forgotten After the Entry Into Force of the GDPR: Is it Able to Effectively Ensure Our Privacy?, *International and Comparative Law Review*, Vol. 21, No. 2, p. 97.

[202] Case C-131/12, Google Spain SL v. Agencia Española de Protección de Datos, ECLI:EU:C:2014:317

[203] Solove, Daniel J. (2022.), The Limitations of Privacy Rights, *Notre Dame Law Review*, Vol. 98, No. 3, pp. 981.

[204] Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act), *OJ L 277, 27.10.2022, pp. 1–102.*

[205] Kaushal, Rishabh, Automated Transparency: A Legal and Empirical Analysis of the Digital Services Act Transparency Database, in: *ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (ACM FAccT '24)*, June 3–6, 2024, Rio de Janeiro, Brazil. ACM, New York, NY, USA, p. 1121.

algorithms—to prevent the spread of illegal and harmful content, including child sexual abuse material and deep-fake pornography.[206]

3. 3. Role of the Istanbul Convention and GREVIO Recommendations

The EU accession to the Istanbul Convention had long been a matter of debate. The Convention, adopted eight years earlier, outlines the potential for EU accession in Articles 75 and 76, a move that the European Parliament consistently supported through numerous resolutions and the Commission issuing a roadmap in 2015 for EU accession. Following a number of initiatives, in 2017 the EU signed the Convention, but there was considerable uncertainty around the legal basis, and the Council was reluctant to proceed with the ratification in the absence of a common accord among Member States, blocking the process for several years. Consequently, in 2019, the European Parliament sought an opinion from the European Court of Justice ("ECJ") to clarify the appropriate legal basis and therefore the scope of EU accession and the ratification procedure. The ECJ delivered its Opinion 1/19 in October 2021,[207] determining that the appropriate legal basis is Articles 78(2), 82(2), 84 and 336 of the Treaty of the Functioning of the European Union ("TFEU"), enabling the Council to adopt the Convention with qualified majority, without having to wait for agreement across the Member States. Indeed, a number expressed opposition to the ratification, objecting to the inclusion of the term "gender" and reflecting victim-blaming attitudes, gender stereotypes, and resistance to same-sex rights and sexual education in schools.

Accordingly, in 2023 the EU acceded to the Convention on those matters falling under its exclusive competence. This is a significant milestone, not only for its normative and symbolic implications but also because the Istanbul Convention now constitutes an integral part of EU law, serving as a legal source.[208] In late 2023, the EU acceded to the Istanbul Convention[209], which, although not explicitly addressing cyberviolence, includes it under the broader scope of gender-based violence defined in Article 3a. GREVIO, the Convention's monitoring body, issued recommendations in 2021 urging state parties to strengthen their responses to cyberviolence[210]. The Convention's monitoring framework highlights existing national measures and calls for greater efforts by EU Member States to enhance legal and institutional responses to digital gender-based violence.

GREVIO is the body of independent experts responsible for monitoring the implementation by the parties of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention).[211] In monitoring the implementation of the Istanbul Convention, GREVIO has identified that the digital dimension of VAW is often being overlooked in domestic laws and policies. In its General Recommendation No.1 on the digital dimension of violence

[206] Zamfir Ionel, Murphy Colin, *op. cit.*, pp. 6-7.
[207] Case C-1/19, Istanbul Convention, ECLI:EU:C:2021:832

[208] Rigotti, Carlotta, McGlynn, Clare & Benning, Franziska (2024.), Image-Based Sexual Abuse and EU Law: A Critical Analysis, *German Law Journal*, Vol. 25, pp. 1479.

[209] Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe Treaty Series - No. 210, Istanbul, 11.05.2011.

[210] GREVIO General Recommendation No. 1 on the digital dimension of violence against women (2021.), Council of Europe. Available at: *https://rm.coe.int/grevio-rec-no-on-digital-violence-against-women/1680a49147.*

[211] GREVIO draws up and publishes reports evaluating legislative and other measures taken by the parties to give effect to the provisions of the convention. In cases where action is required to prevent a serious, massive or persistent pattern of any acts of violence covered by the convention, GREVIO may initiate a special inquiry procedure. GREVIO may also adopt general recommendations on themes and concepts of the convention. Article 66 of the Istanbul Convention governs GREVIO membership. It provides that GREVIO shall have between 10 and 15 members, depending on the number of parties to the convention. See more at: Council of Europe, *About GREVIO – Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence*, *https:// www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio*.

against women, the first it has adopted, it outlines the problem of both gender-based violence against women committed online and facilitated by technology. Based on the four pillars of the Istanbul Convention - Prevention, Protection, Prosecution and Coordinated Policies - the Recommendation proposes specific actions to be taken. It coins the term "the digital dimension of violence against women" as comprehensive enough to comprise both online acts of violence and those perpetrated through technology, including technology yet to be developed.[212]

4. Practical Implementation and National Experiences

Cyberviolence against women is an EU-wide phenomenon, as shown by the 2018 European Parliament-commissioned study "Cyberviolence and hate speech against women".[213] Several EU Member States, including France, the UK, Germany, Malta, Ireland, Italy, and Slovenia, have introduced laws criminalising non-consensual image-sharing and online sexual harassment. France has also expanded its definition of online harassment to cover coordinated group attacks. Nonetheless, in many countries, cyberviolence remains insufficiently addressed, often treated merely as an extension of offline offences. Outdated legal tools and limited police capacity hinder enforcement, leaving victims dissatisfied and reluctant to report, with many not recognising such abuse as a criminal act.[214]

At national level, EU Member States collect data on cyberviolence either through surveys or based on crime reported to the authorities. Surveys are not comprehensive and may not include cyber forms of violence at all, or they may mix online and offline violence. Data based on the number of offences reported to the authorities significantly underestimate the extent of the cyberviolence, as only a few victims report it. Moreover, there is no common methodology that would enable data comparison across the EU.[215]

At the EU level, comprehensive data on the various forms of cyberviolence remains lacking. The most notable effort is the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA's) 2012–2014 survey, which addressed online violence — particularly cyberstalking and harassment — as part of broader research on violence against women across all Member States. The FRA's survey on violence against women in the EU shows for example that:

1) 20% of young women (18-29) in the EU have experienced cyber sexual harassment;

2) 77% of women who have experienced cyber harassment have also experienced at least one form of sexual or/ and physical violence from an intimate partner;

---

[212] See more at: Council of Europe, *GREVIO's General Recommendation: General recommendation No. 1 on the digital dimension of violence against women*, https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/general-recommendation.

[213] Van Der Wilk, Adriane (2018.), *op. cit.*, pp. 1-80.

[214] European Commission, Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men (2020.), *"New notification: cyberviolence against women has been flagged": Opinion on combatting online violence against women*, p. 5. Available at: *https://commission.europa.eu/document/download/eae53eb9-ca88-4fc0-8a6e-51e771c96f68_en?filename=opinion_online_violence_against_women_2020_en.pdf* (26.05.2025.)

[215] Examples include the following:

1) The Dutch Central Bureau of Statistics (CBS) has produced several surveys on harassment, both online and offline, in the Netherlands, and on online security and crime, including threats and intimidation. According to data from the 2022 survey on harassment, 0.5 % of respondents experienced cyberharassment, while 0.3 % experienced both online and offline harassment. Data collected by CBS through their cybercrime survey in 2022 show that the percentage of people having experienced online threats, including harassment, stalking and shamesexting, was 4 %, with a slight difference between men and women. The share of those who had suffered shamesexting was 0.7 %;

2) A comprehensive survey on Crime and Safety in Germany, SKID 2020, contains data on certain types of cyberviolence – namely, online insults and threats – but they are not disaggregated by gender;

3) Spain publishes data (Portal estadístico de criminalidad) on computer-related crime reported to the authorities, disaggregated by gender. Women suffered slightly more than half of the 350 000 reported computer-related crimes in 2023. The vast majority of crimes consisted of fraud (computer, bank or credit card fraud), with relatively low levels of crime in other categories – numbers in the thousands in offences such as threats, discovery and revelation of secrets, violation of personal freedom, etc. See more in: Zamfir Ionel, Murphy Colin, *op. cit.*, pp. 5-6.

3) 70% of women who have experienced cyber stalking have also experienced at least one form of physical or/and sexual violence from an intimate partner;

4) 5% of women in the EU have experienced one or more forms of cyber stalking since the age of 15.[216]

The 2019 FRA fundamental rights survey provided data on cyberharassment disaggregated by gender. It found that 13 % of women in the EU had been subjected to cyberharassment in the past 5 years, compared to 15 % of men. For cyberharassment, the highest rate was in the 16-29 age group: 27 % had experienced cyberharassment in the 5 years before the survey.[217]

Italy's 2019 law on gender-based violence serves as a notable example of national legislation addressing cyberviolence. It criminalises the non-consensual distribution of sexually explicit material, with aggravated penalties when committed by a current or former partner, or if the victim is pregnant. The law also introduces specific offences such as identity violations and non-consensual image-sharing, ensures expedited legal procedures in domestic violence cases, and mandates specialised training for police officers.[218]

Cooperation with major tech companies plays an important role in addressing cyberviolence against women. In 2017, Spain's PantallasAmigas launched the "Ten types of digital gender violence" campaign, highlighting early warning signs of abuse and cyberbullying, especially among youth, with active support from Twitter España. On the international level, the 2019 G7 Ministerial Meeting on Gender Equality called for user-friendly reporting tools and closer collaboration between platforms and civil society organisations. The 2016 EU Code of Conduct on illegal hate speech - though focused on racism and xenophobia, not gender-based hate - has proven effective, with companies reviewing around 89% of flagged content within 24 hours by 2018. The Code also promotes transparency, training, and partnerships, encouraging platforms to act more responsibly while improving their public image.[219] Posting sexually explicit images without consent, known as "nonconsensual pornography" or "revenge porn," is a form of image-based sexual abuse.

Although the GDPR introduced the right to erasure in 2018, allowing users to request removal of harmful personal data, its impact has been limited. By April 2020, the UK's Revenge Porn Helpline reported 250 cases - double the previous year - while in Ireland, 140,000 women's images were leaked. In response, Ireland adopted strict legislation in December, introducing penalties of up to 10 years' imprisonment and unlimited fines. Belgium followed with similar measures, including prison sentences and fines up to €15,000.[220]

Member States increasingly recognise the seriousness of cyberviolence against women, with several adopting laws targeting online abuse, such as non-consensual image-sharing and harassment. Italy's 2019 legislation is a notable example of a comprehensive national response. Public-private initiatives and awareness campaigns have also contributed to improving victim support and visibility. Despite this progress, many countries still treat cyberviolence as a mere extension of offline abuse, resulting in weak enforcement and fragmented data collection. The GDPR's right to erasure has had limited effect, prompting some states to adopt stricter laws. A more unified EU strategy, stronger enforcement, and consistent data practices remain crucial for an effective response.

[216] European Union Agency for Fundamental Rights (2014.), *"Violence against women: an EU-wide survey"*, pp. 1-200. Available at: http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report (18.04.2025.)

[217] Zamfir Ionel, Murphy Colin, *op. cit.*, p. 5.

[218] European Commission, Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men (2020.), *op. cit.*, p.

[219] European Commission, Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men (2020.), *op. cit.*, p.

[220] Politico, *How Europe's privacy laws are failing victims of sexual abuse*. Available at: https://www.politico.eu/article/how-europe-privacy-laws-are-failing-victims-of-sexual-abuse/ (28.05.2025.)

5. Conclusion and Recommendations

The future of cyberviolence against women is deeply concerning. The potential for abuse in up and coming immersive digital environments, such as the metaverse or virtual reality, is already raising alarms, with perpetrators finding increasingly sophisticated ways to exploit vulnerable individuals. Additionally, the global nature of the internet enables cyberviolence to transcend national borders, complicating efforts to hold perpetrators accountable. Weak or inconsistent legal frameworks further exacerbate the issue, leaving many victims without adequate recourse.[221]

The European Union has made significant progress in addressing cyberviolence against women through a strengthened legal framework, most notably with Directive 2024/1385 and complementary instruments such as the GDPR and Digital Services Act. These measures mark a critical step forward in recognizing online gender-based violence as a serious legal and human rights issue. However, enforcement remains uneven, and emerging technologies present new risks that outpace existing regulations. To enhance the EU's response to cyberviolence against women, it is essential that Member States ensure the full and timely implementation of Directive 2024/1385, accompanied by adequate training and resources for relevant authorities. The harmonisation of definitions and data collection practices across the Union is also necessary to enable coherent, evidence-based policymaking.

Furthermore, cross-border cooperation must be strengthened to improve the investigation and prosecution of online abuse, which often transcends national jurisdictions. Online platforms should be held accountable for illegal content, with an emphasis on promoting safer design features and more effective reporting mechanisms. Special attention must be given to the specific vulnerabilities of marginalised groups to guarantee equal access to justice and protection. Lastly, educational initiatives and public awareness campaigns should be developed to foster a culture of online respect and to empower women and girls to navigate the digital space safely. A coordinated and proactive EU strategy is crucial to ensure that the digital environment becomes a secure and equitable space for all.

References:

1. Berryhill, Alex & Fuentes, Lorena (2023.), *Technology-facilitated Violence against Women: Taking stock of evidence and data collection*, UN Women and World Health Organization, pp. 1-31.
2. Bosch, Núria Vergés & Gil-Juarez, Adriana (2021.), A situated approach to online gender-based violence and ways to counter them, *Revista Estudos Feministas*, Vol. 29, No. 3. Available at: *https://doi.org/10.1590/1806-9584-2021v29n374588*.
3. Buono, Laviero (2020.), *EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse*, ERA Forum, Vol. 21, pp. 361–364.
4. Georgiadou, Ekaterini (2024.), *Gender-based violence: Does the practice meet the law?*, Heinrich Böll Stiftung Greece. Available at**:** *https://gr.boell.org/en/2024/07/03/legislative-response-gender-based-violence*.
5. Kasım, Ceren (2024.), *Advancing Gender Equality: The EU`s Landmark Directive 2024/1385 on Violence Against Women*, EU Law Analysis: Expert insight into EU law developments. Available at: *https://eulawanalysis.blogspot.com/2024/06/advancing-gender-equality-eus-landmark.html*.
6. Kaushal, Rishabh, Automated Transparency: A Legal and Empirical Analysis of the Digital Services Act Transparency Database, in: *ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (ACM FAccT '24)*, June 3–6, 2024, Rio de Janeiro, Brazil. ACM, New York, NY, USA, pp. 1121 – 1132.
7. KocharyanI, Hovsep *et al.* (2021.), Critical Views on the Right to Be Forgotten After the Entry Into Force of the GDPR: Is it Able to Effectively Ensure Our Privacy?, *International and Comparative Law Review*, Vol. 21, No. 2., pp. 96-115.
8. Kumbisek, Akerke *et al*. (2025.), *An Analysis of the EU's Directive on Combating Violence Against Women and Domestic Violence*, European Student Think Tank. Available at:

[221] United Nations, *Cyberviolence Against Women and Girls: The Growing Threat of the Digital Age*, https://unric.org/en/cyberviolence-against-women-and-girls-the-growing-threat-of-the-digital-age/ (29.05.2025.)

https://esthinktank.com/2025/02/24/an-analysis-of-the-eus-directive-on-combating-violence-against-women-and-domestic-violence/.

9. Medvedska, Viktoriia V. (2022.), Theoretical and Legal Aspect of Cyberviolence Against Women, *Law. Human. Environment*., Vol. 13, No. 2, pp. 25-31.
10. Parti, Katalin & Szabó, Judit (2024.), The Legal Challenges of Realistic and AI-Driven Child Sexual Abuse Material: Regulatory and Enforcement Perspectives in Europe, *Laws*, Vol. 13, No. 7, pp. 1-19.
11. Polyzoidou, Vagia (2024.), Digital Violence Against Women: Is There a Real Need for Special Criminalization?, *Int J Semiot Law*, Vol. 37, pp. 1777-1797.
12. Rodríguez-Darias, Alberto Jonay & Aguilera-Ávila, Laura (2018.), *Gender-based harassment in cyberspace. The case of Pikara magazine*, Women's Studies International Forum, Vol. 66, pp. 63-69. Available at: *https://doi.org/10.1016/j.wsif.2017.10.004*.
13. Rigotti, Carlotta, McGlynn, Clare & Benning, Franziska (2024.), Image-Based Sexual Abuse and EU Law: A Critical Analysis, *German Law Journal*, Vol. 25, pp. 1472–1493.
14. Rigotti, Carlotta & McGlynn, Clare, Towards an EU criminal law on violence against women: The ambitions and limitations of the Commission's proposal to criminalise image-based sexual abuse, *New Journal of European Criminal Law*, Vol. 13, No. 4, pp. 452–477.
15. Solove, Daniel J. (2022.), The Limitations of Privacy Rights, *Notre Dame Law Review*, Vol. 98, No. 3, pp. 975-1036.
16. Van Der Wilk, Adriane (2018.), *Cyber violence and hate speech online against wome: WOMEN'S RIGHTS & GENDER EQUALITY*, European Parliament's Policy, Study for the FEMM Committe, Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate General for Internal Policies of the Union, pp. 1-80.
17. Zamfir Ionel, Murphy Colin (2024.), *Cyberviolence against women in the EU*, European Parliamentary Research Service, pp. 1-11. Available at: *https://www.europarl. europa. eu/Reg Data/etudes/BRIE/2024/767146/EPRS_BRI%282024%29767146_EN.pdf*.

Case law of ECJ:

1. Case C-131/12, Google Spain SL v. Agencia Española de Protección de Datos, ECLI:EU:C:2014:317
2. Case C-1/19, Istanbul Convention, ECLI:EU:C:2021:832
3. Case C-18/16, *K, L v Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, ECLI:EU:C:2017:680
4. Case C-621/21, *WS v Bulgaria*, ECLI:EU:C:2024:47

Legal Sources, opinions and other acts:

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, str. 391-407.
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions a Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025, COM/2020/152 final.
3. GREVIO General Recommendation No. 1 on the digital dimension of violence against women (2021.), Council of Europe. Available at: *https://rm.coe.int/grevio-rec-no-on-digital-violence-against-women/1680a49147*.
4. Consolidated version of the Treaty on European Union, OJ C 326, 26.10.2012, p. 13–390.
5. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 47–390.
6. Council framework Decision 2004/68/JHA of 22 December 2003 on combating the sexual exploitation of children and child pornography, OJ L 13, 20.1.2004, pp. 44–48.
7. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe Treaty Series - No. 210, Istanbul, 11.05.2011.
8. Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence, OJ L, 2024/1385, 24.5.2024.
9. Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA, OJ L 335, 17.12.2011, pp. 1–14.
10. European Commission, Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men (2020.), *"New notification: cyberviolence against women has been flagged": Opinion on combatting online violence against women*, pp. 1-8. Available at: *https://commission.europa.eu/document/download/eae53eb9-ca88-4fc0-8a6e-51e771 c96f 68 _en? 'filename=opinion_online_violence_against_women_2020_en.pdf*.

11. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), OJ L 119, 4.5.2016, pp. 1–88.
12. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act), OJ L 277, 27.10.2022, pp. 1–102.

Reports:

1. European Institute for Gender Equality (2022.), *Report: Gender-based violence: Combating Cyber Violence against Women and Girls*, pp. 1-110. Available at: *https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/combating_cyber_violence_against_women_and_girls.pdf?utm_source=chatgpt.com.*
2. European Union Agency for Fundamental Rights (2014.), *"Violence against women: an EU-wide survey"*, pp. 1-200. Available at: *http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report*

Web sources:

1. Council of Europe, *About GREVIO – Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence*, *https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio.*
2. Council of Europe, Cyberviolence against women, https://www.coe. int/en/web/cyberviolence /cyberviolence-against-women.
3. Council of Europe, *GREVIO's General Recommendation: General recommendation No. 1 on the digital dimension of violence against women*, *https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/general-recommendation.*
4. GDPR.EU, *Everything you need to know about the "Right to be forgotten"*, *https://gdpr.eu/right-to-be-forgotten/.*
5. Politico, *How Europe's privacy laws are failing victims of sexual abuse*. Available at: *https://www.politico.eu/article/how-europe-privacy-laws-are-failing-victims-of-sexual-abuse/.*
6. United Nations, *Cyberviolence Against Women and Girls: The Growing Threat of the Digital Age*, *https://unric.org/en/cyberviolence-against-women-and-girls-the-growing-threat-of-the-di gital-age./*

NOVA PRAVILA U BORBI PROTIV CYBER NASILJA NAD ŽENAMA: PRAVNE REGULATIVE I POLITIKE EVROPSKE UNIJE

Ajna JODANOVIĆ,
redovni profesor, Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću i Fakultet za Međunarodne odnose i diplomatiju, Sarajevska škola za nauku i tehnologiju (Sarajevo School of Science and Technology - SSST)

Vladimir M. SIMOVIĆ,
tužilac Tužilaštva BiH i redovni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu, Nezavisni univerzitet u Banjoj Luci

Sažetak: *Kao posljedica sve veće upotrebe naprednih tehnologija i interneta u svakodnevnom životu i djelovanju, nasilje nad ženama u digitalnom svijetu postaje sve ozbiljniji pravni i društveni problem na nivou Evropske unije. U nastojanju da pruži adekvatan odgovor na ovaj rastući izazov, Unija posljednjih godina uvodi sveobuhvatne pravne mjere i politike s jedinstvenim ciljem zaštite žena od različitih oblika digitalnog nasilja, od kojih se u posljednje vrijeme najviše izdvajaju cyber uznemiravanje, digitalno uhođenje, rodno zasnovani govor mržnje, te neovlašteno dijeljenje intimnih sadržaja. Ovaj rad analizira posljednju pravnu regulativu koja je Evropska unija usvojila u nastojaju da unaprijedi zaštitu žena u digitalnom prostoru, s posebnim naglaskom na Direktivu o borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja predstavlja prvi zakonodavni akt na unijskom nivou koji*

prepoznaje cyber nasilje kao oblik rodno zasnovanog nasilja, te postavlja obavezu državama članicama da kriminalizuju određene oblike digitalnog nasilja, osiguraju efikasne mehanizme zaštite žrtava, kao i da omoguće pristup pravnim lijekovima. Pri analizi pravnog okvira Evropske unije u odnosu na borbu protiv cyber nasilja nad ženama, posebna pažnja u radu će se posvetiti načinu na koji Opšta uredba o zaštiti podataka (GDPR) doprinosi zaštiti privatnosti i sigurnosti žena na internetu, kao i Digital Services Act (DSA), koji uvodi strožije obaveze u odnosu na digitalne platforme s ciljem uklanjanja nezakonitog sadržaja i preduzimanja preventivnih mjera protiv cyber nasilja.

Cilj ovog rada je da prikaže pravne regulative i politike Evropske unije kao značajan pomak u kontekstu borbe protiv nasilja nad ženama u digitalnom prostoru, ali i da ukaže na izazove u njihovoj primjeni. Kroz analizu trenutnih politika i njihovog uticaja, kao i iskustava država članica Evropske unije u području implementacije zakonodavnih mjera, rad ističe važnost daljeg razvoja integrisanih strategija koje će osigurati sveobuhvatnu zaštitu žena u digitalnom prostoru na unijskom nivou.

***Ključne riječi**: Evropska unija, digitalno nasilje, žene, pravni okvir i politike EU.*

Originalni naučni rad
UDK:343.9:316.624-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125475L

ŽENE ŽRTVE KAZNENOG DJELA – PRIKAZ I KARAKTERISTIKE POČINITELJA KAZNENIH DJELA NASILJA U OBITELJI

Dr. sc. Ivica Luketić[222] naslovni predavač
Ministarstvo pravosuđa i uprave, Uprava za zatvorski sustav i probaciju,
Centar za dijagnostiku u Zagrebu

Sažetak: *Nasilje nad ženama kao fizički slabijim bićima sveprisutna je pojava od davne prošlosti koje ranije nije sankcionirano, no s vremenom žene žrtve su u kaznenoj politici dobile svoje mjesto te danas možemo govoriti o značajnijoj zaštiti žena žrtava nasilja. Kako su se javljali razni pojavni oblici nasilja tako je dolazilo i do promjena u zakonskoj regulativi kažnjavanja počinitelja nasilja nad ženama. Dakle, žene žrtve su deklarirane kao osobe koje su trpjele određenu štetu koja je uzrokovana kaznenim djelom. Nasilje nad ženama definirano je i u samoj Deklaraciji o uklanjanju nasilja nad ženama. Obiteljsko nasilje uključuje primjenu fizičke prirode (tjelesno kažnjavanje ili dovođenje žrtve u ponižavajući položaj) psihičko (koje kod žrtve ugrožava i vrijeđa njeno dostojanstvo), ekonomsko te seksualno nasilje. Rad se sastoji od dva dijela; uvodni i istraživački dio. Autor u uvodnom dijelu daje kratki uvod u viktimologiju, prikazuje i analizira pojedine međunarodne i domaće izvore zaštite od nasilja u obitelji. S druge strane autor u radu prikazuje karakteristike počinitelja kaznenih djela u obitelji, gdje su žene žrtve. Cilj i svrha rada je analiza politike kažnjavanja počinitelja kaznenih djela na štetu žena, te analiza izrečenih kazni i pojedinih posebnih obveza. U skladu s navedenim postavlja se i osnovno istraživačko pitanje: Koja su obilježja počinitelja kaznenog djela obiteljskog nasilja. Empirijsko istraživanje za potrebe izrade rada provedeno je metodom upitnika na populaciji zatvorenika koji su tijekom 2024. godine izdržavali kaznu zatvora u Republici Hrvatskoj zbog počinjenog kaznenog djela iz čl. 179.a Kaznenog zakona Republike Hrvatske (Narodne Novine 125/11). Upitnik je uređen na način da prikupljeni podatci budu pogodni za primjenu multivarijantne analize podataka. Radi boljeg pojašnjavanja statistički dobivenih rezultata uporabit će se i kvalitativna metoda i meta analiza. Autor u radu daje svoje komentare, pojašnjenja i moguće preporuke za buduća istraživanja.*

Ključne riječi*: žene, obitelj, žrtve, kazneno djelo, počinitelji kaznenog djela*

Uvod - općenito o nasilju

Nasilje u obitelji je nasilje koje se događa između članova obitelji (roditelja, partnera, braće i sestara ili članova obitelji više generacija, npr. roditelja i bake/djeda). Nasiljem u obitelji smatraju se svi prijeteći, prisiljavajući ili kontrolirajući postupci koje koristi jedan član obitelji prema drugome.[223]

Nasilje u obitelji predstavlja izazov u zaštiti ljudskih prava (pravo na život, sigurnost, dostojanstvo, tjelesni i emocionalni integritet) te ostavlja duboke zdravstvene, socijalne i druge posljedice na žrtvu nasilja kao i na funkcioniranje cijele obitelji, zajednice i društva.[224]

[222] ivica.luketic@gmail.com, ivica.luketic@czd.pravosudje.hr

[223] Hrabri telefon https://odrasli.hrabritelefon.hr/clanci/nasilje-u-obitelji/

[224] Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava,obitelji i socijalne politike https://mrosp.gov.hr/istaknute-teme/obitelj-i-socijalna-politika/obitelj-12037/nasilje-u-obitelji-12046/12046

Pojedini autori[225],[226]smatraju da je nasilje najsnažniji oblik neverbalne komunikacije, te nasilje u obitelji opisuju kao skup ponašanja čiji je cilj kontrola nad članovima obiteljske zajednice uporabom sile, zastrašivanja i manipuliranja.

Nasilje se može sagledati u nekoliko relativno najčešćih oblika; kao fizičko, seksualno, psihičko ili ekonomsko. Prva tri oblika nasilja su češća u praksi i kao takva više prepoznata, no ekonomsko nasilje (financijsko, materijalno) u Republici Hrvatskoj, u zakonodavnoj praksi je od 2009. godine.[227]

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji[228] (čl. 10.) definira da je nasilje u obitelji: primjena fizičke sile uslijed koje nije nastupila tjelesna ozljeda; tjelesno kažnjavanje ili drugi načini ponižavajućeg postupanja prema djeci, psihičko nasilje koje je kod žrtve prouzročilo povredu dostojanstva ili uznemirenost; ekonomsko nasilje kao zabrana ili onemogućavanje korištenja zajedničke ili osobne imovine, raspolaganja osobnim prihodima ili imovine stečene osobnim radom ili nasljeđivanjem, onemogućavanje zapošljavanja, uskraćivanje sredstava za održavanje zajedničkog kućanstva i za skrb o djeci; zanemarivanje potreba osobe s invaliditetom ili osobe starije životne dobi koje dovodi do njezine uznemirenosti ili vrijeđa njezino dostojanstvo i time joj nanosi tjelesne ili duševne patnje.[229]

Nasilje nad ženama, je ono koje je uglavnom počinjeno od strane njenog supruga ili izvanbračnog partnera,[230] što predstavlja velik i značajan problem u samom funkcioniranju obitelji, a napose i u društvu općenito.[231] Tim više je i porazno jer ga čine osobe koje su sa ženama u određenom odnosu (bilo braku ili intimnoj vezi), čime se žene dovodi između ostaloga i u podređeniji položaj.[232],[233]

Osim nasilja nad ženama, unutar penalnog sustava evidentira se nasilje u odnosu na muškarce. Takvih kaznenih djela je značajnije manje u zatvorskoj populaciji.

S druge strane, kada se spominje intimna veza, tada se taj pojam odnosi na odnos između dvije osobe koje nisu u biološkoj vezi, no uglavnom žive ili su živjeli u zajedničkom kućanstvu, odnosno u ljubavnoj su vezi.[234]

---

[225] Hacker, F. (1971). Aggression - Die Brutalisierung der modernen Welt, Beč: Molden

[226] Zečević, I. (2010). Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama.

Banja Luka

[227] Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Narodne novine 137/09

[228] Zakon o zaštiti nasilja u obitelji, Narodne novine 70/17

[229] Ministarstvo unutarnjih poslova RH https://mup.gov.hr/online-prijave/zastita-djece-i-obitelji/nasilje-u-obitelji-281678/sto-je-nasilje-u-obitelji-281730/281730

[230] Ksenija Klasnić (2011); Ekonomsko nasilje nad ženama u intimnim vezama u hrvatskom društvu – konceptualne postavke, Socijalna ekologija Zagreb, Vol. 20 (2011.), No. 3, str.336

[231] Grubišić-Ilić, M., Kozarić-Kovačić, D., Nasilje u obitelji – medicinski i pravni mehanizmi za zaštitu djece od zlouporabe sredstava ovisnosti i zlostavljanja, Zagreb, 2001, str. 75-79

[232] UN General Assembly (1993). Declaration on the Elimination of Violence against Wo-men, A/RES/48/104. URL: http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f25d2c.html

[233] Rittossa, D., & Vasiljević, S. (2023). Nasilje nad ženama i nasilje u obitelji.

[234] Mouradian, Vera E. (2000). Abuse in Intimate Relationships: Defi ning the Multiple Di-mensions and Terms. National Violence Against Women Prevention Research Center. URL: http://www.musc.edu/vawprevention/research/defi ning.shtml

U obitelji, je u povijesti bilo nasilnih rješavanja problema, no takva ponašanja su bila uobičajena i nisu bila kažnjavana[235], a moglo bi se reći i da su bila patrijarhalno uvjetovana.[236]

Obiteljska nasilja često su skrivena, nevidljiva i zato mnogo opasnija. Njihove žrtve su ili nemoćne i slabe ili premlade ili prestare da bi se suprotstavile nasilniku ili ih neka društvena očekivanja ili vlastiti strahovi i stavovi prisiljavaju na šutnju.[237]

Nasilje nad ženama predstavlja globalni problem[238], no svako društvo ponaosob određuje što je za njega kažnjivo, a što nije.[239] Za postupanje u slučajevima nasilja u obitelji u Republici Hrvatskoj utvrđena je Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji[240], te Protokol o postupanju u slučaju obiteljskog nasilja[241].

Svjetska zdravstvena organizacija objavila je rezultate istraživanja u periodu između 1982. i 1999. godine u različitim populacijama diljem svijeta pokazala su da je između 10 i 69 % žena u nekom razdoblju života tjelesno zlostavljao intimni partner. Također u istom istraživanju 20 % žena je izjavilo da je bilo seksualno zlostavljano u obitelji.[242]

Cilj i svrha rada je analiza politike kažnjavanja počinitelja kaznenih djela na štetu žena, te analiza izrečenih kazni i pojedinih posebnih obveza. U skladu s navedenim postavlja se i osnovno istraživačko pitanje: Koja su obilježja počinitelja kaznenog djela obiteljskog nasilja, zbog čega je i glavnina i težište cjelokupnog rada stavljena na provedeno empirijsko istraživanje.

Pojedini međunarodni te domaći dokumenti za zaštitu od nasilja u obitelji

Jedni od značajnijih međunarodnih dokumenata koji reguliraju nasilje (zaštitu od nasilja u obitelji) su: Opća deklaracija o pravima čovjeka (čl.16)[243], Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl.23.)[244], Konvencija o pravima djeteta (čl. 19)[245], Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama[246]:

[235] Rubenser, Lorie (2007). Worldwide sociolegal precedents supporting domestic violence from ancient to modern times. U: Jackson, Nicky Ali (ur.): Encyclopedia of Domestic Violence (str. 733-737). New York i London: Routledge.

[236] Swearingen, Elizabeth (2003). Aggression: Feminist Perspective. Encyclopedia of Murder and Violent Crime. SAGE Publications. URL: http://www.sage-ereference.com/vio-lentcrime/Article_n5.html

[237] Grozdanić, V., Škorić, M. i Vinja, I. (2010). Nasilje u obitelji u svjetlu promjena Kaznenog zakona. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 17* (2), str.670

[238] Gasmi, G., & Prlja, D. (2024). Nasilje nad ženama u međunarodnom pravu, str. 13

[239] Cifrić, Ivan (2009). Kultura i okoliš. Zaprešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“, str.144

[240] Vlada Republike Hrvatske. Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji.

[241] Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. Protokol o postupanju u slučaju obiteljskog nasilja. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti

[242] Krug EG, Dahlberg LL, Mercy JA, Zwi AB, Lozano RE World health report on violence and health. Geneva: WHO, 2002.

[243] Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima, Narodne Novine 12/09

[244] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, 16.prosinca 1966.godine (rezolucija br.2200A XXI, a koji je stupio na snagu 23.ožujka 1976. godine.

[245] Konvencija o pravima djeteta, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 2001.

bilo kakav akt nasilja koji se temelji na rodu i spolu, a koji kao posljedicu ima, ili je vjerojatno da će imati, fizičku, seksualnu ili psihološku štetu ili patnju u žena, uključujući prijetnje takvim radnjama, prisilu ili samovoljno lišavanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu, Istambulska konvencija[247], Europska konvencija Vijeća Europe o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda[248].

Kada se promatra zakonodavstvo u Republici Hrvatskoj, Kazneni zakon iz 1997. godine nije posebno regulirao kazneno djelo nasilja u obitelji, no već izmjenama navedenog zakona, 2000. godine uvedeno je kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji. Dok je samostalno kazneno djelo čl. 179.a uvedeno Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, 2015. godine.

Čl.179.a KZ „*tko grubo, učestalo ili na drugi način teško krši propise o zaštiti od nasilja u obitelji i time kod člana obitelji ili druge bliske osobe izazove strah za njezinu sigurnost ili sigurnost njoj bliskih osoba ili je dovede u ponižavajući položaj, a time nije počinjeno teže kazneno djelo, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do tri godine*“.

U Republici Hrvatskoj postoji i obveza obavještavanja žrtava kaznenog djela, što je i predviđeno Zakonom o kaznenom postupku[249] Žrtva kaznenog djela, kao i članovi obitelji preminule žrtve imaju pravo da na svoj zahtjev budu obaviješteni o ukidanju pritvora ili istražnog zatvora, bijegu okrivljenika i otpuštanju osuđenika s izdržavanja kazne zatvora te mjerama koje su poduzete radi njihove zaštite. O ukidanju pritvora ili istražnog zatvora i bijegu okrivljenika žrtva će biti obaviještena putem suda i policije, no tek na njen zahtjev. Također, žrtva kaznenog djela ima pravo da bez odgode bude obaviještena o puštanju uhićenika na slobodu, ukidanju pritvora ili istražnog zatvora, bijegu okrivljenika i otpuštanju zatvorenika s izdržavanja kazne zatvora te mjerama koje su poduzete radi njezine zaštite.

Pravilnikom o obavještavanju žrtve o samostalnom izlasku zatvorenika ili kažnjenika[250] propisan je način obavještavanja žrtve kaznenog djela ili prekršaja, odnosno članova njezine obitelji ako je žrtva preminula, o samostalnom izlasku ili bijegu osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora zbog počinjenog kaznenog djela ili prekršaja na štetu žrtve. Nadalje, osigurava se da žrtve i obitelji žrtava budu pravovremeno obaviještene o samostalnom izlasku zatvorenika iz zatvora, bilo da je riječ o redovnom otpustu, uvjetnom otpustu, prekidu izvršavanja kazne ili drugom izlasku iz zatvora. O otpuštanju osuđenika s izdržavanja kazne zatvora žrtva će informacije temeljem svog zahtjeva dobiti od službenika Službenika za podršku žrtvama i svjedocima koji se nalaze u središtu Ministarstva pravosuđa, uprave i digitalne transformacije.[251]

---

[246] Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama, usvojena je na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 20.prosinca 1993.godine, 48/104

[247] Istambulska konvencija, prihvaćena je u Istambulu 2011. godine. Konvencija je stupila na snagu 01.kolovoza 2014.godine nakon što ju je ratificiralo deset država članica Vijeća Europe. Republika Hrvatska je Konvenciju potpisala 22.siječnja 2013.godine, a Europska unija 13.lipnja 2017. godine

[248] Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne Novine, Međunarodni ugovori 18/97,6/99,14/02,13/03,9/05,1/06,2/10,13/17

[249] Zakon o kaznenom postupku Narodne Novine 152/08, 76/09, 80/11, 121/11 - pročišćeni tekst, 91/12 - Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19 i 80/22)

[250] Pravilnik o obavještavanju žrtve o samostalnom izlasku zatvorenika ili kažnjenika Narodne Novine 81/23

[251]Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije https://mpudt.gov.hr/obavjestavanje-zrtve-o-samostalnom-izlasku-zatvorenika-ili-kaznjenika/24305?lang=hr (1.svibnja 2025.)

Stanje, kretanje i pojavni oblici kaznenog djela nasilja u obitelji

Tablica1. Prijavljena kaznena djela – ukupno, te na štetu bliskih osoba - prema spolu žrtava u 2023. godini

Glava KZ-a/Naziv kaznenog djela	Ukupno kaznenih djela RH	Kaznena djela počinjena na štetu članova obitelji i bliskih osoba	Žrtva	
		2023.	M	Ž
Čl. 179. a Nasilje u obitelji	2.310	2.310	304	2.006

Analizirajući brojčane pokazatelje iz tablice 1 vidljivo je da je tijekom 2023. godine u Republici Hrvatskoj bilo 2310 kaznenih djela iz čl. 179a. Kaznenog zakona koja su počinjena na štetu članova obitelji i bliskih osoba. Kod njih 86,84 % žrtve su bile žene, što je i tema niže provedenog empirijskog istraživanja, odnosno tko su počinitelji ovog kaznenog djela na štetu žena.

Empirijsko istraživanje

Cilj istraživanja

Ovaj rad predstavlja prikaz rezultata dobivenih provedenim istraživanjem zatvorenika koji kaznu zatvora izdržavaju, obzirom da su počinitelji kaznenog djela nasilja u obitelji, sukladno čl. 179 a. KZ/11., a koji su kaznu zatvora započeli izdržavati u Centru za dijagnostiku u Zagrebu.[252] Analizom dostupne literature u novije vrijeme sličnih istraživanja nije bilo, a dobiveni rezultati mogu biti osnova za postavljanje budućeg sve obuhvatnijeg istraživanja karakteristika počinitelja kaznenih djela nasilja u obitelji.

Cilj i svrha rada je analiza politike kažnjavanja počinitelja kaznenih djela na štetu žena, te analiza izrečenih kazni i pojedinih posebnih obveza. U skladu s navedenim postavlja se i osnovno istraživačko pitanje: Koja su obilježja počinitelja kaznenog djela obiteljskog nasilja?

Uzorak

Istraživanje je provedeno na uzroku (N=53) zatvorenika koji su se u razdoblju od 01. siječnja 2024. godine do 31. prosinca 2024. godine izdržavali kaznu zatvora u Centru za dijagnostiku u Zagrebu, kaznenog tijela unutar Uprave za zatvorski sustav i probaciju, Ministarstva pravosuđa, uprave i digitalne transformacije. Za prikupljanje podataka kao i samo istraživanje dobivena je suglasnost Ministarstva, uprave i digitalne transformacije Klasa: 053-01/23-01/617, Urbroj: 514-10-03-01/01-23-02.

Instrument

Za potrebe ovog istraživanja konstruiran je anketni upitnik koji je sadržavao 24 varijable, a obuhvatio je socijalno demografska obilježja ispitanika kao i pojedina pravna odnosno penološka obilježja počinitelja kaznenog djela nasilja u obitelji.

[252] Osobu osuđenu na kaznu zatvora u trajanju duljem od šest mjeseci, ili kojoj preostali dio kazne iznosi više od šest mjeseci, sudac izvršenja rješenjem će uputiti u Centar za dijagnostiku u Zagrebu gdje se obavlja medicinska, socijalna, psihološka, pedagoška i kriminološka obrada zatvorenika. U Centru za dijagnostiku u Zagrebu boravi se u prosjeku četiri tjedna te se na temelju obavljenih poslova utvrđuje klasifikacija zatvorenika, donosi prijedlog pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora i predlaže kazneno tijelo u kojem će zatvorenik izdržavati kaznu zatvora.

Metoda obrade podataka

Riječ je o uzorku (N= 53) koji obuhvaća populaciju ispitanika koji su u definiranom razdoblju boravili u Centru za dijagnostiku. U obradi rezultata istraživanja korištene su normativne, deskriptivne metode, dok su prikupljeni podaci obrađeni računanjem apsolutnih i relativnih frekvencija, te statističkom obradom podataka u programu Jamovi.[253]

Rezultati istraživanja i rasprava- *analiza frekvencija na pojedinim varijablama*

Istraživanjem su obuhvaćeni muškarci počinitelji kaznenog djela nasilja u obitelji, a analiza frekvencija na pojedinim varijablama služi kako bi se stekli opći uvjeti o pojedinim karakteristikama počiniteljima ovog kaznenog djela.

Grafikon 1. Odnos počinitelj-žrtva

Analizirajući podatke iz grafikona 1. vidljivo je da je žrtva kod najvećeg broja ispitanika počinjenog kaznenog djela supruga, odnosno izvanbračna supruga i to u 74 % slučajeva. Standardna devijacija pritom iznosi 0,871.

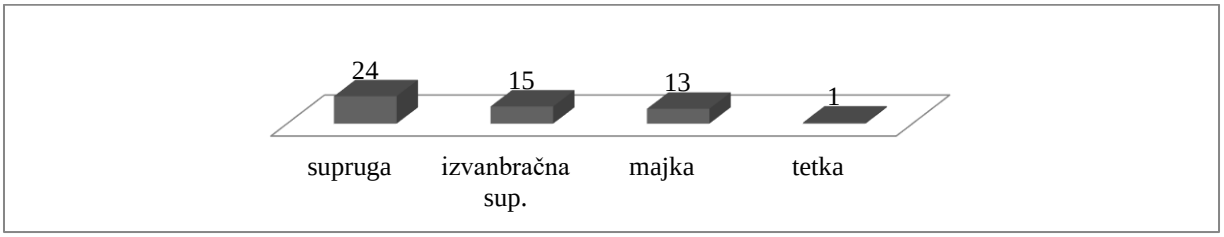

Mean (1,83) Median (2) Standard deviation (0,871)

Grafikon 2. Dob ispitanika u vrijeme počinjenja kaznenog djela

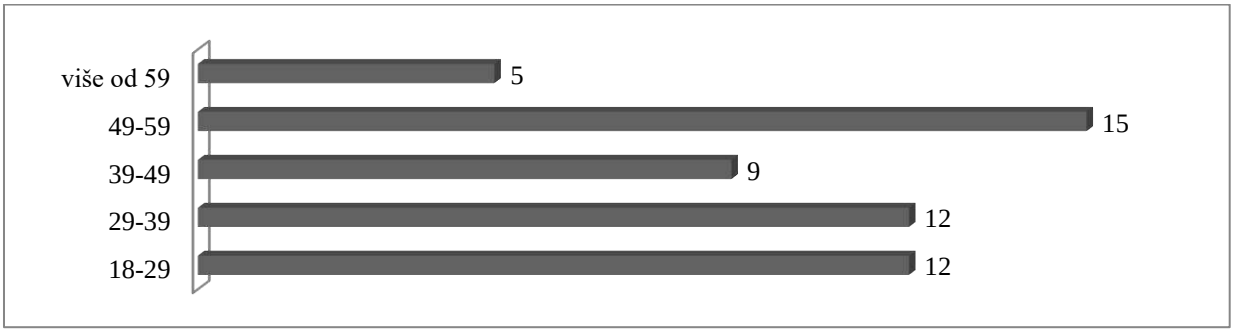

Mean (2,79) Median (3) Standard deviation (1,34)

Kada se temeljem provedenog istraživanja promatra dob ispitanika, vidljivo je da su počinitelji kaznenog djela nasilja u obitelji, uglavnom osobe mlađe životne dobi, od 18 do 39 godina, što čini 45,3 % ukupnog broja ispitanika, zatim 17 % ispitanika je u dobi od 39 do 49 godina, nakon čega slijedi 28,3 % ispitanika koji su u dobi od 49 do 59 godina, dok je svega 9,4 % ispitanika starije od 59 godina. Standardna devijacija za ovu varijablu iznosi 1,34.

[253] The jamovi project (2022) *Jamovi.* (Version 2.3.) Computer Softwere, Retrieved from https://www.jamovi.org/about.html

Grafikon 3. Mjesto boravišta/prebivališta ispitanika

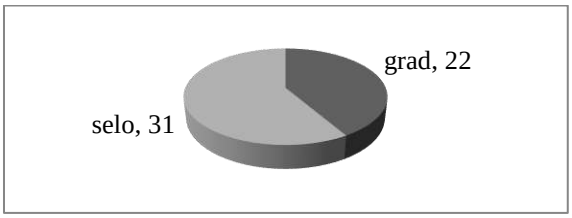

Mean (15) Median (1,58) Standard deviation (0,497)

Promatrajući rezultate istraživanja u odnosu na mjesto prebivališta ili boravišta ispitanika, vidljivo je da njih gotovo 59 % dolazi iz ruralne sredine, u odnosu na 41 % ispitanika koji dolaze iz urbane sredine. Standardna devijacija za ovu varijablu iznosi 0,497.

Iz niže prikazanog grafikona, vidljivo je da su trenutno ispitanici uglavnom neoženjeni, što čini nešto manje od polovine ispitanika, odnosno 45,3 %. Razvedenih je 30,2% dok je onih koji su i dalje u bračnoj ili izvanbračnoj zajednici jedna četvrtina ispitanika. Dakle, niti počinjeno kazneno djelo nije utjecalo na činjenicu da bi došlo do razvoda braka ili prestanka izvanbračne zajednice. No, ove rezultate treba uzeti sa rezervom, obzirom da su to možda ispitanici koji su počinili kazneno djelo na štetu majke odnosno tetke, kojih je 26,4 %. Standardna devijacija u odnosu na varijablu trenutni bračni status ispitanika iznosi 0,841.

Grafikon 4. Trenutni bračni status ispitanika

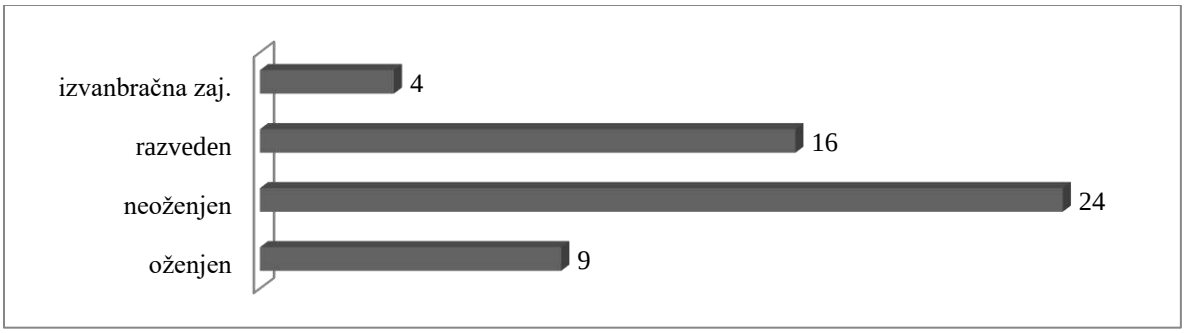

Mean (2,28) Median (2) Standard deviation (0,841)

Grafikon 5. Koliko ispitanik ima djece

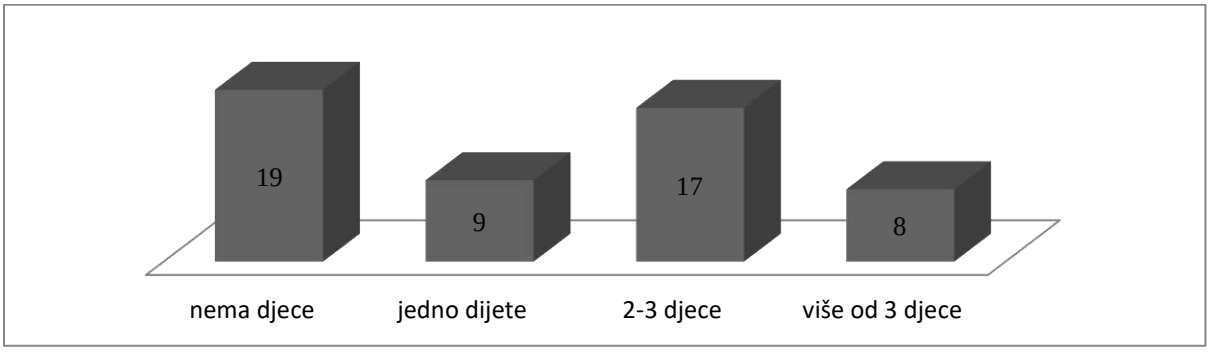

Mean (2,26) Median (2) Standard deviation (1,11)

Kada se analiziraju podatci iz grafikona 5, može se zaključiti da su 64,15 % ispitanika roditelji, te da imaju od jednog do više od troje djece. S druge strane 35,85 % ispitanika nema djece. Dakle, radi se o tome da su počinitelji kaznenog djela uglavnom roditelji. Standardna devijacija iznosi 1,11.

Grafikon 6. Školska sprema ispitanika

Mean (2,43) Median (2) Standard deviation (0,772)

Kada se analiziraju podatci vezano za školsku spremu standardna devijacija iznosi 0,772. Relativno najveći broj ispitanika njih gotovo 87 % ima završenu osnovnu odnosno srednju školu. Zanimljiv podatak je da je identičan broj onih koji imaju završenu samo srednju odnosno samo osnovnu školu. Višu ili visoku stručnu spremu imaju svega 3,7 % ispitanika, dok je onih bez završenog ikakvog stupnja obrazovanja 9,4 %.

Grafikon 7. Zaposlenje ispitanika

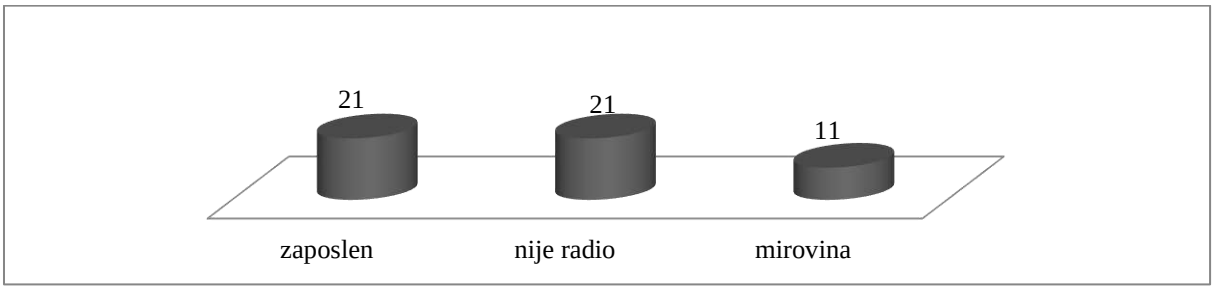

Mean (1,81) Median (2) Standard deviation (0,761)

Analizirajući rezultate vezano za zaposlenje ispitanika, identičan broj je onih koji su u radnom odnosu 39,6 %, i onih koji nisu zaposleni , odnosno nisu bili u radnom odnosu prije dolaska na izdržavanje kazne zatvora. Dok je 20,75 % ispitanika tijekom počinjenja kaznenog djela bilo u mirovini. Standardna devijacija iznosi 0,761.

Grafikon 8. Stambena zbrinutost

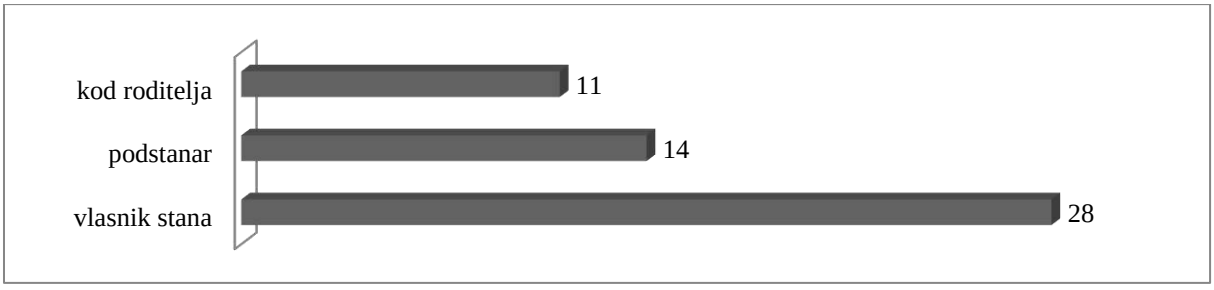

Mean (1,68) Median (1) Standard deviation (0,803)

Najveći broj ispitanika je vlasnik stambene jedinice, odnosno njih nešto malo više od polovine, dok je 20,75 % ispitanika u zajednici sa svojim roditeljima, a nešto malo više od četvrtine ispitanika su živjeli u podstanarstvu. Standardna devijacija za ovu varijablu je 0,803.

Grafikon 9. Duljina izrečene kazne (čista kazna zatvora)

Mean (1,70) Median (2) Standard deviation (0,696)

Kada se promatraju podatci vezano za duljinu izrečene kazne zatvora (dakle ne gledajući one kojima je izrečena djelomično uvjetovana kazna zatvora, njih 90,6 % imaju izrečenu kaznu zatvora do dvije godine. Standardna devijacija je 0,696.

Najveći broj ispitanika 33,96 % boravilo je u istražnom zatvoru do upućivanja na izdržavanje izrečene kazne zatvora. Do tri i više od tri mjeseca je bilo 32,1% ispitanika, dok je 15,1 % ispitanika na izdržavanje kazne zatvora došlo samostalno, sa slobode. Ovdje su uključeni i oni koji su bar jedno vrijeme bili u istražnom zatvoru, te nakon ukidanja istoga boravili na slobodi. Standardna devijacija je 1,88.

Grafikon 10. Vrijeme provedeno u istražnom zatvoru

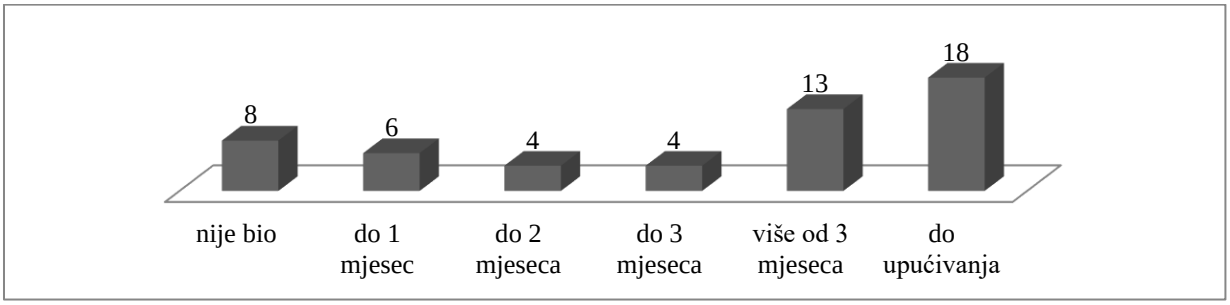

Mean (4,17) Median (5) Standard deviation (1,88)

Grafikon 11. Izrečena sigurnosna mjera

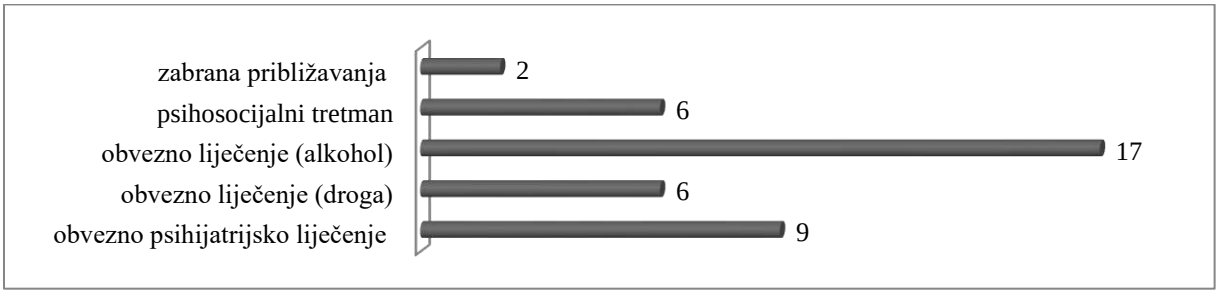

Kada se promatraju izrečene sigurnosne mjere, koje imaju za svrhu dodatno pojačati izrečenu kaznu zatvora, može se zaključiti da suci uglavnom kod ovog kaznenog djela izriču jednu ili više sigurnosnih mjera, no obzirom na narav i vrstu kaznenog djela zabrana približavanja izrečena je u svega 3,77 %. U najvećoj mjeri je izrečena sigurnosna mjera obveznog liječenja od alkohola i to kod 32,1 % ispitanika, dok je mjera obveznog psihijatrijskog liječenja izrečena kod 16,98 % ispitanika. Sigurnosne mjere obveznog psihosocijalnog tretmana te obveznog liječenja od alkohola ili droge izvršavaju se u

zatvorima odnosno kaznionicama u koje se upućuju, dok se sigurnosna mjera obveznog psihijatrijskog liječenja provodi u Zatvorskoj bolnici u Zagrebu.

Grafikon 12. Ranija kriminalna aktivnost

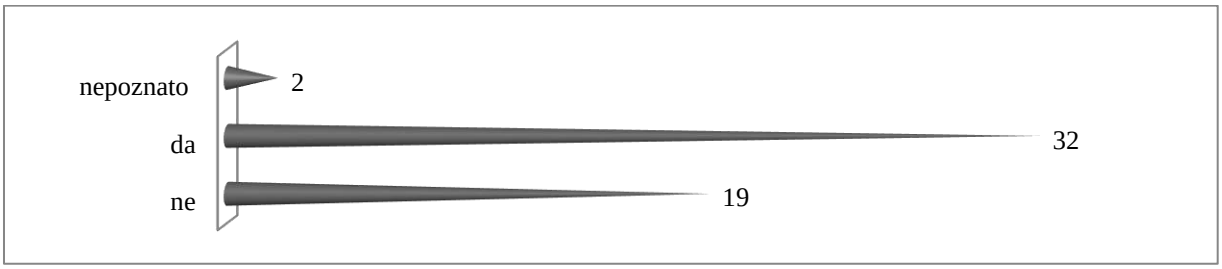

Mean (2,25) Median (3) Standard deviation (0,959)

Varijable kojima se gledala ranija kriminalna aktivnost, pokazuju da je 60,38 % ispitanika ranije osuđivano, dakle, recidivista bilo da se radi o specijalnom ili generalnom kriminalnom povratu. S druge strane 35,84 % ispitanika nije ranije bilo osuđivano. Standardna devijacija je 0,959.

Grafikon 13. Ranije prekršajno kažnjavan

Analizirajući dobivene rezultate iz grafikona 13 može se vidjeti da je 58,50 % ispitanika ranije imalo izrečenu neku od prekršajnih sankcija. Standardna devijacija iznosi 0,497.

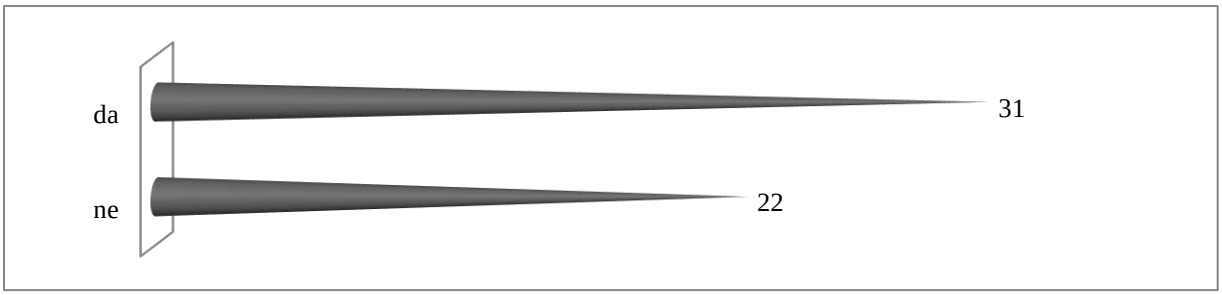

Mean (1,58) Median (2) Standard deviation (0,497).

Grafikon 14. Ranije izrečena kazna zatvora

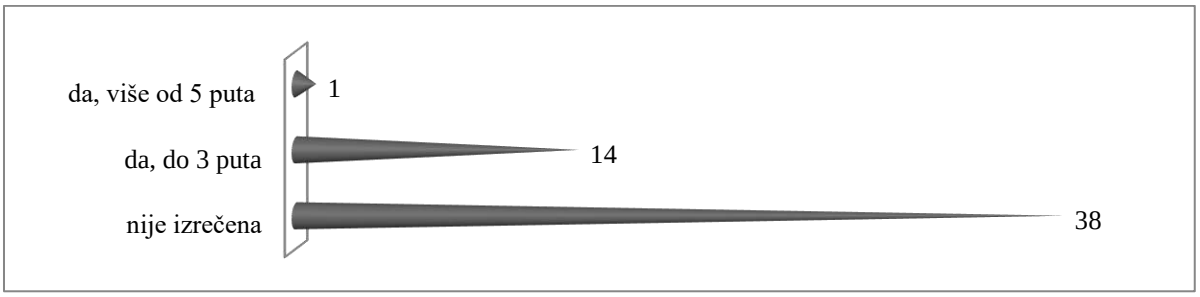

Mean (1,30) Median (1) Standard deviation (0,503)

Zanimljiv je podatak da je nešto manje od tri četvrtine ispitanika kojima je ovo prvi puta da je izrečena kazna zatvora, dok je 28,30 % ispitanika već ranije imalo izrečenu kaznu zatvora. Standardna devijacija je 0,503.

Grafikon 15. Način dolaska na izdržavanje kazne

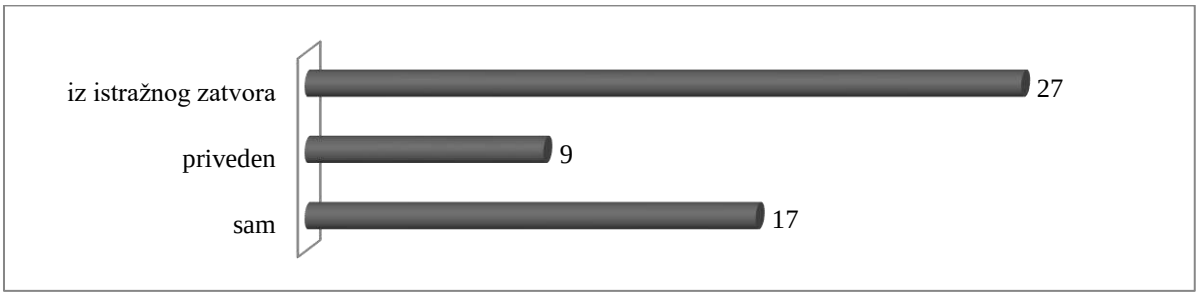

Mean (2,19) Median (3) Standard deviation (0,900)

Najveći broj ispitanika dolazi iz istražnog zatvora, dakle nakon počinjenog kaznenog djela nisu bili na slobodi, te je takvih više od polovine. Privedenih (po raspisanom nalogu za sprovođenje ili tjeralice) bilo je 16,98 %, dok je onih koji su samostalno došli na izdržavanje kazne zatvora bilo 32,07 %. Standardna devijacija za ovu varijablu iznosi 0,900.

Grafikon 16. Kontakt sa žrtvom tijekom boravka u Centru za dijagnostiku

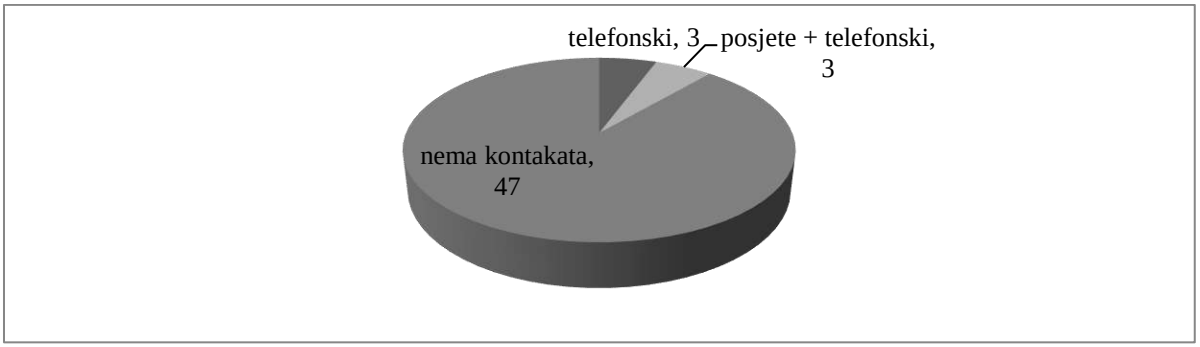

Mean (2,00) Median (2) Standard deviation (0,340)

Promatrajući podatke iz grafikona 16, može se zaključiti da velika većina ispitanika nije imala nikakvih kontakata sa žrtvom ovog kaznenog djela, odnosno njih 88,7 %, dok su preostalih 11,3 % u zatvoru imali telefonski kontakt sa žrtvama, odnosno i telefonski kontakt i posjete.

Grafikon 17. Procjena sigurnosnog rizika tijekom izdržavanja kazne zatvora

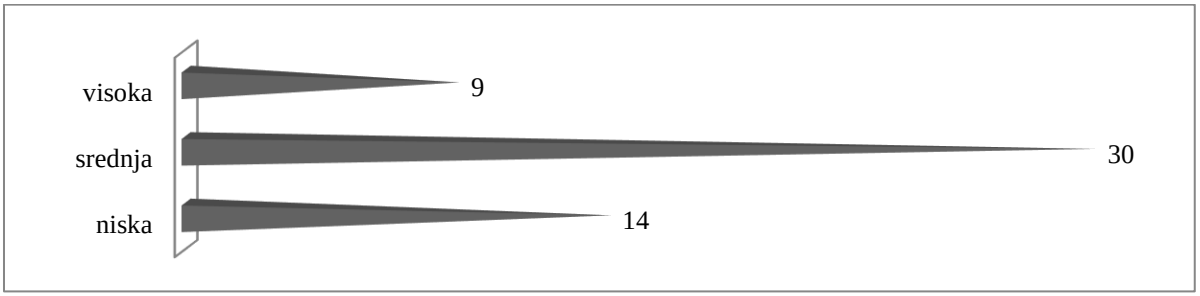

Mean (2,30) Median (3) Standard deviation (0,868)

U Centru za dijagnostiku se između ostalih procjena vrši i procjena sigurnosnih rizika, pa je tako onih koji su procijenjeni srednje rizičnima tijekom izdržavanja kazne zatvora, dakle unutar penalnih uvjeta 56,60 %, visoko rizičnih je bilo 16,98 %, dok je nisko rizičnih nešto više od jedne četvrtine ispitanika. Sigurnosna procjena unutar penalnog sustava značajno utječe i na stupanj sigurnosti kaznenog tijela u koje će zatvorenik nakon dovršene dijagnostičke obrade i procjene biti upućen.

Grafikon 18. Procjena rizičnosti za kriminalni povrat (prognoza Stručnog Tima)

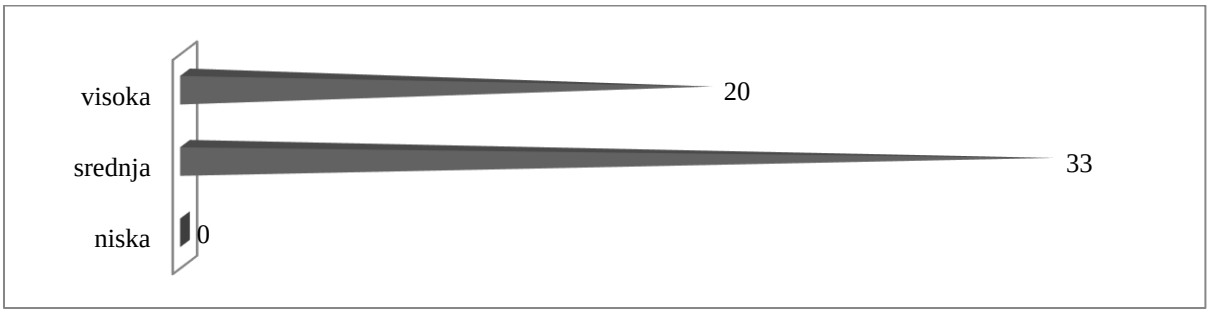

Mean (1,38) Median (1) Standard deviation (0,489)

Promatrajući podatke iz grafikona 18 uglavnom se radi o srednjoj 62,26 % odnosno visokoj rizičnosti za kriminalni povrat 37,74 %.

Grafikon 19. Uvjeti izdržavanja kazne u koje je ispitanik upućen

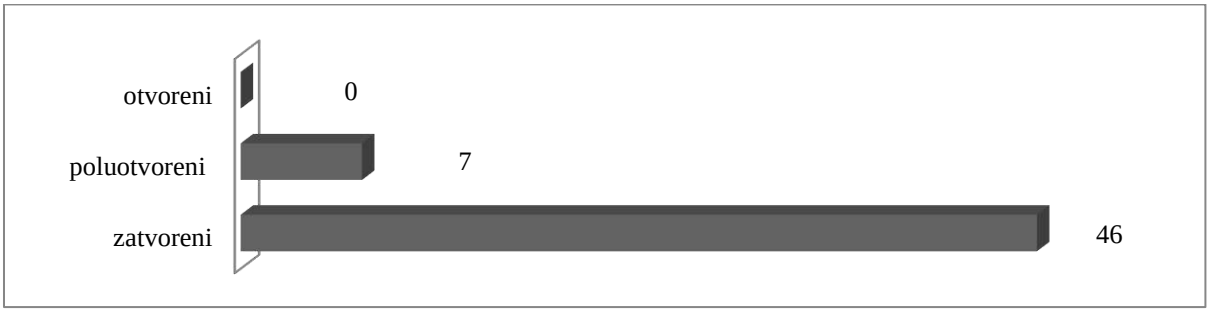

Mean (1,13) Median (1) Standard deviation (0,342)

Sukladno rezultatima iz grafikona 17 i 18, relativno najveći broj ispitanika 86,79 % upućen je u zatvorene penalne uvjete na daljnje izdržavanje kazne zatvora, dok je njih 13,21 % upućen u poluotvorene uvjete izdržavanja kazne zatvora.

ZAKLJUČAK

Nasilje u obitelji postoji i postojat će u budućnosti, no može se zaključiti da je međunarodna zajednica te sama Republika Hrvatska u svojoj suvremenoj kazneno pravnoj praksi puno napravila na zaštiti od nasilja u obitelji. No, s druge strane postoji i tamna brojka odnosno oni koji nisu (još nisu) procesuirani, no osnaživanjem te edukacijom, doista se treba i može djelovati da počinitelji ovog kaznenog djela ne ostanu nekažnjeni.

Rad je imao za svrhu i cilj između ostalog prikazati karakteristike počinitelja kaznenog djela nasilja u obitelji, stoga se temeljem provedenog empirijskog istraživanja može zaključiti sljedeće: počinitelji su osobe mlađe životne dobi (59%) i to osobe od 18 do 39 godina. Radi se o trenutno neoženjenim osobama (45,3%) ili su se nakon počinjenog kaznenog djela razveli odnosno prekinuli izvanbračnu zajednicu. Uglavnom se radi o roditeljima (64,15%) koji imaju barem jedno dijete. Relativno najveći broj njih je završio do zaključno srednje škole (87%). Radi se o počiniteljima koji su uglavnom vlasnici stambenog prostora, te oni kojima kada su osuđeni biva izrečena kazna zatvora u trajanju do dvije godine (90,6%). Počinitelji uglavnom borave u istražnom zatvoru, a najveći broj i biva upućen na izdržavanje kazne po pravomoćnosti presude, baš iz istražnog zatvora. Dobra je praksa da suci u

sudskom postupku počiniteljima uglavnom izriču sigurnosne mjere, u najvećem broju sigurnosnu mjeru obveznog liječenja od alkohola ili droge, potom i mjeru obveznog psihijatrijskog liječenja (16,98%), dok je mjera zabrane približavanja izrečena kod samo dva ispitanika. Počinitelji ovog kaznenog djela su uglavnom već imali evidentiranu kriminalnu karijeru, odnosno i ranije su prekršajno kažnjavani, a njih (28,30%) već je ranije imalo izrečenu kaznu zatvora. Također ovakvi počinitelji uglavnom nisu imali gotovo nikakve kontakte sa žrtvama kaznenog djela, no isto treba uzeti kao rezervu, obzirom da se radi o prvih mjesec ili nešto više dana boravka na izdržavanju kazne u Centru za dijagnostiku u Zagrebu, nakon čega slijedi upućivanje u kazneno tijelo gdje će nastaviti izdržavati kaznu, dakle u samom početku što je i razumljivo nije preispitivana mogućnost za korištenje bilo kojeg oblika izvanzatvorskih pogodnosti. Kada se promatra rizičnost počinitelja kaznenog djela da se zaključiti da je relativno najviše njih procijenjeno srednje rizičnima za boravak u penalnim uvjetima, te srednje rizičnima (62,26%) za budući kriminalni povrat. Također počinitelji ovog kaznenog djela bivaju upućeni odnosno kaznu izdržavaju u kaznionicama/zatvorima zatvorenog tipa (86,79%). Kako u Republici Hrvatskoj nema u novije vrijeme sličnih istraživanja, ovo istraživanje može predstavljati i preporuku budućim istraživačima u smislu obuhvata šireg i većeg broja ispitanika.

POPIS LITERATURE

1.Cifrić, Ivan (2009). Kultura i okoliš. Zaprešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“, str.144

2. Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama, https://www.zagreb .hr/User DocsImages /ljudska %20prava/2017/ravnopravnost%20spolova/Deklaracija%20o%20uklanjanju%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama.pdf (01.svibnja 2025.)

3. Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne Novine, Međunarodni ugovori 18/97,6/99,14/02,13/03,9/05,1/06,2/10,13/17

4. Gasmi, G., & Prlja, D. (2024). Nasilje nad ženama u međunarodnom pravu, str.13

5. Grozdanić, V., Škorić, M. i Vinja, I. (2010). Nasilje u obitelji u svjetlu promjena Kaznenog zakona. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 17* (2), str.670

6. Grubišić-Ilić, M., Kozarić-Kovačić, D., Nasilje u obitelji – medicinski i pravni mehanizmi za zaštitu djece od zlouporabe sredstava ovisnosti i zlostavljanja, Zagreb, 2001, str. 75-79

7. Hacker, F. (1971). Aggression - Die Brutalisierung der modernen Welt, Beč: Molden

8. Hrabri telefon https://odrasli.hrabritelefon.hr/clanci/nasilje-u-obitelji/ (19.travnja 2025.)

9. Istambulska konvencija https://sh.wikipedia.org/wiki/Istanbulska_konvencija (19.travnja 2025.)

10. Klasnić, K. (2011); Ekonomsko nasilje nad ženama u intimnim vezama u hrvatskom društvu – konceptualne postavke, Socijalna ekologija Zagreb, Vol. 20 (2011.), No. 3, str.336

11. Konvencija o pravima djeteta, https://www.unicef.hr/wp-content /uploads /2017 /05 /Konvencija 20o20pravima_20djeteta_full.pdf (28.travnja 2025.)

12. Krug EG, Dahlberg LL, Mercy JA, Zwi AB, Lozano RE (2002) World health report on violence and health. Geneva: WHO

13. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, https://pravamanjina. gov.hr/User Do cs Images/arhiva/pdf/medjunarodni/medjunarodni_pakt_o_gradjanskim_i_politickim_pravima.pdf (02.svibnja 2025.)

14. Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava,obitelji i socijalne politike https://mrosp.gov.hr/istaknute-teme/obitelj-i-socijalna-politika/obitelj-12037/nasilje-u-obitelji-12046/12046 (18.travnja 2025.)

15. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. Protokol o postupanju u slučaju obiteljskog nasilja. Zagreb https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/ dokumenti/Socijalna %20politika /Protokol%20o%20postupanju%20u%20slu%C4%8Daju%20nasilja%20me%C4%91u%20djecom%20i%20mladima.pdf (03.svibnja 2025.)

16. Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije https://mpudt.gov.hr/obavjestavanje-zrtve-o-samostalnom-izlasku-zatvorenika-ili-kaznjenika/24305?lang=hr (1.svibnja 2025.)

17. Ministarstvo unutarnjih poslova RH https://mup.gov.hr/online-prijave/zastita-djece-i-obitelji/nasilje-u-obitelji-281678/sto-je-nasilje-u-obitelji-281730/281730 (01.svibnja 2025.)

18. Mouradian, Vera E. (2000). Abuse in Intimate Relationships: Defi ning the Multiple Di-mensions and Terms. National Violence Against Women Prevention Research Center. URL: http://www.musc.edu/vawprevention/research/defi ning.shtml (01.svibnja 2025.)

19. Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima, Narodne Novine 12/09
20. Pravilnik o obavještavanju žrtve o samostalnom izlasku zatvorenika ili kažnjenika Narodne Novine 81/23
21. Rittossa, D., & Vasiljević, S. (2023). Nasilje nad ženama i nasilje u obitelji, Rodna ravnopravnost: pravo i politike / Vasiljević, Snježana (ur.). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, 2023. str. 121-160
22. Rubenser, Lorie (2007). Worldwide sociolegal precedents supporting domestic violence from ancient to modern times. U: Jackson, Nicky Ali (ur.): Encyclopedia of Domestic Violence (str. 733-737). New York i London: Routledge.
23. Swearingen, Elizabeth (2003). Aggression: Feminist Perspective. Encyclopedia of Murder and Violent Crime. SAGE Publications. URL: http://www.sage-ereference.com/vio-lentcrime /Articl e_ n5 .html (11.travnja 2025.)
24. The jamovi project (2022) *Jamovi.* (Version 2.3.) Computer Softwere, Retrieved from https://www.jamovi.org/about.html (01.ožujka 2025.)
25. UN General Assembly (1993). Declaration on the Elimination of Violence against Wo-men, A/RES/48/104. URL: http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f25d2c.html (17.travnja 2025.)
26. Vlada Republike Hrvatske. Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji, https:// mros p .gov . hr/UserDocsImages/dokumenti/MDOMSP%20dokumenti/Nacionalna%20strategija%20zastite%20od%20nasilja%20u%20obitelji%20za%20razdoblje%20do%202017.%20do%202022.%20godine.pdf (18.travnja 2025.)
27. Zečević, I. (2010). Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama, Banja Luka
28. Zakon o kaznenom postupku Narodne Novine 152/08, 76/09, 80/11, 121/11 - pročišćeni tekst, 91/12 - Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19 i 80/22)
29. Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Narodne novine 137/09, 70/17

WOMEN VICTIMS OF CRIMINAL OFFENSES - presentation and characteristics of PERPETRATORS OF CRIMINAL OFFENSES OF FAMILY VIOLENCE

Ph.D. sc. Ivica Luketić title lecturer

Ministry of Justice and Administration, Directorate for the Prison System and Probation, Center for Diagnostics in Zagreb, Zagreb, dr. Luje Naletilića 1

Abstract: *Violence against women as physically weaker beings is a ubiquitous phenomenon since the distant past that was not previously sanctioned, but over time, women victims have gained their place in criminal policy, and today we can talk about more significant protection of women victims of violence. As various forms of violence appeared, there were also changes in the legal regulations for punishing perpetrators of violence against women. Thus, female victims are declared as persons who have suffered certain damage caused by a criminal act. Violence against women is also defined in the Declaration on the Elimination of Violence against Women. Family violence includes the use of physical violence (corporal punishment or putting the victim in a humiliating position), psychological violence (which threatens the dignity of the victim), economic violence, and sexual violence.The paper consists of two parts; introductory and research part. In the introductory part, the author gives a short introduction to victimology, presents and analyzes individual international and domestic sources of protection against domestic violence. On the other hand, the author shows the characteristics of perpetrators of criminal acts in the family, where women are the victims. The aim and purpose of the work is the analysis of the policy of punishing perpetrators of crimes against women, as well as the analysis of the imposed sentences and certain special obligations. In accordance with the above, the basic research question is asked: What are the characteristics of perpetrators of the criminal act of domestic violence.Empirical research for the purposes of writing the paper was carried out using the questionnaire method on the population of prisoners who were serving a prison sentence in the Republic of Croatia during the year 2024 due to the initiation of the criminal offense referred to in Art. 179.a of the Criminal Code of the Republic of Croatia (Narodne Novine 125/11). The questionnaire was arranged in such a way that the collected data were suitable for the application of multivariate data analysis. In order to better clarify the statistically obtained results, a qualitative method and a meta analysis will be used. In the paper, the author gives his comments, warnings and possible recommendations for future research.*

Keywords*: women, family, victims, criminal act, perpetrators of criminal act*

Originalni naučni rad
UDK:343.8:343.261
DOI:10.7251/ZCMZ0125489M

SAMOPOŠTOVANJE I PERFEKCIONIZAM KAO KORELATI PROVOĐENJA DIJETE KOD ADOLESCENTICA

***Prof. dr. Nermin Mulaosmanović*[254]**

Filozofski fakultet u Tuzli, Univerzitet u Tuzli

Sažetak: *Jedna od važnih briga adolescenata danas je njihov tjelesni izgled i evaluacija privlačnosti. Nezadovoljstvo tijelom i težnja za vitkosti, često kod adolecenatica inicira provođenje dijete, koja udružena sa nekim psihološkim faktorima, može dovesti do poremećaja hranjenja. Problemi ishrane predstavljaju značajan problem u svijetu. Efekti provođenja dijete manifestiraju se višestruko, i na tjelesnom i na psihološkom planu, što je vrlo alarmantno i zabrinjavajuće. Najčešći poremećaji hranjenja su: anoreksija nervosa i bulimia nervosa. Cilj rada je bio istražiti povezanost samopoštovanja i perfekcionizma sa provođenjem dijete adolescentica. Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku od 260 adolescentica, starosti od 15 do 18 godina. U radu su pored sociodemografskog upitnika korištne sljedeće skale: Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg, 1965), skala perfekcionizma APS –R (Scale, Slaney i sar., 2001) i skala adolescentnog držanja dijete (Patton i sar.,1997, prema Ambrosi Randić, 2001), sve skale su pokazale dobru pouzdanost u ovom istraživanju. Rezultati su pokazali da je 55 % adolescentica provodilo ili provodi dijetu, utvrđene su značajne dobne razlike u provođenju dijete. Samopoštovanje je značajan negativan korelat provođenja dijete kod adolescentica dok maladaptivni pefekcionizam nije u značajnoj vezi. Sve ukazuje na potrebu kreiranja preventivnih i interventnih programa koji bi najprije pomogli u edukaciji učenika i roditelja.*

Ključne riječi: *samopoštovanje, perfekcionizam, dijeta, adolescentice*

UVOD

Mnoge mlade žene i djevojke zbog ideala ženstvenosti i ljepote provode štetne redukcijske dijete. Schleimer (1983) kroz provedena istraživanja ukazuje kako je oko 80% mladih osoba tokom adolescencije na dijeti, a kod osoba ženskog spola koje provode dijetu za osam puta raste mogućnost razvijanja poremećaja u ishrani, u odnosu na djevojke koje nisu na dijeti (Brownell i Fairburn, 1995). Psihološki faktori, kada je u pitanju dijeta, najčešće uključuju neprihvatanje slike vlastita tijela, nezadovoljstvo izgledom, samopoštovanje. Adolescenti iskazuju nezadovoljstvo vlastitim tijelom, a nezadovoljstvo prelazi u depresiju i nizak nivo samopoštovanja, zbog čega počinju ograničavati unos kalorija, a u najvećoj opasnosti su adolescenti koji primjenjuju dijete s ekstremnim ograničavanjima unosa kalorija. Individualni (visok indeks tjelesne mase i zabrinutost) i socio-kulturni faktori (mediji, vršnjaci i porodica) imaju uticaj u nastanku poremećaja hranjenja.

Poremećaji u ishrani predstavljaju poremećaje u ponašanju koji se javljaju kao rezultat uzajamnog uticaja brojnih faktora, što može uključiti emocionalne poremećaje, poremećaje ličnosti, pritisak u porodici, moguću genetsku ili biološku predispoziciju, kulturu i opsjednutost idejom o mršavosti. Od poremećaja ishrane najpoznatiji su anoreksija i bulimija nervoza. Anoreksija nervoza (anorexia nervosa) je poremećaj u ishrani koji se ispoljava u nedovoljnom uzimanju hrane usljed nedostatka apetita, gađenja prema jelu ili usljed fiksne ideje adolescentkinje da je "debela", mada je prema važećim normama čak nedovoljno uhranjena (Letić, 2012). U osnovi postoje dva tipa anoreksije: restriktivni tip (provodi se dijeta tj. izgladnjivanje praćeno često pretjeranom tjelesnom aktivnošu) i

[254] nerminmulaosmanovic1@gmail.com

Rad je nastao u okviru projekta pod nazivom „Mentalno zdravlje adolescenata" koji je provelo udruženje CESI.

prežderavajući/purgativni tip (provodi se dijeta koju prati povremeno prejedanje i izbacivanje hrane iz tijela laksativima, diureticima ili povraćanjem). Za razliku od anoreksije, bulimiju (F50.2) obilježavaju napadi pretjeranog jedenja, prekomjerne zaokupljenost tjelesnom težinom, izazivanje povraćanja i/ili upotreba sredstava za pražnjenje crijeva. Iako još uvijek nije potpuno razjašnjena uloga provođenja redukcijske dijete u razvoju poremećaja hranjenja, istraživači su uočili da su osobe na dijeti posebno rizična skupina za razvoj spomenutih poremećaja.

Prema Ambrosi Randić (2001) dijetom se može smatrati svaka restrikcija hrane usmjerena na djelovanje na formu ili težinu tijela. Nezdrave navike ishrane i poremećaji hranjenja kao što su restriktivne dijete, prejedanje i korištenje štetnih načina kontrole težine (npr. povraćanja), predstavljaju veliki zdravstveni problem ženske adolescentne populacije. Obično se javljaju u razdoblju između 14. i 20. godine života. Rezultati brojnih istraživanja pokazuju da se zapravo nikada ranije nije težilo takvoj mršavosti kao danas (Vidović, 1998). Zapadna kultura ističe ljepotu kao ključnu karakteristiku ženstvenosti, iako dostizanje ekstremno mršavog tijela doprinosi nastanku poremećaja u prehrani. Vrlo često štetna i nepromišljeno provođena redukcijska dijeta je jedan od, nažalost, uobičajenih načina na koji se odlikuje veliki broj mladih žena i djevojaka u želji za dostizanjem ”ideala mršavosti”. Ponavljanje dijete izaziva suprotan učinak na gubljenje tjelesne težine. Javlja se tzv. jo-jo efekt tj. osoba sa svakom narednom dijetom, usporava i vlastiti metabolizam, sve sporije gubi na težini, a brže se deblja, što je na psihološkom planu povezano s osjećajem manje vrijednosti, razočarenjem, sramom i poraženosti.

Efekti povođenja dijete manifestiraju se višestruko, i na tjelesnom i na psihološkom planu. Kada su u pitanju psihološki efekati provođenja redukcijske dijete, važno je napomenuti veliku preokupiranost tj. zabrinutost za hranu i prehranu. Psihološkim faktorima se u savremenim istraživanjima poklanja velika pažnja. Među najčeše istraživane psihološke faktore u nastanku poremećaja hranjenja ubrajaju se: depresivnost, samopoštovanje, nezadovoljstvo tijelom, problemi autonomije, perfekcionizam, poremećaji ličnosti, te anksioznost. U ovom radu poseban je akcenat na samopoštovanju, neadaptivnom perfekcionizmu kao korelatima provođenju dijete kod adolescentica.

Pod pojmom samopoštovanja Coopersmith (1967) podrazumijeva procjenu koju pojedinac iskazuje o samom sebi. Samopoštovanjem se pokazuje koliko pojedinac smatra sebe sposobnim, važnim, kompetentnim i uspješnim, jer je samopoštovanje lična procjena vrijednosti koja biva iskazana kroz stav koji pojedinac o samom sebi ima.Veća je mogućnost da mlade osobe niskog samopoštovanja imaju poremećaje anksioznosti, depresije, skloniji su delinkvenciji, poremećajima u ishrani, u odnosu na mlade sa visokim samopoštovanjem (Vulić-Prtorić, 2000). Također, kod djevojaka prije puberteta i u adolescenciji samopoštovanje je značajno u njihovom predodređenju za razvijanje poremećaja u ishrani (Novković, 2003). Navodi se kako je na studentskom uzorku pokazano da je nisko samopoštovanje vezano za anoreksična ponašanja sa pokušajima povećanja ili smanjivanja težine (Rosen, Gross i Vara, 1987), i uz poremećene navike hranjenja. Žene s poremećajima hranjenja imaju ekstremno nisko samopoštovanje, misle o sebi da su loše osobe i strahuju da će biti odbačene ili napuštene (Johnson i Connors, 1987). Sigurno je da osobe sa nižim samopoštovanjem lošije procjenjuju vlastito tijelo, umanjujući i svoje sposobnosti (Pokrajac- Bulian, 2000).

Tijelo je najvidljiviji dio pojedinca, uvijek izloženo pogledu drugih, za razliku od personalnih karakteristika koje osoba može dugo kriti. Smatra se da je konstrukt predodžbe o vlastitom tijelu višedimenzionalan, te razlikuje komponentu stava o tjelesnom izgledu i perceptivno iskustvo izgleda tijela, te dodaje i treću-bihevioralnu komponentu koja uključuje stalno provjeravanje vlastitog izgleda, te izbjegavanje situacija koje izazivaju anksioznost (Pokrajac-Bulian, 2000). Lacković-Grgin (1994) navodi kako tjelesno samopoimanje biva određeno subjektivnom percepcijom vlastitog tijela (njegovog izgleda i funkcija), zatim, unutrašnjim emocionalnim iskustvom o tijelu, inernalizacijom činjenica kako na tijelo subjekta reaguje okolina, i na temelju toga, kakvi su standardi i očekivanja izgrađeni o vlastitom tijelu od strane te osobe, odnosno, šta ta osoba smatra idealnom slikom tijela. Osobe koje pate od poremećaja u ishrani nerealno posmatraju svoje tijelo, vide ga kao debelo ili sa neproporcionalnim dimenzijama, ili kao previše krupno i zaokruženo. Nebitno kako ih okolina vidi, ovakve osobe vjeruju samo svojoj ličnoj procjeni, ističući kako su suviše debele. Pojedinci koji imaju poremećaje u hranjenju jako su osjetljivi i usmjereni na: glad, sitost, probavu, mučninu, konstipaciju, bol, a koje bivaju pojačanje zbog procesa selektivne pažnje (Pokrajac – Bulian, 2000).

Perfekcionizam se općenito definira kao tendencija za postavljanjem nerealistično visokih ciljeva, praćenih pretjerano kritičnim samoevaluacijama i strahom od neuspjeha. Prema Hamacheku

(1978) perfekcionizam se javlja na kontinuumu od normalnog do neurotskog. Tako normalni perfekcionist postavlja sebi visoke, ali realistične ciljeve i motiviran je prvenstveno zadovoljstvom i nagradama koje donosi uspjeh. Neaadaptivni perfekcionizam obuhvata niz samoporažavajućih ideja, misli i ponašanja, čiji je cilj ostvarivanje previsoko postavljenih i nerealističnih ciljeva. Temelj neadaptivnog perfekcionizma jesu slijedeće varijable: porast anksioznosti u pogledu obavljanja određenih zadataka, pretjerana briga o pravljenju greške, lična očekivanja koja su previsoka, odgađanje zadataka i ostalo, a koji se tiču poremećaja u ishrani (Ashby i sar., 1998). Hamachek (1978), prema Frost i sar., (1990), kao jedan od važnijih istraživača u oblasti perfekcionizma, istakao je kako se na perfekcionizam može gledati kao na način ophođenja, i kao na način razmišljanja o samom ponašanju. U smislu poremećaja u ishrani naročito je interesantan način razmišljanja perfekcionista, u smislu "sve ili ništa", što ih sprečava u prihvatanju prosječnosti i nesavršenosti kod perceprcije svog fizičkog izgleda (Novković, 2003). Steiger i Bruce, (2004) navode kako se sa sigurnošću može zaključiti kako perfekcionizam postoji kod svih formi poremećaja u hranjenju, ali da se on može pronaći i kod svih osoba koje imaju problem sa prilagođavanjem, pa je isuviše teško isticati ovo kao osobinu ličnosti koja bi se smatrala specifičnom, određujućom i vezujućom jedino za ovaj poremećaj.

Levine i sar. (1999) navode da 41,5% srednjoškolki razgovara sa vršnjakinjama o tjelesnoj težini, obliku tijela i dijetama. Upravo to neposredno druženje (prijatelji) može pojačati značenje vitkosti i pritisak koji osjećaju adolescenti sa većom tjelesnom težinom. Vršnjaci pojačavaju pritisak na mršavost zadirkivanjem i komentarima koji su usmjereni na tjelesnu težinu, što rezultira nezadovoljstvom tijelom i provođenjem dijeta. Tako prijateljske veze mogu postati štetno okruženje i povećati faktore rizika razvoja poremećaja hranjenja kod osoba veće tjelesne težine i niskog samopoštovanja. Nepravilne prehrambene i životne navike dovode do prekomjerne težine, jer je unos energije veći od potrošnje. Utvrđeno je da je 5 do 10% predškolske djece u Americi gojazno (Wenar, 2003). Prevalencija raste na 9,2% u školskom uzrastu i na 14,8% u adolescenciji (Wenar, 2003). Palčevski i Dekanić (2016) navode da je prekomjerna težina sve veći javnozdravstveni problem jer je, prema podacima iz 2010. godine, 43 miliona djece bilo pretilo, a 92 miliona djece su predstavljala rizičnu skupinu za razvoj prekomjerne težine

METODOLOŠKI DIO RADA

Problem, cilj i zadaci

Imajući u vidu da se radi o specifičnim problemima, gdje su mogući uzroci nedovoljno istraženi, osnovni problem rada je bio ispitati odnos samopoštovanja i perfekcionizma sa provođenjem dijete adolescentica. Cilj rada je bio istražiti da li su samopoštovanje i perfekcionizam značajni korelati provođenja dijete adolescentica a sve u funkciji efikasne prevencije i intervencije.

Zadaci se odnosili na: ispitivanje u kojoj mjeri adolescentice provode dijetu, utvrđivanje u kojoj kategoriji dijete su adolescentice (ekstremnoj, umjerenoj, minimalnoj), utvrđivanje da li postoje dobne razlike kod adolescentica u provođenju dijete kao i ispitivanje veze samopoštovanja i perfekcionizma sa provođenjem dijete adolescentica. Pretpostavljeno je da većina adolescentica provodi dijetu, da postoje značajne dobne razlike u provođenju dijete, te da su samopoštovanje i neadaptivni perfekcionizam značajni korelati provođenja dijete kod adolescentica.

Uzorak ispitanika

Uzorak u ovom istraživanju je činilo 260 adolescentica od prvog do četvrtog razreda srednje škole na Tuzlanskom kantonu. Uzorak je formiran po principu prigodnog odabira. Starosna dob ispitanica se kretala od 15 do 18 godina.

Instrumenti

Skala samopoštovanja

Za procjenu varijable samopoštovanja korištena je Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg Self – Esteem Scale, 1965). Skala se sastoji od 10 čestica, na koje se odgovara na skali

Likertovog tipa i svaka se čestica skoruje od 0, što označava potpuno neslaganje sa tvrdnjom, do 4, potpuno slaganje sa tvrdnjom. Minimalni mogući rezultat iznosi 0, a maksimalni 40. Središnji rezultat je 20. Visok rezultat na ovoj skali označava visoko samopoštovanje. Pouzdanost skale u ovom istraživanju iznosi (α =0,831).

Skala perfekcionizma

Izraženost perfekcionizma mjerena je upitnikom APS –R (The revised Almost Perfect Scale, Slaney i sar., 2001). APS-R ima tri subskale: Visoki standardi i Red reflektiraju adaptivni perfekcionizam, dok subskala Diskrepance reflektuje maladaptivni aspekt perfekcionizma (Slaney i sar., 2001). Upitnik se sastoji od 23 tvrdnje koje obuhvataju stavove pojedinca o sebi, svojim postupcima i drugima. Zadatak sudionika je da za svaku tvrdnju označi svoj stupanj slaganja na skali od 7 stupnjeva. Interna konzistentnost dobijena u ovom istraživanju – standardi (α = 0.825); diskrepanca (α =0.821); red (α = 0.837), ukazuje na dobru pouzdanost skale. Također je korišten sociodemografski upitnik prilagođen za ovo istraživanje.

Skala adolescentnog držanja dijete

Za procjenu mjere provođenja dijete upotrijebljena je prilagođena verzija Skale adolescentnog držanja dijete (Adolescent Dieting Scale; Patton i sar.,1997, prema Ambrosi Randić, 2001). Skala se sastoji od osam čestica i obuhvaa tri tipične strategije držanja dijete (brojanje kalorija, smanjivanje količine hrane i preskakanje obroka). Prilikom konstrukcije skale autori su analizirali upitnike koji mjere restriktivnu dijetu. Nakon detaljne analize, autori su definirali sljedeće kategorije adolescentnog držanja dijete: bodovi od 15 do 24 predstavljaju ekstremnu dijetu, bodovi od 7 do 14 umjerenu dijetu, od 1 do 6 minimalnu dijetu i 0 bodova nepostojanje dijete. Mogući raspon bodova kreće se od 0 do 24. Pouzdanost skale u ovom istraživanju iznosi (α =0,721).

Postupak

Istraživanje je provedeno na Tuzlanskom kantonu na populaciji adolescentica, prvog, drugog, trećeg i četvrtog razreda srednje škole, starosti od 15 do 18 godina. Na početku je pribavljena saglasnost od škola i roditelja, te obavljen razgovor sa razrednicima tih odjeljenja, u kojem je također naglašen značaj istraživanja. Tokom prikupljanja podataka zadovoljeni su etički principi i standardi koji se odnose na psihološka istraživanja. Prosječno trajanje popunjavanja upitnika bilo je 20 minuta. Istraživanje je provedeno za vrijeme redovne nastave u srednjim školama na časovima odjeljenskih zajednica. Ispitanice su učestvovale dobrovoljno i imali su mogućnost odustajanja.

REZULTATI

U prvom zadatku je bilo potrebno ispitati da li adolescentice provode dijetu i ako provode, na koji način pokušavaju smanjiti tjelesnu težinu? Ispitanice su izvjestile da je 55 % provodilo dijetu ili trenutno provodi, dok njih 45 % nije provodilo dijetu (tabela1).

Tabela 1: Provođenje dijete kod adolescentica

	Frekvencija	Procenat
Provodili dijetu	143	55
Nisu provodili	117	45
Ukupno	260	100

Dalje su prikazani rezultati o načinu na koji su adolescentice izvjestile da pokušavaju smanjiti tjelesnu težinu, gdje je u tabeli 2 vidljivo da 33,10 % adolescentica je usmjereno na izbjegavanje određene hrane i redovnih obroka, dok njih 21,90 % pokušava smanjii tjelesnu težinu tjelesnim ili nekim drugim aktivnostima. Kao što se može vidjeti u tabeli 2, njih 45 % je istaklo da ne provodi nikakve aktivnosti povodom smanjivanja tjelesne težine.

Tabela 2: Načini na koji adolescentice smanjuju tjelesnu težinu

	Frekvencija	Procenat
Usmjereni na izbjegavanje hrane	86	33.10
Tjelesne i neke druge aktivnosti	57	21,90
Nisu provodili	117	45.00
Ukupno	260	100.0

Rezultati su pokazali da adolescentice provode umjerenu dijetu (*M=8,76, SD=7,62, Sk=.357),* o čemu smo zaključili na osnovu poređenja sa kategorijama koje su postavili autori primjenjenog upitnika, gdje vrijednosti od 15 do 24 predstavljaju ekstremnu dijetu, od 7 do 14 umjerenu dijetu, od 1 do 6 minimalnu dijetu i 0 bodova ukazuje na nepostojanje dijete. Podaci su vidljivi u tabeli 3.

Tabela 3. Deskriptivni parametri za provođenje dijete adolescentica

	N	Min	Max	M	SEM	SD	Sk	Ku
Provođenje dijete	260	0	21	8.76	.47	7.62	.357	-1.436

Jedan od zadataka je bio ispitati i dobne razlike u provođenju dijete. Rezultati su prikazani u tabeli 4. Utvrđena je značajna razlika u provođenju dijete u odnosu na dob adolescentica. Adolescentice starosti od 16 i 18 godina su sklonije provođenju dijete od adolescentica starosti 15 i 17 godina, čemu svjedoči F-test *(F(3,266)=51.874, p=.000)*.

Tabela 4. Dobne razlike u provođenju dijete kod adolescentica

	Starost	N	M	SD	SEM	F	p
Provođenje dijete	15	67	4.48	5.60	.60	51.874	.000
	16	78	9.84	6.54	.74		
	17	62	7.62	7.29	.92		
	18	53	19.66	1.91	.33		
Ukupno		260	8.769	7.551	.47		

Utvrđeno je da postoji značajna negativna povezanost između provođenja dijete i samopoštovanja *(r=-.166,* p=.000), dok neadaptivni perfekcionizam nije značajan korelat provođenja dijete kod adolescentica *(r=.016, p>.005*), što je prikazano u tabeli 5.

Tabela 5. Povezanost samopoštovanja i perfekcionizma sa provođenjem dijete adolescentica

		Samopoštovanje	Provođenje dijete	Adaptivni pefekcionizam	Neadaptivni pefekcionizam
Samopoštovanje	Pearson Correlation	1	-.166**	.298**	-.298**
	Sig. (2-tailed)		.007	.000	.000
	N	260	260	260	260
Provođenje dijete	Pearson Correlation		1	.001	.016
	Sig. (2-tailed)			.992	.802
	N		260	260	260
Adaptivni perfekcionizam	Pearson Correlation			1	.155*
	Sig. (2-tailed)				.012
	N			260	260
Neadaptivni perfekcionizam	Pearson Correlation				1
	Sig. (2-tailed)				
	N				260

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Rezultati su pokazali da 55 % adolescentica provodi dijetu, ito u većini slučajeva na način da izbjegavaju određenu hranu. Na osnovu deskriptivnih pokazatelja i kategorija za primjenjeni upitnik, utvrđeno je umjereno provođenje dijete. Postoje značajne dobne razlike u provođenju dijete, gdje su starije djevojčice više sklone provođenju dijete. Samopoštovanje je značajni negativni korelat provođenja dijete kod adolescentica, dok se značajim nije pokazao neadaptivni perfekcionizam, što ukazuje da adolescentice sa nižim samopoštovanjem su skloniji provođenju dijete.

Naši rezultati su uglavnom saglasni sa drugim rezultatima koji ukazuju da djevojke u savremenom dobu teže idealu ljepote i onome što im se nameće u društvu. I drugi autori su pronašli veći procenat djevojaka koji provode dijetu u svojim istraživanjima, pa tako Ambrosi – Randić (2001) kroz provedena istraživanja ukazuje kako je oko 80% mladih osoba tokom adolescencije na dijeti, a kod osoba ženskog spola koje provode dijetu za osam puta raste mogućnost razvijanja poremećaja u ishrani, u odnosu na djevojke koje nisu na dijeti (Brownell i Fairburn, 1995). Također je poznato da su nezadovoljstvo tijelom i pokušaji gubitka na težini česti među adolescentnim djevojkama u zapadnoj kulturi; više od 50% adolescentnih djevojaka izvještava da su držale dijetu, a još veći postotak izjavljuje da žele biti mršavije (Huon, 1994; prema Ambrosi – Randić, 2001).

Ovo istraživanje je pokazalo da su starije djevojke sklonije provođenju dijete. Kada su u pitanju dobne razlike, moguće je da su starije djevojke svjesnije svog izgleda, imaju više socijalnih uloga, usmjerenije su ka svom izgledu i načinu prezentiranja u javnosti, te zbog toga provode dijetu. Samopoštovanje je značajan korelat dijete, što je u skladu sa navedenim istraživanjima dok varijabla perfekcionizma se nije pokazala značajnom. Kao objašnjenje se može navesti da oni sa manjim samopoštovanjem teže da budu pozitivno vrednovani i pokušavaju na određene načine doći do povećanja samopoštovanja, iako to nisu uvijek adekvatni postupci. Moguće je da gubitak težine predstavljaju ponašanja kojima osobe uspostavljaju osjećaj kontrole nad svojim životom. Poznato je da je samopoštovanje djevojaka u adolescenciji važan faktor u njihovoj predispoziciji za razvoj poremećaja hranjenja (Shisslak i Crago, 1987). Na studentskom uzorku nisko samopoštovanje je povezano s anoreksičnim ponašanjem (Grant i Fedor, 1986), pokušajima da se poveća ili smanji težina (Rosen, Gross i Vara, 1987), i s poremećenim navikama hranjenja. Žene s poremćajima hranjenja imaju ekstremno nisko samopoštovanje, misle o sebi da su loše osobe i strahuju da će biti odbačene ili napuštene (Johnson i Connors, 1987). Dakle, iz navedenih istraživanja koja su u saglasanosti sa našim istraživanjem, proizlazi da je sniženo sampoštovanje u osoba ženskog spola povezano s problemima hranjenja. Pokrajac-Bulian (2000) iznosi da će vjerojatno osobe negativnijeg samopoštovanja lošije procjenjivati svoje tijelo, obezvrijeđujući ga kao što to čine za svoje sposobnosti i preostale aspekte slike o sebi. Mogući razlog neprepoznavanja perfekcionizma kao značajnog korelata dijete je i njegov posredujući uticaj preko konstrukata kao što su: pretjerana evaluacija težine, uslovni ciljevi. U osnovi maladaptivnog perfekcionizma nalazi se veći broj varijabli kao što su povećana anksioznost oko izvedbe zadataka, prevelika zabrinutost za pogreške, prevelika osobna očekivanja, odgađanje zadataka i sl., koje su povezane sa poremećajima hranjenja (Ashby i sur.,1998). Nastoje prvenstveno izbjeći neuspjeh, ništa im nije dovoljno dobro i nisu zadovoljni svojom izvedbom ma koliko dobra ili natprosječna bila. Za kontekst poremećaja i problema u prehrani posebno je zanimljiv način na koji perfekcionisti misle, a to je način u kategorijama"sve ili ništa" koji ih ograničava da prihvate prosječnost i nesavršenost u poimanju svog fizikog izgleda.

Nezadovoljstvo tijelom je također faktor koji je blisko povezan sa potrebom da se nešto mijenja na sebi, u ovom slučaju smanji tjelesna težina. Autori koji potvrđuju rezultate ovog istraživanja (Fornari i Danciger, 2003) ističu posredujući utjecaj faktora kao što su: povećano nezadovoljstvo tijelom i nisko samopoštovanje koji dominiraju u adolescentnom razvojnom periodu. S obzirom na značajne promjene u tijelu koje mogu uključivati debljanje, povećana je mogućnost držanja dijeta koje dalje mogu preći u anoreksiju nervozu. Prema Begovac, Tomac, Bokić-Sabolić i Pleština (2013) dosadašnja istraživanja sugeriraju da određene psihološke karakteristike kao što su perfekcionizam mogu biti značajni prediktori poremećaja ishrane. Stormer i Thompson (1995) utvrdili su da, kada se izuzme uticaj samopoštovanja i stupnja gojaznosti, socijalna usporedba i društveni faktori predstavljaju značajne prediktore nezadovoljstva vlastitim tijelom i poremećaja hranjenja. Prema Pokrajac – Bulian (2000) osobe s poremećajima hranjenja imaju vrlo nerealnu percepciju vlastitog tijela. Tako su Miller i sar. (1980) u svom istraživanju pronašli da 81% osoba nezadovoljnih

vlastitom težinom provodi dijetu. Prema Ambrosi Randić (2000) utvrđeno je da djevojke nižeg samopoštovanja, više depresivnosti, nižeg zadovoljstva tijelom, te one koje su u većoj mjeri bile izložene zadirkivanju zbog izgleda iskazuju više simptoma poremećaja u navikama hranjenja.

Sve navedeno ukazuje da postoji potreba za edukacijom adolescenata u školi, te potreba da se ozbiljno uzmu u obzir navedeni psihološki faktori prilikom provođenja preventivnih aktivnosti kao i kod intervencija. Kako provođenje dijete nebi preraslo u ekstremnu kategoriju a potom vremenom se pojavili poremećaji u ishrani. Razvoj preventivnih programa je iznimno značajan, jer rana prevencija i prepoznavanje rizičnih osobina mogu doprinijeti zaustavljanju napretka poremećaja hranjenja još dok su u nastanku. Dugotrajni i opsežni programi se smatraju mnogo učinkovitijim od kratkotrajnih preventivnih aktivnosti (jedno predavanje adolescentima neće promijeniti njihovu percepciju slike o sebi niti razmišljanje o potrebi za dijetama). Programi primarne prevencije usmjereni su na školske preventivne programe, gdje je fokus na vršnjačkim skupinama koje uglavnom pohađaju istu školu. Drugi oblik primarne prevencije se odnosi na prevenciju prekomjerne težine promocijom zdravih životnih i prehrambenih navika. Osnovni zadatak programa prevencije prekomjerne težine je slanje jasnih poruka općoj populaciji i javnosti o nužnosti promjene prehrambenih navika (uvođenje redovnih obroka, tri glavna i dvije užine) i poticanju na redovno bavljenje tjelesnom aktivnošću. U prevenciji prekomjerne težine veliku ulogu imaju mediji. Porodica treba poticati usvajanje običaja redovnih obroka i redovnih tjelesnih aktivnosti, uz ograničavanje vremena koje djeca provode pred televizorom i kompjuterom.

LITERATURA

1. Ambrosi – Randić, N. (2001). *Biološki, psihološki i socijalni faktori u razvoju poremeaja hranjenja.* Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
2. Američka psihijatrijska udruga (2014). *Dijagnostiki i statistiki prirunik za duševne poremeaje* (četvrto izdanje). Jastrebarsko: Naklada Slap.
3. Ashby, J. S., Kottman, T., et al. (1998). Perfectionism and eating disorders reconsidered. *Journal of Mental Health Counseling*, 20 (3), 261-271p.
4. Begovac, I.,Tomac, A., Bokić- Sabolić, A., Pleština, S.,(2013). *Poremećaji hranjenja-od razumijevanja do liječenja* / Marčinko, Darko (ur.). Zagreb: Medicinska naklada, str. 151-155.
5. Brownell, K. D.& Fairburn, C. G. (1995). *Eating disorders and obesity: A comprehensive handbook.* New York: The Guilford Press.
6. Bulik, C.M. (2002). Eating disorders in adolescents and young adults. *Child Adolescent Psychiatric* Clinics of North America,11, 201–218
7. Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-esteem. San Francisco*: W. H. Freeman and Company.
8. Davison, G. C. i Neale, J. M. (1999). *Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
9. Fairburn, C. G. (1997). *Eating Disorders. In C. G. Fairburn and D. M. Clark (Eds.). Sciencand practice of Cognitive Behaviour Therapy* (pp. 209 – 241). Oxford: Oxford University Press.
10. Fleming, J. S. & Courtney, B. E. (1984). The dimensionality of self-esteem: II. Hierarchical facet model for revised measurement scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 404 – 421.
11. Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C. and Rosenblate, R. (1990). The Dimensions of Perfectionism. *Cognitive Therapy and Research*, Vol.14, No.5, pp. 449 – 468
12. Heinberg, L. J., Thompson, J. K., & Stormer, S. (1995). Development and validation of the sociocultural attitudes towards appearance questionnaire. *International Journal of Eating Disorders*,17(1),81–89. https://doi.org/10.1002/1098-108X(199501)17:1<81::AID EAT2260170111>3.0.CO;2-Y
13. Hewitt, P. L., Flett, G. L. and Ediger, E. (1995). Perfectionism Traits and Perfectionistic Self Presentation in Eating Disorder Attitudes, Characteristics, and Symptoms. *International Journal of Eating Disorders*,18(4), 317-326.
14. Johnson, C., & Connors, M. E. (1987). *The etiology and treatment of bulimia nervosa: A*

biopsychosocial perspective. Basic Books
15. Kostanjar, D. (2002). *Odnos svjesnosti i internalizacije sociokulturalnih stavova o tjelesnom izgledu, maskulinosti, femininosti i zadovoljstva tjelesnim izgledom*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakukultet.
16. Lacković – Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih. Jastrebarsko*: Naklada Slap.
17. Pokrajac – Bulian, A. (2000). *Nezadovoljstvo vlastitim tijelom i teškoe emocionalne prilagodbe kao odrednice nastanka poremeaja hranjenja*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozoski fakultet.
18. Pokrajac – Bulian, A., Kandare, A.(1999 – 2000). Povezanost opeg nezadovoljstva tjelesnim izgledom i nekih aspekata samopoimanja u studentskoj populaciji. *Psihologijske teme*, 8- 9, 63-77.
19. Rosen, J. C. , Gross, J. , & Vara, L. (1987). Psychological adjustment of adolescents attempting to lose or gain weight. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56, 305-308
20. Shisslak, C. M., Crago, M. i McKnight, K. M. (1998). Potential risk factors associated with weight control behaviors in elementary and middle school girls. *Journal of Psychosomatic Research, 44,* 301–313.
21. Vidović, V. (1998). *Anoreksija i Bulimija: psihodinamski pogled na uzroke i posljedice bitke protiv tijela u adolescentica*. Zagreb: 4P (Biblioteka asopisa «Psiha»).
22. Vulić-Prtorić, A. (2000). *Struktura anksioznosti i depresivnosti u djece: Provjera hijerarhijskog modela.* Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.

PERFECTIONISM AND SELF-ESTEEM AS CORRELATES OF DIETING IN ADOLESCENT GIRLS

***Abstract**: Adolescents' physical appearance and perception of attractiveness are among their top concerns nowadays. Adolescent females frequently start dieting because they are unhappy with their bodies and want to be slender. This, together with certain psychological variables, can result in eating disorders. In the world, nutritional issues are a major concern. It is really concerning and concerning that dieting can have a variety of physical and psychological impacts. Anorexia nervosa and bulimia nervosa are the two most prevalent eating disorders. The work's goal was to look at the relationship between teenage girls' diet implementation and their levels of self-esteem and perfectionism. A random sample of 260 teenage girls between the ages of 15 and 18 participated in the study. The following scales were employed in addition to the sociodemographic questionnaire: The APS-R perfectionism scale (Scale, Slaney et al., 2001), the adolescent behavior scale (Patton et al., 1997, according to Ambrosi Randić, 2001), and Rosenberg's self-esteem scale (Rosenberg, 1965) all demonstrated strong reliability in this study. According to the findings, 55% of teenage females were dieting or currently are, and there were notable age disparities in dieting.*
Self-esteem is a major negative predictor of diet in adolescent girls, although maladaptive perfectionism is not. Everything indicates to the importance of developing preventive and intervention programs that begin with student and parent education.

***Key words:** self-esteem, perfectionism, diet, adolescent girls*

Pregledni naučni rad
UDK:343.988:316.624-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125497S

FEMICID KAO NAJEKSTREMNIJI OBLIK RODNO UVJETOVANOG NASILJA

***Jadranka Stojanović*[255]**

Doktorand na doktorskim studijima sigurnosti FKKSS Sarajevo

Slobomir P Univrzitet, Pravni fakultet, Doboj

Apstrakt: *Pravo na život je osnovno ljudsko pravo koje je garantovano mnogim međunarodnim dokumentima na univerzalnom, regionalnom i nacionalnim nivoima, ali uprkos tome, svake godine u svijetu mnogo ljudi bude lišeno života. Predmet rada jeste femicid kao najteži oblik rodno zasnovanog nasilja nad ženama i flagrantno kršenje prava na život koje pripada svakom čovjeku. Riječ je o modelu koji obuhvata ubistvo žena kao rezultat nasilja, koje čine muškarci nad ženama, dok žene postaju žrtve jer ne ispunjavaju društveno nametnute rodne uloge. Kao apsolutno pravo, pravo na život je zaštićeno od svih oblika ugrožavanja i povreda bez obzira na lične karakteristike čovjeka, pol, boju kože, seksualnu orjentaciju i sl. žene zato što je žena nije karakteristika samo onih društava u kojima postoji i formalna dominacija muškaraca nad ženama i u društvima u kojima su žene formalno izjednačene sa muškarcima i formalno imaju jednake mogućnosti u svim sferama života, žene često trpe različite oblike nasilja koje nekada eskalira njihovim fizičkim uništenjem. U kaznenim zakonodavstvima, u većini zemalja femicid nije klasifikovan kao posebno kazneno djelo, već se podvodi pod poseban oblik ubistva. Samo nekoliko zemalja Latinske Amerike pravno priznaje femicid kao kazneno djelo.*

Ključne riječi: *femicid, ubistvo žene, rodno zasnovano nasilje.*

Uvod

Misao francuske filozofkinje Simon de Bovoar da nikada ne zaboravimo da je „dovoljna samo jedna politička, ekonomska ili vjerska kriza da se prava žena dovedu u pitanje" danas je, čini se, aktuelnija nego ikad ranije. Femicid, odnosno rodno zasnovano ubistvo žene je primjer flagrantnog kršenja prava na život koje je zagarantovano mnogim međunarodnim i nacionalnim dokumentima, kao pravo koje pripada svakom čovjeku bez obzira na njegove lične karakteristike, kao što je pol, boja kože, seksualna orijentacija i slično. Međutim, statistike na globalnom nivou pokazuju da se broj ubijenih žena u čijoj osnovi jesu rodno zasnovani motivi, skoro svakodnevno povećava, kako u nerazvijenim tako i u društvima za koja kažemo da su na visokom nivou civilizacijskog razvoja. Nasilje koje počini intimni partner pogađa tri od deset žena. Procjenjuje se da su u 13,5 % ubistava globalno bili uključeni intimni partneri. Kritičari ove problematike tvrde da izraz previše naglašava ubistva žena koja su rijeđa jer su u više od 80% ubistava žrtve muškarci. Međutim, muški partner odgovoran je za gotovo 40% ubistava koja uključuju žensku žrtvu u usporedbi sa 6% odgovornosti partnera za ubistva koja uključuju žrtvu muškog pola. Dakle, ubistvo žene zato što je žena nije karakteristika samo onih društava u kojima postoji i formalna dominacija muškaraca nad ženama, jer i u društvima u kojima su žene formalno izjednačene sa muškarcima i formalno imaju jednake mogućnosti u svim sferama života, žene često trpe različite oblike nasilja koje nekada eskalira njihovim fizičkim uništenjem.

Kako pokazuje statistika na globalnom nivou, većina osoba lišenih života su muškarci, ali se poslednjih godina sve više obraća pažnja na porast broja ubijenih žena (femicid), kao odraz porasta

[255] s.jadranka70@gmail.com

razumijevanja za razmjere problema nasilja prema ženama. Femicid je najozbiljnija posljedica muškog nasilja prema ženama (nasilja u porodici, partnerskog nasilja, drugih oblika rodno zasnovanog nasilja) te je vodeći uzrok prerane smrti žena na globalnom nivou. Tokom 2021. godine, 56% svih ubistava žena počinili su intimni partneri ili drugi članovi porodice, što jasno pokazuje da su žene nesrazmjerno pogođene nasiljem u privatnoj sferi. Podaci za 2022. godinu pokazuju slične rezultate, ubijeno je 89.000 žena i devojčica, a od tog broja, 48.800 ubili su njihovi intimni partneri ili drugi članovi porodice. Iz podataka koji se prikupljaju na globalnom nivou, evidentna je rodna dimenzija ovih ubistava jer među svim žrtvama ubistava ima 80% muškaraca i 20% žena, ali su žene u 66% slučajeva žrtve intimnih partnera, a u 53% slučajeva su ubijene u svom domu. Broj rodno zasnovanih ubistava žena možda je i veći, s obzirom da u 40% prijavljenih slučajeva ubistava žena nema podataka na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da li su u pitanju rodno zasnovana ubistva. Jedan od razloga je i to što u većini pravnih sistema nema posebne inkriminacije femicida.

U nekim situacijama femicid predstavlja samo završni čin u dugogodišnjem nasilju koje je ubica vršio nad žrtvom, a koje je bilo nepoznato javnosti. Međutim, imamo i takve slučajeve u kojima su se, prema učiniocu ubistva u periodu koji je prethodio ubistvu primjenjivale određene sankcije i mjere zbog izvršenog nasilja prema žrtvi, a on je nakon svih mjera i sankcija ipak žrtvu lišio života. Ponekad se ubistvo žene od sadašnjeg partnera opravdava ženinom nevjerom, njenim pokušajem da napusti nasilnika i bude samostalna, a nisu rijetki slučajevi ubistva žene iz časti, odnosno zbog neposlušnosti prema muškim članovima porodice. Nisu rijetki slučajevi u kojima se navodi niz razloga koji zapravo „opravdavaju“ ubicu, predstavljajući ga žrtvom velikih emocija usljed kojih se odlučio na takav čin, a dešava se da ubica nakon izvršenog ubistva izvrši samoubistvo. Eskalacija ovog oblika nasilja prema ženama nameće pitanje, da li je postojeći sistem zaštite žena od različitih oblika nasilja adekvatan u smislu prevencije femicida ili smo, kao društvo, ipak propustili da preduzmemo određene mjere koje mogu dati bolji rezultat u prevenciji femicida.

Rodno zasnovano nasilje

Rodno zasnovano nasilje je poseban oblik nasilja koji se vrši prema ženama, uključujući i djevojčice, prvenstveno zbog njihovog roda, odnosno zbog činjenice da su ženskog pola. Iako se ovaj pojam pojavljuje u literaturi tek u prošlom vijeku, ono nije tvorevina tog vremena jer postoji u društvu vijekovima. Tokom vremena mijenjali su se oblici i intenzitet tog nasilja, ali je uvijek ostajala njegova suština koja se svodila na činjenicu da se radi o nasilju koje predstavlja mehanizam podčinjavanja žena, kako u privatnom tako i u javnom životu. Fizičko, psihičko, seksualno ili ekonomsko nasilje su korišteni kako bi se žena podčinila muškarcu, jer je on na takav način pokazivao svoju superiornost, a često su takvi oblici nasilja bili rezultat mizoginije. Rodno zasnovano nasilje je prisutno svugdje, a žrtva ovog nasilja može biti žena bilo kog uzrasta, vjere, obrazovanja ili profesije. Statistički podaci koji su dostupni pokazuju da veliki broj žena širom svijeta trpi neki oblik rodno zasnovanog nasilja. Svjetska zdravstvena organizacija je 2018. godine objavila da „1 od 3 žene širom svijeta doživljava fizičko ili seksualno nasilje, uglavnom od strane intimnog partnera. To ga čini najraširenijim, ali među najmanje prijavljenim kršenjima ljudskih prava. Prevladava u vremenima mira i stabilnosti, ali rizici eskaliraju kada nastupi kriza.“UN WOMEN je 2022. godine objavila podatke prema kojima više od 1 od 3 žene doživi rodno zasnovano nasilje tokom svog života, svaki sat više od 5 žena ili djevojaka ubije netko iz vlastite obitelji, a manje od 40 posto žena koje su doživjele nasilje traži pomoć bilo koje vrste. Najteži oblik rodno zasnovanog nasilja svakako je ubistvo žene, kao čin njenog fizičkog uništavanja. U svojoj izjavi Treća Specijalna izvjestiteljica UN za nasilje nad ženama je 2014. godine naglasila: „Diskriminacija i nasilje koje se ogleda u rodno povezana ubistva žena mogu se shvatiti kao višestruki koncentrični krugovi, svaki se ukršta sa drugim“. Ovi krugovi uključuju strukturalne, institucionalne, interpersonalne i individualne faktore. Strukturalni faktori uključuju društvene, ekonomske i političke sisteme na makro nivou. Institucionalni faktori uključuju formalne i neformalne društvene mreže i institucije. Međuljudski faktori uključuju lične odnose između partnera, među članovima porodice i unutar zajednice, a individualni faktori uključuju ličnost pojedinca i sposobnosti da se odgovori na nasilje. Stoga je potrebno razumijevanje rodno povezanih ubistava uzimajući u obzir politički, društveni i ekonomski kontekst u kojem se odvija, uključujući odgovore muškaraca na osnaživanje žena zatim političku, pravnu i društvenu reakciju na takva ubistva, princip kontinuiteta nasilja i obrasce strukturalne diskriminacije i nejednakosti koje i dalje čine dio stvarnosti života žena.

Studija UN-ova ureda za droge i kriminal objavljena 2018. godine povodom Međunarodnoga dana za borbu protiv nasilja nad ženama pokazuje da su od 87 hiljada ubijenih žena u svijetu u 2017. godini, njih 50 hiljada (58%) ubili njihovi partneri ili član porodice, od čega su približno 30 hiljada tih ubistava, odnosno 34%, izvršili partneri žrtve. U Bosni i Hercegovini 66,7% ubijenih žena i 15,5% ubijenih muškaraca ubijeno je od strane člana porodice.

Definisanje pojma femicid

Femicid je pojam kojim se najčešće označava ubistvo žene zato što je žena. To je i logično jer riječ femicid etimološki vodi porijeklo od latinskih riječi *femina, feminae* što znači žena i riječi *cide* - ubica ili *cidium* što znači čin ubijanja te bi prevod riječi femicid bio ubistvo žene. Termin femicid je prvi put upotrebljen 1801. godine u Velikoj Britaniji u publikaciji The Satirical Review of London at the Commencement of the Nineteenth Century, kako bi se označilo ubistvo žene (eng. the killing of a woman). Ovaj termin je upotrebljen i 1827. godine u naslovu knjige „Priznavanje neučinjenog femicida“, autora Vilijama Mekniša, koji je pisao o zavođenju, oplodnji, napuštanju i ubistvu mlade žene. Izraz femicid, definisan kao ubistvo žene pojavio se u prvom izdanju knjige Wharton's Law Lexicon 1848. godine (Wharton, 1848: 251). Femicid je, naizgled, pojam koji objašnjava sam sebe. Najjednostavnije rečeno, to je ubijanje žena. Međutim, jedinstvena definicija i dalje ne postoji. Iako sam fenomen postoji još iz davne prošlosti, to jest od kada postoji patrijarhat, termin femicid pojavljuje se tek u nedavnoj istoriji pred širom javnosti. (Russell i Radford, 1992) Do tada je termin femicid bio poznat samo u anglosaksonskim zemljama. Osoba koja je prvi put upotrijebila termin femicid na način na koji se danas koristi je Diana Russell koja je u svom izlaganju na Međunarodnom tribunalu za zločine nad ženama u Bruxellesu 1976. godine istaknula kako su mnoga ubistva zapravo femicidi, te da se moraju prepoznati seksualne politike ubojstva (Russell i Van de Ven, 1976). Tada nije dala jasnu definiciju, ali je 1992. godine zajedno s Jill Radford definisala femicid kao mizogino ubijanje žena od strane muškaraca te kao oblik seksualnog nasilja (Russell i Radford, 1992).

Međutim, do 2001. godine dodatno je redefinisala definiciju na način da je femicid ubijanje ženskih osoba od strane muških osoba zbog toga što su ženske osobe (Russell i Harmes, 2001). Takvo definisanje femicida koje obuhvaća sve oblike muškog seksizma, uključujući pravo, zadovoljstvo ili očekivanje pokornosti, razlikuje se od prethodnih definicija koje su se fokusirale samo na mizoginiju. Russell i Harmes (2001) tvrde da se korištenjem termina „ženska osoba“ umjesto „žena“ obuhvata veća populacija žrtvi zahvaćenih femicidom kao što su ženska novorođenčad, djevojčice i adolescentice koje su ubijene iz rodno uvjetovanih razloga. Najčešće se spominje definicija koju je dala Dajana Rasel (Diana Russell) prilikom svjedočenja o ubistvima žena na Međunarodnom tribunalu o krivičnim djelima protiv žena (The International Tribunal on Crimes Against Women) u Briselu 1976. godine (Russell, 1977:2). Prilikom svjedočenja Rasel je rekla: „Moramo da shvatimo da su mnoga ubistva (homicidi) u stvari femicidi. Moramo da prepoznamo da je pol u osnovi politike tih ubistava. Od spaljivanja vještica u prošlosti do novijeg široko rasprostranjenog običaja ubijanja ženskih beba u mnogim društvima ili do ubijanja žena „u ime časti“, shvatamo da femicid postoji i opstaje veoma dugo. Ali pošto se odnosi samo na žene, nije bilo posebnog imena za to sve dok termin femicid nije skovan." (Russell, 1990:104). U svojoj knjizi Silovanje u braku, ova autorica je 1982. godine prvi put femicid definisala kao „ubistva žena samo zbog toga što su žene", time je nastojala ukazati na razliku između femicida i drugih oblika ubistava ističući da je kod femicida učiniocu za ubistvo relevantan pol žrtve. Nakon nekoliko godina, tačnije 1990. godine, Dajana Rasel definiše femicid kao „ubistvo žene od strane muškarca motivisano mržnjom, prezirom, zadovoljstvom ili osjećajem vlasništva ili posjedovanja žene". Međutim, treba reći da je Dajana Rasel predlagala uvođenje kategorije „masovni femicid" kojim bi se označavali smrtni slučajevi žena koji nastaju kao rezultat moći ili dominacije muškaraca, uključujući, na primjer, žene koje umiru od genitalnog sakaćenja, žene koje su ubijene u tzv. zločinima zbog časti ili za vrijeme oružanih sukoba, itd. No, ne slažu se svi autori s definicijom Russell i Radford gdje su glavni počinitelji muškarci, Campbell i Runyan (1998) u svom radu navode da se termin femicid može i treba koristiti za sva ubistva žena neovisno o motivu ili počiniocu. Od početka 2000-ih godina fenomenologija femicida sve više se počinje proučavati u naučnim krugovima, poseno u Latinskoj Americi zbog vrlo visoke stope ubistava žena na tom području. Tada je Marcela Lagarde 2008. godine, osim termina femicid, svijetu predstavila i termin feminicid kako bi se bolje naglasila uloga države koja ne štiti žene i djevojčice na

adekvatan način zbog snažne uloge patrijarhata u toj kulturi te ne reaguje na ubistva žena pravodobno ni pravedno. Feminicid je, u tom kontekstu, i termin koji označava ne samo smrt žene, već i osobe koja ima ženske karakteristike bez obzira je li ona žena ili ne (Dawson i Mobayed Vega, 2023). Danas se riječ femicid koristi na barem dva načina. Jedan je ubijanje žena sa ili bez dodane mržnje prema svim ženama, te u tu kategoriju spadaju i nasumična ubistva žena za razliku od specifično odabranih žrtvi. Drugi način je ograničavanje upotrebe riječi femicid na slučajeve ubistava žena koja uključuju zlu namjeru ubijanja zbog mržnje prema ženama, a koja utiče na odabir žrtve (Dussich, 2016). Iako postoje razlike u definisanju, te ne postoji jedinstvena definicija femicida, sve definicije imaju neke zajedničke elemente. Sve definicije se osvrću na ubijanje žena ili djevojčica te sve definicije prepoznaju da ta ubistva nisu izolirani ili epizodni slučajevi nasilja već da predstavljaju socijalni i kulturološki fenomen koji je duboko ukorijenjen u običajima i načinima razmišljanja (Dawson i Mobayed Vega, 2023). Međutim, nepostojanjem zajedničke usaglašene definicije otežava se mjerenje femicida jer on time lakše postaje nevidljiv među ostalim ubojstvima.

U novije vrijeme, pojmom femicida obuhvaćena su sva mizogina i seksistička ubistva osoba ženskog pola bez obzira na godine života, uključujući torturu, spaljivanje udovica na muževljevoj lomači ili zbog miraza (Indija), ubistva zbog „uvrede porodične časti“ (Pakistan), smrtne slučajeve zbog sakaćenja ženskih polnih organa (klitorektomija, infibulacija – genitalno sakaćenje osoba ženskog pola – Female genital mutilation FGM) i silovanja, serijska ubistva, ubistva prilikom porodičnog nasilja, trgovine ženama, mortalitet trudnica, kao i ubistva novorođene ženske djece kako bi se prednost dala muškoj djeci (Caputi, Russell, 1992:15). Pored navedene definicije, u literaturi se mogu naći i druge definicije femicida koje se uglavnom razlikuju po tome ko je bio učinilac ubistva žene. Tako se npr. femicid definiše kao ubistvo žene od strane intimnog partnera, od strane muškog intimnog partnera, od strane sadašnjih ili bivših partnera, od strane članova porodice, a postoje i takve definicije koje femicidom smatraju ubistvo žene od žene, ako je ono učinjeno npr. iz časti, zbog miraza ili zbog emotivnog partnerskog odnosa. Jacquelyn Campbell i Carol Runyan koriste se riječju femicid kako bi označile sva ubistva žena bez obzira na motiv ili status počinioca (Campbell, Jacquelyn, 2016:347). Ove autorice tvrde da motiv nije uvijek moguće utvrditi empirijski, pa se mora ukloniti iz kvalifikacije za femicid u svrhu prikupljanja podataka. S druge strane, autori Desmond Ellis i Walter Dekesedery zauzimaju drugačiji pristup gledajući definiciju femicida kao namjerno ubijanje žena koje počine muškarci. Ovi feministi smatraju da je femicid uvijek namjerno ubistvo za razliku od uključivanja prikrivenog femicida u definiciju Diane Russell. Femicidi su također identifikovani kao propusti u borbi za vlast u kojoj muškarci nastoje kontrolisati žene te im oduzeti slobodu i žensku borbu za autonomiju. Većina ovih definicija implicira da je počinioc femicida muškarac. Ipak, feministkinje iz Južne Azije razlikuju se u svojoj definiciji, navodeći da je femicid namjerno ubijanje žena koje počine muškarci ili druge žene u interesu muškaraca (Rusell, 2021:14). Primjeri za to uključuju zanemarivanje ženske djece u odnosu na mušku, kao i ubistvo povezano s mirazom gdje članice porodice ubijaju žene zbog sporova oko miraza.

U sudskoj praksi ovaj termin prvi je upotrijebio Inter-Američki sud za ljudska prava 2009. godine, kada je proglasio državu Meksiko odgovornom za ubistvo žena u Siudad Huarezu i tom prilikom je upotrijebio pojam „femicid“. U presudi sud navodi da su ove žene ubijene jer su žene i da ovaj slučaj uzima mjesto unutar „kulture diskriminacije“. Sud pravi vezu između podčinjenosti žena i prakse zasnovane na društvenoj dominaciji i postojećim rodnim stereotipima, koja je pogoršana politikom i praksom koja je došla do izražaja u obrazloženju sudske policije, kao što je pokazano u ovom slučaju pred sudom. Stvaranje i korištenje stereotipa jedan je od uzroka i posljedica rodno zasnovanog nasilja nad ženama. Sud je Meksiko proglasio krivim za diskriminaciju i zbog toga što nije zaštitio žrtve, niti obezbijedio efikasnu istragu otmica i ubistava. Naložio je Meksiku da sprovede novu istragu ubistava, podigne nacionalni spomenik žrtvama, da plati odštetu porodicama žrtava i da poboljša mjere koje sprečavaju nestanak i ubistva žena, kao i da na adekvatan način istraži ubistva žena i djevojaka (Lubura 2017:124). U vezi ovog slučaja, konstruisan je i pojam „feminicid“ koji postoji kada država toleriše ubistvo žena, ne istražuje krivična djela ubistva niti smatra izvršioce odgovornim odnosno kada država ne nudi ženama garancije i ne stvara uslove sigurnosti za njihove živote u zajednici, kod kuće, čak ni na poslu ili mjestima za rekreaciju. Na osnovu prethodno rečenog, smatramo da se pojam femicida treba posmatrati kao kriminološki pojam koji se koristi za označavanje umišljajnog ubistva žene izvršenog od strane muškarca u čijoj osnovi stoje različiti motivi koje možemo svesti na

mizoginiju ili želju da posjeduju ženu kao predmet kojim mogu da raspolažu (Vilić, Konstatinović, 2013:134).

Teorije femicida

Nakon što su Diana Russell i Jill Radford dale svoje definicije femicida, te nakon što su još mnogi autori iznjedrili svoje definicije, razvile su se i teorije femicida, odnosno razni pristupi kojima se analizira femicid. Među pet najvažnijih pristupa su: ***feministički pristup, sociološki pristup, kriminološki pristup, pristup ljudskih prava te dekolonijalni pristup.***

Feministički pristup u svojoj podlozi ima pojam patrijarhata, tj. društvo u kojem su muškarci dominantni, a takvo društvo postaje opresivno i smrtonosno za žene. Zagovornici ovog pristupa tvrde da opresivni pogledi na žene nisu samo kulturološka stvar, već su utkani u sve društvene institucije. Prema Corradi i sur. (2016) temeljno načelo patrijarhata je moć, a tamo gdje je moć nejednako raspoređena između muškaraca i žena, muškarci se služe nasiljem kao alatom kako bi držali žene pod svojom kontrolom. Nasilje kao rezultat nejednake raspodjele moći također je proširenо na femicid. Prema Corradi i sur. (2016) snažan argument feminističkog pristupa temelji se na činjenicama, a to su: visoke stope nasilja nad ženama, silovanja i femicida, kao i nejednaka raspodjela stope zaposlenosti, cijene plaćenog rada i statusa među polovima, koji su još uvijek prisutni u društvima širom svijeta. Jedna od slabijih strana je nemogućnost određivanja mizogine motivacije za ubistvo. Teško se može odrediti da je neka žena ubijena jednostavno zato što je žena jer takvom logikom postavljamo hipotezu da svaku ženu puka pripadnost ženskom polu čini potencijalnom žrtvom. Takva hipoteza nema veliki empirijski značaj. Potrebno je tražiti dodatne pojedinosti o motivima počinitelja, o odnosu počinitelja i žrtve te o okolnostima događaja kako bi se neko ubistvo moglo deklarisati femicidom. Na tragu tome je i **sociološki pristup**. Prema Corradi i sur. (2016) sociologija ne istražuje nasilne pojedince, već nasilne situacije. Campbell i Runyan (1998) izbjegavaju pripisivati mizogini motiv nekom ubistvu bez jasno poduprtih izvora te tvrde da je femicid zapravo homicid žena, bez obzira na motiv ili status počinioca. U sociološkom pristupu značajna su empirijska istraživanja koja za cilj imaju utvrđivanje konteksta počinjenog djela, tipa slučaja, profil i incident ubistva gdje rod igra važnu ulogu, ali nije jedino objašnjenje ubistva. Razni autori sociološkog pristupa smatraju da se jedino na taj način može prevenisati nasilna smrt žena na djelotvoran način. Žele pokušati razumjeti ubistva žena kroz kvalitativno i kvantitativno prikupljanje podataka, a cilj im je identifikovati rizične faktore kako bi se spriječilo smrtonosno nasilje. Glavno načelo sociološkog pristupa je da su žene i muškarci žrtve ubistava pod vrlo različitim sociološkim okolnostima i od strane različitih počinioca. Ono što femicid čini fenomenom je činjenica da su žene puno češće žrtve ubistava od strane intimnih partnera ili članova porodice dok su muškarci češće ubijani pod sasvim drugačijim okolnostima u kojima nije uključena porodica ili intimni partner. Prema Barberet i Baboolal (2020) **kriminološki pristup** ispituje specifičnosti femicida kao podgrupe ubistava ili kao podskup nasilnih djela protiv žena. Razni autori terminu femicid pridaju različito značenje. Bonanni i sur., 2014; Campbell i sur., 2003; Mouzos, 1999; Muftic and Baumann, 2012, Corradi i sur., 2016 smatraju da se pojam femicid primjenjuje kako bi se ukazalo na ubistvo samo odraslih žena. Drugi, Dixon i sur., 2008; Frye i sur., 2008; Taylor i Jasinski, 2011. naglašavaju da se femicid najčešće javlja u intimnim partnerskim odnosima te ga nazivaju „intimni partnerski femicid". Međutim, treća grupa autora Campbell i sur., 2007; Corradi i Stöckl, 2014; Dugan i sur., 2003; Stöckl i sur., 2013; Weizmann- Henelius i sur., 2012, se odmiču od termina femicid i takva ubistva svrstavaju u potkategoriju „ubistava intimnih partnera". Pojavljuju se i termini „viktimizacija ženskih ubistava", „smrtonosno nasilje intimnih partnera", „žene žrtve smrtonosnog nasilja", „žene koje umiru od intimnog partnerskog nasilja", „fatalno nasilje intimnih partnera", svi ovi autori bave se specifičnostima, u smislu određivanja dobi, rase, državljanstva žrtava, razine rodne ravnopravnosti i slično. Posebno se usredotočuju na odnos između žrtve i počinioca koji razlikuje ubistva žena i muškaraca. Barberet i Baboolal (2020) kriminolozi posmatraju namjeru, modus operandi, odnos žrtve i počinioca, kaznenopravnu reakciju i društvenu reakciju. Cilj im je identifikovati faktore rizika za femicid za razliku od onih za sva ubistva ili one za sve vrste nasilja nad ženama. Autori koji koriste termin femicid stavljaju se u feministički okvir. U knjizi Handbook of European Homicide Research, koja daje jednu novu perspektivu u kriminologiji, nikada se ne spominje termin femicid, ali se analiziraju „ubistva žena". Prema Corradi i sur. (2016) taj rad je prešutno svjedočanstvo da većinska kriminologija teži konzervativizmu preferirajući termin „intimnog

partnerskog ubistva“ od revolucionarnijeg termina „femicid“. No, bez obzira na sve nesuglasice prilikom definisanja terminologije, među autorima postoji konsenzus. Utvrđeno je da više od 50% femicida od strane intimnog partnera karakteriše istorija porodičnog nasilja te da se najjači prediktori smrtonosnog rizika otkrivaju na individualnoj razini. Također, napredak u rodnoj ravnopravnosti obično smanjuje rizik od femicida, ali do femicida može doći i kada žene postanu ravnopravnije s muškarcima zbog muške ozlojeđenosti. **Pristup ljudskih prava** razvija se u posljednjem desetljeću kada je, zbog alarmantnih podataka da je u svijetu sve više femicida, Akademsko vijeće Ujedinjenih naroda sazvalo simpozij o femicidu u Beču 2012. godine. Isto vijeće opisalo je femicid kao vrlo raširen fenomen pritom nabrajajući sve vrste femicida. Cilj simpozija, u skladu s načelom pristupa ljudskih prava, bio je potaknuti države članice na poduzimanje institucionalnih inicijativa za prevenciju femicida te pružanje pravne zaštite žrtvama nasilja. **Dekolonijalni pristup** javlja se u kontekstu bliskoistočnih i sjevernoafričkih zemalja te se primarno bavi ubistvima zbog časti. Feministička naučnica Shalhoub-Kevorkianu tvrdi da u tim zemljama kaznenopravni sistem i društveno-kulturološki pristup gledaju blagonaklono prema počiniocima femicida, nerijetko su oslobođeni krivice ili dobivaju lakše kazne zbog brojnih navodnih olakšavajućih okolnosti, a žene žrtve se često krivi za kriminalne radnje protiv njih te postaju žrtve ubistava (Shalhoub-Kevorkianu 2002:580). Ubistva iz časti se u tim zemljama smatraju privatnim porodičnim pitanjima te se kaznenopravni sistem bavi „važnijim“ pitanjima od ubistava iz časti. Shalhoub-Kevorkianu (2002) smatra da je kolonijalna dominacija Zapada pretvorila neka djela kao što su ubistva iz časti u simbol otpora prema kolonizatorima. Ona stoga predlaže redefinisanje termina femicid u sljedeće: Femicid je proces koji dovodi do smrti i stvaranje situacije u kojoj je nemoguće da žrtva živi, to je zlostavljanje koje uključuje prijetnje, nametanje, napade, ponižavanje i podređivanje žena žrtava. U ovom kontekstu femicid nije samo rodno pitanje, već i političko pitanje. Femicid svoj vrhunac doseže za vrijeme izraelske okupacije zbog povećanog nasilja, te tvrdi da ti zločini više nisu ubistva iz časti nego pravi femicidi koji se javljaju u kontekstu kolonizacije i sve veće segregacije s Palestinom (Shalhoub-Kevorkianu (2002:597) Istraživači na taj način izbjegavaju kulturna objašnjenja femicida te ga objašnjavaju kroz politiku, ekonomski nesrazmjer, rasizam i prostornu segregaciju. Ograničenja dekolonijalnog pristupa su što unatoč tome što je femicid u porastu u bliskoistočnim i sjevernoafričkim državama, te je utkan u patrijarhatu, nema dovoljno podataka i istraživanja na temu femicida. Postoje istraživanja na temu ubistva iz časti, ali fokus je na pravnim sistemima, karakteristikama žrtava i počiniocima, a ne i na padu tolerancije prema takvim zločinima. Drugo ograničenje dekolonijalnog pristupa je da se ubistva iz časti događaju i među migrantima iz tih zemalja koji dolaze u druge zapadne zemlje gdje su zemlje koje su tipično kolonizatori u ovom slučaju domaćini. Takva ubistva su simboli kulturno specifičnog oblika nasilja. Migranti neosporno doživljavaju marginalizaciju, ali ne može se tvrditi da to objašnjava učestalost femicida među izbjeglicama. Na kraju može se zaključiti da je femicid jedan vrlo složen društveni fenomen koji zahtjeva višestruka objašnjenja i teorije na makro, mezo i mikro razini. Važno je uzeti u obzir društvene i istorijske kontekste, ali i odnose među žrtvama i počiniocima.,

Nasilje nad ženama sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu

Kulturološki koncept nasilja i seksistički stavovi su još uvijek duboko ukorijenjeni u bosanskohercegovačkom društvu. Dakle, lako je uočiti da uzroke femicida treba da tražimo u položaju žena i rodnim ulogama gdje dvije trećine osoba smatra da je nasilje nad ženama od strane partnera, poznanika ili stranca uobičajeno i u kojem je opšte ustaljeno mišljenje da žena treba biti podređena muškarcu. Uz opštu prisutnost stereotipa i predrasuda, stavovi o nasilju nad ženama i uzrocima femicida često su prožeti i zabludama. Najčešća zabluda je da se ubistvo žene dešava odjednom, iznenada, u ekstremnoj situaciji. Zabluda je i da žene ubijaju samo disfunkcionalni muškarci, kao i da su žene na neki način izazvale počinioca, odnosno „zaslužile“ to ubistvo. (Zablock, 2020). Femicid se najčešće dešava upravo onda kad žena odluči da izađe iz rodne uloge koja se od nje očekuje i pokaže „neposlušnost“, na primjer nakon što napusti partnera. Kulturološke koncepti nasilja dovode u vezu „muškost” i nasilje, kao rezultat diskriminacije, strukturalne nejednakosti i predrasuda kojima se racionalizuje stav o inferiornosti žena, pripadnika određenih etničkih, religioznih i drugih grupa, uz legitimizaciju nasilja koje se nad njima vrši i patrijarhalnih shvatanja (muško nasilje nad ženama kao uobičajeno sredstvo kontrole i demonstracije moći) (Simeunović-Patić, 2003:35). Postoji kontinuitet

femicida koji se kreće od pojedinačnih seksističkih ubistava, npr. muškarac udavi svoju ženu jer ga ona planira napustiti. „Kada je u pitanju teško ubistvo, odnosno femicid – ubistvo supruge, koje je nastalo u najvećem broju slučajeva kao rezultat dugotrajnog trpljenja nasilja, tu imamo situacije da sudovi to kvalificiraju kao nasilje u porodici jer je blaža kazna, a ne kao teško ubistvo, za šta je moguća kazna zatvora i do 45 godina. Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, takozvana Istanbulska konvencija[256], čiji je potpisnik i BiH, femicid definiše kao teži oblik ubistva koji se uzima kao dodatna otežavajuća okolnost prilikom izricanje kazne za počinioca",

Jedinstvena statistika o broju femicida kao oblika nasilja nad ženama u BiH ne postoji. „U slučajevima femicida kojima smo u BiH svjedočili prošle godine, nije se radilo o muškarcima koji su bili spremni da počine neku drugu vrstu nasilnih krivičnih djela, već o muškarcima koji su osjećali da gube svoju rodnu ulogu, odnosno moć. Kada stavimo femicid u kontekst rodnih uloga, ne iznenađuje da poslije ubistva često slijedi i samoubistvo. Upravo su ti štetni rodni stereotipi o ulogama žena i muškaraca u našem društvu osnovni uzrok femicida, ali i drugih oblika nasilja nad ženama, što potvrđuje i Istanbulska konvencija. Poražavajuće je saznati da je često kod slučajeva femicida čitava okolina bila svjesna nasilja ali nije reagovala, što zbog tolerancije na nasilje u porodici, što zbog nepovjerenja u rad institucija, ali nekad i zbog straha od odmazde ako se sazna da su baš oni prijavili nasilje". Prema podacima do kojih je došla Agencije za ravnopravnost polova BiH, koja je prikupljala podatke od pravosudnih institucija i nevladinih organizacija, u prošloj godini u BiH je ubijeno 14 žena, a od 2015. do danas ubijeno je ukupno 58 žena, ali se ta ubistva ne tretiraju kao femicid. Nažalost, u ovom složenom sistemu kakav je u Bosni i Hercegovini zaista je politička volja neophodna. Kada se ustavne nadležnosti stavljaju ispred žrtve, to onda postane frustrirajuće za sve koji se bave ovim pitanjima. „Mislim da kada svi budemo razmišljali o žrtvi kao prvom i zadnjem korisniku i kada se žrtva stavi na pravo mjesto, onda će se moći planirati i propitivati prave mjere za sprječavanje nasilja a i generalno za poboljšanje položaja žena u BiH društvu", poručuje Kika Babić-Svetlin, stručna savjetnica u Agenciji za ravnopravnost polova. Iz priloženih primjera i objedinjenih mišljenja, dat je odgovor na prvo problemsko pitanje: Zbog čega je važno da se ubistva žena motivisana mržnjom prema ženama, kvalifikuju kao femicid, a ne kao obično ubistvo? Dakle, evidentni su propusti nedefinisanja pojma femicid te isticanje važnosti zbog čega je potrebno da se pravno definiše u pravosuđu BiH, jer ako se sva ubistva definišu kao ubistva, prikrivamo važne detalje ovog oblika ekstremnog nasilja.

Prema istraživanju iz 2018. godine, koje je sprovela Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (Organization for Security and Dco-operation in Europe, OSCE) na području Bosne i Hercegovine pod nazivom „Dobrobit i sigurnost žena" možemo uočiti poražavajuće rezultate: čak 48% žena u BiH iskusilo je neki oblik nasilja: seksualnog uznemiravanja, uhođenja, nasilja od strane intimnog partnera ili nepartnera (uključujući psihičko, fizičko ili seksualno nasilje) od 15. godine života. Takođe, mnoge žene ne smatraju da su informisane o tome šta treba da urade ukoliko dožive nasilje: 7% se izjasnilo da su jako dobro informisanje, 16% dobro informisane, 33% donekle informisane, 30% ne baš dobro informisane i 13% uopšte ne znaju šta bi uradile. Stopa prijavljivanja nasilja policiji kreće se između 3% i 20%. Sa druge strane, kada govorimo o posljedicama najtežih oblika nasilja čak 66% žena je pretrpilo jednu ili više psiholoških posljedica zbog fizičkog i/ili seksualnog nasilja od strane intimnog partnera ili nepartnera; 38% od seksulanog uznemiravanja i 48% od uhođenja. Kada govorimo o statistici za žene koje su pretrpile jednu ili više fizičkih posljedica, slične brojke se javljaju; 34% nasilja od sadašnjeg partnera, 69% nasilja od strane bivšeg partera, 29% nasilja od strane nepartnera i 48% bilo kakvog nasilja od strane intimnog partnera ili nepartnera. S naglaskom da su uzeti u obzir samo najteži slučajevi koje su ispitanice navele da su doživjele tokom svog odraslog života, riječ je o brojci od 76.500 žena. 2/3 žena je direktno pogođeno sukobom, 64%. „Stručnjaci kažu da se nasilje u porodici, u praksi, u oba entiteta češće tretira kao prekršaj, a ne kao zločin, što ukazuje na percepciju policijskih službenika, tužilaca i sudova da nasilje nije ozbiljan problem", navodi se u istraživanju koje je 2018. godine sprovela Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE).

[256] Vijeće Evrope: Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici Istanbul, 11.5.2011.

U 2024 godini ili „godini femicida“ kako je mnogi stručnjaci nazivaju, u Bosni i Hercegovini desilo se 12 ubistava i to:

1. 7. februar 2024. godine - Ubijena je ***Amra Kahrimanović*** -U tržnom centru u Tuzli, naselje Brčanska Malta 7. februara policijski službenik Elvis Ćustendil ubio je Amru Kahrimanović. Elvis Ćustendil je osuđen na 25 godina zatvora.
2. 21. februar 2024. godine u Tuzli je ubijena ***Selma Baluković*** od strane partnera Erno Szabo-Csakija, koji je osuđen na 11 godina zatvora.
3. 10. maja 2024. godine - ubijena je ***Halida Mujedinović*** u Gradačcu. Nakon što je svirepo ubio, Refik Mujedinović je izvršio samoubistvo.
4. 14. maja 2024. godine - ubijena je ***Mileva Andrić*** u Foči, Radomir Andrić hicem iz pištolja ubio svoju suprugu, potom je izvršio samoubistvo.
5. 19. maja 2024. godine - ubijena je ***Amela Čičkušić*** sa svoje dvoje maloljetne djece, Amarom (9) i Ajnom (2) od strane partnera i oca Mujage Čičkušića koji je nakon ubistava izvršio samoubistvo.
6. 28. juna 2024. godine - ubijena je ***Nermina Ravlić*** u Sarajevu, od strane partnera i njegove majke.
7. 12. augusta 2024. godine - ubijena je ***Anđelka Markić,*** ubio ju je partner Nikola Cumbo (38) nakon čega je hicem u glavu izvršio samoubistvo.
8. 19. augusta 2024. godine - u sarajevskom naselju Ciglane***, Nadiru Sahačić*** ubio je Mirza Duran. Nadira Sahačić i Mirza Duran se od ranije nisu poznavali, te je nepoznat motiv ubistva.
9. 31. augusta 2024. godine - u naselju u Gradačcu, Mehmed Selimović je ubio ***Hazimu Osmanhafizović***, žrtva i ubica nisu se poznavali od ranije.
10. 2. decembra 2024. godine - ***Ines Žmiro*** je ubijena u Mostaru od strane partnera Dženana Đozlića. Njemu je 30. decembra 2024. godine, produžen pritvor za još dva mjeseca zbog toga što se sumnjiči za ubistvo iste.
11. 27. decembra 2024. godine - U naselju Velagići, Mehmedalija Koljić vatrenim oružjem usmrtio svoju suprugu inicijala ***Dijanu Koljić.***
12. 29. decembra 2024. godine - Ubijena je ***Slađana Milošević,*** Slađanu je ubio bivši partner Savo Milošević, u Bosanskom Brodu. Njeno tijelo otkriveno je u automobilu koji je zatečen u mjestu Velika Brusnica.

U slučajevima femicida kojima smo u BiH svjedočili prošle godine, nije se radilo o muškarcima koji su bili spremni da počine neku drugu vrstu nasilnih krivičnih djela, već o muškarcima koji su osjećali da gube svoju rodnu ulogu, odnosno moć. Kada stavimo femicid u kontekst rodnih uloga, ne iznenađuje da poslije ubistva često slijedi i samoubistvo. Upravo su ti štetni rodni stereotipi o ulogama žena i muškaraca u našem društvu osnovni uzrok femicida, ali i drugih oblika nasilja nad ženama, što potvrđuje i Istanbulska konvencija.

Krivično zakonodavstvo BiH u pogledu femicida

Femicid se u BiH procesuira prema odredbama krivičnog zakonodavstva kojima su regulisane različite vrste ubistava. Osnovne inkriminacije kojima se štiti život čovjeka jesu Ubistvo i Teško ubistvo i one su polno neutralne. Međutim, zakonodavac u Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH, pruža posebnu zaštitu ženi za vrijeme trudnoće, jer predviđa poseban oblik teškog ubistva u slučaju kada učinilac liši života ženu za koju zna da je trudna. Učinilac u ovom slučaju nije ograničen na muški pol, tako da ovaj oblik ubistva može izvršiti i žena. „Poseban oblik teškog ubistva postoji i u slučaju lišavanja života člana porodice koji je prethodno zlostavljan. Pravna kvalifikacija je polno neutralna, ali se može dovesti u vezu sa femicidom“.

U Republici Srpskoj postoji neutralni koncept krivičnopravne zaštite prava na život koji polazi od stava da su svi ljudi, bez obzira na pol ili neke druge karakteristike ličnosti, pred zakonom jednaki. Stoga i osnovno krivično djelo kojim se štiti pravo na život, tj. ubistvo, ne pravi razliku između situacije kada je pasivni subjekat djela žena ili muškarac. Jedini slučaj u kojem zakonodavac pravi razliku između muškaraca i žena kao žrtava ubistva vezan je za trudnoću žene, a ne isključivo za njen pol, jer se ubistvo trudne žene za koju je učinilac znao da je bremenita pravno kvalifikuje kao teško

ubistvo. Takav stav se pravda činjenicom da se u slučaju ubistva trudne žene, za koju učinilac zna da je bremenita, radi istovremeno o ubistvu žene i uništenju ljudskog zametka, kao potencijalnog subjekta prava na život. Dakle, nema razlike u pravnoj kvalifikaciji ubistva obzirom na pol pasivnog subjekta što znači da Krivični zakonik Republike Srpske ne predviđa femicid, tj. ubistvo žene zato što je žena, kao posebno krivično djelo. U Krivičnom zakoniku Republike Srpske za osnovni oblik krivičnog djela ubistva prema članu 124 stav 1 propisana je kazna od pet do 20 godina, dok je za teško ubistvo propisana kazna najmanje deset godina ili dugotrajni zatvor. Za ubistvo počinjeno pod posebno olakšavajućim okolnostima počinilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina. Pod teško ubistvo spada, između ostalog, i ubistvo na svirep ili podmukao način, iz koristoljublja, radi izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog djela, iz bezobzirne osvete, mržnje ili iz drugih naročito niskih pobuda, člana svoje porodice kojeg je počinilac prethodno zlostavljao, te pri bezobzirnom nasilničkom ponašanju. Krivični zakonik RS-a tretira ubistvo na mah u članu 125, kao i nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici u članu 190. Najteži oblik ovog krivičnog djela je kada je kao posljedica nastupila smrt člana porodice

Ista situacija je i u Krivičnom zakonu Federacije BiH i Krivičnom zakonu Brčko Distrikta BiH. Obzirom da je nadležnost u oblasti krivičnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini paralelno podijeljena, isključivu nadležnost za krivičnopravnu zaštitu prava na život imaju entiteti i Brčko Distrikt. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine ne predviđa posebno krivično djelo pod nazivom „femicid“, ali predviđa druga krivična djela koja obuhvataju slučajeve rodno zasnovanih ubistava žena. U članu 166 (Ubistvo) u stavu 2. tačka c i d, se predviđa kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora za onog ko drugog usmrti iz mržnje, odnosno ko drugog usmrti iz bezobzirne osvete ili iz drugih niskih pobuda. Odredbom člana 2. (Značaj izraza u ovom zakonu) je predviđeno da je krivično djelo iz mržnje svako krivično djelo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe. U skladu sa tim moguće je da se ubistvo žene koje je učinjeno zbog pola ili rodnog identiteta, a koje u suštini predstavlja femicid, podvede pod ovaj oblik ubistva. Specifičan oblik femicida predstavlja i slučaj u kojem je nastupila smrt ženske osobe usljed protivpravnog prekida trudnoće izvršenog protiv njene volje. Takvu situaciju inkriminiše član 171 stav 4.- Protupravni prekid trudnoće. Neophodno je pomenuti i član 170. Učestvovanje u samoubistvu - jer, kao što smo to prethodno naveli, ovo krivično djelo krije slučajeve sofisticiranog navođenja na samoubistvo ili bijeg od stvarnosti onih žena koje su dugogodišnje žrtve nasilja u porodici. Međutim, nadležne institucije ne poklanjanju dovoljno pažnje slučajevima samoubistava, odnosno ne pokušavaju doći do istine o razlozima samoubistva. Krivično djelo „Nasilje u porodici“ (član 222.) ima dva oblika u kojima se smrt pasivnog subjekta uzima kao kvalifikatorna okolnost. Prvi oblik djela (st. 4.) podrazumijeva postojanje krivičnog djela kvalifikovanog težom posljedicom, pri čemu učinilac djela mora postupati nehatno u odnosu na smrt pasivnog subjekta. Drugi oblik djela (stav 5) inkriminiše umišljajno ubistvo člana porodice kojeg je prethodno zlostavljao, a za njega je predviđena kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora (ista mjera kazne kao i za teško ubistvo. Kao što smo već rekli, ovo djelo je rodno neutralno i ne možemo ga svrstati u djela kojima se štiti isključivo ili jedino žensko lice. Međutim, praksa pokazuje da je pasivni subjekat najčešće žena. Smatramo da je navedene slučajeve opravdano smatrati oblikom femicida, tj. rodno zasnovanog ubistva žena. Krivični zakon Brčko distrikta BiH tretira ovu problematiku na skoro identičan način kao i KZ FBiH. U članu 163. (Ubistvo) u stavu 2. t. 3 i 4. predviđa oblike ubistva koje možemo dovesti u vezu sa femicidom. To je ubistvo iz mržnje i ubistvo iz bezobzirne osvete ili drugih niskih pobuda, za koje je predviđena kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora. Kao i prethodno navedeni zakoni i ovaj zakon predviđa krivično djelo kojim se inkriminiše navođenje na samoubistvo, tj. Navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu - Član 167., te ga ovdje pominjemo smatrajući da u nekim slučajevima predstavlja prikriveni femicid. Isto je i sa krivičnim djelom protivpravni prekid trudnoće (član 168). Krivični zakon BD BiH ("Sl. glasnik Brčko distrikta BiH", br. 19/2020 - prečišćen tekst) 37 Krivično djelo - Nasilje u porodici (član 218) ima dva oblika djela koja mogu predstavljati femicid. To su odredbe stava 5 i 6 kojim se na isti način kao i u KZ FBiH inkriminišu situacije u kojima je usljed nasilja u porodici nastupila smrt člana porodice ili porodične zajednice, odnosno u kojima je učinilac umišljajno lišio života člana porodice kojeg je prethodno zlostavljao.

Predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH je na sjednici 4. februara jednoglasno usvojio prijedlog zakona koji bi trebao poboljšati zaštitu od nasilja u porodici i bolje sprečavati nasilje prema ženama. Da bi zakon stupio na snagu, potrebno je da ga usvoji i Dom naroda. Zakonom se uvode hitne mjere zaštite koje provode policijski organi, mogućnost elektronskog nadzora nasilnika kojem je određena mjera udaljenja iz stana i približavanja žrtvi, regulisana su prava žrtava i zaštićena su djeca žrtve nasilja. Zakonom je predviđeno uspostavljanje 24-satne besplatne SOS telefonske linije koja pokriva cijelu Federaciju, radi davanja savjeta i pružanja podrške žrtvama nasilja, povjerljivo, odnosno čuvajući i njihovu anonimnost, u vezi sa svim vidovima nasilja obuhvaćenim ovim zakonom. Još jedna od novina jeste i uvođenje elektronske narukvice nasilniku sa izrečenim mjerama zabrane prilaska, kako bi policija mogla pratiti da li ih poštuje i na vrijeme pomoći žrtvi ukoliko pokuša prekršiti mjeru. S dnevnog reda povučene su bile izmjene i dopune Krivičnog zakona Federacije kojim bi se uvelo novo krivično djelo – femicid, što je izazvalo negodovanje dijela zastupnika.

Redovna profesorica krivičnog prava na Pravnom fakultetu u Banjoj Luci Ivanka Marković smatra da je činjenica da javnost traži adekvatan odgovor sistema, to jeste državnih institucija na slučajeve brutalnog ubistva žena od strane muškaraca i pri tom često ističe uvođenje femicida kao posebnog krivičnog djela u naš krivičnopravni sistem kao jedno od rješenja za ovaj oblik rodno zasnovanog nasilja. „Međutim, praksa je pokazala da se određeni problemi u društvu ne mogu riješiti samo propisivanjem pojedinih inkriminacija, koje nisu praćene adekvatnom edukacijom svih subjekata zaštite žena od nasilja, odnosno korjenitom promjenom patrijarhalnog sistema koji, htjeli mi to priznati ili ne, još uvijek dominira u našem društvu“, smatra ona. Marković ističe da ako se krene od definicije prema kojoj femicid predstavlja ubistvo žene od strane muškaraca zato što je žena, u praksi bi se u svakom slučaju moralo dokazati da je upravo taj motiv u osnovi ubistva. Marković dodaje da u svim entitetskim zakonima je predviđen oblik teškog ubistva u slučaju kada je ubistvo izvršeno iz niskih pobuda, bezobzirne osvete ili mržnje. „Svi navedeni motivi ubistva mogu se dovesti u vezu sa femicidom ako je učinilac muškarac koji lišava života ženu, sadašnju ili bivšu suprugu ili vanbračnu partnerku ili ženu sa kojom je bio ili jeste u emotivnoj vezi da bi je na taj način onemogućio da ga napusti ili da bude u emotivnoj vezi sa drugom osobom ili iz nekih drugih sličnih razloga koji upućuju na zaključak da se učinilac rukovodio mizoginijom“, objašnjava ona. Pored navedenih postoje i neke druge inkriminacije, kako kaže Marković, u kojima se smrt pasivnog subjekta, odnosno žene tretira kao kvalifikatorna okolnost te se takvi slučajevi mogu dovesti u vezu sa različitim oblicima femicida. Naprimjer infaticid, odnosno ubistvo ženskog novorođenčeta kao način izbora pola djeteta. Prema profesorici Marković poseban oblik femicida, moglo bi se reći prikriveni oblik femicida, postoji u svim slučajevima u kojima je žena izvršila samoubistvo zbog dugogodišnjeg maltretiranja, psihičkog ili fizičkog, od strane svog intimnog partnera. Takve situacije su pokrivene krivičnim djelom Navođenje na samoubistvo ili pomaganje u samoubistvu. „Međutim, u sudskoj praksi gotovo da se ne može naći primjer za ovo krivično djelo, a smatramo da je značajan broj suicida žena, pogotovo ako je žena prethodno bila žrtva porodičnog nasilja, posljedica upravo surovog i nečovječnog postupanja njenog intimnog partnera (bračnog ili vanbračnog)“, objašnjava ona.

ZAKLJUČAK

Femicid je najteži oblik muškog nasilja nad ženama i djevojčicama koji je ukorijenjen u kontinuiranoj opresiji žena uslijed rodne nejednakosti u društvu u svim dijelovima svijeta. Femicid nije izolirani incident koji se pojavljuje iznenada i neočekivano. Sve žene diljem svijeta su izložene kontinuiranom nasilju jer žive u uvjetima rodno zasnovane diskriminacije i prijetnji koje su uzrokovane strukturnim (kao što su društveni, ekonomski i politički sistemi), institucionalnim (kao što su formalne i neformalne društvene mreže i institucije), interpersonalnim (kao što su lični odnosi između partnera, među članovima porodice i unutar zajednice) i individualnim (kao što individualne sposobnosti da se odgovori na nasilje) faktorima, koji najčešće djeluju intersekcionalno. I pored obaveze koju svaka država ima da pruži dužnu pažnju u promociji i zaštiti ženskih prava, što podrazumijeva sveobuhvatne i rodno osviještene intervencije, nekažnjivosti nasilja nad ženama je sveprisutna, što dodatno ohrabruje i olakšava činjenje femicida. U kontekstu Bosne i Hercegovine, zahtjevi za prepoznavanjem, definisanjem i kriminalizacijom femicida su se pojavili nekoliko godina unazad, kada je ovaj fenomen, u kontekstu intimnih partnerskih odnosa, postao toliko vidljiv da ga je teško bilo ignorisati, a postalo

je jasno da postojeći mehanizmi za oslovljavanje nasilja nad ženama nisu dovoljni za njegovo sprječavanje. Nakon izričito brutalnog femicida koji se desio u Gradačcu 11. augusta 2023. godine, a koji je počinilac prenosio uživo putem društvenih mreža, zahtjevi za kriminalizacijom femicida su se pojačali. Međutim, s obzirom na složenu administrativnu strukturu Bosne i Hercegovine, kao i političku nestabilnost, odgovori nadležnih zakonodavaca za sada su bili u domenu populističkih intervencija i obećanja, uz potpuno odsustvo volje da se patrijarhalni pravni sistem značajno izmijeni.
Važno je istaći da se ubistvo žene najčešće ne događa slučajno i neočekivano, već predstavlja finalni čin obično dugoročnog nasilja kojem je žena bila izložena a od kojeg nije bila adekvatno zaštićena. Ovo je naročito vidljivo u slučajevima nasilja u porodici. Stoga je važno femicid prepoznati kao najekstremniji oblik nasilja nad ženama koji je u svojoj genezi uzrokovan istorijskom nejednakošću žena i djevojčica, izrazom dominacije i dubokim uvjerenjem onoga ko to čini da je to žena nečim zaslužila. Paradoksalno je da neki roditelji smatraju da brane čast porodice ubijanjem ženskog djeteta koje je prekršilo vjerske/plemenske ili društvene norme. Značajan iskorak u prevenciji femicida postignut je 2011. godine usvajanjem Istanbulske konvencije koja se na najopsežniji način bavi zaštitom žena od rodno zasnovanog nasilja, od članica zahtijeva da preduzmu neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da nadležni organi obave procjenu rizika od smrtnosti. Dodatni napredak u definisanju femicida učinjen je 2013. godine kroz Bečku deklaraciju koja definiše femicid kao „ubistva žena i djevojaka zbog njihovog roda“. Važno je femicid učiniti vidljivijim i prepoznatljivijim jer želimo pojačati svijest o tome da nasilje u porodici nosi smrtonosne posljedice, da seksualno nasilje može prouzrokovati smrt, da patrijarhalno-konzervativne prakse i tradicije nekada ugnjetavaju žene do smrti, te da brojne smrti žena nisu slučajnost, već su dio sistemske opresije gdje muška ljutnja na žene i potreba za dominacijom rezultira smrću. Femicid se najčešće posmatra kao izolirano nasilje, a u svojoj suštini predstavlja dio sistema opresije žena. Stanje u bosanskohercegovačkom društvu, ali i globalna dešavanja, nam pokazuju da nikada ne smijemo prestati pričati o ljudskim pravima ženama, time se stavlja naglasak na činjenicu da su i žene ljudi, da se rađaju slobodne i jednake u dostojanstvu i pravima, a nisu samo dio nekog drugog bića, dio bez kojeg se može.

LITERATURA

American Psychiatric Association, A. P. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Association.

Barberet, R., i Baboolal, A. A. (2020). The global femicide problem: issues and prospects. U: C. Ashford, i A. Maine, Research handbook on gender, sexuality and the law. Edward Elgar Publishing.

Campbell, J. i Runyan, C. W. (1998). *Femicide: Guest Editors' Introduction*. Homicide Studies, 2 (4),

Corradi, C., Baldry, A. C., Buran, S., Kouta, C., Schröttle, M. i Stevković, L. (2018). Exploring the data on femicide across Europe. U: S. Weil, C. Corradi, i N. Marceline, Femicide across Europe. Bristol: Policy Press.

Corradi, C., Marcuello-Servos, C., Boira, S., i Weil, S. (2016). *Theories of Femicide and Their* Significance for Social Research. Current Sociology.

Dawson, M., i Mobayed Vega, S. (2023). *The Routledge International Handbook on Femicide and Feminicide*. New York: Routledge.

Dussich, J. P. (2016). Blue Victimology and Femicide: *The United Nations' Response to Victims and Female Victims of Gender Killings.* U: H. Kury, S. Redo i E. Shea, 41 Women and Children as Victims and Offenders: Background, Prevention, Reintegration (str. 47-65). Springer International Publishing Switzerland .

Russell, D. E., i Van de Ven, N. (1976). *Crimes Against Women:* Proceedings of the International Tribunal. Berkeley: Les Femmes.

Russell, D. E., i Radford, J. (1992). Femicide: The Politics of Woman Killing. New York: Twayne Publishers, Macmillan Publishing Company.

Russell, D. E., i Harmes, R. A. (2001). *Femicide in Global Perspective.* New York: Teachers College Press.

Shalhoub-Kevorkian, N. (2002). *Femicide and the Palestinian Criminal Justice System*: Seeds of Change in the Context of State Building? Law & Society Review, 36,

Simeunović Patić B. (2023). *Ubistva u Beogradu*, Beograd, Medija centar Odbrana.
Vilić-Konstantinović, S., (2013). Nasilje u porodici – *Krivičnopravno regulisanje u Srbiji i praksa Evropskog suda za ljudska prava*. u: Slobodanka Konstantinović Vilić (urednica), Pravna klinika za zaštitu prava žena – norme i praksa, Beograd, Autonomni ženski centar; Niš, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.
Zablock, T. (2020), *Femicide and prevention mechanisms in case of BiH*, issued by Helsinki Parliament of citizens in Banja Luka. Page 3.
Weil, S., Corradi, C., i Naudi, M. (2018). *Femicide Across Europe*. Bristol: Policy Press. 38. World Health Organization (2012). Understanding and addressing violence against women: Femicide. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/77421/WHO_RHR_12.38_eng.pdf?sequen ce=1.
World Health Organization (2022). Mental health.s https://www.who.int/news-room/fact sheets/ detail/mental-health-strengthening-our response
World Health Organization (2023). Female genital mutilation. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation.
NVO „Ženska mreža u BiH“ https://www.rtvusk.ba/clanak/femicid-kao-konstanta-bh-stvarnosti-nevladine-organizacije-javno-zagovaraju-predlazu-i-zahtijevaju-pravosude-i-zakonodavci-usporeni/2889.
https://feministika.ba/femicid-u-bosni-i-hercegovini-kroz-pravni-okvir/
Krivični zakon BiH ("Sl. glasnik BiH", br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 i 47/2023)
Krivični zakon RS ("Sl. glasnik RS", br. 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021, 89/2021, 73/2023, "Sl. glasnik BiH", br. 9/2024 - odluka US BiH, "Sl. glasnik RS" 105/2024 - odluka US, 19/2025, "Sl. glasnik BiH", br. 14/2025 - odluka US BiH i "Sl. glasnik RS", br. 31/2025).
Istanbulska konvencija - https://arsbih.gov.ba/istanbulska-konvencija/
Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena - Odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 34/180 od 18. decembra 1979. https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/05bosniak/BConEliminationDiscriminationWomen.pdf
Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama - Usvojena na Opštoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. decembra 1993. godine, Rezolucija 48/104. dostupna na https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/ljudska%20prava/2017/ravnopravnost%20spolova/Deklaracija%20o%20uklanjanju%20nasilja%20nad%20%C5%BEenama.pdf

FEMICIDE AS THE MOST EXTREME FORM OF GENDER-BASED VIOLENCE

Jadranka Stojanović

Abstract: The right to life is a basic human right that is guaranteed by many international documents at the universal, regional and national levels, but despite this, every year in the world many people are deprived of their lives. The subject of the work is femicide as the most severe form of gender-based violence against women and a flagrant violation of the right to life that belongs to every human being. It is a model that includes the killing of women as a result of violence, which is committed by men against women, while women become victims because they do not fulfill socially imposed gender roles. As an absolute right, the right to life is protected from all forms of threats and injuries, regardless of a person's personal characteristics, gender, skin color, sexual orientation, etc. because woman is not a characteristic of only those societies in which there is formal dominance of men over women and in societies in which women are formally equal to men and formally have equal opportunities in all spheres of life, women often suffer various forms of violence that sometimes escalates to their physical destruction. In criminal legislation, in most countries, femicide is not classified as a separate criminal offense, but is classified under a special form of murder. Only a few Latin American countries legally recognize femicide as a crime.

Key words: *femicide, murder of a woman, gender-based violence.*

Originalni naučni rad
UDK:316.61:159.923-053.9
DOI:10.7251/ZCMZ0125509P

PRILAGODBA NA SAMAČKI ŽIVOT ŽENA STARIJE ŽIVOTNE DOBI

***dr. sc. Daša Poredoš Lavor, dipl. soc. rad., stalna sudska vještakinja*[257]**
Građanska inicijativa „Moj grad Sisak, Sisak, Hrvatska, EU

Sažetak: *Rad prikazuje rezultate istraživanja o tijeku prilagodbe žena starije životne dobi na život bez bračnog partnera - supruga, odnosno na samački život. U istraživanju je sudjelovalo 230 ispitanica u dobi iznad 65 godina života u šest gradova Sisačko-moslavačke županije. Ispitanice su bile podijeljeni u svije skupine. Prvu skupinu činile su žene starije životne dobi koje su ostale bez bračnog partnera - supruga u vremenu do prije šest mjeseci (proces žalovanja još traje), a drugu skupinu činile su žene starije životne dobi koje su ostale bez bračnog partnera - supruga u vremenu od tri godine i više (proces žalovanja bi trebao biti dovršen). Istraživanje je provedeno tijekom 2024. godine. Na temelju dobivenih rezultata pokazalo se da su se ispitanice obiju skupina teško prilagodili na samački život, odnosno da procjenjuju svoju prilagodbu na život bez bračnog partnera - supruga lošom i vrlo lošom. Nadalje, dužina života bez partnera ne utječe značajno na razinu uspješnosti prilagodbe, jer u obje skupine ispitanica proces prilagodbe još traje i neizvjesnog je ishoda. Značajan utjecaj na navedeno imaju ekonomske prilike i život nakon potresa s katastrofalnim posljedicama koji je rezultirao sporijom dinamikom obnove u odnosu na očekivanja i potrebe opće populacije.*

Ključne riječi: *žene starije životne dobi, udovištvo, žalovanje, stres i prilagodba.*

Uvod

Zanimanje za probleme starenja i starosti počinje nakon II. svjetskog rata kao rezultat velikog porasta broja starijih ljudi u gotovo svim zemljama Europe, ali i svijeta. Usamljenost se može definirati kao stanje prisutnosti negativnih osjećaja povezanih s percipiranom socijalnom izolacijom (Vuletić, Stapić 2013). Usamljenost se navodi kao jedan od najizraženijih problema starenja, a istovremeno ima veliku ulogu u subjektivnom osjećaju zadovoljstva životom. Upravo su starije osobe izložene raznim čimbenicima koji doprinose negativnim životnim promjenama i različitim stupnjevima socijalne izolacije ili usamljenosti. Smrt supružnika, braće ili sestara i prijatelja, bolest, umirovljenje, invalidnost, smanjenje prihoda i veća zavisnost donose rizike za različite negativne životne promjene, uključujući i doživljaj usamljenosti. Smanjenje broja prijateljstava, gubitak životnih uloga te smanjena aktivnost pojedinca u raznim životnim područjima, izabrana svojom voljom ili nametnuta od okoline, mogu biti pokretači socijalne izolacije i usamljenosti starije osobe. Usamljenost je negativno povezana sa srećom, samopoštovanjem i općim zadovoljstvom životom, što često dovodi do razvoja niza tjelesnih bolesti koje mogu imati i tragične posljedice za starije osobe (Brajković, 2010).

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije starije su osobe ljudi u dobi od 60 do 75 godina, stare su u dobi od 76 do 90 godina, a veoma su stare osobe one koje su u dobi iznad 90 godina (Duraković i sur., 1990). Još uvijek ne znamo odgovor na pitanje zašto starimo. Različite teorije starenja tek djelomično zadovoljavaju naše spoznaje o tom procesu, a još ni iz daleka ne daju nadu da bismo smisleno i svrhovito pokušali djelovati na tu pojavu. Iz genetske i fiziološke teorije starenja prihvaćen je tradicionalni stav da je biološka involucija žive tvari neizbježan i gotovo neodgodiv proces (Hodoba, 1995). Starenje obično znači nešto što je usko povezano s kronološkom starosti, ali ne i njoj identično. Ako znamo samo starost nekog čovjeka, možemo predvidjeti vrlo velik broj promjena u vezi s njegovom anatomijom, fiziologijom, psihičkim i društvenim promjenama. Starije osobe se po mnogočemu međusobno razlikuju. Te su razlike nastale, prije svega, zbog različitih

[257] dasa.poredos@sk.t-com.hr dasalavor@gmail.com

životnih uvjeta kroz koje su osobe prošle i iskustava koja su stekle. Budući da je doba starosti razdoblje psiho-fizičkog opadanja (sporog, postupnog ili brzog) i moguće dezorijentacije, osoba treba biti snažno motivirana da uz prosječne napore zadrži dotadašnji stil života ili da od mnogih stvari po malo odustane. Starije su osobe izložene povećanom riziku različitih gubitaka (supružnika, zdravlja, ekonomskog statusa, neovisnosti i sl.). Gubici kod osjetljivih osoba dovode do smanjenja samopoštovanja i učestalijih otužnih stanja, kao i do neugodnog osjećaja gubitka kontrole nad vlastitim životom. Nedovoljna socijalna podrška i mreža socijalnih kontakata mogu dovesti osobu u rizik socijalne izolacije. Posljedica je pretjerana usmjerenost na vlastito tijelo, razna tjelesna stanja i simptome. To može rezultirati tjelesnim simptomima kojima osoba na neprilagođen način traži pomoć – pokušava privući pozornost drugih na sebe ili pokušava kontrolirati druge (Cohen, 1990).

Udovištvo predstavlja tešku promjenu za starije ljude, a neizbježno je kod brakova koji dugo traju. Smrt supružnika / partnera, a to je obično vjerojatnije stoga što se muškarci češće sklapaju brak s mlađim ženama, mijenja socijalni sustav obitelji. Prilagodba žena na udovištvo značajno ovisi o načinu smrti supružnika / partnera. Ako je smrt nastupila nakon duže i teže bolesti, postoji kod žene razdoblje prilagodbe, koji joj kasnije olakšava prilagodbu na udovištvo. Ako je smrt nastupila naglo, bez ikakve pripreme, prilagodba je znatno teža. Kvaliteta postignute prilagodbe na udovištvo ovisi i o odnosu koji je postojao između partnera. Ako je žena uvijek bila ovisna i pasivna, nakon smrti supruga može biti emotivno i socijalno potpuno izgubljena, dok se relativno samostalne žene brže i bolje privikavaju na nove životne uvjete. Mnogo je teže udovicama koje odjednom moraju voditi brigu i o npr. financijama kućanstva, na što najčešće nisu pripravne. Osjećaj usamljenosti, kojem su starije osobe značajno podložne, često ih odvlači ka povećanoj uporabi lijekova, u nekim situacijama alkohola, a nisu rijetka niti samoubojstva u starijoj životnoj dobi. Prilagodba na smrt supružnika / partnera u starosti je zahtjevan. Djeca, koliko god bila dobra, po mišljenju većine udovica i udovaca ne mogu nadoknaditi kvalitetu odnosa među bračnim partnerima. Ponovno sklapanje braka, osobito za one koji su sami, vrlo je dobro i za starije osobe i za društvo, jer život dvoje starijih ljudi u zajednici daje više zadovoljstva. Oni koji nikoga nemaju u najtežoj su situaciji i najčešći su korisnici društvene skrbi i podrške (Žganec i sur. 2007).

Da bismo nekog izgubili, najprije ga trebamo imati. Reakcija žalovanja ili žalovanje uključuje niz emocionalnih i tjelesnih pojavnosti u osobe koja je ili smrću ili na neki drugi način izgubila osobu uz koju je osjećajno vezana. Većina ožalošćenih sama proradi svoje žalovanje i nanovo se uključi u život. Manji broj osoba zatraži pomoć liječnika ili nekog drugog pomagača s područja mentalnog zdravlja. Razlikujemo normalno i produženo žalovanje. Normalno, odnosno prosječno žalovanje predstavlja dinamičan proces različitih emotivnih doživljavanja u trajanju do oko šest mjeseci od smrti bliske osobe i završava većim ili manjim stupnjem reorganizacije života, tj. prilagodbom na novonastalu situaciju. Produženo žalovanje uključuje kronično žalovanje (stanje kad je žalovanje prisutno duže od godine dana nakon gubitka), produženu odsutnost svjesnog žalovanja i euforiju (euforično raspoloženje uz energično odbijanje činjenice da je osoba umrla; osjećaj pokojnikove prisutnosti i sl.) (prema Buzov 1989.). Prema Bowlbyju (Bowlby 1980.) sklonost produženom žalovanju pokazuju osobe u kojih su emocionalne veze s izgubljenim objektom bile označene nesigurnošću i tjeskobom, kao i one koje su, iako su pokazivale emocionalnu samodostatnost, zapravo to temeljile na nesigurnoj osnovi. Isti autor navodi sljedeće značajne varijable žalovanja: 1. identitet i uloga izgubljene osobe, 2. dob i spol osobe koja žaluje, 3. uzroci i okolnosti gubitka, 4. socijalne i psihološke okolnosti koje utječu na osobu koja žaluje u vrijeme i nakon gubitka, 5. osobnost osobe koja žaluje, posebno njezine sposobnosti da stvori nove emocionalne odnose i da odgovori na stresne situacije. Gubitak bračnog partnera jedan je od najjačih stresova (uz gubitak djeteta) što ga osoba može doživjeti u životu. Nakon smrti bračnog partnera češće umiru udovci nego udovice (prema Buzov 1989.). Muškarci češće potiskuju žalovanje i više su vezani uz žene. Njihovom smrću osjećaju se sasvim izgubljeni. U obudovljenih učestalije su tjelesne i psihičke tegobe. Budući da spomenute tegobe mogu biti samo subjektivni znak, doživljaj i simptom žalovanja, teško je utvrditi jesu li te tegobe učestalije u skupini obudovljenih (Buzov 1989.). Uspješno prevladavanje žalovanja olakšava društvena podrška: posjete srodnika i prijatelja, druženja s vršnjacima, prorada žalovanja sa stručnjacima i sl. Izvor zadovoljstva i socijalne podrške starijima čine društvo i emocionalna

potpora djece, rođaka i prijatelja. Starije osobe uživaju provodeći vrijeme s njima bliskim osobama, znajući da uz sebe imaju dobro poznate osobe kojima se mogu obratiti za pomoć ako se za to pokaže potreba. Razvoj medicine i tehnologije, kvalitetnija zdravstvena zaštita i brojni drugi čimbenici doveli su do toga da se ljudski vijek produžio i da se taj trend i dalje nastavlja. No kronološkim produžavanjem života ne dolazi nužno do zadržavanja iste kvalitete života. Naprotiv, sve više ljudi u starijoj životnoj dobi treba pomoć kako bi zadovoljili svoje primarne potrebe te aktivnije doprinosili vlastitoj dobrobiti. Stoga, starenje se smatra demografskim prediktorom smanjenja kvalitete života (Žganec i sur. 2007).

Povezanost između stresa, te tjelesnog i psihičkog zdravlja starijih osoba znatno je složenija nego što se nekad pretpostavljalo. Brojni psihološki i socijalni čimbenici su uključeni u odnos stresa i zdravlja. Oslabljena pokretljivost starijih osoba, gubitak prijatelja uslijed preseljenja ili smrti i promjene u kognitivnom funkcioniranju mogu izazvati lošiju percepciju vlastitih sposobnosti i učinkovitosti. Percepcija vlastite neučinkovitosti je povezana sa nedovoljno uspješnim suočavanjem sa stresom. Kad se nađu pred teškoćama, ljudi koji sumnjaju u svoje sposobnosti ne ulažu dovoljno napora ili se potpuno predaju i odustaju. Jedan od važnih izvora suočavanja sa stresom je osobni smisao života, tj. osjećaj smisla i cilja vlastitog postojanja, koji smanjuje negativno djelovanje stresnih događaja na tjelesno i psihičko zdravlje i na prilagodbu starije osobe. Prema *modelu samoprocjene* (Fry 1989.) procjena starije osobe o vlastitim sposobnostima, vještinama i osobnim vrijednostima ima važnu ulogu u percepciji i procjeni stresnih životnih događaja. Ako starija osoba sebe percipira kao uspješnu u suočavanju sa stresom, u rješavanju problema i ako jasno vidi smisao svog života, onda će zadržati pozitivan pogled na zbivanja i procijeniti ih manje negativnima. Obrnuto, ako starija osoba sebe procjenjuje nesposobnom za učinkovito suočavanje s negativnim događajima, može se povećati štetan učinak neke situacije, te će kao posljedica većina životnih zbivanja biti procijenjena kao jako stresna. Fry zaključuje da je stres predviđeni ishod složenih posredujućih uvjeta koji se tijekom vremena stječu u životu starije osobe. Financijske teškoće, kronična bolest, smrt bliske osobe očekivane su životne promjene povezane sa starošću. Ponašanje članova obitelji i društvene zajednice ima značajnu ulogu u prilagodbi na starenje. Čovjek koji stari vrlo dobro opaža ponašanje okoline i na to je ponašanje osobito osjetljiv. Kad govorimo o osobinama ličnosti starijih ljudi, onda je najzanimljivije pitanje postoje li neke osobine ličnosti koje nekim starijim ljudima omogućavaju bolju prilagodbu na proces starenja i starosti nego drugima. Ako postoje, mogle bi biti dobar prediktor uspješnog starenja. Činjenica je da prilagodba na starost ne ovisi samo o unutarnjim činiteljima, kao što su npr. osobine ličnosti, već i o vanjskim činiteljima kao što su socijalna okolina, obitelj, stambeni uvjeti, ostvarena postignuća, međuljudski odnosi, financijska situacija i sl. (Havelka i Despot Lučanin, 1990.). Prilagodba u starijoj dobi samo je odraz uspješnosti funkcioniranja i prilagođavanja tijekom ranijih fazama života. Ako čovjek stari razvojno primjerenom dinamikom i živi dovoljno dugo, čovjek se ima vremena prilagoditi se na kraj svoga životnog vijeka. Završetak života za neke traje i po nekoliko godina, a za druge mjesece, tjedne, dane ili koji trenutak. Kod nekih dolazi do potpunog uvida u situaciju i oni se kontroliraju do kraja, dok drugi postaju uplašeni i potpuno mijenjaju svoje ponašanje. Starenje se još i danas često doživljava kao socijalni problem. Hoće li ili ne starija osoba biti „socijalni problem“, ne ovisi o njezinoj dobi nego o društvenom stajalištu da joj se omogući dostojanstvena starost (Ajduković 1995.).

Metodologija

Opći cilj istraživanja bio je utvrditi kako teče prilagodba osoba starije životne dobi na život bez bračnog partnera, odnosno na samački život. Posebni cilj istraživanja je bio utvrditi postoje li razlike u samoprocjeni ispitanica podijeljenih u dvije skupine. Prvu skupinu činile su žene starije životne dobi koje su ostale bez bračnog partnera - supruga u vremenu do prije šest mjeseci (proces žalovanja još traje), a drugu skupinu činile su žene starije životne dobi koje su ostale bez bračnog partnera - supruga u vremenu od tri godine i više (proces žalovanja trebao bi biti dovršen). Praktični cilj je bio obići starije osobe na terenu, utvrditi stanje njihovih potreba i mogućnost primjene daljnjih mjera psiho-socijalne pomoći i podrške.
U skladu s navedenim ciljevima definirani su sljedeći problemi istraživanja:

- prilagodba na život bez bračnog partnera

- utvrditi postoji li razlika u prilagodbi između ispitanica I. i II. skupine

U ovom istraživanju sudjelovalo je 230 ispitanica u dobi iznad 65 godina života u gradovima Sisačko-moslavačke županije (Sisak, Kutina, Novska, Petrinja, Dvor, Glina). Istraživanje je provedeno tijekom 2024. godine. Ispitanice su bili podijeljeni u svije skupine. Prvu skupinu (Skupina I.) činile su žene starije životne dobi koje su ostale bez bračnog partnera - supruga u vremenu do prije šest mjeseci (proces žalovanja još traje, a drugu skupinu (Skupina II.) činile su žene starije životne dobi koje su ostale bez bračnog partnera - supruga u vremenu od tri godine i više (proces žalovanja trebao bi biti dovršen). U Skupini I. bilo je 80 ispitanica, a u Skupini II 150 ispitanica. Radilo se o prigodnom uzorku. Svi ispitanici u predmetno istraživanje (i razgovore) bili su uključeni dobrovoljno tijekom terenski posjeta podrške. U ispitivanju su sudjelovale osobe koje su na temelju moje osobne procjene mogle shvatiti smisao postavljenih pitanja i bile dosljedne u praćenju ispitivanja, dakle mentalno zdrave i dobro orijentirane. Samo popunjavanje ankete trajalo je oko 20 minuta.

Za ovu prigodu konstruiran je anketni upitnik „Povezanost demografskih i psiho-socijalnih obilježja žena starije životne dobi kod prilagodbe na život bez bračnog partnera“ koji sadržava 20 pitanja, uglavnom zatvorenog tipa. Obuhvaćao je sljedeće varijable: sociodemografski status, obiteljski status, materijalne prilike prije smrti bračnog partnera i sadašnje materijalne prilike, zdravstveno stanje prije smrti bračnog partnera i sadašnje zdravstveno stanje, socijalni kontakti i aktivnosti ispitanica, samoprocjena prilagodbe na život bez bračnog partnera. Anketni upitnik bio je anoniman i ničim ne ukazuje na identitet ispitanica. Glede tehničke izvedbe ispisan je podebljanim i dovoljno velikim slovima kako bi ga ispitanici koji su za to sposobni mogli i sami popuniti. Vrlo često sam ispitanicama čitala pitanja, te bilježila njihove odgovore jer su mnogi se izjasnili da im je tako lakše.

S obzirom na cilj i probleme istraživanja korištena je statistička metoda χ^2 - test, te opisni iskustveni sadržaji koji imaju uloge dopune numeričkih vrijednosti prikupljeni tijekom razgovora sa ispitanicama.

Rezultati

Za prigodu ovog rada izdvojit ću dio dobivenih rezultata.

Tablica 1. prikazuje distribuciju ispitanika prema gradovima unutar Sisačko-moslavačke županije u kojima isti žive.

GRAD (prebivalište ispitanica)	SKUPINA I. (< 6 mjeseci)	SKUPINA II (> 3 godine)	UKUPNO (I + II)
Sisak	16	27	43
Kutina	14	26	30
Novska	10	27	40
Petrinja	12	25	37
Dvor	12	20	32
Glina	16	25	48
UKUPNO	80	150	230

Analizirajući aritmetičke sredine i standardne devijacije duljine života bez bračnog partnera za obje skupine ispitanica. Za Skupinu I. aritmetička sredina za ispitanice je 3,6 mjeseci (u rasponu od 7 dana do 6 mjeseci), a za Skupinu II. aritmetička sredina za ispitanice iznosi 6,1 godinu (u rasponu od 3 do 19 godina). Po pitanju životne dobi nema statistički značajnih razlika između ove dvije skupine. Raspon dobi Skupine I. je od 65 do 94 godine, a Skupine II. od 65 do 97 godina. Vidljivo je da se radi o vrlo visokoj dobi ispitanica. Oko 50% ispitanica obje skupine ima nekoliko razreda osnovne škole, odnosno osnovnu školu. U Skupini I. oko

11% ispitanika ima viši stupanj naobrazbe, a u Skupini II. oko 22%. Razlike između ispitanika naznačenih skupina nisu statistički značajne (χ_2=1,54; stupnjevi slobode=2; p>0,05). Od 73 ispitanika Skupine I. njih 72% ima djecu, a 28% nema, a kod Skupine II. od 136 ispitanika oko 71% ima djecu, a oko 29% nema. Ispitanici u obje skupine imaju u prosjeku po dvoje djece. U Skupini I. maksimalan broj djece je šest, a u Skupini II je devet.

Tablica 2. Zadovoljstvo odnosima u braku za vrijeme njegova trajanja

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
vrlo zadovoljna	21	28,4	51	37,3
uglavnom zadovoljna	39	54,0	60	44,8
ni zadovolj., ni nezadovlj.	8	10,8	16	11,2
uglavnom nezadovoljna	5	6,8	7	5,2
vrlo nezadovoljna	0	0,0	2	1,5
UKUPNO	73	100,0	16	100,0

Većina ispitanica obje skupine uglavnom je bila zadovoljna odnosima u braku. Između skupina ispitanica nema statistički značajnih razlika (χ2=10,12; stupnjevi slobode=4; p>0,05).

Tablica 3. Zadovoljstvo odnosima s djecom

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
vrlo zadovoljna	27	51,8	44	47,9
uglavnom zadovoljna	24	44,8	38	40,4
ni zadovolj., ni nezadovlj.	2	3,7	7	4,6
uglavnom nezadovoljna	0	0,0	4	2,7
vrlo nezadovoljna	1	0,0	1	0,0
UKUPNO	54	100,0	94	100,0

Ispitanice obiju skupina su nešto zadovoljnije odnosima s djecom nego odnosima u braku. Nema statistički značajnih razlika između naznačenih skupina ispitanica (χ2=4,65; stupnjevi slobode=5; p>0,05).

Tablica 4.Uzrok smrti supružnika / partnera

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
duga i teška bolest	29	39,7	48	43,4
iznenadno (akutno oboljenje)	20	27,4	19	18,5
pandemija covid-19	16	21,9	31	28,9
prometna nesreća	6	8,3	7	6,5
nasilna smrt	2	2,7	3	2,7
ostali uzroci	0	0,0	0	0,00
UKUPNO	73	100,0	149	100,0

Kod većine ispitanica obje skupine uzrok smrti bračnog partnera je duga i teška bolest. Osobito stresnu situaciju predstavlja iznenadna smrt, jer bez osobite pripremljenosti pojedinca dovodi u vrlo tešku poziciju. S obzirom na prisustvo pandemije covid-19 značajan broj supružnika / partnera ispitanica preminuo je uslijed navedenih posljedica. Nema statistički značajnih razlika s obzirom na uzrok smrti bračnog partnera između ispitanika skupina I. i II. ($\chi2=6,13$; stupnjevi slobode=4; $p>0,05$).

Tablica 4. Materijalne prilike u obitelji prije smrti supružnika / partnera

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
vrlo dobre	14	17,5	19	12,7
dobre	35	43,7	69	46,0
osrednje	25	31,2	42	28,0
loše	5	6,3	18	12,0
vrlo loše	1	1,3	2	1,3
UKUPNO	80	100,0	150	100,0

Materijalne prilike do smrti supružnika / partnera su bolje nego materijalne prilike nakon smrti partnera kod obje skupine ispitanika. Oko 60% ispitanica obje skupine je imalo vrlo dobre i dobre materijalne prilike, osrednje oko 30%, te manji broj loše i vrlo loše. Vidimo da je većina ispitanica imala zadovoljavajuće materijalne prilike za vrijeme trajanja bračne zajednice. Stanje materijalnih prilika kao i kvalitete života u anketiranim mjestima općenito je značajno pogoršano uslijed potresa s katastrofalnim posljedicama i sporom dinamikom obnove. Nema statistički značajnih razlika između ispitanika naznačenih skupina ($\chi2=3,20$; stupnjevi slobode=4; $p>0,05$).

Tablica 5. Sadašnje materijalne prilike

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
vrlo dobre	5	6,3	8	5,3
dobre	25	31,3	37	24,7
osrednje	29	36,2	51	34,0
loše	16	20,0	38	25,3
vrlo loše	5	6,2	16	10,7
UKUPNO	80	100,0	150	100,0

Sadašnje materijalne prilike obiju skupina ispitanica možemo svrstati u 3 kategorije s približno podjednakim postocima. Oko 35% ispitanica ima vrlo dobre i dobre materijalne prilike, oko 39% osrednje, a oko 30% loše i vrlo loše. Između naznačenih skupina ispitanica nema statistički značajnih razlika ($\chi2=4,65$; stupnjevi slobode=4; $p>0,05$).

Tablica 6. Samoprocjena sadašnjeg zdravstvenog stanja

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
odlično	1	1,3	2	1,4
vrlo dobro	10	12,5	20	13,3
prosječno, osrednje	43	53,7	68	45,3
loše	20	25,0	46	30,7
vrlo loše	6	7,5	14	9,3
UKUPNO	80	100,0	150	100,0

Sve ispitanice su pokretne ili djelomično pokretni uz pomoć ortopedskih pomagala. Oko 26% ispitanica Skupine I. i 35% ispitanica Skupine II. svoje zdravstveno stanje procjenjuje lošim i vrlo lošim. Najveći dio njih procjenjuje ga osrednjim, prosječnim. Budući da se radi o dosta staroj populaciji (prosječne dobi oko 80 godina), možemo zaključiti da je samoprocjena zdravstvenog stanja relativno dobra. Nema statistički značajnih razlika između ispitanika obiju skupina ($\chi2=3,20$; stupnjevi slobode=4; $p>0,05$).

Tablica 7. Učestalost kroničnih bolesti i tjelesnih oštećenja u ispitanica

OBILJEŽJE	SKUPINA I. - f	SKUPINA II. - f
bolesti srca i krvnih žila	18	24
bolesti respiratornog sustava	15	22
psihosocijalne teškoće (psihičke bolesti)	13	19
bolesti koštano-mišićnog sustava	13	18
poremećaj osjetila vida i/ili sluha	13	17
neurološke teškoće	10	17
neoplazmatske bolesti	8	14
bolesti probavnog sustava	5	3

Tablica 7. prikazuje kronične bolesti prema učestalosti. Ukupan broj bolesti odnosno teškoća ne odgovara ukupnom broju ispitanica, jer se radi o komorbiditetu. Ne navodim bolesti i/ili teškoće čija je učestalost bila manja od 2.

Tablica 8. Druženje s prijateljima i vršnjacima (mreža socijalne podrške)

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
ne	62	77,5	115	76,7
da	18	22,5	35	23,3
UKUPNO	80	100,0	150	100,0

Nešto više od 75% ispitanica obiju skupina se ne druži s prijateljima i vršnjacima. Nema statistički značajnih razlika između ispitanica skupina I. i II. ($\chi2=0,73$; stupnjevi slobode=1; $p>0,05$). No, postoje razlike u broju osoba s kojima se druže. Za Skupinu I. aritmetička sredina iznosi 1,94, a Skupinu II. je 3,00 ($\chi2=2,00$; stupnjevi slobode=1; $p<0,05$). Ispitanice Skupine II. imaju veći krug osoba s kojima se druže, budući da je prošlo više vremena od smrti supružnika / partnera, da su se uspjele priviknuti na samački život i nastaviti živjeti dalje. Za daljnju analizu druženja ispitanica koji se ne druže s prijateljima i vršnjacima postavljam pitanje da li bi željele imati društvo. Dobivena je statistički značajna razlika između skupina I. i II. Iz Skupine I. oko 83% ispitanica ne želi društvo vršnjaka, a iz Skupine II. njih oko 51% ($\chi2=2,20$; $p<0,05$). Podaci ukazuju na to da u vremenu bližem smrtnom događanju supružnika / partnera žene koje ostaju same uslijed žalovanja i tuge, te vlastitog osjećaja nemoći i osamljenosti izbjegavaju druženja i socijalno se izoliraju. K tome se, najčešće se povlače u sebe i osamljuje. S vremenom, kako život neminovno teče dalje, proširuju se i socijalni kontakti, te tako jača i mreža socijalne podrške.

Tablica 9. Učestalost posjećivanja djece, odnosno članova obitelji

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
svaki dan ili gotovo svaki dan	47	58,8	78	52,0
jednom tjedno (vikendom)	11	13,7	50	33,3
jednom mjesečno	9	11,2	16	10,6
nekoliko puta godišnje	8	10,0	4	2,6
jednom u više godina	5	6,3	2	1,3
UKUPNO	80	100,0	150	100,0

Većinu ispitanica netko posjećuje svaki dan ili gotovo svaki dan. Međutim, nije zanemariva brojka onih koji imaju posjete nekoliko puta godišnje ili samo jednom godišnje (za obje skupine ispitanica oko 10%). Nema statistički značajnih razlika s obzirom na učestalost posjećivanja između ispitanica skupina I. i II. ($\chi 2=4,65$; stupnjevi slobode=5; $p>0,05$).

Tablica 10. Zadovoljstvo učestalošću posjećivanja djece, odnosno članova obitelji nakon smrti supružnika / partnera

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
vrlo zadovoljna	9	11,2	10	6,7
uglavnom zadovoljna	55	68,7	81	54,0
ni zadovolj., ni nezadovlj.	11	13,7	39	26,0
uglavnom nezadovoljan	4	5,0	20	13,3
vrlo nezadovoljna)	1	1,3	3	2,0
UKUPNO	80	100,0	150	100,0

Iako nema statistički značajnih razlika između ispitanica skupina I. i II. (razlika na granici statističke signifikantnosti ($\chi 2=6,17$; stupnjevi slobode=4; $p=0,04$), možemo vidjeti da je Skupina .I nešto zadovoljnija učestalošću posjećivanja djece i članova obitelji od Skupine II. To je i razumljivo, jer ispitanice Skupine I. ipak nešto više obilaze i posjećuju najbliži članovi obitelji.

Tablica 11. Načini provođenja dana

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
obavljanje svakodnevnih kućanskih poslova	26	32,5	47	31,3
čitanje, TV, ručni radovi	42	52,5	76	50,7
dosađivanje u osami	11	13,8	18	12,0
druženje u klubovima umirovljenika	1	1,2	8	5,3
šetnja prirodom	0	0,00	1	0,7
ostalo	0	0,00	0	0,00
UKUPNO	80	100,0	150	100,0

Ispitanice u skladu s vlastitim mogućnostima uglavnom aktivno provode dan – najčešće u obavljanju kućnih poslova, te čitanju knjiga i časopisa, uz TV ili ručni rad. Nikako ne smijemo zanemariti onu skupinu koja navodi da se najčešće dosađuje u osami. Ti tužni ljudi čine više od 10% svake skupine ispitanica. Nema statistički značajnih razlika između ispitanika skupina I i II ($\chi_2=12,01$; stupnjevi slobode=4; $p>0,05$).

Tablica 12. Samoprocjena prilagodbe na život bez bračnog partnera

OBILJEŽJE	SKUPINA I.		SKUPINA II.	
	apsolutno	relativno	apsolutno	relativno
vrlo dobro	0	0,00	2	1,3
zadovoljavajuće	2	2,5	6	4,0
ni dobro, ni loše	28	35,0	59	39,3
loše	40	50,0	50	33,4
vrlo loše	10	12,5	33	22,0
UKUPNO	80	100,0	150	100,0

Iako nema statistički značajnih razlika između skupina I. i II. (razlika je na granici statističke signifikantnosti ($\chi 2=3,37$; stupnjevi slobode=4; p=0,04), vidimo da su se ispitanice obiju skupina teško prilagodili na samački život, odnosno da procjenjuju svoju prilagodbu na život bez supružnika / partnera lošom i vrlo lošom.

Rasprava

U ovom radu glavni problem istraživanja bio je prilagodba na život bez supružnika / partnera, odnosno na samački život. U istraživanje su bile uključene dvije skupine ispitanica. Prvu skupinu (Skupina I.) činile su žene starije životne dobi koje su ostale bez bračnog partnera - supruga u vremenu do prije šest mjeseci (proces žalovanja još traje, a drugu skupinu (Skupina II.) činile su žene starije životne dobi koje su ostale bez bračnog partnera - supruga u vremenu od tri godine i više (proces žalovanja trebao bi biti dovršen). Oko 50% ispitanica ima nepotpunu ili završenu osnovnu školu, SSS ima oko 36% ispitanika, dok mali broj ima VŠS ili VSS, što je važan pokazatelj za organizaciju samačkog života glede navika i provođenja dana. Oko 70% ispitanica ima djecu. Taj pokazatelj bi u budućem istraživanju trebalo dodatno ispitati i vidjeti zašto njihovi roditelji (ispitanice) žive same, te na koji bi način bilo moguće djecu uključiti u aktivan proces prilagodbe na samački život njihovih roditelja – točnije majki. Međutim, ovdje treba naglasiti da većina starijih osoba (žena) izjavljuje da ne žele smetati (biti na teret) svojoj djeci ili da su već stanovali kod njih, ali su po cijele dane bili sami (budući da su djeca zaposlena), te su osjećali nesigurnost i osamljenost. Ispitanice obiju skupina uglavnom su bile zadovoljne odnosima u braku (oko 85%), no ipak su nešto zadovoljnije odnosima s djecom. Najčešći uzrok smrti supružnika / partnera bio je duga i teška bolest, a potom iznenadna smrt uslijed akutnog oboljenja. S obzirom na prisustvo pandemije covid-19 značajan broj supružnika / partnera ispitanica preminuo je uslijed navedenih posljedica. Materijalne prilike do smrti supružnika / partnera bile su bolje nego sadašnje. Dok je oko 10% ispitanica imalo loše i vrlo loše materijalne prilike prije smrti supruga / partnera, sada ih je oko 25%. Svega tridesetak % ispitanika smatra da su njihove sadašnje materijalne prilike dobre. Samoprocjena zdravstvenog stanja ispitanica je relativno dobra ako uzmemo u obzir visok postotak prisutnih kroničnih bolesti i tjelesnih oštećenja, te komorbiditeta. Oko 66% ispitanika ima neku kroničnu bolest ili tjelesno oštećenje, a loše i vrlo loše zdravstveno stanje svega 35%. Znači da se ovdje ne radi nužno o objektivnom događaju, već subjektivnom doživljaju. Ti podaci nam govore da se znatan broj ispitanica dobro nosi sa svojom bolešću. Kronične bolesti karakteristične za ispitanice su bolesti srca i krvnih žila, respiratornog i koštano-mišićnog sustava, te psihosocijalne teškoće, a slični rezultati su potvrđeni i drugim istraživanjima (Accetto, 1977.; Despot Lučanin, 1997.; Havelika, 1999.; Štambuk, 1999.). Ispitanice obiju skupina uglavnom se malo druže s prijateljima i vršnjacima. Razlike između skupina I. i II. su u broju osoba s kojima se druže. Ispitanice koji su duže same (Skupina II.) imaju u prosjeku tri osobe s kojima se druže, dok ispitanice Skupine I. imaju dvije. Ispitanice Skupine I. koji nemaju društvo na pitanje da li bi ipak željele imati društvo u značajno su većem broju od ispitanica Skupine II. dale negativan odgovor. Možemo zaključiti da se starije osobe (žene) sve više socijalno izoliraju, međusobno otuđuju i osamljuju, iako takav stav može predstavljati i svojevrsnu zaštitu od dodatnih stresova. Većinu ispitanica najbliži članovi obitelji posjećuju svaki dan ili gotovo svaki dan. Posjete su značajno učestalije neposredno nakon smrti člana obitelji, da bi kasnije, s vremenom, bivale rjeđe, najčešće jednom tjedno, osobito vikendom. Učestalošću posjećivanja djece i drugih članova obitelji ispitanice su uglavnom zadovoljni. Posebnu pažnju bi trebalo posvetiti onim starijim osobama (ženama) koje bližnji rijetko posjećuju. Oni su najčešće i najnesigurnije i najusamljenije; navode mnoge strahove i somatizacije. Ovom problemu trebalo bi posvetiti više pažnje, jer se ovdje ne radi samo o posjetama nego se trebamo zapitati da li bolest i starost zaista zaslužuju takvu zanemarenost od strane društvene zajednice.

U razdoblju prilagodbe ispitanice više preferiraju česte posjete djece, nego posjete prijatelja i vršnjaka, iako posjeti djece predstavljaju svojevrsnu stresnu situaciju, jer podsjećaju na život i aktivnost prije smrti bliskog člana obitelji – supružnika / partnera. Načini provođenja dana ukazuju nam na to da su se ispitanice prepoznale razne aktivnosti kojima nastoje ispuniti dan. U obavljanju svakodnevnih kućanskih poslova manje se misli na probleme i vrijeme brže prolazi. Osobitu pažnju trebamo posvetiti onim ispitanicama koje navode da se tijekom dana najčešće dosađuju u osami, a one u obje skupine obuhvaćaju nešto više od 10% ispitanika. I prilikom posjeta kućanstvima pojedinih starijih

osoba (žena) zatekla sam potpuno spuštene rolete, nekoliko puta zaključana vrata, neprozračene prostorije i sl., što zaista ostavlja dojam bitno smanjenih socijalnih kontakata s vanjskim svijetom. Prema dobivenim rezultatima vidimo da su se ispitanice obiju skupina teško prilagodile, odnosno da prilagodba na život bez supružnika / partnera još uvijek traje i da je pitanje do kada će trajati, te hoće li biti okončana zbog malog broja godina života koje im još predstoje. Prilagodba kao složen dugotrajan proces pokazuje da novi uvjeti života nikako ne mogu biti bolji, potpuniji od onih ranijih, odnosno da samački život nema prednost u odnosu na bračni. Vidimo na ovom primjeru da „vrijeme baš i ne liječi sve rane“, da se starije osobe (žene) sve više povlače u sebe, izoliraju i osamljuju. Samoća je u svakom životnom razdoblju složen problem. Dodamo li joj visoke godine života i bolest, teško možemo kvalitetno funkcionirati i živjeti. Potrebni su osobna motivacija, kao i podrška i razumijevanje okoline.

Zaključak:

Cilj ovog istraživanja je bio utvrditi kako teče prilagodba osoba (žena) starije životne dobi na život bez supružnika / partnera, odnosna na samački život. Na temelju rezultata i diskusije možemo zaključiti sljedeće:

- ispitanice obiju skupina teško su se prilagodile na samački život, odnosno svoju prilagodbu na život bez supružnika / partnera procjenjuju kao lošu i vrlo lošu
- dužina života bez supružnika / partnera ne utječe značajno na razinu uspješnosti prilagodbe na samački život; proces prilagodbe još traje i neizvjesnog je ishoda

Rezultati su pokazali da se u obje skupine ispitanica, nakon smrti bračnog partnera pogoršavaju se materijalne prilike i zdravstveni status, što je i razumljivo s obzirom na objektivne i subjektivne promjene uzrokovane smrću supružnika / partnera.

Također se značajnim i vrlo korisnim pokazao obilazak starijih osoba (žena) na terenu, razgovor s njima, prikupljanje saznanja o njihovim problemima i potrebama, te informiranju o dostupnim servisima socijalne podrške u zajednici odnosno širem okruženju.

Potrebno je poticati uspješno starenje. Današnji stariji ljudi se suočavaju s novim tjelesnim i psihosocijalnim izazovima, s kojima se njihovi roditelji nisu morali suočavati. Oni žive znatno duže, ali imaju i više briga zbog toga. Opisane promjene popraćene su brojnim stresorima – Domovinski rat, ekonomska kriza, pandemija covid-19, potres s katastrofalnim posljedicama i sl.

Potrebno je stvaranje stručnih multidisciplinarnih timova stručnjaka s područja zdravstva, socijalne skrbi, prava, duhovne podrške i sl. koji bi djelovali na terenu, obilazili domaćinstva sa starijim članovima i pomagali im savjetima o poboljšanju komunikacije među članovima obitelji, o mogućnostima ostvarivanja prava iz raznih područja života, odvojili vrijeme za razgovore sa starijima što bi omogućilo slušanje doživljenih sadržaja i proradu složenih (nerijetko i traumatskih) iskustava i sl. Slušanje i podjela teških iskustava stvara osjećaj olakšanja i omogućuje obnovu emotivnih resursa za nastavak kvalitetnijeg života. Pažnja i lijepa riječ svakome dobro dođe, a osobito starijem čovjeku koji je umoran od svih teških životnih događanja i želi što smirenije dočekati neizbježan kraj.

Na tragu svega navedenom Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike osmišljava i provodi razne višegodišnje programe i projekte koji su usmjereni smanjenju i prevenciji socijalne isključenosti te socijalnom uključivanju i integraciji socijalno osjetljivih skupina kao i programa usmjerenih unaprjeđenju kvalitete života i zaštiti prava starijih osoba za 2025. i 2026. godinu pri čemu Građanska inicijativa „Moj grad Sisak“ provodi program pod nazivom SuPER – susreti podrške, edukacija i relaksacije koji se odnosi na Prioritetno područje Osiguravanje podrške neformalnim njegovateljima i starijim osobama kojima neformalni njegovatelji pružaju dugotrajnu skrb. Hrvatska također ima višegodišnja iskustva u provedbi Programa Zaželi – prevencija institucionalizacije s ciljem poticanja socijalnog uključivanja u život zajednice osoba starije životne dobi i osoba s invaliditetom.

Literatura:

Accetto B. (1977) *Organizacija prevencije u procesu starenja i starosti*. U: Zbornik Prvog Gerontološkog kongresa. Beograd, 11-24.

Ajduković M. (1995) *Društvena skrb o starijim osobama – izazov 21. stoljeća.* U: Starost i starenje – izazov današnjice. (Savjetovanje – Makarska, 06.-08. prosinca 1995.) Zagreb: Ministarstvo rada i socijalne skrbi, 97-102.

Bowlby J. (1980) *Attachment and loss.* Loss: sadness and depression. Harmondsworth: Penguin.

Brajković L. (2010) *Pokazatelji zadovoljstva životom u trećoj životnoj dobi*. Disertacija. Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Buzov I. (1989) *Psihoanaliza žalovanja.* Zagreb: Jumena – Jugoslavenska medicinska naklada, 31-35.

Cohen G.D. (1990) *Psychopathology and mental health in the mature and elderly adult.* U: Birren, J.E., Schaie K.W.(ur.); Handbook of the psychology of aging**.** San Diego: Academic Press, 359-371.

Despot Lučanin J. (1997) *Longitudinalna studija povezanosti psiholoških, socijalnih i funkcionalnih čimbenika u procesu starenja.* Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Duraković Z. (1990) *Medicina starije dobi*. Zagreb: Medicinska naklada.

Fry P.S. (1989) *Mediators of stress in older adults: conceptual and integrative frameworks*. Canadian Psychology**,** 30, (4), 636-647.

Havelka M., Despot Lučanin, J. (1990) *Psihologija starenja*. U: Duraković, Z (ur.); Medicina starije dobi. Zagreb: Naprijed, 153-160.

Havelka M. (1999) *Uloga gerontoloških istraživanja u planiranju skrbi o starijim osobama.* U: Strategije razvoja skrbi za starije osobe u Republici Hrvatskoj. Zbornik radova; Konferencija – Dubrovnik, 63-70.

Hodoba D. (1995) *Psihički poremećaji stare životne dobi.* U: Muačević, V. i sur. (ur.); Psihijatrija**.** Zagreb: Medicinska naklada, 521-538.

Lopata H.Z. (1979) *Women as widows: Support systems*. North Holland, NY: Elsevier.

Reichard S., Livson F., Peterson P., (1962) *Aging and personality:* A study of seventy eight odler men. New York: John Wiley and Sons.

Štambuk A. (1999) *Povezanost sociodemografskih i psihičkih obilježja kod prilagodbe na život u domu umirovljenika***.** Magistarski rad**.** Zagreb: Medicinski fakultet sveučilišta u Zagrebu.

Vuletić G., Stapić M. (2013) *Kvaliteta života i doživljaj usamljenosti kod osoba starije životne dobi.* Klinička psihologija, 6, 1-2; 45-61.

Žganec N., Rusac S., Laklija, M. (2007) *Trendovi skrbi za osobe starije životne dobi u Republici Hrvatskoj i u zemljama Europske unije*. Revija socijalne politike. 15,171-188.

ADAPTATION TO SINGLE LIFE FOR OLDER WOMEN

PhD. Daša Poredoš Lavor, B.A.in social work, permanent court expert
Civic initiative "Moj grad Sisak", Croatia, EU

Summary

The paper presents the results of a study on the process of adaptation of older women to life without a spouse, or to single life. The study involved 230 respondents over the age of 65 in six cities in Sisak-Moslavina County. The respondents were divided into two groups. The first group consisted of older women who lost their spouse up to six months ago (the grieving process is still ongoing), and the second group consisted of older women who lost their spouse for three years or more (the grieving process should be completed). The study was conducted in 2024. Based on the results obtained, it was shown that the respondents in both groups had difficulty adapting to single life, or that they assessed their adaptation to life without a spouse as poor and very poor. Furthermore, the length of life without a partner does not significantly affect the level of adaptation success, because in both groups of respondents the adaptation process is still ongoing and the outcome is uncertain. The economic situation and life after the earthquake with catastrophic consequences, which resulted in a slower pace of reconstruction compared to the expectations and needs of the general population, have a significant impact on the above.

Keywords: *older women, widowhood, mourning, stress and adjustment.*

Pregledni naučni rad
UDK:37.014.5:377.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125520B

RODNA RAVNOPRAVNOST BEZ PREDUZETNICA - NEVIDLJIVOST ŽENA U ŠVEDSKOJ PREDUZETNIČKOJ ISTORIJI

***mr.sc Nemanja Budimir*[258]**
Fondacija "Andrej Budimir", Banja Luka/ Bryggan skola, Motala, Švedska

Apstrakt: *Uprkos imidžu Švedske kao uzorne države blagostanja i rodne ravnopravnosti, žensko preduzetništvo je u velikoj meri zanemareno u ekonomsko-istorijskim narativima. Iako su žene oduvek bile prisutne u preduzetništvu, posebno u sektorima trgovine i usluga, njihova uloga ostala je nevidljiva zbog tradicionalnih shvatanja preduzetništva kao muške, stalne i ekspanzivne delatnosti. Dominantni ekonomski diskursi i istraživanja uglavnom su fokusirani na velike izvozne industrije, zanemarujući žensko preduzetništvo koje je često bilo fleksibilno, privremeno i usko povezano sa domaćinstvom. Rodno-istorijska istraživanja takođe su više naglašavala položaj žena u radnom odnosu nego u ulozi samostalnih preduzetnica. Time je veliki razvojni potencijal ostao neiskorišćen, a istorijska perspektiva ukazuje na potrebu za sveobuhvatnijim razumevanjem ženskog doprinosa privredi, naročito u sektorima koji su tradicionalno smatrani "ženskim".*

Ključne reči: *preduzetništvo, Švedska, politika blagostanja, rodna ravnopravnost, rodna nevidljivost*

Uvod

Švedska je često isticana kao uzor u međunarodnoj ekonomskoj nauci zbog korišćenja javnih politika koje uspešno kombinuju ekonomski rast, pravednu raspodelu dohotka i rodnu ravnopravnost. Međutim, slika uspešnog međunarodnog preduzetništva i države blagostanja naklonjene ženama ne prikazuje celu istinu. Druga strana medalje ukazuje na činjenicu da se savremeni razvojni tokovi ne uklapaju u ovu naraciju onako kako se to obično pretpostavlja. Pitanje koje se može postaviti jeste: kako je moguće da je žensko preduzetništvo ostalo marginalizovano u zemlji koja spada među ekonomski najuspešnije na svetu? Tokom 20. veka, Švedska je prošla put od siromašnog agrarnog društva do jednog od najuspešnijih industrijskih i socijalnih modela savremenog sveta. U istraživanjima ekonomske istorije, njen uspešan razvoj najčešće se objašnjava kroz dve međusobno povezane pojave: proces industrijalizacije i nastanak onoga što se naziva švedskim modelom. Proces industrijalizacije, koji je započeo krajem 19. veka, ključan je za transformaciju Švedske u jednu od najbogatijih zemalja sveta, kada se meri bruto domaćim proizvodom po glavi stanovnika. Ekonomski rast bio je tesno povezan sa širenjem sektora preduzeća u različitim izvoznim granama. Jasno se može pratiti progresija od industrije zasnovane na sirovinama prema visokotehnološkim granama i intenzivnim uslugama koje zahtevaju znanje, a ova transformacija postaje sve očiglednija kako se približavamo savremenom dobu. Na primer, nekoliko preduzeća, kao što su Ikea, H&M i Volvo, svedoče o visokoj zastupljenosti velikih konkurentnih preduzeća na međunarodnom tržištu.

Pored uspešnog razvoja preduzetništva, oblikovanje švedskog modela i države blagostanja od sredine 20. veka predstavlja ključnu karakteristiku savremene ekonomske istorije Švedske. Švedski model zasniva se na dogovorima između socijalnih partnera (sindikata, poslodavaca i države), koji definišu norme, uslove saradnje i principe raspodele na tržištu rada, čime se podstiče ekonomski rast. Ovaj model ne samo da favorizuje tržište rada, već omogućava snažnu ulogu države u društvenim

[258]Doktorand, Beogradska banksarska akademija, Beograd; nemanja.fondacijaandrejbudimir@gmail.com

procesima. Mere poput regionalne politike, socijalne politike, zdravstva, obrazovanja i naučnoistraživačkog rada, obezbeđivale su povoljne uslove za privredni razvoj i strukturne transformacije, čime je stvoren politički okvir koji je omogućio širenje društvenog blagostanja na svim nivoima. Politički okvir socijalne države davao je ovlašćenja državi, okruzima i opštinama da organizuju i pružaju usluge u oblastima kao što su zdravstvo, socijalna zaštita za decu i starije, obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost (Magnusson, 2024).

Međutim, dok su ove javne politike imale značajan uticaj na opšti ekonomski i socijalni razvoj, one nisu uspele da pruže dovoljno podrške razvoju ženskog preduzetništva, što ostaje neistražen aspekt švedskog modela. Postavlja se pitanje: šta to nedostaje u javnim politikama koje bi omogućile žensko preduzetništvo kao pokretača ekonomije, u zemlji koja je lider u promociji rodne ravnopravnosti?

Rodna ravnopravnost - ali bez preduzetnica?

Krajem 1990-ih nije postojala veća razlika u učešću muškaraca i žena na tržištu rada. Kao posledica toga što se udeo javnog sektora u BDP-u udvostručio između 1960. i 2000. godine, učešće žena u radnoj snazi brzo je poraslo. Upravo iz tog razloga mnogi posmatraju švedsku socijalnu politiku kao „naklonjenu ženama“. U međunarodnoj ekonomskoj literaturi Švedska se često navodi kao uzor u pogledu korišćenja političkih instrumenata za kombinovanje ekonomskog rasta, pravedne raspodele prihoda i rodne ravnopravnosti (Linder, 2002).

Međutim, slika uspešnog međunarodnog preduzetništva i socijalne države naklonjene ženama ne odražava celokupnu stvarnost. Alternativna perspektiva pokazuje da se pojedini razvojni tokovi ne uklapaju lako u ovu dominantnu istorijsku naraciju. Na preseku tih širih društveno-ekonomskih procesa nalazile su se žene koje su radile kao samostalne preduzetnice iz svojih domova, nudeći usluge drugim domaćinstvima, često dok su istovremeno brinule o porodici.

Kako je moguće da je žensko preduzetništvo ostalo u senci u jednoj od ekonomski najuspešnijih zemalja sveta i koliko je time izgubljeno u pogledu društvenog i ekonomskog potencijala?

Rodna zaslepljenost u istoriji preduzetništva

Iz istorijske perspektive, „preduzetnica“ je znatno teže uhvatljiva i promenljiva figura od preduzetnika. Istorijski izvori i statistike pokazuju da su žene oduvek bile prisutne u preduzetništvu, posebno u oblasti trgovine, usluga i određenih oblika proizvodnje. Ipak, naše razumevanje obima i značaja doprinosa ženskog preduzetništva švedskoj ekonomiji i društvu ostaje fragmentarno.

Jedan od razloga za to je činjenica da je značajan deo švedskih istraživanja u oblasti poslovne i ekonomske istorije bio usmeren na razvoj velikih, izvozno orijentisanih preduzeća. Dominantno shvatanje preduzetništva kao stalne, profitabilne i često ekspanzivne delatnosti velikih razmera oblikovalo je tokove ekonomske misli i istraživanja. Predstava o tome šta se smatra preduzećem i preduzetništvom razvijala se paralelno sa razvojem industrijskog društva, fokusiranog na masovnu proizvodnju i potrošnju.

U tom kontekstu, žene su sve do 20. veka bile isključene iz aktivnog raspolaganja kapitalom, a time i iz mogućnosti da osnivaju i vode veće poslovne sisteme (Norlander, 2001). Industrijski kapitalistički preduzetnik bio je muškarac, a normativna slika preduzetnika konstruisana je prema muškom identitetu. U istraživačkoj literaturi, ovo shvatanje često opstaje kao polno neutralna početna tačka, što u praksi dovodi do rodne zaslepljenosti u ekonomsko-istorijskom prikazu preduzetništva.

Privremeno, fleksibilno i nevidljivo: Rodne dinamike i marginalizacija ženskog preduzetništva

Važno je istaći da žensko preduzetništvo dugo nije bilo prioritetna tema u okviru rodno-istorijskih istraživanja. Umesto toga, fokus se uglavnom zadržavao na pitanjima kako se struktura rodne moći izražavala kroz podelu rada između polova, kako na tržištu rada, tako i u domaćinstvima (Göransson, 1988; Wikander, 1988). I dok su uslovi i promene u ženskom radu za platu u industrijskom društvu

detaljno istraženi, žene kao preduzetnice i ekonomske akterke na tržištu ostajale su uglavnom van fokusa akademske pažnje.

Istraživanja su se dominantno koncentrisala na preduzetništvo unutar izvozne industrije i proizvodnje dobara, dok su sektori trgovine, usluga i delatnosti namenjenih domaćoj potrošnji ostajali marginalizovani. Preduzetnik je često zamišljen kao individua čiji je identitet isključivo vezan za rad-neko ko se trajno i profesionalno bavi preduzetništvom sa ciljem rasta i profitabilnosti. Takva percepcija dodatno marginalizuje žensko preduzetništvo, koje je često privremeno, fleksibilno i pozicionirano na granici između neplaćenog rada u domaćinstvu i formalnog tržišnog rada. Zbog toga se švedska istraživanja o ženskom preduzetništvu u velikoj meri oslanjaju na radove ograničenog broja istraživača koji su, koristeći rodne i ekonomske teorije, nastojali da objasne kako je žensko preduzetništvo bilo uslovljeno položajem i ulogom žena u porodici (Holmquist & Sundin, 2002).

Drugim rečima, razvoj ženskog preduzetništva u Švedskoj i dalje je istražen samo fragmentarno. Nedostaje sistematsko znanje o ženama (i muškarcima) koje su tokom proteklih decenija vodile firme, naročito u sektoru usluga. Savremene rasprave o preduzetništvu mogle bi, stoga, značajno profitirati od ekonomsko-istorijske analize.

Iz istorijske perspektive, žensko preduzetništvo često je bilo predstavljano kao problematično za društvo i ekonomiju, iako su se razlozi za ovakvo viđenje menjali tokom vremena. Na osnovu postojećih istraživanja moguće je identifikovati dva delimično preklapajuća perioda u kojima su odnosi između porodice, tržišta i države presudno oblikovali žensko preduzetništvo - period pre i posle 1960-ih.

Između porodice i tržišta

U predindustrijskom, pretežno poljoprivrednom društvu, pa sve do prvih decenija 20. veka, državne vlasti regulisale su žensko preduzetništvo tako da ga ograniče na delatnosti koje su se smatrale „prikladnim“ za žene. To su bile, pre svega, usluge i proizvodnja dobara koja su se mogla povezati sa sferom seoskog domaćinstva, poput pripreme hrane, pranja odeće, lične nege i emocionalne podrške. Ženama je, međutim, bilo preporučeno da se bave samostalnim preduzetništvom uglavnom u slučaju kada nisu imale druge mogućnosti za izdržavanje, kao na primer, ako su bile udovice (Bladh, 1991). Tvrdnja da su žene svojevoljno birale preduzetništvo pre 1900. godine može se tumačiti u svetlu tadašnjeg društvenog i ekonomskog poretka, prema kojem je osnovna ekonomska uloga žene bila vezana za doprinos porodici i domaćinstvu.

Mogućnosti žena da raspolažu sopstvenom imovinom i učestvuju kao ravnopravni akteri na tržištu kapitala bile su ograničene sve do 1920-ih. Uloga žene kao ekonomskog subjekta, bilo kao preduzetnice, zaposlene ili domaćice, varirala je u zavisnosti od bračnog statusa, starosti i klasne pripadnosti (Roman, 2002). Žene su često bile angažovane na poslovima u domaćinstvu, neretko i od strane drugih žena. Na primer, majke su zapošljavale ćerke, a prijateljice su unajmljivale jedna drugu za različite zadatke.

Ključna razlika između muškog i ženskog preduzetništva jeste ta da je žensko preduzetništvo uvek uključivalo elemente privremene i fleksibilne ekonomske egzistencije. Može se reći da žene, više nego muškarci, vode ono što se često naziva „preduzećima za životnu egzistenciju“ (Dahmen, 1950). Rezultati međunarodnih istraživanja dodatno potvrđuju ovu sliku. Naime, tokom istorije, upravo su porodične obaveze i uloge žene u domaćinstvu bile ključni faktori koji su oblikovali okvire ženskog preduzetništva (Colli, 2003; Kwolek-Folland, 1998).

Uprkos ograničenjima, postojalo je široko rasprostranjeno preduzetništvo u malim razmerama koje su žene vodile tokom procesa komercijalizacije poljoprivrede i prelaska u industrijsko društvo početkom 20. veka. Komercijalizacija krajem 19. veka, u kombinaciji sa širenjem industrijskog rada, doprinela je porastu životnog standarda i realnih plata u pojedinim društvenim slojevima. To je dovelo do povećane potražnje za robom i uslugama van sektora poljoprivrede. U takvom kontekstu, koji su obeležavali

urbanizacija, razvoj manjih varoši i transformacija ruralnih sredina, pojavile su se nove mogućnosti za egzistenciju žena kao preduzetnica.

Tipične delatnosti žena u malom preduzetništvu

Žensko preduzetništvo pretežno je ostajalo unutar istih sektora još od početka 20. veka, naročito u delatnostima koje su bile usko povezana s tradicionalnim ženskim poslovima. Krojačke radionice, pekare, prodavnice mlečnih proizvoda, butici i kafići predstavljaju tipične primere. Ove delatnosti zahtevale su mali početni kapital, u velikoj meri su zavisile od ličnih kontakata unutar ograničenog tržišta i bile su obeležene niskim prihodima. Godine 1930. žene su bile vlasnice polovine svih kafića, frizerskih salona i restorana, kao i 25% prehrambenih prodavnica (Lagerström, 2023). U tekstilnoj industriji, 17% svih preduzetnika bile su žene (Waldemarson, 2000). Tokom međuratnog perioda i Velike depresije 1930-ih, stopa nezaposlenosti je naglo rasla. Kada zaposlenje u industriji više nije predstavljalo siguran izvor prihoda, mnogi su pokušavali da obezbede egzistenciju osnivanjem sopstvenih firmi. U tom kontekstu povećao se broj takozvanih „egzistencijalnih preduzeća“, kako među ženama, tako i među muškarcima. Reč je o malim firmama koje retko donose visoke prihode ili poslovni rast, ali su omogućavale zadovoljenje osnovnih životnih potreba (zabeležen je porast broja malih preduzeća tokom 1930-ih godina).

Nakon Drugog svetskog rata, ekonomski uslovi u društvu značajno su se promenili, što je uticalo i na malo preduzetništvo. Od 1940. godine, švedska poljoprivreda prolazi kroz ubrzanu racionalizaciju i restrukturiranje. Tokom tog procesa broj malih gazdinstava se smanjuje, a broj ljudi zaposlenih u agrarnim delatnostima (poput zemljoradnika i poljoprivrednih radnika) drastično opada (Nyemad, 2011). Tokovi radne snage sve više se preusmeravaju ka industriji i uslužnom sektoru.

Jedna važna savremena tendencija tog perioda bila je centralizacija i racionalizacija veleprodaje i maloprodaje. Između 1930. i 1970. godine, struktura brojnih sektora u kojima su žene tradicionalno pokretale preduzeća u potpunosti se promenila (Rietz Du, 2016). Ovaj razvoj dodatno je povećao pritisak na manja preduzeća da opstanu u novom tržišnom okruženju kojima su sve više upravljali veliki korporativni sistemi. Neke od najcentralizovanijih tržišnih oblasti razvile su se upravo u sektoru prodaje prehrambenih proizvoda. Ova promena posebno je pogodila žene koje su radile u manjim, nezavisnim prodavnicama koje nisu bile deo nijednog lanca maloprodaje.

Bez obzira na promene, uloga žena u preduzetništvu ostala je u mnogome oblikovana društvenim očekivanjima, ekonomskim okolnostima i ograničenim pristupom resursima. Istorijski posmatrano, žensko preduzetništvo nije bilo samo pitanje ekonomije, već i pitanje položaja žena u društvu- njenog odnosa prema tržištu, državi i porodici.

Transformacija uloge žena - od privatne do javne sfere

Ekspanzija javnog sektora predstavlja treći ključni aspekt brze transformacije švedskog društva. Ovaj proces započinje krajem 1940-ih godina, kada brojne uslužne delatnosti (kao što su briga o starijima, briga o deci i zdravstvena zaštita) prelaze iz privatne sfere i tržišta (domaćinstava ili delimično privatnih organizacija) u domen javnog sektora. Ideološki temelj ovog razvoja bila je ideja o univerzalnom i jednakom pristupu zdravstvenoj zaštiti i lekovima za čitavu populaciju, što je postalo jedno od osnovnih načela švedske države blagostanja.

Žene koje su prethodno obavljale ove poslove u privatnim domaćinstvima sada su bile zaposlene u opštinskim službama, često na istim ili sličnim poslovima. Međutim, za razliku od prethodnog statusa samozaposlenih, sada su ostvarivale pravo na sve važne socijalne beneficije, uključujući penzijsko i zdravstveno osiguranje. Time je prelazak u javni sektor značajno doprineo ekonomskoj sigurnosti žena i njihovoj integraciji u institucionalizovanu sferu rada.

Do sredine 20. veka žensko preduzetništvo se najčešće posmatralo kao privremena aktivnost. Uglavnom je bilo ograničeno na određeni period u životu žene, često kao oblik samozapošljavanja pre stupanja u brak i osnivanje porodice (Bünger & Thorstensson, 2015). Ipak, postojala je i značajna grupa žena koje su dugoročno vodile sopstvene poslove, najčešće u okviru malih, specijalizovanih

tržišnih niša. Njihov rad karakterisalo je snažno preplitanje granica između porodičnog i poslovnog života. Takođe, može se uočiti da su žene sve češće ulazile u preduzetništvo kao odgovor na šire ekonomske tokove, bilo kao posledica opšteg povećanja kupovne moći stanovništva, bilo u periodima visoke nezaposlenosti. Na taj način, žensko preduzetništvo sve više poprima funkciju ekonomskog amortizera u uslovima društvenih i tržišnih promena.

Između porodice i države

Društvena proizvodnja blagostanja u Švedskoj se decenijama oslanjala na ulogu žene u javnom sektoru, posebno u oblastima kao što su zdravstvo, briga o deci i starijima. Kako je rast usluga u javnom sektoru ubrzavao, žene su sve više postajale ključni deo društvenih resursa, što je uzrokovalo nagli porast troškova. Još od početka 20. veka, tržište rada za žene u različitim segmentima javnog sektora bilo je izloženo brzoj racionalizaciji. Smatra se da to što žene radije biraju zaposlenje u javnom sektoru, nego samozapošljavanje, predstavlja izazov ne samo za privredni rast, već i za obnovu ekonomske strukture koja je započela procesima deregulacije unutar pojedinih delova javnog sektora. U savremenim uslovima, žensko preduzetništvo, zbog svoje relativno ograničene prisutnosti, doživljava se kao izazov. Ova promena u percepciji ženskog preduzetništva povezana je i sa evolucijom sistema socijalne zaštite i novim uslovima švedske ekonomije.

Već tokom 1960-ih, privatni i javni sektor usluga prestižu industriju kao najveći segment ekonomije, ako se meri brojem zaposlenih. To je dovelo do značajnih strukturnih promena u društvenim položajima žena i muškaraca. Žene su u sve većoj meri bile zaposlene u javnom sektoru, dok su muškarci radili u privatnom sektoru. Jasna podela nastala je između usluga koje su zasnovane na znanju u privatnom sektoru, koje su bile povezane s industrijskom proizvodnjom, i personalno intenzivnih usluga u javnom sektoru, koje su bile tradicionalno povezivane sa ženskim vrlinama. Iako je ekspanzija profesionalnog obrazovanja u sektoru zdravstva i nege omogućila ženama da preuzmu obrazovane i specijalizovane pozicije, rad u ovim sektorima i dalje je bio snažno vezan za emocionalne aspekte, koji su se često povezivali sa tradicionalnim ulogama žena (Hochschild, 2012). Ova podela pokazuje kako su, uprkos napretku u obrazovanju i profesionalizaciji, žene i dalje bile uključene u poslove koji su zahtevali visoku emocionalnu i socijalnu angažovanost.

Razvoj ženskog preduzetništva u kontekstu ekonomske i društvene transformacije

Može se primetiti da se muško i žensko preduzetništvo razvijalo na različite načine tokom faza ekspanzije i pada pojedinih grana industrije. Žensko preduzetništvo je brzo opadalo između 1960-ih i početka 1990-ih (Dembrower, 2005). Kada je javni sektor počeo da se racionalizuje i dereguliše, otvorile su se nove mogućnosti za pokretanje preduzeća. Obrasci su se donekle promenili, te je postalo češće da žene osnivaju firme u oblastima kao što su nega i zdravstvo. Ta promena se dešavala sve do 1997. godine, u periodu duboke recesije i visoke nezaposlenosti. Istovremeno, broj muškaraca koji su bili preduzetnici rastao je sve do sredine 1970-ih (Andersson-Skog, 2007).

Sredinom 1980-ih godina bilo je uobičajeno da žene otvaraju frizerske i kozmetičke salone, prehrambene prodavnice i krojačke radnje. U delatnostima poput hotelijerstva, restorana i ličnih usluga, žene su bile vlasnice najmanje 50% firmi. Žene su se, dakle, pretežno bavile poslovima u malom broju sektora koji su veoma slični strukturi iz 1930-ih. Žene i muškarci vodili su firme u različitim sektorima, a razlike su postojale i u obimu i u njihovom razvoju u odnosu na ekonomske cikluse. Posebno je uočljivo da je broj ženskih preduzetnica opadao paralelno s rastom javne usluge unutar oblasti tradicionalno povezanih sa ženskim radom, kao što su zdravstvo i socijalna zaštita, i da su se žene obrazovale upravo za ta zanimanja (Bünger & Thorstensson, 2015). U tom kontekstu može se postaviti pitanje: kakav je značaj razvoja države blagostanja i javnog sektora za žensko preduzetništvo u Švedskoj?

Državne investicije u javne usluge kao što su zdravstvo, briga i obrazovanje dovele su do naglog porasta stope zaposlenosti žena. Istovremeno je porastao i udeo žena s visokom akademskom spremom. Danas, kada se javni sektor dereguliše, žene otvaraju svoje firme upravo u tim oblastima. Ipak, broj žena još uvek je relativno nizak u poređenju s brojem muškaraca u istim sektorima. Politika blagostanja je, dakle, doprinela učvršćivanju rodne podele na tržištu rada, tako što su žene u sve većoj

meri radile u regulisanom javnom sektoru, dok su muškarci bili zaposleni u konkurentnom privatnom sektoru. Državne inicijative u obrazovanju, javnim uslugama i socijalnoj politici stoga treba analizirati kao jedan od faktora koji objašnjava razlike u preduzetništvu muškaraca i žena u posleratnom periodu.

Rodni obrasci na švedskom tržištu rada

Jasne tendencje u razvoju švedskog tržišta rada pokazuju održavanje starih rodnih obrazaca u novim okruženjima. Rodne razlike u švedskom radnom životu opstaju već dugi niz godina. To je očigledno kroz činjenicu da su muškarci i žene radili u različitim zanimanjima, žene kao kućne pomoćnice, radnice u tekstilnoj industriji i krojačice, dok su muškarci bili zemljoposednici i nadničari u poljoprivredi. Do sredine 20. veka, kućna pomoćnica je bila najčešće zanimanje u privatnom sektoru usluga. Žene su dominirale kao službenice, prodavačice i u drugim vrstama privatne administracije. Godine 1930. oko 75% tih radnika bile su žene (Larsson, 2014).

Stvarna saznanja o tome kako su ti obrasci uticali na različite kategorije preduzetnika su oskudna. Ipak, može se izvući zaključak da postoji nedostatak razumevanja za rastući i promenjeni značaj preduzetništva u sektoru usluga i servisa – kako za industriju, tako i za građane, državnu upravu i javnu administraciju. Još jedno važno saznanje jeste da se žensko preduzetništvo često potcenjuje i klasifikuje kao devijantno i nevažno, u poređenju sa uspehom velikih međunarodnih kompanija na svetskom tržištu.

Ekonomska politika u okviru švedskog modela nakon 1945. godine uglavnom je pogodovala velikim izvoznim kompanijama (Braunerhjelm et al., 2009). Snažna alijansa između države i velikih, izvozno orijentisanih firmi, dovela je do zajedničkog interesa za regulisanje ekonomije s ciljem da pogoduju upravo tim firmama. Smatralo se da je to neophodno kako bi se izdržala konkurencija na međunarodnom tržištu, ali i da bi se stvorio rast koji bi omogućio povećanje plata i aktivnu politiku raspodele. Mala i srednja preduzeća koja su poslovala u domaćoj ekonomiji nisu bila prioritet u švedskom modelu (Henrekson, 2000). U tom razvoju, sektori poput trgovine, usluga i servisa, kao i mala proizvodna industrija, brzo su se suočili sa promenjenim uslovima poslovanja.

Socijalna politika blagostanja učinila je Švedsku ravnopravnom zemljom, u kojoj su i muškarci i žene samostalni u pogledu izdržavanja. Značaj porodice kao izvora finansijske sigurnosti smanjen je i zamenjen različitim oblicima društvene podrške. Mnoge socijalne usluge koje su razvijene bile su povezane sa zaposlenjem za platu, a ne sa preduzetništvom. To je radikalno uticalo na mogućnosti izdržavanja jedne generacije muškaraca i žena. Brza ekspanzija visokog obrazovanja i više radnih mesta u javnom sektoru ponudili su sigurniju alternativu preduzetništvu – naročito za žene koje snose veliki deo odgovornosti za brigu i vaspitanje dece. Sistem je takođe učinio da je danas teže nego ranije prelaziti između zaposlenja i preduzetništva.

Nova fleksibilnost u ženskom preduzetništvu

Iako je primamljivo fokusirati se na negativne efekte koje je razvoj javnog sektora imao na žensko preduzetništvo, pre svega time što je potisnuo privatni sektor usluga, važno je prepoznati i druge faktore koji su oblikovali ovu dinamiku. Među njima se ističe jasna podela rada po polu i dominantna pozicija velikih kompanija u razvoju švedske ekonomije. U današnje vreme nedostaju analize o kvalitetima i kompetencijama koje su se razvijale kroz tzv. granično i privremeno preduzetništvo, koje je dugo karakterisalo profesionalno ponašanje mnogih žena. Ovi oblici preduzetništva, često neformalni i nestandardni, omogućavali su ženama da kombinuju porodične i radne obaveze, ali su ostajali van glavnih tokova ekonomske politike i podrške. Savremeni društveni i ekonomski procesi, u kontekstu prelaska ka uslužnoj ekonomiji, u velikoj meri su obeleženi sve izraženijim zahtevima za fleksibilnošću i mobilnošću na tržištu rada (Magnusson & Ottosson, 2012). U tom okviru, postavlja se ključno pitanje: kako će se vrednovati tzv. ”fleksibilna kompetencija” sposobnost pojedinca da se kreće između porodičnog života, formalnog zaposlenja, samozapošljavanja i preduzetničkih aktivnosti? Pored potencijala koji se otvara kroz deregulaciju javnog sektora, neophodno je razmotriti kako će se dalje razvijati odnos između porodice, države i tržišta. Ishod tih procesa odrediće da li će žensko preduzetništvo moći da preraste u snažan izvor inovacija i održivog ekonomskog rasta u savremenoj švedskoj privredi.

Zaključak

Švedska je, iako prepoznata kao globalni lider u promociji rodne ravnopravnosti i inkluzivnosti na tržištu rada, često zanemarivala specifičnosti ženskog preduzetništva koje je ostalo, neprepoznato u širem ekonomskom okviru. Žene su bile prisutne u preduzetništvu, ali njihov rad je često bio segmentiran, povremen i fleksibilan, što je otežavalo pravilno vrednovanje njihovog doprinosa ekonomiji. Tradicionalna ekonomska struktura Švedske, fokusirana na velike industrijske kompanije i izvoz, nije pružila adekvatan prostor za razvoj ženskih preduzetničkih inicijativa, koje su u velikoj meri bile usmerene ka sektorima kao što su usluge, trgovina i mala preduzetništva. Ovi sektori, premda od presudne važnosti za svakodnevnu ekonomiju, nisu bili prepoznati kao ključni za ekonomski rast. Uprkos ovom izazovu, žene su tokom istorije značajno doprinosile ekonomiji kroz preduzetništvo koje je bilo usko povezano sa njihovim socijalnim ulogama i ekonomskim potrebama. Preduzetnice su pokazivale izuzetnu sposobnost prilagođavanja, kreirajući inovativna rešenja koja balansiraju profesionalne i porodične obaveze. Ovo je naročito vidljivo u sektorima poput obrazovanja, turizma i maloprodaje, koji su, uprkos tome što nisu smatrani "ključnim" za ekonomski rast, imali značajan uticaj na stabilnost i dinamiku tržišta. Ipak, kako bi se u potpunosti iskoristio potencijal ženskog preduzetništva, potrebno je izvršiti pomak u analizi i politici, uvažavajući specifičnosti koje čine preduzetništvo žena jedinstvenim i fleksibilnim. Podrška ženskom preduzetništvu može biti ključna za dalji ekonomski rast Švedske, posebno kroz podršku u oblastima poput digitalizacije, zelene ekonomije i socijalnog preduzetništva. Stvaranje infrastrukture koja uključuje lakši pristup finansiranju, edukaciji i mrežama može omogućiti ženama da postanu lideri u inovacijama i održivom razvoju. Neiskorišćen potencijal ženskog preduzetništva predstavlja ozbiljan izazov za budući razvoj, ali i priliku koja, ukoliko bude pravilno prepoznata i podržana, može doneti značajan ekonomski napredak. Kroz konkretne i usmerene politike, Švedska može postati još snažniji primer u svetu u promovisanju jednakih šansi, stvarajući ekonomski prosperitet zasnovan na jednakosti i inkluzivnosti.

Literatura

1. Larsson, M. (2014). *Hundra år av ojämlikhet– löner och löneutveckling efter klass och kön.* Stockholm: Landsorganisationen i Sverige.
2. Andersson-Skog, L. (2007). In the Shadow of the Swedish Welfare State: Women and the Service Sector. *Business History Review, vol. 81 (3)*, 452-470.
3. Bladh, C. (1991). *Månglerskor: Att sälja från korg och bod i Stockholm, 1819–1846.* Stockholm: Stockholmsmonografier 109.
4. Braunerhjelm, P., Greiff von, C., & Svaleryd, H. (2009). *Utvecklingskraft och omställningsförmåga-En globaliserad svensk ekonomi.* Västerås: GLOBALISERINGSRÅDET.
5. Bünger, A., & Thorstensson, G. (2015). *25 år med kvinnors företagande- Från osynligt till drivkraft för tillväxt.* Tillväxtverket.
6. Colli, A. (2003). *The history of family business 1850-2000.* New York: Cambridge University Press.
7. Dahmen, E. (1950). *Svensk industriell företagarverksamhet: kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919-1939 = Entrepreneurial activity in Swedish industry in the period 1919-1939.* Lund: Lund universitet.
8. Dembrower , M. (2005). *ENTREPRENÖRSKAP I INDUSTRIELLA NÄTVERK* . Stockholm: EFI (Ekonomiska Forskningsinstitutet) vid Handelshögskolan i Stockholm.
9. Göransson, A. (1988). *Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning, och skiktning i svenska fabriker 1830-1877.* Lund: Arkiv
10. Henrekson, M. (2000). Företagaren och den svenska modellen. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift, vol. 53(2)*, 107-120.

11. Hochschild, R. (2012). *The Managed Hearth.* Oakland: University of California Press.
12. Holmquist , C., & Sundin, E. (2002). *Företagerskan. Om kvinnor och entreprenörskap.* Stockholm: SNS.
13. Kwolek-Folland, A. (1998). *Incorporating women: a history of women and business in the United States.* New York: Twayne Publishers.
14. Lagerström, J. (2023). *Makroekonomi.* Åbo: Åbo Akademi.
15. Linder, P. (2002). *Välfärdsstatens expansion: ekonomisk tillväxt och offentlig sektor under 200 år.* Stockholm: SNS förlag.
16. Magnusson , L., & Ottosson, J. (2012). *Den hållbara svenska tnodellen- innovationskraft, förnyelse och effektivitet* . Stockholm: SNS FÖRLAG .
17. Magnusson, L. (2024). *En svensk ekonomisk historia.* Lund: Studentlitteratur.
18. Norlander, K. (2001). Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser. Liljeholmens stearinfabrik 1872-1939. *Meddelanden från ekonomisk historiska institutionen vid Göteborgs Universitet 77*.
19. Nyemad, M. (2011). *Jordbruket i siffror åren 1866–2007.* Skåne: Jordbruksverket.
20. Rietz Du, A. (2016). Kvinnors entreprenörskap- en vit fläck i ekonomisk vetenskap och historia. *Ekonomisk Debatt, vol 44 (2)*, 21-32.
21. Roman, C. (2002). Familjen i ekonomin - ekonomin i familjen: könsteoretiska perspektiv. *Ekonomin i samhället*, 45-71.
22. Waldemarson, Y. (2000). *Kvinnor och klass – en paradoxal skapelseberättelse- LOs Kvinnoråd och makten att benämna 1898–1967.* Stockholm: Stockholms Universitet, Historiska institutionen.
23. Wikander, U. (1988). *Kvinnors och mäns arbeten: Gustavsberg 1880-1980.* Lund: Arkiv.

GENDER EQUALITY WITHOUT WOMEN ENTREPRENEURS: THE INVISIBILITY OF WOMEN IN SWEDEN'S ENTREPRENEURIAL HISTORY

Abstract: *Despite Sweden's reputation as a paragon of welfare state ideals and gender equality, female entrepreneurship has remained largely marginalized within mainstream economic and historical narratives. Although women have long participated in entrepreneurial activity—particularly within trade and service sectors—their contributions have often been rendered invisible due to entrenched conceptions of entrepreneurship as a male-dominated, continuous, and expansion-driven endeavor. Prevailing economic discourses and scholarly research have historically prioritized large-scale export industries, thereby neglecting forms of female entrepreneurship that are frequently characterized by flexibility, temporality, and close ties to the domestic sphere. Gender-focused historical studies have similarly tended to emphasize women's roles as wage earners rather than as autonomous business actors. This oversight has resulted in the underutilization of a significant reservoir of developmental potential. A historical lens reveals the necessity of adopting a more nuanced and inclusive understanding of women's economic contributions, particularly in sectors traditionally classified as "feminine."*

Keywords: *entrepreneurship, Sweden, welfare state, gender equality, gender invisibility*

Pregledni naučni rad
UDK:374:37.01-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125528D

POLOŽAJ ŽENSK V IZOBRAŽEVANJU, INŽENIRSTVU IN ŠPORTU

Lina Dečman Molan, spec., dipl. inž. rač. in inf.[259]
Šolski center Kranj, Strokovna gimnazija

Povzetek: *V sodobnem svetu se vloga žensk nenehno izboljšuje. Izboljšave prinašajo številne izzive in priložnosti. Kot inženirka računalništva s petnajstletnimi izkušnjami v gospodarstvu, in sedaj kot učiteljica računalniške stroke, imam vpogled v izzive, s katerimi se soočajo ženske na področju inženirstva in izobraževanja. Prikazana bo vloga žensk v izobraževanju in inženirstvu, s poudarkom na njihovem prispevku k informacijski tehnologiji in tudi športu. Izobraževanje je ključnega pomena za opolnomočenje žensk in njihovo enakopravno udejstvovanje v družbi. Kljub napredku še vedno obstajajo ovire in izzivi, ki preprečujejo polno udeležbo žensk v izobraževalnem procesu, zlasti na področjih, kot so znanost, tehnologija, inženirstvo in matematika. Kot učiteljica računalniške stroke opažam, da je potrebno več spodbud za dekleta, da se odločijo za študij za inženirske poklice. Ženske v informacijski tehnologiji se soočajo s številnimi izzivi, vključno z diskriminacijo in pomanjkanjem enakih možnosti. Kljub temu so ženske v informacijski tehnologiji dokazale svojo sposobnost in prispevale k pomembnim inovacijam. Moje izkušnje kot samostojna sistemska specialistka v gospodarstvu so mi omogočile vpogled v to, kako lahko ženske soočijo in premagajo te ovire in dosežejo uspeh. Kot košarkarica sem se soočala z izzivi, ki jih prinaša športna kariera predvsem v usklajevanju športnih in poklicnih obveznosti. Šport je pomemben za razvoj discipline, timskega dela in vodstvenih sposobnosti, kar je koristno tudi v poklicnem življenju. Tudi v športu še vedno obstajajo velike razlike med moškim in ženskim športom. Še vedno ostajajo številni izzivi, kot so nasilje nad ženskami, mobing in digitalno nasilje. Te teme je potrebno skozi izobraževanje približati čim širši populaciji in doseči zavedanje o medsebojni enakosti.*

Ključne besede: *enakopravnost spolov, informacijska tehnologija, inženirstvo, izobraževanje žensk, športna kariera, družbeni izzivi.*

UVOD

V današnjem svetu se ženske soočajo z različnimi izzivi, ki izhajajo predvsem iz zgodovinskih in družbenih neenakosti. Ti izzivi se kažejo na različnih področjih, vključno z delovnim mestom, izobraževanjem, družbenimi vlogami in tehnologijo. V tem članku bomo podrobneje raziskali nekatere od teh izzivov in se osredotočili na neenakosti, s katerimi se ženske soočajo v informacijski tehnologiji, športu in izobraževanju. V svetu obstajajo tudi ogromne razlike med kontinenti oziroma različnimi kulturami, kjer lahko zasledimo zelo raznoliko vključenost žensk na delovna mesta v informacijski tehnologiji, športu in vseh ostalih dejavnostih.

Izobraževanje je ključnega pomena za opolnomočenje žensk in njihovo enakopravno udejstvovanje v družbi. Z izobraževanjem se ženskam odpirajo vrata do novih priložnosti, ki jim omogočajo, da razvijajo svoje talente, pridobivajo znanje in veščine ter se pripravljajo na uspešno kariero (Smith, 2019). Kljub napredku na področju enakopravnosti spolov še vedno obstajajo ovire, ki preprečujejo polno udeležbo žensk v izobraževalnem procesu, zlasti na področjih, kot so znanost, tehnologija, inženirstvo in matematika (STEM). Dekleta se pogosto soočajo s stereotipi in predsodki, ki jih odvračajo od izbire teh področij za svojo kariero (European Institute for Gender Equality, 2020). Kot učiteljica računalniške stroke opažam, da je potrebnih več spodbud za dekleta, da se odločijo za študij inženirskih poklicev.

[259] lina.decman.molan@sckr.si

TRADICIONALNA VLOGA ŽENSK V DRUŽBI

Če najprej pogledamo, kakšne so trenutne družbene vloge in pričakovanja lahko rečemo, da se še velik del moderne družbe opira na tako imenovane tradicionalne vloge. V mnogih kulturah se od žensk še vedno pričakuje, da prevzemajo glavno odgovornost za gospodinjska opravila in skrb za otroke, kar omejuje njihove karierne možnosti. Tradicionalne vloge spolov pogosto določajo, da so ženske primarno gospodinje, medtem ko so moški glavni zaslužkarji. To pomeni, da ženske pogosto menjajo oziroma usklajujejo svoje življenje med delom in družinskimi obveznostmi, kar lahko vodi do izgorelosti in omejenih možnosti za napredovanje v karieri.

Ženske so pogosto žrtve nasilja, kar ponovno omejuje njihove možnosti za enakopravno sodelovanje v družbi. Nasilje na podlagi spola vključuje:

- fizično nasilje,
- spolno nasilje,
- psihološko nasilje.

Takšno nasilje ima lahko ogromne posledice na zdravje, dobro počutje in ekonomsko varnost žensk in kot tako predstavlja oviro za njihovo polno enakopravno delovanje v družbi.

NEENAKOST NA DELOVNEM MESTU

Neenakost žensk na delovnem mestu je globoko zakoreninjena v kulturah in zgodovini razvoja. Da bi razumeli današnje izzive, je pomembno razumeti položaj žensk skozi različna zgodovinska obdobja.

Predindustrijska doba
V predindustrijski dobi so bile vloge spolov jasno določene. Ženske so bile večinoma odgovorne za gospodinjska opravila, vzgojo otrok in delo na kmetiji. Njihovo delo je bilo pogosto neplačano in manj cenjeno v primerjavi z moškimi, ki so bili večinoma vključeni v fizično delo in trgovanje.

Industrijska doba
Industrijska revolucija v 18. in 19. stoletju je prinesla velike spremembe v delovni sili. Ženske so začele delati v tovarnah, vendar so bile plačane manj kot moški in so delale v slabših pogojih. Kljub temu so te spremembe omogočile ženskam večjo ekonomsko neodvisnost in začetek boja za delavske pravice

Začetek 20. stoletja
V začetku 20. stoletja so se ženske začele bolj aktivno vključevati v delovno silo, zlasti med svetovnima vojnama, ko so nadomeščale moške, ki so odšli na fronto. Po vojnah so se mnoge ženske vrnile k tradicionalnim vlogam, vendar so se začele oblikovati prve organizacije za pravice žensk, ki so zahtevale enakopravnost na delovnem mestu.

Sredina 20. stoletja
V 50. in 60. letih 20. stoletja so se ženske začele bolj množično vključevati v delovno silo. Gibanja za državljanske pravice in feministična gibanja so poudarjala enakopravnost spolov. Leta 1963 je bil v ZDA sprejet Zakon o enakih plačah, ki je prepovedoval plačno diskriminacijo na podlagi spola.

Konec 20. stoletja
V 80. in 90. letih 20. stoletja so ženske dosegle pomembne premike na področju delovnih mest, vendar so se še vedno soočale s steklenim stropom, ki jim je preprečeval napredovanje na najvišje položaje. Pojem "stekleni strop" je postal simbol za nevidne ovire, s katerimi se soočajo ženske pri napredovanju v karieri (Rajk Sklepič, 2010).

Danes se ženske še vedno soočajo z različnimi oblikami neenakosti na delovnem mestu. Plačna vrzel med spoloma ostaja velik problem, saj ženske pogosto zaslužijo manj kot moški za enako delo. Poleg tega se ženske soočajo še z:

- diskriminacijo,

- nadlegovanjem,
- pomanjkanjem priložnosti za napredovanje.

Ena izmed najbolj očitnih oblik neenakosti je plačna vrzel med spoloma. Obstaja veliko različnih raziskav na to temo. Velike razlike so že med samimi kontinenti, kot tudi med posameznimi državami. To pomeni, da ženske pogosto zaslužijo manj kot moški za enako delo. Razlogi za to so različni, vključno z diskriminacijo, različnimi pričakovanji glede vlog spolov in pomanjkanjem transparentnosti pri plačah. Plačna vrzel se še povečuje, če upoštevamo dejavnike, kot so starševski dopust in skrb za otroke, kar pogosto vpliva na ženske bolj kot na moške.

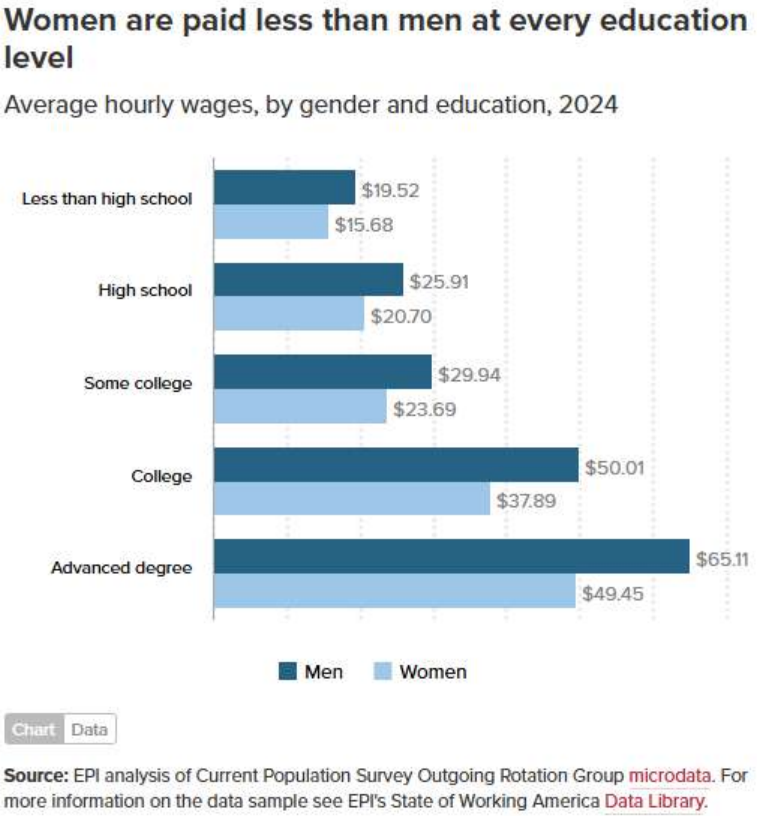

Slika1: Prikaz plačne vrzeli glede na nivo izobrazbe (Economic Policy Institute, 2025)

Iz slike 1 je razvidno, da plačna vrzel obstaja na vseh nivojih pridobljene izobrazbe. Žal se plačna vrzel z višjo izobrazbo tudi povečuje, kar bi lahko še dodatno demotiviralo mnoge ženske, da se ne odločijo za višjo izobrazbo in s tem posledično karierno poslovno pot.

Stekleni strop je izraz za nevidne ovire, ki preprečujejo ženskam napredovanje na najvišje položaje v organizacijah. Čeprav se deleži, kjer ženske zasedajo najvišje položaje znotraj neke organizacije, sicer vsako leto zvišuje, ta še vedno ostaja na precej nizki ravni. To kaže, da so ženske še vedno premalo zastopane na vodilnih položajih. Najpogostejši razlogi za to so:

- predsodki,
- pomanjkanje mentorstva in podpornih mrež
- kulturna prepričanja, ki v ospredje oziroma vodilne položaje še vedno postavljajo moške.

V mnogih državah dekleta in ženske nimajo enakega dostopa do izobraževanja kot njihovi moški kolegi. To omejuje njihove možnosti za prihodnost, saj izobraževanje igra ključno vlogo pri opolnomočenju žensk in omogoča boljše zaposlitvene možnosti. V državah z nizkimi dohodki je verjetnost, da bodo dekleta izključena iz izobraževalnega sistema, večja zaradi dejavnikov, kot so:

- revščina,

- zgodnje poroke,
- kulturne norme, ki favorizirajo izobraževanje moških.

Ženske imajo manj dostopa do digitalnih virov in tehnologij, kar omejuje njihove možnosti izobraževanja v sodobni družbi. Digitalna vrzel med spoloma je še posebej izrazita v državah v razvoju, kjer je dostop do interneta in digitalnih naprav omejen. To pomeni, da ženske nimajo enakih priložnosti za izobraževanje, usposabljanje in zaposlitev, kar še povečuje neenakosti.

IZZIVI ŽENSK V INFORMACIJSKI TEHNOLOGIJI

Ženske v informacijski tehnologiji se soočajo s številnimi izzivi, vključno z diskriminacijo in pomanjkanjem enakih možnosti (Jones & Mitchell, 2016). Kljub temu so dokazale svojo sposobnost in prispevale k pomembnim inovacijam. Moje izkušnje kot samostojna sistemska specialistka v gospodarstvu so mi omogočile vpogled v to, kako lahko ženske premagajo te ovire in dosežejo uspeh. Pomembno je, da se ustvarijo podporni mehanizmi, ki spodbujajo enakopravnost spolov v tehnoloških poklicih. Podpora mentorjev, mreženje in dostop do izobraževalnih virov so ključni dejavniki, ki lahko pomagajo ženskam pri premagovanju teh izzivov (Smith, 2019).

Ženske v IT sektorju se pogosto soočajo z diskriminacijo, nižjimi plačami in manj možnostmi za napredovanje. Pogosto delajo v toksičnih okoljih, kjer so izpostavljene šikaniranju. Diskriminacija se lahko kaže v različnih oblikah:

- vključno z nižjimi plačami za enako delo,
- manjšimi možnostmi za napredovanje,
- pomanjkanjem podpore za usklajevanje dela in družinskih obveznosti.

V IT sektorju prevladuje tako imenovana "bro" kultura, kjer se ženske pogosto ne počutijo dobrodošle ali enakovredne. Ta kultura pogosto v ospredje postavlja moške in ustvarja okolje, kjer se ženske počutijo izključene in neenakovredne. Vse to so lahko razlogi tudi vodi do višje stopnje odhajanja žensk iz IT sektorja in omejuje njihov napredek v karieri.

V Sloveniji je delež žensk na področju informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT) trenutno le 17 %. (Ministrstvo za digitalno preobrazbo, 2024) Na ravni Evrope je odstotek precej podoben.

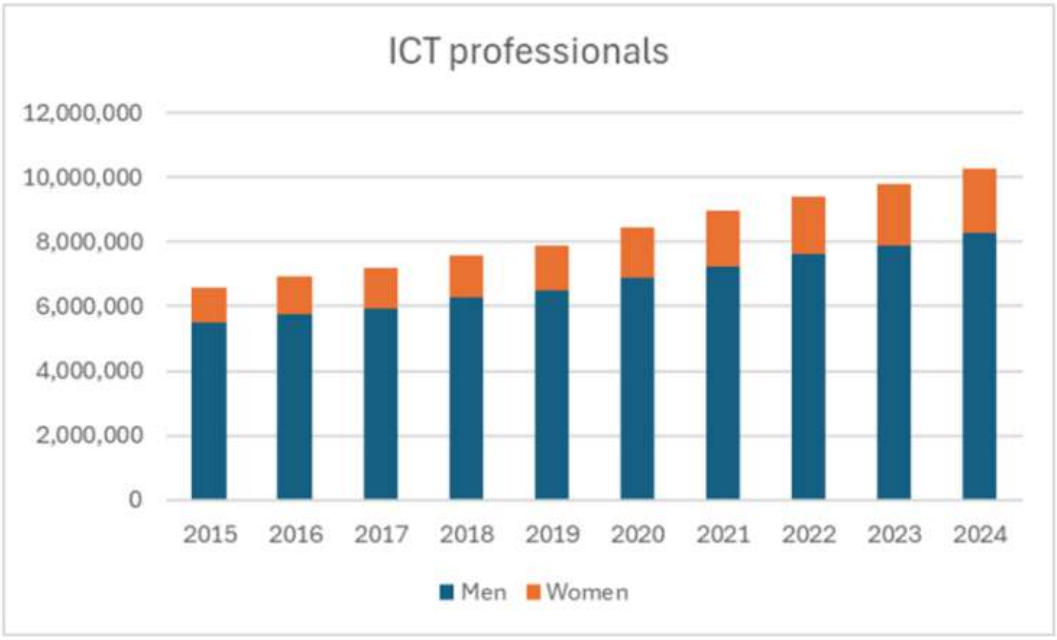

Slika 2: Zaposleni po spolu v IKT (Evropska komisija, 2024)

Na sliki 2 lahko vidim rast zaposlenih v IKT sektorju, ter razmerje moških in žensk. Iz grafa je razvidno, da se odstotek žensk povečuje, ampak precej počasi in še vedno v veliki večini v IKT sektorju predstavljajo moški. Vzroke za to lahko iščemo v več različnih dejavnikih, vključno s stereotipi, pomanjkanjem vzornic in pomanjkanjem podpore za dekleta, ki se zanimajo za področja STEM.

Na STEM (znanost, tehnologija, inženiring in matematika) študijih je v Evropi le dobra četrtina deklet, v Sloveniji je ta delež še nižji. To pomeni, da dekleta že zgodaj v izobraževalnem procesu odstopajo od teh področij, kar omejuje njihove možnosti za kariero v IT. Razlogi za to vključujejo pomanjkanje vzornic, stereotipe o tem, da so STEM področja bolj primerna za moške in pomanjkanje podpore v izobraževalnem sistemu. Na naši šoli Šolskega centra Kranj na Strokovni gimnaziji je zelo viden razkorak med dijaki in dijakinjami. Na žalost je število dijakinj precej manjše kot število dijakov. Sicer je res, da vsako leto pridobimo kakšno dijakinjo več, vendar gre tu res za minimalna povečanja. V tem šolskem letu imamo vpisanih 215 dijakov. Od tega je vpisanih 13 deklet.

Kaj lahko storimo, da v izobraževanje in kasneje kariero v IKT pritegnemo več žensk?
Ženske v IT pogosto nimajo dostopa do mentorjev, ki bi jim pomagali pri kariernem razvoju. Mentorstvo je ključno za razvoj kariere, saj zagotavlja podporo, nasvete in priložnosti za mreženje. Pomanjkanje mentorjev pomeni, da ženske nimajo enakih priložnosti za napredovanje in razvoj kot njihovi moški kolegi. Potrebno je izoblikovati mentorske skupine, v katerih bi ženske kot tudi moški načrtno spodbujali večjo vključitev žensk v poklice IKT. Izoblikujejo in vzpostavijo se lahko skupnosti oziroma neke vrste podporne skupine, kjer bi se ženske lahko:

- povezovale,
- izmenjavale izkušnje,
- delile znanje,
- nudile medsebojno podporo,
- gradile pripadnost.

Brez teh mrež se ženske pogosto počutijo izolirane in manj motivirane za vztrajanje v IT sektorju

VPLIV EKIPNEGA ŠPORTA NA RAZVOJ ŽENSK V MODERNI DRUŽBI IN IZZIVI, S KATERIMI SE SOOČAJO

Poleg izobraževanja in tehnologije ima šport pomembno vlogo pri opolnomočenju žensk. Kot košarkarica sem se soočala z izzivi, ki jih prinaša športna kariera, predvsem v usklajevanju športnih in poklicnih obveznosti. Šport je pomemben za razvoj discipline, timskega dela in vodstvenih sposobnosti, kar je koristno tudi v poklicnem življenju. (European Institute for Gender Equality, 2021)
Kljub temu še vedno obstajajo velike razlike med moškim in ženskim športom

Ekipni športi igrajo ključno vlogo pri razvoju posameznika, zlasti v mladosti. Za ženske imajo te aktivnosti poseben pomen, saj prispevajo k njihovemu celostnemu razvoju in premagovanju družbenih ovir.
Pozitivni vidiki ukvarjanja s športom so:

- fizične koristi:
  - zdravje in kondicija,
  - koordinacija in motorika,
- psihološke koristi:
  - samozavest,
  - obvladovanje stresa,
- socialne koristi:
  - timsko delo,
  - vodstvene sposobnosti,
  - socialne vezi,
- akademske in poklicne koristi:
  - discipliniranost,

- vztrajnost,
- reševanje problemov.

Izzivi, s katerimi se soočajo ženske v ekipnih športih so precej podobni, kot izzivi na zaposlitvenem področju. Tako se tudi v športu ženske srečujejo s plačno vrzeljo. Ena izmed najbolj očitnih oblik neenakosti je plačna vrzel med spoloma. Ženske pogosto zaslužijo manj kot moški za enako delo, kar je še posebej izrazito v športu. Če so te razlike v poklicni karieri v nekaj odstotkih ali nekje tudi do nekaj deset odstotkov, pa se razlike v zaslužkih v profesionalnem športu merijo v mnogokratnikih, v nekaterih panogah tudi v desetkratnikih.

Velik medsebojni vpliv ima tudi medijska pokritost ženskega športa. Ženske športnice prejemajo bistveno manj medijske pozornosti kot moški, kar omejuje njihovo vidnost, angažiranost ter pripadnost navijačev in komercialne priložnosti.

Tudi na športnem področju se ženske srečujejo z diskriminacijo in stereotipi, ki vplivajo na njihovo dojemanje in obravnavo v športni industriji. To vključuje manjše možnosti za sponzorstva in priznanja.

Vsi ti faktorji privedejo tudi do tega, da veliko športnic svojo kariero konča predčasno in se raje posvetijo šoli, delu ali družini.

ZAKLJUČEK

V sodobnem svetu se vloga žensk nenehno izboljšuje, kar prinaša številne izzive in priložnosti. Kljub napredku na področju enakopravnosti spolov še vedno obstajajo ovire, ki preprečujejo polno udeležbo žensk v izobraževalnem procesu, zlasti na področjih, kot so znanost, tehnologija, inženirstvo in matematika (STEM). Ženske se soočajo z diskriminacijo, stereotipi in pomanjkanjem enakih možnosti, kar omejuje njihov razvoj in napredek.

Izobraževanje je ključnega pomena za opolnomočenje žensk in njihovo enakopravno udejstvovanje v družbi. Z izobraževanjem se ženskam odpirajo vrata do novih priložnosti, ki jim omogočajo, da razvijajo svoje talente, pridobivajo znanje in veščine ter se pripravljajo na uspešno kariero. Pomembno je, da se ustvarijo podporni mehanizmi, ki spodbujajo enakopravnost spolov v tehnoloških poklicih, vključno z mentorstvom, mreženjem in dostopom do izobraževalnih virov.

Poleg izobraževanja ima šport pomembno vlogo pri opolnomočenju žensk. Šport prispeva k razvoju discipline, timskega dela in vodstvenih sposobnosti, kar je koristno tudi v poklicnem življenju. Kljub temu še vedno obstajajo velike razlike med moškim in ženskim športom, vključno s plačno vrzeljo, medijsko pokritostjo in diskriminacijo.

Za dosego enakopravnosti spolov je potrebno nadaljevati prizadevanja za odpravo globoko zakoreninjenih neenakosti. Spodbujanje deklet k študiju STEM področij, zagotavljanje podpore in mentorstva za ženske v IT sektorju ter ustvarjanje vključujočih in podpornih delovnih okolij so ključni koraki k izboljšanju položaja žensk v izobraževanju, inženirstvu in športu. Le tako bomo lahko zagotovili pravične in enake možnosti za vse.

LITERATURA IN VIRI

1. Economic Policy Institute. (2025). Gender pay gap hits historic low in 2024-but remains too large. https://www.epi.org/blog/gender-pay-gap-2024/ [Citirano 21.04.2025 ob 22:32 uri].
2. European Institute for Gender Equality. (2020). Economic benefits of gender equality in the EU: How gender equality in STEM education leads to economic growth. https://eige.europa.eu/publications/economic-benefits-gender-equality-eu-how-gender-equality-stem-education-leads-economic-growth [Citirano 05.05.2025 ob 22:15 uri].

3. European Institute for Gender Equality. (2021). Gender equality in sport. https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-sport [Citirano 28.04.2025 ob 20:34 uri].
4. Evropska komisija. (2024). Ženske v digitalnem svetu. https://digital-strategy.ec.europa.eu/sl/policies/women-digital [Citirano 03.05.2025 ob 23:32 uri].
5. Jones, L. M., & Mitchell, K. J. (2016). Defining and measuring youth digital citizenship. New Media & Society, 18(9), 2063-2079. https://doi.org/10.1177/1461444815577797 [Citirano 05.05.2025 ob 23:48 uri].
6. Ministrstvo za digitalno preobrazbo. (2024). Letošnji Mednarodni dan deklet in žensk v IKT izpostavlja več ženskega voditeljstva v STEM poklicih. https://www.gov.si/novice/2024-04-24-letosnji-mednarodni-dan-deklet-in-zensk-v-ikt-izpostavlja-vec-zenskega-voditeljstva-v-stem-poklicih/ [Citirano 03.05.2025 ob 23:32 uri].
7. Rajk Sklepič, A. (2010). Diplomsko delo Položaj sodobnih žensk pri delu. Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta. [Citirano 04.05.2025 ob 20:58 uri].
8. Smith, A. (2019). Women in technology: Overcoming barriers to success. Journal of Technology and Society, 35(2), 45-58. https://doi.org/10.1080/02683965.2019.1591923 [Citirano 04.05.2025 ob 22:38 uri].

THE POSITION OF WOMEN IN EDUCATION, ENGINEERING AND SPORTS

Abstract: *In the modern world, the role of women is constantly improving. These improvements bring numerous challenges and opportunities. As a computer engineer with fifteen years of experience in the industry, and now as a computer science teacher, I have insight into the challenges women face in engineering and education. This article will highlight the role of women in education and engineering, with a focus on their contribution to information technology and sports. Education is crucial for empowering women and ensuring their equal participation in society. Despite progress, there are still barriers and challenges that prevent full participation of women in the educational process, especially in fields such as science, technology, engineering, and mathematics. As a computer science teacher, I observe that more encouragement is needed for girls to choose engineering careers. Women in information technology face numerous challenges, including discrimination and lack of equal opportunities. Nevertheless, women in IT have proven their capabilities and contributed to significant innovations. My experience as an independent systems specialist in the industry has given me insight into how women can confront and overcome these obstacles and achieve success. As a basketball player, I have faced challenges brought by a sports career, particularly in balancing sports, professional and family life. Sports are important for developing discipline, teamwork, and leadership skills, which are also beneficial in professional life. However, there are still significant differences between men's and women's sports. Numerous challenges remain, such as violence against women, mobbing, and digital violence. These topics need to be addressed through education to reach a wider population and achieve awareness of mutual equality.*

Keywords: *gender equality, information technology, engineering, women's education, sports career, social challenges.*

Originalni naučni rad
UDK:374:396-055.2(497.1)
DOI:10.7251/ZCMZ0125535E

OBRAZOVANJE ŽENE I NJENO POZICIONIRANJE U DRUŠTVU

***Jasna Eminović*[260]**
magistar humanističkih nauka
Osnovna škola „Turbe"-Turbe

Ibrahim Kadrić
magistar pedagogije
***Osnovna škola „Travnik"-Travnik*[261]**

Apstrakt: *Žene se i dalje suočavaju sa stereotipima i predrasudama socijalnih i kulturnih ograničenja, ograničavanjem pristupa obrazovanju sprečavajući ih da stvaraju karijere i ostvare svoj puni potencijal. Žene su i dalje manjina u istraživačkim djelatnostima i na vodećim pozicijama u samom procesu donošenja odluka. U isto vrijeme, djevojke i žene nose najteži teret siromaštva i nejednakosti. Djevojke i žene u ruralnim i nerazvijenim područjima podnose to najteže. Takav pristup generalno utiče na psihofizičko stanje žene jer mora uložiti znatno više napora i truda da bi ostvarila poziciju na koju aplicira u skladu sa svojim nivoom obrazovanja. Djevojke i žene moraju biti osnažene na svakom nivou, počevši od obrazovnog sistema pa nadalje. Treba podići svijest o radu žena pružanjem jednakih mogućnosti za njihovo učešće i vodstvo u skladu sa njihovim nivoom obrazovanja.*

Ključne riječi: *stereotipi, predrasude, obrazovanje, zanimanje, obrazovni sistem.*

Uvod

Obrazovanje žena i njihovo pozicioniranje u društvu, te historijski značaj uloge istih u društvu je veoma malo prepoznatljiv kroz pisane dokumente u BiH. Žene su od davnina smatrane nižim slojem društva. Njihov zadatak je bio da isključivo budu posvećene porodici. Iz tog razloga im je zabranjivano formalno obrazovanje. U mnogim historijskim analizama o obrazovanju ženske djece u Bosni i Hercegovini je moguće pronaći podatak kako je taj čitav proces započeo nakon što je Austro-Ugarska zauzela ove prostore. Međutim, ovo nije u potpunosti tačno jer je za vrijeme Osmanskog carstva jedna žena je počela skupljati potrebnu dokumentaciju za otvaranje prve škole za djevojčice, Staka Skenderova. Razlog naučnog bavljenja pozicije žene u društvu jeste lični doprinos razvoju svijesti o važnosti ženskog djelovanja unutar društva, ali i istraživanju načina na koji savremena žena odgovara na izazove našeg doba. Savremeno društvo diktiralo je veću uključenost žene u porodici i društvu nego inače. Osnovni cilj društva je "dobro prilagođeni pojedinac", pa se društvena uloga žene u savremenom dobu ogleda u njenoj većoj prisutnosti na tržištu rada. Naime, s obzirom na širenje industrijalizacije i globalizacijskih procesa žena postaje i jeste sve više aktivna na društvenom planu. Žena se u novom milenijumu praktički izborila za svoju ravnopravnu radnu poziciju u društvu. Samo neki od podataka koji su dostupni bh. javnosti, govore o tome da žene čine više od 50% stanovništva u BiH, dok se samo pet žena nalazi na gradonačelničkim pozicijama (od ukupno 141 gradonačelnika).

[260] e-mail: jasnaeminovic@yahoo.com

[261] e-mail: brajko.ka@hotmail.com

Upravljačke strukture najvećih kompanija u BiH čini 83% muškaraca.No, i dalje ostaju otvorena pitanja: prava žena, njihovih jednakosti i diskriminacije, kao i stepena njihove društvene angažiranosti u skladu sa nivoom obrazovanja.

Obrazovanje žena u BiH

Obrazovanje u slučaju ženske populacije je sredstvo ostvarivanja većih prava i boljih uslova života. Žene stiču moć kroz obrazovanje. Ono je korisno na svim nivoima, od opismenjavanja do univerziteta. Osim što trebaju naučiti čitati i pisati, sposobnost žena da istažuju i raspravljaju o ženskim iskustvima čini esencijalni dio njihove snažnosti. 600 miliona žena je nepismeno u svijetu (dva puta više od muškaraca).One se zapošljavaju na poslove koji su slabije plaćeni i manje su produktivne nego obrazovane žene. Obrazovanje nepismenih žena je prvi zahtjev kako bi one i njihova djeca stekli moć nad svojim životom i pristojan standard (Magezis, 2001: 218). Mnogo prije pojave feminizma i žena koje su se deklarisale kao feministkinje, postojale su, doduše u malom broju, žene koje su izgradile svoju samosvijest i samostalnost zahvaljujući obrazovanju. Shvatajući koliko je obrazovanje važno, prve feministkinje su pronašle ključ kako da promjene sopstveni podređeni položaj, ali i kako da, makar u načelu, podrivaju patrijarhat. Sljedstveno tome, prvi zahtjevi feministkinja s početka novog vijeka upravo su obuhvatali ovo pitanje. Jedna od žena koja je osvijestila važnost edukacije žena i svoj život posvetila borbi za žensku ravnopravnost je svakako rano preminula majka poznate spisateljice Meri Šeli,-Meri Volstonkraft. Ona je 1792. godine napisala „*Potvrdu ženskih prava" kao* jedno je od najranijih djela feminističke filozofije. U njemu Volstonkraft tvrdi da bi žene trebale imati obrazovanje srazmjerno njihovom položaju u društvu, a zatim nastavlja redefinirati taj stav, tvrdeći da su žene ključne za naciju jer obrazuju njenu djecu i zato što bi mogle biti "suputnice" svojim muževima, a ne samo prosto žene. Veliki dijelovi Prava žena snažno reagiraju na pisce knjiga poput Jamesa Fordycea i Johna Gregoryja i na obrazovne filozofe poput Jean-Jacquesa Rousseaua, koji su ženama htjeli uskratiti obrazovanje. (Rousseau slavno tvrdi u Émileu (1762) da žene treba obrazovati radi zadovoljstva muškaraca). Virdžinija Vulf u svom eseju *„Sopstvena soba"* govori o obezvrjeđivanom ženskom glasu unutar akademske zajednice. Edukacija je za nju ono što će omogućiti ženi da doprinese kulturi i istakne neslaganje oko toga šta žene i muškarci mogu i trebaju postići unutar patrijarhalne sredine. Ovaj esej kao moderna feministička misao rezultat je predavanja koja je Virdžinija Vulf održavala na dva ženska univeziteta na Kembridžu 1928. podižući svijest mladih žena o vlastitoj poziciji u drušvu. U dvadesetom vijeku se ostvaruju daleko ravnopravniji uslovi za obrazovanje oba pola. Sa stanovišta borbe za žensko pravo na obrazovanje, značajno je da je dvadeseti vijek obilježilo i osnivanje centara, odnosno programa ženskih studija na univerzitetima u SAD-u krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, koji se kasnije šire po čitavom svijetu (Zaharijević: Krstec, 2011:64). Ženske studije predstavljaju vrhunac akademskog projekta drugog talasa feminističkog pokreta, budući da se ženski interesi od tog trenutka prepoznaju kao naučno relevantna tema. One su koncipirane kao studije o ženama i studije žena: žene su bile i subjekti i predmeti istraživanja. Pošto se polazilo od pretpostavke da je interes žena u postojećim naučnim stremljenjima zanemaren i marginalizovan, ova disciplina je bila direktno u interesu žena (što pak ne znači nužno da je bila protiv interesa muškaraca). Kasnije se predmet istraživanja ženskih studija širio, tako da one danas prisvajaju multidisciplinarni pristup rodnom identitetu (zbog čega se poistovećuju sa studijama roda.) „Ženske studije imaju sposobnost da suštinski promjene prirodu dosadašnjih znanja pomjeranjem žiže interesovanja sa androcentričnosti na okvire u kojima žene definišu ideje, iskustva, potrebe i interese kao sopstvena prava i oblike ženskog predavanja i učenja." S jedne strane, u SAD su mahom formirani posebni programi i katedre za izučavanje ženskih studija, dok je u Evropi zastupljena druga opcija koja podrazumijeva integrisanje ženskog pristupa u postojeće discipline (književnost, sociologija, historija, dok je prodor u prirodne nauke i filozofiju daleko teži).

(Zaharijević:Krstec:65). Danas u svijetu žene studiraju u velikom broju, a procjenjuje se da će taj broj u budućnosti biti još veći. Motivi za edukaciju su brojni: to je način izlaska iz siromaštva, obezbeđivanje boljih uslova za život svojoj porodici, davanje doprinosa društvenoj zajednici, osjećaj samodovoljnosti, korišćenje sopstvenih potencijala, želja za dokazivanjem... S druge strane, poražavajuća je činjenica da je danas na međunarodnom planu procenat nepismenih i dalje visok: u XXI vijeku je još uvijek oko 960 miliona odraslih osoba nepismeno, od čega su 2/3 upravo žene. Pri tome postoji velika nesrazmjera u statusu između žena u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju. U nekim zemljama u razvoju ta cifra dostiže i 79 procenata. Preko 77 procenata nepismenih živi na afričkom i azijskom kontinentu. Ove brojke obuhvataju i funkcionalno nepismene, odnosno osobe koje poznaju pismo ali ne u dovoljnoj mjeri da bi mogle funkcionisati u savremenom društvu. Posljedice ovih statističkih podataka su brojne i zabrinjavajuće: kriminalitet, tinejdžerska trudnoća, nezaposlenost, siromaštvo… (Zaharijević:Krstec:66). Mnoge međunarodne organizacije su preuzele aktivnu ulogu u obrazovanju i donijeti su brojni međunarodni akti po ugledu na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima iz 1948. godine i njen 26. član koji se odnosi na pravo na obrazovanje koje važi za sve, podjednako. U tu grupu pravnih dokumenata se mogu svrstati i UNESCO-ova Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju. Konvencija o pravima djeteta (čl. 27), kao i za žene najvažnija Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama (CEDAW). U članu 10, CEDAW predviđa jednake uslove za pripadnike/ce oba pola od predškolskih do visokoobrazovnih institucija i profesionalnog usavršavanja, kako u seoskim tako u gradskim sredinama, uživanje različitih pogodnosti i stipendija, učešće u sportovima i fizičkom obrazovanju, organizovanje nastave za djevojke/žene koje su napustile školu prije mature, itd (Zaharijević: Krstec:68). Podjela na "ženske" škole i fakultete već usmjerava žene na nešto što je "lakše", manje priznato, manja mogućnost napretka u karijeri i slabije plaćeni posao. Primjeri nerazvijenih zemalja najbolje ilustruju značaj obrazovanja za emancipaciju žene (obrnuta korelacija između stope pismenosti žene i stope fertiliteta). (Šijaković, 2008: 289). U svakom slučaju, pravo na obrazovanje se mora shvatiti kao ljudsko pravo, kao prva premisa za afirmaciju pojedinaca i pojedinki. Zato je od posebne važnosti da država i društvo daju ženama jak podsticaj da razviju osjećaj sopstvene vrijednosti i da kao samostalne ličnosti mogu da budu dobar uzor mlađim generacijama. U tu je svrhu neophodno izgraditi kritičku svijest, a to se postiže upravo obrazovanjem (Krstec, 2012: 58). Obrazovanije žene odbacuju tradicionalnu ulogu žene domaćice kao jedinu moguću. „Žene egalitarnih stavova smatraju da zaslužuju isti status u društvu kao i muškarci te da imaju pravo ulagati u karijeru i ostvariti se i u tom smislu" (Gjurić i sur., 2014, 652-653). Do jedne godine na posao čeka oko 40% žena s visokom školom, te oko 30% žena sa srednjom školom" (Galić, Nikodem, 2009: 259). Viša razina obrazovanja žene utječe i na njezin fertilitet, odnosno na odgađanje rađanja djece na sve kasnije godine života, što dodatno smanjuje izglede za rađanjem većeg broja djece jer je ženino reproduktivno razdoblje skraćeno obrazovanjem (Čipin, 2011). Žene moraju biti svjesne da obrazovanje nikako ne smije biti privilegija, već osnovno pravo svake od njih. Žene imaju ista prava kao muškarci. Ako dječak može ići u školu, zašto ne bi mogla i djevojčica, jer ako ta djevojčica ne bude išla u školu, onda će se podčinjavati svom bratu, ocu ili mužu. Takvo razmišljanje je imala i mlada feministkinja Malala koja je svojom hrabrošću pobijedila strah od smrti i svojom željom za edukacijom branila svoju želju za boljim životom. Ona je pokrenuvši kampanju za obrazovanje žena postigla velike promjene u rodnom Pakistanu i šire, te je 2014. godine osvojila Nobelovu nagradu za mir. Njen rad i borba su vrlo inspirativni mladim naraštajima. Muškarci koji zabranjuju ženama školovanje se boje obrazovane i moćne žene samim tim što takva žena pred njega postavlja zahtjeve jednake raspodjele uloga u javnom i privatnom životu. Žena jeste sposobna obavljati više poslova na jednako dobar način, ali nije neophodno da ona snosi teret svoje dvostruke opterećenosti sama. Na nama je da se obrazujemo kao i da uvijek naglašavamo potrebu da žene osnažujemo kroz edukaciju, jer jedino kroz znanje žena može poboljšati svoju

finansijsku sigurnost, zdravlje i neovisnost, te osigurati svoja prava. Zato se brojka od 600 miliona nepismenih žena može doživjeti lično. Misleći na njih možemo misliti i na sebe.

Stereotipi o ženama

Žene su danas svjesnije svog društvenog statusa i nastoje se boriti protiv nametnutih, negativnih rodnih sterotipa, a prvi korak u tome jeste razumijevanje korijena samog problema. Podjela uloga između muškaraca i žena umnogome je više proizvod kulture, a ne biološke razlike između polova. Mnogi sociolozi polaze od pretpostavke da ljudsko ponašanje uglavnom određuje i usmjerava kultura, tj. naučeni recepti za ponašanje, koji su zajednički svim članovima društva. Shodno s tim, najveću ulogu u oblikovanju tih rodnih uloga ima socijalizacija. Razdvajanje puteva socijalizacije prema spolu započinje vrlo rano. Djevojčicama se za igranje daju lutke, pohvaljuje se njihova submisivnost (poslušnost, poniznost), potiču se igre u kojima se reproduciraju stereotipi o ženi kao domaćici, dami i slabijem emocionalnom biću. Patrijarhalna slika je stoljećima njegovana i u njoj se pojavljuje lik dominantnog muškarca i krhke žene u njegovoj sjeni. Izrazi poput „ udarati kao curica“ i „trčati kao curica“, kao i brojne muške psovke, za žene su uvredljive na više nivoa. Svjedoci smo da se u sistemu masovnih komunikacija i dalje njeguje slika uspjeha koju simbolizira pametan i sposoban muškarac, aktivan na ekonomskoj, javnoj i političkoj sceni- dakle u tradicionalno “muškim” sferama dokazivanja-a ženama je ostavljena ljepota, sposobnost uspješnih sekretarica, medicinskih sestara, socijalnih radnica, odanih supruga i požrtvovanih majki- što su tradicionalni “ ženski” poslovi pomoći, skrbi i kućnog ambijenta. S obzirom na stoljetno sankcioniranu pravnu nejednakost, isključunje žena iz javnog i političkog života, na formalno podređen položaj unutar porodice, žene su gradile paralelni, diskretni način utjecaja na porodična, društvena i politička zbivanja (Bakšić-Muftić, 2006:18).

Glavni sociološki problem je što se kroz te crtane filmove utječe na razvoj i oblikovanje naše djece. Nameću im se određeni standardi ljepote, određeni obrasci ponašanja i uči ih se stereotipnim rodnim ulogama. Bem je u svojim istraživanjima pokazala kako androginost omogućuje najbolju fleksibilnost u različitim životnim situacijama.“ (Kolega, Ramljak, Belamarić, 2011). Prezentacija žene u reklamama i medijima općenito, jasno pokazuju kakav je položaj žene u savremenom društvu. U tom kontekstu postoje dvije vrste reklama. Prva vrsta namijenjena je ženama i ima brojne podvrste. U tu se kategoriju ubrajaju reklame koje ženu prikazuju u društveno nametnutoj ulozi vrijedne domaćice, brižne supruge i majke koja bira najbolje za svoju djecu i svoju porodicu. U našim domaćim reklamama, analiza je dovela do zaključka da postoje tri vrste žena: „žena-dijete“, „žene-žena“ i „žena-majka“. Pojasnit ću svaku podjelu. U prvi tip reklama spadaju npr. one u kojima djevojčice neizmjerno uživaju u mirisima omekšivača za rublje, ili pak kćerke koje se natječu u kupovini boljeg deterdženta za rublje, a majke podržavaju njihov izbor. Potom, imamo veliki broj reklama na kojima se prikazuju svjetski poznate osobe koje najčešće reklamiraju kozmetičke preparate i koje svojim izgledom potvrđuju učinkovitost određenog proizvoda. Međutim, detaljnija analiza otkriva i onu „neizbježnu“ prirodu majčinstva kao dijela života žene koji je ne samo bitan, već predstavlja i prirodno očekivanje od uloge žene u društvenoj zajednici. U tom smislu, u reklamama majčinstvo je neizbježno, te se vrlo često implicira da žena nije i ne može biti sretna ukoliko nije dio tradicionalne porodice i ako ne brine o njoj. Seksizam i predrasude, ali i diskriminacija na temelju spola u medijima i u oglasnoj industriji najčešće se odnose na negativnu objektivizaciju i prezentaciju žene, a kao takvi imaju veoma štetne učinke. Prezentacija žene u reklami i medijima općenito jasno pokazuje kakav je položaj žene u savremenom društvu: ono je još uvijek snažno patrijarhalno i pod velikim utjecajem stereotipa. Mediji imaju veliki utjecaj u promoviranju društvenih vrijednosti tako da je važno kako medijski sadržaji prikazuju i jedan i drugi spol. Ispravna prezentacija žena, odnosno njihovih uloga u društvu, je jedan od ključnih faktora u jačanju društvene svijesti o ravnopravnosti muškaraca i žene te uklanjanju diskriminacije na osnovu spola. (Jurčić, 2020).

Važno je spomenuti jedan reprezentativan primjer rodnih stereotipa unutar književnosti, a to je djelo *„Nora“* ili drugim nazivom *„Lutkina kuća*“ s obzirom da reklamni sadržaji u predstavljanju žene mogu direktno povezati sa ovom dramom. Nora nikad nije imala slobodu, nije bila gospodarica svog života i svojih postupaka koji izgrađuju identitet. Ona je uvijek slijepo slijedila muške autoritete. Time je ova drama dokaz da je sama kultura koja proizvodi stereotipe promjenjive prirode i ako je Nora u

19. stoljeću bila žena za osudu, u 21. stoljeću se može slaviti kao žena-borac. Promjena u smislu promovisanja pozitivne slike žene koja je aktivna i neophodna svakom društvu je nužna. Pokazavši marginalizaciju žena u medijima i u životu, te njihovu zastupljenost u „tipično ženskim“ temama i profesijama, ukazana je i potreba za sistemskim pristupom u rješavanju ovog problema.

EMPRIJSKO ISTRAŽIVANJE

Predmet i cilj istraživanja

Predmet istraživanja jeste utvrđivanje statusa žene u društvu u skladu sa stepenom njezinog obrazovanja.

Cilj istraživanja jeste utvrditi stavove žena o trenutnom statusu u društvu bazirajući se na stepen njihovog obrazovanja.

Zadaci istraživanja

Iz postavljenog cilja proizilaze sljedeći zadaci:

1. Utvrditi značajnost razlika u stavovima žena o položaju u društvu s obzirom na stepen stručne spreme.
2. Utvrditi značajnost razlika o stavovima žena vezano za njihovu poziciju u društvu s obzirom na stepen stručne spreme.
3. Utvrditi značajnost razlika o stavovima žena vezano brigu o muškarcu, kućanstvu i porodici s obzirom na stepen stručne spreme.
4. Utvrditi značajnost razlika o stavovima žena vezano poimanje diskriminacije s obzirom na stepen stručne spreme.
5. Utvrditi značajnost razlika o stavovima žena vezano za kvalitet rada u odnosu na muškarce s obzirom na stepen stručne spreme.

Hipoteze istraživanja

Opšta hipoteza: Svijest žena o pozicioniranju u društvu je u skladu sa stepenom stručne spreme istih.

Podhipoteza: Predpostavlja se da je došlo do razvoja svijesti žena u skladu sa razvojem društva i do boljeg pozicioniranja istih u skladu sa smanjenjem stope neoobrazovanosti.

Metoda istraživanja

U okviru istraživačke metode korišten je upitnik pomoću kojeg su prikupljeni podaci o stavovima ispitanica vezano za problem pozicioniranja žene u društvu u skladu sa nivoom stručne spreme.

Uzorak ispitanika

Osnovni statistički skup čini 51 nastavnica dvije osnovne škole s područja opštine Travnik.

Grafikon 1-starosna struktura ispitanica Grafikon 2-struktura ispitanica po stručnoj spremi

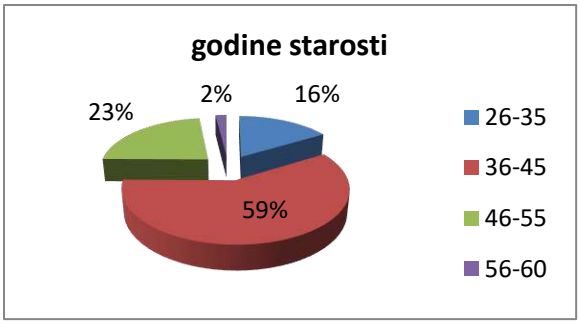

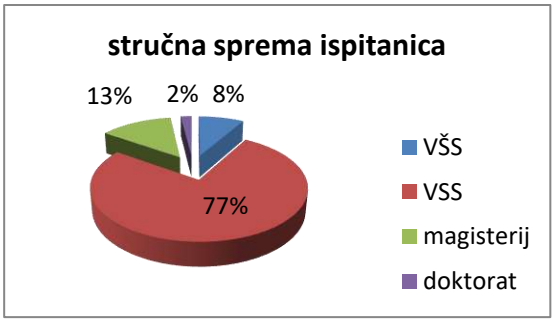

Rezultati istraživanja

Od ukupnog broja 61 ispitanica (84%) je u bračnom odnosu, dok je 10 neudato (16%). U porodicama iste doprinose izdržavanju oko 70% članova porodice što govori u prilog ravnopravnosti uloga članova prodice u smislu izdržavanja.

Razmatrajući stavove žena o ravnopravnosti u odnosu na muškarce izračunati x^2=5,14 sa graničnim vrijednostima 12,592 i 16,812 za stepen slobode df=6 i na oba nivoa značajnosti 0,05 i 0,01 ukazuje se da stavovi žena o ravnopravnosti u društvu nisu uslovljeni stepenom stručne spreme žena. C=0,28 je znatno niže od 0.82 što govori u prilog tome da je slaganje između posmatranih pojava relativno slabo.

Stavovi žena o uticaju u društvu nekada i sada prema izačunatom x^2=52,95 sa graničnim vrijednostima 12,592 i 16,812 za stepen slobode df=6 i na oba nivoa značajnosti 0,05 i 0,01 ukazuju da su stavovi žena o uticaju u društvu uslovljeni stepenom stručne spreme žena. C=0,68 je neznatno niže od 0.82 što govori u prilog tome da je slaganje između posmatranih pojava indicira na posmatranje na većem uzorku.

Stavovi žena o isključivoj brizi za muškarca, kućanstvo i porodicu prema izačunatom x^2=44,01 sa graničnim vrijednostima 12,592 i 16,812 za stepen slobode df=6 i na oba nivoa značajnosti 0,05 i 0,01 ukazuju da su stavovi žena po ovom pitanju uslovljeni stepenom stručne spreme žena. C=0,65 je neznatno niži od 0.82 što govori u prilog tome da je slaganje između posmatranih pojava indicira na posmatranje na većem uzorku.

Stavovi žena o diskriminaciji na radnom mjestu ili pri zapošljavanju prema izačunatom x^2=20,48 sa graničnim vrijednostima 12,592 i 16,812 za stepen slobode df=6 i na oba nivoa značajnosti 0,05 i 0,01 ukazuju da su stavovi žena po ovom pitanju uslovljeni stepenom stručne spreme žena. C=0,50 je niži od 0.82 što govori u prilog tome da je slaganje između posmatranih pojava suspektno.

Stavovi žena o kavliteti rada na istom radnom mjestu prema izačunatom x^2=14,51 sa graničnim vrijednostima 12,592 i 16,812 za stepen slobode df=6 i na oba nivoa značajnosti 0,05 i 0,01 ukazuju da stavovi žena po ovom pitanju nisu uslovljeni stepenom stručne spreme žena. C=0,47 je niži od 0.82 što govori u prilog tome da je slaganje između posmatranih relativno slabo.

Veći dio žena je odrastao u patrijarhalnom okruženju, 48 žena (77%), što u konačnici ima transgeneracijski uticaj i veliki izazov za emnacipaciju žena. Najveći dio prihoda žene usmjeravaju na ishranu 47%, potom na režije 20%, zatim na odijevanje 13%, potrepštine za domaćinstvo 11% dok su na posljednjem mjestu 9% izdvajanja za sport, rekreaciju i putovanja. Što se tiče stambenog pitanja 74% žena su vlasnici kuće ili stana, nosilac stanarskog prava je 11%, 10% živi kod roditelja ili rođaka dok je 5% u podstanarskom statusu.Razmatrajući barijere pri zapošljavanju smatraju može se zapaziti da je pri zapošljavanju najmanje značajno nedovoljno radno iskustvo (41%), starost (43%), da nema potrebe za određenim profilima zanimanja (52%), te višak profesionalnih kompetencija (44%).

Nasuprot tome značajno je za zapošljavanje posjedovati veze i poznanstva (43%). Analizirajući koje mjere aktivne politike zapošljavanja žene mogu dovesti do željene pozicije najmanje značajnim smatraju savjetovanje u vezi planiranja karijere 40%, dok najviše značajnim smatraju doškolovavanje i informatičku obuku 35%. Najveća pomoć i podrška ženama pri traženju željene pozicije je na prvom mjestu pomoć i podrška članova porodice (59%), kontinuirano praćenje konkursa (34%), prijatelji i poznanici (6%) i veza ili „štela“ (1%). Stepen zadovoljstva ili nezadovoljstva ispitanice su iskazali kroz sljedeće tvrdnje date u tabelarnom pregledu:

Tabela 1. Stepen zadovoljstva ili nezadovoljstva ispitanica

Tvrdnje	1-potpuno nezadovoljna	2-uglavnom nezadovoljna	3-zadovoljna i nezadovoljna	4-uglavnom zadovoljna	5-izuzetno zadovoljna
Vaše psiho-fizičko zdravlje		2	3	47	9
Vaše intelektualne sposobnosti		1		34	27
Vaše obrazovanje		3		28	30
Vaše radno mjesto u odnosu na stručnu spremu	3	1	10	20	28
Vaša uloga u radnom okruženju	4	5	5	34	13
Vaše radno okruženje	3		15	30	13

Na osnovu iskazanih stavova izvodimo zaključak da je većina ispitanica uglavnom zadovoljna ili izuzetno zadovoljna svojim svojim psiho-fizičkim stanjem, intelektualnim sposobnostima, obrazovanjem, radnim mjestom, ulogom u radnom okruženju i radnim okruženjem. Stepen nezadovoljstva u odnosu na radno mjesto i stručnu spremu bi bilo poželjno ispitati na većem uzorku jer indicira na nezanemariv procenat nezadovoljstva navedenim.Na pitanje koliko su ispitanice zadovoljne sveukupnim životom u momentu ispitivanja njih 60 (99%) se izjasnilo da je uglavnom ili izuzetno zadovoljno, dok je 1 (1%) ispitanica izjavila da je nezadoljna svojim životom.

Na osnovu rezultata istraživanja možemo potvrditi glavnu hipotezu po kojoj je svijest žena o pozicioniranju u društvu je u skladu sa stepenom stručne spreme istih. S tim u vezi žene su ostvarile emancipaciju i bolje pozicioniranje u društvu čime su generalno zadovoljnije na ličnom nivou.

Zaključna razmatranja:

Počeci obrazovanja u Bosni i Hercegovini vežu se za vjerske ustanove. Sredinom 19.vijeka dolazi do pojave većeg broja privatnih i javnih škola. Smatra se da je prva obrazovana žena u Bosni i Hercegovini bila Staka Skenderova. Njezina samoukost je bila prepreka da transparentno participira u javnom životu. Preko Aleksandra Giljferdinga, ruskog konzula u BiH, objavljuje svoja sjećanja u Ljetopisu Bosne i na taj način postaje prva žena čije je djelo uopšte objavljeno.Austrougarska donosi sa sobom promjene u obrazovnom sistemu BiH za žene od osnovnog do faklutetskog nivoa.Najveći napredak je ostavren 1911.godine otvaranjem Ženske učiteljske škole u Sarajevu. Tek 1929.godine je zakonom postalo obavezno osnovno obrazovanje za svu djecu.U drugoj polovini 20.vijeka se stanje u ženskom obrazovanju drastično poboljšalo. Danas prema podacima Agencije za statistiku BiH udio

ženske djece u obrazovanju raste u odnosu na nivo obrazovanja.U osnovne škole je 2019 godine upisano oko 141 hiljada dječaka i 130 hiljada djevojčica, u srednje škole oko 113 hiljada učenika, od čega 56,5 hiljada djevojčica, a na fakultete oko 80 hiljada studenata, od čega oko 47 hiljada studentica.Ovim se pojašnjava činjenica da se broj ženske djece u obrazovnom sistemu povećava sa povećavanjem nivoa obrazovanja. Interesantno je da su većina ispitanica odrasle u patrijarhalno nastrojenim porodicama, ali da im vlastito obrazovanje mijenja mišljenja o tome kakve porodice one žele osnovati i kako se uloge unutar nje trebaju rasporediti. Žena nikako nije prijetnja muškarcu i potrebno je prestati emancipaciju doživljavati na taj način. Teži dominaciji ili obrnutoj diskriminaciji, jer su svi muškarci njihovi ili očevi ili braća ili muževi ili sinovi. Ono što žene istinski žele je da se doživljavaju kao ravnopravne članice društva, da osjete da imaju mušku podršku u svojim ličnim napredovanjima koja je toliko dugo izostajala. Viši stepen obrazovanja ženi osigurava bolje radno mjesto, ali i bolji položaj u porodici, jer obrazovanije žene odbacuju tradicionalnu ulogu žene domaćice kao jedinu moguću. Obrazovanje nije samo sticanje znanja za struku za koju se određeno lice školuje, niti je isključivo samo priprema za rad i život. Obrazovanje je u isto vrijeme i društveni proces i najbolji pokazatelj njegove uspješnosti. Potrebno je shvatiti da obrazovanje ne samo daje znanje iz različitih oblasti i nauka, nego i priliku da se stekne iskustvo u sferi ličnog interesa, kao i da bi se stekla vještina u domenu rada koji pojedinac želi da obavlja. Upravo time, svaki pojedinac, a onda i društvo sačinjeno od takvih pojedinaca omogućava da svijet postane bolje mjesto za život. Po riječima Nelsona Mendele "Obrazovanje je najmoćnije oružje koje možete upotrebiti da promijenite svijet." Za početak je dovoljno da počnemo od svoje sredine.

Literatura:

1. Bakšić-Muftić, J. (2006) Ženska prava u sistemu ljudskih prava. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
2. Bartolac, A., Kamenov, Ž. Petrak, O. (2011) Rodne razlike u obiteljskim ulogama, zadovoljstvu i doživljaju pravednosti s obzirom na tradicionalnost stava. Revija za socijalnu politiku, No 18 (2), 175-194.
3. Džaja, S.,Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918): Inteligencija između tradicije i ideologije. Ziral, Mostar, 2002
4. Giddens, A. (2007) Sociologija. Globus, Zagreb.
5. Hejvud, E. (2005) Političke ideologije. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
6. Kukić, S. (2004) Sociologija- teorija društvene strukture. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
7. Lavić, S. (2014) Leksikon sociološkihpojmov. Sarajevo. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
8. Magezis, J (2001) Ženske studije. Magistrat Sarajevo, Sarajevo.
9. Milić, A. (2009) Sociologija porodice kritika i izazovi. Čigoja štampa , Beograd.
10. Seagalan, M. (2009) Sociologija porodice. Beograd: CLIO.
11. Zaharijević, A . Neko je rekao feminizam ? Kako je feminizam utjecao na žene XXI vijeka.
12.M. Kolega, O. Ramljak, J. Belamarić. Što ću biti kad odrastem? Magistra Ladertina, 6(6),2011.
13.Ibsen, H. (2005). Nora : (Lutkina kuća). Sarajevo : BH most.
14.Šijaković, I. (2008) Oblici potiskivanja žena u savremenom društvu (Šijaković Ivan, Sociologija : Uvod u razumijevanje globalnog. Banja Luka
15.Woolf, V. (1983). A Room of One's Own (Sopstvena soba). London: Granada publish.
Internet izvori:
STATISTIKA OBRAZOVANJA- OSNOVNO OBRAZOVANJE U ŠKOLSKOJ 2019/2020. GODINI u: http://www.bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2020/EDU_03_2019_Y2_0_BS.pdf (pristupljeno: 17.8.2020.)

WOMEN'S EDUCATION AND THEIR POSITIONING IN SOCIETY

Abstract:*Women continue to face stereotypes and prejudices of social and cultural constraints, restricting access to education, preventing them from creating careers and realizing their full potential. They continue to be a minority in research and in leadership positions in the decision-making process. At the same time, girls and women bear the heaviest burden of poverty and inequality. Girls and women in rural and underdeveloped areas bear it hardest. Such an approach generally affects the psychophysical condition of a woman because she has to invest significantly more effort and effort in order to achieve the position to which she is applying in accordance with her level of education. Women have to be empowered at every level, from the education system onwards. Awareness of women's work should be raised by providing equal opportunities for their participation and leadership in accordance with their level of education.*

Keywords: *stereotypes, prejudices, education, occupation, education system.*

Прегледни научни рад
УДК:37.014.5.375.2
ДОИ:10.7251/ZCMZ0125544M

ДОЖИВОТНИ ЗАТВОР КАО ОШТРА РЕАКЦИЈА СУДОВА НА НАЈТЕЖЕ ОБЛИКЕ НАСИЉА НАД ЖЕНАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Милевка Миленковић
Судија Апелационог суда у Крагујевцу[262]

Апстракт: *Људски живот је природно право сваког човека и највећа људска вредност коју нико нема право да му одузме. У савременом друштвеном тренутку насиље над женама са најтежом последицом у виду лишења живота жене не јењава упркос интервенцијама државе које се огледају у прописивању најтежих казни за оваква кривична дела. Рад се бави темом постојеће законодавне регулативе најтежих облика насиља против живота и тела жене у ситуацији када у Републици Србији није предвиђен фемицид као посебан облик кривичног дела извршеног над женама. У раду се анализира и казна доживотног затвора која је уведена у кривично законодавство 01.12.2019.године као самостална казна поред постојеће временски ограничене казне затвора. Анализира се и пракса Европског суда за људска права и усвојени стандарди по питању казне доживотног затвора. Обзиром да се казна доживотног затвора може изрећи за најтежа кривична дела против живота и тела извршена према женама након 01.12.2019.године, у раду је дата анализа судске праксе за кривична дела извршена након овог датума и дат је преглед свих донетих правноснажних пресуда у којима је изречена казна доживотног затвора кроз околности предмета и разлоге судова да се определе за изрицање ове најтеже казне учиниоцима кривичних дела. Циљ рада је да упозна општу, као и научно – стручну јавност са изазовима који су судови имали по питању креирања казнене политике за најтежа кривична дела извршена према женама у границама постојећег законодавног оквира водећи рачуна да се изреченом казном може остварити сврха кажњавања.*

***Кључне речи*:** *фемицид, доживотни затвор, кривична дела против живота и тела*.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Насиље над женама као бившим или садашњим емотивним партнеркама, бившим или садашњим ванбрачним партнеркама или супружницима, као и приликом вршења кривичних дела против њихове полне слободе, извршено на најразличитије начине, у савременом тренутку не јењава, пре се може рећи да се шири или да је видљивије него раније због подизања свести жртава, па се има утисак његовог ширења. Држава је кроз законодавство реаговала борбом против овог друштвеног феномена не само кроз кривичноправне одредбе, јер кривично право треба да буде задњи степен одбране против оваквих друштвених појава, већ и кроз друге облике борбе против насиља пружајући женама грађанскоправну и прекршајну заштиту од насиља, и то превасходно од насиља у породици. Република Србија је потписник Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици[263]

[262] milevkamil@gmail.com

[263] Потписана је у Инстанбулу 11.5.2011.године, Република Србија је ратификовала Законом о потврђивању донетим 31.10.2013.године и иста је ступила на снагу 1.8.2014.године, такозвана Инстанбулска конвенција

и иста се непосредно примењује као саставни део позитивног права, чиме се обавезала да ће имплементирати међународне стандарде о превенцији, сузбијању и заштити жена и девојчица од родно заснованог насиља, након чега је извршила измене у законодавству, између осталог, увођењем нових кривичних дела и ширењем механизма заштите жена.[264] Постојећи механизам заштите је допуњен новим моделом, доношењем Закона о спречавању насиља у породици који је замишљен као превентивни закон за борбу против непосредне опасности од насиља у породици, његово препознавање и делотворно спречавање у почетном стадијуму док не заприми теже облике који изискују кривичноправну заштиту жртава.[265] Међутим, сви постојећи инструменти заштите и мултидисциплинарни приступ борби против вршења различитих облика насиља према женама не дају очекиване резултате, већ управо супротно, најтежи злочини према женама су све суровији. Стиче се утисак да испод савремене борбе против насиља у породици, као и свих облика насиља према женама, као врха леденог брега, лежи чврста стена родних стереотипа који су дубоко укорењени у патријархалном друштву, која се мора препознати, а затим и правно дефинисати и санкционисати. Због обима рада тема је ограничена на кривичноправну заштиту жена кроз реакцију судске власти као једне гране државне власти, на најтежи степен насиља који се огледа у лишењу живота жене и то изрицањем најтеже кривичне санкције у ситуацијама када је критични догађај који је за последицу имао лишење живота жене добио судски епилог, односно када је учинилац кривичног дела приведен правди.[266]

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЖИВОТА И ТЕЛА ЖЕНЕ

Кривично дело убиство је прописано чланом 113 Кривичног законика (КЗ),[267] те да ће се казнити казном затвора од пет до петнаест година ко другог лиши живота, чиме је инкриминисано тзв. обично убиство, без постојања посебних квалификаторних околности које га чине тежим делом. Кривично дело тешко убиство је прописано чланом 114 КЗ које се у ставу 1 врши у једанаест облика, између осталог, на свиреп или подмукао начин (тачка 1), при безобзирном насилничком понашању (тачка 2), ко другог лиши живота и при том се умишљајем доведе у опасност живот још неког лица (тачка 3), при извршењу кривичног дела разбојништва или разбојничке крађе (тачка 4), из користољубља, ради извршења или прикривања другог кривичног дела, из безобзирне освете или других ниских побуда (тачка 5), ко лиши живота дете или бремениту жену (тачка 9), члана своје породице којег је претходно злостављао (тачка 10), више лица, а не ради се о убиству на мах, убиству детета при порођају или лишењу живота из самилости (тачка 11). За ово кривично дело учинилац ће се казнити затвором најмање 10 (десет) година или доживотним затвором[268]. Квалификаторне околности су начин извршења (тачка 1), побуде извршиоца (тачка 5), околности извршења дела (тачка 2, 3, 4 и 11) и својство пасивног субјекта (тачка 6, 7, 8, 9 и 10). Из законског описа бића предметног кривичног дела се види да се терминолошки жена као пасивни субјект кривичног дела јавља само у тачки 9 (бременита жена), а у тачки 10, уколико се ради о члану породице којег је учинилац претходно злостављао при чему се лишење живота може предузети и према другом члану породице, а не само према жени. Чланом породице се у смислу члана 112 став 28 КЗ, између осталог, сматрају супружници и ванбрачни партнери, бивши супружници ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде

[264] Више о томе Миленковић М. (2017) . "Казненоправни инструменти спречавања насиља у породици-разлози за и против", Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Интермекс, Златибор

[265] ("Службени гласник РС", бр. 94/2016 и 10/2023 – др.закон)

[266] у ситуацијама када извршилац кривичног дела није себи одузео живот након тога, што није ретка појава судећи према медијским извештавањима

[267] („Сл. гласник РС", бр.85 од 6.10.2005.године, који је ступио на снагу 1.1.2006.године)

[268] („Службени гласник РС", бр. 35/19 од 01.12.2019.године)

рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству. У законском бићу кривичног дела није садржано родно засновано насиље над женама као посебан вид насиља, Имајући у виду цитирану законодавну регулативу, посматрано кроз призму насиља према женама, за потребе овог рада може се закључити да жена није добила неко посебно кривичноправно својство тиме што је жена (сем уколико је бременита или је члан породице коју је извршилац претходно злостављао).

У Казненом закону Републике Хрватске[269] је прописано као посебно кривично дело тешко убојство женске особе у члану 111.а, те ко почини родно утемељено убојство женске особе казниће се казном затвора од најмање 10 година или казном дуготрајног затвора (став 1). При утврђивању казненог дела из ставка 1 овог чланка узеће се у обзир да је дело почињено према блиској особи, особи коју је починитељ већ раније злостављао, рањивој особи, особи која се налази у односу подређености или зависности, или је дјело почињено у околности сполног насиља или због односа који жене ставља у неравноправни положај или да постоје друге околности које упућују да се ради о родно утемељеном насиљу. У члану 87 став 32, који односи на значење законских израза, даје се дефиниција родно утемељеног насиља над женама као насиља усмереног на жену због тога што је жена или које несразмерно погађа жене. Такво поступање узеће се као „отеготна околност“, ако овим Законом није изричито прописано теже кажњавање.

Казненоправни законодавни оквир у Републици Србији не препознаје фемицид као посебно кривично дело, нити даје дефиницију родно утемељеног насиља над женама. Такође, са правнотеоријског аспекта не постоји једна општеважећа и општеприхваћена дефиниција фемицида, али се истиче да није свако убиство жене фемицид, већ мора бити родно утемељено.[270] Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици се односи на све видове насиља над женама, укључујући насиље у породици, које жене погађа несразмерно. Према Конвенцији „насиље над женама“ означава кршење људских права и облик дискриминације над женама и представља сва родна заснована насиља која доводе до или могу да доведу до физичке, сексуалне, психичке, односно, финансијске повреде или патње за жене, обухватајући и претње таквим делима, принуду или произвољно лишавање слободе, било у јавности, било у приватном животу. „Род“ означава друштвено одређене улоге, понашања, активности и атрибуте, које дато друштво сматра прикладним за жене и мушкарце. „Родно засновано насиље над женама“ означава насиље, које је усмерено против жене зато што је жена, односно оно које несразмерно погађа жене.

Поређењем кривичноправних одредби и одредби Конвенције, која је саставни део унутрашњег правног поретка намеће се закључак да казненоправне одредбе нису усаглашене са Истанбулском конвенцијом, као што је то учињено у законодавству Републике Хрватске. Каснијом анализом судских одлука видеће се како су судови сагледавали најтеже облике насиља над женама и да ли су исто посматрали и као родно засновано насиље.

ДОЖИВОТНИ ЗАТВОР

Увођење казне доживотног затвора као потпуно нове казне представља најзначајније измене Кривичног законика[271]. Оправдање увођења овакве казне је било да због појаве врло тешких кривичних дела, ова казна треба да буде изузетна и да представља неку врсту одговора државе на извршиоце најтежих кривичних дела. Овакво опредељење државе је подржала

[269] Народне новине 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023, 36/2024

[270] Константиновић –Вилић С., Петрушић Н., Бекер К. (2023)“Поступање у случајевима фемицида, Приручник за правосуђе“, Aire Centre

[271] Закон о изменама и допунама Кривичног законика („Службени гласник РС“, бр.35 од 21.05.2019.године, који је ступио на снагу 01.12.2019.године)

јавност кроз потписивање петиције фондације „Тијана Јурић“, као и стручна јавност у начелу, без неких већих неслагања, осим што су се у стручној јавности појавили и ставови да се уводи казна доживотног затвора, а да са пенолошког аспекта није сагледан утицај казне затвора од 40 година, будући да ниједна од до сада изречених казни затвора није издржана, тако да није било могуће сагледати утицај наведене казне затвора са аспекта индивидуалне и генералне превенције.[272]

Казна доживотног затвора је прописана за следећа кривична дела: тешко убиство (члан 114 КЗ), силовање (члан 178 став 4 КЗ – ако је последица смрт лица према којем је дело извршено или је дело учињено према детету), обљуба над немоћним лицем (члан 179 став 3 КЗ – ако је последица смрт лица према којем је дело извршено или је дело учињено према детету), обљуба са дететом (члан 180 став 3 КЗ – ако је последица смрт детета) и обљуба злоупотребом положаја (члан 181 став 5 КЗ – ако је последица смрт детета), као и за нека кривична дела против представника највиших државних органа и против човечности и других добара заштићених међународним правом. Казна доживотног затвора се може прописати само алтернативно уз казну затвора и не може бити изречена лицима која у време извршења кривичног дела нису навршила 21 годину живота, као и када постоје неки од законских основа за ублажавање казне (члан 56 став 1 тачка 1 КЗ, односно када закон предвиђа ублажавање казне код покушаја кривичног дела, битно смањене урачунљивости учиниоца, прекорачења нужне одбране, прекорачења крајње нужде, правне заблуде и помагања) или када постоји неки од основа за ослобођење од казне (члан 58 КЗ). Такође је прописано одредбом члана 108 КЗ, који регулише застарелост кривичног гоњења, да застарелост кривичног гоњења и извршења казне не може да наступи за кривично дело за које је предвиђена казна доживотног затвора. Лице које је осуђено на казну доживотног затвора се може условно отпустити након издржаних 27 година затвора, при чему је уведен и рок за опозив условног отпуста који траје 15 година од дана када је условно отпуштен. Међутим, законодавац је код неких кривичних дела искључио могућност условног отпуста због тежине кривичних дела и посебног статуса оштећених лица, па оваквом законском одредбом треба спречити извршиоце да убудуће евентуално понове извршење оваквих најтежих кривичних дела.[273]

Пре увођења казне доживотног затвора за кривично дело тешко убиство је била предвиђена казна затвора од најмање 10 година или 30 до 40 година затвора, тако да је иста уведена уместо досадашње казне затвора од 30 до 40 година у циљу пооштравања казнене политике за најтежа кривична дела. Оваква законодавна регулатива је изазвала велику полемику у стручној јавности, изражена је бојазан да ће уместо пооштравања казнене политике доћи до сасвим супротног ефекта, односно на неки начин до ублажавање казнене политике, те да се може претпоставити да ће у ситуацијама када тежина и околности извршења кривичног дела не оправдавају изрицање казне доживотног затвора, али с друге стране заслужују и тежу казну затвора од 20 година (што је у досадашњој судској пракси у великом броју предмета имало за последицу да су изрицане казне затвора од 30 година, која казна затвора је била адекватна учињеном кривичном делу), да ће се сада у недостатку овако прописане казне затвора судије можда пре опредељивати за казну затвора од 20 година уместо казне доживотног затвора у ситуацијама када се не ради о најтежим случајевима што ће условити да казнена политика за врло тешка кривична дела фактички бити блажа од досадашње казнене политике.[274]

Законом је предвиђено да се доживотни затвор може само изузетно прописати за најтежа кривична дела и најтеже облике тешких кривичних дела, што је у правној теорији довело до става да иако се реч „изузетно“ у одредби члана 44а став 1 КЗ односи на само

[272] Б. Цветковић „Измене и допуне Кривичног законика“, Билтен Врховног касационог суда 2/2019

[273] Тешко убиство (члан 114 став 1 тачка 9 КЗ), силовање (члан 178 став 4 КЗ), обљуба над немоћним лицем (члан 179 став 3 КЗ), обљуба са дететом (члан 180 став 3 КЗ) и обљуба злоупотребом положаја (члан 181 став 5 КЗ)

[274] Ibid, страна 46 и 47

прописицање ове казне, телеолошким тумачењем долази се до закључка да то важи и за њено изрицање.[275]

Циљ изрицања казне дозивотног затвора је да се оствари сврха кажњавања. У оквиру опште сврхе кривичних санкција (члан 4 став 2) сврха кажњавања је спречавање учиниоца да чини кривична дела и утицање на њега да убудуће не чини кривична дела, утицање на друге да не чине кривична дела, изражавање друштвене осуде за кривично дело, јачање морала и учвршћивање обавезе поштовања закона и остваривање праведности и сразмерности између учињеног дела и кривичне санкције (члан 42 КЗ).

Европски суд за људска права је казну доживотног затвора разматрао кроз повреду члана 3 Конвенције за заштиту људских права и основних слобода који забрањује мучење или нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање. У ситуацијама када је *de iure* постојала могућност да се изречена казна учиниоцима смањи, суд је налазио да није био повређен члан 3 Конвенције.[276] У једном предмету суд је становишта да је подносилац представке након што је одслужио 15 година затвора могао да захтева да буде пуштен на условну слободу и да је те захтеве могао подносити у редовним интервалима, па је веће установило да он стога није могао да тврди да је лишен сваке наде да ће му казна икада бити делимично смањена јер та казна није била таква да није подлегала смањењу.[277] Такође, суд је нашао да није био повређен члан 3 Конвенције јер је казна доживотног затвора за убиство са предумишљајем *de iure* и *de facto* подложна смањењу.[278] У ситуацији када учиниоци осуђени на казне доживотног затвора не могу бити пуштени на слободу ни на који други начин осим по дискреционој одлуци Министра правде, а он такву одлуку може донети само из разлога саосећања (на пример ако осуђени болује од неизлечиве болести или тешког инвалидитета), суд је нашао да је прекршен члан 3 Конвенције, пошто је утврђено да захтеви утврђени у тој одредби нису испуњени ни за једног од тројице подносилаца представке, те да казна доживотног затвора мора бити подложна смањењу да би била у складу са чланом 3, односно другачије речено да морају постојати изгледи да се затвореник пусти на слободу и да мора постојати могућност да се преиспита његова казна.[279]

КАЗНА ДОЖИВОТНОГ ЗАТВОРА ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО ТЕШКО УБИСТВО ИЗ ЧЛАНА 114 КЗ У СУДСКОЈ ПРАКСИ

Од увођења казне доживотног затвора до дана извршене анализе за потребе овог рада у Републици Србији донето је шест правноснажних пресуда којима су изречене казне доживотног затвора учиниоцима неког од облика кривичног дела тешко убиство из члана 114 КЗ, у којима је пасивни субјекат жена. Због обима рада и тематског приступа предмет анализе нису била кривична дела извршена на штету детета (лице које није навршило 14 година живота) за која је у више правноснажних пресуда такође изречена казна доживотног затвора.

У првом случају пресудом Вишег суда у Новом Саду, окривљени Д.Д. је оглашен кривим да је извршио кривично дело тешко убиство из члана 114 став 1 тачка 5 КЗ, за које му је утврђена казна доживотног затвора и кривично дело разбојништво из члана 206 став 1 КЗ, за које му је утврђена казна затвора у трајању од 3 (три) године и осуђен је на казну доживотног затвора. Према околностима предмета окривљени је оштећену ножем лишио живота испред

[275] Стојановић З. (2024), Коментар Кривичног законика, тринаесто измењено издање, Службени гласник, Београд

[276] Иоргов (бр.2) против Бугарске, пресуда од 02.09.2010.године

[277] Легер против Француске, пресуда Великог већа од 30.03.2009.године

[278] Кафкарис против Кипра, пресуда Великог већа од 12.02.2008.године

[279] Винтер и други против Уједињеног Краљевства, пресуда Великог већа од 09.07.2013.године

зграде у којој станује, око 15,30 часова, наневши јој са више удараца ножем убодне ране (између осталог, четири пута је убо ножем у пределу виталних делова тела врата и грудног коша), при чему је након убодне повреде у врат и окретања ножа у рани оштећена осећала глад за ваздухом и интензивно гушење услед удисања крви и од тога је 10-так минута трпела болове јаког интензитета који превазилазе уобичајене болове све док није изгубила свест. Дело је извршено из безобзирне освете у жељи да оштећеној врати несразмерни бол због зла за који је сматрао да му је нанела раскидом дугогодишње емотивне везе, а на постојање ове побуде додатно упућује и начин извршења дела јер је дело учињено на свиреп начин (што је још једна квалификаторна околност из тачке 1 став 1 члана 114 КЗ, која је цењена као отежавајућа околност при одмеравању казне). Од отежавајућих околности је цењена и ранија осуђиваност због кривичног дела тешке крађе и упорност у противправном понашању јер је након кривичног дела разбојништво у кладионици сутрадан извршио тешко убиство, да је дело извршено са високим степеном кривице и поред тога што је у време извршења дела његова урачунљивост услед афекта беса била смањена, али не битно, имајући у виду да је његово психичко стање последица и својства личности, да нема емпатију, нити осећај кривице и кајање, да ставља своје потребе пре свих, не марећи за социјалне норме који их је свестан, нити за права и жеље других, па и најближих, али да је од превасходног значаја што је испољио одлучност и упорност у својој одлуци. Као олакшавајуће околности на страни окривљеног цењена је животна доб коју је у време извршења имао, око 28 година живота, док његово кајање није цењено као олакшавајућа околност јер је суд нашао да није искрено. Пресудом Апелационог суда у Новом Саду одбијена је као неоснована жалба браниоца окривљеног Д.Д. и првостепена пресуда потврђена.[280]

У другом случају, пресудом Вишег суда у Пожаревцу окривљени В.Ј. оглашен је кривим да је извршио кривично дело силовање у покушају из члана 178 став 1 у вези члана 30 КЗ, за које му је утврђена казна затвора у трајању од 5 (пет) година и кривично дело тешко убиство из члана 114 став 1 тачка 5 КЗ, за које му је утврђена казна затвора у трајању од 18 (осамнаест) година, па је осуђен на јединствену казну затвора у трајању од 20 (двадесет) година. Према околностима предмета окривљени је понео нож за клање свиња, неовлашћено и без позива ушао у кућу оштећене, те како би исту принудио на обљубу извадио је нож и њиме претио да ће непосредно напасти на живот и тело оштећене, а затим применом силе насилно скинуо оштећеној одећу, покушавајући да изврши обљубу у чему није успео јер се оштећена све време бранила пружајући јак отпор, па је у намери прикривања тог кривичног дела оштећену лишио живота наневши јој више убодних рана у пределу стомака и грудног коша, да је два пута дејством оштрице ножа у пределу врата оштећене тј. приклао је, при чему је оштећеној нанео бројне тешке телесне повреде опасне по живот. Приликом одлучивања о казни, Апелациони суд је нашао да је првостепени суд правилно од олакшавајућих околности окривљеном ценио да је отац једног малолетног детета старог 9 година из друге ванбрачне заједнице, да се издржава од привремених и повремених послова радећи за надницу као физички радник и да је дело извршио у стању смањене урачунљивости, али не битно, а од отежавајућих околности ранији живот окривљеног, да је исти шест пута осуђиван за разноврсна кривична дела и то пет пута за кривична дела против имовине и једном за кривично дело против живота и тела и то за кривично дело лака телесна повреда из члана 122 став 2 у вези става 1 КЗ, те да је више пута осуђиван на краће временске казне затвора и једном на условну осуду, као и да је дело извршио у кући оштећене где се иста осећала најзаштићеније, усред ноћи, као и понашање након извршења кривичног дела када је напустио место. Апелациони суд је, усвајањем жалбе Вишег јавног тужиоца у Пожаревцу, преиначио првостепену пресуду тако што је окривљеном за кривично дело из члана 114 став 1 тачка 5 КЗ утврдио казну доживотног затвора и осудио га на јединствену казну доживотног затвора[281] и, између осталог, навео да је окривљени испољио потпуну неосетљивост према људском животу као највећој друштвеној и личној вредности, одлучност да оштећену лиши живота без икакве емпатије према жртви,

[280] Пресуда Апелационог суда у Новом Саду Кж1-442/21 од 05.07.2021.године

[281] Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу Кж1-365/22 од 17.08.2022.године

употребљавајући је као најобичније средство за излаз из ситуације коју је сам проузроковао извршењем другог кривичног дела које је такође тешко, имајући у виду запрећену казну, те да је окривљени раније осуђиван и очигледно да ниједна санкција до сада није остварила своју сврху, а према налазу и мишљењу комисије вештака у његовом понашању су регистроване антисоцијалне тенденције које се санкцијама не коригују. У одлуци је даље наведено да се сврха кажњавања, у смислу члана 42 КЗ, остварује и кроз тзв. генералну превенцију утицањем на друге да не врше кривична дела која се са овако благом казном затвора у трајању од 20 година не може остварити, а посебно имајући у виду чињеницу да у нашој земљи многа стара и немоћна лица живе сама и мета су разноврсних кривичних дела, па и оних најтежих, па су држава кроз кривично законодавство прописивањем кривичних санкција, а суд кроз казнену политику изрицањем кривичних санкција дужни да упуте јасну и недвосмислену поруку свим потенцијалним извршиоцима кривичних дела о последицама за предузете радње којом ће утицати на исте да не чине оваква кривична дела.

У трећем случају, пресудом Вишег суда у Врању, окривљени Д.П. је оглашен кривим због кривичног дела тешко убиство из члана 114 став 1 тачка 10 КЗ, за које му је утврђена казна доживотног затвора, за кривично дело насиље у породици из члана 194 став 3 у вези става 1 и 2 КЗ, за које му је утврђена казна затвора у трајању од 2 године и за кривично дело насиље у породици из члана 194 став 2 у вези става 1 КЗ, за које му је утврђена казна затвора у трајању од 1 године, па је осуђен на јединствену казну доживотног затвора. Према околностима предмета, окривљени је под дејством алкохола, у присуству две малолетне ћерке, вређао и тукао супругу, а затим јој задао више удараца ножем у пределу грудног коша и трбуха, а исту је претходно злостављао у дужем временском периоду кроз предузимање различитих аката насиља у породици у виду физичког и психичког насиља према њој. Као олакшавајућа околност је цењена смањена урачунљивост, али не битно, а од отежавајућих околности да је оптужени лишио живота своју супругу коју је злостављао 25 година, да је то учинио на очиглед деце и упркос бројним одлукама надлежним државних органа које су имале за циљ заштиту оштећене од насиља оптуженог, да је испољио кајање само на вербалном нивоу, а у основи кривицу пребацивао на друге, па имајући у виду особине личности окривљеног (да се ради о емоционално нестабилној личности која прибегава употреби алкохола, показује слаб увид у сопствено психичко функционисање, а одговорност за конфликте и сопствене агресивне поступке преписује другима и њиховим злим намерама – члановима уже и шире породице) које су заправо отежавајуће околности и у вези са осталим отежавајућим околностима указују да се сврха кажњавања може остварити само изреченом јединственом казном доживотног затвора. Пресудом Апелационог суда у Нишу одбијена је жалба браниоца као неоснована и потврђена првостепена пресуда.[282]

У четвртом случају, пресудом Вишег суда у Београду, окривљени Р.Б. је оглашен кривим због кривичног дела тешко убиство из члана 114 став 1 тачка 1 КЗ, за које му је утврђена казна доживотног затвора и за кривично дело силовање из члана 178 став 1 КЗ, за које му је утврђена казна затвора у трајању од 4 године, па је осуђен на казну доживотног затвора. Према околностима предмета, окривљени је у ходнику стамбене зграде поред улазних врата лишио живота на свиреп начин оштећену, тако што је чекао, потом ушао за њом у улаз зграде и након краћег разговора и одбијања оштећене да га прими у стан, у тренутку када му је окренула леђа, полио преко целог тела моторним бензином, који је у пластичној флаши понео са собом и упаљачем запалио, при чему су опекотине другог и трећег степена у пределу главе, врата, трупа и удова захватиле око 87% површине тела, па је оштећена трпела телесне болове јаког интензитета од момента повређивања до збрињавања на ВМА у трајању од један ипо сат. Од олакшавајућих околности суд је ценио признање извршења радње на штету оштећене, а од отежавајућих околности да је извршењу кривичног дела претходило праћење оштећене, начин на који је кривично дело извршио, његово држање после учињеног кривичног дела, а нарочито његов однос према жртви кривичног дела, будући да је окривљени, иако је видео да око њега све гори, само се окренуо и отишао из улаза, а да ништа није предузео како би на било који начин покушао да умањи последице учињеног кривичног дела, у смислу да је позвао хитну

[282] Пресуда Апелационог суда у Нишу Кж1-363/23 од 13.07.2023.године

помоћ и ватрогасну службу, већ је отишао као да се ништа није догодило, чиме је испољио према жртви безосећајност и безобзирност. Опредељујући се за казну доживотног затвора, суд је имао у виду да је окривљени изјавио да је као малолетно лице одузео живот свом очуху, да је раније осуђиван и да је из психијатријско – психолошког вештачења окривљеног утврђено да је окривљени особа специфичне структуре са доминацијом сензитивних и антисоцијалних црта у структури личности. Пресудом Апелационог суда у Београду одбијене су жалбе окривљеног и браниоца као неосноване и потврђена првостепена пресуда.[283]

У петом случају, пресудом Вишег суда у Лесковцу, окривљени С.И. оглашен је кривим за кривично дело тешко убиство из члана 114 став 1 тачка 10 КЗ и осуђен на казну затвора у трајању од 20 година. Према околностима предмета, окривљени је дана 21.04.2023.године око 21,00 час вишекратним дејством ножа, између осталог, и са две убодне ране у пределу врата са десне стране и четири убодне ране у пределу горњег дела леђа са леве стране који су пробили грудни кош и једног који је пробио десно плућно крило, лишио живота члана своје породице, најпре ванбрачног партнера, а од августа 2022.године и супругу коју је претходно злостављао зашта је неправноснажно осуђен због кривичног дела насиље у породици према оштећеној, а у више наврата је вођен поступак ради заштите од насиља у породици. Апелациони суд је усвојио жалбу Вишег јавног тужилаштва у Лесковцу и преиначио првостепену пресуду у погледу одлуке о казни тако што је окривљеног за предметно кривично дело осудио на казну доживотног затвора.[284] У образложењу је наведено да је првостепени суд правилно ценио да нема олакшавајућих околности и да је правилно утврдио отежавајуће околности, али да није истима дао прави значај. По налажењу Апелационог суда, упорност оптуженог у извршењу кривичног дела која се огледа у задавању великог броја удараца ножем у виталне делове тела беспомоћне и физички много слабије особе од њега које су неминовно довеле до смртног исхода, затим интензитет ранијег злостављања које је било врло често, а што је резултирало и законским поступцима за спречавање насиља која се огледају у примени хитних мера, те и ранијој осуђиваности за истоврсно кривично дело и многа друга кривична дела, указују на апсолутну непоправљивост оптуженог у погледу утицаја на њега да не врши кривична дела и потребу да му се изрекне најтежа казна – казна доживотног затвора јер ће се само на тај начин спречити патња других лица која су у његовој близини и истог онемогућити да убудуће врши кривична дела, пошто ће у установи за извршење кривичне санкције бити под сталним надзором и прописаним режимом.

У шестом случају, пресудом Вишег суда у Пироту, окривљени М.М. оглашен је кривим да је извршио кривично дело тешко убиство из члана 114 став 1 тачка 5 КЗ, за које му је утврђена доживотна казна затвора у стицају са кривичним делом неовлашћена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја из члана 348 став 4 у вези става 1 КЗ, за које му је утврђена појединачна казна затвора у трајању од 5 (пет) година, па је осуђен на јединствену казну доживотног затвора. Према околностима предмета, окривљени је лишио живота бившу емотивну партнерку на сред улице у центру града док је бирала воће, иако је имао меру забране приласка оштећеној решењем ПУ Пирот, која је била на снази у време извршења кривичног дела. Оштећена је била изложена сталном прогону од стране оптуженог због њеног одбијања да са њим изнова ступи у емотивну везу услед чега је окривљени осуђиван због кривичног дела прогањање из члана 138а став 1 тачка 1 и 5 КЗ, а према налазу и мишљењу вештака ради се о особи са психопатском структуром личности, са израженим осећањем важности, да је нарцисоидна повреда настала одбацивањем од оштећене била примарни мотив за извршење кривичног дела. Кривично дело је извршено из ниских побуда будући да је дело у овом случају квалификовано и љубомором као мотивом јер је оптужени желео да располаже правом оштећене на избор партнера, иако се радило о праву које искључиво припада оштећеној. Приликом одлучивања о казни као отежавајућа околност је цењена ранија осуђиваност оптуженог, да је пажљиво планирао убиство оштећене, да пиштољ калибра 9 мм као изабрано средство извршења и близина са које је извршио опаљење у чеони део главе

[283] Пресуда Апелационог суда у Београду Кж1-901/23 од 02.11.2023.године

[284] Пресуда Апелационог суда у Нишу 12Кж1-292/24 од 29.05.2024.године

оштећене указују на то да је окривљени хтео да нанесе оштећеној смртоносне повреде, да се након извршења дела удаљио са лица места не обазирући се на стање оштећене. По налажењу Апелационог суда, нема места изрицању блаже казне, између осталог, и због тога што је оптужени лишио живота оштећену која ничим није допринела да до њеног убиства дође и на тај начин показао безобзирност, што не заслужује утврђивање казне затвора која је нижа од оне коју је првостепени суд утврдио, па је Апелациони суд у Нишу одбио као неосновану жалбу браниоца окривљеног и потврдио првостепену пресуду.[285]

Анализиране судске одлуке показују да је лишење живота жена као бивших емотивних партнерки, чланова породице који су претходно злостављани или приликом вршења кривичних дела против полне слободе имало сва обележја родно заснованог насиља, односно да су жене лишене живота, на свиреп начин, из безобзирне освете и других ниских побуда-љубоморе, зато што су жене и нису поступале по очекивањима мушкараца који су се понашали као да су жене њихово власништво. Судови нису имали обавезу да своје одлуке образлажу на тај начин јер кривичноправне одредбе не познају израз родно заснованог насиља, али су на посредан начин позивајући се на начин извршења кривичних дела, чињеницу да жртве нису дале никакав објективан допринос извршењу кривичног дела, а посебно на својства личности учинилаца која су утврђена путем вештачења, и ценећи наведене чињенице у смислу члана 54. КЗ, које су од утицаја на врсту и висину казне приликом изрицања најтеже казне коју закон познаје, изразили јасан став о недопустивости таквог понашања према женама.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Доживотни затвор законодавац прописује изузетно само за најтежа кривична дела или најтеже облике тешких кривичних дела. Тиме су и судови обавезни да ову казну, која је прописана уместо дугогодишње казне затвора у трајању од 30 до 40 година којом је замењена смртна казна, изузетно изричу када се постојећом казном затвора у трајању од 20 година не може остварити сврха кажњавања кроз специјалну и генералну превенцију. Захтев који је законодавац ставио пред судове, да се казном остварује принцип праведности и сразмерности између учињеног дела и тежине казне, односно да се казна не сме изрицати само због тога да би се учиниоцу вратило зло које је он другоме нанео, те да ретрибуција не сме бити доминантна сврха кажњавања, био је изазов са којим су се судови носили, одлучујући у сваком конкретном предмету према специфичним околностима тог случаја.

Иако приказана кривична дела у овом раду за која су окривљени осуђени на казне доживотног затвора у свом законском бићу немају елементе родно заснованог насиља према женама зато што су жене, већ елементе кривичног дела тешко убиство из члана 114 КЗ, према изнетим околностима под којима су дела извршена према бившим емотивним партнеркама, претходно злостављаним супругама или усамљеним старицама које су лак плен мушкараца, произилази да се у свим случајевима ради о фемициду, односно лишењу живота жене које је родно засновано.

Чињенице случаја и разлози којима су се судови руководили приликом доношења одлуке о казни показују да је судска пракса спремна да се суштински суочи са родно заснованим насиљем, да сагледа све релевантне околности једног животног догађаја и подведе га под законску норму и да поштујући принцип индивидуализације казне одмери казну учиниоцу којом ће се остварити превенција, али и ретрибуција.

Судска пракса, првостепених и жалбених судова је показала да увођење доживотног затвора уз постојећу казну затвора у максималном трајању од 20 година, у недостатку ранијих могућности за осуду на казну затвора у распону од 30 до 40 година, није довело до блаже казнене политике за најтежа кривична дела извршена према женама, те да су судови с правом оштро реаговали на овај облик насиља изрицањем најтеже казне и тиме послали јасну поруку потенцијалним извршиоцима кривичних дела према женама о последицама које могу очекивати.

[285] Пресуда Апелационог суда у Нишу Кж1-253/24 од 21.10.2024.године

ЛИТЕРАТУРА:

Закон о изменама и допунама Кривичног законика („Службени гласник РС“, бр.35 од 21.05.2019.године.

Константиновић –Вилић С., Петрушић Н., Бекер К. (2023) “Поступање у случајевима фемицида, Приручник за правосуђе“, Aire Centre.

Миленковић М. (2017) . “*Казненоправни инструменти спречавања насиља у породици-разлози за и против“*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Интермекс, Златибор.

Народне новине 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023, 36/2024.

Пресуда Апелационог суда у Београду Кж1-901/23 од 02.11.2023.године.

Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу Кж1-365/22 од 17.08.2022.године.

Пресуда Апелационог суда у Нишу Кж1-253/24 од 21.10.2024.године.

Пресуда Апелационог суда у Новом Саду Кж1-442/21 од 05.07.2021.године.

Стојановић З. (2024), *Коментар Кривичног законика*, тринаесто измењено издање, Службени гласник, Београд.

Цветковић Б. „*Измене и допуне Кривичног законика*“, Билтен Врховног касационог суда 2/2019, Београд.

LIFE IMPRISONMENT AS A HARSH COURT REACTION TO THE MOST SERIOUS FORMS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Milevka Milenkovic, Judge
The Court of Appeal, Kragujevac

Abstract: *Human life is the natural right of every person and the greatest human value that no one has the right to take away. In the contemporary social moment, violence against women with the most serious consequence in the form of deprivation of a woman's life does not subside despite state interventions that are reflected in prescribing the most severe penalties for such criminal acts. The paper deals with the topic of the existing legislative regulation of the most serious forms of violence against the life and body of a woman in a situation where femicide is not provided for in the Republic of Serbia as a special form of criminal act committed against women. The paper also analyzes the life sentence, which was introduced into criminal legislation on December 1, 2019, as an independent sentence in addition to the existing time-limited prison sentence. The practice of the European Court of Human Rights and the adopted standards regarding the life sentence are also analyzed. Considering that a life sentence can be imposed for the most serious crimes against life and body committed against women after December 1, 2019, the paper provides an analysis of the case law for crimes committed after this date and provides an overview of all legally binding judgments in which a life sentence was imposed through the circumstances of the case and the courts' reasons for deciding to impose this most severe sentence on the perpetrators of the crimes. The aim of the paper is to familiarize the general public, as well as the scientific and professional community, with the challenges that the courts have faced in creating a penal policy for the most serious crimes committed against women within the limits of the existing legislative framework, taking into account that the sentence imposed can achieve the purpose of punishment.*

Keywords*: femicide, life imprisonment, crimes against life and body.*

Pregledni naučni rad
UDK:371.213.1:613.8-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125554T

IZGORELOST ŽENSK V UČITELJSKEM POKLICU

Mateja Troha, mag. prof. inkluzivne pedagogike[286]
Osnovna šola Gradec Litija

Povzetek: *Izgorelost je pogosto obravnavana težava, zlasti v poklicih, ki so usmerjeni v pomoč drugim. Tako ima na učiteljski poklic velik vpliv visoka stopnja čustvenega in delovnega stresa, pri čemer ženske učiteljice pogosteje doživljajo izgorelost kot moški kolegi. Med pomembne vzroke prištevamo visoko delovno obremenitev, številne administrativne zahteve, nenehna pričakovanja staršev in učencev ter težave pri usklajevanju poklicnega in osebnega življenja. Glede na raziskave naj bi učiteljice pogosto nosile dodatno breme čustvenega dela, saj se od njih pogosto pričakuje, da poleg poučevanja skrbijo tudi za čustveno podporo učencev. Neredko se mnoge učiteljice srečujejo s težavami pri usklajevanju poklicnih in družinskih obveznosti. Prav tako povečujejo tveganje za izgorelost tudi sistemski dejavniki, kot so nižja družbena vrednost poklica, preobremenjenost razredov in nezadovoljstvo zaradi nižjega plačila. Za zmanjšanje izgorelosti je potrebno implementirati strategije, ki vključujejo programe čuječnosti, skupnosti za profesionalno podporo ter strukturne reforme, kot so zmanjšanje administrativnih bremen, večji poudarek na zdravju, dobrem počutju učiteljev in prilagodljivi delovni pogoji.*

Ključne besede: *učiteljice, izgorelost, vzroki, dejavniki, viri podpore*

UVOD

Na področju duševnega zdravja je izgorelost ena izmed najpogosteje obravnavanih težav, zlasti v poklicih, ki so izrazito usmerjeni v pomoč drugim. Ti poklici zahtevajo veliko čustvene in psihofizične angažiranosti, kar posameznike izpostavlja večjemu tveganju za izgorelost. Med njimi izstopa učiteljski poklic, kjer prevladujejo ženske, ki so zaradi narave svojega dela, družbenih pričakovanj in dodatnih vlog v zasebnem življenju še posebej ranljive. Učiteljice pogosto poleg zahtevnega poklicnega dela prevzemajo tudi nesorazmerno veliko breme v domačem okolju. Opaziti je porast izgorelosti med učiteljicami, kar negativno vpliva na njihovo zdravje, delovno učinkovitost in kakovost izobraževalnega sistema. Raziskave kažejo, da k temu prispevajo številni stresni dejavniki, med njimi administrativne obremenitve, velika čustvena angažiranost, potreba po nenehni prilagodljivosti, stalna strokovna izpopolnjevanja, visoka pričakovanja staršev in učencev ter omejena podpora in pomanjkanje priznanja.
Namen tega prispevka je predstaviti, kaj izgorelost sploh je, ter raziskati in analizirati ključne vzroke in dejavnike tveganja, značilne za učiteljski poklic. Ob tem je ključno opozoriti tudi na pomen zgodnjega prepoznavanja simptomov ter na uporabo ustreznih podpornih strategij, ki lahko pomembno prispevajo k boljšemu ravnotežju med poklicnim in zasebnim življenjem učiteljic.

Izgorelost

Izraz *burn out* izvira iz angleškega jezika in pomeni »izgoreti«. Označuje stanje telesne, psihične in čustvene izčrpanosti. Najkrajše bi jo lahko opisali kot kronično stanje skrajne psihofizične in čustvene izčrpanosti. Gre za sindrom, pri katerem se prepletajo simptomi stresa, depresije in izčrpanosti, pri čemer se njihova intenzivnost in razsežnost razlikujeta glede na posameznika (Schmiedel, 2011).

[286] mateja.troha@osgradec.si

Izgorelost pogosto zamenjujemo s stresom ali celo depresijo, vendar gre za različne pojave. Medtem ko je izgorelost lahko posledica dolgotrajnega stresa, ni enakovredna prevelikemu stresu. Oseba, ki je pod stresom, kljub občutku preobremenjenosti običajno verjame, da bo lažje, ko bo razmere obvladala. Pri izgorelosti pa tega občutka ni več, saj posameznik izgubi voljo in motivacijo, pogosto pa tudi zmožnost občutenja olajšanja, tudi ko se okoliščine izboljšajo. Prav tako imata izgorelost in depresija nekatere skupne znake, vendar študije potrjujejo, da gre za ločeni motnji. Depresivni in anksiozni simptomi so del izgorelosti, ne pa njena posledica. Poleg tega je izguba pozitivne samopodobe izrazitejša pri depresivnih kot pri izgorelih posameznikih (Pšeničny, 2008) .

Vodilna raziskovalka na tem področju, Christina Maslach, opredeljuje izgorelost kot psihološki sindrom, ki vključuje tri glavne komponente: čustveno izčrpanost, depersonalizacijo (ciničen, odtujen odnos do uporabnikov storitev) ter zmanjšan občutek osebne izpolnjenosti in učinkovitosti (Maslach & Jackson, 1981). Pines in Aronson (1988) izgorelost opisujeta kot stanje telesne, čustvene in duševne izčrpanosti, ki nastane zaradi dolgotrajne izpostavljenosti čustveno zahtevnim okoliščinam. Svetovna zdravstvena organizacija (WHO, 2021) izgorelost uvršča med »poklicne pojave«, čeprav ni priznana kot samostojna bolezen pa vendarle opozarja na resne posledice, ki jih ima za duševno zdravje posameznika.

Raziskave kažejo, da pri izgorelosti ne gre za enkratni dogodek, ampak dolgotrajen proces, ki se razvija postopoma. Pogosto traja več let, preden se pokažejo resnejši simptomi. Značilno za to stanje je, da poteka v treh fazah: najprej se pojavi izčrpanost, nato občutek ujetosti, sledita ji še telesni in psihični zlom, kar Pšeničny (2008) poimenuje kot stanje telesa pred adrenalnim zlomom. Pomeni popolno izgubo energije, nevrološki zlom, za kar je nujno potrebna hospitalizacija.

Simptomi izgorelosti se izražajo na telesni, kognitivni in čustveni ravni. Med telesne znake sodijo težave s srcem in prebavili, glavoboli, kronična utrujenost, bolečine v hrbtu ter napetost v mišicah. Kognitivni simptomi vključujejo motnje koncentracije, zmanjšano motivacijo in ustvarjalnost, težje spoprijemanje z obremenitvami ter težave pri sprejemanju odločitev. Čustveni znaki pa se kažejo kot nemir, živčnost, pesimizem, depresivna razpoloženja, zmanjšan občutek lastne vrednosti, pomanjkanje volje in občutek notranje praznine (Schmiedel, 2011).

Z zgodnjim prepoznavanjem simptomov lahko preprečimo napredovanje v zadnjo fazo izgorelosti. Da pa lahko posameznik ponovno vzpostavi psihofizično ravnovesje, je ključnega pomena zmanjšanje obremenitev in krepitev virov moči ter podpore (Schmiedel, 2011).

Vzroki in dejavniki izgorelosti v učiteljskem poklicu

Izgorelost med učitelji je kompleksen fenomen, ki izvira iz medsebojnega vpliva delovnih, osebnih in sistemskih dejavnikov. Kot ugotavljata Podlesek in Černetič (2012), so ključni vzroki za nastanek izgorelosti predvsem visoka delovna obremenitev, kronični čustveni stres in pomanjkanje organizacijske ter socialne podpore. Učitelji se vsakodnevno soočajo z velikim številom profesionalnih izzivov, ki obremenjujejo njihovo psihično in fizično zdravje.

Poleg tega Klemenčič (2019) in Petkovšek (2018) poudarjata, da k izgorelosti pri učiteljih pomembno prispevajo številne administrativne zahteve, ki jih prinaša sodobni šolski sistem. Učitelji porabijo veliko časa za izpolnjevanje dokumentacije, kar zmanjšuje čas, namenjen neposrednemu pedagoškemu delu. Hkrati se soočajo z visokimi pričakovanji staršev in učencev, kar lahko vodi v občutke nezadostnosti in frustracije. Dodatno otežuje situacijo neravnovesje med poklicnimi in zasebnimi obveznostmi, saj se učiteljem delovni čas pogosto razteza tudi v prosti čas, kar onemogoča zadostno regeneracijo.

Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (2022) opozarja, da so ženske učiteljice še posebej ogrožene zaradi dodatnih družbenih pričakovanj in neenakih obremenitev. Ženske v učiteljskem poklicu pogosteje prevzemajo vlogo čustvenih podpornic, kar zahteva veliko psihične energije. Posebej izpostavljene so učiteljice v osnovnih šolah, kjer je poudarek na čustveni skrbi za otroke še posebej izrazit, hkrati pa jim delovni pogoji pogosto ne omogočajo zadostnega počitka in obnovitve.

Sistemski dejavniki imajo ključno vlogo pri razvoju izgorelosti. Kot navaja Zavod RS za šolstvo (2021), so med najpomembnejšimi dejavniki nizka družbena vrednost učiteljskega poklica, preveliko število učencev v razredih, nezadostno plačilo in pomanjkljiva institucionalna podpora. Številne raziskave (npr. Slivar, 2023; Kozina, 2024) so pokazale, da so se te težave še poslabšale med epidemijo COVID-19, ko so se učitelji soočali z dodatnim stresom zaradi hitrega prehoda na spletno poučevanje, negotovosti in povečane obremenitve.

Za zmanjšanje izgorelosti so ključni preventivni ukrepi, kot so redna supervizija (Rupar, 2014) in programi za krepitev čustvenih kompetenc . Pomembno je tudi spremeniti organizacijsko kulturo šol, ki pogosto ne spodbuja odprtega pogovora o duševnem zdravju in potrebah po podpori (ZRSŠ, 2021). Učinkovite politike, ki bi omogočale boljše usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja ter zmanjševale birokratsko breme, bi lahko bistveno izboljšale kakovost življenja učiteljev in s tem tudi kakovost izobraževanja.

METODOLOGIJA

Pri raziskovanju izgorelosti učiteljic na delovnem mestu bomo uporabili kvalitativno raziskovalno metodo, ki temelji na analizi sekundarnih virov, ki obravnavajo problematiko izgorelosti žensk v vzgojno-izobraževalnem okolju. Takšen pristop omogoča celovito in večplastno razumevanje vedno bolj perečega pojava, s katerim se sooča čedalje večje število zaposlenih žensk v šolstvu, zlasti tistih, ki se vsakodnevno srečujejo z visokimi čustvenimi in delovnimi obremenitvami.

S pomočjo temeljite analize obstoječe literature, ki obravnava izgorelost z različnih teoretičnih in empiričnih vidikov, bomo predstavili ključne izzive in stiske, s katerimi se soočajo ženske posameznice v učiteljskem poklicu, še posebej v povezavi z usklajevanjem poklicnega in zasebnega življenja. Posebno pozornost bomo namenili tudi študijam, ki preučujejo konkretne vzroke in dejavnike tveganja, kot so preobremenjenost, pomanjkanje podpore, administrativna bremena in visoka pričakovanja okolice, ki lahko vodijo v razvoj izgorelosti.

Prav tako bomo analizirali obstoječe raziskave, ki omogočajo vpogled v oblike in učinkovitost podpornih sistemov pomoči. Na podlagi zbranih podatkov bomo oblikovali teoretično osnovo za razumevanje tega kompleksnega in vse bolj razširjenega pojava sodobnega časa, s katerim se sooča naraščajoče število učiteljic, pri čemer bomo osvetlili tako njegove vzroke kot posledice.

Uporaba kvalitativne metode raziskovanja sekundarnih virov omogoča poglobljen in kritičen vpogled v obravnavano problematiko in osvetljuje trenutno stanje na področju izgorelosti učiteljic, temveč tudi odpira prostor za razmislek o možnih izboljšavah in nadaljnjem razvoju ukrepov, ki bi lahko prispevali k izboljšanju delovnih pogojev in splošnega počutja zaposlenih žensk v izobraževanju.

ANALIZA

Analiza slovenskih strokovnih virov potrjuje, da izgorelost med učiteljicami predstavlja resen in vse bolj razširjen pojav, ki zahteva sistemski in celosten pristop. Številne raziskave, kot je študija Podlesek in Černetič (2012), ugotavljajo, da učiteljice pogosteje kot njihovi moški kolegi poročajo o visoki ravni čustvene izčrpanosti, kar predstavlja enega ključnih kazalnikov izgorelosti. Ta razlika se pogosto pripisuje kombinaciji profesionalnih in zasebnih obremenitev, ki jih nosijo ženske, zlasti v povezavi z gospodinjskimi in družinskimi odgovornostmi (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 2022).

Povečane administrativne obveznosti, naraščajoča pričakovanja staršev in učencev ter pomanjkanje ustrezne podpore znotraj kolektiva so med najpogosteje izpostavljenimi stresnimi dejavniki (Slivar, 2023). K temu prispeva tudi občutek nizke vrednotenosti poklica v javnosti, kar negativno vpliva na samopodobo učiteljic in njihovo motivacijo za delo.

Raziskave potrjujejo tudi spolno razliko v doživljanju izgorelosti. Medtem ko ženske pogosteje občutijo čustveno izčrpanost, moški pogosteje razvijejo depersonalizacijo, kar pomeni, da je potrebno upoštevati tudi spolne specifike in temu ustrezno prilagoditi strategije pomoči (Petkovšek, 2018).

Eden ključnih varovalnih dejavnikov pred izgorelostjo je supervizija, ki učiteljem nudi priložnost za refleksijo, čustveno razbremenitev in strokovni razvoj. Klemenčič (2019) poudarja, da supervizija zmanjšuje občutke nemoči, izboljšuje delovno klimo in krepi občutek kompetentnosti. Tako redna strokovna podpora pomembno prispeva k zmanjševanju stresa in povečuje profesionalno zadovoljstvo.

Pozitivne učinke kažejo tudi programi za krepitev čustvenih in socialnih kompetenc. Kozina (2024) meni, da tovrstni programi učiteljem pomagajo razvijati čustveno odpornost in izboljšati odnose v kolektivu, kar dolgoročno zmanjšuje tveganje za izgorelost. Kot pomemben oz. zaščitni dejavnik se izpostavlja pomen čuječnosti, saj so učitelji z višjo ravnjo čuječnosti bolje obvladovali stres in redkeje poročali o simptomih izgorelosti.

Zavod RS za šolstvo (2021) navaja potrebo po sistemski podpori učiteljem in učiteljicam pri preprečevanju izgorelosti, vendar številni programi ostajajo projektno omejeni. Rupar (2014) poudarja, da bi bilo treba supervizijo sistematično vključiti v profesionalni razvoj učiteljev in jo razumeti kot del institucionalne kulture.

Primerjalna analiza slovenskih raziskav kaže, da so ključni dejavniki tveganja univerzalni: čustvena preobremenjenost, pomanjkanje strokovne podpore, slabo usklajevanje dela in zasebnega življenja ter neenakomerna dostopnost do pomoči. Vendar pa se v Sloveniji dostop do psihosocialne podpore pogosto razlikuje med posameznimi šolami, kar pomeni, da zaščitni mehanizmi niso sistemsko zagotovljeni (Slivar, 2023).

Potreben je torej celosten in dolgoročen pristop, ki bo zajemal redno strokovno podporo, ciljno usposabljanje, večjo avtonomijo pri delu in družbeno priznanje učiteljskega poklica. Slovenski primeri dobrih praks že obstajajo, vendar je njihova razširjenost omejena, kar zahteva večjo povezanost med politiko, prakso in znanostjo.

RAZPRAVA

Izgorelost med učitelji ni zgolj individualen problem posameznikov, temveč kompleksen pojav, ki izhaja iz prepletanja številnih delovnih, osebnih in sistemskih dejavnikov. Številne slovenske raziskave in analize opozarjajo, da gre za vse bolj razširjen in zaskrbljujoč pojav, ki vpliva ne le na učiteljevo zdravje in dobrobit, temveč tudi na kakovost vzgojno-izobraževalnega procesa in dolgoročno učinkovitost šolskega sistema.

Eden ključnih vzrokov za pojav izgorelosti je visoka delovna obremenitev, ki jo spremlja kronični čustveni stres. Učitelji se vsakodnevno srečujejo s številnimi izzivi, ki pogosto presegajo pedagoško delo, kot so administrativne obveznosti, reševanje konfliktov, visoka pričakovanja staršev in družbe ter pritisk k neprestanemu prilagajanju spremembam v šolskem sistemu. Kot poudarjajo Podlesek in Černetič (2012), odsotnost ustrezne socialne in organizacijske podpore dodatno poglablja stisko zaposlenih v šolstvu.

Posebno ranljivo skupino predstavljajo ženske učiteljice, ki so zaradi tradicionalnih družbenih vlog pogosto izpostavljene dodatnim obremenitvam. Ministrstvo za delo (2022) opozarja, da ženske učiteljice pogosto prevzemajo čustveno zahtevnejše naloge, poleg tega pa se njihove poklicne obveznosti prepletajo z družinskimi in gospodinjskimi odgovornostmi, kar zmanjšuje možnosti za kakovosten počitek in regeneracijo. Ta dvojna obremenitev pogosto vodi do čustvene izčrpanosti, ki je eden najpogostejših kazalnikov izgorelosti.

Sistemski vidiki izgorelosti se kažejo tudi v nezadostni družbeni vrednosti učiteljskega poklica, slabem plačilu, preobremenjenosti razredov in pomanjkljivi institucionalni podpori (Zavod RS za šolstvo, 2021). Epidemija COVID-19 je dodatno izpostavila krhkost sistema in učitelje postavila pred nove, nepričakovane izzive, ki so še povečali stopnjo stresa in negotovosti.

Čeprav se izgorelost pogosto obravnava kot osebna težava, jo je nujno reševati sistemsko. Preventivni ukrepi, kot so redna supervizija, programi za krepitev čustvenih in socialnih kompetenc ter ukrepi za boljše usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja, so ključni za zmanjšanje tveganja. Ti programi in prakse so dokaz, da je mogoče z ustreznim pristopom pomembno zmanjšati psihične obremenitve učiteljev ter izboljšati delovno klimo.

Kljub pozitivnim primerom pa ostaja velik izziv pomanjkanje sistemske povezanosti in dosledne implementacije ukrepov. Strokovnjaki, kot je Rupar (2014), opozarjajo, da bi morale biti oblike strokovne podpore, kot sta supervizija in intervizija, del rednega profesionalnega razvoja učiteljev in del institucionalne kulture vsake šole.

ZAKLJUČEK

Na podlagi celovite analize lahko zaključimo, da izgorelost med učitelji ni izoliran pojav, temveč dolgotrajen rezultat, ki združuje individualne obremenitve in sistemske pomanjkljivosti. Raziskave kažejo na to, da je učiteljski poklic danes zaznamovan z zahtevnimi delovnimi pogoji, prekomernimi administrativnimi nalogami, čustveno zahtevnimi odnosi ter pomanjkanjem ustrezne podpore. Posebej ogrožene so ženske učiteljice, ki se soočajo z dodatnimi družbenimi in družinskimi pričakovanji, kar še dodatno poglablja njihovo ranljivost za izgorelost.

Če želimo ta izziv ustrezno rešiti, moramo preiti od posameznih projektov k trajnostnim rešitvam. Ključno je, da postane skrb za duševno zdravje učiteljev del strateškega načrtovanja šolskega sistema. To vključuje redno strokovno podporo, krepitev čustvenih in socialnih veščin, razbremenitev administrativnih nalog ter skrb za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja.

Le s celovitim in trajnostnim pristopom bomo lahko zagotovili, da bodo učitelji ostali motivirani, čustveno stabilni in uspešni pri svojem delu. To pa ni pomembno le za njihovo osebno dobrobit, temveč je ključno za kakovostno izobraževanje prihodnjih generacij.

LITERATURA IN VIRI

Klemenčič, M. (2019). *Poklicna izgorelost in pomen supervizije pri učiteljih razrednega pouka* [Magistrsko delo, Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani]. Repozitorij UL. https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=121604&lang=slv

Kozina, A. (2024). The effects of the Hand in Hand: Empowering Teachers (HAND: ET) programme on teacher burnout in Slovenia. Do experience and baseline emotional competencies matter? Pedagoški inštitut. https://www.pei.si/raziskava-v-slovenskih-solah-pokazala-pozitivne-ucinke-programa-roka-v-roki-za-zmanjsanje-izgorelosti-uciteljic-in-uciteljev/

Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. (2022). *Enakost spolov v EU – Poročilo 2022.* Vlada Republike Slovenije. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDDSZ/Enake-moznosti/Enakost-spolov-v-EU-porocilo-2022.pdf

Petkovšek, T. (2018). *Stres in izgorelost srednješolskih učiteljev v Sloveniji*. [Magistrsko delo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani]. Digitalna knjižnica FDV. https://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_petkovsek-tina.pdf

Pšeničny, A. (2008). Prepoznavanje in preprečevanje izgorelosti. *Didakta,* 18/19, 18–23.

Rupar, B. (2014). Supervizija kot podpora učiteljem pri spoprijemanju s stresom. Didakta.

Slivar, B. (2023). Izgorelost učiteljev in njihovo zadovoljstvo z delom med epidemijo. *Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja, 1*, 78–89. https://www.dspo.si/index.php/dspo/article/download/6/133/138

Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. Journal of Occupational Behavior, 2(2), 99–113.

Podlesek, A., & Černetič, M. (2012). Izgorelost pri slovenskih učiteljih: vloga stresa in osebnostnih dejavnikov. Psihološka obzorja, 21(2), 23–34.

Schmiedel, V. (2011). *Izgorelost: Ko nas delo, družina in vsakdanjik izčrpavajo = Burnout*. Maribor: Mett

WHO (2021). *Burn-out an "occupational phenomenon": International Classification of Diseases*.

BURNOUT OF WOMEN IN THE TEACHING PROFESSION

***Abstract**: Burnout is a commonly discussed issue, particularly in professions centered on helping others. The teaching profession is significantly affected by high levels of emotional and occupational stress, with female teachers experiencing burnout more frequently than their male counterparts. Key contributing factors include heavy workloads, numerous administrative demands, constant expectations from parents and students, and difficulties in balancing professional and personal life.*

Research shows that female teachers often bear an additional burden of emotional labor, as they are frequently expected not only to teach but also to provide emotional support to their students. Many regularly face challenges in reconciling professional duties with family responsibilities. Systemic factors such as the lower societal valuation of the teaching profession, classroom overcrowding, and dissatisfaction due to lower salaries further increase the risk of burnout.

To mitigate burnout, it is essential to implement strategies that include mindfulness programs, professional support networks, and structural reforms. These should focus on reducing administrative workloads, promoting teacher health and well-being, and introducing flexible working conditions.

***Keywords**: female teachers, burnout, causes, contributing factors, sources of support*

Pregledni naučni rad
UDK:343.978:316.624-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125560B

IZAZOVI PRI USKLAĐIVANJU PORODIČNOG I PROFESIONALNOG ŽIVOTA ŽENA RADNICA POSMATRANI KROZ ANTIDISKRIMINACIJSKO I RADNO ZAKONODAVSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI

Prof.dr Jasmina Bešlagić
vanredna profesorica, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću[287]

Apstrakt: *Položaj žena na tržištu rada i u radnim odnosima znatno je nepovoljniji u odnosu na položaj muškaraca, o čemu govore i brojni dostupni statističku pokazatelji. Žene su u znatno većoj mjeri izložene različitim oblicima diskriminacije posebno u oblasti zapošljavanja i rada, te se u znatno većoj mjeri u odnosu na muškarce susreću sa diskriminirajućim ponašanjem kako u samom postupku zapošljavanja, tako i prilikom ostvarivanja prava i sloboda iz radnog odnosa, kao npr. prilikom ostvarivanja prava na napredovanje i profesionalno usavršavanje, ostvarivanje prava na platu, dopuste i slično, ali i kada su u pitanju uslovi i načini prestanka radnog odnosa. Imajući u vidu navedeno, pitanje usklađivanja porodičnog života koji uključuje prije svega majčinstvo, brigu o djeci, kući i brojne druge obaveze, i profesionalnog života koji obuhvata obrazovanje, zapošljavanje, usavršavanje i posvećenost poslu, predstavlja iznimno složen problem sa kojim se susreću žene radnice. U današnje vrijeme, žene su postale dvostruko ili, bolje rečeno, višestruko opterećene. Pred njih se stavlja svojevrstan izbor između porodičnog i profesionalnog života, te im se nameću životne odluke i izazovi koji nisu svojstveni muškarcima radnicima.*

Ključne riječi: *usklađivanje, porodični i profesionalni život, žene radnice, spol, diskriminacija, zakonodavstvo, Bosna i Hercegovina*

Uvodna razmatranja

Ravnopravnost žena i muškaraca jedan je od glavnih stubova svakog društva i jedna od najvažnijih društvenih vrijednosti koja svakoj ženi, muškarcu, ali i nebinarnom licu omogućuje da kao ljudsko biće ostvari svoj puni potencijal. Ravnopravnost žena i muškaraca nije samo pitanje poštivanja ljudskih prava i demokratije, već i preduslov održivog razvoja (Braithwaite & Đapo,2023). Ipak, diskriminacija u svim sferama društvenog života, uključujući i radne odnose je sveprisutna pojava u svakodnevnom životu savremenog čovjeka (Bešlagić, 2021).

Diskriminacija predstavlja zabranjeno, protivpravno ili nedozvoljeno pravljenje razlike među licima ili grupama lica. Još je Aristotel ustvrdio da diskriminacija postoji onda kada se prema jednakima ne postupa jednako ili kada se prema nejednakima postupa jednako. Zabrana diskriminacije je zaštićeno ljudsko pravo ili sloboda čija garancija zavisi od garancije nekog drugog ljudskog prava ili slobode, pa tako kada govorimo konkretno o diskriminaciji u postupku zapošljavanja i u radnim odnosima, onda najčešće govorimo o neosnovanom ograničavanju čovjeka u ostvarivanju osnovnih ekonomsko-socijalnih ljudskih prava i sloboda, prije svega prava na rad, ali i drugih prava koja proizilaze iz tog prava. Ako uzmemo u obzir da se radi o osnovnim ljudskim pravima i slobodama, koja su najvećoj mjeri povezana sa osnovnim egzistencijalnim potrebama svakog ljudskog bića, možemo zaključiti da je riječ o problematici koja zaslužuje znatno više pažnje naučne i stručne javnosti nego što je to sada slučaj (Bešlagić, 2021).

Diskriminacija u oblasti rada i radnih odnosa u Bosni i Hercegovini je posebno raširena pojava. Prisutna je, ne samo u toku trajanja radnog odnosa, već i onda kada se radi o uslovima i načinu

[287] jasmina.beslagic@unbi.ba

zasnivanja radnog odnosa, kao i u pogledu utvrđivanja osnova za njegov prestanak. S druge strane, bosanskohercegovačko društvo je društvo se s tim problemom veoma teško nosi. Postupak pristupanja Evropskoj uniji, harmonizacija pravnih propisa i standarda teku veoma sporo, kako zbog stvarnih problema i nemogućnosti, tako i zbog nedostatka političke volje i ideološke podijeljenosti u političkoj sferi bosanskohercegovačke stvarnosti. Ako uz navedeno pomenemo i činjenicu permanentne ekonomske krize koja uveliko pogađa naše društvo, kao i nedostatak građanske svijesti i hrabrosti kod pojedinca, ne iznenađuje činjenica o rasprostranjenosti ove pojave, a niti činjenica da je problematika diskriminacije u sferi radnih odnosa vrlo rijetko predmetom naučnih i stručnih rasprava, kao i temom naučnih i stručnih radova. Sve navedeno ima za rezultat fragmentiranu i selektivnu normativnu reguliranost ove pojave, kao i neadekvatnu primjenu postojećih propisa, što ima dalekosežne posljedice kako po pojedinca, njegovu porodicu, radnu sredinu, ali i društvo u cjelini (Bešlagić, 2021).

S obzirom na posljedice koje diskriminacija žena i muškaraca sferi radnih odnosa može proizvesti, zaštita dostojanstva ličnosti kroz zabranu diskriminacije u postupku zapošljavanja i u radnim odnosima treba da predstavlja imperativ savremenog društva. Čovjek je subjekt u postupku zapošljavanja i radno-pravnom odnosu, pa ga je neophodno tako i tretirati, suzdržavajući se od bilo kakvih oblika ponašanja koja bi sugerirala tretman čovjeka kao objekta u ovim značajnim sferama društvenog života. Zaštita dostojanstva radnika podrazumijeva uklanjanje svih ponašanja koja atakuju na njegov fizički i mentalni integritet, pri čemu se posebno akcenat stavlja na zabranu svih oblika diskriminacije po bilo kojem osnovu pri zapošljavanju i na radu.

Diskriminacija na osnovu spola pri zapošljavanju i u radnom odnosu

Posmatrajući pojavu diskriminacije u sferi radnih odnosa prema različitim osnovama diskriminacije, stiče se dojam kako je diskriminacija na osnovu spola posebno izražena pojava. Upravo zbog intenziteta učestalosti pojave diskriminacije na osnovu spola pri zapošljavanju i na radu, kao i zbog uopšte nezavidnog položaja žena na tržištu rada i unutar samog procesa rada, s jedne strane, te s druge strane očekivane uloge žena unutar društvenog sistema opterećenog stereotipnim predrasudama o njenoj ulozi u društvu, ovaj osnov diskriminacije zaslužuje posebnu pažnju. Prema Zakonu o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine „diskriminacija po osnovu spola je svako stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe ili grupe osoba zasnovano na spolu zbog kojeg se osobama ili grupi osoba otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava ili sloboda.“ (član 3., stav 1. Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, prečišćeni tekst, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 32/2010).

Iako je evidentna u gotovo svim sferama društvenog života, diskriminacija na osnovu spola u oblasti zapošljavanja i rada je prisutna u znatno većoj mjeri. Ova pojava je izražena kako u razvijenim, tako i u manje razvijenim društvenim sistemima, s tim da je u tranzicijskim sistemima, kakvo je i bosanskohercegovačko, znatno učestalija. Stereotipni stavovi i predrasude o položaju žene u društvu uopšte i njenoj ulozi unutar društvenog sistema, nepostojanje svijesti o drastičnosti posljedica diskriminacije po osnovu spola, nespremnost cjelokupne društvene zajednice da se suprotstavi ovoj pojavi, neadekvatna normativna regulacija, kao i sistem i instrumenti zaštite, samo su neki od uzroka rasprostranjenosti pojave neravnopravnosti žena i muškaraca u društvu i radnim odnosima, kao jednom od njegovih segmenata.

Podaci iz različitih izvora govore o tome kako je položaj žena na tržištu rada znatno nepovoljniji u odnosu na položaj muškaraca, te da su žene u znatno većoj mjeri izložene različitim oblicima diskriminacije posebno u oblasti zapošljavanja i rada. Žene se znatno više susreću sa diskriminirajućim ponašanjem kako u samom postupku zapošljavanja, tako i prilikom ostvarivanja prava i sloboda iz radnog odnosa, kao npr. prilikom ostvarivanja prava na napredovanje i profesionalno usavršavanje, ostvarivanje prava na platu, dopuste i sl., ali i u pogledu uslova i načina prestanka radnog odnosa**,** iako su članom 13. Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini takva postupanja eksplicitno zabranjena. Ovakvi trendovi su evidentni i u razvijenim zemljama, pa i u određenim državama članicama Evropske unije, a o podacima o postotku (ne)zaposlenosti i razlikama u visini plaća u EU prema spolu svjedoče i informacije sadržane u jednoj od publikacija Evropske

komisije (Key facts and figures about Europe and the Europeans, European Commision, 2005.). Ilustracije radi ovom prilikom možemo istaknuti činjenicu da su žene za jednake poslove plaćene znatno manje nego muškarci, da je udio žena u *part time* poslovima (poslovi sa skraćenim radnim vremenom) veći u odnosu na muškarce. Razlog za to leži u činjenici da su *part time* poslovi manje plaćeni po satu od *full time* poslova (poslovi sa punim radnim vremenom). Također, zastupljenost žena u poslovima veće odgovornosti i pozicioniranosti mnogo manja, te su žene u znatno većem broju slučajeva izložene seksualnom uznemiravanju na radnom mjestu i sl. (Bešlagić, 2017). Sve ovo za posljedicu ima dovođenje žena u neravnopravan položaj ne samo pri zapošljavanju i na radnom mjestu, već i u društvu uopšte, ali s obzirom na posljedice koje radno-pravna diskriminacija na osnovu spola može prouzrokovati po pojedinca, porodicu i društvo, ovaj osnov diskriminacije zahtjeva posebnu pažnju.

Zabrana diskriminacije žena radnica u antidiskriminacijskom i radnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini

Prema domaćim propisima diskriminacija je zabranjena po bilo kojem osnovu i u bilo kojoj sferi čovjekovog života. Ponajprije je zabranjena Zakonom o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini (Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 59/2009 i 66/2016) i već pomenutim Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, dvama najznačajnijim antidiskriminacijskim propisima donesenim na nivou države Bosne i Hercegovine. Od posebnog značaja za predmetnu problematiku su odredbe Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini prema kojem je zabranjena diskriminacija po osnovu spola na radu i radnim odnosima. Posebno je zabranjen različit tretman zbog trudnoće, porođaja ili korištenja prava na porođajno odsustvo, što uključuje i onemogućavanje povratka na isti ili jednako plaćen posao u istom nivou nakon isteka porodiljskog odsustva, kao i različit tretman muškaraca i žena u vezi s donošenjem odluke o korištenju odsustva nakon rođenja djeteta. Zabranjen je i bilo koji nepovoljni tretman roditelja ili staratelja u usklađivanju obaveza iz porodičnog i profesionalnog života, kao i organiziranje posla, podjela zadataka ili na drugi način određivanje uslova rada, otkazivanje radnog odnosa, tako da se na osnovu spola ili bračnog statusa zaposleniku dodjeljuje nepovoljniji status u odnosu na druge zaposlenike, te svaka druga radnja ili djelo koje predstavlja neki od oblika direktne ili indirektne diskriminacije (član 12. i 13., stav 1., tačka e., f., g. i h., Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini). I Zakonom o radu Federacije Bosne i Hercegovine se također zabranjuje diskriminacija po bilo kojem osnovu, pa tako i na osnovu spola, trudnoće, porodičnih obaveza i drugim osnovama, u odnosu na ostvarivanje prava iz radnog odnosa ili u vezi s njim (Član 8., stav 1. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, broj 26/2016, 89/2018, 23/2020 - odluka US, 49/2021 - dr. zakon, 103/2021 - dr. zakon, 44/2022 i 39/2024). Ovom prilikom je neophodno napomenuti kako je u Bosni i Hercegovini radno zakonodavstvo u nadležnosti njenih entiteta, odnosno Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, ali će za potrebe ovoga rada biti analiziran Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine.

Usklađivanje porodičnog i profesionalnog života žena radnica

Prema Avramu Landyju majčistvo je „prirodna, a ne društvena pojava“ i „ono odolijeva svim društvenim sistemima“. U mjeri u jojoj se kućanski poslovi mogu okarakterizirati kao ekonomski, oni su mjesta potrošnje, a ne proizvodnje, samo su neke od pogrešnih naturalističkih tvrdnji (Ferguson, 2022).

Pitanje usklađivanja porodičnog života koji uključuje prije svega majčinstvo, brigu o djeci, kući i brojne druge obaveze i profesionalnog života koji obuhvata obrazovanje, zapošljavanje, usavršavanje i posvećenost poslu u najvećoj mogućoj mjeri predstavlja izniman problem sa kojim se susreću žene na području rada i radnih odnosa. U današnje vrijeme, žene su postale dvostruko ili višestruko opterećene. Pred njih se stavlja svojevrstan izbor između porodičnog i profesionalnog života, te su stavljene pred određene životne izazove koji nisu svojstveni za muškarce, niti će u skoroj budućnosti biti. Takav izbor ne ostavlja ženama isuviše prostora za prosuđivanje, budući da se radi o životnim kategorijama koje su apsolutno neuporedive. Kada razmatramo naznačeni problem, postavlja se

pitanje zašto se uopšte pred žene postavljaju takave vrste izbora? Naime, žene danas uistinu sve više rade na svojim radnim mjestima, dok se njihov radni doprinos u kući gotovo uopšte nije promijenio. Zahtjevi rada nisu usklađeni s porodičnim potrebama, pa se u pravilu, poslu u kući pridodao onaj na radnom mjestu, a sve to opet radi poboljšavanja kućnog budžeta. Tako je ženi stavljen dodatni teret. (Galić, 2011). Ovom prilikom bi trebalo napomenuti kako Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine garantuje ravnopravnost roditelja i staratelja u usklađivanju obaveza iz porodičnog i profesionalnog života. Upravo zbog još uvijek tradicionalnog shvatanja uloge žene u društvu, smatra se da je ženi imanentnija uloga majke i domaćice, pa se zato pretpostavlja da joj je karijera uvijek na drugom mjestu, što poslodavcima obično stvara problem prilikom donošenja odluke o zapošljavanju ili napredovanju zaposlenika ženskog spola (Jergovski, 2010). Usljed nedovoljne podrške društvene zajednice, ženama se šalje jasna poruka: mjesto žene je u porodici, uz djecu, pri čemu se ne vodi računa o posljedicama koje ova socijalna norma proizvodi (Borić, Šinko & Prlenda, 2009).

Međutim, sve je više onih žena na tržištu rada koje su profesionalno usmjerene na razvoj karijere, tako da se one isključivo bave poslom, a područje porodice stavljaju u drugi plan (Galić, 2011). U prilog ovoj konstataciji govore i provedena istraživanja koja pokazuju kako žene zaposlene u privatnim preduzećima na stručnim poslovima sve češće koriste minimum od 42 dana porođajnog odsustva, samo kako bi zadržale posao i omogućile profesionalno usavršavanje i napredovanje (Borić, Šinko & Prlenda, 2009). Unatoč tome, ipak su smještene na nižim pozicijama u rukovodećim strukturama rada i upravljanja, te su izložene nejednakosti plaća u odnosu na muškarce (Galić, 2011).

Usklađivanje porodične i profesionalne uloge žena u društvu još nigdje nije postignuto na zadovoljavajući način, iako postoje zemlje koje ovom području pridaju posebnu važnost i pokušavaju djelovati putem svojih rodnih politika na usklađivanje i ravnomjerno opterećenje žena i muškaraca u balansiranju njihovim porodičnih i radnih uloga. (Galić, 2011). U Bosni i Hercegovini to nažalost nije slučaj. Naime, Bosna i Hercegovina je postsocijalistička država koja se veoma teško oslobađa relikata prošlosti. Tako je i dalje aktuelan tzv. model dvije plate (*two wages model*) koji podrazumijeva zapošljavanje žena, ali radi bilo kakvog senzibiliteta prema ženama, već iz potreba za izlaženjem države iz krize koja ju je zahvatila nakon II svjetskog rata (Bašić, 2007), odnosno nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu, ukoliko posmatramo noviji period. Tako su žene postale višestruko opterećene brigom za djecu, muškarcima i starima, brigom oko domaćinstva, samim poslom, ali i političkim angažmanom. Nije zanemariva niti činjenica da je posljednjim izmjenama socijalnog zakonodavstva u Federaciji Bosne i Hercegovine izjednačena starosna dob muškarca i žene, kao jedan od uslova za sticanje prava na starosnu penziju (član 40. Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 13/2018 i 93/2019 - odluka Ustavnog suda 90/2021 i 90/2021 od 09. novembra 2021. g. i 19/2022 i 47/2024 i 19/2025), osim kada je u pitanju sticanje prava na prijevremenu starosnu penziju. (član 142. i 143. Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine). Navedeno unatoč činjenici da je praksa Evropskog suda za ljudska prava usmjerena ka tome da ostavlja mogućnost da nacionalnim zakonodavstvom ova oblast može biti i drugačije regulisana, s obzirom na poimanje uloge žene u konkretnom društvenom sistemu, čime bi ženama zaposlenicama u velikoj mjeri bilo olakšano uspostavljanje balansa između porodičnih i profesionalnih obaveza. Tako su se u predmetu *Stec i drugi versus Ujedinjenog Kraljevstva* podnositelji žalili da su, s obzirom na različito doba penzionisanja za muškarce i žene, bili oštećeni izmjenom olakšica koja je određena prema dobi penzionisanja. Evropski sud za ljudska prava je utvrdio da se spolna diskriminacija u principu može opravdati samo onda kada za to postoje „izuzetno jaki razlozi“. Međutim, prema stavu Evropskog suda za ljudska prava, „državi se obično dopušta široka sloboda procjene kada se radi o opštim mjerama privredne ili socijalne strategije… Zbog njihovog direktnog poznavanja vlastitog društva i društvenih potreba, domaće su vlasti u principu pozvanije od međunarodnog suda ocijeniti što je po socijalnom ili gospodarskom osnovu u javnom interesu, a Evropski sud za ljudska prava će uglavnom poštovati izbor zakonodavne politike, osim ako nije… očito neutemeljen“. Sud je utvrdio da je po svom porijeklu različita dob za penzionisanje zapravo oblik „posebnih mjera“ donesenih u svrhu ublažavanja financijskih poteškoća koje bi mogle zadesiti žene s obzirom na njihovu tradicionalnu ulogu u kući zbog koje nisu ekonomski nezavisne. Ustanovljeno je da su vlasti počele postepeno uvoditi korekcije za izjednačavanje dobi

penzionisanja muškaraca i žena, te da nisu prešle granicu svoje slobode procjene, bilo u odluci da taj cilj postignu tokom nekoliko godina, bilo u neuspjehu da promjene provedu ranije.

Za usklađivanje porodičnog i profesionalnog života veoma je važna zakonska regulativa kojom bi bila naklonjena porodičnom životu, te adekvatno regulirala pitanje mogućnosti privremenog prekida rada, rad s nepunim i fleksibilnim radnim vremenom, porođajno odsustvo za oba roditelja i td. Jednako je značajna i uloga institucija koje se bave organiziranom brigom za djecu i starije osobe, a koja je organizirana na takav način da omogućava prilagođavanje individalnim potrebama konkretne porodice i što lakše usklađivanje njihovih radnih i porodičnih obaveza. (Rebac, 2006).

Porođajno odsustvo kao antidiskriminacijska (i pronatalitetna) mjera

Posebno značajnu ulogu u usklađivanju porodičnog i profesionalnog života ima radno-pravni institut porođajnog odsustva. Ono je u direktnoj vezi sa pronatalitetnom politikom konkretnog društva, a s obzirom na specifičan položaj žena unutar njega, od posebnog značaja za ostvarivanje antidiskriminacijske politike. S obzirom na prirodu instituta porođajnog odsustva, te njegovo utjelovljenje putem pozitivnih propisa, ono upravo omogućuje ženi-majci ostvarivanje balansa između porodičnih i poslovnih obaveza. Porođajno odsustvo predstavlja pravo na odsutnost s rada za vrijeme trajanja trudnoće, porođaja i njege djeteta do određene godine njegovog života. Porođajno odsustvo traje kontinuirano, a dužina trajanja se razlikuje od države do države, ali s tendencijom stalnog rasta. Pravo na porođajno odsustvo je pravo proklamirano normama i standardima međunarodnog karaktera, gdje posebnu ulogu imaju konvencije Međunarodne organizacije rada koje u primjeni u Bosni i Hercegovini, i to: Konvencija broj 3 o radu žena prije i poslije porođaja iz 1919. godine koja je revidirana 1952. i 2000. godine, Konvencija broj 111 o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja i zanimanja iz 1958. godine, te Konvencija broj 156 o jednakim mogućnostima i jednakom tretmanu radnika i radnica: radnici s porodičnim obavezama iz 1981. godine (Puni tekstovi Konvencija dostupni u: Učur i Laleta, 2007).

Navedene konvencije Međunarodne organizacije rada su ratifikacijom postale dio pravnog sistema Bosne i Hercegovine, te imaju primat u primjeni u odnosu na domaće pravne propise, a njima su uspostavljeni osnovni standardi u zaštiti žena radnica, trudnica i majki porodilja. Zakonodavstvo Evropske Unije također značajnu pažnju posvećuje pitanju reguliranja porođajnog odsustva i drugim pitanjima s njim u vezi, a posebno onima koja se tiču prava trudnica u radnom odnosu, kao i pravima majki porodilja nakon povratka na posao. Pored dokumenata o ljudskim pravima, konvencijskog i nekonvencijskog karaktera, gdje posebnu ulogu ima Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama iz 1950. godine Vijeća Evrope, osnivački i reformski ugovori Evropske unije. Tko su Amsterdamskim ugovorom iz 1999. godine odredbe koje se odnose na spolnu diskriminaciju postale sastavni dio osnivačkih ugovora Evropske unije tj. ugovora o EZ i ugovora o EU. (Galić, 2014). Također i Povelja o osnovnim pravima Evropske unije iz 2000. godine i drugi dokumenti kojima se garantuju ljudska prava građanima Evropske unije, kao i brojne direktive Evropske unije su značajni izvori prava iz oblasti zaštite žena radnica i majki u radnom odnosu. Neke od najznačajnijih direktiva koje reguliraju ovaj segment radnih odnosa su: Direktiva 92/85/EEZ o uvođenju mjera za poticanje poboljšanja zdravlja i sigurnosti na poslu trudnica i radnica koje su nedavno rodile ili doje na radnom mjestu iz 1992. godine, Direktiva 2002/73/EZ o primjeni načela ravnopravnosti muškaraca i žena s obzirom na mogućnost zapošljavanja, stručnog osposobljavanja i napredovanja, te radne uslove iz 2002. godine, Direktiva 2006/54/EZ o provođenju načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada iz 2006. godine (preinačena verzija), Direktiva 2010/18/EU o provođenju revidiranog Okvirnog sporazuma o roditeljskom dopustu iz 2010. godine i druge. Upravo je Klauzulom 2. Okvirnog (revidiranog) sporazuma o roditeljskom dopustu uz Direktivu iz 2010. godine, trajanje porođajnog odsustva je produženo na minimalno četiri neprenosiva mjeseca. Direktivama, kao sekundarnim izvorima prava Evropske unije, Unija propisuje minimum prava koje države moraju obezbijediti titularima, ali ostavlja prostor državama članicama da odaberu način implementacije definiranih standarda, prilagođen specifičnostima pojedinih pravnih sistema.

Prema Zakonu o radu Federacije Bosne i Hercegovine, žena za vrijeme trajanje trudnoće, porođaja i njege djeteta ima pravo na porođajno odsustvo u trajanju od jedne godine neprekidno. Gore pomenute konvencije Međunarodne organizacije rada trajanje porođajnog odsustva ograničavaju na najmanje 12 sedmica, uz obavezu da se jedan dio vremena u odsustvu obavezno provede nakon porođaja. Porođajno odsustvo može da započne 28 dana prije očekivanog datuma porođaja na osnovu nalaza ovlaštenog liječnika. Može trajati i kraće, ali ne kraće od 42 dana nakon porođaja (član 62., stav 1., 2. i 3. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine). Vrijeme trajanja porođajnog odsustva uračunava se u staž osiguranja, a radniku pripada naknada plaće za vrijeme njegovog trajanja (član 68., stav 1. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine). Pitanje naknade plaće za vrijeme trajanja porođajnog odsustva, kao i druga pitanja socijalno-pravnog karaktera utvrđuju se posebnim propisima na entitetskim i kantonalnim nivoima koji tretiraju oblast socijalne zaštite i zaštite porodice s djecom.

Kada govori o institutu porođajnog odsustva, kao i pravima u vezi s njim, zakonodavac koristi izraz „radnik“ jer su odredbe o porođajnom odsustvu neutralne prirode, te pravo na porođajno odsustvo pripada i muškarcu u onom obimu koliko ono nije vezano za biološki ograničavajuće faktore (period trudnoće majke, sam čin porođaja i sl.). Naime, u slučaju smrti majke, napuštanja djeteta ili ukoliko je iz opravdanih razloga majka spriječena da koristi porođajno odsustvo, to pravo može koristiti i otac djeteta (član 62., stav 4. i 5. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine).

Pored navedenih odredaba koje prate pronatalitetnu politiku u Bosni i Hercegovini, tj. njenim administrativno-teritorijalnim jedinicama, postoje i druge odredbe u okviru radnog zakonodavstva koje idu u prilog lakšem usklađivanju porodičnog i profesionalnog života, posebno kada su u pitanju radnici ženskog spola. Tako je posebno zabranjeno diskriminirajuće postupanje prema trudnicama pri čemu se poslodavcu eksplicitno zabranjuje da odbije zaposliti ženu zbog trudnoće, otkazati joj ugovor o radu iz istog razloga ili je, primjera radi, rasporediti na druge poslove ukoliko to nije opravdano njenim zdravstvenim stanjem i interesom. Za vrijeme trudnoće, odnosno dojenja djeteta, a uz vlastiti pismeni pristanak, žena može biti privremeno raspoređena na druge poslove samo ukoliko to zahtjeva njeno zdravstveno stanje utvrđeno od strane ovlaštenog liječnika, ali takvo raspoređivanje ne može za posljedicu imati smanjene plaće. Ako poslodavac nije u mogućnosti da ženi osigura adekvatno raspoređivanje, u tom slučaju ona ima pravo na odsustvo s posla uz naknadu plaće (član 60., stav 1. i u vezi sa članom 61. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine).

Nadalje, nakon isteka porođajnog odsustva, a do djetetove navršene najmanje jedne godine života, žena ima pravo da radi polovinu punog radnog vremena, a u slučaju rođenja blizanaca i za svako naredno dijete ima pravo da radi polovinu punog radnog vremena do djetetove navršene dvije godine života. Pravo na polovinu punog radnog vremena je također neutralna zakonska odredba, pa ono pripada i ocu djeteta pod jednakim uslovima kao i majci ukoliko majka za to vrijeme radi puno radno vrijeme. Ukoliko je djetetu starijem od jedne godine, prema ocjeni nadležne zdravstvene ustanove, potrebna pojačana briga i njega, roditelji djeteta imaju pravo na polovinu punog radnog vremena do navršene tri godine života djeteta. (član 63. i 64. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine). Kada je u pitanju ovo pravo neophodno je istaknuti kako roditelj za vrijeme korištenja ovog prava ima pravo na naknadu plaće za period rada sa polovinom radnog vremena koju provede izvan procesa rada (član 68., stav 3. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine). U kontekstu prava na naknadu plaće, rad sa polovinom radnog vremena u svrhu pojačane brige i njege za dijete bi se mogao izjednačiti sa radom sa skraćenim radnim vremenom.

Žena koja nakon porođajnog odsustva radi puno radno vrijeme također ima pravo na odsustvo s rada dva puta dnevno u trajanju od po sat vremena za dojenje djeteta, a na osnovu nalaza ovlaštenog ljekara. Ovo pravo pripada ženi do navršene jedne godine života djeteta, a vrijeme trajanja odsustva se računa kao puno radno vrijeme. (član 65. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine).

Iz naprijed iznesenog je evidentno kako odredbe zakona kojima se štiti žena i materinstvo su u najvećoj mjeri spolno neutralne prirode, te ostavljaju mogućnost i muškarcu-ocu djeteta da koristi ova prava u onom obimu koliko to nije vezano isključivo za njegovu biološku (ne)mogućnost njihovog ostvarivanja. U tom slučaju se opravdano postavlja pitanje zašto se nomotehnički i institucionalno

zakonodavac nije poslužio formulacijom „roditeljsko odsustvo“ (engl. *parental leave*, njem. *elternzeit*, fran. *conge parental)*, čime bi izbjegao situaciju da se prava kojima se regulišu pitanja „porođajnog odsustva“ implicitno dovode u vezu samo sa jednim spolom (ženom), zbog njenog biološkog stanja trudnoće i porođaja. Ipak, u praksi se je evidentno da najveći dio prava koji se tiče porođajnog odsustva ipak koriste žene, pa se otvara pitanje stvarne ravnomjerne distribucije porodičnih i profesionalnih obaveza između žene i muškarca. U određenom obimu ovaj problem je na nivou Evropske unije riješen donošenjem Direktive Vijeća o okvirnom sporazumu o roditeljskom odsustvu. Međutim, u ovom kontekstu posebno je značajna praksa Evropskog suda pravde koji uzimajući u obzir činjenicu da roditeljsko odsustvo najčešće koriste žene, ustanovio kako izbjegavanje plaćanja Božićnice zaposlenicima koji ga koriste predstavlja indirektnu diskriminaciju prema ženama, te ukazuje na problem ravnomjerne distribucije porodičnih i profesionalnih obaveza i diskriminacije na osnovu spola u ostvarivanju prava uvezi sa radom i radnim odnosom.

Pored odredaba o porođajnom odsustvu kojima se štiti žena zaposlenica, postoji i odredba Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine prema kojoj se ženi zabranjuje rad na poslovima pod zemljom (u rudnicima), osim ako je zaposlena na rukovodećem mjestu koje ne zahtjeva fizički rad ili u službama zdravstvene i socijalne zaštite, odnosno ako žena mora provesti izvijesno vrijeme na obuci pod zemljom ili mora privremeno ulaziti u podzemni dio rudnika u cilju obavljanja zanimanja koje ne uključuje fizički rad (član 59. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine). *A propos* potonjeg, ali i prije navedenih zakonskih odredaba kojima se štiti žena i majčinstvo neophodno je napomenuti kako relevantne evropske institucije ukazuju na to kako i pretjerana zaštita žena može dovesti do njihove diskriminacije (Izvještaj Evropske komisije o napretku za Republiku Hrvatsku iz 2005. godine). Primjera radi ukoliko se ženama zabranjuje noćni rad koji ujedno predstavlja osnov za povećanje plaće, time se istovremeno onemogućava ženi da ostvari to pravo i postaje diskriminirana u odnosu na muškarce kojima je omogućeno da rade noću, a samim tim i ostvare pravo na povećanje plaće. (Grgurev, 2006), te bi u tom kontekstu trebalo voditi računa da se pronađe adekvatan balans između jedne i druge krajnosti koje, ni jedna niti druga, nisu u interesu ženama zaposlenicama. Tako upravo odredbe o zaštiti žene i materinstva, iako ih prividno štite od diskriminacije, ponekad upravo mogu prouzrokovati diskriminaciju trudnih žena. Naime, u predmetu *Mahlburg versus Land Mecklenburg-Vorpommern* iz 2000. godine, Sud Evropske zajednice je utvrdio kako odbijanje zapošljavanja trudnice na neodređeno vrijeme na radno mjesto na kojem je izložena štetnim uticajima, tj. opasnim tvarima, predstavlja diskriminaciju na osnovu spola. S obzirom da je trudnoća privremeno stanje u kojem se nalazi žena radnica, zaključivanje ugovora o radu na neodređeno vrijeme ne predstavlja opravdani izuzetak od pravila o zabrani diskriminacije. S druge strane, iako to Sud izričito ne navodi, zaključivanje ugovora na određeno vrijeme na istom radnom mjestu bi predstavljalo opravdani izuzetak jer se radi o potrebi poslodavca za radnikom koja je temporalne naravi. Ovaj predmet govori u prilog tezi da u pogledu primjene propisa o zaštiti žene i materinstva poslodavci bi trebalo da budu iznimno oprezni kako naizgled nediskriminirajuća odredba zapravo ne bi dovela do stvarne, najčešće indirektne diskriminacije na osnovu spola (o indirektnoj diskriminaciji vidjeti više u: Bešlagić, 2015).

Zaključak

Diskriminacija na osnovu spola u sferi radnih odnosa je vrlo učestala pojava. Uzroke za njenu učestalost najprije bi trebalo potražiti u stereotipnim stavovima i predrasudama o položaju žene u društvu uopšte i njenoj ulozi unutar društvenog sistema, zatim u nerazvijenoj svijesti o drastičnosti posljedica diskriminacije po osnovu spola, nedovoljnoj spremnosti društvene zajednice da se pozabavi ovim problemom, neadekvatnoj normativnoj regulaciji ovog protivpravnog ponašanja, kao i neadekvatnom sistemu i instrumentima zaštite žena u ovim slučajevima. U prilog tvrdnji o učestalosti pojave diskriminacije žena u sferi rada i radnih odnosa govore brojni statistički podaci. Tako se žene znatno više susreću sa diskriminirajućim ponašanjem kako u samom postupku zapošljavanja, tako i prilikom ostvarivanja prava i sloboda tokom trajanja radnog odnosa, kao npr. prilikom ostvarivanja prava na napredovanje i profesionalno usavršavanje, ostvarivanje prava na platu, dopuste i sl., ali i prilikom utvrđivanja uslova i načina prestanka radnog odnosa. Uzmemo li u obzir oblike diskriminacije kojima su žene izložene pri ostvarivanju prava na rad u najširem smislu riječi, najčešće govorimo o spolnoj segregaciji pri izboru zanimanja, jer prema stereotipnim društvenim shvatanjima

neka zanimanja su jednostavno pripadajuća muškom, a druga ženskom spolu. Pored toga nije rijetka niti pojava ograničavanja napredovanja žena na radnom mjestu, tzv. „stakleni strop“. Također, žene su često izložene i diskriminaciji pri ostvarivanju prava na jednaku plaću za jednak rad, pa su samim time potplaćene za rad koji obavljaju u odnosu na svoje kolege muškarce, a isto tako danas su žene postale dvostruko ili višestruko opterećene porodičnim i profesionalnim obavezama istovremeno, pa se pred njih stavlja svojevrstan izbor između porodičnog i profesionalnog života, što predstavlja vrlo neugodno životno iskušenje kojem muškarci zasigurno nisu izloženi. Pored navedenog, žene u Bosni i Hercegovini predstavljaju većinski dio populacije, ali su ipak u najvećem broju nezaposlene u odnosu na ukupan broj ili postotak nezaposlenog stanovništva. Kada se govori o mogućem smanjivanju jaza između porodičnog i profesionalnog života žene, veoma značajnu ulogu ima radno-pravni institut porođajnog odsustva. Osim što je u direktnoj vezi sa pronatalitetnom politikom društva, od posebnog je značaja za ostvarivanje antidiskriminacijske politike. S obzirom na prirodu instituta porođajnog odsustva, te njegovu normativnu regulaciju, ono upravo omogućuje ženi-majci ostvarivanje balansa između porodičnih i poslovnih obaveza. Ipak, pri regulaciji i primjeni ovog instituta treba imati posebnu mjeru, jer posebno odredbe o zaštiti žene i materinstva, iako ih prividno štite od diskriminacije, ponekad upravo mogu prouzrokovati diskriminaciju trudnih žena. S obzirom na tradicionalno patrijarhalno shvatanje o ulozi žene u društvu, kao i neadekvatnu populacijsku i natalitetnu politiku, radno i socijalno zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini sadrži odredbe koji ne idu u prilog zaposlenoj ženi, počevši od dužine trajanja porođajnog odsustva, visine naknade plaće za vrijeme porođajnog odsustva, (ne)postojanja i visine dječjeg dodatka, subvencioniranje boravka djece u predškolskim ustanovama i druge odredbe, na čemu bi bilo nužno poraditi u narednom periodu, jednako kao i na edukaciji i podizanju svijesti o postojanju ovog društvenog problema.

Literatura:

1. Amsterdamski ugovor, 1999. Dostupno na http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4890&langTag=bs-BA (05.05.2025.);
2. Bašić, A. (2007). *Rodne uloge i stereotipi*. Banja Luka: Helsinški parlament građana;
3. Bešlagić, J. (2021). *Mobbing u teoriji i Zakonodavstvu Bosne i Hercegovine*. Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću;
4. Bešlagić J. (2017). *Segregacija zanimanja na osnovu spola na tržištu rada.* U A. Hodžić, E. O. Salah i D. Hodžić, (ur.) *Zbornik radova XI Međunarodne naučne konferencije o proizvodnom inžinjerstvu – RIM 2017* 597-602. Bihać: Univerzitet u Bihaću;
5. Bešlagić, J. (2015). *Zabrana diskriminacije pri zapošljavanju i na radu – evropski i nacionalni aspekt*. (Doktorska disertacija). Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću;
6. Borić, R., Šinko, M. i Prlenda, S. (2009). *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice/ke*. Zagreb: Centar za ženske studije;
7. Braithwaite, B. & Đapo, S. (ured.) (2023). *Razotkrivanje neravnopravnosti u radnom okruženju u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: AIRE Centar IRE Centar i UNDP u Bosni i Hercegovini;
8. Direktiva 2002/73/EZ o primjeni načela ravnopravnosti muškaraca i žena s obzirom na mogućnost zapošljavanja, stručnog osposobljavanja i napredovanja, te radne uslove, *Official Journal* L 269, 05/10/2002;
9. Direktiva 2006/54/EZ o provođenju načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada (preinačena verzija), *Official Journal* L 204, 26/7/2006;
10. Direktiva 2010/18/EU o provođenju revidiranog Okvirnog sporazuma o roditeljskom dopustu, *Official Journal* L 68, 18/3/2010;
11. Direktiva 92/85/EEZ o uvođenju mjera za poticanje poboljšanja zdravlja i sigurnosti na poslu trudnica i radnica koje su nedavno rodile ili doje na radnom mjestu, *Official Journal* L 348, 28/11/1992;
12. Evropska konvencija zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda s protokolima, 1950. Dostupno na https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf (04.05.2025.);
13. Ferguson, S. (2022). *Žene i rad – Feminizam , rad i društvena reprodukcija*. Sarajevo: TPO fondacija;

14. Galić, B. (2011). *Žene i rad u suvremenom društvu – značaj „orodnjenog" rada*. Sociologija i prostor, 49(1). 25-48. doi.org/10.5673/sip.49.1.2;
15. Galić, V. (2014). *Zaštita majčinstva u Europskoj uniji i hrvatski zakonodavni okvir*. *Pravni vjesnik: Časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku*, 30(2). 435-447. https://hrcak.srce.hr/132121 (04.05.2025.);
16. Grgurev, I. (2006). *Zabrana diskriminacije u radnom pravu.* (Neobjavljena doktorska disertacija). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu;
17. Izvještaj o napretku za Republiku Hrvatsku za 2005. g, Evropska komisija, Bruxalles, 2005. Dostupno na https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1424_final_progress_report_hr_en.pdf (05.05.2025.);
18. Jergovski, A. (2010). *Stakleni strop, Granice u napredovanju žena na radnom mjestu*. Obnovljeni život, 65(3). 403-412. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/59184 (05.05.2025.);
19. Key facts and figures about Europe and the Europeans, European Commission, Luxembourg, 2005. Dostupno na https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/publications/en/en-Keyfactsandfigures.pdf (03.05.2025.);
20. *Mahlburg versus Land Mecklenburg-Vorpommern,* Evropski sud pravde, C-207/98, 03.02.2000;
21. Povelja o osnovnim pravima Evropske unije iz 2000. godine https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/POVELJA_O_OSNOVNIM_PRAVIMA_EVROPSKE_UNIJE.pdf Dostupno na (03.05.2025.);
22. *Stec i drugi versus UK,* Evropski sud za ljudska prava, br. 65731/01 i 65900/01, 12.04.2006;
23. Učur M. i Laleta, S. (2007). *Konvencije Međunarodne organizacije rada sa komentarima.* Zagreb: TIM press i Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci;
24. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine,* 13/2018 i 93/2019 - odluka Ustavnog suda 90/2021 i 90/2021 od 09. novembra 2021. g. i 19/2022 i 47/2024 i 19/2025;
25. Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, broj 26/2016, 89/2018, 23/2020 - odluka US, 49/2021 - dr. zakon, 103/2021 - dr. zakon, 44/2022 i 39/2024**)**;
26. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, prečišćeni tekst, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 32/2010;
27. Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 59/2009 i 66/2016.

CHALLENGES IN HARMONIZATION OF FAMILY AND PROFESSIONAL LIFE OF WOMEN EMPLOYEES AS SEEN THROUGH ANTI-DISCRIMINATION AND LABOR LEGISLATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Jasmina Beslagic, Associate Professor, Faculty of Law, University of Bihac

Abstract: *The position of women on the labor market and in employment relationships is significantly less favorable than that of men, as evidenced by numerous available statistical indicators. Women are significantly more exposed to various forms of discrimination, especially in the field of employment and work, and are significantly more likely than men to encounter discriminatory behavior both in the employment process itself and when exercising their rights and freedoms from employment, such as when exercising the right to promotion and professional development, exercising the right to salary, leave, etc., but also when it comes to the conditions and methods of termination of employment. Bearing in mind the above, the issue of reconciling family life, which primarily includes motherhood, childcare, home and numerous other responsibilities, and professional life, which includes education, employment, training and dedication to work, is an extremely complex problem faced by women employees. Nowadays, women have become doubly or, better said, multiply burdened. They are faced with a kind of choice between family and professional life, and are faced with life decisions and challenges that are not typical of men employees.*

Keywords: *harmonzation, family and professional life, women employees, gender, discrimination, legislation, Bosnia and Herzegovina*

Pregledni naučni rad
UDK:343.8:616.89-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125569K

PENOLOŠKI TRETMAN ŽENA TEMELJEN NA ZNANJIMA O TRAUMI

Prof.dr.sc. Irma Kovčo Vukadin
Svučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska[288]

Sažetak: *Prevalencija traume zatvorenica značajno je viša od one kod muškaraca, kao i od one u općoj populaciji. Ova specifičnost zatvorenica redovito se ističe u kontekstu važnosti kreiranja specifičnih tretmanskih programa, što je naglašeno i u Bankoškim pravilima. Razumijevanje traume i značaja njenog učinka na život pojedinca ne ogleda se samo u potrebi posebnih programa tretmana, već i u svakodnevnoj komunikaciji s traumatiziranim zatvorenicama. Pristup temeljen na znanjima o traumi dobiva sve veću pažnju stručnjaka i znanstvenika u području korekcijskog sustava, a utemeljen je na novijim spoznajama o zastupljenosti traume u općoj populaciji i njenim negativnim učincima. Cilj rada je pružiti pregled aktualnog razumijevanja temeljnih pojmova u području pristupa/skrbi/prakse temeljenih na znanjima o traumi, kao i pregled aktualnih programa temeljenih na znanjima o traumi u ženskim korekcijskim institucijama te rezultata njihove evaluacije.*

Ključne riječi: *znanja o traumi, penološki tretman, zatvorenice*

UVOD

Poznato je kako mnogi zatvorenici imaju iskustvo viktimizacije, kako traumatskih iskustava, tako i okolnosti koje se shvaćaju kao nepovoljne okolnosti odrastanja (eng. *adverse childhood experiences*) u koje spadaju zlostava (fizička, emocionalna i seksualna), zapuštanje (fizičko i emocionalno) i disfunkcionalno kućanstvo (mentalne bolesti, nasilna viktimizacija majke, razvod roditelja, zatvaranje rodbine, zlopuraba sedstava ovisnosti) (Baglivio et al., 2014; Harlow, 1999; Levenson & Grady, 2016; Maschi i sur., 2011; Martin i sur., 2017; Miller i Najavits, 2012). Ove okolnosti dokazani su korelati delinkventnog i kriminalnog ponašanja (Cicchetti & Banny, 2014; Rutter i sur., 2006). Veće stope traumatskih iskustava i nepovoljnih okolnosti odrastanja se vezuju uz zatvorenice (Martin i sur., 2015). Miller i Najavits (2012) navode podatke po kojima čak do 90% zatvorenica ima iskustvo interpersonalnog ili seksualnog nasilja. Danas znamo da nepovoljne okolnosti odrastanja u ranoj dobi mogu utjecati na neurokemijsko funkcioniranje mozga što može ugroziti samo-regulaciju i izvršne funkcije mozga u odrasloj dobi (Holley i sur., 2017; van der Kolk, 2006) što se, između ostalog, povezuje i s kriminalnim ponašanjem.

U posljednjih nekoliko desetljeća sve se veća pažnja u korekcijskom sustavu posvećuje skrbi utemeljenoj na znanjima o traumi. Skrb utemeljena na znanjima o traumi podrazumijeva promjenu uobičajene paradigme kaznenopravnog sustava iz pitanja „što nije u redu s tobom“ u pitanje „što ti se dogodilo“ (SAMSHA, 2014). Auty i sur. (2023) govore kako je svojevrsni „zaokret prema traumi“, koji je vidljiv u jeziku i u praksi, povezan sa širim promjenama u zajednici i stručnim krugovima zbog sve većeg prepoznavanja značaja traume ili nepovoljnih iskustava u djetinjstvu u kasnijim životnim poteškoćama, poput kriminala, nasilja i samoubojstva. Prepoznavanje značaja traume i nepovoljnih okolnosti odrastanja nije novina u kriminologiji, no rezultati suvremenih istraživanja iz područja neuroznanosti omogućavaju nam razumijevanje mehanizama tog učinka. Važno je naglasiti kako uključivanje suvremenih spoznaja iz područja neuroznanosti u kriminologiju i penologiju nema funkciju opravdanja kriminalnog ponašanja, već boljeg razumijevanja ponašanja počinitelja kaznenih djela, a u svrhu osmišljavanja tretmanskih programa i intervencija koje je potrebno adresirati u okviru

[288] irma.kovco.vukadin@erf.unizg.hr

penološkog tretmana. Bez obzira na porast literature u ovom području, Champine i sur. (2019) navode kako ovom konceptu još uvijek nedostaje koherentna konceptualizacija. Branson i sur. (2017) u svom sustavnom pregledu objavljenih radova u ovom području nalaze relativno slaganje o ključnim domenama prakse temeljene na znanjima o traumi, no i nedostatak specifičnih praksi i politika u okviru kaznenopravnog sustava. Cilj ovog rada je pružanje pregleda aktualnog razumijevanja temeljnih pojmova u području pristupa/skrbi/prakse temeljenih na znanjima o traumi, kao i pregled aktualnih programa temeljenih na znanjima o traumi u ženskim korekcijskim institucijama te rezultata njihove evaluacije. U tu svrhu su pretražene relevantne baze podataka (Web of Science i Scopus), kao i dodatni internet izvori.

TERMINOLOGIJA POVEZANA S TRAUMOM I MEHANIZAM RAZVOJA NEGATIVNIH UČINAKA

Uvodno treba pojasniti terminologiju u području primjene znanja o traumi u korekcijskom okruženju. Sam termin „trauma-informed" je dosta zahtjevno prevesti na hrvatski jezik na način da na primjeren način odražava njegovo značenje. Iz tog razloga u ovom radu koristimo termin „temeljen na znanjima o traumi". Levenson i Willis (2019) navode kako termin „temeljeno na znanjima o traumi" (eng. *trauma-informed*) treba razlikovati od termina „specifično vezano za traumu" (eng. *trauma-specific*) ili „fokusirano na traumu" (eng. *trauma-focused*) jer cilj nije razrješenje ili ublažavanje simptoma PTSP-a kao takvih, već korištenje znanja o traumi u informiranju konkretnog „slučaja" i odgovoru koji je temeljen na znanjima o traumi. Auty i sur. (2023) na sličan način govore o uslugama temeljenima na znanjima o traumi (eng. *trauma-informed services*) – riječ je o uslugama koje se ne bave simptomima povezanima s traumatskom prošlošću ili zlostavom, već se radi o tome da se usluge pružaju na način koji uzima u obzir potrebe korisnika s traumatskim iskustvom. McAnallen i McGinnis (2021) također prave razliku između prakse temeljene na znanjima o traumi (eng. *trauma-informed practice*) i intervencija koje su fokusirane na traumu (eng. *trauma-focused intervention*) jer su ove posljednje fokusirane upravo na traumu u podlozi. Neki autori smatraju kako programi specifično vezani uz traumu trebaju biti dostupni isključivo u zajednici, tj. izvaninstitucionalnom okruženju iz razloga što zatvorsko okruženje ne može garantirati sigurnost koja je neophodna u radu na traumi, no neki smatraju kako su zatvorenicama potrebne određene intervencije koje specifično adresiraju i pružaju im podršku u odnosu na njihovu poliviktimizacijsku povijest (Lomani i Brooker, 2022).

Publikacije Američke administracije za ovisnosti i mentalno zdravlje (SAMSHA: Substance Abuse and Mental Health Services Administration) se vrlo često navode kao izvor definiranja terminologije u ovom području. Tako se koriste pojmovi pristupa / skrbi / prakse / intervencija / usluga temeljenih na znanjima o traumi. Za pristup ili skrb temeljen/u na znanjima o traumi (eng. *trauma-informed approach, trauma-informed care*) se navodi sljedeća definicija (SAMSHA, 2023, str. VII): „program, organizacija ili sustav koji je usmjeren na traumu, prepoznaje široko rasprostranjen utjecaj traume i razumije potencijalne puteve oporavka, prepoznaje znakove i simptome traume kod klijenata, obitelji, osoblja i drugih uključenih u sustav, te odgovara potpuno integrirajući znanje o traumi u politike, postupke i prakse te nastoji aktivno spriječiti ponovno traumatiziranje".

Skrb temeljena na znanjima o traumi može biti shvaćena kao okvir za konceptualizaciju trenutnih problema kao neprilagođenih strategija suočavanja u kontekstu kolektivnih prošlih iskustava te koji predlaže terapijski savez kao moćan alat za rješavanje dugoročnih učinaka traume. Iskustvo zatvaranja je često obeshrabrujuće i represivno te nerijetko replicira traumatogena iskustva iz djetinjstva (Levenson i Willis, 2019) pa je temeljni cilj skrbi temeljene na znanjima o traumi proaktivno izbjegavanje re-traumatizacije u pružanju usluga stvaranjem sigurnog prostora za vulnerabilnost, odgovornost, iskrenost i, u konačnici, promjenu (Bloom, 2013; Levenson, 2017; SAMHSA, 2014).

Postoji šest temeljnih principa pristupa temeljenog na znanjima o traumi (SAMSHA, 2023, str. 10):
1. sigurnost: u fizičkom okruženju i interpersonalnim interakcijama

2. pouzdanost i transparentnost: aktivnosti se provode i odluke se donose transparentno, dosljedno, s poštovanjem i pravičnošću kako bi se uspostavilo i održalo povjerenje
3. vršnjačka potpora: podrška nekoga tko ima iskustvo traume
4. suradnja i uzajamnost: partnerstvo i izjednačavanje razlike u moći između osoblja i klijenata
5. osnaživanje: individualne snage i iskustva se prepoznaju i osnažuju
6. kulturalna, povijesna i rodna pitanja: organizacija se odmiče od kulturalnih stereotipa i predrasuda.

Trauma je centralni pojam u ovom konceptu pa ju je potrebno definirati. SAMHSA (2014, str. 7) traumu definira kao „jedan događaj, više događaja ili niz okolnosti koje pojedinac proživljava kao emocionalno štetne ili prijeteće, a koji imaju trajni nepovoljni utjecaj na tjelesnu, socijalnu i emocionalnu dobrobit pojedinca“. Općenito govoreći, smatra se kako je trauma normalan odgovor na nenormalne okolnosti. U smislu vrsti traume, u suvremenoj literaturi navode se akutna trauma, kronična trauma i kompleksna trauma Randall i Haskell (2013). Akutna trauma uglavnom rezultira iz jednokratnog događaja, poput nesreće, silovanja, napada ili prirodne katastrofe. Taj jedan događaj je dostatan da predstavlja prijetnju za sigurnost osobe (fizičku ili emocionalnu) i stvori dugotrajan utjecaj na osobu. Ako ju se ne tretira, može utjecati na to kako osoba razmišlja i kako se ponaša. Za razliku od akutne, kronična trauma se dešava kada je osoba izložena većem broju, dugoročno i/ili ponavljanim uznemirujućim, traumatskim događajima u nekom produljenom vremenskom periodu. Kronična trauma može biti rezultat dugotrajnije ozbiljne bolesti, seksualne zlostave, nasilja, vršnjačkog nasilja ili izloženosti ekstremnim situacijama, poput rata. Kompleksna trauma je rezultat izloženosti različitim i višekratnim traumatskim događajima ili iskustvima. Događaji su uglavnom interpersonalnog karaktera. Osobi može donijeti osjećaj zarobljenosti.

Kao odgovor na traumu može se razviti posttraumatski stresni poremećaj koji je kao dijagnostička oznaka uveden u DSM-3 (dijagnostički statistički priručnik Američkog psihijatrijskog udruženja) 1980. godine. Prema aktualnoj verziji DSM-5 iz 2013. godine, PTSP se može razviti kao rezultat izloženosti stvarnoj ili prijetećoj smrti, ozbiljnom ozljeđivanju ili seksualnom nasilju koji je osoba izravno doživjela ili mu je svjedočila, koju je doživjela njoj bliska osoba ili je višekratno ili ekstremno bila izložena iskustvima traume u okviru profesionalnih dužnosti. Uobičajeni tjelesni i psihički odgovori na traumu uključuju intruzije (nametljiva sjećanja na traumu), izbjegavanje (sjećanja, misli i osjećaja o događaju), promjene kognicije i raspoloženja te pobuđenost i reaktivnost.

Krajem 1990-ih godina je, na temelju rezultata Kaiser Permanente studije u SAD-u, razvijen koncept nepovoljnih iskustava u djetinjstvu (eng. *adverse cildhood experiences*) koji je potaknuo razvoj interesa na praksu temeljenu na znanjima o traumi (McAnallen i McGinnis, 2021). Ovom studijom potvrđeno je kako određene okolnosti kojima su djeca izložena u djetinjstvu mogu imati dugoročni učinak na njihovo zdravlje, kako u fizičkom, tako i u smislu mentalnog zdravlja. Te nepovoljne okolnosti grupirane su u tri skupine: zlostava (fizička, emocionalna i seksualna), zanemarivanje (fizičko i emocionalno) te disfunkcionalno kućanstvo (mentalne bolesti članova kućanstva, nasilje prema majci djeteta, razvod roditelja, zatvaranje člana kućanstva i zlouporaba sredstava ovisnosti). Prema aktualnim spoznajama iz područja neuroznanosti, kada je osoba izložena ugrožavajućim okolnostima, tijelo otpušta hormone koji su povezani s odgovorom borbe ili bijega (eng. *fight or flight response*). U situacijama prolongiranog toksičnog stresa tijelo ima potrebu biti stalno spremno uočiti opasnost u okruženju i odgovoriti brzo na nju, što mijenja osnovnu strukturu mozga (Beech & Mitchell, 2005; Bloom, 2013; Creeden, 2009; Halldorsdottir, 2007; National Scientific Council on the Developing Child, 2012; van der Kolk, 2006). U situaciji odrastanja u nepovoljnim okolnostima to znači da su kod djeteta visoko razvijeni mehanizmi za preživljavanje, dok druga područja mozga, posebice ona zadužena za izvršne funkcije (odgovorne za donošenje odluka i samo-regulaciju) ostaju nedovoljno razvijene. Nepovoljne okolnosti odrastanja tako doprinose cijeloj kaskadi psihosocijalnih utjecaja, uključujući razvoj zdravstvenih i ponašajnih poremećaja, ovisnosti, neprilagođenih mehanizama suočavanja te poremećenih stilova osobnosti (Leveson i Willis, 2019), kao i nasilnom ponašanju (Levenson i Grady, 2016). Nepovoljne okolnosti odrastanja ne predstavljaju, u smislu razvoja negativnih učinaka, nužnu „sudbinu“ pojedinca jer postoje mehanizmi koji doprinose razvoju otpornosti pojedinca koji mogu spriječiti razvoj negativnih posljedica te doprinijeti razvoju posttraumatskog rasta.

PROGRAMI TEMELJENI NA ZNANJIMA O TRAUMI U ŽENSKIM KOREKCIJSKIM USTANOVAMA

Prije prikaza programa temeljenih na znanjima o traumi u ženskim korekcijskim ustanovama važno je uvodno reći nešto o korekcijskom okruženju te posebno o značaju rodno osjetljive korekcijske prakse, o čijem se značaju detaljno govori u Bangkoškim pravilima (2010) – Pravila Ujedinjenih naroda za tretman zatvorenica i izvanzatvorske mjere za žene koje su počinile kaznena djela.

Penalne institucije su dizajnirane za počinitelje (što podrazumijeva unilateralno nametanja pravila i njihovo striktno provođenje, bez uzimanja u obzir njihova učinka na zatvorenike), a ne za žrtve pa je teško promijeniti korekcijsku kulturu na način da bude temeljena na znanjima o traumi (Kubiak et al., 2017; Levenson i sur., 2017; Miller & Najavits, 2012). Samo osoblje može imati poteškoća u tranziciji iz punitivne orijentacije prema praksi temeljenoj na znanjima o traumi (Ezell i sur., 2018). Također, korekcijsko okruženje je puno neizbježnih „okidača“, poput tjelesnih pregleda, discipliniranja od strane autoriteta i ograničenja kretanja što može povećati ponašanja i simptome povezane s traumom, a što može predstavljati izazov za korekcijsko osoblje (Miller i Najavits, 2012). Sama organizacija svakodnevnog života u zatvoru naglašava nedostatak privatnosti (smještaj u ćelije po volji osoblja, korištenje zajedničkih toaleta, nedostatak privatnosti kod odijevanja i sl.) i „stvara „zagušujući“ emocionalni intenzitet“ (Crewe i sur., 2017, str. 16). U smislu konkretnih aktivnosti osoblja prema zatvorenicama, Benedict (nd) navodi sljedeće upute: 1. recite zatvorenici koju ćete aktivnost poduzeti i zašto, 2. kratko pojasnite što koja procedura podrazumijeva, 3. dajte do znanja zatvorenici da će svaka procedura biti napravljena uz poštivanje njene sigurnosti, 4. recite zatvorenici da može postaviti pitanja prije provođenja određene procedure i odgovorite na njih, 5. najavite početak provođenja određene aktivnosti, 6. provedite konkretnu aktivnost imajući na umu traumu uz paralelno opisivanje radnji (npr. sada ću stvari iz vaše torbe staviti na stol), 7. recite zatvorenici kada je aktivnost dovršena, 8. pitajte zatvorenicu kako je, 9. zahvalite joj na suradnji, 10. informirajte ju o sljedećoj aktivnosti.

Također, samo iskustvo uhićenja, sudskog procesa i zatvaranja može predstavljati traumatsko iskustvo za neke zatvorenike (Levenson i Willis, 2019). Osim navedenog, važno je imati na umu i same značajke fizičkog okruženja u kojem se izvršava kazna zatvora u smislu starosti zgrade, njene arhitekture, lokacije, dizajna interijera i eksterijera i slično jer sve to, uz razinu napučenosti ustanove, utječe na rehabilitacijske napore osoblja (Jewkes i sur., 2019).

U promišljanju traumatskih iskustava u kontekstu korekcijskog okruženja, potrebno je obuhvatiti sve moguće aspekte. Tako su Miller i Najavits (2012, str. 3) opisali "institucionalnu traumu" pri kojoj "zatvorenici počinju ponovno proživljavati dinamiku svojih kaotičnih i zlostavljačkih obitelji. Što sustav više odgovara autoritativnim mjerama, to se dinamika dublje ponavlja i učvršćuje". Ovi autori govore i o značaju tzv. vikarijske traume koja se odnosi na izloženost osoblja nasilju u korekcijskom okruženju što se onda održava i na njihovo postupanje prema zatvorenicima.

Levenson i Willis (2019) predlažu akronim SHARE (safety, hope, autonomy, respect, empathy) kao pomoć stručnjacima u „prevođenju“ koncepata temeljenih na znanjima o traumi u praktičnu primjenu principa koje preporuča SAMSHA: 1. shvaćanje prevalencije i učinka traume, 2. prepoznavanje znakova i simptoma traume, 3. integriranje znanja o traumi u politike, procedure i prakse i 4. aktivno izbjegavanje re-traumatizacije u neposrednom pružanju usluga. Ove autorice navode kako rehabilitacijske usluge prije svega trebaju pružati osjećaj sigurnosti (eng. *safety*). Nada (eng. *hope*) se razvija poticanjem vjerovanja da je promjena moguća. Autonomija (eng. *autonomy*) se razvija poštivanjem prava zatvorenika na samoodređenje kroz poticanje odabira i određivanja prioritetnih životnih ciljeva. Poštovanje (eng. *respect*) ljudskosti i dostojanstva zatvorenika može pomoći u vraćanju osjećaja vrijednosti kroz modeliranje interakcije dok empatija (eng. *empathy*) pomaže zatvorenicima da cijene perspektive drugih osoba.

Neki autori (Levenson i Willis, 2019; Miller i Najavits, 2012) navode kako, premda u osnovi pruža negativno iskustvo karakterizirano zastrašivanjem i održavanjem socijalnog reda, za neke žene

zatvaranje može pružiti osjećaj sigurnosti i „odmor“ od zlostavljačkih uvjeta kod kuće ili okolnosti življenja izvan korekcijskog okruženja (beskućništvo, ovisnosti, prostitucija).

U smislu promišljanja teme traume u ženskim korekcijskim ustanovama, važno je imati na umu osnovni koncept rodno osjetljive korekcijske prakse koji su postavile Covington i Bloom (2007), a koji podrazumijeva sljedeće:

- priznavanje činjenice da je rod važan u iskustvima žena u vezi s činjenjem kaznenih djela i pravosudnim sustavom;
- stvaranje specifično okruženja za žene temeljenog na sigurnosti, poštovanju i dostojanstvu;
- razvijanje politika, praksi i programa koji su relacijski i koji promiču zdrave veze s djecom, članovima obitelji, značajnim drugima i zajednicom;
- rješavanje problema zlouporabe sredstava ovisnosti, traume i mentalnog zdravlja kroz sveobuhvatne, integrirane i kulturno relevantne usluge i nadzor;
- pružanje ženama prilike za poboljšanje njihovih socioekonomskih uvjeta,
- uspostavljenje sustava sveobuhvatnih i suradničkih usluga u zajednici

Različiti autori se slažu da je koncept skrbi temeljene na znanjima o traumi kompatibilan s aktualnim RPR (rizik, potreba i responzivnost) principima učinkovite korekcijske rehabilitacije iz razloga što je ciljanje individualnih rizičnih faktora najbolji način uključivanja zatvorenika u program od kojeg ima korist (Andrews i Bonta, 2010). Kod žena se zlouporaba sredstava ovisnosti smatra ključnim čimbenikom njihova zatvaranja, kao i ključnim čimbenikom recidiva, dok dodatni rizični faktori kod žena obuhvaćaju simptome poteškoća u području mentalnog zdravlja te prošlih trauma i zlostave (van Voorhis i sur., 2008). To jasno ukazuje na specifične potrebe žena, tj. specifična područja tretmana. Jewkes i sur. (2019) također navode da se trauma često identificira kao značajan čimbenik „na putu“ žena u kriminal te kako su one češće žrtve težih kaznenih djela od onih koje one čine.

Slijedi prikaz nekoliko programa temeljenih na znanjima o traumi koji se primjenjuju u korekcijskom sustavu sa zatvorenicama.

Traženje sigurnosti (Seeking Safety[289])
Riječ je o savjetodavnom modelu fokusiranom na sadašnjost koji je utemeljen na dokazima s ciljem postizanja sigurnosti u odnosu na traumu i/ili ovisnosti. Primarni ciljevi su održavanje apstinencije i osobna sigurnost pa je naglasak na stabilizaciji, vještinama suočavanja i smanjenju samo-destruktivnog ponašanja (Zlotnick i sur., 2003). Program se može provoditi u individualnom i grupnom formatu. Autorica modele je Lisa Najvits. Model nudi 25 tema koje mogu biti obrađene bilo kojim redoslijedom: Uvod, Sigurnost, PTSP, Vraćanje moći, Kada sredstvo ovisnosti kontrolira tebe, Iskrenost, Traženje pomoći, Postavljanje granica u odnosu, Traženje podrške u oporavku, Zdravi odnosi, Resursi u zajednici, Suosjećanje, Ozdravljenje od ljutnje, Stvaranje smisla, Otkriće, Integriranje podijeljenog selfa, Razmišljanje o oporavku, Vođenje brige o sebi, Posvećenost, Poštivanje vlastitog vremena, Suočavanje s trigerima, Samo-njegovanje, Crvene i zelene zastave, Odvajanje od emocionalne boli, Životni izbori i Završavanje.

Pomaganje ženi u oporavku i Izvan traume (Helping Women Recover i Beyond Trauma[290])
Autorica programa je Stephanie S. Covington, ciljana populacija programa su punoljetne žene s problemima ovisnosti i poviješću traume (zlostave, obiteljskog nasilja, nasilja u zajednici i sl.). Riječ je o kombiniranom programu koji se sastoji od 32 sesije koje integriraju tri teorije: teoriju ovisnosti, teoriju psihološkog razvoja žena i teoriju traume. Dodana je psihoedukativna komponenta u kojoj se žene podučava što je trauma, koji su njeni procesi i učinak. Program se realizira kroz sedam modula, od kojih se prva četiri odnose na trigere za relaps (Self, Odnosi, Seksualnost, Duhovnost), a druga tri na traumu (Nasilje, zlostava i trauma, Učinak traume na život žene, Izlječenje od traume. Beyond

[289] https://www.treatment-innovations.org/seeking-safety.html

[290] https://www.cebc4cw.org/program/helping-women-recover-beyond-trauma/detailed

Trauma program je proširen i revidiran 2017. godine (dodane su sesije, određene su proširene, uvedene su informacije iz područja neuroznanosti, ažurirane su statistike i izvori). Program Helping Women Healing je proširen i revidiran 2019. godine. Promjene uključuju dodavanje joga vježbi usmjerenih na traumu, ažuriranje rodnih informacija, proširenje informacija o mindfulnessu, nova istraživanja o mozgu u odnosu na ovisnosti i traumu, ažurirane statistike, dodavanje informacija o nepovoljnim okolnostima odrastanja, procesa traume u njenog učinka na um i tijelo. Glavni ciljevi ovih programa su: smanjenje zlouporabe sredstava ovisnosti, smanjenje depresije, povećanje razumijevanja traume, smanjenje PTSP-a, smanjenje simptoma traume, povećanje samo-učinkovitosti i stabilizacija oporavka.

Izvan nasilja (Beyond Violence[291]*)*
Autorica programa je Stephanie S. Covington. Program je osmišljen za žene u kaznenopravnom okruženju (zatvori, kaznionice, sankcije koje se provode u zajednici) s poviješću ljutne, agresije i/ili nasilja. Utemeljen je na 4-razinskom modelu prevencije nasilja koji uzima u obzir kompleksni međuodnos između individualnih, odnosnih, socijalnih i faktora u zajednici. Realizira se u 20 sesija uz korištenje različitih terapijskih strategija (psihoedukacija, igranje uloga, aktivnosti mindfulnessa, kognitivno-bihevioralno restrukturiranje i vještina uzemljenja za trigere traume). Ciljevi programa su: smanjenje ljutnje, agresije i nasilnih ispada, smanjenje depresije i anksioznosti, smanjenje PTSP-a, povećanje samo-učinkovitosti, stabilizacija oporavka, poboljšanje emocionalne regulacije, povećanje razumijevanja traume, povećanje prikladnog načina izražavanja ljutnje.

Izlječenje traume: kratka intervencija za žene (Healing Trauma: A Brief Intervention for Women) (Messina i Zwart, 2021)
Autorica programa je Stephanie S. Covington. Riječ je o programu koji se realizira kroz 6 sesija sa zatvorenicama koje su doživjele traumu i nasilje povezano s nepovoljnim okolnostima odrastanja, kao i viktimizaciju u odrasloj dobi. Program se temelji na teoriji traume i relacijsko-kulturalnoj teoriji i provodi se u grupnom formatu sa 6 do 8 zatvorenica. Fokus programa je na tri temeljna elementa: razumijevanje traume, proces traume i njen učinak, a realizira se različitim terapijskim pristupima: kognitivno-bihevioralne terapije, ekspresivne umjetnosti, mindfulness-a i vođene fantazije. Ciljevi programa su: smanjenje simptoma depresije, anksioznosti, PTSP-a, agresivnosti, ljutnje i poboljšanje socijalne povezanosti.

Primjena znanja o traumi u korekcijskom okruženju doživjela je i određene kritike. Tako primjerice određeni autori ističu kako je riječ o marketinški razvijenim programima edukacije čija je učinkovitost nepotvrđena; kako nije dovoljno da zatvorsko osoblje usvoji „trauma-osjetljive jezik“ (eng. *trauma-informed language*) ili da provodi prakse temeljene na znanjima o traumi, ako takav pristup nije utkan u zatvorsku kulturu i filozofiju; te kako je problematičan odnos između dvaju temeljno oprečnih koncepata terapije i kažnjavanja, koji može negativno utjecati na napore uvođenja praksi temeljenih na znanjima o traumi u zatvorski koncept (prema Auty i sur., 2023). Miller i Najavits (2012) navode kako se principi temeljeni na znanjima o traumi, poput povećanja empatije, suosjećajne skrbi, uzemljenja i deeskalacije, mogu doživjeti kao "slabi", "popustljivi" ili "neučinkoviti" i rizični, iako, ironično, oni mogu biti pomoći u stvaranju sigurnosti i stabilnog okruženja.

Emerson i Ramaswamy (2015) također navode kako treba detaljnije analizirati teorije i pretpostavke koje su u podlozi intervencija temeljenih na znanjima o traumi te navode kako će razumijevanje zašto intervencije djeluju pomoći u otkrivanju njihovih ključnih značajki i pomoći u davanju odgovora na aktualne rasprave (primjerice treba li tretman temeljen na znanjima o traumi obuhvaćati i rad na prošlim traumatskim iskustvima, zašto postoje razlike u tretmanskim ishodima za različite simptome i kakav program treba ponuditi u institucionalnom korekcijskom okruženju, a koji u onome koji se provodi u zajednici).

[291] https://www.cebc4cw.org/program/beyond-violence/

EVALUACIJA PROGRAMA TEMELJENIH NA ZNANJIMA O TRAUMI U ŽENSKIM KOREKCIJSKIM USTANOVAMA

U ovom poglavlju daje se kratki pregled evaluacija programa temeljenih na znanjima o traumi za punoljetne zatvorenice. Istraživanja su prikazana kronološkim slijedom od starijih prema recentnijima, a obuhvaćaju, kako konkretna istraživanja, tako i sustavne preglede istraživanja napravljenih u odnosu na ovu temu. U pregled nisu uključena istraživanja koja se odnose na isključivu perspektivu zaposlenika korekcijskih ustanova.

Zlotnick i sur. (2009) evaluirale su primjenu Seeking Safety programa u kaznionici minimalne sigurnosti za žene u SAD-u na uzorku 49 zatvorenica koje su zadovoljavale kriterije za PTSP i ovisnosti. Program je realiziran na dobrovoljnoj osnovi tri puta tjedno u trajanju od 90 minuta. Sudionice su razvrstane u dvije skupine: one koje su sudjelovale u uobičajenom tretmanu i one koje su sudjelovale u ovom programu. Mjerenja su provedena prije sudjelovanja u tretmanu, 12 tjedana nakon početka istraživanja te 3 i 6 mjeseci nakon izlaska iz zatvora. Rezultati su pokazali kako su zatvorenice koje su sudjelovale u programu pokazale poboljšanje u simptomima PTSP-a u svakoj točci mjerenja u usporedbi sa zatvorenicama koje su sudjelovale u uobičajenom tretmanu. Poboljšanje je primijećeno i u odnosu na mjeru općeg mentalnog zdravlja, za razliku od zatvorenica koje su sudjelovale u uobičajenom programu.

Messina i sur. (2014) su proveli sekundarnu analizu prethodno provedene evaluacije jednog rodno osjetljivog i na znanjima o traumi temeljenom programu (N=135) sa drugim programom (N=142) s ciljem utvrđivanja promjene u PTSP simptomatologiji i povezanom zlouporabom sredstava ovisnosti. Rezultati pokazuju poboljšanje simptoma upućujući na zaključak kako obje skupine simptoma mogu biti simultano tretirane. Autori zaključuju kako je ženama u korekcijskom okruženju potrebno zadovoljavanje potrebe adresiranja njihove traume, uključujući edukaciju o traumi, kao i vještine suočavanja.

Kubiak i sur. (2016) su provele višefazno istraživanje dugoročnih učinaka rodno osjetljivog i na znanjima o traumi temeljenog programa Beyond Violence (BV) na recidivizam i relaps uspoređujući ih u učincima uobičajenog tretmana na uzorku od 35 žena. Podaci za praćenje tijekom 12 mjeseci prikupljeni su iz bilješki službenika za uvjetni otpust i državnih administrativnih baza podataka. Dobiveni rezultati pokazuju da su žene koje su sudjelovale u BV programu manje recidivirale u usporedbi s onima koje su sudjelovale u uobičajenom tretmanu (79% manja vjerojatnost recidiva), manje su bile sklone relapsu (26% naspram 50% u drugoj skupini, no razlika nije statistički značajna) te su rjeđe upućivane na liječenje. Autorice zaključuju kako je program BV rodno osjetljiva i na traumu usmjerena intervencija koja je pokazala bolje kratkoročne i dugoročne rezultate u usporedbi s uobičajenim tretmanom, s manje sesija liječenja (20 tjedana naspram 44) te kako su potrebne replikacije ovih rezultata s većim uzorcima.

Saxena i sur. (2016) napravile su sekundarnu analizu podataka iz tri odvojena programa temeljena na znanjima o traumi s ciljem provjere ishoda za one zatvorenice koje su sudjelovale u zatvorskom i izvanzatvorskom liječenju od ovisnosti (N=85, kontinuirana skrb) i onih koje su sudjelovale ili u zatvorskom ili u izvanzatvorskom tretmanu (N=108). Dodatno su uključile razlike u izloženosti traumi kako bi utvrdile umanjuje li kontinuirana skrb ovaj učinak na zlouporabu supstanci, ozbiljnost psihijatrijskih stanja i ishode samoučinkovitosti pri praćenju. Glavni modeli učinaka kontinuirane skrbi pokazali su značajnu povezanost s visokim psihijatrijskim statusom i nisu pokazali značajnu povezanost sa zlouporabom supstanci ili samoučinkovitošću. Međutim, interakcija između povijesti traume i kontinuirane skrbi pokazala je značajne učinke na sva tri ishoda. Nalazi podržavaju važnost modela kontinuirane skrbi za žene počiniteljice izložene višestrukim oblicima traumatskih događaja i pružaju dokaze o učinkovitosti integracije liječenja usmjerenog na traumu u liječenje ovisnosti kod žena.

Martin i sur. (2017) napravili su sustavni pregled studija o skrbi temeljenoj na znanjima o traumi, specifično, onima usmjerenima na smanjenje simptoma u području mentalnog zdravlja. Studije su

provedene sa zatvorenicama te pružaju dokaze o skromnoj koristi skrbi temeljenoj na znanjima o traumi u usporedbi s tipičnim intervencijama koje nisu temeljene na znanjima o traumi. Kada se usporede s drugim visokointenzivnim, integriranim intervencijama, koje nisu bile eksplicitno temeljene na znanjima o traumi, poput terapijskih zajednica, uočene su male ili nikakve razlike. Autori zaključuju kako, premda postoji nedostatak istraživanja u ovom području, postojeće spoznaje svjedoče o prepoznavanju važnosti svijesti o traumi i potrebi stvaranja sigurnih okruženja koja minimiziraju okidače koji mogu dovesti do ponovnog proživljavanja traumatskih događaja.

Bradley (2017) je provela istraživanje potreba i narativa zaposlenika i zatvorenica u britanskim zatvorima koji primjenjuju pristup temeljen na znanjima o traumi i zaključuje kako je promjena moguća usprkos izazovima u sustavu te kako ima stvarni potencijal za adresiranje pitanja sigurnosti i oduzimanja moći u zatvorskom sustavu.

Martin i sur. (2017) u svom sustavnom pregledu istraživanja učinka pristupa temeljenog na znanjima o traumi na mentalno zdravlje navode kako se mali broj istraživanja bavio primjenom intervencija temeljenih na znanjima o traumi u korekcijskom okruženju. Uglavnom se radilo o istraživanjima s primarnim fokusom na zatvorenice s poremećajem konzumacije sredstava ovisnosti i PTSP-em. U mnogim studijama navodi se obećavajući učinak ovakvih intervencija u odnosu na smanjenje traume te, u nekim slučajevima, simptoma depresije ili generalnog distresa. No, autori navode kako su istraživanja provedena na malim uzorcima sa značajnim metodološkim ograničenjima (ne-slučajno uključivanje u tretman, odsustvo kontrolne skupine ili visoka stopa osipanja uzorka). Također, u mnogim istraživanjima u uzorak nisu uključeni sudionici sa nedavnim samopovređivanjem ili suicidalnim razmišljanjima ili ponašanjima, aktivnim psihozama ili nedavnim incidentima, poput napada. U nekim studijama nije pronađen (ili je utvrđen mali) pozitivni učinak ovakvih intervencija u usporedbi s drugim intervencijama visokog intenziteta (npr. terapijskim zajednicama).

Fedock i sur. (2019) su analizirale učinkovitost programa Beyond Violence na mentalno zdravlje i neke mjere ljutnje na uzorku žena (N=26) osuđenih na doživotnu kaznu zatvora. Autorice nalaze značajne pozitivne ishode za sve žene u nekim mjerama ljutnje, a žene koje su bile u zatvoru manje od 10 godina započele su s višim rezultatima u više mjera i pokazale značajne promjene tijekom vremena.

Rousseau i sur. (2019) su proveli evaluaciju programa temeljenog na znanjima o traumi (organizacija YogaHOPE) koji integrira psihoedukaciju i mindfulness na uzorku 12 sudionika programa. Autori navode kako je, generalno gledano, program bio koristan. U smislu konkretnih učinaka navode smanjenje iskustva simptoma depresije, anksioznosti i PTSP-a te veću svjesnost o sebi i obnavljanje povjerenja u sebe.

Tripodi i sur. (2019) proveli su istraživanje učinkovitosti programa Seeking Safety u smislu utjecaja na simptome depresije i PTSP-a na uzorku 20 zatvorenica u eksperimentalnoj skupini i 20 zatvorenica u kontrolnoj skupini u američkom zatvoru za žene. Rezultati pokazuju kako su zatvorenice u eksperimentalnoj skupini postigle veći napredak u odnosu na simptome PTSP-a te umjereniji napredak u odnosu na simptome depresije.

Petrillo (2021) navodi kako su analize iskustava žena koje su sudjelovale u programu Liječenje traume (eng. *Healing Trauma*) – intervenciji temeljenoj na znanjima o traumi koja je provođena u zatvorima u Engleskoj i Walesu pokazale (autorica je provela šest fokus grupa u pet zatvora sa ukupno 30 zatvorenica koje su završile program) kako žene smatraju da im je program dao mogućnost izlječenja od traume što im je bilo izrazito važno upravo zbog negativnog iskustva zatvaranja. Zatvorenice koje su sudjelovale u fokus grupama su također naglasile područja moguće nadogradnje programa u smislu naknadnih sastanaka (*follow-up sessions*) i cjelovita podrška izvan grupe.

McAnallen i McGinnis (2021) su napravile sustavni pregled literature s ciljem ispitivanja međunarodnih empirijskih dokaza o učinkovitosti prakse temeljene na znanjima o traumi u kaznenopravnom sustavu. Većina analiziranih studija provedena je u SAD-u te su fokusirane na žene i

mlade počinitelje kaznenih djela te na osoblje. Dominante teme koje su bile međusobno povezane u ovim studijama obuhvaćale su: izloženost traumi, sigurnost, odnose i podršku, intervencije i usluge, filozofiju i organizacijsku kulturu. Nalaze kako su kvantitativne studije programa temeljenih na znanjima o traumi dokazale svoju vrijednost, no kako su također pokazale ograničen uvid u praktičnu primjenu takve prakse kao univerzalnog koncepta. Bez obzira na ograničenja, autorice smatraju kako praksa temeljena na znanjima o traumi pokazuje potencijal u okviru kaznenopravnog sustava.

Auty i sur. (2023) su izradili upitnik (22 čestice) za mjerenje prakse temeljen na znanjima o traumi (verziju za osoblje i za zatvorenice) i primijenili ga u dva Engleska zatvora za žene – jednom poluotvorenom koji je uveo praksu temeljnu na znanjima o traumi 2016. godine (program Healing trauma) i jednom koji se službeno ne opisuje kao zatvor koji funkcionira na temelju znanja o traumi, no koji ima terapijsku zajednicu čija je praksa oblikovana na temelju ovih znanja. Dobiveni rezultati bili su prilično obeshrabrujući jer su sudionice istraživanja izražavale uglavnom neutralno (ili negativno) slaganje sa česticama upitnika.

Kelman i sur. (2024) provele su kvalitativno istraživanje percepcije zatvorenica o skrbi temeljenoj na znanjima o traumi u ženskim zatvorima. Autorice su provele intervjue sa 51 zatvorenica iz tri zatvora te su, korištenjem tematske analize, identificirale tri glavne teme: vrijeme, osjećaj brige i obuka osoblja. Sudionice su kao ograničenja u provedbi skrbi temeljene na znanjima o traumi identificirale nedostatak vremena osoblja i njihovo ponašanje koje nije sukladno temeljnim principima skrbi temeljene na znanjima o traumi. Većina zatvorenica je smatrala kako obuka osoblja nije imala nikakvog učinka.

Iz prikazanog pregleda evaluacija se može zaključiti kako primjena programa/intervencija temeljenih na znanjima o traumi u ženskom korekcijskom sustavu ima potencijalno obećavajući karakter, no kako je potrebno imati na umu i ograničenja provedenih istraživanja metodološke naravi (mali uzorci, nepostojanje kontrolne skupine, osipanje uzorka i sl.). Također se može primijetiti kako se relativno mala pozornost posvećuje specifičnim skupinama zatvorenica: zatvorenicama sa dugim kaznama zatvora, strankinjama i majkama te kako se ne adresiraju mogući negativni učinci provedenih programa. Isto tako, stječe se dojam nedovoljnog razlikovanja programa koji su temeljeni na znanjima o traumi od onih koji se odnose specifično na traumu (isti program se u različitim radovima definira na različite načine, primjerice program Healing Trauma).

ZAKLJUČAK

Korekcijska skrb temeljena na znanjima o traumi predstavlja svojevrsnu inovaciju i transfer aktualnih znanja iz područja neuroznanosti te predstavlja veliki potencijal u smislu poboljšanja života zatvorenika i posljedično smanjenju recidiva. Ovo je posebno važno za zatvorenice čija je osobna povijest znatno zasićenija traumom i viktimizacijom od zatvorenika. Potrebno je ipak imati na umu kako je korekcijski sustav i dalje značajno represivno orijentiran i kako u tom smislu zahtijeva opsežniju reformu filozofije kažnjavanja. Temeljem prikaza aktualnih spoznaja u području tretmana za zatvorenice u smislu postojećih programa u različitim korekcijskim sustavima i njihove evaluacije, može se zaključiti kako je reformiranje korekcijskog sustava u pravcu temeljenosti na znanjima o traumi višegodišnji „poduhvat“ koji podrazumijeva održivost i multidisciplinarnost (Harris i Falllot, 2001) te obuku osoblja korekcijskih ustanova (Bailey i sur., 2020; Dermody i sur., 2018; Hodge i Yoder, 2017; Matheson i sur., 2015; Olfason i sur., 2018), kao i pažljivu evaluaciju različitih programa temeljenih na ovom pristupu.

LITERATURA

Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). Rehabilitating criminal justice policy and practice. Psychology, Public Policy, and Law, 16(1), 39–55. doi:10.1037/a0018362

Auty, K.M., Liebling, A., Schliehe, A., Crewe, B. (2023). What is trauma-informed practice? Towards operationalisation of the concept in two prisons for women. Criminology & Criminal Justice, 23(5), 716-738. doi: 10.1177/17488958221094980

Baglivio, M. T., Epps, N., Swartz, K., Huq, M. S., Sheer, A., Hardt, N. S. (2014). The prevalence of adverse childhood experiences (ACE) in the lives of juvenile offenders. Journal of Juvenile Justice, 3(2), 1–23.

Bailey, K., Trevillion, K. and Gilchrist, G. (2020). „We have to put the fire out first before we start rebuilding the house": Practitioners' experiences of supporting women with histories of substance use, interpersonal abuse and symptoms of post-traumatic stress disorder'. Addiction Research and Theory, 28(4), 289–297.

Beech, A. R., Mitchell, I. J. (2005). A neurobiological perspective on attachment problems in sexual offenders and the role of selective serotonin re-uptake inhibitors in the treatment of such problems. Clinical Psychology Review, 25(2), 153–182. doi:10.1016/j.cpr.2004.10.002

Benedict, A. (nd). Jail Tip # 2: Take steps to be more trauma informed. National Resource Center on Justice Involved Women. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cjinvolvedwomen.org/wp-content/uploads/2016/03/Jail-Tip-Sheet-2.pdf

Bloom, S. L. (2013). Creating sanctuary: Toward the evolution of sane societies. New York, NY: Routledge.

Branson, C., Baetz, C., Horwitz, S., Hoagwood, K. (2017). Trauma informed juvenile justice systems: A systematic review of definitions and core components. Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 9(6), 635–646.

Champine, R.B., Lang, J.M., Nelson, A.M., Hanson, R.F., Tebes, J.K. (2019). Systems measures of a trauma-informed approach: A systematic review, American Journal of Community Psychology, 64, 418–437.

Cicchetti, D., Banny, A. (2014). A developmental psychopathology perspective on child maltreatment. In M. Lewis & K. Rudolph (Eds), Handbook of developmental psychopathology (723–741). Springer.

Covington, S. (2016). Becoming Trauma Informed: A Training Programme for Criminal Justice Professionals. Women's Estate Center for Gender and Justice.

Covington, S.S., Bloom, B. (2007). Gender-responsive treatment in correctional settings. Women and Therapy, 29(3/4), 9–33.

Creeden, K. (2009). How trauma and attachment can impact neurodevelopment: Informing our understanding and treatment of sexual behaviour problems. Journal of Sexual Aggression, 15(3), 261–273. doi:10.1080/13552600903335844

Crewe, B., Hulley, S., Wright, S. (2017). The gendered pains of life imprisonment. British Journal of Criminology, 57, 1359-1378.

Dermody, A., Gardner, C., Davis, S., Lambert, S., Dermody J., Fein, M. (2018). Resilience in the face of trauma: Implications for service delivery. Irish Probation Journal, 15, 161–178.

Emerson, A. M., & Ramaswamy, M. (2015). Theories and assumptions that inform trauma- specific interventions for incarcerated women. Family & Community Health, *38*(3), 240–51. doi: 10.1097/FCH.0000000000000073

Ezell, J.M., Richardson, M., Salari, S., Henry, J.A. (2018). Implementing trauma-informed practice in juvenile justice systems: What can courts learn from child welfare interventions? Journal of Child and Adolescent Trauma, 11, 507–519.

Fedock, G., Kubiak, S., Bybee, D. (2019). Testing a new intervention with incarcerated women serving life sentences. Research on Social Work Practice, 29(3), 256-267.

Halldorsdottir, S. (2007). A psychoneuroimmunological view of the healing potential of professional caring in the face of human suffering. International Journal for Human Caring, 11(2), 32. doi:10.20467/1091-5710.11.2.32

Harlow, C. W. (1999). Prior abuse reported by inmates and probationers. US Department of Justice.

Harris, M., Fallot, R.D. (Eds.)(2001). Using trauma theory to design service systems. Jossey-Bass/Willey

Hodge, A.I., Yoder, J.R. (2017). The relationship between abusive experiences and staff controls in juvenile correctional facilities. Criminal Justice and Behaviour, 44(10), 1281–1299.

Holley, S. R., Ewing, S. T., Stiver, J. T., Bloch, L. (2017). The relationship between emotion regulation, executive functioning, and aggressive behaviors. Journal of Interpersonal Violence, 32(11), 1692–1707. doi:10.1177/0886260515592619

Jewkes, Y., Jordan, M., Wright, S., Bendelow, G. (2019). Designing „healthy" prison for women: incorporating trauma-informed care and practice (TICP) into prison planning and design. International Journal of Environmental Research and Public Health, 16, 3818. doi: 10.3390/ijerph16203818

Kelman, J., Palmer, L., Gribble, R., MacManus, D. (2024). Time and care: a qualitative exploration of prisoners' perceptions of trauma-informed care in women's prisons. International Journal of Forensic Mental Health, 23(4), 321-332. doi: 10.1080/14999013.2023.2298484

Kubiak, S., Covington, S., & Hillier, C. (2017). Trauma-informed corrections. In D. Springer & A. Roberts (Eds), Social work in juvenile and criminal justice system (4th ed.). Charles C. Thomas.

Kubiak, S., Fedock, G., Jong Kim, W., Bybee, D. (2016). Long-term outcomes of a RTC intervention study for women with violent crimes. Journal of the Society for Social Work and Research, 7(4), 661-679. doi: 10.1086/689356

Levenson, J. S. (2017). Trauma-informed social work practice. Social Work, 62(2), 105–113.

Levenson, J.S., Willis, G.M. (2019). Implementing trauma-informed care in correctional treatment and supervision. Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 28(4), 481-501. doi: 10.1080/10926771.2018.1531959

Levenson, J. S., Willis, G., & Prescott, D. (2017). Trauma-informed Care: Transforming treatment for people who sexually abuse. Safer Society Press.

Levenson, J. S., Grady, M. D. (2016). Childhood adversity, substance abuse, and violence: Implications for trauma-informed social work practice. Journal of Social Work Practice in the Addictions, 16(1), 24–45. doi:10.1080/1533256X.1532016.1150853

Lomani, J., Brooker, C. (2022). Trauma-informed care in women's prisons: a co-produced rapid literature review. https://hubble-live-assets.s3.eu-west-1.amazonaws.com/birth-companions/file_asset/file/479/TIC_in_Womens_prisons.pdf

Martin, M. S., Eljdupovic, G., Mckenzie, K., & Colman, I. (2015). Risk of violence by inmates with childhood trauma and mental health needs. Law and Human Behavior, *39*(6), 614–623. http://doi.org/10.1037/lhb0000149

Martin, M.S., Viau-Deschênes, C., Yogarajah, T. (2017). Trauma-informed care for incarcerated offenders who engage in chronic self-injurious behaviour: a rapid evidence assessment. Correctional Service Canada

Maschi, T., Gibson, S., Zgoba, K. M., & Morgen, K. (2011). Trauma and life event stressors among young and older adult prisoners. Journal of Correctional Health Care, 17(2), 160–172. doi:10.1177/1078345810396682

Matheson, F.I., Brazil, A., Doherty, S., Forrester, P. (2015). A call for help: Women offenders' reflections on trauma care. Women and Criminal Justice, 25(4), 241–255.

McAnallen, A., McGinnis, E. (2021). Trauma-informed practice and the criminal justice system: a systematic narrative review. Irish Probation Jurnal, 18, 109-128.

Messina, N., Zwart, E. (2021). Breaking the silence and Healing Trauma for incarcerated women: peer facilitated delivery of a brief intervention. MOJ Women's Healt, 10(1), 8-16.

Miller, N. A., & Najavits, L. M. (2012). Creating trauma-informed correctional care: A balance of goals and environment. European Journal of Psychotraumatology, 3, 1–8. doi:10.3402/ejpt.v3i0.17246

National Scientific Council on the Developing Child (2012) The science of neglect: The persistent absence of responsive care disrupts the developing brain. Working Paper 12. http://www.developingchild.harvard.edu.

Olfason, E., Boat, B.W., Putnam, K.T., Thieken, L., Marrow, M.T., Putnam, F.W. (2018). Implementing trauma and grief component therapy for adolescents and think trauma for traumatized youth in secure juvenile justice settings. Journal of Interpersonal Violence, 33(16), 2537–2557.

Petrillo, M. (2021). „We've all got a big stury": experiences of a trauma-informed intervention in prison. The Howard Journal of Crime and Justice, 60(2), 232-250. doi: 10.1111/hojo.12408

Randall, M., Haskell, L. (2013). Trauma-informed approaches to law: Why restorative justice must understand trauma and psychological coping restorative justice. Dalhousie Law Journal, 36(2), 501–534. https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/dalholwj36&i=515

Rutter, M., Kim-Cohen, J., Maughan, B. (2006). Continuities and discontinuities in psychopathology between childhood and adult life. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47(3–4), 276–295. doi:10.1111/jcpp.2006.47.

SAMSHA (2023). Practical Guide for Implementing a Trauma-Informed Approach. Substance Abuse and Mental Health Services Administration. https://library.samhsa.gov/sites/default/files/pep23-06-05-005.pdf

SAMHSA (2014). SAMHSA's concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach. Substance Abuse and Mental Health Services Administration.https://library.samhsa.gov/sites/default/files/sma14-4884.pdf

Saxena,P., Grella, C. E., Messina, N.P. (2016). Continuing care and trauma in women offenders' substance use, psychiatric status, and self-efficacy outcomes. Women & Criminal Justice, 26(2), 99-121. doi: 10.1080/08974454.2015.1067173

Tripodi, S., Mennicke, A., Mccarter, S.A., Ropes, K. (2019). Evaluating Seeking Safety for women in prison: a randomized controlled trial. Research on Social Work Practice, 29(3), 281-290.

van der Kolk, B. (2006). Clinical implications of neuroscience research in PTSD. Annals of the New York Academy of Sciences, 1071(1), 277–293. doi:10.1196/annals.1364.022

Van Voorhis, P., Salisbury, E., Wright, E., Bauman, A. (2008). Achieving accurate pictures of risk and identifying gender responsive needs: Two new assessments for women offenders. University of Cincinnati Center for Criminal Justice Research, National Institute of Corrections

Zlotnick, C., Johnson, J., Najavits, L.M. (2009). Randomized controlled pilot study of cognitive-behavioral therapy in a sample of incarcerated women with substance use disorder and PTSD. Behavior Therapy, 40(4), 325-336.

Zlotnick, C., Najavits, L.M., Rohsenow, D.J., Johnson, D.M. (2003). A cognitive-bihevioral treatment for incarcerated women with substance abuse disorder and posttraumatic stress disorder: findings from a pilot study. Journal of Substance Abuse Treatment, 25, 99-105.

TRAUMA-INFORMED TREATMENT FOR INCARCERATED WOMEN

Summary

The prevalence of trauma among female inmates is significantly higher than that among men, as well as in the general population. This specificity of female inmates is regularly highlighted in the context of the importance of creating specific treatment programs, as emphasized in the Bangkok Rules. Understanding trauma and its impact on an individual's life is reflected not only in the need for special treatment programs but also in everyday communication with traumatized inmates. Trauma-informed approaches are gaining increasing attention from professionals and researchers in the correctional system, based on recent findings about the prevalence of trauma in the general population and its negative effects. The aim of this paper is to provide an overview of the current understanding of fundamental concepts in trauma-informed approaches/care/practices, as well as an overview of current trauma-informed programs in women's correctional institutions and the results of their evaluations.

Keywords: *trauma-informed, correctional treatment, female prisoners*

Pregledni naučni rad
UDK:004.4:005.96
DOI:10.7251/ZCMZ0125581L

DIGITALIZOVANO UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA U SVRSI DRUŠTVENO-EKONOMSKOG RAZVOJA

Prof. dr sci Helena Lajšić, vanredni profesor
Univerzitetska jedinica NUBRS Banja Luka[292]

Apstrakt: *Cjelovito, koherentno upravljanje ljudskim resursima organizacije u cilju osiguranja maksimuma dodane vrijednosti i najboljeg pozicioniranja za ostvarenje organizacijskih strategijskih ciljeva, u širem smislu direktno vodi prema opštem društveno- ekonomskom razvoju i napretku. Jedna od ključnih funkcija upravljanja ljudskim resursima jeste rasprostiranje različitih komponenti strategijskog plana na sve zaposlene u organizaciji. Značajna funkcija upravljanja ljudskim resursima može i treba da bude obezbjeđivanje informacije o strategijskoj spremnosti ljudskog kapitala – o tome da li i u kolikoj mjeri raspoloživi ljudski resursi imaju zahtijevana znanja, vještine i motivisanost za podržavanje i sprovođenje strategije organizacije. Nema efikasnog strategijskog upravljanja ljudskim resursima bez podrške informacionih tehnologija i informacionih sistema. Razvoj informacionih tehnologija i informacionih sistema dramatično mijenja upravljanje ljudskim resursima. Strategijska spremnost informacionog kapitala (IT i sistema) je najsmislenija mjera vrijednosti informacionog kapitala organizacije. Najviše se raspoloživost informacionog kapitala u upravljanju ljudskim resursima mjeri nivom razvijenosti onlajn sistemima transakcione obrade, bilo da je riječ o modulu nekog ERP sistema, ili da je riječ o HRIS-u (engl. Human Resources Information Systems). Druga tehnologija, koja ima još veći strategijski značaj, je BI (Business Intelligence) tehnologija i DSS sistemi podrške odlučivanja. Ovim naučnim radom pokušaće se steći nedostajuće informacije o sadržaju i načinu upravljanja ljudskim resursima, u profitnom i neprofitnom sektoru, posmatranom u kontekstu informacionih sistema. Interesantna su saznanja do kojih se dolazi istraživanjem i preispitivanjem načina upravljanja ljudskih resursa u našoj užoj regiji- gradu.*

Ključne riječi: *Informacioni sistemi, poslovna inteligencija, sistemi za upravljanje ljudskim resursima, HRIS, upravljanje ljudskim resursima*

UVOD

Kontekst istraživanja bilo kojeg aspekta ljudskih resursa treba uvijek da bude strategijsko upravljanje i upravljanje performansom. Sposobnost za postizanje postavljenih ciljeva bilo koje organizacije zavisi od sposobnosti te organizacije da uči, da razvija i upravlja razvojem svog intektualnog kapitala, odnosno ljudskim resursima. Inovacija i razvoj proizvoda, usluga i poslovnih procesa mogu se postići unapređenim znanjima i umjenjima zaposlenih, nadmoćnom informacionom tehnologijom i uređenim procesima organizacije. Ciljevi postavljeni u perspektivi učenja i razvoja (R. Kaplan, W. Norton) su infrastruktura i pokretači postizanja uspjeha u preostalim perspektivama i područjima djelovanja organizacija. Stoga, da bi organizacija imala moć da postigne ciljeve strategijskog razvoja i rasta, mora ulagati u zaposlene u organizaciji, sisteme i procedure. U perspektivi učenja i razvoja četiri glavne kategorije su bitne: (a) moći zaposlenih, (b) istraživanje i razvoj, (c) motivisanost i zajedničko pregnuće i (d) moći informacionog sistema (Kaplan & Norton: BSC, 1996, 2004).

Ovaj naučni rad se sa stanovišta predmeta istraživanja bavi istraživanjem problema rasprostranjenosti, zastupljenosti modernih procesa upravljanja ljudskim resursima u praksi, podržanih savremenim informacionim tehnologijama i sistemima. Savremene organizacije sve jasnije shvataju da im valjano

[292] lenac.lajsic@gmail.com

upravljanje ljudskim resursima može značajno doprinijeti sticanju održivih kompetitivnih prednosti. Značaj koncepata i pristupa upravljanja ljudskim resursima, a prema tome i vrednovanja i ocjenjivanja ljudskog kapitala, sa podrškom informacionih sistema, prema svemu sudeći, zasniva se na tome što zahvaljujući njima biva promijenjeno doskorašnje shvatanje i razumijevanje doprinosa ljudskih resursa performansi organizacije. Ljudski resursi i proces upravljanja njima je nešto što ljudi donose organizaciji (i odnose sa sobom kada je napuste) i što se razvija u organizaciji kroz proces usavršavanja osoblja i sticanje radnog iskustva (Elias & Scarbrough, 2004:22).

STRATEGIJSKO UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA I SISTEMI POSLOVNE INTELIGENCIJE

Ljudi su temelj na kojem gradi i razvija društveno ekonomski napredak, pa je stoga nužno razvijati znanje, vještine i kompetencije i podići ih na viši intelektualni nivo, a paralelno sa tim procesom neophodno je razviti dobro strategijsko upravljanje zaposlenima kao krucijalnim resursom. U upravljanju ljudskim resursima morale bi da budu zadovoljene strategijske potrebe. Ako se pri upravljanju ljudskim resursima organizacija obezbjeđuje osobljem odgovarajućeg znanja, vještina, vrijednosti i motivacije, onda su postavljeni strategijski ciljevi i potrebe zadovoljene. Proces strategijskog upravljanja mora dati konzistentne i međusobno povezane odgovore koji će optimalno uskladiti poželjnu budućnost, okolinu, resurse i njihovu alokaciju, ali i temeljne organizacijske vrijednosti, norme i etiku. Radi se o vrlo složenom i sveobuhvatnom procesu odlučivanja o temeljnom usmjerenju i budućnosti organizacije koji se odvija u uslovima neizvjesnosti i zahtijeva znatne promjene koje utiču na cijelu organizaciju. (Sikavica, 2008:196)

Kao rezultat uključivanja ljudskih resursa u proces strategijskog menadžmenta organizacija osigurava konkurentsku sposobnost i prednost u savremenim, neizvjesnim i izrazito konkurentskim poslovnim uslovima. U tim uslovima strategijsko upravljanje i iznalaženje novih, inovarivnih rješenja u osiguranju konkurentske prednosti i bolje konkurentske pozicije u odnosu prema konkurentima, postaje ključna pretpostavka razvoja i opstanka organizacije, ali ne samo nje, nego je to ključni faktor i temelj cjelokupnog društveno-ekonomskog razvoja. Cjelovito, koherentno upravljanje ljudskim resursima organizacije u cilju osiguranja maksimuma dodane vrijednosti i najboljeg pozicioniranja za ostvarenje organizacijskih strategijskih ciljeva, u širem smislu direktno vodi prema opštem društveno-ekonomskom razvoju i napretku.

Jedna od ključnih funkcija upravljanja ljudskim resursima jeste rasprostiranje različitih komponenti strategijskog plana na sve zaposlene u organizaciji. Značajna funkcija upravljanja ljudskim resursima može i treba da bude obezbjeđivanje informacije o strategijskoj spremnosti ljudskog kapitala – o tome da li i u kolikoj mjeri raspoloživi ljudski resursi imaju zahtijevana znanja, vještine i motivisanost za podržavanje i sprovođenje strategije organizacije. Ako strategijska spremnost ljudskog kapitala nije na zahtijevanom nivou, od funkcije upravljanja ljudskim resursima se zahtijeva da odredi koji planovi i programi bi trebalo da budu primijenjeni da bi se dostigao potrebni nivo strategijske spremnosti ljudskog kapitala. Strategijska spremnost ljudskih resursa se takođe ogleda i u kojoj mjeri je ovaj resurs podešen prema strategiji organizacije. Ako ljudski kapital organizacije nije podešen prema strategiji organizacije, onda izostaje jedan od neophodnih uslova uspješne implementacije strategije (Byars, 1992, Batt, & Hermans, 2012:1–52).

Nema efikasnog strategijskog upravljanja ljudskim resursima bez podrške informacionih tehnologija i informacionih sistema. Razvoj informacionih tehnologija i informacionih sistema dramatično mijenja upravljanje ljudskim resursima; transformiše tradicionalne pristupe u digitalizovane onlajn procese u internet okruženju i vrši podršku svim subprocesima i aktivnostima i obezbjeđuje informacije HR osoblju, operativnom, taktičkom i strategijskom menadžmentu. Dakle, drugi važan kapital organizacije, posmatran u kontekstu strategijskog upravljanja i upravljanja ljudskim resursima, jeste informacioni kapital. Postoji uvjerenje da informacioni kapital (informacioni sistem) treba da bude ocjenjivan i razvijan tako da bude podešen zahtjevima strategije organizacije; odnosno zahtjevima razvoja najznačajnijeg kapitala organizacije, a to su ljudski resursi.

Informacioni kapital organizacije sastoji se od dvije komponente: tehnološke infrastrukture i aplikacija informacionog kapitala. Postoji mnoštvo kategorija IT i informacionog kapitala, ali iz ove perspektive identifikovane su tri kategorije aplikacija informacionog kapitala: aplikacije transakcione obrade i ERP (engl. Enterprise Resource Planning) sistemi, analitičke aplikacije (sistemi i mreže koji poboljšavaju analize, interpretacije i dijeljenje informacija i znanja) i transformacione aplikacije (sistemi i mreže koji mijenjaju model poslovanja organizacije). Nema nijedne IT ili vrste informacionog sistema koji ne doprinese upravljanju ljudskim resursima. Neki sistemi to čine u jednom domenu više i bolje, a u drugom manje i slabije, dok drugi sistemi daju sasvim obrnut benifit i uticaj. Najviše se raspoloživost informacionog kapitala u upravljanju ljudskim resursima mjeri nivom razvijenosti onlajn sistemima transakcione obrade, bilo da je riječ o modulu nekog ERP sistema, ili da je riječ o HRIS-u (engl. Human Resources Information Systems). Druga tehnologija, koja ima još veći strategijski značaj, je BI (Business Intelligence) tehnologija i BI sistemi podrške odlučivanja. Poslovna inteligencija je veoma široko i multidisciplinarno polje koje sinergijski i složeno kombinuje poslovne procese, ekspertska znanja, tehnologije i aplikacije da bismo donosili bolje strategijske i taktičke poslovne odluke u HRM. Ako se fokusiramo na tehnologiju i aplikacije, onda možemo reći da one podrazumijevaju menadžerske metode i tehnike za planiranje, sabiranje, sortiranje, transformaciju, strukturiranje i smještaj podataka u Data Warehouse i data martove radi što efektivnijeg i efikasnijeg analiziranja podataka, izvještavanja, vizualizacije, generisanja onlajn aktivnih izvještaja i sprovođenja naprednih analitičkih tehnika klasterizovanja, klasifikacije, segmentiranja i predikcije. Data Warehouse su baze podataka najšireg opsega, obuhvataju sve podatke neke organizacije, dok se data mart fokusira na restriktivne segmente, organizacione dijelove i/ili procese kao što je HRM odjelenje odnosno proces „Upravljanja ljudskim resursima“ (Kapoor, 2010).

Radi pružanja raznovrsnih strategijskih odgovora, osoblju za upravljanje ljudskim resursima i menadžmentu u cjelini su potrebne ključne informacije dobijene odgovarajućim tehnološkim procesima i alatima za analizu. Poslovna inteligencija omogućava odjeljenjima za upravljanje ljudskim resursima da postanu strateško sredstvo unutar organizacije. Ona kreativno, a i krajnje produktivno, pomaže u jačanju efikasnosti, kako unutar odjeljenja upravljanja ljudskim resursima, tako i u strategijskom domenu organizacije u cjelini, prije svega u donošenju ključnih odluka u vezi sa zapošljavanjem, planiranjem i izradom proračuna za podršku strategijskim ciljevima. Ništa manja uloga poslovne inteligencije nije u podršci donošenja taktičkih i operativnih odluka.

Sintetizovani stav o ulozi poslovne inteligencije u procesu upravljanja ljudskim resursima mogao bi se izreći jednom rečenicom – od mnogobrojnih i raznolikih podataka do integrisane informacije. Iz raznovrsnih podataka mogu se derivirati integrisane informacije pomoću odgovarajućih mjerila, analiza, metoda i tehnika poslovne inteligencije. Rješenja poslovne inteligencije mogu omogućiti odjeljenju za upravljanje ljudskim resursima da: (1) podrži njihove odluke, a i drugih menadžera u iznalaženju odgovora koji se tiču strategijskih ciljeva i strategija organizacije, (2) donosi i realizuje neke strategijske odluke koje se tiču konkretno upravljanja ljudskim resursima.

U mnogim slučajevima, podaci o ljudskim resursima su haotični, što dovodi do nesistematičnog zapošljavanja, obuke, učinkovitosti menadžmenta i procesa kompenzacije. Organizacije moraju prikupiti i uskladištiti velike količine podataka o njihovim zaposlenima, kojim treba upravljati i koje treba obrađivati. Volumen takvih podataka iz godine u godinu raste i u velikim organizacijama doseže visok nivo. Prava tehnologija upravlja velikim obimom podataka je Data Warehouse, kao centralni, ključni sačinitelj sistema poslovne inteligencije. U prošlosti, skladišta podataka su bila prevashodno dizajnirana za onlajn analitičke obrade podataka, a ne i za istraživanje. Danas su, međutim, dio DSS poslovne inteligencije Data mining tehnike i zahtjevi pristupa podacima na jednom detaljnijem, dubljem istraživačkom nivou; što obezbjeđuju samo Data mining tehnike za koje se podaci priređuju i DW. Upravljanje informacijama je, pojednostavljeno govoreći, proces (podržan DSS) planiranja, organizovanja, koordinisanja i kontrolisanja aktivnosti: ispitivanja i identifikovanja korisničkih potreba za informacijama, pronalaženja i ocjenjivanja izvora potrebnih informacija, akvizicije informacija, organizovanje i skladištenje podataka neophodnih za procesiranje izvještaja koji će zadovoljiti informacione potrebe korisnika i samih informacija, sintetizovanja informacija u željene informacione proizvode/usluge, obučavanja korisnika za efektivno i efikasno korištenje informacionih

proizvoda/usluga i sistema, određivanja najpodesnije vizualizacije i prezentacije informacija, distribucije informacija i adekvatnog korištenja informacija.

Velika je važnost informacionih tehnologija i sistema, odnosno softverskih proizvoda i neophodno je istaći njihovu ulogu i značaj u bilo kojoj podršci procesu upravljanja ljudskim resursima. Struktura, mnoštvo programskih rješenja, funkcionalnosti i svojstava iz perspektive HRM i IT, su transkribovani u istraživačke instrumente i na taj način će biti mjereni i verifikovani u istraživanju prakse organizacionih sistema regije Banja Luka.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Jedna od vodilja u izboru istraživačkih pitanja bila je zamisao da se istraživanjem steknu nedostajuće informacije o načinu upravljanja ljudskim resursima u organizacijama u našoj užoj regiji-Banjalučka regija.

Problemi istraživanja u ovom empirijskom istraživanju izraženi su skupom istraživačkih pitanja na koja je istraživanje dalo odgovarajuće odgovore. Cilj i generalni inicijalni povod bilo je nastojanje da se stekne ocjena aktuelnog stanja u profitnom i neprofitnom sektoru, odnosno zamisao da se istraživanjem steknu nedostajuće informacije o sadržaju i načinu upravljanju ljudskim resursima, posmatranom u kontekstu informacionih sistema.

Istraživačka pitanja i problemi istraživanja glase:

P1: Da li u organizacijama postoji poseban odjel/služba zadužen za upravljanje ljudskim resursima?
P2: Da li je i koliko upravljanje ljudskim resursima podržavano informacionim sistemom upravljanja ljudskim resursima?

Cilj empirijskog istraživanja jeste sticanje informacija o načinu upravljanja ljudskim resursima i implementaciji informacionih sistema u tom procesu.

Način istraživanja

Populacija i uzorak

Uzorak nije mogao biti slučajan iz više razloga. Organizacije su veoma promjenljive, njihovo okruženje još promjenljivije, nerado podržavaju istraživanja i dosta se teško dolazi do potrebnih podataka. Mnogi nisu voljni da prihvate istraživačku inicijativu i da daju tražene podatke. Stoga se pribjeglo prigodnom uzorku organizacija i u ovaj uzorak je ušlo 16 organizacija različitih djelatnosti, profitnog i neprofitnog sektora i različite veličine, koje posluju u gradu Banja Luka i mjestima u okolini Banja Luke. U cilju pridobijanja što objektivnijih rezultata i realnije slike u nekim organizacijama je ispitano po nekoliko zaposlenih- ispitanika. Presjek stanja primjene pojedinih funkcionalnosti informacionog sistema se radio uzevši u obzir ukupan broj organizacija, a ne samo one koje posjeduju IS, iz razloga pridobijanja podatka o primjeni pojedine funkcionalnosti u odnosu na ukupan broj organizacija. U istraživanju je učestvovalo 40 ispitanika (uzorak ispitanika).

Instrumenti istraživanja

U ovom empirijskom istraživanju korišten je istraživački instrument - ček lista.

Ček lista sadrži pitanje o postojanju odjela, službe za HRM i pitanje o postojanju informacionog sistema u organizaciji kao i 8 odabranih stavki o nekim osnovnim funkcionalnostima softvera za podršku upravljanja ljudskim resursima. Ispitanici su odgovorali zaokružujući odgovor 1 (DA) ukoliko softver koji koriste u njihovoj organizaciji ima takvu funkcionalnost, odnosno zaokružujući 0 (NE) ukoliko je nema.

Stavke ček liste:
–Da li u organizacijama postoji poseban odjel/služba zadužen za upravljanje ljudskim resursima?
– Da li organizacija posjeduje informacioni sistem za upravljanje ljudskim resursima?

Funkcionalnost softvera za**:**
– Detaljno vođenje evidencije o osoblju organizacije.
– Podršku regrutovanja osoblja organizacije.
– Podršku procesa raspoređivanja i uvođenje osoblja.
– Podršku procesa okončavanja radnog odnosa.
– Podrška praćenja i evidentiranja zadovoljstva poslom.
– Podršku stručnog osposobljavanja osoblja organizacije.
– Obračun zarada.
– Podršku realizacije E-učenja.

Podaci dobijeni istraživanjem

Podaci prikupljeni ispitivanjem ispitanika prikazani su u Prilogu 1. Grafikoni obrađenih podataka-Obrađeni podaci dobijeni ček listom funkcionalnosti upravljačkog IS ljudskih resursa.

Tumačenje obrađenih podataka- rezultata istraživanja

Dobijeni podaci predstavljeni grafikonima, jasno i nedvosmisleno ukazuju na to da se u organizacijama u regiji grada Banja Luka i okolini vrlo pojednostavljeno primjenjuje savremeno upravljanje ljudskim resursima. Ako imamo u vidu činjenicu da su ljudski resursi ključ kompetetivne prednosti i značajan faktor društveno-ekonomskog napretka i razvoja, onda se nameće zaključak da je ovaj segment poslovanja značajno zapostavljen i da se njime upravlja na zastarjeli način. Podaci pridobiveni istraživanjem u prvi mah daju optimističan podatak da čak 14 od 16 organizacija posjeduje neki od informacionih sistema koji podržavaju njihovo poslovanje. Međutim dalja podrobnija analiza stanja, dovodi do saznanja da se informacione tehnologije i sistemi skoro isključivo koriste za obračun plata zaposlenih i ostalih finansijskih nadoknada kao i za vođenje osnovne evidencije zaposlenih. Najčešće ih koriste službe računovodstva, a ne odjeli za upravljanje ljudskim resursima, koje mali broj organizacija uopšte i posjeduje. Sve ostale funkcionalnosti softverskih sistema su neznatno ili nikako primjenjene u praksi organizacija u regiji grada Banja Luke, kao najvećeg i najrazvijenijeg grada u Republici Srpskoj.

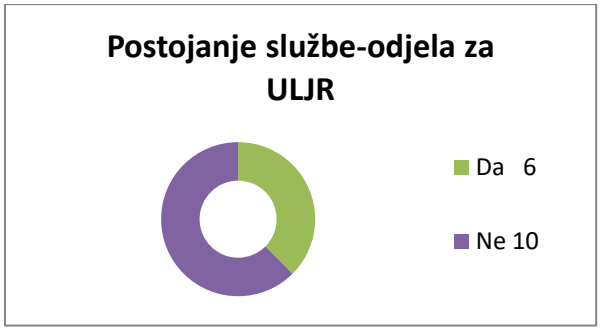

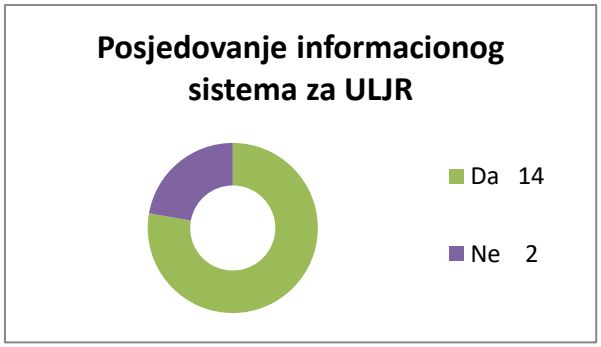

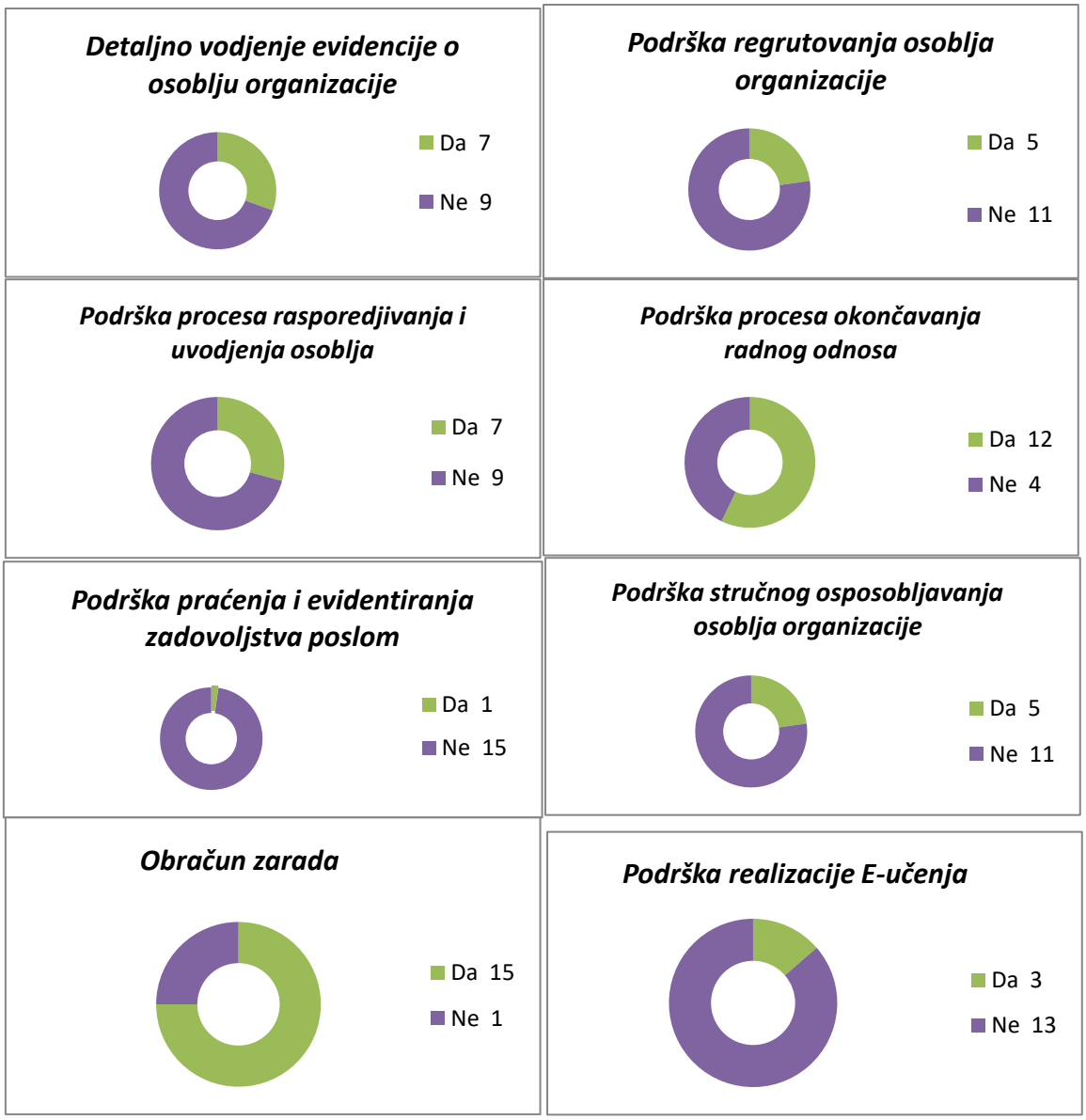

Prilog 1: Grafikoni obrađenih podataka
Obrađeni podaci dobijeni ček listom funkcionalnosti upravljačkog IS ljudskih resursa.

ZAKLJUČCI

Jedno značajno učenje koje je vrijedno istaći u zaključnim riječima (Balaban, & Ristić, 2005.) tiče se značaja podataka, informacija, znanja, informacionih tehnologija i informacionih sistema u upravljanju ljudskim resursima. Radi se o koherentnoj logičkoj i metodološkoj povezanosti važnih informatičkih pojmova i konstrukata: podaci, informacije, znanje. Prema tumačenjima ovih autora nema efikasnog funkcionisanja (i razvoja) organizacije bez valjanog upravljanja organizacijom i njenim procesima (ljudskim resursima). Nema ni valjanog upravljanja organizacijom i njenim procesima bez valjanog odlučivanja. Valjano odlučivanje bez valjanih pravovremenih informacija i znanja je nepojmljivo. Valjane informacije za ove svrhe zavise od valjanih podataka. Iz prethodnih uzročno-posljedičnih odnosa ovih za upravljanje relevantnih entiteta izvodimo konsekventni zaključak – nema valjanih podataka, informacija i znanja u procesu odlučivanja i upravljanja organizacijom bez valjanog upravljanja tom vrstom intelektualne imovine. Kako pomenuti autori ističu, razložno se vjeruje da upravljanje informacijama i znanjem postaje jedna od glavnih strategijskih upotreba informacione

tehnologije. Sve to daje odličnu podlogu za razvoj u širem smislu i cjelokupan društveno –ekonomski napredak.

ERP sistemi, HRIS i DSS u BI (Business Intelligence) tehnologiji organizaciji u procesu upravljanja ljudskim resursima obezbjeđuju odličnu podršku i daju proaktivna rješenja problema zaposlenih. To je od velike, neprocjenjive pomoći u prepoznavanju talenata, planiranju, regrutovanju i izboru, smanjenju troškova, zadržavanju talenata, boljoj i pouzdanijoj segmentaciji zaposlenih i slično. Sve će se to odraziti i uticati na efikasnost zaposlenih. Rješenja IT, bilo da su u pitanju ERP sistemi, HRIS ili BI sistemi (a najbolja su komplementarna rješenja i jednih i drugih), daju nove aspekte upravljanja ljudskim resursima, omogućavajući odjeljenjima ljudskih resursa efektivnu i efikasnu transakcionu obradu podataka, automatizaciju velikog broja procesnih aktivnosti, zatim generisanje raznih izvještaja o zaposlenima, sprovođenje mnoštva analiza, što opet potpomaže proces tačnog, preciznog i pouzdanog odlučivanja u organizaciji u cjelini. IT tehnologije i softverska rješenja razvijena u tim tehnologijama doprinose stvaranju novih, dodatnih vrijednosti u organizaciji i same su po sebi strateška vrijednost, odnosno konkurentska prednost, a time su značajan faktor za cjelokupan društveno-ekonomski razvoj.

Problemi istraživanja u empirijskom istraživanju izraženi su skupom istraživačkih pitanja i hipoteza na koja je istraživanje dalo odgovarajuće odgovore. Cilj i generalni inicijalni povod bilo je nastojanje da se stekne ocjena aktuelnog stanja u profitnom i neprofitnom sektoru i da se istraživanjem steknu nedostajuće informacije o sadržaju i načinu upravljanju ljudskim resursima, posmatranom u kontekstu informacionih sistema.

Odgovori na istraživačko pitanje su jasno i nedvosmisleno predstavljeni u segmentu rezultata istraživanja u ovom radu i evidentno se nameće odgovor da je u regiji grada Banja Luka upravljanje ljudskim resursima skromno, nepotpuno i u nedovoljnoj mjeri podržano informacionim sistemom upravljanja ljudskim resursima. Cilj empirijskog istraživanja bio je sticanje informacija o načinu upravljanja ljudskim resursima u organizacijama različitih sfera poslovanja i njihovoj strategijskoj spremnosti, što je u ovom naučnom radu i realizovano.

KORIŠTENA LITERATURA

Batt, Rosemary and Hermans, Michel (2012): Global Human Resource Management: Bridging Strategic and Institutional Perspectives. Research in Personnel and Human Resources Management, Volume 31, Emerald Group Publishing Limited, pp.1–52.

Byars L.L. (1992) Concepts of Strategic Management, New York: Harper Collins Publisher Inc.

Balaban N., Durković J., Ristić Ž., Trninić J., Tumbas P. (2014) Informacione tehnologije i sistemi: Osnove upravljanja performansom organizacije. Ekonomski fakultet Subotica.

Balaban, N., Ristić, Ž. i dr. (2012) Informacione tehnologije i informacioni sistemi. Ekonomski fakultet, Subotica.

Balaban, N., Ristić, Ž. i dr.(2005) Informacioni sistemi u menadžmentu. Savremena administracija a.d., Beograd.

Bhushan Kapoor: (2010) "Business Intelligence and Its Use for Human Resource Management" The Journal of Human Resource and Adult Learning Vol. 6, Num. 2, December.

Elias, J. & Scarbrough, H. (2004) Evaluating human capital: an exploratory study of management practice, Human Resource Management Journal, Vol. 14, No. 4, s. 21–40.

Kaplan, R.& Norton, D. (1996) The Balanced Scorecard, Translating Strategy into Action. Boston: HBS Press,

Kaplan, R.& Norton, D. (2004) Strategy Maps–Converting Intangible Assets into Tangible Outcomes. Boston: Harvard Business School Press.

Rainer, R. Kelly, Watson, Hugh J. and Prince Brad (2013) Management Information Systems, 2nd Edition, Moving bisiness forward, Wiley.

Sikavica, P., Bahtijarević-Šiber, F., Pološki- Vokić, N.(2008): Temelji menadžmenta, Školska knjiga, Zagreb.

DIGITALIZED HUMAN RESOURCE MANAGEMENT FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Prof. Dr. Sci Helena Lajšić, associate professor

University unit NUBRS Banja Luka

***Abstract**: Complete, coherent management of the organization's human resources in order to ensure maximum added value and the best positioning for the achievement of organizational strategic goals, in a broader sense, directly leads to general socio-economic development and progress. One of the key functions of human resource management is the distribution of the various components of the strategic plan to all employees in the organization. A significant function of human resources management can and should be providing information on the strategic readiness of human capital - on whether and to what extent the available human resources have the required knowledge, skills and motivation to support and implement the organization's strategy. There is no effective strategic management of human resources without the support of information technologies and information systems. The development of information technologies and information systems is dramatically changing the management of human resources. The strategic readiness of information capital (IT and systems) is the most meaningful measure of the value of an organization's information capital. The availability of information capital in human resources management is mostly measured by the level of development of online transaction processing systems, whether it is a module of an ERP system or HRIS (English Human Resources Information Systems). Another technology, which has even greater strategic significance, is BI (Business Intelligence) technology and DSS decision support systems. This scientific work will attempt to acquire missing information about the content and method of human resource management, in the profit and non-profit sector, viewed in the context of information systems. Interesting findings are obtained through research and re-examination of the way human resources are managed in our narrow region - the city.*

***Keywords**: Information systems, business intelligence, human resource management systems, HRIS, human resource management*

Pregledni naučni rad
UDK:614.98:376.2/3
DOI:10.7251/ZCMZ0125589K

PSIHOLOGIJA I MEDIJI - U INTERAKCIJI ODGOVORNOG INFORMISANJA

***Dr.sc. Ljiljana Krneta*[293]**
Udruženje Zajedno u Evropu
Banja Luka, Bosna i Hercegovina

Rezime: *Posebnu pažnju javnosti, psihologa i drugih stručnjaka izazivaju uticaji medija i novih digitalnih medija . Stalno propitivanje relacija masovnih medija i uticaja na razvoj najosjetljivijeg dijela populacije čini se bitnim segmentom komunikacije psihologije i medija. Relacije psihologije i medija prati veliki broja istraživanja, posebno medijskog istraživanja, u kom se težište promiče od problema potrošenog na praćenju medija do kompleksa problema recepcije emitovanih sadržaja odnosno njihovog uticaja na djecu, Tako se umjesto restriktivnog medijskog uticaja sve više zagovara specifičan edukacijski pristup ili sintagma odgoja za medije. Medijski odgoj, obuhvata sve relevantne oblike korištenja masovnih medija od tehničkog umijeća baratanja medijima do selekcioniranja i razumijevanja ponuđenih sadržaja. Odrastanje nove generacije u miljeu različitih medijiskih sadržaja i njihovog potencijalnog uticaja, neminovno mijenja i njihovu percepciju. Istraživanja u svijetu pokazuju da 40% djece u prvoj godini gleda tv ili druge video sadrzaje, a do kraja druge godine 90% djece, kod 83% djece oko 6 godine tv ekrani su svakodnevnica, a doticaji sa interenetom kod djece do 6 godina oko 50%...Stoga rani doticaj sa svijetom digitalnih medija i njihova rastuća prisutnost donosi brojne izazove roditeljima, vaspitačima, nastavnicima. Kako djecu i mlade u dobi intenzivnog rasta i razvoja zastiti, su pitanja koja svakodnevno postavljamo. Dostupna istraživanja daju odgovore o ulozi i uticaju digitalnih medija, ali nam ne daju odgovore kako će se dugoročni uticaji odraziti na razvoj. Iako nam donose spoznaje o pozitivnom uticaju savremene tehnologije u ranom djetinjstvu, donose nam takođe i spoznaje o značajnim rizicima. Stoga se dijalog psihologije i medija čini neophodan u vremenu brzog razvoja digitalnih medija, kao najbržeg komunikacionog kanala prenosa informacija, u cilju izbjegavanja medijskog sljepila i podrške medijskoj pismenosti svih.*

Ključne riječi: *fenomeni digitalnih medija, medijski odgoj*

Uvod

U promišljanu teme Psihologija i mediji, neminovno se nameće pitanje da li se mogu obrađivati psihološke teme bez psihologa.Nadalje zašto su interesantne psihološke teme, postoji li strah pri obradi takvih tema i da li je tačno da u posljednje vrijeme imamo sve više prisutnih psihologa u medijima...postoje li stalne emisije u kojima razgovaramo o psihološkim temama uz prisustvo stručnjaka iz pojedinih oblasti psihologije. Suštinsko pitanje vezano je za fenomen komunikacije medija kao posrednika u emitovanju sadržaja koji su vezani sa socijalnu percepciju, psihu, izazove koje nam nameće brz tempo savremenog života, događaji koji generiraju puno stresa i traženje odgovora na iste. Sve to otvorilo je prostor u kojem se sve više razmišlja o ljudskoj psihi, načinima kako se ona može rasteretiti, kako se mogu pronaći odgovori i na svakodnevna pitanja, jer neizvjesnost je ta koja otvara mnoštvo pitanja.

Iz navedenih i drugih razloga psihologija , kao naučna disciplina dobija sve više na značaju, a bitno pitanje koje se ovdje postavlja je brendiranje struke i pojedinaca, strukovnih udruženja i saradnje sa najvažnijim kanalom komunikacije prema javnosti, a to su mediji u svim svojim formatima. U ovom radu navešćemo niz primjera uspješne saradnje sa medijima i digitalnim medijima, koji su temelj saradnje i odgovornog informisanja kroz sadržaje Udruženja Zajedno u Evropu, Banja Luka, BiH, koje

[293] krneta.ljiljana1108@gmail.com

djeluje 15 godina. Kroz istraživački opus dr.sc. Ljiljane Krneta, obrađene su i publikovane knjige i zbornici Udruženja Zajedno u Evropu, koje je tokom niza godina okupilo veliki broj stručnjaka različitih profila iz regiona, Evrope i svijeta na sadržajima ne samo psihološkog karaktera, nego i bitnim temama savremenog života u kojima se uspješno spaja teorijsko i praktično znanje, ali se i brendira Udruženje, kao aktivan sudionik savremenih zbivanja, u kojem mediji igraju jako važnu ulogu.

O medijima iz ugla psihologije

Živimo u vremenu, u kom mediji imaju veliki uticaj na svakodnevni život. Svuda su oko nas. Primjetna je začuđujuća količina preplavljujućih posredovanih informacija. Neki teoretičari medija ističu da je ogromna količina verbalnog i vizuelnog materijala tolika, da nas vodi u stanje *dezorijentisanosti i (ili) sljepila za medije*. I upravo iz tih razloga je neophodno da posjedujemo određenu *medijsku pismenost*, no da li je to uvijek moguće? Kakve odgovore dobijamo, tokom niza godina o negativnoj reputaciji medija. Psihologija je do danas proizvela obimne studije o štetnom uticaju medija na ljudsko ponašanje (Džajls, 2010.) No, da bismo razumijeli relacije medija i psihologije, medijske kulture, neophodno je razumijevanje socijalnih uticaja, vremena i prostora u kom se javljaju i novi mediji. Posmatrajući civilizacijski, istorijski, i tehnološki napredak društva koji je veoma brz, ali je nesporno bitan različit doživljaj medija od strane pojedinca, koji se mijenjao tokom epoha. U tom smislu , važan je cilj psihologije medija da nas učini malo vise svjesnim načina na koji mediji utiču na naš svakodnevni život. Inka Eldan (2021) je to sažela u jednoj rečenici „mediji su nam prozori u svijet, a u isto su vrijeme zidovi-“ nagrađeni film “Prozor u zid”, -Festival medjske pismenosti, Varaždin.

U sklopu promišljanja o uticaju medija i istraživanjima u psihologiji medija, neophodan je pluralistički pristup, kako bismo dali cjelovite odgovore, jer medij je poruka. Da bismo razumijeli, potrebna nam je medijska pismenost, jer ukazuje na relacije savremenih medija i kako se ponašamo (trajno ukorijenjene ljudske karakteristike) danas. O fenomenima “dobrih i loših medija” iz ugla psihologije medija, potrebno je naglasiti vrijeme i paradokse pandemijske krize “Covida-19”, vijeme koje je potpuno promijenilo način života i svakodnevnicu svakog pojedinca. “Novo normalno”, donijelo je sa sobom sve prisutnu medijsku realnost i izazove, na koje imamo ili još uvijek tražimo odgovore:*https://www.ljiljanakrneta.com/mediji/* O uticaju medija na obrazovanje u vremenu pandemije Covida-19, u Banjoj Luci, je 30 01.2021. godine u organizaciji Udruženja “Zajedno u Evropu”, Europena Talent Point, uspješnoodržana online 2. Međunarodna naučna konferencija “ *Percepcija sadašnjosti i vizija budućnosti*”, koja je okupila stručnjake iz Evrope i regiona u cilju razmijene mišljenja, davanja dobrih primjera obrazovnih praksi, istraživanja i teorijskih pristupa u pandemijskoj krizi Covida-19., ali i perspektive u bliskoj budućnosti.

No, u radu Udruženja Zajedno u Evropu, aktivanost je nastavljena i poslije Covida-19, organizacijom treće Međunarodne naučne konferencije *„Podrška darovitim-pokreni promjenu“* i nizom webinara i simpozijuma. Iz analitike statistike, koja se vodi za svaku temu, primjetan je broj od 217 pratilaca svakodnevno, i preko 30000 pregleda i pozitivnih komentara, što upućuje na informisanost o značaju tema koje su aktuelne i realizovane. Dugogodišnji stručan rad i realizacija sadržaja Udruženja, doprinijeli su popularnosti ovog vida komunikacije , on-line, jer je to za sada, mogućnost da predstavimo javnom mnijenju istaknute stručnjake u različitim oblastima ljudskog djelovanja i odgovorno informišemo javnost o ciljevima i zadacima Udruženja. Mediji (televizija i radio) i društvene mreže su nam veoma važno polje djelovanja, putem kojih komuniciramo sa javnošću.Taj komunikacioni kanal medija uopšte, a posebno digitalnih medija nam omogućava ne samo brzu konekciju, nego i najbrži način plasiranja sadržaja i odgovornog informisanja. Na taj način, širu javnost upoznajemo sa veoma važnim temama koje su u fokusu obrazovanja i vaspitanja, uspješne komunikacije i saradnje sa sličnim udruženjima u regionu i Evropi, s ciljem razmjene mišljenja i iskustava, uvažavajući *kontekst i autentičnost svakog ponaosob*. Djelovanje Udruženja putem medjunarodnih simpozijuma, webinara , online, okupilo je više od 60 istaknutih stručnjaka i praktičara, te izdavanjem zbornika i priručnika na taj način doprinijelo objektivnijem informisanju o

radu Udruženja Zajedno u Evropu. https://www.facebook.com/p/Holisti%C4%8Dki-pristupi-obrazovanju-Holistic-approaches-to-education-100063728310882/ .

Posebno interesantan je psihološki program DA RASTEMO ZAJEDNO, koji se realizuje pune 4 godine. Ovaj program je namijenjen svima koji se bave vaspitnim djelovanjem i uticajima na djecu i mlade, okupljajući roditelje, vaspitače, učitelje, nastavnike i profesore na svim nivoima sistema vaspitanja i obrazovanja. Osnovni ciljevi ovog programa i rada Udruženja vezani su za podizanje svijesti pojedinaca u društvu o značaju darovitih i talentovanih, njihovom polozaju u društvu, edukaciji roditelja i vaspitno-obrazovnih radnika u svim područjima stvaralašva i zaštite mentalnog zdravlja, afirmisanju naučnog pristupa darovitosti i kreativnosti, uticajima društvenih medija i psihološkoj dobrobiti djece i mladih, učešće na medjunarodnim skupovima diljem regiona i Evrope, s ciljem afirmacije rada Udruženja i postignutih rezultata. Kroz godine saradnje imali smo veći broj partnera; ICIE-medjunardni centar za inovacije u obrazovanju, Ulm Njemaćka, Visoka skola „Mihailo Palov“ iz Vrsca, Nezavisni Univerzitet Banja Luka, Centri izvrsnosti Varaždinske županije, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, BiH, Javni servis Republike Srpske, Sladoboni-knjižara Kultura, Univerzitet Paris Descartes i dr.

Učesnici u programu DA RASTEMO ZAJEDNO-prof. dr.sc. Vlad Galaveanu, Univerzitet Irska, Dablin, dr Monita Leavitt, internacionalni stručnjak za darovite iz SAD, prof, dr.Ante Kolak, Univerzitet Zagreb, Hrvatska, dr.sc. Vesna Ivasović, Zagreb, Hrvatska, Društvo Primorsko-goranske županija, Hrvatska psihološka komora, Gradska knjižnica Rijeka, dr.sc.Ljiljana Krneta, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, akademik prof. dr Ljupče Kevereski, Univerzitet Sv.Kliment Ohridski, dr Danica Veselinov, Vršac, Srbija , Lea Ivančević Žic, Rijeka, Andrijana Radinović, specijalist, Podgorica, Crna Gora, ing.Lina Dečman Molan, prof. ŠKC Kranj, Slovenija, mr Matej Plavček, Rijeka , Hrvatska, Gabrijela Bundalo, prof. razredne nastave, Tuzla, BiH, Jelena Stojiljkovič, prof. Beograd, Srbija, mr Ljiljana Krstevska, Skopje, Severna Makedonija, Biljana Loteska, prof. Skopje , Severna Makedonija, mr Emina Hot- Šljuka, Univerzitet Istoćno Sarajevo, Jovana Kurbalija, Univerzitet Banja Luka . Veliko interesovanje za predavače i teme koje se realizuju u programu DA RASTEMO ZAJEDNO, nas obavezuju i motivišu na dalji rad.Zahvlajujući timu koji sačinjavaju Gabrijela Bundalo, profesor-mentor, Aleksandra Šević, doktorant, Irena Djukić, profesor engleskog jezika i književnosti, Jovana Kurbalija, Radić Živana, Igor Krneta i moja malenkost, godinama uspješno ostvarujemo postavljene ciljeve i zadatke.

Komunikacija, mediji i daroviti

Posebno ističemo Međunarodni simpozijum „Komunikacija, mediji i daroviti“ koji će se održati u okviru 8.Festivala Psihologije i medija, 21-23.05.2025. u Rijeci. Uvodničari ove vrlo intresantne teme su – prof. dr Zorica Tomić, kulturolog i prof. dr Filološkog fakulteta,Univerziteta u Beogradu , koja će otvoriti simpozijum temom „ *Komunikacijom protiv haosa "*i akademik prof. dr Grozdanka Gojkov, Srpska akademija obrazovanja, Beograd, izuzetan stručnjak, koja će iz bogatog naučnog i istraživačkog opusa o darovitima, govoriti o temi „*Veštačka inteligencija-dometi i ograničenja u podsticanju izvrsnosti darovitih*“. U diksursu teme uključuju se ; prof. dr Svetlana Kurteš, Univerzitet Madeira, prof. dr Drako Lončarić, Univerzitet Rijeka, prof. dr Mojca Jurišević, Univerzitet Ljubljana, prof. dr Ljupče Kevereski, Univerzitet Sv.Kliment Ohridski, prof. dr Nebojša Macanović, Univerzitet Banja Luka, dr.sc. Miroslav Huđek, Varždinska županija, dr.Milan Hosta, Ljubljana, dr.sc.Ljiljana Krneta, Banja Luka, Maja Nogo, ATV Banja Luka. Jovana Kurbalija, Univerzitet Banja Luka, Maja Leko, Univerzitet u Amstredamu.

Cilj petog Međunarodnog simpozijuma je podsticanje komunikacije koja treba da unaprijedi naše vještine komuniciranja uopšte, komuniciranja sa medijima i fenomenom darovitih. Sučeljavanje u komunikaciji mladih i odraslih putem medija i društvenih mreža u diskursu ne samo da daje odgovore na ova važna pitanja nego otvara i mnoga pitanja o rizicima i dobrobiti društvenih medija. Da li smo kao društvo spremni odgovoriti i dati odgovornu interakaciju u polju psihologije i medija, zastupamo holistički pristup komunikaciji koji temeljimo na pitanju „zasto“ su nam važni drugi i komunikaciju dobronamjernosti. Osim podsticanja dijaloga o ovoj važnoj temi, otvorit će se mnoga pitanja o

važnosti medija, komunikacije koja je sveprisutna, percipirana kao veoma složen fenomen, kao i fenomen darovitosti. Dovesti u relacije sva tri pojma čini se zanimljivim iz više uglova, holistički prići ovoj tematskoj cjelini u okviru Festivala, provocirajući vrijeme u kojem živimo, u kojem je jak utjecaj socijalnih faktora i konteksta u kojem živimo, čini se nemogućim, bez odgovara na pitanje kakvu komunikaciju danas imamo, znamo li komuniacirati, kako komuniciramo sa različitim medijima (interenet, društvene mreže, televizija, umjetna inteligencija...) , kakvu komunikaciju njegujemo?

Prof. dr. sc. Tomić (2024) : „Čini se da se sve manje snalazimo u komunikaciji, da nam drugi nisu važni , pa čak ni mi sami sebi, često se uzajamno ne razumemo i još se na to postepeno navikavamo. To je očigledan pokazatelj haosa u kojem nastojimo da preživimo. Komunikacija može biti jedina slamka spasa.“ Na temelju holističkog pristupa komunikaciji, prof. dr Tomić, je kreirala MapTer-jedinstveni metod vođene komunikacije, kojim se efikasno rešavaju problemi u komunikaciji.

Nezaobilazna tema, u okviru ovog diskursa su uticaji i komunikacija sa darovitima, iz ugla vještačke inteligencije, kao medija koji nesumnjivo privlači mnogo pažnje, jer je sve više konferencija i istraživanja, kod nas i u svijetu, koji daju različita tumačenja o socijalnoj percepciji i kreativnosti. Jer, daroviti pojedinci predstavljaju ključni resurs za napredak nauke, tehnologije, umetnosti i drugih oblasti. Istovremeno, smatra se da razvoj veštačke inteligencije (AI) otvara nove mogućnosti u obrazovanju i usmeravanju darovitih ka postizanju vrhunskih rezultata. Svi koji se bave darovitima, upućuju ka traganju za odgovorima na pitanja: kako AI može doprineti identifikaciji, podršci i razvoju darovitih, ali i kakvi izazovi i ograničenja postoje u tom procesu (Gojkov, 2025.).

Šta kaže neuronauka o tome? Pitanja su brojna, a nezaobilazan je uticaj različitih medija i komunikacija sa istim. Mogućnosti su brojne, no kritičko i kreativno razmišljenje darovitih, smatra se dragocenim u proceni kvaliteta odgovora veštačke inteligencije. U regionu imamo primjere dobre prakse koji pružaju dragocjene odgovore na pitanja komunikacije sa darovitima i AI. U okviru teme „Komunikacija, mediji i daroviti“, uključili smo i mlade, koji će na svoj način doprinijeti diksursu ove važne teme.Sve detalje programa 8.Festivala Psihologije i medija, možete pratiti na linku,*https://89b57bf7-3364-4b6b-9db9-ad51df517bee.filesusr.com/ugd/d2be8d_fc2a02ac9b2044c7819744b932eb8b20.pdf* a na linka Holistički pristupi obrazovanju, *https://www.facebook.com/p/Holisti%C4%8Dki-pristupi-obrazovanju-Holistic-approaches-to-education-100063728310882/* pratite sve detalje o Medjunarodnom simpozijumu „*Komunikacija, mediji i daroviti“*koji organizuje Udruženje Zajedno u Evropu, Bosna i Hercegovina.

Iz ugla psihologa

„Zašto“ je važna saradnja i dobar dijalog sa medijima? To je pitanje koje zahtijeva ozbiljnu pažnju. Kao što smo rekli, važno područje djelovanja i aktivnosti Udruženja Zajedno u Evropu, jesu mediji , uopšte društveni mediji, jer predstavljaju najbrži komunikacioni kanal informisanja. Živimo u digitalnom vremenu, koje u biti veoma brzo mijenja svakodnevnicu svih, a posebno osjetljiva populacija su djeca i mladi. Uticaji socijalnih faktora u kontekstu življenja, neodvojivi su dio socijalne percepcije i načina na koji komuniciramo našu realnost , Krneta, Lj.2024. Riječ stručnjaka psihologa, filozofa, naučnika i svih drugih profila, u komunikaciji sa medijima, otvara prostor za objektivnije i odgovornije informisanje javnog mnijenja.Tim se na neki način izbjegava dezorijentisanost i sljepilo velikog broja informacija, stvarajući klimu uspješnog dijaloga i kritičkog mišljenja. Medijska pismenost je neophodan uslov svih, za bolje razumijevanje mas medija i društvenih medija, jer društvene mreže i internet nude mnoštvo informacija , u kojima se danas gubi pravi autoritet znanja i nemogućnost da se odupremo stalno prisutnoj komunikaciji.Stoga se kao priporitetan zadatak postvalja kako vaspitavati djecu i mlade za psihološku otpornost suočavnja sa interentskom komunikacijom putem društvenih mreža i digitalne tehnologije. Tu prije svega mislimo kako povećati psihološku otprnost mladih ka cyberbullying, izloženosti neprimjerenim sadržajima i digitalnoj preopterećenosti. Kljlučni za izgradnju otpronosti su - emocionalna regulacija, socijalna podrška, digitalna pismenost i sposobnosti kritičkog promišljanja. Akcenat je na preventivnom djelovanju, razgovoru i ulozi roditelja, ulozi škole i stručnjaka za mentalno zdravlje i svih institucija, koje

omogućavaju podršku djeci i mladima, kako bi shvatili da je virtuelni svijet samo jedan dio odrastanja i ličnog razvoja, a primat je na razvijanju zdravih navika i očuvanja cjelokupnog zdravlja djece i mladih.
U tom području je velika uloga psihologije i psihologa kao brenda , koji ostvaruju uspješan dijalog sa medijima različitih formata.

Zaključak

Danas sve češće govorimo o medijskom uticaju i digitalnoj tehnologiji, koji u biti mijenjaju svakodnevni život djece, mladih i odraslih. Neophodno je razumijeti kontekst savremnog okruženja, koji je potpuno drugačiji od konteksta od prije 20 ili 30 godina. Suočeni sa činjenicom jakog uticaja socijalnih faktora na socijalnu percepciju, neminovno se nameće pitanje uticajia medija i različitih izazova sa kojima se suočavamo. Posebno osjetljiva populacija su djeca i mladi. Istraživanja u svijetu i kod nas ukazuju na veliku prisutnost različitih medija u svakodnevnoj komunikaciji . Način na koji reagujemo i čemu poklanjamo pažnju pod uticajima medija su bitna pitanja odrastanja djece i mladih. Suočeni sa mnoštvom izazova i posljedica po mentalno zdravlje i normala razvoj ove najranjivije skupine, posebno mjesto zauzima psihologija kao naučna disciplina i uloga psihologa u medijima. Da li imamo i u kojoj mjeri uspješan dijalog i komunikaciju sa različitim medijima, pokazuju analize i istraživanja ovog fenomena. No, pažnja je sada više usmjerana na sadržaje koji se prate i njihov uticaj na ponašanje, nego vrijeme provedeno pored ekrana različitih vrsta.

U okviru djelovanja Udruženja Zajedno u Evropu, Bosna i Hercegovina, naveli smo niz primjera na koji način preventivno realizujemo aktivnosti vaspitnog djelovanja i edukacije roditelja i vaspitno-obrazovnih radnika, uključujući različite stručnjake iz regije, Evrope i svijeta.Spajajući teorijsko-praktični dio, posebnu pažnju smo poklonili saradanji i dijalogu sa medijima i kroz različite formate realizovali veliki dio aktivnosti, prezentujući postignute rezultate. Osim medija, realizovali smo 5 Međunarodnih konferencija, objavili 4 Zbornika radova i knjige, a detalji svih aktivnosti se nalate na fb Holistički prstupi obarzovanju. *https://www.facebook.com/p/Holisti%C4%8Dki-pristupi-obrazovanju-Holistic-approaches-to-education-100063728310882/*Od izuzetne važnosti je komunikacija sa mas medijima i društvenim medijima, jer riječ stručnjaka vodi objektivnijem i odgovornijem informisanju i podsticanju psihološke otpornosti djece i mladih.

Literatura:

Džajls, D. (2011). *Psihologija medija*, Clio, Beograd

Gojkov, G. (2025). Impulsi za 31.Okrugli sto *Daroviti i veštačka inteligencija-izazovi i ograničenja u podsticanju izvrsnosti darovitih,* Visoka škola „M.Palov,Vrsac

Krneta, Lj. (2024**).** *Mediji su prozor u svijet, a u isto vrijeme zid,* https://mail.google.com/mail/u/0/#advanced-search/subset=all&has=Program+7.Festivala+psihologoije+i+medija+Opatija+2024&within=1d&sizeoperator=s_sl&sizeunit=s_smb&query=Program+7.Festivala+psihologoije+i+medija+Opatija+2024?projector=1

Tomić, Z. (2024). *Preživeti haos, -filozofski vodić kroz veštinu komunikacije,* Laguna, Beograd

Linkovi

Una tv-https://unatv.una.rs/video/popodne-bih-gost-psiholoskinja-ljiljana-krneta. 19.02.2024.

https://www.facebook.com/atvjutro/videos/1295477361525991/ Bizarni „Paracetamol challange“, 5.03.2025.

ATV BL-https://www.facebook.com/atvjutro/videos/586002844415618 Medjunarodni dan nadarene djece, 21.03.2025.

JSRTRS - https://www.facebook.com/profile.php?id=100063728310882, Kvadrat na znanje, naučno-obrazovna emisija

1. K3 -https://www.youtube.com/watch?v=IwsXC1tH2zk, Prof. Ljiljana Krneta: Važno je prepoznati, razumijeti i usmjeriti darovitu djecu – Početak dana K3

https://www.facebook.com/photo/?fbid=1122720626528871&set=a.753822136752057, 25.11.2024.

https://www.facebook.com/photo/?fbid=1133237698810497&set=a.753822136752057, ATVE BL https://www.facebook.com/profile.php?id=100063728310882, Depresija-doživljaj tijela, 31.maj, 2025.
ATV BL https://www.facebook.com/atvjutro/videos/1444847966127309, Ekranizam, 15.02.2025.
ATV BL https://www.facebook.com/atvjutro/videos/415395380856756, Talentovana djeca, 20.02.2024.
JSRTRS-Jutarnji program
https://www.google.com/search?q=dr+ljiljana+krneta&sca_esv=05840628ad2f73a0&rlz=1C1GCEU_enHR1161HR1162&sxsrf=AHTn8zrlwrLkpb6fsebDepwshaE3X6PguQ:1747224147226&ei=U4YkaMDFDfmFxc8PoPSk2Q8&start=20&sa=N&sstk=Af40H4V8sc7uqn71aH_VsG3DgGziDFzmE6DbdaKrsfOH9CQtHJWpFXbjFFIpNHfP--MtPBkSfaTi52cRvWss-nvlTqLKp2meJEp0_Jy1fhKE3cLfMblSOxtEQmiDgmO_dO3f&ved=2ahUKEwiAu42V9aKNAxX5QvEDHSA6Kfs4ChDy0wN6BAgJEAk&biw=1242&bih=552&dpr=1.1#fpstate=ive&vld=cid:17a33812,vid:zfvUL4OZtPw,st:0, 20.03.2022.

PSYCHOLOGY AND MEDIA - IN THE INTERACTION OF RESPONSIBLE INFORMATION

Summary

The influence of the media and new digital media attracts special attention from the public,psychologists, and other experts. The constant questioning of the relations between mass media and their influence on the development of the most sensitive part of the population seems to be an important segment of the communication of psychology and media. The relations between psychology and media are followed by a large number of studies, especially media research, in which the focus is shifted from the problem of time spent on media monitoring to the complex problems of the reception of broadcast content, i.e., their influence on children. Thus, instead of restrictive media influence, a specific educational approach or the phrase of media upbringing is increasingly advocated. Media upbringing includes all relevant forms of using mass media, from the technical skill of handling the media to the selection and understanding of the offered content. Growing up in a milieu of various media content and their potential influence inevitably changes their perception.

Research in the world shows that 40% of children in the first year watch TV or other video content, and by the end of the second year 90% of children, 83% of children around 6 years old watch TV screens every day, and contact with the Internet in children up to 6 years old is about 50%; therefore, early contact with the world of digital media and their growing presence brings numerous challenges to parents, educators, and teachers. How to protect children and young people at an age of intensive growth and development is a question that we ask every day. Available research provides answers about the role and impact of digital media, but does not give us answers about how the long-term impacts will be reflected in development. Although they bring us insights about the positive impact of modern technology in early childhood, they also bring us insights about significant risks.

Therefore, the dialogue between psychology and the media seems necessary in a time of rapid development of digital media, as the fastest communication channel for transmitting information, to avoid media blindness and support media literacy for everyone.

Keywords: *digital media phenomena, media education*

Pregledni naučni rad
UDK:334:74:005.5
DOI:10.7251/ZCMZ0125595I

STATUS NOVINARKI U BOSNI I HERCEGOVINI KROZ PRIZMU RODNE RAVNOPRAVNOSTI

***Vesna Iliktarević*[294]**
doktorandkinja na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Banja Luka

Apstrakt: *U savremenom društvu žene su se izborile za veću ravnopravnost, vidljivost i profesionalnu afirmaciju, ali i dalje se suočavaju sa nizom izazova koji utiču na njihov položaj, posebno u medijskoj industriji. Iako se mnoge novinarke bave afirmacijom rodne ravnopravnosti žena u našem društvu, često upravo one nailaze na razne barijere i rodnu nesenzibilnost na raznim nivoima. Ovaj rad istražuje status novinarki u Bosni i Hercegovini kroz prizmu rodne ravnopravnosti, analizirajući prepreke sa kojima se susreću u redakcijama, strukturalne barijere u napredovanju te prijetnje i pritiske kojima su izložene. Iako žene danas čine značajan dio novinarske profesije, njihov glas i položaj i dalje je često marginalizovan u donošenju ključnih odluka, a pozicije moći, odnosno vlasništvo u medijima, i uredničke funkcije uglavnom pripadaju muškarcima. Osim toga, novinarke su nerijetko izložene verbalnim i fizičkim prijetnjama i napadima, posebno kada izvještavaju o temama poput korupcije, ljudskih prava i politike. Neke od novijih vrsta prijetnji prema novinarkama su i SLAPP tužbe i digitalno nasilje. Rad takođe razmatra društvene i porodične uloge žena koje utiču na njihovu profesionalnu karijere u medijima, kao i feminističke perspektive koje propituju položaj žena u novinarstvu. Kroz analizu podataka i iskustava novinarki rad ističe ključne prepreke, ali i potencijalne strategije za poboljšanje njihovog položaja, uključujući mehanizme institucionalne podrške, bolje zakonodavne okvire i jačanje solidarnih mreža unutar profesije. Cilj rada je pružiti dublji uvid u izazove i mogućnosti koje žene u medijima imaju u kontekstu profesionalnog razvoja i rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini.*

Ključne riječi*: mediji, rodna ravnopravnost, novinarke, diskriminacija, ženska prava*

Uvod

Pitanje rodne ravnopravnosti u novinarstvu predstavlja jedan od ključnih aspekata ispitivanja šireg fenomena rodne nejednakosti u sferi rada, javnog života i moći. Iako su žene danas u velikom broju prisutne u gotovo svim oblastima medijske industrije, istorijski razvoj novinarstva pokazuje da su žene dugo bile isključene iz polja ove profesije, a kada su počele da ulaze u njega, bile su potisnute na margine – kako u pogledu tema kojima su se bavile, tako i u pogledu profesionalnog statusa i pozicija koje su zauzimale. Iako autor Đovani Gocini piše da je „istorija novinarstva istorija jedne profesije. To je istorija muškaraca i žena koji su stvorili novi zanat, koji su učinili da on postane samostalan u odnosu na ostale profesije, da preraste u društvenu kompleksnost i moć“ (Đovani, 2001: 9), ipak pregled istorijske literature o novinarstvu pokazuju da rodna ravnopravnost u ovoj oblasti nije bila jednako raspoređena. Tokom XIX i početkom XX vijeka, žene su se uglavnom angažovale kao dopisnice i kolumnistkinje u tzv. “ženskim rubrikama”, fokusiranim na domaćinstvo, modu, stil i porodične teme, odnosno „ženske teme“ i lake vijesti (soft news). Iako su pojedine pionirke novinarstva, poput Neli Blaj (Nellie Bly), američke istraživačke novinarke, odnosno Elizabet Kokran Siman, koja je pisala pod pseudonimom, ili Milene Preindlsberger Mrazović, prve novinarke u BiH, urednice i prve žene izdavač u BiH, značajno doprinijele razvoju kritičkog, istraživačkog i angažovanog novinarstva, žene u novinarstvu su dugo ostajale izuzeci u profesiji kojom su dominirali muškarci. U novinama Dejli Mejl (Daily Mail) u XIX vijeku prvi put je uvedena „ženska strana, a intrigantne priče bile su jednak dio njegove strategije kao i reportaže“ (Brigs i Berk, 2006: 262), a to

[294] vesna.iliktarevic@gmail.com

što je nazvano „ženskom stranom“ implicira da se ozbiljnije teme nisu toliko odnosile na žene kao čitalačku publiku. Sa razvojem feminističke teorije i porastom svijesti o rodnoj neravnopravnosti u drugoj polovini XX vijeka, započinje i sveobuhvatnija analiza položaja žena u medijima, kako na nivou zastupljenosti, tako i na nivou sadržaja i uticaja. Teorije kao što su teorija “staklenog plafona”, koja, između ostalog, upućuje na nevidljive barijere koje ženama otežavaju napredovanje u karijeri, i teorija “vertikalne i horizontalne segregacije” (Kanter, 1977; Gallagher, 2001), postavile su osnove za razumijevanje strukturalnih ograničenja sa kojima se žene suočavaju u novinarskoj profesiji. Ovo je ukratko o istorijskom osvrtu, a analizirajući podatke iz sadašnjeg doba žene danas čine oko 40% radne snage u medijima širom svijeta, ali su one i dalje znatno manje prisutne u uredničkim i menadžerskim pozicijama (Global Media Monitoring Project, 2021). Medijski sadržaji pokazuju neravnotežu u prikazivanju žena kao izvora informacija – žene su izvor u samo 25% slučajeva u vijestima, što potvrđuje ne samo nedovoljnu zastupljenost, već i neravnopravan tretman u pogledu kredibiliteta i profesionalnog autoriteta (Global Media Monitoring Project, 2021).

Na prostoru Zapadnog Balkana, uključujući i BiH, rodna neravnopravnost u medijima dodatno je uslovljena ekonomskom nesigurnošću, političkim pritiscima i nedostatkom institucionalne i sistemske podrške. Istraživanja koje je provelo Udruženje BH novinari pokazuju da čak 70% novinarki u BiH izjavljuje da su iskusile neki oblik rodno zasnovane diskriminacije, uključujući seksističke komentare, uskraćivanje profesionalnih prilika, ili nepravedne evaluacije rada (BH novinari, 2022). Poseban izazov predstavljaju onlajn napadi i prijetnje, kojima su novinarke češće izložene od svojih muških kolega, što se prepoznaje kao oblik digitalnog rodno zasnovanog nasilja. Kroz kombinaciju teorijskog pregleda, medijskih sadržaja i analize relevantnih istraživanja, cilj ovog rada je ukazati na složenost problema, ali i na potencijalne strategije ka rodno pravednijem medijskom okruženju. Inače, ni novinarkama ni novinarima u BiH obavljanje posla nije jednostavno uzimajući u obzir podatak da BiH prema medijskim indeksima doživljava značajan pad po pitanju slobode medija i da iz godine u godinu nazaduje. Prema Svjetskom indeksu slobode medija Reportera bez granica (RSF) za 2025. godinu, BiH se nalazi na 86. mjestu, što u odnosu na prošlu godinu znači pad za pet mjesta. Sloboda medija i kvalitet novinarstva, kako stoji u tom izvještaju, variraju širom BiH, koja ima fragmentiran medijski pejzaž sa oko 40 televizijskih kanala, 150 radiostanica, nekoliko dnevnih novina i novinskih agencija, oko 200 časopisa i oko 600 informativnih web stranica (on line portala) (Trepanić Hebib, 2025). Prije 15 godina BiH je bila na 37. mjestu po pitanju medijskih sloboda, pokazuje statistika. Neformalna procjena je prema izjavi Marka Divkovića iz Udruženja BH novinari da u BiH radi oko 3.000 novinara i novinarki, a da više od 40% nema primanja veća od 350 evra. (Gajić, 2025). U kontekstu ovog rada, rodna ravnopravnost u medijskom sektoru u BiH suočava se sa kompleksnim izazovima, uključujući ekonomsku nesigurnost, ograničenu slobodu medija i još uvijek ukorijenjene rodne stereotipe. Iako zakonodavni okvir nominalno podržava rodnu jednakost, praksa i dosadašnja istraživanja ukazuju na kontinuiranu diskriminaciju žena. Prema izvještajima Evropske federacije novinara (EFJ), novinarke zarađuju manje od svojih muških kolega, a često su podložne i seksističkom ponašanju i verbalnim prijetnjama. Novinarke u BiH često izvještavaju o ljudskim pravima i osnovnim drugih, dok o svojim rijetko govore ili pišu. Analiza koji je realizovao „Mediacentar Sarajevo“ pokazala je da skoro polovina ispitanica nema pravo na kolektivno pregovaranje, plaćeni prekovremeni rad i slobodne dane. Većina novinarki i urednica u BiH smatra da se njihovo pravo na pravičnu platu ne poštuje. Prema tom istraživanju svaka druga ispitanica navela je da se ne poštuje njeno pravo na radno vrijeme, dok 40 posto ističe da nemaju osigurane uslove za sigurnost i zaštitu na terenu. Čak polovina ispitanica doživjela je mobing na poslu, a 12 posto i seksualno uznemiravanje (Ženska mreža, 2025).

Istraživanje sa novinarkama u BiH: Prepreke i izazovi

Ovaj rad istražuje status novinarki u BiH kroz prizmu rodne ravnopravnosti, analizirajući prepreke sa kojima se susreću u redakcijama, strukturalne barijere u napredovanju te prijetnje i pritiske kojima su izložene, pa je u tu svrhu realizovano istraživanje, koje je trajalo u mjesecu aprilu 2025.godine, a koje je sprovedeno korištenjem strukturisanog intervjua u pisanom obliku, koji je poslan putem elektronske pošte učesnicama, a u pitanju je 20 novinarki iz BiH. Novinarke su zastupljene iz svih sfera medijske industrije, od privatnih medija, javnih servisa, frilenserki…, a dolaze i iz različitih geografskih

dijelova BiH. Svim učesnicama (n=20) garantovana je anonimnost tokom prezentovanja rezultata i povjerljivost podataka. Intervjui su sadržali unaprijed definisana pitanja (ukupno 12), identična za sve novinarke, kako bi se osigurala dosljednost i komparabilnost odgovora. Ova metodološka kvalitativna metoda omogućava prikupljanje detaljnih i ličnih uvida u iskustva novinarki u vezi sa rodnom ravnopravnošću u medijskom sektoru u BiH. Ukupno je kontaktirano 20 potencijalnih učesnica intervjua na ovu temu, od kojih je 12 pristalo da učestvuje, što predstavlja odziv od 60%. Razlozi za neodazivanje preostalih osam pozvanih novinarki uključuju nemogućnost vremenskog angažmana zbog profesionalnih obaveza, kao i neprepoznavanje značaja teme istraživanja ili drugi razlozi. S obzirom na to da su ispitanice dolazile iz različitih gradova i redakcija, online format istraživanja je odabran kao najpraktičnije rješenje, koje je omogućilo širi geografski doseg, ali je istovremeno moglo uticati na niži odziv. Intervjuisanim novinarkama je upućeno 12 identičnih pitanja, koja su pokrivala ključne aspekte rodne ravnopravnosti u novinarskoj profesiji. Na osnovu prikupljenih odgovora, sprovedena je komparacija i analiza stavova i iskustava učesnica, sa ciljem identifikovanja zajedničkih obrazaca, kao i specifičnih izazova sa kojima se novinarke suočavaju u medijskom sektoru. Uprkos ograničenom uzorku, dobijeni podaci pružaju značajne kvalitativne uvide u specifične izazove sa kojima se žene suočavaju u okviru novinarske profesije. Rezultati su sažeti analizom odgovora na pitanja vezana uz rodne stereotipe u novinarstvu, mogućnosti napredovanja, sigurnost na radnom mjestu, kao i, između ostalog, postojanje rodno senzibiliziranih mehanizama unutar redakcija i medijskih kuća. Takođe, istraživanje je obuhvatilo i stavove novinarki prema upotrebi rodno senzibiliziranog jezika u novinarstvu, ali i njihove stavove kako unaprijediti položaj novinarki. Rezultati istraživanja ukazuju na postojanje rodnih razlika u novinarskoj profesiji. Žene čine većinu zaposlenih u medijima u BiH, ali su i dalje u velikoj mjeri zastupljene na nižim i srednjim pozicijama, dok muškarci dominiraju na višim uredničkim pozicijama, posebno uključujući direktorske ili vlasničke funkcije.

Odgovor u vezi toga jedne od ispitanica je: „Moglo bi se reći da je novinarstvo u BiH postalo dominatno ženska profesija. Pri tome mislim na žene novinarke, koje su najčešće na novinarskim zadacima, dok, ako generalno pogledamo, na pozicijama urednika mnogobrojnih portala, uglavnom su muškarci“. Druga ispitanica je o položaju novinarki rekla: „Premda nema skroz preciznim podataka o visini novinarskih zarada u BiH, iskustvo i praksa pokazuju da su žene rjeđe prijavljene i imaju ugovore na neodređeno o radu zbog "rizika" od odlaska na porodiljsko, te su manje plaćene od svojih muških kolega. Osim toga, podaci da su na samo 20 odsto uredničkih pozicija imenovane žene, govori tome u prilog“.

Jedna od ispitanica je na pitanje: „Kako biste opisali trenutni položaj žena u novinarskoj profesiji u Bosni i Hercegovini?“, odgovorila: „Položaj žena u novinarstvu odražava u novinarstvu odražava sliku položaja žena generalno u BiH. To je neka lažna ravnopravnost, jer iako je generalno mnogo više žena u medijima, iako žene više studiraju žurnalistiku, broj žena na odlučujućim i položajima glavnih urednika je manji u odnosu na muškarce“. Novinarke, prema komparaciji njihovih odgovora, često prate teme koje se smatraju manje atraktivnim ili "lakšim", kao što su socijalne teme, zdravstvo, kultura, obrazovanje i slična područja, dok muški novinari češće prate političke, pravosudne i ekonomske teme. Ove razlike u tematskoj specijalizaciji mogu biti rezultat rodnih stereotipa prema kojima se žene smatraju pogodnijim za „mekše“ teme, dok se muškarci i dalje više poistovjećuju sa ozbiljnijim i političkim temama. „Kada pratimo neki događaj vezan za industriju ili tehnološke procese, sagovornici se više obraćaju novinarima, očekujući da se oni bolje razumiju u problematiku, nego mi novinarke“, odgovorila je jedna od intervjuisanih ispitanica. Iako su u nekim redakcijama žene prisutne na pozicijama glavnih urednica, to ne znači da imaju jednak nivo autoriteta ili ravnopravno učešće u donošenju ključnih uredničkih odluka. Redakcije u BiH, posebno u privatnim medijima, često su male ili nedovoljno kadrovski razvijene, što doprinosi neravnomjernom rasporedu moći, a time i marginalizaciji žena u tom sektoru. Jedna od ispitanica je rekla: „Novinarke rjeđe idu na atraktivna putovanja ili edukacije, prate manje zanimljive ili lajkabilne teme i oblasti, ali su zato češće na terenu praznikom i vikendom. Postoje informacije, koje su teško provjerljive, prema kojima su muške kolege u nekim redakcijama bolje plaćene na način da imaju dodatak plati u koverti ili na drugi način“.

Osim toga, mnoge žene se suočavaju sa dodatnim izazovima koji se javljaju zbog nedostatka rodno senzibilizovanog okruženja, te potrebe balansa i sa privatnim i porodičnim životom, što dodatno ograničava njihovu profesionalnu mobilnost i pristup višim pozicijama. Neko od ispitanica su navele i starosne godine kao prepreku za napredovanje, a ovo je jedan od odgovora: „Mislim da više godine utiču na dinamiku nego same porodične obaveze iako ima i toga. Jednostavno u četrdesetim godinama nismo više poletni kao u dvadesetim“. Prema podacima Udruženja BH novinari 2/3 medijskih kuća u BiH nemaju interne politike o rodnoj ravnopravnosti i jednakosti, kao ni procedure o napredovanju „ što govori o tome da su pitanja jednakosti i ravnopravnosti žena u medijima potpuno marginalizovana, za neke – nepotrebna i nisu dio vrijednosti medijskih kuća“ (BH novinari, 2024).

Još jedan ključni problem koji je istaknut u ovom istraživanju putem intervjua je nedostatak internih mehanizama podrške za novinarke. U većini redakcija ne postoje jasne strategije zaštite žena na radnom mestu, niti postoji sistem za rješavanje rodnih problema koji mogu nastati u profesionalnom okruženju. U slučajevima kada se jave problemi, novinarke su često primorane da se obrate urednicima ili vlasnicima medija, koji nisu uvijek spremni da pruže ili nađu adekvatnu zaštitu ili rješenje.“Nekoliko puta se desilo da se čak i urednice različito ponašaju prema novinarima i novinarkama, pa su prema novinarkama znale biti zahtjevnije i sa manje empatije, ali je to ipak na ličnom nivou“, odgovorila je jedna ispitanica. Ovaj nedostatak interne i institucionalne podrške može doprinijeti i povećanoj stopi „pregorijevanja“ (burn out) među ženama u novinarstvu, koje često napuštaju profesiju ili se preusmjeravaju na manje izazovne poslove. Nije rijedak slučaj da žene u novinarstvu napuštaju profesiju u odlaze da budu portparolke ili se prekvalifikuju za druga zanimanja. Ovo nije trend samo u BiH jer i širom Evrope studije pokazuju da sve više novinarki napušta profesiju ili razmišlja o tome. Navedeni razlozi uključuju nesigurnost, nedostatak profesionalnih prilika i rašireni seksizam koji neke redakcije čine neprivlačnim mjestom za rad za žene. Ovaj alarmantni trend je, inače, simptomatičan za diskriminatorno i nejednako radno okruženje.

Verbalno i fizičko nasilje nisu izuzeci

Prema podacima Linije za pomoć novinarima, a koja djeluje u okviru Udruženja BH novinari, za tri godine registrovano je oko 70 napada i prijetnji novinarkama u BiH. Taj broj govori o porastu rodno zasnovanog nasilja prema novinarkama, a alarmantno je da su među napadačima u skoro polovini slučajeva političari i drugi javni zvaničnici (Fukelj, 2022).

Prema odgovorima ispitanica, novinarke su nerijetko izložene verbalnim prijetnjama i nasilju, posebno putem društvenih mreža. Prema odgovorima ispitanica „cilj je da se novinarka diskredituje kao osoba, da se omalovaži, a živimo u mizoginom društvu“. U većini slučajeva takve prijetnje se ne prijavljuju nadležnim organima, a mnoge novinarke doživljavaju ove prijetnje kao manje ozbiljne. Ipak, u nekim slučajevima novinarke su bile izložene ozbiljnim prijetnjama koje su dovele do velikog stresa. „Više puta sam imala neprijatnosti, prijetnje, sudske tužbe, pa i nasrtaje zbog tema kojim se bavim. U suštini, iza priča o korupciji, kršenju ljudskih prava, su ljudi koji to čine, a to su osobe koje imaju neku moć u ovom društvu ili sistemu. Sa te pozicije se osjećaju dovoljno sigurno da mogu da izvrše pritisak na novinara i novinarku, da utiču milom ili silom da se priča ne objavi ili povuče“, odgovorila je jedna od ispitanica. Iako je većina ispitanica rekla da se nisu suočile sa SLAPP tužbama (Strategic Lawsuit Against Public Participation), jedna je odgovorila da jeste, ali da je se ne boji jer „radi uvijek profesionalno i u skladu sa etičkim i novinarskim profesionalnim standardima“. Ispitanice su upoznate da se SLAPP tužbama pribjegavaju moćni pojedinci ili korporacije sa ciljem da se onemogući ili oslabi istraživačko novinarstvo i kritika, koristeći pravni sistem kao određeno sredstvo pritiska.

Ispitanice u istraživanju u ovom radu su potvrdile da su bile izložene verbalnim napadima. Takođe, i izvještaj BH novinara je potvrdio da su novinarke u BiH izložene verbalnim napadima i prijetnjama, te da je broj napada na novinarke u porastu. Alarmantno je da su među napadačima u skoro polovini slučajeva političari i drugi javni zvaničnici. Ovaj izvještaj, takođe, naglašava da je odnos političara prema novinarima i novinarkama često neprimjeren, što dodatno ugrožava slobodu medija i sigurnost novinarki (BH novinari, 2024). Nadalje, izvještaj iz oktobra 2024. godine ističe da novinari/ke u BiH često nemaju adekvatnu podršku svojih redakcija u slučajevima napada i prijetnji. To je zabrinjavajući

trend koji ukazuje na ozbiljan problem u profesionalnom i institucionalnom okruženju za novinare i novinarke u BiH (BH novinari, 2024). Na primjer, jedan od visokih zvaničnika je verbalno napao novinarku, koristeći uvredljive izraze poput "vidi one krave", što je izazvalo osudu i reakcije kako u javnosti, tako i među novinarskim organizacijama (Avaz, 2024). Jedan od lokalnih zvaničnika je novinarku portala Capital nazivao pogrdnim imenima kao što je „stoka“ uz druge uvredljive psovke. Jedan od posljednjih slučajeva fizičkog napada na novinarku desio se u maju 2025. godine kada je na granici BiH i Hrvatske, u Štrbačkom buku fizički napadnuta novinarka emisije „Provjereno“ Danka Derifaj, a nju je navodno ošamarila službenica jednog kantonalnog ministarstva u BiH. Novinarka i snimatelj napadnuti su dok su sa javnog parkinga snimali kadrove (Žurnal.info, 2025). Iako je ovaj napad osuđen od brojnih novinara/ki i udruženja, ostaje da se vidi da li će počinioci biti adekvatno sankcionisani te šta će se sistemi preduzeti da se verbalni i fizički napadi ne dešavaju prema predstavnicama i predstavnicima medija. Na pitanje o napadima i prijetnjama jedna od ispitanica tokom intervjua je rekla: „Novinari/ke su općenito često izložene raznim vrstama prijetnji, zastrašivanja, progona. Posebno su na udaru žene iz razloga što društvo i politički zvaničnici "žive" u kalupu tradicionalnog patrijarhalnog načina razmišljanja, pa se prema novinarkama ponašaju na način da ih omalovažavaju ili ne smatraju ravnopravnim sagovornicima. Što svakako nije tačno, jer žene u novinarskoj profesiji čine zapravo većinu, a iskustvo pokazuje da su općenito detaljnije i posvećuju pažnju stvarima koje možda na prvu i nisu vidljive golom oku“.

Rodno senzibilni jezik u medijima

Najviše diskusije u stavovima ispitanica istraživanja u ovom radu je bilo u vezi upotrebe rodno senzibilnog jezika u medijima. Ispitanice su se složile da nastoje ili pokušavaju koristiti rodno senzibilizirani jezik, iako ponekad to nije u potpunosti dosljedno. Iako mediji sve više vode računa o rodnoj ravnopravnosti u svom izveštavanju, novinarke smatraju da postoji otpor prema potpunom prihvatanju rodno senzibiliziranog jezika u široj javnosti i u novinarskim redakcijama. Određeni otpor postoji i u lektorskim službama, posebno kada nije precizirana jezička standardizacija. Tako je jedna od ispitanica na pitanje u intervjuu: „Da li koristite rodno senzibilni jezik i da li se takav jezik koristi u medijima?“ rekla: „Rodno senzibilni jezik koristim tamo gdje neće nagrditi jezik. Napisaću, novinarka, profesorka, tužiteljka, ali nikada psihološkinja i pilotkinja jer je ružno i kvari jezik. Obično se igram riječima tako da izbjegnem muški oblik, a da ne koristim nasilno nagurane riječi u jezik“. Rasprave o rodno osjetljivom jeziku koje su još uvijek aktuelne jesu manifestacije i ideoloških sporova između ženskog pokreta, odnosno, u ovom slučaju, feminističkog pristupa jeziku koji se oslanja na savremena, prvenstveno interdisciplinarna istraživanja jezika i društva, i predstavnika tradicionalne južnoslovenske filologije, ustanovljene u prvoj polovini XX vijeka, koji bi da zadrže svoje dominantne pozicije u nauci i društvu. Vode se i diskusije o reprezentaciji roda u medijima, pa autorke Jelena Višnjić i Mirjana Mirosavljević u radu „Problem reprezentacije roda u medijama“ polaze od stava da „ako vas nema u medijima, kao i da ne postojite. Zato je iz perspektive jednakih prava važno da žene i muškarci pod istim uslovima mogu da okupiraju medijski prostor“ (Zahirević, 2012:287). Autorke ovog rada polaze od hipoteze da to znači da žene koje rade, djeluju u medijskom prostoru, trebale bi pod istim uslovima da „okiraju“ taj isti prostor, odnosno da imaju ista prava i da se prema njime odnose kao i prema muškim zaposlenicima. Ove autorke zaključuju da masovni mediji u svijetu su i dalje indikatori muške dominacije, iako postoji drugačiji trend, odnosno da žene postepeno osvajaju medijski prostor i profesije. Paradoks je da i same pojedine novinarke, svjesno ili nesvjesno, prenose u medijski etar mizogine i rodno nesenzibilne sadržaje. Kroz rodno osjetljivu upotrebu jezika, zagovaraju filološkinje ovog pravca, treba da istaknemo da jednako vrednujemo žene i muškarce. Dok razmišljamo kako da se izrazimo u tom smislu „istovremeno mijenjamo svijest i počinjemo da prepoznajemo neke zastarjele i loše predstave o ženi koje su ukorenjene. Zato je rodno osjetljiv jezik jedan od važnih aspekata rodne ravnopravnosti“ (Original magazin, 2021). Nerijetko bude problematično kada se prilikom predstavljanja žena one prvo određuju po tome čije su supruge, pa se tek onda nabrajaju njihove društvene uloge i doprinosi, što gotovo po pravilu imate u enciklopedijama, a naravno i u medijima (Iliktarević, 2025). Nesenzitivne forme u domenima se uočavaju na različitim nivoima jezičke upotrebe. To, dakle, nije samo nedosljedno korišćenje ženskih naziva zanimanja i titula, koji su najvidljiviji, nego i razni izrazi, rečenice, tekstovi, pa i čitavi diskursi. Upotreba rodno osjetljivog jezika trebala bi da predstavlja jezičko ponašanje kojim žene i njihove društvene uloge

činimo jednako vidljivim i jednako vrijednim kao muškarce. Jedno od sredstava rodno osjetljivog jezičkog ponašanja jesu nazivi zanimanja, titula, funkcija u ženskom rodu… Važno je istaći, u ovom kontekstu da se i dalje izdaju diplome na mnogim fakultetima za novinarstvo/žurnalistiku na kojima piše za diplomiranu kandidatkinju: diplomirani novinar. Znači, da li je jezik u službi diskriminacije vode se polemike jer se često upotrebom muškog roda za neku ženu najčešće izražava veće poštovanje, a ukoliko se pojavi oblik ženskog roda za titulu i zanimanje, često implicira na izvjesnu inferiornost (Savić, 2005:14). Na pitanje o upotrebi rodno senzibilnog jezika jedna od ispitanica u intervjuu je odgovorila: „Na portalu koji uređujem koristimo rodno senzitivan jezik, u emisijama koje vodim, takođe. Ipak, u javnom lokalnom mediju u kojem radim odbijaju da to uvedu kao standard. Postoji odbijanje čak od nekih koleginica koje smatraju da je to „silovanje“ jezika, da ih citiram. Takođe, rodno senzibilan jezik nekako povezuju sa propagiranjem LGBT prava i uticajem zapada na našu kulturu i jezik. Nema logike, ali je to stanje na terenu“. Jedna od ispitanica je odgovorila: „Ne koristim rodno senzibilisan jezik toliko često koliko bi možda trebalo, ali jednostavno jer taj jezik nije uvriježen kako bi trebao biti. Često sam u zabuni kako nešto napisati, je li pravilno ili nije, ima li te riječi uopšte u našem riječniku“. Iz analiziranih odgovora 12 intervjuisanih novinarki proizilazi da one često lično određuju da li će i kako da koriste rodno senzibilni jezik, ponekad to određuju i urednici/ce medija, a takođe su ukazale na potrebu jezičke standardizacije i prilagođavanje lektorskih službi društvenim promjenama, koje trebaju da prate i jezičke, pa samim tim i podizanjem nivoa rodne ravnopravnosti u toj sferi.

Preporuke novinarki za unapređenje položaja

Na osnovu odgovora učesnica realizovanog intervjua u istraživačkom dijelu, posebno u okviru pitanja: „Koje biste konkretne mjere predložile za unapređenje položaja novinarki i rodne ravnopravnosti u medijskom sektoru BiH?“, jasno je da unapređenje položaja novinarki u BiH zahtijeva integrisani pristup koji obuhvata različite dimenzije profesionalnog, društvenog i institucionalnog okvira. Ispitanice su se složile da je ključ unapređenja položaja novinarki jačanje njihove profesionalne solidarnosti, zaštita njihovih prava, kao i promjena društvenog i zakonskog okvira koji bi omogućio ravnopravnost u medijskom sektoru. Mnoge novinarke ističu potrebu za većom solidarnošću unutar struke. Prema odgovorima, novinarke bi trebale biti bolje organizovane i aktivnije u prijavljivanju napada na novinare i novinarke te traženju zakonskih izmjena koje bi napade na novinare tretirali kao napade na službeno lice. Ispitanice ukazuju na to da je potrebno osigurati da novinarke nisu same u borbi za svoja prava, što podrazumijeva i veći stepen kolektivne odgovornosti. Solidarnost je, ističu, ključna za ostvarivanje stvarne ravnopravnosti, a njen nedostatak često dovodi do toga da novinarke same, bez adekvatne podrške kolega i koleginica, ne prijavljuju ili ne reaguju na profesionalne nepravde.

Edukacija predstavlja ključnu komponentu u procesu unapređenja položaja novinarki. Odgovori ispitanica sugerišu potrebu za edukacijom ne samo novinarki, već i šire društvene zajednice, uključujući političare i političarke, kao i same novinare/ke. Fokus na rodno osjetljive teme, prava novinarki i primjena rodno senzitivnog jezika od esencijalne su važnosti za profesionalnu transformaciju medijskog sektora. Pitanje ekonomske nezavisnosti novinarki i stabilnosti njihovih radnih prava bilo je centralno u odgovorima ispitanica. Više novinarki ističe da bi stabilniji ekonomski uslovi, kao i bolje plate, doprinijeli većoj motivaciji i kvalitetu rada. Osim toga, značajnu pažnju ispitanice posvećuju pitanju radno-pravnih odnosa, smatrajući da je potrebno bolje regulisati prekovremeni rad, plate i prava novinarki, sa posebnim naglaskom na zaštitu od psiholoških, ekonomskih i pravnih prijetnji. Inače, ove prijetnje više doživljavaju novinarke koje rade u privatnim medijima ili se bave baš istraživačkim novinarstvom, nego zaposlene u medijima koji su dio javnih servisa. Mnoge novinarke smatraju da je neophodno omogućiti adekvatnu zaštitu novinarki u redakcijama, uključujući psihološku podršku i zaštitu od mobinga. Nekoliko ispitanica predložilo je konkretne zakonske mjere koje bi mogle poboljšati položaj novinarki. To uključuje i izmjene u dijelu krivičnog zakona kako bi napadi na novinare i novinarke bili tretirani kao napadi na službeno lice. Takođe, naglašena je potreba za preciznijim definisanjem radnih procedura i pravila unutar redakcija, uz istovremeno jačanje zaštite novinarki od različitih oblika diskriminacije. Jedna od ključnih tema koju su novinarke iznijele je rodna ravnopravnost u kontekstu medijskog sektora. Iako je broj

novinarki u medijima u porastu, mnoge ispitanice smatraju da je njihova zastupljenost na rukovodećim pozicijama i dalje nedovoljna, a njihova stručnost često minimizirana u odnosu na muške kolege. Da bi se ovo promijenilo, ispitanice su se složile da je važno razviti svijest o ženskim sposobnostima i promovisati jednakost šansi u profesionalnom okruženju. Jedna od ispitanica je rekla da se to ne odnosi samo na žene u novinarstvu: „Generalno je potrebno mijenjati svijest o ženama i njihovim sposobnostima koje su često minimizirane u odnosu na muške sposobnosti, a jedni je razlog što su žene. To treba mijenjati i dati jednaka prava svima u BiH bez obzira koji su spol“.

Zaključak

Položaj novinarki u Bosni i Hercegovini, iako poboljšan u posljednjim godinama, i dalje je obilježen značajnim izazovima koji se ogledaju u rodnoj neravnopravnosti, diskriminaciji, nasilju i nedostatku institucionalne i pravne zaštite. Da bi se postigla prava rodna ravnopravnost, potrebno je provesti niz strategija koje će unaprijediti profesionalne uslove novinarki, omogućiti im jednak pristup mogućnostima napredovanja, kao i pružiti jasnu podršku u slučajevima nasilja i prijetnji. Ključne mjere u ovom procesu uključuju jačanje profesionalne solidarnosti među novinarkama, implementaciju rodno osjetljivih edukacija i obuka u novinarskim redakcijama, te razvoj pravnih i institucionalnih mehanizama zaštite. S obzirom na ulogu medija u oblikovanju javnog mnjenja, od presudne važnosti je unaprijediti i medijsku reprezentaciju žena, kako bi se izbjeglo njihovo ograničavanje na tradicionalne uloge i teme koje se smatraju "ženskim" ili „lakšim“. Takođe, neophodno je promovisati jednak pristup i zastupljenost žena na rukovodećim pozicijama u medijskim organizacijama, čime bi se omogućilo ravnopravno donošenje uredničkih odluka. Rodni stereotipi koji i dalje dominiraju u novinarskom okruženju mogu se prevazići kroz konstantnu edukaciju, jaču podršku udruženja za zaštitu novinara/ki, razvijanje rodno osjetljivog jezika i primjenu politika koje osiguravaju jednaku distribuciju odgovornosti i resursa među novinarima i novinarkama.

Osim toga, važno je raditi na jačanju ekonomskih i socijalnih prava novinarki, uključujući osiguranje stabilnih radnih ugovora, adekvatne zarade, kao i zaštite od sve prisutnijeg digitalnog nasilja. Napadi na novinarke, posebno oni koji dolaze od političara ili visokih zvaničnika, predstavljaju ozbiljan napad na slobodu medija i prava novinara, te ugrožavaju temeljne principe demokratskog društva. Takvi napadi, bilo da su verbalni, fizički ili online, mogu imati dugoročne posljedice po sigurnost novinarki, njihov profesionalni integritet i slobodu izvještavanja. Zbog toga je od izuzetne važnosti da se počinitelji ovih napada, naročito političari i zvaničnici, adekvatno sankcionišu u skladu sa zakonima, kako bi se osigurao preventivni efekt i omogućila odgovornost. Političari i zvaničnici, ali i ekonomski moćnici, koji često imaju značajan uticaj na javno mnjenje, ne bi smjeli biti izuzeti od odgovornosti za napade na novinarke ili bilo kakve vrste prijetnji. Naprotiv, njihova odgovornost trebala bi biti strožija, jer takvi napadi ne samo da direktno ugrožavaju novinarke, već podrivaju i povjerenje građana i građanki u novinarstvo i institucije. Sankcionisanje napada na novinarke mora uključivati ne samo pravne mjere, poput kazni i sudskih postupaka, već i društvene sankcije koje će poslati jasnu poruku o neprihvatljivosti takvih ponašanja. U tom kontekstu, trebalo bi razmotriti izmjene postojećih zakona, uključujući krivične zakone, kako bi napadi na novinarke bili tretirani sa većom ozbiljnošću i smatrani, kako novinari i novinarke predlažu, napadima na službene osobe, s obzirom na njihov značaj u obavljanju javnih funkcija. Takođe, medijski sektor i novinarske organizacije moraju uložiti dodatne napore u zaštitu svojih članova, kroz inicijative za pravnu pomoć, psihološku podršku i izgradnju mehanizama prevencije nasilja. Nadalje, od suštinskog je značaja da mediji i novinarske organizacije aktivno rade na promjeni društvenih stavova prema novinarkama. To se može postići i putem zagovaračkih sastanaka, raznih aktivnosti i kampanja, poput kampanje BH novinarke – zajedno u borbi za ženska prava“ i „Novinarke u prvim redovima“, koje su pokrenule organizacije poput BH novinara i SafeJournalists, te mogu od važnosti za podizanje svijesti o položaju novinarki, njihovoj izloženosti nasilju, prijetnjama, te izazovima s kojima se svakodnevno suočavaju. Ove kampanje služe kao platforma za solidarnost među novinarkama, ali i kao poziv za institucionalne promjene i odgovornost medijskih kuća.

Pažnju je potrebno posvetiti edukaciji mladih novinarki, naročito studentkinja novinarstva, kako bi se utemeljila svijest o rodnoj ravnopravnosti od samog početka njihovog obrazovanja. Obuke, radionice i

treninzi na fakultetima trebaju uključivati teme rodne ravnopravnosti, etičkog novinarstva i prepoznavanja rodnih stereotipa, što će im omogućiti da se s većim povjerenjem suočavaju s izazovima u novinarskoj karijeri. Iako su novinarke u BiH suočene s brojnim izazovima, one imaju značajan potencijal postati katalizator promjena, kako u medijskom sektoru, tako i šire u društvu. Za ostvarenje pravičnijeg, ravnopravnijeg i sigurnijeg novinarstva, od ključne je važnosti ostvarivanje snažnije institucionalne podrške, kao i stalna edukacija i senzibilizacija, koja će omogućiti prepoznavanje i valorizaciju novinarskog rada bez obzira na pol. Važno je naglasiti da novinarke, pored suočavanja sa brojnim izazovima u svom profesionalnom djelovanju, imaju i ključnu odgovornost u očuvanju integriteta profesije. Poštovanje etičkih i profesionalnih standarda u novinarstvu neophodno je kako bi se očuvalo povjerenje javnosti i osigurala vjerodostojnost medijskog izvještavanja. Novinarke, kao aktivne učesnice u oblikovanju javnog diskursa, trebale bi ne samo da primjenjuju ove standarde, već i da svojim radom afirmišu pitanje rodne ravnopravnosti. U društvenom kontekstu u kojem su žene često marginalizovane, novinarke imaju potencijal i odgovornost da svojim profesionalnim angažmanom otvore prostor za vidljivost rodnih pitanja, osnaživanje žena i dekonstrukciju stereotipa. Time ne samo da doprinose razvoju osjetljivijeg i inkluzivnijeg medijskog sadržaja, već i aktivno učestvuju u izgradnji pravednijeg društva.

Rodna ravnopravnost ne smije biti samo tema posebnih priloga i kampanja – ona treba biti sastavni dio svakodnevnog novinarskog pristupa, ali i naučnog pristupa.

Literatura

Avaz. (2024, October 1). *Video: Milorad Dodik vrijeđao novinarku "Vidi one krave"*. Avaz. https://www.avaz.ba/vijesti/bih/898414/video-milorad-dodik-vrijedjao-novinarku-vidi-one-krave

BH novinari. (2024, March 8). *BH novinarke – zajedno u borbi za ženska prava*. BH novinari. https://bhnovinari.ba/bs/2024/03/08/bh-novinarke-zajedno-u-borbi-za-zenska-prava/

BH novinari. (2024, October 1). *Novinari/ke nemaju adekvatnu podršku redakcije u slučajevima napada i prijetnji*. BH novinari. https://bhnovinari.ba/bs/2024/10/01/novinari-ke-nemaju-adekvatnu-podrsku-redakcije-u-slucajevima-napada-i-prijetnji/

Brigs, A., & Berk, P. (2006). *Društvena istorija medija*. Clio.

Fukelj, S. (2022, June 20). *Novinarkama je nakon napada najbitnija podrška*. Media.ba. https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/novinarkama-je-nakon-napada-najbitnija-podrska

Gajić, D. (2025, May 3). *BiH je za 15 godina doživjela sunovrat po slobodi medija: Pali smo za 52 mjesta*. N1. https://n1info.ba/vijesti/bih-je-za-15-godina-dozivjela-sunovrat-po-slobodi-medija-pali-smo-za-52-mjesta/

Gallagher, D. J. (2001). *Gender and the media*. Polity Press.

Gocini, Đ. (2021). *Istorija novinarstva*. Clio.

Global Media Monitoring Project. (2021). *Who makes the news? Global Media Monitoring Project 2020: Full report*. World Association for Christian Communication. https://waccglobal.org/wp-content/uploads/2021/07/GMMP2020_ENG

Iliktarević, V. (2025). *Marjana Stevanović: Rodno osetljiv jezik je iznad svega političko pitanje*. Nezavisne novine. https://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/MARJANA-STEVANOVIC-Rodno-osetljiv-jezik-je-iznad-svega-politicko-pitanje/892952

Kanter, R. M. (1977). *Men and women of the corporation*. Basic Books.

Original magazin. (2021). *Šta je i čemu služi Rečnik nove stvarnosti: "Žene su najrevnosnije čuvarke patrijarhata"*. Original magazin. https://www.originalmagazin.com/radar-nove-generacije/recnik-nove-stvarnosti-zene-su-najrevnosnije-cuvarke-patrijarhata/

Popović, M. (2025, March 31). *Izvještavanje o političkoj krizi u BiH: Test izdržljivosti za novinare*. TV novinarstvo. https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/izvjestavanje-o-politickoj-krizi-u-bih-test-izdrzljivosti-za-novinare

Reporteri bez granica. (2025, March 5). *Svjetski indeks slobode medija 2025: BiH nazadovala za pet mjesta*. Media.ba. https://www.media.ba/bs/vijesti-i-dogadaji-vijesti/svjetski-indeks-slobode-medija-2025-bih-nazadovala-za-pet-mjesta

SafeJournalists. (2024, March 8). *Novinarke na Zapadnom Balkanu i dalje rade pod pritiscima i prijetnjama*. BH Novinari. https://bhnovinari.ba/bs/2024/03/08/safejournalists-novinarke-na-zapadnom-balkanu-i-dalje-rade-pod-pritiscima-i-prijetnjama/

Savić, S. (2004). *Žena skrivena jezikom medija: Kodeks nesekstičke upotrebe jezika*. Furura publikacije.

Stevanović, M. (2021). *Rečnik nove stvarnosti*. https://recniknovestvarnosti.rs/

Trepanić Hebib, A. (2025, May 6). *Ponovni pad BiH na Svjetskom indeksu slobode medija*. Detektor. https://detektor.ba/2025/05/06/ponovni-pad-bih-na-svjetskom-indeksu-slobode-medija/

Zahirević, A. (2012). *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka?* Edicija Gender Sarajevskog otvorenog centra.

Ženska mreža BiH. (n.d.). *Radnička prava novinarki: Svaka druga ispitanica doživjela mobing i diskriminaciju*. Ženska mreža BiH. https://zenskamreza.ba/radnicka-prava-novinarki-svaka-druga-ispitanica-dozivjela-mobing-i-diskriminaciju/

Žurnal.info. (2025, May). *Agresivna službenica kantonalnog ministarstva u BiH: Novinarku Danku Derifaj ošamarila Nihada Hodžić - Matešić!*. Žurnal. https://www.zurnal.info/clanak/novinarku-danku-derifaj-osamarila-nihada-hodzic-matesic/27873

THE STATUS OF FEMALE JOURNALISTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA THROUGH THE LENS OF GENDER EQUALITY

Vesna Iliktarević
PhD Candidate, Faculty of Political Science, University of Banja Luka
vesna.iliktarevic@gmail.com

Abstract: *In contemporary society, women have fought for greater equality, visibility, and professional recognition, yet they continue to face a range of challenges that affect their position, particularly within the media industry. While many female journalists are at the forefront of advocating for gender equality in our society, they often encounter various barriers and gender insensitivity at different levels. This paper examines the status of female journalists in Bosnia and Herzegovina through the lens of gender equality, analyzing the obstacles they face in newsrooms, structural barriers to career advancement, as well as the threats and pressures to which they are subjected. Although women now constitute a significant part of the journalism profession, their voice and position remain frequently marginalized when it comes to key decision-making processes, with power positions, media ownership, and editorial roles predominantly held by men. Furthermore, female journalists are often exposed to verbal and physical threats and attacks, especially when reporting on issues such as corruption, human rights, and politics. More recent forms of threats against female journalists include SLAPP lawsuits and digital violence. This paper also explores the societal and familial roles of women that affect their professional careers in the media, as well as feminist perspectives that challenge the position of women in journalism. Through the analysis of data and the experiences of female journalists, this study highlights key barriers but also potential strategies for improving their position, including institutional support mechanisms, better legislative frameworks, and strengthening solidarity networks within the profession. The aim of this paper is to provide a deeper insight into the challenges and opportunities that women in the media face in the context of professional development and gender equality in Bosnia and Herzegovina.*

Keywords: *media, gender equality, female journalists, discrimination, women's rights*

Stručni rad
UDK:343.8:316.61-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125604P

RESOCIJALIZACIJA ZATVORENIKA TIJEKOM IZVRŠAVANJA KAZNE ZATVORA, SA OSVRTOM NA OSUĐENE ŽENE

***Dr.sc. Branko Peran, prof. struč. stud.*[295]**
Veleučilište Marko Marulić u Kninu

Dr.sc. Mirko Goreta, viši predavač
Veleučilište Marko Marulić u Kninu

Dr.sc. Vedran Milković, dipl. pravnik
Zavod za javno zdravstvo Šibensko-kninske županije

Apstrakt: *Za resocijalizaciju možemo kazati da je to jedan proces osnaživanja osobe i njegove obitelji kako bi se mogli uspješno nositi s iskustvom izdržavanja kazne zatvora te prilikom povratka u zajednicu organizirati si život na društveno prihvatljiv način. Osim navedenog za uspješnu resocijalizaciju i reintegraciju potrebna je podrška u zajednici za pojedinca i obitelj, te snažna suradnja i razmjena informacija među svim relevantnim dionicima s naglaskom na one koji su direktno uključeni u rad. Posebno valja naglasiti da rehabilitacijski pristup pretpostavlja individualizaciju kazne svakog zatvorenika izradom pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora te provođenja niza specijaliziranih programa tretmana. Da bi se postiglo naprijed navedeno, zakon propisuje provođenje općih i posebnih programa za zatvorenike u svrhu njihove resocijalizacije i rehabilitacije. Kada govorimo o općim programima valja naglasiti da se oni odnose se na rad, obrazovanje i organizaciju slobodnog vremena zatvorenika te provode se prema svim zatvorenicima, dok posebni programi podrazumijevaju grupni i individualni psihosocijalni tretman zatvorenika te odnose se na određene kategorije zatvorenika. Tema ovoga rada odnosi se na analizu resocijalizacije zatvorenika tijekom njihova izdržavanja zatvorske kazne. Riječ je o vrlo aktualnoj problematici, koja ima osobit značaj za neko društvo, a time i ekonomiju. Zatvorenici nakon izdržavanja zatvorske kazne imaju drugačiji tretman od strane ostatka društva. Žene obično čine veoma mali dio ukupne zatvorske populacije, iako je njihov broj u porastu u nekim zemljama. Prema ovim subjektima postoje određena skeptična uvjerenja, koja dodatno otežavaju njihovu resocijalizaciju ili ponovno uključivanje u društvo i svakodnevni život. U tu svrhu važno je, osim adekvatne rehabilitacije istih, provesti i učinkoviti proces resocijalizacije.*

Ključne riječi: *zatvor, zatvorenik, žena, kazna.*

1. Rehabilitacijski sustav

Ljudska prava općenito, kao i njihova primjena jedna su od centralnih tema današnjice, a ljudska prava zatvorenika posebna su kategorija u okviru općeg koncepta ljudskih prava deklariranih od Ujedinjenih Naroda jer su zatvorenici ograničeni u temeljnom ljudskom pravu (Šeparović, 2003). Oduzimanje slobode mora biti posljedica pravilnog sudskog procesa sa osiguranom kvalitetnom obranom optuženika, a poštivanje ljudskih prava u zatvorima/kaznionicama odraz je poštivanja ljudskih prava u civilnom društvu. Upoznavanje s međunarodnim zatvorskim pravilima je zapravo usvajanje znanja onima koji rade sa zatvorenicima o ljudskim pravima samih zatvorenika. Kršenje njihovih prava rezultat je neznanja, a ne pristupa osobi. Uz primjenu različitih poticajnih sredstava i programa pripremamo zatvorenike za život na slobodi u skladu sa društvenim normama i zakonima. Cilj je

[295] peran.branko@gmail.com

pripremiti ga za život na slobodi u skladu sa zakonima i društvenim pravilima i vrijednostima. Rad je dio ukupnog tretmana i kao takav značajno utječe na odobravanje pogodnosti zatvorenicima, na uvjetno otpuštanje i pripremu za život na slobodi. Radni status je važan faktor recidivizma. Sveobuhvatno, cjelovito izvršavanje probacijskih poslova podrazumijeva uključivanje probacijske službe u sve faze kaznenopravnog procesuiranja, od uhićenja, faze prije suđenja, faze odlučivanja o kazni, izvršavanja društvenih sankcija, kazne zatvora do postpenalnog nadzora.Probacijski poslovi obavljaju se s ciljem zaštite društvene zajednice od počinitelja kaznenog djela, njegove resocijalizacije i reintegracije u zajednicu, utjecanjem na rizične čimbenike koji su povezani s činjenjem kaznenih djela u svrhu smanjenja rizik od recidivizma. Osnovna svrha probacije je humanizacija izvršavanja kazneno-pravnih sankcija i učinkovitija resocijalizacija i reintegracija počinitelja kaznenih djela u društvenu zajednicu. Velik broj država diljem svijeta, a gotovo sve države u Europi, prepoznale su korisnost probacijskog sustava.

2. Međunarodna zatvorska pravila i njihova primjena

Ljudska prava općenito, kao i njihova primjena jedna su od centralnih tema današnjice, a ljudska prava zatvorenika posebna su kategorija u okviru općeg koncepta ljudskih prava deklariranih od Ujedinjenih Naroda jer su zatvorenici ograničeni u temeljnom ljudskom pravu – pravu na slobodu. Oduzimanje slobode mora biti posljedica pravilnog sudskog procesa sa osiguranom kvalitetnom obranom optuženika, a poštivanje ljudskih prava u zatvorima/kaznionicama odraz je poštivanja ljudskih prava u civilnom društvu. Upoznavanje s međunarodnim zatvorskim pravilima je zapravo usvajanje znanja onima koji rade sa zatvorenicima o ljudskim pravima samih zatvorenika. Kršenje njihovih prava rezultat je neznanja, a ne pristupa osobi. Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima obuhvačaju određivanje minimalnih prava svim kategorijama zatvorenika i utvrđivanje minimalnih standarda temeljenih na humanitarnim načelima. Europska zatvorska pravila obuhvačaju temeljna načela, upravu zatvorskih ustanova, zatvora/kaznionica, zatvorsko osoblje, ciljeve i način tretmana. Osim toga postoje i dodatna pravila za posebne kategorije zatvorenika (Babić, Josipović, Tomašević - Europska zatvorska pravila, 2006).

Kada su u pitanju ljudska prava posebno je važno naglasiti Konvenciju protiv torture i ostalih oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja zatvorenika. Kada se spominje riječ tortura valja naglasiti da ona podrazumijeva: bilo koji čin kojim se nekoj osobi namjerno nanosi bol ili patnja (tjelesna ili duševna) koja nastaje na poticaj službene osobe sa ciljem dobivanja informacije ili priznanja, odnosno teže i namjerno, okrutno, neljudsko i ponižavajuće postupanje i kažnjavanje zatvorenika. Osim navedenog važno je naglasiti da postoje i: Pravila ponašanja za osobe u službi zakona koja se primjenjuju na sve osobe koje provode zakonske mjere, ta pravila definiraju uvjete u kojima se dozvoljava uporaba vatrenog oružja, definira se povjerljivost i tajnost podataka koje moraju poštivati osobe u službi zakona, kao i to da se definira da su nadzorne vlasti dužne odmah reagirati u bilo kojem slučaju narušavanja zakonskih odredbi od strane „osoba u službi zakona".

3. Dijagnostika zatvorenika

Dijagnostika zatvorenika podrazumijeva ispitivanje i utvrđivanje socijalnih, psiholoških, zdravstvenih i kriminoloških osobina zatvorenika početkom i tijekom izvršavanja kazne zatvora. Dijagnostički postupak obavlja se ispitivanjem pojedinca i različitih faktora koji mogu utjecati na pojavu kriminalnog ponašanja, kao što su: kvaliteta obitelji u kojoj je osoba odrastala, ponašanje osobe tijekom školovanja, utjecaj društvenih skupina kojima neka osoba pripada. osobine ličnosti (asocijalni poremećaj, poremećaj osobina ličnosti, seksualni poremećaji i sl.), teške trenutačne prilike, krize u kojima se pojedinac nalazi, različita duševna oboljenja ili privremena duševna oboljenja koja dovode do smanjenja ubrojivosti osobe, naučenost na kriminalno ponašanje kao stil života i oblik stjecanja sredstava za život.

Cilj i svrha dijagnostike zatvorenika je utvrđivanje: a) sigurnosnih aspekata izvršavanja kazne zatvora, b) stupanj rizičnosti svakog zatvorenika o čemu ovisi donošenje odluke o stupnju sigurnosti zatvora/kaznionice u kojoj će zatvorenik izvršavati kaznu zatvora

(zatvor/kaznionica zatvorenog tipa – visoko rizične osobe, kaznionica poluotvorenog tipa – srednje rizične osobe, kaznionica otvorenog tipa – nisko rizične osobe), c) tretmanskih aspekata izvršavanja kazne zatvora što podrazumijeva utvrđivanje vrste i stupnja potreba zatvorenika za uključivanjem u odgovarajuće stručne, tretmanske postupke tijekom izvršavanja kazne zatvora (potreba za liječenjem, potreba za školovanjem, radno angažiranje-ovisno o ocjeni radne sposobnosti, posebni programi ovisno o psihološkim osobinama zatvorenika i ponašanja koje se može manifestirati tijekom izvršavanja kazne zatvora, organiziranje kontakata s obitelji kao i organizacija postpenalnog prihvata) d) izrada pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora koja obuhvaća skup pedagoških, radnookupacijskih, zdravstvenih, psiholoških i sigurnosnih radnji i mjera kojima se planira izvršavanje kazne zatvora, primjereno osobinama i potrebama zatvorenika te vrsti i mogućnostima kaznionice odnosno zatvora u kojem se kazna zatvora izvršava. Dijagnostika zatvorenika obavlja se u Zatvoru u Zagrebu u Odjelu za psihosocijalnu dijagnostiku, a dijagnosticiraju se zatvorenice/i kojima je: a) izrečena kazna zatvora u trajanju dužem od 6 mjeseci (ostatak kazne po uračunatom pritvoru) b) izrečena kazna zatvora u trajanju dužem od 6 mjeseci i uz kaznu zatvora izrečena je i sigurnosna mjera na temelju članka 75. KZ-a c) izrečena kazna maloljetničkog zatvora (bez obzira na visinu izrečene kazne). Dijagnostiku obavlja tim stručnjaka: psiholog, defektolog-socijalni pedagog, socijalni radnik, pedagog, pravnik-kriminolog i liječnik koji izrađuju Izvješće stručnog tima s prijedlogom pojedinačnog izvršavanja kazne zatvora i prijedlogom kaznionice/zatvora gdje će se nastaviti izvršavati kazna zatvora. Na temelju prijedloga izrađuje se pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora – program izvršavanja kojeg donosi upravitelj na prijedlog stručnog tima zatvora/kaznionice. On mora biti utemeljen na zakonu i podzakonskim propisima i pri njegovoj provedbi mora se voditi računa o poštivanju zakonskih prava zatvorenika. Za zatvorenika koji su osuđeni na kaznu zatvora do 6 mjeseci ili kojima je neizdržani dio kazne manji od 6 mjeseci program postupanja donosi se u zatvoru u koji se zatvorenik upućuje na izvršavanje kazne zatvora (Dvojković, 2019). Uloga službenika osiguranja posebno je važna kod provedbe i preispitivanja programa izvršavanja u zatvoru/kaznionici.

Postupak upućivanja zatvorenika na izvršavanje kazne zatvora: a) sudac izvršenja prema mjestu prebivališta/boravišta zatvorenika (pravomoćna presuda prvostupanjskog suda ili zahtjeva zatvorenika prije pravomoćnosti) donosi rješenje o upućivanju na izdržavanje kazne zatvor (Anić, 2024). Upućuje se u Odjel za psihosocijalnu dijagnostiku u Zatvoru u Zagrebu (boravak zatvorenika do 30 dana), nakon čega Središnji ured Uprave za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa (donosi odluku o upućivanju zatvorenika na izvršavanje kazne zatvora u zatvor/kaznionicu).

4. Tretman zatvorenika

4.1. Rad zatvorenika i strukovno osposobljavanje

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21, 155/23) rad zatvorenika i strukovno osposobljavanje jedan su od najvažnijih tretmanskih postupaka u stvarivanju svrhe izvršavanja kazne zatvora odnosno rehabilitacije zatvorenika i smanjenju recidivizma. Uvažavajući zdravstvene sposobnosti, stečena znanja i vještine zatvorenika, uspješnost ostvarivanja pojedinačnog programa, sigurnosnu procjenu te iskazani stvarni interes za radnim angažmanom, nastoji se radno rasporediti što veći broj zatvorenika, sukladno mogućnostima zatvora/kaznionice. Rad zatvorenika većinom je organiziran u okviru radionica u kaznionicama i zatvorima, u njima se obavljaju poslovi obrade drva i metala, ugostiteljstva, poljoprivrede, održavanja, šljunčarenja, eksploatacije kamena, izrade betonske galanterije i slično. Zatvorenici u kaznionicama i zatvorima također obavljaju i pomoćno-tehničke poslove poput održavanja čistoće i urednosti prostorija i kruga kaznionice/zatvora, pranja vozila, ličenja, pomoćnih poslova u praonici rublja, kuhinji, skladištu, zatvorskoj radionici i slično. Sukladno Zakonu o izvršavanju kazne zatvora, zatvorenike je moguće zaposliti kod drugog poslodavca izvan kaznionice/zatvora, a moguće je zatvoreniku omogućiti i nastavak obavljanja vlastite gospodarske i druge djelatnosti. Poslovi koje zatvorenici najčešće obavljaju izvan kaznionice/zatvora su pomoćni poslovi u pilani, građevinarstvu, uređenju okoliša, poslovi utovara-istovara, poljoprivredni poslovi i slično. Rad je pravo – osobni izbor zatvorenika i kao takav a) ne smije biti kazna, ponižavajući, nekoristan i besmislen, prisilan, nepravedno plaćen, obavljan u neljudskim uvjetima, pretežak, opasan

za zdravlje i iskorištavajući, b) treba biti što bliži ulozi zatvorenika koju inače obavlja u društvenoj zajednici, c) mora biti koristan, pravedno plaćen, stvaralački, svrhovit, organiziran, usklađen sa suvremenim radnim dostignućima, usklađen sa zatvorenikovim duševnim i tjelesnim sposobnostima, u skladu sa sigurnosnim i zaštitnim mjerama i pravedno obeštećen u slučaju nemara, d) ne smije biti uvjetovan pogodnostima i boljim pristupom, e) ne smiju ga voditi, nadzirati i ocjenjivati drugi zatvorenici, f) pomaže u stvaranju navika, stjecanju znanja i vještina, razvijanju sposobnosti sustavnosti, suradnji i zajedništvu, pozitivnom natjecanju, stvaranju mjesta i materijalnoj dobiti.

4.2. Obrazovanje

Obrazovanje treba biti usklađeno s nacionalnim obrazovnim sustavom, a temeljna svrha je stvaranje pozitivnih navika i sustava vrijednosti, usvajanja vještina i znanja, poboljšanje ponašanja i morala te izgradnja samopoštovanja. Načini organizacije obrazovanja mogu biti tečaj (seminar), škola (u zatvoru, dopisno, u vanjskoj školi), predavanje (edukacija) i studij.

4.3. Slobodno vrijeme

Slobodno vrijeme podrazumijeva vrijeme između organiziranog rada i dnevnog odmora te neradni dani kada se provode kulturne, zabavne i sportske djelatnosti kroz vidove rada. Temeljna svrha organiziranog korištenja slobodnog vremena je pozitivno poistovjećivanje, uklanjanje samoće i otuđenja, razvijanje tjelesnog i duševnog zdravlja, pozitivno natjecanje, smanjenje napetosti, suradnja s društvenom zajednicom, stvaralaštvo, mijenjanje negativnih navika, usvajanje novih znanja i vještina, upoznavanje zatvorenika i mogućnost zarade, dok nekvalitetno provođenje slobodnog vremena dovodi do opuštanja, dosade, ispada i otpora. U slobodno vrijeme mogu se organizirati različite djelatnosti kao što su: kulturno-prosvjetne, zabavne, sportske i dr.

4.4. Zdravstvena zaštita

Zdravstvena zaštita koja se pruža osobama lišenim slobode trebala bi biti po standardima jednaka onoj koja se pruža populaciji u zajednici. Garancije da se poštuje ovaj princip jednake njege u pogledu žena u zatvoru zahtijeva da zdravstvenu zaštitu pružaju liječnici i medicinski tehničari koji su prošli specifičnu obuku u pogledu pitanja ženskog zdravlja, uključujući ginekologiju. U mjeri u kojoj je preventivna zdravstvena zaštita posebno važna za žene, kao što je skrining na rak dojke i jajnika, dostupna u zajednici, ona bi također trebala biti ponuđena ženama u zatvoru. Odgovarajuće količine lijekova specifično potrebnih ženama također bi trebala biti dostupna u zatvoru, čime se omogućava ženama koje su započele liječenje prije stupanja na izvršenje kazne da nastave takav tretman lijekovima u zatvoru. Pilule za kontracepciju, bez obzira na razloge zbog kojih su prepisane, ne bi trebale biti uskraćene ženama koje ih žele koristiti. Ženino pravo na tjelesni integritet ne umanjuje činjenica da ona izdržava kaznu u zatvoru. Ako su pilule za prekid trudnoće i/ili drugi načini prekida trudnoće u kasnijim fazama trudnoće dostupni ženama u zajednici, oni bi trebali biti dostupni pod istim uvjetima i ženama u zatvoru.

5. Suradnja i timski rad

Suradnja je osnova rada u kaznenim tijelima, kroz tim se ostvaruje i jedinstvo tretmanskih utjecaja. Nakon dogovora i odluke tima pojedinac provodi odluku kao obvezujuću. Vodstvo treba biti osjetljivo na promjene i sklono prilagodbama, a nikada u radu osoblja ne smije biti demokratski način nadzora. Timskim radom se ostvaruje bolje ostvarenje ciljeva, veća snaga, zaštita i prevladavanje slabosti pojedinca, zajednička odgovornost, širenje ideja i mjera te otvoreno suočavanje i rješavanje sukoba. Osoblje kaznenog tijela grupnim radom dobiva uvid u život zajednice zatvorenika, osjećaj za teškoće te pravodobne informacije, a time i mogućnost predusretanja (prevencije) i rješavanja problema. Kroz timski najbolje se može upoznati zatvorenika.

6. Pogodnosti

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21, 155/23) osnovni kontakti s vanjskim svijetom (telefoniranje, dopisivanje, primanje paketa, određeni broj posjeta) spadaju u prava zatvorenika, dok dodatne kontakte, a osobito u vidu pogodnosti izlazaka, zatvorenici ostvaruju ovisno o vlastitom angažmanu i učinjenim pozitivnim pomacima tijekom izvršavanja kazne zatvora. Tako zatvorenik, nakon proteka zakonom utvrđenog vremena, ovisno o uspješnosti provođenja svog pojedinačnog programa izvršavanja kazne, može biti premješten u blaže uvjete izvršavanja kazne (poluotvorene i otvorene kaznionice ili odjeli zatvora) i/ili može ostvariti određenu količinu pogodnosti izlazaka izvan kaznionice, odnosno zatvora. Ovakve pogodnosti odobravaju se zatvoreniku radi olakšavanja kontakata s vanjskim svijetom, a u svrhu postupne pripreme za otpust i život na slobodi (obitelj, prijatelji, tijela državne vlasti, ustanove i udruge te osobe koje se organizirano bave uključivanjem zatvorenika u život na slobodi). Pogodnosti nisu prava zatvorenika, već skup poticajnih mjera usmjerenih na smanjivanje negativnih učinaka zatvaranja i poticanje u ostvarivanju programa izvršavanja radi ostvarivanja svrhe izvršavanja kazne zatvora. U skladu s Pravilnikom o pogodnostima kaznionice i zatvori prilikom odlučivanja o odobravanju pogodnosti češćih dodira s vanjskim svijetom za određene kategorije zatvorenika obvezno zatraže i uzmu u obzir sigurnosnu procjenu i mišljenje specijalne organizacijske jedinice Ministarstva unutarnjih poslova nadležne za borbu protiv organiziranog kriminala i korupcije. Zatvorenici za koje zatražena provjera još nije pristigla, ili je pristigla negativna, ne mogu koristiti pogodnosti izlazaka kao ni pogodnost premještaja u odjel s blažim uvjetima izvršavanja kazne unutar istog zatvora/kaznionice.

7. Pritužbe zatvorenika

Žene u zatvoru trebale bi uživati pristup sveobuhvatnom programu svrsishodnih aktivnosti (rad, obuka, obrazovanje i sport) na istoj osnovi kao i muškarci. U Hrvatskoj su prava zatvorenika višestruko zaštićena Ustavom, Zakonom o izvršavanju kazne zatvora i podzakonskim propisima koji daju ovlast brojnim vladinim i nevladinim organizacijama te međunarodnim tijelima za provođenje unutarnjeg i vanjskog nadzora i inspekcije zatvora/kaznionica i postupanja sa zatvorenicima. Svaki zatvorenik slobodan je obratiti se usmeno ili pisanim putem navedenim tijelima radi zaštite svojih prava, a zbog zaštite prava ustrojen je sudac izvršenja kojem je zaštita prava zatvorenika jedna od glavnih zadaća.

8. Istupanje u medijima

Zatvorenicima je zabranjeno istupanje u sredstvima javnog priopćavanja, a s čime su isti upoznati. Obzirom na višestruku zaštitu prava zatvorenika, onemogućavanjem njihovog istupanja u medijima ni na koji način se ne krše njihova prava, niti se umanjuje mogućnost da se sa svojim problemima i pritužbama obrate izravno onima koji su nadležni i osposobljeni za njihovo rješavanje. Jedan od razloga zabrane istupanja zatvorenika u medijima tijekom izvršavanja kazne zatvora je i zbog negativne konotacije koje se mogu pojaviti kod žrtva njihovih kaznenih djela.

9. Premještaj zatvorenika

Žene u zatvoru trebaju, u principu, boraviti u fizički odvojenom prostoru od prostora koji zauzimaju bilo koji muškarci unutar iste ustanove. Upravitelj može predložiti premještaj zatvorenika radi ostvarivanja programa izvršavanja ili kad je to nužno zbog organizacije izvršavanja kazne i sigurnosti. Osnovna svrha izvršavanja kazne u poluotvorenim i otvorenim uvjetima je olakšavanje pripreme zatvorenika za povratak u društvo nakon izdržane kazne. U poluotvorenim uvjetima izvršavanja kazne ne postoje fizičke prepreke za sprječavanje udaljavanja (zid, visoka žica i sl.), a broj službenika odjela osiguranja je višestruko manji nego u zatvorenim uvjetima. Smještaj zatvorenika u ovakve uvjete izvršavanja kazne moguć je ukoliko je procijenjeno kako zatvorenik ne predstavlja ozbiljan rizik za zajednicu te ako je njegov dosadašnji tijek tretmana u zatvorenim uvjetima bio uredan i pozitivno usmjeren. U odnosu na zatvorene, poluotvoreni uvjeti znatno su sličniji životu na slobodi, no

istovremeno zadržavaju visoku razinu kontrole i nadzora nad zatvorenikom. Stoga ovi uvjeti predstavljaju svojevrstan test kojim se provjerava zatvorenikova razina odgovornosti prije no što ga se otpusti s izvršavanja kazne kao slobodnog građanina.

10. Sustav probacije u Republici Hrvatskoj

Probacija je uvjetovana i nadzirana sloboda počinitelja kaznenog djela tijekom koje službenici probacije provode postupke usmjerene na smanjenje rizika ponovnog počinjenja kaznenog djela (Milivojević, Tomašević, 2011). Osuđenika se u probaciju može uključiti samo na temelju njegovog pisanog pristanka. Pri tome mu se jamči zaštita osobnosti i tajnosti podataka, te ima pravo uvida u podatke osobnika, izuzev zapažanja i stručnih mišljenja probacijskog službenika. Probacijski poslovi su (Zakon o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21, 155/23): procjena kriminogenih rizika i tretmanskih potreba počinitelja, izrada pojedinačnog programa postupanja, nadzor izvršavanja obveza prema rješenju državnog odvjetnika kada odlučuje o kaznenom progonu prema načelu svrhovitosti, postupci izvršavanja uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom i rada za opće dobro na slobodi, nadzor izvršavanja mjere opreza obveze redovnog javljanja određenoj osobi ili državnom tijelu, nadzor provođenja mjera utvrđenih rješenjem o određivanju istražnog zatvora u domu, izrada izvješća zatvoru, odnosno kaznionici, nadzor nad uvjetno otpuštenim osuđenikom, izrada izvješća o počinitelju za državno odvjetništvo, sud i suca izvršenja, sudjelovanje u organiziranju pomoći i podrške žrtvi, oštećeniku, obitelji žrtve i obitelji počinitelja. S obzirom na činjenicu da u Hrvatskoj postoji mali broj sankcija i mjera koje se provode u zajednici, upravo je cilj donošenja Zakona o probaciji stvaranje pravičnijeg kazneno-pravnog sustava koji bi trebao rezultirati smanjenjem broja počinitelja kaznenih djela osuđenih na kaznu zatvora ili kojima je određen pritvor i povećanje alternativnih sankcija (Kokić Puce, Kovčo Vukadin, 2006) koje pridonose humanizaciji sustava. Dvije takve mjere propisane Kaznenim zakonom, ali su, na žalost, bile rijetko primjenjivane. Tako su uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom i rad za opće dobro na slobodi mjere koje bi se trebale bitno češće primjenjivati u sustavu probacije. Te će se mjere izvršavati u mjestu prebivališta, odnosno boravišta, nakon što je Ured za probaciju donese pojedinačni program postupanja i dostavi ga općinskom sudu. Stupanjem na snagu Zakona o probaciji prestaje važiti Zakon o izvršavanju zaštitnog nadzora i rada za opće dobro na slobodi (NN 128/1999).

Zakon o probaciji donesen je 2009. godine, uslijedilo je donošenje pet podzakonskih akata čime su se stvorili preduvjeti za funkcioniranje probacijskog sustava. Cilj uspostave i provođenja sustava probacije bi bio učestalije izricanje sankcija koje se izvršavaju na slobodi i u zajednici, a time i smanjenje izricanja zatvorskih kazni koje trebaju biti rezervirane za počinitelje težih kaznenih djela koji su sigurnosno rizični, a kojima je izrečena dulja kazna zatvora. Probacija je novi sustav koji je ustrojen u Republici Hrvatskoj, a čija je svrha humanizacija izvršavanja kazneno-pravnih sankcija i učinkovitija resocijalizacija i reintegracija počinitelja kaznenih djela u društvenu zajednicu. Probacijski poslovi se provode radi zaštite društvene zajednice od počinitelja kaznenog djela na način da ga se ne izdvaja iz sredine zatvaranjem u zatvor, već ga se resocijalizira u zajednici. Radi se na reintegraciji u zajednici kroz utjecaj na one rizične čimbenike koji su i doveli do počinjenja kaznenog djela, na primjer, radi se na odvikavanju od ovisnosti o drogama ili alkoholu, na komunikacijskim vještinama i slično. Probacijski sustav potiče izricanje sankcija koje se izvršavaju u zajednici pa se time smanjuje izricanje zatvorskih kazni i broj osuđenika u zatvorima. Zatvorski sustav je vrlo skup u odnosu na probaciju, a praksa je pokazala da kratkotrajne zatvorske kazne nisu najbolje rješenje. Gotovo sve europske države su prepoznale korisnost probacijskog sustava kako za počinitelja kaznenog djela tako i za širu zajednicu.

Republika Hrvatska niz godina za maloljetne počinitelje kaznenih djela ima sistem koji je vrlo sličan probacijskom sustavu, pa stoga ideja probacije i nije bila u potpunosti strana. S obzirom na sve prednosti ovakvog sustava, a polazeći od općeprihvaćenog načela da zatvor mora biti posljednji izbor, u Hrvatskoj je započelo stvaranje moderne i profesionalne probacijske službe.

11. Zakonska regulativa

11.1. Zakon o izvršavanju kazne zatvora

Najznačajniji zakonski i podzakonski akti koji se odnose na tretman zatvorenica su Zakon o izvršavanju kazne zatvora i Pravilnik o tretmanu zatvorenika. Zakon o izvršavanju kazne zatvora člankom 1. Zakona o izvršavanju kazne zatvora propisano je da se kazna zatvora izvršava u kaznionicama i zatvorima, kao i da kaznu zatvora izdržavaju punoljetne osobe kojima je izrečena kazna zatvora u kaznenom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku, te punoljetne osobe kojima je izrečena novčana kazna u kaznenom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku zamijenjena kaznom zatvora. Zakon o izvršavanju kazne zatvora od donošenja 1999. godine mijenjan je i dopunjavan 13 puta, 4 zbog čega se pristupilo izradi novog Zakona. Novim Zakonom, osim poslova izvršavanja kazne zatvora uređuju se radno-pravni odnosi ovlaštenih službenih osoba, provođenje stručnog nadzora zatvorskog sustava, osiguravaju sredstava za rad 21 kaznenog tijela, 2 odgojna zavoda, Centra za dijagnostiku u Zagrebu i Centra za izobrazbu.

12. Pravilnik o tretmanu zatvorenika

Pravilnikom o tretmanu zatvorenika uređuju se standardi i način obavljanja poslova tretmana zatvorenika, uključujući procjenu rizika i tretmanskih potreba te klasifikaciju zatvorenika prema stupnju kriminogenih i sigurnosnih rizika radi razvrstavanja u odgovarajuće uvjete izdržavanja kazne zatvora, pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora, pogodnosti zatvorenika te način utvrđivanja troškova izrade, procjene vrijednosti, izlaganja, pohranjivanja i prodaje stvari i drugih djela zatvorenika nastalih tijekom izdržavanja kazne zatvora u slobodno vrijeme zatvorenika (Zakon o izvršavanju kazne zatvora NN 14/21, 155/23).

Zaključak

Uz primjenu različitih poticajnih sredstava i programa potrebno je pripremati zatvorenike za život na slobodi u skladu sa društvenim normama i zakonima. Cilj je pripremiti ga za život na slobodi u skladu sa zakonima i društvenim pravilima i vrijednostima, a sama organizacija života u zatvoru, trebala bi biti što sličnija životu na slobodi. Rad je dio ukupnog tretmana i kao takav značajno utječe na odobravanje pogodnosti zatvorenicima, na uvjetno otpuštanje i pripremu za život na slobodi. Radni status je važan faktor recidivizma. Zatvorenike se snažno potiče da rade i da se obrazuju uz rad i tijekom rada, a rad se ocjenjuje od strane strukovnog učitelja. Zatvorenik koji radi ima bolje šanse za raniji otpust sa izdržavanja kazne i za uspješnu rehabilitaciju i reintegraciju u društvo, urednije izdržava kaznu, prilagođenijeg je ponašanja i kooperativniji, te ima bolji status kod službenika i zatvorenika. Osim navedenog zatvorenik koji radi, čuva i stječe radne navike, širi radne kapacitete i vještine. Posebno je važno naglasiti da je potrebno je povećati broj zatvorenika koji rade i time se obučavaju za rad u nekom zanimanju, kao i nastaviti trend porasta broja zatvorenika uključenih u obrazovne programe posebno strukovnu izobrazbu. Imajući u vidu da se kazna zatvora realizira tek u procesu svog izvršenja, samo izvršenje kazne zatvora u biti predstavlja najznačajniju fazu za ostvarivanje resocijalizacije. Prema ranije provednim istraživanjima među zatvorenicima, žene čine mali postotak u zatvoreničkoj populaciji. Jedina kaznionica u Republici Hrvatskoj u kojoj kaznu izdržavaju žene je Kaznionica u Požegi. Postojanje samo jedne kaznionice za izdržavanje kazne zatvora ukazuje na činjenicu da mnoge žene izvršavaju kaznu daleko od svojeg doma i obitelji, što dodatno svrstava žene u posebnu, ranjiviju kategoriju zatvorenika

Literatura:

Znanstveni i stručni članci

1. Anić, J. Izvršavanje kazne zatvora u Republici Hrvatskoj, godina 2024.
2. Babić, V. Josipović, M. Tomašević, G.: Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 13, broj 2/2006, str.

685-743.
Šeparović Z., Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju, Zagreb 2003.godine
3. Dvojković K., Izvršavanje kazne zatvora i položaj zatvorenika, 2019.godine
4. Kokić Puce, Z., Kovčo Vukadin, I. (2006). Izvršavanje alternativnih sankcija u Republici Hrvatskoj. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 13*(2), 745-794.
5. Milivojević, L., Tomašković, I.: Sustav probacije u Republici Hrvatskoj i alternative kazni zatvora, Policijska sigurnost (Zagreb), godina 2011. broj 1. str. 47-58.

Zakoni i pravilnici

1. Pravilnik o tretmanu zatvorenika (NN 123/2021)
2. Zakon o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21, 155/23)
3. Zakon o izvršavanju zaštitnog nadzora i rada za opće dobro na slobodi (NN 128/1999)
4. Zakon o probaciji, (NN 53/09)

RESOCIALIZATION OF PRISONERS DURING THE EXECUTION OF PRISON SENTENCES, WITH A REFERENCE TO WOMEN CONVICTED

Dr.sc. Branko Peran, prof. stud.
Marko Marulić Polytechnic in Knin

Dr.sc. Mirko Goreta, senior lecturer
Marko Marulić Polytechnic in Knin

Dr.sc. Vedran Milković, LL.B.
Institute of Public Health of Šibenik-Knin County

Abstract: *Resocialization can be said to be a process of empowering a person and his family so that they can successfully cope with the experience of serving a prison sentence and organize their life in a socially acceptable way upon returning to the community. In addition to the above, successful resocialization and reintegration requires support in the community for the individual and family, as well as strong cooperation and exchange of information among all relevant stakeholders with an emphasis on those who are directly involved in the work. It should be emphasized that the rehabilitation approach assumes the individualization of each prisoner's sentence by developing an individual program for serving the prison sentence and implementing a series of specialized treatment programs. In order to achieve the above, the law prescribes the implementation of general and special programs for prisoners for the purpose of their resocialization and rehabilitation. When talking about general programs, it should be emphasized that they relate to work, education and organization of prisoners' free time and are implemented for all prisoners, while special programs imply group and individual psychosocial treatment of prisoners and relate to certain categories of prisoners. The topic of this paper relates to the analysis of the resocialization of prisoners during their prison sentence. This is a very current issue, which is of particular importance for a society, and thus the economy. After serving a prison sentence, prisoners are treated differently by the rest of society. Women usually make up a very small part of the total prison population, although their number is increasing in some countries. There are certain skeptical beliefs towards these subjects, which further complicate their resocialization or reintegration into society and everyday life. For this purpose, it is important, in addition to their adequate rehabilitation, to implement an effective process of resocialization.*

Keywords: *prison, prisoner, woman, punishment,*

Pregledni naučni rad
UDK:378:316.74-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125612M

DIGITALNO NASILJE NAD ŽENAMA

Prof.dr Tamara Marić
Ministarstvo pravde Republike Srpske

Apstrakt: *Digitalno nasilje nad ženama i djevojčicama predstavlja pojavu pod kojom se podrazumijeva širok dijapazon nasilnih radnji i nedozvoljenih ponašanja koje se vrše nad ženama i djevojčicama na internetu ili online prostoru. To svakako uključuje korištenje digitalnih tehnologija, odnosno informaciono-komunikacionih tehnologija što, u prvom redu, podrazumijeva upotrebu pametnih telefona, računara i drugih informatičkih uređaja. Svaka od tih nedozvoljenih radnji i ponašanja ima zajednički element, a to je da štetno utiču na integritet osobe prema kojoj su usmjerene, a nerijetko ovaj vid nasilja može biti okidač i za nasilje van interneta. Granice između virtuelnog i realnog svijeta su odavno pomjerene što već odavno ima za posljedicu da se nasilje preselilo iz jedne dimenziju u drugu. Nasilja koje se dešava online, ponekad može da ostavi dublje i teže posljedice na osobu na koju je usmereno od posledica relanog nasilja, dok normativa još uvijek ne prati ove trendove. Upravo iz navedenog razloga, u ovom radu će biti obrađeni elementi i oblici digitalnog nasilja nad ženema i djevojčicama, ali i sagledani pravni nedostaci u smislu efikasnog procesuiranja krivičnih djela koji prepoznaju digitalnu dimenziju.*

Ključne riječi: *digitalno nasilje, digitalno nasilje nad ženama i djevojčicama, on line nasilje, internet nasilje nad ženama.*

Uvodni dio

Međunarodni standardi u oblasti ljudskih prava već odavno prepoznaju da su žene i djevojčice izložene većem riziku od svih oblika nasilja u odnosu na muškarce što ne znači da i oni nisu žrtve nasilja. Većina međunarodnih dokumenata prepoznaju strukturalnu prirodu nasilja nad ženama kao rodno zasnovano nasilje, jer je praksa pokazala da veliki dio oblika nasilja nad ženama predstavlja u svojoj osnovi bitan društveni mehanizam pomoću kojeg se žene dovode u podređen položaj u odnosu na muškarce. Takođe, prepoznato je da je nasilje nad ženama relikt istorijski nejedankih odnosa moći između muškaraca i žena što je imalo za posljedicu diskriminaciju žena u mnogim sferama života, koja nažalost i danas postoji. Zapravo, osnovni uzrok nasilja nad ženama nalazi u rodnoj neravnopravnosti, pa tako nasilje u porodici i drugi oblici nasilja (npr.silovanje, seksualno uznemiravanje) predstavljaju jednu od glavnih prepreka u ostvarivanju ravnopravnosti ali i skup ponašanja koja imaju za cilj kontrolu na ženama upotrebom sile, pretnje i dugih oblika nasilja[296].

Prelazak s mehaničke i analogne elektroničke tehnologije na digitalne elektroničke uređaje za pohranu, prijenos i upotrebu informacija smatra se početkom onog što nazivamo digitalna revolucija. Započela je u drugoj polovini 20. stoljeća uvođenjem i širom upotrebom digitalnih računara i digitalne pohrane informacija, što je zauzvrat dovelo do razvoja naprednijih računarskih sistema, ali i povećanje produktivnosti u mnoštvu sektora i industrija. Javnosti su prvi put predstavljeni koncepti koji su doveli do interneta kada je 1969. poslana poruka putem ARPANET-a (pokrata za Advanced Research Projects Agency Network). Tada su prvi računari bili povezani, a daljnji je razvoj softvera omogućio daljinsko prijavljivanje, prijenos datoteka i e-poštu. Javnosti su prvi puta predstavljeni koncepti koji su doveli do interneta kada je 1969. poslana poruka putem ARPANET-a (pokrata za Advanced Research Projects Agency Network). Tada su prva računala bila povezana, a daljnji je razvoj softvera omogućio daljinsko prijavljivanje, prijenos datoteka i e-poštu[297]. Razvoj tehnologije umnogome je

[296] Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH, Atlanska inicijativa, Sarajevo, 2014.godina, str.11

[297] https://courses.minnalearn.com/hr/courses/digital-revolution/the-digital-revolution/what-is-the-digital-revolution/

olakšao život savremenog društva, ali je istovremeno doprinio i razvoju nove forme kriminala cyber-kriminala. Na internetu niko nije zaštićen od cyber-kriminala, niti od cyber-nasilja ili cyber-pornografije. I dok odrasli sami odgovaraju za svoju nepromišljenost, posljedice po djecu mogu biti katastrofalne, jer samo mali broj djece koristi internet u cilju obrazovanja[298].

Nasilje u osnovi predstavlja višeslojan problem koji obuhvata kako pojedinca, tako i porodicu i društvo u cjelini, koji za posljedicu može da ima različit stepen ugrožavanja zdravlja i života pojedinca i njegove porodice u cjelini. U skladu sa navedenim, nasilno ponašanje svakako predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava i kao takvo je kažnjivo u skladu sa različitim zakonskim normama. Digitalna dimenzija nasilja je nova granica sa kojom se najčešće susreću žene i djevojčice u modernom dobu, s tim da je poslednjih godina došlo je značajnih regionalnih pomaka po pitanju nasilja posredstvom tehnologije, pri čemu ovaj fenomen prerasta u svakodnevnu pretnju koja se još uvijek slabo prepoznaje i presuđuje.

Nasilje nad ženama na internetu posredstvom tehnologije često je proces viktimizacije koji nadilazi fizičke granice i pojačava se digitalnim oblicima i elektronskim sredstvima. Ovaj vid nasilja predstavlja specifičan problem unutar produžetka nasilja nad ženama ali može biti i okidač za nasilje izvan interneta. Djela nasilja na ženama na internetu posredstvom tehnologija obuhvataju različite vrste ponašanja, svako štetno na svoj način Tradicionalno su slabo prepoznate štetne posljedice proistekle direktno iz nasilja nad ženama na internetu i one koje su specifične za čin digitalnog nasilja[299].

Pojam i elementi digitalnog nasilja nad ženama i djevojčicama

Tehnologija, a naročito ona koja se koristi u online ili digitalnom svijetu, već duži niz godina produbljuje ili olakšava rodno zasnovano nasilje nad ženama i djevojčicama u navedenim situacijama. Zahvaljujući informaciono-komunikacionoj tehnologiji nasilje nad ženama je dostiglo do sada nezabilježene razmjere, a početak pandemije Covid-19 2020. godine je to samo dodatno pogoršao. Smatra da je rodno zasnovano nasilje nad ženama na internetu ili posredstvom tehnologije samo nastavak različitih vidova tog nasilja koji u zabrinjavajućoj mjeri utiče ili pogoršava rodno zasnovano nasilje nad ženama i djevojčicama[300].

Digitalna dimenzija nasilja nad ženama je jednako štetna po žene i djevojčice kao i ostali oblici nasilja. Nasilje nad ženama na internetu predstavlja poseban oblik rodnog nasilja koji mnogo češće pogađa žene i ima veoma štetan uticaj na njih. Ova vrsta nasilja nikada se ne može posmatrati kao izolovani incident jer se najčešće dešava kao dio stalnog, kontinuiranog i sveprisutnog nasilja koje žene svakodnevno doživljavaju. Veoma često je povezana sa nasiljem koje se dešava uživo ili sa seksualnim nasiljem. Danas je veoma malo prostora između "oflajn" i "onlajn" svijeta, tako da digitalno nasilje vrlo lako postaje nasilje u stvarnom svijetu[301] (tako npr. ljudi sjede ispred svojih računara, šire mržnju protiv neke osobe i lično je napadaju u internet prostoru pozivajući i druge da to čine i sl). Takođe, često je povezano sa različitim vrstama predrasuda, uključujući seksizam, transfobiju, homofobiju, rasizam i ksenofobiju[302].

Statistike nemilosrdo ukazuju da je sve više djece i djevojčica koje su žrtve digitalnog nasilja. Kako sve više djece pristupa digitalnom okruženju, često u mlađem uzrastu, sve češće se suočavaju sa alarmantinim stepenom rizika na mreži od ponašanja kao što su: maltretiranje i vrijeđanje na internetu, seksualna eksploatacija, dječija pronografija, izloženost štetnom uticaju ekstremističkih terorističkih

[298] Vidi više: N.Ružić, Zaštita djece na internetu, Nova prisutnost- časopis za intelektualna i duhovna pitanja, broj 9.,2011.godina, str.155-170.

[299] Nove prakse u istrazi i sudskom gonjenju digitalnog nasilja nad ženama, Vijeće Evrope, 2024.godina, str.11.

[300] Opšta preporuka br.1 GREVIO-a o digitalnoj dimenziji nasilja nad ženama, Vijeće Evrope, 2021.godina, str.8.

[301] https://news.un.org/en/story/2025/03/1161076S

[302] Ibid, str.14

grupa i dr. Brza ekspanzija digitalnih tehnologija nadmašila je razvoj zaštitinih okvira, ostavljajući djecu ranjivom ali i nezaštićenom od neposrednih opasnosti sa internet koje mogu imati dugotrajne posljedice na njihovo mentalno, emocionalno i fizičko zdravlje. Uprkos upozorenjima na sveprisutnu opasnost od korištenja digitalnih tehnologija, puni obim nasilja nad djecom i djevojčicama i dalje je nedovoljno je prijavljen i krivično gonjen[303].

Kada je u pitanju sam pojam digitalnog nasilja, postoji nekoliko različitih termina koji se koriste kako bi se označila ova vrsta nasilja. Termini koji su u upotrebi su: digitalno nasilje, online nasilje, cyberbullying, sajber nasilje, nasilje potpomognuto korištenjem digitalnih tehnologija, elektronsko nasilje, internet nasilje i dr. Svi navedeni izrazi koriste se za utvrđivanje i opis različitih ponašanja koja mogu predstavljati oblike nasilja nad ženama na internetu posredstvom. Iako se često koriste podjednako kako bi označili jednu te istu stvar, važno je razlikovati različite vrste ponašanja i koristiti ispravne izraze za utvrđivanje štete koju nanose[304].

Takođe postoji i više različitih definicija. Internet nasilje se može definisati i kao korištenje interneta s ciljem nanošenja štete, boli ili zastrašivanja druge osobe[305]. Pod digitalnim nasiljem se podrazumjeva korištenje digitalnih tehnologija sa ciljem da se jednoj ili grupi osoba prema kojima je usmjereno nanese osjećaj povređenosti, poniženja, uznemirenja, mržnje ili nanese neka druga vrsta štete. Mogu se odvijati na društvenim ili kompjuterskim mrežama, različitim internet platfomama, aplikacijama za razmjenu poruka, gejming platformama i to najčešće upotrebom mobilnih telefona ili drugih računarskih uređaja. Ova vrsta nasilja podrazumjeva različite oblike ponašanja kao što su širenje neistina, objavljivanje fotografija i drugi ličnih podataka i sadržaja bez odobrenja lica na koje se navedeno odnosi, slanje pretećih poruka preko platformi, lažno predstavljanje ili slanje poruka neprikladnog sadržaja, seksulano iskorištavanje djece itd. Sva navedena ponašanja imaju zajedničku tendenciju da se ponavljaju kraći ili duži vremenski period a najčešće imaju za cilj zastrašivanje, izazivanje ljutnje, nanošenje štete po lični integritet ili polno uznemiravanje osobe koja je napadnuta[306]. Digitalno nasilje također može imati dalekosežne posljedice poput povlačenja žrtava, posebno žena iz digitalnih i društvenih prostora, čime se smanjuje njihova vidljivost u javnom ili profesionalnom životu što ima za posljedicu ograničavanje napredovanje na stručnom, profesionalni i ličnom planu.

Digitalna dimenzija nasilja nad ženama obuhvata širok spektar radnji na mreži ili posredstvom tehnologije koje predstavljaju produžetak nasilja koje žene i djevojčice doživljavaju iz razloga povezanih sa polom, uključujući u porodičnom ambijentu, pošto se radi o legitimnom i podjednako štetnom pojavnom obliku rodno zasnovanog nasilja koje žene doživljavaju izvan interneta.[307]

Oblici i alati digitalnog nasilja nad ženama i djevojčicama

Digitalno nasilje nad ženama i djevojčicama obuhvaća različite oblike ponašanja usmjerenih na ugrožavanje sigurnosti, privatnosti i dostojanstva žrtava. Prema izvještajima GREVIO komiteta[308], ovo nasilje je najčešće usmjereno prema ženama zbog njihove rodne pripadnosti, čime postaje oblik rodno uslovljenog nasilja[309]. U domaćoj stručnoj javnosti se kao oblici digitalnog nasilja sve više

[303] https://violenceagainstchildren.un.org/thematic-area/digital-environment

[304] Nove prakse u istrazi i sudskom gonjenju digitalnog nasilja nad ženama, Vijeće Evrope, 2024.godina, str.11.

[305] https://www.unicef.org/bih

[306] T. Marić, Digitalno nasilje nad mladima, Zbornik radova Zbornik radova Djeca i maloljetnici u kaznenom pravu, Banja Luka, 2025. godina

[307] Opšta preporuka br.1 GREVIO-a o digitalnoj dimenziji nasilja nad ženama, Vijeće Evrope, 2021.godina, str.13

[308] Nadležno tijelo Vijeća Evrope za praćenje implementacije Istanbulske konvencije

[309] Priručnik o digitalnoj dimenziji nasilja nad ženama, Udruga Domine, (Vidi više: Prirucnik_digitalno-nasilje-nad-zenama-i-djevojcicama.pdf)

izučavaju: sajberbuling (eng.cyberbullying), seksualni gruming (eng.grooming), seksting (eng. sexting) i sekstoršn (eng. sextortion). Također je važno naglasiti kako je digitalno nasilje često neraskidivo povezano s drugim oblicima nasilja, poput fizičkog, psihičkog, emocionalnog ili ekonomskog nasilja. To dalje znači da su prijetnje upućene putem društvenih mreža često prelaze u fizičko nasilje, dok digitalni alati poput GPS-a, pametnih satova ili spyware aplikacija omogućavaju nasilnicima praćenje i kontrolu kretanja svojih žrtava. Tehnologije danas uklanjaju fizičku distancu između počinioca i žrtve, čineći nasilje konstantnim i neizbježnim jer koristeći iste, nasilnik lako može saznati gdje se žrtva u svakom trenutku nalazi i može je fizički napasti.

GREVIO komitet je sačinio Opšte preporuka o digitalnoj dimenziji nasilja nad ženama, te je u okviru istih, definisao do sada prepoznate oblike digitalnog nasilja nad ženama i djevojčicama u praksi. Mnogi od njih još uvijek, u velikom broju zemalja nisu normirani i procesuirani kao krivična djela. Neki od oblika i alata digitalnog nasilja su sledeći[310]:

- **Body shaming** (bodi šejming) – podrazumjeva komentarisanje i ismijavanje nečijeg fizičkog izgleda na društvenim mrežama, a napadi se najčešće događaju na platformama poput Instagrama ili TikToka i to među mlađim generacijama. Posljedice body shaminga mogu biti izrazito štetne za mentalno zdravlje žrtve, izazivajući osjećaje srama, tjeskobe i niskog samopouzdanja a mogu uzrokovati da se žena povuče iz digitalnog prostora ili da ograniči svoje aktivnosti na društvenim mrežama, što dodatno smanjuje njezinu vidljivost i učešće u javnom životu;
- **Creepshots -** podrazumijeva seksualno sugestivne fotografije žena ili djevojaka snimljene bez njihovog pristanka. Ove fotografije se često fokusiraju na dijelove tijela poput nogu, stražnjice ili dekoltea, stvarajući seksualno sugestivan kontekst. Nastaju na način da počinilac koristi kameru ili pametni telefon kako bi u tajnosti snimio žene ili djevojke u javnim prostorima, poput parkova, plaža ili javnog prijevoza, bez njihovog znanja ili pristanka. Ove fotografije se nakon toga dijele na određenim forumima, pornografskim stranicama i društvenim mrežama koji potiču seksualnu objektivizaciju žena, uz komentare koji dodatno ponižavaju žrtve;
- **Cyberbullying** (sajberbuling) - podrazumijeva zlostavljanje osobe putem digitalnih alata i platformi, na način da počinioci stvaraju lažne profile na društvenim mrežama kako bi ismijavali izgled te osobe, dijelili privatne informacije bez njenog pristanka ili objavljivali ponižavajuće fotografije i komentare. Ovaj oblik digitalnog nasilja najčešće je prepoznat kod maloljetnika (npr. djevojčice u osnovnoj školi često postaju meta cyberbullyinga od strane svojih vršnjaka);
- **Cyberflashing** (sajberflešing) - uključuje slanje neželjenog seksualnog sadržaja putem aplikacija za upoznavanje, poruka ili drugih digitalnih tehnologija. Ovdje se radi o obliku rodno zasnovanog nasilja koji se oslanja na anonimnost koju pruža tehnologija. Počinilac najčešće koriste tehničke alate poput Bluetootha, Wi-Fi Directa ili aplikacija za razmjenu poruka koje omogućuju slanje sadržaja bez identifikacije pošiljaoca. Ovaj oblik nasilja često se događa u javnom prijevozu ili na drugim javnim mjestima gdje je nasilnik u neposrednoj fizičkoj blizini žrtve, što dodatno povećava osjećaj ugroženosti;
- **DDoS napad** – predstavlja pokušaj preopterećenja i onemogućavanja funkcionisanja servera žrtve slanjem prekomjernog digitalnog sadržaja. Počinioci organizuju koordinisani napad na web stranicu žrtve, slanjem ogromne količine internet sadržaja putem bot mreža, čime se preopterećuju serveri stranice. Rezultat je privremeno ili potpuno onemogućavanje pristupa stranici, čime se žrtvi oduzima ključan alat za komunikaciju i organizaciju svojih aktivnosti. Napadi su često korišćeni u kontekstu širenja kampanje ciljane mržnje od strane zlonamjernih aktera koji su motivisani ideološkim neslaganjem ili rodnom mržnjom;
- **Deepfakeovi** - su videozapisi montirani putem alata vještačke inteligencije, u kojima je najčešće lice žrtve zamijenjeno drugim licem na tijelu osobe u eksplicitnom pornografskom videu, uz manipulaciju zvukom kako bi se stvorila iluzija da su postupci žrtve stvarni. Ovaj lažni sadržaj se dijeli na društvenim mrežama i web stranicama, uz uvredljive komentare i insinuacije. Cilj ovog čina je narušiti ugled žrtve (najčešće su žrtve osobe iz javnog ili

[310] https://rm.coe.int/bih-pmm-3421-grevio-recommendation-no-1-on-the-digital-dimension-of-va/1680acf4da

političkog života), oslabiti njezinu poziciju u javnom životu ili obeshrabriti je od daljnjeg učešću u političkom djelovanju;

- **Doxing -** je dijeljenje ličnih informacija žrtve na internetu bez njenog pristanka. Ovaj oblik digitalnog nasilja podrazumjeva namjerno dijeljenje ličnih informacija žrtve, poput adrese stanovanja, broja telefona, e-mail adrese ili profesionalnih kontakata, bez pristanka osobe. Takve informacije se često objavljuju na društvenim mrežama, forumima ili specijalizovanim web stranicama s ciljem zastrašivanja ili poticanja drugih na uznemiravanje žrtve (npr. u slučaju aktivistkinje za ljudska prava, njezina adresa i broj telefona postaju javno dostupni nakon što je iznijela svoje mišljenje o osjetljivim društvenim pitanjimaa a objavljivanje ovih podataka ima za posljedicu prijetnje smrću i konstantnim uznemiravanjem, čime se ugrožava njezina bezbjednost i lični konformitet);
- **Silencing –** je oblik nasilja koji se manifestuje u vidu onemogućavanja učestvovanja žrtve u online diskusijama ili javnim raspravama, na način da joj se prijeti smrću, seksualnim nasiljem i širenjem ličnih podataka, a uvredljive poruke stižu kroz različite kanale, uključujući društvene mreže, email i forume. Napadi postaju toliko intenzivni da žrtve odlučuje deaktivirati svoje profile na društvenim mrežama zbog straha od nasilja ili zlostavljanja. Ovo naročito pogađa žene u profesijama koje zahtijevaju digitalnu interakciju, poput novinarstva, aktivizma i politike;
- **Geolociranje** - geolokacija je alat na digitalnim uređajima koji omogućava određivanje geografske pozicije putem GPS signala. Nasilnik instalira aplikaciju za praćenje na telefon žrtve bez njenog znanja ili koristi ovaj alat koja je već aktiviran na uređaju žrtve. Na taj način može pratiti kretanje žrtve u stvarnom vremenu, uključujući lokacije poput posla, kuće ili mjesta koje redovno posjećuje. Ovaj oblik digitalnog nasilja često se prisutan u kontekstu intimnih odnosa, gdje nasilnik nastoji kontrolisati i ograničiti slobodu žrtve. U ekstremnim slučajevima, prikupljeni podaci koriste se za planiranje fizičkog napada ili za zastrašivanje žrtve, čime se povećava rizik od ozbiljnog nasilja;
- **Hacking** (hakovanje) - je ilegalni pristup računarskim sistemima ili mrežama. Hakovanje se realizuje na način da nasilnik neovlašteno pristupi korisničkom računu žrtve na društvenim mrežama ili e-mailu koristeći ukradene lozinke ili sofisticirane alate za hakovanje. Cilj koji se želi postići je pregledavanje i prikupljanje privatnih poruka i informacija, intimnih razgovora ili profesionalnih podataka. Hakovani sadržaj se zatim objavljuje javno na društvenim mrežama ili se šalje drugim korisnicima s ciljem sramoćenja, ucjene ili nanošenja emocionalne boli žrtvi;
- **Happy slapping -** uključuje snimanje fizičkog napada ili seksualnog zlostavljanja i dijeljenje tog sadržaja online. Nakon incidenta, video se dijeli na društvenim mrežama i platformama za razmjenu sadržaja, gdje privlači pažnju i komentare, od kojih neki potiču nasilje ili ismijavaju žrtvu. Dijeljenje takvih sadržaja pojačava poniženje za žrtvu i stvara trajni digitalni zapis njezinog zlostavljanja. Ovaj oblik digitalnog nasilja je čest kod vršljačkih grupa (npr. grupa nasilnika u javnom prostoru fizički napada žrtvu dok jedan član grupe koristi pametni telefon za snimanje incidenta. Tokom napada, nasilnici se međusobno podstiču smijehom i komentarima, dodatno ponižavajući žrtvu);
- **Image-based sexual abuse** (dijeljenje intimnog sadržaja bez pristanka) - odnosi se na dijeljenje seksualno eksplicitnih slika žrtve bez njenog pristanka. Ovaj vid digitalnog nasilja je dosta zastupljen u sferi emotivnih partnera, kada jedan od partnera koristi intimne fotografije drugog koje su snimljene uz pristanak ali se objavljuje na pornografskim stranicama i forumima bez žrtvinog dopuštenja;
- **Sextortion** (sekstoršn) - odnosi se na radnje koje podrazumjevaju prijetnju objavljivanjem slika, videa ili drugih materijala seksualnog sadržaja kako bi se žrtva zastrašila, prisilila ili ucijenila. Nasilnici od žrtve obično zahtijevaju dodatni seksualni sadržaj, novac ili istovremeno obe navedene vrste koristi, koristeći manipulaciju i kontrolu nad žrtvom;
- **Seksualni gruming** - pod ovim oblikom nasilja se podrazumjevaju radnje ili ponašanja koja se koriste za uspostavljanje emocionalne veze sa ranjivom osobom, uglavnom maloljetnom osobom mlađom od godina za pristanak na intimni odnos, najčešće putem sredstava internet komunikacije. Seksualni gruming se može definisati kao pojam koji opisuje uspostavljanje

odnosa povjerenja i emocionalne povezanosti između djeteta i (najčešće) odrasle osobe, s tim da nije riječ o zdravom i normalnom odnosu, već o odnosu koji se gradi isključivo nekim vidom komunikacije putem internet tehnologija s ciljem vrbovanja i iskorištavanja maloljetnika u seksualne svrhe;

- **Spyware** - je softver koji prati aktivnosti uređaja žrtve bez njenog znanja, na način da nasilnik neovlašteno instalira aplikaciju za praćenje, poznatu kao spyware ili stalkerware, na telefon žrtve. Ova aplikacija omogućuje nasilniku praćenje žrtvinih poruka, poziva, e-mailova i lokacije u stvarnom vremenu. Uz to, spyware može omogućiti pristup kameri i mikrofonu uređaja, što znači da nasilnik može slušati privatne razgovore i vidjeti gdje se žrtva nalazi ili što radi. Ova vrsta digitalnog nasilja koristi se za kontrolu, manipulaciju i zastrašivanje žrtve, a u najčešćem slučaju su to žene ili djevojke;
- **Trolling** - uključuje namjerno objavljivanje uvredljivih komentara kako bi se izazvala reakcija, na način da grupa korisnika društvenih mreža koordinisano objavljuje uvredljive, mizogine i prijeteće komentare na profilima žrtve. Komentari uključuju ponižavanje, ismijavanje i prijetnje nasiljem. Ovi napadi često eskaliraju u kampanju koja uključuje lažne optužbe, dijeljenje dezinformacija i poticanje drugih korisnika na učešće u zlostavljanju.

Normativno - pravni okvir

Digitalno nasilje nije samo pojedinačan čin zlostavljanja, već sistemski problem koji zahtijeva sveobuhvatan pristup, od edukacije i prevencije do zakonskih i institucionalnih mjera. Prepoznavanje simptoma i znakova ovog oblika nasilja ključno je za pravovremeno zakonsko djelovanje, pružanje podrške žrtvama i sprječavanje daljnjih štetnih posljedica. Također je ključno osigurati snažne zakonodavne i tehničke mjere koje će žrtvama omogućiti zaštitu i pravdu, a predstavnicima pravosuđa i policije mogućnost vođenja kvalitetne istrage i procesuiranja ove vrste krivičnih djela. Sve navedeno je neophodno kako bi se otklonile određene prepreke koje postoje u sferi pristupa pravdi, posebno kada su u pitanju žene. Prepreke u praksi su prepoznate na dva nivoa:

1. pravnom ili institucionom nivou koji obuhvata:

- diskriminacijski ili neosjetljivi pravni okviri (zakonske odredbe koje su diskriminatorske, rodno slijepe odredbe koje ne uzimaju u obzir društvenu poziciju žena; nedostatke u zakonodavstvu u odnosu na pitanja koja nesrazmjerno utiču na žene);
- problematično tumačenje i provođenje zakona;
- neefikasnu ili problematičnu zakonsku proceduru (nedostatak rodno osjetljivih procedura u pravnom sistemu);
- loše mehanizme odgovornosti (ova kategorija može uključivati korupciju);
- slaba zastupljenost žena među pravnim stručnjacima;
- rodna stereotipizacija i pristrasnost pravosudnih aktera;

2. socioekonomskom i kulturološkom nivou koji obuhvata:

- nepoznavanje zakonskih prava i zakonskih procedura ili načina za pristup pravnoj pomoći (koje proizlazi iz rodnih nejednakosti u nivoima obrazovanja, pristupu informacijama itd.);
- nedostatak finansijskih sredstava (uključujući sredstva za plaćanje pravnog zastupnika, pravnih troškova, sudskih poreza, prijevoza do suda, dječije zaštite itd.);
- nejednaka raspodjela zadataka u porodici;
- rodni stereotipi i kulturološki stavovi.[311]

Nasilje nad ženama na internetu posredstvom tehnologije nije manje ozbiljno niti manje štetno od drugih krivičnih djela. Izuzetno je važno podržati prava žena da se nasilje nad ženama na internetu posredstvom tehnologije tretira na isti način kao i ostale prijave kriminalnog ponašanja. Istrage o prijavljenom nasilju nad ženama na internetu posredstvom tehnologije moraju se voditi sa posebnom pažnjom I poštovanjem. Policija i tužioci moraju sarađivati kako bi osigurali dokaze i postarali se da slučajevi dobiju podršku kad god je moguće. To znači da je moguće tražiti dokaze koje može dati treća

[311] Council of Europe, Training Manual for Judges and Prosecutors on Ensuring Women's Access to Justice (septembar 2017), pg 12.

strana. Žrtve moraju biti informisane tokom cijelog procesa, čak i kada je napredak spor[312]. Dalje, nasilje nad djecom, posebno djevojčicama putem savremenih tehnologija, je sveprisutan fenomen koji se može smatrati štetnom i za pojedinca i za opšte dobro. Djeca i maloljetnici moraju da uživaju adekvatnu zakonsku zaštitu od svih oblika nasilja, posebno u onim situacijama kada im vrijeba opasnost da budu zlostavljana i iskorištavana, uključujući i ovakve aktivnosti putem interneta ili društvenih mreža. Problem nasilja putem interneta je posebno izražen medju mladjim populacijama školskog uzrasta. Problem nasilja nad i među učenicima prepoznat je kao društveni problem koji može narušiti temeljna ljudska prava i često je prvi korak u razvijanju težih i viših oblika nasilja, a dobro nam je poznato da etička i pravna pitanja zauzimaju visoka mjesta dnevnog reda UN-a, Vijeća Evrope, EU-a i drugih međunarodnih organizacija[313].

Kao i svaki drugi oblik nasilja, digitalno nasilje nad ženama i djevojčicama predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava i kao takvo neprihvatljivo ponašanje je prepoznato u odredbama veoma važnih međunarodnih dokumenata i konvencija. Upravo o tome svjedoče i odredbe Univezalne deklaracije o ljudskim pravima[314] gdje se navodi da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima, da svako ima pravo na život, slobodu i bezbjednost ličnosti, kao i da niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju[315]. Osim Univezalne deklaracije o ljudskim pravima, na međunarodnom nivou postoje brojni dokumenti i konvencije koji sadrže normativno-pravne odredbe kojima se reguliše i sankcioniše nasilje pružajući istovremeno žrtvama nasilja određeni stepen zaštite i pomoći, kao što su: Konvencija o visokotehnološkom kriminalitetu (Budimpeštanska konvencija), Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istambulska konvencija), Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarote konvencija), Deklaraciju o pravima djeteta i još nekoliko pravnih akata Vijeća Evrope o seksualnom iskorišćavanju djeteta.

Iako se digitalno nasilje može smatrati relativno novim krivičnopravnim fenomenom, zakonska regulativa poznaje i definiše određene oblike krivičnih djela koji mogu biti izvršeni putem interneta ili kompjuterskih mreža, dok su u procesnom dijelu tokom istraživanja i dokazivanja ove vrtse krivičnih djela u praksi uočeni veliki nedostaci. Tendencija zakonodavaca u većini današnjih država je da se, kroz zakonske propise, imperativ stavi na inkriminaciju svih radnji kojima se vrši zloupotreba ili zlostavljanje djece. Internet nasilje nad mladima se može uslovno posmatrati sa dva aspekta, u prvom dijelu kao radnje nasilja koje putem interneta čine mladi jedni prema drugima i u drugom dijelu radnje nasilje koje čine odrasli prema djeci i maloljetnicima gdje je najopasnije seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece putem interneta[316]. Ovo je posebno značajno jer statistike pokazuju da je 85% ženskih osoba koje provode vrijeme na internetu su bile svjedoci onlajn nasilja, dok je 38% ženskih osoba bilo meta nasilja na internetu[317], što je posebno zabrinjavajući ukoliko se uzme u obzir da nezanemariv broj u okviru navedenih statistika čine ženske maloljetne osobe, odnosno osobe mlađe od 18 godina.

S obzirom na činjenicu da digitalno nasilje uopšte predstavlja globalnu kriminalnu aktivnost, posebno uzimajući u obzir težinu i ozbiljnost posljedica koje pogađaju žrtvu, Krivičnim zakonikom Republike Srpske[318] (u daljem tekstu KZ RS) je propisano nekoliko krivičnih djela gdje se kao kvalifikovan oblik posebno sankcionišu radnje djela učinjene putem internet ili kompjuterskih mreža. To su:

---

[312] Nove prakse u istrazi i sudskom gonjenju digitalnog nasilja nad ženama, Vijeće Evrope, 2024.godina, str.27.

[313] R.Stojanović, N.Macanović, Nasilje putem interneta – cyberbullying, Banja Luka, 2022.godina, str.36

[314] https://www.ohchr.org/sites

[315] Univerzalna deklaracija o ljudksim pravima, član 1,3 i 5.

[316] T. Marić, Digitalno nasilje nad mladima, Zbornik radova Djeca i maloljetnici u kaznenom pravu, Banja Luka, 2025. godina

[317] https://www.amnesty.org/en/what-we-do/technology/online-violence/

[318] Službeni glasnik RS, br: 64/2017, 104/2018, 15/2021, 89/2021, 73/202, 9/2024, 105/2024, 19/2025, 14/2025

- krivično djelo Neovlašteno fotografisanje, član 156. KZ RS
- krivično djelo Neovlašteno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka, član 156a. KZ RS
- krivično djelo Polno uznemiravanje, član 170. KZ RS
- krivično djelo Zloupotreba fotografije i video zapisa polno ekspilicitnog sadržaja, član 170a. KZ RS
- krivično djelo Povreda privatnosti djeteta, član 189. KZ RS
- krivično djelo Kleveta, član 208a. KZ RS
- krivično djelo Iznošenje ličnih i porodičnih prilika, član 208b. KZ RS

Krivični zakonik Republike Srpske koji je stupio na snagu 2017.godine, usklađen je sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, gdje posebno treba naglasiti usklađenost sa Konvencijom o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarote konvencija)[319]. Tako u glavi XV Krivična djela protiv seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta, članom 175. KZ RS propisano krivično djelo Iskorištavanje djece za pornografiju, te se u stavu 2. ovog člana navodi da „*ko neovlašteno snimi, proizvede, nudi, čini dostupnim, distribuira, širi, uvozi, izvozi, pribavlja za sebe ili za drugoga, prodaje, daje, prikazuje ili posjeduje dječiju pornografiju ili joj svjesno pristupa putem računarske mreže, kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina"*[320].

Dalje, u zakonskom opisu krivičnog djela Iskorištavanje djece za pornografske predstave u članu 176. KZ RS se propisuje da "*ko navodi dijete na učestvovanje u pornografskim predstavama, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina*", dok će se istom kaznom kazniti i svako onaj ko "*gleda pornografsku predstavu uživo ili putem komunikacijskih sredstava ako je znao ili je trebalo i moglo da zna da u njoj učestvuje dijete".* Iz navedenog se jasno može utvrditi da su navedenim izmjenama pooštrene i krivične sankcije za ovo krivično djelo, kao npr. uvođenjem kvalifikovanog oblika djela, ako je učinjeno prema osobi mlađoj od 18 godina, te ako je izvršeno putem sredstava javnog informisanja ili interneta. U smislu ove odredbe pod dječijom pornografijom se podrazumijeva pornografski materijal koji vizuelno prikazuje dijete ili maloljetnu osobu koja je učesnik evidentnog seksualnog ponašanja, i realistične slike koje prikazuju dijete ili maloljetnu osobu koja učestvuje u evidentnom seksualnom ponašanju[321].

U vezi sa prethodno navedenim, treba navesti da su glavi XV Krivičnog zakonika Republike Srpske propisana još dva krivična djela i to krivično djelo Upoznavanje djece sa poronografijom u članu 177. i krivično djelo Iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela seksualnog zlostvljanja ili iskorištavanja djeteta iz člana 178. Ono što je karakteristika navedenih krivičnih djela jeste da su objekat zaštite djeca od svih oblika seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja od strane odraslih, odnosno njihova polna sloboda, jer se napadom na polnu slobodu putem izvršenja ovih krivičnih djela, povređuje ili ugrožava polni moral (posebno putem pornografskih krivičnih djela) i polna čast[322].

Zaključak

Digitalna dimenzija nasilja nad ženama obuhvata širok spektar radnji na mreži ili posredstvom tehnologije koje predstavljaju produžetak nasilja koje doživljavaju žene i djevojčice. Nasilje na internetu predstavlja poseban oblik rodnog nasilja koji mnogo češće pogađa žene i ima veoma štetan uticaj na njih, kao i ostali oblici nasilja. Ono obuhvata različite oblike ponašanja usmjerenih na ugrožavanje sigurnosti, privatnosti i dostojanstva žrtava. Mogu se odvijati na društvenim ili kompjuterskim mrežama, različitim internet platfomama, aplikacijama za razmjenu poruka, gejming

[319] T. Marić, *op.cit*

[320] Službeni glasnik RS, br: 64/2017, 104/2018, 15/2021, 89/2021, 73/202, 9/2024, 105/2024, 19/2025, 14/2025

[321] T. Marić, *op.cit.*

[322] Nevedeno prema: D.Jovašević, LJ.Mitrović, V.Ikanović, Krivično pravo Republike Srpske – posebni dio, Banja Luka, 2017.godina, str.82.

platformama i to najčešće upotrebom mobilnih telefona ili drugih računarskih uređaja. Ova vrsta nasilja podrazumjeva različite oblike ponašanja kao što su širenje neistina, objavljivanje fotografija i drugi ličnih podataka i sadržaja bez odobrenja lica na koje se navedeno odnosi, slanje pretećih poruka preko platformi, lažno predstavljanje ili slanje poruka neprikladnog sadržaja, seksulano iskorištavanje djece itd.

Kada je u pitanju sam pojam digitalnog nasilja, postoji nekoliko različitih termina koji se koriste kako bi se označila ova vrsta nasilja. Termini koji su u upotrebi su: digitalno nasilje, online nasilje, cyberbullying, sajber nasilje, nasilje potpomognuto korištenjem digitalnih tehnologija, elektronsko nasilje, internet nasilje i dr. Takođe, postoji i više različitih definicija. Ova vrsta nasilja nikada se ne može posmatrati kao izolovani incident jer se najčešće dešava kao dio stalnog, kontinuiranog i sveprisutnog nasilja koje žene svakodnevno doživljavaju. Veoma često je povezana sa nasiljem koje se dešava uživo ili sa seksualnim nasiljem. Danas je veoma malo prostora između "oflajn" i "onlajn" svijeta, tako da digitalno nasilje vrlo lako postaje nasilje u stvarnom svijetu.

Kao i svaki drugi oblik nasilja, digitalno nasilje nad ženama i djevojčicama predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava i kao takvo neprihvatljivo ponašanje je prepoznato u odredbama veoma važnih međunarodnih dokumenata i konvencija. Digitalno nasilja nije manje ozbiljno niti manje štetno od drugih krivičnih djela. Iako se digitalno nasilje može smatrati relativno novim krivičnopravnim fenomenom, zakonska regulativa poznaje i definiše određene oblike krivičnih djela koji mogu biti izvršeni putem interneta ili kompjuterskih mreža, dok su u procesnom dijelu tokom istraživanja i dokazivanja ove vrste krivičnih djela u praksi uočeni veliki nedostaci. Digitalno nasilje nije samo pojedinačan čin zlostavljanja, već sistemski problem koji zahtijeva sveobuhvatan pristup, od edukacije i prevencije do zakonskih i institucionalnih mjera.

Literatura:

1. Jovašević D., Mitrović LJ., Ikanović V., Krivično pravo Republike Srpske – posebni dio, Banja Luka, 2017.godina
2. Nove prakse u istrazi i sudskom gonjenju digitalnog nasilja nad ženama, Vijeće Evrope, 2024.godina
3. Marić T., Digitalno nasilje nad mladima, Zbornik radova Djeca i maloljetnici u kaznenom pravu, Banja Luka, 2025. godina
4. Opšta preporuka br.1 GREVIO-a o digitalnoj dimenziji nasilja nad ženama, Vijeće Evrope, 2021. godina
5. Priručnik o digitalnoj dimenziji nasilja nad ženama, Udruga Domine, 2022.godina
6. Ružić N., Zaštita djece na internetu, Nova prisutnost- časopis za intelektualna i duhovna pitanja, broj 9., 2011.godina
7. Stojanović R., Macanović N., Nasilje putem interneta – cyberbullying, Banja Luka, 2022.godina
8. Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH, Atlanska inicijativa, Sarajevo, 2014.godina

DIGITAL VIOLENCE AGAINST WOMEN

Prof. Dr. Tamara Marić
Ministry of Justice of the Republic of Srpska

Abstract: *Digital violence against women and girls is a phenomenon that includes a wide range of violent acts and illegal behaviors that are perpetrated against women and girls on the Internet or online space. This certainly includes the use of digital technologies, that is, information and communication technologies, which, in the first place, implies the use of smartphones, computers and other IT devices. Each of these illegal actions and behaviors has a common element, which is that they adversely affect the integrity of the person towards whom they are directed, and often this type of violence can also be a trigger for violence outside the Internet. The boundaries between the virtual and the real world have long been moved, which has long since resulted in violence moving from one dimension to another. Violence that happens online can sometimes leave deeper and more severe consequences on the person it is directed at than the consequences of real violence, while the norms still do not follow these trends. Precisely for the stated reason, this paper will deal with the elements and forms of digital violence against women and girls, but also look at the legal shortcomings in terms of efficient prosecution of crimes that recognize the digital dimension.*

Keywords: *digital violence, digital violence against women and girls, online violence, internet violence against women.*

Pregledni naučni rad
UDK:364.63.624-055.2(497.5)
DOI:10.7251/ZCMZ0125621B

CYBER NASILJE NAD ŽENAMA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Snježana Bošnjak, dipl. soc. radnica - mentor[323]
Hrvatski zavod za socijalni rad
Područni ured Požega

Sažetak: *Cyber nasilje nad ženama u Republici Hrvatskoj postaje sve izraženiji problem s razvojem digitalnih tehnologija i društvenih mreža. Uvođenje digitalnih tehnologija u svakodnevni život omogućilo je nove načine komunikacije i povezivanja, ali istovremeno otvorilo prostor za zloupotrebu i nasilje. Cyber nasilje uključuje različite oblike uznemiravanja, prijetnji, ucjena i narušavanja privatnosti putem interneta, te povlačenje žrtve iz digitalnih i društvenih prostora čime se smanjuje njihova vidljivost u javnom životu te ograničava profesionalni i osobni život. Jedan od najčešćih oblika cyber nasilja u Hrvatskoj je online seksualno uznemiravanje. To uključuje neželjene seksualne poruke, prijetnje objavljivanjem intimnih sadržaja te osvetničku pornografiju. Ovakvi napadi često imaju ozbiljne posljedice, uključujući psihološki stres, anksioznost i depresiju, dok neke žrtve doživljavaju društvenu stigmatizaciju, gube posao, doživljavaju sram i strah. Osim seksualnog uznemiravanja, sve češći je i cyber stalking, doxxing i drugo. Hrvatska svojim zakonima tek posljednjih godina ozbiljnije prepoznaje cyber nasilje kao ozbiljan društveni problem. Kazneni zakon uključuje odredbe koje kriminaliziraju određene oblike digitalnog nasilja, poput stalkinga i neovlaštenog snimanja, te distribucije sadržaja. Pravna praksa pokazuje da su kazne blage, a procesi dugotrajni, zbog čega se žene ne odlučuju prijaviti nasilje. Institucije nisu dovoljno educirane ili resursima opremljene za adekvatno rješavanje cyber nasilja. Civilne organizacije u Hrvatskoj igraju važnu ulogu u podizanju svijesti i pružanju podrške žrtvama cyber nasilja. Određene organizacije provode kampanje, nude pravnu i psihološku pomoć te zagovaraju bolje zakonodavne mjere. Unatoč tome, problem ostaje raširen, a mnoge žene još uvijek ne znaju kako se zaštititi ili kome se obratiti za pomoć. Kako bi se cyber nasilje nad ženama smanjilo, potrebna je sustavna reakcija koja uključuje strože zakone i brže procesuiranje počinitelja, bolju edukaciju institucija i podizanje svijesti javnosti o cyber nasilju. Kombinacijom tih mjera može se osigurati sigurnije digitalno okruženje za žene i spriječiti daljnja cyber nasilja.*

Ključne riječi: *cyber nasilje, žene, Republika Hrvatska, društvene mreže, zakoni, edukacija, institucije*

Uvod

Popularan naziv cyber bullying preuzet je iz engleskog jezika, gdje je cyber prividna stvarnost nastala pomoću računala, a bullying nasilničko ponašanje. U digitalnom dobu, gdje su društvene mreže i internetska komunikacija neizostavan dio svakodnevice, cyber nasilje nad ženama postaje sve prisutniji i ozbiljniji oblik zlostavljanja. Cyber nasilje je zlostavljanje korištenjem digitalnih tehnologija. Može se događati na društvenim mrežama, platformama za dopisivanje i igranje igrica i mobilnim telefonima. Riječ je o ponašanju koje se ponavlja s namjerom zastrašivanja, izazivanja bijesa ili sramoćenja onih koji su na meti. Nasilništvo se opisuje kao svjesna, namjerna i željena neprijateljska aktivnost čija je svrha povrijediti ili izazvati strah kod druge osobe. Coloroso, B. (2004). Ovaj oblik nasilja uključuje vrijeđanje, prijetnje, seksualno uznemiravanje putem interneta, objavu intimnih sadržaja bez pristanka, online uhođenje i širenje lažnih informacija s ciljem diskreditacije žene. Ovakav oblik nasilja naziv je za nasilje u kojem su žrtve izložene nasilju putem interneta i provodi se putem različitih elektroničkih medija, kao što su, elektronička pošta, SMS poruke, putem

[323] sbosnjak.1908@gmail.com

društvenih mreža, forumima i slično. Za razliku od nasilja „licem u lice“, kod cyber nasilja nasilnik je najčešće anoniman i može se skrivati iza nadimka, izmišljene adrese elektroničke pošte ili profila na društvenim mrežama, kao i iza nepoznatog broja mobilnog uređaja. (Hodak i dr., 2013). Postoje dvije vrste cyber nasilja, a to su izravan ili direktan napad i napad preko posrednika ili indirektan napad. U direktnom napadu nasilnik izravno vrši nasilje nad žrtvom dok neizravni napad uključuje napad preko posrednika. Cyber nasilje može ostaviti više posljedica od tradicionalnog nasilja iz tog razloga jer se može pojaviti u bilo koje vrijeme i bilo gdje u virtualnom svijetu. Zlostavljanje uživo i cyber nasilje se često mogu događati usporedno. Ali cyber nasilje ostavlja digitalni trag - zapis koji se može pokazati korisnim i pružiti dokaze koji pomažu da se zlostavljanje zaustavi. Kao primjere možemo navesti:

- širenje laži ili objavljivanje slika čiji je cilj osramotiti nekoga na društvenim mrežama
- slanje uvredljivih poruka ili prijetnji putem platformi za dopisivanje
- lažno predstavljanje i slanje zlonamjernih poruka u ime drugih osoba.

Cyber nasilje, a posebice ono povezano s rodom, u svijetu i u Hrvatskoj predstavlja značajan, rastući i još uvijek nedostatno rješavan izazov u društvu. Žrtve nasilja su žene i muškarci, s tim da je nasilje učestalije prema ženama uz uključenje razornijih posljedica po osobi i njenu okolinu. Žene su puno češće žrtve online uhođenja i pornografije bez pristanka, doku su muškarci žrtve prijetnji fizičkim nasiljem i prisilnim gledanjem pornografije. Razvoj informacijske znanosti posebno je kritičan za nove generacije djevojaka i dječaka, koji ekstenzivno koriste nove tehnologije za razvoj međusobnih odnosa i koje utječu na sve aspekte njihovih života. Cyber nasilje nad ženama proteže se na svaki čin rodno uvjetovanog nasilja prema ženama koje je djelomično počinjeno, potpomognuto ili pogoršano dijelom ili u potpunosti korištenjem internetsko komunikacijskih tehnologija, npr. Mobilni telefona, pametni telefoni, internet, platforme društvenih medije ili e pošte. Veliki izazov u borbi protiv cyber nasilja je brzi razvoj tehnologije i razvoj novih oblika online nasilja.

Uloga društvenih mreža

Društvene mreže su svojim napretkom donijele puno pozitivnih, ali i negativnih stvari. Prema (Biglbauer i dr., 2020), društvene mreže nam daju brojne količine mogućnosti, od kojih su samo neki, povezivanje s bližnjima, pa čak i strancima, upoznavanje novih ljudi, izražavanje i mišljenja, osjećaja pa čak i izvor različitih informacija, korisnika i sadržaja, te su pozitivne karakteristike i pokazale se posebice u doba COVID-19 kada bližnji nisu bili nadohvat ruke. Samo neki od negativnih karakteristika društvenih mreža su rizici ovisnosti, pretilosti, gubljenje socijalnih vještina, zaglupljivanje usred i previše informacija, mržnja, cyberbullying, nasilje, narušavanje privatnosti te rizici izloženosti pornografiji i opasnosti pedofilije. (Kunić i sur., 2016). Ali tu se mogu dodati još neke karakteristike poput niskog samopoštovanja, simptoma depresije, socijalno distanciranje i izoliranje, anksioznost te negativna socijalna podrška, odnosno negativni komentari, smanjen broj pratitelja i sve što bi moglo ukazivati ina osjećaj nepovezanosti i s drugim korisnicima društvenih mreža (Biglbauer i dr., 2020).

Profil zlostavljača i profil žrtve

Prema istraživanju EU najčešće zlostavljaju ravni srodnici, poznanici, bivši ili sadašnji partneri, suradnici (kolege) i anonimni korisnici. (European Parliamentary Research Service, 2021) . Zlostavljači mladih žena, kao skupine posebno ugroženi su neznanci, anonimni korisnici, ljudi s društvenih mreža koji nisu prijatelji s posla, fakulteta, prijatelji, grupa neznanaca partneri ili bivši partneri. Osobe koje doživljavaju cyber nasilje ne mogu pronaći mir ni u vlastitom domu i njihovo zlostavljanje može trajati 24 sata bez prestanka. Žrtve cyber nasilja najčešće su mlade žene od 18 godine do 29 godine, koje su najviše online i teže prepoznaju ovaj tip nasilja. S druge strane, su sklonije prijavljivanju nasilja. Prvo cyber nasilje žene dožive najčešće s 14 godine. (Plan International,2020). Nasilje pogađa online aktivne žene poput novinarki, političarki i feministkinja, a značajan udio napada usmjeren je prema pripadnicama LGBT zajednice, etničkim i religijskim manjinama te osoba s invaliditetom (European Parliamentary Research Service, 2021). Što se tiče

odnosa zlostavljača i žrtve, jedno britansko istraživanje iz 2011. pokazalo je da više od polovice (54 %) ispitanica online zlostavljača prvi put srelo u stvarnom životu. Od početka pandemije COVID-a , izgleda da žene sve češće zlostavljaju stranci, jer ostvaruje više interakcija online. Istraživanje objavljeno u tijeku pandemije pokazalo je da 84 % ispitanica doživjelo online nasilje od stranaca, 16 % od poznanika a 10 % od partnera ili bivših partnera, 9 % od kolege ili nadređenog na poslu (Council od Europe; 2021). U praksi zlostavljanje se odvija na nizu društvenih kanala i platformi. Dok među platformama dominiraju Instagram, Facebook, Whatsapp, Snapchat, Twitter, TikTok, zlostavljanje se zbiva i na različitim chat servisima, forumima, te kroz elektronske ili sms poruke ili grupe (Plan International, 2020).

Tabela 1. Platforme na kojima su ispitanice doživjela nasilje

PLATFORME NA KOJIMA SU ISPITANICE DOŽIVJELA NASILJE (ŽENE 1-25 GODINA – n=14071	
FACEBOOK	29 %
INSTAGRAM	23 %
WHATSAPP	14%
SNAPCHAT	10 %
TWITTER	9 %
TIKTOK	6 %

Izvor: Plan International (2020) Free to be Online?

Ova lista platformi i kanalna cyber zlostavljanja nikako nije iscrpljena, a svaka žena ima različite statistike ovisno o digitalni navikama. Većina oblika cyber nasilja događa se na različitim platformama, kao na privatnim (sms, WhatsApp, messenger, viber i e-pošta..) tako i na javnim. Nasilje se događa u isto vrijeme na mnogim platformama preko e – pošte, te potom offline, putem telefona ili stvarnim napadom kod kuće, na poslu ili ulici. Žrtva može biti zlostavljana na svim svojim platformama društvenih medija i njihovim servisima za slanje poruka, ali također i preko e-pošte, te potom offline, putem telefona ili stvarnim napadom kod kuće, na poslu ili ulici. Novi francuski zakon protiv seksualnog i seksističkog nasilja uzima u obzir činjenicu da su 'napadi rulje' tipično ponašanje te uzima u obzir ponavljajući aspekt uznemiravanja, višestrukost lokacija te činjenicu da više napadača može uznemiravati isti žrtvu u isto vrijeme. (Council of Europe, 2021).

Podjela vrsta cyber nasilja

Kiber (online) uhođenje -jedan korisnik opetovano šalje neželjenu e-poštu ili tekstualne poruke na adresu žrtve, te može uključivati seksualne napade ili zahtjeve, prijetnje nasiljem i nadzor lokacije žrtve putem raznih tehnologija

Trolling -aktivnost koja se provodi online na javnim forumima, povezana s aktivnostima u kojima se potiče rasprava, objavljivanje materijala izvan teme u velikim količinama, kao i huškačke ili zbunjujuće poruke, počinitelji su obično anonimni, često usmjereno protiv žena s prijetnjama i/ili fantazijama o seksualnom nasilju

Kiber (online) uznemiravanje i nasilničko ponašanje (bullying)-vrijeđanje osobe na internetu neželjenim, seksualno eksplicitnim porukama, prijetnjama nasilja, odnosno govorom mržnje, uporan i ponavljan način ponašanja usmjeren na određenu osobu, osmišljen kako bi uzrokovao ozbiljne emocionalne nevolje i često stvara strah od tjelesnog povrjeđivanja

Online govor mržnje - svi oblici izražavanja koji dijele, potiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili svaki drugi oblik mržnje na temelju netolerancije uključujući agresivni nacionalizam, etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, emigrantima ili osobama stranog podrijetla, često su učinkovito organizirane kampanje govora mržnje u kojima su ista žrtva ili grupa žrtava istovremeno meta višestrukih počinitelja

Flaming-oštar sadržaj, označen eksplicitnim jezikom i mizoginijom, namjerno korištenje žustrih, emocionalno nabijenih ili kontradiktornih izjava za izmamljivanje odgovora od drugog online

korisnika, seksualno zlostavljanje temeljeno na slikama/pornografija bez pristanka, seksualno eksplicitan prikaz jedne ili više osoba koji se distribuira bez pristanka subjekta, često ih je počinio žrtvin bivši partner i objavio na specijaliziranoj web stranici ili na profilu na društvenim mrežama, uključuje objavljivanje ili distribuciju seksualno eksplicitnih slika ili videozapisa, do 90% žrtava pornografije bez pristanka su žene, suprotno često korištenom nazivu „osvetnička pornografija“, ovo ne mora biti motivirano osobnom osvetom, počinitelji možda traže seksualno zadovoljstvo ili želi da žrtva učini nešto za njih, koristeći slike kao oblik društvene ili ekonomske ucjene, kada je žrtva maloljetna, to se smatra dječjom pornografijom

Doxing-objavljivanje osobnih podataka žrtve i osjetljivih podataka na internetu, kao što je kućna adresa, fotografije, ime i imena članova obitelji

Swatting -zloupotreba računalnih sustava s nasilnim, fizičkim utjecajem na žrtve, upotrebom telefona i računalnih sustava izvodi se prevara hitne službe, kako bi se policija poslala na određeno mjesto na temelju lažne prijave, može biti zastrašujuće i opasno za žrtve, jer su pojedine osobe ubijene reagiranjem specijalnih jedinica ili su pretrpjele fizičke ozljede kao što su rane od metka ili srčane napade

Seksualno iznuđivanje- obuhvaća aktivnosti koje uključuju manipulaciju ili prisilu radi obavljanja seksualnih aktivnosti u korist nasilnika i/ili snimanja seksualno eksplicitnih slika/snimki koje je žrtva primorana slati nasilniku, iako nasilnik može prijetiti širenjem takvih slika ili videozapisa, podjednako je uobičajeno da prisila kojom se služi uključuje prijetnju nanošenja štete obitelji ili prijateljima žrtve (ako ne poduzme tražene seksualne aktivnosti), motivacija nasilnika može biti osveta, poniženje žene ili novčana dobit

Online grooming -kada se netko online sprijatelji s djetetom ili mlađom osobom (što često uključuje lažno predstavljanje) i gradi njihove povjerenje s namjerom seksualnog ili drugog iskorištavanja te psihičkog i/ili fizičkog zlostavljanja

Sexting-kada netko dijeli seksualno eksplicitni sadržaj online putem privatnih poruka, što može uključivati slanje nagih ili polunagih fotografija ili videa, kao i poruke seksualno eksplicitnog sadržaja, iako se često radi o dobrovoljnom slanju s obje strane koje su sličnih godina, to može prerasti u seksualno online zlostavljanje ili iskorištavanje, posebno ako dođe do prisiljavanja na slanje takvog sadržaja, zatim ako je jedna osoba puno starija od druge ili je u poziciji moći. Prilagođeno prema Izvješću Combating gender-based violence: Cyber violence (str 50. i 51.).

Prikaz objavljenih istraživanja

Oblici i učestalost zlostavljanja konstantno se mijenjaju s razvojem tehnologije i promjenama online navika. Zemlje s većom razinom nasilja prema ženama imaju i više cyber nasilja prema ženama, kao što i zemlje s većim pristupom internetu imaju više zlostavljanja. Žene su najčešće napadane zbog roda, seksualne orijentacije etičkog podrijetla, religije, invaliditeta i dr. Svaka grupa tih žena trpi jedinstven, karakterističan oblik zlostavljanja. Središnji obrazac nasilje je kontrola: zapreka fizičkog prostora nastavlja se u digitalnom prostoru, praćenjem internetskih aktivnosti te nadzorom poruka i poziva.

Prema istraživanju Europskog parlamenta čak 38 % online zlostavljanih žena imalo je ekstremno ili vrlo uznemirujuće iskustvo, a samo 17 % muškaraca tvrdi isto. Žene su najčešće žrtve derogatory (pogrdnih) opaski, trolanja seksualnim fotografijama, uhođenje na internetu (objavom seksualnih snimki silovanjem) ili objavom intimnih fotografija i videa bez dozvole, prijetnjama.

Prema istraživanju udruge Domine iz 2023. godine (https://domine.hr/wp-content/uploads/2024/12/DOMINE_Digitalna-dimenzija-nasilja-nad-zenama_rezultati-istrazivanja-i-smjernice-za-razvoj-politika-za-suzbijanje-digitalnog-nasilja-2024.pdf) 56,5% žena svjedočilo je digitalnom nasilju, a 34,9% izravno je iskusilo seksualno uznemiravanje na internetu. Nacionalne brojke potvrđuju širu sliku – prema Državnom zavodu za statistiku, svaka četvrta žena u Hrvatskoj doživjela je neki oblik nasilja, uključujući i psihološko nasilje u partnerskim odnosima (27%).

Seksualno uznemiravanje prisutno je i na radnom mjestu – doživjelo ga je 36% žena, što je iznad europskog prosjeka. Kazneni zakon u Hrvatskoj od 2021. godine uključuje i kazneno djelo neovlaštenog objavljivanja spolno eksplicitnog sadržaja. Ipak, postupci su često spori, žrtve rijetko prijavljuju zločine, a institucionalna podrška je nedovoljna. Europska unija snažno ističe da je rodno uvjetovano nasilje, uključujući digitalno, kršenje temeljnih ljudskih prava. U ožujku 2024. usvojena je Direktiva o borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (Direktiva (EU) 2024/1385 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u obitelji), koja prvi put na razini cijele EU obuhvaća i osvetničku pornografiju, online uhođenje i seksualno uznemiravanje putem interneta. Osim toga, Akt o digitalnim uslugama (DSA) obvezuje digitalne platforme da brzo uklanjaju nezakonit sadržaj i surađuju s vlastima. (https://digital-strategy.ec.europa.eu/hr/policies/digital-services-act-package). Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) upozorava da je jedna od deset žena u EU bila žrtva cyber nasilja. Najugroženije su žene između 18 i 29 godina, a napadi često dolaze iz bliskog kruga – bivših partnera, poznanika ili kolega.

Posljedice cyber nasilja

Cyber nasilje prema ženama i djevojkama ima značajne ekonomske i društvene posljedice: žrtvama se smanjuje produktivnost i češće izostaju s posla, povećava im se rizik od gubitka posla, smanjuje im se kvaliteta života, povećavaju se troškovi njihove pravne i zdravstvene zaštite, povećava se nezaposlenost žena, te se zbog smanjenog dohotka smanjuju i porezni prihodi. Pola desetljeća prije pojave koronavirusa pogodila nas je jedna druga pandemija: nasilje prema ženama u Europi je prepoznato kao 'pandemija' jer je svaka treća žena (njih oko 62 milijuna) doživjela nasilje nakon svoje 15. godine. Pandemija je evidentirana diljem svijeta, a u nekim zemljama čak 8 od 10 žena doživjelo je neki oblik nasilja, uključujući seksualno, fizičko ili psihičko zlostavljanje, navodi se u tadašnjem Izvještaju UN-ove Broadband komisije za digitalni razvoj. Cyber nasilje prema ženama i djevojkama još prije par desetljeća bilo je nezamislivo (1995. godine samo 1% ljudi imalo je pristup internetu), a danas već doseže strahovite razmjere. Zadnjih godina, s povećanjem pristupa mobitelima, SMS-u, internetu, društvenim medijima i chat servisima, cyber nasilje prema ženama i djevojkama sve je raširenije, s projekcijama daljnjeg rasta njegova obima, posebno za mlađe djevojke. Već 2015. godine 11% žena starijih od 15 godina u (tada) EU-28 doživjelo je internetsko nasilje. Dvije godine poslije bilježi se da već svaka peta žena u dobi od 18 do 29 godina trpi online seksualno uznemiravanje, a većina njih trpi i seksualno ili fizičko nasilje od strane intimnog partnera. Nedavno Istraživanje Plan Internationala provedeno u 22 zemlje među više od 14 tisuća tinejdžerica i mladih žena pokazalo je da ih je čak 58% doživjelo cyber (online) nasilje. Procjenjuje se da su brojke zadnjih godina nastavile rasti, a pandemija koronavirusa dodatno je pogoršala stanje jer je nasilje prema ženama i djevojkama općenito poraslo, uključujući cyber nasilje. Cyber može imati ozbiljne psihološke, ali i društvene posljedice na žrtve, osobito na maloljetnike i koji su najranjivija skupina. Također, cyber nasilje ostavlja više posljedica nego tradicionalno nasilje i zato što se može pojaviti svugdje i bilo kad (Batori i sur., 2020). Žrtve često pokazuju simptome depresije, uključujući tugu, gubitak interesa za aktivnosti koje su prije bile zanimljive, promjene u svakodnevnim rutinama kao što su ispravnije ili gubitak apetita te osjećaj bezvrijednosti i bespomoćnosti. Psihološke posljedice koje se često spominju su nisko samopoštovanje, strah, frustracija, vraćanje istom mjerom i depresivnost. (Patchin, 2006; Batori i sur., 2020). Navedenim posljedicama dodaje se još i anksioznost te najgore od svega i samoubojstvo (Kowalski, 2007; Batori i i sur., 2020).

Žrtve ovog tipa nasilja ne mogu se sakriti od njega, iza razliku od tradicionalnog nasilja, čak ni u vlastitom domu te zlostavljanje može trajati 24 sata bez ikakvog prestanka (Batori i sur., 2020). Ovim psihološkim posljedicama dodaju se i društvene posljedice koje također utječu ina život žrtava. Jedna od glavnih društvenih posljedica je socijalna izolacija. Žrtve cyber nasilja često se povlače iz društvenih interakcija zbog straha od daljnjeg uznemiravanja. Postoje ponašanja koja mogu biti indikator da netko trpi cyber nasilje, a neka od njih su nerado korištenje internete, te nervoza kada dobije poruku, izbjegavanje korištenja mobitela ili računala, te vidna uzrujanost nakon korištenja jednog od dvoje, skrivanje ekrana kada je netko u blizini, izbjegavanje druženja i prijatelje i drugo.

Strategije prevencije i intervencije

Kako bi se smanjio postotak žrtava nasilja bitno je razviti strategije i planove prevencije i intervencije. Razlika između prevencija i intervencije jest ta da prevencija obuhvaća sveobuhvatne mjere kako bi se zaustavilo cyber nasilje, a intervencija je proces djelovanja u smislu brojnih programa koji mogu pokrenuti iz područja medijske i digitalne pismenosti. Za početak digitalna pismenost obuhvaća sposobnost prosuđivanja online izvora, pretraživanja interneta, upravljanja multimedijalnom građom, komuniciranja putem mreže. Također digitalna pismenost uključuje i vještine kreiranja i razmjene informacija i participacije u on-line zajednicama. Čimbenici koji mogu pomoći pri prevenciji cyber nasija su zakonodavstvo i državna politika, donošenjem zakona sa strogim kaznama čime bi se poslala jasna poruka da se bilo kakav tip nasilja ne tolerira, uvođenje medijskog odgoja od najranije dobi mladih, opismenjavanje mladih i odraslih je bitan korak koji bi pomagao mladima i odraslima da se sami mogu zaštiti i da razumiju negativan utjecaj novih tehnologija, podizanje razine osviještenosti jer mnogi ljudi nemaju svijest o opasnosti cyber nasilja i javna osuda ovakvog tipa nasilja bih poslala jasnu poruku protiv nasilja ponajprije među mladima a i odraslima, razvijanje grupa pomoći, odgovornost telekomunikacijskih kompanija. Edukacija je najbolji oblik prevencije, a ona se zasniva na spoznaji o čimbenicima i faktorima koji dovode do cyber nasilja i spoznaji o zaštiti od cyber nasilja. U Hrvatskoj, organizacije poput Autonomne ženske kuće Zagreb, B.a.B.e. i ROSA pružaju psihološku i pravnu pomoć žrtvama. No, ključ za smanjenje nasilja leži u prevenciji – kroz obrazovanje mladih o digitalnoj pismenosti, poštivanju privatnosti i rodnoj ravnopravnosti.

Zaključak

Internet i društvene mreže su danas neizostavan i neizbježan dio života, uz njihovu pomoć komuniciramo i s poznanicima, kolegama i bližnjima te kreiramo sadržaj i isti konzumiramo, ali postoje i negativne strane interneta i društvenih mreže koje ostavljaju ozbiljne posljedice na društvo. Negativna strana je cyber nasilje koji još nije do kraja istraživan i proučavan kao klasično i psihičko zlostavljanje. Mnogi ljudi nisu informirani o njemu, pa da i ne shvaćaju kao ozbiljan problem za razliku od klasičnog nasilja. Upravo je to jedan od većih problema jer je javna rasprava korak koji je bitan za prevenciju cyber nasilja. Također, brojke iz istraživanja su pokazale kako je ovaj tip nasilja u svijetu i u Hrvatskoj u porastu. Upravo zato je izrazito važno uključiti prevenciju. Ono što bi svakako bio najefikasniji korak prevencije je stroži zakonski okvir u Hrvatskoj čime bi se poslala jasnija poruka nulte tolerancije svima koji bi se okušali u zlostavljanju pojedinaca preko interneta. Još jedan od bitnijih koraka je svakako edukacija, da se korisnici interneta nauče razlikovati dobre i loše strane interneta i da ih se nauči prepoznati cyber nasilje i kako ga prijaviti nadležnim institucijama. Nužno je kontinuirano provoditi istraživanja u Hrvatskoj po pitanju cyber nasilja, zbog visoke učestalosti ovoga tipa nasilja i ozbiljnih posljedica koje ostavljaju na žrtve nasilja. Ovo su uistinu neophodni koraci kako bi se bolje razumjelo faktore i uzroke zlostavljanja.

Literatura

1. Coloroso, B. (2004). Nasilnik, žrtva i promatrač. Zagreb; Bios.
2. Hodak Kodžoman, I., Velki, T. i Cakić, L. (2013). Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju. Život i škola, vol. 30 (59): 110-128.
3. Hinduja, S. i Patchin, J.W. (2009). Bullying beyond the school-yard: Preventing and Responding to cyberbullying. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
4. Kowalski, RM., Limber, SP. (2007).Electronic Bullying Among Middle School Students. J Adolescent Health 41:22–30.
5. Patchin, W.J., Hinduja, S. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard A Preliminary Look at Cyberbullying. Youth Violence and Juvenile Justice, 4 (2), 148-169.
6. Batori, Maja,Marina Ćurlin i Dragan Babić i(2020) Nasilje putem iinterneta među adolescentima.
7. Biglbauer, Sonja i Anita Lauri Korajlija (2020) "Social Networks,Depression and Anxiety." Socijalna psihijatrija i48(4): i404-425.

8. European Parliamentary Research Service (2021) Combating gender-based violence: Cyber violence
9. European Parliamentary Research Service (2021) Combating gender-based violence: Cyber violence
10. Plan International (2020) Free to be Online?
11. Council of Europe (2021) Protecting women and girls from violence in the digital age
12. Izvješću Combating gender-based violence: Cyber violence (str 50. i 51.)
13. Council of Europe (2021) Protecting women and girls from violence in the digital age
14. Kunić, Ivana, Marina Vučković Matić i Joško Sindik (2016) "Društvene mreže i zdravlje." *Hrvatski časopis za javno zdravstvo* 12(47).
15. https://domine.hr/wp-content/uploads/2024/12/DOMINE_Digitalna-dimenzija-nasilja-nad-zenama_rezultati-istrazivanja-i-smjernice-za-razvoj-politika-za-suzbijanje-digitalnog-nasilja-2024.pdf
16. Direktiva (EU) 2024/1385 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024. o suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u obitelji
17. https://digital-strategy.ec.europa.eu/hr/policies/digital-services-act-package

CYBER VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Snježana Bošnjak, graduate social worker

***Abstract**: Cyber violence against women in the Republic of Croatia is becoming an increasingly pronounced problem with the development of digital technologies and social networks. The introduction of digital technologies into everyday life enabled new ways of communication and connection, but at the same time opened up space for abuse and violence. Cyberbullying includes various forms of harassment, threats, blackmail and violation of privacy via the Internet, as well as withdrawing the victim from digital and social spaces, which reduces their visibility in public life and limits their professional and personal life. One of the most common forms of cyber violence in Croatia is online sexual harassment. This includes unwanted sexual messages, threats to publish intimate content, and revenge pornography. Such attacks often have serious consequences, including psychological stress, anxiety and depression, while some victims experience social stigmatization, job loss, shame and fear. In addition to sexual harassment, cyber stalking, doxxing and others are becoming more and more common. Only in recent years has Croatia more seriously recognized cyber violence as a serious social problem with its laws. The penal code includes provisions that criminalize certain forms of digital violence, such as stalking and unauthorized recording, and distribution of content. Legal practice shows that sentences are lenient and processes are lengthy, which is why women do not decide to report violence. Institutions are not sufficiently educated or resourced to adequately address cyber violence. Civil society organizations in Croatia play an important role in raising awareness and providing support to victims of cyber violence. Certain organizations conduct campaigns, offer legal and psychological assistance, and advocate for better legislative measures. Despite this, the problem remains widespread, and many women still do not know how to protect themselves or whom to turn to for help. In order to reduce cyber violence against women, a systematic response is needed that includes stricter laws and faster prosecution of perpetrators, better education of institutions, and raising public awareness about cyber violence. A combination of these measures can ensure a safer digital environment for women and prevent further cyber violence.*

***Keywords**: cyber violence, women, Republic of Croatia, social networks, laws, education, institutions*

Stručni rad
UDK:343.9:316.624-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125628K

NASILJE NAD ŽENAMA - KAKO PRIJAVITI, ZAŠTITITI I POMOĆI U OKVIRU MULTISEKTORSKE SARADNJE

***Jasmina Krštenić, javni tužilac*[324]**

***Zorica Odavić, life coach i logoterapeut u supervizuji*[325]**

***Apstrakt**: U modernom dobu prepunom izazova žena koja je preuzela na sebe bezbroj zadataka na poslu i u porodici, na žalost, dobija i neželjenu ulogu žrtve nasilja. Nasilje često doživljava od člana porodice ili emotivnog partnera, sadašnjeg, bivšeg, nevažno. Važno je da prijavi šta joj je učinjeno kako bi se pokrenuo institucionalni sistem zaštite i svakoj ženi odmah pružila adekvatna zaštita i svrsishodna pomoć. Značaj razumevanja svakog slučaja nasilja i složenosti i težine položaja svake žene koja je u trenutku, iznenada i nerazumevajući razloge nasilnika postala žrtva jeste primarni cilj policijskog službenika, javnog tužioca, socijalnog radnika. Svi oni preduzimaju mere iz svoje zakonske nadležnosti. Preduzimaju ih blagovremeno i adekvatno situaciji i ugroženoj ženi. Dodatna komponenta u postupku izlaska iz kruga nasilja jeste, uslovno rečeno, moderna tehnika lekovitog koučinga. Žrtva nasilja treba da dobije razumevanje i podršku, a pre toga treba da stekne poverenje u osobu koja joj pruža pomoć kako bi bila otvorena za saradnju i pomoć. Kroz lekoviti koučing može se pomoći žrtvi da unapredi komunikaciju, da postane asertivnija, kako da prepozna zdrave i nezdrave emocije, šta može da uradi na razvoju svoje ličnosti. Bol mora da se preboli da bismo nastavili da živimo u zdravlju. Um i telo su jedno i nemoguće ih je razdvojiti. Lekoviti koučing pomaže u jačanju i tela i duha. Sadejstvo i sinergijsko delovanje svih pobrojanih stručnjaka pomoćiće da žena bude osnažena da izađe iz ugrožavajuće sredine i prihvati pomoć i zaštitu koji su joj pruženi i koji joj se nude. Samospoznaja svog novodobijenog i neželjenog statusa ne sme da deluje obeshrabrujuće, jer sistem može i mora ženi da pomogne.*

***Ključne reči:** žena, žrtva, prijavljivanje, zaštita, koučing*

UVODNE NAPOMENE

Ovaj svojevrsni prikaz izlaganja autora na Medjunarodnoj konferenciji, sažet i uprošćen radi lakšeg sagledavanja kompleksne problematike nasilja u porodici i izricanja hitnih mera prema Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici, biće predstavljen rečima Zakona i rečima prakse, bez citiranja naučnih dela, ali sa navođenjem sopstvenih zapažanja iz svakodnevnog rada i obogaćen iskustvima stečenim u radu sa žrtvama- Žrtva i nasilnik imaju specifičnu povezanost, često se taj nasilan odnos ponovi između istih osoba i tada je izazov primene Zakona još veći. Krenimo u praktična zapažanja…

PODRŠKA ŽRTVAMA: IZAZOVI I PERSPEKTIVE SA ASPEKTA JAVNOG TUŽIOCA

Uloga javnog tužioca u pretkrivičnom i krivičnom postupku potpuno je jasna i poznata. Njegova nova ovlašćenja otpočela su juna 2017.godine od kada je počeo da postupa po Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici[326]. Blagovremena i adekvatna zaštita žrtve nasilja u porodici i svake vrste rodno zasnovanog nasilja, postala je zakonska obaveza javnog tužioca. Pojednostavljeno rečeno, javni tužilac

[324] jasmina.krstenic@aepa.org.rs

[325] odavic.zorica@gmail.com

[326] „Službeni glasnik RS“ broj 94/2016, 10/2023

postupanjem po ovlašćenjima iz ovog zakona štiti žrtvu na čiju štetu još uvek nije izvršeno krivično delo. Celokupno postupanje javnog tužilaštva posle 1. juna 2017.godine kada je počeo da se primenjuje Zakon o sprečavanju nasilja u porodici dobilo je veoma važan profesionalni kvalitet, jer od tada javni tužilac novom ulogom odmah i efikasno štiti žrtve rodno zasnovanog nasilja. Ovaj prvi deo zaštite žrtve pre pokretanja krivičnog postupka ima cilj da započinje i na najbezazleniju najavu nasilja, da odmah zaustavi nasilje koje je počelo, da spreči da se nasilje ponovi. Baš tada žrtva oseća da je shvaćena i zaštićena. Da bi se postupalo delotvorno, brzo i efikasno, potrebna su znanja koja doprinose pravilnom vrednovanju procene policijskog službenika i osećaju za specifičan položaj žrtve u kojem se nalazi. Pokazaćemo iskustva stečena u radu Grupe za koordinaciju i saradnju i suočiti se sa izazovima na koje smo naišli i koje ćemo susresti u budućnosti.

Svaki profesionalac mora da bude dovoljno edukovan, svestan i osetljiv za problem žrtve i da shvati posebno stanje u kojem se nalazi i predloži i preduzme neophodne mere iz delokruga svoga rada da se žrtva zaštiti, da se svaka najava nasilja odmah spreči, a ukoliko je do nasilja došlo, da se spreči ponavljanje. Primetno je i statistički izveštaji pokazuju da se žrtva vraća svesno i voljno u sredinu koja je ugrožavajuća po nju smanjenih psihičkih, fizičkih i ekonomskih kapaciteta da se bori i izbori za sebe. Cilj je da se razume, pomogne, poduči i osnaži žrtva. Pojam žrtve je višeznačno kompleksan i individualni plan zaštite će ostvariti napore svih profesionalaca koji rade na svakom slučaju nasilja u porodici da primerom uspešne zaštite žrtve podstaknemo prijavljivanje nasilja u porodici kako bismo osnažili i žrtve bez trunke snage da pomognu sebi. Prijavimo i zaustavimo, anonimno, savesno, bez straha i po sebe i po žrtvu.

Cilj je da se razume, pomogne, poduči i osnaži žrtva. Pojam žrtve je višeznačno kompleksan i individualni plan zaštite će ostvariti napore svih profesionalaca koji rade na svakom slučaju nasilja u porodici da primerom uspešne zaštite žrtve podstaknemo prijavljivanje nasilja u porodici kako bismo osnažili i žrtve bez trunke snage da pomognu sebi. Prijavimo i zaustavimo, anonimno, savesno, bez straha i po sebe i po žrtvu. Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici započinje prijavom nasilja u porodici anonimno, lično ili telefonom policijskoj stanici, javnom tužilaštvu ili organu starateljstva. Praksa pokazuje da su najteži slučajevi nasilja u porodici prijavljeni anonimno. Strah je ogroman na strani žrtve, ali i okoline koja se plaši tog nasilnika. Da bi se prevazišao, poštuje se anonimnost onog koji prijavljuje.

Zakon predviđa u članu 13. obavezu prijavljivanja poznatih slučajeva nasilja u porodici čak i svaku najavu nasilja. Prijava se podnosi javnom tužiocu ili policiji. „Državni i drugi organi, organizacije i ustanove obavezni su da neodložno prijave policiji ili javnom tužiocu svako saznanje o nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega. Nadležni državni organi i centri za socijalni rad (čl. 8-11) dužni su da u okviru svojih redovnih poslova prepoznaju nasilje u porodici ili opasnost od njega.Prepoznavanje može da proizađe iz proučavanja prijave koju je bilo kome podnela žrtva nasilja, uočavanjem tragova fizičkog ili drugog nasilja na žrtvi i drugih okolnosti koje ukazuju na postojanje nasilja u porodici ili neposredne opasnosti od njega. Javni tužilac kome je prijavljeno nasilje ili neposredna opasnost od njega, dužan je da prijavu odmah prosledi policijskim službenicima, da bi oni o tome obavestili nadležnog policijskog službenika (član 14. stav 1).“[327]

U suprotnom je predviđena prekršajna odgovornost. Član 36. stav 2. Zakona predviđa da:“Novčanom kaznom od 50.000 dinara do 150.000 dinara kazniće se za prekršaj odgovorno lice u državnom i drugom organu, organizaciji i ustanovi koje policiji ili javnom tužiocu neodložno ne prijavi ili ne reaguje na prijavu ili opstruira prijavljivanje ili reagovanje na svako saznanje o nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega (član 13. stav 2).“.[328]

[327] Član 13 Zakona o sprečavanju nasilja u porodici

[328] Član 36. Zakona o sprečavanju nasilja u porodici

Citirane odredbe člana 13. Zakona o sprečavanju nasilja u porodici predviđaju obaveze navedenih državnih organa, drugih organa, organizacija i ustanova da svaku vest i saznanje o nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od nasilja u porodici bez odlaganja prijave javnom tužiocu ili policiji. Dosadašnja praksa primene Zakona pokazala je da je neophodno konstantno podsećanje na obavezu prijavljivanja da teški slučajevi nasilja ne bi ostali neotkriveni. Važno je brzo dopreti do žrtve i pomoći joj.

PODRŠKA ŽRTVAMA: POSTUPANJE POLICIJSKOG SLUŽBENIKA

Policijski službenik je prema Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici prvi stručnjak za oblast porodičnog i rodno zasnovanog nasilja koji je u kontaktu sa žrtvom ukoliko se događaj prijavljuje direktno policiji. Zbog momenta postupanja njegova odgovornost je ogromna i ima obavezu da sva stečena znanja iz ovih oblasti primeni na konkretni slučaj.
Pravilna procena rizika je ključna za dalji tok postupka, sankcionisanje mogućeg učinioca i zaštitu i osnaživanje žrtve. Rizik može da bude zamagljen različitim situacionim faktorima i uzrocima, ali mora da bude prepoznat kako bi nasilje bilo sprečeno. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici predvidjanjem dve vrste zaštitnih mera-privremeno udaljenje mogućeg učinioca iz stana i privremena zabrana mogućem učiniocu da prilazi i kontaktira sa žrtvom imaju široko dejstvo na odnose žrtve i mogućeg učinioca i blagovremenim izricanjem postižu svrhu zbog koje su primenjene u konkretnom slučaju.Izazovi su brojni i žrtva mora da ima poverenja u policijskog službenika koji će je saslušati pažljivo, sa potrebnom dozom razumevanja i podrške da istraje kada se konačno ohrabrila da prijavi nasilje.

PODRŠKA ŽRTVAMA: POSTUPANJE ORGANA STARATELJSTVA

Osnaživanje, pružanje psihološke i pravne pomoći, kao i finansijske pomoći jeste zadatak organa starateljstva, nadležnog prema mestu prebivališta žrtve. Stručni tim sastavljen od stručnjaka različitih struka nadležan je da postupa i rešava svaki slučaj nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja.
Žrtve su u strahu, bez doma, bez sredstava za život, sopstveni i dečiji, i mogućnost smeštaja u sigurne kuće, „socijalne stanove“ i davanje određene finansijske pomoći jesu preduslov za početak dugog puta osnaživanja i ohrabrivanja žrtve.

POMOĆ ŽENAMA ŽRTVAMA NASILJA KROZ LEKOVITI KOUČING I LOGOTERAPIJU

Koučing ima ulogu da osnaži i podrži klijenta a logoterapija pomaže klijentu da pronađe smisao u životu. I koučing i logoterapija mogu da pomognu žrtvi da dobije pomoć kako bih usmerila svoj život na bolje. Koučing pomaže žrtvi da se posveti sebi i napreduje u životu, pruža alate i tehnike koji mogu da definišu probleme, pronađe rešenja i postavi korake ka ostvarenju ciljeva. Logoterapija pomaže osobi da prepozna, dosegne i ostvari smisao u životu.
Žrtva nasilja treba da dobije razumevanje i podršku a pre toga treba da stekne poverenje u osobu koja joj pruža pomoć kako bi bila otvorena za saradnju i pomoć. Poverenje dolazi od glagola verovati. Poverenje počinje u našem unutrašnjem osećaju, u našoj percepciju i stavovima. Poverenje uključuje na prvom mestu osećaj smirenosti i sigurnosti. Iskrenost i transparentnost zajedno sa otvorenošću da se razume pozicija žrtve su preduslovi za građenje poverenja. Kada smo zadobili poverenje tek tada možemo da krenemo u proces pružanja pomoći. Kroz razgovor prepoznati šta je potrebno žrtvi, koja tehnika će joj pomoći da se osnaži i krene dalje.

LEKOVITI KOUČING

Uglavnom kod žrtve nasilja postoji strah da će ispovedanjem ugroziti sopstvenu bezbednost, zatim osećaj sramote i poniženja, misli da je zaslužila to što joj se dešava i da joj niko ne može pomoći, zatim neznanje i nerazumevanje veze izmedju stresa i zdravstvenih posledica...Žrtva treba da podeli svoju intimu sa nepoznatim ljudima. Kroz lekoviti koučing može se pomoći žrtvi da unapredi komunikaciju, da postane asertivnija, kako da prepozna zdrave i nezdrave emocije, šta može da uradi

na razvoju svoje ličnosti. Bol mora da se preboli da bismo nastavili da živimo u zdravlju. Um i telo su jedno i nemoguće ih je razdvojiti. Lekoviti koučing pomaže u jačanju i tela i duha.

Lekoviti koučing pomaže ljudima da ostvare pozitivne promene u njihovim životima. Ove promene mogu biti u oblasti zdravlja, međuljudskih odnosa, finansija, emocija, duhovnosti...Koučing ima ulogu pokretačke snage koja oslobađa ljudski potencijal za stvaranje novih i kreativnih ideja, modela i ponašanja koji vode do uspeha. Cilj koučinga je razvoj osobe, tj. kontinuirani proces rasta i učenja, lični i profesionalni razvoj pojedinca[329].

Koučing metodologija se sastoji iz dve dimenzije:
Lične transformacije – kouč pomaže klijentu da se okrene od problema ka široj slici i otkrije šta je njemu suštinski važno. Postignuća – da pronađe načine, odnosno akcione korake koji će mu pomoći da ostvari ono što želi. Koučing nije ekvivalent psihoterapiji, iako procesno mogu biti vrlo slični. Dok se psihoterapija uglavnom fokusira na probleme u prošlosti i podržava klijenta da pronađe pitanje zašto sam takav kakav jesam ili imam određeni obrazac ponašanja, koučing je usmeren u potpunosti ka budućnosti i ima za cilj da podrži klijenta da se pomeri od problema i onoga što ne želi, ka široj slici i onome što želi da postigne.“ Budućnost ulazi u nas da bi se u nama promenila, daleko pre nego što se dogodi“, Rajner Marija Rilke.[330]

Prvi korak u radu sa klijentima jeste postavljanje ciljeva. Definišemo sadašnje stanje i gde klijent želi da se nalazi – željena realnost. Realnost može biti unutrašnja ali može biti i spoljašnja, mi živimo u spoljašnjoj realnosti. Neretko mi ljudi kažu: „Ja ne znam šta želim. Uopšte ne mogu da zamislim svoj život za pet a kamoli deset godina“. Svako od nas ima neke svoje ciljeve koje nije uspeo da ostvari. Često zato što ciljevi nisu dobro postavljeni – definisani i programirani. Zato prva faza jeste postavljanje i programiranje realnih ciljeva.

Sledeća faza je prepoznavanje unutrašnjih prepreka. Većina ciljeva ne bude nikada ostvarena. Ljudi uglavnom ne poznaju dovoljno sebe i svoje unutrašnje prepreke. Zbog toga u ovoj fazi radimo na tome da uklonimo maglu da bi čovek mogao bolje da se sagleda, analizira, razume, da bi mogao da izađe iz te svoje unutrašnje blokade. Često ljudi ne ostvaruju ciljeve zato što nikako da krenu, stalno odlaganje je tu kao sabotirajući faktor. U korenu reči odlaganje je laganje. Dok drugi krenu ali nemaju dovoljno istrajnosti.

Koliko nam je jaka i zdrava psiha, emocionalno biće, telo i duh, toliko dobro možemo da obrađujemo životna iskustva. Lekoviti koučing nam pomaže u jačanju tela i duha. Telo ima tendenciju da prerađuje sve one naše misli i emocije koje nismo proživeli već smo ih potisnuli i gurnuli u nesvesno. Kad se pravimo da je sve u redu a nije, kad šaljemo lažnu sliku svog života sebi i/ili drugima, naše telo će kroz simptome govoriti istinu. Ako hoćete da pomognete sebi i svom telu u preradi životnih iskustava i time omogućiti sebi bolje zdravlje morate kroz razgovor ispoljiti svoje emocije kao što su tuga, bes, ljutnja, sramota, kajanje...Reči imaju energiju i moć da pomognu, da izleče, da sputaju, da uvrede, da ponize i da pokore. Kao što je rekao naš patrijarh Pavle[331] "I kada dođe do rasprave, neka su vam reči blage a dokazi jaki. A ja, iz iskustva znam da su reči jače uvek, kada su dokazi slabi“.

[329] Todorović, L. Čarobna ogledala, 2015

[330] Rajner Marija Rilke, (nem. René Karl Wilhelm Johann Josef Maria Rilke; Prag, 4. decembar 1875 — Valmont, 29. decembar 1926), poznatiji kao Rajner Marija Rilke (nem. Rainer Maria Rilke), bio je austrijski pesnik. Široko je prepoznat kao jedan od lirski najintenzivnijih pesnika na nemačkom jeziku. On je pisao stihove i veoma lirsku prozu. Nekoliko kritičara je Rilkeovo delo opisalo kao svojstveno „mistično”.

[331] Patrijarh srpski Pavle, (svetovno ime Gojko Stojčević, Kućanci, 11 septembar 1914 – Beograd, 15. novembar 2009) bio je 44 vrhovni poglavar Srpske pravoslavne crkve od 1990. do 2009.godine. Njegovo puno ime i titula glasili su Njegova svetost arhiepiskop pećki, mitropolit beogradsko-karlovački i patrijarh srpski gospodin Pavle.

LOGOTERAPIJA

Logoterapija je psihoterapijski modalitet, tvorac logoterapije je Viktor Frankl[332], lekar, neurolog i psihijatar iz Beča. Čovek koji je preživeo četiri koncentraciona logora u Drugom svetskom ratu, izgubio skoro sve članove svoje porodice i prijatelje. Često kada govorim o logoterapiji kažem ljudima: „Zamislite da ste preživeli pakao logora, a onda se vratili kući gde više nema nikog koga ste poznavali, nema više vaših roditelja, brata, sestre, kumova, prijatelja.. Ne znate u prvom trenutku ni šta im se dogodilo, a možda nikada nećete ni saznati. Njih više nema“. To je doživeo Viktor Frankl i u toj i tolikoj patnji uspeo da nađe smisao. Frankl je utvrdio da je Volja za smislom naš osnovni pokretač. Zato se logoterapija često naziva „Lečenje smislom“.

Prema Franklu, najdublja pokretačka snaga čoveku je potrebna da osmisli svoj život. Ta potreba proizilazi iz naše duhovne dimenzije, iz naše slobode. Mi se kao slobodna bića odlučujemo i pravimo izbore u svakoj situaciji. Uprkos nagonima, dobrim ili lošim modelima ponašanja u detinjstvu, čovek se odlučuje svojom slobodnom voljom. Znači, čovek ima zadnju reč.

Logoterapija vraća čoveku dostojanstvo u svakoj, pa i u onoj najtežoj situaciji. Čoveka ne može da ispuni ili usreći situacija u kojoj samo zadovoljava svoje potrebe za uživanjem. Ne mogu ga ispuniti ni situacije u kojima dominira nad drugim ljudima i tako zadovoljava potrebu za moći. Potreba da se prepozna smisao svake situacije, svakog događaja koji nas zadesi, pokreće nas u pravcu blagostanja i mira sa sobom i drugima.
Smisao se može otkriti na tri načina:
1. Kroz stvaranje, preduzimanje akcije, rad, angažovanje i kreativno izražavanje,
2. Kroz doživljavanje onoga što osoba smatra vrednim, iskustvo i kontakt sa sadržajima i okolinom,
3. Ukoliko su uslovi stresni ili nepromenljivi, čovek patnji koju doživljava može dati značenje, značenje zbog koga može iskreno da veruje da je proživljena patnja značajno iskustvo, da i pored i posle nje, život ima smisla.

Logoterapija pomaže da se smanji ili oslobodi anksioznost, oslobodi strahova i trauma, pronađe smisao i motivacija, poboljša opšte zadovoljstvo i blagostanje. Logoterapeut je osoba obrazovana u psihoterapijskom modalitetu logoterapija, koji će vam pomoći da raspletete gustu paučinu besmisla. Ohrabriće vas da pronađete smisao svoje patnje i da iz patnje izađete celovitiji i mudriji. To se postiže zahvaljujući dragocenim tehnikama i metodama koje je razvio Viktor Frankl[333].

Biti slomljen ne znači biti uništen. Biti slomljen znači da imaš mogućnost da sastaviš boljeg sebe. Postoje ljudi koji imaju znanje i veština da nam pomognu u tome. Nema tog sredstva, nema tog medikamenta, ni metode koja osobi može pomoći u prevazilaženju teškoća i unutrašnjih problema, kao spoznaja da život ima smisla. Spoznaja svog životnog zadatka daje snažan psihoterapijski i psihohigijenski efekat.“ Smisao se ne može dati, on se može otkriti“, Viktor Frankl. Čovek ima slobodnu volju da bira, da osmisli, da izabere put kojim će njegov život ići. Često nam je potrebna pomoć da bismo napravili korake u životu. Kroz logoterapiju i koučing možemo izgraditi harmonične odnose sa sobom i drugima. Možemo ostvariti željene ciljeve i naći smisao u životu.

[332] Nečujan vapaj za smislom, Viktor Frankl, Vulkan izdavaštvo, 2013.

[333] Logosvizija, srpsko udruženje za logoterapiju.

ZAKLJUČAK

Svet bez nasilja je ideal, nadamo se dostižan. Potrebna je spoznaja, prepoznavanje rizika i zaštita žrtve. Statistika pokazuje da su najbrojnije žrtve nasilja žene. Razlozi za takav podatak su različiti i brojni. Samo razumevanje pojave nasilja, položaja i ranjivosti žrtve pomoćiće nam svima da izađemo i pomognemo žrtvama da izađu iz kruga nasilja, da ne budu začarane i očarane nasilnikom i lažnim obećanjima. Društvo samo može da da obećanje da će sve biti u redu i težinu tog obećanja svi mi nosimo i podnosimo. Razmatramo slučajeve „nezdravih porodica“, jer porodica je „društvena zajednica koju uspostavlja priroda“[334], težimo prirodi i sve što nije prirodno, nije normalno, neprihvatljivo je ljudskom rodu. U porodici „..nastaju, postaju i opstaju ljudi“[335], našem društvu potrebna je porodica koja je harmonična u svakom smislu, jer kao okosnica društva, garant je produžetku ljudskog roda i održanju sveta.

LITERATURA

1. Frankl, V.E. (2014). Nečujan vapaj za smislom, Beograd: Ružičasti plamen.
2. Milić, A. (2001). Sociologija porodice: kritika i izazovi. Čigoja štampa
3. Todorović, L. (2015). Čarobna ogledala, Beograd: Leo commerc.
4. Logosvizija, srpsko udruženje za logoterapiju.
5. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (“Službeni glasnik RS”, broj 94/2016, 10/2023)

VIOLENCE AGAINST WOMEN-HOW TO REPORT, PROTECT AND HELP WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTISECTORAL COOPERATION

Abstract: *In modern era full of challenges, woman who took over numerous tasks at work and in the family, unfortunately, she gets the role of victim which she does not want. Woman experiences domestic violence from the family member or emotional partner, no matter if he is present or former. It is important that woman reports what she have had experienced in order to move the institutional protection system, and each woman gets adequate protection and useful help .the importance of understanding each case and complexity and difficulty of position of each woman who at the glance of the moment, suddenly, even if she does not understand the reasons of violent man became a victim, is a primary aim of each police officer, public prosecutor, social worker. All professionals take measures from their legal area. They take measures in time and adequately to the situation and endangered woman. Additional component in the procedure of leaving the circle of violence is, conditionally said, modern technique of healing couching. The victim of violence should get understanding and support, and before that, victim must have confidence in person who gives victim help in order to become open for cooperation and help. Through healing couching we can help victim to improve communication, to become more assertive, to recognize healthy and unhealthy emotions, what can do about personal development. The pain must be overcome if we want to live in health. Mind and body are one and it is impossible to separate them. Healing couching helps to strengthen body and mind. Cooperation of all professionals and their synergistic action will help woman to be empowered to go out from threatening environment and accept the offered help and protection. Self-Knowledge of newly acquired and unwanted status must not be discouraging, because system can and must help a woman.*

Key words*: woman, victim, reporting, protection, couching*

[334] Milić, A. Sociologija porodice: kritika i izazovi, 2001

[335] Milić, A. Sociologija porodice: kritika i izazovi, 2001

Review scientific paper
UDK:37.018.1:305-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125634I

SOME THOUGHTS ABOUT BIOSECURITY, BIOSAFETY AND CRIMINAL LAW

***Prof. Dr. László István Gál*[336]**
Head of the Criminal Law Department
University of Pécs, Faculty of law,
full professor
Ludovica University of Public Service, Faculty of Military Sciences and Officer Training

Abstract: *The study explores the intersection of biosecurity, biosafety, and criminal law in the context of increasing biological threats in the 21st century. With the rise of pandemics, bioterrorism, and accidental releases of pathogens, legal systems must adapt to new challenges. Criminal law plays a central role in defining and punishing conduct that endangers public health and safety. However, legal norms alone are insufficient without preventive measures, scientific collaboration, and international cooperation. The study also discusses the socioeconomic impact of biological crises, such as COVID-19, and their correlation with rising crime rates. It argues for a comprehensive legal framework that integrates criminal accountability, education, and social policy to enhance societal resilience against biological threats.*

Keywords: *criminal law, biological crises, biosecurity, biological threats*

1. Introduction

Biosecurity and criminal law[337] have many points of connection. I will highlight some of them in my present study. In the 21st century, biosecurity has emerged as a pivotal concern at the intersection of public health, environmental protection, economic stability, and national security. The rapid advancement of biotechnology, coupled with global interconnectedness, has magnified the potential consequences of biological threats—whether arising from deliberate acts of bioterrorism, accidental laboratory releases, or naturally occurring pandemics. These developments necessitate a robust and adaptive legal framework where criminal law plays a central role.
The issue of biosafety is becoming increasingly important from the perspective of public health, agriculture, and food safety. Managing biological threats is critical to protecting populations, preventing the spread of diseases, and preserving ecosystems. “Biodefense programs and initiatives have been with us since World War II. These programs were developed out of a need to counter the threat from our enemies and protect military forces and the homeland from biological attack. On the other hand, biosecurity is a more recent development, made up of policies and measures designed to protect the homeland, food supply, and agricultural resources from natural and accidental outbreaks and bioterrorism attacks. Many of the recent initiatives in biodefense and biosecurity came after the fall of the Soviet Union, as officials from NATO countries worried about the potential for Soviet biological weapons falling into the wrong hands. In the United States, the Clinton administration took a fairly proactive stance toward biological threat reduction. The events of September 11, 2001, and the Amerithrax incident further solidified national resolve against weapons of mass destruction (WMD) and acts of terrorism.”[338]

[336] gal.istvan@ajk.pte.hu

[337] Prepared within the framework of the project entitled "Creating the scientific foundations of domestic biodefense and biosafety research" with the identification number TKP2021-NVA-07.

[338] https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7182112/

Biosafety encompasses the control of intentional and accidental releases of biological materials, the oversight of biotechnological developments, and the establishment of preventive measures against the spread of infections and pests. Criminal law plays a significant role in biosafety, especially when dealing with the misuse of biological materials, bioterrorism, or the consequences of negligence. Law provides a framework that clearly defines acts that endanger social norms, public safety, and individual health. Adequate legal regulation is indispensable for developing effective biosafety strategies. The concept of biosafety is not limited to the realm of infectious diseases but extends to challenges related to genetic modifications, biotechnological innovations, and environmental risks. New technologies hold immense potential in the fields of medicine and agriculture, but their use also raises new legal and ethical questions. Therefore, criminal law must keep pace with the advancement of science and technology to effectively address the threats and risks that arise from them.[339] The threat of bioterrorism is one of the greatest challenges in the field of biosafety. Bioterrorism involves acts that use pathogens or toxins to instill fear or cause physical harm. Addressing such threats requires legal regulation at both international and national levels. International cooperation and information exchange are vital for preventing cross-border biological attacks and improving response capabilities. Moreover, criminal laws should sanction incitement to bioterrorism, the illegal possession and distribution of biological materials, and clarify liability for experiments. However, criminal law alone is not always sufficient to ensure biosafety. Preventive measures that operate alongside legal tools are also necessary. These include risk assessment protocols, development of research ethics, tightening of laboratory standards, and organization of safety training. Increasing social awareness and strengthening educational programs also play a key role in maintaining biosafety. The international aspects of biosafety are also noteworthy. Infectious diseases can spread rapidly through global trade and travel, necessitating international collaboration. The World Health Organization (WHO) and other international organizations play a significant role in overseeing biosafety and combating pandemics. Through cooperation between nations, there is an to share best practices and jointly address new challenges. In conclusion, the issue of biosafety is complex and requires an interdisciplinary approach, in which criminal law plays a key role. “Biosafety capacity building is a complex task and requires a multidisciplinary approach, the main components being human resource development, institutional and policy development for regulatory bodies and relevant research institutions, to enable them efficiently and effectively use biotechnology products particularly GM crops, microbes and/or their processed products. In the last decade, various developmental agencies and donors, notably the Food and Agricultural Organization of the United Nations (FAO), the Global Environment Facility (GEF) and the United Nations Environment Programme (UNEP), have been supporting the biosafety capacity building needs of developing/emerging countries through their technical assistance programs.”[340] Establishing a legal framework that aligns with the nature of threats can aid in prevention, deterrence, and response to biological hazards. However, alongside legislation, there is a need to support scientific research, educational initiatives, and international partnerships to implement effective and sustainable biosafety measures. The challenge for the future is that legal and ethical frameworks continuously adapt to the changing threats and opportunities by keeping pace with the rate of technological advancement.

2. Biosecurity, economic crisis and crime rates

Not only bioterrorism can pose a threat to our future, but also new pathogens created as a result of accidents and accidental biological mutations in laboratories. In severe cases, these can even cause a global economic crisis, as we experienced in 2020. And the economic crisis has an impact on crime, primarily by radically increasing the number of crimes against property.The economists agree that the world epidemic entering 2019 ends from Chinese Wuhan that caused by the COVID-19 virus, better known as the coronavirus will generate a severe economic crisis in 2020. Still, its effects will be sensible in the next years. As always, there is an optimistic, a realistic and a pessimistic scenario.

[339] https://publications.parliament.uk/pa/ld5802/ldselect/ldjusthom/180/180.pdf

[340] https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1871678413001076

According to some opinions, the world economy will soon recover from the economic crisis; the majority now expect a crisis of greater or lesser duration. Still, in the worst-case scenario, it will be even worse than the Great Depression of 1929-33. The Center for Economics and Business Research (CEBR) has compiled the most pessimistic forecast to date on the short-term outlook for the world economy. Announced: the model calculations prove that this year's global economic recession has become practically inevitable and is expected to be twice as deep as the downturn in 2009. According to the house reviewed forecast the global GDP rate in 2020 will drop at least with 4 percent. The study emphasizes that this would be the deepest global recession since 1931 discounting the wartime years. According to the calculations by CEBR's London analysts, the Italian domestic total output is expected to fall by 11 percentages in this year, the German and the Spanish GDP rate equally with eight percentages, and the performance of the US economy with five percent.[341] We can also talk about optimistic, realistic and pessimistic versions about the expected increase in crime. Still, one thing seems inevitable: the number of crimes will increase even according to the most optimistic estimates.

"The spread of COVID-19 (in full, the Coronavirus disease 2019), which can cause fever, breathing difficulties and, in severe cases, pneumonia (leading to the death of some patients), raises questions about the criminal liability of persons who transmit the virus or risk its spread to others. In April 2020, the Federal Minister for Health warned that persons spreading the virus in Australia could face jail time and that deliberate transmission may lead to sentences up to life imprisonment. The criminal laws of all States and Territories contain offences criminalising the transmission of disease in certain circumstances. Most of these offences date back to the 1990s and were introduced or amended in response to the rise and spread of HIV/AIDS at that time. In 2020, some Australian jurisdictions introduced additional provisions or extended existing ones specifically to criminalise the transmission of COVID-19 and related conduct. The purpose, design, and application of these offences raise questions about the role of criminal law in preventing the spread of diseases and in combatting the COVID-19 pandemic, about the scope and spectrum of criminal liability, and, importantly, about the implications for human rights and civil liberties. State authorities have an obligation to respond to public health emergencies and protect the lives and wellbeing of those within their jurisdiction. In setting up effective responses to the rapid spread of novel and highly contagious diseases such as COVID-19, governments need to consider, combine, and balance a great number of sometimes conflicting priorities relating to public health, the safety of vulnerable groups and individuals, education, economy and industry, community life, and civil liberties, to name but a few. This may, in some cases, also include coercive measures to prevent the spread of diseases."[342]

At the beginning of the 21st century seemed that international terrorism would be the cause of main economic troubles, instead of this, at the end of 2007 we were greeted by a "classic" global financial crisis. By 2007-2008, the world economy turned into the descending branch of the so-called Kondratyev cycle, and many disasters worsened the situation. For example, the hurricane in New Orleans. Because of the impregnation of the credit market, banks turned to secondary debtors. There was no severe credit review; real estate prices continuously raised. In 2006, more and more credit collapsed, so several real estate agencies became bankrupted, which also took some banks along with them. Out of these bankruptcies the most well-known is the Lehman Brothers . The crisis soon spilt over into the real economy. The root causes of the crisis are still being debated by leading economists. Yet, President Bush's big tax cuts program, which has suddenly left billions of dollars within the population, has undoubtedly played a role, further boosting credit supply to banks. Since the Great Depression of the 20th century, the situation called the most significant economic crisis emerged in 2008 from a global financial crisis that preceded it. The resultant of this the mortgage crisis in the United States, which affected the real estate market for the first time. The real causes of the economic

[341] https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200323/figyelmeztettek-1931-ota-nem-latott-valsag-koszonthet-a-vilagra-421466

[342] 4. Joseph Lelliott - Andreas Scholenhardt - Ruby Ioannou: Pandemics, punishment, and public health: COVID-19 and criminal law in Australia In: UNSW Law Journal Volume 44(1)

crisis of 2008 have been explained by several experts in many ways. Investigations have often come to very different and not infrequently contradictory conclusions. Overall, it can be said that a complex process has resulted in a global economic crisis by 2008, which has spread from the Americas to the whole world in a short time. There is also a broad consensus among some theories that the immediate cause of the economic crisis was the collapse of the US mortgage bubble.[343]

The global economic crisis that erupted in 2020 first started as a health crisis in China (Wuhan) and according to the already mentioned pessimistic scenario is expected to shake the world economy, and in particular Europe, more than the financial crisis of 2008 or crisis caused by the terrorist attacks on September 11, 2001.[344] What can be seen from the current crisis without any special visionary skills:

1) the coronavirus is expected to claim more deaths worldwide than international terrorism has so far collective in world history,
2) the global economic crisis generated by COVID-19 will be comparable with 2008, and with the 1929-33 crisis. The current situation can be even more severe than the other two downfalls.
3) Like any economic crisis, this will also have an impact on crime, and the number of known crimes in specific categories of crimes will be increased at least temporarily.

The present study aims to make conservative predictions based on the experiences of the past centuries. So our initial hypothesis is that criminality is likely to increase from the second half of 2020, and this increase will continue for at least 1-2 years, after that. The only question is the extent of the rise and how we can slow or moderate the rise. A recent excellent study that introduces and examines substantive criminal and infringement law rules related to the coronavirus also comes to a similar conclusion: „The coronavirus pandemic means a significant drawback for the life of the whole society, a sin order to protect life and health, we have to give up several of our activities which have been considered natural, and we can only exercise the right to relocate in a minimal extent. We can only hope that we can survive this period with as little human loss as possible until an effective vaccine will be available to protect against the virus. Until then, we must all be prepared for the fact that the emergency will last even longer, which is expected to mean a recession for the economy. This circumstance – for example, due to the loss of many jobs – could also have a criminogenic effect. After the favourable crime trend of recent years, it cannot be ruled out that the number of criminal offences will increase again as a result of the global crisis. Law enforcement authorities and the actors of criminal justice also have to expect this scenario."[345]

The question is not that; there will be a global economic crisis in 2020 or not, economists are only debating how big it will be, whether the pace of growth will slow down, or even the entire world economy could go into recession. Given the impact of the crises of the last two centuries on crime rates, the question is not whether crime will increase, either in Hungary or internationally, but only

[343] Halm Tamás: A gazdasági válság. Okok és tanulságok. [The economic crises. Causes and lesson[In: Kommentár 2009/6. p. 97.

[344] IMF, Managing Director, Kristalina Georgieva has painted a devastating picture of the economic impact of the epidemic, according to her even 2021 will not necessarily be about recovery. According to her, the 9 trillion dollars that various governments have already voted for so far will not be enough. Barely a month ago, we had been expecting a definite increase in per capita income in more than 160 of our member states. Today, everything was on top of our heads; we can already see that per capita growth will be negative in more than 170 countries – Georgieva said. The IMF director noted that because it is not known how long the epidemic will last, the outlook is very uncertain, she believes that if the pandemic subsides in the second half of the year, 2021 may already be a year of partial recovery, but the situation may worsen. Investors have already withdrawn more than a hundred billion dollars from these economies, three times as much as during the 2008 economic crisis. https://index.hu/gazdasag/2020/04/09/imf_igazgato_nagy_gazdsagi_vilagvalsag_ota_nem_volt_ekkora_recesszio_jarvany/

[345] Ambrus István: A koronavírus-járvány és a büntetőjog MTA Law Working Papers 2020/5. Budapest, 2020. 22. p. file:///C:/Users/USERUJ/Downloads/2020_5_Ambrus.pdf

what its extent will be. We can set up optimistic, realistic and pessimistic scenarios. I will present below the script that I consider to be realistic.
Fortunately, the crisis did not hit the Hungarian economy in a bad situation: "The Hungarian economy - if good things can be found in this fate at all - was hit by the coronavirus in an outstanding state. No matter how big is the catastrophe now, it is true that recent annual GDP growth has ranged from four to five per cent, unemployment has fallen to close to three per cent; employment has reached a historic high. At the same time, the budget deficit has been kept below the EU average, and finally, public debt has also begun to shrink." The initial condition is relatively good. Crime has also declined at an unprecedented rate since the regime change in recent years, at least the number of crimes that have become known has fallen sharply while reaching a record low in 2019, 186.724 crimes that have become known. This number is expected to increase after 2020 as a result of the combined effect of the following factors:

I. from such a low base, some growth could be forecast even without a crisis, all other things being equal,
II. Thousands of Hungarian young, single men who have returned home due to the closure of European countries, from whom typical offenders are excluded in a criminological sense, this is also expected to increase the number of known crimes.
III. the curfew is likely to significantly increase domestic violence and other crimes against persons (life and physical integrity),
IV. if people lose their jobs it will increase the number of crimes against property and violent property,
V. The impact of the economic crisis will be linked to these four factors.

Let's look at the latter, on its own, regardless of the previous four factors.[346] Based on my earlier research in 2012, the following are probable:

1) The crime rates will increase (on average) 4-6 months later after the economic crisis especially in the third quarter of the year of 2020,
2) starting from the crisis of 2008, the number of crimes against persons will increase from the end of 2020, but also in the next 1-2 years,
3) there will be a definite reduction in the name of offences against traffic regulations in 2020 due to travel and travel restrictions as well as quarantine measures and the reduction of tourism to zero,
4) crimes against public order will first show a decreasing (due to quarantine measures) and then an increasing trend (after the lifting of access restrictions),
5) an increase in the number of economic crimes is expected, especially in crimes committed with the help of information technology,
6) crime against the property will first decrease, and then it will also turn into a definite increase, especially from 2021,
7) The number of intentional homicides is also expected to increase as early as 2020.

In several of my published studies in 2020 and 2021, I concluded that crime statistics in Hungary will deteriorate in the coming years due to the global economic crisis caused by the coronavirus. Unfortunately, I was right. "The year 2023 was considered a rather sinful year in Hungary. Since 2018, not as many crimes have been registered as last year, the Money Center reports. Territorially, there are enormous differences in where and to what extent the number of crimes has increased in the country. If, for example, we look at the numbers of all crimes, then in the county of Jász-Nagykun-Szolnok, for example, the number of crimes skyrocketed. Their number increased by 40 percent in a single year, between 2022-2023. Instead of 5,525 cases, 7,748 cases were registered last year. We can also see a high increase of 28 percent in the county of Hajdú-Bihar, where the number of cases jumped from 5,608 to 7,159. But a significant increase in the number of cases was also observed in Borsod-Abaúj-Zemplén County, where the number of crimes committed rose from a very high base of 12,852 to 15,108, which is a 17 percent increase in proportion. The number of crimes also increased by more

[346] Obviously, complete independence is not true, as these explanatory variables may also have some degree of stochastic relationship with each other.

than 10 percent in the counties of Pest, Komárom-Esztergom, Vas, Tolna and Csongrád-Csanád, while for example there was no significant change in Budapest, as well as in the county of Heves. On the other side of the coin, however, in Nógrád county, the number of crimes decreased by 14 percent, but in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, these numbers also fell by 9 percent, while in Győr-Moson-Sopron, these numbers fell by 6 percent.

3. Conclusion

The challenges posed by biosecurity threats are multifaceted and require a holistic and forward-looking approach. Criminal law, while essential in defining and sanctioning harmful conduct, is but one component of an effective biosecurity strategy. Legal norms provide the necessary deterrence and accountability mechanisms, but prevention, education, scientific innovation, and international cooperation are equally vital. One of the key lessons from recent global crises is that early intervention significantly enhances the effectiveness of response measures. If policymakers can anticipate potential increases in crime linked to biosecurity incidents—such as bioterrorism attacks or pandemics—they can allocate resources more efficiently. This includes strengthening investigative capacities, improving forensic capabilities related to biological materials, and ensuring that legal frameworks are up-to-date with scientific advancements. Moreover, a resilient society requires robust social policies that address the root causes of crime, particularly in times of crisis. As Franz Liszt aptly noted, “the best criminal policy is good social policy.” Addressing social inequalities, supporting vulnerable populations, and maintaining public trust in institutions are all crucial in mitigating the criminogenic effects of economic and biological crises. Looking ahead, it is imperative that criminal law evolves in tandem with technological innovations in biotechnology and synthetic biology. Emerging risks, such as gene editing technologies or dual-use research of concern (DURC), pose new legal and ethical questions that require nuanced regulatory responses. Furthermore, fostering a culture of biosecurity awareness among scientists, policymakers, and the general public will be essential in building societal resilience.
In conclusion, biosecurity is not merely a technical or scientific challenge; it is a profoundly legal and social issue. An integrated approach that combines criminal law enforcement with preventive measures, public education, and international collaboration offers the best chance of safeguarding human health, environmental integrity, and global security. By learning from past experiences and anticipating future threats, we can strive to create a safer and more resilient society where biological risks are effectively managed through a balanced and comprehensive legal framework.

Literature

1. Justice and Home Affairs Committee 1st Report of Session 2021–22 Technology rules? The advent of new technologies in the justice system Ordered to be printed 21 March 2022 and published 30 March 2022 Published by the Authority of the House of Lords
2. Jeffrey R. Ryan: Legal Aspects of Biosecurity (In: Biosecurity and Bioterrorism 2016, Pages 243-261.)
3. Ine Pertry Silvia Sabbadini Sofie Goormachtig Yvonne Lokko Godelieve Gheysen Sylvia Burssens Bruno Mezzetti: Biosafety capacity building: experiences and challenges from a distance learning approach (In: New Biotechnology Volume 31, Issue 1, 25 January 2014, Pages 64-68.)
4. Joseph Lelliott - Andreas Scholenhardt - Ruby Ioannou: Pandemics, punishment, and public health: COVID-19 and criminal law in Australia In: UNSW Law Journal Volume 44(1)
5. Halm Tamás: A gazdasági válság. Okok és tanulságok. [The economic crises. Causes and lesson[In: Kommentár 2009/6.
6. IMF-igazgató: A nagy gazdasági világválság óta nem látott gazdasági recesszió jön (https://index.hu/gazdasag/2020/04/09/imf_igazgato_nagy_gazdsagi_vilagvalsag_ota_nem_volt_ekkora_recesszio_jarvany/)
7. Ambrus István: A koronavírus-járvány és a büntetőjog MTA Law Working Papers 2020/5. Budapest, 2020.

NEKE RAZMIŠLJANJA O BIOSIGURNOSIGURNOSTI, BIOSIGURNOJ BEZBJEDNOSTI I KAZNENOM PRAVU

Apstrakt: *Studija analizira povezanost bioobezbeđenja, biobezbednosti i krivičnog prava u svetlu rastućih bioloških pretnji u 21. veku. S obzirom na pojavu pandemija, bioterorizma i slučajnih oslobađanja patogena, pravni sistemi moraju da se prilagode novim izazovima. Krivično pravo ima ključnu ulogu u definisanju i sankcionisanju ponašanja koje ugrožava javno zdravlje i bezbednost. Međutim, pravne norme same po sebi nisu dovoljne bez preventivnih mera, naučne saradnje i međunarodne kooperacije. Studija takođe razmatra socioekonomski uticaj bioloških kriza, kao što je COVID-19, i njihovu povezanost sa porastom stope kriminaliteta. Autorski zaključak je da je potreban sveobuhvatan pravni okvir koji integriše krivičnu odgovornost, obrazovanje i socijalnu politiku kako bi se povećala otpornost društva na biološke pretnje.*

Ključne riječi: *krivično pravo, biološke krize, biosigurnost, biološke prijetnje*

Pregledni naučni rad
UDK:141.72:305-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125641M

ŽENE U NAUCI, IZVRSNE A IPAK NEVIDLJIVE

***Dr.sc. Sanda Milošević*[347]**

Pomoćnik direktora JU OŠ " Mladen Stojanović" Laktaši

Sažetak: *Koliko su vidljive inovativne žene? Zašto su često manje vidljive od muških kolega? I najvažnije: kako se to može promijeniti? U radu ćemo dati kratki osvrt i razmotriti neke od aspekata u ovim odnosima kroz istorijski razvoj, identifikovati probleme ali i istaknuti napredak koji je već postignut prema ravnopravnosti polova u nauci. Prepreke sa kojima se suočavaju žene u nauci još uvijek su veoma brojne. Zakon o ugovorima na neodređeno vrijeme u naučnim institucijama predviđa visok nivo fluktacija, oni koji se uz akademsku karijeru brinu i o porodici, a to su pretežno žene, prije svega trebaju sigurnost. Mnoge žene u nauci moraju često putovati ili čak odlaziti u inostranstvo zbog svoje naučne karijere a to direktno utiče na brigu o djeci i porodičnu sigurnost. U Evropi se mnoge formalne i neformalne grupe bave problemima, slabostima i nedostacima u ravnopravnosti žena i muškaraca u sistemu nauke, njihove preporuke usmjerene su na fazu karijere nakon doktorata, u kojoj mnoge žene često napuštaju naučnu karijeru i migriraju u druga profesionalna područja. Preporuke su usmjerene na ono što sistem može i treba da učini kako bi privukao, zadržao i promovisao žene u nauci. Potrebne su odlučne inicijative i trajno djelovanje kako bi se promijenile strukture i ponašanja koja još uvijek ometaju, pa čak i blokiraju naučne karijere žena (Olsson, M., Martiny, S. E. 2018). Pregled istraživanja i statistički prikaz učešća žena u nauci na nivou Evropske unije biće osnov da se u radu ispitaju sociološke, ekonomske i informatičke perspektive razvoja naučnih karijera žena. Kada se govori o preporukama, definitivno se ne radi o mjerama koje favoriziraju žene bez obzira na njihova znanstvena postignuća. Naš rad se zasniva na razumijevanju rodne raznoličitosti, cilj je da nauka i istraživanje budu nediskriminatorni, rodno osjetljivi i poštujući.*

Ključne riječi: *rodna ravnopravnost, žene u nauci, statistički prikaz, nediskriminacija nauke*

UVOD

Od kasnih 1990-ih naučne organizacije daju preporuke za jednake mogućnosti muškaraca i žena u nauci. Feministička kritika nauke nije prošla bez odjeka. Ponegdje su sveučilišta uspostavila "ženske profesorice" i promovisala ženske i rodne studije, sve više zemalja pokreće "ženske programe" za nauku. Feministički protest i politika jednakosti koja se vodi od 1990-ih nedvosmisleno su donijeli napredak, danas su žene više zastupljene na svim nivoima hijerarhije sistema nauke. Kada je u pitanju napredovanje u naučnoj karijeri žene su gotovo stigle muškarce. Ali postoji razlog za zabrinutost, sve više žena nakon doktorata napušta rad u nauci. Među novohabilitiranim profesorima muškarci su u većini i ta se podzastupljenost žena povećava na svakom sljedećem nivou naučne karijere. Pregled statističkih podataka jasno pokazuje da se u sistemu nauke povećava broj žena ali osnovni problem, na koji ukazuju mgobrojne radne grupe u Evropi, je činjenica da još uvijek postoje faktori koji mogu spriječiti žene da napreduju u naučnoj karijeri. Stoga je fokus na preporukama i pojačanim obrazovnim intervencijama kako bi se privukle, zadržale i promovisale žene u sistemu nauke. Cilj ovog rada je ukazati na relevantne inicijative i preporuke koje ravnopravnost žena i muškaraca postavljaju kao prioritetni zadatak. Potrebne su odlučne inicijative i kontinuirano djelovanje da bi se promijenile strukture i ponašanja koja još uvijek ometaju, pa čak i blokiraju naučne karijere žena. U radu se daje pregled istraživanja i statistički prikaz učešća žena u nauci na nivou Evropske unije, istorijski osvrt na učešće žena u nauci, identifikuju se nedostaci i problemi, ali se ističe i napredak prema ravnopravnosti polova koji je već postignut.

[347] sandokan@teol.net

Istorijski osvrt na učešće žena u nauci

Iako naukom još uvijek dominiraju muškarci, postoje brojne žene koje su dale revolucionarni doprinos kroz vijekove. Uzimajući u obzir koliko je malo žena do danas na najvišim akademskim položajima, moglo bi biti iznenađujuće koliko duga istorija žena u nauci seže u prošlost. Dr. Lars Jeager, švicarski fizičar i matematičar u svojoj knjizi „Geniale Frauen in der Wissenschaft“ daje pregled razdoblja od antike do danas, te u esejističkim uvodima prikazuje život i djelo vjerojatno najznačajnijih naučnica i matematičarki. Od Hypatije Aleksandrijske do Émilie du Châtelet i Emmy Noether do Lise Randall, sve su postigle velike stvari, napravile odlučujući napredak u nauci, a opet često nisu mogle izaći iz sjene svojih muških kolega. (Jeager L, 2023). Uz uzbudljive portrete pojedinih naučnica te detaljan i živopisan prikaz njihovih naučnih postignuća, ova publicistička knjiga rasvjetljava i odnos polova u nauci koji se bolno sporo razvija u korist pravednog odnosa prema ženama. Među dobitnicama Nobelove nagrade, žene su još uvijek rijetkost. U području vrhunskih istraživanja kojim dominiraju muškarci samo 25 žena dobilo je Nobelovu nagradu za nauku: dvanaest puta za medicinu, osam puta za hemiju, četiri puta za fiziku i dva puta za ekonomiju. Ipak jedna je žena čak dobila dvije Nobelove nagrade. Mnoge dobitnice Nobelove nagrade bile su izuzetno ambiciozne. Uprkos nepovoljnim okolnostima, nisu se dale spriječiti u istraživanju. Lise Meitner, kojoj je kao ženi bio zabranjen pristup eksperimentalnim sobama, radila je u drvenom podrumu hemijskog instituta, Marie Curie u šupi, a Rita Levi-Montalcini nastavljala je istraživanje potajno u spavaćoj sobi. Postoje neke paralele u njihovim životima, posebno u životima Nobelovki koje su više nisu žive. Većina njih, s izuzetkom Marie Curie, poticala je iz bogatih i liberalnih porodica te su imale mnogo braće i sestara među kojima su se morale afirmisati. Njihovi očevi podržavali su školovanje svojih kćeri i vjerovali u njihov talenat. Djevojčice su često bile „tatine curice“ koje su kao miljenice željele ispuniti očeva očekivanja. Tanka je linija između laureata i ostalih vrhunskih naučnika. Mnoge naučnice, čiji su radovi značajno doprinjeli uspjehu nobelovaca, same su ostale bez priznanja. Samo oko pet posto posto željenih nagrada otišlo je ženama. A manje od polovine njih nagrađeno je za istraživački rad. Istaknuti primjeri su Jocelyn Bell Burnell (otkrila pulsar), Chien-Shiung Wu (eksperimentalno dokazala teoriju kršenja pariteta), Lise Meitner (otkrila oslobađanja energije tokom nuklearne fisije) i Mileva Einstein-Marić (majka teorije relativnosti). Priče o životima ovih naučnica oslikavaju težak put žena u nauci. Solvayeve konferencije, koje je 1911. godine utemeljio belgijski industrijalac Ernest Solvay, smatrane su prekretnicom u svijetu fizike. Smještene u Bruxellesu, konferencije su bile posvećene izuzetnim, istaknutim i otvorenim problemima u fizici i hemiji. Najpoznatija konferencija bila je peta Solvayeva međunarodna konferencija o elektronima i fotonima u oktobru 1927., gdje su se najpoznatiji svjetski fizičari sastali kako bi raspravljali o novoformulisanoj kvantnoj teoriji. Vodeće ličnosti bili su Albert Einstein i Niels Bohr. 17 od 29 učesnika bili su ili su postali dobitnici Nobelove nagrade, uključujući Marie Curie, koja je jedina među njima osvojila Nobelovu nagradu u dvije odvojene naučne discipline i ujedno bila jedina žena učesnik ove konferencije. (International Solvay Institutes/ http://www.solvayinstitutes.be/). Slika Solvayeve konferencije iz 2024. godine pokazuje mnogo veći broj učesnica žena, a njihov put razvoja naučne karijere sigurno je prepun poteškoća i izazova.

Slika 1. Solvayeva konferencija 1927. godine

Slika 2. Solvayeva konferencija 2024. godine

Iako su žene od samog početka uticale na oblikovanje naučnog mišljenja, gotovo nikada nisu postale vidljive. Ta se neravnoteža nastavlja do danas, iako sada ima daleko više naučnica nego ikad prije one i dalje imaju prepreke u naučnoj karijeri. Preporuke su stoga usmjerene na ono što sistem može i mora učiniti kako bi privukao, zadržao i promovisao žene. Jednakost mora postati čvrsto usidrena i prioritetna zadaća organizacionog upravljanja. Potrebne su odlučne inicijative i trajno djelovanje kako bi se promijenile strukture i ponašanja koja još uvijek ometaju, pa čak i blokiraju naučne karijere žena

Pregled istraživanja i statistički prikaz učešća žena u nauci na nivou Evropske unije

Istraživački projekat Prof:inSicht https://profinsicht.hm.edu /Sveučilišta primijenjenih nauka u Münchenu ima za cilj istražiti i povećati vidljivost profesorica na HAW-ovima.[348] Istraživački projekat zasniva se na transdisciplinarnom timu i istraživačkoj perspektivi. Vidljivost HAW profesora ispituje se iz sociološke, ekonomske i informatičke perspektive. Na taj se način akteri, njihovi postupci, njihovi ciljevi i uspjesi analiziraju u smislu njihove vidljivosti te u vezi s digitalnom logikom i mehanizmima za stvaranje ili sprječavanje digitalne pravednosti. Vidljivost igra ključnu ulogu kada je riječ o profesionalnom priznanju i prilikama za napredovanje. Ako niste aktivno vidljivi, vaša postignuća mogu proći nezapaženo i možda ćete biti zanemareni zbog važnih odluka ili projekata. Ali vidljivost znači više od samog privlačenja pažnje na sebe - radi se o ostavljanju pozitivnog utiska koji pokazuje vaše vještine i spremnost da preuzmete odgovornost. Istraživački projekat ima za cilj istražiti i povećati vidljivost profesorica HAW. Što se tiče vidljivosti, profesorice na HAW-u su grupa ljudi koja je do sada bila potpuno neistražena. Dostignuća ovih žena ne leže samo u (primijenjenim) istraživanjima već i u intenzivnoj interakciji s biznisom i društvom, odnosno prenosu naučnih spoznaja. Vidljivost HAW profesora stoga mora biti opisana, evaluirana korištenjem raznih pokazatelja i promovisana novim instrumentima. Ispituje specifične prakse postajanja vidljivim koje HAW profesori koriste kako bi pokušali stvoriti vidljivost. Iz toga možemo zaključiti kakve razlike među polovima postoje i kako ih je moguće prevladati. Ova ključna pitanja ispituju se korištenjem pristupa mješovitih metoda koji kombinuje kvantitativne i kvalitativne metode. Od samog početka, rezultati se povezuju i uspoređuju s internetskim alatima za stvaranje vidljivosti. Polja istraživanja su

[348] HAW -Visoka učilišta primijenjenih nauka (HAW) već nekoliko godina napreduju i samouvjereno izlaze iz sjene sveučilišta. Mnogi su se već preimenovali u sklopu svoje reorganizacije - prije su se zvali Fachhochschule (FH). Praktična usmjerenost, primijenjeno istraživanje i kvalitetna nastava obilježja su sveučilišta primijenjenih nauka.

kompjuterskih nauka, koje je područje u kojem uglavnom dominiraju muškarci,to su i društvene nauke koje su naklonjene ženama.

CEWS[349] https://www.gesis.org/en/cews je nacionalni centar za postizanje rodne ravnopravnosti u nauci i istraživanju. Kao dio GESIS – Leibniz instituta za društvene nauke, stvara temelje za nauku i politiku jednakosti zasnovane na dokazima i podržava istraživanjai istraživače u društvenim naukama. Na ovaj način, CEWS promoviše dijalog između istraživanja, politike i prakse jednakosti. Jedinstvena polazna tačka CEWS-a je koherentna integracija istraživanja (projekti finansirani od strane trećih strana, podaci i informacije, istraživački alati, publikacije CEWS-a), naučnih usluga i konsaltinga. Provode vlastita istraživanja i podržavaju istraživače, posebno u istraživanju roda i visokog obrazovanja. Na osnovu naučnih dokaza i praktičnog iskustva, nude stručne savjete kreatorima politike, organizacijama i istraživačima u oblasti nauke i visokog obrazovanja. U svojoj funkciji povezivanja između istraživanja i prakse, CEWS se obraća akterima iz oblasti jednakosti, borbe protiv diskriminacije i različitosti, istraživanja i javnih politika, univerziteta i naučnih centara. Posluju na nacionalnom i međunarodnom nivou. Prema podacima dostupnim na sajtu Eurostat-a iz 2021. godine Bosna i Hercegovina sa 50% zastupljenih žena u nauci dobro stoji u odnosu na ostale države prikazane na grafikonu. Više od 50% zastupljenih žena u nauci imaju Crna Gora, Srbija i Sjeverna Makedonija. Država kandidatkinja za članstvo u EU Sjeverna Makedonija ima najveći udio žena u istraživanju i razvoju u Evropi 2021. S udjelom od oko 56,6 posto (od 2020.), više žena nego muškaraca zaposleno je u istraživanju i razvoju (R&D) u Sjevernoj Makedoniji. Od drugog do devetog mjesta slijede zemlje EU i kandidati za pristupanje EU, od kojih svaka ima socijalističku prošlost. U Hrvatskoj i Latviji gotovo polovina istraživačkog osoblja već su 2021. godine žene, u drugim zemljama Europske unije žene su i dalje nedovoljno zastupljene u istraživanju, iako je vjerovatnije da će žene u Evropi imati višu ili univerzitetsku diplomu. Evropska unija: Udio žena koje rade u istraživanju i razvoju (R&D), prema državama članicama i državama kandidatima za Evropsku uniju u 2021.

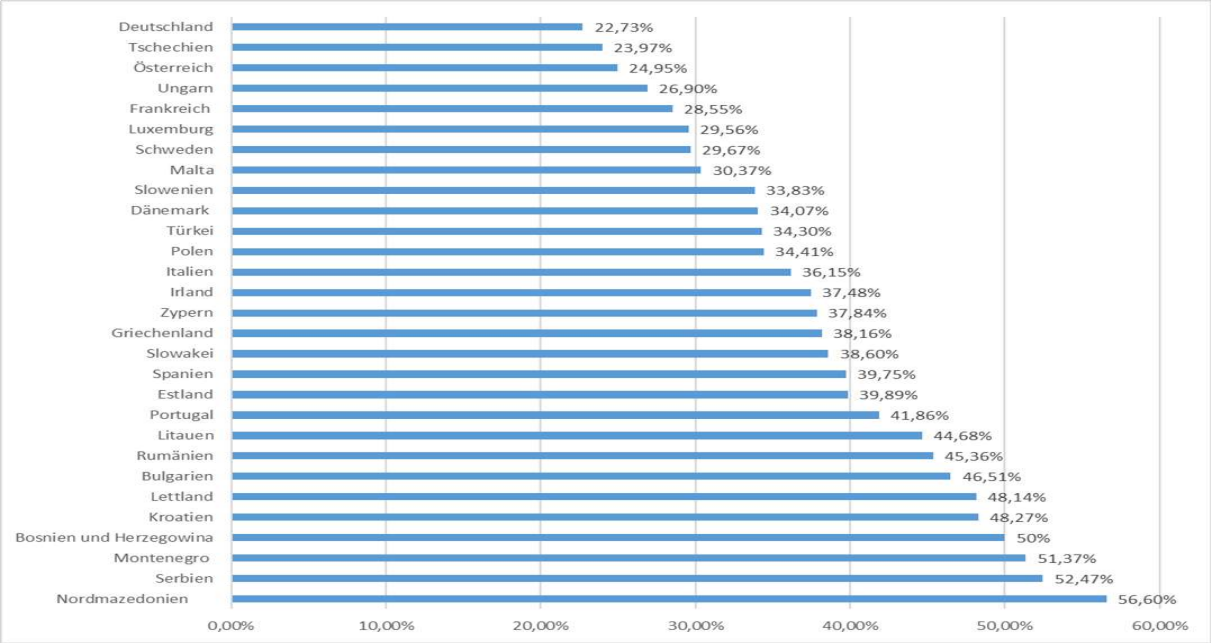

Slika 3. Udio žena koje rade u istraživanju, prema sektoru usluga u EU
Statistički prikaz udjela žena u nauci (izvor Eurostat)

[349] CEWS je centar izvrsnosti za žene i nauku na GESIS - Lajbnic institutu za društvene nauke. To je nacionalno središte za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u nauci i istraživanju u Njemačkoj. CEWS podržava politike rodne ravnopravnosti zasnovane na dokazima u nauci i istraživanju, kao i istraživače u društvenim naukama.

Izračun se zasniva na godišnjim ekvivalentima punog radnog vremena (FTE). Što se tiče raspona, izvor navodi "udio naučnica u ukupnom broju naučnica u brojevima po glavi stanovnika za sve institucionalne sektore". Prema izvoru, nema podataka za Belgiju, Nizozemsku, Finsku i Veliku Britaniju.

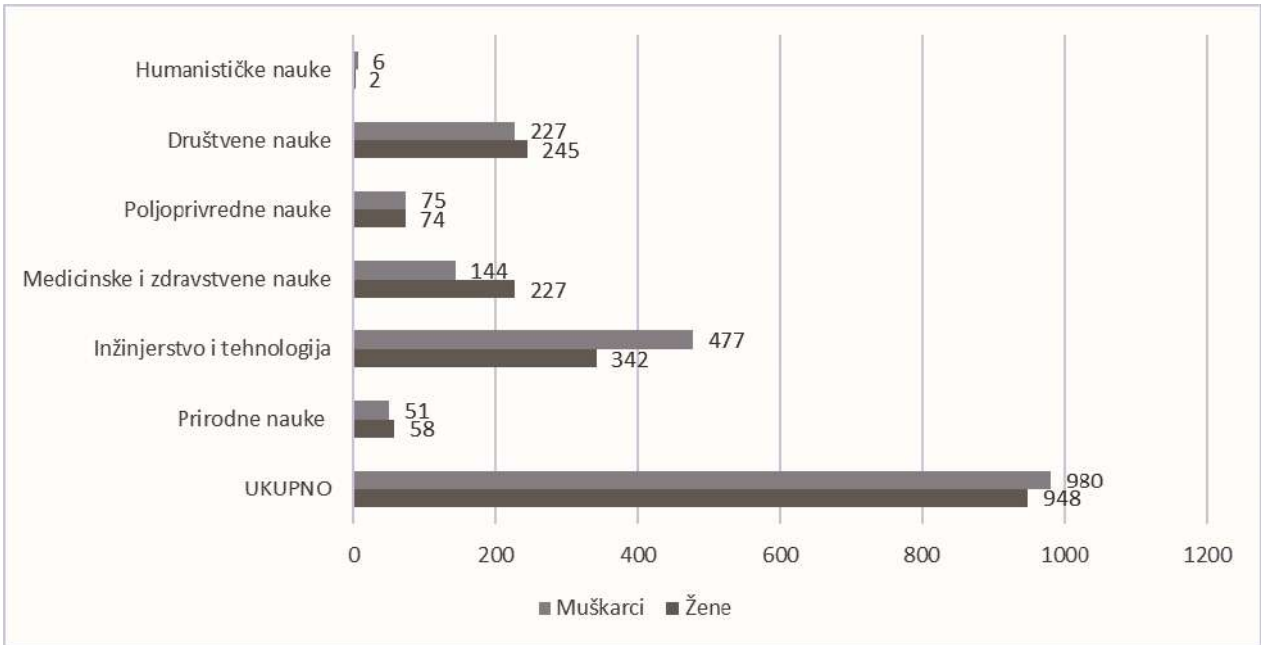

Slika 4 Istraživači zaposleni na poslovima istraživanja i razvoja prema naučnoj oblasti u 2021.godine u BiH

ZAKLJUČAK

Istraživanja pokazuju da je razvoj postdoktorskih pozicija žena i habilitacija u zastoju. Pregledom literature izdvojeno je koji strukturni i habitualni faktori ograničavaju broj žena koje se mogu imenovati i omogućiti im vidljivost na pozicijama u sistemu nauke.

-Pristrasnost, koja je često više implicitna nego eksplicitna, što sprječava regrutiranje, uvažavanje i promociju naučnica (Bohnet 2016; Laursen und Austin 2020; Sagebiel 2018).

- Kroz dominaciju muškaraca na vodećim pozicijama, institucionalnim tijelima i mrežama odlučivanja, naučna kultura često ima manju spremnost na saradnju sa naučnicama u konkurentskim situacijma. (Schlüter et al. 2020; Bosquet et al. 2013; Van den Brink und Benschop 2012; Gneezy et al. 2003).

- Reputacijska neravnoteže, često su teme kojima se u istraživanjima bave žene manje cijenjene od tema koje obrađuju muškarci. Kao rezultat ovog pristupa performanse žena se ocjenjuju nepovoljnije (Friebel et al. 2021; Steinþórsdóttir et al. 2020).

- Naučnice se češće od muških kolega biraju u radne odbore i povjerenstva što ih dodatno opterećuje i čini da imaju manje prostora za istraživanja (Guarino i Borden 2017).

- Na samopouzdanje i motivaciju žena u nauci negativno utiče nedostatak transparentnosti u razvoju akademskih karijera nakon doktorata, što maksimizira neizvjesnost i u velikoj mjeri isključuje perspektive planiranja. Nedostatak uzora takođe ima negativno djelovanje (Laursen i Austin 2020).

- Tradicionalne uloge u partnerskim odnosima, žene i dalje nose najviše obaveza u porodici što utiče na njihove naučne karijere. Ovim pitanjem su se bavila mnogobrojna istraživanja. (Morgan et al.

2021; Antecol et al. 2018; Mason et al. 2013; Amano-Patiño et al. 2020; Sevilla i Smith 2020; Schiebinger und Gilmartin 2010).

- Institucionalno neadekvatno riješena briga za djecu i ostale članove porodice kojima je potrebna posebna briga ili zdravstvena njega, ograničava resurse žena naučnica kroz vrijeme, mentalne resurse ali i njihovu geografsku pokretljivost (Jöns 2011; Leemann 2010).

- Navedene činjenice koje su kroz ova istraživanja kao prepreku u razvoju karijere navodile naučnice doprinose konačnom statističkom rezultatu koji ukazuje da mlade žene češće nego mladići prekidaju nastavak naučne karijere nakon završetka doktorata (Etzkowitz et al. 2008).

Sistem naučne zajednice ima zadatak da donošenjem mjera omogući ženama prisutnost i vidljivost na naučnim vodećim pozicijama koje odgovaraju njihovom udjelu u stanovništvu. Već postoje brojni programi finansiranja, stipendije i inicijative za buduće ili već profesionalne naučnice. Ali jedno je prepoznavanje važnosti ženskih mreža i programa podrške, a drugo je razbijanje starih obrazaca razmišljanja i djelovanja kojima dominiraju muškarci. Medijske kampanje na nacionalnom nivou i predstavljanje naučnica i njihovih dostignuća moglo bi ih učiniti vidljivijim a istovremeno nauku učiniti manje diskriminatornom a više rodno osjetljivom.

LITERATURA I IZVORI

1. Amano-Patiño, N., Faraglia, E., und Giannitsarou, C. 2020. „Who is Doing New Research in the Time of COVID-19? Not the Female Economists“. In: S. Galiani und U. Panizza (Hrsg.). *Publishing and Measuring Success in Economics* (S. 137–142). https://voxeu.org/article/who-doing-new-research-time-covid-19-not-femaleeconomists
2. Antecol, H., Bedard, K., und Stearns, J. 2018. „Equal but Inequitable: Who Benefits from Gender-Neutral Tenure Clock Stopping Policies?“ *American Economic Review* 108(9): 2420–2441.
3. Bohnet, I. 2016. „What Works: Gender Equality by Design“. Cambridge: Harvard University Press
4. Etzkowitz, H., Ranga, M., Conway, C., Dixon, L., Ylojoki, O.-H., Vehvilainen, M., Vuolanto, P., Fuchs, S., Kleinert, C., Achatz, J., Rossman, S., Banciu, D., und Dumitrache, N. 2008. *„The Vanish Box: Disappearance of Women in Science; Reappearance in Technology Transfer“*. https://cordis.europa.eu/docs/results/36/ 36701/123545701-6_en.pdf
5. Friebel, G., Fuchs-Schündeln, N., und Weinberger, A. 2021. „Statusbericht zum Frauenanteil in der Volkswirtschaftslehre an deutschen Universitäten“. *Perspektiven der Wirtschaftspolitik* 22(2): 142–155.
6. Guarino, C. M., und Borden, V. M. H. 2017. „Faculty Service Loads and Gender: Are Women Taking Care of the Academic Family?” *Research in Higher Education* 58, 672–694
7. Jaeger, L. 2023. Geniale Frauen in der Wissenschaft, Springer-Verlag GmbH, DE, ein Teil von Springer Nature 2023
8. Jöns, H. 2011. „Transnational Academic Mobility and Gender“. *Globalisation, Societies and Education* 9(2): 183–209. https://doi.org/10.1080/14767724.2011.577199
9. Laursen, S., und Austin, A. E. 2020. *„Building Gender Equity in the Academy: Institutional Strategies for Change“*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
10. Lockwood, P. 2006. „Someone Like Me can be Successful: Do College Students Need Same-Gender Role Models?”. *Psychology of Women Quarterly* 30: 36–46.
11. Mason, M. A., Wolfinger, N. H., und Goulden, M. 2013. *„Do Babies Matter? Gender and Family in the Ivory Tower“*. New Brunswick: Rutgers University Press.
12. Morgan, A. C., Way, S. F., Hoefer, M. J. D., Larremore, D. B., Galesic, M., und Clauset, A. 2021. *„The Unequal Impact of Parenthood in Academia“*. Science Advances 7(9): 1–8.

13. Olsson, M., und Martiny, S. E. 2018. „Does Exposure to Counterstereotypical Role Models Influence Girls' and Women's Gender Stereotypes and Career Choices? A Review of Social Psychological Research". Frontiers in Psychology 9(2264): 1–15.
14. Schiebinger, L., und Gilmartin, S. K. 2010, Januar. „Housework Is an Academic Issue. How to Keep Talented Women Scientists in the Lab, Where They Belong". https://www.aaup.org/article/housework-academic-issue
15. Schlüter, A., Metz-Göckel, S., Mense, L., und Sabisch, K. 2020. „Kooperation und Konkurrenz im Wissenschaftsbetrieb: Perspektiven aus der Genderforschung und -politik". Opladen, Leverkusen: Verlag Barbara Budrich.
16. Sevilla, A., und Smith, S. 2020. „Baby Steps: The Gender Division of Childcare during the COVID-19 Pandemic". *IZA Discussion Papers* 13302: 1–29.
17. Wigfield, A., und Eccles, J. S. 2000. „Expectancy – Value Theory of Achievement Motivation". *Contemporary Educational Psychology* 25: 68–81.
18. Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Tematski bilten TB03, Sarajevo 2023

IZVORI

https://www.ardalpha.de/wissen/nobelpreis/nobelpreis-frauen-preistraegerinnen-nobel-100.html

https://www.cam.ac.uk/stories/journeysofdiscovery-pulsars

https://www.biography.com/scientist/chien-shiung-wu

https://voxfeminae.net/strasne-zene/lise-meitner-fizicarka-koja-nije-izgubila-ljudskost-2/

https://www.biography.com/history-culture/mileva-einstein-maric

http://www.solvayinstitutes.be/index.html

WOMEN IN SCIENCE, EXCELLENT AND YET INVISIBLE

Abstrakt: *How discernible are innovative women? Why are they often less visible than their male colleagues? And most importantly: how can this change? In this paper, we will provide a brief overview and give thought to some of the aspects of these relations through historical development, identify problems but also highlight the progress that has already been made towards gender equality in science. The barriers that women in science face are still very numerous. The Law on Permanent Contracts in Scientific Institutions foresees a high level of fluctuation, those who, in addition to their academic career, also take care of their families, and these are predominantly women, need security above all. Many women in science have to travel frequently or even go abroad for their scientific careers, and this directly affects childcare and family security. In Europe, many formal and informal groups deal with problems, weaknesses and drawbacks in the equality of women and men in the science system, their recommendations are focused on the post-doctoral career phase, in which many women often leave their scientific careers and migrate to other professional fields. The recommendations focus on what the system can and should do to attract, retain and promote women in science. Decisive initiatives and sustained action are required to change the structures and behaviors that still hamper and even block women's scientific careers. A review of research and statistical overview of women's participation in science at the European Union level will provide the basis for examining the sociological, economic and informatic perspectives on the development of women's scientific careers in the paper. When talking about the recommendations, they are definitely not about measures that favor women regardless of their scientific achievements. Our work is based on an understanding of gender diversity, the goal is for science and research to be non-discriminatory, gender-sensitive and respectful.*

Keywords: *gender equality, women in science, statistical overview, non-discrimination in scienc*

Pregledni naučni rad
UDK:177.8:176.4-055.26(497.11)
DOI:10.7251/ZCMZ0125648V

TRUDNOĆA U ADOLESCENTNOM PERIODU: DRUŠTVENI OKVIR, UZROCI I TRENDOVI

***Miona Vasić*[350]**
Istraživač pripravnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

***Ljeposava Ilijić*[351]**
Viši naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

***Olivera Pavićević*[352]**
Viši naučni saradnik Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Apstrakt: *Sa aspekta javnog zdravlja, period adolescencije karakteriše sklonost ka rizičnom seksualnom i reproduktivnom ponašanju. Adolescente trudnoće predstavljaju javno zdravstveni i društveni izazov koji je podjednako zastupljen u zemljama u razvoju, kao i u razvijenim zemljama. Svetska zdravstvena organizacija navodi podatak da od ukupnog broja trudnoća 11% čine trudnoće majki koje su u adolescentom periodu, odnosno uzrasta od 15 do 19 godina (WHO, 2024). Prema dostupnim podacima u Republici Srbiji stopa rađanja adolescentkinja beleži pad poslednjih dvadeset godina. U radu se analiziraju društveni okviri, uzroci i posledice trudnoća u adolescentnom periodu, i osvetljavaju različiti diskursi i kontroverze koji prate ovu pojavu. Dat je i prikaz različitih statističkih pokazatelja o adolescentnim trudnoćama, za Republiku Srbiju za period od 2015. do 2023. godine, uz istovremeno razmatranje trendova i karakteristika adolescentnog rađanja. Brojni autori koji su se bavili analizom i identifikacijom faktora rizika i posledica trudnoće u adolescentnom periodu, najčešće navode složenost i međuuslovljenost brojnih faktora na socio-ekonomskom, individualnom i zdravstvenom nivou. Autorke zaključuju da problemu trudnoće u adolescentnom periodu treba biti posvećena dodatna pažnja u smislu adekvatnijih programa sistemske prevencije i pružanja socijalne i institucionalne podrške populaciji koja je u adolescentnom periodu.*

Ključne reči*: adolescentni period, trudnoća, socio-ekonomski faktori, posledice*

Par reči umesto uvoda

Adolescencija je razvojno razdoblje koje karakterišu burne fizičke, emocionalne i psihosocijalne promene, često praćene osećajem nesigurnosti, preispitivanjem sopstvenih vrednosti i impulsivnim donošenjem odluka. Upravo takva nestabilnost i sklonost rizičnim ponašanjima čine adolescente posebno ranjivom populacijom kada je reč o pojavama poput trudnoće (Protić & Koraj, 2020). Stope adolescentnih trudnoća variraju značajno u zavisnosti od regiona – dok su najniže u zapadnoevropskim zemljama poput Švajcarske (8 na 1.000 devojaka uzrasta 15–19 godina), znatno više vrednosti beleže se u istočnoj Evropi, Sjedinjenim Američkim Državama, Meksiku i državama podsaharske Afrike (Sedgh i sar., 2015). U okviru evropskog regiona, adolescentne trudnoće su najuobičajenije u zemljama istočne Evrope i centralne Azije, dok zapadne i skandinavske zemlje pokazuju stabilan trend niskih stopa (Avery & Lazdane, 2008). Na evropskom kontinentu, gotovo sve zemlje beleže manje od 25 rođenih na svakih 1.000 mladih žena uzrasta od 15 do 19 godina. Ipak,

[350] *E mail*: mionavasic6.1@gmail.com https://orcid.org/0009-0007-4910-9161
[351] *E mail*: lelalela_bgd@yahoo.com https://orcid.org/0000-0001-5090-1489

[352] *E mail*: oliverapavicevic4@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4455-7236

Slovačka, Rumunija i Bugarska izdvajaju se višim stopama, koje se kreću između 25 i 50 (Raya-Diez i sar., 2024). Hrvatska je jedna od zemalja koja poslednjih tridesteak godina beleži pad broj trudnoća u adolescentnom periodu (Džepina & Posavec, 2012 navedeno prema Biloš, 2021). Smanjenje broja trudnoća u adolescentnom periodu u Hrvatskoj može se pripisati efektima razvoja društvene svesti o reproduktivnom zdravlju, te načinima i primeni kontracepcije (Džepina & Posavec, 2012 navedeno prema Biloš, 2021: 1).

Iako trudnoće u adolescentnom periodu beleže skoro kontinuirano smanjenje učestalosti tokom proteklih godina u gotovo svim državama sveta, one i dalje predstavljaju javno zdravstveni, ali i socijalni problem. Procena Svetske zdravstvene organizacije (WHO) je da na godišnjem nivou 21 milion devojaka uzrasta od 15 do 19 godina ostane u drugom stanju, a 12 miliona njih rodi dete (WHO, 2024). Pored brojnih zdravstvenih rizika kojima su izložene adolescentne majke i njihova deca, ova pojava je povezana i sa nepovoljnim životnim ishodima u kasnijem periodu, pre svega nižim nivoom obrazovanja, siromaštvom i društvenom stigmatizacijom (Lavin & Cox, 2012). Ovim radom nastoji se osvetliti problem adolescentne trudnoće kroz analizu statističkih podataka u Republici Srbiji i razmatranje njenih socijalnih posledica, sa ciljem ukazivanja na potrebu za efikasnijim preventivnim delovanjem, ali i pružanjem podrške ovoj ranjivoj kategoriji.

Adolescentna trudnoća – pojedini diskursi i kontroverze

Normiranje društvenih reakcija u odnosu na adolescentno materinstvo menjalo se kroz istoriju, i ono je, ukratko rečeno, prošlo put od poželjne (Santelli & Melnikas, 2010) do problematične pojave sa dominantno negativnim predznakom (Cense & Ganzevoort, 2018). Rana ili tinejdžerska trudnoća je globalni fenomen koji se smatra i društvenim problemom i pitanjem javnog zdravlja (Raya-Diez i sar., 2024). Uprkos široko rasprostranjenom stavu o negativnim posledicama adolescentne trudnoće, u domenu javnog zdravlja i dalje postoje kontroverze i neslaganja u pogledu njenog porekla, prirode i nužno negativnih ishoda (Govender, Taylor, & Naidoo, 2020). Čini se da svakako treba istaći da adolescentna trudnoća nije izolovan biološko-fizički događaj, već pojava koja je snažno povezana sa socio-kulturnim okruženjem u kojem se dešava.

Još sedamdesetih godina prošlog veka, u razvijenim zapadnim društvima došlo je do promene u percepciji adolescentne trudnoće, koja se više ne posmatra pretežno kao zdravstveni problem sam po sebi. Umesto toga, zdravstveni rizici povezani s adolescentnom trudnoćom i materinstvom sagledavaju se kao posledica nepovoljnih životnih okolnosti (Kirchengast, 2016). Dok je postojanje zdravstvenih rizika za adolescentnu trudnoću neosporno posledica loših medicinskih uslova u ekonomski ugroženim subpopulacijama u zemljama trećeg sveta (Mayor, 2004), socijalna ugroženost određenih klasnih, rasnih i etničkih grupa u razvijenim zemljama, adolescentnu trudnoću čini ishodom te ugroženosti. Ona se odvija u zatvorenom krugu u kome se teško razaznaje da li je adolescentna trudnoća uzrok lošijih životnih ishoda, ili je posledica socijalne ugroženosti koja joj je prethodila (Briggs i sar., 2007).

Pored unakrsnog dejstva različitih faktora koji potiču od nepovoljnih životnih uslova, pre svega u socijalnom, ekonomskom i obrazovnom pogledu, rano adolescentno materinstvo, normirano je negativnim diskursima javnih politika. Odnos prema adolsecentnom materinstvu oblikuju ideološki, politički i normativni koncepti koji su, prema nekim autorima, ucrtani u neoliberalnu agendu samoizgradnje preduzetnog sopstva (Bay-Cheng 2015; Cense & Ganzevoort, 2018). Nepoželjnost adolescentne trudnoće u diskursu javnih zdravstvenih politika u Evropi, SAD i Australiji, kreirana je pod uticajem neoliberalne ideologije (Cense & Ganzevoort, 2018). Gubitak kontrole nad seksualnošću predstavlja odstupanje od koncepta lične odgovornosti čime se remete životni planovi osmišljeni kao put ka uspehu i samopromociji. Društveni i ideološki konstrukti koji stoje u osnovi javnih politika, sa fukoovske pozicije ukazuju na telo i telesne interakcije kao na materijalizaciju društvene moći koja se ostvaruje disciplinovanjem tela i uma u oblastima poput zdravstva, obrazovanja, stanovanja i socijalne zaštite (Alldred & Fox, 2019).

Percipiranje rane trudnoće i materinstva kao moralnog, zdravstvenog i reproduktivnog incidenta, prenebregava psihološke i socijalne aspekte i iskustva mladih majki (Leese, 2014). Doživljaj materinstva je za adolescentikinje, često, ambivalentan i ispunjen usponima i padovima u psihološkoj tranziciji prihvatanja uloge roditeljstva. Dok se sa jedne strane, pojavljuje osećaj samopouzdanja i porast pozitivnih doživljaja, uporedo postoji i tuga za onim što je moglo biti i što će biti propušteno (Lesse, 2014). Reč je o složenom psiho-socijalnom procesu koji se odvija u različitim socio-

ekonomskim i kulturnim okruženjima, od onih podsticajnih i podržavajućih, do veoma otežavajućih i obeshrabrujućih. Priče koje dolaze od adolescentih majki, njihovih iskustava i doživljaja, pokazuju individualni značaj i značenje trudnoće u njihovim životima (Barcelos & Gubrium, 2014). Njihovi narativi ukazuju na stvaranje novih pozitivnih identiteta, novih moralnih aspekata odgovornosti i ciljeva koji su posvećeni roditeljstvu i nezi. U tom smislu, procesi kroz koje mlade žene razumeju, reprodukuju i preobražavaju postojeće narative o tinejdžerskoj trudnoći predstavljaju procese kroz koje one pozicioniraju sebe, svoje porodice i svoje reproduktivne izbore u širem društvenom kontekstu, istovremeno izražavajući potrebu za širim razmatranjem značenja rane trudnoće i majčinstva, kako u istraživanjima, tako i u kreiranju politika (Barcelos & Gubrium, 2014).

Socio-ekonomski faktori rizika i socio-ekonomske posledice trudnoće u adolescentnom periodu

Društvene promene, kao i promene u tradicionalnim rodnim ulogama i porodičnim strukturama (Singh & Darroch, 2000), doprinele su tome da se adolescentna trudnoća shvata kao društveni i javnozdravstveni problem (Holgate i sar., 2006; McClanahan, 2009; Araújo-Pedrosa i sar., 2011), koji ostvaruje negativne posledice po zdravlje adolescentnih majki i njihove dece, kao i po njihovu psihosocijalnu adaptaciju (Araújo-Pedrosa i sar., 2011; Pires, Araújo-Pedrosa, & Canavarro, 2014). Istraživanja ukazuju na podatak da su konsekvence koje sa sobom nosi trudnoća u adolescentnom periodu, zapravo determinisane faktorima socio-ekonomskog statusa adolescentkinje (Canavarro i sar., 2020; Heilborn & Cabral, 2011). Na primer, kod adolescentkinja iz srednje klase, trudnoća najčešće ne predstavlja značajnu prepreku za ostvarenje ličnih ciljeva, jer tokom trudnoće i nakon porođaja imaju podršku porodice, uključujući i mogućnost da nastave školovanje (Canavarro i sar., 2020; Heilborn i sar., 2002). S druge strane, adolescentkinje iz siromašnih i socio-ekonomski ugroženih porodica često same preuzimaju glavnu odgovornost za brigu o detetu, uz ograničenu podršku porodice, što im otežava ostvarivanje ličnih i obrazovnih ciljeva (Canavarro i sar., 2020; Heilborn i sar., 2002).

Brojni autori koji su se bavili analizom i identifikacijom faktora rizika i posledica trudnoće u adolescentnom periodu, najčešće navode složenost i međuuslovljenost brojnih faktora na socio-ekonomskom, individualnom i zdravstvenom nivou. Među brojnim činiocima, najčešće se navode: siromaštvo, razni oblici deprivilegovanosti, niska očekivanja od budućnosti, manjak samopouzdanja u vezi sa završavanjem srednje škole, loš školski uspeh, problemi u ponašanju, rizično seksualno ponašanje, boravak u hraniteljskim porodicama, idealizacija trudnoće, istorija roditeljskog razdvajanja i razvoda, odgajanje u porodici samohranog roditelja, izloženost porodičnom nasilju u detinjstvu, majka koja je rađala u tinejdžerskim godinama, upotreba alkohola i droga, kao i postojanje mentalnih problema (Briggs, Brownell, & Roos, 2007: 64). Pojedine studije ukazuju na podatak da su nedostatak obrazovanja o reproduktivnom zdravlju i seksualnom vaspitanju dva faktora koja su direktno povezana sa rizikom od rane trudnoće, bez obzira na društveni kontekst ili teritoriju u kojem se ova pojava proučava (Raya-Diez i sar., 2024; Chung i sar., 2018; Manaseri i sar., 2019; Masten i sar., 2021).

Trudnoća u adolescentnom periodu i roditeljstvo u adolescenciji takođe su povezani sa napuštanjem škole, nezaposlenošću, siromaštvom i lošim roditeljskim ishodima (Corcoran, 1998). Međutim, odnos između uzroka i posledica stvara kontroverze o tome šta je čemu prethodilo. Istraživanje koje je imalo za cilj praćenje obrazovnih postignuća adolescentnih majki u SAD, pokazalo je da one češće prekidaju obrazovanje i napuštaju školu, međutim, ostaje nejasno da li su te tinejdžerke već ranije imale lošiji uspeh u školi ili je trudnoća bila katalizator takvog obrazovnog ishoda (Briggs, Brownell, & Roos, 2007: 65).

Niska očekivanja od obrazovanja, i nedostatak sklonosti i posvećenosti školi, u sprezi sa faktorima povezanim sa seksualnim ponašanjem (npr. rana seksualna inicijacija) i odnos prema roditeljstvu (veća očekivanja od roditeljstva) dovode do povećanog rizika od tinejdžerske trudnoće (Bonell i sar., 2005; Kogan i sar., 2013). Škole i školsko okruženje se procenjuju kao značajno mesto podrške zdravom razvoju i podsticanju obrazovnih faktora povezanih sa zdravljem, kao i ciljevima poput akademskog uspeha i optimizma u odnosu na budućnost (Freudenberg & Ruglis, 2007; Muennig, Woolf, 2007; Viner i sar., 2012, navedeno prema Peterson, Bonell, 2018). Međutim, školsko okruženje može biti izvor stigmatizacije, neprihvatanja i diskriminatorskog odnosa prema adolescentnim trudnicama i majkama. Negativni javni diskurs adolescentnu trudnoću i materinstvo proglašava sramotnim, negativnim i stigmatizovanim. Stigmatizacija tinejdžerskog majčinstva

produkuje etikete i stereotipizaciju koja adolescentne majke percipira kao neodgovorne, promiskuitetne, devijantne i, u većoj meri, zavisne od socijalne pomoći izlažući ih diskriminatorskom režimu u školi i zdravstvenim službama, što za posledicu ima osude i socijalnu izolaciju (Yardley, 2008; Hatzenbuehler i sar., 2013).

Kao što je prethodno navedeno, trudnoća u adolescentnom periodu povezana je sa napuštanjem školovanja (Murphy-Graham i sar., 2020), što dalje dovodi do vrlo ograničenih mogućnosti za buduće zaposlenje (Vélez & Figueredo, 2015). Uzimajući u obzir navedene posledice, ističe se važnost sprovođenja politika i programa koji podstiču mlade osobe da se ponovo uključe u obrazovani sistem (Zuilkowski i sar., 2019).

Posledice koje trudnoća u periodu adolescencije ostavlja na radni aspekt najčešće se posmatraju sa dva stanovišta, a to su opšta zaposlenost članova porodice adolescentkinja, sa jedne strane i učešće mladih majki na tržištu rada, sa druge strane (Raya-Diez i sar., 2024). Nesigurni radni uslovi roditelja odnosno članova porodice često su povezani sa dugim radnim vremenom i smanjenom sposobnošću roditelja da se adekvatno brinu o deci i kontrolišu ponašanja koja mogu predstavljati rizik (Mintogbé i sar., 2021). I istraživanje sprovedeno u Španiji potvrđuje povezanost nestabilnog zaposlenja roditelja i trudnoća adolescentkinja - veći rizik od neplanirane trudnoće prisutan je u porodicama gde roditelji imaju nestabilno zaposlenje (Simón & Aznar, 2014), a dodatni rizik čine jednoroditeljska domaćinstva u kojima se često nedostatak materijalnih prihoda kompenzuje intenzivnijim i prekovremenim radom jednog roditelja (Trinidad-Noguera i sar., 2015), što najčešće dovodi do dužih vremenskih perioda u kojima su adolescenti bez adekvatnog roditeljskog nadzora (Raya-Diez i sar., 2024). S druge strane, trudnoća u periodu adolescencije ograničava mlade majke u učešću na tržištu rada (Humberstone, 2018). Takođe, osim smanjenog učešća na tržištu rada, mlade majke često imaju i lošije radne uslove (Florescu i sar., 2016), i niže prihode (Peterson & Bonell, 2018). Na osnovu navedenog, možemo da zaključimo da je pristup adolescentnih majki tržištu rada obično spor i otežan proces, a kada se dogodi, obično je povezan s nesigurnim zaposlenjem (Yago-Simón, 2015), što ih vodi u krug siromaštva, ranjivosti i isključenosti (Raya-Diez i sar., 2024). Dodatno, ekonomska zavisnost i nedostatak vlastitih prihoda (Basilio, 2016), bilo kao uzrok ili posledica trudnoće, izlažu tinejdžerske majke riziku od ulaska u zlostavljačke partnerske veze (Raya-Diez i sar., 2024).

Kada se govori o ekonomskom aspektu, odnosno ekonomskim posledicama i uzrocima trudnoća u adolescentnom periodu, u literaturi se najčešće objašnjava uzročno posledična veza između niskih prihoda i siromaštva sa trudnoćama kod tinejdžerki (Hall i sar., 2019; Mkwananzi, 2017). Istraživanja ukazuju na podatak da osobe koje postaju majke u ranom, mladom uzrastu najčešće potiču iz socijalnih grupa koje imaju ograničene ekonomske resurse (Scannapieco & Connell-Carrick, 2016), porodica koje žive u siromaštvu (Makiwane i sar., 2018) ili žive u područjima sa stopama siromaštva iznad nacionalnog proseka (Masten i sar., 2021) i/ili u marginalizovanim naseljima sa visokim stopama siromaštva. Navedeni ekonomski faktori čine faktore rizika za ranu trudnoću (Raya-Diez i sar., 2024).

Pojedine studije ukazuju na postojanje većeg rizika za adolescentnu trudnoću kod devojaka koje nemaju socijalnu podršku (Copeland, 2017), i onih koje imaju loše i/ili neadekvatne odnose sa porodicom i/ili roditeljima (Mintogbé i sar., 2021). U vezi sa navedenim, i uzimajući u obzir relacijske, obrazovne, ekonomske i kulturološke faktore, ističe se značaj i uloga porodice i porodičnih odnosa u proceni i blagovremenoj prevenciji trudnoća u periodu adolescencije (De la Rubia & Torteya, 2017).

Zastupljenost adolescentnih trudnoća u Republici Srbiji

Stopa rađanja adolescentkinja predstavlja specifičnu stopu fertiliteta po starosti za kategoriju žena uzrasta od 15 do 19 godina, odnosno broj rođenja među ženama starosti 15-19 godina, podeljen prosečnim brojem žena ove kategorije starosti, izražen na 1.000 žena. Ova stopa je kompleksan indikator koji osvetljava mnogo dublje društvene izazove kao što su pristup obrazovanju, zdravstvenim uslugama, rodnu ravnopravnost, siromaštvo i marginalizaciju, te predstavlja i jedan od indikatora kojima se prati ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja u okviru Agende 2030 (Republički zavod za statistiku & UNICEF, 2020).

Prema podacima koje je objavio Republički zavod za statistiku Republike Srbije (u daljem tekstu: RZS) stopa fertiliteta žena uzrasta od 15 do 19 godina u periodu od 2015. do 2023. godine u proseku je iznosila 14.37 živorođene dece na 1.000 adolescentkinja. U periodu od 2015. do 2021. godine zabeležen je postepen i kontinuiran pad stope fertiliteta u ovoj starosnoj grupi, ipak, u 2022. godini dolazi do blagog porasta, koji se zadržava i u 2023. godini, čime je prekinut prethodni trend opadanja (RZS, 2018; RZS, 2021; RZS, 2024). U okviru Izveštaja o napretku u ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja za 2023. godinu u Srbiji, ukazuje se na napretke u pogledu pristupa uslugama koje se odnose na polnu i reproduktivnu zdrastvenu zaštitu, ali se i skreće pažnja na negativne tendencije usled ponovnog povećanja stope rađanja među adolescentkinjama (RZS, 2024).

U Tabeli 1 prikazani su podaci o broju živorođenih za period od 2015. do 2023. godine preuzeti iz baze podataka RZS[353]. Izdvojen je ukupan broj živorođene dece za svaku godinu, kao i broj živorođene dece od strane majki uzrasta 15 do 19 godina, uz prikaz procentualnog učešća tih porođaja u ukupnom broju živorođenih.

Tabela 1. Broj živorođene dece od strane majki uzrasta od 15 do 19 godina

	Ukupno živorođenih	**Majka uzrasta 15-19 godina**	
Godina	**Broj**	**Broj**	**%**
2015	65667	2865	4.36%
2016	64734	2625	4.05%
2017	64894	2580	3.98%
2018	63975	2383	3.72%
2019	64399	2339	3.63%
2020	61692	2353	3.81%
2021	62180	2316	3.72%
2022	62700	2330	3.72%
2023	61052	2257	3.70%

U periodu od 2015. do 2023. godine u Srbiji je zabeležen postepen pad u ukupnom broju živorođene dece, sa 65.667 živorođenih u 2015. godini na 61.052 u 2023. godini. Paralelno sa tim, smanjuje se i broj dece čije su majke bile uzrasta od 15 do 19 godina – sa 2.865 u 2015. na 2.257 u 2023. godini. Kada se posmatra procentualno učešće rođene dece od strane adolescentkinja u ukupnom broju živorođenih, takođe se uočava postepen i stabilan trend opadanja, a taj procenat je počevši od 2017. godina konstantno bio ispod 4%.

Mada se beleži smanjenje učestalosti adolescentskih trudnoća u Srbiji, one su i dalje znatno zastupljenije u poređenju, sa na primer Hrvatskom, gde se beleži konstantan pad broja dece koje rađaju majke uzrasta 15-19 godina, pri čemu taj broj čini manje od 3%, a u poslednjih tri godine čak ispod 2% od ukupnog broja živorođene dece (Državni zavod za statistiku, 2024).

Kada je u pitanju bračni status majki uzrasta od 15 do 19 godina, podaci nam ukazuju na jasan trend dominacije rađanja dece van braka.

Tabela 2. Bračni status majki uzasta od 15 do 19 godina

	Ukupno	**Bračno**		**Vanbračno**	
Godina	**Broj**	**Broj**	**%**	**Broj**	**%**
2015	2865	910	31.76%	1955	68.24%
2016	2625	721	27.47%	1904	72.53%
2017	2580	700	27.13%	1880	72.87%
2018	2383	580	24.34%	1803	75.66%

[353] Podaci preuzeti iz baze Republičkog zavoda za statistiku. Dostupno na: https://data.stat.gov.rs/Home/Result/1803 0501?languageCode=sr-Cyrl (pristupljeno 9. 4. 2025).

2019	2339	583	24.93%	1756	75.07%
2020	2353	527	22.39%	1826	77.61%
2021	2316	499	21.53%	1817	78.47%
2022	2330	607	26.05%	1723	73.95%
2023	2257	505	22.37%	1752	77.63%

Tabela sadrži prikaz podataka RZS[354] o bračnom statusu majki uzrasta 15-19 godina za period od 2015. do 2023. godine, uključujući broj porođaja i njihov procenat u okviru bračnih i vanbračnih zajednica. Tokom posmatranog perioda, procenat dece rođenje od strane adolescentnih majki koje su ujedno bile i u braku konstantno je bio ispod 30%, s izuzetkom 2015. godine. S druge strane, procenat porođaja van bračne zajednice, varirao je od 68% do 78%, uz gotovo stalnu tendenciju rasta.

Jedno od potencijalni objašnjenja dominantno vanbračnog rađanja dece adolescentnih majki, može se tražiti i u zakonskim ograničenima. Naime, prema Porodičnom zakonu Republike Srbije, maloletstvo predstavlja jednu od smetnji za sklapanje braka, ali uz dozvolu suda moguće je stupiti u brak i sa navršenih 16 godina, mada su takvi slučajevi u praksi retki. S druge strane, uzrok ovakvog trenda može biti i činjenica da su adolescentne trudnoće najčešće neplanirane i neželjene (Diabelkova i sar., 2023), što dovodi do toga da se bračni odnos ne formalizuje, te adolescentkinje ostaju u vanbračnoj zajednici ili roditeljstvo preuzimaju samostalno.

Nalazi istraživanja faktora povezanih sa adolescentnim trudnoćama pokazali su da adolescentkinje koje su udate ili žive u vanbračnoj zajednici imaju gotovo sedam puta veće šanse da ostanu u drugom stanju u odnosu na one koje nisu u partnerskoj zajednici u Portugalu, dok je u Brazilu ta verovatnoća približno tri puta veća (Canavarro i sar., 2020). Međutim, nalazi različitih istraživanja nisu u potpunosti konzistentni – dok neka studija ukazuje na veću verovatnoću trudnoće među udatim adolescentkinjama, druga istraživanja pokazuju da je među trudnim adolescentkinjama više onih koje nisu u braku, što je u skladu sa prethodno iznetim statističkim podacima (Chung i sar., 2018; Diabelkova i sar., 2023).

Zaključna razmatranja

Iako se u poslednjim decenijama širom sveta beleži trend smanjenja stope adolescentnih trudnoća, ova pojava i dalje predstavlja ozbiljan javno zdravstveni i socijalni izazov. Sličan trend prisutan je i u Republici Srbiji, gde se u proteklih dvadeset godina beleži postepen pad broja trudnoća među mladim ženama uzrasta od 15 do 19 godina. Podaci ukazuju na stabilan, ali neujednačen trend smanjenja broja trudnoća među adolescentkinjama, pri čemu se poslednjih godina primećuje i blago povećanje. Međutim, brojke, iako niže u odnosu na ranije periode, ne smeju biti razlog za umanjenje važnosti ovog pitanja.

Trudnoće u adolescentnom periodu povezane su sa nizom nepovoljnih životnih ishoda, uključujući prekid obrazovanja, siromaštvo, stigmatizaciju i otežanu integraciju u društvo. Ove posledice ne pogađaju samo adolescentne majke i njihovu decu, već reflektuju i šire društvene disfunkcionalnosti, neadekvatnu edukaciju o reproduktivnom zdravlju, slabosti porodične i institucionalne podrške, kao i duboko ukorenjene društvene nejednakosti. Na osnovu ovih saznanja, istraživanja bi trebalo da se fokusiraju na razumevanje faktora koji objašnjavaju adolescentnu trudnoću u najugroženijim razvojnim kontekstima, poput porodica sa niskim prihodima, pri čemu bi škola trebalo da se prepozna kao idealno mesto za primarne intervencije (Madkour i sar., 2010; Matos, i sar., 2014; Ponzetti, 2015). Analiziranje faktora povezanih sa adolescentnom trudnoćom u različitim zemljama sve se više preporučuje radi razvoja globalnih preventivnih intervencija koje u obzir uzimaju i kulturološki specifične faktore rizika (Bearinger i sar., 2007; Sedgh i sar., 2015).

Uprkos smanjenju učestalosti pojave adolescentnih trudnoća, potreba za sveobuhvatnim preventivnim programima koji bi bili usmereni ne samo na informisanje, već i na osnaživanje mladih, i dalje je prisutna. Nalazi iz međunarodne literature pokazuju da sveobuhvatna seksualna i reproduktivna edukacija, u okviru obrazovnog sistema, značajno doprinosi smanjenju broja neželjenih

[354] Podaci preuzeti iz baze Republičkog zavoda za statistiku. Dostupno na: https://data.stat.gov.rs/Home/Result/1803 0508?languageCode=sr-Cyrl (pristupljeno 9. 4. 2025).

trudnoća kod ove populacije. Uz to, stabilna porodična struktura, otvorena komunikacija sa roditeljima i dostupnost kontracepcije predstavljaju ključne faktore u prevenciji (Lavin & Cox, 2012; Mersky & Reynolds, 2007). Unapređenje seksualnog zdravlja mladih žena u sklopu obrazovnog pristupa (Patton i sar., 2016) predstavlja veoma značajan doprinos njihovoj pripremi za željene i neželjene ishode seksualnog života. Međutim, efikasnost u delovanju na faktore rizika ne dopiru podjednako do rizičnih grupa mladih iz socijalno ugroženih sredina i ne uspevaju da reše nejednakosti ispoljene kao razlike u seksualnom ponašanju (Peterson & Bonell, 2018). Da bi se poboljšala posvećenost učenika u širem društvenom okruženju, neki autori, predlažu jačanje odnosa između osoblja i učenika, usvajanje nastavnih i regulatornih praksi koje su usmerene na učenike i smanjivanje kulturnih barijera između škola i lokalnih zajednica (Markham, Aveyard, 2003 navedeno prima Peterson & Bonell, 2018).

U Republici Srbiji, tema maloletničkih/adolescentnih trudnoća nije okupirala pažnju autora, te postoji potreba za sprovođenjem domaćih studija koje bi omogućile dublje razumevanje specifičnih uzroka i posledica adolescentne trudnoće u našem društvenom kontekstu. Stoga je neophodno podstaći akademsku zajednicu, donosioce odluka i stručnjake iz oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, ali i obrazovanja da zajednički rade na razvoju politika koje će prepoznati adolescentkinje kao posebno ranjivu grupu i ponuditi im sistemsku podršku.

Reference

Alldred, P., & Fox, N.J. (2019). Assembling citizenship: sexualities education, micropolitics and the becoming-citizen. *Sociology*, *53*(4), 689-706. https://doi.org/10.1177/00380385188228

Araújo-Pedrosa, A., Pires, R., Carvalho, P., Canavarro, M. C., & Dattilio, F. (2011). Ecological contexts in adolescent pregnancy: The role of individual, sociodemographic, familial and relational variables in understanding risk of occurrence and adjustment patterns. *Contemporary Family Therapy, 33*(2), 107–127. https://doi.org/10.1007/s10591-011-9148-4

Avery, L., & Lazdane, G. (2008). What do we know about sexual and reproductive health of adolescents in Europe? *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care, 13*(1), 58–70. https://doi.org/10.1080/13625180701617621

Barcelos, C. A., & Gubrium., A. C. (2014). "Reproducing Stories: Strategic Narratives of Teen Pregnancy and Motherhood". *Social Problems, 61*(3), 466–481. https://doi.org/10.1525/sp.2014.12241

Basilio, C. I. S. (2016). Percepciones de la paternidad en los varones adolescentes de la Comunidad Auto´noma de Madrid. NURE Investigacion: Revista Cientıfica de Enfermerıa, *13*(80), 3.

Biloš, V. (2021). Adolescentska trudnoća. Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku - Filozofski fakultet

Briggs, G., Brownell, M., & Roos, N. P. (2007). Teen mothers and socioeconomic status: The chicken-egg debate. *Journal of the Association for Research on Mothering*, *9*(1), 62–74.

Canavarro, M. C., Silva, N., Diniz, E., Pereira, M., Koller, S. H., & Pires, R. (2020). Sociodemographic, sexual, and reproductive variables associated with pregnancy among adolescents from low socioeconomic background. *Journal of community psychology*, *48*(6), 1732–1750. https://doi.org/10.1002/jcop.22364

Cense, M., & Ganzevoort, R. (2018). The storyscapes of teenage pregnancy. On morality, embodiment, and narrative agency. *Journal of Youth Studies*, 22(4), 568-583. https://doi.org/10.1080/13676261.2018.1526373

Chung, H. W., Kim, E. M., & Lee, J. E. (2018). Comprehensive understanding of risk and protective factors related to adolescent pregnancy in low and middle-income countries: A systematic review. *Journal of Adolescence, 69*, 180–188. doi:10.1016/j.adolescence.2018.10.007

Copeland, R. J. (2017). Experiences of adolescent mothers in Costa Rica and the role of parental support. *Journal of Family Social Work, 20*(5), 416–432. https://doi.org/10.1080/10522158.2017.1300 114

De la Rubia, J. M., & Torteya, D. G. (2017). Relacion entre los estilos parentales y las conductas sexuales de riesgo en adolescentes escolarizados de Monterrey, Nuevo Leon. *Perspectivas sociales, 19*(1), 41–65.

Diabelková, J., Rimárová, K., Dorko, E., Urdzík, P., Houžvičková, A., & Argalášová, Ľ. (2023). Adolescent pregnancy outcomes and risk factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 20*(5), 4113. https://doi.org/10.3390/ijerph20054113

Državni zavod za statistiku. (2024). Prirodno kretanje stanovništva u 2023. Zagreb: Državni zavod za statistiku. Dostupno na: https://podaci.dzs.hr/media/gcod513m/si-1730_prirodno-kretanje-stanovni%c5%a1tva-u-2023.pdf

Florescu, L., Temneanu, O. R., & Mindru, D. E. (2016). Social and medical implications of teenage motherhood. *Revista de cercetare si interventie sociala*, 52, 27.

Gold, R., Kennedy, B., Connell, F., & Kawachi, I. (2002). Teen birth, income inequality and social capital: developing an understanding of the causal pathway. *Health Place, 8*(2), 77–83. https://doi.org/10.1016/S1353-8292(01)00027-2.

Govender, D., Taylor, M., & Naidoo, S. (2020). „I have to provide for another life emotionally, physically and financially“: understanding pregnancy, motherhood and the future aspirations of adolescent mothers in KwaZulu-Natal South, Africa. *BMC Pregnancy Childbirth*, *20*(1), 620. https://doi.org/10.1186/s12884-020-03319-7.

Hall, K. S., Beauregard, J. L., Rentmeester, S. T., Livingston, M., & Harris, K. M. (2019). Adverse life experiences and risk of unintended pregnancy in adolescence and early adulthood: Implications for toxic stress and reproductive health. *SSM-population Health, 7*, 100344.

Heilborn, M. L., & Cabral, C. S. (2011). A new look at teenage pregnancy in Brazil. *ISRN Obstetrics and Gynecology,* 2011, 975234–975237. https://doi.org/10.5402/2011/975234

Heilborn, M. L., Salem, T., Rohden, F., Brandão, E., Knauth, D., Víctora, C., … Bozon, M. (2002). Socioanthropological approaches on adolescent pregnancy. Horizontes Antropológicos, 8, 13–45. https://doi.org/10.1590/S0104-71832002000100002

Kirchengast, S. (2016). Teenage pregnancies: a worldwide social and medical problem. In: Laratta, R, (ed.). *An analysis of contemporary social welfare issues: IntechOpen*. https://www.intechopen.com/books/an-analysis-of-contemporary-social-welfare-issues/teenage-pregnancies-a-worldwide-social-and-medical-problem

Lavin, C., & Cox, J. E. (2012). Teen pregnancy prevention: Current perspectives. *Current Opinion in Pediatrics, 24*(4), 462–469. https://doi.org/10.1097/MOP.0b013e3283555bee

Leese, M. (2014). The bumpy road to 'becoming': Capturing the stories that teenage mothers told about their journey into motherhood. *Child & Family Social Work, 21*(4) https://doi.org/10.1111/cfs.12169

Ludvigh Cintulová, L., & Radková, L. (2019). Social aspects of unplanned pregnancies inteenage Roma girls. *Kontakt, 21*(1), 106–112. https://doi.org/10.32725/kont.2018.006

Makiwane, M., Gumede, N. A., & Molobela, L. (2018). Initiation of sexual behavior and early childbearing: Poverty and the gendered nature of responsibility amongst young people in South Africa. *Journal of International Women's Studies, 19*(5), 209–226.

Manaseri, H., Roberts, K. D., Barker, L. T., & Tom, T. (2019). Pono choices: Lessons for school leaders from the evaluation of a teen pregnancy prevention program. *Journal of School Health, 89*(4), 246–256.

Manlove, J., Steward-Streng, N., Peterson, K., Scott, M., & Wildsmith, E. (2013). Racial and ethnic differences in the transition to a teenage birth in the United States. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health, 45*(2), 89–100. https://doi.org/10.1363/4508913

Masten, M., Vega, S., Hailemariam, M., Kagotho, N., Key, K., Jefferson, B., & Johnson, J. E. (2021). The Flint women's study: Community perspectives on contraception and family planning, sexuality education and barriers to reproductive health. *Culture, Health & Sexuality, 23*(7), 961–975.

Mayor, S. (2004). Pregnancy and childbirth are leading causes of death in teenage girls in developing countries. *Biomedical Sciences*, 328(7449), 1152. http://doi:10.136/bmj.328.7449.1152.

Mersky, J. P., & Reynolds, A. J. (2007). Predictors of early childbearing: Evidence from the Chicago longitudinal study. *Children and Youth Services Review, 29*(1), 35–52. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2006.03.009

Mintogbé, M. M., Amadou Sanni, M., Ahoussinou, C., Djogbedé, L., Guiella, G., & Kobiané, J. F. (2021). First early pregnancy and associated factors among adolescent girls in Benin. *Sexuality & Culture*, 25, 117–139.

Mkwananzi, S. (2017). Teenage pregnancy in South Africa: Setting a new research agenda. *South African Review of Sociology, 48*(1), 42–66.

Murphy-Graham, E., Cohen, A. K., & Pacheco-Montoya, D. (2020). School dropout, child marriage, and early pregnancy among adolescent girls in rural Honduras. *Comparative Education Review, 64*(4), 703–724.

Patton, G., Sawyer, S. M., Santelli, J., Ross, D., et al., (2016). Our future: a *Lancet* commission on adolescent health and wellbeing. *The Lancet Commissions*, 387(10036), 2423-2478. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)00579-1

Peterson, A., & Bonell, C. (2018). School experiences and young women's pregnancy and parenthood decisions: A systematic review and synthesis of qualitative research. *Health and Place*, *53*, 52-61. https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2018.07.003

Pires, R., Araújo-Pedrosa, A., & Canavarro, M. C. (2014). Examining the links between perceived impact of pregnancy, depressive symptoms, and quality of life during adolescent pregnancy: The buffering role of social support. *Maternal and Child Health Journal, 18*, 789–800. https://doi.org/10.1007/s10995-013-1303-0

Protić, D., Koraj, I., & Pranjić, V. (2020). Spolnost i adolescencija. *Nastavnička revija, 1*(1), 21–39.

Raya-Diez, E., Serrano-Martínez, C., Pedro, E. D. S., & Montañés-Muro, P. (2024). Risk Factors and Social Consequences of Early Pregnancy: A Systematic Review. *SAGE Open*, *14*(3). https://doi.org/10.1177/21582440241271324

Republički zavod za statistiku & UNICEF (2020*). Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji i romskim naseljima u Srbiji 2019: Izveštaj o nalazima istraživanja*. UNICEF.

Republički zavod za statistiku (2018). Statistički godišnjak Republike Srbije, 2018. Beograd: Republički zavod za statistiku. Dostupno na: https://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20182051.pdf

Republički zavod za statistiku (2021). *Statistički godišnjak Republike Srbije, 2021*. Beograd: Republički zavod za statistiku. Dostupno na: https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20212054.pdf
Republički zavod za statistiku (2023). *Statistički godišnjak Republike Srbije, 2023.* Beograd: Republički zavod za statistiku. Dostupno na: https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20232056.pdf
Republički zavod za statistiku (2024). Izveštaj o napretku u ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja do 2030. godine u Republici Srbiji: Izveštaj za 2023. godinu. Beograd: Republički zavod za statistiku. Dostupno na: https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/pdf/G20246007.pdf
Santelli, J. S., & Melnikas, A. J. (2010). Teen fertility in transition: recent and historic trends in the United States. *Annual review of public health*, *31*, 371–383. https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.29.020907.090830
Scannapieco, M., & Connell-Carrick, K. (2016). Correlates of child maltreatment among adolescent mothers with young children. *Journal of Evidence-informed Social Work, 13*(1), 59–75.
Sedgh, G., Finer, L. B., Bankole, A., Eilers, M. A., & Singh, S. (2015). Adolescent pregnancy, birth, and abortion rates across countries: Levels and recent trends. *Journal of Adolescent Health, 56,* 223–230. https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.09.007
Trinidad-Noguera, K. I., Cha´ vez-Montes, de, Oca, V. G., Carrasco-Ponce, B., & Sa´nchez-Valdivieso, E. A. (2015). The perception of the emotional relationship with parents as the main factor influencing teenage pregnancy in Veracruz, Mexico. *Journal Revista sobre la infancia y la adolescencia, 8*, 75–83.
Vélez, E. H., & Figueredo, A. L. (2015). Generational transmission of poverty an vulnerability in pregnant teenage girls. *Journal Educacionen valores*, 24, 50–57.
Wang, R.-H., Wang, H.-H., & Hsu, M.-T. (2003). Factors associated with adolescent pregnancy—A sample of Taiwanese female adolescents. *Public Health Nursing, 20*(1), 33–41. https://doi.org/10.1046/j.1525-1446.2003.20105.x
World Health Organisation (2024). Adolescent pregnancy. Retrieved from https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy
Yago Simon, T., & Tomas Aznar, C. (2014). Variables sociodemograficas relacionadas con embarazos no planificados enjo´ venes de 13 a 24 anos. *Rev. Esp. Salud Publica, 88*(3), 395–406. https://dx.doi.org/10.4321/S1135-57272014000300009
Zeck, W., Walcher, W., Tamussino, K., & Lang, U. (2008). Adolescent primiparas: Changes in obstetrical risk between 1983–1987 and 1999–2005. *Journal of Obstetrics and Gynecology* Research, *34*(2), 195–198. https://doi.org/10.1111/j.1447-0756.2007.00688.x
Zuilkowski, S. S., Henning, M., Zulu, J., & Matafwali, B. (2019). Zambia's school re-entry policy for adolescent mothers: Examining impacts beyond re-enrollment. *International Journal of Educational Development, 64*, 1–7.

ADOLESCENT PREGNANCY: SOCIAL FRAMEWORK, CAUSES, AND TRENDS

Abstract: *From a public health perspective, adolescence is characterized by a tendency towards risky sexual and reproductive behavior. Teenage pregnancies represent a public health and social challenge that is equally present in both developing and developed countries. The World Health Organization reports that 11% of all pregnancies are among mothers in the adolescent period, specifically between the ages of 15 and 19 (WHO, 2024). According to available data, the birth rate among adolescents in the Republic of Serbia has been declining over the past twenty years. This paper analyzes the social framework, causes, and consequences of adolescent pregnancies, highlighting various discourses and controversies surrounding this phenomenon. It also presents different statistical indicators on adolescent pregnancies in the Republic of Serbia for the period from 2015 to 2023, while simultaneously examining the trends and characteristics of adolescent births. Numerous authors who have analyzed and identified the risk factors and consequences of pregnancy during adolescence most often point to the complexity and interdependence of various factors at the socio-economic, individual, and health levels. The authors conclude that the issue of adolescent pregnancies requires further attention in terms of more adequate systemic prevention programs and the provision of social and institutional support for the adolescent population.*

Keywords*: adolescence, pregnancy, socio-economic factors, consequences*

Pregledni naučni rad
UDK:796.01:305-055.2
DOI:10.7251/ZCMZ0125657C

DRUŠTVENA VRIJEDNOST I PEDAGOŠKA DIMENZIJA PARTICIPACIJE ŽENA U SPORTU

***Antea Čilić*[355]**
prof. dr. sc. pedagogije
Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti

***Leo Klapan*[356]**
mag. fizičke kulture
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Abstrakt: *Sudjelovanje žena u sportu ima značajnu ulogu u oblikovanju društvenih vrijednosti i odgojno-obrazovnog procesa, posebno u području tjelesnog odgoja i obrazovanja. Iako su kroz povijest žene bile marginalizirane u sportskim aktivnostima zbog rodnih stereotipa i društvenih normi, danas sve više istraživanja potvrđuje važnost sporta u razvoju djevojčica i mladih žena. Sport nije samo tjelesna aktivnost, već i snažan pedagoški alat za jačanje samopouzdanja, timskog rada, discipline i otpornosti na izazove. S pedagoškog aspekta, odgojno-obrazovni sustav i sportski programi trebaju aktivno poticati djevojčice na sudjelovanje u sportu, stvarajući inkluzivno okruženje koje smanjuje rodne razlike. Nažalost, društvene predrasude i dalje utječu na percepciju ženskog sporta, često ga stavljajući u drugi plan u odnosu na muški sport. U tom kontekstu, odgojno-obrazovni djelatnici, treneri i roditelji imaju ključnu ulogu u podršci sportašicama, poticanju jednakih mogućnosti i rušenju barijera. Integracija sportskih sadržaja u odgojno-obrazovne programe doprinosi razvoju motoričkih, kognitivnih i socijalnih vještina, a ujedno oblikuje i pozitivne stavove prema tjelesnoj aktivnosti u kasnijem životu. Stoga je nužno provoditi sustavne edukacijske programe koji promiču sportsku participaciju žena te osigurati jednake uvjete za njihov razvoj u profesionalnom i amaterskom sportu. Rad daje sustavan i sistematičan pregled glavnih značajki navedenog predmeta, te se na temelju dubinske analize društvene i pedagoške dimenzije sudjelovanja žena u sportu jasno pokazuje da sport nije samo prostor fizičke aktivnosti, već i snažan mehanizam društvene promjene. Iako su ostvareni određeni pomaci u vidljivosti i uključivanju žena u sport, prepreke poput stereotipa, medijske podzastupljenosti i nejednakog pristupa resursima i dalje su prisutne. Sukladno tome, u radu se daju preporuke za poboljšanje stanja i zaključuje se da nužno djelovati na više razina – obrazovnoj, institucionalnoj i društvenoj.*

Ključne riječi*: odgojno-obrazovni sustav, pedagoški aspekt, rodna ravnopravnost, sportska participacija, žene u sportu*

Uvod

Sudjelovanje žena u sportu predstavlja važan pokazatelj društvenog napretka, rodne ravnopravnosti i kvalitete odgojno-obrazovnog sustava. Iako su žene kroz povijest bile isključivane iz sportskih aktivnosti, danas se sve više prepoznaje njihova uloga ne samo u natjecateljskom sportu, već i u obrazovanju, socijalizaciji i razvoju društvenih vrijednosti (Hargreaves, 1994). Sport ne treba

[355] antea.cilic@fpmoz.sum.ba

[356] leo.klapan@ffri.uniri.hr

promatrati samo kao oblik tjelesne aktivnosti, već i kao snažno pedagoško sredstvo koje oblikuje identitet, potiče razvoj samopouzdanja te promiče timski rad i međusobno poštovanje.
Čilić i Zovko (2021) navode kako istraživanja pokazuju da sport ima značajnu društvenu ulogu, koja je prvenstveno usmjerena na odgojno obrazovne vrijednosti. Također, sport ima značajan utjecaj na formiranje osobnosti. U pedagoškoj teoriji postoji sustav pravila za odgojni rad u sportu. Kroz odgojno djelovanje u sportu razvija se odgovornost pojedinca i sustav vrijednosti .
Posebno značajna je uloga sporta u razvoju djevojčica i mladih žena, jer doprinosi ne samo njihovom fizičkom, već i emocionalnom i kognitivnom razvoju. Međutim, unatoč napretku, mnoge djevojke i žene još uvijek se suočavaju s preprekama u sportu, uključujući društvene stereotipe, manjak podrške te ograničeni pristup sportskim resursima (Pfister, 2010).

Ovaj rad ima za cilj pružiti pregled društvene i pedagoške vrijednosti sportske participacije žena. Kroz analizu relevantne literature, rad će se usmjeriti na:

- povijesni razvoj ženskog sporta,
- pedagoški značaj sporta u odgojno-obrazovnom kontekstu,
- društvene prepreke i stereotipe koji još uvijek oblikuju ženski sport,
- te ulogu obrazovnih i sportskih politika u poticanju rodne ravnopravnosti.

Sport, ako se promišljeno integrira u obrazovni sustav, ima potencijal da postane alat promjene – ne samo u pogledu tjelesne aktivnosti, već i u formiranju pravednijeg i inkluzivnijeg društva (UNESCO, 2015).

Povijesni pregled sudjelovanja žena u sportu

Prema Hargreaves (1994) povijest sudjelovanja žena u sportu obilježena je dugotrajnim isključivanjem, ograničenim pristupom i podcjenjivanjem njihovih sposobnosti. U antičkoj Grčkoj, žene su bile gotovo potpuno isključene iz sportskih natjecanja, osim u rijetkim ženskim igrama poput Herajskih igara, koje su bile posvećene božici Heri. Tek s pojavom modernih olimpijskih igara krajem 19. stoljeća, žene su počele sudjelovati u sportskim natjecanjima, iako u početku u vrlo ograničenom broju i samo u "primjerenim" disciplinama, poput tenisa i mačevanja.

Promjena se počela događati tijekom 20. stoljeća, osobito nakon Drugog svjetskog rata, kada su žene počele masovnije sudjelovati u organiziranim sportovima. Ključna prekretnica bila je usvajanje Title IX zakona u Sjedinjenim Američkim Državama 1972. godine, koji je zabranio spolnu diskriminaciju u obrazovanju, uključujući sportske programe (Acosta i Carpenter, 2014). Ovaj zakon doveo je do drastičnog povećanja broja djevojaka koje se bave školskim i sveučilišnim sportom, a njegov učinak nadahnuo je slične politike i u drugim zemljama.

U europskom kontekstu, uključujući i Hrvatsku, napredak je bio sporiji, djelomično zbog kulturnih i društvenih normi koje su žene zadržavale u pasivnijim društvenim ulogama, naglašava Pfister (2010). Tek u posljednjim desetljećima, kroz aktivnosti Europske unije, nacionalne sportske strategije i djelovanje udruga za promicanje ženskih prava, povećava se svijest o potrebi veće zastupljenosti žena u sportu. Hrvatski olimpijski odbor (HOO) i Ministarstvo turizma i sporta RH u svojim strateškim dokumentima ističu važnost ravnopravnosti spolova u sportu. Ipak, prema istraživanju HOO-a (2022), žene čine tek trećinu svih registriranih sportaša, a u trenerskim i upravljačkim strukturama još su znatno manje zastupljene. Povijesni pregled jasno pokazuje da je napredak postignut, ali da rodna ravnopravnost u sportu i dalje ostaje izazov. Povećanje dostupnosti sportskih sadržaja za djevojčice i žena, te afirmacija ženskog sporta u medijima i društvenoj percepciji, ključni su za nastavak ovog pozitivnog trenda.

Pedagoška dimenzija sporta za djevojčice i žene

Sudjelovanje u sportu tijekom odrastanja ima snažan pedagoški potencijal jer doprinosi razvoju motoričkih, kognitivnih i socijalnih vještina. Kod djevojčica i mladih žena sport igra posebno važnu ulogu u oblikovanju identiteta, izgradnji samopouzdanja i razvijanju otpornosti na životne izazove

(Bailey et al., 2009). Tijekom procesa socijalizacije sport može služiti kao alat za usvajanje temeljnih društvenih vrijednosti kao što su poštovanje, suradnja, timski rad i disciplina.

Kavčić (2020) objašnjava kako u školskom kontekstu, tjelesna i zdravstvena kultura nudi prostor za razvoj pozitivnog odnosa prema vlastitom tijelu, zdravlju i aktivnom načinu života. No, istraživanja pokazuju da su djevojčice često pasivnije uključene u nastavu tjelesne kulture, što može biti posljedica društvenih normi, nedostatka uzora, ali i neprilagođenosti nastavnih sadržaja interesima učenica. Stoga se ističe važnost senzibilizacije nastavnika i nastavnog plana kako bi se osigurao inkluzivan i rodno osviješten pedagoški pristup. Nadalje, sport ima potencijal potaknuti djevojke na razmišljanje o vlastitim mogućnostima i budućim ulogama u društvu. Posebno su korisni školski i izvanškolski programi koji uključuju djevojke u vođenje timova, organizaciju aktivnosti i sudjelovanje u natjecanjima jer potiču osjećaj odgovornosti, inicijativu i vodstvo – osobine koje su često nedovoljno poticane kod djevojčica (UNESCO, 2015).

Uloga trenera i nastavnika u tom kontekstu je ključna. Oni ne djeluju samo kao stručnjaci za sport, već i kao pedagoški autoriteti koji oblikuju motivaciju i stavove djevojčica prema sportu. Osnaživanje djevojčica kroz sport zahtijeva sustavan pristup – od edukacije školskog osoblja, preko osmišljavanja motivirajućih programa, do aktivne suradnje s roditeljima i lokalnom zajednicom (Hardin i Greer, 2009).

Kada se sport koristi na promišljen i pedagoški utemeljen način, on postaje sredstvo ne samo tjelesnog, već i osobnog i društvenog razvoja. U tom smislu, obrazovni sustav ima odgovornost, ali i moć da kroz sport utječe na stvaranje inkluzivnijeg društva koje prepoznaje vrijednost ženske participacije u svim aspektima života.

Društveni značaj i prepreke sudjelovanju žena u sportu

Ženska participacija u sportu ima širi društveni značaj koji nadilazi tjelesnu aktivnost. Uključivanje žena u sport pozitivno utječe na društvenu koheziju, potiče promjene u rodnim ulogama i pridonosi razvoju društva temeljenog na jednakim mogućnostima. Sport može poslužiti kao platforma za osnaživanje žena, pogotovo kada se povezuje s obrazovanjem, vodstvom i profesionalnim razvojem navodi Kane (2013). Međutim, Trolan (2013) ističe da se žene u sportu i dalje suočavaju s brojnim preprekama, od institucionalnih i ekonomskih do kulturnih i simboličkih. Jedna od najočitijih prepreka je medijska podzastupljenost i spolno stereotipno prikazivanje sportašica, gdje se fokus stavlja više na izgled nego na sportska postignuća. Takvo predstavljanje smanjuje društvenu vidljivost ženskog sporta i utječe na percepciju njegove važnosti. Druga značajna prepreka je neravnopravno financiranje. Ženski sportski klubovi i savezi često dobivaju manja financijska sredstva, imaju ograničen pristup infrastrukturi i manje prilika za profesionalni razvoj (European Commission, 2014). Istraživanja pokazuju da su žene znatno manje zastupljene na upravljačkim pozicijama u sportskim organizacijama, što dodatno otežava provedbu rodno osjetljivih politika (HOO, 2022).

Hardin i Greer (2009) naglašavaju da, na individualnoj razini, društvene norme i očekivanja mogu obeshrabriti djevojčice da se bave sportom, osobito u adolescenciji. U mnogim sredinama još uvijek prevladava stav da su određeni sportovi "prikladniji" za dječake, što dovodi do samocenzure i nižih stopa sudjelovanja djevojaka u sportskim aktivnostima. Usprkos navedenim izazovima, postoje pozitivni pomaci. Brojne međunarodne inicijative, kao i aktivnosti nacionalnih saveza, nastoje razbiti rodne barijere kroz kampanje, edukacije i uključivanje žena u odlučivanje. No, kako bi sport doista postao prostor društvene jednakosti, potrebno je nastaviti s aktivnim mjerama uklanjanja prepreka, osobito unutar odgojno-obrazovnog sustava i medija.

Rodna ravnopravnost u sportskim politikama

Promicanje rodne ravnopravnosti u sportu zahtijeva više od puke deklarativne podrške – ono podrazumijeva sustavno djelovanje kroz politike, zakone, obrazovne programe i institucionalne prakse. Rodna ravnopravnost nije samo pitanje pravednosti, već i kvalitete sportskog sustava, jer

uključivanjem žena povećava se ukupni društveni potencijal sporta i doprinosi se njegovoj inkluzivnosti (European Institute for Gender Equality [EIGE], 2021). Na međunarodnoj razini, Europska komisija prepoznaje sport kao alat za ostvarivanje ciljeva rodne ravnopravnosti te je 2014. godine objavila dokument Gender Equality in Sport: Proposal for Strategic Actions 2014–2020. U njemu se naglašava potreba za uravnoteženom zastupljenošću žena u sportskim organizacijama, jednakim mogućnostima za sudjelovanje i pristupom financiranju te vidljivošću ženskih sportova u javnom prostoru (European Commission, 2014).

U Hrvatskoj su doneseni strateški dokumenti poput Nacionalnog plana razvoja sporta 2019.–2026. i Nacionalne politike za ravnopravnost spolova, koji uključuju ciljeve usmjerene na veću uključenost žena u sportu i sportskim institucijama. Unatoč tim mjerama, praksa pokazuje da implementacija često zaostaje – osobito u segmentima koji se odnose na položaj žena u sportskom menadžmentu, trenerskim pozicijama i javnoj percepciji sportašica (Hrvatski zavod za javno zdravstvo, 2022).

Važno je istaknuti da škole i sportski klubovi predstavljaju ključne točke za provedbu rodno osjetljivih politika. U obrazovnom kontekstu to znači uključivanje rodne perspektive u kurikulum tjelesne i zdravstvene kulture, obuku nastavnika o rodnoj ravnopravnosti te aktivnu promociju sportskih aktivnosti koje su dostupne i prihvatljive djevojčicama, kako navodi UNESCO (2015). Također, preporučuje se da sportske organizacije usvoje unutarnje politike koje promiču ravnopravnost – od pravilnika o zapošljavanju i vodstvu, do uključivanja žena u proces donošenja odluka i osiguravanja ravnomjernog pristupa resursima i infrastrukturi (EIGE, 2021).

U konačnici, bez sustavne podrške institucija, pojedinačni napori trenera, nastavnika i roditelja neće biti dovoljni za stvaranje istinski ravnopravnog sportskog okruženja. Rodna ravnopravnost u sportu mora biti prioritet svih razina djelovanja – od lokalnih škola i klubova, do nacionalnih saveza i međunarodnih tijela.

Preporuke i zaključak

Analiza društvene i pedagoške dimenzije sudjelovanja žena u sportu jasno pokazuje da sport nije samo prostor fizičke aktivnosti, već i snažan mehanizam društvene promjene. Iako su ostvareni određeni pomaci u vidljivosti i uključivanju žena u sport, prepreke poput stereotipa, medijske podzastupljenosti i nejednakog pristupa resursima i dalje su prisutne. Kako bi se unaprijedilo stanje, nužno je djelovati na više razina – obrazovnoj, institucionalnoj i društvenoj.

Preporuke za praksu i politike:

U obrazovanju:

- Uključiti rodnu perspektivu u kurikulum tjelesne i zdravstvene kulture.
- Sustavno educirati nastavnike o važnosti rodno osjetljivog pristupa.
- Poticati djevojčice na aktivno sudjelovanje kroz afirmativne modele, uz podršku roditelja i nastavnika.

U sportskim organizacijama:

- Osigurati ravnomjeran pristup financiranju i sportskim resursima.
- Povećati zastupljenost žena u vodstvu i upravljačkim strukturama.
- Razvijati programe mentorstva i podrške za sportašice, trenerice i sutkinje.

U medijima i javnosti:

- Promicati pozitivne prikaze sportašica temeljene na rezultatima i vještinama, a ne izgledu.
- Povećati medijsku prisutnost ženskog sporta kroz javne kampanje i partnerske projekte.

Zaključno, rodna ravnopravnost u sportu ne smije biti sporedna tema, već temeljna vrijednost odgojno-obrazovnog sustava i sportskih politika. Sport ima moć oblikovati društvo i pojedinca, a omogućavanjem jednakih prilika djevojčicama i ženama, ne samo da se ostvaruje društvena pravda, već se i obogaćuje sam sportski sustav. Dugoročna ulaganja u inkluzivne sportske programe donose ne samo bolje rezultate, već i zdravije, ravnopravnije društvo.

Literatura:

Acosta, R. Vivian; Carpenter, Linda Jean. (2014). *Women in intercollegiate sport: A longitudinal, national study thirty-seven-year update*. Brooklyn College.

Bailey, Richard; Hillman, Charles; Arent, Shawn; Petitpas, Albert. (2009). *Physical activity: An underestimated investment in human capital?* Journal of Physical Activity and Health, 6(3), 269–285.ž

Čilić, Antea; Zovko, Anita *Sport pedagogy- starting point, significance and implications* // Dual career management sport and education. Rijeka: Visoka poslovna škola PAR, 2021. str. 107-114

European Commission. (2014). *Gender Equality in Sport: Proposal for Strategic Actions* 2014–2020. Brussels: European Union.

European Institute for Gender Equality. (2021). *Gender Equality in Sport.* Retrieved from https://eige.europa.eu

Hardin, Marie,; Greer, Jennifer D. (2009). *The influence of gender-role socialization, media use and sports participation on perceptions of gender-appropriate sports*. Journal of Sport Behavior, 32(2), 207–226.

Hargreaves, Jennifer. (1994). *Sporting Females: Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sport.* London: Routledge.

Hrvatski olimpijski odbor. (2022). *Strategija razvoja sporta: Rodna ravnopravnost i žene u sportu.* Retrieved from https://ww.hoo.hr

Hrvatski zavod za javno zdravstvo. (2022). *Zdravstvena statistika i participacija žena u sportu u Hrvatskoj*. Retrieved from https://hzjz.hr

Kane, Mary Jo. (2013). *The better sportswomen get, the more the media ignore them. Communication & Sport,* 1(3), 231–236.

Kavčić, Tanja. (2020). *Rodna perspektiva u odgojno-obrazovnom sustavu: između politike i prakse.* Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, 66(1), 13–27.

Pfister, Gertrud. (2010). *Women in sport – gender relations and future perspectives.* Sport in Society, 13(2), 234–248.

Trolan, Eoin James. (2013). *The impact of the media on gender inequality within sport. Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 91, 215–227.

UNESCO. (2015). *Quality Physical Education: Guidelines for Policy-Makers.* Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

THE SOCIAL VALUE AND PEDAGOGICAL DIMENSION OF WOMEN'S PARTICIPATION IN SPORT

Abstract: *The participation of women in sports plays a significant role in shaping social values and the educational process, particularly in the field of physical education. Although historically women have been marginalized in sports due to gender stereotypes and societal norms, recent research increasingly confirms the importance of sports in the development of girls and young women. Sport is not only a physical activity but also a powerful educational tool for strengthening self-confidence, teamwork, discipline, and resilience to challenges. From a pedagogical perspective, the educational system and sports programs should actively encourage girls to participate in sports by creating an inclusive environment that reduces gender disparities. Unfortunately, social prejudices still influence the perception of women's sports, often placing it in the background compared to men's sports. In this context, educators, coaches, and parents play a crucial role in supporting female athletes, promoting equal opportunities, and breaking down barriers. The integration of sports content into educational programs contributes to the development of motor, cognitive, and social skills, while also shaping positive attitudes toward physical activity later in life. Therefore, it is essential to implement systematic educational programs that promote women's participation in sports and ensure equal conditions for their development in both professional and amateur sports. The paper provides a systematic and structured overview of the main characteristics of the subject, and through an in-depth analysis of the social and pedagogical dimensions of women's participation in sport, it clearly demonstrates that sport is not merely a domain of physical activity, but also a powerful mechanism for social change. Although some progress has been made in increasing the visibility and inclusion of women in sports, obstacles such as stereotypes, underrepresentation in the media, and unequal access to resources still persist. Accordingly, the paper offers recommendations for improving the current situation and concludes that action must be taken on multiple levels – educational, institutional, and societal.*

Keywords: *educational system, gender equality, pedagogical perspective, sports participation, women in sports*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.624(082)
316.42-055.2(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција "Друштвене девијације" (10 ; 2025 ; Бања Лука)
Žene u modernom društvu : izazovi i mogućnosti : zbornik radova / Deseta međunarodna naučna konferencija "Društvene devijacije", Banja Luka, 2025. godine = Women in modern society : challenges and opportunities / X international scientific conference "Social deviations" ; [glavni i odgovorni urednik Nebojša Macanović ; urednici Jagoda Petrović, Goran Jovanić]. - Banja Luka : Centar modernih znanja, 2025 (Banja Luka : Markos). - 662 стр. : граф. прикази, табеле ; 30 cm. - (Zbornik radova, ISSN 2566-3224)

Радови на више језика. - Текст ћир и лат. - Тираж 200. - Стр. 9: Predgovor / urednici. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-99976-073-3-1

COBISS.RS-ID 142626305

ISBN 978-99976-073-3-1